

ANSİKLOPEDİK
HADİS TERİMLERİ
SÖZLÜĞÜ

Doç. Dr.
Mücteba UĞUR

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • 06650 Kızılay / ANKARA

Tel:118 59 49 • 125 27 75 • 117 09 04

Telex : 43 433 tdvk tr. • Fax:117 00 09

Ansiklopedik Eserler Serisi

ISBN 975-389-069-9

92.06.Y.0005.76

Yayına Hazırlayan

Halil ÖZTÜRK

•

Bu kitap

Türkiye Diyanet Vakfı

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Elektronik Dizgi ve Fotomekanik Film Tesislerinde

Hazırlanmıştır.

•

Baskı

Kozan Ofset 341 14 27 Ankara

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 76

ANSİKLOPEDİK HADİS TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Doç. Dr.
Mücteba UĞUR

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
26.07.1989 tarih 5/b sayılı kararıyla
yararlı görülmüştür.

•
© Bütün yayın hakkı Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir

•
İkinci Baskı: Ocak 1992. 5.000 Adet

İÇİNDEKİLER

Önsöz	Ahbâr	14
	Ahbârî	14
	Ahberanâ	14
	Ahberanâ fî Kitâbihi	16
Âbâ ve Ebnâ	Ahberanâ Fulân bi-Kırâ'atî Aleyh	16
Âdâb	Ahberanâ Fulân bi-Tebliğî Fulân	16
Âdâbu Tâlibi'l-Hadîs	Ahberanâ Fulân bi'l-Kırâ'a Aleyh	16
Âdâbu'l-Muhaddis	Ahberanâ Fulân fîmâ Kuri'e Aleyh	16
Âdâbu's-Şeyh	Ahberanâ Fulân Kırâ'aten Aleyh	16
Âdâbu't-Tâlib	Ahberanâ Fulân Kırâ'aten Aleyh ve	16
Âbid	Ene Esme'u	16
Âdid	Ahberanâ İcâzetin	17
Âdil	Ahberanâ Kitâbeten	17
Âfet	Ahberanâ Munâveleten	17
Âfetuhu Fulân	Ahberanâ Muşâfaheten	17
Âfetuhu Kezâ	Ahberanâ Racul	17
Âhad	Ahberanî	17
Âhur	Ahberanî Fulân Kitâbeten	17
Âkıl	Ahberanî Fulân Mukâtebeten	17
Âlî	Ahberanî Racul	18
Âlî Hadis	Ahberanî's-Sika	18
Âlî İbdâl	Ahfaz	18
Âlî İsnâd	Ahkâm	18
Âsâr	Ahkâm Hadisleri	18
Abâdile	Ahrege Anhu	18
Adalet	Ahrege Lehu	19
Adâletu'r-Râvî	Ahregehu	19
Adâletu's-Sahâbe	Ahruf	19
A'delu'n-Nâs	Ahsenu Şey'in fî'l-Bâb	19
Ademu's-Sıhha	Ahvâlu'r-Ruvât	19
Ademu's-Subût	Ahz	19
Adl	Ahz ve Tahammül	19
Adlu'r-Rivâye	Ağrabe bihî Fulân	19
Adlun	Akâ'id	19
Adlun-Dâbitun	Akıl	19
Adlun-Hâfizun	Akrân	20
Adûl	Akvâ'l-Esânîd	20
Ahâdis	Akvâl	20
Ahâdisu'l-Ahkâm	Alâ Yedey Adl	20

Alâmâtü'l-Vaz	20	Azîz	35
Alâmetu'd-Darb	20	Azîz-i Meşhûr	35
Ale'l-Ahruf	20		
Ale'l-Ebvâb	20	B	
Ale'l-Etrâf	20	Bâb	37
Ale'l-Ma'nâ Rivâyet	20	Bâtıl	37
Ale'l-Mesânîd	21	Bâtılun	37
Ale'r-Ricâl	21	Bedel	37
An	21	Bedel-i Âlî	37
An'ane	21	Bedel-i Nâzil	37
An'ane Munkatı'a	21	Belâğ	37
An'ane Mursele	22	Belâğ Kaydı	37
Ani's-Sika	22	Belâğahu	37
Arz	22	Belâğanâ	38
Arz Ale's-Şeyh	28	Belâğanâ Ani'n-Nebî	38
Arz-ı Kirâ'at	28	Belâğanî	39
Arz-ı Münâvele	28	Belâğât	39
Arz-ı Semâ'	28	Beyân	39
Arzu'l-Munâvele	28	Bid'at	39
Ashâb	28	Bid'atu'r-Râvî	40
Ashâb-ı Ahruf	29	Bilâd Tedlîsi	40
Ashâb-ı Kirâm	29	Buhârî	40
Ashâb-ı Kutub	29	Buldâniyye	40
Ashâb-ı Resûlillâh	29	Buldânu'r-Ruvât	40
Ashâb-ı Suffe	30		
Ashâb-ı Sünen	30	C	
Ashâbu'l-Aşerât	30	Câdde	41
Ashâbu'l-Bid'a	30	Câ'e an Fulân Mevkûfen	41
Ashâbu'l-Elf	30	Câ'e ani'n-Nebî	41
Ashâbu'l-Elfeyn	30	Câmi'	41
Ashâbu'l-Hadîs	30	el-Câmi'u's-Sahîh	42
Ashâbu'l-Kutub	32	Câmi'u't-Tirmizî	42
Ashâbu'l-Mie	32	Cârih	42
Ashâbu'l-Mi'eteyn	32	Cehâlet	43
Ashâbu'l-Mi'în	33	Cehâlet-i Ayniyye	44
Ashâbu'l-Ulûf	33	Celâletu'l-Ayn	44
Ashâbu's-Suffe	33	Cehâletu'l-Vasf	44
Ashâbu's-Sünen	33	Cehâletu'r-Râvî	44
Ashâbu's-Süneni'l-Erba'a	33	Cehâletu't-Ta'yîn	44
Asl	33	Cem	44
Asleyn	33	Cemâ'a	44
Aslu's-Sened	34	Cemâ'at	44
el-Aşera	34	Cerh	44
Aşere-i Mübeşşere	34	Cerh Lafızları	46
Aşere-i Mübeşşerre Ashâbı	34	Cerh Mertebeleri	47
Atfe	34	Cerh Sebepleri	47
Atuf Tedlisi	34	Cerh ve Ta'dil	48
Atrâf	34	Cerh ve Ta'dil İlmi	53
Avâlî	34	Cerh ve Ta'dil Ka'ideleri	53
Azbat	34	Cerh ve Ta'dil Lafızları	53
Azbatu'n-Nâs	35	Cerh-i Gayri Müfesser	54

Cerh-i Mübhem	54
Cerh-i Müfesser	54
Cevâmi'	54
Cevâmi'u'l-Kelim	54
Cevdet	55
Cevvedehu Fulân	55
Ceyyid	55
Ceyyidu'l-Hadîs	55
Cezm Lafızları	55
Cezm Sîgası	55
Cüz	56

D

Da'afûhu	57
Dabbe	57
Dâbit	57
Dabt	57
Dabtu'l-Kitâb	57
Dâ'î	57
Da'îf	57
Da'îfu'l-Hadîs	57
Da'îfu'l-Metn	57
Da'îfun	57
Da'îfun bi-Hâze'l-İsnâd	57
Da'îfun Cidden	57
Da'îfun-Vâhin	57
Dâ'ire	57
Darb	58
Dârimî	59
Darîr	60
Dâru'l-Hadîs	60
Dayyiku'l-Mahrec	61
Derecâtü's-Sahîh	61
De-Se-Nâ	61
De-Se-Nî	61
Deccâlun	61
Delâ'îlu'n-Nubuvve	61
Dirayetu'l-Hadîs İlmi	61
Du'afâ	61
Du'ife	62

E

Ebâha Lî	63
Ebu Dâvud	63
Ecâze Lî	63
Ecâzenî	63
Eceztu Ehle Zemânî	63
Eceztu Kulle Ahadin	63
Eceztu Leke Cemî'a Merviyâtî	63
Eceztu Leke Cemî'a Mesmû'âtî	63

Eceztu Leke (Li-Fulân) Mâ Sahha ve Mâ	
Yesihhu min Mesmû'atî	63
Eceztu Leke (li-Fulân) Me'stemelet aleyhi	
Fihristî Hâzihi	64
Eceztu Leke Kitâbe'l-Fulânî	64
Eceztu Li-Kulli Vâhidin (Ahadin)	64
Eceztu Li-Men Edreke Zemânî	64
Eceztu Li-Men Kâle Lâ İlâhe İllallah	64
Eceztu Li-Men Yeşâ'u Fulân	64
Eceztu Li-Men Yeşâ'u'l-İcâze	64
Eceztu Li-Men Yûledu Li-Fulân	64
Eceztu Li'l-Mevcûdîn	64
Eceztu Li'l-Muslimîn	64
Eceztu Talebete'l-İlmi bi-Beledî Kezâ	64
Eceztuke Cemî'a mâ Ucîze lî Rivâyetuh	64
Eceztuke en Terviye annî Mâ Sahha İndeke	
Mimmâ Semi'tuhu ve Mâ Se'esma'uhu	64
Eceztuke İn Ahbebe	65
Eceztuke İn Eredte	65
Eceztuke İn Şi'te	65
Eceztuke Kitâbe's-Sunen	65
Eceztuke Mucâzâtî	65
Eceztuke ve Li-Evlâdike ve Li-Akîbîke	65
Ecvedu'l-Esânîd	65
Eczâ'u'l-Hadîs	65
Eczâ'yı Hadîsiyye	65
Edâ	65
Edâ Lafızları	65
Edâ Sîgaları	66
Ed'afu'l-Esânîd	66
Edeb	66
Ef'âlu'r-Resûl	66
Efrâd	66
Efrâdu'l-Buldân	67
Ehlu'l-Bid'a	67
Ehlu'l-Eser	70
Ehlu'l-Hadîs	70
Ehlu'l-Hevâ	70
Ehlu's-Suffe	70
E'imme Hamse	70
E'imme Sitte	71
Ekâbîr ve Esâgîr	71
Ekseru's-Sahâbeti Fetven	71
Ekseru's-Sahâbeti Hadîsen	71
Ekzebu'n-Nâs	71
Elfâz-ı Câzime	71
Elfâz-ı Cerh ve Ta'dîl	71
Elfâzu'l-Cerh	71
Elfâzu'l-Edâ	72
Elfâzu't-Ta'dîl	72
Elfiyye	72

Elkab	72	Etbâ'u't-Tâbi'in	86
Elkabu'l-Muhaddisîn	74	Etkan	87
Emâli	74	Etrâf	87
Emanet	74	Ev Karîben minhu	87
Emera	74	Ev Kemâ Kale	87
Emîru'l-Mu'minîn	74	Ev mâ Eşbehe hâzâ mine'l-Elfâz	88
Emsâlu'l-Hadîs	75	Ev Nahvehu	88
Enâ	76	Ev Şibhehu	88
Enbe'enâ	76	Evâ'il	88
Enbe'enâ Fulân Bi-Kırâ'atî Aleyh	76	Evha'l-Esânîd	89
Enbe'enâ Fulân Kırâ'aten Aleyhi ve Ene		Evhâm	90
Esme'u	77	Evlâdu's-Sahâbe	90
Enbe'enâ İcâzetten	77	Evsaku'n-Nâs	90
Enbe'enâ Muzâkereten	77	Evtânu'r-Ruvât ve Buldânihim	90
Enbe'enî	77	Evvel	91
Enkeru ma Ravâhu Fulânun Kezâ	77	Evvelu's-Sened	91
Enne	77		
Enne Fulânen Ahberahu	77		
Enne Fulanen Haddesehu	78		
Enne Fulânen Kale	78		
Ensâb	78		
Enşedenâ	78		
Enşedenâ Fulân bi-Kırâ'atî Aleyh	78		
Enşedenâ Fulân Kırâ'aten Aleyh	78		
el-Erba'a	78		
Erba'ûn	78		
Ercahu'l-Esânîd	79		
Ercû en lâ be'se bihî	79		
Erselehû Fulân	79		
Esahh	80		
Esahhu mâ Câ'e fi'l-Bâb	80		
Esahhu Şey'in fi'l-Bâb	80		
Esahhu'l-Ahâdîs	80		
Esahhu'l-Esânîd	80		
Esahhu'l-Kutub	81		
Esânîd	82		
Esbâbu Vurûdî'l-Hadîs	82		
Esbâbu'l-Cerh	82		
Esbâbu'l-Hadîs	82		
Esbâbu'l-Vaz'	83		
Esbât	83		
Esbetu'l-Esânîd	83		
Esbetu'n-Nâs	83		
Eser	83		
Eserî	83		
Esmâ ve Kunâ	83		
Esmâ'u'l-Muhaddisîn	86		
Esmâ-yı Mufrede	86		
Esnâ'u's-Sened	86		
Eşeddu'n-Nâsi Kizben	86		
El-Etbâ	86		
		F	
		Fâhişu'l-Galat	92
		Fartu'l-Ğafle	92
		Fasık	92
		Fasiku't-Te'vîl	92
		Fe'ale Fulân	92
		Fer'	92
		Ferd	92
		Ferd-i Muhâlif	93
		Ferd-i Mutlak	93
		Ferd-i Nisbî	94
		Fevâ'id	95
		Fıkhı'l-Hadîs	96
		Fıkhı'r-Râvî	96
		Fısk	97
		Fısk bi'l-Bid'a	98
		Fısk bi'l-Mâsiye	98
		Fısku'r-Râvî	98
		Fî Hadîsîhî Da'fun	98
		Fî Hadîsîhî Şey'un	98
		Fî's-Sahîh	98
		Fîhi Cehâle	98
		Fîhi Da'fun	98
		Fîhi Ednâ Makal	98
		Fîhi Halfun	99
		Fîhi Lînun	99
		Fîhi Mekalun	99
		Fîhi Nazarun	99
		Fîhi Şey'un	99
		Fihris	99
		Fihrist	99
		Fi'ilî Sünnet	99
		Fiten	99

el-Fiten ve Eşrâti's-Sâ'a	99
el-Fiten ve'l-Melâhim	100
Fuhşu'l-Ġafle	100
Fuhşu'l-Ġalat	100
Fukahâ-yı Seb'a	100
Fulân Lâ Yus'elu Anhu	100
Fulân Yus'elu Anhu	100

G

Gaflet	101
Galat	101
Galatâtü'l-Muhaddisîn	101
Gâmız	101
Garâbet	101
Garâ'ib	102
Garîb	102
Garîb-i Meşhûr	102
Garîb-i Mutlak	103
Garîb-i Nisbî	103
Garîbeyn	103
Garîbu'l-Hadîs	103
Garîbu'l-İsnâd	104
Garîbu'l-Metn	104
Garîbun Metnen ve İsnâden	104
Garîbun Min Hâze'l-Vechi	104
Gayr-ı Meşhûr âhad	104
Gayru Dâbit	104
Gayru Me'hûz Bih	104
Gayru Me'mûn	104
Gayru Mensûb	104
Gayru Sâbit	104
Gayru Sika	105
Gayru Sika ve Lâ Me'mûn	105
Gayruhû Evsak minhu	105

H

Ha	106
Haber	106
Habberanâ	107
Haber-i Ahad	107
Haber-i Azîz	107
Haber-i Hâssa	107
Haber-i Meşhûr	107
Haber-i Mütevâtir	107
Haber-i Vâhid	107
Hadara	107
Haddesenâ	107
Haddesenâ Fulân bi-Kırâ'atî Aleyh	107
Haddesenâ Fulân Kırâ'aten	107
Haddesenâ Fulân Kırâ'aten Aleyh	108

Haddesenâ Fulân Kırâ'aten Aleyhi ve Ene Esme'u	108
Haddesenâ İcâzeten	108
Haddesenâ Mukâtebeten	108
Haddesenâ Muzâkereten	108
Haddesenâ Sâhibun lenâ	108
Haddesenî	108
Haddesenî Ba'du Ashâbinâ	109
Haddesenî Gayru Vâhid min Ashâbinâ	109
Haddesenî men lâ Ettehimu	109
Haddesenî's-Sika	109
Hadis	109
Hadis İlmi	112
Hadis Tarihi	113
Hadis Usûlü	114
Hadis Tedvini	116
el-Hadîse	116
el-Hadîse bi-Tûlihî	116
Hadîs-i İlâhî	116
Hadîs-i Kudsî	116
Hadîs-i Mütevâtir	116
Hadîs-i Nebevî	116
Hadîs-i Rabbânî	116
Hadîsuhu Munker	116
Hâfız	116
Hafî İnkita	117
Hafîi Mürsel	117
Hafıyyu'l-İrsâl	117
Hâkim	117
Hakk	117
Hâl-i Ruvât	118
Hâlikun	118
Hâlu'r-Ruvât	118
Harm	118
Hasâis	118
Hasen	118
Hasen-Garîb	122
Gasen li-Aynihî	122
Hasen li-Gayrihî	122
Hasen li-Zâtihi	124
Hasen-Sahîh	124
Hasen-Sahîh-Garîb	128
Hasenu'l-Hadîs	129
Hasenu'l-İsnâd	129
Hayrun	129
Hâzâ Min Hadîsî	130
Hâzâ Min Hadîsî fe'rvihî Annî	130
Hâzâ Min Semâ'î	130
Hâzâ Min Semâ'î Fervihî Annî	130
Hâzihî Rivâyetî	130
Hıfz	130

Hıfzî Kezâ	130
Hisân	130
Hiyârun	131
Huddistu an Fulânin	132
Huffâz	132
Humâsî	132
Humâsiyyât	132
Huve Ruknu'l-Kizb	132
Hüccet	132
Hükmen Merfu	132

I

Istilah	134
Istilâhât-ı Hadîsiye	134

İ

İbdâl	135
İbdâl-i Âfî	135
İbdâl-i Nâzil	135
İbhâm	135
İbn Mâce	136
İbtidâ-yı Sened	136
İ'câm	136
İcâze	137
İcâze Âmme	137
İcâze Âmme Mukayyede	138
İcâze Âmme Mutlaka	138
İcâze li'l-Ma'dûm	138
İcâze li'l-Mechûl	139
İcâze li'l-Mechûl bi'l-Muayyen	139
İcâze li'l-Mu'ayyen bi'l-Mechûl	139
İcâze li'l-Mu'ayyen fî Gayri Mu'ayyen	139
İcâze li'l-Mu'ayyen fi'l-Mu'ayyen	139
İcâze mâ Lem Yesma'hu'l-Mucîz	139
İcâze mâ Lem Yetehammelhu'l-Mucîz	139
İcâze Mechûle	140
İcâze Mu'allaka	140
İcâze Mucerrede ani'l-Munâvele	140
İcâze Mukterine bi'l-Munâvele	141
İcâzet	141
İcâzetu'l-Mu'ayyen li-Mu'ayyen fî'l-Mu'ayyen	144
İcâzetu'l-Mucâz	144
İ'dâl	144
İdrâc	144
İfrâd	147
İhâle	147
İhbâr	147
İhrâc	147
İhticâc	147
İhtilâfu'l-Hadîs	147
İhtilât	147

İhtisâr-ı Hadîs	149
İhtisâru'l-Hadîs	150
İhve ve Ahavât	150
İklâl-i Hadîs	150
İkrâr	151
İksâr-ı Hadîs	151
İlâhî Hadîs	151
İlhak	151
İ'lâl	151
İ'lâmu's-Şeyh	151
İlhâm	152
İlelu'l-Hadîs	152
İle's-Sıdkî mâ Huve	154
İleyhi'l- Muntehâ fi'l-Kizb	154
İleyhi'l-Muntehâ fi'l-Vad'	154
İleyhi'l-Muntehâ fi't-Tesebbut	154
İlle Gâmida	154
İllet	154
İlm	160
İlm-i Ahbâr	160
İlm-i Âsâr	160
İlm-i Hadîs	160
İlm-i Nazarî	160
İlm-i Zarûrî	160
İlmu Dirâyeti'l-Hadîs	160
İlmu Mustalahi'l-Hadîs	160
İlmu'l-Hadîs	160
İlmu'l-Hadîs Dirâyeten	160
İlmu'l-Hadîs Rivâyeten	160
İlmu'r-Rivâye	161
İmâm	161
İmlâ	161
İn Sahha'l-Haber	162
İndenâ	162
İnfirâd	162
İnkıtâ'	162
İnteha'l-lahak	162
İntihâ	162
İntihâ'u's-Sened	162
İntikâ	162
İntikâd	163
İntikâd-ı Esânîd	163
İ'râbu'l-Hadîs	163
İrmi bihî	163
İrsâl	163
İrsâl-i Celî	165
İrsâl-i Hafî	165
İrsâl-i Zâhir	165
İrvi Hâzâ Annî	165
İsmâ'	165
İsnâd	165

İsnâd Tedlîsi	167	Kat' Tedlîsi	179
İsnâd-ı Âlî	167	Kavî	179
İsrâ'iliyyât	167	Kaviyyu'l-Hadîs	179
İstidrâk	168	Kavlî Sünnet	179
İstifâda	168	Kavlü Abâdile	179
İstihrâc	168	Ke'ennehû Mushafun	179
İstimlâ	168	Kesîru'l-Galat	179
İstinbât	169	Kesîru'r-Rihle	179
İstinbâtu'l-Ahkâm	169	Kesret-i Galat	180
İstişhâd	169	Kesretu'l-Galat	180
İşkâl	169	Keşt	180
İ'tibâr	170	Ketebe İleyye Fulân	180
İ'tibâd	171	Kezâ	181
İtkân	170	Kezzâbun	181
İttefekâ Aleyh	171	Kezzâbun Yekzibu	181
İttefekâ aleyhi's-Şeyhân	171	Kırâ'a Ale's-Şeyh	181
İttihâm bi'l-Kizb	171	Kıssa	181
ittisâl	171	Kıbâr-ı Tâbi'in	181
İzturâb	171	Kitâb	182

K

Ka-Senâ	175	Kitâbet	182
Ka-Senî	175	Kitâbetu'l-Hadîs	183
Kad Du'ife	175	Kitâbu'l-Garîbeyn	186
Kad Tarahû Hadîsehû	175	Kizb	187
Kadh	175	Kizb Ale'r-Resûl	188
Kâdih	175	Kizbu'r-Râvî	188
Kâdiha	175	Kudsî Hadis	188
Kalb	175	Kunâ'	188
Kalb fi'l-Metn	176	Kunâ Mufrede	189
Kalb fi's-Sened	176	Kunnâ Nef'alu alâ Ahdi'n-Nebî	189
Kalb-i Mürekkeb	176	Kuri'e alâ Fulân ve Ene Esme'u	189
Kâle	176	Kuri'e aleyh ve Huve Yesme'u	189
Kâle Fulân	177	Kussâs	190
Kâle lenâ Fulân	177	Kutub-i Mevdû'ât	192
Kâle lenâ Fulân bi-Kırâ'etî	178	Kutub-i Sitte	192
Kâle lenâ Fulân Kırâ'aten Aleyh	178	el-Kutubu'l-Erba'a	193
Kâle lî Fulân	178	el-Kutubu's-Seb'a	193
Kâle Resûlullah	178	el-Kutubu's-Selâse	193
Kâle Resûlullah fîmâ Yervîhi an Rabbihî	178	el-Kutubu's-Sitte	193
Kâle'llâhû Te'âlâ	178		

L

Kalîlu'l-Hadîs	178	Lâ Ahade Esbetu minhu	194
Kalîlu't-Tahdîs	178	Lâ A'rifu lehû Aslen	194
Kara'tu Alâ Fulân	178	Lâ A'rifu lehû Nazîrun fi'd-Dunyâ	194
Kara'tu Alâ Fulân an Fulân	178	Lâ A'rifuhû	194
Kara'tu bi-Hattî Fulân	179	Lâ A'rifuhû bi-Hâze'l-Lafz	195
Kara'tu bi-Kitâbi Fulân	179	Lâ Asle Lehû	195
Kâri'	179	Lâ Asle lehû bi-Hâze'l-Lafz	195
Karîn	179	Lâ be'se bihî	195
Kas	179	Lâ ... ilâ	196
Kassâs	179	Lâ Şey'	196

Lâ Tehillu Kitâbetu Hadîsihi	196
Lâ Tehillu'r-Rivâye anhu	196
Lâ Yesbut	196
Lâ Yesbut fîhi Şey'	196
Lâ Yesihhu	196
LâYuhteccu bihî	196
Lâ Yuktebu Hadîsuhu	196
Lâ Yu'lemu men Ahreçehû ve Lâ İsnâduhu ...	197
Lâ Yu'rafu lehu Aslun	197
Lâ Yusâvî Şey'en	197
Lâ Yus'elu an Mislihî	197
Lâ Yus'elu anhu	197
Lâ Yutâbâ alâ Hadîsihi	197
Lâ Yu'teberu bihî	197
Lâ Yuteberu bi-Hadîsihî	197
Lafzen Mütevâtîr	197
Lafzen Rivâyet	197
Lafzî Tevâtür	197
Lahak	197
Lahn	198
Lakab	199
Lehu Ahâdis Menâkîr	199
Lehu Belâyâ	199
Lehu Evhâm	199
Lehu Mâ Yunker	199
Lehu Menâkîr	200
Lehu Suhbe	200
Lem A'rîfhu	200
Lem Ecid Lehu Aslen	200
Lem Ecidhu	200
Lem Ecidhu Hâkezâ	200
Lem Ekîf Aleyh	200
Lem Ekîf Lehû alâ Asl	200
Lem Erahû bi-Hâze'l-Lafzi	200
Lem Yerid Fîhi Şey'	200
Lem Yervihî illâ Fulân an Fulân	200
Lem Yesbut	200
Lem Yesihh	200
Lem Yüced lehu Aslun	200
Lem Yutâbâ Aleyh	200
Leyse bi-Ba'd mine's-Savâb	201
Leyse bi-Hucce	201
Leyse bi-Kaviyy	201
Leyse bi-Me'mûn	201
Leyse bi-Merdiyy	201
Leyse bi-Sâbit	201
Leyse bi-Sahîh	201
Leyse bi-Sika	201
Leyse bi-Şey'	201
Leyse bi-Umde	201
Leyse bi-Zâke	201

Leyse bi-Zâke'l-Kaviyy	202
Leyse bi-Zâlik	202
Leyse bihî be'sun	202
Leyse bi'l-Metîn	202
Leyse bi's-Sika	202
Leyse lehu Aslun	202
Leyyinu'l-Hadîs	202
Leyyinun	202
Li'd-Da'fi mâ huve	202
Likâ	202

M

Mâ Akrabe Hadîsehu	204
Mâ Alâ Şarti Muslim	204
Mâ Alâ Şartihimâ	204
Mâ Alâ Şarti'l-Buhârî	204
Mâ A'lemu bihî be'sen	204
Ma'dinu'l-Kizb	204
Mahalluhu's-Sıdk	204
Mahfûz	205
Mahrec	205
Mahrecuhû Ma'rûfun	205
Mahv	205
Mâkbûl	206
Makbûl Âhad	206
Maklûb	206
Maklûbu'l-İsnâd	208
Maklûbu'l-Metn	208
Makrûnen	209
Maktû'	209
Ma'kûs	209
Ma'lûl	209
Ma'mûl bih	210
Ma'nen Mütevâtîr	210
Ma'nen Rivâyet	210
Ma'nevî Tevâtür	210
Ma'rûf	210
Masnû'	210
Matrûh	210
Matrûhun	210
Matrûhu'l-Hadîs	210
Mat'ûnun fîhi	210
Mebde'	211
Mebde'u's-Sened	211
Mecâlis	211
Mechûl	211
Mechûlu'l-Adâle	212
Mechûlu'l-Ayn	212
Mechûlu'l-Hâl	212
Mechûlu'z-Zât	213

Mechûlun	214	Mevlâ	225
Meclis	214	Mevlâhum	225
Mecrûh	214	Mevsûl	225
Medhûl	215	Mevzû	226
Megazî	215	el-Mezîd fî Muttasili'l-Esânîd	235
Me'hûz bih	216	Min Belâyâhu	235
Me'mûn	216	Min ... İlâ	236
Men Mislu Fulân	216	Mine's-Sunneti Kezâ	236
Menâkıb ve Mesâlib	216	Misle Hadîsin Kablehu ve Metnuhû Kezâ ve Kezâ	236
Menba'u'l-Kizb	216	Mislehû	236
Me'nferede bihî Muslim	216	Mislehû Sevâ'en	236
Me'nferede bihî'l-Buhârî	216	Mu'addil	236
Mensûh	216	Mu'allak	236
Menşe'	217	Mu'allel	239
Menşe'u's-Sened	217	Mu'allil	239
Merâsilu's-Sahâbe	217	Mu'an'an	241
Merâtibu'l-Cerh	217	Mu'an'in	242
Merâtibu's-Sahîh	217	Mu'âsarât	242
Merâtibu't-Ta'dîl	217	Mubhem	243
Mercûh Aleyh	217	Mubhemât	245
Merdûd	217	Mubhemu't-Ta'dîl	245
Merdûd Âhad	217	Mubtedî	245
Merdûd Şâz	217	Mubtedi'	245
Merdûdu'l-Hadîs	217	Mubtedi'a	245
Merfû'	218	Mucâlese	245
Merfû' Hükmen	218	Mucâz	245
Merfû' Mursel	218	Mucâz leh	245
Merfû'an	218	Mucâzât	245
Mervî	218	Mu'cem	245
Merviyyât	218	Mucevved	246
Merviyy anh	219	Mucîz	246
Mesânîd	219	Mucmâ' Alâ Da'fihî	246
Mesmû'ât	219	Mucmâ' Alâ Terkihî	246
Mesrûk	219	Muda'af	246
Mestûr	219	Mu'dal	246
Me'sûr	219	Mudebbec	248
Meşâyah	219	Mudelles	249
Meşhûr	219	Mudelles anh	251
Meşhûr Âhad	221	Mudellis	251
Meşihât	221	Mudevven	252
Meşkûk	221	Mudevvenât	253
Meşyaha	221	Mûdih	253
Metâ'in-i Aşere	221	Mudrec	254
Metin	222	Mudrecu'l-İsnâd	256
Metrûk	222	Mudrecu'l-Metn	256
Metrûku'l-Hadîs	223	Mudric	256
Metrûkun	223	Mu'en'en	257
Mevâlî	223	Mu'ennen	257
Mevdû'u'l-İsnâd	224	Mufid	259
Mevdû'u'l-Metn	224	Mufredât	259
Mevkûf	225		

Muhaddis	260	Mustahrec	283
Muhadram	261	Mustahrecât	285
Muhalefet	262	Mustahric	285
Muhâlefetü's-Sikât	262	Mustalahu'l-Hadîs	285
Muharref	262	Mustedrek	285
Muharric	264	Mustefiz	285
Muhbir	264	Mustemlî	286
Muhkem	264	Muşebbeh	288
Muhmel	264	Muşeddid	288
Muhtalak	265	Muşkilu'l-Hadîs	288
Mehtelefu'l-Hadîs	265	Muştebih	288
Muhletefun fîhi	266	Muştebih Maklûb	289
Muhtelifu'l-Hadîs	266	Mutâba'	289
Muhtelit	266	Mutâbâ' Aleyh	289
Mukâbele	267	Mutâba'a Kâsıra	289
Mukârebu'l-Hadîs	267	Mutâba'a Nâkisa	289
Mukâribu'l-Hadîs	267	Mutâba'ât	289
Mukâtebe	268	Mutâba'ât-ı Kasıra	290
Mukâtebe Makrûne bi'l-İcâze	268	Mutâba'at-ı Tâmmе	290
Mukâtebe Mucerrede ani'l-İcâze	268	Mutâbi'	291
Mukill	268	Mutarrahu'l-Hadîs	291
Mukillîn-i Sahâbe	268	Mutarrah	291
el-Mukillûn	268	Mutekâribu'l-Hadîs	291
Muksirîn-i Sahâbe	268	Mu'telif ve Muhtelif	291
el-Muksirûn	268	Mutesâhil	295
Mumlî	268	Muteşâbih	295
Munâvele	269	Mutkin	295
Munâvele Makrûne bi'l-İcâze	270	Muttasil	296
Munâvele Mucerrede ani'l-İcâze	270	Muttefekun Aleyh	296
Munkatî'	270	Muttehem	296
Munker	273	Muttehemun bi'l-Kezib	297
Munkeru'l-Hadîs	273	Muttehemun bi'l-Vad'	297
Muntehâ-yı Sened	273	Muttefekun bi'l-Vad'	297
Muntezihu'l-İsnâd	273	Muttefekun alâ Terkihî	297
Murselu's-Sahâbî	273	Muttefik ve Mufterik	297
Mursil	273	Muvâfakât	299
Murû'et	273	Muvâfakât-ı Mukayyede	299
Muruvvet	273	el-Muvatta'	300
Mûsâ Leh	374	Muztarib	301
Musâfaha	274	Muztaribu'l-Hadîs	302
Musahhaf	275	Müfesser Cerh	302
Musannef	275	Mûlâkât	302
Musannıf	276	Mürsel	302
Musâvât	276	Mürsel-i Hafî	305
Muselsel	278	Mürsel-i Sahâbî	306
Muselsel bi'l-Evveliyye	281	Mürsel-i Zâhir	306
Muselsel bi'l-Hıf	281	Müslim	306
Muselsel bi'l-Kavl	281	Mütevâtir	306
Mûsî	281	Mütevâtir-i Lafzî	307
Musned	281	Mütevâtir-i Ma'nevî	307
Musnid	282	Müzâkere	307

N	Rikâk	322
Nâ	Rivâyet	322
Nahvehû	Rivâyet bi'l-Lafz	323
Nakale-i Hadîs	Rivâyet bi'l-Ma'nâ	323
Nakd-i Ricâl	Rivâyet Şartları	327
Nakl-i Hadîs	Rivâyeten	329
Nâsih	Rivâyetu'd-Darîr	329
Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu	Rivâyetu'l-Âbâ ani'l-Ebnâ	330
Nâvelenî	Rivâyetu'l-Akrân	330
Nazarî İlmi	Rivâyetu'l-Ebnâ ani'l-Âbâ	330
Nâzil	Rivâyetu'l-Ekâbir ani'l-Esâğir	330
Nâzil İsnâd	Rubâ'î	331
Nebbe'enâ	Rubâ'îyyât	331
Nebbe'enâ Fulân bi-Kırâ'etî Aleyh	Rudde Hadîsuhû	331
Nebbe'enâ Fulân Kırâ'eten Aleyh	Ruknu'l-Kizb	331
Nebevî Hadîs	Rumiye	331
Nehâ	Rumiye bi'l-Ahaveyn	331
Nekâret	Rumiye bi'l-Kader	331
Neseb	Rumuz	331
Nese'î	Ruvînâ	331
Nesh	Ruviye an Fulân	331
Nisbe	Ruviye ani'n-Nebî	331
Nuhînâ an Kezâ		
Nushatu'l-Asl		
Nuzûl		

R

Rabbânî Hadîs	318
Râcih	318
Raffâ'	318
Râfi'	318
Rakş	318
Ravâ	319
Ravâ anhu	319
Ravâ Ba'dhum	319
Ravâ Lehu	319
Rava'n-Nâs Anhu	319
Ravâhu	319
Ravav Anhu	319
Râvî	319
Rece'a	320
Reddû Hadîsheu	320
Ref'	320
Refe'ahu	320
Rekâ'ik	320
Remiz	320
Rihle	321
er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs	321
Ricâl	322
Ricâlu'l-Hadîs	322
Ricâluhû Sikât	322

S

es-Sâbık ve'l-Lâhık	332
Sâbit	332
Sad	332
Sad-Ha	332
Sâdika	333
Sadru'l-Hadîs	333
Sadûkun	333
Sadûkun inşâ'allâh	333
Sadûkun lâkinnehû Muhtedi'un	333
Sadûk lehû Evhâm	333
Sadûk Seyyi'u'l-Hıfzi	333
Sadûk Teğayyera bi-Ehara	334
Sadûk Yehimu	334
Sadûk Yuhti'u	334
Sahâbe	334
Sahâbî	338
Sahâbî Mürseli	338
Sahâbiye	339
Sâhib	339
Sâhibu'l-Bid'a	339
Sâhibu'l-Hadîs	339
Sâhibu'l-Kitâb	339
Sâhibu'r-Resûl	339
Sahîfe	339
Sahîfe Câbir	339
Sahîfe Semure	339
es-Sahîfetu's-Sâdika	340

es-Sahîfetu's-Sahîha	340	Sıfatu Rivâyeti'l-Hadîs	358
Sahîh	341	Sihâh	358
Sahîh-Garîb	341	Sihâh-ı Selâse	358
Sahîh-Garîb-Hasen	342	Sihâh-ı Sitt	358
Sahîh li-Aynihî	342	Sihhat	358
Sahîh li-Gayrihî	342	Sihhat Şartları	359
Sahîh li-Zâtihi	342	Siğâr-ı Tâbi'în	359
Sahîh Muhtelef fihi	342	Siğatu'l-Cezm	359
Sahîh Muttefek aleyh	343	Siğatu't-Temrîz	359
es-Sahîhân	343	Sika	359
Sahîh-i Buhârî	345	Sikât	360
Sahîh-i Müslim	349	Sikatun	360
Sahîhu'l-Hadîs	351	Sikatun-Hâfızun	360
Sahîhu'l-İsnâd	351	Sikatun-Huccetun	360
Sahîhun inde Gayrihimâ	351	Sikatun-Mutkinun	360
Sahîhun İnşâ'allâh	351	Sikatun-Sebtun	360
Sakîm	351	Silsiletu'z-Zehab	360
Sâkıt	352	Sirkatu'l-Hadîs	360
Sâlih	352	Sohbet	360
Sâlih li'l-İhticâc	352	Subâ'î	361
Sâlih li'l-İ'tibâr	352	Subâ'ıyyât	361
Sâlihu'l-Hadîs	353	Sudâsî	361
Sâmi'	353	Sudâsiyyât	361
Sârik	353	Suffe Ashâbı	361
Sarih Merfû'	353	Sulâsî	361
Se-Nâ	353	Sulâsiyyât	361
Se-nî	353	Sumânî	361
Sebebu Vurûdi'l-Hadîs	353	Sumâniyyât	361
Sebebu'l-Hadîs	353	Sunâ'î	361
Sebt	353	Sunâ'ıyyât	361
Sebtun	354	es-Sunne	362
Sebtun-Hâfızun	354	es-Sunnetu'l-Fi'liyye	362
Sebtun-Huccetun	354	es-Sunnetu'l-Kavliyye	362
Sebtun-Sebtun	354	es-Sunnetu'n-Nebeviyye	362
Sebtun-Sikatun	354	es-Sunnetu't-Takrîriyye	362
Sefeh	354	Sû'u'l-Hıfz	362
Seketû anhu	354	Suveylihi	362
Semâ'	355	Sükût Tedlîsi	362
Semâ'u'l-Muzâkere	355	Sünen	362
Semâ'u's-Sağîr	355	Sünen Dârimî	363
Semi'a	356	Sünen Ebî Dâvud	363
Semi'tu	356	Sünen İbni Mâce	365
Semi'tu Fulânen	356	Sünen Nese'î	365
Semi'tu Fulânen bi-Kırâ'atî Aleyh	356	Sünen Tirmizî	366
Semi'tu Fulânen Kırâ'aten aleyh	356	Sünen-i Erba'a	367
Semi'tu Fulânen Yekûlu	357	Sünnet	367
Sened	357		
Sevk	357		
Sevvâ	357		
Sevveğa lî	358		
Seyyi'u'l-Hıfz	358		

Ş

Şâfehenî	370
Şâfehenî bi'l-İcâze	370

Şâhid	370
Şakk	371
Şart	371
Şartu Muslim	371
Şartu'l-Buhârî	372
Şartu's-Şeyhâyn	372
Şâz	373
Şâz bi-merra	374
Şâz Merdûd	374
Şehâdet	374
Şedîdu'd-Da'f	376
Şekke Fulân	376
Şekkun mine'r-Râvî	376
Şekku'r-Râvî	376
Şemâ'il	377
Şeyh	377
eş-Şeyhân	377
Şeyhun	378
Şeyhun Vasat	378
Şibhu'l-Vad'	378
Şurûtu'l-Mutevâtir	378
Şurûtu'r-Rivâye	379
Şurûtu's-Sihha	379
Şuyûh Tedlîsi	379
Şuzûz	379

T

Ta'âlik	380
Ta'anû fihi	380
Tabaka	380
Tabakât	380
Tabakâu'r-Ruvât	380
Tabakâtu'r-Sahâbe	381
Tâbi'	381
Tabi'î	381
Tabi'ûn	381
Tadbîb	383
Ta'dil	383
Ta'dil Ğayru Sarîh	384
Ta'dil Lafızları	384
Ta'dil Mertebeleri	385
Tahammul	385
Tahammulu'l-Hadîs	385
Tahammulu'l-İlm	385
Tahdîs	385
Tahdîs Ücreti	385
Tahrîc	386
Tahrîf	387
Tahsîn	387
Tahvîk	387

Tahvîl	387
Takrîr	387
Takrîrî Sünnet	388
Taktî'	388
Taktî'u'l-Hadîs	389
Takva	389
Takyîd	389
Takyîdu'l-İlm	389
Takyîdu'l-Kitâb	389
Takyîdu'l-Hadîs	389
Talebu'l-İlm	390
Talib	390
Ta'lîk	390
Ta'lîk bi-Sîgati't-Tashîh	391
Ta'lîk bi-Sîgati't-Temrîz	391
Ta'lîk Gayru Meczûm	391
Ta'lîk Meczûm	392
Ta'lîkan	392
Ta'likât	392
Ta'lîku'l-İcâze	392
Ta'lîl	392
Ta'n	392
Tarahû Hadîsehû	392
Tarahûhu	392
Tardiye	392
Ta'rifu ve Tunkiru	392
Tarih	392
Tarîk	392
Tashîf	393
Tashîh	393
Tashîhu'l-Kutub	393
Tasnîf	393
Tasliye	394
Tazbîb	395
Taz'îf	395
Tebe'u't-Tâbi'în	395
Tebliğ	395
Tecrîh	395
Tecvid	395
Tedlîs	395
Tedlîsu'l-Bilâd	397
Tedlîsu'l-İsnâd	397
Tedlîsu'l-Kat'	397
Tedlîsu's-Sukût	398
Tedlîsu's-Şuyûh	398
Tedlîsu't-Tesviye	398
Tedvîn	398
Tedvînu'l-Hadîs	398
Teferrede bihî Fulân an Fulân	398
Teferrud	398
Tefsîr	399

Teğayyera bi-Âhirih	399
Teğayyur	399
Tekaddum-u Semâ'	399
Tekaddum-u Vefât	399
Tekellemû Fîhi	399
Telakkub	399
Telfîk	400
Telfîku'l-Hadîs	401
Telfîku'r-Rivâyât	401
Telkîb	401
Telkîn.....	402
Temrîz	402
Temrîz Sîgası	402
Te'nîn	402
Terâcum	403
Terceme	403
Tercîh	403
Terekûhu	405
Tesâhul	405
Tesebbut	406
Tesmî'	406
Tesmiyetu'r-Ruvât	406
Tesviye	407
Tesviye Tedlîsi	407
Teşdid	407
Tevârih ve Vefeyât	407
Tevâtür	408
Tevâtür-ü Lafzî	408
Tevâtür-ü Ma'nevî	408
Tevhîd ve Sifât	408
Tıbb-ı Nebevî	408
Tirmizî	408
Töhmet-i Kizb	408
Tunkiru Merre ve Ta'rifu Uhrâ	408
Tukullime Fîhi	408
Turuk	409
Tusâ'î	409
Tusâ'îyyât	409

U

Udûl	410
Uhbirtu an Fulân	410
Uhdira	410
Uhtulife fîhi	410
Ulûm-u Hadîs	410
Uluvv	410
Uluvv bi-Kıdemi'l-Vefât	412
Uluvv bi-Kıdemi's-Semâ	412
Uluvv-u İsnâd	412
Uluvv-u Ma'nevî	412

Uluvv-u Mutlak	412
Uluvv-u Nisbî	412
Umimâ bi-Kezâ	412
Unvân	412
Usûl	412
Usûl-i Hadîs	412
Usûlu'l-Hadîs	412
Uşârî	412
Uşâriyyât	412

V

Vâcid	413
Vad'	413
Vada'a hadîsen	413
Vaddâ'un	413
Vaddâ'un Yeda'u	413
Vadî'	414
Vâhid	414
Vâhin	414
Vâhin bi-merra	414
Vahiy	414
Vahy-i Gayri Metlûv	416
Vahy-i Metlûv	416
Vakafehû	416
Vakf	416
Vâkıf	416
Vasalehu	416
Vasatun	416
Vasıyye	417
Vasıyye bi'l-Kitâb	417
Vasl	417
Vav	417
Vaz'	417
ve Aharu	418
ve Bihî	418
ve bi'l-İsnâd	418
ve Hâzâ Lafzu Fulân Kale	419
ve Tekarrebâ fi'l-Ma'nâ	419
ve Zekera'l-Hadîse	419
Vecedtu an Fulân	419
Vecedtu bi-Hatti Fulân	419
Vecedtu bi-Hatti Fulân ve Ecâze lî	419
Vecih	419
Vehen	419
Vehn	419
Vehim	419
Vehm	420
Ve'l-Lafzu lehû	420
Ve'l-Lafzu li-Fulân	420
Ve'l-Lafzu li-Fulân Kale	420

Verede	421
Verede ani'n-Nebî	421
Vicâde	421
Vuhdân	422

Y

Ya'nî	423
Yebluğu bih	423
Yeda'ul-Hadîse	423
Yehimu fî Hadîsihi	423
Yekzibu	423
Yenmîhi	423
Yerfa'uhû	423
Yerfa'u'l-Hadîse	423
Yervi'l-Menâkîr	423
Yervîhi	423
Yesnku'l-Hadîs	423
Ye'tî bi'l-Acâ'ib	423
Yuda'afu	424
Yuhkâ	424
Yukâlu	424
Yuktebu Hadîsuhû	424
Yunkeru Merre ve Yu'rafu Uhrâ	424
Yurvâ	425
Yuzkeru	425

Z

Zâbıt	426
Zabt	426
Zabt-ı Kitâb	427
Zabt-ı Sadr	427
Zâhibu'l-Hadîs	427
Zâhibun	427
Zâhirî inkıta'	427
Zarurî ilim	427
Zayıf	427
Zekera	429
Zekera lenâ Fulân	430
Zekera lenâ Fulân bi-Kırâ'atî	430
Zekera lenâ Fulân Kırâ'aten Aleyhi ve ene Esme'u	430
Zekera lî Fulânun	430
Zenâdika	430
Zevâ'id	430
Zındık	431
Ziyâdâtü's-Sikât	432
Ziyâde	432
Ziyâdetü's-Sika	433
Faydalanılan Kaynaklar ve Eserler	
İsimler Dizisi	

BAŞTAN SÖYLENECEKLER

Hadis İlmî baştan sona bir terimler ve deyimler ilmidir. İlk eserlerden günümüze bütün kaynaklar, usûl kitapları ve konuyla ilgili öteki çalışmalarda bunlardan değişik örneklere rastlamak mümkündür.

Uzun zaman alan geniş çerçeveli bir kültür birikiminin sonucu olan söz konusu terimler ve deyimler, İslâm Dini'nin ilim dili olan Arapça kökenlidir. Bununla birlikte, yer aldığı kaynak eserin diline göre Arapça'nın yanı sıra Osmanlıca olanlarına da rastlanmaktadır. Son birkaç yılda kimi eserlerde Türkçeleştirmeye çalışıldığı da görülmektedir.

Değişik devirlerde değişik alimlerin aynı yerde aynı anlama kullanıldığı bazı terimler ve tabirlerin bir arada bulunuşu, yerine göre de aynı manayı ifade etmek için değişik tabirlerin kullanılmış olması ve benzeri sebepler, özlü ansiklopedik bilgiler veren sözlük tipi çalışmalara ihtiyaç göstermektedir.

Biz bu düşünce ile uzun yıllar İmam-Hatip Liseleri'nde ve İlâhiyat Fakültesi'nde Hadis dersleri okutmanın sağladığı birikimden faydalanarak Hadis Usûlü ilminde kullanılan terim ve tabirleri açıklayıcı bir eser hazırlamaya karar verdik. Sonunda bu çalışma ortaya çıktı.

Metot olarak, ele alınan konu itibarıyla Hz. Peygamber (s.a.)'in hadisleri odağında oluşanlarla birlikte onunla ve Hadis ilmiyle ilgili birkaç konuda oluşan belli başlı terim ve tabirleri, harf sırasına göre ele aldık. Herbirinin Arapça asıllarını verdik. Kaynaklardan özetlediğimiz bilgileri ekledik. Konuyla ilgili alimlerin görüşlerini özetledik. Bunu yaparken alimlerin yaşadıkları devirleri gözönüne aldık. Böylece bir alimin bakış açısını yansıtmaya çalıştığımız gibi hangi alimlerin görüşünün etkisinde kaldığını, o görüşe katıldığı veya ayrıldığı noktaların neler olduğunu belirtmeye çalıştık.

Burada eklemek gerekirse terimle kasdettiğimiz, sözlük anlamından çok kere farklı olarak kullanılan ilmi anlamıdır. Deyimden kasdımız ise bütün alimler tarafından birlik halinde kullanılmayan yahut değişik alimlerin birbirlerinden farklı anlamda kullandıklarıdır. Bir diğer deyişle, bütün alimlerin ortaklaşa aynı anlamda kullandıkları "terim", bir veya birkaç alim tarafından, diğerlerinden farklı olarak kullanılan ve değişik anlama gelenleri ise "deyim" sayılmıştır.

Gerek terim kabul edilenler, gerekse deyim sayılanlar, imkânların el-verdiği ölçüde Arapça, Türkçe veya Osmanlıca şekliyle verilmiş; ancak bilginin bir yerde birleştirilmesi gereği, yerine atıfta bulunulmuştur.

Ümidimiz, gayretlerimizin ilim yolcularına, merak edenlere ve ayırım yapmaksızın öğrencilerle Hadis İlmi etrafında oluşan terim ve deyimlere dair derli toplu bilgi edinerek kendisini yetiştirmek isteyenlere faydalı olmasıdır. Bu yorucu çalışma amacına böylece ulaşır.

Niyazımıza gelince, Yüce Yaratan'dan arzu edene bunu nasip etmesi, rızasına ulaştırması ve Ulu Kat'ında yazarı için kesiksiz bir ahiret azığı kılmasıdır.

Son olarak, emek verip yardımlarını esirgemeyen **Dr. Kâmil Çakın**'a, dizgisini düzenli bir şekilde gerçekleştiren **Recep Kaya**'ya, birçok yerinin düzeltilmesine katkı sağlayan **Ebubekir Sifil**'e teşekkür ederim.

Yardım ve Başarı Allah'tandır.

ettiğine açıkça delalet eder. Oysa **an ced-dihî** lafzı dedesinden rivayete delalet etmez; zira bu lafızla kasdedilen, Amr'ın dedesi Muhammed olabileceği gibi Şu'ayb'ın dedesi, sahâbî Abdullah b. Amr da olabilir. Muhammed olduğu takdirde isnad mürseldir; zira Muhammed sahâbî değildir. Abdullah olduğu takdirde ise munkatî'dir. Çünkü Şu'ayb, dedesi Abdullah b. Amr'a yetişmemiştir. ⁽¹⁾ Buradan anlaşılmaktadır ki, **an ebîhi, an ceddihi** isnadiyle rivayet edilen hadislerde **an ceddihi** lafziyle kimin kasdedildiğini kestirmek, dolayısıyla hadisin muttasıl mı, munkatî' mi olduğunu anlamak bazen müşkülât arz etmektedir.

Beşinci hicrî asrın büyük muhaddislelerinden el-Hatîbu'l-Bağdâdînin babalarının oğullarından rivayetlerine dair **Rivâyetu'l-Âbâ ani'l-Ebnâ** isimli bir kitabı vardır. Oğulların babalarından rivayetleri konusunda ise Ubeydullah b. Sa'îd es-Siczî'nin **Rivâyetu'l-Ebnâ an Âbâ'ihim** isimli eserini kaydetmek yerinde olur. ⁽²⁾

(1) *Tehzîb, 4/356. Krş. Hadis İstılahları, 16; Hadis Tarihi, 46.*

(2) *Kesf, 1/914; Esmâ, 1/79; Mustatrafe, 22.*

ÂDÂB (آداب) - Sözlükte **edeb**in çoğuludur. Terim olarak edeb, umumiyetle terbiye manasına kullanılır. İnsanı kötülükten alıkoyan, nefsini islah ederek güzel huylar kazanmasına sebep olan büyük iyiliklere, ahlâkî meziyetlere ve hasletlere âdâb denilmiştir.

Hadis ilminde âdâb, **câmi** veya **musannef** denilen ve belli konulardaki hadisleri ihtiva eden hadis kitaplarındaki ana konulardan biridir. Âdâb konusuna yeme, içme, konuşma, uyuma gibi günlük hayatın çeşitli safhalarında yapılan işlerde uyulması gereken ahlâkî kaide-lere ait hadisler girer. **Sahîb-i Buhârî** de bu bahis, **Kitâbu'l-Edeb** başlığı altında yer alır. **Müslim**'de ise aynı bölümün başlığı, **Kitâbu'l-Birr ve's-Sile ve'l-Âdâb**dır.

Âdâb konusundaki hadisler bazen Buhârî'nin **el-Edebu'l-Mufred**'i gibi ayrı bir kitapta toplanır.

ÂDÂBU TÂLİBİ'L-HADİS (آداب طالب الحديث) - Bk. Âdâbu't-Tâlib.

ÂDÂBU'L-MUHADDİS (آداب المحدث) - "Muhaddisin âdâbı" anlamını veren bir tabir olup Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini, bunların sahih olarak rivayetini ve sahih olmayanlardan ayırdedilmesini konu olarak alan hadis ilmiyle meşgul olan muhaddislerin riayet etmeleri öngörülen esaslara denir. Hadis Usûlû kaynaklarında aynı başlık altında yer alan **söz** konusu esasların en önemlileri şunlardır:

a) Hadis rivayet edecek veya hadis ilimlerinden birini öğrenmede görev alacak muhaddis, önce iyi niyetli ve ihlâslı olmalıdır. Kalbini dünya gailelerinden temizlemeli; mevki, şan ve şeref dertlerinden uzak kalmalıdır.

b) Tahdise, yani hadis rivayetine olgunluk yaşı denebilecek bir yaşa gelmeden başlamamalı; ihtiyarlamaya başladığında ise rivayeti bırakmalıdır.

Muhaddisin kendisine müracaat edenlere hadis rivayet etmeye başlama zamanı konusunda ayrı görüşler vardır. Sözel gelişti, er-Râmehurmuzî'ye göre, rivayetin lâıykıyla edâ edilebileceği yaş haddi, olgunluk ve bedenî güçlerin kemâle erdiği yaş olan ellidir. Bununla birlikte muhaddisin kırk yaşından sonra tahdise başlaması da yadırganamaz; zira bu yaş da olgunluk yaşıdır. Öyle olduğu için Hz. Peygamber, kırk yaşında peygamber olmuştur. (*Muhaddis, 352,3*).

Kadi İyad, er-Râmehurmuzî'nin bu görüşüne itiraz ederek, selef ve daha sonraki nesillerden pek çok muhaddisin henüz olgunluk yaşı sayılabilecek bir yaşa gelmeden sayısız hadis rivayet ederek öldüklerine işaret eder. Ömer b. Abdilazîz'in kırkına varmadan, Sa'îd b. Cu-

beyr ile İbrahim en-Neha'nin ellisine ermeden öldüklerini de misal gösterir. daha sonra ise İmam Mâlik'in bir rivayette göre yirmi, bir diğerine göre onyedi yaşlarında iken hadis meclisleri akdetmeye başladığını, Rebî'atu'r-Rey, İbn Şihâb ez-Zuhri, İbn Hurmuz, Muhammed İbnu'l Munkedir ve diğer bazı şeyhleri henüz hayattalarken hadis taliplerinin kapısına yığıldıklarını; İmam Şâfi'i'den genç yaşlarında ilim alındığını sözlerine ekler. (İlmâ, 200, 202).

İbnu's-Salâh'a göre tahdise başlama vakti konusunda er-Râmehurumu'zî'nin zikrettiği yaş sınırına diyecek yoktur. Kadı İyad'ın zikrettiği, henüz olgunluk yaşı deneyecek bir yaşa gelmeden taliplerine hadis rivayet edenler ise bu işi hadis ilminde genç yaşta parladıkları, yüksek mevkiler elde ettikleri için yapmışlardır. Açıkca veya hal karinesiyle kendilerinden hadis rivayet etmeleri istenmiş, onlar da kabul etmişlerdir. O halde uygun olan, bir muhaddisin hangi yaşta olursa olsun, ihtiyaç halinde hadislerini rivayet ederek neşretmesidir. (Ulûm, 213,4).

Muhaddisin hadis rivayetini bırakması gereken yaş haddi konusunda da alimler arasında birlik yoktur. Rivayete başlama vakti için yaş haddi öngören er-Râmehurumu'zî, talebelerine hadis rivayet etmeyi bırakma vakti için de yaş sınırı çizer. Ona göre muhaddis seksen yaşına gelince rivayeti bırakmalıdır; çünkü bu yaş, ihtiyarlığın son haddidir. O yaştan sonra artık tesbih, zikir, Kur'ân okumakla meşgul olmak daha doğru olur. Ancak muhaddis, bu yaşa geldiği halde aklı başında, görüşü kuvvetli, rivayet ettiği hadisleri iyi bilen, onları layıkıyla edâ edebilen, üzerlerine titreyen ve sırf Allah rızası için hasbî olarak rivayette bulunan birisi ise, böylesine hayır dilemekten başka yapacak şey yoktur. (Muhaddis, 354).

er-Râmehurumu'zinin, muhaddisin rivayeti bırakması için çizdiği yaş sınırı da isabetli bulunmamıştır. Gerçekten vücutca zayıf düşmenin ya da akli melekelerin sağlam olup olmamasının kesin bir yaş

sınırı çizilemez. Bu yaştan önce ihtilata maruz kalan muhaddisler olduğu gibi, daha yaşlı oldukları halde akli melekeleri tam olarak rivayete devam edenler de olmuştur. Sahabeden Enes b. Malik, Sehl b. Sa'd, Abdullah b. Ebi'l-Evfâ, daha sonraki tabakalardan İmam Mâlik, el-Leys b. Sa'd, Sufyan b. Uyeyne, Al İbnu'l-Ca'd gibi muhaddisler seksen yaşını geçtikleri halde rivayeti bırakmamışlardır. Hatta el-Hasen İbnu'l-Arefe, Ebu'l-Kasım el-Begavî, Ebu İshak el-Huceymî, Kâdi Ebu't-Tayyibi't-Taberi gibi yüz yaşından sonra bile rivayet faaliyetini başarıyla yürütenler olmuştur. Şu hale göre rivayetin bırakılacağı yaş haddinin tayini isabetli görülemez. Bu konuda sahih kabul edilen görüş şudur: Bir muhaddis, ihtiyarlık veya hastalıkla gelen ihtilat ya da bunaklık, yahut sonradan görme duygusunu yitirmek sonucu rivayet ettiği hadisleri birbirine karıştırmaktan korktuğu; lafızlarını değiştirmekten endişe duyduğu zaman rivayeti bırakmalıdır. Nitekim Abdurrezzak, Sa'id b. Ebî Arûbe ve daha pek çok **sika** muhaddisin başına bu hal gelmiştir.

c) Muhaddis, Hadis ilminde kendisinden üstün, dolayısıyla rivayete daha layık başka bir muhaddisin yanında rivayeti bırakmalıdır. Bazı hadis alimleri, bir muhaddisin yaş yahut hadis ilmindeki yeri itibarıyla rivayete kendisinden daha layık bir diğer muhaddisin memleketinde hadis rivayet etmesini mekruh görerek aynı konuya dahil etmişlerdir. Rivayete göre İbrahim en-Neha'î ile eş-Şa'bî aynı hadis meclisinde bir araya geldiklerinde İbrahim susar; rivayette bulunmazmış. Meşhur cerh ve ta'dil âlimi Yahya b. Ma'in ise bir muhaddisin kendisinden daha liyakatli birinin bulunduğu yerde hadis rivayet etmesini ahlaklıkla nitelemiştir. (Ulûm, 215, 6).

Bununla birlikte es-Suyûtî, Hz. Peygamber'in sağlığında fetva veren sahabilerin bulunuşunu delil getirerek rivayete daha layık bir muhaddisin olduğu yerde hadis rivayet etmenin hiç de mekruh

sayılamayacağını söylemiştir. (Tedrîb, 2/129, 30).

d) Bir muhaddisten, aynı yerde bulunan başka bir muhaddisin hadisi olarak bilinen, veya kendi isnadından daha âli bir isnada sahip, yahutta herhangi bir cihetten kendisine tercih edilmesi gereken başka bir muhaddisin hadisini rivayet etmesi istenirse, öbür muhaddise haber vermesi gerekir.

e) Muhaddis iyi niyetli olarak görmediği kimselere de rivayetten kaçınmamalıdır. Bilinmez, iyi niyetli görünmeyen biri, ilerde ihlaslı bir muhaddis olabilir.

f) Muhaddis, ecrini Allah'tan umarak bildiği hadislerin neşrine gayret etmeli; rivayetten kaçınmamalıdır. Bir hadiscinin herhangi bir art niyetle bildiği hadisleri rivayet etmekten kaçınması caiz görülmemiştir. Aksine bildiği hadislerin yayılmasına çalışması hadis aliminin uygunluğuna delil sayılmıştır. Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber'in hadislerin yayılması konusunda söylediklerine dayanırlar.

g) Muhaddis, hadis meclisine gelirken mümkünse boy abdesti, değilse normal abdest almalı, güzel kokular sürünmelidir. Meclisteki yerine vakar ve ciddiyetle oturmalıdır. Talebelerinden biri hadisten başka bir şeyle meşgul olur veya yüksek sesle konuşursa uyarmalı, gerekirse meclisinden çıkarmalıdır. Rivayete göre İmam Mâlik böyle yapar; meclisinde densizlik eden olursa "Cenâb-ı Hak (meâlen) "Ey iman edenler! Sesinizi yükseltmeyin" buyuruyor. (Hucurât, 2). Hz. Peygamber'in hadisleri okunurken sesini yükseltmek, onun sesini bastırmak gibidir" dermiş.

h) Muhaddis, hadis meclisine gelenlerin hepsini kabul etmeli, birini diğerinden ayırmamalıdır.

i) Hadis meclisini Kur'an-ı Kerim okumakla başlatmalı, **tahdis** sonunda okunacak Kur'an-ı Kerim, hamd, Hz. Peygambere salât ve selâm, duruma göre

yapacağı dua ile bitirmelidir. el-Hâkimu'n-Nisâbüri'nin Ebu Sa'idi'l-Hudri'den rivayet ettiğine göre sahâbiler bir araya gelip aralarında hadis müzakere ettikten sonra Kur'an-ı Kerim'den bir sure okuyup dağılırlardı. (1)

k) Muhaddis, rivayet ettiği hadisleri acele ve anlaşılmayacak şekilde serdetmemelidir. Hadislerin yanlış imla edilmesi veya hatalı olarak ezberlenmesinin önüne geçilebilmesi bakımından bu hususa riayet edilmesi gerektiğinde hadis alimlerinin görüş birliği vardır. Bu konuda Hz. A'îşe'nin bir hadisi delil getirilir. Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.s)'in konuşurken sözlerinin sayılabileceği, açık ve anlaşılır bir şekilde konuştuğu belirtilmiştir. (2)

l) Hz. Peygamber'in ismi geçtiği yerde **tasliyye** bulunmalı, sahâbî isminden sonra **tardiye** söylemelidir.

m) Muhaddislerin hadis imlâ meclisleri akdetmeleri müstahab sayılır. Ayrıca hadis meclisinde talebenin kalabalık olması halinde şeyhin okuduğu veya kendisine okunan hadisleri tekrar ederek uzaktakilere duyuran **müstemli** denilen birinin görevlendirilmesi de muhaddisler arasında adet olmuştur.

(1) Tedrîb, 2/132. Hadis için bk., Müstedrek, 1/194.

(2) Hadis için bk. Buhârî, Menâkıb 23; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 35; Ebu Dâvud, İlm 7; Tirmîzî, Menâkıb 6; Müsned, 6/118, 128, 157, 257.

ÂDÂBU'Ş-ŞEYH (آداب الشيخ) - Şeyh denilen ve kendisine müracaat edenlere hadis rivayet eden muhaddisin bilhassa hadis rivayetinde uyacağı kaideler manasındadır. Genel anlamda şeyh muhaddis olduğundan hadis rivayetindeki adabı muhaddisin adabı dahilindedir. (Bk. Âdâbu'l-Muhaddis).

ÂDÂBU'T-TÂLİB (آداب الطالب) - Hadis Usûlü kaynaklarında **âdâbu tâlibi'l-**

hadis şeklinde de geçer. Her ikisinin manası aynıdır ve hadis talebine yeni başlayan talebenin taşıması gereken hususlarla denir.

Kendisine müracaat eden talebelerine hadis rivayet eden muhaddisin adabı gibi, hadis meclisine yeni devam ederek hadis işitmeye başlayan tâlibin de riayet etmesi gerekli görülen birtakım adabı vardır. Rivayet disiplininin gereği olan adabın en önemli noktaları şunlardır:

a) Hadis talibinin niyeti halisane olmalı; hadisi sırf Allah rızasını gözeterek Resûlünün hadislerini öğrenmek, sonra da başkalarına öğretmek gayesiyle taleb etmelidir. Hadis vasıtasıyla herhangi bir dünya menfaati elde etmeyi düşünmemelidir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

من تعلم علماً مما يبتغى به وجه الله تعالى لا يتعلمه إلا ليصيب به عرضاً من الدنيا لم يجد عرف الجنة.

"Allah rızası umulan ilimlerden birini öğrenen, onu sırf dünyalık elde etmek için öğrenirse Kıyamet günü Cennet kokusu duymaz."⁽¹⁾ Aynı konuda Hammâd b. Seleme "Allah rızasını kazanmaktan başka bir maksatla hadis öğrenmeye kalkan aldanır" demiştir. Süfyanu's-Servî de şunları söylemiştir: "Allah rızasını umanlar için hadis talebinden daha üstün amel bilmiyorum."

b) Hadis talibi güzel ahlaklı olmalıdır. Ebu Âsım en-Nebil, bu konuda "Hadis talep eden kimse din işlerinin en yücesinin peşinde demektir. Bunun için de halk arasında ahlakıyla seçilmelidir" demiştir. (Tedrib, 2/141).

c) Hadis tahammülü için elinden gelen gayreti göstermeli, bu uğurda karşılaştığı güçlüklerle ve imkânsızlıklara göğüs germelidir. Bu konuda da Hz. Peygamber (s.a.s), احرص على ما ينفعك واستعن بالله ولا تعجز "Sana gerçekten fayda sağlayacak şeyler üzerinde ısrarla dur. Allah'tan yardım dile. Sakın acze düşme" buyurmuştur.⁽²⁾

Yahya b. Ebî Kesir de şöyle demiştir: "Vücut rahatıyla ilim elde edilemez." İmam Şâfiî ise "Bu ilmi kendini alim görerek yeterli saymakla arayanlar başarılı olamazlar. Buna karşılık kendisini yetersiz görenler, geçim sıkıntısı çekerek ve ilme hizmet ederek elde etmek isteyenler bu ilimde başarılı olurlar" demiştir.

ç) Hadis talebine kendi ülkesinin isnad, ilim, şöhret, dinî inanç itibarıyla en değerli şeyhlerinden başlamalı, önce onların teferrüd ettikleri hadisleri rivayet etmelidir. Onların **âli** hadislerini ve diğer rivayetlerini işittikten sonradır ki, hadis talebi için başka ülkelere gitmelidir. Bütün meşhur muhaddislerin takip ettikleri yol budur.

d) Hadis tahammülünde işin kolayına kaçmamalı, rivayet şartlarına riayet etmelidir.

e) İşittiği hadislerle amel etmeyi prensip haline getirmelidir. Bu husus, öğrenilen hadisin zekâtı sayılmıştır. Ayrıca hadis ezberlemede en kolay ve sağlam bir yöntem kabul edilmiştir. Veki, "Bir hadisi hıfz etmek istersen onunla amel et" demiştir. (Tedrib, 2/144).

Bilinen bir gerçektir ki uygulama en iyi öğrenim şeklidir. Görerek veya nazarı olarak öğrenilen şeylere nisbetle tatbik edilerek öğrenilen şeylerin unutulmadığı da ayrı bir gerçektir. Bu itibarla hadislerin öğrenilmesi için tatbik edilmesinin, hadis talibinin âdâbından oluşu bir yana pratik hayatta da önemli faydalar sağlayacağına şüphe yoktur.

f) Tâlib şeyhine ve kısa bir süre de olsa kendisinden hadis rivayet ettiği muhaddise saygılı olmalıdır. Ayrıca şeyhine güven duymalıdır. Güzel ahlakın iyi bir görüntüsü olan hocaya saygı, aslında ilme saygıdır. Bütün ilimlerde ilmi öğretilere gösterilecek saygının ilimden tam manasıyla istifadeye yol açacağı söylenmiştir.

g) Yaşlılık, utanmak veya gurur yüzün-

den kendisinden daha küçüklerden ilim almaktan çekinmemelidir. Veki' bir muhaddisin kendisinden büyüklerden, kendi akranlarından ve kendisinden küçüklerden hadis almadıkça mükemmel bir muhaddis olamayacağını söylemiştir. Buhârî de gerek yaşca, gerekse hadis ilmindeki yeri itibarıyla kendisinden küçüklerden de rivayet etmeyen muhaddisin ilimle ilerleme kaydedemeyeceği görüşündedir. ayrıca Mûcahid "Utanan da kibirlenen de ilim öğrenemez" demiştir.⁽³⁾ Hz. Ömer ise "yüzü yumuşak olanın ilmi çok olur" diyerek soru sormaktan kaçınmamayı öğütlemiştir. Hz. A'îşe de ilim yolunda utanılmamasını, edebi dahilinde her şeyin sorulabileceğini, Hz. Peygamber'e kadınların özel halleriyle ilgili bazı soruları çekinmeden soran Ensâr kadınlarını öğerken söylediği şu sözleriyle belirtmiştir: "Ensâr kadınları ne mübarek kadınlarmış. Hayâları dinlerini öğrenmelerine engel olmadı!"⁽⁴⁾

h) Hadis talibi işittiği hadislerin zayıf olup olmadığını, herbirinin manasını, i'rabını, ricalinin, müşkil taraflarını ve garib lafızlarının anlamını iyice öğrenmelidir.

i) Meşhur hadis kitaplarının rivayetini tamamlamalıdır. **el-Kutubu's-Sitte, Sahîh İbn Huzeyme, Sahîh İbn Hibbân, Dârimi'nin Suneni, el-Beyhakî'nin es-Sunenu'l-Kubrâsı** Ahmed b. Hanbel'in **Musnedi, el-Muvatta'**, ahkam hadislerine ayrılmış İbn Cureyc, İbn Ebî Arûbe, Sa'îd b. Mansûr, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe'nin **Musannefleri**, hadis talebesinin rivayet etmesi istenen kitaplar olarak gösterilir ve bu eserleri rivayet etmeyen muhaddis sayılamıyacağı söylenir. Hadis talebesi bundan sonra **İlel, Tarih, Cerh ve Ta'dil, Garîbu'l-Hadis** konularındaki belli başlı eserleri öğrenmelidir.

k) Rivayet ettiği hadisleri devamlı bir şekilde müzakere etmelidir.

l) Tahsilini tamamladıktan sonra ehil ise rivayetle ve tasnifle meşgul olmalıdır.

Tasniften maksat, hadislerin rivayetine, neşrine, iyice anlaşılmasına yarayacak kalıcı eserler vermektir.

m) Hadis tâlibi, zamanı geldiğinde kitap tasnif etmeye başlarsa kitabını aceleyle getirmemeli, kontrol etmeden neşretmemelidir. Bilmediği hadis ilminde kalem oynatmaktan çekinmelidir. Yazdığı kitabında açık ifadeler, hadisciler arasında bilinen terim ve tabirler kullanmaya özen göstermelidir. Bunların dışında tabirler kullanması doğru bulunmamıştır. (**Tedrib**, 2/145-153).

(1) Ebu Dâvud, İlm 12: 4/71; İbn Mâce, Muk., 23: 1/93.

(2) Müslim, Kader 8; İbn Mâce, Muk., 10: 1/31 r. 79; Züh'd 14: 2/1395 r. 4168; Müs'ned, 2/366, 370.

(3) Buhârî, İlm 50: 1/41.

(4) a.g.e., aynı yer.

ÂDİD (الماضی) - Sözlükte ısırmak, ısırarak koparmak manasına gelen **adda** kök fiilinin ism-i failidir. Aynı fiil mecaz olarak takviye etmek, desteklemek, sınıksız sarılmak manalarına da kullanılır. Nitekim İmam Şâfi'nin mürsel hadisle ancak bir **mürsel** veya başka **tarîk**dan **müs'ned**, yahut da sahâbî sözü gibi bir rivayetle desteklenmesi halinde amel edilebileceği görüşü ile bu konudaki tartışmalarda desteklemek, kuvvetlendirmek manasına kullanıldığı dikkati çeker.⁽¹⁾

Hadis ilminde âdid, **hasen li-gayrihi** bahsinde geçer. Yerinde görüleceği gibi **irsal, tedlîs** veya **cehâlet**, yahutta isnadında **mestûr** bir ravi bulunması yüzünden zayıf duruma düşen bir hadis, güvenilir bir ravinin rivayetiyle desteklenirse zayıflıktan kurtulur ve **hasen** derecesine yükselir. Bu duruma göre âdid, zayıf hadisi destekleyen, ona kuvvet kazandırarak zayıflıktan kurtarıp hasen derecesine yükselten güvenilir ravinin ayrı manaya gelen hadisidir.

(1) Câmî'u't-Tahsil, 35, 38

ÂDİL (العدل) Bk. Adl.

ÂFET (الآفة) - Sözlükte sakınılacak şey, belâ ve felâket anlamına gelen bir isimdir. Hadis ilminde, hadisin zayıf veya mevzu addedilmesine neden olan sebebe denir. Söz gelimi, bir mevzu hadis hakkında mevzu olduğu söylendikten sonra **âfetuhû fulân** denilmişse bu ifade o hadisin o kimse tarafından uydurulduğunu, veya mevzu sayılmasına sebebin o kimse olduğu belirtilmiş olur. Aynı şekilde bir zayıf hadis hakkında **âfetuhû kezâ** denilmişse zayıf sayılmasına sebep teşkil eden **illet** gibi bir hale işaret edilmiştir.

ÂFETUHÛ FULÂN (آفة فلان) - Bk. Âfet.

ÂFETUHÛ KEZÂ (آفة كذا) - Bk. Âfet.

ÂHÂD (أحاد) - Bir, bir tek manalarına gelen **chad** ya da **vâhidin** çoğuludur. Umumiyetle mütevâtir derecesine yükselemeyen haberlere denir. Buna göre, bir nesilde bir tek ravi tarafından rivayet edilen habere **haber-i vâhid** adı verilir. Birkaç nesilde birer ravi tarafından rivayet edilmiş olan haberlere ise **haber-i âhâd** veya kısaca **âhâd** denilmiştir.

İmam Şafii, âhade **haber-i hâssa** demiş ve onu Hz. Peygamber (s.a.s)'e kadar tek ravinin tek raviden rivayet ettiği haber olarak tarif etmiştir. (Kıfâye, 62). Daha sonraki devirlerde ise âhâd tabiri daha ziyâde, sayıları her tabakada mütevâtir haberin şartı olan kalabalık sayısına ulaşmamış raviler tarafından rivayet edilen haberler için kullanılan bir terim halini almıştır. Buna göre âhâd, yalnız bir ravinin bir başka raviden rivayet ettiği haberler hakkında değil, iki ravinin iki raviden, üç kişinin, hatta sayıları üçün üstündeki ravilerin üç veya daha fazla sayıdaki ravilerden rivayet ettikleri haberler hakkında da kullanılmıştır. Şu şartla ki, üç sayısının üzerindeki ravilerin her tabakada mütevâtirin şartı olan

kalabalıktan daha az olmaması gerekir. Bazı tabakalarda az olmasa bile, diğer bazı tabakalarda mütevâtirin şartı olan kalabalık sayısına erişmemiş olması dolayısıyla haber yine âhad sayılır. Nitekim bazı hadis usulü kaynaklarında haberler, ravilerinin sayısına göre önce iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısmına mütevâtir, ötekine ise âhad denilmiştir. Âhad haberler daha sonra **garîb**, **azîz** ve **meşhûr** olmak üzere üç kısımda mütâlaa edilmiştir. Bunlardan garîb, bir kişinin, azîz, en çok iki; meşhûr ise üç ve üçün üstünde fakat mütevâtirin şartı olan kalabalığın altındaki sayıdaki ravilerin rivayet ettikleri haberlere denilmiştir. (Hadis İstilahları, 22, 23).

İbn Haceri'l-Askalânî âhadi, bir ravinin tek başına rivayet ettiği ve mütevâtirin şartlarını taşımayan haberler olarak tarif etmiş; **makbûl** ve **merdûd** olarak iki kısma ayırmıştır. Bunlardan makbûl âhad, amel edilebilecek ölçüde olanlardır. Merdud âhad ise mat'ûn veya adaleti tesbit edilememiş ravinin tek başına rivayet ettiği haberdır.

Âhad haber, rivayet tarıkları mütevâtir derecesinde olmamak şartıyla çoğalırsa **meşhûr** olur. Bu takdirde âhad, meşhur olanlar ve olmayanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. Meşhur âhad, isnadı ister bir, ister birden fazla olsun, dillerde dolaşan haberlerdir. Yukarıda özlü bir şekilde bahis konusu edilen **azîz** ve **garîb** haberler meşhur olmayan âhad grubuna girerler.

İslam alimlerinin çoğuna göre âhad haberler zarurî ilim değil, zannî ilim ifade ederler. Hanefiler, şâfiî'ler, mâlikîlerin bir kısmı bu görüştedirler. Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik ve muhaddislerin büyük çoğunluğu, âhad haberlerin zarurî ilim ifade edebilmesi için sıhhatinin sabit olması şartını ileri sürmüşlerdir. Hâriciler ve Mu'tezileye göre ise âhad, ister sıhhati sabit olsun, ister olmasın, zarurî ilim ifade etmez.

Âhad haberlerin zarurî ifade edip etmemesi ihtilafına bağlı olarak bu çeşit ha-

berlerin dinî konularda delil olması, bir başka deyişle âhad haberlerle amel edilip edilmeyeceği konusunda da görüş ayrılığı vardır. İslâm alimlerinin çoğunluğuna göre her çeşit âhad haberle amel edilebilir. İmam Şafii, âhadın hüccet olduğu görüşünde olanlardandır. Ancak ona göre mütevâtır olmayan haberlerin dinî konularda hüccet olabilmesi için bazı şartları gereklidir. Bu şartlar ravi ile ilgilidir. Belli başlıları şunlardır: Ravinin dinî meselelerde güvenilir olması; doğru sözlü olarak tanınması; rivayet ettiği hadisleri iyi bilmesi; lafız yönünden manasını değiştirecek hususları bilmesi; işittiği şekilde rivayet etmesi; ezberinden rivayet ediyorsa haberi tam olarak ezberlemiş olması; yazılı olarak rivayet ediyorsa kitabını yanında bulundurması; tedlis yapanlardan olmaması. Bunların yanı sıra amel edilecek âhadın isnadının **munkatı'** olmaması da şarttır. Özetle tekrarlayacak olursak İslâm alimleri çoğunlukla, ravileri adalet sahibi, isnadında **inkitâ'** olmayan âhad haberle amel edilebileceği görüşündedirler. Bununla birlikte ahadla amel edilebileceği görüşünde olanlar ayrıca onların dinde hüccet sayılan haberlerin taşıdıkları özellikleri taşımalarını; bir de konu veya delâlet itibariyle itikadî meselerle ilgili olmamalarını şart koşmuşlardır.

Bir kısım Zâhirî alimleri, Kaderiye mensupları, Râfiziler ve Ehl-i Sünnet kelâmcılarından bazılarının göre âhad haberler dinî meselelerde hüccet olamazlar. Aynı görüşte olan Mu'tezile, âhad haberlerin her çeşidinin hüccet olamayacağını ileri sürer. Mu'tezile, ahad haberlerin her çeşidiyle amel edilemeyeceğini ileri sürerken, "*Bilmediğin şeyin peşine düşme*" (İsra, 36); "*Zan, gerçekten hiçbir şey ifade etmez*" (Necm, 28) mealindeki ayetlere dayanmıştır. Ayrıca onlara göre kimi sahâbiler tek kişinin haberini kabul etmemişler, teyidi için şahit istemişlerdir.

ÂHIR (الأخر) - Bk. Aslu's-Sened.

ÂKİL (لَقَاعِلًا) - "Akli başında" karşılığı ism-i fâildir. Rivayetlerinin kabul edilebilmesi için ravide bulunması gerekli şartlardan akli melekelerinin noksansız olmasını ifade eden bir tabirdir.

ÂLÎ (العالی) - Kelime olarak yüksek olan nesneye denir. Şerif kelimesiyle eş manalı olarak mevki, şöhret, şan ve şeref sahibi kimse manasına da kullanılır.

Hadis ıstılahı olarak âli, isnadın ravi sayısının azlığından ibaret bir özelliğini ifade eder. Buna göre **âli isnad**, herhangi bir hadisin ravisi ile kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.s) veya o hadisi rivayet etmiş bulunan meşhur hadis imamlarından birisi arasında en az sayıda ravinin bulunduğu, veyahut da tanınmış hadis kitaplarından birinin musannıfına arada en az ravi ile ulaşılabilen isnaddir. Bir diğer ifadeyle, herhangi bir ravi ile Hz. Peygamber veya meşhur bir hadis alimi arasındaki rivayet zincirini teşkil eden ravi sayısının en az olduğu, yahutta muhaddisler arasında meşhur olmuş bir hadis kitabının rivayetinde ravi ile o kitabın musannıfı arasındaki ravi adedinin en az seviyede olduğu isnad, âli isnaddir. Buna göre isnadın âli oluşunun esasını, ravi ile Hz. Peygamber veya hadis alimi arasındaki yakınlık teşkil eder. Bu yakınlığa **uluvv** adı verilir. Buradan da anlaşılacağı gibi âli isnad, aynı zamanda **uluvv** özelliği taşıyan isnaddir.

İmam Mâlik'in en âli isnadı **sunâ'**ıdır ki kendisi ile Hz. Peygamber arasında bir tâbîi, bir de sahâbî olmak üzere iki ravi vardır. Buharinin en âli isnadı ise **sulâs'**ıdır, yani onunla Hz. Peygamber arasında tâbî'ut-tâbî'i, tâbî'i ve sahâbî olmak üzere üç ravi vardır.

Âli terimi, daha çok isnad için kullanılmakla birlikte, tarifindeki özelliğe sahip isnadla rivayet edilen hadisler için de kullanılmıştır. Buna göre **âli hadis**, kısaca âli isnadla rivayet edilen hadise denir. Bu manada çoğulu **avâlî** gelir. Bununla beraber bu terim esas itibariyle is-

nada ait bir özelliği ifade ettiğinden daha çok isnad için kullanılmıştır.

Hadis alimleri âli isnada büyük önem vermişlerdir. Kimi muhaddislere göre isnadda **uluvv** aramak sünnettir. Kimi muhaddisler ise isnadın dinden olduğu görüşünü âli isnadın dinden olduğu şeklinde kabul etmişlerdir. Böylelerinin sayısı hayli fazladır. (el-Câmi , 1/58, 9).

Buna karşılık âli isnadın pek de lüzumlu olmadığı görüşünde olanlar da vardır ve sayıları hiç de az değildir. er-Râmehurmuzî, konuyla ilgili olarak, bazı son devir Fıkıh âlimlerinin sırf âli isnad peşinde diyar diyar gezenler hakkında şunları söylediklerini kaydeder:

"... Talebi (her müslümana) vacip olan ilmi, esaslı bir faydası olmayan haberler elde etmek uğruna diyar diyar gezip dolaşmak haline getirdiler. Geceleri uykusuz, gündüzleri (aç ve) susuz kaldılar. Bindikleri hayvanları yordular. Yurtlarından ayrı düştüler. Geride bıraktıklarının haklarını ziyan ettiler. Ana babalarına asi oldular. Onlara karşı üzerlerine düşen vazife ve hakları yerine getirmemekle günaha girmede pek acele ettiler. Aile içinde çocuklarıyla dile-dikleri gibi yaşamının zevkinden kendilerini mahrum bıraktılar. Böylece dünya zevklerinden ayrı kaldılar. Bunun sonucu olarak, ahirette ikabı celbettiler." (Muhaddis, 216, 7).

❖

ÂLİ HADİS (الحديث العالی) - Bk. Âli.

❖

ÂLİ İBDÂL (الابدال العالی) - **Uluvv** vasfına sahip ibdâle denir.

İbdâl başlığı altında görülebileceği gibi, bir ravi, **el-Kutubu's-Sitte**'nin birinde veya bir başka hadis kitabında bulunan bir hadisi, o kitabın tarikandan değil de başka tarikattan musannıfın şeyhinde musannıfla buluşmak üzere onun isnadında olduğundan daha az sayıda raviden oluşan bir isnatla rivayet ederse buna **muvâfakat** adı verilir. Şayet bu muvafakat, aynı şekilde az sayıda raviden

oluşan bir isnadla kitap sahibinin şeyhinin şeyhinde meydana gelirse buna **ibdâl** veya **bedel** denir.

İbdâle, **uluvv-u nisbî**'nin kısımlarından biri olduğu ve **uluvv** vasfı taşıdığı için âli ibdâl da denilmiştir. (Bk. ibdâl).

❖

ÂLİ İSNAD (الاسناد العالی) - Bk. Âli.

❖

ÂSÂR (الآثار) - Bk. Eser.

❖

ABÂDİLE (العبادلة) "Abdullahlar" manasına gelen bu deyim, fıkıh ilmine hakkıyla vakıf Abdullah isminde dört sahabiyi ifade eder. Abdullah isimli yüzlerce sahâbi arasında ayrı yerleri olan bu dört Abdullah adlı sahâbi, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah ibnu'z-Zubeyr ve Abdullah b. Amr İbnî'l-Âs'dır. Abdullah b. Mes'ud, abâdileden değildir. (Takrîb, 45).

Abdullah isimli 220 sahâbi içinde, anılardan başka Abâdile denilen kimse yoktur. Herhangi bir fıkıh meselesinde bu dört Abdullah'ın görüşleri birleşirse **kavlu abâdile** adını alır.

❖

ADALET (العدالة) - Sözlükte doğrultmak, aynı seviyeye getirmek, insaflı ve dürüst hareket etmek, hakkı gözetip yerine getirmek, doğru hüküm vermek gibi geniş ve şümullü manalara gelir. Hadis Usulü İlminde, hadisleri nakleden ravilerin rivayetlerinin kabul edilebilmesi için taşımaları şart olan özelliklerden biri ve en önemlisidir. **Adâletu'r-Râvî** şeklinde de kullanılır. İster kısaca adalet denilsin, isterse adâletu'r-râvî, rivayet ettikleri hadislerin makbul sayılabilmesi için ravide aranan şartların başında gelir.

İslâm alimlerinin bir kısmına göre adalet, genel manada, insanı **kebâ'ir** denilen büyük günahları işlemekten, bir demet bakla çalmak gibi önemsenmeyen küçük günahlarda ısrar etmekten alıkoyan bir melekedir. Bazılarına göre de, insana

şahitliğinin ve rivayetinin kabul edilmesi- ni gerektirecek şekilde ta'at ve mürüvvetin hakim olmasıdır; zira işlerinde daha çok ta'at ve mürüvvet görülenlerin şahitliği de rivayeti de makbuldur. İşlerinde ta'atsızlık ve günah işlemek daha çok görülenin ise ne şahitliği kabul edilir, ne de rivayeti. (Teveñih, 26.7).

el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiğine göre şahit ve ravide aranan adalet, kişinin dininde istikameti, mezhebinde selameti, adaleti iptal ettiğinde ittifak edilen fîsk ile fîsk yerine geçen kalp ve organların men edilmiş işlerden uzak durmalarını gerektiren adalettir. Buna göre adalet, Allah'ın emirlerine uymak adaleti yok eden men edilmiş işlerden kaçınmaktan ibarettir. Bununla birlikte bilinen bir gerçektir ki, mükellef insanlar çeşitli günahlardan, emrolundukları şeylerin bir kısmını terketmekten kurtulamazlar. Öyle olunca da üzerlerine düşen her şeyi Allah için yapıp çıkamazlar. Bu, oldukça zordur. Buna göre adalet sahibi insan, üzerine farz olan vazifelerini yerine getiren, emrolunduğu şeylere sınıksız sarılan, men edilenlerden kaçınan, kendisini adeletten düşürecek kötülüklerden uzak kalan, davranışlarında hak ve vacip olanı araştıran, nihayet dinine ve mürüvvetine ters düşen sözlerden dilini korumakla tanınan kimsedir. Böyle birinin adaletli olabilmesi için işleyenlere **fâsık** denmesine yol açan büyük günahlardan sakınması yetmez. Bunun yanında büyük günah olduğu şüpheli olan, hatta bir buğday tanesi kadar bile olsa yanlış tartmak, değersiz de olsa bir şey çalmak büyük günah olmayan bir şeyle müslümanları kandırmak gibi küçük günah olduğu söylenebilecek hususlardan da kaçınması gerekir. (Kifâye, 139.140).

Gazalî'ye göre rivayet ve şehadette adalet, kişinin dinî gidişatının (siretinin) doğruluğundan ibarettir. Bu, kısaca ruh metanetine racidir ve ruhun, bütünüyle takva ve mürüvvetle ayrılmaz bir şekilde bağlanmasını sağlar. Sonunda böyle bir insanın doğruluğu hakkında nefislerde

güven duygusu uyanır. Böyle olduğu içindir ki, yalan söylemesine mani olacak şekilde Allah'tan korkmayanın sözüne güvenilmez. Şu da var ki, bir kimsenin adaletli olabilmesi için sadece günahlardan kaçınması şart değildir. Böyle birinin büyük günahlardan sakınması yetmez. Bir soğan tanesi çalmak veya bir buğday tanesi kadar bile olsa, kasıtlı olarak noksan tartmak gibi kısaca dünya menfaati için yalan söyleyecek kadar din duygusunun gevşekliğine delalet eden küçük günahlardan uzak durması gerekir. Bunda görüş birliği vardır. Kaldı ki, yolda bir şeyler yemek, sokaklarda su dökmek, rezillerle sohbet etmek ve ağır şakalar yapmak gibi mürüvveti zedeleyen azı mübah işlerden kaçınmak da adaletin şartıdır.⁽¹⁾

Görüldüğü gibi İslâm alimlerinin anlayışına göre bir kimsenin adaleti, onun dininde dürüst olmasıyla, önemsiz bile olsa adaleti yok eden hallerden, özellikle büyük veya küçük, bütün günahlardan kaçınmasıyla gerçekleşir. **Adil** veya **adl** denilen ve adalet sahibi olduğuna hükmedilen kişi ise Allah'ın kendisine farz kıldığı vazifeleri eksiksiz yerine getiren, emrolunduklarına sıkı sıkıya bağlı, günahlardan ve kötülüklerden uzak kalan, kendisini adaletten düşüren her türlü gûnahtan sakınan, iş ve davranışlarında üzerine düşeni araştıran ve yerine getiren, nihayet mürüvvetini yok eden kötü sözlerden ve yakışıksız hareketlerden uzak duran kimsedir.

Bir haberin doğru oluşu, önce onu nakledenin doğruluğuna bağlıdır. Hadislerin sıhhati ise öncelikle ravilerinin adalet sahibi olmalarıyla mümkündür. Ravilerin adaleti, onların gerek dinî hayatlarının, gerekse dünya işlerindeki tutumlarının inceden inceye takip edilip araştırılmasıyla bilinir. Böyle bir araştırma sonunda ravinin adalet vasfına sahip olup olmadığına dair galip zandan ibaret bir bilgi hasıl olur. (Kifâye, 141).

İmam Şafîî, Ahmed b. Hanbel ve öteki bazı İslâm alimlerinin büyük çoğunluğu

adaleti bilinmeyen ravilerin rivayetlerinin makbul sayılamıyacağı görüşündedirler. İmam-ı A'zam Ebu Hanife ve ona tabi olanlar ise rivayetin kabulü konusunda ravisinin İslâm oluşunun açığa çıkmasını yeterli görmüşlerdir. Bunlara göre kişinin adaleti, İslâm olduğunun bilinmesi ile görünür bir fisktan uzak olmasından ibarettir. Bu görüşü savunanların delili, bir arabın Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda Ramazan ayının girdiğine dair şahitlik edişi hakkındaki hadistir. İbn Abbas'dan rivayet edildiğine göre çölden gelen bir arap, Ramazan hilalini gördüğünü söylemiştir. Hz. Peygamber ona "Allah'tan başka hak ilah olmadığına şehadet eder misin?" sorusunu sormuştur. Adam "evet, ederim" cevabını verince "Muhammed'in O'nun Resulü olduğuna şahitlik eder misin?" diye sormuş, "evet" cevabını alınca orada bulunan Bilal'e, "Halka duyur Bilal, yarın oruca başlasınlar" emrini vermiştir.⁽²⁾ Kişinin adaletinin gerçekleşmesi için müslüman olduğunu açıklaması ile açık bir fisk halinin görülmemesini yeterli görenler bu hadisi şöyle yorumlamışlardır: "Hz. Peygamber (s.a.s) çölden gelen arabın haberini, müslümanlığını söylemesi üzerine kabul etmiştir. Bu ise doğrudan doğruya onun adaletli olduğuna hükmetmesinden ibarettir. Bu görüşte olanlar ayrıca sahabilerin, kadınların, kölelerin, küçük yaşta hadis öğrenip erginlik çağına erdikten sonra rivayet edenlerin haberleriyle amel ettiklerini, bunda da sadece islâmiyet'in açığa çıkarılmasına dayandıklarını delil olarak almışlardır.

Bu delillere itiraz eden el-Hatibu'l-Bağdâdî şunları söylemiştir: "Ramazan hilalini gördüğünü söyleyen kişinin çölden gelen bir arap oluşu adaletine mani teşkil etmez. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.s)'in onun adaletine vakıf olmasına, yahut halkın bu arabın halini Allah Resulüne arzemiş olmalarına, yahut da bu adamın söylediklerinin tasdik edilmesine dair o anda belki de bir vahiy gelmiş olmasına da mani değildir. Kısacası Hz. Peygamber (s.a.s) 'in o

arabın haberini sadece müslümanlığını açıklamasıyla yetinerek kabul ettiğini bilmiyoruz. Sahabilerin kadınların, kölelerin, küçük yaşta hadis öğrenip erginlik çağına girdikten sonra rivayet edenlerin haberleriyle amel ettiklerine gelince bu, sahih değildir. Ayrıca biliyoruz ki sahabe, bir kimsenin haberini ancak onun halini araştırdıktan ve güvenilir olduğuna, hal ve gidişatının doğruluğuna kesin kanaat getirdikten sonra kabul etmişlerdir." (Kifâye, 141, 2).

"Bir hadis ravisinde adaletin sabit olması için bazı delillere ihtiyaç vardır. Bu deliller, ya iki âlimin o ravinin adaleti hakkında şehadette bulunmasıdır ki, sonradan bu şehadet hadisciler arasında şayi olur; ya da ravinini adaleti, hadisciler ve sair ilim ehli arasında hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak surette şöhret kazanır. Mesela, Mâlik b. Enes, Sufyan es-Sevri, Sufyân b. Uyeyne, el-Evzâ'i, eş-Şafîi, Ahmed b. Hanbel ve öteki bazı alimler adaletlerine şahitlik edecek herhangi bir mu'addile muhtaç değildir. Aynı şekilde muhaddislerden el-Leys b. Sa'd, Şu'be İbnu'l-Haccâc, Abdullah İbnu'l-Mubârek, Vekî' İbnu'l-Cerrah, Yahya b. Ma'in, Ali İbnu'l-Medini gibileri, ilim ehli arasında adaletleriyle şöhret kazanmış kimseler olup hiç kimse, bunları adalet yönünden incelemeye tabi tutmaz. Meselâ, Ahmed b. Hanbel'e İshak b. Râhûye hakkında soru sorulduğu zaman "İshak gibisi sorulur mu?" demiş; Ebu Ubeyd'i soranlara da Yahya b. Ma'in, "Benim gibisine Ebu Ubeyd sorulur mu? Ebu Ubeyd'e başkaları sorulur. cevabını vermiştir."⁽³⁾

Hadis ravilerinin adaleti, diğer mühim bir şart olan **zabt**la birlikte hem güvenilir olmalarının hem de rivayet ettikleri hadislerin sıhhatinin adeta göstergesidir.

(1) el-Mustasfâ'dan naklen, Tevcih, 27

(2) Kifâye, 141. Hadis için bk. Ebu Dâvud, Savm 14: 2/754 r. 2340; Tirmizî, Savm 7:3/65 r. 691; Nese'i, İyâm: 4/106; İbn Mâce; Sıyâm 6: 1/529; Dârimî, Sıyam: 2/4.

(3) Hadis Istılahları, 20, 21, Krş. Ulûm, 95.

ADÂLETU'R-RÂVÎ (عدالة الراوى) - Bk. Adâlet.

ADÂLETU'S-SAHÂBE (عدالة الصحابة) - Hz. Peygamber (s.a.s)'le mü'min olarak görüşme şerefine nail olan, ebedi hayata mü'min olarak göçen kimselerin gerek hadis rivayetinde, gerekse öteki hususlarda tam manasıyla adaletli ve güvenilir kimseler olmaları demektir. İslâm Tarihinde önemli bir konudur.

Ehl-i Sünnet alimlerine göre, Hz. Peygamber'in ölümünden kısa bir süre sonra çıkan olaylara karışmış olsun veya olmasın, sahabilerin hepsi adaletlidir. Sahabilerin adalet sahibi olduklarına Kur'an-ı Kerim ve hadislerde hayli deliller vardır. En önemli bir kaçışunlardır:

a) *وَكذلك جعلناكم امة وسطا* (Bakara, 143) bulunan "vasatan" kelimesi "adûlen" yani adaletli manasınadır. Bu duruma göre bu ayetin manası "sizi böylece en adaletli ümmet kıldık" demektir.

b) *كنتم خير امة اخرجت للناس* (Âl-i İmrân, 110) muhatabı, bu ayet indiği sıralarda Hz. Peygamber'in çevresinde bulunan sahabilerdir. Dikkat edilirse "insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet" olarak övülmüşlerdir. Aynı ayette sahâbilerin iyiliği emrettiklerine, kötülükten men ettiklerine ve Allah'a iman ettiklerine işaret edilmiştir. Böyle üstün vasıflara sahip olmakla nitelenen insanların adaletli olduklarına şüphe yoktur. Kaldı ki, Enfal, 64; Tevbe 100; Fetih 18 ve 29 ayetleri, Haşr 8 ayeti de sahabilerin faziletlerine delâlet etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadislerinde *خير القرون قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم* "İnsanların en hayırlısı benim asrımda yaşayan insanlardır. Sonra onları takip edenler gelir. Sonra da onlardan sonrakilere..." buyurarak⁽¹⁾ sahabilerin hayırlı insanlar olduklarına işaret etmiştir.

Sahâbenin adaletine akli deliller de getirilir. Bir defa bu nesil, Hz. Peygamber'in

sohbetinde bulunmak, onun terbiyesi altında yetişmek gibi sair müslümanların erişemeyecekleri ulvî bir şerefe kavuşmuşlardır. Bunun yanı sıra İslâmiyet ve Hz. Peygamber uğruna insan gücünün gösterebileceği fedakârlığı en üst seviyede göstermişlerdir. Hepsî de iman sahibi, Hz. Peygamber'i seven, yoluna hiçbir fedâkarlıktan kaçınmayan, gerektiğinde canlarını feda etmekte tereddüt göstermemiş kimselerdir. Dinleri uğruna mallarından, mülklerinden, işlerinden güçlerinden, yurtlarından ayrılmaktan; gerektiği zaman en yakın akrabalarına bile karşı koymaktan çekinmemişlerdir. Bunca fedakârlık ancak onların imanlarının ve Hz. Peygamber'e bağlılıklarının, bir de ihlas ve samimiyetlerinin açık belgesini teşkil eder. Çoğunun olağanüstü fedakârlığı ancak imanı ile açıklanabilir. Bir kısmı insanlık gereği bazı hatalar yapmışlarsa da affedildikleri bir gerçektir. İçlerinde daha sağ iken bir mü'minin alabileceği en güzel müjde ile, Cennet'le müjdelenenler olmuştur.

Hz. Peygamber'in ebedi hayata göç etmesinden sonra sahabe arasında çıkan bazı anlaşmazlıklar hiçbir şekilde mevki, şan-şeref, dünya menfaati gibi sebeplere bağlanamaz; zira onlar, eğer bunları isteselerdi, dinleri uğruna bunca sıkıntıya göğüs germelerine lüzum kalmadan kolayca elde edebilirlerdi. Kaldı ki, uğruna ölümü bile göze aldıkları Peygamberleri, kendisine vadedilen dünya menfaatlerine bir an bile olsun kulak asmamıştı. O böyle yapınca ona gönülden bağlı sahabilerin de yapması tabii idi. Dahası, bir kısım sahabiler, fetihler sonucu İslâm ülkesine katılan yerlere gitmişler; orada itibarın her türlüşünü görmüşlerdi. Bu durumda Hz. Peygamber'i görmüş olma, onunla bir arada bulunma, sözlerini duyma şerefini her şeyin üstünde tutmuşlar; başka bir şeye ihtiyaç hissetmemişlerdi.

Buve öteki nakli ve akli deliller göz önünde tutan Ehl-i Sünnet âlimleri sahabenin tümünün adaletli olduklarına hükmederek onları **cerh** dışında tutarak

adaletlerini araştırma yönüne gitmemişlerdir. İmâmu'l-Haremeyn el-Cuveynî'ye göre sahabenin adalet yönünden araştırmaya tabi tutulmayışının sebebi, onların İslâm şeriatının ilk hamilleri oluşlarıdır. Eğer onlar Hz. Peygamber'den görüp işittiklerini, öğrendiklerini rivayet etmeselerdi İslâm Dinî o devre mahsus bir din olarak kalır; sonraki devirlere intikal etmezdi.

Bununla birlikte bazı İslâm âlimleri sahabilerin mutlak olarak adaletli olup olmadıklarının araştırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bir kısım alimler ise sahabenin adaletinin araştırılmasının fitneden sonra gerekli hale geldiği görüşündedirler. Mu'tezile'ye göre Hz. Ali ile savaşımlar hariç bütün sahabe adaletlidir. Mu'tezile'nin bu görüşünü pek çok İslâm âlimi doğru bulmamıştır.

el-Mâziri ise sahabenin adaletli oldukları hükmüne bütün Hz. Peygamber'i görenlerin, yahut ziyaretine gelenlerin, yahut da bir maksatla onunla bir an için bir araya gelip sonra ayrılanların dahil edilemeyeceği, bu hükmün sadece devamlı bir arada bulunan, ona destek olup yardımına koşanlar için geçerli olacağı görüşündedir. Ne var ki, el-Alâ'i bu görüşü garip bulur. Ona göre bu görüş kabul edildiği takdirde Vâ'il b. Hucr, Mâlik b. Huveyris, Osman b. Ebi'l-As gibi Hz. Peygamberle sohbetiyle ve ondan hadis rivayet etmekle tanınmış ancak huzuruna gelip görüştüğü halde yanında çok az kalıp geri gitmiş; ondan yalnızca tek bir hadis rivayet etmiş, bir de Hz. Peygamber'in yanında ne kadar kaldığı bilinmeyen çeşitli arap kabilelerinden yüzlerce sahabinin adalet hükmünden hariç kalması gerekir. O halde sahabenin adaleti konusundaki doğru hüküm cumhurun açıkladığı umumi adalet hükmüdür. Geçerli olan da budur. (Tedrîb, 2/215, 6).

Öte yandan başta Şi'a ve Râfıziler olmak üzere kimi mezhep mensupları ile onların tesirinde kalanlar sahabilerin adil olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu

iddia indi bir görüş olmaktan öte gitmemiştir. Şu da var ki, bu görüşün, müslümanların büyük çoğunluğunun sahabilerin adaletli oldukları görüşü karşısında ilmi, akli ve mantıki bir tarafı da yoktur.

(1) Buhârî, Şehâdât: 3/151; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 52. bab.

A'DELU'N-NÂS (اعدل الناس) - Bk. Evsaku'n-nâs.

A'DEMU'S-SİHHA (عدم الصحة) - Hadîsin sahih olmaması anlamına gelen bir deyimdir. Bir hadisin gerekli sıhhat şartlarını taşımaması sebebiyle hakkında sahih hükmü verilemediğini ifade eder. Şu var ki muhaddisler, bu tabiri kullanmakla hadisin mutlaka zayıf olduğunu ifade etmiş olmazlar. Hakkında bu tabir kullanılan hadis, sadece hakkında sahih hükmü verilemiyendir. Tabiatıyla böyle bir hadis zayıf olabileceği gibi, hasen de olabilir.

ADEMU'S-SUBÛT (عدم الثبوت) Bir hadisin sahih olmadığını ifade etmek üzere kullanılan bu deyim, sabit olmamak manasındadır. Daha çok **adem'us-sihha** ile aynı manada kullanılmıştır.

ADL (العدل) - Sözlükte "Adele" kök fiilinin masdarıdır. adalet kelimesiyle eş manalıdır ve adalet, adaletli, adil ve mutedil karşılığı olarak çok yönlü manalara gelir. Yerine göre sıfat olarak da kullanılır. O takdirdoe adaletli anlamını verir.

Hadis Usulü ilminde adl, adaletine hükmedilmiş ravinin bu vasfını belirten bir tabir olarak geçer ve Hz. Peygamber (s.a.s) den hadis rivayet eden bir ravinin rivayetinin kabul edilmesini gerekli kılan ehliyeti ifade eder. Ravi hakkında adlun denilmişse bu onun rivayetleri makbul bir kimse olduğunu gösterir.

ADLU'R-RİVÂYE (عدل الرواية) - Hadis rivaye-

ti veya rivayetin kabul edilebilir olması için aranan adalet demektir. Böyle bir adalet, tabiatıyla ravide olacağından Adlu'r-Rivâye, bir anlamda ravinin adaleti olmaktadır.

ADLUN (عدل) - Bk. Adl.

ADLUN DÂBİTUN (عدل ضابط) - Adaletli ve zabtı tam manasına ta'dilin ikinci, bazı cerh ve ta'dil alimlerine göre üçüncü mertebesine delalet eden lafızlardandır. Bunun gibi iki ta'dil lafzı bir araya getirilerek kullanıldığında te'kid ifade eder. Bu itibarla hakkında adlun dâbitun denilmiş olan ravi, bunlardan yalnız birisiyle ta'dil edilen raviden daha üst mertebede ta'dil edilmiş demektir.

ADLUN HÂFİZUN (عدل حافظ) - Adaletli ve hıfzı tam manasına gelen bu tabir de ta'dilin ikinci- bazı cerh ve ta'dil alimlerine göre üçüncü- mertebesinde kullanılan ta'dil lafızlarındandır. Bu gibi iki ta'dil lafzı bir arada kullanılırsa te'kid ifade eder. Bunun için hakkında adlun hâfizun denilerek adaletli olduğuna hükmedilmiş olan ravi, yalnız birisiyle adaletine hükmedilen raviden daha üst mertebede demektir.

ADÛL (عدول) - "Adale" kök fiilinden mübâlağa ile ism-i fâil olan adûl lafzı adaletli anlamına gelir ve adalet vasfını hakkıyla haiz olan raviler hakkında kullanılır bir tabirdir.

AHÂDİS (الاحاديث) Bk. Hadis.

AHÂDİSU'L-AHKÂM (احاديث الاحكام) - Bk. Ahkâm Hadisleri.

AHBÂR (الأخبار) - Bk. Haber.

AHBÂRÎ (الأخباري) - Habere mensup, haberci manasında daha çok kıssa, tarih, hikâye ve benzeri konularda haber nakledenlere denir. Muhaddisler, Hz. Peygamber (s.a.s) 'le ilgili haberler naklettiklerinden genel anlamda ahbârî sayılmışlardır.

AHBERANÂ (اخبرنا) - Sözlükte "bize haber verdi" demektir. Hadis rivayet metotlarından birisiyle alınan hadislerin başkalarına rivayeti sırasında isnatta kullanılan eda lafızlarından biridir. Ravinin hadisi hangi rivayet metoduyla aldığını göstermekte ve onu şeyhine nisbet etmekte kullanılır.

Ahberanâ lafzı daha çok, hadis rivayet metotlarının en sağlamı olan ve **şeyh** ile **talibin** bir araya gelmesiyle rivayeti ifade eden **semâ'** yoluyla rivayette kullanılan üçüncü lafızdır. Nitekim el-Hatibu'l-Bağdâdî, tekil zamiriyle **ahberanî** lafzını semâ'a delâlet eden lafızların üçüncü sırasında vermiştir. (Tecrid Mukaddimesi, 400). Buhârinin, şeyhi el-Humeydi'den naklettiği bir habere bakılırsa Sufyân b. Uyeyne'ye göre **ahberanâ**, **haddesenâ**, **enbe'enâ** ve **semi'tu** tabirleri birdir ve semâ'a delalet eden lafızlardandır.⁽¹⁾ Yine el-Hatibu'-.Bağdâdî'ye göre ravi, şeyhten işitmek suretiyle aldığı hadislerin rivayetinde **semi'tu**, **haddesenâ**, **ahberanâ** ve **enbe'enâ** tabirlerinden birini kullanmakta serbesttir. Kâdî İyad ise **semâ'** yoluyla rivayeti **imlâ** ve **tahdis** olarak ayırdıktan sonra şeyhin ezberinden veya yazılı kitabından yapılabileceğini kaydederek bu yolla hadis rivayet edenlerin **haddesenâ**, **ahberanâ**, **enbe'enâ**, **semi'tu** **fulânun yekûlu**, **kale lenâ fulânun**, **zekera lenâ fulânun** lafızlarının herhangi birini kullanmasının caiz olduğunu söyler. (İlmâ', 69).

Bu misaller ahberanâ tabirinin genelde semâ'a delalet eden eda lafızları arasında kullanıldığını gösterecek niteliktedir. Bununla birlikte aynı tabir, zamanla semâ' yoluyla hadis rivayetinde kullanılmakla kalmamış, diğer hadis rivayet metot-

lارının hemen hepsiyle rivayette de kullanılan bir eda lafzı haline gelmiştir. Nitekim İbnu's-Salâh'a göre ahberanâ, önceleri şeyhten işitilen hadislerin rivayetinde yaygın olarak kullanıldığı halde sonraları **kıra'at** veya **arz** denilen metotla rivayet edilen hadislerle tahsis edilmiştir.

(Ulûm, 120).

Abdullah İbnu'l-Mubârek, Yahya b. Yahya et-Temimî, Ahmed b. Hanbel, Nese'î ve diğer bazı âlimler, ahberanâ tabirinin mutlak olarak arz metoduyla hadis rivayetine bağlanmasını caiz görmemişlerdir. Buna karşılık Hicaz ve Kûfe âlimlerinin büyük çoğunluğu, söz gelişi ez-Zuhri, Mâlik, Sufvân b. Uyeyne, Yahya b. Sa'id el-Kattân, Buhârî gibi hadis âlimleri bunu caiz görürler. İmam Şâfi'î de ahberanâ lafzının sadece **arz** metoduyla hadis rivayetine ait bir tabir kabul edilmesini caiz görenlerdendir. Buradan anlaşılmaktadır ki, hadis istilahlarının oluşmaya, muhaddisler ve raviler arasında hadis rivayetiyle ilgili çeşitli tabirler kullanılmaya başladığı sıralarda ahberana tabiri, önce semâ'î denilen rivayet şeklinde diğer bazı lafızlarla birlikte kullanılmış, ancak daha sonraları aynı tabir şeyhe **arz** veya **kurâati** ifade eden bir tabir haline gelmiştir. Şu da var ki ahberanâ lafzı, haddesenâ ile aynı manada olarak hadisi şeyhden doğrudan doğruya vasıtasız olarak rivayette de kullanılmış, bu iki tabir arasında fark görülmemiştir. Mağrib alimleri de ikisi arasında fark gözetmemişlerdir. Ancak **ahberanî** tabirinin arz yoluyla rivayete tahsisi yaygın hale geldikten sonra muhaddisler tarafından bu iki tabir arasında fark gözetilmeye başlanmıştır. İmam Evzâ'î, İbn Cureyc, İmam Şâfi'î, Müslim, Abdullah b. Vehbi'l-Mısri, Nese'î gibi âlim muhaddisler de iki tabirin ayrı mütâlaa edilmesine taraftardır. Bunun içindir ki ahberanâ lafzı, haddesenâ gibi özellikle şeyhten semâ'î değil, şeyhin huzurunda okumayı da ifade etmeye başladığında artık aralarında umum-husus ilgisi hasıl olmuş ve her hadis rivayeti için ahberanâ denilebilmiş ise de her haber nakletmeye

tahdis denilemememeye başlanmıştır. Bundan dolayı Ahmed b. Salih, "ahberanâ ile enbee'nâ, haddesenâ'nın altındadır" demiştir. (*Tecrid Mukaddimesi*, 403).

Bazı hadisciler ahberanâ ve benzeri tabirlerin **icâzet** ve **münâvele** yoluyla alınan hadislerin rivayetinde de kullanılması caiz görmüşlerdir. Bazıları işe bu tabirle birlikte hadisi tahammül yolunu belirtecek bir lafzın zikredilmesini uygun bulmuşlardır. Mâlik b. Enes, İbn Cureyc, Ahmed b. Hanbel ve diğer bazı hadisciler, ahberanâ ve benzeri eda lafızlarının **icâzet** ve **münâvele**de kullanılması hoş karşılamamışlardır. Meselâ Mâlik b. Enes, "Bu senin **el-Muvatta** adlı kitabın. Onu yazdım ve karşılaştırdım. Bunun rivayeti için bana icazet ver. Yalnız rivayet ederken **ahberanâ Mâlik** mi diyeyim; yoksa **haddesenâ Mâlik** mi?" diyen bir şahsa "Hangisini istersen onu söyle" cevabını vermiştir. Ahmed b. Hanbel ise, Şu'ayb'ın hadislerini, bir kısmını ona okuyarak, bir kısmını ondan dinleyerek, bir kısmını da **icazet** ve **münâvele** ile alan el-Hakem b. Nâfi'e, hepsini değil, bir kısmını icazet ve münavele ile aldığı için, "Bütün bu hadislerin rivayetinde **ahberanâ** de" demiştir. Bu haberler **icazet** ve **münâvele** yolu ile alınan hadislerin de **ahberanâ** ve benzeri tabirler kullanılarak rivayet edildiğini göstermek-tedir. Bununla beraber İbnu's-Salâh ve ona tâbi olanlar, bu çeşit rivayetlerde **tahammül** yolunun açıklanmasını daha doğru bulmuşlar ve hadiscilerin ekseriyetle bu görüş üzerinde birleştiklerini ifade etmişlerdir. Bu açıklama işi de ravinin meselâ **ahberanâ icâzet**en veya **haddesenâ münâvele**ten gibi ibareler kullanmasıyla olur.

Ahberanâ lafzının **mukâtebe** yolu ile alınan hadislerin rivayetinde kullanılması ise bazı alimlere göre caiz olmakla beraber, bazı hadisciler bunu doğru bulmamışlardır. (*Hadis Istilahları*, 27).

AHBERANÂ FÎ KİTÂBÎHÎ (اخبرنا فى كتابه) - "Bize falanca kitabında rivayet etti" manasına eda sigalarındandır. Daha çok son devirlerde yaşamış hadisciler tarafından şeyhin asıl nüshasından rivayetini belirtmek üzere kullanılmıştır.

AHBERANÂ FULÂN BÎ-KİRÂ'ATÎ ALEYHÎ (اخبرنا فلان بقراءة عليه) - Bk. Ahberanâ fulân kırâ'aten aleyhi.

AHBERANÂ FULÂN BÎ-TEBLİĞÎ FULÂN (اخبرنا فلان بتبليغ فلان) - Bk. Tebliğ.

AHBERANÂ FULÂN BÎ'L-KİRÂ'ATÎ ALEYHÎ (اخبرنا فلان بالقراءة عليه) - Bk. Ahberanâ fulân kırâ'aten aleyhi.

AHBERANÂ FULÂN FÎMÂ KURÎ'E ALEYHÎ (اخبرنا فلان فيما قرئ عليه) - Bk. Arz.

AHBERANÂ FULÂN KİRÂ'ATEN ALEYHÎ (اخبرنا فلان قراءة عليه) - "Bize falanca kimse kendisine okumak suretiyle haber verdi" manasına **arz** veya **kırâ'at ale's-şeyh** denilen hadis alma metoduyla rivayet edilen hadislerin başkalarına rivayeti sırasında isnadda kullanılan eda lafızlarındandır.

Yeri geldiğinde de görüleceği gibi **arz** veya **kırâ'at ale's-şeyh** denilen metotla hadis rivayeti, ravinin elindeki hadisleri şeyhe ezberinden veya yazılı metinden okuması, şeyhin dinlemesiyle olur. Ravinin, başkası tarafından şeyhe okunan hadisleri dinlemesi de arz sayılır. Şeyh kendisine okunan hadisleri dinler. Dinlemesi, ezberinden veya hadislerinin yazılı olduğu kitabından takip etmesi demektir. Okunan hadislerde yanlışlık olursa düzeltir. Hadislerin böylece şeyhe okunması işi bitince rivayet tamamlanmış olur. İşte **ahberanâ fulânun kırâ'aten aleyhi** tabiri şeyhe okunarak, daha

doğrusu onun tasvibine sunularak rivayet edilen hadislerin başkalarına rivayet edilmesi anında şeyhin isnadında yer alan lafızlardan biridir.

Hadisciler arasında arz veya kira'at denilen yolla rivayet edilen hadislerin başkalarına rivayet edilişi sırasında kullanılan lafızlarda birlik yoktur. Bazıları bu yolla rivayette **semi'tu, haddesenâ** ve **ahberanâ** lafızlarının kullanılmasını caiz görürlerse de bazıları görmezler. **Ahberanâ** (veya **haddesenâ**) **fulânun kırâ'aten aleyhi** tabirini arz usulüyle alınan hadislerin rivayetinde eda lafzı olarak kullanmayı tercih edenler, bu tabirin şeyhin ravi tarafından okunan hadisleri dinleyip tasvip ettiğini ve hadisin bu yolla alınmış olduğunu belirttiğine kani olanlardır. Onlara göre diğer tabirler bu hususu ifade etmezler. Söz gelimi **semi'tu**, hadisin şeyh tarafından okunup ravi tarafından dinlenerek rivayet edildiğini gösterir. Oysa arz metoduyla rivayette durum tam aksinedir ve hadis ravi tarafından okunup şeyh tarafından dinlenerek alınmaktadır. Bu itibarla **semâ'** ile **arz** arasında fark vardır. Bu farkı belirtmek isteyen hadisciler rivayetlerinde **ahberanâ** (veya **haddesenâ**) **fulânun kırâ'aten aleyhi** eda lafzını kullanmışlardır.

Ahberanâ fulânun bi'l-kırâ'ati aleyhi veya **ahberanâ fulânun bi-kırâati aleyhi** lafızları da aynı yerde aynı manaya kullanılır. **Ahberanâ** yerine tekil zamiriyle **ahberanî** denildiği de olur. Eğer ravi, hadisi başkası tarafından şeyhe okunurken dinleyerek rivayet etmişse bu eda lafzına **ve ene esme'u** lafızlarını ekler.

AHBERANÂ FULÂN KİRÂ'ATEN ALEYHÎ VE ENE ESME'U (اخبرنا فلان قراءة عليه وانا اسمع) - Bk. Ahberanâ fulânun kırâ'aten aleyhi.

AHBERANÂ İCÂZETEN (اخبرنا إجازة) - "Bize icazet yoluyla rivayet etti" demektir. Bazı

muhaddisler tarafından icazet metoduyla alınmış hadislerin rivayetinde kullanılmış eda sigalarındandır. (Bk. İcazet).

AHBERANÂ KİTÂBETEN (أخبرنا كتاباً) - "Bize kitâbet yoluyla rivayet etti" manasında eda lafızlarındandır. Kimi muhaddislerce **mukâtebe** yoluyla alınmış hadisleri eda ederken kullanılmıştır. Aynı sığa bazı müteahhir (son devir) hadis âlimleri arasında yazılı icazetle rivayet edilmiş bulunan hadisleri eda ederken kullanılmıştır.

AHBERANÂ MÜNÂVELETEN (أخبرنا مناولاً) - Bk. Nâvelenî.

AHBERANÂ MUŞÂFEHETEN (أخبرنا مشافهةً) - Bk. Şâfehenî.

AHBERANÂ RACUL (أخبرنا رجلاً) - Bk. Ahberanî Racul.

AHBERANÎ (أخبرني) - Sözlükte "bana haber verdi" demektir. Daha çok **arz** veya **kırâ'at ale's-şeyh** denilen rivayet metoduyla alınan hadislerin başkalarına rivayeti sırasında isnadda kullanılan eda lafızlarındandır.

Ahberanâ eda lafzının açıklanması sırasında da söylendiği gibi, bu lafız sonraları özellikle arz yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılan bir eda lafzı haline gelmiştir. **Ahberanî** lafzı da önceleri **haddesenâ** ile aynı manada ve şeyhten arada vasıta olmaksızın semâ'ı belirtmek üzere kullanılmıştır. Hatta semâ yoluyla alınan hadislerin rivayetinde bu lafzı kullanmayı adet haline getirenler vardır. Bunların en meşhurları Abdullah İbnü'l-Mubârek, Huşeym b. Beşîr, Ubeydullah b. Musa, Abdurrezzak, Yezid b. Hârun, Amr b. Avn, Yahya b. Yahya et-Temîmî ve İshak b. Râhüvedir. (**Tecrid Mukaddimesi**, 402). Ancak daha sonraları ahberanâ

gibi ahberanî lafzı da aynı şekilde şeyhe okuyarak rivayet etme metoduyla hadis almaya has bir lafız haline gelmiştir.

Ahberanâ ile ahberanî arasında küçük bir fark vardır. Bu fark ahberanâ lafzının daha çok bir topluluk huzurunda şeyhe okunan hadislerini rivayetinde, ahberanî ise ravinin yalnızca kendisinin şeyhe okuduğu hadislerin nakledilmesinde kullanılmasından ileri gelmektedir. (**Hadis İstılahları**, 29). Nitekim Abdullah b. Vehb, "rivayetinde **haddesenâ** dediğim hadisler başkalarıyla birlikte şeyhten işittiklerimdir. **Haddesenî** diyerek rivayet ettiklerim şeyhten yalnız başına duyduklarım"dır. **Ahberanâ** dediklerim, şeyhe okunurken benim de hazır olduklarım, **ahberanî** dediklerim ise şeyhe bizzat kendi okuduklarımdır" diyerek haddesenâ ile haddesenî, ahberanâ ile ahberanî arasındaki bu küçük farka işaret etmiştir. (**Tedrib**, 2/21). el-Hâkimu'n-Nisâbü'rü de aynı konuda şunları söylemiştir: "Rivayette ihtiyar ettiğim, şeyhlerimin ve zamanımın hadis imamlarından çoğuna katıldığım husus, muhaddisten yanında kimse olmadan lafzan hadis alanın **haddesenî fulân**; başkalarıyla birlikte yine lafzan rivayette bulunanın **haddesenâ fulân**; muhaddise kendisi okuyan şahsın **ahberanî fulân**; muhaddise okunurken hazır bulunan kimsenin ise **ahberanâ fulân** demesidir. (**Ma'rife**, 29).

Demek oluyor ki ahberanî lafzı aynı manada kullanılan diğer lafızlardan, bilhassa **ahberanâdan** farklı olarak ravinin şeyhe bizzat kendisinin okuduğu hadislerin rivayetinde kullanılmıştır.

AHBERANÎ FULÂN KİTÂBETEN (أخبرني فلان كتاباً) - Bk. Ahberanî fulân mukâtebeten.

AHBERANÎ FULÂN MUKÂTEBETEN (أخبرني فلان مكتابةً) - "Fulan kimse bana yazışma yoluyla haber verdi" manasıdır. Rivayet metodlarından

mukâtebe (veya **kitâbe**) yoluyla alınan hadislerin rivayetinde eda lafzı olarak kullanılan bir tabirdir.

İlerde özel başlığı altında geniş çapta ele alınacağı gibi **mukâtebe**, şeyhin kendi el yazısıyla yazılmış ve içinde rivayet hakkını elde ettiği hadislerin bulunduğu bir kitap ya da yazılı metni birine göndermesi şeklinde gerçekleşir. Şeyhin böylece yazarak yolladığı hadisleri, gönderdiği kimse rivayet etmiş olur. Böyle bir ravi o yolla aldığı hadisleri başka bir raviye rivayet ederken isnadında genellikle bu lafzı kullanır.

Mukâtebe yoluyla rivayette **ahberanâ** ve **haddesenâ** lafızlarının kullanılmasını caiz görmeyenler onların yerine hadis alma şeklini de gösteren **ahberanî fulânun mukâtebeten** gibi tabirlerin kullanılmasını zaruri görmüşlerdir. Bu tabirin yerine aynı manada **ahberanî fulânun kitâbeten** veya **ketebe ileyye fulânun** eda lafızları da kullanılmıştır.

AHBERANÎ RACUL (أخبرني رجل) - **Ahberanâ raculun** şeklinde çoğul zamiriyle de kullanılır. Sika bir ravinin kendisi gibi sika olan şeyhini isnadında ismiyle anmayarak **ibhâm** etmesinde kullanılan eda lafızlarındandır. "Bana adamın biri söyledi" manasından da anlaşılacağı gibi, isnadında böyle diyen ravi, şeyhini mübhem bırakmış demektir. (Bk. İbhâm).

AHBERANÎ'S-SİKA (أخبرني السكة) - Bk. Haddesenî's-Sika.

AHFAZ (أحفظ) - Hıfzı daha üstün anlamına ism-i tafdildir. Tabir olarak, adalet sahibi iki raviden birinin diğerinden hadis belleme ve ezberleme yönünden daha üstün olduğunu ifade etmekte kullanılır.

AHKÂM (أحكام) - Sözlükte "hükümler" manasına gelir. Hadis ilminde **câmî** ya da **musannef** denilen ve belli konularda-

ki hadisleri ihtiva eden kitaplardaki ana konulardan birinin adıdır. ahkâm konusuna dinî hükümleri ihtiva eden hadisler girer. Özellikle ahkâm hadislerinden meydana gelen kitaplara **sünen** adı verilir. **Sünen Ebi Dâvud** gibi.

AHKÂM HADİSLERİ (أحاديث الأحكام) - Ahkâm, "hüküm"ün çoğuludur. Buna göre ahkâm hadisleri, şer'i hükümlerin kaynağını oluşturan hadislere denir. Bir başka deyişle tahâret (temizlik), ibâdet, tâ'at, mu'âmelat, ceza hukuku ve benzeri konulardaki fikhî hükümlerin çıkarıldığı hadislerdir.

Ahkâm hadisleri, genelde **câmî**, **musannef** ve **sünen** türü kitaplarda belli bölümlerde bulunur. Bununla birlikte özellikle ahkâm hadislerine ayrılmış eserler de vardır. Önemli birkaçı şunlardır:

1. **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**: Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî,
2. **Me'âlimu's-Sunen**: Ebu Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî. Sunen Ebi Dâvud'dan seçme ahkâm hadislerine ve şerhlerine dairdir.
3. **Umdetu'l-Ahkâm**: Abdulğani el-Makdisî,
4. **el-Muntekâ min Ahâdisi'l-Ahkâm**: Abdusselâm b. Abdillâh b. Teymiye,
5. **el-İlmâm fî Ahâdisi'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ali, İbn Dakîkî'l-İyd.
6. **Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî.

AHRECE ANHU (أخرج عنه) - "(Hadisi) ondan rivayet etti" anlamına gelen bir deyim olup Hadis Edebiyatı içinde bir musannıfın şeyhlerinden birinin hadisi, ondan arada vasıta olmaksızın alarak kendi kitabında nakletmesini ifade eder tabir olarak kullanılmıştır.

AHRECE LEHÛ (أخرج له) - "(Hadisini) kitabına aldı" manasını veren bu tabir hadis kitaplarında bir musannıfın şeyhinin hadisini, ondan gelen senediyle rivayet ederek kitabına almasını ifade eden deyim olarak kullanılmıştır.

AHRECEHÛ (أخرجه) - "Bu hadisi (falanca) rivayet etti" manasına gelir. Hadis kitaplarında bir hadis metnini naklettikten sonra kullanılan tabirlerdendir. Tamamen **ravâhu** karşılığıdır ve çeşitli hadis kitaplarından nakledilen hadislerin kaynağını belirtmeye yarar. Söz gelimi değişik hadis kitaplarından derlediği hadislerden meydana gelen bir kitapta bir hadisi verdikten sonra **ahrecehû Muslim** diyen musannıf, bu tabiriyle verdiği hadisin Müslim Sahihinde yer aldığını belirtmiş olur.

AHRUF (الأحرف) - "Harf" kelimesinin çoğuludur. Hadis kitaplarında hadis metnini oluşturan lafızlar manasına kullanılmıştır. Söz gelimi bir hadis nakledildikten sonra **ravâhu fulânun bi-hâzihi'l-ahruf** denilmişse bu, o hadisin o hadisci tarafından verilen lafızlarla rivayet edildiğini ifade eder.

AHSENU ŞEY'İN Fİ'L-BÂB (أحسن شيء في الباب) - "konusunda en güzel hadis" manasını verir. **Esahhu şey'in fi'l-Bâb** gibi bir hadisin herhangi bir konuda rivayet edilen hadisler içinde en iyi kabul edilen olduğunu ifade eder. Şu da var ki, hakkında böyle denilmiş olan hadisin mutlaka hasen olması şart değildir. Konusunda rivayet edilmiş olan hadisler içinde en iyi görülmüş olan bu hadis, sahih veya hasen olabileceği gibi, zayıf da olabilir.

AHVÂLU'R-RUVÂT (أحوال الرواة) - Bk. Hâlu'r-ruvât.

AHZ (الأخذ) - "Almak" manasına "ehaze" kök fiilinin masdarı olan ahz, Hadis ilminde genellikle hadisi rivayet etmek manasına kullanılır. Ravinin hadisi şeyh denilen muhaddisten rivayet metotlarından birisiyle almasını ifade eder.

AHZ VE TAHAMMÛL (الأخذ والتحمل) - Bk. Tahammulu'l-Hadis.

AĞRABE BİHÎ FULÂN (أغرب به فلان) - "Falanca ravi bu hadisin rivayetinde tek kaldı" manasına gelen bir tabir olup bir hadisin, ravisinin rivayette tek kalması yüzünden **ferd** veya **ğarib** olduğunu ifade eder. aynı manada **tefferrede bihî fulânun an fulânin** (falanca bu hadisi falandan rivayette teferrüd etti) tabiri de kullanılır.

AKÂ'İD (المعائد) - Sözlük bakımından akide kelimesinin çoğulu olan akâ'id genelde inanç sistemi, inanç esasları manasında kullanılan bir islâmî terimdir.

Hadis ilminde akâ'id, **câmi'** veya **musannef** denilen ve belli başlı konulardaki hadisleri ihtiva eden hadis kitaplarındaki ana konulardan biri ve birincisidir. Akâ'id konusu, iman ve iman esaslarıyla ilgili hadisleri ihtiva eder

Akâ'id konusundaki hadisler bazen ayrı bir kitapta toplanır. İbn Huzeyme'nin **Kitâbu't-Tevhîd**i el-Beyhakî'nin **Kitâbu'l-Esmâ ve's-Sıfat**'ı gibi. Bu bölümün adı bazı hadis kitaplarında **Tevhid ve Sıfat** başlığı altında görülür.

AKIL (العقل) - İnsanoğlunun sahip olduğu en kıymetli cevherin adıdır. Hadis ilminde akıl, ravide aranan şartlardan biridir. Rivayetlerinin kabul edilebilmesi için akıl yönünden tam oluşunu ifade eden terimdir.

AKRÂN (الاقران) - Sözlük yönünden karının çoğulu olup birbirine yakın kişiler demektir. Hadis Usulü İlminde yaş veya hadis rivayetindeki kadem itibarıyla birbirine yakın olan raviler için kullanılmıştır. **Rivâyetu'l-Akrân** veya **Mudebbec** bahisleriyle ilgilidir.

AKVA'L-ESÂNİD (اقوى الاسانيد) - "İsnadların en kuvvetlisi" manasına gelen bu terim için bk. Esahhu'l-esânid.

AKVÂL (الاقوال) - "Kavl" kelimesinin çoğuludur. Terim olarak görüşler manasına kullanılmıştır. Hadis Usulü eserlerinde bir konudaki değişik görüşleri ifade etmekte kullanılmıştır.

ALÂ YEDEY ADLİN (على يدى عدل) - Bazı cerh ve ta'dil alimlerinden cerhte kullanılmış lafızlardandır. Cerhin üçüncü mertebesinde yer alır. Hükmü o mertebedeki lafızların hükmüne tabidir.

ALÂMÂTU'L-VAZ' (علامات الوضع) - Bk. vaz'

ALÂMETU'D-DARB (علامة الضرب) - "Darb işareti" gibi bir manaya alınabilecek teriptir. Hadislerin yazılışı sırasında yanlış yazılan kelime veya cümlelerin işaretlenerek düzeltilmesinden ibaret darb işleminde ve düzeltilen kısmı göstermek üzere kullanılan değişik işaretlere denir. En çok kullanılan darb alametleri çizgidir. (Bk. Darb).

ALE'L-AHRUF (على الأحرuf) - "Harflerine göre" demek olup hadis tasnif metotlarındandır. Bu metoda göre yazılan kitaplarda hadisler, ilk kelimelerinin başındaki harflere göre sıralanır. Es-Su'yuti'nin **el-Câmi'u's-Sağîr** isimli birkaç kelime veya cümleden oluşan kısa hadislerle ayrılmış eseri bu metotla yazılmış hadis kitaplarındandır. Aliyyu'l-

Kârî'nin **el-Masnû'** isimli mevzuat kitabı da aynı metotla tasnif edilmiştir.

Hadisler alfabetik tertibe konulduğundan ale'l-ahruf metoduyla yazılmış eserler nisbeten kullanışlıdır.

ALE'L-EBVÂB (على الأبواب) - "Bablarına göre" anlamını verir. Muhaddislerin hadis tasnifinde genellikle takip ettikleri iki metottan birincisi ve en çok kullanılanıdır.

Bu metotla tasnifte hadisler, fıkıh konularına göre ayrılır ve aynı konudaki hadisler **kitâb** başlığı altında ayrı bir bölüm halinde bir araya getirilir. Böylece bir araya getirilen hadislerin herbiri de **bâb** başlığıyla ayrı bir bölüm halinde sıralanır. **Sahih-i Buhârî**de ilim konusundaki hadislerin **Kitâbu'l-İlm** ana başlığı altında ve birer ikişer hadisten meydana gelen 53 babda toplanması **ale'l-ebvâb** metoduyla tasnifin misalini oluşturur.

Kitâb başlığı altında birkaç ana konuda toplanan hadislerden meydana gelen kitaplara **câmi** veya **musannef** adı verilir. Kaydetmek gerekir ki, musannefler daha çok ahkâm hadislerini ihtiva ederler.

ALE'L-ETRAF (على الاطراف) - Az kullanılmış olmakla birlikte muhaddislerin hadis tasnif metotlarındandır. Bu metoda göre yapılan tasnifte hadislerin belli bir bölümü zikredilir. Zikredilen bölüm, kalan kısma da delâlet eder. Ayrıca bu hadisin isnadları etrafı bir şekilde veya kısmen ayrı bir bölümde toplanır. (**Tedrib**, 2/155).

Hadislerin belli bir bölümünü isnadlarıyla birlikte tasnif etmek usulüyle tertip edilen hadis kitaplarına **etrâf** kitapları denir. (Bk. etrâf).

ALE'L-MA'NÂ RİVÂYET (الرواية على المعنى) - Bk. Rivâyet bi'l-Ma'nâ.

ALE'L-MESÂNİD (على المسانيد) - "Müsnedlere göre" anlamına gelen bir tabir olup muhaddislerin hadislerin tasnifinde genellikle takip ettikleri iki metottan ikincisidir.

Bu metotla tasnifde hadisler, konularına bakılmaksızın rivayet eden sahâbî ismine göre tertip edilirler. (**Tedrib**, 2/154). Söz gelişi konuları ne olursa olsun, Hz. Ebu Bekir'den rivayet edilen hadisler Ebu Bekr Müsnedi başlığı altında bir yerde; Hz. Ömer'den rivayet edilenler Ömer Müsnedi başlığı altında bir başka yerde toplanır. Böylece tasnif edilen hadis kitaplarına **Müsned** denir. Ahmed b. Hanbel'in müsnedi bu konuda misaldir.

ALE'R-RİCÂL (على الرجال) - "Ricaline göre" anlamına gelir. Hadis tasnif metotlarından biridir. Bu metotla yazılan eserlerde hadisler, konularına bakılmaksızın rivayet edenin ismine göre bir arada toplanır. Sahâbî ismi esas olmak üzere düzenlenerek aynı sahabiden rivayet edilen hadislerin bir arada verildiği hadis kitaplarına **müsned** adı verilir. et-Taberânî'nin Mu'cemlerinden olduğu gibi, musannıfın şeyhlerinin isimlerine göre düzenlenen hadis kitapları ise **mu'cem** adıyla bilinir.

AN (عن) - ... den, dan manası veren harf-i cerdir. Hadis Usûlü İlminde eda sigaları arasında söz konusu edilmiştir.

An lafzıyla hadis rivayet eden raviye **mu'an'in**; rivayet ettiği hadise ise **mu'an'an** adı verilir.

Bu lafızla rivayet edilen hadis, lafız cezm sigası sayılmadığı, dolayısıyla ravi ile şeyhi arasında **mulâkâta** delalet etmediği için **muttasıl** addedilmez. Buna göre şeyhinden "an fulânin" diyerek rivayette bulunan ravi, gerçekte ondan hadis işitmemiş biri olabilir. O yüzden isnadında **intika'** bulunmak ihtimali olduğu gibi **tedlis** ihtimali de vardır. Öyle olunca hadisi **munkatı'** veya **mulelles**

sayılmak ve zayıf grubuna girmek gerekir.

Şeyhinden "an" lafzıyla hadis rivayet eden ravinin isnadının muttasıl sayılabilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki adaletli olmaktır. İkincisi rivayetinde tedlis yapmaması; üçüncüsü ise şeyhine mülâkî olduğunun bilinmesidir. Her üç şartın bulunması halinde rivayeti muttasıl hükmündedir. Değilse **munkatı'** veya **mürsel**, yahut da **mulelles** çeşitlerinden birine girer. (Bk. An'ane, mu'an'an, mu'an'in).

AN'ANE (النعنة) - "An'ane" rubâ'î mücerred fiilin masdarıdır. Bir hadisi nakleden ravinin, isnadında **semâ, ihbâr** ve **tahdise** delalet eden **haddesenâ, ahberanâ** ve benzeri lafızlar kullanmayıp sadece "an fulânin" diyerek hadis rivayet etmesine denir. An'ane yoluyla rivayet edilen hadise ise **mu'an'an** adı verilir.

An'ane, ravi ile şeyhinin bir araya geldiğine kesinlikle delâlet etmez. Bu itibarla "an fulânin" diyerek birinden hadis rivayet eden ravi, gerçekte o hadisi ondan almadığı gibi onunla hiç görüşmemiş de olabilir. Buna göre ya isnadı **munkatı'**dır; ya da **tedlis** yapıyordur. Bu yüzden an'ane ile rivayet daha çok munkatı sayılmıştır. Bununla birlikte her an'ane yoluyla rivayet munkatı değildir. Bazı şartların söz konusu olması halinde an'ane ile rivayet **muttasıl** sayılır. Bu şartlar an maddesinde açıklanmıştır. Ayrıca **mu'an'an** maddesinde de yer verilecektir.

AN'ANE MUNKATİ'A (النعنة المنقطعة) - "An" ve "an'ane" bahislerinde söz konusu edildiği üzere, şeyhinden "an fulânin" diyerek rivayette bulunan ravinin isnadı, bu lafız şeyhi ile **mulâkâta** delalet etmediği için muttasıl sayılmaz. Böyle rivayette bulunan ravi, şayet tâbi'undan sonraki tabakalardan birinden ise rivayetine, şeyhine mülâkî olduğu kesinlik kazan-

madığı sürece an'ane munkatı'a adı verilir. Aynı şekilde rivayette bulunan ravi tâbi'undan birisi ise rivayetine **an'ane mursele** denilmiştir.

AN'ANE MURSELE (العنينة المرسله) - Bk. An'ane Munkatı'a.

ANİ'S-SİKA (عن الثقة) - "Sikadan rivayet edilmiştir" manasına gelir. Bazı büyük hadiscilerin, kendilerine sahih olarak ulaşan hadisleri rivayet ederken şeyhlerinin ismini söylemeyip **ibhâm** etmekte kullandıkları lafızlardandır. Meselâ,

عن مالك، عن الثقة عنده، عن عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع العُربان.

"İmam Mâlikten, o, kendisine göre sika olan şeyhinden, Amr b. Şu'aybdan, babasından, dedesinden rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) urban denilen (kaparo verilerek yapılan) alışverişten men etti." (Muvatta, Buyû, 1.)

Hadis ilminde yüksek derecelere ulaşmış bir muhaddisin adeti hep sika ravilerden rivayet olduğundan **ani's-sika** diyerek şeyhini ibhâm etmesinde herhangi bir mahzur olmadığını söyleyenler olmuştur. Ancak Hadis usulü kaidelerinin yerleşmesinden sonra böyle lafızlarla şeyhin ismini mübhem bırakmak hoş karşılanmamıştır.

ARZ (العرض) Sözlükte sunmak, ortaya koymak, bir nesneyi göstermek, arz etmek gibi değişik manalara gelir. Terim olarak **arz ale's-şeyh** şeklinde de kullanılır ve hadis rivayet metotlarından birine denir. Kısaca ravinin elinde bulunan hadisleri şeyhe okumasından ibarettir. Uygulaması şöyledir: Adına **tâlib** de denilen ravi, şeyhin rivayet hakkını elinde bulundurduğu hadisleri ezberinden veya çok kere şeyhe ait olan kitaptan okur.

Şeyh, ya ezberinden ya da yazılı metninden kendisine okunan hadisleri dinler, takip eder. Hata olursa düzeltir. Böylece uygulanan okuma işi tamamlanınca okunan hadisler tâlib tarafından rivayet edilmiş olur.

Arz metoduyla rivayete bazı alimler **kırâ'at ale'-şeyh** (şeyhe okuma) demişlerdir. Aynı manada **arz-ı kırâ'at**, **arz-ı semâ** tabirleri de kullanılmıştır. Bununla beraber İbn Haceri'l-Askalânî kırâ'atle arz arasında umum-husus farkı olduğunu ileri sürerek "arz kırâ'atten daha özeldir. Kırâ'atsiz arz olamazsa da arz kasdı olmaksızın da kıraat olabilir" demiştir.

Arz yoluyla hadis rivayetinde ister talib bizzat okumuş, ister hadis meclisinde bir başkası okumuş da o dinlemiş; hadisler ister kitaptan isterse ezberden okunmuş; şeyh ister o hadisleri ezberlemiş olsun, ister ezberden değil, hadislerinin yazılı olduğu nüshasından kendisi veya o nüshayı elinde tutan diğer bir sika kimse takip etsin, farketmez.

el-İrâkî, arzın bir başka şeklini haber vererek "kimsenin elinde kitap olmaksızın dinleyenlerden sika biri şeyhin asıl nüshasını ezbere bilir; şeyh de okunanı gaflete düşmeden dinlerse kâfidir" der. (Tecrid Mukaddimesi, 406). Bütün bu durumlara göre arz yolu ile rivayette altı ihtimal söz konusudur:

1. Şeyh , okunan hadisleri ezbere bilir ve asıl olan nüshasını elinde bulundurur. Bu şekilde rivayetin sahih olduğunda şüphe yoktur.
2. Şeyh, nüshasındaki hadisleri ezbere bilmekle beraber, nüshası sika ve okuduğuna dikkat eden **karî** denilen bir okuyanın elinde bulunur. Böyle rivayetin sahih olduğunda da şüphe yoktur. Hatta her iki zat dikkatli okuma konusunda birbirlerine yardım ettiklerinden denilebilir ki bu şekil arz, bir öncekinden daha sahihtir.
3. Şeyh, okunan hadisleri ezberine almamıştır. Ancak asıl nüshası kendi

elinde bulunur. Böyle arzın sahih olduğunda görüş ayrılığı söz konusu değildir.

4. Şeyh, okunan hadisleri ezberlememiştir. Asıl olan nüshası sika ve dikkatle okuyan birinin elinde bulunur. Bu takdirde de rivayet sahihtir. Bu şekilde rivayeti hoş görmeyen şiddet taraftarı hadiscilerin itirazları ise geçerli sayılmamıştır.

5. Şeyhin hıfzı yoktur. Hadisleri okuyan, şeyhin asıl nüshasından başka bir nüshadan okur. Dinleyenler arasında bulunan dikkatli ve sika biri asıl nüshayı elinde tutar. Böyle rivayetin sahih olup olmadığına ihtilaf vardır. İmâmü'l-Haremeyn'e göre bu şekildeki bir arz sahih değildir. Ebu Bekr Bakillânî de böyle rivayetin sahih olduğunda tereddüt göstermiş ve daha çok sahih olmadığına meyletmıştır. Buna karşılık kimi âlimler bu şekil arzı caiz görmüşlerdir. Nitekim İbnu's-Salâh, böyle arzın muhtar olan sahih görüşe göre caiz olduğunu söylemiştir. Aynı konuda el-İrâkî, "bütün şeyhlerin yaptıkları bu minval üzeredir", es-Silefi ise "bütün alimlerimizi bunu kabulde ittifak halinde bulduk" demişlerdir.

6. Şeyh hadislerini ezberlememiş olduğu gibi asıl nüshasını elinde bulunduran kimse, ister okuyan kişi olsun; isterse dinleyenlerden biri olsun, sika değilse böyle rivayet sahih sayılmaz. (**Tecrid Mukaddimesi**, 413, 4).

Görülüyor ki arz yoluyla rivayet şeyh ile talibin çeşitli durumlarına göre daha çok sahih olmakta, bazı hallerde ise olmamaktadır. Bununla birlikte bu yolla hadis rivayetinin sağlam bir şekilde gerçekleşebilmesi için bazı durumların göz önünde bulundurulması faydalı görülmüştür. Bu durumların belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz.

a) Şeyhe okuyan kimse, hadisleri şeyhin huzurunda okuduğu sırada şeyh dikkatle dinlediği halde susar ve herhangi bir şekilde tasdik etmeyecek olursa bu şekilde semâ caiz olduğu gibi rivayet de

caiz olur; zira bu şekilde rivayette rivayet esnasındaki durum şeyhin tasdikine karine sayılır. Bu konuda hadisciler, fıkıhçılar ve kelâmcılar arasında görüş birliği vardır. Ancak bazı zâhiri âlimleri böyle durumlarda şeyhin herhangi bir şekilde okunan hadisleri tasdik etmesinin şart olduğu görüşündedirler. Şafiîlerden Ebu İshak eş-Şirâzî ile Ebu Nasr İbni's-Sabbâğ ve Ebu'l-Feth Suleym er-Râzî de bu meselede zâhiri alimlere uymuşlardır. Hatta İbnu's-Sabbâğ, "Bu suretle hadis alan kimsenin işittiğiyle amel etmesi caiz ise de **haddesenî** yahut **ahberanî** diyerek rivayet etmesi caiz değildir. Olsa olsa **kara'tu aleyh** yahut **kuri'e aleyhi ve huve yesme'u** diyebilir" der. (Ulûm, 126). İmam Gazâlî de sahih olan görüşün bu olduğunu söylemiştir.

b) Hadislerin şeyhe okunuşu sırasında gerek okunan hadisleri dikkatle dinlemesi gereken şeyhin, gerekse dinleyenlerden birinin semâ halinde başka bir şeyle meşgul olması, söz gelimi bir kitap kopya etmeleri halinde rivayetin sahih olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı vardır. Ebu İshak İsferâ'îni ile İbrahim b. İshak el-Harbi, Ebu Ahmed b. Adi ve daha birçok hadis âliminin görüşüne göre böyle bir rivayet sahih değildir. Buna karşılık Musa b. Harun el-Hammâl ve diğer bazı muhaddisler sahih olduğu görüşündedirler. Nitekim Ebu Hâtim er-Râzî'nin, üstadı Arim'in huzurunda hadis okunması anında yazı ile meşgul olduğu, Abdullah İbnu'l-Mubârek'in ise yanında hadis okunurken başka birşey yazdığı sabittir.

İbnu's-Salâh'a göre hadis okunurken bir kitap kopya etmekle meşgul olan kimsenin meşgul olduğu şey okunan şeyleri anlayıp zabtettmeye mani olacak gibiyse rivayeti sahih değildir. Buna karşılık okunanları anlayıp hıfz etmesine engel olacak kadar değilse rivayet sahihtir. İbnu's-Salâh buna dair ed-Dâreku'tnî'den bir misal nakleder. Tanınmış muhaddisi-miz gençliğinde İsmâ'il b. Saffâr'ın hadis meclisinde bulunur. Bir gün İsmail, talebelerine hadis yazdırırken o, yazmayı

birakıp beraberinde getirdiği hadis cüzünü istinsah etmeye başlar. Orada hazır olanlardan biri "Böyle istinsah ile meşgul olursan semâ'nın sahih olmaz" der. ed-Dârekutnî "Benim kavrayışım seninkine benzemez" dedikten sonra "Şeyhin şimdiye kadar kaç hadis yazdığını biliyormusun? diye sorar. "Hayır" cevabını alınca da o ana kadar on sekiz hadisin imlâ edildiğini söyler. Yazdırılan hadisleri sayarlar o kadar çıkar. Bir de "Birinci hadis falandan, o da fülandan; ikincisi falancadan..." diyerek on sekiz hadisin senetlerini de metinlerini de birer birer sonuna kadar okur. Hazır olanlar şaşırakalırlar. (Ulûm, 129).

Aynı konuda yine er-Dârekutnî'ye dair ilginç iki misali de es-Suyûtî nakletmiştir. Buna göre bir gün kendisine hadis okunurken namaza durur. Kıra'at esnasında karî, bir hadisin isnadındaki Nuseyr b. Zu'lûk ismine rastlayınca Nuseyri Beşir okur. ed-Dârekutnî yapılan yanlışlığı ihtar etmek üzere namazda olduğu halde "subhânallâh" der. Okuyan hatasını anlayınca bu sefer Buşeyr okur. Yine "subhânallâh" deyince Yesîr şeklinde okur. Bunun üzerine ed-Dârekutnî "nûn" ve'l-kalemi..." ayetini okumaya başlar. Böylece yanlış okunan ilk harfin "nûn" isminin de "Nuseyr" olduğunu ihtar etmiş olur.

Hamza b. Muhammad b. Tahir anlatmıştır: Bir kere ed-Dârekutnî'nin hadisi meclisinde bulundum. Hadisleri ona arz etmek için okuyan kimse okumakla meşgulken o nafîle namaza durdu. Okuma esnasında karî, bir hadisin isnadındaki Amr b. Şu'ayb ismini Amr b. Sa'id diye okudu. ed-Dârekutnî, "subhânallâh" dedi; okuyanın yanlışını ihtar etti. O ise yanlışını tekrarladı ve durdu. Bunun üzerine ed-Dârekutnî, "Yâ Şu'aybu e salâtu ke te'muruke..." ayetini okuyarak hatayı düzeltti." (Tedrîb, 2/24)..

Kıraat esnasında gerek şeyh, gerekse şeyhin hadislerini dinleyen kimse konuşur veya okuyan acele eder yahut alçak sesle okur, yahutta okuyanla din-

leyen arasındaki mesafe fazla olur da dinleyen okunan hadisleri layıkıyla anlayacak olursa böyle durumlarda rivayetin sahih olup olmamasında az önceki açıklama geçerlidir. Yani dinleyen okunan hadisleri anlayıp zabtedebilirse sahih olur. Edemezse olmaz. Hadisin siyakından çıkarılabilecek bir iki kelime yanlışlığı önemli değildir. Ancak bu takdirde okunan kitap veya cüzden işitilmemiş tek-tük kelimelerin rivayeti-nin sahih olabilmesi için şeyhin dinleyene icazet vermesi mustehab görülmüştür. (Tecrid Mukaddimesi, 417).

c) Hadis âlimi ile talib arasında perde veya duvar gibi bir engel olduğu takdirde hadisleri dinleyen, şeyhin sesini tanır, yahut şeyhi tanıyan sika bir kimsenin haber vermesiyle konuşanın o olduğunu, yahut da şeyhin mecliste olup okuyanın dinlediğini öğrenirse hadis alimlerinin tümüne göre rivayet sahihtir. Ancak Şu'be "Dinleyen şeyhi görmesi şarttır. Bir muhaddisin yüzünü görmedikçe ondan rivayet etme; zira ne bilirsin, belki de şeyhin suretinde görünüp ahberanâ, haddesenâ diyen şeytandır" demiştir. Şu'benin bu görüşü ifrattan çok tefrittir. Nitekim Ahmed Naim Merhum da "yüzünü gördüğü muhaddisin şeytan olmadığına nasıl güveneceğini sorarız" diyerek Şu'be'nin tefride kaçtığına dikkat çekmiştir.

Hadis alimi ile onun okunan hadislerini dinleyen arasında perde olduğu takdirde şeyhi sesinden tanıyorsa rivayetin sahih olduğu görüşünde olanlar İbn Ömer'in bir hadisine dayanırlar. Bu hadise göre Hz. Peygamber İbn Umri Mektûm ezan okuyuncaya kadar imsakın geciktirilmemesini emretmiştir. O ezan okurken herkes evinde bulunuyor; onu görmüyordu. Demek oluyor ki sesin tanınması yeterli görülmüştür. Aynı şekilde Mü'minlerin Annesi Hz. A'îşe ve diğer peygamber ailelerinin perde arkasından söylediği hadisler rivayet edilmiş, hepsinin rivayeti sahih sayılmıştır.

d) Ravi şeyhten bir hadisi dinledikten

sonra şeyh "bunu benden rivayet etme" veya "bunu benden rivayet etmene iznim yoktur" diyerek rivayetten men edecek olsa hiçbir hükmü olmaz. Özellikle şeyh, bazı kimselerin rivayetini kasdettiği halde hadisleri okunurken kendisinden habersiz bazı kimseler de dinlemiş olsalar durum aynıdır. Şeyh, "ben yalnız size ihbar ediyorum, falancaya etmiyorum" demekle o falancanın rivayetinede mani olamaz. Bir hata veya şüpheden dolayı şeyh rivayetten rücu etse, işitenlerin o hadisi rivayet etmeleri sahih olmaz. Böyle bir hata veya şüphe yoksa şeyhin sözünün hükmü yoktur. (**Tecrid Mukaddimesi**, 419, 20).

Arz metoduyla hadis rivayet eden hadisçilerin isnadlarında kullandıkları eda sigalarının başlıcaları şunlardır:

Ahberanâ fulânun kırâ'aten aleyhi; hadisi, bizzat kendisi şeyhe okumak suretiyle rivayet etmişse, **kara'tu alâ fulân**; başkası okumuş, kendisi dinlemişse **kuri'e aleyhi ve ene esme'u**. **Ahberanâ fulânun fimâ kuri'e aleyhi** eda sigası da aynı yerde kullanılır.

Semâ' yoluyla rivayette kullanılan **semi'tu** dışındaki lafızlar, kırâ'at tasrih edilmek suretiyle arzda da kullanılabilirler:

Haddesenâ (enbe'enâ, nebbe'enâ) fulânun bi-kırâ'atî aleyh; **haddesenâ (ahberanâ, enbe'enâ, nebbe'enâ) fulânun kırâ'aten aleyhi ve ene esme'u**; **kale (zekera) lenâ fulânun bi-kırâ'atî aleyh**; **Kale (zekera) lenâ fulânun kırâ'aten aleyhi ve ene esme'u...** gibi.

Buradan anlaşılmaktadır ki, arz yoluyla rivayette kullanılması caiz görülmeyen lafız sadece **semi'tu**dur. Kadi İyad, İmam Mâlik ile Sufyân'u's-Sevri ve Sufyan b. Uyeynenin semi'tu lafzının arzda da kullanılmasını caiz gördüklerini söyler. (İlmâ', 71). Sahih olan, caiz olmadıdır.

Arz yoluyla alınan hadislerin **kırâ'at** lafzıyla kayıtlamadan **semâda** olduğu gibi yalnızca **ahberanâ, haddesenâ** lafızlarıyla eda etmenin sahih olup olmadığı konusunda hadisçiler arasında

görüş ayrılığı vardır. Abdullah İbnü'l-Mubârek, Yahya b. Yahya et-Temimî, meşhur olan görüşlerine göre Ahmed b. Hanbel ve Nese'i, bu iki eda lafzının kıraat lafzıyla kayıtlanmadan arz metoduyla rivayette kullanılmasını caiz görmemişlerdir. Hatta Kâdi Ebubekr, sahih olan görüşün bu olduğunu söylemiştir. el-Hatibu'l-Bağdâdî, bunlara İbn Cureyc'i kattıktan sonra "hadiscilerden çok kimsenin görüşü budur" demiştir. (**Tedrib**, 2/16,7).

Buna karşılık Hicaz ve Küfe alimlerinin çoğu, her iki lafzın birbiri yerine kullanılmasını caiz görmüşlerdir. İbn Şihâb ez-Zuhri, Mâlik, Sufyân b. Uyeyne, Yahya b. Sa'id el-Kattân, Buhârî, Sufyân es-Sevri ile Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed İbnü'l-Hasen eş-Şeybânî, Yezîd b. Harun, Nadr b. Şumeyl, Ebu Âsım en-Nebîl, Vehb b. Cerîr, Sa'leb, et-Tahâvî, Ebu Nu'aym el-İsbehânî, diğer görüşe göre Ahmed b. Hanbel bu görüşte olanların en meşhurlarıdır.

Öte yandan İmam Şâfi'i, Müslim, el-Evzâ'i ve İbn Vehb'in temsil ettikleri görüşe göre, bu ki lafızdan yalnız **ahberanâ** arz yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılır. Burada şuna işaret etmek gerekir. **Ahberanâ** maddesinde de söz konusu edildiği gibi, bu lafız zamanla özellikle arz yoluyla rivayet edilen hadislerin edası sırasında kullanılmıştır. Hatta el-Cevherî'nin açıkladığına göre **ahberanâ** lafzı, hadisciler arasında "ben şeyhe okuyarak arzettim" manasına gelen adeta bir alem olmuştur. (İlmâ', 123).

Bir üçüncü grup ise arz yoluyla hadis rivayetinde kırâ'at lafzını kullanmadan **ahberanâ** demeyi caiz gördükleri halde **haddesenâ** demeyi görmemişlerdir. İmam Şâfi'i ile taraftarları, Müslim; İbnü's-Salâh ve en-Nevevî'nin dediklerine bakılırsa bütün Iraklı muhaddisler ve hadis alimlerinin çoğu bu görüştedirler. Her ne hal ise hadisciler arasında sonradan şayi olan bu görüş olup bundan maksatlarının **haddesenâ** deyince **semâ, ahberanâ** deyince **arz** olduğunu belirtmektir.

Bu lafızlar artık terim olarak o kadar yaygınlaşmıştır ki lügat itibariyle delâlet ettiği manalar arasında fark yoktur, diyerek aksine bir görüş ileri sürmek bile fazladır. Ebu Bekri'l-Berkânî'nin şu hikâyesi her iki terimin ayrı ayrı kullanılışının daha o zamandan beri ne kadar kökleşmiş olduğunu gösterir:

"Horasanın önde gelen hadiscilerinden Ebu Hâtim Muhammed b. Ya'kub el-Herevî, bir gün el-Berkânî'ye şöyle demiş: "Bazı şeyhlerimden, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Firebrî'den Sahih-i Buhârî'yi arz suretiyle rivayet ederek okudum. O şeyhim her hadiste "haddesekumu'l-Firebrî" derdi. Kitabı bitirdikten sonra öğrendim ki, o şeyh de Sahih-i el-Firebrî'den benim gibi arz yoluyla almış. İtiraz ettim. Kitabı yeni baştan bana okuttu. Her hadisin başında "ahberakumu'l-Firebrî" dedi." (Tecrid Mukaddimesi, 411. 2).

Semâ'dan sonra en sahih rivayet metodu olan arz yoluyla alınmış hadislerin rivayet edilmesinin caiz olup olmadığı konusunda ciddi bir ihtilaf yoktur. Ancak arzın semâ' karşısındaki durumu hakkında üç görüş vardır. Bunlardan birincisi semâ' ile arzın arasında herhangi bir fark bulunmadığını savunanların görüşüdür. İkincisi arzı semâ'a, üçüncüsü ise semâ'ı arza tercih edenlerin görüşleridir. Arz ile semâ' arasında hiçbir fark olmadığı ve arzın semâ'dan ibaret olduğu görüşünde olanlar, Medine hadis ekolünden Abdurrahman İbnu'l-Hâris, İkrime, İbn Şihab ez-Zuhrî, Rebî'atu'r-Rey, el-Alâ b. Adirrahmân, Yahya b. Sa'id el-Ensârî, Hişâm b. Urve, Muhammed b. Amr el-Leysi, Mâlik b. Enes; mekkelilerden Alkame b. Kays en-Neha'i, Âmir b. Şurahil eş-Şa'bî, el-Hasen b. Salih b. Hayy; Basralılardan Katâde b. Di'âme, Ebu'l-Aliye Ziyâd b. Firûz, Kahmes, Sa'id b. Ebî Arûbe; Mısırlılardan Abdurrahmân İbnu'l-Kasım, Eşheb b. Abdilazîz, Abdullah b. Vehb, Abdullah İbni'l-Hakem gibi âlimlerdir. (Tevcih, 201).

Arz ile semâ' arasında fark görmeyenler,

bir hadise dayanırlar. Enes b. Mâlik den rivayet edilen bu hadis şöyledir:

"... Hz. Peygamber'in ma'iiyetinde oturuyorduk. Derken devesine binmiş bir adam geldi. Devesini mescid (avlusun)da ıhtırıp bağladı. Sonra oturan sahabilere "Muhammed hanginiz?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s) aralarında (yanına) yaslanmış oturuyordu. "İşte şu oturan beyaz adam" dedik. Adam Hz. Peygamber'e "Abdumuttalibin oğlu!" diye seslendi. Allah Resulü, "seni dinliyorum" diye cevap verdi. Adam, "sana bazı şeyler soracağım. Soracaklarım yüzünden sana sıkıntı verebilirim, bana gücenme" deyince Allah Resulü "istediğini sor" buyurdu. Bunun üzerine adam, "senin ve senden öncekilerin rabbi (olan Allah) aşkına söyle! Seni bütün insanlara peygamber olarak Allah mı gönderdi?" diye sordu. Hz. Peygamber bu soruya "Allah adına evet!" cevabını verdi. Adam ikinci olarak, "Allah aşkına söyle, sana bir gün ve gecede beş vakit namaz (kılınmasını) Allah mı emretti?" Allah Resulü bu soruya da "Allah adına evet!" diye cevap verdi. Daha sonra adam, "Allah aşkına söyle, senenin şu (ramazan) ayında oruç tutmanı sana Allah mı emretti?" dedi. Hz. Peygamber, "Allah adına evet!" buyurdu. Bu sefer de "Allah aşkına söyle, şu zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıtmanı sana Allah mı emretti?" sorusunu sordu. Hz. Peygamber bu soruya da "Allah adına evet!" cevabını verdi. Bunun üzerine adam, "bütün getirdiklerine iman ettim. Ben geride bıraktıklarımın elçisiyim. Adım Dimam b. Sa'lebedir" dedi." (Buhârî, 1/23).

Buhârî ayrıca el-Hasen, Sufyânü's-Sevri ve İmâm Mâlik'in **kırâ'at ale's-şeyh** yani arzı caiz gördüklerini de kaydetmiştir. Bütün bunlar, arz metoduyla rivayetin sahih olduğuna ve semâ' ile arasında önemli bir fark bulunmadığına delalet eden açık deliller sayılmıştır. Diğer taraftan kimi sahabilerden rivayet edilen bazı haberler de arz ile semâ' arasında fark olmadığı görüşünde olanlara açık birer delil teşkil eder. Bu haberlerden birine

göre Ali b. Ebî Talib'e alime bir şey okumanın hükmü sorulduğunda o "âlime okumak ondan iştirmek derecesindedir" demiştir. Şu söz de ona nisbet edilmiştir: "Senin âlime okuman ile âlimin sana okuması birdir." (Kıfâye, 383).

Arzı semâ'a tercih edenlerin başında İbn Cureyc, el-Leys b. Sa'd el-Kattân, Yahya b. Abdillâh b. Bukeyr, Hişâm b. Abdillelik, Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, Ebu Hâtım er-Râzî, Muhammed b. İshak, İmam Mâlik, Sufyân es-Sevri, Ebu Hanîfe, Hişâm b. Urve, İbn Ebî Zî'b, Sa'id b. Ebî Arûbe, el-Musennâ İbnu's-Sabbâh gibi meşhur muhaddisler gelir. Bunlara göre talebenin âlime okuması, âlimin talebeye okumasından hayırlıdır. (Tedrîb, 2/14).

Arz metodunu semâ'a tercih edenler bazı sebepler göstermişlerdir. Abdurrahman b. Mehdi, Mâlik'e okuyarak arzettiği hadislerin ondan dinlediklerinden daha sağlam olduğunu söylemiştir. Ona göre bunun sebebi Mâlik'in bazan isnad söylemesi, bazan da araya başka sözler katmasıdır. Ebu'l-Velid de hadisin şeyhe arz edilirken daha dikkatli okunduğundan arzın daha sağlam olduğunu söylemiştir. Musa b. Davud da şeyhe okuduğu zaman bütün dikkatini verebileceğini, oysa kendisi rivayet ettiği zaman muhatabı olan talebeden gafil olabileceğini belirtmiştir.

Arz yoluyla rivayeti, şeyhten dinlemekten ibaret semâ'a tercih edenler tercihlerine sebep olarak bir de semâ' sırasında şeyhin hata yapması halinde talibin bu hatayı düzeltme imkan ve fırsatının olmamasını göstermişlerdir. (Tedrîb, 2/15). Halbuki hadis şeyhe okunduğu zaman talebe hata yapsa bile, bütün dikkatini okunanı dinlemek için sarfeden şeyh tarafından düzeltilmesi çok daha kolay olur. (Hadis İstilahları, 42). Ne var ki semâ' yoluyla rivayette şeyhin hata yapması halinde talibin hiçbir şekilde bu hatayı düzeltme imkanı olmadığı itirazına karşı çıkmış ve talibin okuması halinde de şeyhin hata yapabileceği ileri

sürülmüştür. Bu itirazı ileri sürenler, semâ'ı arza tercih edenlerdir. Genellikle "Meşrik ehli" denilen Irak ekolü muhaddislerinden ibaret bu grup semâ'ın arzdan üstün olduğu görüşündedirler. İbnu's-Salâh, en-Nevevî ve es-Suyûtî sahîh olanın bu görüş olduğunu söylemişlerdir. İbn Haceri'l-Askalânî'ye göre ise şeyh ile talib aynı ilmi seviyede olduklarında veya talibin daha bilgili olması halinde semâ' tercih edilir; zira bu takdirde talib, işittiklerine daha fazla dikkat eder. Talibin ilmi daha az olduğu takdirde ise şeyhe okuyup arzetmek daha münasip olur; çünkü bu usul talibin zabtına daha fazla yardımcıdır. Bu nükteye binaendir ki, imlâ halinde talibin şeyhin lafzını dinlemesi hadis rivayet usüllerinin en yükseğidir. bu takdirde şeyh de talib de dikkatli olurlar. (Tedrîb, 2/16, 16).

Bununla birlikte arz ile semâ'ın birbirine tercihinde şeyhin ezberden okuması ve imlâ gibi hususların da dikkate alındığı gözden kaçmamaktadır. Bu iki rivayet metodunun bir olduğu görüşünde olanlardan Ahmed b. Ali el-Bağdâdi, Şeyhin kendi kitabından okuması halinde arz ile semâ' arasında fark olmadığını, fakat şeyhin ezberinden okuması durumunda semâ'ın arzdan üstün olduğunu söylemiştir. (Tedrîb, 2/15).

Bütün bunlardan şu sonuç çıkmaktadır: Hadiscilerin kimi semâ'ı arza, kimi de arzı semâ'a tercih etmiştir. Kimisi de her ikisinde de görülen hadis rivayeti açısından küçümsenemeyecek bazı aksayan yönleri göz önünde tutarak tesviye, yani ikisini bir tutma yoluna gitmiştir. Semâ ile arz arasında fark görmeyenler "gerek şeyhin, gerekse talibin hataya düşmesi bahis konusu olunca arz ile semâ arasında hiçbir fark yoktur" demişlerdir. (Tedrîb, 2/16).

Şurası muhakkaktır ki, üzerinde en çok tartışmanın yapıldığı hadis rivayet metodu, arz metodu olmuştur. Onun uzun boylu münakaşalara konu olması bir bakıma en çok uygulama alanı bulan ri-

vayet usullerinden biri olmasından ileri geliyor olmalıdır.

ARZ ALE'Ş-ŞEYH (العرض على الشيخ) - Bk. Arz.

ARZ-I KIRÂ'AT (عرض القراءة) - Bkz. Arz.

ARZ-I MÜNÂVELE (عرض المناولة) - Münâvele yoluyla arz manasına gelen bu tamlama hadis talibinin, herhangi bir yerden elde ettiği şeyhine ait kitabın aslını veya fer'ini ona vermesi; şeyhin bu nüshayı tetkik ettikten sonra kendisine geri vermesine denilir. Bu yolla hadis rivayeti âlimlerce caiz görülmüştür. (Bkz. Münâvele).

ARZ-I SEMÂ (عرض السماع) - Bkz. Arz.

ARZU'L-MUNÂVELE (عرض المناولة) - Bk. Arz-ı Münâvele.

ASHÂB (الاصحاب) - Kelime olarak dördüncü babdan çekilen "sahibe" kök fiilinin ism-i fâili olan sahibin "cem'u'l-cemi'dir. Sahib, sahb, ashâb şeklinde gelir. Sahib, sohbet eden, bir arada bulunan, dost, arkadaş demektir. Taraftar, bir görüşü benimsemiş, birine tâbi olmuş kimse manasını da verir. Buna göre ashâb, dostlar, arkadaşlar, taraftarlar demek olur.

Ashab kelimesi terim olarak ashâb-ı bedr, ashâb-ı rey, ashâbu'r-resûl, ashâbu Resûlillâh misallerinde görüldüğü gibi bütün islami ilimlerde kullanılır. Sahabe eş manalı olarak Hadis İlminde daha çok geçer.

Sahabe başlığı altında da söz konusu edileceği gibi ashâb, Hz. Peygamber devrine yetişmiş, onu müslüman olarak görmüş, onunla bir arada bulunmuş, yine müslüman olarak ölmüş kimselere denir. Bu manada daha çok sahabe de-

nilmekle birlikte **ashâbu'r-Resûl, ashâb Resûlillâh, ashâbı kirâm** şekillerinde de kullanılmıştır.

Ashabın Hadis İlmindeki önemli yeri, Sünneti bizzat kaynağından öğrenmelerinden; öğrendiklerini uygulamalarından; sonra da kendilerinden sonra gelen tâbi'iler nesline aktarmalarından kaynaklanır. Allah Resulünün peygamberliğinin ilk günlerinden ebedî hayata göç etmesine kadar geçen zaman içinde ashab, onunla sık sık beraber olmuş, tebliğlerini, uygulamalarını, söz, fiil ve takrirlerini, dinî ve ahlâkî açıklamalarını yakından takip ederek öğrenme imkanı bulmuşlardır. Kısacası İslâm'ı ilk olarak uygulayıcısından öğrenmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'i daha iyi anlamak, ibadetlerini düzgün bir şekilde yapabilmek, günlük işlerini de o nisbette düzgün olarak yerine getirebilmek üzere birşeyler öğrenebilmek maksadıyla imkân ölçüsünde ondan ayrılmamışlardır. Söz gelişi Ebu Hureyre, hadis öğrenmeye oldukça düşkün bir sahabidir. Onun Hz. Peygamber'e sorduğu "Kıyamet günü şefaatin en çok kime ulaşacak" sorusuna verilen cevapta ashabın ilme düşkünlüğüne de yer verilmiştir: "*Hadis öğrenmek için sende gördüğüm hırsa göre bu hadisi bana senden önce kimsenin sormayacağını biliyordum, ya Ebâ Hureyre. Kıyamet günü insanlar içinde şefaata en çok mazhar olacaklar, halisâne bir şekilde içinden gelerek "lâ ilâhe illallâh" diyenlerdir.*" (Buhârî, 1/33).

Bunun yanı sıra ashab, Hz. Peygamberle beraber bulunmadıkları zaman inen Kur'ân ayetlerini, Hz. Peygamber'in sözlerini ve cereyan eden olayları takip ederek onunla beraber olanlardan öğrenmişlerdir. Bu konuda Hz. Ömer'in komşusuyla anlaşarak sıra ile Medine'ye indikleri meşhurdur. Kendisinden dinleyelim: "Ben ve Ensârdan bir komşum, Medine dışında Benî Umeyye yurdunda otururduk. Hz. Peygamber'in yanına (Medine'ye) sıra ile giderdik. Bir gün o giderdi; bir gün ben. O gittiği günün habe-

rini getirirdi, ben gittiğim günün..." (Buhârî, 1/31). Bu nöbetleşmenin yeni inen Kur'ân ayetlerini takip etmek kadar Hz. Peygamber'in sözlerini, kısaca hadisleri öğrenmek üzere uygulandığında şüphe yoktur.

Hız.Peygamber'le birlikte olduklarında ondan görüp işittiklerini, beraber olmadıkları zaman da onunla birlikte olanlardan görüp duyduklarını öğrenen ashab, öğrendiklerini daha sonra büyük bir şevk, heyecan ve gayretle tâbî'lere nakletmişlerdir. Ebu Zerri'l-Gıfârî'nin ensesini göstererek söylediği şu sözler, ashâbın Allah Resulü'nden öğrendiklerini başkalarına öğretme konusunda ne kadar azimli olduklarını gösterir: "Beni öldürmek için kılıcı şuraya dayasanız, ben de siz işinizi bitirinceye kadar Hz. Peygamber'den duymuş olduğum bir sözü size ulaştırmaya vakit bulacağımı bilsem, o sözü size mutlaka yetiştirirdim." (Buhârî, 1/25).

Bu azimle Hz. Peygamber'den öğrendiklerini kendilerinden sonra gelen nesle aktaran ashâb, hadis rivayet zincirinin ilk halkasını teşkil etmiştir. Bu bakımdan Hadis İlminde büyük önemi haizdir.

Ashab, umumiyetle İslâmiyet'in zuhur ettiği Mekke'de Hz. Peygamber'e iman edip onunla birlikte Medine'ye hicret eden muhacirlerle, kendilerine kucak açan ve her türlü yardımı esirgemeyen Ensardan, bir de civar kabilelerden müslüman olup Medine'ye gelenlerden meydana gelir. Hadis alimlerine göre İslâmiyetteki kıdemlerine göre oniki tabakaya ayrılmışlardır. (Bk. Sahabe).

ASHÂB-I AHRUF (أصحاب الاحرف) - Ashâb, sahib kelimesinin; ahurf ise lafız manasına "harf'in çoğulu olduğuna göre ashâb-ı ahurf, hadis rivayetinde şeyhin lafızlarına harflıyen riayet ederek işittiği gibi nakledenlere denilmiştir.

ASHÂB-I KİRÂM (الاصحاب الكرام) - Bk. Ashâb.

ASHÂB-I KUTUB (أصحاب الكتب) - Bk. Sâhibu'l-Kitâb.

ASHÂB-I RESULİLLAH (أصحاب رسول الله) - Bk. Ashâb.

ASHÂB-I SUFFE (أصحاب الصفة) - "Suffeliler" manasına gelen bir tamlama olup Medine'de Mescidu'n-Nebî (Peygamber Mescidi) bitişiğinde bulun ve adına Suffe denilen üstü kapalı, gölgelik yerde kalıp vakitlerini daha çok ibadet, Kur'ân öğrenimi ve hadis müzakeresiyle geçiren bir kısım sahabilere denir.

Bir diğer tabirle **Ehl-i Suffe** de denilen Ashab-ı Suffe, bilhassa kimsesiz muhacirlerle civardan gelen ve Medine'de yanına incek kimsesi olmayan fakir müslümanlardan oluşur. Sayıları hakkındaki rivayetler değişiktir. Ebu Hu-reyre'nin bir rivayetinde ashab-ı suffeden yetmiş kişiye mülâki olduğu kaydedilir. (Buhârî, 1/144). Bu rivayete istinaden olsa gerek, Suffe'de kalan fakir ve kimsesiz müslümanların yetmiş kişi oldukları söylenmiştir. Bununla beraber ashab-ı suffenin sayısını 400'e kadar çıkaranlar vardır. Haliyle içlerinden evlenmek, ölüm ve sair sebeplerle ayrılan olunca yerine yenileri gelerek sayıları devamlı şekilde değişmiştir.

Ashâb-ı suffenin günlük meşguliyetini daha çok Kur'ân-ı Kerim öğrenmek, hadis müzekere etmek, seriyye birlikleriyle sefere çıkıp cihada katılmak teşkil etmiştir. sayıları çok olmamakla birlikte suçuluk, hurmalık suvarmak, odun toplamak gibi işlerde çalışarak günlük nafakasını çıkaranlar da olmuştur. Bir kısmı da Hz. Peygamber'in va'z ve nasihatlarını dinleyip hifzederek diğer sahabilere rivayetle meşgul olmuşlardır. Sahabe içinde en çok hadis rivayet eden Ebu Hu-reyre bunlardandır.

Son derece basit şartlarda ve yoksulluk içinde yaşayan Ashab-ı Suffe karınlarını çok kere Hz. Peygamber (s.a.v)'in sofrasında, kimi zaman da Medine'li müslümanların yanlarında doyurmuşlardır. sadaka olarak getirilen malların dağıtımında Allah Resulü ilk önce Ashab-ı Suffeyi gözetmiştir.

Buhâri Şârihi Aynî'nin kaynak göstermeden naklettiğine göre Ashab-ı Suffeye Ashâb-ı Saffe denilmiştir. Onlara böyle isim verilisinin sebebi, bu kimsesiz ve barınacak yerleri olmayan sahabilerin Mescidin kapısında saflar halinde durmalarıdır. (Aynî, 2/380). Bununla birlikte **Ehlu's-Suffe** tabiriyle birlikte ilk tabir daha çok meşhur olmuştur.

ASHÂB-I SÜNEN (اصحاب السنن) - Bk. Sünen.

ASHÂBU'L-AŞERÂT (اصحاب العشرات) - Bk. Ashâbu'l-mi'e.

ASHÂBU'L-BİD'A (اصحاب البدعة) - Bk. Ehlu'l-bid'a.

ASHÂBU'L-ELF (اصحاب الألف) - "Bin hadis sahipleri" manasına gelen bir tabirdir. Rivayet ettiği hadislerin sayısı binden fazla olan sahâbiler için kullanılır.

Bakî b. Mahled ile ona tâbi olan İbn Hazm'in ayrı bir metotla yaptıkları sınıflandırmaya göre ashâb'ul-elf, rivayet ettikleri hadislerin sayısı binle iki bin arasında olanlardır. Bu gruba giren sahabiler, Abdullah b. Abbâs (1660 hadis); Câbir b. Abdillâh (1540 hadis); Ebu Sa'îd'î'l-Hudrî (1170 hadis) dir. (Cevâmi', 276).

ASHÂBU'L-ELFEYN (اصحاب الالفين) - "İki bin hadis sahipleri" anlamına gelen bir tabir olup rivayet ettiği hadislerin sayısı ikibini aşan sahabiler için kullanılır.

Bakî b. Mahled ile İbn Hazm'ın yaptıkları sınıflandırmaya göre ashâbu'l-elfeyen kendisinden iki binin üzerinde hadis rivayet edilmiş olan sahabilerdir. Bu gruba girenler, Abdullah b. Ömer (2630 hadis); Enes b. Mâlik (2286 hadis); Mü'minlerin Annesi Hz. A'îşe (2210 hadis) den ibarettir. (Cevâmi', 275,6).

ASHÂBU'L-HADİS (اصحاب الحديث) - Aynı manada **Ehlu'l-Hadis** ve **Ehlu'l-Eser** tabirleri de kullanılır. Her ikisi de "hadis ehli, hadisciler" manasına gelir. Kendisini Hadis İlmine adanmış âlimlerle, hadis rivayetiyle meşgul olan ravilere denir.

Hiz. Peygamber'in sözlerinden, davranış ve hareketlerinden, **takrîr** denilen ve huzurunda yahut gıyabında başkaları tarafından yapılan işleri kabul etmesinden ibaret **Sünnet**, ibadet, mu'amelat, helal-haram, ahlâk ve öteki dinî yve ictima'î konularda Kur'an-ı Kerim'den sonra gelen kaynaktır. Sünnet, Kur'an'ın mücmel hükümlerini tafsîl eder; onları açıklar ve uygulama şekillerini gösterir. Bunun yanı sıra Kur'an'da olmayan hükümler koyar.

Sünnetin İslâm Dini'ndeki böylesine önemli yeri müslümanları Hiz. Peygamber'in vefat edişinin ardından sünneti aksettiren hadisleri toplamaya sevk etmiştir. Bilhassa fetihlerin genişlemesi sonucu çeşitli dil, din, ırk ve kültürden hayli insanın İslâm idaresine girmesiyle ve birtakım siyasî, ictima'î, kültürel ve öteki bazı sebeplerle müslümanlar arasında anlaşmazlıklar başgösterince hadisin önemi bir kat daha artmıştır. Çok geçmeden yüzlerce, binlerce müslüman hadis rivayetiyle meşgul olmuştur. Aralarında rivayet ilminin inceliklerini bilen âlimler yetişmiştir. Hadis ilimleri ve rivayetiyle meşgul olan bu âlimlere ashâbu'l-hadis adı verilmiştir.

Birinci hicri asrın sonlarına doğru tâbi'ilerden de hadisleri, rivayet yollarını, rivayetler arasındaki farkları iyi bilen âlimler çıkmıştır. Bunların büyük çoğunluğu herhangi bir dinî meselede Kur'an-ı Kerim veya hadise dayanmadan

hüküm vermeyi hoş karşılamamışlardır. Hal böyle olunca sünneti aksettiren hadisleri toplamak üzere yoğun bir faaliyet başlamıştır. Hz. Peygamber'den rivayette bulunan sahabilerin bulundukları şehirlere akın edilmiş; herhangi bir yerde hadis rivayetiyle ün salmış âlim varsa yanına kadar gidilmiştir. Bu uğurda uzun, yorucu ve çetin yolculuklar yapılmıştır. Ashab-ı hadisten yüzlercesinin görev aldığı ve bu çalışma sonucu toplanan hadisler yazılı metinlere ve kitaplara geçirilmiştir. Böylesine yoğun faaliyet içinde toplanan, bir yanda ezberlenmek, öte yandan yazılı metinlere geçirilmek suretiyle tesbit ve muhafaza altına alınan hadislerin tasnifi, herbirinin ravilerini, rivayet yollarının, sıhhat derecelerinin tesbit edilmesi ancak hadis alimlerinin yılmak bilmeyen gayretleriyle mümkün olmuştur. Zamanla çoğalan ve sayıları yüzbinlere varan rivayetler arasından gerçekten Hz. Peygambere ait olanların, zayıflarından hatta uydurmalarından ayırdedilebilmesi yine ashab-ı hadisin gayretleri ve tesbit ettikleri kaide ve metotların sonucudur.

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra müslümanlar arasında ayrılık meydana gelmesiyle oluşan siyasi ve itikadi fırkaların herbiri kendi görüşlerini yayabilmek ve taraftar toplamak gayreti içinde hadisleri istedikleri doğrultuda yorumladıkları gibi görüşlerine uygun hadisler uydurmaktan da geri kalmamışlardır. Ashab-ı hadisin yoğun mesailerinin önemli bir sonucu da burada görülmüştür. Onlar Hz. Peygamber'e ait sahih hadisleri rivayet etmekle bozguncu fikirlerin yayılmasına az da olsa mani olmuşlardır. Böylece bir yandan İslâmiyet'in özünü aksettiren sahih hadisleri toplumun istifadesine sunarken diğer taraftan sahtelerini tesbit etmek suretiyle İslâm'ın asıl şeklinin korunmasında büyük rol oynamışlardır.

Fıkıh ilminin ikinci kaynağı Sünnet; dolayısıyla hadislerdir. Fıkıh alimlerinin gerek Fıkıh usulü kaidelerinin tesbitinde gerekse fıkıh meselelerinin çözüme

bağlanmasında delil olarak kullandıkları hadisler, ellerine ancak ashab-ı hadisin gayretleriyle ulaşmıştır. Kısacası hadisçiler bir bakıma havarilerin Hz. İsa'nın tebliğ ve talimatlarını yaymak konusunda yaptıkları vazifeyi Hz. Peygamber ve İslâm Dini için yapmışlardır. Yüklenmiş oldukları vazifenin önemi onlara toplum içinde haklı bir şöhet kazandırmış ve hadis alimleri her yerde büyük itibar görmüşlerdir.

Bununla birlikte bilhassa kelâmcılar hadiscilere şiddetle hücum ederek onları yalan ve çelişkili rivayetler nakletmekle, dolayısıyla de ihtilafların ve fırkaların doğmasına, müslümanların birbirlerine düşman kesilip birbirlerini küfürde itham etmeye kadar ileri gitmelerine sebep olmakla suçlamışlardır. Onların doğrusunu eğrisinden ayırdetmeden bütün rivayet ettikleri hadisleri nakletmeleri sebebiyle her fırka kendi görüşüne hizmet edecek hadis bulabilmiştir. Hicaz ve Iraklı fakihlerin fıkıhın pek çok bölümünde ihtilafa düşmeleri bu yüzden. Teşbih hadisleriyle allah'a iftira etmişler; naklettikleri akıl dışı rivayetlerle İslâm'a hücum ve onunla alay edilmesine sebebiyet vermiş; ihtida edeceklerle engel olmuşlar; tereddüt geçirenlerin daha da şüphelere dalmasına yol açmışlardır. Bu (hadisciler) rivayet ettikleri şeyi pek az bilen ondan pek az nasiplen kimselerdir. İlim ve hadisin dış yüzüyle yetinirler. Kendilerine "rivayet usulünü biliyor" denmesini kafi görmüşler "yazdığını biliyor, bildiğiyle amel ediyor" denmesine kulak asmamışlardır.⁽¹⁾

Kelâmcıların bu tenkit ve ithamlarına hak vermek mümkün değildir. Gerçi ashab-ı hadis, her işittiklerini rivayet etmişlerdir. Hatta onların bu durumları "onların meseli, sırtında kitaplar taşıyan merkebin durumu gibidir" anlamına gelen ayetle (Cum'u'a, 5) anlatılmak istenerek hakaret konusu bile yapılmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki her meslekten olduğu gibi hadisciler arasından da gerekli bazı özellikleri taşımayanlar veya

yetenek itibariyle zayıf insanlar çıkmıştır. Ancak böyleleri diğer dirayet sahibi ashab-ı hadis yanında devede kulak gibidir. Kaldı ki, İbn Abbas'ın tabiriyle söyleyelim, "arık deveye de yağızına da binilmeye başlanması üzerine" yani, ehliyetli kişilerin önüne gelen rivayeti hadis diye nakletmesi karşısında hadislerin sahihini sakiminden ayırdedebilmek için hayli kaideler konmuş, tedbirler getirilmiştir. Bu tedbirleri alanlar, kaideleri koyanlar ashab-ı hadistir. Kendilerini Hadis İlmine adanmış olan bu müslümanların dini bir sorumluluk duygusu içinde hareket ettiklerine şüphe yoktur. Bunların, belki de gördükleri vazifeden hoşlanmayan bazı mezhep mensupları tarafından hem de genelleme yapılarak tenkit edilmeleri hiç bir insaf ölçüsüyle bağdaşmaz.

Şurası da var. Herhangi bir mezhep veya görüşe taassup derecesinde bağlı ve sırf mezhebini kuvvetlendirmek üzere veya başka maksatlarla uluorta rivayetlerde bulunanların tamamen hasbi duygularla hadis rivayet eden ve böylece İslâm Dini'ne hizmet etmiş olanlarla bir tutulmasına da imkan görülemez.

Ashâb-ı hadis ve faziletlerinden bahseden eserlerden bir kaç şunlardır:

1. **Şerefu Ashâbi'l-Hadis**, el-Hatîbu'l-Bağdâdî,
2. **Şerefu Ashâbi'l-hadis**, el-Hasen b. Ahmed İbnu'l-Bennâ.
3. **Menâkibu Ehli'l-Âsâr**: Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî,
4. **Kadiyye fi'r-Red alâ men Âbe'l-Hadise ve Ehlehû**: Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî,
5. **el-intisâr li-Ashâbi'l-Hadis**, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî,
6. **el-İntisâr li-Ehli's-Sunneti ve'l-Hadis**: Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl
7. **Kitâbu Fadli Ashâbi'l-Hadis**: Ebu'l-Kasım Ali İbnu'l-Hasen, (İbn Asâkir),

8. **Menâkibu Ashâbi'l-Hadis**: Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (İbnu'l-Cevzî).

9. **Menâkibu Ashâbi'l-Hadis**: Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdi'l Vâhid el-Makdisî.⁽²⁾

(1) Te'vil'den naklen, Şeref (mukaddime), 25, 6.

(2) Şeref Mukaddimesi, 27.

ASHÂBU'L-KUTUB (اصحاب الكتب) - Bk. Sâhibu'l-Kitab.

ASHÂBU'L-Mİ'E (اصحاب المائة) - Yüz hadis sahipleri" demek olup sahabilerin rivayet ettikleri hadis sayısına göre taksimi sonucu yüz ile ikiyüz arasında hadis rivayet eden sahâbiler için kullanılan özel tabirdir.

Rivayet ettiği hadislerin sayısı yüz ile ikiyüz arasında olarak ashâbu'l-mi'eye dahil edilen sahâbilerden birkaçı şunlardır: Sehl b. Sa'd (188 hadis); Ubâdetu'bnu's-Sâmit (181 hadis); İmran b. Husayn (180 hadis); Ebu'd-Derdâ (190 hadis); Ebu Katâde (170 hadis); Bureydetu'bnu'l-Husayb el-Eslemî (167 hadis); Ubey b. Ka'b (164 hadis); Mu'âviye b. Ebi Süfân (163 hadis); Mu'az b. Cebel (157 hadis); Ebu Eyyûbu'l-Ensârî (155 hadis); Osmân b. Affân (146 hadis); Câbir b. Semûre (146 hadis); Ebubekr es-Sıddîk (142 hadis); el-Muğîretu'bnu Şu'be (136 hadis); Ebu Bekre (132 hadis); Usâmetu'bnu Zeyd (128 hadis); en-Nu'mân b. Beşîr (114 hadis); Ebu Mes'ûdu'l-Ensârî (102 hadis); Cerîr b. Abdillâh (100 hadis). (**Cevâmî'**, 287, 8).

Bundan sonra **ashâbu'l-aşerât** gelir ki bu terim rivayet ettiği hadislerin sayısı yirmi ile yüz arası değişen sahâbiler için kullanılmıştır.

ASHÂBU'L-Mİ'ETEYN (اصحاب المائتين) - "İkiyüz hadis sahibi" manasına gelir. Rivayet ettiği hadislerin sayısı ikiyüz ile üçyüz arasında olan sahabiler için kullanılan tabirdir.

Hz. Peygamber'in hadislerini ilk rivayet eden nesil olan sahabe, rivayet ettikleri hadislerin sayısına göre kısımlarla ayrılmıştır. Bu kısımların beşincisi ashâbu'l-mi'eteyndir ve iki yüzden fazla üç yüzden az hadis rivayet edenlerden oluşur. Bu gruba giren sahabiler şunlardır: Ebu Zerri'l-Gifârî (286 hadis); Sa'd b. Ebî Vakkâs (270 hadis); Ebu Umâme el-Bâhilî (270 hadis); Huzeyfe İbnu'l-Yemân (225 hadis). (Cevâmi', 277).

ASHÂBU'L-Mİ'ÎN (اصحاب المئين) - "Yüzlerce hadis sahibi" anlamına gelen bir tabir olup rivayet ettiği hadislerin sayısı binden az, üçyüzden fazla olan sahabiler için kullanılır. Bu gruba dahil sahabiler şunlardır: Abdullah b. Mes'ûd (848 hadis); Abdullah b. Amr İbni'l-As (700 hadis); Ömer İbnu'l-Hattâb (537 hadis) ; Ali b. Ebî Tâlib (536 hadis); Mü'minlerin Annesi Ümmü Seleme (378 hadis); Ebu Musa'l-Eş'ârî (360 hadis); el-Berâ b. Âzib (305 hadis). (Cevâmi', 276).

ASHÂBU'L-ULÛF (اصحاب الألوف) - "Binler sahibi" demek olup rivayet ettiği hadis sayısı binlerle ifade edilen sahabiler için kullanılan bir tabirdir.

Sahabiler, Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerin sayısına göre kısımlara ayrılmışlardır. Endülüslü Muhaddis Bakî b. Mahled'in ve belki de ona tâbi olarak İbn Hazm'ın ayrı bir metotla yaptıkları bu taksime göre ashâbu'l-ulûf, üç binden fazla rivayet eden sahabiler olmaktadır. Bu gruptan sayılan tek sahâbi Ebu Hureyre'dir. Rivayet ettiği hadis sayısı 5374'dür. (Cevâmi', 276).

ASHÂBU'S-SUFFE (اصحاب الصفه) - Bk. Ashab-ı Suffe.

ASHÂBU'S-SUNEN (اصحاب السنن) - Bk. Ashâbu's-Suneni'l-Erba'a.

ASHÂBU'S-SUNENİ'L-ERBA'A (اصحاب السنن الأربعة) - "Dört Sünen sahibi" demektir. Hadis Edebiyatında **sünen** isimli daha çok ahkâm hadislerinden oluşan kitap mü'elliflerine ashabu's-sunen tabir edilmiştir. Bunlar arasında **el-Kutubu's-Sitteyi** oluşturan altı hadis kitabının **es-Sahihân** dışında kalan dört sünen sahibine **Ashâbu's-Suneni'l-Erba'a** denilmiştir ki bunlar Ebû Dâvud, Tirmizî, Nese'î ve İbn Mâce'dir.

ASL (الأصل) - Sözlükte "kök, esas, temel, kaide" gibi manalara gelir. Hadis Usulü terimi olarak, ravi veya şeyhin başka şeylerden rivayet ettiği hadislerinin yazılı olduğu kitabına denir. Şeyh, rivayet hakkını elinde bulundurduğu hadisleri başkalarına rivayet ederken aslını yani hadislerinin yazılı olduğu asıl nüshayı yanında bulundurur. Semâ' yoluyla rivayette şeyh, bazen hadisleri aslından okur. Arz yoluyla rivayette ise asıl nüsha bazen kendi elinde bazen de sika ve okuyuşuna dikkatli, adına **karî** denilen okuyan kimsenin elinde bulunur.

Şeyh hadislerinin yazılı olduğu aslını büyük bir dikkat ve itina ile yazar. Muhafazasına da aynı dikkat ve itinayı gösterir. Şeyhin hadislerini istinsah etmiş veya semâ' esnasında yazmış olan bir ravinin nüshasını şeyhe arzetmeden veya şeyhin aslı ile karşılaştırmadan rivayet etmesi caiz olmaz. muhtelif şeyhlerden derlenerek meydana getirilmiş bir kitap da sahibine ait bir asl meşabesindedir. (Hadis Istılahları, 54).

Aslın çoğulu **usûl** gelir.

ASLEYN (الأصلان) - "İki asıl" anlamına gelen bu tabir Hadis Usulünde Buhârî ile Müslim'in **el-Câmi'u's-Sahih** isimli Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilmiş olan meşhur eserlerine denir.

ASLU'S-SENEDE (اصل السند) - "Senedin aslı" manasına gelir ve senedin sahabi isminin bulunduğu baş tarafına denir. Aynı manada **evvel**, **menşe'**, **âhir**, **intihâ**, **mun-tehâ-yi sened** tabirleri de kullanılır.

el-AŞERA (العشرة) - Bk. Aşere-yi Mübeşşere.

AŞERE-Yİ MÜBEŞŞERE (العشرة المبشرة) - Kaynaklarda **el-Aşeretü'l-Mubeşşere bi'l-Cenne** veya kısaca **el-Aşera** şeklinde geçen bir tabir olup sağlıklarında Cennetle müjdelenen on sahabiye denir.

Hiz. Peygamber tarafından henüz hayattalarken Cennetle müjdelenen on sahabinin kimler olduğu birbirinden çok az farklı rivayetlerle belirlenmiştir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir hadise göre sağlığında Cennet müjdesi alan on sahabi, Hiz. Ebu Bekr, Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Hiz. Osman'dan ibaret ilk dört halife ile Talha b. Ubeydillah, ez-Zubeyr b. Avvâm, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Sa'id b. Zeyd ve Ebu Ubeyde İbnu'l-Cerrâhtır. (**Müsned**, 1/193).

Diğer taraftan Ahmed b. Hanbel'in Sa'id b. Zeyd'den bir başka rivayetinde Hiz. Peygamber (s.a.s), Cennetle müjdeleneler arasında önce kendisini, sonra ilk dört halife ile Talha, ez-Zubeyr, Abdurrahman ve Sa'dı söylemiştir. Hadisinin sonunda Sa'id, "isteseydim onuncunun adını da söyledim" demiştir. Bir üçüncü rivayette Sa'id onuncu kişi olarak kendisini söylemiştir. (**Müsned**, 1/188). Sonuncu rivayet Sünen Ebî Davudda da yer alır. Bu rivayetlerin farklı tarafı son rivayetlerde Ebu Ubeyde İbnu'l-Cerrâh'ın yer almayışıdır. Bunun sadece bir rivayet farkı olup olmadığı ile Sa'id b. Zeyd'in kendini önce söylemeyip sonra söylemesinin sebebi araştırılmaya değer.

İbnu'l-Cevzî en meşhur sahabilerin kısa biyografilerine bu on sahabiye zikretmek-

le başlamış ve bunlar hakkında **el-Aşerâ** tabirini kullanmıştır. (**Telkîh**, 104).

AŞERE-İ MÜBEŞŞERE ASHÂBİ (أصحاب العشرة المبشرة) - Bk. Aşere-yi Mübeşşere.

ATFE (المطفة) - Sözlük bakımından sihir boncuğu veya ince uçları anlamını verir. Hadis Usûlü İlminde hadisleri yazarken yanlışlıkla yazılmayıp sonradan sayfa kenarına veya satır arasına ilave edilen kelime veya kelimeleri işaretlemek üzere uzatılan çizgiye denir. (bk. Lahak).

ATIF TEDLİSİ (تدليس العطف) - Bk. Tedlis.

ATRAF (الاطراف) -Bk. Etrâf.

AVÂLÎ (العوالى) - Âvâlî, **âli** istilahının çoğul şeklidir. Buna göre avâlî, isnadında uluv-vu mutlak vaki olmuş, bir başka deyişle Hiz. Peygamber (s.a.s) den âli isnadla rivayet edilmiş hadislerle denir. (Bk. âli).

Meşhur muhaddislerin âli isnadlarıyla rivayet ettikleri hadislerle ayrılmış müstakil kitaplara da avâlî kitapları denir. Birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

1. **Avâlî Mâlik**: el-Hâkimu'n-Nisâbüri.
2. **Avâlî Buhârî**: İbn Teymiye el-Harrânî.
3. **Avâlî Muslim**: İbn Haceri'l-Askalânî.⁽¹⁾

(1) Diğerleri için bk., *Mustatrafe*, 123, 4; *Keşf*, 2/ 1178, 9.

AZBAT (الاضبط) - "Hadisleri zabtedebilme yeteneği daha üstün" manasına ism-i taf-dildir. Adalet vasfını haiz iki raviden birinin diğerinden zabt yönünden üstün ve kuvvetli olduğunu ifade etmekte tâbir olarak kullanılır.

AZBATU'N-NÂS (اضبط الناس) - insanların en sağlamı manasına olup ta'dil lafızlarındandır. Ta'dilin birinci mertebesinde yer alır. Hükmü o mertebede yer alan ta'dil lafızlarının hükmüdür.

AZİZ (العزیز) - Azîz kelimesi sözlükte ikinci babdan sıfatı müşebbehe olarak az bulunan, nadir; üçüncü babdan kuvvetli, güçlü, kıymetli ve aziz manalarına gelir. İkinci manada kullanılışı ilkiyle ilgilidir; zira bir şeyin kıymetli oluşu bazen az ve ender bulunuşundandır.

Hadis terimi olarak aziz, **gayr-ı meşhur âhadin** kısımlarındandır. Kısaca garib iken bir başka tariktan rivayet edilmek suretiyle kuvvet kazanan ve garib olmaktan çıkan hadistir. Açıklamak gerekirse, tanınmış hadis âlimlerinden birinin rivayet ettiği bir hadis, ondan şayet tek bir ravi tarafından rivayet edilmişse buna garib adı verilir. O meşhur hadisciden rivayette tek kalmış olan raviden rivayette bulunanların sayısı çoğalsa bile hadis garib olarak kalır. Ancak hadisin tek ravisinin bulunduğu tabakadan bir başka ravi aynı hadisi yine o âlim hadisciden rivayet ederse o ana kadar garib olarak bilinen hadis, ikinci ravinin rivayetiyle kuvvet kazanarak aziz adıyla anılır.

Azizin bir tarifi de herhangi bir tabakada yalnız iki ravi tarafından rivayet edilen hadis şeklinde yapılmıştır. Bu, yukarıdaki itarifin hemen hemen aynıdır.

Tanınmış usul alimi İbnu's-Salâh'a göre ez-Zuhri ve Katâde gibi hadis imamlarının hadislerini onlardan bir tek ravi rivayet ederse garib, iki yahut üç kişi rivayette bulunursa aziz adını alır (**Ulûm**, 243). Bu tarif İbn Mende'nin tarifidir. en-Nevevi ve diğer Hadis Usûlû âlimleri de azizin bu tarifinde İbnu's-Salah'a uymuşlardır. (**Lemehât**, 292). Bu tarifi belirli özelliği üç kişinin rivayette teferrüd etmesidir.

Aziz'in İbn Hacer'in tercih ettiği, daha sonraları birçok âlimin sahih saydıkları

tarifi, senedin bütün tabakalarında ravi sayısı ikiden az olmayan hadis şeklinde olan tariftir. Diğer bir ifadeyle bütün tabakalarda iki kişinin iki kişiden rivayetine aziz denilir. Bu şekilde tarif edilen azize misal olarak Buhâri ve Müslim'in Enes'den; ayrıca Buhâri'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettikleri şu hadis verilir: *لَا يُؤْمَنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ* "sizden biriniz, ben kendisine ana babasından, çoluk-çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça tam manasıyla iman etmiş olmaz."⁽¹⁾ Bu hadisi Hz. Peygamber (s.a.s)'den Enes ve Ebu Hureyre; Enes'ten Katâde ve Abdulaziz b. Suheyb; Katâde'den Şu'be ve Sa'id; Abdulaziz'den İsmâil b. Uleyye ve Abdolvâris; bunların herbirinden sayıları ikiden fazla olan raviler rivayet etmişlerdir. (**Nuzhe**, 25).

İbn Hacer'in kaydettiğine göre İbn Hibbân, azizin bütün tabakalarında yalnız iki kişinin iki kişiden rivayet ettikleri hadis şeklinde yapılan tarife karşı çıkmış ve "aslında iki kişinin iki kişiden rivayeti bulunmaz" demiştir. İbn Hacer buna işaret ettikten sonra şunları söylemiştir: "İbn Hibbân, iki kişinin iki kişiden rivayeti asla bulunmaz" demek suretiyle bütün tabakalarda yalnız iki kişinin yalnız iki kişiden rivayetini kastediyorsa bu doğrudur. Gerçekten bu çeşit bir rivayet bulmak hemen hemen imkânsız gibidir. Fakat bizim kaydettiğimiz aziz şekli, iki kişiden az olmayan kimselerin iki kişiden az olmayan kimselerden rivayet etmeleriyle mevcuttur. Misali de **Şeyhân**'ın Enes'den, Buhâri'nin ayrıca Ebu Hureyre'den rivayet ettikleri "lâ yu'minu ahadukum hattâ..." hadisidir." (**Nuzhe**, 25).

Bütün bu açıklamalara bakılırsa azizde tıpkı meşhurda olduğu gibi ravilerin ilk tabakada üçden az olmaması şart değildir. Gerçekten bazı tabakalarda yalnız iki, diğer tabakaların hepsinde en az iki ravi olduğu halde yalnızca bir sahâbiden rivayet edilmiş olan hadis de azizdir.

Bazı hadislerle **azîz-i meşhûr** denildiği de olur. Bu çeşit azîz, önceleri iki raviden rivayet edilmişken sonradan tariklarının çoğalmasıyla meşhur haline gelmiş olan hadistir. Nitekim, *عن الآخرون السابقون يوم القيامة* "Kıyamet günü âhirûn, sâbikûn olanlar bî-ziz" hadisini Huzeyfe b. el-Yemân ile Ebu Hureyre rivayet ettiklerinden başlangıç itibariyle azîz, Ebu Hureyre'den yedi tâbî'inin rivayet etmesiyle tarikları çoğalarak meşhur olmuştur. (**Tecrid Mukaddimesi**, 109).

Azîz terimi, hadis için olduğu kadar haber için de kullanılır. Haberin hadise göre daha umûmi bir mânâ taşıdığı dikkate alınırsa aziz haber (haber-i azîz) Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ait tarife uyan haberler demek olacağı gibi sahâbe ve tâbîlere ait rivayetler de demek olur.

AZİZ-İ MEŞHUR (العزیز المشهور) - Bk. Aziz.

(1) Buhârî, İman 7: 1/9; Müslüm İman 15. bab.

B

BÂB (الباب) - "Kapı" anlamına gelir. Hadis kitaplarında aynı konudaki hadislerin bir arada bulunduğu **kitâb** başlıklı ana bölümler içinde yer alan tâlî bölümlere denir. Bu bölümler, bütünü parçaları durumundadır. Kur'ân-ı Kerim surelerine nisbetle ayetler ne ise hadis kitaplarında **kitâba** göre bâb odur.

Misal vermek gerekirse Buhârî'nin şu babı verilebilir. باب الدعاء عند النداء (Ezandan sonra dua etmek babı). Bu bab, konusu itibarıyla ezanla ilgili bir hadisi ihtiva ettiğinden **kitâbu'l-ezân** bölümü içinde yer alır. Burada, ezan sona erdiği zaman, **اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ آتَ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ** (انك الوديعه) duasını okuyan mü'minlerin Hz. Peygamber'in şefaatine kavuşacaklarına dair bir hadis bulunur.

Hadisleri bablara göre **kitâb** başlıklı bölümlerde toplamak suretiyle tasnife **ale'l-ebvâb** metoduyla tasnif adı verilmiştir.

BÂTİL (الباطل) - Sözlükte "hakk"ın zıddıdır. Aynı şekilde "zâtında sebat ve hakikat olmayan nesneden ibarettir. Çoğulu **ebâtîl** gelir." (Kamus, 3/143).

Hadis Usûlünde bâtil, **mevzû** manasına kullanılmıştır. Söz gelimi bir hadis nakleldikten sonra "bâtılun" veya "hâzâ haberun (hadisun) bâtilun" denilmişse⁽¹⁾ bu ifade o rivayetin uydurma ve batıl bir söz olduğuna delâlet eder.

(1) Misali için bk. el-Fevâid, 294, 5.

BÂTILUN (باطل) - Bk. Bâtıl.

BEDEL (البدل) - Bk. İbdâl.

BEDEL-İ ÂLÎ (البدل العالی) - **Uluvv** özelliğine sahip **bedel** veya öteki adıyla **ibdâle** denir. (Bk. İbdâl).

BEDEL-İ NÂZİL (البدل النازل) - Bedel-i âlînin zıddı olarak **nuzûl** özelliğine sahip **bedele**, öteki adıyla **ibdâle** denir. (Bk. İbdâl).

BELÂĞ (البلاغ) - Ulaşmak manasına "belağa" kök fiilinin mastarı olan belağ, genelde **belâğanâ** eda sigasıyla ve isnadsız olarak rivayet edilen habere denir. Çoğul **belâğât** gelir. (Bk. Belağanî, belâğanâ ve belâğât).

Bununla birlikte herhangi bir hadis ki tabında şeyhten nereye kadar işitilmiş olduğunu gösteren bazı kayıtlar bulunur. Bunlara da **belâğ kaydı** tabir edilmiştir.

BELÂĞ KAYDI (كِتَابَةُ الْبَلَاغِ) - Bk. Belağ.

BELÂĞAHÛ (بلغه) - "Ona ulaştı demektir. Ravinin, hadis imamlarından biri olan şeyhine sahih olarak ulaşmış hadisleri isnad zikretmeden rivayet ederken kullandığı lafızlardandır. Bu şekilde isnad zikretmeksizin rivayet edilen hadislere **belâğât** denir.

İmam Mâlik'in **el-Muvatta** isimli hadis

kitabında **belâğahû, belâğani, ani's-sika** lafızlarıyla isnadsız olarak naklettiği 61 hadis vardır. Bir tanesini misal verelim.

عن مالك أنه بلغه ان عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم كانت تقول: من خشى ان ينام حتى يصبح فليوتر قبل أن ينام، ومن رجا ان يستيقظ اخر الليل فليؤخر وتره.

"Mâlik'den rivayet edilmiştir. Kendisine ulaştığına göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hanımı Hz. Aişe "Sabah oluncaya kadar uyumaktan korkan vitir namazını yatmadan kılsın. Gecenin sonunda uyana-cağını ümit eden ise vitrini o zamana kadar geciktirsin" demiştir." (Muvatta, 91).

BELAĞANÂ (بلغنا) - "Bize ulaştı" demek olan bu tamir, **beleğani** gibi hadis imamlarının kendilerine zahih olarak ulaşan hadisleri isnadını zikretmeden rivayet ederlerken kullandıkları lafızlardandır. Böyle isnad zikretmeden nakledilen haberlere **belâğât** denilmiştir.

İsnad zikretmeksizin "belağanâ" eda lafzıyla yapılan rivayete şu hadis güzel bir misal teşkil eder. بلغنا قال: عنها عن قتادة قال: بلغنا أنها "Katâde'den rivayet edilmiştir. Demiştir ki, "bize ulaştığına göre (Maide Süresinin... el-yevme... ayeti Kurban Bayramının) arefe günü nâzil oldu. (O gün) Cumaya denk geldi." (Zem, 3 b.)

İbnu's-Salâh'a göre belağanâ, zayıf hadislerin isnadsız olarak rivayetinde kullanılır. Şayet zayıf bir hadisi isnadsız olarak rivayet etmek gerekirse **Kale Resûlullâh** ve benzeri cezm lafızları kullanılamaz. Onun yerine **Ruviye an resûlillâh (s..a.s), belağanâ anhu, verede anhu, câ'e anhu, revâ ba'duhum** gibi lafızlar kullanmak gerekir. Sahih mi, zayıf mı olduğunda şüphe edilen hadisler için de hüküm aynıdır. Şu hale göre "kale Resulullâh" gibi cəzm ifadeleri ancak sıhhati açığa çıkmış olan hadisler için kullanılabilir. (Ulûm, 94).

BELAĞANÂ ANİ'N-NEBİ (بلغنا عن النبي) - "Hz. Peygamber'den bize ulaştığına göre" anlamında bir tabir olup temrîz sigalarındandır.

İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre bir muhaddisin herhangi bir zayıf hadisi isnadsız olarak rivayet etmesi halinde **kale Resûlullâh** ve benzeri cezm sigası kullanılması doğru olmaz. Onun yerine **ruviye ani'n-Nebî, belağanâ ani'n-Nebî, câ'e ani'n-Nebî, ravâ ba'duhum** ve benzeri temrîz sigaları kullanmalıdır. Sahih mi, yoksa zayıf mı kesinlikle bilinmeyen hadisler için de hüküm aynıdır. (Ulûm, 94).

BELAĞANÎ (بلغني) - "Bana ulaştı" demektir. Hadis imamlarının kendilerine ulaşmış bulunan hadisleri veya daha umumi olarak haberleri, isnadını zikretmeksizin rivayetlerinde kullandıkları eda lafızlarındandır. Böyle belağanî gibi lafızlarla isnad söylenmeden rivayet edilen hadislere **belâğât** denir.

Belağanî lafzıyla rivayete misal vermek gerekirse şu rivayet üzerinde durulabilir:

عن مالك قال: بلغني أن عبد الله بن عمر كان يرى ابنه عبيد الله بن عبد الله يتنفل في السفر فلا ينكر عليه.

"Mâlik'ten rivayet edilmiştir. demiştir ki, "Bize ulaştığına göre Abdullah b. Ömer, oğlu Ubeydullah'ın seferde nafil namaz kıldığını görürdü de bir şey demezdi." (Muvatta, 106).

Birinci ve ikinci hicrî asırlarda yaşamış bazı hadis imamlarının **belağanî, belağanâ** gibi lafızlarla isnadsız olarak rivayet ettikleri hadisler, aynı zamanda başka tarıklardan mevsul olarak da rivayet edilmişlerdir. İmam Mâlik'in ilk sahîh hadis kitabı sayılan **el-Muvatta**'nda bu şekilde rivayet edilen 61 hadis vardır. Dördü hariç diğerleri mevsuldür.⁽¹⁾

İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre Ebu Nasr es-Siczi, bir ravinin **belağanî** kullanılarak isnadsız rivayet ettiği hadisin **mu'dal** olduğunu ileri sürmüştür. (Ulûm, 54). anlaşıldığına göre bu gibi lafızlarla isnad söylemeden hadis rivayet edilmesi

bazı muhaddislerce hoş karşılanmamıştır.

(1) M. Fu'ad Abdülbâkî, Muvatta Mukaddimesi, 4.

BELÂĞÂT (البلاغات) - Sözlükte "belâğ" kelimesinin çoğuludur. Büyük muhaddislerin, isnad söylemeksizin **belâğanâ**, **belâğanî** gibi lafızlarla rivayet ettikleri hadislerle denir.

BEYÂN (البيان) - Sözlükte açıklama, bir şeyin açıklığa kavuşması, anlatmak, bir şeyi delil getirerek ispatlamak gibi değişik manalara gelir.

Hadis ilminde beyân, sünnetin, dolayısıyla hadislerin Kur'an-ı Kerim'i; yine dolayısıyla İslâm Dini'ni açıklama bahsinde söz konusu olur. Allah, Peygamberine Kur'an-ı Kerim hükümlerini açıklığa kavuşturacak, emir ve yasaklarını tatbik mevkiine koyacak beyânı bahsetmiştir. Şu ayet-i kerime buna delalet eder: وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم ولعلهم يتفكرون ...

İnsanlara kendilerine indirileni açıkça anlatsın diye sana da "Zikr"i indirdik. Belki bu sayede onlar da düşünürler." (Nahl, 44). Bu ayetten anlaşılmaktadır ki, Yüce Allah, insanlara indirilen Kur'an-ı Kerim'in açıklanması için Peygamberine zikri indirmiştir. Ayetteki zikri yalnızca Kur'an-ı Kerim'e hamletmek Allah bilir, güçtür; zira o kelimeyle Kur'an-ı Kerim'in kasdedilmiş olması halinde "açıklanacak olan ve insanlara indirilen şey"in ne olduğunu kestirmek zorlaşır. Ayette geçen "insanlara indirilen şey"in Kur'an olduğunda şüphe yoktur. Bu itibarla "zikr" in Kur'andan ayrı ve onu açıklayıcı mahiyette bir şey olduğu, buna göre de Allah vergisi bir yeteneğe işaretten hâli olmadığı söylenebilir. Nitekim bazı İslâm alimlerinden Kur'an-ı Kerim'i açıklayacak "zikr" ile Sünnet'e işaret edildiği yolunda rivayetler nakledilmiştir. Söz gelimi, Tâbi'ilerden Hassan b. Atiyye'den rivayet edildiğine göre, "Hz. Peygamber'e vahy inirdi. Cebrail (a.s)

aynı zamanda ona inen vahyi tefsir eden Sünneti de getirirdi." (Câmi'u Beyânî'l-İlm, 2/ 34). Diğer taraftan Hz. Peygamber "Şüphesiz bana kitap ve kitapla birlikte bir benzeri verildi" buyurmuştur.⁽¹⁾ Şu hale göre Allah, Resûlüne insanların dünya ve ahiret saadetini temin edecek Kur'an-ı Kerim'i indirmiş, ayrıca ona indirdiği Kur'an'ı açıklayacak onun bir benzeri olan Sünneti bahşetmiştir. Gerçekten Sünnet, Kur'an-ı Kerim'i beyan eder. Ayetlerinden maksadın ne olduğunu açıklar. Mücmel ayetlerini tafsil eder. Müşkilleri açıklığa kavuşturur. Ayrıca Kur'an'da olmayan hükümler koyar.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki beyan, Hadis ilminde özellikle İslâm Şeriatının birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in açıklanması manasınadır. Kur'an-ı Kerim'i de en başta Sünnet açıkladığına göre beyan Sünnetin bu fonksiyonunu ifade eden bir tabir mâhiyeti almaktadır.

(1) Ebu Dâvud, Sunne 6; 5/10 r. 4604: Müsned 4/ 131, Krş. Merâsîl, 55; Kifâye, 39.

BİD'AT (البدعة) - Değil Hadis ilminde, diğer islami ilimlerin hemen hepsinde sıkça rastlanan bir terimdir. Sözlükte bir şeye başlamak, ibdâ ve ihdas etmek, yani bir şeyi ilk defa ortaya atmak; inşa etmek manalarına gelir. Genellikle İslâmiyet'in kemale ermesinden sonra ortaya atılıp dine nisbet ve izafe edilen şeylere denir. Bu şeyler Hz. Peygamber (s.a.s) 'in sağlığında yoktur. Sahabiler tarafından bilinmemektedir. Sonradan ortaya çıkmış ve dine sokulmuşlardır. Şu halde "dinin kemale ermesinden sonra ortaya çıkan nesneye bid'at denir. Bir görüşe göre de bid'at, Hz. Peygamber'den sonra dinde ortaya çıkan işlere, heva ve heveslere de ıtlak edilir. Çoğulu **bida'** gelir." (Kamus, 2/ 543).

Genel manada bid'ate, emirlerin halk arasına karışmaktan çekinmeleri misal verilebilir. Hz. Peygamber hayatta iken

böyle bir şey yoktur. Bizzat o, aile hayatı dışında devamlı olarak sahabilerin arasına karışmış, onlarla birlikte olmuştur. Sahabe zamanında da durum değişmemiştir. Toplum içinde söz sahibi herkes, özellikle emirler halk arasına girmemeleri lazım geldiği ileri sürülmüş; bu iddiayı desteklemek üzere bir takım deliller getirilmiştir. Hatta bu konuda hadis uyduranlar da olmuştur. Böylece bu iş, dini bir kalıba sokulmaya çalışılmıştır.

Bid'atte en mühim noktayı Hz. Peygamber'in ebedî aleme göç edişinden sonra ortaya çıkan şeyler oluşu ile bunlara islâmî bir görünüm verilmesi teşkil eder. Birinci noktayı bazı İslâm âlimleri mutlak manada anlamışlar ve muhdes yani dinde sonradan ortaya konan her şeyi bid'at saymışlardır. Buna karşılık kimi âlimler de bid'at tarifindeki ihdas edilen şey esasının mutlak manada alınmaması gerektiği görüşüne varmışlardır. Bunun sonucu olarak bid'at telakkisinde oldukça farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler münakaşalara yol açmıştır. Sonunda bid'at, bid'at-ı hasene ve bid'at-ı seyyi'e olarak iki grubda mütalaa edilmiştir. Bid'at-ı Hasene, iyi ve yararlı bid'at manasıyla "cinsine İslâm Şeriatinde bir aslın şahidi olduğu" bir diğer ifadeyle "dini bir asılla izah edilebilen" Bid'at-ı seyyi'e ise dinle ilgisi olmayan, çok kere dinî asıllara zıt düşen zararlı bid'atlerdir. Bunlara bid'atı dalâl (saptıran, sapık bid'at) da denir. (Kamus, 2/ 543).

Hadis ilminde bid'at, ravinin akidesiyle ilgili ta'n sebeplerindendir. Özel terimiyle **bid'atu'r-râvî**, ravinin bid'ad ehlinde olması manasınadır ve **metâ'in-i aşere** denilen ravinin cerhinde göz önünde bulundurulmuş on tenkid noktasından biridir. Ravinin adaletiyle ilgilidir.

Ravinin bid'ati genel olarak iki grupta mütalaa edilir. Bunlardan birincisi, **bid'at-i mükeffire** denilen ve sahibini - Allah korusun- küfre götüren; sonunda tekfir edilmesine sebep olan bid'attir. İkincisi küfre götürmese de sahibinin

fâsik sayılmasına sebep olan bid'attir. Böyle bid'atlere **bid'at-i gayr-i mükeffire** denilmiştir.

ez-Zehebi'ye göre ravinin bid'ati iki türlüdür. Birisi **bid'at-i suğrâ**, yani küçük bid'attir. Tâbi'in ve Tebe'u't-Tâbi'in dönemlerindeki şekliyle aşırı olmayan Şia taraftarlığı, yahut Hz. Ali'ye karşı harbedenler hakkında ileri geri söz söylemek gibi aşırı Şi'a taraftarlığı küçük bid'at kabilindendir. İkincisi **bid'at-i kubrâ** (büyük bid'at) denilenidir. Râfizilik, aşırı Râfizi taraftarlığı, Hz. Ebu Bekr ile Hz. Ömer'e sövmek ve bu mezhebe davet etmek bu tür bid'attir. (Mizân, 1/ 5,6).

Hadis ilminde kimlerin bid'at ehlinde sayıldıkları ve **mübtedi'** denilen bid'ate kapılmış ravilerden hadis rivayeti ya da rivayetlerinin değerlendirilmesi için ehlu'l-bid'a maddesine bakılabilir.

BİD'ATU'R-RÂVÎ (بدعة الراوى) - Bk. Bid'at.

BİLÂD TEDLİSİ (تدليس البلاد) - Bk. Tedlis.

BUHÂRÎ (البخارى) - Bk. Sahih-i Buhârî.

BULDÂNİYYE (البلدانية) - Kelime olarak bir beldeye mensup olanlar anlamına ismi mensuptur. Hadis edebiyatı içinde bazı muhaddislerin, belli bir beldeye mensup hadiscilerin rivayet ettikleri hadisleri bir araya getirerek tasnif ettikleri çoğu cüz şeklindeki müstakil kitaplara bazı muhaddislerce verilen isim olarak görülmektedir. İçlerinde kırk hadisi bir arada topladığı için **el-erba'ûnu'l-buldâniyye** ismini alan derlemeler de vardır.

BULDÂNU'R-RUVÂT (بلدان الرواة) - Bk. Evtânu'r-Ruvât ve Buldânihim.

C

CÂDDE (الجادة) Sözlükte ulu ve işlek yol anlamına gelen cadde, bazı hadis usulü alimlerince bir ravinin hadisi rivayet ettiği **tarik** manasına kullanılmıştır.

CÂ'E AN FULÂN MEVKÛFEN (جاء عن فلان) "Falancadan mevkuf olarak geldi" manasına bir tabirdir. İsnadı sahabiye kadar ulaşan **mevkuf** haberlerin naklinde kullanılan tabirlerdendir. Herhangi bir haberi naklettikten sonra kullanıldığında o haberin isnadının sahabiye kadar ulaştığı ve Hz. Peygamber'e ait **merfû'** değil, **mevkûf** bir haber olduğu ifade edilmiş olur.

CÂ'E ANİ'N-NEBÎ (جاء عن النبي) - "Hz. Peygamber'den şöyle gelmiştir" demektir. Temriz sigalarındandır.

İbnu's-Salâh, bir muhaddisin herhangi bir zayıf hadisi isnadsız olarak rivayet ederken **kale Resûlullâh** gibi kesin rivayeti ifade eden cezm sigaları değil temriz sigaları kullanması gerektiğini söyler. ona göre muhaddis, sahîh veya zayıf olduğunda şüpheye düştüğü hadisleri rivayet ederken de aynı şekilde cezm sigaları yerine **ruviye**, **verede**, **revâ ba'duhum**, **câ'e** gibi temriz sigalarından birini kullanmalıdır. (Ulûm, 94).

Buna göre câ'e ani'n-Nebî lafzı, zayıf hadislerle sahîh veya zayıf olduğunda tereddüt edilen hadislerin isnadsız olarak rivayetlerinde kullanılması öngörülen eda lafızlarından biridir.

CÂMÎ' (الجامع) - Kelime olarak "toplayan, bir araya getiren" anlamında ismi faildir. Çoğulu **cevâmi'** gelir.

Hadis terimi olarak, Hz. Peygamber'in çeşitli konulardaki hadislerini bir araya getiren kitaplara denir. Genellikle şu sekiz konudaki hadislerden meydana gelirler. 1. **Akâ'id** (iman ve iman ile ilgili konular); 2. **Ahkâm** (ibadet ve muamelât); 3. **Rikâk** (İman ve ibadet duygularının güçlenmesi, dünya sevgisinin zayıflaması); 4. **Âdâb** (Yeme-içme ve öteki günlük hayatta işlenen diğer işlerde uyulacak ahlak kaideleri); 5. **Tefsir**, **Tarih ve Siyer** (Kur'ân-ı Kerim Tefsiri, kainatın yaratılışından Hz. Peygamber (s.a.s) zamanına gelinceye kadar gelmiş geçmiş peygamberler ve insan toplulukları, nihayet Allah Resulünün hayatı, zamanında geçen olaylar); 6. **Şemâ'il** (Hz. Peygamber'in özellikleri, günlük yaşayışı ve üstün ahlaki meziyetleri); 7. **Fiten** (Hz. Peygamber'in ebedî hayata göç etmesinden sonra ve Kıyamete yakın meydana gelecek olaylar); 8. **Menâkib ve Mesâlib** (Bir kısım sahabilerin menkibeleri).

Buhârî ve Müslim'in **el-Câmi'u's-Sahîh** adındaki kitapları ile Tirmizî'nin **Sune-nu't-Tirmizî** de denilen aynı adı taşıyan kitabı, câmi tipi hadis kitaplarının en meşhurlarıdır.

Malikî alimlerden Abdullah b. Ebî Zeydi'l-Kayrevânî'nin sünen, âdâb, tarih meğâzî konularındaki **Kitâbu'l-Câmi'** isimli eseri gibi bazı hadis kitapları bu konulardan sadece bir kaçını ihtiva ederler. İbn Huzeyme'nin akâ'id konusundaki

hadislere yer veren **Kitâbu't-Tevhîdî**; Buhârî'nin âdâb konusundaki hadislere ayırdığı **el-Edebu'l-Mufredî**; Tirmizî'nin Şemâ'il konusundaki hadisleri bir araya topladığı **eş-Şemâ'ili** gibi eserler ise bu konulardan yalnız birine ait hadisleri bir araya getirirler.

Câmi' türü hadis kitaplarının yalnızca ahkâm hadislerine ayrılmış olanlarına **musannef** de denir.

el-CÂMÎ'U'S-SAHÎH (الجامع الصحيح) - Sekiz ana konudaki hadislerin tümünü ihtiva eden câmi' türü hadis kitaplarının sahih özelliğini taşıyanına verilen isimdir. Özellikle Buhârî ve Müslim'in sahihleri için kullanılmıştır. Bu iki esere **es-Sahihân** (iki sahih) adı verilmiştir.

CÂMÎU'T-TİRMİZÎ (جامع الترمذی) Bk. Sünen-i Tirmizî.

CÂRİH (الجارح) - Sözlükte yaralamak manasına gelen "cereha" kök fiilinden alınma ism-i fâildir. Yaralayana demektir.

Hadis deyimi olarak bir raviyi, şahsında veya rivayetinde bulunan **kadîh** bir illetten dolayı cerheden alime denir.

Cerh ve ta'dil maddesinde söz konusu edileceği gibi, İslâm alimleri İslâm şeriatını korumak, onu yalan-yanlış rivayetlerden uzak tutmak gibi asil bir endişeyle hadis ravilerini sağlam esaslara dayanan tenkit süzgecinden geçirmişlerdir. Böyle bir tenkidin sonunda herbiri hakkında ya cerh hükmü vermişler, ya da adalet sahibi olduklarını söylemişlerdir. Ravi hakkında cerh hükmü vererek rivayetinin güvenilir olmadığını açıklayan cerh ve ta'dil alimine carih denilmiştir.

Carihin bazı niteliklere sahip olması gerekir. Bu niteliklerin başında ravilerin hallerini bilmek gelir. Carih, ravi hakkındaki cerh hükmünü ancak bu bilgiye dayanarak verebilir. Bilgisiz cerhin

dedikodu ve gıybetten öte hiçbir ilmi değeri yoktur. Kaldı ki, ravinin cerhine hükmeden âlim, hükmünü neye dayanarak verdiğini açıklamak zorundadır. Bu kaidenin zanna dayanan veya indî tevil-lerle cerhin önüne geçmek için konulduğu şüphe götürmez.

Rivayet edildiğine göre bir şahıs birini cerheder. Cerh sebebi sorulduğunda onu ayakta su dökerken gördüğünü söyler. "Bunda cerhi gerektirecek ne var?" diye sorulduğunda "üzerine ve elbisesine siddik sıçrayacağı, sonra da o halde iken namaz kılacağı" cevabını verir. Cârîhe "onu bu halde namaz kılarken gördün mü?" diye sorulunca ise "hayır görmedim" der. Olayı nakleden el-Hatibu'l-Bağdâdî şunları eklemiştir: "Bu ve benzeri cerhler te'ville cerhtir. Alim olan, bu ve benzeri sebeplerle kimseyi cerhetmez." (**Kifâye**, 178).

Bunun yanı sıra carihin, ravinin cerhine sebep teşkil eden hallerini iyi değerlendirmesi ve adaletli olması gerekir. Adalet vasfına sahip olmayan veya adalet yönünden noksan bulunan carihin herhangi bir ravi hakkındaki hükmünde isabetli olabileceği şüphelidir. (**Hadis Istılahları**, 70).

Diğer taraftan carihin, kendine göre cerhin gerçekleşeceği yerlerde maksadının hasıl olacağı en alt seviyede kalması, bu seviyeyi yukarı geçmemesi gerekir. Bu sebeptendir ki bazı alimler, cerhte asgari hadde kalmayıp ravileri **kezzâb** gibi ağır cerh lafızlarıyla cerhedenleri ayıplamışlardır. Müslim'in naklettiğine göre Eyyûb es-Sahtiyânî, birinden söz ederken yalancılığın kinaye olarak "O fazla yazar" dermiş. Buhârî de bu hususa riayet edenlerdendir. Onun en çok kullandığı cerh lafızları **Munkeru'l-hadis**, **seketü anhu**, **fihî nazar**, **terekûhu** gibileridir. **Fulânun kezzâbun** veya **vaddâ'un** diyerek cerhettiği raviler son derece azdır. Yalancı ravilerin cerhinde ise **kezzebehû fulânun**, **ramâhu fulânun bi'l-kezzib** gibi cerh lafızları kullanmıştır. (**Tevcih**, 117).

Hadis ilminde yüksek mertebelere ulaşmış alimlerin, ravilerin hallerini bilmek ve ona göre cerh etmek mecburiyeti, onları, hadislerle meşgul olan herkesin halini, günlük hayattakilerden dini konulardakilere kadar bütün davranışlarını araştırmaya sevketmiştir. Araştırmaları sonucu öğrendiklerine göre verdikleri hükümleri başkalarının ve gelecek nesillerin de öğrenmesi için **ricâl** bilgisi veren kitaplar te'lif etmişlerdir. Raviler hakkında verilmiş hükümleri açıkladıkları bu kitaplardan birkaçının isimleri **cerh** ve **ta'dil ilmi** maddesinde kaydedilmiştir.

CEHÂLET (الجهالة) - Sözlükte "cehl" kelimesiyle eş manalı olarak bilgisizlik manasınadır ki ilim karşılığıdır. Alâ harfi cerriyle bilmez görünmek manasına olur. (**Kamus**, 3/170). Cahillik, farkına varmamak, bilmemek, cahil olmak da aynı kelimenin manaları arasındadır.

er-Rağıbu'l-İsbehâni'ye göre cehâlet üç çeşittir. Birincisi nefsin bilgiden hâli olmasıdır. Cehlin asıl manası budur. İkincisi, bir şeye olduğundan farklı bir şekilde inanmak; üçüncüsü ise bir şeyi yapılması gereken şeklin aksine yapmaktır. (**Mufredât**, 143).

Hadis terimi olarak cehâlet, **metâ'in-i aşere** denilen ve ravilerin tenkidinde göz önünde bulundurulanan on esastan biridir. Ravinin adaletiyle ilgilidir.

Hadis usulü kaynaklarında **cehâletu'r-râvî** şeklinde de geçen cehalet, tek cümleyle ravinin bilinmemesidir.

Bir ravinin bilinmemesi iki türlü olur. Birincisi, kimliğinin; öteki deyişle kim olduğunun bilinmeyiştir. Bu tür cehâlete **cehâlet-i aynıyye** veya **cehâletu'l-ayn** da denir. İkincisi ise ravi hakkında verilen cerh ve ta'dil hükmünün bilinmemesidir. **Cehaletu'l-vasf** da denilmiştir.

Gerek kimliği, gerekse hakkında verilen cerh ya da ta'dil hükmü bilinmeyen ra-

viye **mechûl** denir. Mechûl ravi, eğer kimliği bilinmiyorsa **mechûlu'l-ayn**; adaleti bilinmiyorsa **mechûlu'l-adâle**dir.

Ravinin kimliğinin veya cerhedildiğinin yahutta adaletinin mechul kalması iki sebepten ileri gelir. Bunlardan birincisine göre kimi ravilerin isim, künye, la kab, nisbet veya sıfat ve meslek gibi kendisini mechul kalmaktan kurtaran nitelikleri çoktur. Ravi bunlardan sadece biri veya ikisiyle tanınmıştır. Böyle iken ondan rivayette bulunanların her biri, herhangi bir maksatla onun bilinen meşhur niteliğini bırakıp meşhur olmayan niteliklerinden birini söyler. İşitenler onu tanımadık başka biri zannederler. Meselâ, Muhammed b. Sâ'ib el-Kelbî'yi bazıları dedesine nisbet ederek Muhammed b. Bîşr, Bazıları Hammâd İbnu's-Sâ'ib isimleriyle anmışlardır. Bazıları da onu Ebu'n-Nadr, yahud Ebu Sâ'id, yahutta Ebu Hişâm gibi değişik künyelerle zikretmişlerdir. Böylece rivayet ettiği hadis bir iken durumu bilinmeyenler onu değişik raviler sanmışlar ve türlü türlü hatalara düşmüşlerdir.

Bu şekilde değişik isim veya künyelerle zikredilen şahısları tanımak, farklı lakab veya künyelerini birleştirerek yapılan hataları düzeltmek için hadisciler **mûdîh** adı verilen kitaplar yazmışlardır. (**Tecrid Mukaddimesi**, 319).

Ravinin bilinmemesinin ikinci sebebi **mukill** olması, yani az hadis rivayet etmesi, veya tek ravisinin bulunmasıdır. İster tâbi'undan, isterse daha sonraki tabakalardan olsun, tek ravisi olan mukill, ravisi ismini açıklasa bile **mechûlu'l-ayn** olmaktan kurtulamaz. Şu da var ki mukill olan ravinin ismi bazen de kısaltma yapmak maksadıyla zikredilmez. Böyle ravi ismi anmamaya ise **ibhâm** adı verilir.

Ravisi bilinmeyen hadisler, hadiscilerce makbul sayılmamıştır; zira bir hadisin sıhhati herşeyden önce onu rivayet eden ravinin adalet sahibi olmasına ve zabt özelliği taşımasına bağlıdır. Ravinin kimliği bilinmeyince haliyle adaletli olup ol-

madîği da bilinemez. Adaleti bilinmeyen ravinin hadisi ise sahih sayılmaz.

CEHÂLET-İ AYNİYYE (الجهالة العينية) - Bk. Cehâlet.

CEHÂLETU'L-AYN (جهالة العين) - Bk. Cehâlet.

CEHÂLETU'L-VASF (جهالة الوصف) - Bk. Cehâlet.

CEHÂLETU'R-RÂVÎ (جهالة الراوى) - Bk. Cehâlet.

CEHÂLETU'T-TA'YÎN (جهالة التعيين) - Kimliği kestirilemeyen ravinin cehaleti manasına tamlamadır. Hadis Usûlû İlminde bazı isnatlarda görülen "ev" edâtının ifade ettiği tereddütle ilgilidir.

Bazı raviler isnatlarında bazen **ahberanâ fulânun ev fulânun** gibi bir eda sigası kullanırlar. Bu durumda ravi hadisi isimlerini verdiği şeyhlerinden hangisinden aldığını kestirememiş demektir. Bunun sonucu her iki şeyhi hakkında kesinlikle hangisinden olduğunu tayin edememekten doğan bir cehâlet söz konusu olmuştur ki buna cehâletu't-ta'yin adı verilmiştir.

Şu var ki, böyle bir durumda kestirilemeyen şeyhlerden her ikisi de sika ise ortaya çıkan ta'yin cehâletinin gerek isnada, gerekse metne herhangi bir zararı dokunmaz.

CEM (الجمع) - Dağınık nesneleri toplamak, bir araya getirmek anlamında mastardır. Hadis Usulünde **ihtilâfu'l-hadis** bahsiyle ilgili olarak, ilk bakışta aralarında çelişki varmış gibi görünen hadislerin **te'vil** yoluyla birleştirilmesine denir.

Öte yandan aynı tabirin kimi Hadis

usulü eserlerinde çeşitli konulardaki hadisleri bir araya toplayarak kitap haline getirmek anlamında da kullanıldığı görülür. Belli kitaplardaki hadisleri bir araya toplayıp değişik tertipde yeni bir eser meydana getirmeye de aynı isim verilmiştir.

CEMÂ'A (الجماعة) - Bk. Cemâ'at.

CEMÂ'AT (الجماعة) - Sözlükte topluluk ve cemaat anlamına gelen isimdir. Bazı alimlerce **el-Kutubu's-Sitte** sahiplerine veya bunlarla birlikte Ahmed b. Hanbel'e işaret etmek üzere kullanılmış bir tabirdir.

CERH (الجرح) Sözlükte "yaralamak, dürtmek, tesir etmek, bir yarayı deşmek" manalarına gelir. Asıl olan yaralamak manası yanında bir kimseye söğmek, hakim, yalan veya fık gibi sebeplerle şahidi adaletten düşürerek şahitliğini reddetmesi, nihayet lazım fiil manasıyla yararlanmak gibi manaları da vardır. (Kamus, 1/461).

Hadis terimi olarak cerh, **tecridh** ile aynı manada kullanılır. Mutkin ve hafız olan bir alimin bir ravinin rivayetini, kendisinde veya rivayetinde bulunan kâdih illet sebebiyle reddetmesine denir. Bu, bir bakıma ravinin veya rivayetinin taşıdığı kâdih illet yüzünden rivayet ettiği hadisin doğruluğuna şahadetini reddetmekten ibarettir. Ravi, sırf kusuru yüzünden reddedilmekle cerhedilmiş demektir. Dolayısıyla hadisi de reddedilmiştir.

Bununla birlikte ravinin rivayetinde mesela yalan ithamına maruz kalması, çokca yanılması gibi sebeplerle reddedilmesi de aynıdır ve rivayetinin reddiyle sonuçlanır. Şu hale göre cerh, hadis ravilerinde bulunan ve rivayetlerinin reddedilmesine sebep olan kusurların tesbit edilerek rivayet kusurlarının ortaya konması ve bunun sonucu olarak naklettiği hadislerin reddedilmesini sağlamaktır.

Cerh konusu Hadis İlminin en önemli konularından biri, hatta birincisidir. İslami nakilleri, özellikle hadisleri korumak ve uydurmalarıyla karışmasına mani olmak gayesiyle konulmuştur.

Çeşitli vesilelerle tekrar edileceği gibi, İslâm Dini, Kur'ân-ı Kerim'den sonra Sünnete, dolayısıyla de hadislere dayanır. Hadisler nesilden nesile rivayet yoluyla aktarılmıştır. Bu aktarma işinin sistemli bir şekilde yürütülebilmesi başta isnad olmak üzere konulan rivayet kaideleriyle mümkün olmuştur. Bunun yanı sıra ravinin her halinin tetkik edilmesi sonucu hakkında verilen cerh veya ta'dil hükmü ise hadisleri değerlendirme esaslarının başında yer almıştır. Bu itibarla rivayetleri kabulde ta'dil, reddetmede tecrîh önemli bir metot haline gelmiştir.

en-Nevevî'ye göre ravilerin cerh edilmesi, İslâm şeriatını korumaktır. Hadis rivayeti dinî bir iş olduğundan ravileri cerhetmek lüzumsuz ve haram olan gybet değildir. Dedikodu da sayılamaz. Aksine vacip bir iştir. (Müslim Şerhi, 1/105); zira rivayetler çok kere bir şeyi ya helal, ya haram kılar. Emreder veya yasaklar. Teşvik eder veya sakındırır. Halbuki zayıf ravilerin naklettikleri yalan yanlış haberler müslümanları hatalı yollara sürükler. (Müslim Muk., 5. bab). Nitekim tanınmış cerh ve ta'dil âlimi Yahya b. Sa'id el-Kattân, "Sufyânü's-Sevri, Şu'be, Mâlik gibi alimlere "yalan töhmetine maruz kalan yahut zayıf bulunan bir ravinin halini açıklayayım mı, yoksa susayım mı?" diye sordum; hepsi de "halini açıkla" dediler" diyor. Yine Yahya, "cerhettiğin kimselerin kıyâmet günü hasım olarak karşısına dikilmelerinden korkmuyormusun?" diye soranlara şu cevabı vermiştir: Onların kıyamette karşısına hasım olarak çıkmaları, hadislerini müdâfaa etmediğim için Hz. Peygamber (s.a.s)'in hasım olarak çıkmasından daha evlâdır." (Tevcih, 117).

Tirmizî de şunları söylemiştir: "Muhaddisleri hadis ravilerini cerhe sevkeden âmil, bize kalırsa, Allah bilir,

müslümanların iyiliğine çalışmaktır. Yoksa bunların müslümanlara ta'n etmek veya dedikodu yapmak istedikleri düşünülemez. Bize göre muhaddisler cerh ile ancak zayıf ravilerin zayıf olduklarını açıklamak istemişlerdir. Bunu da onların tanınmaları için yapmışlardır; zira zayıf kabul edilen ravilerin kimi bid'at sahibidir. Kimi hadislerinde töhmet altında kalmıştır. Kimi de gaflet sahibi veya çok hata yapan biridir. Cerh ve ta'dil imamları, dine olan şefkatlerinden dolayı bunların hallerini beyan etmek istemişlerdir. Kaldı ki dinî konulardaki tesebbüt (işî sağlam tutma) hukukî şehadetten de mal konusundaki şehadetten de daha mühimdir." (İlel, 5/739).

Tarihen sabittir ki sahabiler arasında görülen ihtilaf ve anlaşmazlık Tâbi'ün ve Tebe'ut-Tâbi'in devirlerinde müslümanlar arasında birer tarafı tutmak meylini doğurmuştur. Çok geçmeden bazı fırkaların ortaya çıkışıyla birlikte bazı kişiler, dinin gerçek yüzünü değiştirecek hadisler uydurmaya başlamışlardır. Bu faaliyetlerin giderek artması İslâm Dini'nin Hz. Peygamber zamanındaki safiyetini koruma endişesine yol açmıştır. Bunun üzerine hadis âlimlerinin, işittikleri rivayetleri inceden inceye tetkik ederek şüpheli gördüklerini haber vermeleri; bunun için de birçok hadis ravisini ta'n etmeleri zarurî hale gelmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin toplanma, tedvin edilme, daha sonra da tasnif edilerek kitaplara yazılma zamanı olan yaklaşık üç asır devam eden süre içinde binlerce ravi teker teker cerh ve ta'dil süzgecinden geçirilmiştir. Bu tenkit faaliyeti sonunda naklettiği hadisler makbul sayılan sika ravilerle zayıf ve metruk olanlar, mechuller ve bilhassa yalancılar ve hadis uyduranlar tesbit edilmiştir. İşte cerh, böyle bir gayretin sonucudur.

Cerh ve ta'dil kaideleri arasında cerhle ilgili olanlar önemli bir yer tutarlar. Bunun yanı sıra cerhle ilgili bazı önemli hu-

suslar vardır. Bunların başında cerh edilen ravide gerçekten cerhe sebep teşkil edecek bir halin bulunması gelir. Bir de herkesin, cerh ediyorum diye dilediği kimseyi dilediği şekilde kötülememesi gerekir; çünkü öyle haller vardır ki bunlar, çoğunluğun nazarında sahibinin cerhini gerektirecek kötülükler değildir. Öyle iken bazıları bunları kötü görür ve yapanları cerhederler. Bu ise onların bazı insanları haksız yere kötülemesiyle biridir. Cerhin, cerhe sebep teşkil eden hal açıklanmadıkça kabul edilmemesinin en mühim sebebi budur.

Öte yandan cerhin, cerhi gerektirecek görünür bir halden dolayı yapılması gerekir. İndi yorumlarla raviler cerhedilemez. Onun için cerh ve ta'dil alimlerinin ravilerin cerh edilmesini gerektiren halleri iyi bilmeleri gerekir.

CERH LAFIZLARI (الفاظ الجرّح) - Hadis ravilerinin gerek kendilerinde, gerekse rivayetlerinde bulunan kadih bir illet sebebiyle cerhedilmelerinde bazı lafızlar kullanılır. Bu lafızlara cerh lafızları denir.

İbn Ebi Hâtim ve ona tabi olan İbnu's-Salâha göre dört mertebe olan cerh lafızları (Cerh, 1-1/37), ez-Zehebî ve el-İrakî tarafından beş, İbn Hacerî'l-Askalânî tarafından ise altı mertebeye çıkarılmıştır. (Tedrîb, 1/342). Böylece tesbit edilmiş olan cerh lafızları, en hafiflerinden başlamak üzere şunlardır:

1. Mertebe: Leyyin (gevşek) ve **leyyin-u'l-hadis** (hadiste gevşek). Aynı manadaki bu iki cerh lafzı en hafif cerhe delâlet eder. Bir ravi hakkında leyyin veya leyyinu'l-hadis denilmişse böyle ravinin hadisleri yazılır, itibar için dikkate alınır. (Cerh, 1-1/37). ed-Dârekutnî'ye göre leyyinu'l-hâdis olarak cerhedilen ravinin hadisleri terkedilmez. Böyle bir ravi, kendisini adaletten düşürmeyecek bir halle cerhedilmiştir. (Ulûm, 112).

Şu da var ki leyyin lafzıyla kastedilen rivayette ciddiyetsizlik ve gevşek davran-

mak olabileceği gibi ravinin dinî emirlerde ihmalkâr davranması da olabilir.

el-İrâkî tarafından zikredilen aşağıdaki cerh lafızları da aynı mertebede bulunan raviler için kullanılmıştır:

fîhi lîn (onda gevşeklik vardır); **fîhi mekâl** (hakkında söz yani ta'n vardır). **Da'if** (zayıf); **ta'rifu ve tunkiru** (onu gâh beğenirsin, gâh beğenmezsin. Veya, bakarsın ma'ruf hadisler rivayet eder; bakarsın münker hadisler); **leyse bi-zâke'l-kavîy** (Aradığın gibi kuvvetli değil); **leyse bi-zâke** (aradığın gibisi değil); **Leyse bi'l-metîn** (sağlam değil); **Leyse bi-huccetin** (hüccet olamaz); **leyse bi-umdetin** (mutemed değil); **leyse bi-merdiyyin** (razı olunacak biri değil); **lî'd-da'fi mâ huve** (zayıflıktan uzak değil); **fîhi halfun** (hakkında ihtilaf vardır); **tekellemû fîhi** (hakkında söz ettiler); **ta'anû fîhi** (onu ta'n edenler oldu); **seyyi'u'l-hifzi** (ezberlemesi kötü); **mat'ûnun fîhi** (mat'ûn).

İbn Hacerî'l-Askalânî de bu cerh lafızlarından daha ehven olmak üzere **fîhi ednâ mekâlin** (hakkında pek hafif bir ta'n vardır) tabirinin kullanıldığını söyler. Aliyyu'l-Karî ise bu mertebeye mahsus cerh lafızları arasında **fîhi da'fun** (kendisinde azıcık zayıflık vardır); **fî hadisihî da'fun** (hadisinde zayıflık vardır) tabirlerini de saymıştır. (Nuhbe Şerhi, 234).

Aynı manada ve aynı mertebeye delâlet etmek üzere **kad du'ife** (zayıf görüldü) ; **muda'afun** (zayıf olan); **yuda'afu** (zayıf görülüyor) lafızları da kullanılmıştır.

2. Mertebe: Leyse bi-kavîyyin (Sağlam değil). Hakkında bu lafız kullanılarak cerhedilen ravi, İbn Ebi Hâtim'e göre öncekilerden daha aşağı olmakla birlikte yine de hadisleri itibar için yazılır.

3. Mertebe: Da'ifu'l-hadis. el-İrâkî buna **da'if** (zayıf); **munkeru'l-hadis, hadisuhû munkerun** (hadisi münker); **vahin** (vahi); **da'afûhu** (zayıf buldular); **da'ifun vâhin** (zayıf ve vahi); **mechûlun** (mechul); **lâ yuhteccu bihî** (onunla ihticac olunmaz);

muztaribu'l-hadîs (hadisi muztarib); **fâhişu'l-galat** gibi cerh lafızlarını da ilave etmiştir.

Buhâri, üçüncü mertebe cerh lafızlarından **munkeru'l-hâdisi** kendisinden rivayet helal olmayan raviler hakkında kullanır. Böylece diğer cerh ve ta'dil imamlarından ayrılır. Bununla birlikte diğer cerh ve ta'dil alimlerinin çoğunluğu bu grupta bulunan lafızlarla cerhedilen ravilerin, rivayetlerine ne kadar az itimat edilirse edilsin, yine de bir dereceye kadar itibar ve istişhada yarar sayılacağı görüşündedirler.

4. Mertebe: Bu mertebede bulunan cerh lafızları daha öncekilerden ağırdır: **Rudde hadisuhû** (hadisi reddedildi); **reddû hadisêhû** (hadisini reddettiler); **merdûdu'l-hadîs** (hadisleri merdûd); **da'ifun cidden** (çok zayıf); **vâhin bimmerra** (büsbütün vâhi); **tarahû hadisêhû** (hadisini hiçe saydılar); **mutarrahun** veya **mutarrahu'l-hadîs** (hadisi atılan); **irmi bihî** (kaldır at); **leyse bi-şey'in** (bir şey değil); **lâ yusâvî şey'en** (bir şey etmez).

Bu grupta bulunan cerh lafızlarından biriyle cerhedilen ravinin hadisleri yazılmaz. Ne itibar için dikkate alınır; ne de istişhada uygun sayılır.

5. Mertebe: Bu mertebedeki cerh lafızları daha da ağırdır. **Metrûkun** (terkedilmiş); **metrûku'l-hadîs** (hadisleri metrûk); **terekkûhu** (terkettiler); **zâhibun** (zahib); **zâhibu'l-hadîs** (hadisi zâhib); **sâkitun** (Sakit); **hâlikun** (helak olmuş); **fîhi nazarun** (hakkında görüş var); **seketû anhu** (söz konusu etmediler); **lâ yu'teberu bihî** (itibar edilmez); **lâ yu'teberu bi-hadisihî** (hadislerine itibar edilmez); **leyse bi's-sikati** veya **leyse bi-sikatin** (sika değil); **ğayru sikatin ve lâ me'mûnun** (ne sika ne de güvenilir); **muttefekun alâ terkihi** (terkinde ittifak ettiler); **muttehemun bi'l-kezibi** (yalanla itham edilmiş); **muttehemun bi'l-vaz'** (hadis uydurmakla itham edilmiş).

Buhârî bunlardan **fîhi nazarun** ile **seketû**

anhu lafızlarını **metrûku'l-hadîs** manasına ve hadisleri itibar için bile olsa yazılmayan, istişhada da uygun olmayan raviler hakkında kullanmış ve diğer cerh ve ta'dil imamlarından ayrılmıştır.

6. Mertebe: Bu mertebede bulunan cerh lafızları en ağırlarıdır. **Deccâlun** (deccal); **kezzâbun** (aşırı yalancı); **yekzibu** (yalan söyler); **vada'a hadîsen** (hadis uydurdu); **veddâ'** (hadis uyduran).

İbn Haceri'l-Askalâni bunlardan da aşağı olmak üzere **ekzebu'n-nâs** (insanların en yalancısı); **ileyhi'l-muntehâ fi'l-vaz'** (hadis uydurmada zirvede); **huve ruknu'l-kezib** (yalanın direğidir) gibi lafızlarla cerhedilen ravilerden söz etmiştir. Bazı alimlere göre bunlar, en şiddetli cerhe delalet eden yedinci mertebe lafızlarıdır. Gerek altıncı, gerekse yedinci sayılan mertebede bulunan cerh lafızlarıyla cerhedilen ravilerin hadisi yalan sayılır ve hiçbir şekilde itibar edilmez.

CERH MERTEBELERİ (مراتب الجرح) - Cerhin değişik mertebelerini ifade eden bir tabirdir.

Cerh ve ta'dil âlimleri hadis ravilerini hafifinden ağırına ve en ağırına kadar değişik kademelerde bulunan lafızlardan birisiyle cerhetmişlerdir. Söz konusu kademelerin herbirine mertebe, her mertebe cerh için kullanılan lafızlara ise **cerh lafızları** (**elfâzu'l-cerh**) denilmiştir. (Bk. Cerh lafızları).

CERH SEBEPLERİ (اسباب الجرح) Ravilerin cerhine sebep olan hallerdir. Daha çok rivayetle ilgilidir. Bellibaşlıları şunlardır.

1. **Kızb.** (Yalancılık)
2. **Sefeh** veya **sefahet**
3. **Bid'at ve hevâ**
4. **İhtilat ve teğayyür**
5. Rivayetleri arasında şâz, münker ve garib hadislere fazla yer vermek

6. **Kesretu'l-galat** (Rivayetlerinde fazla hata yapmak)
7. **Gaflet** (Rivayet ettiği hadislerden gafil olup ne rivayet ettiğini bilmemek)
8. **Telkin** (telkin altında kalmak)
9. Rivayet ettiği hadislerin yalan olduğunu bilmemek
10. Mülâki olmadığı şeyhten arada vasıta olmadan rivayette bulunmak
11. Kitabı kaybolduktan sonra başkalarına ait kitaptan rivayette bulunmak.
12. Hadis rivayetinde hatasını düzeltmemek.
13. Tedlis yapmak.

Bu haller ravinin cerhedilmesine sebep teşkil eder. Daha çok rivayet usulüyle ilgili olan bu cerh sebeplerinin dışında başka haller de bulunabilir. Bunlar ravinin dinî ve ahlakî durumlarıyla ilgili olabilir. Mesela mü'min görünen, fakat gayeleri müslümanlar arasına fitne ve fesat sokmak, İslâm'ı yıkıp parçalamak olan zındıklar, elbette hadisleri reddedilen kimselerdir. Bunun gibi ahlak seviyeleri düşük olan kimseler de, bu yönden cerh edilerek rivayetleri terkolunur. Bütün bunlar, Hz. Peygamberin hadislerini her türlü tahrif ve tashifden korumak için alınan tedbirlerdendir. (**Hadis Istılahları**, 79).

CERH VE TA'DİL (الجرح والتعديل) - Madde-lerinde ayrı ayrı ve geniş olarak görüldüğü gibi **cerh**, terim olarak, hafız ve mutkin bir hadis aliminin, ravide veya rivayetinde bulunan kadih bir illet sebebiyle rivayetini reddetmesi; **ta'dil** ise aynı mertebede bulunan alimin bir ravinin adalet vasfına sahip olduğuna hükmetmesidir.

Cerh ve ta'dil, İslâm şeriatını korumak, onu hatadan, yalan yanlış rivayetlerden uzak tutmak endişesinden doğmuştur; zira dinî hükümlere mesnet teşkil eden hadislerin sıhhati, her şeyden önce onları rivayet eden ravilerin adalet ve zabt

sebebi, dürüst ve güvenilir olmalarına bağlıdır. Hadis sahih olmalıdır ki o hadise dayanılarak verilen hüküm sahih olsun. Ravi de kusursuz olacaktır ki rivayet ettiği hadis sahih olabilsin.

Aslında bir haberin kaynağını araştırmak, Kur'an-ı Kerim'de mü'minlere verilen ilahi emirler arasındadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ .

"Ey iman edenler! Size yoldan çıkmış (fasık) birisi bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz. Sonra da yaptığınıza pişman olursunuz." (Hucurât, 6). Tabî'î alim Muhammed b. Sîrîn de dinî nakillerin kimlerden alındığına dikkat edilmesi gerektiğine işaret ederek şunları söylemiştir: "Hadisler dinin ta kendisidir. Bu itibarla kişi dinini kimlerden aldığına dikkat etmelidir." (**Cerh**, 1/ 15,6).

Önce ayetten, daha sonra tâbî'î âlimlerinden birinin sözlerinden anlaşılmaktadır ki, hadislerin sıhhatine hükmedebilmek için ilk evvel onları nakleden ravilerin güvenilir kimseler olup olmadıklarının tesbit edilmesi gerekir. Bunun için hadis âlimleri hadislerin sahih ve makbul olanlarını zayıflarından ve Hz. Peygambere ait olmayan uydurmalarından ayırdedebilmek için ravilerin kimliklerini, kişiliklerini, hadis rivayet kaidelerine ne derece riayet ettiklerini, rivayet ettikleri hadisleri hıfz etmekte olduğu kadar başkalarına nakletmekteki dikkat ve itinalarını, nihayet İslâm Dini'nin emir ve yasaklarına riayet derecelerini titiz ve tarafsız bir anlayışla tenkide tâbi tutmuşlardır. Bu tenkit sonucu rivayetleri makbul görülenlerle naklettiği hadislere itibar edilemeyecek olan raviler tesbit edilmiştir. Cerh ve ta'dil, bir bakıma bu tesbittir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan siyasî ihtilaflar da hadis rivayet edenlerin tenkidini zarurî hale getirmiştir; zira

siyasî fikir ve görüş ayrılıkları sonucu ortaya çıkan fırkaların herbiri kendisini destekleyecek ve hasımlarına karşı savunmasını yapacak hadisler uydurmaya başlamıştır. Bu durumda hadisleri kimlerin rivayet etmiş olduğu, üzerinde durulması gereken mühim bir konu haline gelmiştir. Yine İbn Sirîn'e göre "fitne kopuncaya kadar kimse kimseye hadisi kimden rivayet ettiğini sormamıştır. Ne var ki, fitne başlayınca hadis ravilerini inceleme de başlamıştır. Bu inceleme sonunda Ehl-i Sünnetten olanların hadisleri kabul edilmiş; bid'at ehli olanların hadisleri reddedilmiştir." (Mizan, 1/3).

İbn Abbas'ın şu sözleri de her önüne gelenin hadis rivayet etmeye başlaması üzerine isteyen herkese rivayet etmemek suretiyle bir çeşit cerh ve ta'dil uygulaması yapıldığını gösterir. "Hz. Peygamber adına önceleri yalan söylenmediği için bizler ondan hadis rivayet eder durduk. Lakin her önüne gelen her duyduğunu rivayet etmeye başlayınca biz de rivayeti bıraktık." (Müslim, Muk. 4. bab).

Rivayetine itibar edilip edilmeyeceğini belirlemek üzere ravinin tenkide tâbi tutulması neticesi cerh edilmesi veya adaletli olduğuna hükmedilmesi şeklinde özetlenebilecek cerh ve ta'dil, dinî rivayetleri değerlendirme ölçüsü ortaya koyduğu için son derece önemlidir. İslâm âlimleri cerh ve ta'dile büyük önem vermişler ve onu Hadis İlminin en mühim dalı kabul etmişlerdir. Söz gelişi el-Hatibu'l-Bağdâdî, cerh ve ta'dili Hadis İlminin semeresi ve en büyük kolu saymıştır. (Ma'rife, 52).

Öte yandan hadis rivayeti dinle ilgilidir. Öyle olunca ravilerin cerh ve ta'dili büyük önem taşır. Lüzumsuz bir iş olmadığı gibi haram olan dedikodu veya gıybet de sayılamaz. Aksine vacip bir iştir. (Müslim Şerhi, 1/105).

Hadis İlminde böylesine önemli bir yer tutan cerh ve ta'dilin Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında başladığı söylenir. Gerçekten ondan ve daha sonra sahabîlerden cerh ya da ta'dil sayılabilecek

sözler nakledilmiştir. Bununla birlikte gerçek mânâda cerh veya ta'dil denebilecek tenkidlere daha çok tâbi'iler devrinde rastlanır.

Cerh ve ta'dilin geçerli olabilmesi için bazı kaidelere uygun olması şarttır. Ravinin cerhinin yahut adaletine hükmedilmesinin belli esaslar dahilinde yapılmasını sağlamak üzere konulmuş bu kaidelere **cerh ve ta'dil kaideleri** adı verilir. Bellibaşlıları şunlardır:

1. Hem cerh hem de ta'dil, cerh veya ta'dile sebep olan halleri iyi bilen adaletli, dikkatli ve uyanık bir âlim tarafından yapılmış olmalıdır. Bununla birlikte bir ravinin cerhine veya adaletine hükmeden alimin keskin zekâ sahibi, görüşü kuvvetli ve araştırmacı olması gerekir. Aslında cerh ya da ta'dil bu niteliklere sahip olan bir âlimden geldiğinde kabul edilir. Rastgele bir hadisçinin cerhi de ta'dili de kabul edilmez.

Bununla birlikte cerh ve ta'dil âliminin ravi hakkında araştırmadan, kolayca ve delilsiz olarak hüküm veren kimselerden olmaması gerekir; zira bir ravi hakkında kolayca ve delilsiz bir şekilde ta'dil hükmü verdiği zaman kendince sabit olmayan bir hüküm vermiş olur. Ravinin adaleti hususunda galib zanla hükmetmediği için de yalan ihtimalini tasdik etme durumuna düşer. Aynı şekilde dikkatsizce veya ihtiyata riayet etmeksizin kolayca cerhe kalkışınca da aslında ta'ndan beri olan bir müslümana ta'n etmiş ve onu lekelemiş olur. Bu durumlara bazen garazla düşülür. Bilhassa mezheb ve akide ayrılığı yüzünden yapılan insafsız cerh veya ta'nlar pek çoktur. Nitekim Ehl-i Sünnetten pek çok ravi şiihlik, haricilik veya diğer bir fırkaya mensup olma ithamıyla cerhedilmiştir. Halbuki böyleleri arasında zahiren adalet sahibi olanlar hayli fazladır. Buna karşılık Râfızî ve Nâsibî âlimler Ehl-i Sünnetten olan ravilere itibar etmezler. Bu fırkaların mutaassıp cahil mensupları Ehl-i Sünnet ravilere kâfir bile demişlerdir. Bundan dolayıdır ki, bid'at

ehlinin rivayetlerinin hangilerinin kabul edileceği; hangilerinin reddolunacağına dair kaideler koymaya lüzum görülmüştür.

2. Ta'dil, yani ravinin adalet sahibi olduğuna hükmedilmesi açıklama yapmadan kabul edildiği halde cerh, cerhe sebep olan hal veya haller açıklanmadıkça kabul edilmez; çünkü ravinin, ilk bakışta aksini gösteren bir hali bulunmadıkça adaletli olduğu söylenebilir de açıklama yapılmadan cerhe layık olduğu söylenemez. Bu, İslâm alimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş bir kaidedir. Bununla birlikte aynı konuda üç değişik görüş daha vardır. Bunlardan birincisi, ötekinin aksinedir. Buna göre cerh, sebebi açıklanmadan kabul edilebilir. Ta'dil ise ancak sebebi açıklandığı sürece kabul edilir. İkincisi, cerh olsun, ta'dil olsun sebep açıklanmadan kabul edilmez. Bu görüşü el-Hâtibu'l-Bağdâdi ve bazı usul âlimleri naklederler. Üçüncü görüşe göre ise bir raviyi cerheden veya adaletli olduğuna hükmeden, cerh ve ta'dil ilmini iyi bilen, görüşü sağlam ve yetenekli bir âlim ise ne cerh, ne de ta'dil için sebep göstermesine gerek yoktur. Ravi hakkında verdiği hükmün kabul edilmesi gerekir. El-Bakillâni, el-Cuveynî, İmam Gazâlî gibi alimler bu görüştedirler. el-İrâkî ile el-Bulkinî bu görüşün sahih olduğunu söylemişlerdir.

3. Hem cerh hem ta'dil her ikisi de, cerh ve ta'dil ilmini iyi bilen tek bir âlimin sözüyle sabit olur. Başkalarının onun görüşüne katılmalarına lüzum yoktur.

4. Bir ravide cerh ve ta'dil birleştiği takdirde ta'dil hükmü verenler çoğunlukta bile olsa cerh, ta'dile tercih edilir. el-Hâtibu'l-Bağdâdi bu kaideyi "âlimler, bir veya birkaç alim tarafından cerhedildiği halde bir o kadar âlimin ta'dil ettiği ravinin cerhinin münasip olduğunda görüş birliğine varmışlardır" diyerek vermiş ve bu konuda icmâ olduğuna işaret etmiştir. (Kifâye, 175).

Bir ravi hakkında verilen cerh ve ta'dil

hükümlerinin birleşmesi; bir başka deyişle bazı âlimlerin cerhettiği ravinin bazıları adalet sahibi olduğuna hükmetmeleri halinde cerhin tercih edilmesinin sebebi şudur: Cerheden âlim, adaletine hükmeden âlime nisbetle o ravi hakkında daha fazla bilgiye sahiptir; zira ta'dil için sebep göstermek gerekmediği halde cerh için sebep göstermek gerekir. Öyle olmadıkça cerh kabul edilmez. Bu itibarla cerh hükmünü verirken mutlaka bilgiye dayanmak zorundadır. Bir de böyle durumda bir raviyi cerheden âlim, onun adaletini kabul etmekle birlikte, adaletli olduğunu söyleyen âlimin gözünden kaçan bir halini haber veriyor demektir. Bu ise dikkate alınmaya değer bir husustur.

Bununla birlikte Fıkıh âlimlerine göre aynı ravi hakkında verilen cerh ve ta'dil hükümlerinin birleşmesi halinde adalete hükmeden âlim, cerheden âlimin cerhine gösterdiği sebepleri makul delillerle çürüttüğü takdirde ta'dil cerhe tercih edilir. Söz gelişi ravinin adaletine hükmeden âlim, cerh eden âlimin cerhe gösterdiği sebepleri bilindiği; ancak sonradan tevbe edip halini düzelttiğini söylerse, tevbe makul bir delil olur ve adalet hükmü cerhe tercih edilir. Ancak, bu takdirde ravinin yalan ithamına maruz kalan bir kimse olmaması gerekir; zira onun bir kere bile yalan söylediği sabit olursa tevbe etse bile rivayeti kabul edilmez.

Şu da var ki, cerh ve ta'dil hükümlerinin bir ravide birleşmesi halinde meselenin tafsil edilmesi görüşünde olan âlimler de vardır. Onlara göre ta'dile karşı olarak yapılan cerh, cerh sebeplerini bilen âlim tarafından açıklamalı bir şekilde yapılmışsa ta'dile takdim edilir. Mücmel olarak sadır olmuşsa adil ravinin adalete kadh edilemez; çünkü muhaddisler cerh sebepleri üzerinde ihtilaf edebilirler. Ayrıca carihin aslında cerh için yeterli olmayan bir sebebi yeterli görme ihtimali de her zaman için vardır. Buna binaen adaleti sabit olan ravi hakkında açıklama yapılmayan cerhin, âlim biri tarafından

yapılmış bile olsa, kıymeti yoktur. Âlim olmayan kimse tarafından yapılan cerhın merdud olduğunda icmâ vardır.

Bu görüşlerin yanında cerh ve ta'dilin bir ravide birleşmesi konusunda üç görüş daha vardır. Bunlardan birincisine göre cerh ile ta'dil birbirlerine zıt düşükleri takdirde, ta'dil edenler tercih edenlerden çoksa ta'dil takdim edilir; zira ravinin adaletine hükmedenlerin sayıca çok oluşu onun halini kuvvetlendirir ve verilen adalet haberiyle amel etmeyi vacip kılar. Raviyi cerhedenlerin sayıca ta'dil edenlerden az oluşları ise verdikleri cerh haberinin zayıf olmasını gerektirir. Ancak böyle bir zan vehimden ibarettir: Zira raviyi ta'dil edenler ne kadar çok olurlarsa olsunlar, cerhedenlerin haber verdikleri halin ravide olmadığını haber vermiş olmazlar.

İkincisine göre cerh ve ta'dilin ravide birleşmesi halinde cerh edenlerle ta'dil edenlerin hangileri Hadis İlminde daha ileri derecede iseler onların görüşleri tercih edilir. Bu görüş kabul edilmemiştir.

Üçüncüsüne göre ise cerh ve ta'dilin hiçbirini kabul edilmez. Bu durumda cerh ve ta'dil çatışması olduğu gibi kalır. Bu görüşü Mâlikî hadisciler nakletmişlerdir. Ancak kaydetmek gerekir ki, yukarıda da işaret edildiği gibi icmâ bunun aksinedir.

5. Sika ravinin şeyhini, ismini söylemeksizin, haddesenî's-sika, haddesenî men lâ ettehimu gibi lafızlarla ibhâm etmesi, sahih olan görüşe nazaran kim olduğunu sonradan açıklamadıkça, onu ta'dile kafi gelmez; zira ismi mübhem bırakılan şeyhin, ibhâm edene göre sika olmakla birlikte başkalarının cerhi gerektiren bir sebeple mecruh olması ihtimali vardır. Sika ravinin, şeyhinin ismini söylememesi bile onun hakkında kalbe şüphe verebilir. Hatta el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin dediği gibi, sika ravi, "Benim bütün şeyhlerim sikadır" diye açıklama yapmış olsa bile o şeyhinin ismini açıklamadığına göre onu tezkiye ettiği malum olmamıştır. Bu, ismini söylese

adaletsizlikle itham edileceğinden şüphe ediyor manasına gelir.

Diğer bir görüşe göre sika bir ravinin "benim bütün şeyhlerim sikadırlar" demesi, ismini mübhem bıraktığı şeyhini ta'dil için kâfidir; zira kendisi sika olduğundan şeyhinin adını söylese de söylemese de herhalde kendisine güvenilir. Böyle diyen kimse müctehid bir âlim ise sözü, bazı âlimlere göre yalnızca kendi mezhebinden olanları ta'dile kâfi gelir; çünkü o müctehid kendisine karşı olmayanlara karşı o haberle ihticac etmez. Yalnız kendi mezhebinde olanlara bahsettiği bir hüküm hakkında kendisine göre delil olduğunu haber verir. Lakin bu görüşte olanların bir kısmı "ismini zikretmeksizin kendisinden rivayette bulunduğum her şahıs adaletlidir." demedikçe kâfi gelmez demişlerdir. Bunun sebebi, ismi mübhem bırakılan raviler içinde İmam Mâlik'in ismini ibham ederek rivayette bulunduğu Abdülkerim b. Ebî'l-Muhârik gibi zayıf ravilerin de bulunabileceği ihtimalidir.

6. Adalet sahibi bir ravinin ismini söylediği şeyhten rivayette bulunması, hiçbir zaman onu ta'dil manasına gelmez. Sahih olan görüş budur. Nitekim Sufyânus-Sevri, el-Kelbî'den rivayetten men etmesi üzerine, "Sen de ondan rivayette bulunuyorsun" itirazına uğrayınca, "Ben onun rivayetlerinin doğru olanlarını yalanlarından ayırıyorum" demiştir. Rivayete göre Şa'bî, el-Hâris isimli bir raviden rivayette bulunurken, onun yalancılığına şehadeti isnadına ekler ve "haddesenâ'l-Hâris, ve eşhedu billâhi innehu kâne kezzâben" (el-Hâris bize tahdis etti. Allah'ı şahit tutarım ki o aşırı bir yalancı idi) dermiş. Bir başka rivayete göre Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'inin "Ma'mer, an Ebân, an Enes" senediyle gelen defteri yazmakla meşgul olduğunu, yanına biri gelince hemen sakladığını görür. "Ne yapıyorsun, mevzu olduğunu bile bile Ma'mer, an Ebân, an Enes isnadıyla gelen sahifeyi mi yazıyorsun. Biri çıksa "Ebân hakkında söz söylüyorsun, yine de hadislerini

yazıyorsun" dese ne yaparsın?" der. O da "Mevzu olduğunu bile bile bu sahifeyi yazıp ezberliyeceğim. Biri çıkıp Ebân yerine Sâbit'i koyup "an Ma'mer, an Sâbit, an Enes" isnadiyle bu hadisleri rivayet edecek olursa ona, "Yalan söylüyorsun. Bu hadisler Sabit'ten değil, Ebân'dandır" diyebilmek için de ezberliyeceğim" cevabını verir.

Bazı muhaddisler adalet sahibi ravinin ismini söylediği şeyhten rivayette bulunmasının onu ta'dil etmesi manasına alınması lazım geldiğini söylemişler, bu görüşlerine delil olarak ravinin, şeyhinde cerhi gerektiren bir hale muttali olduğu takdirde onu söylemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu görüşe itiraz edilmıştır.

Bu konuda bir üçüncü görüş daha vardır ki o da şöyledir: Sika ravi, adalet sahibi olan kimselerden başkasından rivayet etmemeyi prensip haline getirmişse şeyhinin ismini söylemesi onu ta'dil manasınadır. Adaletli kimselerden olduğu kadar adalet vasfına sahip olmayanlardan da rivayette bulunuyorsa ta'dil değildir.

7. Bir âlimin rivayet ettiği hadisle amel etmesi ve gerektiğinde onunla fetva vermesi, ne hadisi sahih olarak kabul ettiği manasına gelir, ne de ravilerini ta'dil etmesi demektir. Bunun gibi hadisle amel etmemesi onun sahih olmadığı manasına gelmez, ravilerinin cerhi anlamı da taşımaz.

8. Mechul ravilerin rivayetleri kabul edilmez. Bu kaideye göre gerek kimliği bilinmesin, başka deyişle **mechûlu'l-ayn** olsun, gerekse cerh ve ta'dil yönünden hakkında verilmiş olan hüküm belli olmasın farketmez; ravinin rivayeti reddedilir. **Mestûr** denilen ve isnadda ismi kapalı geçen ravinin hadisi de öyledir.

9. Hadis ilminin inceliklerini bilen köle ile kadının, bir ravinin adaletine hükmetmeleri makbul sayılır. Bununla birlikte Medineli fakihlerin çoğu kadınların rivayet ve şهادette

ta'dillerinin kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Ancak, kadınların verdikleri haberler kabul edildikten sonra cerh ve ta'dil sebeplerini iyi bilmeleri şartıyla ta'dilleri de kabul edilmek gerektir.

10. Kendisi ve adaleti bilinen, ancak ismi ve nesebi bilinmeyen ravinin rivayeti dinî konularda delil olabilir. Böyle bir ravinin isminin bilinmemesi adaletini gidermez. Bu görüşte olanlar, Hz. Aişe'nin bir hadisini delil getirirler. Nakledildiğine göre **Muhadramûndan** Sumâme b. Hazn, Hz. Aişe'ye gelerek şıra içmenin hükmünü sorar. Mü'minlerin Annesi, orada bulunan Habeşli Cariyeyi çağırarak "bu der; Hz. Peygamber (s.a.s)'e hizmet etti, ona sor." Adı bugün bile bilinmeyen cariyeye soryu cevaplandırarak şunları söyler: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in sırasını geceden sıkır, bir tulumaya koyar, ağzını bağlayıp asardım. Allah Resulü sabah olunca ondan içerdi." (**Tecrid Mukaddimesi**, 326).

11. Adalet sahibi bir ravinin adaleti sabit iki ravi ismi söyleyerek şüpheli bir ifadeyle "bana falanca veya falanca haber verdi" diyerek rivayet ettiği hadis, dinî konularda hüccet sayılır; çünkü böyle demekle her ne kadar rivayetin kimden olduğunu açıklamış olmazsa da bu iki kişiden başkasından olmadığını açıklığa kavuşturmuş demektir. Dolayısıyla rivayeti hangisinden olursa olsun, adaletli ravidendir. Ancak, böyle durumda şüpheli ifadeyle isimlerini zikrettiği iki raviden birinin adaleti mechul olur veya ravi "bana fûlan veya başka biri haber verdi" gibi bir tabirle ikinci şeyhi mübhem bırakırsa rivayeti hüccet olmaz.

12. Mübtedi' denilen bid'at ehlinden olan ravinin rivayetlerinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda değişik görüşler vardır. Bunlar, **Ehlu'l-Bid'a** başlığı altında geniş çapta ele alınmıştır.

13. Fıskından tevbe ettiği açığa çıkan ravinin rivayeti makbul sayılır. Ancak Hz. Peygamber'in ağzından yalan söylediği, bir diğer deyişle hadis uydurduğu belirlenen ravi, bu günahından tev-

be etmiş bile olsa, cerhedilir. Rivayeti kabul olunmaz.

14. Bir sika ravi diğer bir sika raviden hadis rivayet ettikten sonra şeyh olan ravi cezm sigasıyla "ben bunu ona rivayet etmedim" veya "yalan söylüyor" gibi bir sözle rivayetini inkâr edecek olsa bazı son devir alimlerine göre o rivayet reddedilir.

15. Bir ravi bir hadisi rivayet ettikten sonra unutursa hadis, fıkıh ve kelam alimlerinin büyük çoğunluğuna göre o hadisle amel etmek caiz olur.

16. Hadis rivayeti için para alan kimse-nin rivayeti, alimlerin çoğunluğuna göre kabul edilmez.

17. Hadis dinlerken gevşek davranan, dikkatsizlik eden ve bu adet haline getiren ravinin rivayeti reddedilir.

18. Büluğ çağına ermiş müslüman ravinin, müslüman olmadan ve erginlik çağına ermeden önceki devrelere ait rivayetleri kabul olunabilir. (**Tecrid Mukaddimesi**, 368, 9).

CERH VE TA'DİL İLMİ (علم الجرح والتعديل)-

Hadis ravilerinin cerh veya ta'dilinden ve gerek cerhte gerekse ta'dilde kullanılan lafızlardan bahseden ilimdir. Hadis ricali ilminin bir bölümü olup, konusunu ravilerin özel hayatlarında ve hadis rivayetinde kusur sayılan ve rivayetlerinin reddedilmesine sebep sayılan hallerinin bulunduğu yahut da adalet sahibi olduklarına hükmetmek teşkil eder.

Cerh ve ta'dil maddesinde de sözkonusu edildiği gibi Cerh ve Ta'dil ilmi, İslâm Şariatının Kur'ân-ı Kerim'den sonraki ikinci kaynağı olan Sünneti aksettiren hadislerin hata ve yalandan uzak tutulması endişesinden doğmuştur. Yine o maddede değinildiği üzere Hz. Peygamber zamanında doğduğu söylenmiştir. Ne var ki Hadis İlminde yerleşmiş manasıyla cerh ve ta'dilin Hz. Peygamber zamanında değil tâbi'iler devrinde doğduğunu

söylemek daha uygun olur. Nitekim sahâbilerden İbn Abbas ve Enes b. Mâlik'in cerh veya ta'dil yollu tenkitler yaptıkları bilinmektedir. Tâbi'ilerden eş-Şa'bi ve Muhammed b. Sîrîn, daha sonraları el-A'meş, Şu'be ve İmam Mâlik gibi hadis âlimleri eliyle hayli merhaleler kat eden bu ilim Abdullah İbnu'l-Mubârek Sufyân b. Uyeyne, Abdurrahmân b. Mehdî, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ile zirvesine çıkmıştır. Bilhassa Yahya ile Abdurrahman cerh ve ta'dilde otorite sayılırlar. İkisinin adaletli olduğuna hükmettikleri ravi makbul, cerhinde birleştikleri ise merdud sayılır. Bundan sonra cerh ve ta'dil mercii olarak Yezid b. Hârun, Ebu Davud et-Tayâlisi, Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebu Âsım en-Nebîl gelir.

Bu âlimleri takip eden nesillerden gelen en tanınmış cerh ve ta'dil âlimleri ise Yahya b. Ma'in, Ahmed b. Hanbel, Ali İbnu'l-Medîni, Ebubekr b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, ed-Dârimî, Buhârî, Ebu Zur'atî'r-Râzî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Ebu Zur'a ed-Dimeşkî gibi isimlerdir. Daha sonraki tabakalardan da hayli cerh ve ta'dil alimi yetişmiştir. Bunlar arasında en meşhur isimlerden birkaçı şunlardır: İbrahim b. İshak el-Harbî, el-Bezzâr, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ebubekr Ahmed b. Ebî Heyseme, Nese'î, Ebu Ya'la'l-Mevsîlî.

Ravilerin cerh veya ta'dili konusunda telif edilmiş kitapların en önemlileri el-İclî ve İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin aynı isimde **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**eri, İbn Adî'nin **el-Kâmîli**, ez-Zehebi'nin **Mizânu'l-İ'tidâli** ve İbn Hacerî'l-Askalânî'nin **Lisânu'l-Mizân**ıdır.

CERH VE TA'DİL KAİDELERİ (قواعد الجرح والتعديل) - Bk. Cerh ve ta'dil.

CERH VE TA'DİL LAFIZLARI (الفاظ الجرح والتعديل) - Hadis âlimleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait rivayetleri sıhhat derecesini

bilmek maksadıyla kısımlara ayırmışlar ve herbirine duruma göre değişik isimler vermişlerdir. Bunun gibi ravilerin mevsûkiyet derecesinin belirtmek üzere onların cerhedilmiş veya adaletli olduklarına delalet eden bazı tabirler kullanılmışlardır. Bu tabirlere cerh ve ta'dil lafızları adı verilmiştir.

Cerh ve ta'dil lafızlarını ilk defa kısımlara ayıran İbn Ebî Hâtim er-Râzî'dir. Meşhur eseri **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil**'in mukaddimesinde, zamanına gelinceye kadar muhaddisler arasında kullanılagelen cerh ve ta'dil lafızlarını herbirinin delâlet ettiği manalara göre derecelere ayırmıştır. (Cerh, 1-1/37). Daha sonra gelen bazı muhaddisler bu lafızların tasnifinde ona uymuşlardır. İbnu's-Salâh, bunlara ilaveler yapmıştır. el-İrâkî, en-Nevevî, ez-Zehabî, İbn Haceri'l-Askalânî ve es-Suyûtî bu lafızların tesbitinde mühim hizmetler görmüşlerdir.

Cerh ve ta'dil lafızları iki kısımda incelenirler. Birincisi Cerh lafızları, ikincisi ise ta'dil lafızlarıdır. Herbiri kendi özel başlığı altında ayrıca ele alınmıştır.

CERH-İ GAYRİ MÜFESSER (جرحٌ غير مفسر) - Açıklanmamış cerh demek olup bir raviyi sebebini söylemeden cerhetmeye denilmiştir.

Cerh ve ta'dil kaidelerine göre sebebi söylenmeden yapılan cerh geçerli değildir.

CERH-İ MÜBHEM (الجرح المبهم) - Adı üstünde, mübhem bırakılan cerhe denir. Daha çok gayri müfesser cerh manasına ve ravinin cerhedilmesine sebep olan şeylerin söylemeksizin yapılan herhangi bir halden dolayı raviyi cerhetmek için kullanıldığı da olmuştur.

CERH-İ MÜFESSER (الجرح المفسر) - Bk.

Müfesser cerh.

CEVÂMÎ (الجوامع) - Bk. Câmî.

CEVÂMÎ'U'L-KELİM (جوامع الكلم) - "Özlü sözler" manasına gelen bir tabir olup hadislerdeki icâzı ifade etmekte kullanılır.

Hiz. Peygamber (s.a.s) bir hadislerinde "*Cevâmî'u'l-kelime gönderildim*" buyurmuşlardır. (Buhârî, 4/12; 8/138). Aynı konuda bir diğer rivayet ise "Bana cevâmî'u'l-kelim verildi" şeklindedir. (Müslim, 2/64; Neseî, 6/4).

Her iki hadisten anlaşılmaktadır ki cevâmî'u'l-kelim, Hiz. Peygamber'e Allah vergisidir. Manasına dair değişik görüşler ileri sürülmüştür. Tanınmış tabî'i âlim İbn Şihâb ez-Zuhri'ye göre cevâmî'u'l-kelim, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'den önce gelen kitaplardaki pek çok emri özlü emirlerde toplamış olmasıdır. İbnu't-Tîne göre ise Kur'ân-ı Kerimdir; zira Kur'ân-ı Kerimde az sözle geniş manalar ifade edilir. Aynı şekilde hadislerde de az sözle derin manalar ifade edilmiştir. el-Hattâbî'ye göre söz konusu tabir, hadislerin, mananın hakkını vermekle birlikte icazlı olmaları demektir. (Aynî, 7/26). el-Herevî'ye göre de cevâmî'u'l-kelim Kur'ân-ı Kerimdir. (Zehru'r-Rabâ, 7/4).

Aynî'ye gelince o bu tabiri lafız yönünden muciz, mana itibariyle geniş sözler olarak açıklamıştır. (Aynî, 7/26).

Şu hale göre cevâmî'u'l-kelim tabiri İslâm alimlerinin bir kısmına göre Kur'ân-ı Kerimdir. Bir kısmına göre ise hadislerin vecize gibi az sözle derin manalar ifade eden icazıdır. Bu itibarla "şu hadis cevâmî'u'l-kelimdendir" denildiği zaman o hadisin muciz, yani az lafızda geniş ve derin manalar taşıyan hadislerden olduğu belirtilmiş olur. Hiz. Peygamber'in sözlerinde Kur'ân-ı Kerim ölçüsünde olmasa da icaz özelliğinin bulunduğu ayrı bir gerçektir.

CEVDET (الجودة) - "Bir nesne iyi olmak, bir kişi iyi iş işlemek" manasınadır. Söze ve fiile şâmilidir." (*Kamus*, 1/591).

Hadis tabiri olarak cevdet, hadisin arzu edilen kabul nitelikleri taşımasına denir. Kabul nitelikleri taşıyan hadise **ceyyid** de denilmiştir. Buna göre ceyyid, cevdet özelliğine sahip hadis demektir.

CEVVEDEHÛ FULAN (جَوْدَ فُلَان) - "Fulan ravi senedi güzelleştirdi" manasına gelen bir deyim olup muhaddislerin, ravinin isnadında yaptığı **tesviye tedlisini** belirtmekte kullanılmıştır. Bir hadis alimi herhangi bir kimse hakkında bu tabiri kullandığı zaman onun isnadındaki sika ravileri bırakıp diğerlerini hafzederek tesviye tedlisi yaptığını ifade etmiş olur.

CEYYİD (الجيد) - Sözlükte "iyi ve güzel" anlamına gelen sıfattır. Terim olarak genellikle sahih karşılığıdır. Bazen onun yerine kullanılmıştır. Söz gelimi Tirmizi, Süneninde malum ıstılah olan **hadisun sahihun garibun** yerine arada bir **hadisun ceyyidun garibun** ıstılahını kullanmıştır. ⁽¹⁾ İsnadı sahih bir hadisten söz ederken bazen **lehu isnâdun ceyyidun** demiştir. ⁽²⁾ Ahmed b. Hanbel de **esahhu'l-esânîd**den bahsederken "ecvedu'l-esânîd" tabirini kullanmıştır. (*Ma'rif*e, 54). Aynı tabiri Buhârî şeyhi Ali İbnu'l-Medîni de kullanılır. (*Ulûm*, 12). Bütün bu misaller gösterir ki ceyyid, bazı hadisciler tarafından tamamen sahih karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu takdirde aralarında ıstılah yönünden hiçbir fark yoktur. İbnu's-Salâh'a göre de ceyyid ile sahih aynı manaya gelir. Aralarında önemli bir fark söz konusu değildir. (*Tedrib*, 1/178).

Bununla birlikte bazı hadis âlimleri ceyyid'i sahihle aynı manada görmemişlerdir. es-Suyûtî bunlardandır. Ona göre Hadis İlminde söz sahibi bir âlim hadisin sıhhatinden bahsederken devamlı olarak sahih terimini kullanırken arada bir onun yerine ceyyid demişse bunun bir

nüktesi vardır. O nükte de şudur: Böyle durumlarda hadis o âlimin nazarında **hasen li-zâtihi** derecesinden yükselmiştir. Ancak âlim onun sahih derecesine yükseldiğinde tereddüt etmiştir. Bir başka deyişle bir hadisi ceyyid olarak niteleyen âlim böylece o hadisin kendi nazarında **hasen li-zâtihi** derecesinden yukarda olduğunu, ancak sıhhat derecesine yükseldiğinde tereddüt ettiğini belirtmiştir. (*Tedrib*, 1/178). Buna göre muhaddisin ceyyid dediği hadis, **hasen li-zâtihi** derecesinin üstünde ve ve sahihin altında bir derecede demektir.

(1) Mesela, tahâre 20: 1/38.

(2) Söz gelimi, tıb 1: 4/382 r. 2037.

CEYYİDU'L-HADİS (جيد الحديث) - "Hadisi hoş ve iyi" manasına bir tamlama olup ta'dil lafızlarındandır.

ez-Zehebî ve el-İrâkî'ye göre ta'dilin 4., es-Sehâvî'ye göre ise altıncı mertebesindeki lafızlar arasında yer alır. Hükmü o mertebedeki lafızların hükmüne tabidir.

CEZM LAFIZLARI (الفاظ الجزم) - Hadisi **cezm** sigasıyla rivayet etmekte kullanılan ve kesinlik ifade eden lafızlara denir. (Bk. Cezm Sigası).

CEZM SİGASI (صيغة الجزم) - Kesinlik bil diren siga manasına gelen bu tabir, hadisi Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edildiğini ifade edecek tarzda sevketmekte kullanılan lafızlara denir. **Kale Resûlullâh (s.a.s), emera, fe'ale, nehâ Resûlullâh (s.a.s)** gibi eda lafızları konuya örnektir. Ravinin, şeyhi ile arada vasıta bulunmadan veya ondan rivayetinde tedlis ihtimali olmadan karşı karşıya gelerek hadis aldığını ifade eden **kale, ravâ, zekera** malum fiilleri de cezm sigasıdır. (*Nuhbe Şerhi*, 108). Bunlara **elfâzu'l-cezm** (cezm lafızları) da denir.

Cezm sigaları ravi ile şeyhin kesinlikle bir araya geldiklerine delâlet eden eda lafızları olduğundan, isnadsız olarak ri-

vayet edilen sahih, veya hüccet olma yönünden sahihe denk olan mesela hasen hadisler, cezm sigasıyla rivayet edilebilirler. Hatta cezm sigalarının isnadsız rivayet edilen sahih hadislerin hakkı olduğu söylenmiştir.

İsnadsız olarak cezm sigasıyla rivayet edilen Hz. Peygamber'e ait **merfû'** hadislerle sahabe ve tâbi'ün kavillerinin sahih tariklarla rivayet edilmiş olmaları gerekir. Rivayetin sıhhati şüpheli olduğu takdirde eda sırasında cezm sigası kullanan kimse yalancı hükmüne girer. (**Tecrid Mukaddimesi**, 1/348, 9).

Cezm sigasının karşılığı temrîz sigasıdır ki hadisi kesinlikle rivayete delâlet etmeyen **ruviye**, **nukile** gibi mechul fiillerle rivayet etmekten ibarettir. (bk. Temrîz Sigası).

CÜZ (الجزء) - Kelime olarak sözlükte parça, bir bütünün parçalarından herbiri manasınadır. Kur'ân-ı Kerim'in otuz bölümünden herbirine cüz denildiği malumdur. Çoğulu **eczâ** gelir.

Hadis ilminde cüz veya öteki tabiriyle hadis cüzü (çoğulu **eczâ-yı hadisiye**) daha ziyade belli bir kişiden gelen hadisleri toplamak maksadiyle tertip edilen çoğu küçük çapta hadis kitalarına denir. Bu-

nunla birlikte bir konudaki veya muayyen sayıdaki hadisleri yahut bir hadisin bütün rivayet yollarını bir araya getiren birkaç sahifelik hadis kitapçıklarına da cüz adı verilmiştir. Bunun yanı sıra hadis tedvininin ilk zamanlarında hadislerin yazıldığı defterlere de **sahife** veya cüz denilmiştir. (**Turâs**, 1/89).

Belli bir raviden rivayet edilen hadisleri toplayan cüze misal olarak Suheyl b. Ebî Sâlih'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiği 49 hadis ihtiva eden cüzü (**Dirâsât**, 13-24); belli konudaki hadislerin toplandığı cüze misal olarak da Ru'yetullâh konusundaki hadisleri bir araya getiren cüzü vermek mümkündür. (**Mustatrafe**, 34). Bu çeşit cüzler pek çoktur.

Muayyen sayıdaki hadisleri ihtiva eden cüzler içinde en yaygın olanı **erba'ûn** tabir edilen kırk hadisten meydana gelen cüzlerdir. Bir hadisin bütün tariklardan gelen rivayetlerini bir araya getiren cüzlere misal olarak da İbn Haceri'l-Askalâni'nin "Ümmetimden dininin emirlerine dair kırk hadis öğreneni Allah Kıyâmet Gününde fakihler ve alimler zümresinde haşreder" manasına gelen zayıf hadisin bütün tariklardan gelen farklı rivayetlerini bir araya getiren cüz'ü misal verilebilir. (**Mekasid**, 411).

D

DA'AFÛHU (ضعفه) - "Onu zayıf buldular" demek olan bu tabir cerh lafızlarındandır ve el-İrâkî'nin üçüncü mertebe lafızları arasına eklediklerinden biridir. Hükümü üçüncü mertebe lafızlarının hükmüne bağlıdır.

DABBE (الذئبة) - Bk. Tadbib.

DÂBIT (الضابط) Bk. Zâbit.

DABT (الضبط) Bk. Zabt.

DABTU'L-KİTÂB (ضبط الكتاب) - Bk. Kitâbetu'l-Hadîs.

DÂ'Î (الداعي) - "Da'â" kök fiilinin ism-i fâili olup çağırın, davet eden anlamına gelir.

Hadis İlminde **Ehlu'l-Bid'a** bahsinde geçer. Orada da görüleceği gibi, bid'at sayılan mezheplerden birine mensup olan ve mezhebinin inatla müdafaa ve propagandasını yapan ravilere denilmiştir. Özel bir tabirdir. (Bk. Ehlu'l-Bid'a).

DA'İF (الضعيف) - Bk. Zayıf.

DA'İFU'L-HADÎS (ضعيف الحديث) - "Hadisi zayıf" manasına gelen bu tabir de cerh lafızlarındandır. Cerhin üçüncü mertebe-

sinde yer alır. Genellikle hadisleri zayıf olan raviye delâlet ederse de bu lafızla cerhedilen ravinin rivayetleri İbn Ebi Hâtim er-Râzî'ye göre **matrûh** addedilmez. aksine **i'tibarda** dikkate alınabilir. (Cerh, 1-1/37). en-Nevevî'ye göre da'ifu'l-hadis lafzı **leyse bi-kaviyyinden** bir mertebe aşağıdadır. (Takrîb, 20).

DA'İFU'L-METN (ضعيف المتن) Bk. Metn.

DA'İFUN (ضعيف) - Sözlük bakımından zayıf manasına sıfat olan bu kelime cerh lafızlarındandır. Cerhe delâlet eden lafızların üçüncü mertebesine el-İrâkî'nin ekledikleri arasında yer alır.

Bu gibi lafızlarla cerhedilmiş bulunan bir ravinin hadisleri ne kadar az itimat edilirse edilsin bir dereceye kadar amel etmeye elverişli kabul edilir.

DA'İFUN Bİ-HÂZE'L-İSNÂD (ضعيف بهذا الاسناد) - "Bu isnadla zayıftır" manasına bir tabirdir. es-Suyûtî'nin kaydettiğine göre zayıf bir isnadla gelen hadise **da'ifu'l-metn** denmeyip da'ifun bi-hâze'l-İsnâd demek gerekir; çünkü başka bir sahih isnadı bulunabilir. Kaldı ki, isnadının zayıf olması metnin de zayıf olmasını gerektirmez.

DA'İFUN CİDDEN (ضعيف جداً) - "Çok zayıf" manasına ravilerin cerhinde kulanılan lafızlardan biridir. Cerh

lafızlarının dördüncü mertebesinde yer alır. Bu lafızla cerhedilen ravi, hakkında **da'ifu'l-hadis** denilen raviye nisbetle bir derece daha ağır bir şekilde cerhedilmiş demektir.

Bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen ravinin hadisleri kaide olarak, dinî konularda hüccet sayılmaz. İ'tibar için bile olsa yazılmaz.

DA'IFUN VÂHİN (ضعیف واه) - Zayıf ve vâhî demektir. Hadisleri zayıf olan ravilerin cerhinde kullanılan lafızlardandır. Cerh lafızlarının üçüncü mertebesinde- dir. Hükmü üçüncü mertebe lafızlarının hükmüne tabidir.

DA'İRE (الدائرة) - Türkçedeki anlamıyla daire, yuvarlak nesne demektir.

Hadis kitaplarında, hadisleri birbirine ayırdetmek için birinin bittiği, diğerinin başladığı yere konulan yuvarlağa denir. kitap yazılırken dairenin içi boş bırakılır. kitabın veya içindeki hadislerin aslı ile karşılaştırma (mukabele) işi bitince bu daireler içine bir nokta konur veya çizgi çekilir. Hadislerin asıldan kontrol edildiği böylece işaretlenmiş olur. Söz konusu nokta veya çizgi ayrıca **mukâbelenin** ne- reye kadar geldiğini işaretlemeye de yarar.

DARB (الضرب) - İkinci babdan tasrif edilen "darabe" kök fiilinin mastarıdır. Asıl itibarıyla vurmak, bir nesneyi diğerine çarpmak, dögmek manasına gelir. Bu asıl manasının yanında ikinci derecede veya mecaz yollu manaları da vardır. (Kamus, 1/186).

Hadis tabiri olarak darb, **hakk** veya **şakk** ve **mahv** denilen ve hadislerin yazılışı sırasında yanlış veya fazladan yazılan ke- lime yahut ibareleri ibtal etme usullerinden- dir.

Hadis metinlerinin yazıyla zabtedilip ki- taba geçirilmesi sırasında yanlış veya fazladan yazılan bir kelime ya bir bıçak

ucuyla kazınır -ki buna **hakk** yahut **sakk** denir- ya da parmak ucuyla; ya- hutta bir bezle silinir. Buna da **mahv** adı verilir. Darba gelince bu fazladan yazılan harf, kelime veya kelimelerin üstüne bir çizgi çekmek yahut kimi hadiscilere göre bazı işaretler koymaktan ibarettir.

er-Râmehurmuзі, kendi zamanında ha- discilerin hakki töhmet addettiklerini söyler. Ona göre darb, işleme tâbi tutu- lan yerin silinmeyip ibtal ettiğini belli eden belirli ve düzgün bir çizginin çekilmesidir. En iyi darb şekli budur. (Muhaddis, 606). İbnu's-Salâh'a göre ise darb, hadislerin yazılışı sırasında tatbik edilen usullerden olup fazladan yazılan ve metnin aslında olmayan harf, kelime ya da kelimelerin metinden çıkarılma- sıdır. (Ulûm, 162).

Görülüyor ki darb, hadis yazılırken yazılmaması gereken bir harf veya kelimenin, yahutta bir kaç kelimenin yanlışlıkla yazılması halinde, yanlışlıkla yazıldığını belli edecek şekilde işaretlenerek ibtal edilmesidir. Yapılış şekli az da olsa değişiklikler gösterir. Yukarıda işaret edilen er- Ramehurmuзі'nin kaydettiği darb şekli olan ibtal edilen kelimenin silinmeden belirli olacak şekilde üzerine düz bir çizgi çizmekten ibaret darb şekli en yaygın olanıdır. Bu usulle darbtta yanlış yazılan kelime ya da kelimeler silinmez. Çizgi altında kalır. İbtal edildiği böylece belli olur. Bu darb şeklinin en güzel şekil oluşu önce kazımak veya silmekten iyi oluşundandır; zira bilindiği gibi, kazımakla kağıt yıpranır. Silmek ise yanlış göstermez. Kaldı ki bazı hallerde fazladan silinme de söz konusu olur. Böylece düzeltmek istenen metinde istemeden hata yapılır. Yazma eserlerde çokca görülen hatalarda bunun da payı olduğu şüphesizdir.

er-Râmehurmuзі zamanında muhaddis- lerin hakki töhmet olarak nitelendirdikle- rini yukarıda söylemiştik. Her halde hak- kin töhmet sayılışı, acaba hakkedilen kelime doğru olarak hakkedilmiş midir.

bunun bilinmeyişinden olsa gerektir. Darbda yanlış yazılan yerlerin üzerine çizgi çekmekle böyle bir ihtimal ortadan kalkar. O yüzden ibtal edilecek kısmın üzerine çizmek en güzel darb şekli sayılmıştır.

Bazılarına göre darb suretiyle ibtal edilecek ibareler üzerine ortadan bir çizgi çekilir. Mağrib alimlerinin şakk tabir ettikleri aslında budur. Bu çeşit darbta ibtal edilen kelime ya da kelimeler üzerine çizilen çizginin yazıyı karalayacak ve okunmasına imkan vermeyecek şekilde olmaması gerekir. (İlmâ', 171). Diğer bazılarına göre darb, ibtal edilecek ibare üzerine kelimelere değmeyecek şekilde iki satır arasında iki ucu aşağıya eğik bir çizgi çizilerek yapılır. Mesela Ömer yerine Amr yazıldığında bu usule göre şöyle darbedilir: عمرو

Bazıları da darbin tahvîk şeklinde ve fazladan yazılan kelime ya da kelimelerin başına ve sonuna birer yarım daire şeklinde çizgi çekmek suretiyle yapılacağı görüşündedirler. (Bk. Tahvîk) حدثنا محمد بن محمد بن محمد ibaresinde yanlış yazılan sonucu Muhammed kelimesinin paranteze benzer iki yarım daire içine alınarak darbedilişi gibi. Darbedilecek fazladan yazılmış kısmın başına "lâ" sonuna ise "ilâ" yazılması gerektiği görüşünde olanlar da vardır. Bazılarına göre ise darb yanlışlıkla fazladan yazılan kısmın derece işareti gibi küçük bir sıfırla işaret edilmesi gerektiği görüşündedir. (Ulûm, 177).

Demek oluyor ki hadis âlimleri darb usulünün iyi bir düzeltme yöntemi olarak kabul etmişlerdir. Ancak yapılış şekli âlimlere göre değişiktir. Ne kadar değişik olursa olsun darb tatbikatının hadislerin sağlam bir şekilde yazılmasını, şayet hata sonucu yanlış yazılmışsa işaret edilmekle tanınmasını sağladığı şüphesizdir. Öneme binaen tekrar yazılan harflerin darbı üzerinde bile durulmuştur. Gerçekten bazı hadisçilere göre mükerrer yazılmış iki harften ilki bırakılır, ikincisi darbedilerek ibtal edilir. Böyle bir darb

doğru olur; çünkü birincisi doğru, ikincisi yanlış yazılmıştır. Uygun olan, yanlış yazıların ibtal edilmesidir.

Bazılarına göre ise yazı, okunan şeyin alâmetidir. Öyleyse biri doğru biri yanlış yazılan iki harften manaya daha fazla delâlet eden, daha okunaklı yazılmış olan kalır. Diğeri ibtal edilir. (Muhaddis, 607).

Diğer taraftan tekrar yazılan harfin satır başında veya sonunda oluşunda yapılacak darb işlemi de adeta kaide haline getirilmiştir. Buna göre tekrar edilen ibare satır başında yazılmışsa, satır başını bozmamak ve kirletmemek için ikincisinin ibtal edilmesi uygun görülmüştür. Şayet aynı durum satır sonlarında olmuşsa satır sonunu kirletmemek için öncekinin ibtali uygun olur. Bununla beraber mükerrer yazılan ibarelerden birisi üst satırın sonunda, diğeri ise ondan sonraki satırın başında olursa, satır başını açık tutma bakımından sonundakinin darbedilmesi uygun düşer. Eğer yanlışlıkla tekrar yazılma muzâf-muzâfun ileyh, sıfat-mevsûf gibi terkiplerde olursa satırın başında veya sonunda oluşuna bakılmaz. Terkipdeki bütünlüğe riayet edilir ve darb, bu bütünlüğü bozmayacak şekilde yapılır. (Ulûm, 178, 9).

Bazen yanlış yazma önce yazılacak kısmın sonra, yazılacak olanın ise önce yazılmasıyla olur. Hadis yazılırken ibareler arasında böyle takdim-tehir olmuşsa, önce yazılan ibarenin başına "yu'ahharu"; daha sonra yazılanın başına da "yukaddemu" kelimeleri yazılır. Böylece ilk ibarenin sona, son ibarenin de başa alınacağına işaret edilmiş olur. Eğer bu kelimeleri yazacak yer yoksa bunların haşiyede yazılması, yahut remiz olarak birer "mim" harfinin konulması uygun görülmüştür.

DÂRİMİ (الدارمی) - Bk. Sünen-i Dârimî.

DARİR (الضرير) - Bk. Rivâyetu'd-Darîr.

DÂRU'L-HADÎS (دار الحديث) - "Hadis yurdu" demek olan bu tabir özellikle hadis ve hadis ilimleri öğrenimi için açılan medreselerin adıdır.

Hadis tarihinin ilk devirlerinden itibaren hadis dersleri **mecâlis** denilen hadis meclislerinde verilmiştir. Zamanla hadis öğretiminin daha ciddi ve sistemli hale getirilmesi zarureti baş gösterince Kur'ân-ı Kerim öğretimine ayrılmış özel eğitim kuruluşlarının yanında hadis ve hadis ilimleri öğretimi için özel medreseler açılması ihtiyaç haline gelmiştir.

İslâm aleminde bilinen ilk dâru'l-hadis, altıncı hicri asırda Dimeşk'ta Sultan Nureddin Mahmud tarafından kurulandır. Kurucusunun adına izafetle "en-Nûriyye" medresesi denilen bu dâru'l-hadisın ilk idarecisi meşhur âlim İbn Asâkirdir.

Aynı şekilde bir medrese Eyyûbi hükümdarlarından Nâsıruddin Muhammed tarafından 622 hicri tarihinde (m. 1225) Kâhire'de kurulmuştur. Bu medreseye de kurucusunun ismine izafetle "el-Medresetu'l-Kâmiliyye" adı verilmiştir. Kısa bir süre sonra Dimeşk'ta 626 tarihli ikinci bir dâru'l-hadisın kurulduğu görülür. el-Meliku'l-Eşref Ebu'l-Feth Musa b. Âdil tarafından kurulan bu dâru'l-hadise de kurucusunun ismini hatırlatacak şekilde "el-Medresetu'l-Eşrefiyye" denilmiştir. Hadis Usûlü ilminde daha sonraki eserlerin hemen hepsine kaynaklık etmiş bulunan **Ulûmu'l-Hadis** kitabının yazarı İbnu's-Salâh ile değerli hadis âlimi Muhyiddin en-Nevevi bu medresede görev yapanlardandır. Vakfiyesinde hadis talebesine tahsis edilen imkânlar teşvik edici mahiyettedir. (İslamda Eğitim Tarihi, 278).

Aynı asırda bir başka dâru'l-hadis yine Dimeşk'ta Emevî Camii içinde Seyfettin Muhammed b. Urveye nisbetle "Dâru'l-Hadisî'l-Urviyye" adıyla kurulmuştur. Bu dâru'l-hadisın ayrıca bir de kütüphanesi vardı. Bu kuruluşun diğerlerinden farkı

müstakil bir bina halinde açılmamış olmasıdır.

Daha sonraları İslâm aleminin her tarafında dâru'l-hadisler kurulması sonucu bu müesseseler yaygın hale gelmeye başlamıştır. Bu arada kurulan Musul dâru'l-hadisinin yöredeki hadis eğitiminde önemli yeri olmuştur.

Selçuklular devrinde Anadolu'da ilk dâru'l-hadis Konya'da tesis edilmiştir. Selçuklu veziri Sâhip Atâ adıyla meşhur Fahreddin Ali b. Hüseyin tarafından yaptırılan İnce Minareli Dâru'l-Hadisinin kuruluşu yaklaşık yedinci hicri asrın ikinci yarısına rastlar. Aynı devirde Konya'dan başka yerlerde de hadis öğretimine ayrılan medreselerin bu arada özel olarak inşa edilmiş dâru'l-hadislerin bulunduğu şüphe yoktur.

Osmanlı devrine gelince bu devirde de birçok dâru'l-hadisler yaptırılmıştır. Söz gelişi Sultan 2. Murad tarafından 828 tarihinde Edirne'de bir dâru'l-hadis inşa ettirilmiştir. Bu bina sonraları camiye çevrilmiştir. Yine Edirne'de Selimiye Camii önüne Sultan 2. Selim tarafından yaptırılan Dâru'l-hadis mühimdir. Kanunî Sultan Süleymanın yaptırdığı Süleymaniye Medreselerinden biri darû'l-hadis olarak yaptırılmış ve hadis ilimleri öğrenimine ayrılmıştır. Bunun dışında gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu, Rumeli, Suriye ve Filistin'de Osmanlılar tarafından yaptırılmış bir hayli dâru'l-hadisler vardır.

Burada işaret etmek gerekir ki İslâm tarihinin hiçbir devrinde hadis öğretimi sadece dâru'l-hadislerle münhasır kalmış değildir. Mescitlerde, hangâh, ribât denilen kültür müesseselerinde de her zaman için hadis ve hadis ilimleri okunagelmıştır.

DAYYİKU'L-MAHREC (ضيق المخرج) - Çıkış yeri dar anlamını veren bu tamlama rivayet sınırları dar olan hadisi ifade eder. Öteki deyişle, dar bir çevrede rivayet edilen hadise bazı hadis alimlerince

verilen isimdir. Bu manada **garîb** hadis çeşidi için kullanılmıştır.

DERECÂTU'S-SAHÎH (درجات الصحيح) - Bk. Merâtibu's-Sahih.

DE-SE- NÂ (دثا) - Bk. Se-nâ.

DE-SE-NÎ (دثنى) - Bk. Se-nî.

DECCÂLUN (دجال) - Sözlükte, mübalağa ile ism-i fail olarak, alındığı kök fiilinin değişik çekimlerine göre birkaç manaya gelir. "Ahır zamanda çıkacak yalancı; yalancı, yalan düzüp söyleyen, batılı hak suretinde gösteren" anlamları anmaya değer olanlardır. (Kamus, 3/206,7). Hadis ilminde kullanıldığı yere en uygun olanları ise yalancı ve ona yakın olarak batılı hak suretinde gösteren manalardır.

Böylesine ağır bir manası olan deccâlun, cerh lafızlarındandır. Cerhin en ağırına delâlet eden altıncı mertebesinde yer alır. En ağır cerhi ifade eder.

Cerhin altıncı mertebesinde yer alan lafızlar kaide olarak yalan söylediği sabit olmuş ravileri cerhetmekte kullanılır. Buna göre deccâlun ve benzeri lafızlardan birisiyle cerhedilmiş ravinin hadisi yalan sayılır. Hiçbir şekilde itibar edilmez.

DELÂ'İLU'N-NUBUVVE (دلائل النبوة) - "Peygamberliğin delilleri" demektir. **Camî'** türü hadis kitaplarını oluşturan ana konulardan biri olan **şemâil** içinde mütâlaa edilen ilim dallarındandır.

Konusunu özlü bir deyişle Hz. Peygamber (s.a.s)'in hak peygamber olduğunu gösteren ve hadisler arasında yer alan rivayetlerle bunların yorumları oluşturur.

Siyer ilmiyle de yakından ilgili olan konuya dair değişik eserler kaleme alınmıştır. Bellibaşlıları şunlardır:

1. **A'lâmu'n-Nubuvve** : Ebu Dâvud.

2. **Delâ'ilu'n-Nubuvve** : Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî

3. **Delâ'ilu'n-Nubuvve** : Ömer b. Ahmed, İbn Şâhin

4. **Delâ'ilu'n-Nubuvve** : Ebu Nu'aym el-İsbehânî

5. **Delâ'ilu'n-Nubuvve** : el-Beyhakî.

DİRÂYETU'L-HADİS İLMİ (علم دراية الحديث)

- Dirayet sözlükte bilmek, ince şeyleri kavramak, azimli ve güçlü olmak gibi manalara gelir. Dirâyetu'l-hadis, dirayet kelimesinin bilmek mânâsıyla alakalı olarak hadis ilminin kısımlarından biridir. Rivayetin şartlarından, çeşitlerinden ve muhtelif rivayet şekilleri hakkında verilmiş olan hükümlerden bahseder.

Başlığı altında da ayrıca söz konusu edileceği gibi, Hadis İlmî iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisi **İlm-i rivayeti'l-hadis (rivâyeti'l-hadis)** ikincisi ise **İlmu dirâyeti'l-hadis (dirâyetu'l-hadis ilmi)** dir. Şu da var ki, kimi muhaddislere göre dirâyetu'l-hadis ilmi **Hadis Usulu** ve **Mustalahu'l-hadis**le aynı manaya gelir. Kısaca rivayetin şartlarından, çeşitlerinden ve rivayet çeşitleri üzerinde verilen hükümlerden bahseden ilimdir. Ravilerin adaletli veya cerhedilmiş olmaları ile şartları, merviyât çeşitleri, hadislerin metin ve senetlerine nazaran sahih, hasen, zayıf, merfû', mevkûf, maktû' ve benzeri kısımlara ayrılması, hadis rivayet metotları, senetlerde adları geçen ravilerin vasıfları, nihayet bütün bunlarla ilgili kaideler hep dirâyetu'l-hadis ilminin konusuna girer. Kısacası dirâyetu'l-hadis ilmi, senet ile metnin hallerinden veya daha uygun bir ifadeyle, kabul ve red yönünden ravi ile mervinini hallerinden bahseden ilme denir. (Tecrid Mukaddimesi, 5, 6.).

DU'AFÂ (الضعفاء) - Zayıf manasına gelen **da'ifin** çoğuludur. Hadis Usulünde özellikle çeşitli yönlerden cerh ve ta'dil

alimlerinin tenkidine maruz kalmış ve bunun sonucu olarak zayıf sayılmış hadis ravilerine denir.

Bir hadisin sahih kabul edilip edilmemesi önce onu rivayet eden ravilerin adalet ve zabt durumlarına bağlıdır. Bu ikisi sıhhat şartlarının başında yer alır. Ravinin adalet sahibi olduğu ve sabt vasfı taşıdığı ancak bu vasıfları kaybetmesine sebep teşkil eden hallerinin olmadığı bilinmesiyle anlaşılır. Bunun içindir ki, cerh ve ta'dil ilminde söz sahibi hadis imamları ravilerin cerh ve ta'dil açısından hallerini tesbite çalışmışlar ve bu alanda oldukça başarılı olmuşlardır. Çalışmalarının sonucunda elde ettikleri bilgileri yazdıkları değerli kaynak eserlere geçirmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı sadece sika ravilere aittir. Diğer bir kısmı ise yalnızca du'afâ denilen zayıf ravilere ayrılmıştır. Sika ve zayıf ravileri bir arada alanları da vardır.

Zayıf ravilere tahsis edilmiş kitaplardan en meşhurları şunlardır:

1. **Kitâbu'd-Du'afâ:** Muhammed b. Abdillâh b. Abdirrahîm.
2. **Kitâbu'd-Du'afâ:** Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî.
3. **Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn:** Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'î.
4. **Kitâbu'd-Du'afâ'l-Kebîr:** Muhammed b. Amr b. Mûsa'l-Ukaylî.
5. **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddîsin ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn:** Muhammed b. Hibban (İbn Hibbân) el-Bustî.

DU'İFE (ضعیف) - Bk. Kad Du'ife.

E

EBÂHA LÎ (اباح لی) - Kelime manasıyla "bana müsaade etti" demektir. Bazı hadisciler tarafından **munâvele** yoluyla alınmış bir hadisin başkasına rivayetinde eda lafzı olarak kullanılan tabirlerdendir. Diğer bazı lafızlar kadar kullanılmış değildir.

EBU DÂVUD (أبو داود) Bk. Sünen-i Ebî Dâvud.

ECÂZE LÎ (اجاز لی) - "Bana icâzet verdi" anlamıyla bazı hadisciler tarafından icâzet yoluyla alınmış hadisleri rivayet ederken kullanılmış eda lafızlarındandır.

Aynı yerde ve manada **ecâzeni** lafzı da kullanılmıştır.

ECÂZENÎ (اجازنی) - Bk. Ecâze li.

ECEZTU EHLE ZEMÂNÎ (اجزت اهل زمانی) Bk. İcâze Âmme.

ECEZTU KULLE AHADİN (اجزت كل احد) Bk. İcâze Âmme.

ECEZTU LEKE CEMÎ'A MERVİYYÂTÎ (اجزت لك جميع مروياتی) - Bk. Eceztu leke (Lekum) cemîa mesmû'atî.

ECEZTU LEKE (LEKUM) CEMÎ'A MESMÛ'ÂTÎ (اجزت لك (لكم) جميع مسموعاتى) - "leke" yerine cemi muhatab zamiriyle "lekum" ile kullanıldığı gibi **mesmû'âtî** yerine **mervîyyâtî** lafzıyla da kullanılır. Her ikisi bir arada mütalaa edildiğinde manası "sana (veya size) bütün işittiğim (veya rivayet ettiğim) hadisler (in rivayeti) için icâzet verdim" demek olur. İcâzetin ikinci çeşidi olan muayyen şahsın muayyen şahsa gayri muayyen mervîyyâtının rivayeti için izin vermesinde kullanılan bir nevi eda lafzıdır.

Özel tabiriyle **icâzetu'l-mu'ayyen li-mu'ayyen fi gayri mu'ayyen** denilen icâzette şeyh esas itibarıyla belli kimse veya kimselere rivayet ettiği hadislerin nakledilmesi için herhangi bir sınırlama yapmaksızın izin verir. İznini verirken bu tabiri kullanır. Ancak işaret etmek gerekir ki böyle bir icâzette şeyh talib veya taliblere hangi kitabı veya hadislerinden ne kadarını rivayet hususunda izin verdiğini bildirmemiştir. Bu itibarla böyle bir icâzetin sıhhatinde ihtilaf olmuştur.

ECEZTU LEKE (LÎ FULÂN) MÂ SAHHA VE MA YESİHHU MİN MESMÛ'ÂTÎ

(اجزت لك (لفلان) ماصح و ما يصح من مسموعاتى) - "Sana göre sahih olan ve sahih olacak bütün işittiğim hadisleri rivayet etmene izin verdim" manasına bir tabirdir. İcâzet çeşitlerinden biri olan şeyhin henüz elde etmediği fakat ilerde edeceği hadislerin rivayet iznini önceden vermesinde eda lafzı olarak kullanılır.

Hususi tabiriyle **icâze mâ lem yetcham-melhu'l-mucîz bi-vechin** denilen ve icâzetin altıncı şekli olan bu nevi icâzette şeyh, o ana kadar rivayet etmediği, ancak ilerde elde etmeyi umduğu hadislerin rivayetine muhatabının sahih kabul edeceği kaydıyla izin verir. İznini verirken de bu tabiri kullanır. Bu çeşit icazetin caiz olup olmadığı konusunda icazet çeşitlerinden bahsederken yeterli bilgi verilecektir.

ECEZTU LEKE (Lİ-FULÂN) ME'ŞTE-MELET ALEYHİ FİHRİSTİ HÂZİHİ (اجزت لك (الفلان) ما اشتملت عليه فهرستی هذه
İcâzetu'l-mu'ayyen li mu'ayyen fi mu'ayyen.

ECEZTU LEKE KİTÂBE'L-FULÂNÎ (اجزت لك كتاب الفلانی
- Bk. İcâzetu'l-Mu'ayyen li mu'ayyen fi mu'ayyen.

ECEZTU Lİ-KULLİ VÂHİDİN (AHADİN)
(اجزت لكل واحد (احد) - Bk. İcâze Âmme.

ECEZTU Lİ-MEN EDREKE ZEMÂNÎ
(اجزت لمن ادرك زمانی) - "Zamanıma yetişenlere icazet verdim" demektir. Hadis rivayet mototlarından **icâzet** yoluyla rivayette kullanılan eda tabirlerindendir. **Eceztu ehle zemânî** ile aynı manayadır.

İcâze âmme maddesinde ayrıca görüleceği gibi şeyh durumundaki muhaddis bazen ne icazete konu olan kitap veya hadisleri ne de icazet verdiği kimse ya da kimseleri açıklamadan umumî bir ifadeyle hadislerinin rivayetine izin verir. Bu izni verirken bu ve benzeri lafızlar kullanır. Böyle yaşadığım devre yetişen herkese izin verdim diyerek verilen icazetin cevazında ihtilaf vardır.

ECEZTU Lİ-MEN KALE LA İLÂHE İLLALLAH (اجزت لمن قال لا اله الا الله) Bk. İcâze âmme.

ECEZTU Lİ-MEN YEŞÂ'U FULÂN (اجزت لمن يشاء فلان) - Bk. İcâze müallaka

ECEZTU Lİ-MEN YEŞÂ'U'L-İCÂZE (اجزت لمن يشاء الاجازة) - Bk. İcâze âmme.

ECEZTU Lİ-MEN YÛLEDU Lİ-FULÂN
(اجزت لمن يولد لفلان) - "Fulanın doğacak çocuğuna icazet verdim" demektir. Henüz hayatta olmayan (ma'dum) için verilen icazette kullanılan eda lafzıdır. (Bk. İcâze li'l-ma'dûm).

ECEZTU Lİ'L-MEV'CÛDÎN (اجزت للموجودين)
Bk. İcâze âmme.

ECEZTU Lİ'L-MUSLİMÎN (اجزت للمسلمين)
Bk. İcâze Âmme.

ECEZTU TALEBETE'L-İLMÎ Bİ-BELEDİ KEZÂ
(اجزت طلبة العلم ببلدی کذا) - Bk. İcâze Âmme.

ECEZTUKE (CEMÎ'A) MÂ UCİZE Lİ RÎVÂYETUH
(اجزتک (جميع) ما اجيز لی روايته) Bk. Eceztuke Mucâzâtî.

ECEZTUKE EN TERVİYE ANNÎ MÂ SAHHA İNDEKE MİMMÂ SEMÎ'TUHÛ VE MÂ SE'ESMA'UHÛ
(اجزتک ان تروی عنی ما (صح عندک مما سمعته وما ساسمعه) - Bk. İcâze mâ lem Yesma' hu'l-Mucîz..

ECEZTUKE İN AHBABTE (اجزتك ان احببت) - "İstersen sana icâzet veriyorum" demektir. Şeyhin rivayet isteğini tâlibe bırakmak şartıyla verdiği câzette edâ lafzı olarak kullanılır. aynı manada ve yerde **eceztuke in eredte; eceztuke in şî'te** lafızlarını kullananlar da olmuştur.

ECEZTUKE İN EREDTE (اجزتك ان اردت) - Bk. Eceztuke in Ahbebe.

ECEZTUKE İN Şİ'TE (اجزتك ان شئت) - Bk. Eceztuke in Ahbabte.

ECEZTUKE KİTÂBE'S-SUNEN (اجزتك كتاب السنن) Birçok sünen kitabını rivayet etmiş bulunan bir şeyhin talibe "sana sünen kitabını rivayete icazet verdim" demesi, mu'ayyen şahsın mu'ayyen şahsa mechul bir hadis kitabını rivayet etmesi için izin vermesini ifade eder. İcazetin dördüncü şeklinde kullanılan eda lafızlarındandır. Fazla bilgi için **icâze li'l-mechûl** maddesine bakılabilir.

ECEZTUKE MUCÂZÂTÎ (اجزتك مجازاتی) - "İcazet yoluyla aldığım hadisleri rivayet etmen için sana icazet verdim" manasına gelen bir tabirdir. Şeyhin icazet yoluyla rivayet etmiş olduğu hadisleri rivayet etmesi için talibe izin vermesini ifade eden eda lafızlarındandır.

Aynı manada **eceztuke (cemî'a) mâ ucize li rivâyetuh** (rivayeti için bana icazet verilmiş olan bütün hadisleri rivayet etmene icazet verdim) lafzı da kullanılır.

ECEZTUKE VE Lİ-EVLÂDİKE VE Lİ-AKÎBİKE (اجزتك ولا ولادك ولعقبك) - Bk. İcâze li'l-Ma'dûm.

ECVEDU'L-ESÂNİD (أجود الاسانيد) - Bk. Esahhu'l-Esânîd.

ECZÂ'U'L-HADÎS (أجزاء الحديث) - Bk. Cüz.

ECZÂ-YI HADÎSİYE (الأجزاء الحديثية) - Bk. Cüz.

EDÂ (الأداء) - "Eda etmek, yapmak, kılmak, yerine getirmek" manalarına gelir. Hadis usulünde genellikle rivayet karşılığı kullanılır. Şeyhin, hadis alma yollarından birisiyle elde ettiği hadisleri talebelerine rivayet etmesine denir. Buna göre bir hadisci kendi şeyhlerinden herhangi bir rivayet metoduyla elde ettiği hadisleri yine bu metotlardan birisiyle talebelerine rivayet ettiği zaman bunları eda etmiş demektir. (Lemehât, 343).

EDÂ LAFİZLARI (ألفاظ الأداء) - Hadis rivayet metotlarından birisiyle rivayeti belirtmek üzere isnatta kullanılan lafızlardır. Söz gelimi **semâ'** yoluyla rivayette kullanılan **haddesenâ, ahberanâ, arz** metoduyla rivayeti ifade eden **haddesenâ fulânun kırâ'aten aleyhi** birer eda lafızdırlar.

Hadis tahammül usulüllerinden herbiri için özellikle kullanılan bir eda lafzı olmamakla birlikte en çok kullanılanları belirlenmiş ve birinin diğeri yerine kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde uzun münakaşalar olmuştur. Bununla birlikte eda lafızları esas itibariyle hadisin hangi yolla alınmış olduğuna işarettten hali değillerdir. Bu bakımdan Hadis Usulü âlimleri her rivayet metodu ile alınan hadislerin edası sırasında kullanılan lafızları birbirinden ayırmışlar ve hangilerinin nerelerde daha çok kullanıldığını belirlemişlerdir.

Bazı hadis âlimleri eda lafızları tabirini **eda sigaları** deyişle ifade etmişlerdir.

EDA SİĞALARI (صيغ الأداء) - Bk. Eda Lafızları.

ED'AFU'L-ESÂNİD (أضعف الاسانيد) - Bk. Evha'l-Esânîd.

EDEB (الأدب) - Sözlükte edeb, terbiye manalarına gelen bu tabir, **câmi** denilen ve sekiz ana konudaki hadisleri ihtiva eden kitaplarda yeme-içme, konuşma, yürüme ve benzeri ahlaki konulardaki hadisleri bir araya getiren bölüm başlığının adıdır.

Edeb kelimesinin çoğulu âdâbtır. Bazı hadis kitaplarında söz konusu bölüm âdâb başlığı altında yer alır. (Bk. Âdâb).

EF'ÂLU'R-RESÛL (أفعال الرسول) - "Ef'âl" fiilin çoğulu olduğuna göre tamlama Hz. Peygamber (s.a)'in gerek insan, gerekse peygamber olarak işlediği işler manasına gelir.

Hadisler, bir anlamda **Sünnetin** sözlü ifadeleridir. Bunun yanı sıra Sünneti oluşturan üç kısımdan birisi, **fi'ili sünnettir**. Öyle olunca Hz. Peygamber'in hadislerde yansıyan fiillerinin başta İslâm Hukuku olmak üzere islâmî ilimlerde büyük önemi vardır.

Bununla birlikte onun bütün fiilleri, taşıdığı hükmü belirleyebilmek açısından bazı kısımlara ayrılmıştır. Bunların bir kısmı dinîdir ve İslâm şeri'atinin temelini oluşturur. Bir kısmı ise dinî değildir. Müslümanlar için insanî veya ahlaki değer taşımalarına ve örnek teşkil etmelerine rağmen İslâm şeriati dahilinde mütalaa edilmemiştir. Bu yüzden konu ihtilafıdır. Nitekim kimi İslâm alimleri onun her fiilini aynı değerle görürken kimileri dinî mahiyette olanların olmayanlardan ayırdedilmesi gerektiği görüşündedirler. Özetle, Hz. Peygamber (s.a)'in sözlerinin olduğu gibi, fiillerinin müslümanlar için delil ve uyulması gerekli oluşu, Allah Elçisi olmak sıfatıyla

birlikte ondan sadır olmak; şeriat hükmü koymak ve uyulması kastedilmek şartlarına bağlıdır. Bu şartları taşıyan ibâdet, tâ'at ve benzeri konularla ilgili fiilleri şer'i bir hüküm koyması yanında müslümanı bağlayıcı nitelik taşır.

Diğer taraftan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in oturma, kalkma, yürüme, yeme, içme gibi fiilleri insanlık gereği olduklarından şeriat değildirler; çünkü bunların kaynağı onun peygamberlik yönü değil, insanlığıdır. Aynı şekilde insanlık tecrübesi sonucu işlediği ticaret, ziraat, askeri birlik teşkili, savaş idaresi, bir hastalığa ilaç tavsiyesi gibi fiilleri de şer'i değildirler. Bunlar, müslümanlar için örnek oluştursalar bile, dinî hükümlerle ilgileri yoktur.

Hz. Peygamber'in fiilleri içinde kendisine has uygulamalar da vardır. Bunlar da örnek niteliği taşımadıkları sürece şeriat sayılmazlar. Dörtten fazla evlenmesi; her zaman ilgili nassa uygun olarak iki şahidin şahitliğiyle hüküm verdiği halde bir işte yalnız Huzeyme'nin şahitliğiyle yetinmesi gibi olaylar bunun örnekleridir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiilleri yukarıda nakledilen şartlarla Sünnet içinde mütalaa edilirler. Bu demektir ki, onun peygamber olarak yaptığı işlerden teşri ve müslümanların uyması maksadıyla işlenenler dinî mahiyette ad edilirler ve müslümanlar için delil oluştururlar. Müslümanların böyle fiillere uymaları gerekir. Ahlakî mahiyette olanları dinî olmasalar bile güzel ahlak örnekleri verdiklerinden uyulmalarında fazilet vardır. İnsanlık icabı işledikleri ise örnek vasfı yoksa uyulması mecburi değildir.

EFRÂD (الانراد) - "Tek, bir tek" manasına gelen "ferd" in çoğuludur. Sıfatın, nitelediği ismin yerine geçmesi kabilinden **el-ehâdisu'l-efrâd** (ferd hadisler) sıfat tamlaması yerine kullanılan bir deyimdir. Gerek mutlak veya nisbi olarak ravisinin

rivayette tek kalması, gerekse sadece bir şehirden olanların rivayet etmeleri sebebiyle **ferd** sayılan hadisleri ifade etmekte kullanılır.

Ferd hadislere dair müstakıl kitaplar telif edilmiştir. kısaca efrâd kitapları denilebilecek bu eserlerin en meşhurları ed-Dârekutnî'nin **Kitâbu'l-Efrâd**ı ile İbn Şâhin künyesiyle tanınmış Ebu Hafs Ömer b. Ahmed'in aynı isimdeki eseridir.

EFRÂDU'L-BULDÂN (أفراد البلدان) - Bel-delerin ferd hadisleri anlamını veren bir tamlama olup yalnızca bir beldede yaşayan ravi veya ravilerin rivayet ettikleri ferd hadislerle denilmiştir.

Misal vermek gerekirse, öyle hadisler vardır ki, sadece basralı veya yalnızca şamlı ravi veya ravilerce rivayet edildiğinden ferd sayılmıştır. Başka belde ravilerince rivayet edilmeyen böyle birkaç hadis, efrâdu'l-buldân tabiriyle ifade edilmiştir.

EHLUL-BİD'A (أهل البدعة) - Kısaca bid'ate kapılmış kimseler manasına gelir. Aynı manada **mubtedi'** veya çoğul olarak **mubtedi'a** lafızları da kullanılır. Genellikle İslâmiyetin kemale ermesinden sonra ortaya atılıp dine nisbet edilen bid'atlara kapılmış kimselere denir.

Hadis ilminde ehlu'l-bid'a denilince itikadî bid'atlar denilebilecek, sahâbe devrinin sonlarına doğru iyiden iyiye görülmeye başlayan Şi'a ve Râfizilik, Hâricilik ile daha sonraları vücut bulan Mürci'e, Cehmiye, Müşebbihe, Mücessime, Kaderiye, Cebriye, Mu'tezile gibi siyasi ve itikadî fırkaların taraftarları anlaşılır. Bu fırkaların herbirinin daha çok Kur'ân-ı Kerim'in müteşabih ayetlerini te'vil etmek, hadisleri zoraki bir biçimde yorumlamak, nihayet hadis uydurmak suretiyle ortaya atıp yaydıkları fikirlere de bid'at denilmiştir. Dolayısıyla aşırı mutaassıp taraftar olmasalar bile bu fikirlere kapılanlar da bid'at ehlinden sayılmışlardır.

Burada işaret etmek yerinde olur ki bid'atlar, umumiyetle sahibini -Allah korusun- küfre götüren ve tekfir edilmesine sebep olan **bid'at-i mükeffire** ve küfre götürmese de sahibinin fasık sayılmasına sebep olan **bid'at-i gayri mükeffire** olmak üzere iki kısma ayrılır. Buna bağlı olarak ehlu'l-bid'a da kapıldığı bid'atin şekline, bid'atini savunmada gösterdiği taassup ile yaymak konusundaki gayretlerine, bir de bid'atini müdafaa etmek üzere yalan söyleyip söylemediğine göre değerlendirilir.

Sahibinin ehl-i bid'attan sayılmasına sebep olan yukarıda isimleri sayılan fırkalardan Şi'a, Hz. Ali taraftarlarıdır. Başlangıçta Hz. Ali'nin imameti gibi makul bir fikirle yola çıktıkları halde **Râfıza** da denilen Râfiziler ile **Gulat-ı Şi'a** tabir edilen aşırı uçtaki şiiiler, işi onun peygamberliğini hatta ulûhiyetini iddia edecek kadar sapıklığın son noktasına götürmüşlerdir.

Havâric de denilen Hâriciler, Hz. Ali ile Mu'aviye arasında cereyan eden Sıffın savaşındaki hakem olayını bahane ederek Hz. Ali'ye karşı çıkan ve onun saflarından ayrılanlardır. Sayıları önceleri on iki bin civarında olan bu fırka bir taraftan yönetimde gevşek davranarak hata ettiğini ileri sürerek Hz. Osman'ı; hakemi kabul ettiğinden dolayı Hz. Ali'yi, Öte yandan Hz. Ali'nin hakkı olan hilafeti gasbettiği için Hz. Mu'aviyeyi, büyük günah (kebâir) işlediklerini ileri sürerek küfürle itham etmişlerdir.

Murci'e murtekibu'l-kebire (büyük günah işleyeninin durumu) meselesinden çıkmıştır. Bu gruba mürci'e denilmesinin sebebi, büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü Allah'a irca etmeleri, ameli imandan ayırarak tehir etmeleridir.

Cehmiye Allah'ın sıfatlarını ta'til eden fırka olarak bilinir. Müşebbihe ile Mücessime Allah'ı -haşa- insana benzetenlerle O'nu insan gibi cisme nisbet edenlerdir. Kaderiye ile Cebriye kader üzerindeki münakaşaların ortaya çıkardığı iki fırkadır. Bunlardan Kade-

riye, kaderi inkâr ederek insana sonsuz bir hürriyet ve irade tanır. İyi ve kötü her fiilin insanın kendisinden sadır olduğunu ileri sürer. Cebrîye ise aksine insanın rüzgâr önündeki tüy gibi olduğu; hiçbir irade gücü ve hürriyeti olmadığı görüşündedir. Bu iki fırkadan biri kaderi inkâr, diğeri kulun iradesini kaldırarak, her şeyi ilahî takdire bağladığı için her ikisinin mensubu ehl-i bid'at'tan sayılmıştır.

Cehmiyenin ilahî sıfatları ta'til edişi ile Kaderiyenin kaderi inkâr akidesinin tesiriyle vücut bulan Mu'tezile, tamamen eski Yunan felsefesinin etkisi altında gelişmiş bir fırkadır. İşte temel görüşlerini kısaca özetlemeye çalıştığımız bu fırkaların mensupları genelde bid'at ehli sayılmışlardır.

Ehlu'l-bid'a Hadis ilminde daha çok cerh ve ta'dil ilminin konusudur. Şöyle ki, hadis ravileri arasında yukarıda kısaca açıklanan ve bid'at telakki edilen fırkalara mensup olarak görüşlerini paylaşanlar çıkmıştır. Cerh ve ta'dil alimleri, bunların hallerini araştırıp, durumlarına göre hükümler vermişlerdir. Tabiatıyla ehl-i bid'attan sayılan ravilerin rivayet ettikleri hadislerle bu hadisleri rivayet etmenin hükmünü de açıklamışlardır. Bu hükümleri özetleyecek olursak,

İslâm alimlerinin tümüne göre sahibini küfre götüren bir itikaddan dolayı ehl-i bid'atten sayılan ravinin rivayeti kabul edilmez. Bir diğer görüşe göre böyle bir ravi, kendi akidesini yaymak ve propagandasını yapmak maksadiyle yalan uydurmanın helâl olduğuna inananlardan değilse rivayetleri makbuldür. Hattâbiye gibi akidesini yaymak ve yayılmasını sağlamak kasdiyle yalan söylemeyi helal görenlerdense kabul edilmez.

Kimi alimlere göre bid'at sahibi ravinin rivayeti diğer ta'n sebeplerinden kurtulmuşsa kabul edilir. İbn Haceri'l-Askalânî'nin "tahkik ehlinin görüşü" olarak nitelediği diğer bir görüşe göre bid'at ile tekfir edilen ravi sırf bid'ati yüzünden reddolunmamalıdır; zira kendilerine

karşı olanların bid'at ehlinden olduğunu söylemeyen hiçbir taife yoktur. Hatta bazıları, bütün muhaliflerini tekfir edecek kadar ileri giderler. Buna göre bütün bid'at ehli sayılan ravilerin rivayetleri genelde merdud sayıldığı takdirde iş, gerçekten ehl-i bid'attan olanların da olmaları da reddine varır. Bu konuda güvenilebilecek görüş şudur: Rivayeti reddedilen bid'atçı ravi namaz, oruç, hac, zekât gibi dinî vazifelerden birini inkâr eden, yahut daha kötüsü, inkârla kalmayıp aksine inanan kimse olmadığı takdirde, rivayet hususunda zabt ve itkan, dışardan görünüş itibariyle de vera ve takva sahibi olduktan sonra rivayetini kabule hiçbir mani yoktur.

Kapıldığı bid'ati, hiçbir taife tarafından küfürle itham edilmesini gerektirmeyen, sadece fasık sayılmasını gerektiren ravinin rivayetinin kabulü konusunda ise üç görüş vardır. Bunlardan İmam Malik'e nisbet edilen ilkinde göre fıska nisbet edilen ravi, ister itikadının propagandasını yapan dâ'i olsun, ister olmasın; ister mezhebini desteklemek maksadiyle yalanı helal görsün, ister görmesin rivayeti reddedilir; zira bid'ate kapılan ravi, bid'atinden dolayı fasıktır. Dolayısıyla fıska te'vil edilmiş de olsa te'vilsiz fasık sayılan ravi gibi kabul edilir ve rivayeti reddolunur. Nasıl ki kafirin küfrü te'vil edileni ile edilmeyeni arasında fark yoktur. Mübtedi'nin rivayetini kabul etmek bir de onun bid'atinin değerini artırmaya ve adını anmak suretiyle adının yayılmasına sebep olur.

İkinci görüşe göre bid'ate kapılan ravinin rivayeti, bid'atine rağbeti artırmak maksadiyle yalan söylemeyi caiz gören bir kimse olmadıkça, dâ'i olsun olmasın, faraketmez; kabul edilir. Yukarıda da bir nebze söz konusu edilen bu görüş, İmam Şâfi'î'ye aittir. Onun bu konuda şöyle dediği nakledilir: "Rafizilerin Hattâbiye kolu hariç, heva ehlinin rivayeti kabul edilir." Hattâbiye ise kendi taraftarlarının lehine yalan şahitliği caiz görürler. Nakledildiğine göre İbn Ebi Leylâ, Sufyânus-

Sevri ve Ebu Yusuf'un görüşü de budur. (Kifāye, 194, 5).

Üçüncü ve en sahih olan görüşe gelince, şöyledir: Kendisini fâsık yapan bid'ate sahip ravi, dâ'i olmadığı sürece rivayeti makbuldür. Bid'atinin propagandasını yapanlardanansa makbul değildir; zira bid'atinin propagandasını yapan kimse- nin, akidesinin aleyhine olabilecek rivayetleri gizlemek hevesine düşüp onları tahrif ederek kendi mezhebinin öngördüğü şekle sokmasından korkulur. Bununla birlikte kimi muhaddisler, mezhebinin da'isi olmayan yani propagandasını yapmayan ravinin rivayeti, kendi bid'atini takviye edecek bir şey değilse kabul edilir görüşündedirler. Nitekim Ebu İshâk b. Ya'kubu'l-Cûzecânî şöyle demiştir: "Bid'at ehlin- den bazıları hak yoldan yani sünnetten sapmış olmakla birlikte doğru sözlüdürler. Böylelerinin rivayet ettiği hadisi, bid'atini takviye edecek cinsten değilse, kabul etmekten başka çare yok- tur." (Tecrid Mukaddimesi, 329, 30).

Zâhiriye âlimlerinden İbn Hazm da bid'at sahibi ravinin sadûk, hıfz ve itkan sahibi olması şartıyla rivayetinin kabul edileceği görüşündedir. Ona göre ravinin da'i olup olmaması farketmez. Yeter ki, sadık, hıfız tam ve itkan sahibi olsun.

Görülüyor ki ehl-i bid'attan olan ravinin rivayeti genelde bid'atinin propagandasını yapan biri olmadığı sürece merdud sayılmamıştır. Ne var ki ravi, rafizî ise da'i olsun olmasın, rivayeti makbul değildir. Zehebî'ye göre tam manasiyle rafizî olan bir kimsenin hadis rivayetinde hiçbir kıymeti yoktur. Özellikle rafizilerden özü sözü doğru, kendisine güvenilir bir kimse bulmak imkânsızdır; zira yalan bunların iliklerine işlemiştir. Takıyye ve nifak ise rafizilerde huy haline gelmiştir. (Mizân, 1/6).

Rafizilerin rivayetleriyle amel konusunda da üç görüş vardır. Bunlardan birincisine göre kayıtsız şartsız amel edilmez. İkincisi, yalancılık ve hadis uydurmakla cerhedilen hariç, râfizî ravinin rivayetiyle amel edilebilir. Üçüncüsüne göre ise

sadûk ve rivayet ettiğini bilen rafizinin rivayeti kabul edilir. Dai olanın rivayeti sadûk bile olsa reddolunur. (Mizân, 1/27).

Burada işaret etmek gerekir ki, rafizî raviler hakkında bu derece sert kayıtlar getirilmiş olmasına rağmen Şi'a için aynı derecede sert kaidelerin getirilmemiş olması dikkate şayandır. Bunun sebepleri vardır. Bir kere rafiziler, Şi'anın aşırı uçta olanlarıdır. İdeolojileri uğruna yalan söylemeyi mübah görürler. Yalancılığı adeta meslek haline getirmişlerdir. İmam Şafi'i "Rafiziler kadar yalan söyleyen, yalancı şahitlik yapan kimse görmedim" demiştir. Yezid b. Harun da şunları söylemiştir: "Dai olmadıkça bid'at ehlin- den olan herkesten hadis yazılır. Ancak rafiziler müstesna; çünkü onlar yalan söylerler."

Öte yandan Râfiziler hadis uydurmakla ve uydurdukları hadislerle dinî emirler gözüyle bakmakla tanınmışlardır. (Mizân, 1/28). Sadakat ve itkanın ön planda tutulduğu hadis rivayetinde yalana başvurdukları kadar bilhassa Hz. Ebubekr ve Hz. Ömer'e dil uzatırlar. Abdullah İbnu'l-Mubârek böyle biri hakkında şöyle demiştir: "Ondan rivayette bulunmayınız; zira o selefe söverdi." (Mizân, 3/249). Râfizilerin rivayetlerine itibar edilmeyişinin başlıca sebepleri bunlardır. Hiç biri olmasa bile yalan söylemeleri rivayetlerinin reddedilmesi için yeterli sebeptir.

Şi'âya gelince bu fırka İslâm Tarihinde hadis uydurma faaliyetlerine önyak olmuştur. Kendilerine has bir hadis anlayışı vardır. Meselâ isnadı Ehl-i Beytten birine veya onlarca makbul sahabiye varmayan hadislerle hadis gözüyle bakmazlar. Râfiziler kadar olmasa da yine bilhassa Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'e dil uzatırlar. Onlar kadar bid'atini müdafaa eden, yaymaya çalışan fırka yoktur. Bununla beraber şii ravilerin rivayetleri için râfizilerin rivayetlerini kabul ölçüleri de- recesinde sert tedbirlerin getirilmeyişinin önemli bir sebebi ikincilerine gulât denilmesine yol açan aşırı tutumlarıdır. Şu da var ki tabi'in ile tebe'u't-tâbi'in içinde Şia

taarafı olmakla cerhedilen pek çok muhaddis ve ravi vardır. Nitekim es-Suyûtî, gerek **Sahih-i Buhârî**, gerek **Sahih-i Müslim**, gerekse her ikisinin ravileri arasında Şia bid'atıyla ta'n edilmiş ravilerin de bulunduğu 82 isim kaydetmiştir. (**Tecrid Mukaddimesi**, 1/330). Diyaneti sağlam, verası kuvvetli, sıdkı malum ve sabit olan bu gibi bid'ate kapılmış raviler reddedildiği takdirde pek çok hadisi reddetmek icap eder. Bu önemli sebep dikkate alındığında aralarında Şiaya mensup olmakla itham edilenlerin de bulunduğu bid'at sahibi nice ravide hadis rivayetinde esas olan sadakat ile vera ve itkan esas alınmış ve hadisleri makbul addedilmiştir.

EHLU'L-ESER (اهل الأثر) - Bk. Ashâbu'l-Hadis.

EHLU'L-HADÎS (اهل الحديث) - Bk. Ashâbu'l-Hadis.

EHLU'L-HEVÂ (اهل الهوى) - Hevâ, sözlükte bir nesneye meftunluk ve aşk mânâsıdır. Hayırda da şerde de kullanılır. Nefsin istek ve arzusuna hevâ denir ki murat, şehvet arzusudur. İnsan nefsinin irade ve arzu ettiği nesneye de heva denir. Aynı kelime bir nesneyi sevmek, ona muhabbet duyguları beslemek manasına da gelir. Çoğulu **ehvâ**dır. (**Kamus**, 3/957, 8). Buna göre ehlu'l-hevâ, bir şeye meftun olanlar, nefisleri için bir şeyler arzu edenler, bir nesneye karşı içlerinde arzu ve istek duyanlar, ona düşkün olanlar manasına bir tabiridir.

Hadis ilminde ehlu'l-hevâ, **ehlu'l-bid'a** tabiriyle aynı manada kullanılmış ve özellikle kelamcılar kasdedilmiştir. Bilindiği gibi kelamcılar eski Yunan felsefesinin meselelerini adeta İslâm Dini'ne uygulamaya gibi bir tutum izlemişlerdir. Allah'ın sıfatları üzerinde münakaşalar açan, Kur'an-ı Kerim yaratılmış mıdır, değil midir tartışmalarına zemin

hazırlayanlar onlardır. Başta Mu'tezile olmak üzere Mürci'e, Kaderiye, Cebriye gibi itikadi fırkaların Allah'ın sıfatları, kaza-kader, büyük günahlar, insanın filleri gibi imanla ilgili pek çok konuda yaptıkları münakaşalarda kelamcıların büyük payı vardır. Kelamcılar birçok konuda kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sahih hadisleriyle açıklananların ötesinde çetin meselelere dalmışlardır. Sahabîlerin ve Tâbi'u'nun Kur'an-ı Kerim ışığında şekillenmiş itikatlarına zıt görüşlerin ortaya çıkışında bunların önemli rolleri olmuştur. Denilebilir ki ehl-i bid'atın yaptıklarını bir başka açıdan kelamcılar yapmışlardır.

İbn Abdilberr'e göre bütün İslâm ülkelerindeki kelamcılar ehl-i bid'atdandır, yolunu şaşırmış kimselerdir. Nereye giderlerse gitsinler alim olarak itibar edilmezler. Gerçek manada İslâm âlimleri Hadis ve Fıkıh alimleridir. İmam Mâlik de bid'at ve heva ehlinde olanların şahitliğinin caiz olmadığı görüşündedir. O'na göre Eş'arî de olsa bütün kelamcılar heva ehlidirler. Bid'atları sebebiyle sürgün edilir; tedibe maruz bırakılırlar. Eğer bid'atlerinde devam ederlerse tevbeye çağırılırlar. el-Hasenu'l-Basri de "heva ehli ile birlikte aynı mecliste oturmayın. onlarla münakaşaya girmeyin. Onları dinlemeyin" tavsiyesinde bulunmuştur. (**Câmi'u Beyân'l-İlm**, 2/117, 8).

Görüldüğü gibi ehlu'l-hevâ, hadis ilminde ehlu'l-bid'a karşılığı olarak kullanılmıştır. ancak kaydetmek gerekir ki, ehlu'l-bid'a tabiri daha umumidir.

EHLU'S-SUFFE (اهل الصفه) - Bk. Ashâb-ı Suffe.

E'İMME HAMSE (الائمة الخمسة) - "Beş imam" demek olup **el-kutubu's-Sitte** sahiplerinden Buhârî ve Müslim ile Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nese'i olmak üzere beşine denir.

E'İMME SİTTE (الائمة الستة) "Altı imam" anlamına sıfat tamlamasıdır. el-Kutubu's-Sitte sahiplerini ifade eden ayrı bir tabirdir.

EKÂBİR VE ESÂĞİR (الاكابر والاصاغر) - Hadis Usulünde **rivayetu'l-ekâbir ani'l-esâğir** (büyüklerin küçüklerden rivayeti) şeklinde geçer. Normalde küçüklerin büyüklerden rivayeti en çok görülen rivayet şeklidir. Ancak, kendisinden rivayette bulunulan ravi (el-merviyî anı) az da olsa rivayet eden raviden gerek yaş, gerekse fazilet itibarıyla üstün olabilir. Bu durumda hataya veya isnadda takdim-tehir olduğu vehmine düşmek ihtimali söz konusudur. Öyle olunca da ekâbir ve esâğir konusu önemli bir konu maktadır. (Ulûm, 276).

İbnu's-Salâha göre ekâbirin esâğirden rivayeti birkaç çeşittir. Bunlardan birincisi ravinin, kendisinden rivayette bulunulan şeyhten yaşça büyük, tabaka itibarıyla önde olmasıdır. ez-Zuhrî ile Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî'nin Mâlik b. Enes'ten; müteahhirinden Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Ahmed'in bazı eserlerinde talebesi el-Hatibu'l-Bağdâdî'den rivayetleri buna misaldir.

İkincisi, ravinin, rivayette bulunduğu şeyhinden hadis bilgisi ve hıfz yönünden daha üstün ancak yaşça küçük olması halidir. Mâlik b. Enes'in Abdullah b. Dinardan; Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin Ubeydullah b. Musa el-Absî'den rivayetleri de bu konuda misaldir.

Üçüncüsü, ravinin rivayette bulunduğu kimseden hem yaşça büyük, hem Hadis ilminde üstün olmasıdır. Abdulğani b. Sa'îd'in Muhammed b. Ali es-Sûrî'den, Ebu Bekri'l-Berkânî'nin el Hatibu'l-Bağdâdî'den, el-Hatib'in Ebu Nasr b. Mâkûlâ'dan rivayetleri bu cümledendir.

Sahabenin tabi'inden rivayetleri de ekabirin esagirden rivayetlerine dahildir. Abâdile ve diğer bazı sahâbilerin Ka'bu'l-

Ahbâr'dan rivayetleri buna misal teşkil eder. Tabi'ilerin Tebe'u't-Tabi'in nesline mensup birinden rivayetleri de aynı şekilde büyüklerin küçüklerden rivayetlerinin misalini oluşturur. Nitekim kendisi tâbi'i olmayan Amr b. Şu'ayb'dan bir rivayete göre yirmiden fazla, bir rivayete göre yetmiş, Hafız Ebu'l-Fadl el-İrâkî'nin tesbitine göre ise elli küsür tâbi'i hadis rivayet etmiştir. (Ulûm, 277, 8; Tedrîb, 2/244,5).

EKSERU'S-SAHÂBE FETVEN (اكثر الصحابة) "Sahâbenin çok fetva verenleri" (فتو) karşılığı bir tabirdir. Sahâbiler içinde en fazla fetva veren Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbâs, Ömer İbnu'l-Hattâb, Abdullah b. Mes'ud, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Ömer ve Hz. A'îşe'yi ifade eden bir deyiş olarak kullanılmıştır. (Bazı Hadis Meseleleri, 35).

EKSERU'S-SAHÂBE HADİSEN (اكثر الصحابة حديثاً) - Bk. Muksirûn.

EKZEBU'N-NÂS (اكذب الناس) - "İnsanların en yalancısı" manasına gelen bir tabir olup cerh lafızlarındandır. İbn ebî Hâtim'in dört mertebe olarak tesbit ettiği cerh lafızlarına İbn Haceri'l-Askalânî'nin eklediği en ağır cerhe delâlet eden lafızlar arasında yer alır. Hakkında ekzebu'n-nâs denilen bir ravinin hadisleri yalan sayılır.

ELFÂZ-I CÂZİME (الالفاظ الجازمة) - Bk. Cezm Lafızları.

ELFÂZU'L-CERH (الفاظ الجرح) - Bk. Cerh Lafızları.

ELFÂZ-I CERH VE TA'DİL (الفاظ الجرح والتعديل) - Bk. Cerh ve Ta'dil Lafızları.

ELFÂZU'L-EDÂ (الفاء الاداء) - Bk. Edâ Lafızları.

ELFÂZU'T-TA'DÎL (الفاء التعديل) - Bk. Ta'dil Lafızları.

ELFİYYE (الالفية) - "Binlik" anlamına gelen bir tabirdir. Hadis Usûlû konularını bin beyitle anlatan manzum eserlere denir.

Abdurrahim İbnu'l-Huseyn el-İrâkî'nin **Elfiyyesi** ile Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî'nin **Elfiyyetu'l-Hadisi** konunun örnekleridir. İbnu's-Salâh'ın **Ulûmu'l-Hadisini** nazım yoluyla ifade eden ilki es-Sehâvî tarafından şerhedilmiş; şerhe **Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî** adı verilmiştir. Bu eser, aslı olan **Elfiyye** gibi birkaç kere basılmıştır. Suyûtî'nin **Elfiyye**'sinin de birkaç baskısı vardır.

ELKÂB (الألقاب)- Lakab'ın çoğuludur. Lakab, bilinen mânâsıyla bir kimsenin asıl isminden ayrı olarak takındığı isimdir. aynı kökten **telkîb**, bir kimseye lakab vermek, **telakkub** ise lakablanmak demektir.

Lakab, teşrif lakabı, ta'rif lakabı ve tahkir lakabı olmak üzere üç şekilde olur. Teşrif lakabı bir kimseye iltifat etmek, onun meziyetlerini dile getirmek için söylenen lakabdır. Sultan Birinci Selim'e dirayeti yüzünden takılan Yavuz lakabı gibi. Ta'rif lakabı, kişiyi tanımada yardımcı olan lakabdır. Şairlerin mahlasları bu kabildendir. Bir kimseyi küçük düşürücü veya ona hakaret kasdıyla söylenen tahkir lakabları İslâm'da caiz değildir. Bir şahsın hoşuna gitmeyecek lakaplarla çağırılması da öyledir. Bu konuda. ".... *birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın*" buyurulmuştur. (Hucurât, 11).

Bir kimsenin herhangi bir vasfı, hali veya başından geçen ilginç bir olay veyahutta

herhangi bir sebeple verilen ve bazen isminden çok meşhur olan lakabıyla anılması geleneği çok eskidir. İslâmiyette ilk lakabın Hz. Ebubekr'in Atik lakabı olduğu söylenir. Ne var ki bu lakabın ona ne sebeple verildiği ihtilaflıdır. Kimi alimler Hz. Ebubekr'in atâkati yani yüzünün güzelliği ve nurlu oluşu yüzünden bu lakabla anıldığı görüşündedirler. Kimi de bu lakabı **Atîkullâhi mine'n-nâr** (Allah'ın Cehennem'den uzak tuttuğu kimse) manasıyla açıklamışlardır. (**Tedrib**, 2/290).

Hadis ilminde elkâb, veya öteki adıyla **elkâbu'l-muhaddisin**, rical ilmiyle ilgili bir konudur. Mevzu itibariyle meşhur ravilerin lakabları, lakablarıyla tanınanların isim ve künyeleriyle ilgilidir. Konunun önemi şuradan gelir: Hadis ravilerinden bahseden kitaplarda bir ravi metot icabı veya hakkında elde edilebilen malumatın müsaade ettiği ölçüde, çok kere ismiyle zikredilir. Arada bir lakabıyla kaydedilenler de olur. Ravilerin lakablarının bilinmemesi, bazı mahzurların doğmasına yol açabilir. Söz gelişi, bir yerde ismiyle, bir başka yerde lakabıyla zikredilen bir ravinin ayrı ayrı şahıslar zannedilme ihtimali her zaman vardır. Mesela, Suheyl b. Ebî Salih'in kardeşi Abdullah b. Ebî Sâlih, bazı yerlerde Abbâd b. Ebî Sâlih lakabıyla geçer. Bunları birbirine karıştırıp aynı şahsı ayrı kişiler sananlar olmuştur. (**Tedrib**, 2/289). O halde ravilerin lakablarının bilinmesi her şeyden önce hatanın önüne geçer. Kaldı ki, lakabın bilinmesi ravinin de bilinmesi demektir. İsmi ve lakabı bilinen ravi hakkında verilen hükümler ise daha isabetli olur. Ayrıca ravinin lakabının bilinmesi onun yanlış değerlendirilmesine manidir. Nitekim İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine bakılırsa meşhur muhaddis Ebu Hâtim b. Hibbân, Abdullah b. Muhammed ed-Da'if lakabının ona sıska ve zayıf olduğundan verildiğini bilmediği için zayıf ravi zannetmiştir. Oysa Ebu Hâtim er-Râzî, belki de telkib sebebini bildiğinden ondan hadis rivayet etmekte bir an bile tereddüt etmemiştir. (**Ulûm**, 305). Abdulğani b. Sa'id'in

Abdullah'ı da katarak söylediği şu sözler lakabların bilinmeyişi yüzünden yanlış değerlendirmelerin yapılabileceğinin ifadesidir: "İki yüce kişi vardır ki lakabları kötüdür. Bunlardan biri Mu'aviye b. Abdilkerim ed-Dâl diğeri Abdullah b. Muhammed ed-Da'ifdir." Hatırlanacağı üzere ed-Dâl, yolunu şaşırmış, dalâlette kalan, kısaca sapık insan demektir. Mu'aviye'ye Mekke yolunda yittiği için verilmiştir. Abdullah'ın ed-Da'if lakabı ise elinde olmayan bir sebebin sonucudur.

İbnu's-Salâh, kötü lakablı olduğu halde aslında üstün hasletlere sahip bir üçüncü şahıs olarak Arım denilen Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. Ebi'l-Fadli's-Sedûsi'yi misal verir. Muhammed, her ne kadar Arım yani fesatçı lakabıyla anılmışsa da lakabının adamı olmaktan tamamen uzaktır.

Şu hale göre ravilerin lakablarının bilinmesi, onların tanınmalarına önemli ölçüde yardımcı olur. İsim benzerliği olan diğer ravilerle karıştırılmamalarının önüne geçer. Haklarında doğru değerlendirme yapılmasını sağlar.

Lakabların bir kısmının telkib sebepleri bilindiği gibi bir kısmının bilinmez. Elkâb konusunda tasnif edilmiş kitaplar da lakablarıyla meşhur ravilerin isimleri açıklanırken bilinen telkib sebepleri de açıklanmıştır. Bunlardan İbnu's-Salâh'ın kaydettiklerini naklediyoruz.

Gunder: Ebubekr Muhammed b. Ca'feri'l-Basri'nin lakabıdır. Rivayete göre İbn Cureyc Basra'ya gelerek el-Hasenu'l-Basri'den hadis rivayet eder. İtiraz edilir. İş nizaya kadar varır. En şiddetli tartışanlardan biri de Muhammed b. Ca'ferdir. Bunun üzerine İbn Cureyc, Hicazlıların münakaşa sevenlere söyledikleri şekilde "Gunder, sen sus!" der. Bundan sonra Muhammed'in lakabı Gunder olur. Zamanla bu tabir cedelciler arasında yaygın hale gelir.

Rical kitaplarında Gunder lakabıyla zikredilmiş hayli ravi vardır. söz gelişi Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ca'feri'r-Râzi,

Ebubekr Muhammed b. Ca'feri'l-Bağdâdi, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdi hep Gunder lakabıyla anılanlardır. Tabiatıyla adı Muhammed b. Ca'fer olmadığı halde Gunder lakabı alanlar da vardır.

Guncâr: Ebu Ahmed İsa b. Musa'nın lakabıdır. Yanakları kırmızı olduğundan bu lakabı almıştır. Aynı lakabla meşhur alimlerden biri de **Târih Buhârâ** kitabının musannifi Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Buhâridir.

Sa'ika: Ebu Yahya Muhammed b. Abdurrahimin yıldırım manasına gelen bu lakabı hadisleri çabuk ezberlemesi, süratli müzakere etmesi yüzünden verilmiştir.

Şebâb: Halifetu'bnu Hayyât'ın lakabıdır.

Zuneyc: Ebu Gassân Muhammed b. Amri'l-İsbehâni'nin lakabıdır.

Ruste: Ebu'l-Hasen Abdurrahmân b. Umer'e verilen lakabdır.

Suneyd: el-Huseyn b. Dâvud el-Missisi'ye verilmiştir.

Bundâr: Bu lakab Buhâri ve Müslim'in şeyhi olan Muhammed b. Beşşâr'a hadisdeki hıfz ve itkanının sağlamlığı veya hadisle fazlaca meşguliyeti sebebiyle verilmiştir. (1)

Kaysar: Ebu'n-Nadr Hâşim İbnu'l-Kasim'in lakabıdır.

el-Ahfeş: **Ğaribu'l-Muvatta** kitabının musannifi Ahmed b. İmrân el-Basri'nin lakabıdır. Ayrıca el-Ahfeş lakabıyla meşhur üç filolog vardır.

Murabbâ': Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdi'nin lakabıdır.

Abiduni'l-İclu: Ebu Ali el-Huseyn b. Muhammed el-Bağdâdi'nin lakabıdır. (2)

Mâ Ğamme: Allân lakabıyla da tanınan ve Allân Mâ Gamme şeklinde iki lakabı olduğu da söylenen Ali İbnu'l-Hasen b. Abdissamed el-Bağdâdi'ye verilen lakabdır. Rivayete göre Yahya b. Ma'in, ashabından beş kişiye bu lakabı vermiştir.

Seccâde: el-Hasen b. Hammâd'ın lakabıdır. Aynı lakabla meşhur olan ikinci bir ravi, el-Huseyn b. Ahmeddir. el-Haseni bundan ayırmak için ona Seccâde el-Meşhûr denilmiştir.

Müşkdâne: "Mis Kabı" manasına gelen bu lakabla Abdullah b. Umer b. Muhammed telkib edilmiştir.

Mutayyen: "Balçıkla sıvanmış" veya "çamura bulanmış" manasına gelen bu lakabı Ebu Ca'feri'l-Hadramî almıştır. ⁽³⁾

Abdân: Bu lakabı alan epey ravi vardır. En büyükleri Abdullah İbnu'l-Mubârek ashabından Abdullah b. Osman el-Mervezidir. (Ulûm, 306-309).

Hadis ilminde büyük önemi bulunan elkâb konusunda çeşitli kitaplar tasnif edilmiştir. Bu kitaplar içinde en önemlileri şunlardır:

1. **Kitâbu'l-Elkâb ve'l-Kunâ:** Ebubekr Ahmed b. Abdirrahmân eş-Şirâzî

2. **Muntehâ'l-Kemâl fî Ma'rifeti Elkâbi'r-Ricâl:** Ebu'l-Fadl Ali İbnu'l-Huseyn b. Ahmed el-Felekî.

3. **Keşfu'n-Nikâb an Esmâ'il-Elkâb:** Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu'l-Cevzî.

4. **Nuzhetu'l-Elbâb:** İbn Haceri'l-Askalânî.

5. **Keşfu'n-Nikâb ani'l-Elkâb:** Celaluddin Abdurrahmân b. Ebibekr es-Suyûtî. (Mustatrafe, 90).

(1) Bundâr, harac divanının defterlerine sahip memur demektir. Denildi ki, Muhammed b. Beşşâr'a Bundâr lakabı, memleketinin bütün hadislerini toplaması yüzünden verilmiştir. (Hulâsa, 328).

(2) Lakab, el-İcl (buzağı) kelimesinin ötresi ile okunur. Buna göre Abidun vasıf, el-İclu lakab olmaktadır. Bunların izaferi caiz değildir. Şu da varki İbnu's-Salâh, el-Huseyn'in künyesini Ebu Abdillah olarak kaydetmiştir. Bizim yazdığımız Târîhu Bağdâda göredir. (8/94). Burada bu lakabı almasının sebebi olarak özellikle mûsned hadisleri hıfzetmesi gösterilmiştir.

(3) İbnu's-Salâh, Buhârî Şeyhi Ebu Nu'aym el-Fadl b. Dukeyn'in iki kişiye bu lakabla hitap ettiğini, onların da kabul ettiklerini kaydeder. Bunlardan biri hadis meclisine gelirken giyinir

kuşanır, kokular sürünürmüş. İkincisi çocukken arkadaşlarıyla çamurlar içinde oynar, arkadaşları sırtına çamur swarlarımış. Bir gün Ebu Nu'aym onu üstü başı çamur içinde görmüş. "Ya Mutayyen demiş; hadis meclisine neden gelmiyorsun?" (Tedrîb, 2/296, 7).

ELKÂBU'L-MUHADDİSİN (القاب المحدثين)
- Bk. Elkâb.

EMÂLÎ (الأمالي) - İmla etmek, yazmak manasına **imlânın** çoğuludur. **Meclis** veya çoğuluyla **mecâlis** denilen ve hadis yazmak için yapılan toplantılarda talebenin yazdığı hadislerden meydana gelen kitaplara denir. Şafii'ler emâlî yerine **ta'lik** sözünü kullanırlar. (Bazı Hadis Meseleleri, 102).

Emâlî Kitaplarının en meşhurları arasında el-Bezzâr, Muhammed b. İshâk b. Mende, el-Hâkimu'n-Nisâbüri, el-Hasen b. Ali el-Cevherî, el-Hatibu'l-Bağdâdî, İbn Asâkir'in emâlîleri ile Abdulkırım b. Muhammed er-Râfi'nin Fatiha Suresinin kelimeleri sayısınca 30 mecliste imla ettiği hadislerden oluşan Emâlisi kayda değer. Ebu Zur'a Ahmed b. Abdurrahman el-İrakî ile İbn Haceri'l-Askalânî'nin emalileri de aynı alanda meşhur eserlerdir.

EMÂNET (الأمانة) - Sözlükte güvenilir olmak manasına mastardır. Hadis usulünde ravinin sika yani güvenilir biri olduğunu ifade eden tabir olarak kullanılmıştır.

EMERA (أمر) - Emretmek, buyurmak anlamını veren kök fiildir. Hadis rivayetinde kullanılan cezm sigalarından biridir. "Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu" denildiğinde bahsedilen hususun açıkca merfu olduğu anlaşılır.

EMÎRU'L-MU'MİNİN (أمير المؤمنين) - "Mü'minlerin emiri", demektir. Emir, iş

gören, emreden, başkan, lider manalarına geldiğine göre mü'minlerin emiri tabiri aynı zamanda müslümanları yöneten, onları idare eden manasını da verir.

Tarihi belgelere bakılırsa emiru'l-mu'minin tabiri hicretin ikinci yılından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Rivayetlere göre Hz. Peygamber o yıl, (s.a.s) bir grup sahabiye techizatlı olarak bir yere göndermiş, başlarına Abdullah b. Caḥş'ı kumandan tayin etmiştir. Birlik yola çıkarken Abdullah'a emiru'l-mu'minin diyerek hitabetmiştir. (İsâbe, 4/35). Bundan sonra Abdullah b. Caḥş, emiru'l-mu'minin lakabıyla anılmaya başlamıştır. Aynı tabir daha sonraları halife ve valilere hitapta kullanılan özel bir tabir haline gelmiştir.

Hadiste emiru'l-mu'minin, muhaddislerin lakaplarındandır. Hadis ilimlerinin tümünde en yüksek dereceye yükselmiş olan alimler için kullanılır. Hıfz ve dirayet itibariyle devrinin parmakla gösterilen hadis otoritelerine bu lakab verilmiştir. Ebu'z-Zinâd Abdurrahmân b. Abdillâh b. Zekvânî'l-Medenî, Şu'be, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, ed-Dârekutnî, Sufyânû's-Sevrî gibi ömürlerini Sünnet ilmine adanmış, bu ilimde en yüksek mertebeye yükselerek haklı bir şöhret kazanmış âlimler hadis ilminde mü'minlerin emiri addedilmişlerdir. (Lemehât, 105; Usûlu'l-Hadis, 447).

EMSÂLU'L-HADİS (أمثال الحديث) - Emsâl, bir nesnenin benzeri manasına gelen **mesel** veya **mesâlin** çoğuludur. Mesel, delil, hüccet, kıssa, söz, destan manalarına da kullanılır. (Kamus, 3/345). Buna göre emsâlu'l-hadis, hadiste mesel kullanma, hadis meselleri demek olur.

Her dilde olduğu gibi Arapçada da mesel bir fikri basit ölçüler içinde vermek maksadiyle getirilir. Karmaşık konuları basitleştirmeye, objektif şekle sokarak anlaşılmasını sağlamaya yarar. Dinleyicilerin ilgisini çeker. En azından söze

güzellik katar, tesirini artırır. Zihinlerde yerleşmesini kolaylaştırır.

Kur'ân-ı kerim'de meselin güzel ve çarpıcı örnekleri vardır. Hz. Peygamber de sözleri arasında mesel getirmiştir. Rivayete göre o Tarafe'nin سبتى لك الايام ما كنت جاهلاً ويأتيك بالاخبار من لم تزود "Günler sana bilmediğin şeyleri gösterir. Yol azığı vermediğin yolcular da haberler getirir" mısraını mesel olarak irad ederdi. (Şemâ'il, 70, 1). Şu hadislerinde de tebliği karşısında insanların durumu bir meselle çok güzel anlatmıştır:

"Allah'ın beni hidayet ve ilimle göndermesi tıpkı toprağa düşen bol yağmura benzer. Toprağın bir kısmı kabadır. Hemen suyu çeker. Gür otlar, çayırılar yetiştirir. Kurak olanı da vardır. Suyu tutar. Allah insanları onunla faydalandırır. Tuttuğu sudan içerler. Hayvanlarını sular, ekin ekerler.

O bol yağmur bir başka toprağa düşer. Ancak bu toprak kaygandır. Suyu tutmaz. Ot bitirmez. Allah'ın dinini iyce anlayan, Allah'ın benim aracılığımla gönderdiği (hidayet ve ilim) den faydalanan, bunu bilip başkasına bildiren kimse ile (işittiğinde gururundan) başını bile kaldırmayan; Allah'ın benimle gönderdiği hidayetini kabul etmeyen kimse işte böyledir." (Buhârî, (1/28).

Hz. Peygamber'in mesel haline gelen sözleri hadis kitaplarında dağınık bir şekildedir. Yalnız Tirmizî, Süneninde Kitâbu'l-Emsâl anı'n-Nebî (s.a.s) adlı müstakil bölüm ayırarak burada mesel getirmek yoluyla değişik fikirleri işleyen 16 hadis nakletmiştir. (5/144-154).

Emsâlu'l-Hadis konusunda te'lif edilmiş ayrı bir kitap olarak er-Râmehurmuzi'nin **Kitâbu'l-Emsâli'l-Mervîyye an Resûlilâh (s.a)** isimli eseri vardır. Kısaca **Emsâlu'l-Hadis** adıyla da meşhur olan bu kitaptan başka el-Askerî'nin **Mecma'u'l-Emsâlinin** sonunda mesel olarak kullanılan 58 hadise yer verilmiştir.

ENÂ (انا) - Hadis rivayetinde sık sık kullanılan eda lafızlarından **ahberanânın** kısaltılmış şeklidir.

Muhaddisler, hadisleri yazarken bilhassa isnadlarda çokça geçen bazı lafızları her geçtiği yerde uzun şekliyle yazmak yerine bazı remizler kullanmışlardır. İbnu's-Salâh, hadis yazanların bir karışıklığa meydan vermemek üzere remizler kullanmalarının hadis yazmanın önemli kâidelerinden biri olduğunu söylemişti. Ona göre hadisler yazılırken ahberanâ yerine remzi olan enâ yazılır. (Ulûm, 180).

Bununla birlikte el-Beyhakî ve diğer bazı muhaddisler **haddesenânın** remzi olan **senânın** başına bir elif getirerek اسا şekline koymuşlar ve ahberananın remzi olarak bunu kullanmışlardır. Ancak İbnu's-Salâh bunu doğru bulmamıştır.

Mağrib muhaddisleri enâ remzini eliften sonra bir "ra" eklemek suretiyle ارا eranâ; veya elif ile zamir arasına "hı" harfi getirerek انا هانâ şeklinde kullanmışlarsa da tutulmamıştır. (Fethu'l-Mugis, 1/189,90). Şu hale göre ahberanânın en çok kullanılan remzi enâ olmuştur.

Ahberanâ eda lafzının ahberanî şeklinde müfred zamiriyle kullanılması halinde remzi yoktur.

ENBE'ENÂ (انبأنا) - "Bize haber verdi" manasına hadis rivayet metotlarından bir kısmıyla rivayette kullanılan eda lafızlarındandır.

el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği bir habere göre Ahmed b. Sâlih'e **haddesenâ**, **ahberanâ** ve **enbe'enâ** lafızları sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Haddesenâ en iyisidir. Ahberanâ, haddesenânın altıdadır. Enbe'enâ ise ahberana gibidir." (Kifâye, 416). Bu haber, bazı muhaddislerin enbe'enâ eda lafzını semâ veya arz yoluyla rivayette kullanılan ahberanâ lafzına denk tuttuklarını gösterir. Kadi İyad da şeyhinden işittirek hadis rivayet eden ravinin riva-

yetinde **haddesenâ**, **ahberenâ**, **enbe'enâ** **semi'tu fulânen yekûlu, kale lenâ fulânun** eda lafızlarından birini kullanmasının caiz olduğunda ihtilaf bulunmadığını söylemiştir. (İlmâ' 69). İbnu's-Salâh, Kadi İyad'a itiraz etmiş ve bu lafızların bir kısmının özellikle semâ'dan başka yollarla alınan hadislerin edasında kullanılması yaygın hale geldiğinden karışıklığa yol açmamak için sadece sema'a itlak edilmeleri gerektiğini söylemiştir. (Ulûm, 118).

en-Nevevî'nin de belirttiği gibi enbe'enâ, bazı muahhar muhaddisler nazarında sadece icazet yoluyla alınmış hadislerin edasında istilâh olmuştur. **el-Vicâze** kitabının mü'ellifi de bunu tercih etmiştir. (1) es-Suyûti zamanındaki uygulama da o yoldadır; zira ilk devirlerde yaşamış âlimlere göre enbe'enâ, yukarıda da söylendiği gibi, ahberanâ menzilesindedir. Kadi İyad'ın naklettiği ne göre Şu'be icazetle rivayette bazen enbe'enâ bazen de ahberanâ lafızlarını kullanmıştır. (Tedrîb, 2/53).

el-İrâkî ise, enbe'enâ lafzının icazet yoluyla alınan hadislerin edasında kullanılması meşhur olduktan sonra artık bu lafızla rivayet edilen hadisin hangi rivayet metoduyla alınır mı alınsın, icazetle alındığı zannını uyandıracağını ve onu ihticac edilemeyecek hadisler derekesine düşüreceğini söylemiştir. (Tedrîb, 2/8).

Buna göre denilebilir ki enbe'enâ lafzı önceleri az da olsa ahberanâyâ denk bir eda lafzı olarak kullanılmış, sonraları daha çok icazet yoluyla alınan hadislerin rivayetinde arada bir kullanılan rivayet sigası olmuştur.

Enbe'enâ, tekil zamiriyle **enbe'enî** şeklinde de kullanılır. Bu takdirde kullanılan ravinin hadisi şeyhinden yalnızca kendisinin almış olduğu ifade edilmiş olur.

(1) Takrib, 26. el-Vicâze fî'l-İcâze, el-Velid b. Bekr b. Mahled es-Serakustî'nin eseridir. Bk. Keşf, 2/2000.

ENBE'ENÂ FULÂN Bİ-KIRÂ'ATÎ ALEYHİ (أنبأ فلان بقراءة علىه) - Bk. Arz.

ENBE'ENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN ALEYHİ
VE ENE ESME'U (أنبأ فلان قراءة عليه وانا) - Bkz. Arz.

ENBE'ENÂ İCÂZETEN (أنبأنا اجازة) - Daha çok muahhar hadiscilerin icazet yoluyla almış oldukları hadisleri eda ederken kullandıkları **enbe'enâ** lafzına icazetle alındığını belirten deyişi ekleyerek kullandıkları eda lafzıdır. (Bk. İcâzet).

ENBE'ENÂ MUZÂKERETEN (أنبأنا مذاكرة) - "Bize müzakere yoluyla rivayet etti" demektir. Müzakere sırasında öğrenilen hadislerin rivayetini caiz görenlerin eda sırasında kullanılmasını öngördükleri lafızdır. (Bk. Müzâkere.)

ENBE'ENÎ (أنبأني) - Bk. Enbe'enâ.

ENKERU MÂ RAVÂHU FULÂN KEZÂ
(أنكر ما رواه فلان كذا) - "Falancanın en münker rivayet ettiği hadis şudur" manasına muhaddislerin ibareleri arasında arada bir rastlanan tabirlerdendir.

Hadisciler bazen zayıf olmayan bir hadis hakkında bu tabiri kullanırlar. Bununla o hadisin genelde **münker** rivayetlerde bulunmakla tanınmış bir ravinin hadisi olduğuna işaret etmiş olurlar. Meselâ İbn Âdi şöyle demiştir: Bureyd b. Abdillâh b. Ebî Burde'nin en münker hadisi, إذا أراد الله بامة خيراً قبض نبيها قبلها "Yüce Allah bir ümmete hayır dilediğinde peygamberinin ruhunu kendilerinden önce alır" hadisidir. Bu hadisin tarîkı hasen, ravileri sikâdır. Bir kısım hadis alimleri onu sahîh saydıkları hadisler arasına katmışlardır.

ez-Zehebî de bir yerde aynı ibareyi kul-

lanarak "Velid b. Muslim hadislerinin en münkeri Kur'an-ı Kerim'in ezberlenmesine dair hadisdir" demiştir. Oysa Velid'in bu hadisini Tirmizi rivayet etmiş hasen olduğunu belirtmiştir. el-Hâkim ise aynı hadisin eş-Şeyhânın şartına göre sahîh olduğunu söylemiştir. (Tedrîb, 1/241).

Kullanıldığı yere ve kullanma şekline bakılırsa denilebilir ki, hadis alimleri genelde münker rivayetlerde bulunmakla tanınan ravinin hadisine işaret etmek istediklerinde enkeru mâ ravâhu fulânun kezâ demişlerdir. Bununla bahse konu hadisin daha çok münker rivayetlerle bilinen ravinin hadisi olduğunun gözden uzak tutulmaması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Aslında münker rivayetle tanınan bir ravinin bütün hadislerinin münker olması gerekmez. Kaldı ki, enkeru mâ revâhu fulânun kezâ diyen hadis alimi o hadis gerçekte zayıf değilse ravisini tezkiye ediyor demektir. Türkçede de bir kimse hakkında "falanın en iyi yaptığı iş yalan söylemektir" demek aslında onu kötülemek; buna karşılık "en kötü iş şudur" demek aslında onu bir anlamda ögmektir. Şu hale göre bir ravi hakkında enkeru mâ ravâhu fulânun kezâ denilerek bir hadis nakledilmişse o hadis mutlaka münker değildir. Aksine hakkında verilmiş olan sıhhat hükmüne göre değerlendirilecek niteliktedir.

ENNE (أن) - "Ki" karşılığı denilebilecek bir edattır. Mastariyet bildirir.

Hadis ilminde **mu'en'en** veya **mu'ennen** hadislerin isnadında kullanılır. Isnadında bu lafız kullanılarak rivayet edilen hadisin **muttasıl** sayılıp sayılmayacağı ihtilaflıdır. (Bk. Mu'ennen).

ENNE FULÂNEN AHBERAHÜ

(أن فلانا أخبره) - Bk. Mu'ennen.

ENNE FULÂNEN HADDESEHU (ان فلانا) - Bk. Mu'ennen.

ENNE FULÂNEN KALE (ان فلانا قال) - Bk. Mu'ennen.

ENSÂB (الأنساب) - Neseb kelimesinin çoğuludur. Neseb, sözlükte akrabalık, özellikle baba tarafından kan akra-balığına dendiği gibi bir kabile veya beld-eye nisbet manasına da gelir. (*Kâmus*, 1/ 266, 7).

Hadis usulünde **evtânu'r-ruvât ve buldânihim** konusuyla ilgilidir ve ravile-rin kimliklerinin tayininde başvuru-lan il-min adıdır. Tanınmış alimlerin ve genel-likle ravilerin nisbet edildikleri kabile veya yerleri, yahut en çok tanındıkları mesleklerini konu olarak alır. Daha son-raki yıllarda ensaba mezhep de eklen-miştir. Özellikle isimleri birbirine benze-yen kişilerin kim olduklarının tayininde ensâb bilgisinin büyük önemi vardır.

İbn Sa'd meşhur **Tabakât**ında sahabeyi yerleştikleri yerlere göre ayırmış, onlar-dan ilim alan tabî'ileri ve takibeden bir-kaç tabaka ricalini aynı metoda göre tas-nif etmiştir.

İbnu's-Salâh'ın da kaydettiğine göre a-raplar, önceleri kabilelerine nisbet edil-mişlerdir. İslâm'dan sonra bedevî hayat-tan şehir hayatına geçilmeye başlanması üzerine yerleştikleri şehir ya da kasaba-lara nisbet edilerek anılmışlardır. Hatta bir yerden bir başka yere göç edenler için Fulânun el-Misrî summe'd-Dimeski mi-sâlinde olduğu gibi iki nisbeti "summe" edatıyla birleştirmek adet haline gel-miştir. Kasabaya nisbet edilenlerin önce o kasabaya, sonra da bağlı olduğu çevreye veya yakınındaki büyük şehre nisbet edilmesi de aynı şekildedir.

Ravilerin tanınmasında önemli faydaları olan ensâb konusunda yazılan kitapların en meşhurları, Abdülkerim b. Mu-hammed es-Sem'ânî'nin **Kitâbu'l-Ensâbı** ile onun muhtasarı olan Ebu'l-Hasen Ali

b. Muhammed İbnu'l-Esirî'l-Cezerî'nin **el-Lubâb fi Tehzîbi'l-Ensâb** isimli eserleri-dir.

Ensâb kitapları içinde özel olarak mu-haddislerin ensabına tahsis edilmiş olan-ları da vardır. Muhibbud-Dîn Mu-hammed b. Mahmûd İbni'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin **Ensâbu'l-Muhaddisîn** adlı eseri gibi. (*Mustatrafe*, 94).

ENŞEDENÂ (انشدنا) - "Bize şiir okudu" mânâsına da gelen bu tabir, hadis riva-yet usulleri dahilinde şiir rivayet ederken eda sîgası olarak kullanılan lafızlardandır.

Talib, rivayet ettiği bir manzumeyi şeyhe kendisi okumak suretiyle (arz) rivayet etmişse eda sırasında **enşedenâ fulânun bi-kirâ'atı aleyh**; başkasının okumasıyla arz metoduyla almışsa isnadında **enşedenâ fulânun kirâ'aten aleyhi** eda lafızlarını kullanır.

ENŞEDENÂ FULÂN Bİ-KIRÂ'ATİ ALEYHİ (انشدنا فلان بقراءة عليه) - Bk. Enşedenâ.

ENŞEDENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN ALEYHİ (انشدنا فلان قراءة عليه) - Bk. Enşedenâ.

EL-ERBA'A (الأربعة) - Dört karşılığı olan bu sayı sıfatı Hadis İlminde **Ashâb-ı Sünen** de denilen Ebu Dâvud, Tirmizî, Nese'î ve İbn Mâce'yi ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır. (Bk. Ashâb-ı Sünen).

ERBA'ÛN (الأربعون) - Türkçede "kırk ha-dis" özel tabiriyle bilinen ve kırk hadisten meydana gelen hadis derlemelerine de-nir. Genelde kabul edildiğine göre ikinci hicri asrın sonlarından itibaren ayrı bir tasnif şeklinde ortaya çıkmıştır.

Kırk hadis derlemelerinin ortaya çıkışına şu rivayet sebep olmuştur:

من حفظ على أمتي أربعين حديثاً من أمر دينها بعثه الله
في زمرة الفقهاء والعلماء .

"Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis öğreneni Allah (Kıyamet Günü) fakihler ve alimler zümresinde haşreder." ⁽¹⁾ Bu rivayet zayıf olmasına rağmen erba'in türü hadis derlemelerinin ortaya çıkışında başlıca amil olmuş ve İslâm âlimleri onun tesirinde kalarak kırk hadislik pek çok kitap tertip etmişlerdir. Bu konuda öncelik büyük Türk Âlimi Abdullah İbnu'l-Mubârek'e aittir. Daha sonra Muhammed b. Eslem et-Tûsî, Ebubekr Muhammed b. İbrahim el-İsbehânî, ed-Dârekutnî, el-Hâkimu'n-Nisâbüri gibi alimler gelir. Ebu Nu'aym, Ebu Abdîrahmân es-Sulemî, Ebu Sa'îdî'l-Mâlinî, Ebu Osmân es-Sâbûnî, Ebu Abdillâh Abdullah b. Muhammed el-Herevî, Ebu Bekrî'l-Beyhakî gibi âlimler de kırk hadislik kitaplar tertiplemişlerdir. (2)

Erba'un türü kitaplar içinde en meşhuru en-Nevevî'nin **Erba'ûn**udur. İslâm âleminin her tarafında yaygın olan bu kitaba çeşitli şerhler yazılmıştır. (3)

(1) Muhaddis, 173; Hilye, 4/189; el-Câmi', 1/151; Mutenâhiye, 1/111.

(2) Diğer kırk hadis kitapları için bk., Keşf. 1/52 vd.

(3) Şerhleri için bk., Keşf. 1/59.

ERCAHU'L-ESÂNİD (ارجح الاسانيد) - Bk. Esahhu'l-Esânîd.

ERCÛ EN LÂ BE'SE BİHÎ (ارجوان لا بأس به) "Umarım zararsızdır" manasına hem cerhte, hem de ta'dilde kullanılan lafızlardandır. Diğer cerh ve ta'dil lafızlarının aksine bütün alimlerin ittifaikiyle ne cerh lafızlarına ne de ta'dil lafızlarına katılmıştır.

Cerh ve ta'dil lafızlarını ilk defa kategorilere ayıran İbn Ebî Hatîm ile İbnu's-Salâh'ın zikrettikleri cerh ve ta'dil lafızları arasında yoktur. İbnu's-Salâh onun yerine **mâ a'lemu bihî be'sen** (onda bir beis görmüyorum) lafzını zikreder. (Ulûm, 114).

es-Suyûtî ise bu lafzı **mâ a'lemu bihî be'sen** lafziyle aynı ve cerhin en hafifine delâlet eden birinci veya ta'dil lafızlarının son mertebesinde saymıştır. Ona göre el-İrâkî aynı lafzı, bir ravinin zararsız olduğunu bilmeyen onun zararsız olduğunu ummayacağından ta'dilin daha yüksek derecesinde kabul etmiştir (Tedrîb, 1/348).

ERSELEHÛ FULÂN (ارسله فلان) - "Bu hadisi falanca irsal etti" veya "mürsel olarak nakletti" manasınadır. Muhaddislerin çok kere mürsel ile munkatî'nin arasını ayırmadan isnaddan ravi düştüğünü belirtmek üzere kullandıkları lafızdır.

İbn Hacerî'l-Askalânî'nin kaydettiğine bakılırsa muhaddislerin çoğu isimlerin ıtlak edilmesi halinde mürsel ile munkatî'nin ayrı şeyler olduğuna kail olmuşlardır. ancak bunlardan kullanılan fiilleri kullanırlarken haber münker olsun, munkatî' olsun "erselehû fulânun" diyerek nakletmişlerdir. Ona göre bu yüzden lafızların kullanıldıkları yerleri hesaba katmayan kimseler, hadiscilerden çoğunun mürselle munkatî'nin arasını ayırdetmediklerini ileri sürmüşlerdir. Oysa durum zannettikleri gibi değildir. Bu konudaki inceliği çok az kimse anlamıştır. (Nuzhe, 29).

Anlaşıyor ki bazı muhaddisler bir ravinin, senedinde **irsal** yapması halinde irsalin senedin başında mı ortasında veya sonunda mı olduğunu hesaba katmaksızın erselehû fulânun demişlerdir. Oysa irsal, mutlak manada bir ravinin senette atlanarak isnadın üstündekine bağlanması bile olsa, hadis istilahları yerleşince tâbî'nin senedin başındaki sahabiye atlamasına denilmiştir.. Bu durumda irsalle rivayet edilen hadis mürsel olur. Halbuki senedin ortasında veya sonunda ravi atlaması inkita'; böyle rivayet edilen hadis munkatî'dir. O halde mürsel ile munkatî'nin arasını ayırmak bakımından irsalin yapıldığı yere dikkat

etmek gerekir.

ESAHH (أصح) - "Daha sahih" demektir. Bir hadis veya rivayeti diğeriyle mukayese sonunda herhangi bir sebepten dolayı birinin diğeriinden sıhhat bakımından üstün ve kabule şayan bulunması halinde daha üstün olanı belirtmekte kullanılan tabirdir. Kullanılış şekline şu misal verilebilir.

Tirmizî, Süneninde arada bir, bir hadisi verişinin ardından değişik rivayetlerine işaret eder ve "falanın hadisi (veya bu hadis) fûlanın hadisinden daha sahihtir" der. ⁽¹⁾ Burada kasdettiği iki hadisten birinin herhangi bir sebepten dolayı ötekinden sıhhat bakımından üstün kabul edildiğidir.

Yine Tirmizî, aynı tabiri bazen süperlatif manada kullanır. ⁽²⁾ Bu takdirde maksadı zikrettiği hadisin aynı konuda rivayet edilmiş hadisler arasında en sahih kabul edileni olduğunu belirtmektir. Bazen de süperlatif manada aynı hadisin çeşitli tariklardan gelen rivayetlerinden biri hakkında kullanır ki bu takdirde ise aynı hadisin değişik isnadlarla gelen rivayetleri içinde en sahih olanına işaret etmiş olur. (Bk. Esahhu şey'in fi'l-bâb).

(1) Meselâ "...hâzâ esahhu min hadisi Şerik" (Tahâre 35: 1/65).

(2) Meselâ "esahhu şey'in fi hâzâ indî, hadîsu isrâ'ile" (Tahâre 13: 1/27).

ESAHHU MÂ CÂ'E Fİ'L-BÂB (أصح ما جاء) - Bk. Esahhu şey'in fi'l-bâb.

ESAHHU ŞEY'İN Fİ'L-BÂB (أصح شيء في) - "Konusunda en sahih hadis" manasına gelen bu tabir **esahhu mâ câ'e fi'l-bâb** tabiriyle aynı manada ve aynı yerde kullanılır. Muhaddislerin bir konuda rivayet edilen hadisler içinde en fazla tercihe layık gördüklerini ifade eder.

Esahh maddesinde söz konusu edilen

hadisin çeşitli tariklardan gelen rivayetlerinin birisi hakkında söylenen meselâ **hadîsu fûlânin esahhu şey'in fi'l-bâb** gibi bir tabir konuya misaldır. Böyle diyen muhaddis bir tarikdan gelen rivayetin o konuda en sahih kabul edilen rivayet olduğunu belirtmiş olur.

ESAHHU'L-AHÂDİS (أصح الأحاديث) - "Hadislerin en sahihi" manasına gelen bir tabirdir. Hadis Usulünde sahihlik şartlarını en üst seviyede taşıyan hadisler için kullanılır.

Sahih bahsinde görüleceği gibi adalet ve zabt sahibi ravilerin kesiksiz bir isnatla rivayet ettikleri şâz ve illetli olmaktan uzak hadislerle **sahih** denir. Ravileri gerek adalet, gerekse zabt yönünden tercihi gerektiren vasıflar itibarıyla en yüksek derecede bulunan hadisler, bu vasıflar önünden nisbeten aşağı derecede kalanların hadisinden daha sahih kabul edilirler. İsnadı oluşturan ravileri adalet, zabt ve diğer vasıflar açısından en yüksek derecede olan hadisler ise sahihin en yüksek derecesini teşkil ederler. Buna göre esahhu'l-ahâdis, bütün ravileri, aranan vasıflar bakımından en yüksek derecede olduğu için sıhhatin zirvesinde sayılan hadisler olmaktadır.

Aynı tabir, hadislerin en sahih kabul edilen olmakla dinî konularda delil olmaya en çok elverişli olan hadis manasını da verir.

ESAHHU'L-ESÂNİD (أصح الأسانيد) - "İsnadların en sahihi" demektir. Yerine göre aynı manada **esbetu'l-esânîd** (isnadların en sağlamı); **ercahu'l-esânîd** (isnadların en çok tercih edilecek olanı); tabirleri de kullanılır. Ahmed b. Hanbel, esahhu'l-esânîdden bahsederken **ecvedu'l-esânîd** tabirini aynı manada kullanmıştır. (Ma'rîfe, 54).

Esahhu'l-esânîd, hadislerin ilk kaynaklarına varıncaya kadar ravi isimlerini sıralamaktan ibaret isnadların

değerlendirilmesinde kullanılır. Açıklamak gerekirse, bir hadisin sahih kabul edilmesi için, onun adalet özelliğine sahip, zabtı tam raviler tarafından rivayet edilmiş olması, şâz ve illetli olmaktan uzak bulunması gerekir. Bu, bir bakıma insandın sahih olması demektir. Buna göre bütün ravileri, ravide aranan vasıflar bakımından en yüksek derecede olan isnada esahhu'l-esânîd tabir edilmiştir.

En sahih isnad telakkisi, ravilerin adalet vasfına, âlimlere ve beldelelere göre değişiktir. Meselâ , Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'ye göre en sahih isnad, ez-Zuhri - Sâlim b. Abdillâh - Babası Abdullah b. Ömer - Hz. Ömer isnadıdır. Gayet tabii olarak bu iki hadis âlimine göre en sahih hadisler, bu isnadla rivayet edilenlerdir. Yahya b. Ma'in, el-A'meş - İbrâhimu'n-Neha'i - Alkame - İbn Mes'ûd isnadını en sahih isnad kabul eder. Buhârî'ye göre en sahih isnad, Mâlik - Nâfi' - İbn Ömer şeklinde en sahih isnad saymışlar ve ona silsiletu'z-zeheb (altın zincir) demişlerdir.

Ulaştığı sahabiye göre esahhu'l-esânîd kabul edilenlere şu isnadlar misal gösterilebilir:

Hiz. Ebubekr'e ulaşan en sahih isnad: İsmail b. Ebî (Ebî Halid) Halid - Kays b. Ebî Hazim - Hiz. Ebubekr;

Hiz. Ömer'e ulaşan en sahih isnad, ez-Zuhri -es-Sâ'ib b. Yezid - Hiz. Ömer; Ebu Hureyre'ye varan en sahih isnad, Ebu'z-Zinâd - el-A'rec -Sa'îdu'bnu'l-Museyyeb - Ebu Hureyre.

Beldelere göre en sahih isnad olarak kabul edilen isnadlardan birkaçı şunlardır:

Mekkelilerin en sahih isnadı: Sufyân b. Uyeyne - Amr b. Dînâr - Câbir b. Abdillâh; Medinelilerin esahhu'l-esânîdi, İsmail b. Ebî Hâkim - Abide b. Sufyân - Ebu Hureyre; Yemenlilerin en sahih saydıkları isnad ise Ma'mer - Hemmâm b. Munebbih - Ebu Hureyre isnadıdır.

Burada işaret etmek gerekir ki, esahhu'l-

esânîd kabul edilen isnadlar, sahabiye kadar ulaşan rivayet yolları, isnadı teşkil eden raviler, hadis âlimleri ve beldelelere göre itibarî olarak değişmektedir. Her hadis âliminin veya belde halkının en sahih kabul ettiği isnad, ya rivayetlerine ya da aralarından yetişen meşhur hadis imamlarına göre diğerinden farklılık göstermektedir.

ESAHHU'L-KUTUB (اصح الكتب) "Kitapların en sahihi" demektir. Hadis kitapları içinde ihtiva ettiği hadisler itibariyle en sahih kabul edileni ifade etmekte kullanılmıştır.

İmam Şâfi'ye göre **esahhu'l-kutub**, İmam Mâlik'in **el-Muvatta'**ıdır. "Hadis ilmi konusunda yeryüzünde İmam Mâlik'in kitabından daha sahih bir kitap bilmiyorum" demiş olması buna hamledilir. Ancak onun bu sözü **Sahih-i Buhari** ve **Sahih-i Müslim**'in tasnifinden önce söylediği (Ulâm, 14), dolayısıyla **el-Muvatta'**ın **es-Sahihân** henüz ortada yokken esahhu'l-kutub itibar edildiği ileri sürülerek Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitabın Buhârî ile Müslimin kitapları olduğu söylenmiştir: "Buhârî'nin kitabı **es-Sahihân**'ın en sahihi, daha çok faydalı olanı, gerek zahiri, gerekse batını daha fazla bilgi ihtiva edenidir. Müslim'in Buhârî'den faydalandığı ve onun Hadis ilminde bir benzeri olmadığını itiraf ettiği sabittir. Buhârî'nin kitabının tercihi dair bütün bu zikrettiklerimiz âlimlerin büyük çoğunluğunun ve Hadis ilminin sırlarına vakıf, bu ilmin inceliklerini iyi bilen itkan ehlinin benimsediği görüştür." (Müslim Şerhi, 1/10).

Bununla birlikte el-Hâkimu'n-Nisâbüri'nin şeyhi Ebu Ali el-Hüseyn b. Ali en-Nisâbüri, Müslim'in Sahihinin daha sahih, dolayısıyla esahhu'l-kutub olduğu görüşündedir. Bazı Magrib âlimleri de aynı kanaattedirler. Ancak sahih kabul edilen görüş, Buhârî'nin kitabını daha sahih kabul edenlerin görüşüdür. Ebu Bekri'l-İsmâ'ili, Nese'i

gibi âlimler de Sahih-i Buhârî'yi tercih etmişlerdir. (**Tedrib**, 1/93).

Sahih-i Buhârî'nin Müslim'in Sahih'ine tercih edilmesine, bunun sonucu olarak da esahhu'l-kutub sayılmasına sebep kabul edilen bazı özellikleri vardır. en-Nevevî, her iki kitabı mukayese ettikten sonra Buhârî'yi tercih sebeplerini şöyle özetlemiştir: "Allah rahmet eylesin, Müslim'in usulü -ki bu usulü hakkında sahihinin mukaddimesinde icma bile nakletmiştir- şudur: Ona göre "an" lafzı ile rivayette bulunan ravinin isnadı, şeyhi ile çağdaş oldukları takdirde bir araya geldikleri sabit olmasa bile mevsul hükmündedir. Halbuki Buhârî, **mu'an'inin** isnadını şeyhi ile mülakatı sabit olmadıkca mevsul saymaz. Öte yandan Müslim, caiz gördüğü bu hükümle bir arada uygulanması imkansız olan bir usul takibederek bir hadisi çeşitli tarıklarıyla bir araya toplamıştır. Gerçi onun eserinde baştan sona cevaz verdiği o usule göre hareket ettiğini söyleyemeyiz. Ancak Buhârî'nin kitabını kendi kitabına o usul üstün kılmıştır." (**Müslim Şerhi**, 1/10).

es-Suyûtî, **Sahih-i Buhârî'nin Sahih-i Müslim'e** tercih sebeplerini daha ziyade senetlerindeki ittisal ve ravilerinin itkanında görür. (**Tedrib**, 1/92). Bu ve öteki önemli bazı sebepler göz önünde bulundurularak Buhârî'nin **el-Câmi'us-Sahih'i** Müslim'in aynı isimli eserinden üstün tutulmuş ve esahhu'l-kutub itibar edilmiştir. ⁽¹⁾

(1) *Sahih-i Buhârî ile Sahih-i Müslim'in özellikleri için maddelerine, ikisinin karşılaştırması için ise es-Sahihân maddesine bakınız.*

ESÂNİD (الأسانيد) - Bk. isnad.

ESBÂBU VURÛDİ'L-HADİS (اسباب ورود) - **Esbâbu'l-hadis** de denir. Hadislerin söyleniş, bir fiil bildiriyorsa işleniş sebeplerini konu olarak alan ilim dalının adıdır. Kur'ân-ı Kerim için esbâbı nüzûl

ne ise hadisler için esbabı vurûdî'l-hadis odur.

Hadislerin bir kısmı bazı olaylar üzerine, bir kısmı da sorulan sorulara cevap olarak varid olmuştur. Gerek bu olaylar, gerekse sahabilerin çeşitli vesilelerle sordukları sorular, olay üzerine söylenen sözün ya da soruya verilen cevabın sebebi-i vurûdunu teşkil eder. Misal vermek gerekirse şu hadis üzerinde durulabilir: **احلقوه كله او اتركوه كله** "birini tıraş ettiğinizde ya saçını tamamen kesin; da da tamamını bırakın." (**Ebu Davud**, 4/411). Bu hadisin söyleniş sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in saçının bir kısmı kesilmiş, bir kısmı bırakılmış bir çocuk görmesidir. Bu olay üzerine bu sözleri söyleyerek saçın bir kısmını kesip bir kısmını bırakmayı men etmiştir. Sahabilerin "hangi şey efaldır? Hangi ameli işlersem Cennet'e girerim? Hangi müslüman hayırlıdır? En büyük günah hangisidir?" gibi yüzlerce sorusu da sebebi vurûddur ve Hz. Peygamberin verdiği cevaplarla birlikte hadis metinleri arasında yer almıştır.

Hadislerin vürud sebebini bilmek son derece önemlidir; çünkü sebebini bilmesiyle her şeyden önce mesele aydınlığa kavuşur. Hz. Peygamber'in söylediği sözlerin taşıdığı hükümler umumi midir, hususi midir? Vücuba mı nedbe mi delalet eder? Bu ve öteki önemli hususlar açıklık kazanır. Dolayısıyla hadisten hüküm çıkarmak bir ölçüde kolay hale gelir.

Diğer taraftan sebeb-i vürudun bilinmesi hadisin etrafı bir şekilde ve kolayca anlaşılmasını sağlar. Benzer bir meseleye tatbik edilerek hüküm çıkarılmasını kolaylaştırır.

Esbabu vurûdî'l-hadis konusunda Abdullah İbnî'l-Huseyn el-Ukberî'nin ve Ebu Hâmid Kûtâh el-Cubârî'nin birer kitabı vardır. (**Tedrib**, 2/394). es-Suyûtî de aynı konuda bir kitap tasnif etmişse de tamamlayamamıştır. (**Beyân**, 1/31). Bugün için esbâbu'l-hadis konusunda elde bulunan tek kitap İbn Hamze ed-Dimeşki'nin **el-**

Beyân ve't-Ta'rif fî esbâbi Vurûdi'l-Hadisi's-Şerif isimli ese-ridir.

ESBÂBU'L-CERH (أسباب الجرح) - Bk. Cerh Sebepleri

ESBÂBU'L-HADÎS (أسباب الحديث) - Bk. Esbâbu Vurûdi'l-Hadis.

ESBÂBU'L-VAZ' (أسباب الوضع) - Bk. Mevzu.

ESBÂT (الأثبات) - Bk. Sebt.

ESBETU'L-ESÂNÎD (أثبت الاسانيد) - Bk. Esahhu'l-Esânîd.

ESBETU'N-NÂS (أثبت الناس) - İnsanların en sağlam ve güvenilir olanı manasına gelir. Hadis ravilerinin ta'dilinde kullanılan lafızlardandır.

Esbetu'n-Nâs, **evsaku'n-nâs** gibi ismi taf-dil sigası ile geldiğinden mübalağaya delâlet eden ta'dilin ilk mertebesinde-dir. İbn Haceri'l-Askalanî'nin İbn Ebî Hatim ve Zehebi'nin tertip ettikleri mertebelere ziyade olarak zikrettiği lafızlar arasında yer alır. (Nuzhe, 70). Ta'dilin en yüksek mertebesinde yer aldığından hakkında esbetu'n-nâs denilerek adaletli olduğuna hükmedilmiş olan ravi artık en güvenilir, hadisleri en çok kabule layık ravi kabul edilir.

ESER (الأثر) - Sözlükte, bir nesnenin ye-rinde kalan bakiyyesine denir. Bir nesne-nin varlığına delalet eden ize de eser tabir edilir.

Hadis Usulü İlminde eser, haberle aynı manaya gelen bir terimdir. Bazı hadis âlimlerine göre haber hadisle eş manalı olduğuna göre eser, hadis demektir.

Bununla birlikte Horasanlı fakihler ha-ber ile eserin arasını ayırmışlar; Hz. Pey-gamber (s.a.s) den gelenlere haber (dolayısıyla hadis); sahabeden gelen **mevkûf** rivayetlere ise eser demişlerdir. (Ulûm, 42).

en-Nevevî'ye göre hadiscilerin nazarında Hz. Peygamber'e Sahabeye veya tabi'ine ait bütün rivayetlere eser adı verilir. (Takrîb, 8). İbn Hacer'e göre ise hadisciler arasında isnadı sahabeye kadar ulaşan **mevkûf** hadise olduğu gibi, tabi'ie ulaşan maktû' hadise de eser denilmiştir. (Nuzhe, 57). Eser sayılan rivayete **me'sur** denildiği de olmuştur.

ESERÎ (الأثرى) - "Esere mensup" ma-nasına ismi mensuptur. Genel olarak, hadis ve haber terimleriyle eş manalı ola-rak kullanılan eser teriminin Horasan fa-kihleri istilahında kazandığı manaya göre **muhaddis** karşılığıdır. Bunlar, Hz. Pey-gamber (s.a.s) ve sahabeden gelen nakil-lere umumi manada eser; hadis ilmiyle meşgul olanlara ise eserî tabir etmişlerdir.

ESMÂ VE KUNÂ (الأسماء والكنى) - Hadis ravilerinin ve muhaddislerin isim ve künyeleri manasınadır. İsmi veya künyesiyle tanınan ravileri konu olarak alan ilim dalıdır.

Bazı hadis ravileri isimleriyle, bazıları da künyeleriyle tanınmışlardır. Bunların bi-linmesi hadis rivayet edenlerin tanınması bakımından son derece önemlidir; çünkü, olur ki aslında ismiyle meşhur bir ravi isnadda bazen künyesiyle; aksine kunyesiyle tanınanı arada bir ismiyle anılabilir. Bazen de hem ismiyle hem de künyesiyle bilinmeyen ravi isnadda iki-siyle birlikte anılır ve tek kişi olduğu halde iki şahıs sanılır. Nitekim, el-Hâkim'in naklettiği şu rivayette böyle bir hata olmuştur.

حدثنا ابو علي الحافظ ، ثنا ابو يحيى زكريا بن الحارث ،

قال ثنا محمد بن الازهر السجزي ، قال ثنا خلف بن ايوب ، قال ثنا ابو يوسف ، عن ابي حنيفة ، عن موسى بن ابي عائشة ، عن عبد الله بن شداد ، عن ابي الوليد ، عن جابر بن عبد الله ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال : من صلى خلف الإمام فان قراءته له قراءة .

"...Hz. Peygamber (s.a.s)'den "Kim imamın arkasında namaz kılsa imamın okuması onun okuması demektir" buyurduğu rivayet edilmiştir." el-Hakim'in bu hadisi naklettikten sonra Ali İbnu'l-Medinî'den isnadiyle rivayet ettiği bir habere bakılırsa Abdullah b. Şeddâd, Ebu'l-Velid künyesiyle tanınan Medineli biridir. (Ma'rife, 177.8). Öyle iken, isnadda da görüldüğü gibi onun isim ve künyesini bilmeyen biri aralarını **an** lafzıyla ayırmış ve Abdullah'ı birbirinden rivayette bulunan iki ravi gibi göstermiştir.

Bazen de bunun aksi olur. İsnatta biri ismi, diğeri künyesiyle zikredilen iki ravi, isimle künyenin birleştirilmesi sonucu tek kişi gibi gösterilir. Nese'i'nin naklettiği **an Ebî Usâme Hammâd İbni's-Sâ'ib** isnadiyle gelen hadiste böyle olmuştur. İsnad aslında, **an Ebâ Usâme, an Hammâd** iken ismiyle künye arasındaki "an" edatı kaldırılmış, biri künyesi, öbürü ismiyle anılan iki kişi tek kişi gibi gösterilmiştir.

Ravilerin isim ve künyelerinin bilinmesinin küçümsenemeyecek bir faydası daha vardır. Kimi rical kitaplarında bir ravi künyesiyle, bazılarında ise ismiyle anılır. Künyesiyle bilinen ravinin ismi bilinmiyorsa hal tercümesine vâkîf olmak oldukça zorlaşır. Nitekim el-İrâkî'nin naklettiğine göre hadis taliplerinden biri Ebu'z-Zinâd'ın hayat hikayesini öğrenmek istemiş, ancak onun Abdullah b. Zekvân ismini bilmediğinden rical kitaplarında bulamamıştır. (Tedrib, 2/279).

İbnu's-Salâh esmâ ve kunâ konusunu dokuz gruba ayırmış, herbir gruba giren künye sahiplerine misaller vermiştir. Nakledelim.

1. Künyeleriyle isimlendirilip, künyelerin-

den başka isimleri olmayanlar: Bu grupta bulunan ve künyeleri isimlerinden ibaret olan raviler iki kısma ayrılır. Birinci kısım, ismi olan künyesinden başka bir künyesi daha olanlardır. İkinci künyeleri, tuhaftır, sanki künyenin künyesi gibidir. **Fukahâ-yı Seb'**adan Ebu Bekr b. Abdurrahmân İbni'l-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî gibi. "Rahibu Kureys" lakabıyla anılan Ebu Bekr'in künyesi Ebu Abdurrahmandır. ⁽¹⁾ Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-ensâri de ismi olan künyeden başka künyesi olanlardır.

Künyeleri isimlerinden ibaret olan ravilerin ikinci kısmı isim yerine kullanılan künyeden başka künyesi olmayanlardır. Bunun misalini de Ebu Bilâli'l-Eş'arî oluşturur. Rivayete göre bizzat kendisi ismi ile künyesinin bir olduğunu söylemiştir. ⁽²⁾ Ebu Hasîn b. Yahya b. Süleyman er-Râzi de aynı gruba dahildir ve ismi yoktur.

2. Künyesiyle tanınanlar ancak ismi bilinmeyenler: Sahabeden Ebu Unâs el-Kinânî (veya ed-Du'elî); Hz. Peygamber (s.a.s)'in azatlısı Ebu Muveyhibe; Ebu Şeybe el-Hudri gibi. ⁽³⁾ Sahabe dışında da künyesiyle tanınıp ismi bilinmeyenler vardır. Böylelerine misal olarak da Enes b. Ebyâd, Ebu Bekr b. Nâfi', Abdullah b. Amr'ın kölesi Ebu'n-Necib, Ebu Harb b. Ebî Esvedî'd-Du'eli gibi raviler verilebilir.

3. Hem ismi hem de künyesi olduğu halde sadece künyesiyle lakablananlar: Ali b. Ebî Tâlib (Künyesi Ebu'l-Hasen, lakabı Ebu Turâb); Abdurrahmân b. Zekvân (künyesi Ebu Abdurrahmân, lakabı Ebu'z-Zinâd), Muhammed b. Abdurrahmân el-Ensâri (künyesi Ebu Abdurrahmân, lakabı Ebu'r-Ricâl); Yahya b. Vâdih el-Ensâri el-Mervezi (Künyesi Ebu Muhammed, lakabı Ebu Tumeyle); Umer b. İbrahim (künyesi Ebubekr, lakabı Ebu'l-Âzân)⁽⁴⁾; Abdullah b. Muhammed el-İsbehânî (Künyesi Ebu Muhammed, lakabı Ebu's-şeyh) gibi.

4. İki veya daha çok künyesi olanlar: Abdulmelik b. Abdilaziz b. Cureyc (Ebu Hâ-

lid ve Ebu'l-Velid olmak üzere iki künyesi vardır) ve Abdullah b. Umer b. Hafsi'l-Umerî (Ebu'l-Kasım ve Ebu Abdurrahmân olarak iki künyesi vardır) gibi. İbnu's-Salâh, şeyhi Mansûr b. Ebî'l-Me'âli en-Nisâbü'rî'nin Ebu Bekr, Ebu'l-Feth ve Ebu'l-Kasım olmak üzere üç künyesi olduğunu söylemiş ve verdiği misallere eklemiştir.

5. İsmi bilindiği halde künyesinde ihtilaf edilen ve birbirinden farklı iki veya daha fazla künyesi zikredilenler: Hz. Peygamber'in evlatlığı Usâme b. Zeyd gibi. Künyesinin Ebu Zeyd, Ebu Muhammed, Ebu Abdillâh, Ebu Hârice olduğuna dair değişik rivayetler vardır. Aynı şekilde Ubey b. Ka'b'ın Ebu'l-Munzir, Ebu't-Tufeyl gibi künyeleri olduğu söylenmiştir. Bunların hiçbirisi üzerinde birleşilmiş değildir. Ebu İshak, Ebu Sa'id gibi ihtilaflı iki künyesi olduğu söylenen Kabîsa b. Zu'eyb; Ebu Abdurrahmân, Ebu Muhammed künyeleri rivayet edilen el-Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr'i-s-Siddîk; Ebu Bilâl ve Ebu Muhammed değişik künyeleri rivayet edilen Süleyman b. Bilâl el-Medenî, aynı gruba dahildirler.

İbnu's-Salâh'a göre bu grupta olanların bir kısmı aynı zamanda bundan önceki gruba dahildir.

Muahhar âlimlerden Abdullah b. Atâ el-İbrâhîmî el-Herevî'nin bu konuda te'lif ettiği bir kitabı vardır.

6. Künyesi bilinen ancak isminde ihtilaf edilenler: Bu grubun misalini sahabeden başta Ebu Hureyre oluşturur. İsmi ve babasının adı üzerinde ihtilaf edilmiştir. İbn Abdilberr'in dediğine göre ismi üzerinde yirmi kadar rivayet vardır. Bunlar içinde çok tereddüt bulunması sebebiyle Abdullah veya Abdurrahmân isminden başka itimat edilebilecek derecede sahih olanı yoktur. Muhammed b. İshak da Ebu Hureyre'nin adını Abdurrahman b. Sahr olarak kaydetmiştir. Esmâ ve kuna konusunda eser yazanlar, buna dayanmışlardır. el-Hâkim de Ebu Hureyre'nin isimleri içinde en sahih rivayetin Abdurrahman b. Sahr rivayeti

olduğunu söylemiştir.

Künyesi bilindiği halde ismi kesinlikle bilinmeyen sahabilere diğer misalleri Ebu Basra (Cemil b. Basra veya Humeyl b. Basra) el-Gıfârî; Ebu Cuhayfe (Vehb b. Abdillâh veya Vehebullâh b. Abdillâh) es-Suvâ'î teşkil eder. Sahâbe dışında bu gruba giren ravilerden birkaçı ise Ebu Musa'l-Eş'arî'nin oğlu Ebi Burde ile Âsım kıraati ravisi Ebu Bekr b. Ayyaşır. Çoğunluk ilkinin isminin Âmir olduğunu söylemiştir. Ancak, ihtilaflıdır. el-Hâris rivayeti de vardır. İkinci ravinin ismi üzerindeki rivayetler on bire kadar çıkar. Fakat hiçbirisi üzerinde birleşilememiştir. Bu cümleden olarak İbn Abdilber "eğer sahihse" kaydıyla adının Şu'be olduğunu söylemiş; devamla Ebu Zur'a'nın sahih gördüğü ismin de bu olduğuna işaret etmiştir. Aynı mü'ellif ayrıca isminin künyesi olduğunu ve bunun daha sahih görüldüğünü ifade etmiştir. Bu hükmünün kaynağı bizzat kendisinin Ebu Bekr isminden başka ismi olmadığını da rivayettir.

7. Az da olsa hem ismi, hem de künyesinde ihtilaf edilenler: Hz. Peygamberin azadlısı Sefîne bunlardandır. Bazıları isminin Umeyr, bazıları Sâlih, bazıları da Mihrân olduğunu ileri sürmüşlerdir. ⁽⁵⁾

8. İsmi ve künyesi üzerinde hiçbir ihtilaf olmayıp her ikisiyle tanınmış olanlar Hepsisi de Ebu Abdillâh künyesiyle tanınan mezhep imamı, Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şafi'î, Ahmed b. Hanbel, Sufyânü's-Sevri, Ebu Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit gibi.

9. Hadiscilere ismi meçhul kalmamakla birlikte isminden çok künyesiyle meşhur olanlar: Ebu İdris el-Havlânî gibi ki ismi A'izullâh b. Abbillahtır. Ebu İshak es-Sebî'î, Amr b. Abdillâh isminden çok bu künyesiyle tanınır. Dimeşk San'asına mensup Ebu'l-Eş'asi's-San'anî, Şurâhil b. Âde isminden daha çok anılan künyesiyle meşhurdur.

Hadis ricalinin isim ve künyelerinin bi-

linmesi son derece önemli olunca birçok hadis âlimi ravilerin isim ve künyelerine dair müstakil eserler meydana getirmişlerdir. Bunlar içinde Ali b. Abdillâhi'l-Medîni'nin, Sahih sahipleri Buhâri ile Müslim'in; Nese'i'nin, el-Hâkim'in; Ebu Ahmed Muhammed b. Muhammed en-Nisâbüri'nin; Muhammed b. İshak b. Mende'in, Ebu Bişr Muhammed b. Ahmed'in eserleri en önemlileri ve daha sonraki çalışmalara kaynak oluşturanlarıdır. ⁽⁶⁾

el-İrâkî'ye göre bunlar içinde en önemlisi, ismi bilinen ve bilinmeyen bütün ravileri aldığı için Ebu Ahmed'in kitabıdır. Müslim ve Nese'i, sadece isimleri bilinen ravileri almışlardır.

Esmâ ve kunâ kitaplarında takip edilen usul, umumiyetle künyeleri harf sırasına göre tertip ederek her künyenin karşısında ait olduğu ismi göstermektir. (Takyîd, 368).

(1) Bu misal, aslında ismi ve künyesi bir olanlar içindir. Nitekim İbn Ebi Hâtim bunu tasrih etmiştir. (Cerh, 4-4/336). Diğer taraftan el-İrâkî İbnu's-Salâh'a itiraz etmiş, bu künyenin Buhâri tarafından rivayet edilip zayıf olduğunu söylemiştir. (Takyîd, 369). ona göre Ebu Bekr'in ismi ve künyesine dair Buhâri'nin iki rivayeti vardır. Bunlardan birine göre Ebu Bekr künyesi, Muhammed ismidir. İkincisine göre ise ismi künyesidir (Târih, 1-1/146). İbn Ebi Hâtim'in ve İbn Hibbân'ı tercih ettikleri de budur.

(2) İsmi'nin Mirdâs b. Muhammed olduğu nakledilir. Bir rivayete göre ise adı Abdullahtır. (Mizân, 4/507) Lisân, 6/14, 7/22).

(3) Yezid b. Mu'aviye zamanında İstanbul muhasarasına katılmış, orada şehit düşmüştür. (İstî'âb, r. 1690; Usud, 6/168; İsbâbe, 7/29).

(4) İbnu's-Salâh, kulakları büyük olduğundan bu lakabla anıldığını söylüyor.

(5) İbn Haceri'l-Askalâni bu konuda 21 ayrı rivayet kaydetmiştir. (İsbâbe, 3/132).

(6) Esmâ ve kunâ konusundaki diğer eserler için bk. Mustatrafe, 1/90; Kesf, 1/87.

ESMÂ-YI MÜFREDE (الاسماء المفردة) - Tek isimler manasına **mufredât** bahsinin isimler kısmını ifade eden değişik bir tabirdir. (Bk. Mufredât).

ESNÂ'U'S-SENEDE (اثناء السند) - Senedin orta kısımları manasına gelen bir tabirdir. Hadisin ravi ile sahâbi arasındaki rivayet zincirinin orta kısımlarını ifade eder.

EŞEDDU'N-NÂSİ KİZBEN (اشد الناس كذبًا) - "İnsanların en yalancısı" demek olup cerh lafızlarındandır. Şiddetli cerhe delâlet eden birinci mertebe lafızları arasında yer alır. O gruptaki diğer lafızların hükmüne tabidir.

el-ETBÂ (الاتباع) - Bk. Etbâ'ut-Tâbi'in.

ETBÂ'U'T-TÂBÎ'İN (اتباع التابعين) - **Tebe'u't-Tâbi'in** veya kısaca **el-etbâ**' da denir. Hepsi de manaca birdir ve tabi'ilerden sonra gelenler, tabi'ine tabi olanlar, tabi'ini takip edenler demektir.

Etbâ'u't-tâbi'in, kısaca tâbi'ilerle görüşüp onlardan hadis rivayet edenler olarak tanınırlar. Hadis Tarihinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini nakleden üçüncü nesil olarak bilinirler.

Çoğu ya bir sahâbi torunu ya da tâbi'i çocuğu olan etbâ'u't-tâbi'ini oluşturan nesil, tamamen tâbi'ilerin talebesidir. onlardan sahabenin ilmini devşirmiş ve herbiri bulunduğu bölgenin parmakla gösterilen alimi olmuştur. Devirleri Hadis İlminin geleceği bakımından en önemli devri sayılır; çünkü bu devirde bir yandan hadisler yazılı metinlere intikal etmiş, bir yandan hadis rivayeti ilminin temelleri atılmıştır. Rivayet bu temeller üzerinde en mükemmel kaidelere bağlanmıştır. Tâbi'iler devrinde tedvin edilen hadislerin muntazam bir şekilde tasnifi Etbâ'u't-Tâbi'in devrinde de de-

ESMÂ'U'L-MUHADDİSİN (اسماء المحدثين) - Bk. Esmâ ve kunâ.

vam etmiştir. Bu çalışmaların sonucu olarak Ma'mer b. Râşid'in **el-Câmi'**i, İmâm Mâlik'in **el-Muvatta'**ı gibi ilk hadis eserleri ortaya çıkmıştır. Etbâ'u't-Tâbi'in devrinde tasnif edilen eserlerin daha sonraki çalışmalara esas teşkil ettiği düşünülürse bu neslin Hadis İlmine hizmetleri daha iyi anlaşılır.

Etbâ'u't-Tâbi'in arasında pek çok değerli hadis âlimi yetişmiştir. Mâlik b. enes, Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'i, Sufyân b. Sa'id es-Sevri, Şu'be İbnu'l-Haccâc, İbn Cureyc ve bunların talebelerinden Yahya b. Sa'id el-Kattân ve Abdullah İbnu'l-Mubârek içlerinde en tanınmış olanlardır.

ETKAN (الأتقن) - Sözlükte bir şeyi sabit ve muhkem yapmak manasına İsm-i tafdil vezniyle gelen bir kelimedir. Ta'dil lafızlarından biridir ve ta'dilin en yüksek derecesine delâlet eder.

Kaide olarak efalu vezninde gelen kelimeler vasıfta mübalağa ve üstünlük anlamı verir. Buna göre etkan adalet ve zabt yönünden en üstün derecede olan ravilerin ta'dilinde kullanılır. Hakkında böyle denilmiş olan ravi ta'dilin en üst derecesinde demektir.

ETRÂF (الاطراف) - Kelime olarak **tarafın** çoğuludur. Taraf sözlükte Türkçedeki taraf manasınadır. Bir bölüm şeye de denir.

Hadis Usulünde etrâf, **ale'l-etrâf** denilen metotla tasnif edilen hadis kitaplarına denir. Bu metotla tasnifde bir hadisin yalnızca belli bir bölümü zikredilir. Zikredilen kısım, kalan kısma da delâlet eder. Daha sonra zikredilen hadisin bütün isnadları etraflı bir şekilde veya kısmen bir araya getirilir. (Bk. Ale'l-Etrâf).

Etraf kitaplarının en meşhurları şunlardır:

1. **Etrâfu's-Sahîhayn**: İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dimeşki.

2. **Etrâfu's-Sahîhayn**: Halef b. Muhammed b. Ali el-Vâsiti.

3. **Etrâfu's-Sahîhayn**: Ebu Nu'aym el-İsbehanî.

Bu üç kitap isimlerinden de anlaşılacağı gibi **Buhârî** ve **Müslim** hadislerinin etrafına dairdir.

4. **Etrâfu'l-Kutubi'l-Hamse**: (Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî ve Nese'i): Ahmed b. Sâbit b. Muhammed et-Tarkî.

5. **Etrâfu'l-Kutubi's-Sitte**: Muhammed b. Tâhir el Makdisî.

6. **Etrâfu'l-Kutubi's-Sitte**: Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî.

7. **İthâfu'l-Mehera bi -Etrâfi'l-Aşera**: İbn Haceri'l-Askalanî. Bu kitap, İmâm Mâlik'in **el-Muvatta'**ı, eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve ed-Darimi'nin müsnedleri, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın sahihleri; el-Hâkim'in **el-Mustedreki**; İbnu'l-Cârûd'un **el-Muntekâsı**; Ebu Avâne'nin **Mustahre-ci**, ed-Dârekutnî'nin **Sunen**i ve et-Tahâvî'nin **Şerhu Me'âni'l-Asâr**i olmak üzere on bir kitabın etrafıdır. Müellifi her ne kadar kitabını on eserin etrafı olarak isimlendirmişse de **Sahih İbni Huzeyme**'nin az bir kısmı kitabında yer ettiği için onu sayıya dahil etmemiştir. (Mustatrafe, 125-7).

EV KARİBEN MİNHU (او قريبا منه) Bk. Ev Kemâ Kale.

EV KEMÂ KALE (او كما قال) - "Yahut Hz. Peygamber (s.a.s)'in buyurdukları gibi" manasına gelir. Bir hadisi manasıyla rivayet eden ravinin yanılma ihtimalini göz önünde tutarak rivayetten sonra söylenmesi iyi görülen tabirlerdendir.

Başta İbn Mes'ud olmak üzere bir kısım sahabilerin bazen bir hadisi rivayet ettikten sonra **kale Resulullâh (s.a.s) kezâ ev nahvehû ev kariben minhu** (Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdular; yahut bunun gibi, yahutta buna benzer bir söz

söylediler) dedikleri rivayet edilir. Demek ki sahabiler, yıllar önce işitmiş oldukları bir hadisin sözlerini tam olarak hatırlayamayınca manasını rivayet etmişlerdir. Onun sözlerini kelimesi kelimesine rivayet edemeyişlerinin manevî sorumluluğunu düşünerek böyle bir yol tutmuşlardır. Hadisleri manasıyla rivayet etmeyi caiz görenlerin delillerinden biri budur.

Aynı tabir, arz yoluyla rivayette hadislerin şeyhe okunuşu sırasında da kullanılır. Hadisi çok kere şeyhin asıl nüshası olan yazılı bir kitaptan okuyan **karî'**, okuduğu hadisin herhangi bir lafzında şüpheye düşerse yazılı olanı okuduktan sonra **ev kemâ kâle** der. Bu takdirde sonradan okuduğu lafzın doğrusu açığa çıktığında doğrusunu rivayet etmek için şeyhinden dolayıyla izin ve icazet almış olur. Bununla birlikte bu lafız daha çok hadislerin manasıyla rivayetinde kullanılmıştır. Hatta hadisi manasıyla rivayet eden ravinin rivayetten sonra böyle demesini gerekli görenler olmuştur.

Bilhassa hadisin manasıyla rivayette aynı manaya gelmek üzere **ev nahvehû** (yahut Hz. Peygamber'in buyurdukları gibi); **ev şibhehû** (yahut Hz. Peygamber'in sözlerinin benzeri); **ev kariben minhu** (ya da ona yakın); **ev mâ eşbehe hâzâ mine'l-elfâz** (yahut bu sözlerle benzer sözlerle) tabirleri de kullanılır. (Tecrid Mukaddimesi, 467, 8).

EV MÂ EŞBEHE HÂZÂ MÎNE'L-ELFÂZ

(أَوْ مَا أَشْبِهَ هَذَا مِنَ الْإِلْفَازِ) - Bk. Ev Kemâ Kale.

EV NAHVEHÛ (أَوْ نَحْوَهُ) - Bk. Ev Kemâ Kale

EV ŞİBHEHÛ (أَوْ شَبِهُهُ) - Bk. Ev Kemâ Kale.

EVÂ'İL (الْأَوَائِلُ) - İlk olarak yapılan işler manasına "evvel"in çoğuludur. Hadis Usulünde hadis metinlerinde bildirilen olayların tarihlerini tesbite yardımcı olmak üzere ilk defa yapılan işleri ifade eden bir tabirdir.

es-Suyûtî, **Takrîbe**, dolayısıyla **Ulûmu'l-Hadîse** eklediği 90. konuda hadislerde söz konusu edilen bazı olayların zamanının bilinmesi ile ilgili olarak evâ'ilin ilk defa el-Bulkînî tarafından zikredildiğini kaydeder. Ondan naklettiğine göre hadislerde bahsedilen bazı olayların kronolojisi "ilk defa şöyle oldu" denilen; bir hadiseden önce veya sonra olduğu zikredilen; "iki işten sonuncusu" olarak belirtilen; nihayet sene ve ay zikredilen rivayetlerle bilinir. Bu bilgi, özellikle hadislerde **nâsih-mensûhu** bilmede son derece önemli rol oynar.

Evâ'ile misal vermek gerekirse şu rivayetler üzerinde durulabilir. "İlk olarak şöyle oldu" kaydıyla nakledilenlere misal:

أَوَّلُ بَدِئٍ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ
الرُّؤْيَا الصَّالِحَةِ فِي النَّوْمِ

"Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy, ilk defa uykuda sahih rüyalar görmesiyle başladı." (Buhârî, 1/3).

أَوَّلُ مَا نَهَانِي عَنْهُ رَبِّي بَعْدَ عِبَادَةِ الْإِثْنَانِ شَرْبُ الْخَمْرِ
وَمَلَاةُ الرِّجَالِ

"Rabbim beni putlara tapmaktan sonra ilk olarak içki içmekten ve insanlarla niza etmekten men etti."

Bir hadiseden önce olduğu zikredilenlere misal:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانًا أَنْ نَسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةَ
أَوْ نَسْتَقْبِلَهَا بِفُرُوجِنَا إِذَا أَهْرَقْنَا الْمَاءَ . ثُمَّ رَأَيْتُهُ قَبْلَ مَوْتِهِ
بِعَامٍ يَسْتَقْبِلُهَا .

"Hz. Peygamber (s.a.s) bizi su dökerken önümüzü ve arkamızı kible tarafına dönmekten men etti. Sonraları ölümünden bir yıl önce bizzat kendisinin (su dökerken) kibleye döndüğünü gördüm." (Müsned, 3/360).

"İki işten sonuncusu" denilerek nakledilenlere misal,

كان آخر الامرين من رسول الله صلى الله عليه وسلم ترك
الوضوء مما مست النار

"Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki emrinin sonuncusu ateşte pişen (deve eti) yemek) yüzünden abdest almanın bırakılması oldu. (Ebu Davud, 1/33; Tirmizî, 1/120; Nese'î, 1/90).

Tarih zikredilenlere de şu hadis misal verilebilir.

عن جرير أنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم يمسح على
الخف فقيل له : أقبل نزول سورة المائدة أم بعدها ، فقال :
ما اسلمت الا بعد نزول سورة المائدة

"Cerir'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s)'i abdest alırken mest üzerine meshettiği esnada görmüştür. Ona Hz. Peygamber (s.a.s)'i Ma'ide Suresi (ndeki abdest ayeti) nazil olmadan önce mi, yoksa sonra mı gördüğü sorulunca "Ben Ma'ide Suresinin nazil oluşundan sonra müslüman oldum" diye cevap vermiştir." (Tedrib, 2/395.6).

Bureyde'den rivayet edilen şu iki hadis de sene ve ay zikredilerek tarih verilen hadise misaldir.

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ لكل صلاة .
فلما كان يوم الفتح صلى صلوات بوضوء واحدٍ

"Hz. Peygamber (s.a.s) her namaz için ayrı abdest alırlardı. Mekke fethedildikten sonra bir abdestle birkaç namaz kıldı." (Müslim, 1/160).

عن عبد الله بن عكيم : أتنا كتاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل موته بشهر أن لا تنتفعوا من الميتة باهاب ولا عصبٍ

"Abdullah b. Ukeym'den rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) ebedi aleme göç etmeden bir ay önce bize "ölü hayvanların ne tabaklanmamış ham derilerini kullanınız, ne de tabaklanmış derilerini" diye emreden mektubu geldi."

Hicri dördüncü asrın tanınmış hadis

âlimlerinden et-Taberânî'nin **Kitâbu'l-Evâ'il** isimli bir kitabı vardır. İbn Ebî Şeybe de **Musannef**inde evâ'il konusuna ayrı bir yer ayırmıştır.

EVHA'L-ESÂNİD (أوهى الأسانيد) - **Ed'afu'l-Esânîd** terimiyle aynı manaya gelir ve isnatların en zayıf görülenini ifade eder. **Esahhu'l-Esânîd** ıstılahının aksine zayıf ravilerden meydana gelen isnatların değerlendirilmesinde kullanılır. Böylece isnatlar içinde en zayıf olanlara denilmiştir.

Şu isnadlar evha'l-esânîd sayılmıştır.

Hz. Ebu Bekir'e ulaşan isnadların en zayıfı: Sadakatu'd-Dakikî - Ferkadu's-Sebehi - Murra et-Tayyib - Hz. Ebu Bekr.

Hz. Ali'ye varan isnadların en vâhisi: Amr b. Şemir - Câbiru'l-Ce'âfi - el-Hârisu'l-A'ver - Hz. Ali isnadıdır.

Ömerilerin en vâhi isnadı: Muhammed b. Abdillâh İbni'l-Kasım b. Abdillâh - Babası - Dedesi. Bu isnaddaki Muhammed, Abdullâh ve el-Kasımdan hiçbirleriyle ihticac caiz görülmemiştir.

Ebu Hureyre'ye ulaşan evha'l-esânîd, el-Busi b. İsmâ'il -Davud b. Yezid el-Evdî - Babası - Ebu Hureyre;

Enes b. Mâlik'e ulaşan en vâhi isnad ise Fahr- Babası - Ebân b. Ebî Ayyâş - Enes isnadıdır. İbn Hacer bu isnada silsiletu'l-kizb (yalan zinciri) demiştir.

Şahıslara ulaşan isnadların en vâhisi olduğu gibi beldelere göre de evhâ'l-esânîd vardır. Abdullâh b. Meymûn el-Kaddâh -Şihâb b. Hîrâş - İbrâhîm b. Zeyd el-Hûzî - İkrime - İbn Abbas isnadı Mekkelilerin; Muhammed b. Kays el-Maslûb - Ubeydullah b. Zehr - Ali b. Zeyd - el-Kasım - Ebu Uname isnadı Şamlıların; Ahmed b. Muhammed İbni'l-Haccâc b. Ruşd - Babası - Dedesi - Kurre b. Abdîrrahman - Ondan kim rivayet etmişse o isnad Mısırlıların en vâhi isnadıdır. Horasanlıların evha'l-isânîdi ise Abdurrahman b. Muleyha - Nehşel b.

Sa'id - Dahhâk - İbn Abbas isnadıdır. (Tedrîb, 1/180, 1).

EVHÂM (أوهام) - Bk. Vehm.

EVLÂDU'S-SAHÂBE (اولاد الصحابة) - Sahâbilerin çocukları demek olan bu tabiri el-Hâkim usul kitabının 17. bahsi olarak almış ve şöyle demiştir: "hadis ilminin bu nevi sahâbenin evlatlarını bilmek konusudur. Bu konuyu bilmeyenler rivayetlerin çoğunda yanılırlar."

İbnu's-Salâh'ta olmayan bu konu, bilhassa kendi de sahâbî olan ve Hz. Peygamber (s.a.s)'den hadis rivayet eden sahabe çocuklarının bilinmesini sağladığından isnatlar ve raviler bakımından önemlidir.

EVSAKU'N-NÂS (أوثق الناس) - "İnsanların en sağlamı" anlamında ta'dil lafızlarındandır. **Esbetu'n-Nâs** ile aynı derecededir. İsmi tafdil sigasıyla gelen ta'dil lafızları arasında yer alır. İbn Haceru'l-Askalânî'nin İbn Ebi Hâtim er-Râzî ve Zehebi'nin tertip ettikleri ta'dil lafızları mertebelerine ek olarak zikrettiği lafızlardan biridir. Ta'dilde mübalağaya delâlet eder.

Hakkında evsaku'n-nâs denilerek adaletli olduğuna hükmedilen ravî artık en güvenilir, hadisleri en çok kabule layık ravî demektir. Aynı manada **a'delu'n-nâs** ta'dil lafzı da kullanılır. (Nuhbe Şerhi, 234).

EVTÂNU'R-RUVÂT VE BULDÂNİHİM

(أوطان الرواة وبلدانهم) - Ravilerin vatanları ve yurtları yani yerleştikleri yerler manasınadır. Hadis usulünün ravilerle ilgili konularından biridir.

Hadis ravilerinin bilhassa yerleştikleri yerleri bilmek gerek tarih, gerekse hadis usulü itibariyle önemlidir. el-Hâkim büyük alimlerden çoğunun evtânu'r-

ruvât bilgilerinin yetersiz oluşu yüzünden ayakları kayarak hataya düştüklerini söyler. (Ma'rîfe, 190). İbnu's-Salâh ise arapların önceden kabilelerine nisbet edildiklerini; İslâmiyet geldikten sonra daha çok kasaba ve şehirlere yerleştiklerini, bunun sonucu olarak son yerleştikleri yerlere nisbet edildiklerinden çoğunun ensabının kaybolduğunu, son olarak nereye yerleşmişlerse oraya nisbetten başka kendilerini tanıtacak nisbetin kalmadığını söyleyerek konunun önemine bir başka açıdan işaret eder. (Ulûm, 362, 3). es-Suyûtî ise isimleri lafız itibariyle **müttefik** iki ravinin ancak memleketlerinin ve yerleştikleri yerin bilinmesiyle mümkün olabileceğini kaydeder. Buna göre yerleştikleri yerlerin bilinmesi ravilerin bilinmelerine geniş ölçüde yardımcı olduğu gibi ilim tasnif metodu olarak da büyük önem taşır. Nitekim İbn Sa'd **et-Tabakâtu'l-Kubrâsında** sahabe, tabi'in ve daha sonraki birkaç devre ravilerini Kufeye yerleşenler; Basra'ya yerleşenler; Şam'a yerleşenler... ve onlardan ilim alanlar şeklinde tasnif etmiştir. İbn Hibbân da **Kitâbu Meşâhîri Ulemâ'il-Emsâr** isimli eserinde aynı metodu kullanarak sahabe ve tabi'ün alimlerini yerleştikleri merkezlere göre tasnif ederek zikretmiştir.

Evtânu'r-Ruvât konusunu ilk defa Hadis Usulü konuları arasında zikreden alim diyebileceğimiz el-Hâkim de Kufe, Mekke, Basra, Mısır, Şam, el-Cezîre ve Horasan'a yerleşen sahâbenin listelerini verir. Medine'de ölen bir sahâbi bilmediğini söyleyerek "Peygamber Şehri"ne yerleşen ve orada ölen tabi'ilerin isimlerini zikreder. (Ma'rîfe, 191 - 4). Daha sonra da İbnu's-Salâh'ın tabiriyle güzel bir usul takibedererek isnatlarıyla rivayet ettiği birkaç hadis nakledip diğer rivayetlere örnek teşkil edecek şekilde ravilerinin vatanlarını teker teker kaydeder. Bunlardan birini misal olarak almak faydadan hâli değildir.

اخبرنا ابراهيم بن عصمة العدل ، قال حدثنا أبى ، قال ثنا عبدان بن عثمان ، قال ثنا ابو حمزة ابراهيم الصائغ ، عن

ابى الزبير ، عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة .

قال ابو عبد الله : جابر بن عبد الله من اهل قبا مدنى ، و ابو الزبير مكى و ابراهيم الصائغ و ابو حمزة و عبدان مروزيون ، و شيخنا و ابوه نيسابوريان.

"Hz. Peygamber (s.a.s) buyurdular: *"Kim Allah'a bir şeyi şirk koşmadan ölürse Cennet'e girer."*

Ebu Abdillāh der ki: Cabir b. Abdillāh Kuba ehlindendir; Medinelidir. Ebu'z-Zubeyr Mekkelidir. İbrahim es-Sâ'îğ, Ebu Hamze ve Abdân Mervezlidirler. Şeyhim İbrahim ile babası İsm'e'ye gelince her ikisi de Nisaburludurlar." (Ma'rife, 195).

EVVEL (الأول) - Bk. Evvelu's-Sened.

EVVELU'S-SENED (أول السند) - Evvel kelimesi sıfat olarak "ilk, evvel, baş taraf" manasına gelir. Evvelu's-sened ise senedin, sahabinin bulunduğu baş tarafına denir. **Evvel, aslu's-sened, menşe', âhir, intihâ, muntehâ-yı sened** tabirleri de aynı manada kullanılmıştır.

Bazı alimlerce senedin sahabinin bulunduğu tarafı değil, aksine hadiscinin olduğu tarafıdır. **Mebde** veya **mebde'u's-sened** tabirleri de son manada kullanılmıştır.

F

FÂHİŞU'L-GALAT (فاحش الغلط) - "Hatası çok" anlamında bir deyim olup cerh lafızlarındandır. Cerhin üçüncü mertebesine delalet eden lafızlara el-İrâkî'nin ekledikleri arasında yer alır.

Metâ'in-i Aşere denilen ve ravinin adalet ve zabtıyla ilgili tenkit esaslarından zabtla ilgili olanlardan **Fuḥṣ-u galatı**, yani rivayetlerinde aşırı şekilde hata yaptığı belirlenen raviye de fâhişu'l-galat denilmiştir. Tabir burada umumi manada kullanılmıştır.

Fâhişu'l-galat lafzıyla cerhedilen ravinin cerhine sebep olan hali, hakkında kullanılan cerh lafzında ifade edilmiş demektir. (Bk. Kesretu'l-Galat).

FARTU'L-GAFLE (فرط الغفلة) - Bk. Gaflet.

FASİK (الفاسق) - Fıska kapılan kimse demektir. Allah'ın emirlerine itaat etmemek, yasakladığı şeylerden kaçınmamak suretiyle yoldan sapan, kısacası İslâm dininin çizdiği sınırların dışına çıkan, onlara aykırı inançlara saplanan kişilere fasık denir.

Hadis ilminde fasık, küfre düşmemek şartıyla söz ve fiillerinde dinin emirlerine aykırı hareket eden, bir diğer deyişle fıska kapılan raviye denir.

Fıska kapılan ravilerden bir kısmı, genelde İslâm'ın temel prensiplerine uymakla birlikte Kur'ân-ı Kerim'in veya Sünnetin bir hükmünü te'vil ederek

değişik yorumladığı için fâsık sayılanlardır. Bunlara diğerlerinden ayrı olarak **fâsıku't-te'vîl** denilmiştir. Böyle yorumu yüzünden fâsık sayılan ravi, **adâlet** ve **sabt** sıfatlarını taşıyorsa, rivayet ettiği hadis çoğu alimlere göre makbuldür. (Bk. Fısk).

FÂSIKU'T-TE'VÎL (فاسق التأويل) - Bk. Fâsık.

FE'ALE FULÂN (فعل فلان) "Falanca şunu yaptı" demek olup cezm sigalarındandır. Cezm sigaları kesinliğe delâlet ettiklerinden rivayetinde "falanca şunu yaptı" diyen ravi onun o işi kesinlikle yapmış olduğunu belirtmiş demektir.

FER' (الفرع) - "Bölüm, kısım, dal, bütünün parçaları" manasına gelen bir tabirdir. Hadis usulü ilminde hadis rivayet etmek üzere muhaddise başvuran talibin, şeyhin hadislerinin yazılı olduğu kitabın asıl nüshasından istinsah yani kopya ettiği nüshaya denir.

FERD (الفرد) - Ferd kelimesi sözlükte tek, bir tek, çiftin yarısı manasına gelir. Bir nesne hakkında "hâzâ ferdun" denildiği zaman onun yalnız, yegane ve yekdane olduğu anlaşılır. Dünyada misli ve benzeri olmayan kimseye de ferd denir. (Kamus, 1/659).

Hadis terimi olarak ferd, garib müteradifdir ve isnadın herhangi bir yerinde ravisi tek kalmış olan hadis çeşidine denir. Ancak hadis usulü alimleri ferd ile garib arasında ayırım yapmışlar ve ferd ismini çok defa **ferd-i mutlak**; garib ismini ise **ferd-i nisbi**ye vermişlerdir. Buna göre ferd denilince **ferd-i mutlak**; garib denilince ise **ferd-i nisbi** kastedilmiş olur.

Ferd hadislerin hükmü, rivayette tek kalan ravinin durumuna göredir. Eğer adalet ve zabt vasıflarını haiz bir ravinin rivayetinde teferrüd ettiği ferd hadis, kendisinden zabt yönünden daha kuvvetli olan bir başka ravinin rivayetine aykırı ise **şazdır**. Değilse ravisi adalet ve zabt yönünden mevsuk olmak kaydıyla **sahih** tir. zabtı tam değilse **hasendir**. Adalet ve zabt vasıflarından yoksun birisiyse o tek başına rivayaet ettiği ferd hadis **münker merdûd şazdır**. (Takrib, 12).

Ferd olarak rivayet edilen hadislerin tümüne çoğul sigasıyla **efrâd** tabir edilir.

FERD-İ MUHÂLİF (الفرد المخالف) - Bir ravinin kendisinden daha üstün ravilerin rivayetlerine aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadistir.

İbnu's-Salâh'a ve ona tabi olarak en-Nevevî'ye göre ferd-i muhalif, **şazz-ı merdud**'un iki kısmından birincisidir. en-Nevevî şöyle der: "el Halili ve el-Hakimin şâz tariflerini "inneme'l-a'malu bi'n-Niyyât" hadisi, "vela hakkının satış veya hibesini yasaklayan" hadis ve benzeri sahih addedilen adalet ve zabt sahibi ravilerin münferit olarak rivayet ettikleri hadislerle bağdaştırmak müşküldür. Bu konuda sahih olan tafsildir. Eğer adl ve zabıt ravinin rivayetinde teferrüd ettiği hadis kendisinden ahfaz ve azbat olan ravinin rivayetine muhalif ise merdud şazdır. Değilse ravisi adl, hafız ve zabtında mevsuk olması kaydıyla ferd olan hadisi sahihtir. Zabtı tam değilse hasendir. Eğer adalet ve zabt vasıflarından yoksun ise hadisi münker

merdûd şâzdır. Hasılı merdûd şâz, ferdi muhâlifdir. (Takrib, 12). Buradan ferdi muhalifin adalet ve zabt vasıflarından uzak bir ravinin hadis zabtı bakımından kendisinden daha üstün raviye aykırı olarak ve tek başına rivayet ettiği hadis olduğu anlaşılmaktadır. Aslında ferd ravinin münferid, muhalif de aykırı ve muhalif olarak rivayet ettiği hadis demek olduğuna göre ferdi muhâlif teriminin kendisinden, tarifi de açıklık kazanmaktadır. Bununla birlikte ravinin, rivayetinde başkalarına muhalefet bahis konusu olmadan başkalarının rivayet etmediği bir hadisi rivayette tek kalması da ferdi muhaliften sayılmıştır. Tabiatıyla, rivâyetinde tek kalan ravinin adalet ve zabt yönlerinden güvenilir bir kimse olması halinde rivayeti ferd-i muhalif kabul edilir. (Hadis İstilahları, 108).

FERD-İ MUTLAK (الفرد المطلق) - "Mutlak ferd" manasına isnadın herhangi bir yerinde ravisi tek olan ferd hadisın kısımlarından biridir.

Ferd maddesinde de söz konusu edildiği gibi isnadının herhangi bir yerinde ravisi tek olan ferd hadis iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisi **ferd-i mutlak**; ikincisi **ferd-i nisbi**dir. Ferd-i mutlak -ki ferd de denir- teferrüd denilen rivayette tek kalma senedin başında olan hadisdir. Bir başka ifadeyle senedin baş tarafındaki sahâbi veya tâbiinin tek başına rivayette bulunduğu hadisler ferd-i mutlakdır. Buna göre **infirâd**, **teferrüd** veya **garâbet** denilen rivayette tek başına kalma senedin aslı, evveli, menşei gibi tabirlerle belirlenen sahâbinin veya tabi'inin bulunduğu baş tarafta olursa böyle rivayet edilen hadisler ferd veya ferd-i mutlak itibar edilirler. Şu hale göre ferd-i mutlakda teferrüd senedin herhangi bir yerinde değil, özellikle hadisi Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet eden sahâbi veya sahâbiden rivayette bulunan tabiidedir.

Ferd-i mutlaka velâ hakkının satışını veya hibe edilmesini yasaklayan hadis

misal verilebilir. Bahis konusu hadis şöyledir:

عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع الولاء وعن هيبته

"Abdullah b. Dinar, İbn Ömer isnadiyle rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) azadlı kölenin miras hakkının satılmasını da hibe edilmesini de yasakladı." (Buhârî, 3/120; Müslim, İtk, 3).

Bu hadisi sahâbî İbn Ömer'den bir tek Abdullah b. Dinar nakletmiştir. Bu başka deyişle İbn Ömer'den rivayette Abdullah b. Dinar tek kalmıştır. Nitekim Müslim, hadisi sevkettikten sonra "Bu hadis için bütün insanlar Abdullah b. Dinar'a muhtaçtırlar" diyerek onun sahâbiden rivayet eden tek ravi olduğuna işaret etmiştir. Bu duruma göre teferrüd senedin aslında yani baş kısmındadır. Dolayısıyla hadis ferd-i mutlakdır.

Bazen hadisi tek başına rivayet eden raviden rivayette bulunan kimse de tek bir şahıs olabilir. Hatta bu hal birkaç ravide peşpeşe devam edebilir. İman hasletleri konusundaki Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu hadisin sahâbî ve tabîi ravisi tektir:

الایمان بضعٌ وسبعونَ شُعبَةً فافضلها قول لا اله الا الله و أدناها إماطة الأذى عن الطريق ، والحياء شُعبَةٌ من الإيمان

"İman yetmiş şu kadar şubedir. En üstünü "lâ ilâhe illallah" sözüdür. En alt derecesi ise insanların geçeceği yollardan onlara eziyet verecek (taş, diken ve benzeri) şeyleri kaldırmaktır. Haya da imanın bir bölümüdür." (Müslim, İman 12).

Bu hadisi Hz. Peygamber (s.a.s)'den yalnızca sahabe Ebu Hureyre; Ebu Hureyre'den sadece tâbî'i Ebu Sâlih, Ebu Sâlih'den de bir tek Abdullah b. Dinâr rivayet etmiştir.

Ferd-i mutlakın hükmüne gelince, şayet rivayetinde teferrüd eden ravi sika ise ve zabtı tamsa yalnız başına rivayet ettiği ferd hadis sahih kabul edilir ve dinî meselelerde delil olarak kullanılır. Şayet zabtı tam değilse hasendir. Bu takdirde

de dinî konularda delil olacak niteliktedir. Rivayette teferrüd etmiş olan ravisi sika ve zabıt değilse hadisi zayıftır. O takdirde ise zayıf hadisin hükmüne girer.

FERD-İ NİSBÎ (الفرد النسبى) Ferd hadislerin ikinci kısmıdır ve ravilerinin birine nisbetle ferd olan hadis çeşididir. Genel olarak hususi bir cihete nisbetle ferd olan hadis olarak tarif edilir. (Lemehât, 288).

İbn Hacer'e göre ferd-i nisbi, senedinin baş tarafında değil, ortasında garabet bulunan hadisdir. Böyle bir hadise nisbi denmesinin sebebi, teferrüdün belli bir şahsa nisbetle hasıl olması dolayısıyledir. Ayrıca ona göre hadis usulü alimleri ferd kelimesini daha çok **ferd-i mutlak**, garîb kelimesini de **ferd-i nisbi** için kullanmışlardır. (Nuhbe Tercümesi, 31. 2). Buna göre ferd-i nisbi, bazı alimlere göre garîbden ibarettir.

Hadisin ferd sayılmasına sebep olan rivayette tek kalma bazen sikanın rivayette tek kalması gibi hususi bir kayıtla olur. Şu hadis buna misaldir.

... أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقرأ فى الأضحى والفطرى بقرآنٍ واقتربت الساعة

"Hz. Peygamber (s.a.s) ramazan ve Kurban bayramı namazlarını kıldırırken "Kaf" ve "İktarabeti's-Sâ'a" (surelerini) okurdu." (Müslim, ideyn. 3).

Bu hadisin ravilerinden Ubeydullah b. Abdillâh'tan rivayette sika olarak Damretu'bnü Sa'id tek kalmıştır. Binaenaleyh bu hadisin ferd-i nisbi sayılmasına sebep olan teferrüdü bazen mekkelilerin, medinelilerin, basralı, şamlı veya mısırlı ravilerin birbirlerinden rivayette teferrüd etmeleri gibi yine hususi bir kayıtla olabilir. Bu şekildeki teferrüdle rivayet edilen hadis de ferd-i nisbidir. Şu hadis buna misaldir:

عن أبى سعيد قال : أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن نقرأ فاتحة الكتاب وما تيسر

"Ebu Said'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)

bize namazda Fâtiha ve kolayımıza giden (sure ve bir miktar ayet) okumamızı emretti." el-Hâkimu'n-Nisâburî'nin belirttiğine bakılırsa bu hadisin "emeranâ" lafzını zikirde isnadın başından sonuna kadar basralılar teferrüd etmişlerdir. (Ma'rife, 97). Bir başka deyişle bu lafzın rivayetinde basralılara katılan olmamış; dolayısıyla teferrüd bu yönden olmuştur. Şu hadis de rivayetinde mısırlıların teferrüd ettikleri ferd-i nisbidir:

عن عبد الله بن زيد الأنصاري قال : رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ فأخذ ماء لا ذنبه خلاف الماء الذي مسح به رأسه .

"Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'den rivayet edilmiştir. Ben demiştir; Hz. Peygamber (s.a.s)'i abdest alırken gördüm. Kulakları (nı meshetmek) için başını meshettiği sudan ayrı biraz su aldı (ve meshetti). (Ma'rife, 98).

Teferrüd bazen de bir raviden rivayete münhasır olur. Bu takdirde hadisin akabinde "lem yervihi illâ fulânun an fulânin" (Bu hadisi falandan, fulandan başka rivayet eden olmadı) denir. Aynı hadisi başkasından pek çok kimse rivayet etmiş bile olsa o raviden rivayette teferrüd, aynı şekilde hadisin ferd-i nisbî addedilmesine sebep teşkil eden kayıt mesabesinde kalır. Sünen sahiplerinin Sufyân b. Uyeyne-Vâil b. Dâvud-Babası ez-Zuhrî- Enes b. Mâlik isnadıyla rivayet ettikleri şu hadis de buna misaldir:

أن النبي صلى الله عليه وسلم أُلِّمَ على صفية بسوقٍ وتمرٍ .

"Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Safiyye'yi nikâhladığında kavut ve hurma ile düğün yemeği verdi."⁽¹⁾

Bu hadisin ravilerinden Vâ'il b. Dâvud babasından rivayette tek kalmıştır. Vâ'il'den de Sufyân b. Uyeyne'den başka rivayet eden olmamıştır. Sufyân'ın Vâ'il'den teferrüdü yüzünden hadis ferd-i nisbî sayılmıştır.

Belli bir şaysa nisbetle teferrüd de aynı gruba girer. Söz gelişi bir hadisi faraza

İbn Ömer'den Nâfi, Nâfi'den Mâlik rivayet etmiş olsa, birkaç ravi de Mâlik'e uğramaksızın Nâfi'den rivayet ettikleri halde yalnız bir ravi Mâlik tarikından Nâfi'den rivayet etmiş bulunursa hadis ferd-i nisbî olur. Buna nisbî denmesi, bir veya birkaç vecihten **azîz** veya **meşhûr** olsa bile yalnız o belli şahsın teferrüdü yüzündendir. Yine mesela Mâlik Nâfi'den, Nâfi İbn Ömer'den bir hadis rivayet etmiş olsa, bir başka ravi de aynı hadisi mutâbî'i olmaksızın Mâlik'ten tek başına rivayet etse bu hadis, Mâlik'ten tek olarak rivayet eden raviye nisbetle ferd, dolayısıyla ferd-i nisbidir. (**Tecrid Mukaddimesi**, 109, 10).

Ferd-i Nisbinin hükmünde iki durum söz konusudur:

a) Ferd-i Nisbî, sika raviden rivayette teferrüd kaydıyla ferd ise o takdirde ferd-i mutlakın hükmüne tâbidir.

b) Diğer iki kayıt yani belli bir beldeye mensup ravilerin birbirlerinden rivayette teferrütleri veya belli bir raviden teferrüd sebebiyle ferd ise o zaman da hüküm hadisin geldiği tarika göre verilir. Eğer bu tarik sahihse hadis sahih; hasense hasen; zayıfsa zayıf kabul edilir. (**Lemehât**, 289).

(1) Ebu Dâvud, Et'ime 2: 4/126 r. 3744; Tirmizî, Nikâh 10: 3/394 r. 1095; Nese'i, Nikah, r. 3387; İbn Mâce, Nikah 24: 1/615 r. 1909. Krş., Müsned, 3/110.

FEVÂ'İD (الفوائد) - Hadis kitaplarında yer yer görülen bu kelime faydalı bilgiler manasına "fa'ide"nin çoğuludur. Hadis Usulünde herhangi bir konu ile ilgili faydalı bilgiler verilirken başlık yerinde kullanılır.

Bununla birlikte hadis kitapları içinde ayrı bir tür olarak fevâ'id kitapları yazılmıştır. anlaşıldığına göre bu kitaplar Hadis İlmiyle ilgili değişik konulara dair faydalı bilgiler ve hadis açıklamaları ihtiva eden eserlerdir. Ebu Bişr İsmâ'il b. Abdillâh b. Mes'ud el-Abdî'nin sekiz

cüzlük **Fevâ'id**i fevâ'id kitapları içinde en eskisidir. ⁽¹⁾

(1) Bu ve öteki fevâ'id kitapları için bk., Mustatrafe, 71, 2.

FIKHU'L-HADÎS (فقه الحديث) - Fıkıh, sözlükte bir nesneyi zihinde gereği gibi anlayıp bilmek manasınadır. Buna göre Fıkhu'l-Hadis, hadislerin taşıdığı mananın etrafıca anlaşılması demektir.

Hadisle amel etmek her şeyden önce onun sıhhatine bağlıdır. Sıhhat sabit olduktan sonra ise sıra manasına ve taşıdığı hükme gelir. Bunların gereği gibi anlaşılması hadisten çıkarılacak hükmün doğru ve isabetli olmasını sağlar. Bu bakımdan fıkhu'l-hadis konusu özellikle Fıkıh İlminde büyük önem taşır.

FIKHU'R-RÂVÎ (فقه الراوى) - Fıkıh, Fıkhu'l-Hadis maddesinde de söz konusu edildiği gibi, sözlükte bir nesneyi zihinle gereği gibi anlayıp bilmek manasınadır. Fıkhu'r-râvî ise hadis rivayetiyle meşgul olan kimsenin rivayetinin şartlarını, hakikatini, çeşitlerini, hükümlerini, ravile- rin hallerini, rivayet edilen hadislerin sınıflarını gereği gibi bilmesi ve bu bilgiye dayanarak sahih olan hadisleri zayıf olanlarından ve uydurmalarından ayırdedebilmesidir. (Hadis İstılahları, 111).

Hiz. Peygamber'in hadisleri her şeyden önce Kur'ân-ı Kerim'in açıklaması ve tatbiki mahiyetinde İslâm Dini'nin ikinci kaynağıdır. Hadislerde İslâm'ın özü olan helal, haram, emir, yasak, tavsiye, telkin, irşad, va'z ve nasihat, kısacası bir müslümanın dünya ve ahiret saadeti için gerekli bütün değerler bol miktarda mevcuttur. Hadisleri rivayet edenlerin ve Hadis İlmiyle meşgul olanların bunları bilmesi, herbirinin taşıdığı hükümlere vakıf olması da fıkhu'r-râvîye dahildir.

Öte yandan ravi hadisleri etrafı bir şekilde bilirse onları öğrenip hıfz etmesi

önemli ölçüde kolaylaşır. Uygulamasını doğru bir şekilde yapar. Böylece Allah'ın "Allah'ı ve Ahiret gününü umarlar, Allah'ı çokca zikredenler için örnek" olarak gösterdiği (Ahzâb, 21) Hz. Peygamber'in yolundan gitmiş, aynı zamanda hadislerin zabtı kolaylaşmış olur.

Diğer taraftan ilmin her yönden faydalı olduğu açıktır. Hadislerin ihtiva ettiği hükümler ve gerçekleri bilenler aynı zamanda birer fakih olarak din kardeşlerine faydalı bir fert haline gelirler. Öğrendikleriyle amel ettikleri belki de kendilerinden daha anlayışlı birine ulaştırarak ilmin yayılmasına ve naklettikleri hadislerin daha iyi bir şekilde istifade edilmesine zemin hazırlamış olurlar.

Şu hale göre hadis ravisinin rivayet ettiği hadislerin taşıdığı hüküm ve değerleri bilmesi hem kendisinin amel ederek üstün bir müslüman olması, hem dininin emirlerine riayet etmek, hem de hadislerin iyice bellenmesini kolaylaştırmak yönlerinden son derece önemlidir. Buna dair İmam-ı A'zam ile İmam Evzâ'i arasında Mekke'de geçen bir münazaradan söz edilir. Rivayete göre Evzâ'i, İmam-ı A'zam'a "Rûku'a varırken, rûkudan kalkarken ellerinizi niçin kaldırmıyorsunuz?" diye sorar. İmam-ı A'zam, "Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'den sahih olarak rivayet edilmiş hiçbir haber yoktur" diye cevap verir. Evzâ'i, "nasıl olmaz" der ve şu hadisi zikreder:

حدثني الزهري ، عن سالم ، عن أبيه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه إذا افتتح الصلاة وعند الركوع وعند الرفع منه .

"... Hz. Peygamber (s.a.s) namaza başlarken, rûkuda ve rûkudan kalkarken ellerini kaldırırlardı."

Bunun üzerine İmam-ı A'zam bir başka hadis söyler:

حدثنا حماد ، عن إبراهيم ، عن علقمة والاسود ، عن عبد الله بن مسعود أن النبي صلى الله عليه وسلم كان لا يرفع يديه الا عند افتتاح الصلاة ثم لا يعود .

"... Hz. Peygamber (s.a.s) ellerini sadece

namaza başlarken kaldırır; başka (zaman) kaldırmazlardı" Arkasından da şunları ekler: "Hammâd, Sâlim'den daha fakihdir. Alkame'nin İbn Ömer'den rivayetleri olmasa fıkhıta esamisi okunmaz. İbn Ömer'in her ne kadar sohbet şerefi varsa da Esved'in de onun üzerinde pek çok hakkı vardır."

Anlaşıyor ki İmam-ı A'zam'ın söylediği hadisin isnadını teşkil eden raviler fakihlerdir. Evzâ'î'nin hadisinin isnadında ise âli olmaktan öte böyle bir özellik yoktur. Bu itibarla İmam-ı A'zam, ravileri fakih olan hadisi amel etmeye daha layık görmüş ve onunla amel etmiştir.

FİSK (الفسق) - "Fısk" ve "fusûk", birinci, ikinci ve beşinci bablardan çekilen "feseka" kök fiilinin masdarıdır. Her ikisi de sözlükte mutlak olarak "hurûc" karşılığı olarak çıkmak manasına gelir. Nitekim "fesekati'r-ratbetu an kışrihâ" denir ki "taze hurma kapcığından börtleyip çıktı" demektir.

es-Suyûti'nin **el-Muzhir** isimli kitabında da naklettiği gibi araplar fisk lafzını sadece çıkmak manasına kullanırlardı. Daha sonraları Allah'a itaatten çıkmak manasına naklederek bu manasıyla ilahî taatten çıkana fâsık dediler. (Kamus, 3/42). Demek oluyor ki fisk kelimesi önceleri araplar arasında umumî olarak çıkmak manasında kullanılmışken sonraları Allah'ın emirlerini terketmek, O'na - Allah korusun - isyan ederek hak yoldan ayrılmak, doğru yoldan sapmak gibi hususî bir mana kazanmış ve bu manada dinî bir terim haline gelmiştir. Daha çok sözlük manasıyla değil, istilâh manasıyla meşhurdur. Kur'an-ı Kerim'de de küfür, ma'siyet, yalan, günah ve kötülük manalarında varid olmuştur. (Çantay, 1/18, not 21).

Terim olarak fisk, ya itikatta ya da amelde olur. İtikadî fisk ya küfürdür, yahut da bid'attir. Gerek amelinde, gerekse küfre varmamak şartıyla itikadında fıska düşene fâsık denilmiştir.

Hadis İlminde fisk, **fısku'r-râvi** yani hadis

rivayet eden ravinin fiil ve sözlerinde küfür derecesinde olmamak şartıyla İslam'a aykırı itikat taşıdığıının görülmesidir. Ravilerin tenkidinde göz önünde bulundurululan on tenkit esasan (metâ'in-i aşere) biridir ve ravinin doğrudan doğruya adaletiyle ilgilidir.

İtikad açısından fıska bid'at de denir. Böyle itikadî meselelerden doğan fıska ayrıca **fisk bi'l-bid'a** da denilmiştir.

Ravinin fıskı şayet büyük günahlardan birini işlemek veya küçük günah işlemeyi terketmeyip onda ısrar etmek sebebinden kaynaklanmırsa buna da **fisk bi'l-ma'siye** tabir edilmiştir.

Amel açısından fıska gelince, çeşitlidir. Hadis İlmi açısından en başta ravinin yalancılığı gelir. Özel tabiriyle **kizb ale'r-Resûl** yani Hz. Peygamber (s.a.s) 'e isnad ederek yalan söylemesi, öteki ifadesiyle hadis uydurması en şiddetli ta'n sebebi-dur. Yalan söylediği, hele hadis uydurduğu sabit olan ravi şiddetli bir şekilde cerhedilir. Sözüyle islami esaslara aykırı hareket ettiğinden fasık sayılarak terkedilir. Hadisleri hiçbir şekilde kabul edilmez.

Ravinin gerek itikadi gerekse ameli fıskından tevbe etmesi halinde rivayetlerinin kabul edilip edilmemesi konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birine ve daha çok makbul addedilenine göre fıskından tevbe ettiği açığa çıkan ravinin rivayeti makbuldür. Ancak hadiste yalan söylediği açığa çıkmış bulunan ravinin rivayeti, tarihi hasen bile olsa hiçbir şekilde makbul sayılmaz. (Takrib, 18) Ahmed b. Hanbel, Buhârî Şeyhi el-Humeydi, Şâfiî âlimlerden Ebu Bekri's-Sayrafi'nin görüşü budur. es-Sayrafi bu konuda "Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağzından yalan söyleyen bir kimsenin rivayetini, sonradan (tevbe edip) güzel ahlaklı biri olduğu açığa çıkmış bile olsa, hiçbir zaman kabul edemeyiz" demiştir. Onun şu sözleri de aynı konudur: "Nakil ehlinden birinin bir haberini, tuttuğumuz bir ya-

lanından dolayı bir kere terkettik mi artık onu tevbe etmiştir diye bir daha kabul edemeyiz. Bunun gibi zayıf saydığımız bir raviye de bir daha kuvvetli diyemeyiz." Ebu'l-Muzaffer İbnu's-Sem'âni de "tek bir haberde bile olsa yalan söyleyen ravinin önceki hadislerini de reddetmek gerekir" diyerek Hz. Peygamber'in ağzından bir tek rivayette bile olsa yalan söyleyen ravinin hadislerinin yalanının açığa çıkmasından öncekilerle birlikte terkedilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Böyle birisi sonradan tevbe etmiş bile olsa hakkındaki bu hüküm değişmez.

Öte yandan en-Nevevî, rivayette yalan söylemenin, yalancı şahitlikten hiçbir farkı olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre yalancı şahitlikten tevbe eden birinin şahitliği nasıl kabul edilirse rivayeti de kabul edilir. (Takrib, 18). Ancak kaydetmek gerekir ki rivayet ile şahadet ayrı ayrı şeylerdir. Nitekim es-Suyûtî ikisi arasında 21 noktadan fark olduğunu kaydetmiştir. (Bk. Şehadet). Ayrıca yalan şahitlik yapan birinin zararı şahsa dokunur. Oysa Hz. Peygamber'in ağzından yalan söyleyen biri dine zarar vermiş demektir.

Şu hale göre hadiste yalan söylemek ve hadis uydurmak hariç fisktan tevbe eden ve durumunu düzelttiği sabit olan ravinin rivayeti kabul edilir. Hz. Peygamber üzerine yalan söylemek ya da hadis uydurmak suçunu bir kere de olsa işlemiş bulunan ravinin hadisleri ise hiçbir şekilde kabul edilmez.

FİSK Bİ'L-BİD'A (الفسق بالبدعة) - Bk. Fısk.

FİSK Bİ'L-MA'SİYE (الفسق بالمعصية) - Bk. Fısk.

FİSKU'R-RÂVÎ (فسق الراوى) - Bk. Fısk.

FÎ HADÎSİHÎ DA'FUN (فى حديثه ضعف) -

"Hadisi zayıftır" manasınadır. **Fîhi da'fun** (onda zayıflık vardır) lafzıyla birlikte cerh lafızlarındandır ve cerhin en hafifine delalet eden birinci mertebe lafızlarına ek olarak Aliyyu'l-Kari'nin saydıkları arasında yer alır. (Nuhbe Şerhi, 234).

Hakkında fî hadisihi da'fun veya fîhi da'fun denilmiş olan ravi zayıf sayılır. Bununla birlikte büsbütün terkedilmez. Hadisleri itibar için yazılır.

FÎ HADÎSİHÎ ŞEY'UN (فى حديثه شئ) - "Hadisinde bir şeyler var" demektir. Bazı alimlere göre -ki, es-Sehâvî bunlardandır- cerh lafızlarındandır. Cerhin altıncı mertebesine delâlet eden lafızlardan olup hükmü o mertebede yer alan diğer lafızların hükmüne tabidir.

Bazı alimler, yerine **fîhi şey'un** lafzını kullanmışlardır.

FÎ'S-SAHÎH (فى الصحيح) - Sahih hadisler arasında yer alır demek olup kimi muhaddislerce hadisın Buhârî ile Müslim'in Sahihlerinde ikisinde birden, veya sadece birinde bulunduğunu ifade eden tabir olarak kullanılmıştır. Hadisin sıhhat dereceleri arasında yeri olduğunu belirtir.

FÎHÎ CEHÂLE (فيه جهالة) - Cehalet taşıyor anlamını veren bu tabir, ez-Zehabî'nin de içlerinde bulunduğu kimi alimlere göre cerh lafızlarındandır.

FÎHÎ DA'FUN (فيه ضعف) - Bk. Fî Hadisihi Da'fun.

FÎHÎ EDNÂ MEKAL (فيه أدنى مقال) - "Hakkında pek hafif bir ta'n vardır" manasına bir tabir olup İbn Haceri'l-Askalânî'nin en ehven mertebesinde kullanıldığını söylediği cerh lafızlarındandır.

Bu ve benzeri cerhin en hafifine delalet eden lafızlarla cerhedilmiş bulunan ravi-

nin hadisleri terkedilmez. İtibar için yazılabilir.

FİHİ HALFUN - (فيه خلف) - Hakkında ihtilaf vardır manasına gelen bu tabir de cerh lafızlarındandır. İbn Ebi Hâtim'in tasnifinde yoktur. el-İrâkî'nin cerhin en hafifine delâlet etmek üzere sıraladığı lafızlar arasında yer alır.

Fîhi halfun denilerek cerhedilmiş ravinin hadisleri itibar için yazılır. Ancak rivayetinde güvenilir biri olduğu ihtilafıdır. Dolayısıyla hafif şekilde de olsa cerhedilmiştir ve sika raviler derecesinde değildir.

Aynı mertebede ve aynı manaya delâlet etmek üzere **uhtulife fîhi** lafzı da kullanılmıştır.

FİHİ LÎNUN - (فيه لين) - "Onda gevşeklik var" manasına cerhin birinci mertebedeki en hafifine delalet etmek üzere el-İrâkî'nin zikrettiği lafızlardandır. İbn Ebi Hâtim'in tasnifinde haliyle yoktur.

Hakkında fîhi lînun denilen ravinin hadisleri itibar için yazılır. Ancak rivayette gevşek, dini konulara riayette kusuru var demektir.

FİHİ MEKALUN - (فيه مقال) - "Hakkında söz var" anlamında cerh lafızlarındandır. Cerh'in en hafifine delalet etmek üzere el-İrâkî'nin zikrettiği lafızlar arasında yer alır. Dolayısıyla İbn Ebi Hâtim'in tasnifinde yoktur.

Hakkında fîhi mekâlun denilerek cerh hükmü verilen ravi büsbütün terkedilmez. Hadisleri itibar için yazılır. Ancak böyle bir ravinin rivayetinde gevşeklik dini emirlere riayetinde kusur var demektir.

FİHİ NAZARUN - (فيه نظر) - "Hakkında görüş var" demek olan bu tabir de cerh

lafızlarındandır. Cerhin beşinci mertebesinde yer alır.

Kaide olarak bu ve diğer beşinci mertebede yer alan cerh lafızları ile cerhedilen ravinin hadisleri ne yazılır, ne de itibar için dikkat nazarına alınır.

Buhârî bu lafzı **metrûku'l-hadîs** cerh lafzının yerinde kullanmıştır. Böylece diğer cerh ve ta'dil imamlarından ayrılmıştır. Buhârî'nin hakkında fîhi nazarun dediği ravinin hadislerine hiçbir şekilde itibar edilmez.

FİHİ ŞEY'UN - (فيه شيء) - Bk. Fî hadisihi, Şey'un.

FİHRİS (الفهرس) - Bk. Fihrist.

FİHRİST (الفهرست) - Dört harfli basit fiilden alınma bir kelime olan fihrist aslında farscadır. **Fihris** şeklinde de kullanılır.

Hadis Usulü İlminde fihrist, icazet yoluyla hadis rivayetinde şeyhin muayyen birine muayyen bir kitabın rivayeti için izin vermesinde geçer. şeyh belirdeği talibe hadislerinin yazılı olduğu fihrist denilen defteri rivayet etmesi için icazet verir. İcazet esnasında **ecceztuke me'stemelet aleyhi fihristi** der. Şeyh bu sözüyle hadislerinin yazılı olduğu kitap veya defterleri kasdetmiş olur. es-Suyûtî de bu kelimayı birkaç kitap veya defterden meydana gelen hadis mecmuası olarak açıklamıştır. (Teddîb, 2 / 29).

FİİLÎ SÜNNET (السنة الفعلية) - Bk. Sünnet.

FİTEN (الفتن) - Asıl itibariyle "deneme, bela, fitne, anarşi" gibi manalara gelen fitne kelimesinin çoğulu olan fiten, camî türü hadis kitaplarında Hz. Peygamber devrinden sonra meydana gelmesi muhtemel hadiselerle dair hadisleri bir araya getiren ana bölüm başlığının adıdır. Bazı

kaynaklarda el-Fiten ve Eşrâtü's-Sâ'a ve el-Fiten ve'l-Melâhim olarak da geçer.

el-FİTEN VE EŞRÂTÜ'S-SÂ'A (الفتن و اشرط الساعة) - Bk. Fiten.

EL-FİTEN VE'L-MELÂHİM (الفتن والملاحم) - Bk. Fiten.

FUHŞU'L-ĞAFLE (فحش الغفلة) Aşırı gaflet karşılığıdır. Bazı Hadis Usulü alimlerince **fartu'l-gafleyi** ifade edecek şekilde kullanılmıştır. (Bk. Gaflet).

FUHŞU'L-ĞALAT (فحش الغلط) - Bazı alimlerce **kesretu'l-galat** karşılığı olarak kullanılmıştır. Onunla aynı manaya gelir. (Bk. Kesretu'l-Galat).

FUKAHÂ-YI SEB'A (الفقهاء السبعة) - "Yedi fakih" manasınadır. Tabi'inin büyükleri arasında fıkıh bilgisiyle temayüz etmiş yedi zata denir.

Hem hadis rivayetinde hem de fıkıh ilminde akranlarını geride bırakan ve haklı bir şöhret sahibi olan bu yedi tâbi'i âlim, Sa'id İbnu'l-Museyyeb, Kasım b. Muhammed b. Ebî Beri's-Siddik, Urve İbnu'z-Zubeyr, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Ebu Seleme b. Abdirrahman b. Avf, Ubeydullah b. Utbe b. Mes'ûd, Süleymân b. Yesârdır. (Ulûm, 273, 4).

Hicaz âlimlerinin çoğu fukahâ-yı seb'a olarak bu yedi şahsı saymışlardır. Ancak İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre Abdullah İbnu'l-Mubârek, medinelilerin dinî meselelerde görüşüne müracaat ettikleri yedi kişinin, Ebu Seleme yerine Sâlim b. Abdillâh b. Ömer olmak kaydıyla yedi tâbi'i'den ibaret olduğunu söylemiştir. (Ulûm, 274) Bu demektir ki Abdullah İbnu'l-Mubârek'e göre fukahâ-yı seb'a Sa'id, Kasım, Urve, hârice, Sâlim, Ubeydullah

ve Suleymandan oluşur. Bunun gibi Ebu'z-Zinâd, Ebu Seleme ve Sâlim'in yerine Ebu Bekr b. Abdirrahmân'ı fukahâyı seb'adan saymıştır. Ali İbnu'l-Medîni'ye göre ise medinelî fakihler Sa'id, Kasım, Ebu Seleme, Hârice, Kardeşî İsmail b. Zeyd, Abdullah b. Ömer'in oğulları Sâlim, Hamza, Zeyd, Ubeydullah, Bilal; Ebân b. Osman, Kabisa b. Zueyb olmak üzere on iki kişidir. (Tedrîb, 2/200). Anlaşıyor ki Ali İbnu'l-Medîni ayrıca Fukahâyı Seb'adan bahsetmemiştir.

Sahabeden sonraki tâbi'iler neslinin ilimde haklı bir şöhrete sahip olan âlimleri şüphesiz bu kadar değildir. Yüce Allah hepsinden razı olsun, aralarında daha nice âlimler yetişmiştir. Bunların ilim uğruna yılmak bilmeyen gayretleri sayesinde sahabenin Hz. Peygamber (s.a.s)'den öğrendikleri ilim korunabilmiş ve sonraki nesillere aktarılabilmıştır. Fukahâ-yı Seb'a ise daha çok Fıkıh ilminde meşhur olduklarından bu ilmin yayılmasında üstün hizmetleri olmuştur.

FULÂN LÂ YUS'ELU ANHU (فلان لا يسأل عنه) - Bk. Fulânun Yus'elu Anhu.

FULÂN YUS'ELU ANHU (فلان يسأل عنه) - "Falan da nasıl diye sorulur mu?" anlamına gelir. Ta'dil lafızlarından biri olup ravilerin adalet ve zabt yönlerinde güvenilir ve yüksek derecelerde olduğunu ifade eder. Ta'dilin birinci mertebesinde yer alır.

Bir ravi hakkında fulân yus'elu anhu denilerek adalet hükmü verilmişse o ravi her bakımdan güvenilir demektir. Hadisleri makbuldür.

Bu ta'dil lafızıyla aynı manaya gelmek ve aynı mertebede olmak üzere **fulânun lâ yus'elu anhu** (falanca sorulmayacak biridir) ta'dil lafzı da kullanılır.

G

GAFLET (الغفلة) - Sözlükte "gafil olmak, dikkatsizlik, ne yaptığını bilmemek" mânalarına gelir. Hadis Usûlü ilminde **fartu'l-gafle** olarak da geçer. Ravinin zaptıyla ilgili cerh sebeplerinden biridir.

Ravinin gafleti, dikkatsizliği, hadis rivayetinin gerektirdiği dikkat ve özendenden uzak oluşu, rivayetlerinde hıfz ve itkanla bağdaştırılması mümkün olmayan hallerinin sıkça görülmesidir. Bir ravide bu hallerin sıkça görülmesine **kesret-i gaflet**, sık sık gaflet hali görülen raviye ise **kesiru'l-gafle** tabir edilir.

Ravinin hadislerinin yazılı olduğu kitabındaki hatayı başkalarının uyarması üzerine düzeltiyim derken daha büyük bir hata yaparak o hatalı şekliyle rivayet etmesi de gaflet sayılmıştır. Başkalarının hatalı düzeltmelerine kapılıp kendi kitabındaki şekli terk ederek hatalı olanı rivayet etmesi de gafletin değişik bir şeklidir. (Hadis İstılahları, 76-77)

Ravide gaflet hallerinin sıkça görülmesi, özellikle başkalarının hatalarını doğru zannederek kitabındaki şekli terkedip yanlış olanı rivayete kalkışması ve bunu farkederek düzeltmemesi zabtına dökünür. Böyle bir ravi gafletle cerhedilir. Hadisleri reddolunur.

GALAT (الغلط) - Hata karşılığıdır ve hadis rivayetinde hata yapmayı ifade eder. Ravinin hatası aşırı şekilde olur ve yanlış rivayetleri doğru olarak rivayet ettiklerini geçerse **zabt** özelliğini kaybetmesine sebep olur. (Bk. Kesretu'l-galat).

GALATÂTU'L-MUHADDİSİN (غلطات المحدثين)

- Hadis ravilerinin rivayette yaptıkları bazı hataları ve eleştirilerini ifade eden bir tabirdir. **Tashif** ve **tahrif**le ilgilidir. el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî'nin konuya dair aynı isimde bir kitabı vardır.

GÂMİZ (الغامض) - Sözlükte yüksek yerler arasındaki alçak ve çukur yer, bitkin insan, anlaşılması güç kapalı ve mübhem söz manasınadır. (Kamus, 2/436).

Hadis ilminde son manasıyla ilgili ve daha çok **illetin** sıfatı olarak geçer. **İlle gâmıda** denir ki dışardan farkedilmeyen, ancak ehlinin anlayabileceği hadisin gizli kusuru demektir.

GARÂBET (الغرابة) - Sözlükte birinci babtan çekilen "ğarabe" fiilinin uzaklaşmak, yalnız kalmak, vatandan uzak düşmek manasına mastarıdır. Sözün garabeti, alışılmamış üslupta olması veya üstü kapalı söylenmesidir.

Hadis Usulünde garâbet, **teferrüd** ve daha az kullanılan **infiradla** eş mânâlı olarak ravinin rivayetinde tek kalması haline denir. Bir başka deyişle ravinin bir şeyhden rivayette teferrüdü yani ondan başka rivayet eden olmamasıdır. Böyle bir ravinin tek başına rivayet ettiği hadise genel olarak **ferd** adı verilir. Garabet senedin başında olursa hadis **ferd-i mutlak**, ortasında bulunursa **ferd-i nisbî** adını alır. Ferd-i nisbî'nin bir adı da garabetle ilgili olarak **garib**dir.

GARÂ'İB (الغرائب) - Bk. Garîb

GARÎB (الغريب) - Kelime olarak "yabancı, garîb, kimsesiz, vatanından uzakta tek başına kalmış kimse" demektir. Genelde hangi tabakadan olursa olsun bir ravinin tek başına rivayet ettiği hadis olarak tarif edilmiştir. Bu manada **ferd-i nisbîn**in öteki adıdır. Sadece bir ravi tarafından rivayet edilen hadis, bir benzeri başka raviler tarafından rivayet edilmediği, yahutta diğer rivayetler ona aykırı olduğu için tak kalan manasında garîb ismini almıştır. Çoğulu **garâ'ib** gelir.

et-Tîbî'ye göre garîb, metin ve isnad yönünden garîb olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisine **garîbu'l-metn**, ikincisine **garîbu'l-isnâd** adı verilir. Garîbu'l-metn, ravinin metnini rivayette tek kaldığı, bir diğer ifadeyle kendisinden başkası tarafından rivayet edilmemiş metinle gelen; garîbu'l-isnâd ise metni sahabeden bir grubun rivayeti olarak bilindiği halde bir başka ravinin bir diğer sahabiden tek başına rivayet ettiği hadistir. (**Hulâsa**, 51). Hadiscilerin, isnadında teferrüd ederek rivayet ettikleri sahih hadisler de garîbu'l-isnâd sayılır. Tirmizî'nin, Sünen'inde yer yer **garîbun min hâze'l-vech** diye nitelediği hadisler böyle bir isnadla rivayet edilerek garîb olanlardır.

İbn Hacerî'l-Askalânî'ye göre garîb, ravinin rivayetinde teferrüd ettiği haberdur. Senedin, teferrüdün meydana geldiği yerine göre **garîb-i mutlak** ve **garîb-i nisbî** kısımlarına ayrılır. (**Nuzhe**, 26). Şu hale göre garîb, ferdin öteki adıdır.

Metin yönünden tek olarak rivayet edilmiş, yahut da isnadı tek olan hadislerle de garîb denilmiştir. Buna göre garîb, benzeri başka raviler tarafından rivayet edilmemiş veya isnad yönünden tek kalmış olan hadistir. Ravisinin metindeki herhangi bir ziyade lafzın rivayetinde tek kalmış olması da buna dahildir. İmam Malik'in şu hadisi metindeki ziyade yönünden garibe misaldir.

فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم زكاة الفطر من رمضان صاعاً من قرأ صاعاً من شعير على العبد والحر والذكر والأنثى والصغير والكبير من المسلمين .

"Hz. Peygamber (s.a.s) büyük-küçük, köle-hür bütün müslümanların Ramazanda fitır sadakasını bir sa' ölçüsü hurma (veya) aynı ölçüde arpa olarak vermelerini emretti." (**Muvatta**, 192). Bu hadisin metnindeki "mine'l-muslimîn" ziyadesinde İmam Mâlik teferrüd etmiştir. Bu demektir ki, hadisin İmam Mâlik'ten başka bütün ravilerinin rivayetlerinde bu ziyade yoktur. Dolayısıyla onun teferrüd ettiği bu fazladan lafızları taşıyan metin garîbdir.

Bir garîb hadis, diğer tariklardan rivayet edildiği anlaşılırsa garîb olmaktan kurtulur. Rivayet tariklarının sayısına göre **aziz** ya da **meşhûr** mertebesine yükselir.

Garîb hadislerin çoğu hüküm yönünden sahih olmamakla birlikte garâbet sıhhatine mani olmaz; çünkü hadisin sıhhati, ravisinin rivayette tek kalmasından çok sika oluşuna bağlıdır. Buna göre bir garîb hadis, ravilerinin adalet ve zabt durumlarına göre sahih olduğu gibi hasen veya zayıf da olabilir. Nitekim Buhârî ve Müslim sahihlerinde pek çok garîb hadis vardır. El-Bezzâr'ın **Müsned**'inde , et-Taberânî'nin **el-Mu'cemu'l-Evsatî** ile **el-Mu'cemu's-Sağîr**'inde de hayli garîb hadis bulunmaktadır. Şu hale göre garîb hadisler içinde makbul olanları bulunmakla beraber ekseriyeti zayıftır. Bu sebepten Tâbî'iler, Etbâ'ut-Tâbî'in ve daha sonraki nesillerin hadiscileri garîb hadislerle pek râğbet etmemişlerdir.

GARÎBÎ'L-MEŞHÛR (الغريب المشهور) - Isnadın baş tarafında bir veya birkaç tabakada bir ravinin tek başına rivayet ettiği garîb bir hadis olmakla birlikte sonradan her tabakada birkaç ravi tarafından rivayet edilmekle meşhûr grubuna giren hadise denir.

GARİBİ'L- MUTLAK (الغريب المطلق) - Bk. Ferd-i Mutlak ve Garib.

GARİB-İ NİSBİ (الغريب النسبي) - Bk. Ferd-i Nisbi ve Garib.

GARİBEYN (الغريين) - "İki garib" manasına gelen bu tabir için bk. Kitabu'l-Garibeyn.

GARİBU'L-HADİS (غريب الحديث) - Garib hadisle bir ilgisi olmayan, bu yüzden onunla karıştırılmaması gereken garibu'l-hadis tabiri, hadislerin herkes tarafından kolayca anlaşılamayan, ancak Arap dilinde derinleşmiş alimlerin anlayabilecekleri lafızları manasıdır. Konusunu hadislerin anlaşılması güç lafızlarının açıklanmasının teşkil ettiği ilme de **garibu'l-hadis ilmi** denir.

Misal vermek gerekirse,

كتاب الله حبلٌ ممدودٌ من السماء الى الارض

"Allah Kitabı Kur'an-ı Kerim gökten yere uzanan bir nurdur" hadisindeki "habl" lafzı garib bir lafızdır. Aslında "ip" manasına gelen bu kelimeyle Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'an-ı Kerim'i mü'min gönülleri aydınlatan bir nur olarak nitelemişlerdir; zira araplar güneşin hüzmeler şeklinde yeryüzünü aydınlatan ışığını ip veya ipliğe benzetirler. Nitekim,

كلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط الأسود من الفجر

ayetinde de (Bakara, 187) öyledir ve fecir aydınlığı beyaz ipliğe, gece karanlığı siyah ipliğe teşbih buyurulmuştur. (Nihâye, 1/331).

Hadislerin doğru ve etraflı bir şekilde anlaşılabilmesi her şeyden önce garib lafızlarının iyice anlaşılmasına bağlıdır; çünkü hadisten doğru hüküm çıkarılabilmesi için bütün lafızlarının iyice anlaşılması gerekir.

Hiz. Peygamber (s.a.s) herkesin anlayabi-

leceği şekilde fasih ve açık konuştuğu için hadislerde kapalılık yoktur. Anlaşılması güç lafızlar da pek fazla değildir. Bu itibarla sahabiler için hadisleri anlama güçlüğü söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte sahabiler, anlayamadıkları Kur'an-ı Kerim ayetlerini olduğu gibi Hz. Peygamber'in sözlerindeki anlayamadıkları lafızları da sorup öğrenmişlerdir. O'nun ebedi aleme göç etmesinden sonra kısa zamanda fetihler ilerlemiş ve Arap asıllı olmayanlardan müslüman olanların sayısı hayli artmıştır. Bu yeni dini kabul edip onun Kur'an-ı Kerim ve hadislerden ibaret iki ana kaynağını iyice öğrenmek isteyenler bunların bazı lafızlarını etraflıca anlamamak gibi bir durumla karşılaşmışlardır. Aslında diğer müslümanların gerek Kur'an-ı Kerimi, gerekse hadisleri arap aslından olanlar derecesinde anlamaları zordur. Kaldı ki bu iki kaynağın iyice anlaşılabilmesi belli bir islami kültür seviyesine ulaşmayı gerektirir. Yeni müslüman olmuş, değil, Arapçayı, dinini bile henüz layıkıyla öğrenememiş müslümanın böyle bir kültüre sahip olamayacağı açıktır.

Öte yandan Hadis İlminde en düşük seviye olan rivayet derecesinde olanlardan başlamak üzere her derecedeki muhadisler arasında hadislerin garib lafızlarını bilmek şart görülmüştür. durum böyle olunca hadislerin garib lafızlarını açıklayan kitaplara şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç Kur'an-ı Kerim'in garib lafızlarını açıklayan kitapların yanında garibu'l-hadis kitaplarının tasnifine yol açmıştır. Tasnif edilen kitapların bir kısmı garibu'l-Kur'anla birlikte garibu'l-hadisi de ihtiva eder ki Kitabu'l-garibeyn adlı eserler bu tür kitaplardır.

İlk garibu'l-hadis kitabını tasnif eden alim olarak, Ebu'l-Hasen en-Nadr b. Şumeyl bilinir. Bununla birlikte bazıları ilk garibu'l-hadis kitabını Ebu Ubeyde Ma'mer İbni'l-Musenna'nın tertiplediği görüşündedirler. Her ikisi de üçüncü hicri asrın başlarında ölmüşlerdir. Buna göre denilebilir ki, garibu'l-hadis kitap-

ları ikinci asrın sonlarına doğru yazılmaya başlanmıştır. Zamanla ilk yazılan kitaplar esas olmak üzere garîbu'l-hadis kitapları çoğalmıştır. Bunlardan en önemli birkaçı şunlardır:

1. **Garîbu'l-Hadis:** Ebu Ubeyde el-Kasım b. Selâm el-Herevî ⁽¹⁾
2. **Garîbu'l-Hadis:** Abdullah b. Muslim b. Kuteybe
3. **el-Fâ'ik fî Garîbî'l-Hadis:** Mahmud b. Umer ez-Zemahşerî
4. **en-Nihâye fî Garîbî'l-Hadis:** İbnu'l-Esirî'l-Cezerî. ⁽²⁾

(1) Hemen hemen bütün garîbu'l-hadis kitaplarına kaynaklık eden bu kitap basılmıştır. Çorum İl Halk Kütüphanesi 248 no. da kayıtlı 319 h. tarihini taşıyan eski ve kıymetli bir nüshası vardır.

(2) Diğer garîbu'l-Hadis kitapları için bk. Keşf, 2/ 1203 vd., Mustatraf, 115 vd.

GARÎBU'L-İSNÂD (غريب الاسناد) - Bk. Garîb.

GARÎBU'L-METN (غريب المتن) - Bk. Garîb.

GARÎBUN METNEN VE İSNÂDEN (غريب متننا واسنادا) - Senedi tek olduğundan metni de tek olan ve böylece her iki yönden **garîb** olan hadisî ifâde etmekte kullanılmış bir tabirdir.

GARÎBUN MİN HAZE'L-VECHİ (غريب من هذا الوجه) Bak. Garîb.

GAYR-I MEŞHUR ÂHAD (احاد غير مشهور) Bk. Âhad.

GAYRU DÂBİT (غير ضابط) - Bk. zabt.

GAYRU ME'HUZ BİH (غير مأخوذ به) - Sözlük itibarıyla "alınmayan" demek olup

bazı hadis alimlerine göre sahih ve hasen gibi makbul hadislerin kısımlarından biridir.

Muhtelifu'l-hadis konusuyla ilgili olarak bir makbul hadis, ona zıt diğer bir hadis-le aralarında mu'araza denilen çelişki bulunmasından ya salim olur; ya olmaz. Eğer mu'arazadan salim ise **muhkem**dir. Böyle bir muhkem hadisın hükmü, me'huzun bih olarak kabul edilerek gereğince hareket edilmesidir. Şayet ona zıt bir mu'arız hadis olduğu takdirde o mu'arız olan hadis de ya makbul bir hadistir; ya da değildir. Mu'arız, makbul bir hadisse araları külfetsiz ve akla uygun bir şekilde birleştirilmeye çalışılır. Değilse yine muhkem olan ilk hadis muhkem ve me'huzun bih, diğeri ise gayru me'huzun bih addedilir. (**Tecrid Mukaddime**, 250).

Buna göre me'hûz bih, makbul bir hadise aykırı olan, ancak makbul olmadığından nazarı dikkate alınmayan hadis manasında bir terim olmaktadır.

GAYRU ME'MÛN (غير مأمن) - "Güvenilir değil" anlamına gelen ve başta es-Sehâvî olmak üzere kimi alimlere göre üçüncü mertebeye delâlet eden cerh lafzıdır.

GAYRU MENSÛB (غير منسوب) - "Nisbet edilmeyen" demektir. Umumiyetle baba veya dedesine ya da herhangi bir beldeye nisbet edilmeksizin sadece ismiyle söylenerek **mübhem** bırakılmış olan raviye denir.

GAYRU SÂBİT (غير ثابت) - Sabit olmayan nesne manasına bir tabir olup kimi mevzuat kitaplarıyla zayıf ravilere ayrılmış kaynaklarda, hadisın Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak sabit olmadığını; dolayısıyla **mevzû** olduğunu dile getiren tabir olarak kullanılmıştır.

GAYRU SİKA (غير ثقة) - Gayru Sikatin ve la Me'mûnin lafzının kısa şekli olup "sika değil" manasına gelir. Beşinci mertebeden cerh lafızlarındandır. Cerh lafızlarının hepsi altı mertebe olduğu dikkate alınır bu ve benzeri beşinci derece lafızlarının diğer mertebelerdekilere nisbetle daha ağır cerhe delalet ettiği anlaşılır.

Hakkında gayru sikatin denilerek cerhine hükmedilmiş ravinin kendisi de hadisleri de terkedilir.

GAYRU SİKA VE LÂ ME'MÛN (غير ثقة ولا مأمون) - "Ne sikadır ne de güvenilir biridir" anlamını veren bu terim için bk. Gayru sika.

GAYRUHÛ EVSAK MÎNHU (غيره اوثق منه) - "Başkası ondan daha sağlam" karşılığıdır ve es-Sehâvi'ye göre hafif cerhe delâlet eden altıncı mertebe cerh lafızları arasında yer alır.

H

HA (ح) - Arap alfabesinin altıncı harfi olan "ha" hadis kitaplarında isnaddan isnada geçişte işaret olarak kullanılmıştır.

Muhaddisler hadislerin yazılışında bir-takım rumuzlar kullanırlar. Bunlardan biri olan ha, birkaç isnadı olan hadislerin yazılışında isnadın birinden diğerine geçerken birinci isnadla ikincisi arasına konur. Buhârî'nin şu hadisi bu işaretin kullanılış şekline misaldir:

حدثنا يعقوب بن ابراهيم قال حدثنا ابن عُلَیة عن عبد العزيز بن صُهَيب عن أنسٍ عن النبي صلى الله عليه وسلم ، ح و حدثنا آدم قال حدثنا شعبة عن قتادة ، عن أنس قال قال النبي صلى الله عليه وسلم : لا يؤمن احدكم حتى أكون أحب إليه من والده و ولده والناس أجمعين .

"... Hz. Peygamber (s.a.s)" *Ben kendisine ana-babasından çoluk çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevgili geldikçe sizden birinizin imanı kemale ermiş olmaz*" buyurdu. (Buhârî 1/9).

Görüldüğü gibi hadisin Enes b. Malik'e varan iki isnadı yazılırken aralarını ayırmak ve ikisinin de aynı hadisin isnadları olduğunu göstermek üzere araya bir "ha" harfi konulmuştur.

Bu harfin hangi kelimenin kısaltılmış şekli olduğu konusunda bir açıklık yoktur. Ancak bazı muhaddisler kullanıldığı yeri dikkate alarak olmalı, bu harfin "tahvîl" kelimesinin; bazıları ise iki isnad arasını ayırdığı için hail kelimesinin remzi olduğunu söylemişlerdir. Bazılarına göre mağriblilerin isnadın bittiği yere geldiklerinde söyledikleri **el-Hadis**'in kısaltmasıdır. (Takrîb, 31).

İbnu's-Salâh, Ebu Osman es-Sâbüni, Ebu Muslim Umer b. Ali el-Leysi gibi muhaddislerle Ebu Sa'd el-Halîlî gibi muhaddis fakihlerin iki isnad arasına "ha" harfi yerine "Sad-ha" harflerini remiz olarak koyduklarına kendi el yazılarıyla yazılmış metinlerde muttali olduğunu, bunun **Saha**'nın remzi olduğu intibahını verdiğini kaydeder. Ona göre bu şekilde iki isnad arasına "sh" remzinin konulması, birbiri ardına zikredilen iki isnaddan birincisine ait metnin düştüğü vehmine kapılınmaması; öte yandan ikinci isnadı birinciye katıp ikisini tek isnad haline getirilmemesi bakımından daha doğru olur. (Ulûm, 181).

HABER (الخبر) Sözlükte herhangi bir olay, nesne veya konuya dair elde edilen bilgi ve Türkçe anlamıyla haber manasına gelir. Terim olarak hadisle eş manalıdır; hadis demektir ve Hz. Peygamber (s.a.s), sahâbe ve tabiûndan nakledilen rivayetlere denir. Buna göre gerek isnadı Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşan **merfû**, gerek sahâbiye kadar varan **mevkûf**, gerekse tâbiîye erişen maktû, bütün rivayetlere haber adı verilir. Bu tarife göre haber, hadisten daha şümullü addedilmiştir; zira hadis, sadece Hz. Peygamber'le ilgili rivayetler olduğu halde, haberin şümulüne hadislerle birlikte sahâbe ve tâbi'ûndan, hatta daha sonrakilerden nakledilen rivayetler de dahildir. Her hadis haberdir; fakat her haber hadis değildir. Bir diğer ifadeyle haber umumdur. Hadis ise, Hz. Peygamber'e ait hususi bir haber türüdür.

Bununla birlikte bazı hadisciler hadis ile haberin birbirinden farklı olduklarını ileri sürerek az önceki tarifte olduğu gibi Hz. Peygamber'den merfû rivayetlere hadis, buna karşılık sahâbe ve tâbî'undan nakledilenlere haber demişlerdir. Bu tarifte hadis ile haber birbirlerinden tamamen ayrılmıştır. Aralarında hiçbir ilgi yoktur. Nitekim hadisle meşgul olanlara **muḥaddis** denildiği halde tarih gibi şeylerle uğraşanlara **aḥbarî** denilmiştir.

İster Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret hadis şeklinde olsun, isterse sahâbe ve tâbî'in ile daha sonraki tabakalardan birine mensup birinden rivayet edilenler olsun, haberler tarikalarına, öteki deyişle ravilerin sayısına göre **mütevâtir**, **meşhûr** ve **âḥad** olmak üzere üç kısma ayrılırlar, Bunların herbiri hakkında kendi başlıklarında yeterli bilgi verildiği için burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır.

HABBERENÂ (خبرنا) Bk. İcazet.

HABER-İ ÂḤAD (خبر الآحاد) - Bk. Âḥad.

HABER-İ AZÎZ (الخبر العزيز) - Bk. Aziz.

HABER-İ HÂSSA (خبر الخاصة) - Bk. Âḥad.

HABER-İ MEŞHUR (الخبر المشهور) - Bk. Meşhûr

HABER-İ MÜTEVÂTİR (الخبر المتواتر) Bk. Mutevatir.

HABER-İ VÂHİD (خبر الواحد) - Bk. Âḥad.

HADARA (حضر) - Gelmek, hazır olmak, hazır bulunmak manasına gelen fiildir. İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre hadis

ravilerinin, rivayetin sahih sayılabilmesi için bazı muḥaddislerce sınır kabul edilen beş yaşını tamamlamadan hadis meclislerine devam etmelerini ifade etmek için kullanılır. (Ulûm, 117). Buna göre rical kitaplarında bir raviden söz edilirken "falancanın meclisinde hazır bulundu" denilmişse de bu ifade onun o şeyhin hadis meclislerine henüz bu yaşa gelmeden götürüldüğünü ifade eder. Kelime meçhul olarak **uhdira** şeklinde de kullanılır ve aynı manayı verir.

HADDESENÂ (حدثنا) - "Bize tahdis etti" sözlük manasıyla eda lafızlarındandır. Ravinin şeyhinden rivayet ettiği hadisleri tâlibine rivayet ederken kullanılır.

Haddesenâ lafzının hadis rivayet yollarından özellikle hangisiyle rivayet edilen hadislerin naklinde kullanılacağına dair hadisciler arasında birlik yoktur. Bu lafzın yalnızca **semâ'** yoluyla alınan hadislerin edası sırasında kullanılması gerektiği görüşünde olanlarla birlikte **arz**, **münâvele**, **icâzet** ve **kitâbet** yollarıyla alınan hadislerin rivayetinde de kullanılmasını uygun görenler olmuştur. Ne var ki, semâdan başla yolla rivayette rivayet şeklinin belirtilmesi gerekir. Söz gelişi., **arz** veya **kırâ'at** denilen hadisleri şeyhe okumak suretiyle alınan bir hadisin edası sırasında **haddesenâ fulânun kırâ'aten aleyhi** ve benzeri lafızlar kullanmak adet olmuştur. Ancak, tekrar kaydetmek gerekir ki, bu konuda hadiscilerle usul alimleri arasında birlik yoktur.

HADDESENÂ FULÂN BÎ-KIRÂ'ATİ ALEYHİ (حدثنا فلان بقراءتي عليه) Bk. Haddesenâ fulân kırâ'aten.

HADDESENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN (حدثنا فلان قراءاً) - Haddesenâ eda lafzının, özellikle **arz** veya **kırâ'a** denilen metotla alınan hadislerin rivayetinde kullanılan

şeklidir. "Bize falanca (kendisine) okumak suretiyle tahdis etti" demektir.

Arz başlığı altında söz konusu edildiği üzere muhaddisler, şeyhe okumak suretiyle rivayet edilen hadislerin edası sırasında esas itibariyle semâ yoluyla rivayette kullanılan haddesenâ lafzını da kullanırlar. Ancak arz yoluyla aldığı hadisleri herhangi bir metotla başkalarına rivayet eden ravinin eda esnasında kırâ'at kaydını eklemesi gerekir. Bu kaydı eklemek üzere **haddesenâ fulânun kırâ'aten** (veya **kırâ'aten aleyhi**; yahutta **bi-kırâ'ati aleyhi** gibi eda lafızları kullanılır. Sonuncusunu kullanmakla hadisi şeyhe bizzat kendisinin okumuş olduğunu belirtmiş olur. Eğer başkası okumuş, kendisi dinleyerek rivayette bulunmuşsa -ki bu şekilde rivayet caizdir ve çok uygulanmıştır- o zaman eda lafzı olarak **haddesenâ fulânun kırâ'aten aleyhi ve ene esme'u** (bize falanca kendisine okunmak suretiyle tahdis etti. Ben de dinledim) veya **kuri'e aleyhi ve ene esme'u** (ben dinlerken falancaya okundu) lafızlarından birini kullanır.

HADDESENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN ALEYHİ (حدثنا فلان قراءة عليه) - Bk. Haddesenâ Fulân Kırâ'aten.

HADDESENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN ALEYHİ VE ENE ESME'U (حدثنا فلان قراءة عليه) - Bk. Haddesenâ Fulân Kırâ'aten.

HADDESENÂ İCAZETEN (حدثنا إجازة) - Bk. İcazet.

HADDESENÂ MUKÂTEBETEN (حدثنا مكاتبة) - **Haddesenâ** eda lafzının **mukâtebe** (veya **kitâbe**) yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılan şeklidir ve "falanca bize yazışma suretiyle rivayet etti" manasına gelir.

Muhaddisler, esas itibariyle **semâ** metoduyla rivayet edilmiş olan hadisleri başkalarına rivayet ederken kullandıkları **haddesenâ** eda lafzını, hadisin hangi yolla alındığını belirtmek suretiyle başka şekillerde rivayette de kullanırlar. "Haddesenâ fulânun mukâtebeten" böylece hadisi alma usulu açıklanmak suretiyle semâda kullanılan eda lafzını mukatebede kullanılmasından başka bir şey değildir. (Bk. Mukâtebe).

HADDESENÂ MUZÂKERETEN (حدثنا مذاكرة) - "Bize müzakere yoluyla rivayet etti" manasına eda lafızlarından biridir. en-Nevevî'nin, hadis imamlarının öyle yaptıklarını kaydederek belirttiğine bakılırsa rivayet şartlarındandır. Açıklamak gerekirse, bir şeyhin sema'ında **vehn** denilen gevşeklik hali veya sahih rivayet şartlarına uymayan bir durum varsa onu rivayetinde bildirmek zorundadır. Bu cümleden olarak ravi, şeyhinden hadisi rivayet metotlarından birisiyle değil de söz geliş müzakere esnasında hıfzıtmışse rivayet ederken bunu söylemesi gerekir. Haddesenâ müzâkereten eda lafzını bu durumu bildirmek üzere söyler. (Takrîb. 37).

HADDESENÂ SÂHİBUN LENÂ (حدثنا صاحبنا) - "Bize ashabımızdan biri rivayet etti" manasına **ibhâm** lafızlarındandır. Sika bir ravinin, kendisi gibi sika olan şeyhini isnadında ismiyle anmayıp **mübhem** bırakmasında kullanılır. (Bk. İbhâm).

HADDESENÎ (حدثني) - Sözlük yönünden "bana tahdis etti" manasına **haddesenâ** lafzının müfred zamiriyle gelen şeklidir ve eda lafızlarındandır.

Haddesenâ maddesinde söz konusu edilen, bu lafzın, hadis rivayet metotlarından hangisiyle rivayet edilen hadislerin rivayetinde kullanıldığı konusunda

birlik olmayışı haddesenî için de geçerlidir. Bununla birlikte bu lafzın daha çok ravinin şeyhten tek başına işittiği hadislerin edasında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim el-Hâkimu'n-Nisâbüri, haddesenî lafzının, ravinin bir şeyhten yalnız başına rivayet ettiği hadislerin rivayetinde kullanılmasının kendi tercihi olduğu gibi, şeyhlerinin ve asrında yaşayan hadis imamlarından çoğunun üzerinde ittifak ettikleri görüş olduğunu kaydetmiştir. Hadis kitaplarında en çok haddesenâ kullanılırken arada bir haddesenî denilmesi, ikisi arasında bir fark olduğunu gösterir. Bununla birlikte her muhaddis, belli bir yolla rivayet ettiği hadisleri eda ederken çok kere başka muhaddislerden ayrı eda lafızları kullanır. Bu itibarla haddesenî lafzının hadis alimleri arasında ne dereceye kadar kullanıldığını söylemek güçtür.

HADDESENÎ BA'DU ASHÂBİNÂ (حدثني بعض اصحابنا) - "Ashabımızdan bazıları bize rivayet etti" manasına, sika ravinin sika olan şeyhini isnadında ismiyle söylemeyip ibhâm etmesini ifade eden eda lafızlarındandır. (Bk. İbhâm).

HADDESENÎ GAYRU VÂHİD MİN ASHÂBİNÂ (حدثني غير واحد من اصحابنا) - "Ashabımızdan bir çok kimse bana tahdis etti" demek olup sika ravinin kendisi gibi sika olan şeyhini isnadında ismiyle söylemeyip **ibhâm** yederken kullandığı eda lafızlarından biridir. (Bk. İbhâm).

HADDESENÎ MEN LÂ ETTEHİMU (حدثني من لا أتهم) - Daha çok İmam Şâfi'nin rivayetlerinde sıkça görülen ibhâm lafızlarındandır. Talebesi er-Rebî b. Süleyman'dan rivayete göre Şâfi' bu lafızla şeyhi İbrahim b. Yahya'yı ibham etmiştir.

HADDESENÎ'S-SİKA (حدثني السكة) - Aynı yerde aynı manada **ahberanî's-sika** lafzı da kullanılır. Her ikisi de "bana sika rivayet etti" anlamına gelir. İbhâm lafızlarındandır. (Bk. İbhâm).

HADİS (الحديث) - Sözlükte birinci baktan çekimi yapılan "hadese" kök fiilinden türemiş bir kelimedir. Eskinin zıddı olarak yeni, önceleri yokken sonradan olan, yeniden meydana gelen manalarına gelir. Nitekim "sevbun hadîsun", "sevbun ceditun" demektir. aynı kelime çağdaş Arapçada modern karşılığı olarak kullanılmaktadır. Çoğulu kıyas dışı olarak **ahâdis** şeklinde gelir.

Kur'an-ı Kerim'de hadis kelimesi söz ve haber anlamında varid olmuştur. Şu ayetlerde bu mânâya olup Kur'an-ı Kerim kasededilmiştir:

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ

"(Kur'an-ı Kerim'i Muhammed kendisi uydurdu diyenler) eğer bu sözlerinde doğru iseler ona benzer bir söz getirsinler." (Tür, 34).

فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ

"(Kur'an-ı Kerim'i inkâr edenler) artık ondan sonra hangi söze inanacaklar?" (Mürselât, 50).

Şu iki ayette de hadis kelimesi söz ve haber anlamındadır:

فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مَسْتَأْذِينَ الْحَدِيثِ

"(Peygamber'in evine yemeğe çağrıldığınızda girin). Yemeği yeyince, söze dalmadan hemen dağılın." (Ahzâb, 53).

وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ

"Sana Musa'nın haberi gelmedi mi?" (Taha, 9).

Hadis kelimesi, hadislerde de umumiyetle söz karşılığı olarak kullanılmıştır. Nitekim Ebu Hureyre'nin sorduğu bir soruya Hz. Peygamber (s.a.s)'in verdiği cevapta bu kelime söz manasına kullanıldığı görülmür.

عن ابى هريرة رضى الله عنه قال قلت يا رسول الله من أسعدُ الناس شفاعتك يوم القيامة ؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لقد ظننت يا ابا هريرة أن لا يسألنى عن هذا الحديث أحدٌ أول منك لما رايت من حرصك على الحديث . أسعدُ الناس بشفاعتى يوم القيامة مَنْ قال لا إله إلا الله خالصاً من قبل نفسه .

"Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Ya Resûlallah diye sordum; Kıyamet Günü şefaatinle en çok kim mutlu olacak?" Şu cevabı verdiler: "Hadise karşı sendeki iştiyaki bildiğim için bu sözü senden önce kimsenin sormayacağını biliyordum. Kıyamet Günü şefaatinle en mes'ud olacak kişi gönlünün derinliklerinden gelerek "lâ ilâhe illallah" diyendir. (Buhârî, 7/204; Müsned, 2/373).

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde söz ve haber manasında kullanılmış olan hadis, bu manasıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözlerine denilmiş ve terim haline gelmiştir. Tarifi şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilen söz, fiil ve takrirler hadis denir. (Teysir, 14). Bazı alimlere göre Hz. Peygamber'in fizyonomik özellikleri ile Hıra Mağarasında ibadete çekilmesi gibi peygamberlik öncesi davranışları da hadisin tarifine girer. Aynı tarife Hz. peygamber'in mübarek ağızlarından çıkan sözleri ve fiillerinin yanısıra huzurunda işlenip gördüğü veya gıyabında işlenip de kendisine haber verildiğinde bir şey demediği sahabilere ait fiiller (takrirler) de dahildir.

Bazı âlimler ise hadisi **sünnetle** eş manalı olarak görürler. Onlara göre hadis sünnet ile birdir ve Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleridir.

Bu tariflerin hepsi muhaddislerin tarifidir. Gerek söz, gerek fiil, gerekse takrir şeklinde gelen veya vasıf bildiren Hz. Peygamber'le ilgili bütün rivayetlere şamildir.

Fıkıh Usulü âlimlerine göre ise hadis, Hz. Peygamber'in sözleri ve fiilleridir. Takrirleri de fiillerine dahildir.

Son iki tarifi karşılaştırılması halinde görülür ki muhaddislerin tarifi daha şümullüdür. Fıkıh Usulü alimlerinin tarifinde ise hadisin şer'i delil olabilme özelliği ön plana alınmıştır. Onlar, Hz. Peygamber'in vasıfları ile Peygamberliğinden öncesine ait bir halini hadisin tarifinde dikkat almamakla esas itibarıyla bu özelliğini esas almışlardır.

Hadisler genel olarak iki kısma ayrılırlar. Birincisi, **nebevî hadisler**; ikincisi **kudsi hadisler**dir. Hadis denince kastedilen birincisidir ve sened, yahut rivayet, yahut da ravilerinin durumlarına göre kısımlara ayrılır.

İbnu'l-Cevzî, mevzular dahil bütün hadisleri altı kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi Buhârî ile Müslim'in sıhhati üzerinde ittifak ettikleri; ikincisi Buhârî ya da Müslim'den birinin sıhhatine hükmettikleri; Üçüncüsü Buhârî ve Müslim'den birine göre senedi sahih olanlar; dördüncüsü muhtemel bir zayıflığı bulunan hasen hadisler, beşincisi şiddetli zayıflık taşıyanlardır. Âlimlere göre bunlar değişik mertebededirler. Kimi âlimler bunları şiddetli bir zayıflık bulunmadığını zannederek hasene dahil etmiştir. Kimi de aşırı zayıf olduklarına hükmederek mevzu hadislere katmıştır. Altıncısına gelince mevzu hadislerdir. (Mevdû'ât, 1/32-35).

Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s) İslâm Dini'nin esaslarını, emir ve yasaklarını, dinî, ictimai ve ahlâkî prensiplerini Allah Te'âlâ'dan vahiy yoluyla almış ve insanlara ulaştırmıştır. O, peygamberlik vazifesi icabı Allah'tan aldıklarını noksansız bir şekilde tebliğ ettiği gibi herbirinin uygulamasını da yapmıştır. Hadisler İslâm esaslarının tebliğ ve uygulaması sonucu oluşmuştur. Herbiri İslâm Dini'nin temel taşlarını teşkil eder. Kaldı ki, dinî konularda Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci delil kaynağı Sünnet, dolayısıyla hadislerdir. Bu itibarla hadislerin İslâm Dini'nde büyük önemi vardır. Özetleyecek olursak..

a) Hadisler kur'ân-ı Kerim'i açıklar.

Kur'an-ı Kerim, bildiği gibi Hz. Peygamber'e zaman zaman inmiştir. Süre ve ayetler her indiğinde o, bunları sahâbîlere tebliğ etmiş, ezberlenmelerini sağlamıştır. Ayrıca vahiy kitaplerine yazdırmıştır. Bazen sahâbîlerin sormaları üzerine, bazen de kendiliğinden inen ayetleri açıklamış, hükümlerini nasıl uygulayacaklarını kendisi uygulamak suretiyle göstermiştir. Onun Kur'an-ı Kerim'i açıklamak üzere söylediği sözlerle hükümlerini uygulamasından doğan fiilleri Tefsir ilminde en önemli yeri alırlar. Buna misal olarak aşağıdaki rivayetler üzerinde durulabilir.

Oruç tutarken sahurda yeme-içme müddetinin bitişini belirleyen

وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط
الاسود من الفجر

"... fecirde beyaz iplik size siyah iplikten seçilinceye kadar yeyin, için..." (Bakara, 187) ayetindeki "beyaz iplik"ten maksadın gündüz aydınlığı, "siyah iplik" dense gece karanlığı olduğunu hadislerden öğreniyoruz. (Buhari, 5/156). Aynı şekilde her namazda okunan Fatıha Suresindeki,

اهدنا الصراط المستقيم . صراط الذين انعمت عليهم .
غير المغضوب عليهم ولا الضالين

"(Ya Rabbi!) Bizleri doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet. Gazab (ın) a uğrayanlarınkine, sapıklarınkine değil!" ayetlerinin sonuncusundaki "gazaba uğrayanlar"ın yahudiler; "sapıkların" hristiyanlar olduğunu hadisler açıklamıştır.

الذين آمنوا ولم يلبسوا ايمانهم بظلم اولئك لهم الأمن وهم
مهيئون

"İman edenler, bununla birlikte imanlarını zulme bulaştırmayanlar... İşte onlar (korkudan) emin olmak hakkına sahip olanlardır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır" ayetindeki (En'am, 82) "zulm"ün şirk manasına olduğu hadislerden anlaşılmıştır. (Buhari, 5/193).

Aynı şekilde:

التائبون العابدون الحامدون السائحون الراكعون الساجدون
الآمرون بالمعروف والناهون عن المنكر والحافظون لحدود الله
وبشر المؤمنين

"O tevbe edenler, ibadette bulunanlar, hamdedenler, seyahat edenler, (Allah huzurunda) eğilenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülüğe karşı çıkanlar ve Allah'ın hududunu koruyanlar (yok mu? İşte onlar Cennet ehlidirler. Habibim) Sen o mü'minleri (Cennetle) müjdele." ayetindeki (Tevbe, 112) "es-Sâihüne" nazmına "oruç tutanlar" manası yine hadise da-yanılarak verilmiştir.

b) İbadetlerin yapılış şekillerini açıklar. Kur'an-ı Kerim, müslümanlara namazın farz olduğunu bildirmiş ise de nasıl, hangi vakitlerde ve kaç rekat kılınacağını etrafı bir şekilde ve açıkca bildirmemiştir. Farz namazların günde beş vakit; öğle, ikindi, yatsı dördür; akşam üç, sabah iki rekat olarak kılınacağını hadisler bildirmiştir. Namazın nasıl kılınacağını ayakta duruşun, rûku ve secdelerin nasıl yapılacağını, namaz esnasında neler okunacağını Hz. Peygamber bizzat kendisi yaparak müslümanlara göstermiş ve "namazı benim kıldığım gibi kılınız" buyurmuştur. Hz. Peygamber'in namaz kılış şeklini yine hadislerden öğreniyoruz. Aynı şekilde abdest alışı şekline, abdest organlarının yıkanış biçimine ve sırasına ait bilgileri de Hz. Peygamber'in abdest alışı şeklini bildiren hadislerden alıyoruz. Farz olan Cuma namazının kaç rekat kılınacağı, hutbe okunması, haccın yapılışı, zekâtın hangi mallardan ne miktarda verileceği gibi ibadetlerin yapılışına dair pek çok hususlar da hadislerden alınan bilgilere dayanmaktadır.

c) Hadisler Fıkıh ilminin Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağıdır. Hakkında Kur'an-ı Kerim'de hüküm bulunmayan konularda Hz. Peygamber'in sünnetine baş vurulur. Hadisler, Sünneti aksettirdikleri için Kur'an-ı Kerim'den sonra İkinci hüküm kaynağı olmuş olur. Meselâ abdest alırken mestler üzerine meshetme sünnete; dolayısıyla hadislere

dayanır. Denizden çıkan ölü balığın yenilebileceği; katur, ehli eşek, aslan, kaplan, fil, kurt, maymun, köpek gibi hayvanlarla; doğan, şahin, atmaca, karga gibi yırtıcı ve tırnaklı kuşların etlerini yemenin haram olduğu hükmü de hadislerden çıkarılmıştır.

d) Sünnetin koyduğu Kur'ân-ı Kerim'de olmayan dinî hükümler hadislerden öğrenilir. Mesela, hırsıza verilecek el kesme cezasının, sağ elin bilekten kesilmesi şeklinde uygulanması hükmü ile normal bir şekilde kesilmiş hayvanın karnından ölü olarak çıkan yavrusunun boğazlanmış sayılacağı hükmünü Sünnet koymuştur. Bunları hadislerde buluyoruz.

Hz. Peygamber'in Sünneti ile koymuş olduğu hükümler, dinimizin hükümleri sayılır; çünkü ona itaat farzdır. Ona itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bu konuda ki bir ayette, *ومن يطع الرسول فقد اطاع الله* "Kim Allah Resûlüne itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." (Nisa, 80) buyurulmuştur. onun getirdiklerine uymak, yaptıklarını yapmak, men ettiklerinden sakınmak da Allah'ın emridir. Bu konudaki bir ayette ise,

وما أتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا....

"Allah Resûlünün size getirdiklerini alınız; men ettiklerinden de sakınınız" (Haşr, 7) buyurulmuştur.

e) Peygamberimiz bütün insanlara örnektir. Onun dünya ve ahiret mutluluğu için güzel bir örnek olduğunu şu ayet açıkça belirtmektedir:

لقد كان لكم فى رسول الله أسوة حسنة لمن كان يرجو الله واليوم الآخر وذكر الله كثيراً

"Andolsun ki sizin için, Allah'ı ve Ahiret Gününü umanlar ve Allah'ı çokça ananlar için Allah Resûlünde uyulacak güzel bir örnek vardır." (Ahzab, 21). Güzel bir ahlâka sahip olmak, böylece dünya ve ahiret saadetine ulaşmak isteyenler onu kendilerine örnek almalıdırlar. Hz. Peygam-

ber'in güzel ahlakını da yine hadisler yansıtır. (*Hadis Dersleri*, 1/17,8).

İslâm Dini'nde bu derece mühim bir yeri olan hadislere sahabeden itibaren misli görülmemiş büyük bir ilgi duyulmuş her asırda yüzlerce hadis alimi yetişmiştir. Bunların yılmak bilmez yoğun gayretleri sonucu hadislerin isnad, metin ve ravilelerini çeşitli yönlerden ele alan eserler telif ve tasnif edilmiştir. Hz. Peygamberle ilgili olmaları dolayısıyla hadisler bugün de önemini kaybetmiş değildir. İster dinî, ister sosyal, isterse ahlâkî konularda müslümana yakışır şekilde yaşamak isteyen herkes için hadisler, günümüzde de eşsiz bir hazine olma vasfından bir şey kaybetmemiştir.

HADİS İLMİ (علم الحديث) - Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini konu alan eski deyişle **ilm-i hadis** veya **ilmu'l-hadis**, Türkçesi Hadis İlmi, İslâm alimleri, hahassa muhaddisler tarafından değişik şekillerde tarif edilmiştir. Söz gelişi en-Nevevi'ye göre Alemlerin Rabbi olan Allah'a en üstün manevi yakınlık vesilelerinden biri olan Hadis İlmi, hadis metinlerinin sahih, hasen, zayıf, muttasıl, mürsel, munkatı, mu'dal, maktûb, meşhûr, garib, aziz, mütevâtir, âhad, ferd, ma'rûf, şâz, münker, mu'allel, mevzû, müdrec, nâsih-mensûh, hâs, âm, mücmel, mübeyyen, muhtelif ve benzeri nevilerinin bilinmesidir. Aynı şekilde isnadlarının yani ravilerinin hallerine vakıf olmak, bir de ravilerin isnadlarda ve metinlerdeki ihtilaflarının hükmünün bilinmesidir. (*Takrib*, 3). Hadis ilminin ilimlerin en önemlilerinden biri oluşunun delili, İslâm Şeri'atının Kur'ân-ı Kerim ile Hz. Peygamber'den rivayet edilen sünnetlere dayanması, fikhî hükümlerden çoğunun Sünnet etrafında dönmesidir; zira fûrû'a dair ayetlerin ekseriyeti mücmeldir. Açıklaması sünnettedir. Müctehid kadı ile müftünün ahkâm hadislerini bilmelerinin şart olduğunda bütün İslâm âlimlerinin ittifakı vardır. (*Müslim Şerhi*, 1/2).

İzzu'ddin İbn Cemâ'a ise Hadis İlmini

sened ve metnin hallerini bildiren kaide-lerden ibaret bir ilim olarak görür. Ona göre Hadis İlminin konusu sened ve metin, gayesi sahih hadisleri sahih olmayanlardan ayırt ederek bilmektir. (Tedrîb, 1/41).

Buhârî Şârihi Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî'ye göre Hadis İlmî, Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve hallerinin bilinmesidir. Konusu Allah Resulü olarak Hz. Peygamber; gayesi dünya ve ahiret saadetini kazanmaktır. Ancak bu tarife itiraz edilmiştir. es-Suyûtî, Mısır'da yerleşmiş Türk asıllı şeyhi Ebu Abdillâh Muhammed b. Suleymân el-Kâfiyeci'nin el-Kirmânî'nin Hadis İlminin konusuna dair söylediklerine hayret ettiğini ve "Hadis İlminin konusu Hz. Peygamber (s.a.s)'ın şahsıymış. Onun şahsı olsa olsa tıbbın konusudur; hadisin değil" dediğini nakletmiştir. (Tevcih, 20).

Muhammed b. İbrahim el-Ekfânî'ye göre ise Hadis İlmî, rivayet ve dirayete has olmak üzere iki kısımdır. Rivayete has olan kısmı Hz. Peygamber'in sözleri ve fiilleri ile bunların rivayetini, zabtını ve lafızlarının tesbit edilerek yazılmasını içine alan bir ilimdir. Dirayete has olan kısmı ise rivayetin hakikatı, şartları, çeşitleri, hükümleri, ravilerin halleri, şartları ve rivayetin sınıflarını bildiren ilimdir. (Tedrîb, 1/41).

el-Ekfânî'ye göre Hadis İlminin bu ikinci kısmının tarifindeki rivayetin hakikatinden maksat sünnetin nakli ile onu **tahdis**, **ihbâr** ve benzeri yollarla söyleyene nisbet etmek; şartlarından kasıt, ravisinin naklettiklerini **semâ'**, **arz**, **icâzet** ve benzeri tahammül yollarından birisiyle alması; nevaleri ile söylenmek istenen ittisal, inkıta ve benzerleridir. Rivayetin hükümleri kabul ile reddir. Ravilerin halleri adalet ile cerh; şartları ise hadisleri tahammül ve edada yerine getirmek zorunda oldukları şartlardır. Merviyyâtın kısımlarına gelince bunlar mûsned, mu'cem, cüz ve benzeri tasniflerdir. (Tedrîb, 1/40).

el-İrâkî, Hadis İlmini mertebesi yüksek,

son derece faydalı bir ilim olarak tarif eder ve şer'i hükümlerin çoğunun ona dayandığını, helal ve haramın onunla bildirildiğini kaydeder. (Tevcih, 20).

İbn Hacerî'l-Askalânî'ye gelince o, hadis İlmini senet ve metnin hallerini bildiren kaideler ilmi olarak tarif etmiştir. (Tedrîb, 1/41).

Birbirinden farklı görünen bu tariflerin birleştiği nokta, hadis ilminin Hz. Peygamber (s.a.s)'ın söz, fiil ve hallerini, bunlar hakkında nakledilen rivayetlerle rivayet sonucu tesbit edilen hadislerin zabtedilmesini ve nihayet sahih olanlarının olmayanlardan ayrılmasını konu almış olmasıdır. Hadis İlminin özünü hepsi birbirine bağlı bu konular ve etrafında yazılan eserler teşkil eder.

el-Ekfânî'nin taksiminde de görüldüğü gibi hadis ilmi iki kısma ayrılır. Birincisi rivayetle ilgili **rivâyetu'l-hadis ilmidir**. İkincisi dirayetle ilgilidir ve **dirâyetu'l-hadis** adını alır.

Hadis İlmine rivayet ilmi (**ilm-i rivâyet**); haberler ilmi (**ilm-i ahhâr**), eserler ilmi (**ilm-i âsâr**) diyenler de olmuştur.

HADİS TARİHİ (تاريخ الحديث) - Hz. Peygamber (s.a.s)'ın hadislerinin rivayetini, rivayetindeki gelişmeleri, tedvîn ve tasnif devrelerini tarihî seyri içinde ele alan ilim dalına denir. Konusunu kısaca hadislerin Hz. Peygamber'den iletildiği veya görüldüğü şekilde rivayet edilmesinden başlayıp çeşitli devreler geçirerek nasıl ve hangi şartlar dahilinde nesilden nesile ulaştığı ve ne gibi eserler verildiği teşkil eder.

Hadis tarihine ait bilgileri içeren eserler son zamanlarda yazılmaya başlanmıştır. Bunlardan birkaçını kaydetmekte fayda vardır:

Hadis Tarihi: İzmirli İsmail Hakkı (İst. 1340)

Hadis Edebiyatı Tarihi: M. Zübeyr

Siddiki, Tercüme, Y.Ziya Kavakçı (İst. 1966).

Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih: Prof. Muhammed Hamidullah Terc. Kemal Kuşcu (İst. 1967).

Terc. Dr. Talat Koçyiğit (Ank. 1967).

Hadis Tarihi: Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Ank.

Miftâhu's-Sunne ev Tarîhu Funûni'l-Hadis: Muhammed Abdulazîz el-Hülî.

Lemehât min Târîhi's-Sunne ve Ulûmi'l-Hadis: Abdulfettâh Ebu Gudde.

Hadis İlimleri ve Hadis tarihi: Dr. A. Osman Koçkuzu (İst. 1983)

Hadis Edebiyatı: Dr. İ. Lütü Çakan (İst. 1985).

Hadis İlimleri Edebiyatı: Dr. Mücteba Uğur.

HADİS USULÜ (أصول الحديث) - Eski tabiriyle **usul-ü hadis** karşılığıdır. Muhaddisler arasında tariflerinde az-buçuk fark olsa bile **usulü hadis**, **ulûmu hadis**, **dirâyetu'l-hadis**, (veya **ilmu'l-hadis dirâyeten**); **ilmu mustalahi'l-hadis** veya kısaca **mustalahu'l-hadis** terimleri birbiriyle eş-manalı olarak hadis usulü ilmini ifadede kullanılmıştır. Buna göre Hadis Usulü, hadis metodolojisidir. eski ve daha sonraki alimlere göre değişik şekillerde tarif edilmiştir.

el-Hatîbu'l-Bağdâdî'ye gelinceye kadarki eski alimlere göre Hadis Usulü, hadisleri, ravilerinin adalet ve zabt yönlerinden durumları, senetlerinin muttasıl veya munkatı olması bakımından Hz. Peygamber (s.a.s)'e nasıl nisbet edildiklerinden bahseden ilimdir. Daha sonraki alimlere göre ise kabul ve red yönünden ravi ile rivayet edilen hadislerin durumlarının bilinmesidir.

Bu tariflerin her ikisi de Hadis Usulünü ravilerin ve rivayet edilenlerin bilinmesi olarak almaktadır. İkincisinde ayrıca he-

defi de söz konusu edilmiştir ki bu hedef, rivayetlerin kabul veya reddedilmesidir.

el-Ekfânî'ye göre Hadis İlminin ikinci kısmı olarak Hadis Usulü, rivayetin hakikatı, şartları, çeşitleri, hükümleri, ravilerin halleri, şartları ve rivayetin sınıflarını bildiren ilimdir. (**Tedrib**, 1/41). Yukarıda anılan müteahhir alimlerin hadis usulü tariflerinin daha geniş bir şekli diyebileceğimiz bu tarif en fazla kabul gören tarif olmuştur.

Hadis Usulü ilmi, hadislerin rivayeti ile ravilerin hallerinin tetkikinden doğmuştur. Dindeki yeri itibariyle hadislerin rivayet edilmesi zorunlu hale gelince nakillerin gelişi güzel yapılmasını önleyici tedbirler almak da zarurî hale gelmiştir. İlk olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'in ebedi aleme göç etmesinden sonra müslümanlar, aralarında bazı ihtilafların görülmesi üzerine rivayetlerin artması sonucu isnad sistemini getirmişler; her hadisi nakleden kişiye onu kimden aldığını sormuşlardır. Ayrıca hadis nakleden ravilerin, rivayetlerine güvenilecek kişiler olup olmadıkları da araştırılmış, hadisler elde edilen bilgiler ışığında değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte sahabe ve tâbi'ünün hadis rivayeti konusunda gösterdikleri olağanüstü gayret ve gerçekten Hz. Peygamber'e ait olan hadisleri tesbît etme azmi zamanla rivayetin birtakım kaideler dahilinde yapılmasına yol açmıştır. Ne var ki, bu kaidelerin sistematik bir şekle girmeye başlaması hadislerin tedvin edilmesinden sonradır; zira hadislerin tedvinini takip eden zaman içerisinde ravi ve rivayetle ilgili esasların daha sistemli bir hale geldiği görülür. Hadislerin rivayet şartları, ravilerin durumları, rivayet çeşitleri ile ravi ile **mervîyi** ilgilendiren diğer hususlar tedvinden sonraki devrelerde kaidelere bağlanmıştır. Bu kaideler ışığında ravilerle herbirinin rivayet ettikleri hadis türleri ve herbirine dair değişik ıstılahlar oluşmuştur. Bu ıstılahları ve herbirinin delâlet ettiği manayı açıklayıcı

Hadis Usulü kitapları tasnif edilmiştir. Bunların en meşhurları şunlardır:

1. el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î: Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd er-Râmehurmu-zî'nin bu eseri ilk hadis usulü kitabı sayılır. Ancak bütün usul konularını ihtiva etmez.

2. Ma'rifetu Ulûmî'l-Hadîs: el-Hâkimu'n-Nisâbüri tarafından tasnif edilmiştir. Konuları dağınıktır. Metotlu bir tasnif ve tertibi olmadığı gibi hadis usulü itibariyle önemli birçok konuyu da almamıştır.

3. el-Mustahrec Alâ Marifeti Ulûmî'l-Hadîs: Ebu Nu'aym b. Abdillâh el-İsbehânî'nin eseridir. el-Hâkim'in kitabının müstedreki mahiyetindedir. Bu eser de pek çok önemli konuyu almamıştır.

4. el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye: el-Hatibu'l-Bağdâdî'ye aittir. Hadis Usulü konusunda ilk tertipli ve muhtevalı kitap sayılır. Kıymetli hadis usulü kaynaklarındanndır.

5. el-Câmi' li-Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmi': el-Hatibu'l-Bağdâdî'nin eseridir. İsminden de anlaşılacağı gibi özellikle rivayet şartlarına dair kıymetli bir kaynaktır.

6. el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûlî'r-Rivâyeti ve Takyîdî's-Semâ': Kadî İyad b. Musa el-Yahsubî'nin tasnifidir. Hadis Usulü ilminin bütün konularını ihtiva etmekle birlikte emsali arasında haklı bir şöhrete ulaşmıştır.

7. Mâ lâ yese'u'l-Muhaddise Cehlühû: Ebu Hafs Umer b. Abdilmecidi'l-Miyânicî'nin küçük hacimli bir kitabıdır. Özlü bir eser olmakla beraber kıymetli ve faydalı bir kaynak olmaktan uzaktır.

8. Ulûmu'l-Hadîs: İbnu's-Salâh künyesiyle tanınmış Ebu Amr Osman b. Abdîrrahmân eş-Şehrîzürî'nin bu tasnifi **Mukaddime İbni's-Salâh** adıyla da bilinir. Hadis Usulünün en kıymetli kitabıdır. İbnu's-Salâh bu tasnifinde el-Hatibu'l-Bağdâdî ve ondan öncekilerin eserlerinde

dağınık bir şekilde bulunan malumatı toplamış ve tertibe koymuştur. Bununla birlikte tam manasiyle tertipli bir eser sayılmamıştır. Böyle olduğu halde sonradan yazılan bütün hadis usulü eserlerine kaynak olmuştur. **Ulûmu'l-Hadîs** kısaltan, nazma çeken, üzerine ilaveler yapan âlimlerin sayısı hayli fazladır.

9. et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr: Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin bu eseri kısaca **et-Takrîb** adıyla meşhurdur. İbnu's-Salâh'ın **Ulûmu'l-Hadîs**ini kısaltmak suretiyle meydana getirdiği **el-İrşâd**ın muhtasarıdır. Yer yer muğlak ibareleri varsa da Hadis Usulü konularını özlü bir biçimde ele alan değerli bir kaynaktır.

10. Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser: İbn Hacerî'l-Askalânî'nin tasnifi olup tertibi itibariyle değişiktir. Yazarı tarafından **Nuzhetu'n-Nazar** adıyla şerhedilmiştir. Muhtasar olmasına rağmen faydalı bir eserdir.

12. Fethu'l-Muğîs fî Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs: Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehâvî tarafından kaleme alınmış, Irâkî'nin Elfiyyesi üzerine yazılmış derli toplu ve mühim bir şerhtir.

13. Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî: Celaluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekri's-Suyûtî'nin, adından da anlaşılacağı gibi Nevevî'nin **takrîb**ine yazdığı şerhidir. Hadis Usulü konularına dair hayli faydalı malumat verir.

14. el-Manzûmetu'l-Beykûniyye: Umer b. Muhammed el-Beykûnî'nin 34 beyitlik veciz bir manzumesidir. (**Teysîr**, 10-12).

15. Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûlî'l-Eser: Tahir b. Sâlih el-Cezâ'irî'ye aittir. Bütünüyle el-Hâkim'in eserine dayanılarak kaleme alınmıştır.

16. Kavâ'idu'l-Tahdîs: Asrımızın başlarında vefat eden Muhammed Cemaluddin el-Kasîmî'nin cidden yararlı bir eseridir.

HADİS TEDVİNİ (الحديث) - Bk. Tedvîn.

el-HADİSE (الحديث) - Değişik yerlerde çeşitli maksatlarla kullanılan bir tabirdir. Kullanıldığı yerlerden ilki, isnadla metin arasındır. Şöyleki, bilhassa Mağribli hadisciler, rivayet sırasında hadisin isnadının sona erdiği, metninin başladığı yerde durarak **el-hadise** derler. (Uṣūm, 181). Böyle yapmakla isnad ile metnin arasını ayırmış; herbirini ayrı ayrı belirterek el-hadise dedikleri yere kadar olan kısmın isnad, ondan sonra gelen kısmın ise metin olduğunu açıklamış olurlar.

İkincisi, hadis rivayeti sırasında şeyh, bir hadisin isnadını ve metnini birlikte zikrettikten sonra **el-hadise** veya **el-hadise bi -tūlihî** derse metnin geri kalan kısmına işaret etmiş olur. Bir başka deyişle bu tabirlerle metnin rivayet edilen kısımdan ibaret olmadığını, nakledilen kısmın devamının olduğunu belirtir. Yazılı metinlerde sıkça görülen **ve zekera'l-hadise** tabiri de hemen hemen aynı maksatla kullanılır.

Üçüncüsü, müslüman müelliflerin eserlerinde birbirinden biraz farklı iki manada kullanıldığı görülür. Açıklamak gerekirse, bir ayetin baş tarafını zikrettikten sonra **el-âye** denilmesi gibi, naklettikleri bir hadisin baş tarafından bir kısmını verirler ve el-hadise lafzını eklerler. Bu takdirde "ikra el-hadise" veya "uzkuru'l-hadise" demiş gibi olurlar. Böylece hadisin tamamının hatırlanmasını okuyucuya bırakırlar. Yahutta bir ibare naklettikten sonra el-hadise derler. Bununla da o ibarenin kendi sözleri değil, hadis olduğunu açıklamış olurlar. meselâ, **فرب حامل فقه ليس بفقيه الحديث فرب حامل فقه ليس بفقيه** lafızlarının hadis olduğu, nuna eklenen el-hadise lafzıyla belirtilmiştir. ⁽¹⁾

(1) Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine, 86. Hadis için bk., Ebu Dâvud, 4/69; Tirmizî, 5/34; İbn Mâce, 2/1016; Müsned, 5/183.

el-HADİSE Bİ-TŪLİHİ (الحديث بطوله) - Bk. el-Hadise.

HADİS-İ İLÂHÎ (الحديث الالهي) - Bk. Kudsi Hadis.

HADİS-İ KUDSÎ (الحديث القدسي) - Bk. Kudsi Hadis.

HADİS-İ MÜTEVÂTİR (الحديث المتواتر) - Bk. Mütevatir.

HADİS-İ NEBEVÎ (الحديث النبوي) - Bk. Hadis.

HADİS-İ RABBÂNÎ (الحديث الرباني) - Bk. Kudsi Hadis.

HADİSUHŪ MUNKER (حديثه منكراً) - "Hadisi münkerdir" manasına cerh lafızlarındandır. Cerh lafızlarının üçüncü mertebesine el-İrâkî'nin eklediği bu lafızla cerhedilen ravinin hadisleri dini konularda delil sayılamazsa da itibar için yazılabilir.

HAFİZ: (الحافظ) - "Ezberleyen, muhafaza eden" sözlük anlamıyla muhaddislere verilen lakablardan biridir. Hadis ilminde yüksek derecelere ulaşmış olanlara verilmiştir. Tarifinde birlik yoktur.

el-Huseyn b. Abdilvâhid eş-Şirâzî'ye göre hafız, hadislerin isnadlarını bilen, metinlerini bilmeyen hadiscidir. İbn Seyyidi'n-Nâs hafızı kendi şeyhlerinin şeyhlerinin şeyhlerini tabaka tabaka bilen ve her tabakada bildiği bilmediğinden çok olan hadisci olarak tarif etmiştir. Cemaluddin Yusuf b. Abdirrahmân el-Mizzî'ye göre ise hafız, bildiği kişiler bilmediklerinden çok olan kimsedir.

İbn Haceri'l-Askalânî'nin rivayet ettiği bir haberde şeyhi el-İrâkî'ye o gün için bir

talibin hafızlık derecesine yükselebilmesi için gereken ölçüyü sorduğunda İbn Seyyidi'n-Nâs'ın tarifini kolay ve basit, el-Mizzî'nin tarifini ise dar bir tarif olarak nitelemiştir. (Tedrîb, 1/44, 48,9).

Bazı muhaddislere göre hafız, yüz bin hadisi senedleriyle birlikte hıfzeden, senetleri teşkil eden ravilerin hayat hikayelerini, hallerini cerh ve ta'dil açısından herbiri hakkında verilmiş hükümleri bilen hadiscidir. Ancak işaret etmek gerekir ki, bu muhaddisin ne kadar hadis bildiğini kestirmek çok zordur. Bu itibarla hafız tabirinin delalet ettiği dereceyi böyle bir rakamla olmaktan çok, hadis ilminde kazandığı yüksek bir merteye olarak anlamak daha uygun olur. Çoğulu **huffâz** gelir.

Hafızlık derecesine yükselmiş alimlerden birkaçı şunlardır:

Abdurrahmân b. Mehdi, Ebu Bekr b. Ebi Şeybe, ed-Dârimî, İbn Abdilberri'l-Kurtubî, İbn Asâkir.

HAFÎ İNKİTÂ (الإنقطاع الحفی) - Bk. İnkîtâ'

HAFÎ MURSEL (المرسل الحفی) - Bk. Mürsel-i Hafî

HAFİYYU'L-İRSÂL (خفي الارسال) - Bk. İrsal

HÂKİM (الحاكم) - "Hakim olan, hükmeden" sözlük manasıyla muhaddislere verilen lakablardandır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen bütün hadisleri metin, sened, ravi durumu ve öteki teferruatıyla birlikte bilen alime denir. Hadis İlminde son mertebeye yükselmiş alimler için kullanılır.

Hakim mertebesine yükselmiş kabul edilen hadis alimleri şu isimlerdir. Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Ebu Davud Süleyman b. Eş'as

es-Sicistânî, Muhammed b. İsa et-Tirmizî, Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'î, et-Taberî, el-Hâkimu'n-Nisâbüri, İbn Haceri'l-Askalânî, es-Suyûtî.

HAKK (الحاك) - sözlükte bir nesneyi diğer nesneye şiddetle sürtmek, kazımak ve kaşımak manalarına gelen hakk (**Kamus**, 3/81), hadislerin yazılışıyla ilgili bir deyimdir. **Darb, sakk, kest, mahv** tabir edilen ve hadislerin yazılışı sırasında yanlış ya da fazladan yazılan kelime veya ibarelerin ibtal edilme usullerinden biridir. Bu usule göre yanlış yazılan yahut yazılmaması gerekirken yanlışlıkla fazladan yazılan bir kelime veya ibarenin bıçak yahut benzeri bir aletle kazınarak silinmesine denir.

Hadislerin yazılışı esnasında yanlış yazılan kelime ya da kelimelerin bu şekilde bıçak veya bıçağa benzeyen bir aletle kazınarak silinmesi hadisciler arasında makbul sayılmamıştır. er-Ramehurmuzî bazı muhaddislerin hakkı töhmet addettiklerini ve en iyi darb şeklinin böyle bıçakla kazımak değil, yanlış yazılan ibare üzerine çizgi çekmek olduğunu söylediklerini kaydetmiştir. (Muhaddis, 606). Nitekim ona göre çoğu muhaddisler semâ meclislerine gerektiğinde yanlış yazılan yerleri kazıyarak düzeltmek üzere bıçak getirmeyi mekruh saymışlardır; zira bu şekilde kazınarak silinen kısım bir başka rivayette sahih olabileceği gibi, hadislerin yazılı olduğu kitap bir diğer şeyhten başka zaman rivayet de edilebilir. Bu rivayette hakk edilen kısım başka bir şeyhin rivayetinde sahih olabileceğinden tekrar metne eklemeye ihtiyaç hasıl olabilir. (Ulûm, 176). Kaldı ki kazımakla kağıt yıpranır. Bu ve benzeri bazı sebeplerle muhaddisler haka râğbet göstermemiş, darb veya keşti ona tercih etmişlerdir. Aslında hakkın muhaddisler arasında hoş karşılanmayışının en önemli sebebi, kazınarak silinen kelimenin doğru olarak silinip silinmediğinin belli olmamasıdır.

HÂL-İ RUVÂT (حال الرواة) - Bk. Hâlu'r-Ruvât.

HÂLİKUN (هَالِكٌ) - Helak olmak anlamına gelen "heleke" fiilinin ismi failidir ve cerh lafızlarındandır. Ravilerin cerhinde kullanılan lafızların beşinci derecesinde yer alır.

Cerh lafızlarının beşinci derecesinde yer alan lafızlar ağır cerhe delâlet ederler. Bu itibarla hakkında hâlikun hükmü verilerek cerhedilmiş olan ravi terkedilir. Hadisleri yazılmaz.

HÂLU'R-RUVÂT (حال الرواة) - **Ahvâlu'r-Ruvât** şeklinde çoğul sigasıyla de kullanılır. Ravilerin halleri manasına adaletli olduklarının tesbit edilmesinde veya aksine cerhedilmelerinde esas olan hallerden ibarettir. Söz gelişi ravinin adaletli olduğuna hükmetmekte esas olan **emanet**, **sadakat**, **hıfz** ve **itkan** gibi vasıflar birer haldirler. Bunun gibi ravilerin cerhedilmelerine ve rivayetlerinin reddedilmesine esas teşkil eden yalancılık, yalan ithamına maruz kalmak, hata yapmak da ravilerin halleri arasındadır.

HARM (الحَرَم) - Sözlükte sağlam yapmak, hayvana yük vurmak, işinde çabuk olmak, azaltmak, kesmek ve yüz çevirmek gibi çeşitli manalara gelir. (**Ahteri**, 1/266). Ahrem ile birlikte aruzda ıstılahtır.

Hadis ilminde harm, kesmek manasıyla alakalı olarak bir hadisi bölerek bir kısmını bir yerde, kalan kısmını aynı isnadla bir başka yerdé zikretmeye, yahutta bırakmaya denir. **İhtisâr-ı hadis** şekillerinden biridir. Bu itibarla hükmü ihtisâr-ı hadisin hükmüne tabidir. ⁽¹⁾

(1) Bk. İhtisâr-ı hadis maddesi. Krş., Aynî, 1/342.

HASÂ'İS (الخصائص) - Özel nitelikler anlamına "hâssa"nın çoğuludur. Hz. Peygamber (s.a.s)'e has üstün meziyetleri

konu olarak alan ve **Şemâ'il** içinde mütalaa edilen ilim dalıdır.

Bu dalda yazılmış en önemli eser Kadi İyad'ın **eş-Şifâ bi-Ta'rîfî Hukûkî'l-Mustafa** adlı şaheseridir. es-Suyûtî'nin de aynı konuda **el-Hasâ'isu'l-Kubrâ** isimli bir eseri vardır.

HASEN (الحَسَنُ) - Altıncı babdan çekilen "hasune" kök fiilinden alınma sıfatı-müşebbehe olan hasen, sözlükte "iyi, güzel, hoş ve latif" manalarına gelir. Çoğulu **hisândır**.

Terim olarak hasen, sahih ile zayıf arasında yer alan, ancak sahihe daha yakın olan bir hadis çeşididir.

Ahmed Naim Merhumun haklı olarak "tarifinde çok zahmet çekilmiştir" dediği gibi gerek isnadı, gerek ravileri, gerekse metni dikkate alınarak değişik şekillerde tarif edilmiş; her tarif üzerinde münakaşalar yapılmıştır.

Hasen hadisin ilk tarifi, hadisleri sahih, hasen ve zayıf diye üç kısma ayıran (**Kavâ'id**, 103), ve **el-Câmi (Sunen)** inde bol miktarda hasen hadis bulunan Tirmizî'ye aittir. Ona göre hasen, isnadında yalanla itham edilmiş bir ravi bulunmayan, şaz olmayan ve benzeri başka tarıklardan rivayet edilmiş olan hadistir. (**Tirmizî**, 5/758; **İl Şerhi**, 257).

Tirmizî'nin bu tarifine hadis âlimleri değişik noktalardan itiraz etmişlerdir. Bu itirazların en dikkate değer olanı, tarifi hasen hadisi sahihten ayırt etmekten uzak olduğudur; zira Tirmizî'nin hasen tarifinde esas olan, ravilerin yalanla itham edilmemiş kimseler olması ile şâz olmaması noktalarıdır. Öte yandan bu tarif, Tirmizî'nin kitabında pek çok yerde kullandığı **حسنٌ غريبٌ لا نعرفه إلا من هذا الوجه**

(ancak bu vecihten bildiğimiz hasen-garib bir hadistir) hükmüne zıt düşer; çünkü hadisin garâbet taşıması veya tek vecihten bilinmesi ile tarifte geçen benzerinin başka tarıklardan rivayet edilmiş

olması esasını bağdaştırmak mümkün değildir.

Bununla birlikte bazı hadisciler Tirmizi'nin tarifinde hasen hadisi sahihten ayırt eden bir özelliğin bulunduğunu ileri sürmüşler ve "ravilerinin yalanla itham olunmaması" kaydının, hasen hadis ravilerinin sahih ravileri derecesinde olmadığına delalet ettiğini söylemişlerdir. Onlara göre sahih hadis ravileri hakkında adalet ve zabt şartlarına delâlet etmek üzere kullanılan **sika** tabiri ile hasen hadis ravileri hakkında kullanılan "yalanla itham olunmamak" kaydı arasında belirli bir fark vardır. (*Hadis Usûlü*, 95). Şu hale göre hasen hadis ravilerinin yalancılıkla itham edilmemiş olmaları şartı, sahih hadis ravilerinin sika olmaları şartıyla bir değildir. Bunun sonucu olarak hasen ravileri, sahih ravilerinden mevsûkiyet yönünden daha aşağı derecededirler. Öte yandan hasenin tarifinde esas olan, hadisin başka tarıklardan rivayet edilmiş olma şartı sahihte yoktur. Bu da haseni sahihten ayıran bir başka özelliktir.

İkinci meşhur hasen tarifi, Hamd b. Muhammed el-Hattâbî'ye aittir. Ona göre hasen, çıkış yeri (**mahreci**) bilinen, ravileri meşhur olan hadistir. Hadislerin çoğu hasen etrafında döner ve hasen, tüm alimlerin kabul ettikleri, ekseri fakihlerin kullandıkları hadistir. (*Me'âlim*, 1/6).

el-Hattâbî'nin bu tarifindeki "çıkış yeri"nden maksat, hadisin rivayet edildiği beldedir. Tarifteki hadisin çıkış yerinin belli olması kaydı, munkatı ile tedlis yaptığı sabit olmamış müdellisin rivayet ettiği hadisi tariftan hariç tutmak içindir; zira munkatı ve benzeri isnadında kopukluk olan hadislerin çıkış yeri belli değildir. Yukarıdaki kayıtla müdelles de öyledir. (*Hulâsa*, 38).

el-Hattâbî'nin bu tarifine de itiraz edilmiştir. Nitekim İbnu's-Salâh, Tirmizi'nin tarifi ile bunun mübhem olduğunu, sadra şıfa olmadıklarını söylemiştir. Ona göre her iki tarif de hasen ile sahih arasındaki farkı belirtmekten uzaktır.

(*Ulûm*, 26). İbn Dakîkî'l-İyd el-Hattâbî'nin tarifinin sahih için de doğru sayılabileceğini, bu takdirde sahihin hasen tarifine dahil olacağını söylemiştir. (*İktirâh*, 164). İbn Cemâ'a ise itirazında zayıf hadisin çıkış yerinin de bilinebileceğini, halbuki ravilerinin zayıf olarak tanındıklarını ileri sürmüştür. (*Tedrib*, 1/154). Bu itirazlar ayrı ayrı münakaşa edilmiştir. Söz gelimi, sahih hadislerin de çıkış yerlerinin bilindiği, ravilerinin meşhur olduğu itirazına karşı şöyle denilmiştir: el-Hattâbî, tarifindeki "çıkış yerleri belli" kaydıyla hasen hadislerin sahih hadisler derecesine çıkamadıklarına işaret etmiştir. onun tarifine eklediği "hasen, ekseri alimlerin kabul ettikleri, ekseri fakihlerin kullandıkları hadistir" ifadesi, yine hasen hadisin sahihten farklı olduğunu belirtmektedir; zira sahih hadisler fakihlerin ekseriyeti tarafından değil, bütün alimler ve fakihler tarafından kabul edilmiş ve kullanılmıştır.

İbn Dakîkî'l-İyd'in, sahihin de hasene dahil olacağı itirazına cevap veren et-Tebrizî, sahihin hasenden chass, binaenaleyh hâssın âmmin hududu içinde olmasının zaruret olduğunu söylemiştir. (*Tedrib*, 1/153)

Üzerinde durulan Tirmizi ile el-Hattâbî'nin tariflerini mübhem olduklarından sadra şıfa görmediğini az önce söz konusu ettiğimiz İbnu's-Salâh, muhaddislerin hasen terimini kullandıkları yerleri etraflıca araştırması sonucu hasen hadislerin iki kısma ayrıldığının açığa çıktığına işaret eder. Bunlardan birincisi, isnadında ehliyeti tahakkuk etmemiş **mestûr** raviler bulunmaktan hali olmayan hadislerdir. Ancak bu mestûr raviler gaflet sahibi, rivayetlerinde fazla hata yapan kimseler değildirler. Bunun gibi hadiste kasden yalan söylemekle veya bir başka sebep yüzünden fıska itham edilmiş kimseler de değildirler. Bu neviden olan hadisler aynı zamanda metni, ravisine **mutâbaat** hasıl olan, bir diğer ravi tarafından bir veya birkaç vecihten rivayet edilmekle veya **şahidi** ol-

makla bilinen ve böylece şâz ve münker olmaktan kurtulan hadislerdir. Tirmizi'nin tarifinden anlaşılan budur. İkincisi ise sıdk ve emanetle meşhur olmakla beraber hıfz ve itkan yönünden daha aşağı mertebelerde olduklarından sahih hadis ravileri mertebesine çıkamayan, ancak teferrüd ettiği hadisler münker sayılan ravilerden üstün olan ravilerin rivayet ettikleri hadislerdir. Bu hadisler, aynı zamanda **şâz, münker** ve **mu'allel** olmaktan da uzaktırlar. el-Hattâbî'nin tarifinde anlaşılan ise hasenin bu ikinci kısmıdır. (Ulûm, 27,8).

İbnu's-Salâh'ın hasen hadisleri iki kısma ayırarak tarif etmesi, hem Tirmizi'nin, hem de el-Hattâbî'nin tariflerini bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Bu önem, iki meşhur imamın, aynı şeyin tarifini yaparken aradaki fark ne kadar az olursa olsun, ayrı ayrı şeylerin tariflerini yaptıklarını ortaya çıkardığından önemi bir kat daha artmaktadır. Nitekim İbnu's-Salâh, gerek Tirmizi'nin, gerekse el-Hattâbî'nin tariflerinin sadra şıfa vermediklerini söylerken, yine bu tariflere bağlı kalmış, onlara biraz daha açıklık kazandırmış ve neticede her iki tarifi birbirinden az çok farklı olduğu kanaatine vararak, yine bu iki tarife göre hasen hadislerin iki kısım olduğunu söylemiştir. (Hadis İstilahları, 127, 8).

Hicri altıncı asır alimlerinden İbnu'l-Cevzi'ye göre ise hasen hadis, kendisinde zayıflık bulunan, çıkış yeri itibarıyla sahihe yakın ancak yalan olma ihtimali bulunan hadistir. Böyle bir hadisle amel sahih olur. (Mevdû'at, 1/35). Bu tarifi açıklayan et-Tîbî, hasenin sahih ve zayıfın bilinmesine bağlı olduğunu söylemiş ve yalan olma ihtimalinin bulunmasını, ravilerinin Tirmizi'nin tarifinde söz konusu edildiği gibi yalanla itham edilmeyen mestûr kişiler olmasıyla izah etmiştir. (Hulâsa, 41). Her ne ise, İbnu'l-Cevzi'nin bu tarifi Hadis Usûlî alimlerin benimsenmemiştir.

İbn Cemâ'a'ya göre hasen, senedi muttasıl, illetten halî, ancak isnadında ya ri-

vayet ettiği hadise şahidi olan mestûr, ya da itkan derecesinden aşağıya rivayet ettiği hadise şahidi olan mestûr, ya da itkan derecesinden aşağı derecedeki meşhur bir ravisi bulunan hadistir. et-Tîbî haseni ayrıca özlü bir şekilde "şâz ve illetten ârî olmakla birlikte birden fazla tarikattan rivayet edilen, sika derecesine yakın bir ravinin müsnedi veya sikanın mürseli" olarak da tarif etmiştir. (Tecrid Mukaddimesi, 245).

İbn Haceri'l-Askalânî'ye gelince o, ayrı bir hasen tarifi vermemiş; bu hadis çeşidini âhad haberler içinde sahihle ilgi kurarak tarif etmiştir. Ona göre sahih haberin şartlarından biri olan ravisinin zabt şartı hafifler, yani azalırsa böyle hadislerle **hasen li-zâtihi** denir. (Nuhbe Tercümesi, 39). Diğer taraftan bazı kusurlar sebebiyle kabul vasfının en üst derecesine şamil olmayan, ancak bu kusurları gideren bazı özelliklere sahip olan haber **sahih li-gayrihi**; eğer bu kusurları gideren bir özellik yoksa **hasen li-zâtihi**dir. İsnad yönünden tevakkuf edilen hadiste kabul tarafını tercih ettiren bir karine bulunursa buna da **hasen li-gayrihi** denir. (Nuhbe Tercümesi, 33).

İbn Hacer'in tarifinde hasen, esas itibarıyla bazı kusurlar sebebiyle sahihten bir mertebe aşağıda bulunan hadis olarak göze çarpmaktadır. Onun sahihin altında sayılmasının sebebi, ravisinin zabt bakımından sahih hadis ravisi derecesinde olmamasıdır. İbn Hacer'in bu tarifi hasenin en özlü ve makbul tarifi kabul edilmiştir. Nitekim Takiyyuddin Ahmed eş-Şumunî haseni "şâz ve mu'allel olmamak şartıyla adalet sahibi ancak zabtı az, şu kadar ki rivayetinde teferrüd ettiği hadisler münker sayılanlardan üstün bir mertebede bulunan ravinin muttasıl olarak rivayet ettiği hadis" olarak tanımlamıştır. (Tecrid Mukaddimesi, 245). es-Suyûtî ise "adalet sahibi ancak zabtı az ravinin şâz ve mu'allel olmayan muttasıl rivayetine hasen denir" demiştir. Her iki alim de tariflerinde İbn Hacer'e uymuşlardır.

Netice itibariyle değişik tarifleri yapılmış olan hasen, adalet şartını haiz olmakla birlikte zabt yönünden sahih hadis ravileri derecesine çıkamayan ravinin kesiksiz isnadla rivayet ettiği, şâz ve illetli olmayan hadislerdir. Aslında **hasen li-zâtihî**nin tarifi olan bu tarif, muahhar hadis usulü alimlerinin de benimsedikleri hasen tarifi olmuştur.

Yukarıda da değinildiği gibi, hasen hadisler en çok Tirmizî'nin **Sunen** de denilen **el-Câmi'**inde bulunur. Aslında **Sunen Tirmizî**, hasen hadisler için asıl mesabesinde kabul edilmiştir. Bazı şeyhlerinin ve Ahmed b. Hanbel ve Buhari gibi şeyhlerinden bir tabaka önceki bazı alimlerin sözleri arasında hasen lafzına rastlanırsa da bu istilâhı yerleştiren ve çokca kullanan Tirmizî'dir. Tirmizî'nin yanısıra Ebu Davud, Nese'î, İbn Mâce ve ed-Dârekutnî de Sunenlerinde hasen hadise yer vermişlerdir. Hasen hadisin en çok bulunduğu bir diğer kaynak da el-Huseyn b. Mes'ud el-Ferrâ' el-Beğavî'nin **Mesâbihu's-Sunne** isimli kitabıdır. el-Beğavî bu eserinde topladığı hadisleri **sihâh** ve **hisân** başlıkları altında iki kısımda vermiştir. Sihâh başlığı altında verdikleri Buhârî ve Müslim'in gerek ittifakla gerekse münferiden rivayet ettikleri; hisân başlığıyla verdikleri ise Ebu Davud, Tirmizî ve öteki içinde hasen hadis bulunan kitaplardan naklettikleridir. (Bk. Hisân).

Hasen hadise örnek:

حدثنا محمد بن بشار ، أخبرنا يحيى بن سعيد ، أخبرنا بهز بن حكيم ، حدثني أبي عن جدی قال : قلت يا رسول الله من أبر ؟ قال : أمك ، قال قلت ثم من ؟ قال أمك ، قال قلت ثم من ؟ قال : أمك ، قال قلت ثم من ؟ قال : ثم أباك ثم الأقرب فالأقرب .

"Behz b. Hakîm'in babası vasıtasıyla dedesinden rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Ya Resulallah! Dedim; (en çok) kime iyilik edeyim? (Hz. Peygamber (s.a.s) "*anana*") buyurdu. "Sonra kime?" dedim; "*anana*" dedi. "Sonra kime" diye sordum; (*yine*) "*anana*" cevabını verdi. "Daha son-

ra kime" dedim, "*sonra babana, sonra da derece derece akrabalarına*" buyurdu." (Tirmizî, 4/309).

Bu hadis, Tirmizî'ye göre hasendir; zira ravisi Behz b. Hakîm, cerh ve ta'dil âlimlerine göre sika olmakla birlikte Şu'be tarafından tenkid edilmiştir. İbn Hibbân'a göre hadisleri sahihlikten düşmüştür. Hıfz bakımından da sahih hadis ravileri ayarında değildir. (Mizân, 1/353, 4).

Hasen hadisler, yukarıda İbnu's-Salâh ve İbn Hacer'in tariflerinde söz konusu edildiği gibi, **hasen li-zâtihî** (veya **li-aynihî**) ve **hasen li-gayrihî** olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Herbiri hakkında fazla bilgi almak için özel maddelerine bakılabilir.

Sihhat bakımından sahihten aşağı bir mertebede bulunan hasen, dinî konularda delil olma açısından sahih gibidir. Hatta bazı alimlere göre rivayet tariki çok olursa sahih bile sayılır. Nitekim Tirmizî, Ebu Davud, el-Hâkim, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme gibi hadis alimleri, sahih hadisleri toplamak üzere tasnif ettikleri kitaplarına hasen hadisleri almakta bir mahzur görmemişlerdir. Bu alimler, her ne kadar hasen hadisleri kitaplarına almışlarsa da yine de onun sahih hadisle bir olmadığı, ondan aşağı seviyede bulunduğunu görüşündedirler.

Hasen hadislerin ancak rivayet tarıkları çoğaldığı takdirde sihhatine hükmedilebilmesi, ravilerin zabt yönünden sahih hadis ravilerinden aşağı mertebede olduklarındandır. Her biri yalnız başına kalsa hüccet olamayacak iki tarikten gelen bir hadisi dinî bir konuda hüccet olarak almakta yadırganacak bir taraf yoktur. Nasıl ki başka vecihten münfred olarak gelen yahut o kuvvette bir diğer mürsel hadisle kuvvet kazanmış mürsel hadis bazı alimlere göre dinî meselelerde delil kabul edilir. İki tarikten gelen hasen de öyledir. (Tecrid Mukaddimesi, 246).

HASEN-GARİB (حَسَنُ غَرِيبٌ) - Maddesinde de görüldüğü gibi, **el-Câmi'** isimli kitabında hasen terimini ilk defa bir hadis çeşidi olarak kullanan Tirmizî, bazen hasen terimiyle birlikte bir başka terimi daha kullanır. Hasen-Garib birleşik terimi bunlardandır.

Tirmizî, **el-Câmi'**inde kullandığı istilahların hasen dışında hiçbirisi hakkında bilgi vermiş değildir. Bu yüzden hadis alimleri, onun hasen-garib istilahının manasını açıklamaya çalışmışlardır. Ancak istilahı kullananın maksadı hakkında ihtimaller üzerinde durmaktan öte gidememişlerdir. Bu yüzden aralarında tartışmalar olmuştur.

İslâm âlimlerinin hasen-garib birleşik istilahının manasını açıklamak üzere söylediklerine geçmeden önce bu tabiri kullanım şekli misal üzerinde görmek yerinde olacaktır:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : عيانان لا تسمهما النار عين بكت من خشية الله وعين باتت تحرس في سبيل الله . قال ابو عيسى : ... و حديث ابن عباس حديث حسن غريب

"... İbn Abbas (r.anhuma) dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) *"İki göze Cehennem ateşi asla dokunmaz. Biri Allah korkusuyla ağlayan göz, diğeri Allah yolunda (sınırlarda) nöbet bekleyen göz"* buyurdu.

Ebu İsa dedi ki: İbn Abbas'ın hadisi hasen-garib bir hadistir. (Tirmizî, 4/175).

Tirmizî'nin hasen-garib terimiyle kasdettiği mananın açıklamasına gelince, Ta-kiyyuddin Ahmed b. Abdilhalim b. Teymiye bir fetvasında Tirmizî'ye bazı yerleşmemiş istilahları kullanmasından dolayı ta'n edenlerin, söylediklerinden çoğunu ne maksatla söylediklerini bil-meyenler olduklarına işaret ettikten sonra şöyle demiştir: "hadisciler bazen "haze'l-hadisü garibun" derler. Bu ifade "hadis bu vecihten garibtir" demektir. Hatta bazen bunu kendileri açıklayarak "bu vecihten garibtir" tabirini kendileri kullanırlar. Bu takdirde hadis, muhad-

disler nazarında tek tarikattan gelen ma'ruf bir sahih hadistir. Şayet başka tarikattan da rivayet edilirse, metni sahih ve ma'ruf olsa bile öteki vecihten garib sayılır. Buna göre Tirmizî bir hadis hakkında "hasenun garibun" dediği zaman bununla o hadisin o tarikattan garib olduğunu kasdetmiştir. Ancak metnin şevahidi vardır ve onlarla hasen cümlesinden olmuştur." (Kavâ'id, 105).

İbn Teymiye bir başka yerde aynı konuda garib hadisin yalnız bir rivayet isnadiyle bilinen hadis; hasenin ise Tirmizî'ye göre iki yönden rivayet edilen hadis olduğuna, ravileri arasında yalancılıkla itham edilmiş bir ravi bulunmaması ile birlikte şâz olmaması gerektiğine işaret ettikten sonra "ancak demiştir; bazı kimseler, onun hasen ismini verdiği hadislerin bu tavsife uymadığını söylemişlerdir. Meselâ hakkında hasen-garib dediği hadisler bunlardandır ve yalnız bir tek isnadla rivayet edilmişlerdir. Tirmizî bunlara da hasen demiştir. O halde bunun izahı şöyle olmalıdır. Hadis, bir tek tâbi'den rivayet olunduğu için garib sayılır. Fakat bu tabi'den iki yönden rivayet edilince, tarikalarının tabi'den itibaren çoğalmasi sebebiyle hasen olur. Aslında hadis garibtir."

Şu hale göre Tirmizî'nin bir hadis hakkında kullandığı hasen-garib birleşik istilahından maksat, İbn Teymiye'ye göre hadisin isnadının bir merhalesine kadar garib, o merhaleden itibaren de hasen oluşudur. ez-Zerkeşî'ye göre ise hadisin metin yönünden hasen, isnad yönünden ise garib olmasıdır. (Hadis İstilahları, 131).

HASEN Lİ-AYNİHİ (الحسن لعينه) - Bk. Hasen li-Zâtihi.

HASEN Lİ-GAYRİHİ (الحسن لغيره) - Hasen hadisin kısımlarından biri olan **hasen li-gayrihi** İbnu's-Salâh'a göre isnadında ehliyeti tahakkuk etmemiş **mestûr** ravi bulunan ancak bu mestûr ravi gaflet sahibi, rivayetlerinde fazlaca hata yapan

kimse olmadığı gibi, hadiste kasden yalan söylemek veya başka sebep yüzünden fıkla itham edilmeyen bir kimse olan hadistir. Böyle bir hadis başka vecihlerden rivayet edilmekle kuvvet kazanır. Şâz ve münker olmaktan kurtularak **hasen li-gayrihi** adını alır. (Ulum, 27).

İbnu's-Salâh'ın bu tarifi , **hasen li-gayrihi**yi esas itibariyle ravisinin zayıflığı yüzünden zayıf mertebesine düşen, ancak başka tariklardan rivayet edilmekle kuvvet kazanıp hasen derecesine çıkan hadis olarak almaktadır. Buna göre hadiste yalan söylemeyen, gaflet sahibi olmayan, rivayetlerinde aşırı şekilde hata yapmayan zayıf bir ravinin rivayet ettiği zayıf hadis, gerek lafzan, gerekse manasıyla başka tarikattan rivayet edildiği takdirde zayıf olmaktan çıkar; hasen derecesine yükselir. Ancak buna kendiliğinden değil, başka yönden rivayet edilme desteğiyle hasen olduğundan **hasen li-gayrihi** denir.

Bazı âlimler, zayıf hadisi destekleyen rivayetin o zayıf hadisi rivayet eden ravinin şeyhinden veya onun şeyhlerinden birinden aynı lafızla yahut aynı manayı veren değişik lafızlarla rivayet edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bununla birlikte zayıflık sebebine **irsal**, **tedlis** ve **cehâlet**i de ekleyenler vardır. Netice itibariyle ravisinin kusuru, irsal veya tedlis yapması yahutta cehalet gibi sebeplerle zayıf adedilen bir hadis başka tariklardan lafzen veya na'nen rivayet edildiğinde **hasen li-zâtihi** olur demek daha şümüllü bir tariftir. Meselâ,

حدثنا علي بن خشرم ، أخبرنا عيسى بن يونس ، عن مجالد ، عن أبي الوداك ، عن أبي سعيد قال: كان عندنا خمرٌ لبيتم . فلما نزلت المائدة سألت رسولَ الله صلى الله عليه وسلم عنه وقلت إنه لبيتم . فقال: أهريقوه .

"... Ebu Sa'di'l-Hudri demiştir ki: Yanımızda bir yetimin (emaneti bir miktar) şarap vardı. (İçkiyi yasaklayan) Ma'ide Sûresi (nin 90. ayeti) nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.s)'e (bu şarabı ne yapacağımı) sordum ve "Yetim malı" dedim.

Hiz. Peygamber (s.a.s) "*olsun, dökün dedi.*" (Tirmizî, 3/554).

Bu hadisi Mücalid tarikinden rivayet eden Tirmizî sonunda hadise hasen hükmünü vermiştir. Ravisi Mücalid zayıf bir ravidir. Bazı alimler onu rivayette yanılmak ve çok hata yapmakla cerhetmişlerdir. Ne var ki, aynı hadis. Enes ve başka sahabilerin rivayetleri olan birkaç değişik vecihten de varid olmuştur. Şu hale göre zayıf ravinin rivayeti iken başka tariklardan rivayetle destek kazanarak hasen li-gayrihi mertebesine yükselmiştir.

Yine Tirmizî, Huşeym tarikiyle şu hadisi rivayet etmiştir.

... هشيم عن يزيد بن أبي زياد ، عن عبد الرحمن بن أبي ليلى ، عن البراء بن عازب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : حقٌ على المسلمين أن يغتسلوا يوم الجمعة ليمسّ أحدُهم من طيب أهله ، فإن لم يجد فالماء له طيب

"... Hiz. Peygamber (s.a) "*Müslümanlara Cuma günü yıkanmaları haktır. Herbir müslüman (Cuma günü) ailesinin güzel kokusundan sürünsün. Eğer bulamazsa onun için güzel koku sudur.*" buyurmuştur." (Tirmizî, 2/407).

İsnadında inkıta olması dolayısıyla zayıf sayılan bir hadis, aynı şekilde başka vecihten rivayet edilerek desteklenirse yine hasen li-gayrihi itibar edilir. Bunun misalin de Tirmizî'nin şu hadisi teşkil eder:

... عن أبي البختري ، عن علي أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لعمرُ في العباس : إن عمَّ الرجل صنو أبيه ، وكان عمرٌ تكلم في صدقته .

"... Hiz. Peygamber (s.a.s) Abbas hakkında Hz. Ömer'e "*bir kimsenin amcası, babası gibidir*" buyurdu. Hz. Ömer daha önce Hz. Peygamber (s.a.s)'e Hz. Abbas'ın zekâtı konusunu açmıştı." (Tirmizî, 5/653).

Tirmizî'nin **hasen-sahih** dediği bu hadis, ravisi Ebu'l-Buhturi (Sa'id b. Firûz)'un Hz. Ali'den rivayetin olmaması sebebiyle munkatı'dır ve zayıftır. Aynı konuda

Bureyde ve başka sahabilerden rivayet edilen şahit hadisler vardır. Bu yüzden bu hadis hasen li-gayrihi sayılmıştır.

Bununla birlikte bir hadisin ravisi, çok hata yapmak, yalancılık ithamına maruz kalmak, yahutta herhangi bir sebepten dolayı fısı zahir olmak yüzünden ta'n edilerek zayıf duruma düşerse rivayeti ne kadar benzeri rivayetlerle desteklenirse desteklensin, zayıf olarak kalır. Bunun misalini de şu hadis teşkil eder:

من حفظ على أمتي أربعين حديثاً من أمر دينها بعثه الله يوم القيامة في زمرة الفقهاء والعلماء .

"... Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis belleyeni Allah, Kıyamet günü fakihler ve âlimler zümresinde haş-reder."⁽¹⁾

Kırk hadis mecmu'alarının derlenmesinde başlıca amil olduğu şüphesiz olan bu hadis birçok sahabiden rivayet edilmiştir. dolayısıyla bir hayli tarîkı vardır. Ancak bu tarîkların hiçbirisi kadîh illetten kurtulmamıştır. Bu yüzden de zayıf olarak kalmıştır.

(1) Kaynağı için bk., Erba'ün maddesi.

HASEN Lİ-ZÂTİHİ (الحسن لذاته) - **Hasen li-aynihi** de denir. Hasen hadisin kısımlarından biridir.

İbnu's-Salâh'a göre **emanet** ve **sıdkla** meşhur olmakla birlikte hıfz ve itkan yönünden daha aşağı mertebede olduklarından sahih hadis ricali mertebesine çıkamayan, ancak tek başlarına rivayet ettikleri hadisler münker addedilen ravilerden üstün olan ravilerin rivayet ettikleri şâz, münker ve mu'allel olmayan hadislerdir. (Ulûm, 28).

İbn Haceri'l-Askalâni'ye göre ise hasen li-zâtihi hadis, adaletli olmakla birlikte zabtı hafif yani az olan ravinin muttasıl senedle rivayet ettiği şâz ve illetten ari olan hadistir. (Nuzhe, 32, 3).

İbn Hacer'in bu tarifi, hasen li-zâtihi hadisi sahihten farklı yönüyle almaktadır. nitekim tarifte "sahih haberin

şartlarından yalnızca "zabt" şartı hafif olur yani azalırsa bu habere hasen li-zâtihi denir denilerek sıhhat şartlarından zabtın hafif olması halinde hadisin sahihlikten düşeceği ve hasen li-zâtihi olacağı söylenmiştir. Şu hale göre hasen li-zâtihi ile sahih arasındaki fark yalnızca ilkinin ravisinin zabt vasfının azlığıdır. Bu manada hasen li-zâtihiye şu hadis misal verilebilir:

حدثنا أبو كريب ، حدثنا عبدة بن سليمان ، عن محمد بن عروة ، عن أبي سلمة ، عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لولا ان أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة

"... Hz. Peygamber (s.a.s) "ümmetime zorluk vereceğini bilmeseydim her namazda misvak kullanmalarını emrederdim" buyurmuştur." (Tirmizî, 1/34).

Hadisin ravilerinden Muhammed b. Amr b. Alkame sadâkatle meşhur olmakla beraber itkan sahibi değildir. Hatta bazı cerh ve ta'dil alimleri tarafından sū'ul-hıfz (kötü ezberleme) yüzünden tenkit edilmiş ve zayıf sayılmıştır. Ravisi Muhammed b. Amr'ın zabtının az oluşu yüzünden bu tarıktan gelen rivayet hasen li-zâtihi addedilmiştir.

Hasen li-zâtihi hadis, başka tariklarla rivayet edilerek kuvvet kazanması halinde sahih li-gayrihi derecesine yükselir.

HASEN-SAHİH (حسن صحيح) - Başta Tirmizî olmak üzere bazı muhaddisler bir hadis hakkında bazen "**hâzâ hadisun hasenun sahih**" (Bu, hasen sahih bir hadistir) diyerek hasen ve sahih hükümlerini bir arada kullanırlar. Aslında bir hadis sıhhat bakımından ya sahih ya da hasen mertebelerinden birinde bulunur. Böyle olduğu halde iki terimin aynı hadisi değerlendirmede bir arada kullanılışı akla ister istemez şöyle bir soru getirir: Bir hadis ya hasendir; ya da sahih. Öyle iken nasıl hem sahih hem de hasen olabilir. Birbirinden farklı iki hüküm nasıl olur da bir hadis için bir

arada kullanılabilir? Bir hadisin sıhhat mertebesini belirtirken hasen ve sahih hükümlerini birlikte kullanan muhaddisler, bununla neyi kasdettiklerini veya tabirin delâlet ettiği manayı açıklamadıklarından konu muğlak kalmıştır. Her ne kadar söz konusu iki terimin bir arada kullanıldıklarında neye delalet ettiklerini açıklayanlar olmuş; hatta aralarında münakaşalar edilmise de birbirinden farklı açıklamalar yüzünden konu tam manasıyla açıklığa kavuşmuş değildir.

İbnu's-Salâh'a göre Tirmizî ve diğer bazı muhaddislerin bir hadis hakkında hasen-sahih demeleri karışıktır; zira hasen, sahihten daha aşağı mertebededir. İkisinin arasını bir hadiste birleştirmek, hasenin sahihe nazaran daha aşağı mertebede bulunmasının nefy ve isbatını birleştirmektir. Bu konunun izahı şöyledir: Hasen - Sahih birleşik terimi isnada aittir. Bir hadis, biri hasen diğeri sahih iki isnadla rivayet edildiği zaman o hadisin isnadlardan birbirine nisbetle hasen; diğerine nisbetle sahih olduğunu söylemek ve o hadis hakkında hasen-sahih demek doğru olur. Bununla birlikte tabirde kullanılan hasen lafzı ile ıstılah manasının değil lügat manasının kastedildiğini, bununla hadisin beğenilen ve yadırganmayan bir sahih hadis olduğunun belirtildiğini ileri sürenler de vardır. Bu izah da yabana atılamaz. (Ulûm, 35).

İbnu's-Salâh'ın bu açıklamasına itiraz eden İbn Dakîkî'l-İyd, onun birinci hasen-sahih tabirinin isnada raci olması görüşünün yerinde olmadığını söylemiştir. Ona göre hakkında hasen-sahih hükümü verilen birçok hadis vardır ki, tek vecihten rivayet edilmiştir. Tirmizî'nin, **هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا** (Bu, sadece bu vecihten bildiğimiz hasen-sahih bir hadistir); veya, **لَا نَعْرِفُهُ ...** (Bunu sadece falancanın hadisi olarak biliyoruz) dediği hadislerin çoğu öyledir.

İbnu's-Salâh'ın ikinci hasen-sahih tabirindeki hasen lafzının sözlük manasıyla kullanıldığı yolundaki açıklaması da isabetli değildir. Zira hasen lafzını ıstılah manasında değil, sözlük manasına alınca lafız yönünden gönlün yattığı mevzu hadisi de hasen saymak gerekir. Kaldı ki hadis ehlinden hiç kimse hasen lafzını sözlük manasında kullanmış değildir.

Daha sonra kendi görüşünü açıklayan İbn Dakîkî'l-İyd şunları söylemiştir: "Hasende sahihten daha aşağı mertebede olma kaydı şart değildir. Hasen hadisin sahihten aşağı mertebede olması hakikati ve zatı bakımından değil, ihtisar kaydı sebebiyledir. Ayrıca ravilerin rivayetlerinin kabulünü gerektiren birtakım sıfatları vardır. Bu sıfatların da teyakkuz, hıfz ve itkan gibi dereceleri bulunur. Bu derecelerin ise bir kısmı bir kısmının üzerindedir. Bir ravide sıdk ve yalancılıktan uzak bulunmak gibi daha aşağı mertebede bulunan bazı sıfatların var oluşu hıfz ve itkan gibi daha üstün sıfatların bulunmasına engel teşkil etmez. Nasıl ki bir ravide hıfz ve sıdkın bir arada olması gibi çok yüksek sıfatların bulunması, daha aşağı derecedeki sıfatların bulunmaması demek değildir. Şu hale göre bu konuda ravisinde sıdk gibi nisbeten aşağı mertebede bulunan bir özelliğin bulunuşu göz önünde tutulursa hadise hasen; hıfz ve itkan gibi üstün vasıfların bulunuşu dikkate alınırsa sahih demek doğru olur. Bu takdirde her sahih hadisin hasen olması gerekir. Muhaddislerin "hâzâ hadisün hasen" tabirlerinin sahih hadisler hakkında varid oluşu da bunu gösterir. (İktirâh, 173 - 176).

İbn Dakîkî'l-İyd'in bu açıklamaları konuya açıklık getirmesi bir yana daha sonraki hasen-sahih tabirini izah edenlere de ışık tutmuştur. Onun bilhassa İbnu's-Salâh'ın, tabirin isnada raci olması açıklamasına itirazı tek isnadla rivayet edilen hadisler için yerinde bir açıklama sayılmıştır. Nasıl olmasın ki, Tirmizî, el-Alâ b. Abdîrrahmân - Babası

tarikayle Ebu Hureyre'den, إذا بقي نصف شعبان "Şa'ban ayının yarısı kaldığında artık (tutmakta olduğunuz başlanmış orucunuz müstesna) oruç tutmayınız" hadisini rivayet etmiş, arkasından "Bu hasen-sahih bir hadistir. Bu lafızla ancak bu vecihten bilinir" demiştir. (Tirmizî, 3/106). Halbuki bu hadisin bundan başka isnadı yoktur. Öyle iken hasen-sahih tabirinin isnadı tek olan hadis için bir vecihten sahih, bir vecihten hasen olarak rivayet edilmiştir şeklinde izah edilmesi doğru düşmez.

el-İrâkî de bu konuda İbn Dakîkî'l-İyd'e katılmış ve "muhaddisler demiştir; yerine göre zayıf bir hadisin de hasen olduğunu söylemişlerdir. Bu sözleriyle hasenin terim olarak taşıdığı manayı kasdetmeyip hadis lafızlarının güzelliğini ifade etmek istemişlerdir. Nitekim İbn Abdilberri'l-Kurtubî, **Beyânu Adâbî'l-İlm** adlı eserinde ⁽¹⁾.

تعلموا العلم فان تعلمه ذلك لله خشية وطلبه عبادة و
مذاكرته تسبيح والبحث عنه جهاد ، وتعليمه لمن لا يعلم
صدقة .

"İlim öğreniniz; çünkü Allah (rızası) için ilim öğrenmek Allah korkusuyla birdir. İlim istemek ibadet; müzakeresi tesbih mesabesindedir. İlim aramak cihat; bilmeyenlere öğretmek sadakadır..." diye başlayan uzun rivayeti naklettikten sonra, وهو حديث حسن جداً ولكن ليس له إسناده قوي "Çok güzel bir hadistir. Lakin sahih bir isnadı yoktur" demiştir. ⁽²⁾ İbn Abdilberr bu rivayet hakkındaki hükmünü bildirirken hasen lafzını kullanmış ve bu lafızla sırf lafzının güzel olduğunu belirtmiştir. Başka türlü de olamaz; zira söz konusu rivayet Musa b. Muhammed el-Belkâvî'nin, Abdurrahim b. Zeyd el-Ammî'den rivayetidir. el-Belkâvî, Ebu Zur'a ve Ebu Hâtim'in yalancılıkla, İbn Hibbân ve el-Ukaylî'nin hadis uydurmakla itham ettiği, rivayetlerine itibar edilmeyecek mat'un biridir. ⁽³⁾ Bu hadisi de onun uydurduğu açıktır. Ayrıca Abdurrahim b. Zeyd el-Ammî **metrûku'l-hadistir**. ⁽⁴⁾ Diğer taraftan Umeyye b.

Hâlid'den şöyle bir haber varid olmuştur: "Şu'be'ye, "hasenu'l-hadis olduğu halde Abdulmelik b. Ebî Süleyman'ı bırakıyor; Muhammed b. Ubeydillah el-Arzamî'den rivayette bulunuyorsun" dedim; "hadislerinin güzelliğinden kaçıyorum" cevabını verdi." (Takiyîd, 60, 1).

Görüldüğü gibi İbnu's-Salâh'ın hasen-sahih tabirinin delâlet ettiği manayı açıklarken bahsettiği hasenin sözlük manasına alınabileceği ihtimali de varid görülmemiştir.

İbn Kesîr lakabıyla meşhur İsmail b. Umer el-Kureşî, bazı alimlerin hasen-sahih tabirini, metin itibariyle hasen, isnad itibariyle sahih manasıyla açıkladıklarını kaydettikten sonra şöyle demiştir: "Bunu söyleyenler Sıfâtü Cenhennem, hudûd, kısas ve diğer bazı konulardaki hadislerle göre söylemişlerdir. Bana kalırsa bu tabir, hasen hadise sıhhat hükmü verilmesidir. Buna göre hakkında hasen - sahih denilen hadis, bu hükmü veren muhaddisin nazarında hasenden yüksek, sahihten aşağı derecededir. Böylece muhaddisin bir hadis hakkında verdiği sıhhat hükmü kendine göre sıhhatle birlikte verdiği hasen hükmünden daha kuvvetli olur. (Bâ'is, 22). Tâhiru'l-Cezâ'irî'nin naklettiğine göre müellifimiz bir başka yerde konunun aslında yersiz olduğunu söylemiştir. Ona göre hasen ve sahih hükümlerinin bir hadiste birleşmesi, sahihle hasen arasında bir orta mertebe teşkil eder. Buna göre burada üç mertebe söz konusudur: Birincisi, en yüksek mertebe olan sahih; ikincisi, en aşağı mertebe olan hasen; üçüncüsü, her iki hükmün bir arada olduğu hasen-sahih mertebesi. Bu hale göre hakkında hasen-sahih denilen hadis, hasenden yüksek, sahihten aşağı mertebededir. (Tevcih, 159).

Hasen-sahih tabirinin manası hakkında ileri sürülen bu görüşlerden en fazla tenkit edileni İbn Kesîr'in bu görüşü olmuştur. Nitekim İrâkî, onu delil olmayan bir iddia, Tirmizî'nin kasdettiği mânâdan oldukça uzak bir görüş olarak nite-

lemiştir. (Tedrîb, 1/164). aynı şekilde ez-Zerkeşî ile İbn Hacer de İbn Kesir'e itiraz ederek "bu üçüncü kısmın isbatı gerekir. Aynı görüşe sahip başka kimse de yoktur" demişlerdir. ez-Zerkeşî ayrıca "Bu, demiştir; muhaddislerin bu konudaki icma'ına ters düşmüştür. Sonra böyle bir görüşün doğru kabul edilmesi, Tirmizi'nin kitabında, "hâzâ sahihun" tabirini az kullanması yüzünden, çok az sahih hadis bulunmasını gerektirir. Oysa onun sahih-hasen dediği hadislerin çoğu Buhârî ve Müslim'in kitaplarında mevcuttur." (Tevcih, 159).

Bunun arkasından el-Cezerî'nin aynı konudaki "Tirmizî, bir hadis hakkında hasen-sahih demişse bununla sıhhat ve hüsnü birleştirmiş demektir. Bu takdirde manaca sahihin altında olur" açıklamasını nakleden ez-Zerkeşî, kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: "Tirmizî'nin hasen-sahih tabirini böyle hususi bir tarzda kullanmaktaki maksadı, ihtimal, teradüf yani mana birliğidir. Tabirin az kullanılması onun caiz olduğuna delildir. Nitekim bazı alimler aynı tabiri, haseni sahihe dahil addedenlerin görüşüne göre, haseni sıhhatle tavsif ettikleri yerde kullanmışlardır.

Tirmizî'nin hasen-sahih tabiriyle her iki kelimenin iki hale ve iki zamana göre delâlet ettikleri gerçek manalarını ifade etmek istemesi de imkan dahilindedir. Şöyle ki, onun bir hadisi bir şeyhten bir kere mestûr yahut sîdk ve emanetle meşhur olduğu sırada; bir kere de aynı şeyhin hali adalet derecesine yükselmiş sayıldığı zaman işitmiş olması mümkündür. Böylece o iki zamanda iki ayrı vasıf taşıyan şeyhinden biri önce, biri sonra ike kere rivayet ettiği hadisi ondan gelen tek isnadda birleştirmiş olur. Nitekim onun bir hadisi aynı şeyhten defalarca işittiği birçok kimseden rivayet edilmiştir. Uzak da olsa bu ihtimal bu konuda söylenenlerin gerçeğe en yakın olanıdır.

Bununla beraber Tirmizî'nin hasen-sahih tabiriyle hadis hakkında kendi hasen ic-

tihadı ile başkasının sahih ictheadını veya aksini ifade etmiş olması da mümkündür. Böylece hasen-sahih hükümleri iki görüşü birleştirmiş olmaktadır." (Tevcih, 159, 60).

Hasen-sahih tabirinin delâlet ettiği mana hakkında en güzel açıklamayı İbn Hacer yapmıştır. Ona göre hasen ve sahih vasıfları bir hadis hakkında bir arada kullanılmışsa bu müctehidin ravi hakkındaki tereddüdü dolayısıyledir. Bu tereddüt ravinin bu rivayette teferrüd etmesi halinde görülür. Hadis imamlarının bir ravinin hali üzerinde tereddüt etmeleri, müctehidin onu iki vasıftan biri ile tavsif etmesine imkan vermez. Bu takdirde hadisi bazılarına göre hasen, bazılarına göre de sahih olduğu söylenir. Ancak burada **hasenun ev sahihun** demek gerekirken tereddüde delâlet eden "ev" edatı kaldırılır. Buna göre hakkında hasenun ev sahihun denilen hadis, tereddütsüz olarak yalnız sahihun denilen hadisten daha aşağı mertebededir; çünkü kesin ifade, tereddütle ifadeden daha kuvvetlidir.

Hadisin iki isnadı bulunması halinde iki vasfın bir hadis hakkında birlikte kullanılması ise biri hasen, diğeri sahih iki isnadı itibariyledir. Bu takdirde hakkında hasen-sahih hükümü verilene nisbetle daha üstündür; çünkü isnadın çokluğu hadisi kuvvetlendirir. (Hadis Istislahları, 137).

İbn Hacer'in bu açıklaması hasen-sahih tabirinin en tutarlı açıklaması sayılacak niteliktedir. Bu açıklamaya göre hakkında hasen-sahih tabiri kullanılmış olan hadisin isnadı tek ise bu ifade "hasenun ev sahihun" demektir. Bu ise hadis hakkında hüküm farkını ifade eder. Böyle bir hadis yalnızca sahih denilene nisbetle daha aşağı derecededir. Hakkında hasen-sahih hükümleri bir arada verilen hadisin birkaç isnadı varsa bu takdirde de bir isnadla hasen; bir arada verilen hadisin birkaç isnadı varsa bu takdirde de bir isnadla hasen, bir başka isnadla sahih olarak rivayet edil-

miş demektir. Bu takdirde ise iki vasfı taşıması ve isnadının fazla olması yüzünden hakkında sadece sahih hükmü verilenden daha kuvvetli sayılır.

(1) Hdis edebiyatı içinde Câmî'u Beyânî'l-İlm ve Fadlîhî adıyla meşhurdur.

(2) Krş. Câmî', 1/65.

(3) Krş., Mecrûhin, 2/242; Mizân, 4/219; Hasıs, 435.

(4) Krş. Târîh, 3-2/104.

HASEN-SAHİH-GARİB (حسنٌ صحيحٌ غريبٌ) - Hasen hadisleri **el-Câmî'u's-Sahîh** adlı eserinde ilk defa bir hadis çeşidi olarak kullanan Tirmizî, bazen hasen terimiyle birlikte bir, hatta yerine göre iki terimi daha bir arada kullanır. Hasen-sahih-garib böyle birleşik bir terimdir ve sık sık kullandığı hasen-sahih tabirine bir de hadisin garabet vasfını ifade eden garib teriminin eklenmesiyle meydana gelmiştir.

Garib lafzının bazen sahihten önce de geldiği görülür. Diğer birleşik terimler gibi bunun da onları ilk defa kullanan Tirmizî tarafından herhangi bir açıklaması yapılmış değildir. Bu itibarla Tirmizî'nin hasen-sahih-garib tabirinin delâlet ettiği manayı açıklamaya çalışmak başka alimlere düşmüştür.

Önce terimin kullanım şeklini misal üzerinde görmek yerinde olur.

عن سهل بن سعد عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن في الجنة لباباً يُدعى الريان، يدعى له الصائمون. فمن كان من الصائمين دخله ومن دخله لم يظمأ أبداً. قال ابو عيسى: هذا حديثٌ حسنٌ صحيحٌ غريبٌ.

"... Hz. Peygamber (s.a.s)'den "Cennet'te er-Reyyân denilen bir kapı vardır. Kuyamet günü, oruç tutanlar o kapıya çağrılır, Cennet'e o kapıdan girerler. Artık o kapıdan bir kere girdiler mi, ebediyen susuzluk nedir bilmezler" buyurduğu rivayet edilmiştir.

Ebu İsa, "Bu, hasen-sahih-garib bir hadistir" demiştir. (Tirmizî, 3/128).

عن بُريد بن ابى مريم قال: الحَقْنَى عِبَابَةُ بن رِفَاعَةَ بن رافع وانا ماش الى الجمعة فقال: أَبْشِرْ فان خُطَاكَ هذه فى سبيل الله، سمعت ابا عيسى يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من اغبرت قدَمَاهُ فى سبيل الله فهما حرام على النار. قال ابو عيسى: هذا حديثٌ حسنٌ غريبٌ صحيح.

"... Bureyd b. Ebî Meryem'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Cuma namazına giderken Abâye b. Rifâ'a b. Râfi arkamdan yetişti ve "müjdeler olsun, dedi; şu attığın adımlar Allah yolunda atılmaktadır. Ebu Abs'ın Hz. peygamber (s.a.s)'in şu sözlerini işittim dediğini biz-zat ağzından duydum: "Allah yolunda tozlanan ayaklara Cehennem ateşi haramdır."

Ebu İsa "Bu hasen-garib-sahih bir hadistir" dedi." (Tirmizî, 4/170).

İster ilk misaldeki, ister ikinciye şekilde kullanılmış olsun, hasen-sahih terimlerine garib vasfının eklenmesiyle meydana gelen birleşik hasen-sahih-garib teriminin manasını İbn Teymiye şöyle açıklamaya çalışmıştır:

"Sahih-hasen-garib terimlerinin bir hadiste birleşmesi şöyledir: Hadis, bazen sahih-garib bir isnadla rivayet edilmiş olabilir. Sonra aynı hadis, isnadın üst tarafında bulunan bir raviden biri sahih iki tarikattan rivayet edilir ve sahih-garib-hasen olur; zira hasen, tariki fazla olan ve itham edilmiş ravisi bulunmayan hadistir. Her iki tarikdan sahih olsa öyle hadise sadece sahih denir. Şayet iki tarikattan birinin sıhhati belli olmazsa o takdirde sıhhati kesin olmayan tarikattan hasen olmuş demektir.

Şöyle de olabilir: Hadis bazen **garibu'l-İsnâd** olur. Yalnız tek vecihten bilinir. Eğer o garib vecihten hadis sahih olursa hükmü sahih- garibdir. Böyle bir hadisin metni iki vecihten rivayet edilmekle hasen mertebesini alabilir. Bunun içindir ki muhaddis, bu konuda fulan ve fulanın rivayetleri vardır der ve bu sözyle hadisin manasına uyan ve onu hasen kılan

şevahidi olduğunu ifade etmiş bulunur. İsnadı garib olmakla beraber hadise sahih denilmişse o hadis ancak garib tarikattan sahih olarak sabit, hasen tarikdan rivayet edilmiş demektir. Aynı hadiste sıhhat ve hüsn vasıfları böylece birleşmiş ve garib isnadla rivayet edilen vecihten garib olmuş olur." (Tevcih, 162).

Görüldüğü gibi, İbn Teymiye'nin açıklaması konuya kesin bir yorum getirmemekte, ihtimaller üzerinde durmaktadır. bu da daha çok tabirleri kullananın ne manada kullandığına dair herhangi bir açıklama yapmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

HASENU'L-HADİS (حسن الحديث) - Sözlük itibariyle "hadisleri güzel" manasına gelen bu tabir ta'dil lafızlarındandır. İbn Ebî Hatim'in tasnifinde ta'dil lafızlarının üçüncü mertebesine delâlet eden **şeyhun** lafzına el-İrakî ve ona tabi olarak es-Suyûtî'nin ekledikleri lafızlar arasında yer alır.

İbn Ebî Hâtim'e göre **şeyhun** lafzıyla adaletine hükmedilmiş ravinin hadisleri yazılır. İtibar için gözden geçirilirse de mer-tebe itibariyle diğer iki derecede bulunan lafızlardan biriyle ta'dil edilen raviden daha aşağı mertebededir. Aynı şey hasenu'l-hadis denilen ravi için de geçerlidir.

HASENU'L-İSNÂD (حسن الإسناد) - **Hadîsun hasenu'l-İsnâd** tabirinin kısaltılmış şeklidir. Muhaddislerin bir hadisin isnad yönünden hasen olduğunu belirtmek üzere kullandıkları tabirdir.

Muhaddisler, bir hadis hakkında bazen yalnızca hasen hükmü verirler. Bazen de "hâzâ hadîsun hasenu'l-isnad" (bu, isnadı hasen olan bir hadistir) gibi bir tabir kullanarak hasen hükmünü isnada hasrederler. Bu takdirde haliyle farklı bir durum ifade etmiş olurlar; zira bir hadis hakkında hasen hükmü verdiklerinde o hadisin gerek isnad, gerekse metin

yönünden hasen olduğunu ifade etmişlerdir. Hasenu'l-isnâd dediklerinde ise hadisin senedi hasen olmakla birlikte metninde **şuzûz** veya **illet** gibi onu hasen derecesinden aşağı düşüren bir kusurun bulunma ihtimalinden söz etmiş olurlar. Şu hale göre bir muhaddis her hangi bir hadisi verdikten sonra onu hasenu'l-isnâd olarak nitelemişse bu onun sadece isnad hakkında hasen hükmü verdiğini, metnin bu hükümden haric olduğunu ifade etmiş olur.

Bir diğer ihtimale göre muhaddis, hasenu'l-isnâd dediği hadisin isnadında sırf kendisinin farketmediği değişik bir durum (nükte) görmüştür. Bunun için hadisi isnadı hasen olarak nitelemiştir. Yoksa hadisin hem metin, hem de sened yönünden hasen olduğuna kesin kanaat getirseydi bu tabiri zaten kullanmazdı.

Bununla birlikte es-Suyûtî'nin de aralarında bulunduğu bazı alimler, hadis ilminde söz sahibi, görüşüne itibar edilen, hafız derecesine yükselmiş bir muhaddisin hasenu'l-isnâd dediği hadisin hem metin hem de sened yönünden hasen sayılabileceği görüşündedirler. Bunlara göre böyle bir alim hadisleri araştırma konusunda otoritedir ve hasenu'l-isnâd hükmünü ancak hadisin metin ve senedini etrafı bir şekilde tetkik ettikten sonra verir. (Elfiyye, 10).

Şu halde bir hadis hakkında hadisciler tarafından hasenu'l-isnad hükmü verilmişse bu, esas itibariyle senedin hasen olduğu manasına gelir. Metnin de hasen olmasını gerektirmez; zira metnin de hasen olabilmesi **şâz** ve **illetli** olmaması gerekir. Metninde şuzûz ve illet bulunan hadisler zayıf grubuna girer ve hasenden daha aşağı mertebeye dahil olur.

HAYRUN (خير) - Bk. Hiyârûn.

HÂZÂ MİN HADİSÎ (هذا من حديثي) - "Bu benim hadislerimdenidir" demektir. İzne bağlı olmayan munâvele (**munâvele mu-**

cerrede ani'l-icâze) yoluyla rivayette şeyhin kullandığı eda sîgalarındandır.

Aynı yerde ve manada **hâzâ semâ'i** eda lafzı da kullanılmıştır.

HÂZÂ MİN HADİSİ FE'RVİHİ ANNİ (هذا من حديثي فاروه عنى) - Şeyhin, icâzete bağlı munâvele (**munâvele mukterine bi'l-icâze**) yoluyla rivayette talebeye izin verdiğini açıklamak için kullandığı eda lafızlarındandır.

Aynı yerde ve manada **hâzâ semâ'i fe'rvihî annî** lafzı da kullanılmıştır.

HÂZÂ SEMÂ'Î (هذا سماعى) - Bk. Hâzâ min hadisi.

HÂZÂ SEMÂ'Î FE'RVİHİ ANNİ (هذا سماعى) - Bk. Hâzâ semâ'î fe'rvihî annî.

HÂZİHİ RİVÂYETÎ (هذه روايتى) - "Bu benim rivayetimdir" anlamındadır. Hadis şeyhinin hadislerini **i'lâm** metoduyla rivayet ederken kullandığı eda lafızlarındandır.

HIFZ (الحفظ) - Sözlükte "ezberlemek ve muhafaza etmek" manalarına gelen hıfz, hadis usulünde genellikle ravinin şeyhinden rivayet ettiği hadisleri güzelce ezberleyip muhafaza ederek yeri geldiğinde eksiksiz ve fazlasız olarak kendi talebelerine rivayet edebilme yeteneğine denir.

HIFZÎ KEZÂ (حفظى كذا) - "Hıfzettığım şekil böyledir" manasına gelen bu ifade hadis rivayeti şartlarından biriyle ilgilidir. Şöyle ki, bir şeyh kitabında ezberinin aksine bir metin bulduğu zaman hadislerini kitabından ezberlemişse kitabındaki şekle göre rivayet eder. Eğer şeyhinden ezberlemişse şüphelenmediği sürece hıfzını esas alır. Bununla birlikte hıfzı ile

kitabındaki şekli birleştirerek "kitabımda böyle, hıfzım böyle" demesi uygun olur. Hadisinde başkasına muhalefet ettiği takdirde "başkasının (veya fulanın) rivayeti böyle, benim hıfzım böyle" diyerek açıklama yapması da uygun düşer. (**Takrîb**, 33). Buna göre muhaddis, bu gibi durumlarda başka şeyhlerin rivayetlerinden farklı olan rivayetinin aslında ezberlediği şekilde olduğunu belirtmek üzere **hıfzî kezâ** tabirini kullanır.

HİSÂN (الحسان) - Hasen hadisler manasına **hasenin** çoğuludur. el-Ferrâ laka-biyle meşhur el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begâvî'nin **Mesâbihu's-Sunne** adındaki muteber eserinde takip ettiği metot icabı hasen hadisleri topladığı kısma bölüm başlığı olarak koyduğu tabir demek daha doğru olan bir lafızdır.

Âlimlerimiz, eserine aldığı hadisleri konularına göre tertip ederek her konuya giren hadisleri **mine's-sihâh** ve **mine'l-hisân** başlıkları altında iki grupta toplamıştır. "Mine's-Sihâh" başlığı altında topladıkları hakkında sahih hükmü verilenlerdir ve Buhârî ve Müslim'in gerek ittifakla; gerekse herbirinin münferid olarak rivayet ettikleri hadislerden seçilmiştir. "Mine'l-hisân" başlığı altında verilenler ise Tirmizî, Ebu Davud ve Nese'i'den naklettikleridir.

İbnu's-Salâh, el-Begâvî'nin, eserinde naklettiği hadisleri bu şekilde iki kısma ayırarak az önce zikredilen başlıklar altında toplamasına, daha doğrusu, es-Sahihân'ın her ikisinden, yahut da sadece birisinden derlediği hadisleri es-Sihâh; Ebu Davud, Tirmizî ve benzeri sünen kitaplarından derlediklerine el-hisân demiş olmasına karşı çıkararak sonucunu tabirin hadiscilerce bilinmediğini söylemiştir. Ona göre hasen hadisler sadece Ebu Dâvud, Tirmizî gibi muhaddislerin kitaplarında naklettikleri hadislerden ibaret değildir. Bu alimlerin kitapları hasen hadisleri olduğu gibi hasen dışında kalan başka neviden hadisleri de ihtiva ederler. (**Ulâm**, 34). Buna göre el-

Beğavî, eserinde el-hisân tabirini kullanmakla hadisciler tarafından bilinmeyen bir ıstılah ortaya atmıştır. Bununla hasen teriminde karışıklığa yol açmıştır.

en-Nevevî de İbnu's-Salâh'a katılmış ve sünen kitaplarında sahih, hasen ve zayıf, hatta münker hadisler bulunduğunu ileri sürerek el-Beğavî'nin bunlardan derlediği hadislerin hepsine el-Hisân demesinin doğru olmadığını söylemiştir. (**Takrîb**, 7).

Bazı âlimlerse el-Beğavî'yi savunmuşlar ve İbnu's-Salâh ile ona tâbi olan en-Nevevî'nin itirazlarının yerinde olmadığını söylemişlerdir. Bunlara göre **Mesâbîhu's-Sunne** musannıfı, **hisân** tabiriyle hasen-garîb olan hadislerin sahihlerini beyan etmiştir. Buna karşılık el-İrâkî, el-Beğavî'nin sünenlerden derlediği hasen hadisleri "mine'l-hisân" başlığı altında toplamakla hiçbir zaman sahih olanlarını beyan etmemiş, daha çok garîb olanlarını açıklamış olacağını ileri sürerek itirazın yerinde olduğunu söylemiştir. Bununla beraber el-İrâkî'ye göre el-Beğavî, dinî meselelerde delil olma bakımından sahih ile hasen arasında hiçbir fark görmemiş olmalı ki, sünenlerden derlediği sahih hadisleri hasenlere katarak el-hisân başlığı altında ayrı bir yerde toplamıştır. (**Takrîd**, 55).

Bazı âlimler de el-Beğavî'nin bu yaptığının bir ıstılah olduğunu, ıstılahlar konusunda ise münakaşa edilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Nitekim et-Tebrizî, el-Beğavî'ye itiraz ettikleri için İbnu's-Salâh ve en-Nevevî'ye hayret etmiştir. İbn Hacer de İbnu's-Salâh'ın, el-Beğavî'nin dört sünenden derlediği hadislerle hisân demekle, tabiri kendince ıstılah haline getirdiğini; böylece de her hadisin sonunda "bunu ashab-ı Sunen tahrir etmişlerdir" demesine hacet kalmadığını anlatmak istediğini söylemiştir. Arkasından da "bu, demiştir; örfî ıstılahta geçmeyen yeni bir terimdir." (**Tedrib**, 1/165,6).

HİYÂRUN (حَيَار) - Şer karşılığı olarak hayır, iyilik, halkın meyl ve rağbet ettiği

nesne, mal gibi manalara gelen. "hayr"ın çoğuludur. Malın güzide ve kaliteli olanına denir. (**Kamus**, 1/849, 50). Hiyâru's-Şey' bir şeyin efdal ve tercih edileni manasınadır. Aynı kelime şahıs için kullanıldığı zaman hayrı çok, bazı meziyetleri ve hasletleriyle üstün hale gelmiş kişi kastedilir.

Hadis ilminde el-İrâkî'nin İbn Ebi Hâtim tarafından ilk defa tasnif edilen ta'dil lafızlarının ikinci mertebesine eklediği lafızlardandır. (**Feth**, 1/335, 38). es-Sehâvî'ye göre **hayr** lafzı da aynı mertebede yer alır. Bu lafzın ta'dil lafızları arasında yer alması faziletli bir müslüman olan Seyf b. Ubeydillah el-Cermî'ye hayru'l-halk denilmesi sebebiyledir. (**Feth**, 1/338).

Kaide olarak ta'dilin İbn Ebi Hâtim'in tasnifine göre ikinci mertebesinde yer alan lafızlardan birisiyle adaletine hükmedilmiş ravinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir; zira İbnu's-Salâh'a ve ona tabi olan alimlere göre bu mertebede bulunan lafızlar ravinin **zabt** vasfını bil-dirmezler. Öyle olunca o grupta bulunan lafızlardan biriyle ta'dil edilmiş ravinin hadisleri, zabtının anlaşılabilmesi için gözden geçirilir. Eğer bu gözden geçirme o ravinin gerçekten **dâbıt** olduğuna hükmetmeye kafi gelmezse hadislerini **itibara** tabi tutmaya ihtiyaç hasıl olur. (**Ulûm**, 110, 1). Haliyle zabt hükmü itibardan sonra verilir.

Diğer taraftan hiyârun lafzını hadis imamlarından Abdurrahmân b. Mehdi'nin şeyhinin ta'dilinde kullandığı meşhurdur. rivayete göre bir gün hadis rivayet ederken "Haddesenâ Ebu Halde" demiştir. "sika mıdır?" diye sorulunca "Sadûktur, me'mûndur, hiyârdır. Sika olan Şu'be ile Sufyândır" cevabını vermiştir. (**Ulûm**, 111).

Sonuç olarak denilebilir ki, hiyârun lafzı bazı muhaddisler tarafından ta'dilin ikinci mertebesinde yer alan diğer lafızlarla aynı derecede ta'dile delalet etmek üzere kullanılmıştır. Ancak onlar kadar fazla kullanılmış değildir.

HUDDİSTU AN FULÂN (حدثت عن فلان) - "Falancadan naklen bana tahdis olundu" manasına gelen ibhâm lafızlarındandır. Sika olan ravinin sika olan şeyhini isnadında ismiyle zikretmeyip ibhâm etmesinde yani mübhem bırakmasında kullanılmıştır.

HUFFÂZ (الحفاظ) - Bk. Hâfız.

HUMÂSÎ (الخماسي) - Bk. Humasiyyât.

HUMÂSİYYÂT (الخماسيات) - Kelime olarak beşli manasına gelen "humâsî"nin çoğuludur. Tabir olarak ise son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında beş ravi olan âli isnadlarla rivayet edilen hadislerle denilmiştir.

Kimi hadis âlimleri, böyle kendileri ile Hz. Peygamber arasında beş ravi bulunan en âli isnadlarıyla rivayet ettikleri hadisleri ayrı bir hadis cüzü halinde toplamışlardır. Böyle kitaplara da humâsiyyât adı verilmiştir. ed-Dârekutnî'nin Süneninden seçme humâsî isnadla rivayet edilmiş hadisleri ihtiva eden cüz buna misal verilebilir. (Mustatrafe, 74).

HUVE RUKNU'L-KİZB (هو ركن الكذب) - "Yalanın direğidir" manasına cerh lafızlarının en ağırlarındandır.

İbn Hacer'in cerh lafızlarının altıncı mertebesine eklediği lafızlar arasında yer alan bu cerh lafzı, ravinin hadis vaz eden aşırı yalancı olduğunu ifade eder. Haliyle böyle bir lafızla cerhedilen ravinin kendisi yalancı, hadisleri yalan addedilir.

HÜCCET (الحجّة) - Sözlükte delil ve burhana denir. Bir hakikatı açığa çıkaran gerek aklî, gerek naklî, gerek iknâ'î delile hüccet adı verilir.

Hadis Usulünde iki ayrı yerde iki ayrı manaya kullanılır. Bunlardan birincisi,

ta'dil lafızlarındandır. Ta'dilin, İbn Ebî Hâtim'in tasnifine göre birinci, İbn Hacer'inkine göre ikinci mertebesine delâlet eder. el-Hatibu'l-Bağdâdî, bu mertebede yer alan lafızlar içinde en yüksek lafız olarak hüccet'i görmüştür.

Kaide olarak bu mertebede bulunan lafızlardan birisiyle adaletine hükmedilen raviler, her bakımdan güvenilir kimselerdir. Başka suretle hataları açığa çıkmadıkça rivayetleriyle gönül rahatlığı ile amel edilir.

İkincisi, muhaddislere verilen lakablarındandır. Hafızdan bir derece yüksek muhaddislere verilmiştir. Hüccet lakabıyla bilinen muhaddis, hadis ilimlerini layıkıyla bilen, herkesin otorite olarak kabul edeceği bir mertebeye yükselmiş olan alim demektir.

Bazı hadisçilere göre hüccet lakabı verilen hadis alimi üçyüz bin hadisi metin ve senetleriyle hıfzetmiş, senedlere dahil ravilerin hayat hikayelerini, cerh ve ta'dil noktasından hallerini bilen kimsedir. Ancak, işaret etmek gerekir ki bir muhaddisin ne kadar hadis bildiğini kesin rakam ölçüsü içinde kestirmeye imkan yoktur. Aynı şekilde hadis ravilerinin hayat hikayelerini, cerh ve ta'dil açısından haklarında verilmiş hükümlere ne derece muttali olduğunu kestirmek çok güçtür. Bu itibarla hüccet tabirinin delâlet ettiği manayı böyle bir rakamla değil, alimin hadis ilminde ulaştığı pek yüksek bir mertebe olarak kabul etmek daha uygun olur.

Hadis İlminde hüccet kabul edilen âlimlerden bazı isimler:

Hişâm b. Urve İbni'z-Zubeyr; Musedd b. Meserhed el. Basrî; Ebu Nu'aymi'l-Curcânî.

HÜKMEN MERFÛ (المرفوع حكماً) - Merfu bahsinde etrafıca söz konusu edildiği gibi, isnadı Hz. Peygamber'e (s.a.s) kadar ulaşan, ona isnad edilen söz, fiil ve takrirlerden ibaret bütün hadislerle merfû' denir. Hadislerdeki sözler, fiiller ve tak-

rirlerin Hz. Peygamber'e ait olduğu ya sahabinin ona isnad eden sözlerinden anlaşılır; ya da onların Hz. Peygamber'e ait olduğuna hükmedilir. Açıkca isnad ederek değil de hükmetmek yoluyla Hz. Peygamber (s.a.s) 'e ait olduğu anlaşılan hadislere hükmen merfû' (**merfû hükmen**) adı verilir. Bir başka ifadeyle sahâbinin Hz. Peygambere isnad etmeksizin söylediği, ancak isnadı sahâbide son bulduğu halde konusu itibariyle mevkûf olmayıp merfû' olan hadisler hükmen merfu kabul edilirler.

Bir hadisin hükmen merfu olduğu o hadisi rivayet eden sahabinin sözünden anlaşılır. Şayet sahâbi hadisini, **kunna nekûlu kezâ** (Bizler şöyle derdik); **kunnâ nefalu alâ ahdi'n-Nebî** (Hz. Peygamber zamanında şöyle yapardık); **umirna bi-keza** (şu onunla emrolunduk); **Nuhinâ an kezâ** (şundan menedildik); **mine's-sunne kezâ** (şöyle yapmak sünnettendir) veya benzeri bir lafızla nakletmişse, yahutta **kunna nekûlu zemene'n-Nebiyi (s.a.s)** - (biz Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında şöyle derdik); **kunna nefalu alâ ahdi Resûlillah (s.a.s)** (Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatta olduğu dönemde şöyle yapardık) gibi ifadelerle rivayet ederse o hadis hükmen merfû sayılır.

Sahâbi tarafından Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnad edilerek değil de bu ve benzeri ifadelerle nakledilen hadislerin hükmen merfû sayılmaları, Hz. Peygamber henüz hayatta iken sahabilerin ona sormadan kendiliklerinden bir iş yapmalarının akla uzak olmasındandır. Tarihen sabittir ki sahabiler, müslûman olduktan sonra eski yaşayışlarını bırakarak tamamen Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti doğrultusunda islâmî bir hayat yaşamaya başlamışlardır.

Bunun yanı sıra dine uygun olup olmadığını Hz. Peygamber'e danışmadan bir işi yaptıkları görülmemiştir. Bilhassa itikad, ibadet esaslarını kendi icihadlarıyla kesdirerek uygulamalarına imkân yoktur. Bu durumda Hz. Peygamber

sağken sahabilerin yaptıkları işlerin onun bilgisi altında veya öğrettiği şekilde işlenmiş olması gerekir. Dahası, bir sahâbi "şununla emrolunduk, şundan menedildik" demişse emreden de men eden de Hz. Peygamberdir. Onlara bu emri veren ya da yasağı koyan bir başka merci olamaz. Yine bir sahâbi "şu şey sünnettir" demişse o şeyin Hz. Peygamber tarafından işlendiğini veya takrir yoluyla beğenildiğini ifade etmiştir. Şu hale göre sahabilerin kendi icihadlarıyla yapmalarına imkân olmayan işleri Hz. Peygamberden öğrendikleri şekilde yaptıklarına hükmedilerek böyle işlere hükmen merfû tabir edilmiştir.

Burada bir soru akla gelebilir. Acaba sahabilerin hangi söz ve fiilleri hükmen merfûdur; hangileri değildir; mevkûftur? Hükmen merfû bir hadisi mevkûftan ayıracak ölçü nedir? Hükmen merfû ile mevkûfun hudutlarını ayrı ayrı açıklığa kavuşturacak şöyle bir ölçü getirilmiştir: Sahabilerin icihadı olmayan, kendilikle rinden söylemeleri veya yapmaları imkânı da bulunmayan işlerle ibadet konusunda söyledikleri veya yaptıkları hükmen merfûdur. Kendiliklerinden bildirdikleri bir görüş, şahsi kanaat veya herhangi bir dinî konuda verdikleri fetvalar ise mevkûftur. Söz gelişi Kur'an-ı Kerim ayetlerinin nüzul sebebini gösteren sahâbi rivayeti hükmen merfûdur; çünkü olayda sahâbinin dahli yoktur. Oysa bir ayetin nüzul sebebi hakkındaki rivayet arasında o ayetin manası yahut tefsirine dair bir şeyler söylemişse bu, mevkûftur. Şu da var ki sahabilerin sure veya ayetin iniş sebebine dair söyledikleri en azından mana yönünden aşağı yukarı aynı olduğu halde tefsirine dair söyledikleri bazen oldukça farklıdır. Bu fark, sahabilerin şahsi görüş, kanaat ve bilgi farkından ileri gelmektedir. Böyle oluşu bile Kur'an-ı Kerim ayetlerinin sebebini nüzulleri hakkındaki sahâbi sözlerini hükmen merfû, bunun yanı sıra tefsirine dair söylediklerinin mevkûf sayılması için yeterli sebeptir.

I

ISTILAH (الاصطلاح) - "Salaha" kök fiilinden ifti'âl babından mastar olan ıstılâh, sözlük bakımından kaidenin zıddıdır ve uygunluk anlamını verir (**Kamus**, 1/491).

Hadis terimi olarak, hadis alimlerinin bir kelimeyi sözlük anlamından ayrı özel bir manada kullanmalarına ve bu kelimenin sözlük manasından çıkarak Hadis ilminde kazandığı hususi manaya delâlet etmek üzere kullanılışına denir. Günümüzde kullanılan terim karşılığıdır. Çoğu **ıstılâhât** gelir.

Bir kelimenin Hadis ilminde aldığı ıstılah manasının sözlük manasıyla ilgisi bazı kelimelerde varsa da kimilerinde yoktur. Söz gelişi **mevzû** ıstılahının manası, aslındaki uydurmak manasıyla yakından

ilgilidir. Buna karşılık sözlükte iyi ve güzel anlamına gelen hasen sıfatının Hadis ilmindeki ıstılah manasının sözlük anlamıyla hiçbir alakası yoktur.

Hadis ilminde pek çok ıstılah kullanılmıştır. bunlara **ıstılâhât-ı hadîsiye** de tabir edilmiştir. Aynı manada **mustalah** kelimesini kullananlar da vardır. Onun çoğulu **mustalahât** şeklindedir. Hadis kelimesiyle oluşturduğu **Mustalâhâtü's-Hadîs** tamlaması ise Hadis Usûlü ilminin bir diğer adıdır.

ISTILÂHÂT-I HADÎSİYE (الاصطلاحات) - Bk. Istılah.

İ

İBDÂL (الإبدال) sözlükte değiştirmek, bir nesnenin yerine diğerini getirmek mânâsına gelir

Hadis usulü istilâhı olarak ibdâl, **uluvvü nisbîn**in kısımlarından biridir. Şöyle tarif edilir: Bir ravi, **el-Kutubu's-Sittede** veya başka hadis kitaplarının birinde bulunan hadislerden birini o kitabın tarikından başka bir tarik ile musannıfın şeyhinde musannıfla buluşmak üzere daha az sayıda ravi ile rivayet ederse buna **muvâfakat** adı verilir. Şayet söz konusu muvâfakat kitap sahibinin şeyhinin şeyhinden daha az ravi ile hasıl olursa isnadın bu şekilde meydana gelen uluvvüne ibdâl denir. İsnadın musannıfta nisbetle âli oluşunun bu kısmına ibdâl denilmesi, hadisi rivayet edilen kitap sahibinin şeyhinin şeyhinden rivayet eden ravi, o kitap sahibinin şeyhinden bedel olduğu içindir. Bu sebeple ibdâle, şeyhin şeyhine nisbetle muvafakat sözü konusu olduğundan şeyhu's-şeyhte muvâfakat da denir. **Muvâfakatı mukayyede** diyenler de vardır.

Şu hadis ibdâle misal verilebilir. Tirmizî, Ali b. Hucr -Halef b. Halife - Humeyd el-A'rec - Abdullah İbnu'l-Hâris - İbn Mes'ûd isnadiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurdıklarını rivayet eder:

كَانَ عَلَى مُوسَى يَوْمَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ كِسَاءٌ صُوفٍ وَجِبَّةٌ صُوفٍ وَكُمَّةٌ صُوفٍ وَسِرَاوِيلٌ صُوفٍ ، وَكَانَتْ نَعْلَاهُ مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ مَيْتٍ .

"Rabbi kendisiyle konuştuğu gün Hz. Musa'nın üzerinde yün setre, yün cübbe,

yün külah, yün şalvar vardı. Ayakkabıları ise ölü eşek derisinden yapılmıştı." (Tirmizî, 4/223).

Aynı hadisi el-İrâkî, İbn Arefe cüzünden bir başka tarikla ve iki ravi eksiğiyle Tirmizî'nin şeyhinin şeyhi olan Halef b. Halife'den rivayet etmiştir. Bu durumda el-İrâkî, kendi isnadında önce Halefe nisbetle uluvv temin etmiş; ayrıca Tirmizî'nin şeyhinin şeyhi olan Halefte daha az ravi ile muvâfakat sağlamıştır. Sonuç olarak da kendi tarikından rivayetinde Haleften rivayette bulunan ravisi, Tirmizî'nin şeyhi olan Ali b. Hucr'e bedel vaki olmuştur.

İbnu's-Salâh ve ona tabi olarak en-Nevevî, el-İrâkî ve es-Suyûtî'ye göre ibdalin tarifinde uluvv yani daha az ravi ile rivayet söz konusudur. Nitekim İbnu's-Salâh, "isnadda uluvv olmazsa bunlara muvâfakat veya bedel denmez. Gerçi isnad âli olmasa da muvafakat ve ibdal hasıl olur. Ancak o takdirde bunlara iltifat edilmeyeceğinden bu isimler verilmez" diyorsa da (Ulûm, 233), bütün muhaddislerin bu istilahta birleştikleri bazı karinelerden anlaşılmaktadır. Nitekim ez-Zehebî ile diğer bazı Hadis Usulü âlimleri isnadda uluvv olmaksızın da muvâfakat ve bedel tabirlerini kullanmışlardır. (Tecrid Mukaddimesi, 195).

Uluvv söz konusu olmayan bedele **İbdâl-i nâzil** diyenler olmuştur.

İBDÂL-İ ÂLÎ (الإبدال العالی) - Bk. İbdâl.

İBDÂL-İ NÂZİL (الإبدال النازل) - Bk. İbdâl.

İBHÂM (الإبهام) - Asıl itibariyle bir iş muğlak ve şüpheli olmak manasınadır. Bir adamı bir işten alıkoymak, kapıyı kapatmak manalarına da gelir. (Kamus, 3/405).

Hadis Usulünde ibhâm, cerh ve ta'dil kaideleri ile ilgili olarak, sika bir ravinin isnadında kendisi gibi sika olan şeyhini ismiyle değil mübhem bir şekilde zikretmesine denir.

Özellikle İmam Mâlik'in **el-Muvatta'**ında ve İmam Şâfiî'nin rivayetlerinde çokca görülen ibhâm, çeşitli şekillerde yapılmıştır. Fakat belli bir tabiri yoktur. En çok kullanılan ibhâm lafızları, **ahberanî şeyhun, ahberanî raculun, haddesenâ sâhibun lenâ, huddistu an fulânin, haddesenî gayru vâhidin min ashabinâ, haddesenî ba'du ashâbinâ, ahberanî's-sikatu, ani's-sikati, haddesenî men lâ ettehimu** ve benzeri lafızlardır. Ravileri arasında ismi herhangî bir sebeple ibham edilmiş biri bulunan hadise **mubhem** adı verilir.

İsnadda ismi mübhem bırakılan ravinin kim olduğu bazen rivayet ettiği hadisin başka tarıktan rivayetinde isminin söylenmesiyle anlaşılır. Bununla birlikte şeyhini ibhâm eden sika ravinin bütün isnadlarının karşılaştırılmasından veya ibham edilen şeyhin ismini birinin haber vermesiyle anlaşıldığı da olur. Meselâ İmam Mâlik'in "ani's-sika, an İbn umer" dediği yerde "sika" Nâfi'dir. "Ahberanî men lâ ettehimu min ehli'l-ilm" dediği yerde ise kasdettiği el-Leys b. Sa'ddır. Yukarıda rivayetlerinde şeyhini çokca ibhâm ettiğinden bahsettiğimiz İmam Şâfiî'nin "ahberanî's-sika, an İbn Ebi Zi'b" ibhamında sika olarak nitelediği şeyhi Muhammed b. İsmail b. Ebî Fudeyktir. "Ani's-sika, ani'z-Zuhri" dediğinde ise mübhem bıraktığı kişi Sufyân b. Uyeynedir. "Haddesenî men lâ ettehimu" dediğinde ibham ettiği şeyhi İbrahim b. Yahyadır. Ahmed b. Hanbel'in

oğlu Abdullah'a göre İmam Şâfiî'nin "Haddesenî's-Sika, an Huşeym" diyerek ismini ibham ettiği şeyh, fıkhıta talebesi olan Ahmed b. Hanbeldir. (İel, 1/184).

İsmi ibham edilen şeyh adalet vasfına haizse ona **mubhemu't-ta'dil** de denir. Sika değilse isnadın munkatı olduğuna hükmedilir.

İBN MÂCE (سنن ابن ماجه) - Bk. Sünen İbn Mâce.

İBTİDÂ-Yİ SENED (ابتداء السند) - Senedin başlangıcı anlamına gelen bir tabir olarak hadisi rivayet eden veya kitabında nakleden muhaddise denir.

İ'CÂM (الإعجام) - İ'câm, sözlükte ifal babından mastardır ve sözü fesahat ve beyanla söylemeyiip tutuk konuşmak, veya maksadı açıkca anlatamamak manasına gelir. Bu mana ile ilgili olarak yazıyı noktalamaya da i'câm denir ki, yanlış okuma ihtimalini nokta, hareke ve i'rab işaretleri koyarak bertaraf etmekten ibarettir. (Kamus, 3/510).

Bu kısa açıklamadan anlaşılacağı üzere hadis usulünde i'câm, hadis metnlerinin yazılışında yanlışlığı ve karışıklığı önlemek için harflerin noktalanmasına denilmiştir. Hadis yazan katibin uymak zorunda olduğu kaideler arasında sayılmıştır. Ta ki bu kaideye riayetle aynı şekilde yazılan be, te, se, ye, hatta nun; cim, ha, hı,; dal, zel; ra, ze; sin, şın; ayn, ğayn; harflerinden herbiri benzeriyle karıştırılarak yanlış okumaya meydan verilmesin. Bilinen gerçektir ki, insan hafızası unutmaya mahkumdur. ilk unutkan kişi, ilk insan olan Hz. Adem'dir. (Ulûm, 16). Şu hale göre pek çok hususta olduğu gibi yazıda da hafızaya ibareleri doğru okumayı sağlayacak tedbirleri almak gerekir. Benzer harfleri birbirinden ayırt edecek şekilde noktalarını yerli yerine koymak bu tedbirler arasındadır ve i'camın doğuşuna yol açmıştır.

Yine bilinen bir gerçektir ki yazıda düzgün noktalama yapılmayışı çok büyük hatalara yolaçmıştır. Öyle ki yerine göre bir nokta hatası "göz"ü "kör" etmiştir. Hadisleri yazan kâtip, lüzumlu yerlere nokta koymadığı takdirde bir mu'tezili çıkar, hadiscinin "Şu'be ve Sufyândan rivayetini seb'atin ve seb'ine (77)" okur, hadiscilerle alay etmeye kalkışır. (Tevîl, 11).

Bu konuda meşhur rivayete göre Hz. osmân Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'a yazdığı mektupta oraya tayin ettiği Muhammed b. Ebibekr hakkında "izâ câ'ekum fa'kbilûhu" diyerek yanlarına geldiğinde onu kabul etmelerini, ikramda bulunmalarını emretmiştir. Aksiliğe bakın ki, yazıda noktasız olan son kelime "fa'ktulûhu" (öldürün onu) şeklinde okunarak fitneye yol açmıştır.

Söylendiğine göre Hz. İsa (a.s) hakkında İncil'in Arapça Tercümesinde انت نبى ولدك "Sen, erkek eli değmemiş bir kadından dünyaya getirdiğim bir peygamberimsin" ibaresi feci bir nokta ve i'rab hatasıyla "ente buneyye veledtuke mine'l-betûl" - hâşâ- (sen betul bir hanımdan doğan benden olma oğlumsun) şeklinde küfre dönüştürülmüştür. (Tedrîb, 2/68).

Bu tarihi ve önemli misalleri artırmak mümkündür. Verilenler göstermektedir ki, bir arapça ibarenin doğru olarak okunabilmesi her şeyden önce yazılırken noktalanmasına; bunun yanı sıra gerekli yerlerine i'rablarını gösteren hareketler konulmasına bağlıdır. Böyle bir işlem gelişigüzel bir ibare için gerekli olunca dinî hükümlerin Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağı olan hadisler için daha da titizlikle uyulması gereken bir mecburiyet olmaktadır.

İmam Evzâ'i'nin "yazılı metinleri harfleri noktalamak suretiyle yazmak o yazılı metinlerin nurudur" dediğine bakılırsa (Muhaddis, 608), ilk hadis metinlerinin gerekli yerleri i'cam edilerek yazıldığı söylenebilir.

Bazı muhaddisler i'cama **rakş** demişlerse de aralarında fark vardır. (Bk. rakş).

İCÂZE (الإجازة) - Bk. İcâzet.

İCÂZE ÂMME (الإجازة العامة) - "Umumi icazet" manasına icazetin üçüncü nevidir. Bir şeyhin ne rivayet edilecek icâzete konu olan kitap veya hadisleri ne de onları rivayete izin verdiği şahıs veya şahısları açıklamaksızın **eccezu ehle zemânî** (zamanımda yaşayanlara icazet verdim), **li-men edreke zemânî** (zamanıma yetişenlere icazet verdim), **eccezu li'l-muslimin** (veya **cemî'a'l-muslimin**), (Müslüman olan herkese izin verdim), **eccezu li-men kale lâ ilâhe illallah** (lâilâhe illallah diyen herkese icazet verdim) **eccezu li-men yeşâ'u'l-icâzete** (isteyen herkese icazet verdim) gibi umumi bir ifadeyle verdiği icazettir. Bu icazet nevinin özelliği **mucâzun lehin** tayin edilmemiş oluşudur.

Şahsın belli etmeden umumi olarak verilen icazetler alimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Hatta İcâzeti esas itibarıyla kabul edenler bile umumiyetle bu nevi icazette tereddüde düşmüşlerdir. Bunlara göre kısıtlayıcı bir vasıfla kayıtlı icazetler, kayıtlı olmayanlara nisbetle cevaza daha yakındır. (Ulûm, 136, 7).

Öte yandan Ebu Abdillâh b. Mende "la ilâhe illallah diyen herkese" diyerek umumî bir icazet vermiş, el-Hatibu'l-Bağdâdî de bunu caiz görmüştür. Ayrıca Kadi Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin nakline göre Ebu Abdillâh b. Attâb, Ebu'l-Fadl Ahmed İbnu'l-Hasen b. Hayrûn, Ebu'l- Velid b. Ruşd, Ebu Tâhir es-silefi, Ebubekr b. Hayr el-İşbili aha pek çok âlim umumi icazeti caiz görmüşlerdir. (Tedrîb, 2/32,3).

İbnu's-Salâh, icâze âmmeyi caiz görmemiştir. Ona göre -pek azı müstesna- umumi icazeti caiz gören selef ve son devir alimlerinden bu icazet çeşidini kullanarak hadis rivayet edildiği ne duyulmuş ne de görülmüştür. Aslında

icazet zayıflıktır. Hududu geniş tutulursa zayıflığı artar ve çekilmez hale gelir (Ulûm, 137). el-İrâkî ise aynı görüştedir ve umumi icazetle rivayeti bırakmanın ihtiyata uygun olacağını söylemiştir.

Bazı âlimler icâze âmmeyi mutlak (**icâze âmme mutlaka**); ve mukayyed (**icâze âmme mukayyede**) olarak iki kısma ayırmışlardır. Bunlardan birincisi izah edilen kayda tâbi tutulmayan umumî icazettir. İkincisi ise muhaddisin umumî tabiri biraz kısarak, bir şehir veya bölge, yahut mezhep mensuplarına, yahutta filan şehrin ilim ehline veyahutta evvelce kendisinden okumuş olanlara diyerek bir kayıtlama yapip verdiği icazettir.

İbn Hacerî'l-Askalânî mutlak icâze âmme ile hadis rivayet etmiştir. Bununla birlikte bu yolla hadis almayı zayıf addettiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

"Gerçi mutlak icâze âmmenin cevazına gelince, Kadi İyad, önce icâze âmmenin meçhul ve sayılamayan kişiler için vakıf kurmaya kıyas edildiğine ; buna göre "falanın evladı için, fulanın kardeşleri için" kurulan vakfın caiz olduğuna işaret ettikten sonra şunları söyleyerek umumi icazetin caiz görülmesi tarafına meyletmiştir:

"İcazeti sahih gören alimlerin **eceztu li-men huve min talebeti'l-ilmi li-beledin kezâ** (şu beldede ilim talebesi olanlara icazet verdim); **eceztu talebete'l-ilmi bi-beledî kezâ** (memleketimde bulunan talebelere icâzet verdim); **eceztu li-men kara'e aleyye kable hazâ** (bundan önce bana hadis arzedenlere icazet verdim) gibi kayda bağlayıcı tabirlerle umumi icazetle hadis rivayetinin caiz olduğu görüşünde birleştiklerini sanmıyoruz. Kimsenin böyle bir icazetten men edildiğini de görmedim" (İlmâ', 101).

en-Nevevî'ye göre kaydı belirten herhangi bir vasıfla verilen icâze âmme mükayyedenin caiz olması ihtimali, mutlak icaze âmmeye nisbetle daha fazladır. (Tecrid Mukaddimesi, 425).

İCÂZE ÂMME MUKAYYEDE (الاجازة العامة المتيعة) - Bk. İcâze Âmme.

İCÂZE ÂMME MUTLAKA (الاجازة العامة المطلقة) - Bk. İcâze Âmme.

İCÂZE Lİ'L-MA'DÛM (الاجازة للمعدوم) - Henüz hayatta olmayan bir kimseye verilen icâzettir. Şeyh, **eceztu li-men yûledu li-fulânin** (falanın doğacak çocuğuna icâzet verdim) gibi bir dea sığası kullanarak ismini andığı kişinin ilerde doğacak çocuğuna hadislerini rivayet etmesi için izin verir.

İcâzet çeşitleri arasında sayılan bu şekilde bir icâzetin caiz olup olmadığında ihtilaf vardır. Nitekim Şâfiî âlimlerinden Ebu't-Tayyib et-Taberî ile Ebu'n-Nasr İbnu's-Sabbâğ'a göre hayatta olmayana icâzet bâtildir; zira icâzet, **mucâzı** haber vermek hükmündedir. Henüz hayatta olmayan bir kimseye bir şey haber vermek ise sahih değildir. Bunun gibi hayatta olmayan icazet vermek de sahih olmaz. Hak ve gerçek olan budur. (Tecrid Mukaddimesi, 428).

el-Hatibu'l-Bağdâdî de, bütün şeyhlerinin hadis meclislerinde bulunmayan çocuğa yaşını başını sormadan icazet vermeyi caiz gördükleri halde hayatta olmayana icazete cevaz vermediklerini söylemiştir. (Kifâye, 466).

Buna karşılık ma'dûma icazeti caiz görenler olmuştur. Bunlar cevaza Hanefîlerle Mâlikîlerin ma'dûma vasiyeti caiz görmelerine kıyas ederek hükmetmişlerdir.

Bundan başka bir de ma'dûmu ma'luma atfederek icazet vardır. böyle icazette şeyh, **eceztu li-fulânin ve li-akîbihî mâ tenâselû** (falanca ve soy sürdürdükleri sürece çocuğuna ve torunlarına icâzet verdim) gibi bir eda lafzı kullanır. Şâfiî'ler, ma'dûma icazetin bu türünün caiz olduğu görüşündedirler. Ancak, ka-

bul etmek gerekir ki, böyle bir icazet zayıftır. (Tecrid Mukaddimesi, 428).

İCÂZE Lİ'L-MECHÛL (الاجازة للمجهول) - İcazet çeşitlerinin dördüncüsü olup **icâze mechûle** adıyla da bilinir. İsmi ve mahiyeti belirlenmemiş mechul bir kitabı rivayet etmesi için belli bir şahsa, yahut belirli bir kitabı rivayet için mechul bir şahsa icazet vermek şeklinde uygulanmıştır. İlk uygulama **icâze li'l-Mu'ayyen bi'l-mechûl**; ikincisi ise **icâze li'l-mechûl bi'l-mu'ayyen** isimleriyle bilinir.

Mechule veya mechul için icazet verirken şeyh, söz gelimi, birkaç sünen kitabı rivayet etmiş de hangisinin rivayetine izin verdiğini açıklamaksızın **ecceztuke kitâbe's-sunen** (sana sünen kitabını rivayet etmene izin verdim) yahut **ecceztu (leke) (ba'da) mesmû'âtî** (işitmiş olduğum hadislerin bir kısmını rivayet etmene icazet verdim) yahutta ismiyle nisbeti müşterek birkaç kişiden hiçbirini tayin etmeden mesela "Eceztu li-Muhammed b. Hâlid ed-Dimeşki" derse gerek **mucâzı**, gerekse **mucâz lehi** mechul bırakmış olur. Böyle bir icazet batıl olduğu gibi bu şekildeki icazetle rivayet de haramdır. Şu var ki, icazeti veren yalnızca söz gelimi **Sünen Ebî Dâvudu** rivayet eden kişi olarak bilinir; yahut ismini andığı şahsın kim olduğu başka bir surette açıklanır ve bu karîne ile **cehâleti** zail olursa icazet sahih olur. Bunun gibi bir kimseden şahsını görmediği diğer birine icazet vermesi istenir, o da şüpheye yer bırakmayacak şekilde icazet verdiği kimsenin adını tasrih ederek hadislerini rivayete izin verirse, verdiği icazet yine sahihtir. Böyle bir durumda **mucîzin** icazet verdiği kimseyi görmesi şart değildir. Şahıslarını bilmediği, fakat verdiği icazet-namede isimleri şüphe götürmeyecek şekilde açık olan bir gruba icazet vermesi de böyledir.

İCÂZE Lİ'L-MECHÛL Bİ'L-MU'AYYEN (الاجازة للمجهول بالمعين) - Bk. İcâze li'l-Mechûl.

İCÂZE Lİ'L-MU'AYYEN Bİ'L-MECHÛL (الاجازة للمعين بالمجهول) - Bk. İcâze li'l-Mechûl.

İCÂZE Lİ'L-MU'AYYEN FÎ GAYRİ MU'AYYEN (الاجازة للمعين فى غير معين) - İsmi ve künyesiyle belirlenmiş bir kimseye, icazete konu olan hadisler veya kitap belirtilmeden verilen icazettir. Bir başka deyişle, **mucâz leh** belirtildiği halde **mucâz** belirtilmeksizin uygulanan **icâze mucerrede ani'l-munâvele** şekillerindendir. Böyle icâzette şeyh, **ecceztu (leke) cemi'a mesmû'âtî** veya **ecceztu (leke) cemi'a merviyâtî** gibi bir eda lafzı kullanarak talebesine icâzet verir. Böylelikle icâzet verdiği kimseyi açıkladığı halde rivayetine izin verdiği şeyi açıklığa kavuşturmamış olur.

Bu şekildeki bir icazet caiz görülmüştür.

İCÂZE Lİ'L MU'AYYEN Fİ'L-MU'AYYEN (اجازة للمعين فى المعين) - Bk. İcâzetu'l-Mu'ayyen Li'l-Mu'ayyen Fi'l-Mu'ayyen.

İCÂZE MÂ LEM YESMA'HU'L-MUCİZ (اجازة مالم يسمعه المجيز) - Bk. İcâze Mâ Lem Yetehammelhu'l-Muciz.

İCÂZE MÂ LEM YETEHAMMELHU'L-MUCİZ (اجازة مالم يتحملة المجيز) - İcâzet verenin ilerde rivayet edeceği, başka deyişle icazet verdiği anda henüz rivayet etmemiş olduğu hadislerin, alınıyından sonra rivayet edilmesi kaydıyla verdiği icazettir. İcazet şekillerinin sekizincisi sayılmıştır.

Bu yolla icâzet vermek isteyen şeyh, talebesine **ecceztu leke mâ sahha ve mâ yesihhu indeke min mesmû'âtî** (Sana

işiteceğim hadislerin sahih olanlarını ve sahih kabul ettiklerini rivayete izin verdim) gibi bir dea lafzı kullanır.

Kadı İyad'ın söylediğine bakılırsa kimi alimlerce Endülüs'te uygulanmıştır. Ne var ki ona göre böyle bir icazet, kendinde olmayı bağışlamak gibidir ve batıldır; çünkü böyle icazet veren bir şeyh, henüz rivayet etmediği hadislerin rivayet edilmesine izin vermiştir. Dolayısıyla icazeti haberi olmadığı bir şeyi rivayete vermiş demektir. (İlmâ', 106).

en-Nevevî de Kadı İyad'a katılır ve bu şekildeki bir icazetin sahih olmadığını söyler. Ona göre bir hadis tâlibinin bütün işittiği hadisleri rivayet etmesine icazet veren şeyhinden herhangi bir şey rivayet etmek istediği zaman, o şeyin şeyhi tarafından icazetten önce rivayet edilip edilmediğini araştırması gerekir. (Takrîb, 24).

İCÂZE MECHÛLE (الاجازة المجهولة) - Bk. İcâze li'l-mechûl.

İCÂZE MU'ALLAKA (الاجازة المعلقة) - İcazetin beşinci nevidir ve tayin edilmiş yahut edilmemiş bir kimsenin arzusuna bırakılmış şeklidir. Böyle bir icazeti şeyh **ecceztu li-men yeşâ'u fulânun** (falanın dilediği kimseye (veya kimselere) icazet verdim) gibi bir eda lafzı kullanarak verir. Hadislerinin rivayet edilmesi iznini kendi inisiyatifinden çıkararak bir başkasının arzusuna bırakır.

İbnu's-Salâh'a göre bu kabil icazette rivayeti şarta bağlamak ve **mucâzun lehin cehaleti** söz konusudur. Bu itibarla kuvvetli olan görüşe bakılırsa caiz değildir. Nitekim öyle olduğundan buna **ta'liku'l-icâze** (icazeti başkasının arzusuna bırakmak da denilmiştir. Şafîî âlimlerden Ebu't-Tayyibi't-Taberî bu görüştedir. Gereğesi, mechûl bir kimseye icazet kabilinden olmasıdır. Bu yönden tıpkı **mucâzun lehi** tayin etmeden **ecceztu li-ba'di'n-nâs** veya **ecceztu ba'da'n-nâs**

(bazılarına icazet verdim) gibi bir ifadeyle icazet vermeye benzer. Dolayısıyla batıl olur. Batıl olmasının bir sebebi de vekâleti ta'lik etmeye benzemesidir. İcazetin şarta bağlanmış olması da icâze li'l-mechûlün sahih sayılmayıp sebeplerindendir; zira kaide olarak cehaletin ifsat ettiğini şarta bağlamak da ifsat eder (Ulûm, 138, 9).

Bununla birlikte hanbelî âlimlerden Ebu Ya'la İbni'l-Ferrâ ile mâlikîlerden Ebu'l-Fadl Muhalled b. Ubeydillah b. Umrûs bu nevi icazeti caiz görümleridir. İbn Umrûs'a göre muallak icazette her ne kadar cehalet varsa da, bu cehalet, isteğine bırakılan kimsenin dilemesi halinde kalkar, mucâzun leh tayin edilmiş olur. Bu itibarla batıl olması lazım gelmez.

Hanefîlerden Ebu Abdillah'a göre ise bu türlü icazetin muallak bırakılmış vekâlete kıyas edilmesi sahih değildir; zira vekil, kendisine vekâlet verenin azletmesiyle vekâletten düşer. oysa mucâzun leh, icazet verenin rücu etmesiyle rivayetten men edilmiş olmaz. (Tecdîd Mukaddimesi, 427).

İcazet veren şeyh bazen icazet verdiği kişiyi belirtmekle birlikte rivayeti onun arzusuna bırakır. Bu da bir nevi **icâze mu'allaka** sayılır. Böyle durumda mucîz, eda sırasında **ecceztu fulânen in şâ'e'r-rivâye** (falancaya rivayet istediği takdirde icazet verdim) gibi bir eda lafzı kullanılır.

İCÂZE MUCERREDE AN'L-MUNÂVELE (الاجازة المجردة عن المناولة) - Kısaca mûnavelesiz icazet, elden vermek olmaksızın verilen icazet manasınadır. İcazet şekillerinden biridir. Hadis şeyhinin hadislerinin yazılı olduğu kitabı elden vermesi söz konusu olmadan sadece rivayetine izin vermesi şeklinde uygulanmıştır. Asıl itibarıyla şeyhin muayyen bir kimseye muayyen bir hadis kitabını rivayet etmesi için izin vermesinden ibarettir. (Bk. icâzetu'l-mu'ayyen li-mu'ayyen fi'l-muayyen).

İcazete konu olan hadislerin yazılı olduğu kitabı elden vermeksizin yalnızca

riyasetine izin vermenin değişik uygulamaları vardır. söz gelimi şeyh, muayyen bir talibe **eceztu leke'l-kitâbe'l-fulânî** (falancaya ait kitabı rivayet etmene izin verdim), veya **eceztu leke me'stemelet aleyhi fihristî hâzihî** (şu fihristimin şamil olduğu yazılı metinleri rivayetine izin verdim) gibi bir eda lafzı kullanarak belirli kimseye belirli kitaptaki hadislerin rivayetine icazet verir. Bazen **mucâzun leh** belirtildiği halde **mucâz** belirtilmeden icazet verilir. Bir başka deyişle şeyh söz gelimi, **eceztu (leke) cemî'a mesmû'âtî** (işittimş olduğum bütün hadisleri rivayet etmen için (sana) icazet verdim) veya benzeri lafızlarla muayyen birine belirlenmemiş şeyleri rivayet etmesi için icazet verir. (Bk. İcâze li-mu'ayyen fî gayri mu'ayyen).

İcâze âmme, icâze li'l-mechûl, icâze mu'allaka, icâze li'l-mâdûm dahil olmak üzere münavelesiz icazetin başka şekilleri de vardır. Şeyhin henüz işittirmemiş veya almamış olduğu hadisleri işittikten ya da aldıktan sonra rivayet etmesi için birine izin vermesi; **eceztu leke mâ sahha ve mâ yesihhu indeke min mesmû'âtî** (sence sahih olan veya sıhhati sonradan açığa çıkacak mesmuatımı rivayet etmene icazet verdim); **eceztu leke mucâzâtî, eceztu leke mâ ucize lî rivâyetuhû** (rivayeti için bana icazet verilen hadisleri rivayet etmene izin verdim) gibi eda lafızlarıyla verilen icazetler münavele olmadan icazetin değişik uygulamalarıdır. Sonucu uygulama icazetle rivayet edilen hadislerin yine icazetle başkasına rivayetidir. Bunun üzerinde hayli münakaşalar edilmiştir. Bununla birlikte İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu kabil icazetin caiz olduğu görüşündedirler. Hatta üç veya dört nesilden ravilerin birbirlerinden hep icazetle rivayet etmelerini caiz görenler bile olmuştur.

Hangi şekilde uygulanırsa uygulansın, münavelesiz icazetin caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Alimlerin büyük çoğunluğuna göre bu yolla rivayet caizdir. Bir rivayete göre İmam Şâfi buna

kail olmuştur. Nitekim el-Huseyn b. Ali el-Kerâbîsî, kitaplarını kendisine arz etmek istediğinde dinlemeye lüzum görmeyerek "git ez-Za'ferânî'nin kitaplarını al, istinsah et. İşte sana kitaplarımı rivayet etmen için icazet veriyorum" demiştir. İcâzeti caiz görmeyenlere göre haliyle münâvelesiz icazet de caiz değildir.

İCÂZE MUKTERİNE Bİ'L-MUNÂVELE

(الاجازة المقرنة بالمتالة) - **Münâvele** yani, rivayete esas olan hadislerin yazılı olduğu kitabı elden vermekle birlikte verilen icazet çeşididir. Şeyh, muayyen bir talibe icazet verirken **mucâz** olan kitabı da elden verir ve **eceztu leke en terviye annî hâze'l-kitâbe** (bu kitabı benden rivayet etmen için sana icazet verdim) der. Böylece talibin o kitapta yazılı olan hadisleri rivayet etmesine izin vermiş olur.

Münaveleyle bağlı icazette şeyh başka yerde, talib başka yerde olabilir. Bu takdirde şeyh, rivayete esas olan kitapla birlikte bir de yazılı icazet gönderir. Böyle icazete münavele ile icazet denildiği gibi mukâtebe ile icazet de denir. Her iki metot geniş çapta uygulanmıştır.

Münavele ile birlikte icazet, mucâz belli olduğu cihetle münavelesiz icazeten daha sahih sayılmıştır.

İCÂZET (الاجازة) - Türkçede **icaze** de denilen icazet, sözlükte bir adamı bir yerden öteye savuşturmak, tarlayı yahut hayvanı suvarmak için su vermek manasındadır. Bu nesneyi reva ve akla uygun görmek, destur vermek, münasip tutmak, emri yerine getirmek, bir madde-nin caiz olduğuna imza koymak, bir yerden geçip gitmek gibi muhtelif manalarda kullanılır. (Kamus, 2/167).

İlimde icazet, arabin hayvan ve ekin suladıkları su manasına "cevzu'l-mâ" tabirinden alınmadır. Bir kimse diğerinden hayvanını veya tarlasını suvarmak için su isteyip de aldığı **isteceztu fulânen**

fe-ecâzeni (falancadan su istedim; verdi) der. (*Kifâye*, 446, 7; *Ulûm*, 145). İlim talibinin âlime başvurup ondan ilim istemesi, âlimin de ona ilim aktarması bu mana-dan istilâh olmuştur.

Hadis Usulünde icazet, tahammulu'l-ilm veya tahammulu'l-hadis denilen hadis ri-vayet metodlarından biridir. Semâ, arz (veya kıraat) den sonra üçüncü sırayı alır.

İcazet semâ' ya da arz yani şeyhden işitme veya şeyhe sunma olmaksızın bir muhaddisin rivayet ettiği hadislerin ta-mamını veya bir kısmını tâlibin rivayet etmesine izin vermesi olarak tarif edilir. Açıklamak gerekirse kaide olarak **tâlib** denilen ravi, hadislerini rivayet etmek istediği şeyhe başvurarak onun şeyhlerinden rivayet etmiş olduğu hadis-lerin hepsini veya bir kısmını-mesela sa-dece kitabında yazılı olanlarını-rivayete izin ister. İcazetin sahih olması için ko-nulmuş kaidelere riayet şartıyla şeyh, o ravinin rivayet hakkını istediği hadisleri-ni rivayet etmesine izin verir. Böylece ha-dis tahammülû gerçekleşmiş olur.

İcazet veren şeyhe **mucîz**, şeyhden icazet yoluyla rivayet edilen hadis ya da habere **mucâz**, **şeyhinden** icazet metoduyla ha-dis rivayet etmiş olan talibe ise **mucâzun-leh** adı verilir.

İcazetin kaideleri dahilinde gerçekleşmesi için önce mucîz denilen ve hadislerinin rivayet edilmesine izin veren şeyhin ica-zete konu olan hadisleri iyi bilmesi aranır. Bunun gibi mucâzun leh de ilim ehlinde olması gerekir; zira icazet, sema ile arzın altındadır ve sırf ilim ehline ko-laylık olması bakımından ihtiyaca binaen verilmiş bir ruhsattır. Buna bağlı olarak İmam Mâlik, icazet veren şeyh ile hadis-lerini rivayete izin verdiği talibin ilim ve ehliyet sahibi olmalarını şart bile koşmuştur.

İcazet eğer yazılı olarak verilmiş ise şeyhin bunu sözle de belirtmesi münasiptir. Yalnız yazılı olarak verilmiş olan icazet sahih ise de hem yazılı ola-rak, hem de sözle verilmiş olan icazetten

daha aşağı derecededir.

Hadisciler, Fakihler ve usul âlimlerinden bir grup icazet yoluyla hadis rivayetinin caiz sayılmasına karşı çıkmışlar; bu yolla rivayet edilen hadislerle amel etmenin caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir. İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre içlerinde el Huseyn b. Muhammed, Ebu'l-Huseyn el-Mâverdi'nin de bulunduğu bir grup Şafîi âlim bu görüştedirler. İmam Şafîi'den ge-len iki rivayetten biri de bu doğrultudadır. Bu görüşte olanlar "icazet caiz olsa, ilim talebi uğruna yapılan bun-ca seyahatler batıl olurdu. demişlerdir. Muhaddislerden İbrahim b. İshak el-Harbi, Ebu's-Şeyh lakabıyla meşhur Ab-dullah b. Muhammed el-Isbehanî, Ebu Nasrî'l-Vâilî gibi âlimler de aynı görüştedirler. Bunlara göre muhaddisin "benden rivayet etmene izin verdim" de-mesi, "sana şeriata göre caiz olmayan bir iş için izin verdim" manasına gelir. Oysa İslâm Şeriâtı işitilmeyen bir haberin ri-vayetini mübah saymaz." (*Ulûm*, 134, 5).

Bazı rivayetlere göre icazet yoluyla riva-yeti caiz görmeyenler arasında İmam Şafîi'den başka Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Mâlik de vardır. Hanefî bir âlim bu konuda şöyle diyor: "Bir başkasına ben-den işitmediğin hadisleri rivayet etmene izin verdim" diyen biri bir manada" be-nim ağzımdan yalan söylemene mücade ediyorum" demiş gibi olur." (*Tedrib*, 2/30). İbn Hazm'a göre icazet bid'attir. Daha sonraki zâhîrilere göre ise icazetle rivayet edilen hadisler **mürsel** veya **mechûl** ravi-lerden rivayet edilmiş hadisler mesabe-sindedir. Şu halde onlarla amel edilemez. (*Kifâye*, 446).

Buna karşılık icazet yoluyla hadis rivaye-tini caiz, bu yolla rivayet edilen hadislerle amel etmenin mübah olduğu görüşünde olanlar da vardır. el-Hatibu'l-Bağdâdî icazeti kabul edenlerin daha çok oldu-ğunu söylemiştir. İbnu's-Salâh ise hadis âlimlerinin çoğunlukla kabul ettikleri ve uygulamada esas aldıkları görüşün ica-zetin caiz olduğu görüşü olduğunu söyle-miştir. (*Ulûm*, 135).

İcazet yoluyla hadis rivayetini caiz görenler Hz. Peygamber'in bir uygulamasını delil olarak alırlır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) Abdullah b. Cahş'ı Nahle denilen yere göndermiş ve "Bize Kureyş'ten bir haber getirinceye kadar orada kal" demiş; haram ayda olduklarından savaş emri vermemiştir. Abdullah'a nereye gideceğini bildirmeden önce mühürlü bir yazı vererek "Adamlarınla beraber çık. İki gün gittikten sonra yazıyı aç, bak. Sana emrettiklerimi yap. Adamlarından kimseyi seninle gitmeye zorlama" buyurmuştur. Abdullah iki gün gittikten sonra Hz. Peygamber'in emirnamesini açmış; "Nahleye kadar gidip Kureyş hakkında bilgi edinerek kendisine ulaştırmasını" emrettiğini öğrenmiştir. Mektubu okuyup emri öğrenince adamlarına" Hz. Peygamber'in emri baş üstüne... Ben O'nun emrini yerine getirmek üzere yola devam edeceğim. Şehit olmak isteyen benimle gelsin. Benimle gelmek istemeyen geri dönsün; çünkü Hz. Peygamber "İçinizden kimseye karşı zor kullanmaktan men etti" demiştir. Bu sözler üzerine adamlarının hepsi onunla birlikte yola devam etmişlerdir. (Kıfâye, 447, 8). Bu hadise bazı âlimlere göre icazete, bazılarına göre ise münâvele ile icazete delildir.

El-Hatibu'l-Bağdâdi'ye göre, el-Hasenu'l-Basrî, Nâfi, İbn Şihâb ez-Zuhri, Rebîa b. Abdirrahman, Yahya b. Saïd el-Ensârî, Katâde, Mekhûl, Ebân İbn Ebî Ayyaş, Eyyubu's-Sahtiyânî, Hişam b. Urve, Yahya b. Ebî Kesir, Mansûr İbnu'l-Mu'temir, Ubeydullah b. Ebî Ca'fer, Hayve b. Sureyh, Şu'ayb b. Ebî Hamze, el-Evzaî, İbn Ebî Zi'b, Mâlik b. Enes, Sufyan es-Sevrî gibi mütekaddimin, icazeti kabul eden ve icazetle rivayet edilen hadislerle amelin sahih olduğu görüşünde olan alimlerden- dir. (Kıfâye, 449). Bu görüşte olanlar Hz. Peygamberin tatbikatından ve sahabe ile mütekaddim âlimlerden misaller gösterirler. Konuyu uzatmamak için bunları vermekten vazgeçildi.

Şu da var ki icazetten hoşlanmayanlar bu rivayet yolunun ilim elde etmek

uğruna hiçbir meşakkate katlanmaksızın kolayca hadise konmak sayılacağı için itiraz ederler. Nitekim İmâm Mâlik'e bir âlimin birine bir kitap vererek "Bu benim kitabımdır. Onu al ve içindekileri benden rivayet et" demesini nasıl karşıladığı sorulunca "Ben bunu caiz görmüyorum. Yapanlar da hoşuma gitmiyor. Bu şekilde hadis almak isteyenler ancak kısa zamanda çok hadis elde etmek istiyorlar" demiştir. (Kıfâye, 454). Onun bu sözleri ehil olmayan, ilim uğruna sıkıntıya girmeyen, meşakkate katlanmak ve ilme hizmet etmek istemeyen birine icazet yoluyla hadis rivayetinin yerinde olmadığını belirtmek üzere söylenmiştir. Bu yüzden O, böyle birine icazet vermek istemediği zaman "Biri Kiliseye hizmet etmeden papaz olmak sevdasında" der; ve bunu hadis talebi uğruna zorluk çekmeden, seyahat güçlüklerine katlanmadan ülkesinin fakihî, şehrinin muhaddisi olmak isteyenler için mesel olarak irad ederdi. (Kıfâye, 455).

Lehinde veya aleyhinde neler söylenmiş olursa olsun, icazetin hadis rivayetini kolaylaştırdığına şüphe yoktur. Öte yandan aynı usulle hadis elde etmek imkanı hadise talebi uğruna yapılan meşakkatli yolculukları da geniş ölçüde azaltmıştır.

İcazet çeşitlerine gelince, el-Hatibu'l-Bağdâdi birbirlerine yakın olanları ayırmaksızın beş; İbnu's-Salâh ve ona tâbi olarak en-Nevevî yedi çeşit icazet izah ederler. (Kıfâye, 467 - 495; Ulûm, 134 - 144). Bunların belli başlıları İbnu's-Salâh'ın tertibine göre, **icâze li muayyen fi muayyen; icaze-li muayyen fi gayri muayyen; icâze âmme, icâze li'l-mekhûl; icâze li'l-ma'dûm, icâze mâ lem yesma'hu'l-mucîz, icâzetu'l-mucâz.**

Üzerinde hayli söz edilmiş rivayet metotlarından icâzet yoluyla alınmış hadislerin edâsında kullanılan lafızlar değişiktir. Bir kısım alimler bu konuda icâzet açıklamak kaydıyla **haddesenâ icâzetem, ahberanâ icâzetem, enbe'enâ icâzetem** gibi eda lafızlarını kullanmışlardır.

İmam Evzâ'i misali kimi hadisciler de **habberanâ** gibi özel lafızlar kullanmayı tercih etmişlerdir.

İCÂZETU'L-MU'AYYEN Lİ'L-MUAYYEN Fİ'L-MU'AYYEN (اجازة المعين للمعين في المعين) - **İcâze li'l-mu'ayyen fi mu'ayyen** tabiriyle de bilinir. Herhangi bir yazılı metni elden vermemek kaydıyla muayyen bir şeyhin muayyen birine, belirli bir kitabı rivayet etmesine izin vermesi manasına icazetin ilk nevidir. Bu nevi icazetin belirli bir özelliği icazet verenin (**mucîz**), kendisine icazet verilen tâlibin (**mucâzun leh**)'e icazete konu olan hadislerin yazılı olduğu kitap veya fihrist denen defterin (mucâz) belli oluşudur. Bu itibarla bu çeşit icazet, **münâvele** siz icazet çeşitlerinin en üstünüdür. (Ulûm, 134).

Bu neviden icazette muhaddis, **eceztu leke'l-kitâbe'l-fulânî** (falancanın kitabını rivayet etmen için sana izin verdim); **eceztu li-fulânin me'stemelet aleyhi fihristi hâzihi** (su fihristimde bulunan hadislerin rivayeti için falancaya icazet verdim) ve benzeri ifadeleri kullanır.

Bu şekildeki bir icazetin kabul edilebilir olması için, icazet veren muhaddisin, rivayetine izin verdiği kitap veya fihristdeki hadisleri iyi bilmesi, icazet alanında ilim ehlinde olması aranır. Hatta İmam Mâlik mucîz ile mucâzun lehin ilim ve ehliyet sahibi olmalarını şart bile koşmuştur. İbn Abdilberr ise isnadı müşkil olmayan muayyen şeyleri rivayet için yalnız hadis ilminde mahareti olan kimseye icazet verilebileceği görüşündedir.

Muayyen bir kimseye, muayyen şeylerin rivayeti için verilen icazet eğer yazılı olarak verilmiş ise verenin sözle te'yid etmesi münasıptır. Şayet yalnız yazı ile yetinirse zahire göre icazeti sahih olur. Şu var ki böyle bir icazet öbüründen yani yazılı olarak verilen, sözle teyid edilenden daha aşağı mertebededir. (Tecrid Mukaddimesi, 421, 2).

İCÂZETU'L-MUCÂZ (اجازة المجاز) - İcazetle rivayet edilmiş hadislerin yine icazetle rivayet edilmesine izin vermekten ibaret icazet çeşitlerindenidir. Şeyh, kendi şeyhinden icazet yoluyla aldığı hadislerin rivayet edilmesine icazet verir. İcazetinde bunu belirtecek şekilde **eceztuke mucâzâti** veya **eceztuke cemî'a mâ ucize li rivâyetuhû** gibi eda lafızları kullanır. Caiz oluşu ihtilaflıdır.

İDÂL (الإبدال) - Bk. Mu'dâl.

İDRÂC (الإدراج) - Sözlükte dürmek, biriktirmek, bir şeyi bir şeye eklemek, bir nesneyi başka bir nesneye katmak, sokmak manalarına gelir. (Kamûs, 1/396).

Hadis terimi olarak idrac, ravinin rivayet ettiği hadisın metnine veya senedine aslından olmayan sözler sokmasına denir. Ravinin bilerek veya bilmeyerek hadise ilave ettiği bu sözler başka raviler tarafından rivayet edilir ve hadisın aslında olmadığı halde ona eklenmiş olur. Bir başka deyişle bir hadisın ravilerinden biri herhangi bir maksatla onun metni veya senedine bazı sözler katar. Bu katma işine idrac adı verilir. Hadisi o ravidan rivayet edenler bunun farkına varmazlar. Sanırlar ki o ilave hadisın aslındandır. Hz. Peygambere veya ilk kaynağına aittir. Dolayısıyla hadisi, ilave edilen sözlerle birlikte rivayet ederler. Böyle rivayet edilen hadislere **mudrec** adı verilir.

Bu tariftan anlaşılacağı gibi idrac hadisın isnadında veya metninde yapılır. Hadisın isnadına başka sözler sokulmasının belli başlı sebepleri şunlardır:

a) Ravi çeşitli isnadlarla bir hadis ıtır. Bir başka ravi o hadisi senedleri arasındaki farkı belirtmeden bütün isnadlarını birleştirerek rivayet eder. Dolayısıyla rivayet ettiği isnadda olmayan öbür isnadlara ait sözleri de ona katmış olur.

b) Isnadde açıklama yapmak maksadıyla başka sözler ekler.

Metinde idracın belli başlı sebepleri ise şunlardır:

a) Metinde açıklama yapmak,

b) Ravi iki ayrı senedle iki ayrı hadis rivayet eder. Ondan rivayette bulunan bir başkası aynı hadisi senedlerden biriyle ve iki metni birbirine katarak nakleder. Bu durumda isnadıyla naklettiği hadise ikinci hadisin metninden eklemiş olur.

c) Şeyh senedi söyler, durur. Bir açıklama yapar veya başka bir şey söyler. Hadisi işitenler o sözü hadisin metninden sayar ve rivayette bulunurlar. Böylelikle isnada aslında olmayan metni idrac etmiş olurlar. Bunun mühim bir misalini el-Hâkimu'n-Nisabûri'nin naklettiği şu olay teşkil eder:

Meşhur hadiscilerden Şerik bir gün taleberine hadis yazdırmaktadır. Önce, "A'meş-Ebu Sufyân - Câbir Kale, Kale Resûlullah (s.a.s)" diyerek isnadını söyler ve talebelerinin yazması için susar. Tam bu sırada hadis meclisine Sâbit b. Musa isimli biri girer . Sabit, nur yüzlü bir gençtir. Şerik, sustuğu an onu görür. Yüzünün parlaklığını kasederek "Gece namazını çokça kılanın yüzü gündüzleri parlak olur." der. Sâbit, isnad söylenip tam, "Hz. Peygamber (s.a.s) buyurdu ki" dendiği an içeri girip böyle bir sözle karşılaşınca zanneder ki bu sözler Şerik'in daha önce söylediği isnadın metnindir. Dolayısıyla Şerik'in bu sözünü yazdırdığı isnadla rivayet eder. (İbn Mâce, 1/422).

Bir hadise ravisi tarafından bazı sözler sokularak idrac yapıldığı dört şekilde anlaşılır:

1. İdrac edilen kısmı belirleyen bir başka rivayetin bulunmasıyla, Meselâ, Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir:

اسبغوا الوضوء ويل للعقاب من النار

"Abdesti güzelce alınız... *O abdest alırken iyice yıkanmayan topukların Cehennemden çekeceği var!*"

Bu hadisin ilk kısmı ravi Ebu Hureyre'nin sözüdür. Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait ikinci

kısma idrac edildiği başka rivayetlerden anlaşılır. Bunlardan Buhârî'nin rivayeti şöyledir:

... حدثنا محمد بن زياد قال سمعتُ ابا هريرة . وكان يرينا والناس يتوضئون من المطهرة قال : اسبغوا الوضوء فان ابا القاسم صلى الله عليه وسلم قال : ويل للعقاب من النار .

"... Muhammed b. Ziyad anlatır: Bir gün mataradan abdest alıyorduk, Ebu Hureyre yanımıza uğradı. Şöyle dedi:

"Abdesti güzelce alın; çünkü Ebu'l-Kasım (Hz. Muhammed (s.a.s)) şöyle buyurdu: *"Abdest alırken güzelce yıkanmayan topukların Cehennemden çekeceği var!"* (Buhârî, 1/49). Müslim'in İbn Amr'dan rivayeti ise şöyledir:

عن عبد الله بن عمرو قال : تخلف النبي صلى الله عليه وسلم في سفر سافرائه . فادركنا وقد حضرت صلاة العصر فجعلنا نمسح على أرجلنا . فنادى : ويل للعقاب من النار .

"Abdullah b. Amr'dan rivayete göre şöyle demiştir: "Yaptığımız seferlerden birinde Hz. Peygamber (s.a.s) bizden geri kadı. İkinci vakti girmişti ki bize yetti. Biz hemen abdest almaya başladık. Acele ediyor; ıslak elle ayaklarımızı sıvazlıyorduk. Hz. Peygamber bu halimizi görünce (yüksek sesle), *"O iyi yıkanmayan topukların Cehennemde çekeceği var!"* diye bağrdı." (Müslim, Tahâre, 9).

Her iki rivayet de idrac edilenle karşılaştırılırsa "abdesti güzelce alın" manasına gelen kısmın hadisin aslından olmadığı anlaşılır.

Hz. Aişe'nin Hz. Peygambere ilk vahiy gelişine dair meşhur hadisin bir fıkrası şöyledir:

ثم حُبب إليه الخلاء وكان يخلو بغار حراءٍ فيتحنث فيه . وهو التعبد . الليالي ذوات العدد ...

"Sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e yalnız kalmak sevgisi verildi. Artık Hira (Dağındaki) mağaraya çekilir; birkaç gün tēhannūs ederdi. Tehannūs ibâdet de-

mektir." (Buhâri, 1/3). Bu hadisdeki "ve huve't teabbudu" sözleri İbn Şihab ez-Zuhrî'nin idracıdır. "fe-yetehannesu" kelimelerinin manasını açıklamak için idrac edilmiştir. Bu kısım, ilk vahyin gelişini anlatan rivayetlerin çoğunda yoktur. Rivayetlerin karşılaştırılması halinde durum ortaya çıkar. Ayrıca aynı kısmın hadise sonradan dahil edildiği Buhârî'nin başka bir rivayetinde والتحنُّ التَّعْبُدُ وقال : ... "(İbn Şihab) dedi ki, "hadisde geçen tehannüs, teabbud manasıdır" (Buhârî, 6/88) denilerek açıklığa kavuşturulmuştur.

2. Hadisi rivayet eden ravinin sözleri ile. İbn Mes'ud'un şu hadisi buna misaldir.

عن عبد الله قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من مات يشرك بالله شيئاً دخل النار . وقلت أنا : ومن مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة .

"Abdullah (b. Mesud) dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim Allah'a herhangi bir şeyi şirk koşacak olursa Cehenneme girer." buyurdu. Ben de derim ki "Allaha herhangi bir şeyi şirk koşmadan ölenler ise Cennete girerler" (Buhârî, 2/69).

Hadisde İbn Mes'ud, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadisini rivayetten sonra "ben de derim ki" diyerek kendi fikrini söylemiştir. Aynı kısım bir başka rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) bir söz buyurdu, bende ona bir söz ekledim." şeklindedir. Üçüncü bir rivayette ise sadece Hz. Peygambere ait kısım nakledilmiştir. (Tedrîb, 1/269). Bütün bu rivayetlerden ikinci kısmın İbn Mes'ud'a ait olup Hz. Peygamberin hadisine idrac edildiği anlaşılar.

3. İdracın farkına varan bir muhaddisin haber vermesiyle. Yine İbn Mes'ud'dan rivayet edilen teşehhüd hadisi de buna misaldir:

... وإن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذ بيد عبد الله فعلمه التشهد في الصلاة فذكر مثل دعاء حديث الأعمش إذا قلتَ هذا أو قضيتَ هذا فقد قضيتَ صلاتك . إن شئتَ ان تقوم قم ، وإن شئتَ ان تقعد فاقعد .

"Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s) Abdullah b. Mes'ud'un elini tutarak ona namazda teşehhüd için oturulduğunda (okunacak duayı) öğretti. İbn Mes'ud Hz. Peygamber'in öğrettiği teşehhüd duası olarak A'meşin hadisinde geçen duanın aynısını zikretti. (Sonra da şöyle dedi): Bunu söyledikten (veya yaptıktan) sonra namazını kılmiş olursun. Kalkmak istersen hemen kalkarsın; oturmak istersen oturursun." (Ebu Dâvud, 1/593).

Ebu Davud'un süneninde merfu kısmı ile İbn Mes'ud'un sözleri ayrılmadan rivayet edilen bu hadisde idrac olduğu ed-Dârekutnî, el Hâkimun - Nisâbüri, el-Hatibu'l-Bağdâdî gibi âlimlerin haber vermesiyle anlaşılmıştır.

4. İdrac edilen kısmın Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olduğunu aklın kabul etmemesiyle. Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu hadis de buna misaldir:

للعبد المملوك أجران . والذي نفسى بيده لولا الجهاد فى سبيل الله والحج و برأى لا حيت أن اموت وأنا مملوك .
"Köle için iki kat ecir vardır. Hayatım kudreti altında olan (Allah'a) yemin ederim ki, Allah yolunda cihad etmek, haccetmek ve anamın gönlünü hoş tutmak olmasaydı, ben de köle olarak ölmeyi isterdim."

Bu hadisin "köle için iki kat ecir vardır" kısmı Hz. Peygambere aittir⁽¹⁾. İkinci kısmı ise Ebu Hureyre'nin sözüdür. Bu kısmın Hz. Peygambere ait olması aklen imkânsızdır; çünkü hayatı boyunca kölelikle mücadele etmiş olan Hz. Peygamber'in köle olarak ölmeyi istemesi akla uygun düşmez. Kaldı ki henüz çok küçükken annesi ölmüştü. Yetim olarak büyüyen bir kimsenin annesinin gönlünü hoş tutmaktan söz etmesi de abes düşer.

Şu da var. Hadisin ikinci kısmının Ebu Hureyre'nin idrac edilmiş sözü olduğu sahih-i Müslim ve Müsned rivayetlerinde "...Ebu Hureyre'nin canı kudreti altında olan Allah'a yemin ederim ki..." ibaresinden de anlaşılmaktadır.

Hadisin sened veya metnine aslından ol-

mayan sözler idrac etmenin hükümüne gelince üç esasta özetlenebilir:

a) İdrac, hadiste bulunan bir kelime veya ibareyi açıklamak veya başka bir açıklama yapmak maksadıyla yapılırsa caizdir. Ne var ki idrac yapanın bunu açıklaması gerekir.

b) Kasıtsız olarak yanılma sonucu idrac yapılmışsa, yanılan ravi için kusur teşkil etmez. Fakat yanılması sık sık olur ve hadise başka sözler karıştırması fazlalaşırsa zabtına dokunur.

c) Kasden bilerek ve isteyerek yapılırsa haramdır. Kasıtlı olarak idrac yapan ravi, adalet vasfını kaybeder.

(1) Krş., Müslim, eymân 11; Müsned, 2/330, 402.

İFRÂD (الإفراد) - Tek, yalnız manasına gelen ferdle alakalı olarak ayırmak demektir. Belli bir konudaki hadisleri ayrı bir kitapda toplamak veya hadis ilminin belli bir konudaki hadisleri ayrı bir kitapda toplamak veya hadis ilminin konularından birine dair müstakil kitap telif etmek manasında kullanılmıştır. İfradu'l-hadis tabiri ise başlangıçta sahabe kavipleri ve tâbii fetvaları ile birlikte tedvin edilmiş olan hadisleri ayrı ayrı kitaplarda toplamak işine denilmiştir. (Tevcih, 8).

İHÂLE (الإيالة) - Sözlükte bir nesneyi boşaltıp dökmek manasına gelen bir tabirdir. (Kâmus, 3/387). Hadis Usulünde bir hadisin illetini beyan etme yollarından birine denir. (Ref, 61).

İHBÂR (الإخبار) - Haber vermek, bir haberi nakletmek manasına "habera" aslından if'al babına aktarılmış masdardır. Hadis Usulünde tahdis müradifi olarak bir ravinin rivayet ettiği her hangi bir hadisi **ah-beranâ**, **ahberanî** lafızlarından biri ile nakletmesine denir.

Rivayette kullanılan ihbâr ile tahdis, bir başka deyişle hadisi haddesena veya ah-

berane lafızlarından birini kullanarak rivayet etmek arasında umum-husus münasebeti görülmeye başlanmıştır. Buna göre her tahdise ihbar denilebilmiş ise de her ihbara tahdis denilememiştir. (Tecrid Mukaddimesi, 403).

İHRÂC (الإخراج) - Bk. Tahrîc.

İHTİCÂC (الاحتجاج) Bir meseleyi açıklığa kavuşturup isbat etmek üzere hüccet getirmeye, bir şeyi delil getirerek hüküm vermeye denir.

Hadis ilminde bu manada herhangi bir şer'i meselede hadisi delil olarak kullanmaya, diğer bir deyişle hadisten hüküm çıkarmaya denilmiştir.

İHTİLÂFU'L-HADİS (اختلاف الحديث) - Sözlük manasıyla hadislerin ihtilafı demek olan ihtilafu'l-hadis tabiri esas itibarıyla dış görünüş bakımından birbirine zıt görünen ve sahih olarak rivayet edilmiş hadislere denir. Hadis ilminin önemli konularından biridir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'den sahih olarak rivayet edilen hadisler arasında dışardan birbirlerine aykırı görünenler vardır. meselâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hadislerinin yazılmasına izin vermediğini gösteren hadislerle müsaade ettiği bildirilen hadisler birbirlerine aykırıdır. Bazı sebeplerden doğan bu aykırılığa ihtilafu'l-hadis adı verilir. **Muhtelefu'l-hadis** denildiği de olur. Böyle hadisleri inceleyen hadis âlimleri araları birleştirilenlerle birleştirilemeyenleri ayırmışlar; birleştirilemeyenlerden birini tercih edebilmek için gerekli kaideleri tesbit etmişlerdir. Bunların hepsi hakkında muhtelefu'l-hadis maddesinde yeterli bilgi verileceğinden burada bu kadarla yetiniyoruz. (Bk. Muhtelefu'l-Hadis).

İHTİLÂT (الإختلاط) - Karıştırmak manasına "halt" aslından iftial babında

mastardır. Karışmak demektir. Kişinin akıl ve şuuru bozulmak manasında kullanılır. (Kamus, 2/469). Uşulu hadis terimi olarak, **metain-i aşeredan sũ'u'l hıfz** (kõtu ezberleme) ve **kesretu'l-galat** (çok hata yapmak) la ilgilidir ve ravinin akli melekelerinin zayıflaması sonucu şuurunun karışmasıyla rivayet ettiği hadislerin farkında olmamasıdır. İhtilat sonucu hafızasını kaybeden, hadislerini karıştıran raviye **muhtelit** denir.

İhtilat, hadis rivayetinin sağlam bir şekilde yapılabilmesi açısından muhadislerin üzerinde dikkatle durdukları önemli bir konudur; zira sika olarak bilinen bir ravinin ihtilata maruz kaldığı bilinmezse, ihtilattan sonra rivayet ettiği hatalı hadisler, ravi sika olarak bilindiğinden, sahih kabul edilir. Halbuki ravi ihtilattan sonra sikalık vasfını kaybetmiştir.

Ravide ihtilat daha çok yaşlanmak yüzünden hafıza kuvvetinin zayıflaması üzerine görülür. Akli oynatmak veya hastalık da ihtilat sebebidir.

Aslında sika oldukları halde ömürlerinin sonlarına doğru ihtilata maruz kalan ravilerin en meşhurları Ata İbnu's-Sâ'ib es-Sekafi, Ebu İshâk Amr b. Abdillâh es-Sebî'i, Sa'id b. Ebî Arûbe, İmam Mâlik'in şeyhi Rebî'atu'r-Rey, Sufyân b. Uyeyne, Abdurrezzâk b. Hemmâm, Suheyl bir Ebî Sâlih, Abdurrahmân b. Abdillâh el-Mes'ûdi gibileridir.

Atâ İbnu's-Sâ'ib, Enes b. Mâlik ve babasından rivayetleri olan tabiidir ve hadiste sikadır. (Tehzib, 7/203,4). Fakat ömrünün sonlarında ihtilata uğramış ve hıfzı bozulmuştur. Bu sebepten dolayı Ahmed b. Hanbel, Atâ'dan ihtilata uğramasından önce rivayet edilmiş olan hadislerin sahih; son günlerinde işitilenlerin ise işe yaramaz olduklarını söylemiştir. (Mizân, 3/70,1). Suheyl b. Ebî Sâlih de ihtilata maruz kalmadan önce hadisleri makbul tutulan bir ravidir. Ancak kardeşinin ölümü üzerine çok üzölmüş ve ezberlediği hadislerin çoğunu unutmuştur. (Mizân, 2/343). Rivayete göre

Abdurrahmân b. Abdillâhi'l-Mes'ûdi de önceleri hadis imamı sayılırken kölesinin on bin dirhem parasını çalarak kaçtığını haber verdiklerinde aklını bozmuş, şuurunu karışmıştır. (Mizân, 2/574).

İhtilata uğramış ravilerin hadisleri merduddur. Bunda âlimlerin görüş birliği vardır. Ancak ihtilat vaki olmadan önce sika olan ravinin hadisleri ihtilattan önce rivayet edildiği bilinirse makbul olur. Eğer ihtilattan sonra rivayet edildiği malum olursa reddedilir. Bunda da âlimlerin görüş birliği vardır. İhtilattan önce mi, sonra mı rivayet edildiği bilinmeyen hadisleri hakkında tevakkuf edilir; yani kabul veya red hükmü verilmez. Aynı şekilde ihtilatında şüpheli edilen; bir başka deyişle ihtilata ma'ruz kalıp kalmadığı kesin olarak bilinmeyen ravinin hadisi hakkında da kabul veya red hükmü verilmez.

İhtilata ma'ruz kalan raviden rivayet edilen haberin ihtilattan önce mi sonra mı rivayet edildiği hakkındaki hüküm ondan vasıtasız olarak hadis alanların hallerini araştırmakla bilinir. İhtilata uğramış muhtelif raviden rivayet edenlerin nerede, ne zaman ve nasıl rivayette bulundukları bilinirse verilecek hüküm kolaylaşır. Bunlar şüpheli veya müphem kalırsa yine tevakkuf hükmü devam eder. Muhtelitten rivayet edenlerin kimi yalnız ihtilattan önce; kimi sadece ihtilat vaki olduktan sonra; kimi de her iki devrinde rivayette bulunmuş olur. Bu durum ekseriya hadis münekkidlerinin malumudur. Her iki halde hadis alanlar içinde rivayetini" bunu ihtilattan evvel aldım"; yahut, "İhtilattan sonra aldım" diyerek açıklayanlar vardır. (Tecerid Mukaddimesi, 1/333,4). Meselâ sika ravilerden olup da ihtilat yüzünden zayıf duruma düşenlerden yukarıda adı anılan Atâ İbnu's-Sâib'den Şu'be, Sufyân'u's-Sevri ve Hammad b. Zeyd'in rivayetleri ihtilattan öncedir. Bu itibarla bu üç ravinin Atâ'dan rivayetleri makbuldür. Yalnız Şube'nin ihtilattan sonra dinlediği iki hadis ayrıdır. Cerir b. Abdülhamid, Abdulvâhid b. Zeyd, Hüseyim b. Beşir es-

Sulemî ve Hâlid b. Abdillâh el-Yeşkurî ise hem ihtilattan önce, hem de sonra Atâ'dan hadis dinlemişlerdir. Ne var ki Ebu Avâne ondan hangi devrinde rivayette bulunduğunu açıklamamıştır. Bu itibarla onun tarikından gelen Atâ rivayetleriyle ihticac uygun görülmemiştir. Önceki üç tarikten gelenlerse makbul tutulmuştur. (**Tedrib**, 2/372).

Sa'id b. Ebî Arûbe de ezberinden rivayette bulunan ve zamanında Basra'da önde gelen muhaddislerdendir. Bir rivayete göre 145 yılında diğer bir rivayete göre ise vefatından 20 yıl kadar önce ihtilata maruz kalarak hafızası bozulmuştur. Bu yüzden kendisinden ihtilattan önce rivayet eden meselâ Yezid b. Zurey'in rivayetleri makbuldür. Abde b. Suleyman'ın rivayetleri ihtilattan sonra olduğu için reddedilir. (**Mizân**, 2/151).

İhtilata maruz kalmış raviler hakkında müstakil kitaplar tasnif edilmiştir. Bunlar arasında anılmaya değer olanlar Ebu Bekr Muhammed b. Musa'l-Hâzimi'nin, Salâhuddin Ebu Saïd Halil b. Keykeldî'l-Alai'nin tasnifleri ile Sıbtubnu'l-A'cemî lakabıyla meşhur Burhanuddîn, İbrahim b. Muhammed (Burhanu'l-Halebî)'nin **el-İğtibât bi-ma'rifeti men Rumiye bi'l-ihtilat**'ıdır. (**Esmâ**, 1/19).

İHTİSÂR-I HADİS (اختصار الحديث) - İhtisar, sözlük bakımından kısaltmak, bir nesneyi sadece bir şeye mahsus kılmak manalarına gelir. İhtisâr-ı hadis ise bir hadisin bir kısmını alıp bir kısmını bırakmaya denir. **Harm** ve **taktî**, ihtisar-ı hadis şekillerindendir.

Bir hadis bazen çok uzun olur. Bazen vuruş sebebi veya başka olayla birlikte rivayet edilir. Bunun sonucu olarak metinde Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait kısımla beraber başkalarına ait sözler de bulunur. Bazen de bir hadis içinde birkaç konuda hükümler yer alır. Bir muhaddis böyle bir hadisi kitabına yazarken duruma göre bir kısmını alır, bir kısmını bırakırsa buna hadisin ihtisar edilmesi adı verilir.

Bir hadisin ihtisar edilerek sadece belli bir bölümünü alıp kalan kısımlarını bırakmak metod yönünden faydalı görülmüş ve bu yüzden muhaddisler tarafından çokca tatbik edilmiştir. Hükmü, başka deyişle caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır ve neticede dört görüş ortaya çıkmıştır:

Birinci görüşe göre hadisin ihtisar edilmesi caiz değildir. Bu, hadislerin manasıyla rivayet edilmesini caiz görmeyenlerin görüşüdür. Bu görüşde olanlara göre hadisin bir kısmını hafzedilen muhaddis mânâsını bozabilir ve kimse bunun farkına varmaz. Nitekim meşhur muhaddislerden Utbe, Abdullah İbni'l-Mubârek'e Hammad b. Seleme'nin bile hadisi ihtisara kalkıştığı zaman manasını bozduğundan bahsetmiş, Abdullah "farkına vardın mı?" sorusuyla onu doğrulamıştır. Demek oluyor ki, Hammad b. Seleme çapında bir muhaddis bile hadisi ihtisar ettiği zaman manasının, en azından esprisinin bozulmasına mani olamamaktadır. Bu önemli sebepten, İmam Malik Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözül olan hadislerin ihtisar edilmesine cevaz vermemiştir. Abdulmelik b. Umeyr ise hadisin tek harfinin bile hafzedilmesini caiz görmemiştir.

İkinci görüşe göre ihtisâr, mutlak olarak caizdir. Ancak şu kayıtlarla ki hadisin alınan kısmı istisna, şart ve ceza gibi hafzedilen kısımla alakalı olmamalıdır. Bir diğer ifadeyle ihtisâr alınmayan kısımda, alınan kısmın manasına tesir edecek bir harf dahi olmamak şartıyla caizdir. Hafzedilen kısmın özellikle hadisin taşıdığı hükmü ihlal edecek mana bozulmasına yol açması halinde ihtisârın memnu olduğunda ittifak vardır.

Üçüncü görüşe göre ise ravinin ya kendisi ya da başkası hadisi daha önce tam olarak rivayet etmişse ihtisâr edilmesi câizdir. Ne kendisi ne de bir başkası önceden rivayet etmediği takdirde caiz değildir.

Dördüncü görüşe gelince buna göre hadisi ancak, alim bir muhaddisin ihtisar etmesi caizdir. Bu halde de hafzedilen

kısımın nakledilen kısımla mana bakımından hiç bir ilgisi olmaması, hadisin mana bütünlüğünün bozulmaması ve delâletinde ihtilaf hasıl olmaması şarttır. (Aynî, 1/342). Bu görüş Cumhurun, muhakik Fkâh ve Uusul alimlerinin görüşüdür. Abdullah İbnu'l-Mübârek'in "hadis ihtisar etmeyi bize Sufyan öğretti." sözü bu manaya alınmalıdır. (Tedrib, 2/103,4).

Bu şartların söz konusu olduğu yerde hadislerin manasıyla rivayetini caiz görmeyenlere göre de ihtisârın caiz olması icap eder; zira bu takdirde hadisin hazfedilen kısmı ile alınan kısmı ayrı ayrı iki müstakil haber hükmünde olmuş olur. Yine bu takdirde rivayette ihtisâr ancak, işitmediğini ziyade, yahut işittiğini eksik rivayet etmesi hatıra gelmeyen hadis ilmindeki mevkii yüksek, zabt ve itkan ile meşhur olan muhaddis için caiz görülmüş demektir. (Tecrid Mukaddime-si, 470).

İHTİSÂRU'L-HADİS (اختصار الحديث) - Bk. İhtisâr-ı Hadis.

İHVE VE AHAVÂT (الإخوة والأخوات) - Kısaca "Kardeş raviler" manasına gelir. Baba isimleri bir olan ravilerin hangilerinin kardeş olduklarını, hangilerinin olmadığını açıklayan ilim dalıdır.

İsnadlarda yer yer rastlanan baba isimleri aynı olan raviler konusu, hadis ravilerinin isim ve neseblerinin tesbiti yönünden önemlidir; zira nice raviler vardır ki, baba isimleri aynı olduğu halde kardeş değildirler. Buna göre denilebilir ki, ravilerin kimliklerinin tesbiti biraz da aralarında baba isim benzerliği bulunanların kardeş olup olmadıklarının açıklık kazanmasıyla kolaylaşır.

İbnu's-Salâh, kardeş ravilere ayırdığı bölümde misalleri vermiştir:

Sahabeden iki kardeş olanlar: Abdullah b. Mes'ud, Utbe b. Mes'ud; Zeyd b. Sâbit, Yezid b. Sâbit.

Tabî'inden iki kardeş olanlar: Ebu Mey-

sere Amr b. Şurahbîl, Erkam b. Şurahbîl. Her ikisi de İbn Mes'ûd'dan hadis alanların başında gelir. İbn Mes'ûd ashâbından Hüzeyl b. Şurahbil ve Erkam b. Şurahbîl isimli iki kardeş daha vardır.

Üç kardeş olan raviler: Sehl b. Hanûf, Abbâd b. Hanûf, Osman b. Hanûf; Amr b. Şu'ayb, Ömer b. Şu'ayb, Şu'ayb b. Şu'ayb.

Dört kardeş olan raviler: Suheyl b. Ebî Sâlih ez-Zeyyâd; Abbâd da denilen Abdullah b. Ebî Sâlih; Muhammed b. Ebî Sâlih; Sâlih b. Ebî Salih.

Beş kardeş olanlar: Adem b. Uyeyne, İmrân b. Uyeyne, Muhammed b. Uyeyne, Sufyân b. Uyeyne, İbrahim b. Uyeyne.

Altı kardeş olan ravilere misali ise Sîrîn'in Muhammed, Enes, Yahya, Ma'bed, Hafsa ve Kerîme adlı altı çocuğu teşkil eder. (Marife, 155). *لبيك حقاً حقاً تعبداً ورعاً* "Gerçekten emrine uydum huzuruna geldim. Sana kul olarak ibadet için huzuruna geldim ya Rab" hadisi Muhammed - Yahya - Enes - Enes b. Mâlik isnadiyla rivayet edilmiştir ki, üç kardeş birbirlerinden nakletmişler demektir.

Yedi kardeş olan ravilere misal olarak ise en-Nu'man b. Mukarrin ile beş kardeşi Ma'kil, Akil, Suveyd, Sinan, Abdurrahman verilmiş, yedinci kardeşin ismi zikredilmemiştir. (Ulûm, 279, 81).

İKLÂL-İ HADİS (إقلال الحديث) - "Kalle" fiilinin if'al babından mastarı olan iklâl, azaltmak manasına gelir. İklâl-i hadis ise **İKSÂR**'ın zıddı olarak az hadis rivayet etmek anlamında bir tabirdir. Başta sahabiler olmak üzere ravilerin az sayıda hadis rivayet etmelerini ifade eder. Söz gelimi İbn Sa'd'a göre Havtu'l-Abdi isimli ravi **kalîlu'l-hadîs**ti. (Tabakât, 6/206). Bu demektir ki Havt, hadisle az meşgul olmuş; birkaç hadis rivayet etmekle yetinmiştir.

Kesin olmamakla beraber azlık konusunda ölçü olarak bin rakamı esas alınmış ve bu rakamın altındaki sayıda hadis ri-

veyeti iklâl sayılmıştır. Nitekim rivayet ettiği hadislerin sayısı bin rakamına ulaşmayan sahabilere **el-Mukillûn** denilmiştir.

İKRÂR (الإقرار) - Kabul ve ikrar etmek anlamını veren bu tabir hadis usulü ilminde muhaddisin kendisine okunan hadisleri kabul etmesine denir.

Şeyhe okunan hadisler, okuyan kimsenin (karinin) şeyhten icazeti yoksa rivayet edilemez. Ancak şeyh o hadislerin o kari tarafından kendisine okunduğunu ikrar ederse o zaman kârinin o hadisten rivayet etmesi mümkün hale gelir. el-Hatibu'l-Bağdâdî bu konuya yer vererek şöyle der:

"Bazı hadisçilerle zâhiri alimler şeyhe hadislerini okuyan karinin okuduğu hadisleri rivayet etmesinin ancak şeyhin ikrarından sonra caiz olacağını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda bizim görüşümüz şudur:

Karinin şeyhe okuduğu hadisleri ondan rivayet etmesi ancak şeyhin kendisini hadis kıraatine vermesi, okunanları zorla değil kendi isteğiyle dinlemesi ve gâfil olmayıp uyanık bulunması halinde - kendisine okunması sebebiyle - caiz olur. Bu durumda şeyhin kendisine okunan hadisleri dikkatle dinlemesi onun ikrarı yerine geçer. Bununla birlikte kari, hadis okumayı bitirince **kemâ kara'tu aleyke** (sana okuduğum gibi değil mi?) der de şeyh ikrar ederse kanaatimizce daha uygun olur." (Kıfâye, 408, 9).

İKSÂR-I HADİS (إكثار الحديث) - İksâr, çoğalmak, çok olmak, artmak manasında "kesure" kök fiilinin if'al babındandır.

İksâr-ı hadis, iklâl-ı hadisın zıddıdır ve fazla hadis rivayetini dile getiren bir deyimdir. Özellikle bir kısım sahâbenin Hz. Peygamber (s.a.s)'den fazlaca hadis rivayet etmelerini ifade eder.

Kesin olmamakla birlikte fazlalık konusunda ölçü olarak bin rakam esas

alınmış; bu rakamın üstünde hadis rivayeti iksâr kabul edilerek binin üzerinde rivayeti olan sahabeye **el-Muksirûn** (çok sayıda hadis rivayet edenler); rivayet ettiği hadisler binin altında olanlara ise **el-Mukillûn** (az sayıda rivayet edenler) denilmiştir. (Bk. el-Muksirûn).

İLÂHÎ HADİS (الحديث الإلهي) - Bk. kudsi Hadis.

İLHAK (الإلحاق) - Lazım (geçişsiz) ve mütea'ddî (geçişli) olarak kullanılır. Sözlükte ardından yetişmek ve yetiştirmek manalarına gelir (Kamus, 3/49).

Hadis ilmi deyimi olarak ilhak, hadis yazarken yazılması icap ettiği halde yanlışlıkla yazılmayan kelime ve cümleleri sonradan sayfa kenarına yahut satır aralığına yazmaya denir. (Bk. Lahak).

İ'LÂL (الإعلال) - İletini ortaya çıkarmak anlamına gelen tabirdir. Hadis Usulünde bir hadisın senedinde veya metninde bulunan ve dışardan farkedilemeyen illet denilen gizli kusuru ortaya çıkarmaya, veya onda böyle bir kusurun olduğuna hükmetmeye denilmiştir.

İ'LÂMU'Ş-ŞEYH (إعلام الشيخ) - Hadis şeyhinin bir hadisın veya hadislerin yazılı olduğu kitabın falan şeyhden rivayeti olduğunu talebeye bildirmesinden ibaret **tahammulu'l-ilm** metodlarından biridir. Şeyh yazdığını hadisi veya içinde rivayet ettiği hadisler bulunan bir yazılı metni "bu benim falandan rivayetimdir" diyerek talebeye ilan eder. Şu var ki gerek **icâzet**, gerekse **mukâtebe** yoluyla hadis rivayetinde açıkça veya zımnen rivayete izin bulunduğu halde i'lâmu's-şeyh böyle değildir. Bunda icazete, yani hadisleri rivayete izin verildiğine işaret eden bir husus yoktur.

İ'lâmu's-şeyh, hadis rivayetine izin vermek manasına gelmediğinden şeyhin

"bu benim rivayetim" diyerek şeyhinden rivayetini açıklamasının talebenin rivayetine yeterli olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Nitekim hadis alimleri, fakihler ve usulcülere göre talibin, şeyhinin kimden rivayet ettiğini bildirdiği hadisi rivayet etmesi caizdir. İbn Cureyc, Abdullah b. Ömer el-Umerî, er-Râmehurmuzî, Şafiilerden Ebu'n-Nasr es-Sabbağ, Mâlikilerden Ebu'l-Abbâs el-Velid b. Bekr el-Gamrî ve Abdulmelik b. Habib ve usul âlimi Fahrüddin er-Razî bunlardandır. Hatta er-Râmehurmuzî ile bazı zâhiri alimler şeyhin "bu benim rivayetimdir" dedikten sonra "onu benden rivayet etme" veya "bunu benden rivayetine izin vermiyorum" diyerek rivayete müsaade etmese bile yine de talibin ondan rivayeti caiz olur" demişlerdir. Kadı İyad ise bu görüşü naklettikten sonra şöyle der: "Bu görüş sahihtir. Başka nazar gerektirmez; çünkü şeyhin hadisde hiçbir illet veya şüphe yokken tâlibi onu rivayetten men etmesi müessir değildir; zira hadisi ona tahdis etmiştir. Bundan dönmesi olmaz." (İlmâ, 110).

Bununla birlikte şeyhin hadisin ve kitabın kimden rivayet edilmiş olduğunu mücerred ilâm etmesi ile rivayet caiz olmaz. Nitekim İmam Gazâlî, İbnu's-Salâh ve ona tabi olarak en-Nevevî bu görüştedirler. İmam Gazâlî şeyhinle rivayetinin caiz olmayabileceğini söyler. İbnu's-Salâh ile en - Nevevî ise şeyhin kimden rivayeti olduğunu mücerred bildirdiği hadislerin senetleri sahih olduğu takdirde bunlarla amel etmesinin vacip olduğuna kaildirler. (Ulûm, 157).

İLHÂM (الإلهام) - Aslı bir nesneyi yutturmak manasına if'al babından masdardır. Dinî terim olarak Allah Teâlâ'nın kulun kalbine bir nesneyi ilka ve telkin etmesi manasınadır. (Kamus, 3/562). Özellikle Peygamberlerin kalbine bir şeyin bir defada ve suratle bildirilmesi olup, vahy mertebelerindendir.

Hadis İlminde Allah'ın Peygamberlerinin kalbine bir fikri ilka etmesi vesilesiyle geçer. Hz. Peygamber (s.a.s) kalbine ilka

edilen fikri dile getirmiştir. Böyle Allah'tan ilham yoluyla kalbine koyduğu fikri Peygamberin dile getirmesi şeklinde oluşan hadislere **kudsî hadis** adı verilmiştir.

İLELU'L-HADİS (علل الحديث) - İlelu'l-hadis, hadislerin illetleri manasına gelir. Terim olarak hadislerde bulunan herkesin anlayamayacağı ve dışardan farke dilmeyen, illet denilen gizli kusurları konu olarak alan, bunları inceleyen ilme denir.

İllet maddesinde söz konusu edildiği gibi, dış görünüşü itibariyle herhangi bir kusur taşımayan hadisin, gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli kusuru isnadında olabildiği gibi metinde de bulunabilir. Her iki halde de dışardan farke dilemez. Böyle olunca hadis illetlerini farketmek kadar açığa çıkarmak çok zor bir iştir. İbn Haceri'l-Askalâni merhum "illet, hadis ilimlerinin en karışık ve en ince kısımlarından biridir. Bunu ancak Allah'ın geniş bir anlayış, güçlü bir hafıza, ravilerin dereceleri hakkında tam bir bilgi, isnad ve metinler hakkında kuvvetli bir meleke bahsettiği kimseler anlayabilir" diyerek bu zorluğa işaret etmiştir.

Ne kadar zor olsa da, hadis illetini öğrenmek erbabına zevkli gelir. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî, "Bir hadisin illetini öğrenmek bende olmayan yirmi hadisi yazmaktan daha ziyade hoşuma gider" demiştir.

Hadis illetini açığa çıkarmak da erbabına kolay gelir. Bunun için hadisde en az hafızlık derecesine yükselmiş, keskin zekâ ve ihata kabiliyetine sahip mutkin bir muhaddis illetini tesbit etmek istediği hadisin bütün tarıkları bir araya toplanmadıkça hadisdeki illet açığa çıkmayacağından kendisine ulaşan bütün tarıklarını bir araya getirir. Her birinin ravilerini teker teker gözden geçirir. Adalet, zabt, hıfz, itkan durumlarını inceler. İsnadlarını, şeyhlerinin isnadlarını

ele alır. Bu araştırma sonunda ravinin hadisi rivayette tereddüd edip etmediğini, kendisinden daha kuvvetli ravilere muhalefedinin olup olmadığını tesbit eder. Aynı şekilde ravinin vehmini, mürsel veya munkatı rivayetleri muttasıl göstermesi yahut da hadisleri birbirine karıştırması gibi bir kusuru varsa açığa çıkarır. Bu merhaleden sonra hadiste illet varsa açığa çıkarmış ve hadis hakkında "illetli" hükmünü vermiş olur. (Tedrîb, 1/252).

Hadis âliminin bir hadis hakkında verdiği "illetlidir" hükmü bir paranın ayarını bilen sarrafı gibi, bilgi, mümarese ve ustalık işidir. O para sanattır. Beriki ise haber ve hadis sanatı. Abdurrahman b. Mehdi bu konuda da "hadis ilmini bilmek bir ilhamdır. Hadis illetlerini iyi bilen birine "fülan sözü neye göre söylüyorsun?" diyecek olursan seni ikna edecek hüccet bulamaz. Halbuki o, nice muhaddislerin vakıf olamadıkları illete vakıf olmuştur" demiştir. İkinci hicri asrın bu meşhur muhaddisi ile birisi arasında geçen şu konuşma da hadis ilmiyle fazlaca meşgul olmanın hadis illetleri konusunda tecrübe kazandıracağına dairdir. Adam soruyor: "Sen şu hadis sahihdir; bu hadis sabit değildir deyip duruyorsun. Bunları neye göre söylüyorsun?" diyor. Cevaba dikkat edelim. "Paralarını muayene için sarrafa götürsen o da "şu para iyidir, bu para kalptir" dese "bunu neye dayanarak söylüyorsun" mu dersin, yoksa dediğine itirazsız inanırmısın?"

- Dediğine inanırım.

- İşte bu da öyledir. Sarrafda para ile fazlaca meşgul olmanın verdiği bir ustalık olduğu gibi hadis âlimi de erbabı ile uzun müddet oturup görüşmüş, uzun boylu tartışmış ve Hadis İlminde büyük bir tecrübe ve derin bilgi sahibi olmuştur."

Benzeri bir olay da Rey'de geçmiştir. Ebu Zur'atî'r-Râzî'nin hadis meclisinde bir gün Muhammed b. Sâlihî'l-Kıylîni isminde biri ona,

- Siz fûlan hadisin, falan hadisin gizli ille-

ti vardır der durursunuz. Deliliniz nedir? diye sorar, Ebu Zur'a,

"Delilimiz şudur: Sen bana illeti olan hadisi sorarsın. Ben de sana illetini söylerim. Sonra Muhammed b. Müslim b. Vare'ye gider, bana sorduğunu söylemeden ona da sorarsın. O da sana diyeceğini der. Daha sonra Ebu Hâtim'e gidersin. O da sana hadisin illetini söyler. Nihayet o hadis hakkında her üçümüzün söylediği sözleri karşılaştırırsın. Eğer aralarında ihtilaf bulursan anla ki herbirimiz kendi keyfince söz söylemiş. Sözlerimizde birlik bulursan bil ki bu ilmin bir hakikatı vardır" cevabını verir. Muhammed b. Sâlih söyleneni yaptıktan sonra üçünün de sözlerinin aynı olduğunu görünce "Bu ilmin ilham olduğuna ben de şahadet ederim" der. (Tecdîd Mukaddimesi, 179).

Hadis alimleri, hadis ilminin her dalında olduğu gibi ilelu'l-hadis konusunda da değerli eserler vermişlerdir. Daha çok 2. 3. ve 4. hicri asırlarda te'lif edilen ve bir kısmı elimize geçmemiş olan bu eserlerin belli başlıları şunlardır:

1. **İlelu Şu'be İbni'l-Haccâc**
2. **İlelu Yahya b. Sa'îd el-Kattân**
3. **el-İlelu'l-Menkûle an Yahya b. Ma'in**
4. **el-İlel: Ali İbnu'l-Medîni**
4. **Kitabu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl: Ahmed b. Hanbel. Ayasofya kütüphanesinde mevcut tek nüshasından Prof. Dr. Talat KOÇYİĞİT ve Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU tarafından neşre hazırlanan bu eser iki cilt halinde neşredilmiştir.**
6. **el-İlel: Muhammed b. İsmail el-Buhârî.**
7. **el-İlel: Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî.**
8. **el-Musnedu'l-Kebîrî'l-Muallel: Ya'kub b. Ebî Şeybe. Tamam değildir. Küçük bir bölümü Beyrut'ta basılmıştır.**
9. **el-İlel: Ebu Bekri'l-Esrem.**
10. **el-İlelu's-Sağîr: (Kitabu'l-İlel, İlelu't-Tirmizî): Ebu İsa Muhammed b. İsa't-Tirmizî. Sunenu't-Tirmizî sonunda Hin-**

distan ve Mısır'da defalarca basılmıştır. İbn Receb lakabıyla meşhur Abdurrahman b. Ahmed b. Receb tarafından şerhedilmiştir. İbn Receb Şerhi de Bağdad'da basılmıştır.

11. **el-İlelu'l-Kebir:** et-Tirmizî. (Dr. Muhammed Mustafa'l-A'zamî son zamanlarda bir nüshasının keşfedildiğini kaydediyor. (el-İlel Muk. , h).

12. **el- Musnedu'l-Kebîru'l-Muallel:** el-Bezzâr.

13. **Kitabun fi İleli'l-Hadis:** Zekeriya b. Yahya es-Sâci.

14. **el-İlel:** Ebubekr Ahmed b. Muh. b. Hârûn el-Hallâl.

15. **İlelu'l-Hadis:** İbn Ebi Hâtîm er-Râzî. İki cilt halinde 1343 de Kahire'de basılmıştır.

16. **el-İlel:** Ebu Ali en-Nisâbüri

17. **Kitabun fi'l-İlel:** Ebu Ali el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Mâsercisî.

18. **el-İlel:** ed-Dârekutnî (Mustatrafe, 111).

İLE'S-SİDKİ MA HUVE (إلى الصدق ما هو) - Sıdk mertebesinde uzak değildir" manasına İbn Ebi Hâtîm'in tasnifinde üçüncü mertebede bulunan **şeyhun** lafzına muadil olarak el-İrakî ile ona tabi olarak es-Suyûtî'nin, İbn Hacerî'l-Askalânî'nin tasnifine göre ta'dilin beşinci mertebesine ekledikleri lafızlardandır. Bu ve benzeri lafızlardan biri ile adaletine hükmedilmiş ravinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir. Ancak mertebeye bakımından önceki dört mertebede bulunan lafızlardan biri ile hakkında adalet hükmü verilmiş olan ravilerden daha aşağı derecede addedilir.

İLEYHİ'L-MUNTEHA Fİ'L-KİZB (إليه المنتهى في الكذب) - "Yalan söylemede son noktaya gelmiştir" manasına en ağır cerh lafızlarındandır. Cerhin son mertebesinde yer alır. Hadisde yalan söyleyen,

yalan söylediği açığa çıkan raviler hakkında kullanılır. Bu ve benzeri ağır cerh lafızları ile cerhedilen ravilerin hadisleri mevzû addedilir ve hiç bir şekilde makbul tutulmaz.

İLEYHİ'L-MUNTEHA Fİ'L-VAD' (إليه المنتهى في الوعد) - Hadis uydurmada son noktaya gelmiştir manasına cerh lafızlarındandır. İbn Hacer'in tertibine göre cerhin 7. mertebesinde yer alır ve en ağır cerhi ifade eder. Hadis uydurmaktan çekinmeyen yalancı raviler hakkında kullanılan bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen ravilerin hadisleri yalan sayılır, hiç bir şekilde itibar edilmez.

İLEYHİ'L-MUNTEHA Fİ'T-TESEBBUT (إليه المنتهى في التثبت) - Sözlük itibarıyla "sağlamlıkta son noktadadır" manasına gelir. Ta'dil lafızlarındandır. ravinin adalet ve zabt bakımından yüksek derecede ve güvenilir olduğuna delalet eder ve ta'dilin birinci mertebesinde kullanılır.

İLLE GÂMIDA (العلة الغامضة) - Bk. Gâmıda ve illet.

İLLET (العلة) - 2. babdan çekilen "Alle" fiilinin masdarıdır. Gerek masdar, gerekse isim olarak sözlükte maraz yani hastalık mânâsına gelir. "Alle'r-Raculu İlleten" denir ki "Adam hastalandı" demek olur. Bunun yanı sıra özür, hades ve bahane yerine de kullanılır. Bu takdirde sahibini yöneldiği işten alıkoyan mazereti ifade eder. Nitekim sahâbi Asım b. Sâbit'in, "ما علتى و أنا جلد نابل" "Ne özürüm var ki ok atmada mahir olduğum halde cihada katılmıyorum" sözü hiç bir geçerli mazereti olmadığı halde olur olmaz bahanelerle bir işi savsaklamakta mesel olmuştur.

İllet bir de sebep ve bais manasına kullanılır. Bunlar maraz manasındandır. Fa-

kihlerin şeriatte müsbiti hüküm olan emre illet itlaktır bundandır. (Kamus, 3/296). Çoğulu **ilel** ve **ilâl** gelir.

Hadis terimi olarak illet, dış görünüşü itibariyle **kadha** sebep olabilecek herhangi bir kusur taşımayan hadisin gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurundan ibarettir.

Bir hadisin sıhhatine engel teşkil eden illet çok defa isnadında olur. Metninde de bulunabilir. Her iki halde de dışardan farkedilemez. Şayet illet hadisin isnadında olursa hem isnadın hem de metnin zayıf sayılmasına yol açar. Bununla birlikte isnadda bulunan illetin metne tesir etmediği de görülebilir. İsnadda vaki olup da metne tesir etmeyen illete misal olarak şu hadis verilebilir:

... يعلى بن عبيد عن سفیان الثوري ، عن عمرو بن دينار ، عن ابن عمر ، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال :
البَيِّنَانِ بِالْخِيَارِ ...

"... (İki kişi alışveriş ettikleri zaman) alıcı ile satıcı (biri diğerini muhayyer süreçte yahutta biri diğerini muhayyer kılması halinde alışveriş aktını tamamlayıp tamamlamamak hususunda) muhayyerdirler." Bu hadisin isnadı, görünüşe göre adalet vasfını taşıyan ravilerin, kendileri gibi adaletli ravilerden rivayetiyle muttasıl bir isnaddır. Ancak illetlidir ve sahih değildir. İleti de Ya'la b. Ubeyd 'in es-Sevrî vasıtasıyla Amr b. Dinâr'dan rivayetidir; zira aynı hadisi Sufyan'dan rivayet eden bütün raviler, şeyhinin ismini Amr b. Dinar değil, Abdullah b. Dinâr adıyla zikrederler. Sufyân'dan rivayette bulunanlardan Ya'la b. Ubeyd hata ederek Abdullah b. Dinâr adını Amr b. Dinâr olarak değiştirmiştir. Bu ravilerin her ikisi de sikadır. Dolayısıyla isnaddaki bu illet metne tesir etmemiştir. (Teveth, 266).

Müslim'in el-Velid b. Muslim'den rivayet ettiği şu hadis de metinde vaki olan illete misal verilmiştir:

حدثنا محمد بن مهران ، حدثنا الوليد بن مسلم ، حدثنا الأوزاعي ، عن قتادة ، أنه كتب إليه يُخبره عن أنس بن

مالك أنه حدثه قال : صليت خلف النبي صلى الله عليه وسلم وأبى بكر وعمر وعثمان فكانوا يستفتحون بالحمد لله رب العالمين . لا يذكرون بسم الله الرحمن الرحيم فى اول قراءة ولا فى آخرها .

"... Katâde Evzâi'ye Enes b. Mâlik'in kendisine şunları anlatarak haber verdiğini yazdı:

"Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Ebu Bekr , Ömer ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Hepsi de (namaza)" *el-Hamdu lillahi Rabbi'l-Alemin*" (Fatiha) ile başlıyorlar, kıraatin ne başında ne sonunda "Besmele"yi zikretmiyorlardı." (Müslim, Salat 13).

Aynı hadisi İmam Mâlik **el-Muvatta**'ında Humeyd tarikiyle Enes b. Mâlik'ten şöyle rivayet etmiştir:

عن انس بن مالك أنه قال: قمت وراء أبى بكر وعمر وعثمان فكلهم كان لا يقرأ بسم الله الرحمن الرحيم اذا افتتح الصلاة .

"... Enes b. Mâlik'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ın ardında namaza dururdum. Hepsi de namaza başlarken "Besmele" okumazlardı." (Muvatta, 1/64).

Müslim ve İmam Mâlik'in rivayet ettiği bu hadis metni yönünden illetlidir. es-Suyûtî, hadisin birkaç yönden illetle olduğuna işaret ettikten sonra bunları 24. imla meclisinde ilk defa toplu halde yazdığını kaydeder. Özetleyelim:

"İmam Şâfi'ye göre bu hadisin Humeyd tarikından gelen şekli, aralarında Sufyân b. Uyeyne, el-Fezâri ve es-Sekafî gibi hadis hafızlarının da bulunduğu yedi-sekiz muhaddisin Mâlik'e muhalif rivayetleri yüzünden illetlidir. Çok sayıda ravinin rivayeti tek raviye göre mahfuz olmaya daha layıktır. Ayrıca Sufyânın Eyyub'dan, onun da Katâde'den rivayetine göre Enes b. Mâlik,

كان النبي صلى الله عليه وسلم وابو بكر وعمر يفتتحون القراءة بالحمد لله رب العالمين .

"Hz. Peygamber (s.a.s), Ebu Bekr ve

Ömer (namazda) kıraate "*el-Hamdu lillahi Rabbi'l-Alemin*" ile başlarlardı." demiştir.⁽¹⁾ İmam Şâfiî şöyle der: "Bu rivayet, "kıraate önce Fâtiha okuyarak başlarlardı" manasındadır. Katâde ve diğer bazı muhaddislerin Enes'den mahfuz olarak rivayet ettikleri de budur."

el-Beyhakî şunları söyler: "Eyyub, Şu'be, Hişâm ed-Destuvâ'î, Şeybân b. Abdirrahman, Sa'id b. Ebî Arûbe, Ebu Avâne gibi talebeleri Katâde'den aynı şekilde rivayet etmişlerdir."

İbn Abdilberri'l-Kurtubî ise "Bu hafız muhaddisler Katâde ashabıdır. Rivayetlerinde bismelenin düştüğüne delalet edecek herhangi bir husus yoktur. Sahihaynın birleştikleri rivayet de ekseriyetin bu rivayetidir..."

"... Ulema, Humeyd'in Enes'den ekseri rivayetlerinin Katâde ve Sâbit tarikiyle olduğunu söylemişlerdir. İbn Adî'nin bu hadisi rivayet ederken Humeyd ile Enes arasında Katâde'yi açıkca zikredişi de bunu te'yid eder. Şu hale göre Humeyd rivayetinin munkatı olduğu; iki tarığın teke irca edildiği açığa çıkmaktadır." demiştir.

el-Evzâ'î rivayetine gelince, bazı alimler onun da illetli olduğunu söylemişlerdir. Sebebi, el-Evzâ'î'den hadisi rivayet eden ravi -ki el-Velid b. Muslimdir- her ne kadar şeyhinden semâını tasrih etmişse de, tesviye tedlisi yapar. Bununla birlikte el-Evzâ'î ile Katâde arasında başka bir ravinin düşmediği sabit bile olsa, Katâde anadan doğma kördür. Bu itibarla bu hadisi el-Evzâ'î'ye yazılı olarak rivayet eden ve adı söylenmeyen birine yazdırmış olması gerekir. Çünkü Katâde'den yazan bu kâtipin mecrûh ve zabt kusuru bulunan biri olması ihtimal dahilindedir. Her iki halde de hadisi hüccet olamaz. Kaldı ki aslında **kitâbet** yoluyla alınan hadislerin hüccet olmasında da ihtilaf vardır. Ayrıca bazıları bu rivayetin munkatı olduğu görüşündedirler. (Tedrîb, 1/255, 6).

Hadisin gerek isnadında gerekse metninde vaki olan illet, ilk bakışta dışardan

farkedilmez. Bu yüzden açığa çıkarılması çok güçtür. Bu konuda İbn Hacer şunları söylemiştir:

"İlet hadisi ilimlerinin en karışık ve en ince kısımlarından biridir. Bunu ancak Allah'ın parlak bir anlayış, geniş bir hafıza, ravilerin dereceleri hakkında kuvvetli bir meleke bahşettiği kimseler anlayabilir." Bununla beraber hadisdeki gizli illetleri açığa çıkarmanın bazı yolları vardır. Görüşü kuvvetli, mutkin, hafız bir muhaddis hadisin kendisine ulaşan bütün tariklerini bir araya toplar. Her birinin ravilerini inceler. Adalet ve zabt durumlarını gözden geçirir. Bu araştırması sonucu ravinin hadisi tek başına rivayetini, kendisinden daha kuvvetli ravilere muhalefet noktalarını tesbit eder. Böylece ravinin vehmi, mürsel veya munkatı hadisi sağlam göstermesi, hadisleri birbirine katması gibi bir kusurunu ortaya çıkarır. Bunun sonucu olarak hadis hakkında bir hüküm verir." (Tedrîb, 1/252). İlelu'l-Hadis başlığı altında da söz konusu edildiği gibi hadis âliminin bir hadis hakkında verdiği illetli hükmü, bir paranın ayarını bilen sarrafın verdiği hüküm gibi bilgi, mûmarese ve ustalık işidir. Sarraf para ustası ise muhaddis de hadis ve haber sarrafıdır.

el-Hâkimu'n-Nisâbü'î, hadislerin daha çok isnadlarında, bazen de metinlerinde bulunan illet çeşitlerini 10 grupta toplamış ve herbirine misaller vermiştir. Özetleyerek nakledelim:

1. Sened görünüşe göre sahih olmakla birlikte ravilerden birinin şeyhinden semâ yoluyla hadis rivayet ettiğinin bilinmemesi. Meselâ;

... قال ابن جُرَيْج عن موسى بن عقبة ، عن سهيل بن أبي صالح ، عن أبيه ، عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : من جلس مجلساً كثر فيه لفظه فقال قبل ان يقوم : سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ اسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ .

"... Dedikodusu çok bir mecliste oturan biri, kalkmadan önce "*subhâne-ke'llahumme ve bi-hamdike, lâilâhe illâ*

ente, estağfiruke ve etûbu ileyke" derse o mecliste geçen dedikoduların günahı bağışlanır."

el-Hâkim'in naklettiğine göre Müslim, bir gün Buhârî'nin yanına gelerek gözlerini öper, "üstadların üstadı, muhaddislerin efendisi, hadis illetlerinin tabibi! Bırak ayaklarını da öpeyim! Muhammed b. Selâm, "haddesenâ Mahledu'bnu Yezid el-Harrânî, kâle ahberanâ İbnu Cureyc, an Mûsâ b. Ukbe, an Suheyl b. Ebî Sâlih, an ebîhi, an Ebî Hureyre, ani'n-Nebî (s.a.s) isnadiyle bir meclis (te edilen dedikodular)'ın keffareti konusunda sana bir hadis rivayet etmiş. Bunun ne illeti var?" diyerek bu hadisin illetini sorar. Buhari "güzel bir hadistir der; yeryüzünde bu konuda bundan başka bir hadis bilmiyorum fakat ma'luldur." Bunun üzerine Müslim ısrar eder. Buhârî, Mûsâ b. İsmâ'il -Vuheyb - Suheyl - Avn b. Abdillâh isnadiyle aynı metni rivayet ettiğini söyler ve ilave eder: "Bu isnad daha evlâdır; çünkü Muhammed b. Selâm'ın isnadında geçen Musa b. Ukbe'nin Suheyl'den hadis işittiği zikredilmemiştir."

Buhârî'nin bu sözleri üzerine Müslim "sana buğzeden ancak hasedinden eder. Dünyada senin bir başka benzerin olmadığına şahadet ederim" diyerek hayranlığını belirtmekten kendisini alamaz.

Buhârî'nin "illetlidir" dediği rivayetin isnadı karşılaştırılırsa görülür ki Müslim'in müsned olarak bildiği rivayet aslında mürseldir; zira Ebu Hureyre'nin ismi anılmadan tâbî'i olan Avn b. Abdillâh'dan rivayet edilmiştir. Ayrıca Buhârî'nin "Musa b. Ukbe'nin Suheyl'den semâ yoluyla hadis rivayet ettiği zikredilmemiştir" sözü üzerinde durulan illeti açıklamaktadır. Şöyle ki, görünüşe göre hiç bir kısıru olmayan isnadda Musa b. Ukbe'nin Suheyl'den semâ' yoluyla hadis almaması gibi bir illet vardır ve bu illet Müslim çapında bir muhaddisin gözünden kaçmıştır.

2. Sika ravilerin rivayet ettiği tarikattan mürsel iken başka bir tarikattan müsned olarak rivayeti ve müsned rivayetin daha

sahih görünmesi. Yurarıdaki misal bu illet çeşidi için de verilebilir. Açıklamaya dikkat edilirse görülür ki, Buhari'nin rivayetinde hadis, isnadında Ebu Hureyre atlandığı için mürseldir. Öyle iken Müslim'in sorduğu isnadla müsned olarak rivayet edilmiş görünmektedir. Şu hadis de aynı illeti taşımaktadır:

... قبصة بن عقبة عن سفيان ، عن خالد الحذاء وعاصم ، عن ابى قلابه ، عن أنس مرفوعاً : أرحم أمتى بامتى أبو بكر وأشدهم فى دين الله عمر وأصدقهم حياء عثمان ، و أقرؤهم لكتاب الله أبى بن كعب و أفرضهم زيد بن ثابت و أعلمهم بالحلل والحرام معاذ بن جبل . وإن لكل أمة أميناً ، وإن أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح .

"... Enes'den merfu olarak rivayet edilmiştir: "Ümmetimin, ümmetime en çok merhametli olanı Ebu Bekr; Allah'ın dinini korumada en şiddetlisi Ömer; en hayalısı Osman; Kur'ân-ı Kerim'i en iyi okuyan Ubey b. Ka'b; en çok feraiz bilen Zeyd b. Sâbit; helal ve haramı en iyi bilen ise Muaz b. Cebel'dir. Her ümmetin bir güvenilir adamı vardır. Bu ümmetin güvenilir adamı Ebu Ubeydetu'bnu'l-Cerrâhdır."

Bu hadis görünüşe göre kuvvetli bir senedle merfu olarak rivayet edilmiştir. Böyle iken bu şekliyle sahih hadisleri ihtiva eden ana kaynaklara geçmemiştir; zira Ebu Kılâbe'den rivayet eden iki ravi-den Hâlid el-Hazzâ "Her ümmetin bir emini vardır" kısmına kadar mürsel, geri kalan kısmını mevsûl;⁽²⁾ Âsım ise bütünüyle mevsul olarak rivayet etmişlerdir. Zahirî göre mürsel kısmın sika ravilerce başka tarikdan mevsul (müsned) olarak rivayet edilmesi⁽³⁾ hadisin illetini teşkil etmiştir.

3. Bir sahâbiden rivayet edildiği bilinirken ayrı memleketlere mensup ravilerin mesela medinelilerin küfelilerden yanlışlıkla rivayet etmeleri yüzünden bir başka sahâbiden nakledilmesi.

Meselâ;

... عن موسى بن عقبة، عن أبى اسحاق ، عن أبى بردة ،

عن أبيه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إني لأستغفر الله وأتوب إليه في اليوم مائة مرة

"... Hz.Peygamber (s.a.s). *"Şüphesiz ben, günde yüz defa Allah'a tevbe ve istiğfar ediyorum" buyurdu."*

Bu isnadı gören muhaddis hadisin, Ebu Burde'nin babası Ebu Musa'l-Eş'arî'den rivayet edilmiş sanır. Kufelilerden rivayet eden medinelilerin ekseriya ayakları kayar. Burada da öyle olmuştur ve,

... عن أبي بردة، عن الأغر المزني - وكانت له صحبة - أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إنه ليُغان على قلبي . وإن لأستغفر الله في اليوم مائة مرة .

"... *Kalbim sık sık Allah korkusu ile kaplanır. Bundan dolayı da Allah'a günde yüz kere tevbe ve istiğfar ederim.*" (Müslim, zıkr 12; Ebu Dâvud, vitr 26) şeklinde sahih olarak Eğar isimli sahâbinin hadisi olarak mahfuzken hata sonucu Ebu Burde'nin babası Ebu Musa'l-Eş'arî'nin hadisi gibi rivayet edilmiştir. Bu yüzden illetlidir.

4. Yine bir sahabinin hadisi olarak bilinen bir hadisin yanlışlıkla sıhhatini icap ettiren açıklama yapılmadan bir tabiiden rivayet edilmesi. Hatta belki de o tabii cihetinden ma'ruf olmayabilir. Misâl:

... عن زهير بن محمد ، عن سفيان بن سليمان، عن أبيه أنه سمع رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يقرأ في المغرب بالطور .

"... Ebu Suleyman, babasının Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir akşam namazında "Tûr" sûresini okurken duyduğunu rivayet etmiştir.

el-Hâkimu'n-Nisâbüri'ye göre bu hadis, bir ravisinin ismi, ikincisi isnadı, üçüncüsü sahâbî gibi gösterilen bir ravisinin sohbetinin sabit olmayışı olmak üzere üç yönden illetlidir. Açıklamak gerekirse, birinci illet isnadındaki Osman b. Suleyman isimli tabiinin adı aslında Osman b. Ebi Suleyman iken Osman b. Suleyman olarak zikredilmesidir. İkincisi isnadında "an ebihi" denilmesiyle vaki olmuştur. Oysa Osman'ın rivayeti sadece Nafi'dendir. Dolayısıyla bu hadisi de ba-

bası Ebu Suleyman'dan değil, Nâfi b. Cubeyr'den rivayet etmiştir. Haliyle bu durumda Nâfi de hadisi babası Cubeyr b. Mut'imden almıştır. (Buhâri, 6/49, 50). Üçüncüsü ise isnadda Ebu Suleyman'ın hadisi Hz. Peygamber (s.a.s) den işiterek rivayetinden söz edilmiştir. Doğrusu, Ebu Suleyman Sahâbî değildir. Hz. Peygamber'i ne görmüş ne de ondan hadis işitmiştir.

5. Hadisin **an'ane** yoluyla rivayet edilmesi ve senedinde bir ravinin düştüğü aynı hadisin bir başka rivayetinden anlaşılması. Misal:

... يونس بن يزيد ، عن ابن شهاب ، عن علي بن الحسين ، عن رجال من الأنصار أنهم كانوا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات ليلة فرمى بنجم فاستنار ...

"... Ensârdan bazılarından rivayet olunduğuna göre bir gece yıldız kaydı ve ortalık aydınlandı..."

Hadisin ravisi Yunus b. Yezid, el-Hâkim'in de naklettiği gibi kuvvetli hıfzına ve Hadis İlmindeki yüksek mevkiine rağmen isnadında hata etmiştir. Doğrusu Sufyân b. Uyeyne, başka rivayetinde Yunus, Şu'ayb b. Ebi Hamze, Salih b. Keysân, el-Evzâ'i ve diğer bazı ravilerin hepsi de hadisi İbn Şihab'dan "an Aliyy-ibni'l-Huseyn, an İbn Abbâsin kale haddesenî ricâlun mine'l-Ensâr" isna-diyle rivayet etmiştir. (4) Buna göre hadiste deki illet, Yunus'un isnadından İbn Abbas'ı düşürmesidir.

6. Bir ravi bir hadisi, diğerinden müsned olarak rivayet ettiği halde hadis inkıtalı (gayri müsned) olarak mahfuz bulunur. Bu da illettir. Meselâ:

... قال علي بن الحسين بن واقد قال حدثني أبي عن عبد الله بن بريدة ، عن أبيه عن عمر بن الخطاب قال قلت يا رسول الله مالك أفصحنا ولم تخرج من بين أظهرا ...

"... Ömer İbnu'l-Hattâb'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Ya Resulallah, aramızdan bir yere pek sık ayrılmadığın halde nasıl oluyor da Arapçayı içimizde en fasih konuşan sen-

sin?" diye sordum..."

el-Hâkim'in deyişiyle bu hadisin acaip illeti, Ali b. Haşrem'im

حدثنا علي بن الحسين بن واقد قال : بلغني أن عمر بن الخطاب قال ...

diyerek Ali ibnu'l-Huseyn'in Hz. Ömer'den belağat yoluyla dolayısıyla gayri münad olarak rivayet ettiğini isnadında belirtmesidir. Buna göre hadis aslında gayri münad denilen şekilde mahfuzken münad olarak rivayet edilmiş ve bu yüzden illetli olmuştur.

7. Bir ravinin, bir rivayette şeyhinin ismini isnadında açıkça zikrettiği halde aynı hadisin başka tarikdan gelen isnadında müphem bırakması. Meselâ:

... أبو شهاب ، عن سفیان الثوري ، عن الحجاج بن فرافصة ، عن يحيى بن أبي كثير ، عن أبي سلمة ، عن أبي هريرة قال قال النبي صلى الله عليه وسلم : المؤمن غر كريم والفاجر خب لئيم .

"Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre demiştir ki "Hz. Peygamber (s.a.s) "Mü'min temiz kalplidir, bol ikramlıdır. Facir (münafık) ise hilekârdır, cimridir" buyurdu."

Ebu Davud ve Tirmizi'nin bu şekilde münad olarak rivayet ettikleri bu hadis bir başka rivayette,

عن الحجاج بن فرافصة ، عن رجل ، عن أبي سلمة ، عن أبي هريرة

isnadiyle yani Haccâc b. Ferâfisanın şeyhi Yahya b. Ebî Kesîr'i "an raculin" diyerek mübhem bırakmasıyla nakledilmiştir. (Müsned, 2/394). İleti budur.

8. Bir ravi mülaki olup hadis dinlediği şeyhinden, işitmediği bir hadisi arada vasıta olmaksızın rivayet ederse bu da bir illettir. Mesela:

... عن يحيى بن أبي كثير ، عن أنس بن مالك أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا أظفر عند أهل بيت قال : أفطر عندكم الصائمون و أكل طعامكم الإبرار ونزلت عليكم السكينة .

"... Yahya b. Ebî Kesîr'in Enes b.

Mâlik'den rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir aile yanında iftar ettiğinde "Evinizde oruçlular iftar etsin, ebrâr yemeğinizi yesin, üzerinize sekinet insin" diye dua buyururlardı." (5)

Bu hadisin illeti de Yahya b. Ebî Kesîr'in Enes'e yetişip onu gördüğü ve fakat ondan hadis işitmediği halde bu rivayet Yahya'nın arada her hangi bir vasıta olmadan Enes'den doğrudan doğruya rivayeti olarak nakledilmiştir. Nitekim aynı hadis Yahya'nın Enes'den arada bir vasıta ile aldığını gösteren عن يحيى بن أبي كثير قال حدثت عن أنس ayrı bir isnadla da rivayet edilmiştir.

9. Her ravinin hadislerini daha çok rivayet ettiği belli bir tarıkı vardır. böyle iken o tarıkın ravilerinden biri başka bir tarikdan bir başka hadis rivayet etmiş olur. Fakat yanılarak bu hadisi de alışılmış senetle rivayet ederse bu da illettir. Meselâ:

... المنذر بن عبد الله الحزامي ، عن عبد العزيز بن أبي سلمة ، عن عبد الله بن دينار ، عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا افتتح الصلاة قال : سبحانك اللهم تبارك اسمك وتعالى جدك ...

"... İbn Ömer'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in n a m a z a b a ş l a d ı ğ ı n d a Subhâneke'llâhumme tebâreke'smuke ve teâla cedduke..." dediği rivayet edilmiştir.

Bu hadis de illetlidir; zira Munzir b. Abdillâhi'l-Hizâmî, şeyhi Abdulazîz b. Ebî Seleme, İbn Ömer'in hadislerini daha çok Abdullah b. Dinâr tarikiyle rivayet ettiğinden, temsilde hata olmaz, her zaman gittiği yolu tutmuştur. Oysa bu hadisin asıl isnadı

عن عبد العزيز ، حدثنا عبد الله بن الفضل ، عن الأعرج ، عن عبيد الله بن أبي رافع ، عن علي بن أبي طالب

şeklindedir (6) Şu hale göre onu asıl isnadiyle değil, daha çok kullandığı kendi alışılmış isnadiyle nakletmiştir.

10. Hadisin bir tarikdan merfû, bir başka tarikdan mevkûf olarak rivayet edilmesi

de illettir. Bunun misalini de şu hadis teşkil eder:

عن الاعمش ، عن أبى سفيان ، عن جابر عن النبى صلى الله عليه وسلم قال : من ضحك فى صلاته يعيد الصلاة ولا يعيد الوضوء

... Cabir'den Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilerek rivayet edilmiştir:

"Kim namaz esnasında gülerse namazını iade eder. (yeniden kılar); abdestini yeniden almaz."

Bu tarikdan merfû merfû yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisi olarak nakledilen bu rivayet başka bir tarikdan Cabir b. Abdillâh'ın fetvası olarak rivayet edilir:

عن أبى سفيان قال : سئل جابر عن الرجل يضحك فى صلاته قال يعيد الصلاة ولا يعيد الوضوء .

"Ebu Sufyân'dan rivayete göre Câbir'e namaz kılariken gülen adamın durumu soruldu. O "namazı yeniden kılar. Abdesti yeniden almaz" dedi. (Ma'rîfe, 113 vd.) el-Hâkim'in kaydettiğine göre hadislerde bulunan illetler bunlardan ibaret değildir. Başkaları da vardır. Ancak Hadis İlminde derinleşmek isteyenlere yol göstermek üzere pek çok ma'lul hadis içinden bunları seçerek misal vermiştir. (Ma'rîfe, 119).

Söz gelişi Tirmizî, **neshi** illet saymıştır. Bazı âlimler ise **irsal** gibi bazı kadih olmayan kusurları da illet olarak görmüşlerdir. Hatta sahihin kısımları içinde ma'lûl ve şâz sahihlerden de söz edenler olmuştur. (Ulûm, 84).

Gerek isnadında, gerekse metninde illet bulunan hadislerle **mu'allel** veya **ma'lûl** denir. Hadis illetlerini konu alan ilme ise **İlelu'l-Hadis** adı verilir.

(1) Tirmizî, Salât 182: 2/15 r. 246; İbn Mâce, ikame 4: 1/267 r. 813. Krş., Ebu Dâvud, Salât 124: 1/124 r. 782.

(2) Hâlid'in mevsul rivayeti için Bk. Buhârî, icâze haberî'l-vahid: 8/134; Müsned, 3/189, 245.

(3) Bütünûyle mevsul görünen rivayetler için Bk. Tirmizî, menakib 33: 5/664 r. 3790; Müsned, 3/184, 281.(1) Meselâ, Tirmizî Tefsir 35:5/362 r. 3224; Müsned, 1/218.

(4) Meselâ, Tirmizî, Tefsir 35:5/362 r. 3224; Müsned, 1/218.

(5) Krş., Dârimî, Savm: 2/25; Müsned, 3/118, 201.

(6) Krş. Nese'î, iftitâh, 2/100.

İLM (العلم) - Meşhur manasıyla ilim ve bilgi demek olan bu kelime, hadis alimleri arasında hadis İlmi karşılığı olarak kullanılmıştır.

İLM-İ AHBÂR (علم الاخبار) - Bk. Hadis İlmi.

İLM-İ ÂSÂR (علم الآثار) - Bk. Hadis İlmi.

İLM-İ HADİS (علم الحديث) - Bk. Hadis İlmi.

İLM-İ NAZARÎ (العلم النظرى) - Bk. Nazari ilim.

İLM-İ ZARÛRÎ (العلم الضرورى) - Bk. Zaruri ilim.

İLMU DİRÂYETİ'L-HADİS (علم دراية الحديث) - Bk. Hadis Usulü.

İLMU MUSTALAHİ'L-HADİS (علم مصطلح الحديث) - Bk. Hadis Usulü.

İLMU'L-HADİS (علم الحديث) - Bak. Hadis ilmi.

İLMU'L-HADİS DİRÂYETEN (علم الحديث دراية) - Bk. Hadis Usulü.

İLMU'L-HADİS RİVÂYETEN (علم الحديث رواية) - Bk. Hadis Usulü.

İLMU'R-RİVÂYE (علم الرواية) - Bk. Hadis ilmi.

İMÂM (الإمام) - Hadis ilminde yüksek dereceleri almış muhaddislere verilen lakablardandır. İmam derecesine yükselen hadis alimine **şeyh** de denir. Böyle bir lakab verilen muhaddis Hadis İlminde otoritedir. Sözleri hüccet, hadisler hakkındaki hükümleri itirazsız delil sayılır.

İMLÂ (الإملاء) - Sözlükte doldurmak anlamına gelen bu kelime, daha çok imla etmek, yazdırmak, dikte etmek manasında kullanılır ve bu manada meşhurdur.

Hadis ıstılahı olarak aynı manada, bir hadis şeyhinin kendisine müracaat eden veya akdettiği hadis meclislerine katılanlara hadis yazdırmasına denir.

İmlâ sistemi İslâmiyet'in ilk yıllarında görülmeye başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in katiplerine Kur'ân-ı Kerim dışında diplomatik vesikalar ve diğer anlaşma, mektup ve yazılar yazdırdığı bilinmektedir. Bunlar imla metodunun ilk uygulamaları olarak kabul edilir. Aynı sistem sahâbe tarafından da tatbik edilmiştir. Vâsile İbnu'l-Eskâ'nın halka hadis imlâ ettiği onların da yazdıkları kaydedilir. Aynı yolla Nâfi de İbn Cureyc'e hadis yazdırmıştır.

Etbâ'u't-Tâbi'in ve onlardan sonraki nesillerde imlâ meclisleri tertip edip hadis yazdıranlar arasında Şu'be İbnu'l-Haccâc, Vekî İbnu'l-Cerrâh, Yezîd b. Hârûn, Âsım b. Ali et-Teymî, Amr b. Merzûk el-Bâhilî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Ebu Muslim İbrahim b. Abdullah el-Keccî, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî ve diğer muhaddisler yer almaktadır.

Daha sonraki devirlerde bulunduğu yerde hadis meclisleri akdederek meclislerine katılanlarla hadis yazdıran âlimler

arasında ise, Nisâbur'da el-Hakim Ebu Abdillâh Muhammed; Bağdad'a Ebu'l-Hasen İbn Rızkaveyh; İsfahan'da Ebu Abdillâh Muhammed b. İshak b. Mende ve Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh'in-Nisâbüri; Basra'da İsa b. Gassân; Hemedan'da Ebu Tahir b. Seleme; Merv'de Ebu Mansûr Muhammed b. Abdilcebbar es-Sem'âni ve Ebu Hafs Umer b. Muhammed es-Serahsî anmaya değer. (**Bazı Hadis Meseceleri**, 95, 6).

es-Suyûtî'nin kaydettiğine göre İbnu's-Salâh'tan sonra Ebu'l-Fadlî'l-İrâkî'nin son günlerine kadar hadis yazdırma işi ihmale uğramıştır. Ancak el-İraki 796 yılında başlayıp 806'da ölünceye kadar 410'dan fazla meclis akdederek taliple-rine hadis yazdırmasıyla imlâ sistemi yeniden canlanmıştır. el-İrâkî'den sonra oğlu bir ara kaybolmaya yüz tutan ve babasının başlamasıyla devam eden imlâ usulünü sürdürmüş ve 826 da vefatına kadar 600'ün üzerinde meclis kurarak hadis yazdırmıştır. Daha sonra da İbn Haceri'l-Askalâni akdettiği binden fazla mecliste talebelerine hadis imlâ etmiştir.

İbn Hacer'den sonra 19 sene imla meclisine ara verilmiş (**Tedrib**, 2/139); 872 de es-Suyûtî tarafından tekrar başlanarak devam ettirilmiştir.

Hadis İmlâ meclislerinin daha çok mes-citte, bilhassa haftanın salı ve cuma günleri kurulması adetti. Meclise abdestli olarak gelip kibleye karşı oturmak, imlâyı tercih edilen kitaptan yapmak, mecliste Kur'ân-ı Kerim'den bir miktar okumak, besmele çekip salavat getirmek, hamd ile şeyhe dua etmek, tek bir şeyhten değil, birçok şeyhlerden hadis yazmak, güvenilir şeyhlerden yazmak, dinleyip hadis yazanların seviyesini göz önünde bulundurmak, en faydalı hadis-leri imla etmek, anlaşılmayan yerleri açıklamak, Hz. peygamberin ismi geçtikçe salat ve selamı; sahâbe isimleri geçince tardiye'yi unutmamak, uzun imla ile talebeleri bıktırmamak, meclisi hikâye, şiir ve nûktelerle bitirmek gibi hususlar imla meclislerinde şeyhin ve

talebelerin rivayet ettikleri kaidelerdendi. (Bazı Hadis Mesceleleri, 97).

İmlâ meclislerinin büyük rağbet gördüğü devirlerde, bu meclislere devam eden halkın 100 bini aştığı söylenir. Meselâ Âsım b. Ali el Vâsîti'nin meclisinde 100 binden fazla kimse hazır bulunmuştur. Aynı hadisçi ile ilgili olarak gelen başka bir habere göre de Yahyâ b. Ma'in, kendisine "halkın efendisi oldu" diyen bir kimseye "sus, halkın efendisi Âsım ibn Ali'dir; zira meclisinde 30 bin kişi var" cevabını vermiştir. Bu rakam dahi kalabalığın azametini göstermeğe yeterlidir.

İmlâ meclisleri, bu meclislerde hazır bulunanların azlığına veya çokluğuna göre mescid veya cami gibi kapalı yerlerde, yahut geniş meydanlarda akdediliyordu. Hazır olanların çokluğu ve hadis imlâ eden muhaddislerin seslerinin onlara uzak bulunan kimseler tarafından işitilmemesi halinde sahanın muhtelif yerlerinde mustemli denilen ve şeyhin sözlerini daha yüksek ve pürüzsüz sesle tekrarlayan yardımcıları kullanılması da adet olmuştu. (Hadis İstilahları, 167).

İN SAHHA'L-HABER (ان صح الخبر) - "Eğer haber sahih ise" manasına gelen bu sözler, Muhammed b. İshak b. Huzeyme (İbn Huzeyme) tarafından sahihinde yer yer kullandığı tabirlerden biridir. Adı geçen âlim çok ihtiyatlı, hadis üzerinde son derece titiz bir muhaddis olarak bilinir. İhtimal isnadı üzerinde en küçük bir tenkit vaki olmuş hadislerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbetinin vebalinden kaçınmak üzere hadisi vereceği bab unvanı içinde **in sebete kezâ** (şayet sabit ise hadis budur) veya **in sahha'l-haber** gibi bir ifade kullanmıştır. Meselâ, "babu fedâ'ili Şehr Ramadân in sahha'l-haber..." (Sıyam, 8:3/191).

Böyle bir metod sadece İbn Huzeyme'ye ait ise de İslâm âlimlerinin isnadı ya da metni tenkid edilen hadisleri sıhhati üzerinde kesin kanaat hasıl olanlardan ayırmak bakımından tuttukları yolu

göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

İNDENÂ (عندنا) - "Bize göre" demektir. Hadis Usûlü metinlerinde kullanıldığı yere göre hadis alimlerinin görüşünü aksettiren tabir olarak görülür. Öteki deyişle İndenâ, herhangi bir konudaki hadis ehlinin görüşünü açıklayan deyiş olarak kullanılmıştır.

İNFİRAD (الانفراد) - Bk. Teferrüd.

İNKITA' (الإنقطاع) - Sözlükte kesilme, kesiklik, kopma, inkita manalarına mastardır. Hadis usulünde isnad zincirini teşkil eden ravilerden bir veya birkaçının düşmesiyle meydana gelen kopukluğa denir. Ravi düşmesi isnadın başında olabileceği gibi ortasında veya sonunda da olabilir. En fazla ortasında veya sonunda olur. Bir veya birkaç yerde de olabilir. Açık inkıtaya **zahiri inkita'**, gizli olana da **hafi inkita'** tabir edilir. Zahirî inkita ravinin muasırı olmayan veya görüşmediği, mülâki olmadığı şeyhten rivayet etmesi; hafi inkita ise ravi isminin mübhem şekilde söylenmesiyle meydana gelir.

İsnadında inkita bulunan hadislerle umumiyetle **munkatı** denir. Eğer inkita peşpeşe iki ravinin düşmesiyle meydana gelmiş ise hadis **mu'dal** adını alır.

İNTEHA'L-LAHAK (انتهى اللحق) - Bk. Lahak.

İNTİHÂ (الإنتها) Bk. Aslu's-Sened.

İNTİÂ'U'S-SENEDE (انتهاء السند) - Bk. Aslu's-Sened.

İNTİKÂ (الإنتقاء) - Sözlükte seçmek, seçerek ayırmak gibi manalara gelen ma-

star olup daha önce yazılmış hadis kitaplarından seçme hadisler derleyerek yeni bir hadis kitabı tasnif etmeye denilmiştir. Böyle meydana getirilen eserler içinde Abdusselâm b. Teymiye'nin kitabı gibi **el-Muntekâ** adı verilenler vardır.

İNTİKAD (الإنتقاد) - Sözlükte intikad veya nakd paranın hakikisini sahte ve kalp olanından ayırtetmeye denir. Hadis terimi olarak ise hadisin sahihini zayıfından ayırtetmek ve hadis metinlerinin farklarıyla birbirlerine zıt düşen taraflarını göstermek üzere ravilerini tenkid süzgecinden geçirmeye denilmiştir.

Aynı manada **intikad-ı esânîd, nakd-i ricâl** tabirleri de kullanılır.

İNTİKÂD-I ESÂNÎD (انتقاد الأسانيد) - Bk. Nakd-i Ricâl.

İ'RÂBU'L-HADÎS (اعراب الحديث) - İ'rab aslında bir şeyin aslını ve hakikatini açığa çıkarmak manasıdır. Konuşurken hata etmeden dilin nahiv kaidelerine riayet ederek fesahat üzere söz söylemek manasına da gelir. (Kamus, 1/200).

Nahivde i'rab, Arapça kelimelerin cümle içindeki yerlerine göre doğru bir şekilde okunmasını sağlamak üzere bilhassa sonlarında hareke takdir etmektir. İ'rabu'l-hadis ise bu manası ile alakalı olarak hadis metinlerini meydana getiren kelimelerin doğru ve düzgün bir şekilde okunmasını sağlamak için yazılışı esnasında hareke konulmasıdır. Kelimelerin yanlış okunarak kullanılış maksadı dışında yanlış mana verilmesini önlemek bakımından hadisleri yazarken her kelimenin i'rabını vermek yerinde görülmüştür. Şu hadis buna misal verilmiştir: "Boğazlanan hayvanın karnından çıkan ceninin boğazlanması anasının boğazlanmasıdır." ⁽¹⁾ Hadise verilen bu mana **zekâtı ummihi** ibaresinin haber takdir edilerek sonunun merfu ol-

masına göredir. Bu manaya göre herhangi bir hayvanın (av hayvanı dahil) fiilen veya hükmen kesilmesi halinde karnından çıkan yavrunun ayrıca boğazlanmasına lüzum olmadığına hükmedilmiştir. Ne var ki haneviler **zekât** kelimesini teşbih üzere veya takdir edilen "yüzekkâ" fiilinin mefulu mutlağı olarak mansub okumasını tercih etmişlerdir. Bu takdirde mana, "anası boğazlandığı gibi karnından çıkan cenin de boğazlanır" demek olur. (Tedrib, 2/69). Başka okuyuş şekilleri ileri sürenler de vardır.

Umumiyetle hadisciler sırf yanlış okumaya mani olmak gibi önemli bir gerekçe göstererek hadis yazarların, hadis metnine dahil kelimelerin düzgün zabtedilebilmesi için hepsinin i'rab edilmesi gerektiği görüşündedirler. Kadı İyad'a göre bilhassa hadis ilmine yeni başlamış mübtediler için doğru olan, kelimelerin hareke verilerek i'râb durumunun gösterilmesidir. Bununla birlikte bazı alimler sadece konuşma ve yanlış anlama söz konusu olan yerlerde (iltibas halinde) i'rabın gerektiği, bunun dışında hadislerin i'rabına gerek olmadığı görüşündedirler. (Tedrib, 2/69).

Kur'an-ı Kerim ayetlerinin i'rabına dair kıymetli bir eseri bulunan Ebul'l-Berekât Abdullah İbn'l-Huseyn el-Ukberi'nin bazı hadislerin i'rabına dair **İ'râbu'l-Hadis** isimli bir kitabı vardır. (Esmâ, 1/459).

(1) Tirmizî, et'ime 2:4/72 r. 1476; Ebu Davud, edâhi 18: 3/253 r. 2828, İbn Mâce, Zebâih 15: 2/1069 r. 3199, Dârimî, edâhi 17: Müsned 3/31, 39, 45, 53.

İRMİ BİHÎ (إرم به) - Lafız olarak kaldır at, hiç bir işe yaramaz manasına gelen bir tabirdir ve cerh lafızlarındandır. Cerhin İbn Haceri'l-Askalani'nin tertibine göre dördüncü derecesindedir ve ve nisbeten ağır cerhe delâlet eder. Bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen ravinin hadisleri dinî konularda huccet sayılmaz.

İRSAL (الإرسال) - "İfal" babından mastar

olan irsal, sözlükte göndermek, haber yollamak, bir kimseyi kışkırtarak diğerinin üzerine saldırtmak, kendi başına ve kendi haline bırakmak, salıvermek manalarına gelir. (Kamus, 2/224).

Hadis terimi olarak umumiyetle **kibâr-ı tâbî**'inden birinin isnadında sahâbiyi atlayıp "Hz. Peygamber (s.a.s) buyurdu ki" veya "Hz. Peygamber (s.a.s) şunu yaptı" ve benzeri ifadelerle isnadını Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaştırarak ondan rivayette bulunmasını denir. İrsalin en yaygın tarifi budur. (Ma'rife, 25, Ulûm, 48).

Bununla birlikte irsal, daha umumi manada isnad karşılığı olarak da kullanılmıştır. Buna göre bir hadisi irsal etmek, onu arada bir vasıta ile alınmışken söyleyenine vasıtasız olarak bağlamak demektir. İsnadında irsal yapan raviye **mursil** denilmiştir.

Hadis âlimlerinin bir kısmı irsali Kays b. Ebî Hâzım, Ebu Osmân en-Nehdî, Ubeydullah b. Adî, Sa'id ibnu'l-Müseyyeb gibi sahabe devrinde yaşamış, rivayetleri daha çok sahâbeden olan ve tabîilerin büyüklerinden sayılan muhaddislerin rivayetlerine hasretmişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber devrine uzak olan Tabî'ilerin Hz. Peygamber'den rivayetleri irsal sayılmaz. Buna karşılık İbn Şihâb ez-Zuhrî, Ebu Hâzım Seleme b. Dînâr ve Yahya b. Sa'id el-Ensârî gibi Hz. Peygamber devrine daha uzak olduklarından tabîilerin küçüklerinden addedilenlerin Hz. Peygamber'den rivayetlerine irsal diyenler de vardır. Ne var ki alimlerin çoğu tabîiler arasında ayırım yapmaksızın hepsinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet etmelerini irsal saymışlardır. Bu görüş meşhurdur.

el-İrâkî'nin kaydettiğine göre hadis imamlarından Yahya b. Sa'id el-Kattân'a göre irsal, bir ravinin gerçekten hadis işitmediği bir raviden rivayette bulunmasıdır. (Tedrîb 1/97). Bu tarif umumidir. Şayet hususî olsa, bir başka deyişle işitmediği halde rivayette bulunan ravinin tabîi, işitmeden rivayette bulunduğu

kimsenin ise Hz. Peygamber olduğu belirtilse irsalin meşhur tarifinden farksız olurdu. Oysa bu husus belirtilmemiştir. Bu itibarla Yahya b. Sa'id el-Kattân'ın tarifinde belirtilen ravi, isnadın herhangi bir yerinde bulunan ravidir. Dolayısıyla böyle bir ravinin bizzat işitmediği halde rivayette bulunması, hadisi aldığı arada ki vasıta olan şeyhini atlayıp şeyhinin şeyhinden rivayette bulunması demektir. Bu ise irsal değil, inkıttadır. Bazılarına göre ise tedlistir.

el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin irsal tarifi Yahya b. Sa'id el-Kattân'ın tarifine yakındır ve şöyledir: "Müdelles olmayan hadisın irsalı, ravinin muasır olmadığı yahut karşılaşmadığı kimseden rivayetidir. İlim ehli arasında bu konuda ihtilaf yoktur. Sa'id İbnu'l-Müseyyeb, Ebu Seleme b. Abdîrrahman, Urve İbnu'z-Zubeyr, Muhammed İbnu'l-Munkedir, el-Hasenu'l-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Katâde ve diğer tabîilerin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayetleri gibi. Tabî'lerin dışında mesela İbn Cureyc'in Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe'den; Malik b. Enes'in el-Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr'den; Hammad b. Ebî Süleyman'ın Alkame'den rivayetleri de aynı şekildedir. Bunların hepsinin rivayetleri, muasır olmadıkları kimselerdendir. Ravinin muasır olduğu halde karşılaşmadığı kimseden rivayetine gelince, bunun misalini de el-Haccac b. Ertât, Süfyân'u's-Sevrî ve Şu'be'nin ez-Zuhrî'den rivayetleri teşkil eder. Bunlar hakkında hüküm birdir. Mülâki olduğu ve hadis işittiği şeyhten işitmediği hadisi irsal ederek o şeyhten işitmişcesine rivayet eden kimse hakkındaki hükmümüz de aynıdır." (Kifâye, 546.7).

Yahya b. Sa'id el-Kattân ile el-Hatîb'in tariflerinde esas itibarıyla inkıta' ve tedlis de irsal hükmüne dahil edilmiştir. Aslında her ikisinin tarifinden tabîi'nin isnadında sahâbiyi atlaması ile birlikte daha sonraki nesillerde ravinin muasır olmadığı yahut mülakatı bilinmeyen şeyhten rivayeti, dolayısıyla aradaki vasıtayı atlaması da anlaşılır. Halbuki bu meşhur tarifine nazaran inkıttadır. el-

Hatib'in baştan "müdelles olmayan" kaydını koyması dikkate alınırsa denilebilir ki o. irsalı daha umumi mânâda almakta, isnadın neresinde olursa olsun, ravinin açıkca veya zımnen şeyhini atlaması olarak görmektedir. Tarifinin son fıkrasında ise tedlisi irsal hükmünde birleştirmektedir.

Umumi manada ravi ismini söylememek şeklinde görülen irsal, **İrsâl-i celî** ve **İrsâl-i hafî** olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan **İrsâl-i zahîr** de denilen irsâl-i celî (açık irsâl), ravinin seneden kendi şeyhini veya herhangi bir raviyi hazfetmesine denir ki ravi isminin söylenmediği açıkca belli olur. Ta ki, hadis ilminde azbuçuk mesafe almış kimselerden çoğu bile bu irsalı kolayca farkedebilirler. İrsâl-i hafî (gizli irsal) ise yalnızca hadislerin rivayet tariklarına, isnadlardaki illetlere hakkıyla vakıf olan ve hadis ilminde yüksek dereceler almış alimlerin farkedebilecekleri gizli irsaldır. Tedlîs **hafîyyu'l-İrsâl** de denilen irsâl-i hafînin bir çeşididir.

İRSÂL-İ CELÎ (الإرسال الجلى) - Bk. İrsâl.

İRSÂL-İ HAFÎ (الارسال الخفى) - Bk. İrsâl.

İRSÂL-İ ZÂHİR (ارسال الظاهر) - Bk. İrsâl.

İRVİ HÂZÂ ANNÎ (ارو هذا عنى) - Bk. Munâvele.

İSMÂ' (الاسماع) - İştirmek, duymasını sağlamak sözlük manasıyla şeyhin ezberinden yahut kitabından talebesine hadis okumasını ifade eden deyimdir.

İSNAD (الإسناد) - Sözlükte "ifal" babından mastardır. Lazım (geçişsiz) ve müte'addi (geçişli) manalarıyla kullanılır. Buna göre dağa çıkmak veya çıkarmak, yaslamak

veya yaslanmak, desteklemek, dayanak yapmak anlamlarında kullanılır.

Hadis terimi olarak isnad, kısaca bir hadis veya haberi söyleyenine nisbet etmeye denir. Bir hadisi başkasına nakleden ravi, onun kimden işittiğini veya kimden aldığını, aldığı kimsenin kimden naklettiğini bazı özel tabirler kullanarak muhakkak belirtir. Böylece hadisin ilk kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşmaya kadar kesiksiz bir nakil zinciri kurulur. Böyle bir nakil zinciri kurmaya isnad adı verilir.

Bir hadis, bütünüyle iki kısımdan meydana gelir. Bunlardan birincisi sened, ikincisi metindir. Sened, hadisin Hz. Peygamber'e kadar ulaşan rivayet zincirini oluşturan ravilerdir. Ravilerin isimlerini haddesenâ, ahberanâ, enbe'enâ, an, enne ve benzeri eda lafızlarıyla zikretmeye ise isnad tabir edilir. Meselâ,

أخبرنا ملك ، عن نافع ، عن عبد الله بن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا يبيع بعضكم على بيع بعض

"...Hz. Peygamber (s.a.s) "*Bazınız, bazınızın alışverişi üzerine (pey sürerek) alışveriş etmesin*" buyurdu" hadisinde (Muvatta, 476). İmam Mâlik'in hadisin metnini **ahberanâ an, enne** lafızlarıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaştırması isnadıdır.

İsnad, Hadis ilminin üzerine döndüğü, yalnız müslümanlara has bir sistemdir. Abdullah İbnü'l-Mübârek "İsnad dindedir. İsnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi" demiştir. (Müslim, muk., 5. bab). İsnadın dinî bir yönü olduğunda hemen hemen bütün âlimlerin ittifakı vardır.

Diğer taraftan İbn Hazm'a göre Allah, hadisin Hz. Peygamber'e varıncaya kadar sikanın sikadan rivayet ederek muttasıl bir şekilde naklini öteki ümmetlerden çok müslümanlara has kılmıştır. Her'ne kadar Yahudilerin çoğunda irsâl veya i'dal nevinden rivayetlere rastlanırsa da bunlarla Hz. Musa'ya bizim Hz. Muhammed'e yakınlaşmamız gibi yakın olmazlar. Hatta Hz. Musa ile aralarında otuz asırlık bir zaman olan devre kadar

giderler. Ancak Şem'un ve devrinde yaşayanlara kadar ulaşır, orada kalırlar. Hristiyanlara gelince onların ellerinde de kadın boşamanın haram olduğuna dair haber hariç tutulursa isnad vasfına sahip hiçbir haber yoktur. Yalancılara ya da kim oldukları belirsiz kimselere isnad edilen haberlerse gerek yahudilerde, gerekse hristiyanlarda bol miktarda mevcuttur. Yahudilerde bizim sahabe ve tabiîn kavilleri gibi aslında bir peygamberin arkadaşlarına veya onlara tabi olan birine ulaşmak suretiyle naklettikleri sözler de yoktur. Hristiyanların Şem'un ve Pol'den yukarıya ulaşmaları da imkan haricidir.

Ebu Ali el-Ceyyânî'ye göre ise Cenâb-ı Hak müslümanlara, önceki ümmetlere vermediği üç şey tahsis etmiştir: isnâd, ensâb, i'râb. el-Hakîm'in ve diğer bazı muhaddislerin Mataru'l-Verrâk'tan rivayet ettiklerine göre "*ev esâretin min ilmin*" nazmına (Ahkâf, 4) isnad manası verilmiştir. (Tedrîb, 1/59, 60).

Denilebilir ki, hadis rivayetinde isnad tatbikatı sahabe devrinde başlamıştır. Nitekim ilk halife Hz. Ebu Bekr, torunundan miras isteyen ninenin miras hakkının olup olmadığını bilmediğini söylemesi üzerine Muhammed b. Mesleme Hz. Peygamber (s.a.s)'in nineye altıda bir hisse takdir ettiğini söyleyince Hz. Ebu Bekr'in bunu başka bilen olup olmadığını sorduğu tarihi bir gerçektir. İkinci Halife Hz. Ömer de istizân hadisini rivayet eden sahabî Ebu Musâ'dan delil istemiş, bu arada Hz. Peygamber'in o sözlerini duyan başka sahibinin bulunup bulunmadığını araştırmıştır. (Mecrûhin, 1/36.7). Bunlar ilk isnad tatbikatları olarak görülür.

Sahabiler, rivayet ettikleri hadisleri Hz. Peygamber'den işitmiş veya fiilini görmüş olduklarından onların isnad tatbik ettiklerinden bahsetmek oldukça zordur. Öte yandan sahabenin hepsi uduldür. Yani adalet sahibi insanlardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitmedikleri bir sözü, görmedikleri veya görenden

öğrenmedikleri bir fiili ona nisbet ederek rivayet etmelerine imkân düşünülemez. Sahabeden sonraki tâbi'ler nesline gelince durum değişir. Bu devirde Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle karışıklıklar başgöstermiş, devam eden siyasi ve ictimai olaylar sonunda müslümanlar gruplara ayrılmıştır. Bu gruplaşma sonucu hadis uydurma faaliyetleri başlamıştır. Böyle bir durum karşısında Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağzından hadis uydurmanın önüne geçilebilmesi için isnad tatbikine başvurmak zorunda kalınmıştır. Muhammed b. Sîrin bu konuda şunları söylemiştir: "Başlangıçta kimse isnad sormuyordu. Ne zaman ki fitne zuhur etti (hadis rivayet edenler) bize hadis aldıklarınızın isimlerini söyleyiniz" demeye başladılar. Hadisi rivayet edene bakılıyor; ehli sünnetten ise hadisi alınıyor, bid'a ehlinden ise hadisi alınmıyordu." (Müslim, muk., 5. bab). Demek oluyor ki, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olaylar üzerine müslümanların gruplaşması ve ortalıkta hadis diye hayli rivayetin dolaşması üzerine hadisi nakledenin onu kimden aldığını açıklaması istenmeye başlamıştır. İşte bu olay, isnad tatbikatının başlangıcı sayılır.

Şu da var ki İbn Sîrin'in bu sözleri fitneden önce isnadın bilinmediğine delâlet etmez. Ancak hadis ıstılahlarının yerleşmesinden sonraki manasıyla ilk isnad tatbiki siyasi olaylar üzerine başlamıştır denilebilir. Diğer taraftan Müslim mukaddimesinde nakledilen bir haber de aynı konuya ışık tutacak mahiyettedir: "Mücâhid'den rivayet edildiğine göre demiştir ki, "Buşeyr el-Adevî bir gün İbn Abbâs'ın yanına gelerek "Hz. Peygamber şöyle buyurdu; Allah Resulü şöyle dedi..." diye hadis rivayet etmeye başladı. İbn Abbas onun ne hadis rivayet etmesine aldırıyor, ne de ona bakıyordu. Bunun üzerine Buşeyr "İbn Abbâs, dedi; görüyorum ki sözlerimi dinlemiyorsun. Ben Hz. Peygamber (s.a.s)'den hadis rivayet ediyorum, sense kulak bile vermiyorsun." İbn Abbas Buşeyr'e şu cevabı verdi: "Bir zamanlar bizler (yalancılığın

görölmeye başlamasından önceki günlerde) birinin "Hz. Peygamber (s.a.s) buyurdu ki..." dediğini duyduk mu gözlerimiz hızla ona döner, ne dediğine kulak verirdik. Ne zaman ki insanlar güçlü ve arık develere binmeye başladılar (sağlam hadisler gibi uydurma hadisleri de rivayet eder oldular) artık insanlardan, bildiklerimizden başkasını almaz olduk." (Müslim, Muk., 4. bab).

Şu hale göre isnad, Raşid Halifeler devri sona erip İslâm toplumunun gruplaşmaya başlamasından sonra müslümanlar arasında bol miktarda yayılan mevzu hadislerin görölmeye başlaması üzerine çıkmış ve tatbik edilmeye başlanmıştır. Birinci hicri asrın sonlarına doğru artık iyice yerleşmiştir. Yalnız hadisler değil, öteki haber ve eserler de isnadla rivayet edilir olmuştur.

Yukarıda adı geçen İbn Sîrin "Bu ilim dindir. Dinini kimden aldığına dikkat et" diyerek hadislerin dinin ta kendisi olduğunu, hadis rivayet edenlerin onları kendilerine nakledenlere dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. İbn Şihâb ez-Zuhrî de "Kale Resûlullâh" diyerek irsâl yapan İbn Ebî Ferve'yi uyarmış ve "hadisini niçin isnada bağlamıyorsun da bize ipi ve halkası olmayan hadisler rivayet ediyorsun?" demiştir. (Ma'rîfe, 6). Sufyanu's-Sevrî de isnadın mü'minin silahı olduğunu söylemiştir. (Kavâ'id, 186).

İsnad tatbikatının her önüne gelenin hadis rivayet etmesini, dolayısıyla hadise yalan karışmasını geniş çapta önlediğine şüphe yoktur. Bunun yanı sıra senedi teşkil eden ravilerin kimlikleri, halleri, güvenilir olup olmadıkları, hadis rivayetine engel teşkil eden hallerinin bulunup bulunmadığı gibi önemli noktalar araştırma konusu yapılmıştır. Buradan ise Ricâl, Cerh ve Ta'dil gibi ilimler doğmuştur. Herbirine dair kitaplar yazılmak suretiyle Hadis İlmi geniş çapta gelişme kaydetmiştir. Tesbit edilen kaidelerle de hadis metodolojisi zengin bir kültür oluşturmıştır. Bütün bunların temelinde isnadın yattığını söylemek

gerçeği bir başka yönüyle aksettirmek olur.

İSNAD TEDLİSİ (تدليس الإسناد) - Bk. Tedlis.

İSNÂD-I ÂLÎ (الإسناد العالی) - Bak. Âli.

İSRÂİLİYYÂT (الإسرائيليات) - Kelime olarak İsrail Oğullarına nisbet edilen rivâyetler manasınadır. İslâmî terimler içinde, umumiyetle yahudi kültüründen islamiyete geçen, daha doğrusu islâmî rivayetler arasına karışan çoğu Tevrat'tan nakledilmiş şeylere denir.

Hadiste isra'iliyyât, sahâbenin Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Munebbih gibi şahıslardan rivayet ettikleri kıssa ve benzeri haberlerdir. Bunlar hadis sayılmaz; bazı sahâbilerin naklettikleri İsrail Oğullarına dair haberler addedilirler. (Muhaddisün, 185).

Sahabe, isrâiliyyâtın Kur'ân-ı Kerim'e veya sünnete uygun olanlarını tasdik etmişlerdir. Bunlar tahrif ve tebdilden korunmuş kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'e aykırı olanları, muharref oldukları gerekçesiyle kabul etmemişlerdir. İslâm şeriatına ne uyan ne de uymayanların doğru oldukları kadar yalan olmalarının ihtimal dahilinde oluşu dikkate alınarak bunlar karşısında tarafsız denilebilecek bir tutum izlemişlerdir. Bu konuda Ebu Hureyre'nin şöyle bir rivayeti vardır:

...كان أهل الكتاب يقرؤون التوراة بالعبرانية ويفسرونها بالعربية لأهل الاسلام . فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا تصدقوا أهل الكتاب ولا تكذبوهم، وقولوا أمانة بالله. وما انزل إلينا وما انزل اليكم

"...Kitap ehli ibranice Tevrat okuyor, müslümanlara arapça tefsir ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) "Ehli Kitabı ne tasdik edin ne de yalanlayın. Onlara "Biz Allah'a, bize ve size indirilen (Kur'ân, İncil ve Tevrat)'a iman ettik deyin" buyurdu." (1)

İsrailiyyatı daha çok Kur'ân-ı Kerim'de

kısa veya kapalı olarak zikredilen kıssalar etrafında nakledilen rivayetler oluşturur. Bunların nakledilmelerindeki belli başlı esas amiller arapların nisbeten sınırlı bir kültür hayatlarının oluşu, diğer dinlerden İslâm'a girenlerin durumu, eski dinlerin tesirinden az da olsa kurtulamamak gibi faktörlerdir. İsrailiyyatın naklinde İslâm akidesini yozlaştırmak isteyenlerin tesiri de inkâr edilemez.

Genelde hadis kabul edilmemekle birlikte sahabe tarafından ibretli bulunarak nakledildiği, faydalı görüldüğü için rivayet edilen, başta tefsir kitapları olmak üzere İslâmî edebiyat içinde geniş çapta yer almış bulunan İsrailiyyatın hükmüne gelince, bunlar karşısında sahabenin tutumu esas alınarak belirlenmiştir. Özetleyecek olursak, Kur'ân-ı Kerim ve sünnete uygun olanları kabul ve tasdik edilir. Kitap Ehlinin ellerinde bulunan tevatür ve İncil'in asılları Allah tarafından indirilmiş ilahî kitaplar olduklarından bunların Kur'ân-ı Kerime veya sünnete uygun kısımları tahrif edilmemiş sayılırlar. Kur'ân-ı Kerim'e ve sahih sünnete aykırı olan İsrailiyyat kabul edilmez. Semavî dinler aslında bir oldukları, peygamberlerin tebliğatı da esas itibarıyla birbirinden farklı olamayacağı için Kur'ân ve sünnetin ruhuna uymayan İsrailiyyat muharref kabul edilir. İslâm'ın iki ana kaynağının ne kabul, ne de reddettikleri İsrailiyyata gelince bunların Allah tarafından indirilmiş semavî kitaplara uygun olmak veya olmamak ihtimalleri vardır. bunun için İslâm âlimleri İsrâiliyyatın Kur'ân-ı Kerim ve Sünnetin ruhuna uygun olanlarını kabul etmiş; olmayanları bırakmışlardır.

(1) Buhârî, Tefsir: 5/50. Son cümle ayetten iktibas edilmiştir. (Bakara, 136).

İSTİDRÂK (الاستدراك) - Sözlükte, bir nesne ile diğerini anlamak istemek, kaçırılan bir şeyi diğer bir şeyle yerine getirmek gibi manalara gelir.

Hadis Usulü ilminde deyim olarak iki

manada kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, hatalı veya noksan rivayetleri doğrusunu naklederek düzeltmek; diğeri ise bir hadis aliminin, şartlarına uyduğu halde kitabına almamış olduğu hadisleri ayrı bir kitapta toplamaktır. İkinci manaya göre tertip edilen hadis kitabına **müstedrek** adı verilir.

İSTİFÂDA (الإستفادة) - Bk. Sahâbe.

İSTİHRÂC (الإستخراج) - "Çıkarmak" manasına mastar olan bu kelime hadis ilimlerinde tabir olarak bir muhaddisin kendisinden önce tasnif edilmiş herhagi bir hadis kitabındaki hadisleri kitap sahibinin tarikından ayrı bir tarikten kendi isnadı ile rivayet etmesine denir. Meselâ bir muhaddis Buhârî'nin **Sahih**'indeki hadisleri onun isnadındaki şeyhlerinden biriyle ondan daha kısa yoldan buluşmak üzere kendi isnadıyla rivayet edekse buna istihrâc adı verilir. Bu yolla rivayet edilen hadislerin toplandığı kitaplara ise **mustahrec** denilmiştir.

İSTİMLA (الإستملاء) - Sözlük itibarıyla istifal babından mastar olan istimla, birisinden bir şey imla etmesini yani yazdırmasını istemek manasına gelir. Hadis terimi olarak şeyh denilen hadis âliminin hadislerini yazdırmasını istemeye denir. Onun hadis meclisine katılmak bir anlamda istimlâ sayılır.

Hadis ilminde yüksek dereceleri almış bir muhaddis hadislerini yazdırmak üzere imla meclisleri düzenler; Bu meclislere hadis yazmak isteyen herkes katılırdı. İstimla etmek üzere şeyhin hadis meclislerine katılanların sayısı bazen binlere varırdı. İstimla niyetiyle hadis meclislerine katılan talebenin Hz. Peygamber (s.a.s) in sünnetine bağlı yaşaması, hadis yazacağı meclise erken gitmesi, yolda hızlı yürümesi, yayan gitmesi tavsiye edilirdi. İlk defa şeyhin huzuruna çıkan talib, edeb dahilinde ona selam verir, elini

öper, yerine otururdu. İstimla için müracaat eden talebenin, imla bitinceye kadar meclisten ayrılmaması, kimseyi rahatsız etmemesi, imla sırasında uyuklamaması, yazdırılan hadisleri dikkatle dinleyip takip etmesi gibi kaidelere riayet etmesi aranırdı. Hadis yazmak üzere meclise gelen talebenin gelirken kağıt, kalem, mürekkep gibi yazı malzemesi getirmesi gerekirdi. Yazdığı hadisleri belli bir usule göre yazması, nüshasına şeyhin ismini, künye veya lakabını, imlanın yapıldığı yeri, dersin verildiği tarihi eklemeyi ihmal etmemesi istenirdi.

Hadis meclislerinde imla edilen hadislerin yazılı olduğu kitap veya defterlere **emâli** adı verilir.

İSTİNBAT (الإِسْتِبَاط) - "Nebeta" kök fiilinin istifal ölçüsünde mastarı olan istinbât, sözlükte gizli bir şeyi açığa çıkarmak manasına gelir. Bu mana ile ilgili olarak kuyu kazan bir kimsenin suya erişmesi, su çıkarmasına da istinbat tabir edilir.

İstilahta **istinbâtu'l-ahkâm**, bir müctehid veya fakihin zekâ ve dirayetini kullanarak anlayış gücü ve icthadiyle nasların gizli mana ve hükümlerini açığa çıkarmasına denilmiştir. (**Kamus**, 2/519). hadis ilmiyle ilgisi, hadis metinlerinden hüküm çıkarılması yönündendir.

Bilindiği gibi, Fıkıh Usulü ilmine göre islami hükümlerin kaynağı önce Kur'an-ı Kerim, ikinci olarak Hz. peygamber (s.a.s)'in sünneti, dolayısıyla hadislerdir. Kur'an-ı Kerim ayetlerinin lafızları gibi hadis lafızlarının hepsi sarih değildir. Aralarında vazih yani hükme delaleti açık olanları olduğu gibi, mübhem, hafi, müşkil, mücmel olanları da vardır. Sarih olanları bulunduğu kadar mecaz veya kinaye yollu kullanılmış olanlarına da rastlanır. Bazı hadislerin bir hükme delaleti açıktır. Bazılarının delaleti ancak tefsirle anlaşılır. Bazı hadis lafızlarının taşıdığı hüküm umumidir; bazısının ise hususidir. Kısacası hadis lafızları içinde

hâs, âm, mübhem, müşkil, hafi, mücmel olanları, mecaz ya da kinaye yollu söylenenleri, birbirleriyle çelişik görünenleri mevcuttur. Ayrıca kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadiste de nesh vaki olmuştur. Dolayısıyla hadislerin de nasih-mensuhu vardır. Bütün bu ve buna benzer özellikleri dikkatten uzak tutmamak kaydıyla hadisleri inceleyip onlardan şer'i bir mesele hakkında hüküm çıkarmak istinbatın esasını oluşturur.

İstinbata aynı manada istihrac denildiği de olur. Ancak hadis Usulünde daha çok istinbat tabiri kullanılır. İster istinbat denilsin, isterse istihrac, hadislerden şer'i hüküm çıkarmanın bir takım metotları vardır. Bu metotlar Fıkıh Usulü kitaplarında geniş ölçüde yer almış ve izah edilmişlerdir.

İSTİNBÂTU'L-AHKÂM (إِسْتِبَاط الْأَحْكَام) - Bk. İstinbât.

İSTİŞHAD (الإِسْتِشْهَاد) - Şahid tutmak anlamını veren bu kelime Hadis Usulünde bir hadisin aynı manaya gelen ve bir başka sahabiden nakledilen **şahidini** riayet etmek, onu şahidi ile desteklemek manasına kullanılmıştır.

İŞKÂL (الْإِسْكَال) - Sözlük yönünden "bir nesne karışık; buna zıt olarak hoş ve güzel olmak; yazıya nokta ve i'râb işaretleri koymak manasındadır. Hemzesi "selb" için olmakla, gûya (okunuş sırasında doğabilecek) karışıklığı ve hatayı giderir." (**Kamus**, 3/256).

Hadis Usulü ilminde kullanılan bir deyim olarak işkâl, hadis içinde geçen kapalı ve anlaşılması zor **müşkil** hususlara denildiği gibi, hadisi yazarken yanlış okunmasını önlemek maksadiyle kelimelerinin gerekli yerlerine çeşitli hareketler koymaya da denir.

İ'TİBÂR (الإعتبار) - Sözlükte taaccüp etmek, ibret almak, önem vermek manalarıyla ifti'al babından mastardır.

Hadis ıstılahı olarak, **ferd** zannedilen bir hadisin başka tarik veya tariklardan rivayet edilip edilmediğinin, bir diğer ifadeyle ravisinin gerçekten tek olup olmadığının araştırılmasına denir. Bu araştırma bir bakıma bilinen tek ravisinden başka biri tarafından rivayet edilip edilmediğinin açığa çıkması için yapılır. Bunun için hadis, mûsned, camî, cûz ve öteki hadis kitaplarından aranır. İsnadları teker teker gözden geçirilir. Böyle bir araştırma sonunda ravisinin tek olduğu, öteki deyişle bir raviden başka rivayet edenin bulunmadığı anlaşılırsa hadis ferd olarak kalır. Başka ravi ya da raviler tarafından rivayet edilmiş olduğu açığa çıkarsa ferd olmaktan kurtulur.

İ'tibar belli kaideler içinde yapılır. Şöyle ki, hadis ilminde derinleşmiş, hadislerin rivayet tariklarına hakkıyla vakıf alim bir muhaddis, ferd sanılan hadisi ele alır. Çeşitli hadis kitaplarına müracaat ederek rivayet yollarını inceler. Diğer ravilerin rivayetleriyle karşılaştırır. Aynı hadisi aynı lafızlarla rivayet eden olup olmadığına bakar. Bunu anlamak için önce rivayette tek kaldığı zannedilen ravinin akranlarından işe başlar. O hadisi rivayette tek kalan ravinin şeyhinden başka bir ravinin rivayet edip etmediğini inceler. Böyle biri yoksa şeyhinin şeyhinden başkası rivayet etmiş midir, bunu açıklığa kavuşturmak maksadıyla isnadın başına kadar iner. Bu esaslar dahilinde yapılan araştırma sonunda herhangi bir ravinin rivayetini tesbit ederse önceden ferd sanılan hadise **mutabaat** hasıl olur. Ne var ki baştan ferd olduğu sanılan hadisin bilinen ravisinden başka bir ravi tarafından rivayet edilen hadisin öncekiyle benzer lafızlarda olup olmadığı dikkate alınır. Eğer lafız benzerliği yoksa aynı manada rivayet edilmiş başka hadis olup olmadığı araştırılır. Şu hale göre i'tibar, bir hadisin garabetten kur-

tarılabilmesi için belli esaslar dahilinde yapılan etraflı bir araştırmadır.

İ'tibara misal vermek gerekirse şöyle bir örnek üzerinde durulabilir. Hammâd b. Seleme bir hadisi mutâbaat söz konusu olmadan Eyyûb es-Sahtiyânî'den; Eyyûb. Muhammed b. Sîrîn'den; Muhammed b. Sîrîn Ebu Hureyre'den, Ebu Hureyre de Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet etmiş olsun. Böyle bir hadis i'tibar araştırmasına tabi tutulacaksa işe önce İbn Sîrîn'den Eyyûb'dan başka bir kişi tarafından rivayet edilip edilmediğinin araştırılmasıyla başlanır; zira hadiste mutâbaatın söz konusu olmaması onu Eyyûb'dan Hammâd b. Seleme'den başka rivayet eden olmaması manasıdır. O yüzden ilkönce Eyyub'un Muhammed b. Sîrîn'den rivayette tek kalıp kalmadığına bakılır. Olumlu bir sonuca varılmazsa İbn Sîrîn'dan başka bir sika ravinin Ebu Hureyre'den rivayet edip etmediği incelenir. Bu da bulunmazsa bu sefer de aynı hadisi Hz. Peygamber (s.a.s)'den Ebu Hureyre'den başka bir sahabinin aynı veya benzer lafızlarla rivayet edip etmediği tetkik edilir. Yapılan bu araştırma sonunda herhangi bir tabakada hadisi rivayet eden başka bir ravi tesbit edilebilirse hadis garabetten kurtulur; ferd olmaktan çıkar. Öyle olunca itibarın maksadı ferd sanılan bir hadisin gerçekten öyle olup olmadığının açıklığa kavuşturulmasıdır. Tabiatıyla ferd zannedilen bir hadis i'tibar sunucu başka ravi tarafından rivayet edildiği açığa çıkıp ferd olmaktan kurtulunca sıhhat yönünden kuvvet kazanır. Amel edilmeye yarayışlı hale gelir. Yoksa i'tibar boşuna bir gayret değildir.

İ'TİDÂD (الإعتداض) - Mecaz yoluyla desteklemek ve kuvvetlendirmek anlamını veren "adde" kök fiilinin ifti'âl babından mastardır.

Hadis Usulünde kullanılan bir deyim olarak, zayıf bir hadisin başka **tarik**lardan gelen rivayetlerde desteklenmesine denilmiştir. Böyle bir destek hadisi zayıflıktan

kurtarır ve **hasen li-gayrihi** hadis haline gelmesini sağlar. (Bk. Âdîd).

İTKAN (الإِثْقَان) - Bir işi muhkem ve sağlam yapmak manasıdır. Hadis usulünde güvenilir olmak vasfını kazanmış, hadisler üzerinde titizlik gösteren muhaddislere verilen vasıflardandır. İtkan sahibi hadisci adalet ve zabt vasıflarını taşımakla birlikte hadis rivayetinde az da olsa gafleti görülmeyen, rivayet şartlarına büyük bir dikkat ve titizlikle yerine getiren, hadis ilminde bu özellikleriyle belli bir yere gelmiş olan muhaddistir. İtkan sahibi muhaddise veya raviye **mutkin** denilmiştir.

İTTEFEKÂ ALEYH (اتَّفَقَا عَلَيْهِ) - Bk. İttefekâ Aleyhi's-Şeyhân.

İTTEFEKÂ ALEYHI'S-ŞEYHÂN (اتَّفَقَا عَلَيْهِ) - **eş-Şeyhân**'ın, yani Buhârî ve Müslim'in rivayet ederek kitaplarına almakta birleştiklerini ifâde eden bir deyiştir. Böyle hadislerle **muttefekun aleyh** adı verilir.

İTTİHÂM Bİ'L-KİZB (الإِثْتِهَامُ بِالْكَذِبِ) - **İttihâm-u'r-râvî bi'l-kizb** veya **töhmət-i kizb** de denir. Hepsi de ravinin yalan söylemek ithamına maruz kalması demektir ve **metâin-i aşeradan** ağır bir cerh sebebidir.

Bir ravinin Hz. Peygamber (s.a.s) üzerine yalan söylediği, bir başka deyişle hadis uydurduğu sabit olmasa bile günlük hayatında yalan söylediğinin açığa çıkması yalancılıkla itham edilmesi için yeterli delil sayılmıştır. Bu durumda olan ravi adalet vasfını yitirmiş demektir.

Yalancılık ithamına maruz kalan ravilerin hadisleri iki derecelidir. İlkine göre, eğer böyle hadisler dinin zaruri olarak bilinen kaidelerine aykırı olarak yalnızca yalan ithamına uğramış ravinin kendi ta-

rikından rivayet edilmişse, ravisinin rivayette tek kalmış olması yalan ithamına zaruri delil kabul edilir. Hadisi, uydurma olduğuna delâlet eden başka karine aranmaksızın reddedilir. Açık bir vaz karinesi olmasa bile dini asıllara aykırılık ve rivayette tek kalmak, nakledilen hadisin yalan olduğuna yeterli delil sayılır. Kısacası, yalan ithamına uğramış ravinin tek başına rivayet ettiği hadis uydurma kabul edilir; mevzu hadisler arasına katılır.

İkincisi, hadiste yalan söylediği belli olmamakla birlikte başkasından veya kendisinden bahsederken yalan söylediği malum olan ravinin hadisidir. Böylesinin naklettiği bir hadis, yalana alışmış bir kimsenin alışkanlık dolayısıyla hadiste de yalan söyleyebileceği korkusuyla reddedilir. Böyle hadislerle **metrûk** ve **matrûh** adı verilir.

İTTİHÂMU'R-RÂVÎ Bİ'L-KİZB (اِثْتِهَامُ الرَّوَايَةِ بِالْكَذِبِ) - Bk. İttihâm bi'l-Kizb.

İTTİSAL (الإِئْتِسَال) - "Vasale" kök fiilinin ifti'al babından mastarıdır. İrtibat, bağlılık, devamlılık gibi manalar verir.

Hadis usulünde ittisal, senedin kopuksuz olma özelliğini ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır. Kaynağı itibarıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'e sahabiye veya tabiiye varıncaya kadar senedi teşkil eden ravilerin teker teker anılması, bir diğer deyişle raviler arasında inkıta denilen kesiklik halinin bulunmaması haline denir.

Senedinde ittisal bulunan hadislerle **mut-tasıl** veya **mevsûl** denir. İttisalin karşılığı **irsâl** veya **inkıta**dır. Her ikisi de senedde ravi düşmesini ifade eder.

İZTIRAB (الإِضْطِرَاب) - "Darabe" kök fiilinden alınma mastardır. Sözlükte dalgalanmak, çalkanmak manalarına gelir. Deniz dalgalanmasına, dalgaların birbirine çarpmasına da iztirab denir. Bir

kimsenin düzeninin bozulması, sıkıntıya düşmek, acı çekmek manalarına da kullanılır.

Hadis terimi olarak iztirab, **muhâlefetten** doğan bir zayıflık sebebidir. Açıklamak gerekirse, bir ravi bir sefer rivayet ettiği hadisi ikinci sefere değişik tarzda rivayet eder. Ondan işiten raviler de birbirlerinden farklı şekillerde rivayet ederler. Bir ravinin aynı hadisi birbirinden farklı şekillerde rivayet etmesi, veya birden fazla ravinin birbirlerinden ayrı olarak rivayet etmeleri halinde adalet ve zabt durumları farklı olmadığından rivayetleri arasında tercih imkansız hale gelir. Bir başka ifadeyle, zabt ve öteki özellikler açısından birbirlerine yakındırlar. Bu rivayetleri birleştirip herhangi birini tercih etmek imkanı yoktur. İşte bu tercih imkanı bırakmayan hale iztirab adı verilmiştir.

İztirab, hata ya da yanılma eseri olarak değişik rivayetlere delâlet eder. Bu ise ravi veya ravilerin zabt noksanlığını gösterdiğinden hadisin zayıf sayılmasına ve reddine yol açar.

İztirab, daha çok senedde, bazen metinde bulunur. Şu hadis senedde iztiraba misaldir. Ebu Davud ve İbn Mâce'nin İsmâil b. Umeyye-Ebu Amr b. Muhammed b. Hureys-Dedesi-Ebu Hureyre isnadıyla rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuşlardır:

... إذا صلى أحدكم فليجعل تلقاء وجهه شيئاً ، فإن لم يجد فلي نصب عصا ، فإن لم يجد فليخط خطاً ، ثم لا يضره ما مر بين يديه.

"... Biriniz namaz kılacağı vakit karşısına (sûtre olarak) bir şey koysun. Bir şey bulamazsa bir deynek diksin. Onu da bulamazsa hiç değilse bir çizgi çeksün. Ondan sonra önünden geçen artık onun namazına bir zarar vermez."⁽¹⁾

Ebu Davud'un bu hadisi rivayet ettiği senedlerden biri Müsedded tarikinden, Bişru'bnu'l-Mufaddal - Mufaddal - İsmail b. Umeyye - Ebu Amr b. Muhammed b.

Amr b. Hureys - Ceddi Hureys - Ebu Hureyre; diğeri Muhammed b. Yahya tarikından Ali İbnu'l-Medîni - Sufyân - İsmail b. Umeyye - Ebu Muhammed b. Amr b. Hureys - Ceddi Hureys - Ebu Hureyre şeklindedir. İbn Mâce'nin senedi ise Sufyân b. Uyeyne - İsmail b. Umeyye - Ebu Amr Muhammed b. Amr b. Hureys - Ceddi Hureys b. Suleym - Ebu Hureyre tarzındadır. Seneddeki İsmail b. Umeyye'nin şeyhinin kim olduğu üzerinde ihtilaf edilmiş, bu zatın isminin gâh Ebu Amr b. Muhammed b. Hureys; gâh Ebu Amr b. Muhammed b. Amr b. Hureys b. Suleym olduğu söylenmiştir. Aynı şekilde Hureys'in kimliği de ihtilaflıdır. Nitekim rivayetlerin kiminde baba, kiminde dede olarak zikredilmiştir. İsmi de kimi sadece Hureys, kimisi Hureys b. Ammâr, Kimi Hureys b. Suleym, kimi de Hureys b. Suleyman olarak anmıştır. Kısacası bu hadisin senedindeki İsmail b. Umeyye'nin şeyhinin kim olduğu kesinlikle belli olmadığı gibi şeyhinin babası veya dedesi olarak zikredilen Hureys'in baba mı yoksa dede mi olduğu da belli değildir. Kaldı ki Hureys'in kim olduğu da kestirilememiştir. Hatta Sufyân b. Uyeyne "bu hadisi takviye edecek bir şey bulamıyoruz" demiştir. (Ebu Davud, 1/443). Şu hale göre bu hadisin senedleri üzerinde ihtilaf vardır. Bu ihtilaf halledilememiştir. Bunun için de senedinde iztirab bulunmaktadır. Nitekim İbnu's-Salâh, bunları zikrettikten sonra Abdurrezzak'ın İbn Cureyc - İsmail b. Umeyye - Hureys b. Ammâr - Ebu Hureyre isnadı ile zikrettiği rivayetindeki iztirabın daha fazla olduğuna işaret etmiştir. (Ulûm, 85).

el-İrâkî, rivayetler arasında tercih yapılabilmesi halinde iztirabın zail olacağını söyleyerek İbnu's-Salah'a itiraz etmiştir. Ona göre hadisi Sufyân'u's-Sevrî de rivayet etmiştir. Sufyân, hıfz yönünden hadisin İbnu's-Salâh'ın naklettiği, rivayetlerinde iztirab söz konusu olan rivayetleri nakleden ravilerden daha kuvvetlidir. Bu itibarla onun rivayetinin tercih edilmesi gerekir. Diğer taraftan el-Hâkim ve başka muhaddisler hadisin sa-

hih olduğunu söylemişlerdir. (Takyîd, 37).

Burada işaret etmek gerekir ki, hadis el-İrâkî'nin söylediği gibi tercihe müsait bile olsa tercih imkansızdır; çünkü Sufyan her ne kadar bu hadisi rivayet edenler içinde hıfzı en sağlam olanı ise de senesinde "Ebu Amr b. Hureys, an Ebihi" lafzıyla teferrüd etmiştir. Oysa Bîşr, Ravh, Vuheyb, Abdulvâris gibi Basralı sika muhaddisler isnadlarında "an ced-dihî" demişlerdir. Kufe hafızlarından Sufyân b. Umeyne de onlara uymuştur. Bunların isnadlarında kullandıkları lafızlar çoğunluğun lafızları mesabesinde-dir ve tercihe daha fazla layıktır. Diğer taraftan İsmail b. Umeyye mekkelidir. Sufyân b. Umeyne de orada oturmuştur. Bu da rivayetinin ayrı bir tercih yönüdür. İbn Cureyc de mekkelidir. Ancak bu ravilerin hepsine muhalefet etmiştir. Böylece tercih vecihleri birbirine zıt bir şeklegirmiştir. Kısaca tekrar edilecek olursa hadisin senesinde, ravisi İsmail b. Umeyye'nin şeyhinin mechul oluşu, İsmail'in ondan teferrüdü bir yana, isminde, babasının isminde, babasından mı, dedesinden mi rivayet ettiği; Ebu Hureyre'den rivayet edenin kendisi mi olduğu gibi önemli noktaların açıklığa kavuşturulamayışı yüzünden ıztırab söz konusudur. Bu ıztırab halledilememiştir. Nitekim eş-Şâfiî, el-Beyhakî ve en-Nevevi gibi alimler bu hadisin bahis konusu ıztırab sebebiyle zayıf olduğunu söylemişlerdir. (Tedrib, 16254).

Şu hadis de isnadda ıztıraba misaldir:

... عن أبي بكر رضي الله عنه قال: يا رسول الله ، أراك شئت قال : شيبتي هودُ وأخواتها

"...Hz. Ebu Bekr (r.a)'dan rivayet edildiğine göre demiştir ki: "Ya Resulallah, dedim; görüyorum, saçlarınıza ak düşmüş." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Beni Hûd Suresi ve benzeri sureler kocattı" buyurdu."

Tirmizî tarafından değişik şekilde rivayet edilen ve "hasenun garibun" denilen bu hadis (Tirmizî, 5/402), kimi muhaddislere

göre mürsel, kimine göre ise mevsuldür. Bunun yanısıra kimi raviler onu Hz. Ebu Bekr'den, kimi Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan, kimi de Hz. Aişe'den rivayet etmiştir. Hadis hakkındaki ihtilaf on veche kadar çıkmıştır. Bu vecihlerden birini tercih etmek imkanı olmamıştır. Bu yüzden is-nadı ıztırablıdır.

Metinde ıztıraba gelince, bunun misalini de şu hadis oluşturur: *إن في المال لحقاً سوى الزكاة* "Zengin'in malında zekâttan başka haklar da vardır." (Tirmizî, 3/39, 40). İbn Mâce'nin aynı senedle rivayeti ise tam aksinedir: *ليس في المال حق سوى الزكاة* "Zengin'in malında zekattan başka hiçbir hak yoktur." (İbn Mâce, 1/570).

Birbirine zıt ve birleştirilmeleri mümkün olmayan bu iki hadisin metninde ıztırab olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte İbn Mâce'nin rivayeti Şerik'in şeyhinin zayıf olması yüzünden zayıf addedilmiştir. Ayrıca şu şekilde te'vili mümkün görülmüştür: Hadisi rivayet eden Fatıma bint Kays, onu iki şekilde rivayet etmiştir. Birinci Tirmizî hadisindeki hak ile müstahab olan hak kasdedilmiştir. İbn Mâce hadisinde söz konusu edilen hak ise vacib olan haktır. Buna göre hadisin manası şöyle olur. "Malda zekâttan başka vacib yani farz olan hiçbir hak yoktur." Fakat ne bu te'vil, ne de İbn Mâce hadisinin ravisi yönünden zayıf oluşu metindeki ıztırabı kesinlikle gidermiş değildir.

Namazda Fatiha'dan sonra "Besmele"nin okunup okunmayacağı konusundaki Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen hadis de metinde ıztıraba misal sayılmıştır. Bu hadis şöyledir:

صليت خلف النبي صلى الله عليه وسلم و أبي بكر وعمر وعثمان ، فكانوا يستفتحون الصلاة بالحمد لله رب العالمين ولا يذكرون بسم الله الرحمن الرحيم في أول قراءة ولا في آخرها .

"... Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Ebubekr, Ömer ve Osman'ın arkalarında namaz kıldım, Hepsî de namaza "el-Hamdu lillâhi

Rabbi'l-Alemîn" diye (Fatiha okuya)rak başlıyorlar; kıraatin ne başında ne do sonunda "besmele" okumoyrlardı." (**Müslim**, Salât, 13. bab).

İbn Abdilberr, hadisin ıztırabını şöyle anlatmıştır: "Bu hadisin lafızları üzerinde pek çok ihtilaf edilmiştir. Bazı rivayetlerinde "Hz. Peygamber, Ebubekr ve Ömer'in arkasında namaz kıldım" denilmekte, bazılarında buna Osman ilave edilmekte, bazılarında yalnız Ebubekr ve Osman zikredilmektedir. Bazı rivayetlerde "Bismillâhirrahmânirrahîm" okumuyorlardı; bazılarında "açıktan okumuyorlardı" bazılarında "açıktan okuyorlardı" bazılarında kıraate "el-hamdu lillâhi Rabbi'l-Alemîn" ile

başlıyorlardı", bazılarında da "besmeleyi okuyorlardı" denilmektedir. Bu öyle bir ıztırabdır ki, hiçbir ravinin elinde (hangi rivayetin doğru olduğunu anlamaya yardım edecek) hüccet yoktur." (**Hadis Istilahları**, 179).

Verilen misallerden de anlaşılacağı gibi ıztırab, hadise arız olan bir illettir. Bu illet yüzünden gerek senedinde gerekse metninde ıztırab bulunan hadis zayıf sayılır. İster senedinde, isterse metninde ıztırab bulunan hadislere **muztarib** adı verilir.

(1) Ebu Dâvud, *Salât* (sutre 103); I/443 r. 689; İbn Mâce, *İkâmetu's-Salât* 36; I/303 r. 943.

K

KA-SENÂ (ك ت ا) - İsnadda en çok kullanılan **kale haddesenâ** eda lafzının remzidir. Bazılarına göre **kale**nin ilk harfî "kaf" ile **haddesenâ**'nın remzi **senân**ın birleşmesiyle meydana gelmiştir. Bazı hadisciler aynı remzi ت ا şeklinde bitişik ya-zarak kullanmışlardır.

Zamir tekil olduğunda bu remiz, **ka-senî** şeklinde yazılmıştır.

KA-SENÎ (ك ت ئ) - Bk. Ka-Senâ.

KAD DU'İFE (ك د ضَعْف) - "Zayıf bulundu, hakkında zayıf diyenler oldu" manasına gelen bir tabir olup cerhin birinci mertebesine delalet edenlerden daha ehven olmak üzere kullanılan cerh lafızlarındandır. Genelde ravinin zayıf görüldüğüne delâlet ederse de bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen ravinin hadisleri büsbütün terkedilmez. İ'tibar için yazılır. Aynı lafız **Du'ife** şeklinde de kullanılmıştır.

KAD TARAHÛ HADİSEHÛ (ك د ط ر ح و ا ح د ی ش ه) - Bak. Tarahû Hadîsheu.

KADH (ك د ح) - Sözlükte söğmek, bir kımsenin ırzına veya nesebine yakışıksız sözlerle saldırmak, oka temren geçirirken ucunu temrenin dibiyile yarmak, çakmak çakmak, ağaç kökünü kurt kemirmek, göz içine bir şey batmak manalarına gelir. (Kamus, 1/505).

Hadis usulü ilminde kadh, kemirmek manasiyle ilgili olarak hadisin sıhhatine engel olan kusurun onu yok edecek şekilde zayıflatmasına denir. Söz gelişi **illet**, sıhhati yok eden bir kusurdur.

İbnu's-Salâh, **mu'allel** hadisi tarif ederken illetin daha çok hadisin isnadında bazen de metninde olduğunu, bazen isnadda olan illetin hem isnadın hem de metnin sıhhatini giderdiğini ifade ederken kadh tabirini sıhhati yok eden illetin vasfı olarak kullanmıştır. (Ulûm, 82). Buna göre bu tabir, hadisin isnadında veya metninde bulunan ve illet denilen herhangi bir kusurun isnadın veya metnin sıhhatini gidermesi mânâsın gelmektedir. Nitekim bu mânâsına uygun olarak illete çok kere, **illetun kâdihatun** (Kadih illet) denilmiştir.

Aynı kökten alınma ismi fail olan **kadih** (müennesi **kadiha**) tabirleri de aynı şekilde herhangi bir kusurun hadisin sıhhatini yok edici özelliğidir.

KÂDİH (ك ا د ح) Bk. Kadh.

KÂDİHA (ك ا د ح ة) - Bk. Kadh

KALB (ك ل ب) - Sözlükte bir nesneyi geriye döndürmek, çevirmek, altını üstüne getirmek manalarına gelir. (Kamus, 1/237).

Hadis ıstılahı olarak kalb, bir hadisin senedinde veya metninde yer alan kelimelerin yerlerini değiştirmeye denir. Bu tariftan anlaşılacağı gibi kalb, hadisin ya-

senedinde ya da metninde olur. Senedinde olana **kalb fi's-sened**; metninde olana ise kalb fi'l-metn adı verilmiştir. Kelimelerin olduğu gibi cümlelerin yerlerini değiştirmeye de kalb denilmiştir.

Senedde kalbe misal vermek gerekirse râvinin hadisin senedinde bulunan Ka'b b. Murra ismini Murra b. Ka'b okuyup önce gelen kelimeyi sona, sona geleni ise başa alarak yerlerini değiştirmesi verilebilir.

Bir hadisin isnadını başka hadise bağlamak, bir ravinin hadisini bir başka râvinin hadisiymiş gibi rivayet etmek de kalb şekillerindendir.

Bir'de **kalb-i mürekkeb** vardır ki birkaç hadisin isnad ve metinlerini değiştirmekten ibarettir. Buhârî'nin Bağdat'a gelişinde hıfzını ve hadis bilgisini kontrol etmek maksadıyla yapıları meşhurdur. Şöyle ki, Buhârî Bağdat'a geldiğinde Bağdatlılar onu denemek için yüz hadis seçerek isnadlarını ve metinlerini değiştirmişler; kalbettikleri hadisleri onar onar on kişiye vererek Buhârî'ye sordurmuşlardır. buharî sorulan her bir hadisi dinledikçe böyle bir hadis bilmediğini söylemiştir. Son hadisin okunusunun ardından kendisine en önce hadis okuyan şahısa dönerek "senin ilk okuduğun hadisin isnadı şu, metni şudur; ikincisi şöyledir" diyerek düzeltmiştir. Daha sonra ikinci, üçüncü şahsın okuduğu hadislerin ilkinden sonuncusuna kadar doğrusunu söylemiş, onuncunun hadislerini de aynı şekilde düzelterek büyük takdir toplamıştır." (Bağdâd, 2/20).

Kalp, ya ravinin zayıf olması sonucu **mu-halefet**ten doğar, ya da meselâ, kimsenin rivayet etmediği **garîb** hadis rivayet ederek ona olan rağbeti artırmak ve ilim taliblerini kendi hadis meclisine çekmek gibi bir maksatla veya Buhârî misalinde olduğu gibi bir muhaddisi denemek için kasden yapılır. Ravinin muhalefetinden doğan kalb tekerrür ederse zabta doku-nur. Kasden garâib rivayet ediyor intibai uyandırmak için yapılan kalbi pek çok

muhaddis **sirkat** saymış (Beykûniye, 126); bir kısmı da hadis uydurmaktan farksız görmüştür.

İster senedinde olsun, ister metninde, kelime ya da cümlelerin yerleri ve isnadları değiştirilerek kalb yapılmak sonucu meydana gelen hadise **maklûb** denir. Maklûb hadislerle verilen misaller aynı zamanda kalbe de misal olurlar. Bu itibarla daha fazla kalb misali maklûb maddesinde görülebilir.

KALB Fİ'L-METN (القلب فى المتن) Bk. Kalb.

KALB Fİ'S-SENEDE (القلب فى السند) - Bk. Kalb.

KALB-İ MUREKKEB (القلب المركب) - Bk. Kalb.

KALE (كَال) - " Dedi ki" manasına gelir. Hadis Usulünde bilhassa isnadda hemen hemen en çok kullanılan lafızdır. Ravi isnadında "kale fulân" dediği zaman rivayetini bir raviye nisbet etmiş olur.

Kale eda lafzının kullanıldığı yerler konusunda muhaddisler arasında birlik yoktur. Nitekim bazı muhaddisler bu lafzı **semâ'** yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanmışlardır. Söz gelişi Haccâc b. Muhammed el-Aver, İbn Cureyc'in rivayet ettiği hadislerin yazılı olduğu kitapları "Kale'bnu Cureyc" diyerek rivayet etmiştir.

Öte yandan el-Hatîbu'l-Bağdâdî'ye göre eğer ravinin sadece semâ' yoluyla almış olduğu hadisleri kale lafzıyla rivayet ettiği halinden anlaşılırsa, bu tabir **haddesenâ** mertebesinde olur. ancak bir ravi bu lafzı hem işitme yoluyla, hem de başka yollarla rivayet ettiği hadislerin rivayetinde kullanırsa o zaman ondan yalnızca hangi yolla aldığını belirttiği hadisler alınır. (Kifâye, 396).

Buhârî ise kale lafzını bazen semâ, bazen de semadan başka yollarla alınan hadislerin rivayetinde kullanmıştır. (**Tedrib**, 2/14). Onun bu eda lafzını en çok kullandığı yerlerden birisi **ta'lik**lerdir.

Görülüyor ki muhaddislerden kimi kale lafzını yalnız semâ yoluyla; kimi de semâ ile beraber başka yollarla alınan hadisleri rivayet ederken kullanmışlardır. Hatta **isnad tedlîsi** yaparak rivayette bulunurken kale eda lafzını kullanan da olmuştur. Nakledildiğine göre Ali b. Haşrem şunları söylemiştir: "Bir gün Sufyan b. Uyeyne'nin yanında idik. Bize "Kâle'z-Zuhri" diyerek ondan bir hadis rivayet etti. Kendisine bu hadisi ez-Zuhri'den bizzat işitmediği ssoruldu. İşitmediğini söyledi ve şöyle dedi: "Haddesenâ Abdurrezzak, an Ma'mer, an'z-Zuhri" (**Hadis Usulü**, 103). Misale göre Sufyân b. Uyeyne senedinde ez-Zuhri ile arasındaki iki vasıtayı, Abdurrezzâk ile Ma'mer'i atlamış, hadisi bizzat ez-Zuhri'den işitmişcesine rivayet ederek tedlîs yaparken de kale lafzını kullanmıştır. Şu hale göre isnadlarda en çok kullanılan bu eda lafzının kullanılışında muhaddisler arasında birlik yoktur.

Son zamanlarda tatbik edilen bir adete göre isnadlarda çokca geçen kale lafzı yazıda hazfolunur; fakat okunur. Senedde iki kale lafzı yanyana gelirse biri yazılmaz. Ancak okunur. Mesela Buhârî'nin, حدثنا صالح بن حيان، قال : قال عامر الشعبي، شكلهdeki senedi قال الشعبي، ثنا صالح بن حيان، قال الشعبي tarzında yazılır, tamamı okunur. (**Tecrid Mukaddimesi**, 449).

KÂLE FULÂN (قال فلان) - Bk. Kale.

KÂLE LENÂ FULÂN (قال لنا فلان) - "Falanca bize dedi ki" manasına eda lafızlarındandır.

Kadı İyad'a göre **kale lenâ fulân** lafzının "**haddesenâ, ahberanâ, enbe'enâ, semi'tu fulânen yekûlu** lafızları gibi şeyhten işitme (semâ) yoluyla alınan ha-

dislerin rivayetinde kullanılması caizdir ve bunda ihtilaf yoktur. (**İlmâ**, 69).

İbnu's-Salâh, Kadı İyad'ın bu sözünün açıklanmaya muhtaç olduğunu söylemiş ve "özel olarak şeyhten işitmeksizin rivayet olunan hadisleri rivayet ederken kullanılmaları yaygın hale gelen bu lafızların yanlış anlaşılmasına ve karışıklığa sebep olacaklarındın, bizzat şeyhten işiterek alınan hadislerin rivayetine itlak edilmemeleri gerekir" demiştir. (**Ulûm**, 118).

Buhârî'nin rivayetleri arasında **kale lenâ fulânun**, (veya tekil zamiriyle) **kale li fulân** edâ lafızlarına sıkca rastlanır. İbnu's-Salâh, bazı müteahhir Mağrib alimlerinin bunları görünüşe göre **itti-sale**, manaca ise kopukluğa delâlet eden **ta'lik**ların alameti saydıklarına işaret ettikten sonra şu görüşü nakletmiştir: "Buhârî'nin **kale li, kale lenâ** dediğini gördün mü, bilki bu, ihticac için değil istişhad için zikrettiği bir isnattır. Yani böyle naklettiği haberi hüccet olarak değil, şahit olarak zikretmiştir. Aslında muhaddisler bu gibi, lafızları aralarında hadis müzakere ederlerken veya münazara vesilesiyle çokca kullanırlar. Müzakere hadisleriyle ihticac ettikleri nardır." Buradan anlaşıldığına göre Mağrib alimleri **kale lenâ fulân** lafzını daha çok ta'lika hamletmişlerdir.

Şu da var ki, İbnu's-Salâh, bu görüşün sahibinden önce yaşayan ve **Sahih-i Buhârî**'yi daha iyi bilen Ebu Ca'fer b. Hamdân en-Nisâbüri'nin bir sözünü naklederek bu görüşe katılmamıştır. Ebu Ca'fer'e göre Buhârî'nin kale li fulân lafzıyla rivayet ettiği bütün hadisler şeyhinden **arz** veya **munâvele** yoluyla alınmışlardır. (**Ulûm**, 63). Buna göre kale lenâ fulân veya kale li fulân lafızları ta'lika delâlet etseler bile daha çok sema'dan başka yollarla rivayet edilen hadislerin naklinde kullanılmışlardır.

KÂLE LENÂ FULÂN Bİ-KIRÂ'ATÎ (قال لنا بکیراة)

(فلان بقرا) - **Arz** ya da **kırâ'at ale'ş-şeyh** denilen metotla rivayet edilen hadislerin eda edilmesi sırasında kullanılan lafızlardandır. **Kâle** lafzının **semâ'a** delâlet ettiği görüşünde olanlar tarafından kullanıldığı kabul edilmiştir. Aynı manada **kâle lenâ fulânun kırâ'aten aleyhi** tabiri de kullanılmıştır. (Bk. Arz.)

KÂLE LENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN ALEYHİ (قال لنا فلان قراءة عليه) - Bk. Kale lenâ Fulânun bi-Kırâ'atı.

KÂLE Lİ FULÂN (قال لي فلان) - Bk. Kale lenâ fulân.

KALE RESÛLULLÂH (قال رسول الله) - "Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu" manasına gelen bu tabir. Hz. Peygamber'in sözlerini sevkederken kullanılan eda lafızlarının başında gelir.

İbnu's-Salâh'a göre cezm sigalarındandır ve sadece sıhhati açığa çıkarılmış hadisleri isnadsız olarak rivayet ederken kullanılır. Şöyle ki, zayıf bir hadisi isnadsız olarak rivayet ederken kesinlikle Kale Resûlullah dememek gerekir; zira bu lafız, hadisi Hz. Peygamber'in söylediğine delâlet eden cezm lafızlarındandır. Hatta sahih mi zayıf mı olduğunda şüphe edilen hadislerde de bu lafız kullanmamalıdır. "Kale Resûlullâh" (s.a.s) lafzı ancak sıhhati açığa çıkmış bulunan hadisleri sevk etmek için kullanılır. (Ulâm, 94).

Şu da var ki sahabiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bizzat kendileri işitmedikleri hadisleri de Kâle Resulullâh diyerek rivayet etmişlerdir. Bu takdirde lafzın manası "Hz. Peygamber şunları söylemiş" demek olur. Ancak sahabenin, kendileri işitmedikleri halde bizzat işiten veya işitenden öğrenen başka sahabilerden öğrendikleri hadisleri bu lafızla rivayet etmeleri, kendileri işitmişcesine rivayet gibidir.

KÂLE RESÛLULLAH (S.A.S) FİMÂ YERVÎHİ AN RABBİHİ (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما يرويه عن ربه) - Bk. kudsi Hadis.

KÂLE'LLÂHU TE'ÂLÂ (قال الله تعالى) - Bk. Kudsi Hadis.

KALÎLU'L-HADÎS (قليل الحديث) - "Hadisi az" anlamını veren bir tabir olup az hadis rivayet eden raviler hakkında kullanılmıştır.

Bir muhaddisin kalîlu'l-hadis oluşu, onun az hadis bildiği manasına değil, rivayet ettiği hadislerin sayıca az olması manasına alınır. Söz gelişi Hz. Ebubekr kalîlu'l-hadistir. Bunca yıl Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte olduğu halde ondan 142 hadis rivayet edilmiştir. Hiç de küçümsenemeyecek bir rakama ulaşan rivayetleri diğer çok sayıda hadis nakleden sahâbilerle nisbetle az itibar edildiğinden o da bu gruba dahil edilmiştir.

KALÎLU'T-TAHDÎS (قليل التحديث) - Az tahdis eden, yani hadis rivayeti üzerinde az duran demektir. Kendisine müracaat edenlere hadis rivayet etmekten çekinen, çekindiği için de her işittiğin italebeye rivayet etmeyen bazı hadiscilere denilmiştir.

Hadis alimleri ve ravileri arasında işittiği her hadisi bir emanet sayarak talebeye aktarmayı görev bilenler olduğu gibi, aksine hareket ederek tahdisten kaçınanlar da olmuştur. İkinci gruptakilere kalîlu't-tahdis tabir edilmiştir.

KARA'TU ALÂ FULÂN (قرات على فلان) - Bk. Arz.

KARA'TU ALÂ FULÂN AN FULÂN (قرات على فلان عن فلان) - "Falandan rivayet olarak fûlana okudum" demektir. Bir

şeyhin, şeyhinden icâzetle almış olduğu bir hadisi değişik sebeplerle bir diğer şeyhe arz ederek ondan da rivayet ettiğini ifâde etmek üzere isnadında kullandığı eda lafızdır.

KARA'TU Bİ-HATTİ FULÂN (قرات بخط) "Falancanın el yazısı ile (yazılmış) metinde okuduğuma göre" manasına gelen ve hadis tahammül metotlarından vicâde yoluyla elde edilen hadislerin rivayetinde kullanılan eda lafızlarındandır. (Bk. Vicâde).

KARA'TU Bİ-KİTÂBİ FULÂN (قرات بكتاب) "Falanın kitabında okudum" manasına bir terkiib olup **vicâde** yoluyla elde edilmiş bir hadisin edâsı sırasında kullanılan lafızlardandır. Elde edilen metnin adı anılan kişinin el yazısıyla yazılmış olmadığına delâlet eder.

KARİ' (القارئ) - "Kara'e (okudu)" kök fiilinden alınma ismi fail olan kari, hadis rivayet yollarından **arz** veya **kırâ'a ale's-şeyh** denilen metotla rivayette hadisleri şeyhe okuyan kimseye denir.

Kârî, aynı zamanda şeyhden hadis rivayet eden talibdir. Şeyhin rivayet hakkını elde ettiği hadislerini ya bir kitap veya yazılı metinden, ya da ezberinden okur. Haliyle şeyh dinler. Okuma işi tamamlanınca okunan kitap veya metindeki hadisler rivayet edilmiş olur. (Bk. Arz).

KARİN (القرن) - Akrânın tekilidir. Yaş ve sened bakımından birbirlerine akran haddislerin herbirine denir. Yaş itibarıyla aralarında fark olsa bile hadis rivayet ettikleri devre bakımından birbirlerine yakın olanlara da diğerlerinin karini denilmiştir. (Bk. Akrân).

KAS (القاص) - Bk. Kussâs.

KASSÂS (القصص) - Bk. Kussâs.

KAT' TEDLİSİ (تدليس القطع) - Bk. Tedlis.

KAVÎ (القوي) - Sözlükte "sağlam ve kuvvetli" manalarına gelen kavi, bazı muhaddisler tarafından **sahih** yerinde kullanılmış bir terimdir.

KAVİYYU'L-HADİS (قوي الحديث) - hadisi sağlam manasına gelen bir tamlama olup bazı hadis alimlerine göre **sika** karşılığı olarak kullanılmıştır.

KAVLÎ SÜNNET (السنة القولية) - Bk. Sünnet.

KAVLU ABÂDİLE (قول العبادلة) - Bk. Abâdile.

KE'ENNEHÛ MUSHAFUN (كآئه مصحف) - "Sanki Mushaf gibidir" manasına gelen bu tabir bazı alimlerce ta'dilün üçüncü mertebesine delâlet eden lafızlardandır. Bu lafızla adaletli olduğuna hükmedilen râvinin hadisleri hüccet olmaya elverişli addedilir.

KESÎRU'L-GALAT (كثير الغلط) - Bk. Kesret-i Galat.

KESÎRU'R-RIHLE (كثير الرحلة) - Hadis elde edebilmek uğruna pek çok seyahat etmiş olan kimse manasına gelen bir tabir olup, hadis rivayeti için ülke ülke dolaşanlara denir. Hicrî üçüncü asır sonlarında Nişâbur ve çevresinde büyük ün yapmış muhaddislerden Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim el-Büşencî **Kesîru'r-rihle** yani hadis talebi uğruna uzun ve meşakkatli pek çok yolculuklar yapmış hadis talibi olarak tanınır. (Tezkire, 2/657).

KESRET-İ ĞALAT (كثرة الغلط) - Bk. Kesretu'l-Galat.

KESRETU'L-GALAT (كثرة الغلط) - Aynı manada **fuhşu galat** da kullanılır. Her ikisi de, çok hata yapmak, hatası çok olmak demektir. Kesretul galat ya da fuhşu galat, ravinin cerhedilmesine yol açan ve **meta'in-i aşere** denilen on tenkit esasından zabtla ilgili olanlarındandır. Ravinin çokça yanılması, rivayet ettiği hadislerde hatasının fazla olmasını ifade eder.

İnsan hiçbir zaman hatadan, yanılmaktan kurtulamaz. "İlk yanılıp hata eden ilk insan olan Âdem'dir" denilmiştir. Buna göre ravi hadis rivayetinde hata edebilir ve bu, tabii bir şeydir. En meşhur âlimlerin bile hata ettikleri, hadis ilminde şöhret yapmış güçlü hafıza sahibi ravilerin az da olsa yanıldıkları vakidir. Öyle iken ravinin cerhine sebep olan hatasının çok olması, tabirin manasından da anlaşılacağı üzer hatalı rivayetlerinin doğru olarak rivayet ettiklerinden fazla olmasıdır. Hatalı rivayetleri, doğru rivayetlerine eşit olanlar da **kesretu'l-galat** yüzünden cerhedilirler.

Rivayetlerinde çok hata yapan ravinin hadislerine itibar edilmez. Yerine göre bunlara **munker**, **mu'allel** gibi isimler verilir.

Hadis rivayetinde fazla hatası görülen bir diğer ifadeyle hatalı rivayetleri doğrularından fazla olan râviye **kesîru'l-galat** denir.

KEŞT (الكشط) - "Keşeta" sülâsi fiilinin masdarı olup asıl itibarıyla açmak, bir nesnenin yüzünü örtüp bürüyen şeyi kaldırmak manasınadır. (Kamus, 2/509). وإذا كُشِطَتِ السماءُ ayeti kerimesinde (Tekvîr, 11) "gökyüzü sıyrılıp açıldığı zaman" buyurularak bu manada kullanılmıştır.

Hadis ıstılahı olarak keşt, hadislerin yazılması esnasında yanlış yazılan yerle-

rin bıçak veya benzeri aletle kazınarak silinmesine denir. Bununla birlikte daha çok fazla yazılan yerlerin kazınmasına keşt tabir edilmiştir. (Feth, 2/180).

Hadisleri yazarken hadisten olmayan fazladan veya yanlış yazılan yerler darb, hakk veya mahv şekillerinden biri ile yok edilir. İbnu's-Salaha göre bunların en iyisi darb'dır. (Ulûm, 176). Şu da var ki yanlış yazılan kısım tek bir harf, kelime veya kısa bir cümle ise bunu keşt yoluyla kazıyarak silmek daha uygun olur; çünkü darbedilen bir yazı silinmez, üzerine belli olacak şekilde bir çizgi çekilerek işaretlenmek suretiyle iptal edilir. (Bk. Darb). Böylece yazılmaması gereken harf, kelime veya kısa ibare metinde kalmış olur; Bu ise onun asıl ibare olduğu zannını uyandırabilir veya çizgi ile darbedildiğinin farkına varılmayıp karışıklığa yol açabilir. bu bakımdan keşt usulü silme daha pratik görünürse de uzun ibarelerin keşt yoluyla silinmesini bir yandan vakit alacağı, bilhassa yazı yazılan kağıdı zedeleyeceği için hoş görmeyenler vardır. Nitekim İbnu's-Salâh, bazı şeyhlerin hadis meclisine yanlış yazılan yerleri kazımak için bıçak getirilmesini hoş görmediklerini nakleder. Sebep olarak da kazınan kısmın başka rivayette belki de sahih olabileceğini gösterir. Aynı şekilde hadisi yazan kâtip, bir başka sefer hadisi başka şeyhe arz eder. Sildiği kısım onun rivayetinde sahih olabilir. Bu sefer silinen kısmın tekrar metne alınması gerekebilir. (Ulûm, 176). Şu hale göre, bu gibi sebeplerle darbin tercih edilmesi uygun olur.

KETEBE İLEYE FULÂN (كتب الي فلان) - "Falan kimes bana yazdı" manasına gelen bir tabir olup, hadis tahammül yollarından **mukatebe** metoduyla alınan hadislerin edasında kullanılır. Şeyh rivayet hakkına sahip olduğu hadislerden bir kısmını talebeye kendi el yazısıyla yazar gönderir. Bir başkasına talebe adına yazdırması da mümkündür. Mukâtebe yoluyla hadis rivayet edenler isnad-

larında veya musannef eserlerinde "ketebe ileyye fulan" dediklerinde "haddesenâ fulân" demiş gibi olurlar. Bazen de **Ahberanî bihi fulânun mukâtebeten (kitâbeten)** dedikleri de olur.

İbnu's-Salâh'a göre ketebe ileyye fulân ibaresi icazeti kuvvetle iş'ar eder. Eğer icazeti ifade eden bir ibare ile birliket kullanılmamışsa manen icazet manası verir. (**Ulûm**, 154). Ayrıca aynı tabirin ravi ile şeyhi arasında mülakata delalet ettiği de söylenmiştir. Nitekim Buhârî'nin **Sahihinde**, uyguladığı mülakat şartına aykırı olarak şeyhi Muhammed b. Beşşâr'dan mukâtebe yoluyla aldığı bir hadisi "Ketebe ileyye Muhammed b. Beşşâr" diyerek (**Buhârî**, 7/227) nakletmesi buna delil sayılmıştır. Kullandığı ifadenin mülakata delalet ettiğine kani olmasaydı kullanmazdı.

KEZÂ (كَذَّ) - Böyle, böylece manasındır. hadis yazılırken, manasında yanlışlık olan ibarenin üzerine aslına uygun olarak yanlış yazıldığını işaretlemek için kullanılan işarettir.

Hadisi yazan böyle bir işaret kullanmakla ibarenin aslında yanlış yazıldığını, kendisinin farkına vardığı halde asla sadık kalmak maksadıyla değiştirmediğini açıklanmış gibi olur.

KEZZÂBUN (كَذَّابُ) - Fazlaca yalan söyleyen, aşırı yalancı anlamında mübalağa ile ism-i fâil olup cerh lafızlarından biridir. Cerhin altıncı ve en ağır mertebesine delâlet eder.

Bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen ravi adalet vasfını kaybetmiş demektir. Hadisleri yazılmaz. (**Tedrib**, 1/346). Rivayetlerine hiçbir şekilde itibar edilmez. Hatta başka rivayeti kuvvetlendirmesi için bile kullanılmaz.

KEZZÂBUN YEKZİBU (كَذَّابٌ يَكْذِبُ) - Ya-

lan söyleyen aşırı yalancının biridir masasında **kezzâbun** gibi cerh lafızlarındandır. Cerhin altıncı mertebesinde ve ağırlına delâlet eden lafızlar arasındadır.

Hakkında kezzâbun yekzibu denilen ravi adaletten düşmüş demektir. Rivayetlerine itibar edilmez. Hadisleri yazılmaz. Başka rivayetleri desteklemek için bile olsa kullanılmaz.

KIRÂ'A ALE'Ş-ŞEYH (القراءة على الشيخ) - Bk. Arz.

KISSA (القصة) - Türkçedeki kıssa manasını veren bu kelime hadisin söylenmesine veya bir fiili naklediyorsa işlenmesine sebep olan olay karşılığı kullanılmıştır. Bilhassa bir hadisin değişik isnadları verildikten sonra **ve zekera'l-hadis** gibi **ve zekera'l-kıssa** denir ki bununla hadisin vurûd sebebi olan hadise tekrar edilmemiş olur.

KİBÂR-I TÂBÎ'İN (كبار التابعين) - Tâbi'lerin büyükleri, önde gelen tâbi'ler manasına gelen bir tabir olup, sahabe devrinde yaşayan ve rivayetleri umumiyetle sahâbilerden olan tâbiiler için kullanılır.

Sa'id İbnu'l-Museyyeb, Ubeydullah b. Adî, Kays b. Ebî Hâzım, Ebu Osman en-Nehdî gibi isimler kibâr-ı tâbiî'nin en meşhurlarıdır.

Kibâr-ı tâiî'n, irsal, dolayısıyla mürsel bahsinde söz konusudur. Nitekim umumiyetle kabul edilen irsal, kibâr-ı tâbiî'inden birinin isnadında sahâbiyi atlayıp "Hz.Peygamber şöyle buyurdu; Hz. Peygamber (s.a.s) şunu yaptı, şunu emretti, şundan nehyetti" diyerek isnadını Hz. Peygamber'e ulaştırmak suretiyle rivayette bulunmasıdır. Tarifinde söz konusu edildiği gibi kibâr-ı tâbiînin rivayetleri umumiyetle sahâbilerden olduğu için irsalleri inkita' sayılmaz. Diğer

tâbi'iler sahâbeden olduğu gibi birbirlerinden de rivayette bulunmuşlardır. Bu itibarla Kibâr-ı tâbi'inden olmayan birinin irsalî, inkîta' sayılır.

KİTÂB (الكتاب) - "Yazmak" manasına gelen "ketebe" kök fiilinden alınma bir kelime olan kitab, hadis ilminde önce yazılı hadis metinlerinden meydana gelen bilinen kitap veya defter şeklindeki kitaba denir. Bu aynı zamanda talib tarafından şeyhten çeşitli usullerle yazılarak rivayet edilen hadisleri bir arada muhafaza eden kitaptır.

ikinci olarak kitâb kelimesi hadisleri konularına göre ayırarak bir araya toplayan hadis musannefâtında ana bölümleri ayırırken kullanılmıştır. Söz gelimi Kitâbu'l-Îmân, imanla ilgili, kitâbu'l-eymân ve'n-nuzûr yemin ve nezir konusundaki hadisleri ihtiva eden bölüm başlıklarıdır. Daha çok câmi, sünen ve musannef adı verilen ve ale'l-ebvâb yani fıkıh bölümlerine göre tertip edilmiş hadis kitaplarında ana konuları işaretlemek ve birbirlerinden ayırmak üzere konulmuştur.

KİTÂBET (الكتابة) - Yazmak, yazı ile tesbit etmek anlamında "ketebe" kök fiilinin mufâale babından ikinci masdarı olan kitâbet, kısaca yazışmak demektir. Terim olarak hadis tahammül metodlarından birisidir. Şeyhin mesmû'atını yahut bir veya birkaç hadis yanında hazır olan talibe yazarak ya da yazdırarak vermesi; yahutta uzakta bulunana göndermesinden ibarettir. İbnu's-Salâh kitabete **Mukâtebe** adını vermiştir.

Kitâbet yoluyla hadis rivayet edenler isnadlarında **Ketebe ileyye fulân** veya **Ah-beranâ fulânun mukâtebeten** (veya **kitâbeten**) eda lafızlarını kullanırlar. Bu metodla rivayette sadece **haddesenâ** veya **ah-beranâ** demek caiz görülmemiştir.

Kitâbet (ya da **mukâtebe**), yazılıp verilen

veya gönderilen hadislerin rivayet edilmesine icazet verilip verilmeme durumuna göre iki kısımdır. Bunlardan birincisi icazetten mücerred kitabet, (**Kitâbe** (veya **mukâtebe**) **mucerrede ani'l-icâze**); ikincisi ise icazete delâlet eden bir lafızla olan kitâbet (**kitâbe** (**mukâtebe**) **makrûne bi'l-icâze**)dir.

İcazeten mücerred kitabede şeyhin, hadislerini yazılı olarak verirken onların rivayetine icazet verdiği delâlet edecek herhangi bir söz söylememesiyle hasıl olur. İcazete delâlet eden bir lafızla olan kitâbet ise hadislerin yazılı metin halinde verilirken **eczetuke mâ ketebtu leke**, **eczetuke mâ ketebtu ileyke** yahut **eczetuke mâ ketebtu bihi ileyke** gibi bir söz söylenerek verilmesine denir. Bu lafızların hepsi "Sana yazdığımı hadisleri rivayet etmene icazet verdim" manasına gelir ve şeyhin talibe yazdığı hadislerin rivayetine izin verdiği delâlet eder.

Şeyhin hadislerini yazılı olarak verirken onların rivayetine icazet verdiğini belirtmesi, sıhhat ve kuvvet bakımından icazete makrun munavele gibidir. Hadisleri sadece yazıp vermek veya göndermek şeklinde olan icazetten mücerred kitabetin ise sıhhatine ihtilaf edilmiştir. Hadisçiler arasında meşhur sahih görüşe göre icazetsiz kitâbet sahihtir. Böyle alınan hadis mevsul ve müsned sayılır. Bu yolla rivayeti Eyyubu's-Sahtiyâni ile Şeyhi Mansur İbni'l-Mu'temir, el-Leys b. Sa'd, Ebu Bekr b. Ebî Sebre gibi âlimler caiz görmüşlerdir. Nitekim el-Beyhakî **Medhalinde** bu isimleri zikrettikten sonra şöyle demiştir. "Bu konuda tâbi'in ile tebe-i tâbi'inden bir çok eser olduğu gibi Hz. Peygamber (s.a.s)'in dinî hükümlere dair amillere yazdıkları mektuplar da bu görüşün sahih olduğuna delâlet eder." (*Tedrib*, 2/56).

Ebu'l-Muzaffer es-Sem'âni de bu görüştedir. Ona göre hadisleri yazarak vermek, verirken de icazete delâlet eden sözler söylemek, sadece icazetten daha kuvvetlidir. Usul âlimlerinden er-Râzi de **el-Mahsûl** isimli eserinde buna kail

olmuştur. Aynı görüşe katılanlardan biri de es-Suyûtî'dir. ona göre icazete makrun kitabet yoluyla rivayetin caiz oluşu muhtar olan görüştür. Hatta munavelenin birçok şekillerinden daha kuvvetlidir. Kaldı ki Buhârî'de "ve ketebe ileyye Muhammed b. Beşşâr" lafzı ile rivayet varid olmuştur. (Buhârî, 7/227). Sahihde bu lafızla başka hadis nakledilmemiş olmakla birlikte bir tek rivayet kitâbet yoluyla'dır. ⁽¹⁾ **Sahih-i Müslim**'de ise mukatebe yoluyla alınmış hadisler hayli fazladır.

Diğer taraftan Ebu'l-Haseni'l-Mâverdi, Âmidî ve İbnu'l-Kattân gibi âlimler icazetten mücerret kitabetle rivayeti caiz görmezler. (Tedrîb, 2/55.6). Ne var ki sahih hadislerle tahsis edilmiş kitaplarda "Ketebe ileyye fulân" eda lafzı ile varid olan pek çok hadis vardır. Bunların hepsi hadis imamlarınca mevsul addedilmiş olduğundan, bunların men'ine itibar edilmemiştir.

Hadis âlimlerinin bir kısmına göre, hadisleri şeyhin yazılı olarak verdiği veya yolladığı metinlerden rivayet edebilmek için yazan şeyhin yazısını -ona ait olduğuna dair herhangi bir delil olmasa dahi- tanımak kafidir. Bazıları "yazı yazıya benzer" diyerek yazının şeyhe ait olduğuna delil bulunmadıkça yazıya itimat etmenin caiz olamayacağını ileri sürmüşlerdir. İbnu's-Salâh "Bu söz makbul değildir; zira yazının yazıya benzemesi çok nâdir vaki olur. Zahirî şudur ki bir insanın yazısı başkasına benzemez. dolayısıyla yazının yazıya benzemesinden herhangi bir karışıklık meydana gelmez." diyerek (Ulûm, 154) bu görüşe itiraz etmiştir.

Şeyhin hadisini kendisi değil de bir başkası yazmış ise kitabet yoluyla rivayetin sahih olması için yazanın sika olduğunun sabit olması da şart koşulmuştur.

(1) Eymân ve'n-Nuzûr, 7/227.

KİTÂBETU'L-HADİS (كتابة الحديث) - Hadislerin yazılması manasına gelen bir tabirdir. Hadis ilminde Hz. Peygamber (s.a.s)

ve sahâbe devrinde hadislerin yazılması ve hadis yazarken dikkat edilecek kaide-ler olmak üzere iki önemli konuya delalet eder.

Hız. Peygamber'in sağlığında -bir iki olay hariç- hadisler umumiyetle yazılmıyordu. Bir kere sahâbe arasında yazı bilen çok azdı. Bu yüzden, Hız. Peygamberden öğrenilen hadisler hıfzediliyor, şifahî nakil ve müzakere yoluyla sahabe arasında yayılıyordu. Ebu Sa'îd'l-Hudrî'den rivayet edilen bir hadise göre Hız. Peygamber önceleri

لا تكتبوا عني، ومن كتب عني غير القرآن فليمحاه وحدثوا عني ولا حرج ومن كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار.

"...Benden (Kur'ân-ı Kerim'den başka bir şey) yazmayınız. Kim benden kur'ân-ı Kerim'den başka bir şey yazmışsa onu imha etsin. Benden (yazmaksızın) rivayette bulunun. Bunda bir mahzur yoktur. Her kim bile bile benim adıyla yalan söylerse Cehennemdeki yerine hazırlansın" (Müslim, Zuhd, 16) buyurarak hadislerin yazılmasına izin vermemişti. Yine aynı sahâbî Allah Resulünden hadis yazmak için izin istemişse de verilmemiştir. (Takyîdu'l-İlm, 32).

Şüphesiz Allah Resulünün, kendisinden Kur'ân-ı Kerim'den başka bir şey yazılmasına müsaade etmeyişiinin önemli sebepleri vardır. Önce yukarıda işaret edildiği gibi yazı yazmasını bilen sahâbiler yok denecek kadar azdı. Yazı tekniği de gelişmiş değildi. Her şeyden evvel yazılan hadislerin Kur'ân-ı Kerim ayetleri ile karışma ihtimali vardı. İşte bu mühim sebepler yüzünden sahabe Hız. Peygamber (s.a.s)'in yasağına uyarak hadisleri yazmıyor; ezberden naklediyorlardı.

Aslında Kur'ân-ı Kerim bir yandan ezberlendiği, öte yandan yazıldığı, bazı sahâbiler tarafından hem yazılıp hem ezberlendiğinden yanlış yazılma tehlikesi olmadığı gibi Kur'ân'dan olmayan sözlerle karışma korkusu da yoktu. Fakat hadisler öyle değildi. Onları hem bütün sahâbiler bilmiyor, hem de ezber-

lemiyordu. Bu yüzden Kur'an'la ve birbiriyle karışma ihtimali vardı.

Aradan zaman geçip Kur'an-ı Kerim bütünüyle belli olup pek çok sahabe tarafından ezberlenince artık hadislerin Kur'an ayetleriyle karışma tehlikesi kalmamıştı. Hz. Peygamber (s.a.s) böyle bir durumda bazı sahabilere kendisinden işittikleri hadisleri yazmaları için izin verdi. Ne var ki, Allah Resulünün hadislerin yazılmasına ne zaman müsaade ettiği kesinlikle belli değildir. Bu itibarla hadislerin yazılmasını meneden yasağın bütün Sahabeye mi yoksa yazı yazmasını iyi bilmediğinden dolayı doğru yazmaya-çağından korktuklarına mı konulduğu kestirilememektedir. Hadislerin yazılmasına müsaade edildiğini gösteren rivayetler bazı sahabilerin Hz. Peygamberden işittiklerini yazmak hususunda izin istediklerine, onun da istenen izni verdiğine dairdir. Misal verelim:

عن عبد الله بن عمرو قال : كنت أكتب كل شيء أسمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم أريد حفظه ، فنهتني قریش وقالوا أنكتب كل شيء نسمعه وروسل الله صلى الله عليه وسلم بشر يتكلم في الغضب والرضا ، فامسكتُ عن الكتاب ، فذكرت ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم فأوماً با صيحه الى فيه فقال : اكتب فوالذي نفسي بيده ما يخرج منه إلا الحق.

"... Abdullah b. Amr'dan rivayete göre demiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) den ne işitirsem bellemek ister; yazardım. Kureyşliler "Hz. Peygamber (s.a.s)'den işittiğin her şeyi yazıyorsun. Oysa Hz. Peygamber (s.a.s)'de insandır. Rıza halinde de öfkeli iken de söz söyleyebilir" diyerek beni bundan men ettiler. Bunun üzerine (bir sene) hadis yazmaya ara verdim. Nihayet işi Hz. Peygamber (s.a.s)'e söyledim. Mübarek parmağıyla ağzını işaret ederek "yaz dedi; *canım kudreti altında olan (Allah)'a yemin ederim ki buradan hak sözden başkası çıkmaz*" (Ebu Davud, 4/60,10).

Şu haber de Hz. Peygamberin, unutmak ihtimali olduğundan hadisi yazarak mu-

hafaza etmeyi tavsiye ettiğini göstermektedir.

عن ابى هريرة قال : كان رجل من الأنصار يجلس الى النبي صلى الله عليه وسلم فيسمع من النبي صلى الله عليه وسلم الحديث فيعجبه ولا يحفظه ، فشكا ذلك الى النبي صلى الله عليه وسلم فقال : يا رسول الله انى اسمع منك الحديث فيعجبني ولا احفظه ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : استعن بيمينك و أوما بيده للخط .

"Ebu Hureyre'den rivayete göre demiştir ki:

"Ensardan biri Hz. Peygamber (s.a.s)'den hadis işitir, işittikleri hoşuna gider ancak belleyemezdi. Bu durumunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikayet etti, "Ya Resulallah dedi; senden hadis işitiyorum, hoşuma gidiyor. Ancak bir türlü öğrenemiyorum. (Ne yapayım?)" Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.s) eliyle yazı işareti yaparak "*sağ elinden faydalan*" buyurdu." (Tirmizi, 5/39).

Râfi b. Hadic'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s)'e, işittiği hadisleri yazayım mı diye sormuş, Allah Resulü yazmasını, yazmakta bir mahzur olmadığını söylemiştir. (Muhaddis, 369).

Bu hadislerden anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) önceleri Kur'an-ı Kerim'le karışması gibi ciddi bir tehlike sözü olduğu için hadislerin yazılmasına müsaade etmemiştir. Ancak, zamanla bu mahzurun ortadan kalktığına kani olunca yazı bilgisine güvendiği, hadisleri yanlış yazmayacağından, bilhassa Kur'an-ı Kerim ayetleriyle karıştırmayacağından emin olduğu sahabilere yazma müsaadesi vermiştir. Nitekim Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Hz. Ali hadisleri yazan sahabilerdendir.

Hadislerin yazılmasını men eden hadislerle yazılmasına izin verildiğini gösteren hadislerin arası böyle bulunmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinden işitilen hadislerin yazılmasını men edişi ile yazma izni verişini neshe hamledenler de vardır.

Öte yandan Allah Resulünün sağlığında hadislerin yazıldığını, hatta bizzat kendisi tarafından yazdırıldığını gösteren belgeler vardır. Söz gelişi hicreti takip eden ilk günlerde Medineli Yahudilerle yazılı bir andlaşma yapılmıştır. Hudeybiye Sulh andlaşması esasları da yazılmıştır. Komşu ülkeler devlet başkanlarına yazdığı mektuplar da ilk yazılı metinler arasındadır. Yemenli Ebu Şâh isimli bir sahabî Mekke fethinden sonra yaptığı konuşmanın yazılmasını istemiş, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s) "Ebu Şâh için söylediklerimi yazın" diyerek yazdırmıştır. Ölümüne yakın "bana yazı yazacak şeyler getiriniz. Size bir vasiyetname yazdırayım. Sonunda doğru yolu kaybetmiyesiniz" demiştir. (Buhârî, 1/37). Bu rivayetler henüz Hz. Peygamberin sağlığında bazı hadislerin yazıldığını belgelemektedir.

Bazı sahabilerin Hz. Peygamber hayatta iken yazdıkları hadis metinlerinden biri Abdullah b. Amr'ın **es-Sahifetu's-Sâdikası**dır. Ebu Hureyre'nin "Abdullah b. Amr haric kimsede bende olduğu kadar hadis yoktur. O hadisleri yazdı. Bense yazmadım" diyerek (Buhârî, 1/36) hadislerini yazdığını belirttiği Abdullah b. Amr'ın sahifesi vefatından sonra torunlarına geçmiş ve rivayet edilmiştir.

Daha sonra tâbiiler'in bir kısmı da hadisleri yazmıştır. Söz gelişi meşhur tâbiî Said b. Cubeyr'in hadisleri yazdığı kaydedilir. İbn-i Şihâb'ın da hadisleri tedvin edip yazdığı meşhurdur. Bu nesilden Hemâm b. Münebbih'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiği 138 hadisi ihtiva eden **es-Sahifetu's-Sahîha** halen elimizde mevcuttur. ⁽¹⁾

Şu hale göre az da olsa bir kısım sahabiler ta Hz. Peygamber (s.a.s)'in sağlığında hadisleri yazmışlardır. Sahabiler tarafından yazılan hadislerin meydana getirdiği küçük çaptaki hadis metinlerine **sahife** denilmiştir. Sahifeler içinde en meşhuru Abdullah b. Amr'ın **es-Sahifetu's-Sâdikası**dır. Bundan başka Câbir b. Abdillâh, Ali b. Ebî Tâlib, Se-

mure b. Cundeb, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer İbni'l-Hattâb, Enes b. Mâlik ve Sa'd b. Ubâde'nin de birer hadis sahifeleri vardır. Daha sonra tâbi'iler arasında da hadis yazanlar olmuş; hatta hadis yazmanın caiz olduğuna kail olanlarla olmadığı görüşünde olanlar arasında ihtilaf meydana gelmiştir. ⁽²⁾ Hadislerin tedvin edilmesinden sonra hadis kitâbeti, tamamen rivayet edilen hadisleri yazmak, yazılı metinler haline getirmek şekline girmiştir.

Kitâbetu'l-Hadis'in ikinci anlamı olan hadis yazılırken dikkat edilecek kaide ve esaslar manasına gelince, İbnu's-Salâh bu manayı ilk manasından ayırmak üzere yerine göre **dabtu'l-kitâb** tabirini kullanır. Arkasından kaidelerini şöyle sıralar:

1. Hadis yazan kimsenin bilhassa iltibasa yol açacak şahıs isimlerinin zabtına itina etmesi gerekir; zira bu isimler manasından çıkarılamıyacağı gibi önündeki ya da sonundaki kelimelerden de anlaşılamaz.

2. Müşkil lafızların zabtını önce yazılı metinde sonra haşiyede tam karşısına harekeli ve müstakil olarak yazması iyi olur.

3. Mecburiyet olmadıkça yazıyı ince yazması doğru olmaz. Hanbel b. İshak'ın dediğine göre Ahmed b. Hanbel bir gün kendisini ince yazı ile metin yazarken görmüş, "öyle yapma; sonra en çok muhtaç olduğun şey sana ihânet eder" demiştir.

İnce yazı ile yazmak ancak kağıtta yeterli kadar boş yer olmamak, veya kâtibin çok gezen biri olması halinde kitab yükünün hafif olması için ince yazıya ihtiyaç duyması gibi durumlarda mazur görülebilir.

4. Hadis yazanın yazısını hızlı ve harfleri birbirine karıştırarak okunmaz halde yazmaktan çok okunaklı yazması tercih edilir. Nitekim Hz. Ömer "en kötü yazı okunaksız yazılanı (meşk), en kötü kıraat hızlıca belli belirsiz okumaktır. En güzel yazı okunaklı olanıdır" demiştir.

5. Mu'cem (noktalı) harflerin noktalarla zabtedilmesi gibi muhmel (noktasız) harfler de ihmâl alâmeti ile zabtedilmelidir.

6. Muhaddisin kitabında sadece kendinin anlıyacağı başkalarının anlamıyacağı ve şaşıracağı terimler kullanması doğru olmaz. Rumuz kullanmaktan kaçınması her rivayetin yanına ravisini yazması uygun olur. Yalnız kitabının başında veya sonunda bu işaretlerden neyi kasdettiğini açıklarsa mahzuru yoktur.

7. Yazdığı hadislerin arasını ayırdedecek küçük bir daire çizmesi gerekir. Nitekim Ebu'z-Zinâd, Ahmed b. Hanbel, İbrahim b. İshak el-Harbî, Muhammed b. Cerîrî't-Taberî gibi imamlar bu şekilde uygulama yapmışlardır. (Bk. Daire).

8. Abdullah b. Fulân gibi isimlerde "Abd" kelimesini satır sonuna, kalan kısmı ise diğer satır başına yazması da doğru değildir. Abdurrahman gibi Allaha kulluk ifade eden diğer isimler de öyledir. Aynı şekilde "Kale Resulu" lafızlarının satır sonuna, "Allah sallallahu aleyhi ve sellem" lafızlarının öteki satıra yazılması da doğru olmaz.

9. Hadis yazanın Hz. Peygamberin isminin her geçtiği yerde salat ve selamı yazmaya itina etmesi ismin tekrarlandığı yerlerde salat ve selamı da tekrar etmekten usanmaması gerekir. Bu hadis talebesinin ve katiplerinin dikkat etmeleri gerekli faydalı bir husustur. Bundan gaflet eden büyük bir ecir fırsatından mahrum kalır. Hatta el-Hatibu'l-bağdâdî'nin dediğine göre selef âlimleri "hadisleri yazan Hz. Peygamber (s.a.s)'e yazı ile değil dille salat ve selam okumalıdır."

10. hadis kâtibi yazdıklarını semâ'a asıl olan nüsha ve şeyhinin kitabı ile mukabele etmelidir. Nitekim Urve İbnu'z-Zubeyr oğlu Hişâm'a bir gün "Hadisleri yazdın mı?" diye sormuş o da "evet" cevabını vermiştir. "Yazdığını asıl metinle vuruşturdun mu?" diye sorduğunda "hayır" demesi üzerine "öyleyse yazmamışsın" demiştir.

11. Metinde düşen kısmı -ki **lahak** denir-

hâşiyede gösterirken tercih edilen metot, metnin neresinden düşmüse oradan yukarı doğru bir çizgi çekerek göstermektir.

12. Hadis yazan kâtibin **tashîh**, **tazbîb** ve **temrize** dikkat etmesi gerekir.

13. Hadis yazılırken kitaba yazılmaması gereken bir ibarenin yanlışlıkla yazılması halinde fazlalık ya darbedilir; ya da **keşt**, **hak** veya **mahv** suretlerinden biriyle silinir.

14. ihtilaflı rivayetleri birbirine karışmaması için ayırmalıdır.

15. el-Hatibu'l-Bağdâdî'ye göre hadis yazan talibin işittiği hadisleri besmeleden ve hadis işittiği şeyhin adını, künyesini nesebini kaydettikten sonra yazması icap eder. (Ulûm, 162-183).

Dikkat edilirse bu kaidelerin hepsi hadislerin isnad ve bilhassa metinlerini doğru bir şekilde yazıya geçirmek için konulmuş esaslardır. Bu da muhaddislerin hadislere ne derece itina gösterdiklerini; yazılışında bile belirli kaideler dahilinde hareket ettiklerini gösterir.

(1) Zahirîye ve Berlin kütüphanelerinde bulunan iki müstakil yazma nüshası esas alınıp Buhârî, Müslim, ve Müsneddeki nakillerle karşılaştırılarak Prof. M. Hamidullah tarafından neşredilmiştir. Baş tarafına hadis kitâbetiyle ilgili etraflı bir araştırma eklenmiştir. Kemal Kuşcu tercümesi Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-yi Hemmâm b. Münebbih adıyla 1967'de İstanbul'da; Prof. Dr. Talât Koçyiğit tercümesi ise Halen Elde Mevcut En Eski Hadis Eseri Hemmâm İbn Münebbih'in Sahîfesi adıyla aynı tarihte Ankara'da yayınlanmıştır.

(2) Her iki grubun görüşleri hakkında fazla bilgi almak için bk. Takyidu'l-İlm.

KÎTÂBU'L-ĞARÎBEYN (كتاب الغريب) - Garibu'l-hadis maddesinde görüldüğü gibi hadislerin herkes tarafından anlaşılamayan garib lafızlarını izah eden kitaplar vardır. Bu kitaplardan bir kısmı, hadislerin garib lafızlarını Kur'ân-ı Kerim'in garib lafızları ile birlikte alırlar. Böyle hen Kur'ân-ı Kerim'in hem de bazı

hadislerin garibini izah etmek üzere te'lif edilmiş kitaplarda bu isim verilmiştir.

Kitabu'l-garibeyn isminde te'lif edilmiş kitapların en meşhuru Ebu Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Ebi Ubeyd el Abdi el-Mu'eddeb el-Herevî'nin kitabıdır. Bunun gibi Ebu'l-Feth Suleym b. Eyyub er-Râzî'nin **Takribu'l Ğaribeyni**, Ebu Musa Muhammed b. Ebi Bekri'l-İsbehânî'nin **Kitabu'l-Muğis fi Ğaribeyi'l-Kur'ân'ı ve'l-hadisi** meşhurdur.

KİZB (الكذب) - Hadis usulünde **kizbu'r-râvi** şeklinde de geçer. Hz. Peygamber üzerine yalan söylemektir. Bir diğer ifadeyle Allah Resulünün söylemediği bir sözü kasden ona nisbet ederek rivayet etmektir. Kısacası Hz. Peygamberin ağzından yalan uydurmaktır.

Kizb ya da Türkçe karşılığı ile yalan, **metâ'in-i aşere** denilen ravinin tenkide tabi tutulduğu esaslardan adaletle ilgili beş cerh sebebinden birincisi ve en ağındır.

el-Hatîbu'l-Bağdadi'ye göre Hz. Peygamber üzerine yalan söylemek, hadis uydurmak ve semâ' iddiasında bulunmakla olur. Muhaddislerin hepsi her ne şekilde olursa olsun Hz. Peygamberin ağzından yalan söyleyen ravinin hadisinin, tevbe etmiş bile olsa, reddedileceği görüşündedirler. Bu demektir ki ravi, tek hadisde daha yalan söylediği açığa çıksa adalet vasfını yitirir. Yalanından tevbe etse rivayet tarikları sağlam olsa bile kendisi terk, hadisleri reddedilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'e yalnız bir hadisde yalan söyleyip tevbe ve rücu eden ravinin durumu sorulmuş, o büyük âlim "Tevbesi kendisi ile Allah arasındadır. Hadisi ebediyyen yazılmaz" demiştir. (**Kifâye**, 190). Ebu Muzaffer Mansûr b. Muhammed, es-Sem'ânî ise şunları söylemiştir: "Yalnız bir haberde yalan söyleyen ravinin geçmişte rivayet ettiği hadislerinin de terkedilmesi gerekir." (**Takrib**, 18).

Buhârî Şeyhi Ebu Bekr Abdullah İbn'i-

Zubeyri'l-Humeydi ile Şâfi'î âlimlerden Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh es-Sayrafi bu görüştedirler. Hatta es-Sayrafi "yalan yüzünden hadisini terk ettiğimiz raviyi tevbesi dolayısıyla kabul etmeyiz. Bir ravinin naklini zayıf bulduk mu ona daha sonra kuvvetli demeyiz" demiştir. (**Ulûm**, 1/329, 30).

Muhaddislerin yalancı ravilerin üzerinde bu derece titizlikle durmaları hadisleri yalandan korumak içindir; zira hadisler arasına yalancı ravilerin yalan rivayetlerinin karışması ile din fesada uğrar. Asli şeklini kaybeder. Yerini batıl ve hurafeler alır. Bu sebeple yalnız bir hadisde dahi yalan söylediği açığa çıkan raviden artık hadis rivayet edilmez.

Bununla birlikte hadis dışında yalan söylediği bilinen ravinin durumu farklıdır. Böyle biri, yalandan tevbe ettiği bilinirse mutlak olarak terkedilmez. Hadisi belli şartlarla alınabilir; çünkü hadis dışında yalan söylemenin fesadı umumi değildir. Nitekim yalan şahitlikte bulunduktan sonra tevbe kâr olanın şهادeti kabul edilir.

İbnu's-Salâh, fıkı sebeplerinden biri olan insanlarla konuşmasında yalan söyleyip de tevbe edenin rivayetlerinin kabul edilebileceği görüşündedir. (**Ulûm**, 104). en-Nevevî de es-Sem'ânî'nin yukarıda zikredilen sözüne katılmadığını söyledikten sonra rivayetle şهادet arasında kuvvetli bir fark olmadığını söyler. (**Takrib**, 18). Müslim Şerhinde de şöyle der: "Muhtar olan hadis dışında yalan söyleyip tevbe edenin tevbesinin kesinlikle sahih olduğu ve şahitliği gibi rivayetin de kabul edilmesi gerektiğidir. Bu, kâfir olan bir kimsenin İslâm olduğu zaman rivayetin kabul edilmesi gibidir." (**Tedrib**, 1/330).

"Bununla beraber, kâfirin müslüman olması halinde rivayetin kabul olunduğu yolunda ileri sürülen görüşün bu konuya uygun bir misal olmadığı anlaşılmaktadır; zira İslâm vasfı, hadis rivayet edenlerde aranan ilk ve umumi bir şarttır; fakat bu şart, her İslâm

vasfını taşıyan kimsenin hadislerinin kabul edilmesini gerektirmemektedir. Nitekim hadis uydurup bunları Hz. Peygambere isnad eden kimseler de bu vasma sahip olan kimselerdir." (Hadis Istılahları, 200).

Ravinin hadis rivayetinde yalan söylemesi el-Hatibu'l-Bağdâdi'nin yukarıda nakledilen görüşünde de söz konusu edildiği gibi ya Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait olmayan hadisleri onun sözleriymiş gibi rivayet etmesiyle; ya da isnadında meşhur muhaddislerden birinden işittiği zannını uyandıracak ifadeler kullanmasıyla olur.

Hız. Peygamberin söylemediği bir özü ona isnad ederek rivayet, hadis uydurma şekillerinden biridir. Meşhur muhaddislerden birinden işitme intibai verecek tarzda isnad serdetmek ise sema iddiasında yalan söylemektir. Hadis ravileri arasında isnadında gerçekte rivayette bulunmadığı şeyhten sema intibai verecek şekilde ifadeler kullanarak tedlis yapanlardan hiç görmediği kimseden hadis işittiğini ileri sürenlere kadar yalanın bu çeşidine başvuranlar olmuştur. Bunun içindir ki, ravinin semâ' iddiasında yalan söyleyip söylemediğini anlamak üzere tarihten istifade yolu tutulmuştur. Sufyan es-Sevri bu konuda "Raviler ne zaman yalan kullanmaya başladılar, biz de onlara karşı tarih kullandık" demiştir. Hafı b. Gıyâs ise şunları söylemiştir. "Bir şeyhi yalan söylemekle itham ettiğiniz vakit onu yıllarla hesaba çekin." Bu demektir ki yaşını ve hadis yazdığı şeyhinin yaşını hesaplayın. Eğer ravi kendisiyle ilgili imkânsız bir şey söylerse rivayeti terkedilir. (Kıfâye, 193).

Ömer b. Musa el-Vecîhi isimli bir ravinin isnadında yalan söylediği tarih bilgisiyle açığa çıkarılmıştır. Afeyr b. Ma'dan olayı şöyle anlatır: "Ömer b. Musa şehrimize, Humus'a geldi. Hemen etrafını aldık. "Haddesenâ Şeyhukumu's-Sâlih (bize salih şeyhiniz tahdis etti" demeye başladı. O da kim?" diye sorduk. "Hâlid b. Ma'dân" cevabını verdi. Bunun üzerine

ben "onunla hangi yıl karşılaştın?" diye sordum. "108 senesinde Erminiyye Gazasında" diye cevap verdi. "Ya şeyh dedim; Allah'tan kork ve yalan söyleme. Halid 104 yılında öldü. Sense onunla ölümünden dört sene sonra karşılaştığını söylüyorsun. dahası, Halid, Erminiyye Gazasına asla katılmamıştır." (Kıfâye, 193).

KİZB ALE'R-RESÛL (الكذب على الرسول) - Bk. Kizb.

KİZBU'R-RÂVÎ (كذب الراوى) - Bk. Kizb.

KUDSÎ HADİS (الحديث القدسى) - Kudsi, mukaddes bir yüce varlığa (Allah'a) nisbet edilen anlamına gelir. Kudsi hadis ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in Rabbine izafe ettiği veya Hz. Peygamberden Rabbine izafe edilerek rivayet edilmiş olan hadislerdir. Kudsi hadise **rabbânî, ilâhî hadis** de denir. Kudsi hadis söz olarak Hz. Peygambere aittir. Ne var ki manası Cenâb-ı Hak'tandır. Yüce Allah Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbine bir fikir ilham etmiş, o da kalbine ilham edilen fikri dile getirmiştir. Şu hale göre kudsi hadis manası Allah'tan, sözleri Hz. Peygamberden olan hadislerdir.

Manaları itibariyle **nebevî hadisler** de denilen diğer hadislerden farklı olan kudsi hadisler hadis kitaplarında umumiyetle Allah'a nisbet edilen lafızlarla rivayet edilirler. Bu lafızların en çok kullanılanları şunlardır:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : قال الله تعالى ،
... قال الله عز وجل ، ... يقول الله تبارك وتعالى
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما يروى عن ربه
عز وجل ، ... فيما رواه عن الله عز وجل ... قال الله
تعالى فيما رواه عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم .

Bir misal verelim:

عن ابى هريرة رضى الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى : أنا ثالث الشريكين ما لم يخن أحدهما صاحبه ، فإذا خانه خرجت من بينهما .

"Ebu Hureyre (r.a)'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayetine göre Yüce Allah "İki ortakdan biri arkadaşına ihanet etmedikçe onların üçüncü ortağı benim. Biri diğerine hiyanet edince ben hemen aralarından çıkarım" buyurmuştur. (İlâhî Hadîsler, 39).

Kudsi hadis bir taraftan Cenâb-ı Hak'ka nisbet edilir; öte yandan Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisleri gibi kabul edilir. Öyle olunca Hz. Peygamberin kalbine ilka edilmiş olma yönünden Kur'an-ı Kerim'e benzerse de ondan farklıdır. Bu fark ilk defa Kur'an'ın lafzı ve manasıyla vahye dayanmasında görülür. Hatta tertibinin bile vahy eseri olduğu söylenir. **Kudsi hadis** ise yalnızca manasıyla kalbe ilham şeklindeki vahy kabul edilir. Lafzı ise tabii konuşmasından farksız olarak, Hz. Peygamberin kendisine aittir. Bir de Kur'an lafızları mucizdir. İnsanın en küçük bir suresinin benzerini bile meydana getirmesine imkân yoktur. Halbuki kudsi hadiste Kur'an-ı Kerim icazına benzer icaz yoktur. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim gerek lafzı, gerek manasıyla mütevâtirdir. Herhangi bir ayetini bile manasıyla rivayet caiz olmaz. Oysa kudsi hadisin gerek lafzı gerekse manası mütevâtir değildir. Öyle olunca manasıyla rivayeti caizdir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim ibadet maksadıyla okunur. Namazda okunması namazın rükünlerinden birini teşkil eder. Abdestsiz ele alınamaz. Oysa kudsi hadis için böyle bir şey söz konusu değildir.

Şu da var ki, kudsi hadisler içinde sahih olarak rivayet edilenleri olduğu gibi zayıf olanları da vardır. Gayet tabii olarak Kur'an için zayıflık gibi bir şey düşünülemez.

Yalnızca kudsi hadislere tahsis edilen bazı kitaplar vardır. Anılmaya değer olan birkaçı şunlardır:

1. **el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ahadisi'l-kudsiyye**: Abdurraûf Munâvî. (272 kudsi hadis ihtiva eder.)
2. **Mişkâtü'l-Envâr fîmâ ruviye ani'llahi**

Subhânehu ve Teâlâ Mine'l-Ahbâr: Muhyiddin Arabî.

3. **el-Ahâdisu'l-Kudsiyye**: Aliyyu'l-Kaari.

4. **el-Erba'ün fi'r-Rivâyeti an Rabbi'l-Âlemin**: İbn Dakikî'l-İyd.

5. **et-Tuhfetu'l-Merdiyye fi'l-Ahbârî'l-Kudsiyye**: Şeyh Abdulmecîd Mısri.

KUNA (الكنى) - Bk. Esmâ ve Kunâ.

KUNÂ MUFREDE (الكنى مفردة) - Tek künyeler anlamıyla bir tek kişinin künyesi olup başkalarında bulunmayan künyelere denilmiştir.

KUNNA NEF'ALU ALÂ AHDÎ'N-NEBÎ (S.A.S) (كنا نفعل على عهد النبي صلى الله عليه وسلم) - Bk. Hükmen Merfû'.

KURİE ALA FULAN VE ENE ESME'U

(قرئ على فلان وأنا أسم) - "Falancaya okundu ben de dinledim" demektir. Hadis tahammül yollarından arz veya kıraat denilen metotla rivayet edilen hadislerin edasında kullanılan bir tabirdir.

Arz maddesinde etraflı bir şekilde açıklandığı gibi hadis meclisinde şeyhe okunan hadisleri okuyan kimsenin (kari) dışında mecliste bulunanlar da işitmiş ve rivayet etmiş olurlar. Herhangi bir şeyhin hadislerini yazılı metinden kendisine okunması sırasında mecliste olup dinleyenler dinledikleri hadisleri başkasına rivayet ederken isnadlarında **kurie aleyhi ve ene esme'u** tabirini kullanırlar.

KURİE ALEYHİ VE HUVE YESME'U (قرئ عليه وهو يسمع) - "Dinlerken ona okundu"

manasına arz yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılan eda lafızlarındandır.

Arzın çeşitli tatbik şekilleri vardır. Birisi de hadisler şeyhe başkası tarafından okunur. Şeyh dinler. Bu şekildeki rivayet şeyhten işitmek yoluyla rivayetle birdir.

Bazı âlimler şeyhin okunan hadisleri tasdik etmesinin yart olduğu görüşündedirler. Bunlara göre şeyhin, başkası tarafından okunan hadisleri tasdik etmesiyle rivayet edilen hadisle amel edilebilir. Ancak rivayetinde haddesenî veya ahberanî demek doğru olmaz. onların yerine râvi **kara'tu aleyhi** veya **Kuri'e aleyhi ve huve yesme'u** diyebilir. (Ufûm, 126).

KUSSÂS (التصاص) - Anlatmak, haber vermek, bir haberi birine ulaştırmak, bir haber veya sözü bildirmek manalarında **kassa** kök fiilinden alınma bir tabirdir. Va'iz manasına **kas** ile aynı manada mübalağa sigası ile gelen **kassâs**'ın çoğuludur.

Hadis ilminde kussâs, halkın gözüne görmek için va'zlarında uydurma kıssalar anlatan kıssacılarla hadis uyduran veya va'zlarında uydurma hadisler işleyen va'izlere denir.

Bilindiği gibi İslâm Tarihinde ilk ihtilaflar Hz. Osman devrinde başlamıştır. Üçüncü Halife'nin şehit edilmesi üzerine İslam toplumu parçalanmıştır. Devam eden olaylar üzerine siyasi ve itikadî fırkalar zuhur etmiştir. Bu fırkaların her biri kendi görüşlerine uygun hadisler uydurmaktan çekinmemişlerdir.

Kıssacı va'izlerin cami ve mescidlerde heyecanlı va'zlar vererek halkı coşturup meşhur olmak ve dünyalık elde etmek arzularını daha doğrusu hırslarını hadis uydurmanın önemli sebepleri arasındadır. Denilebilir ki, hadis uydurmacılığı siyasi ihtilaflar üzerine başlamış, kussas vasıtasıyla yayılmıştır. Umumiyetle ilimden nasibi olmayan, cerbezeli konuşmaktan başka elinde sermayesi bulunmayan kussâs taifesi ezberledikleri bir iki isnada akıllarına esen sözleri ekleyerek kürsülerden halka

ulaştırmışlardır. Böylece kussâs, uydurma hadislerin en önemli yayılma vasıtası haline gelmiştir.

Kussasın halk üzerinde büyük tesiri olmuştur. Aslında cahil halk her kürsüye çıkanı İslâmiyeti iyi bilen âlim biri sanmıştır. Hele güzel konuşan biri ise halka göre gerçek âlim odur. Şu iki hadise bunu gösterir:

Bağdad mescidlerinden birinde Zur'a isminde bir kas (kıssacı va'iz) vardı. İmam-ı A'zam'ın anası bir gün oğlundan bir mesele hakkında fetva ister. Ebu Hanîfe fetvayı verirse de anası kabul etmez ve "ben vaiz Zur'anın sözünden başkasını kabul etmem" der. Bunun üzerine İmam-ı A'zam anasını Zur'aya götürür ve "Bu der; benim anamdır. Şu mesele hakkında fetva istiyor. Zur'a "Sen benden daha âlimsin; fıkıhı çok daha iyi bilirsin. İsteddiği fetvayı sen ver" deyince İmam-ı A'zam "Ben şöyle şöyle fetva verdim" diyerek mesele hakkındaki görüşünü söyler. Zur'a "Mesele Ebu Hanîfe'nin dediği gibidir" demesi üzerine kadın razı olur ve oradan uzaklaşır." (Tahzîr, 278).

Meşhur âlimlerden eş-Şa'bi bir gün namaz kılmak için bir mescide gider. Yanında etrafını halkın çevirdiği uzun sakallı birisi vardır. "Haddesenâ fulân, an fulan" diyerek Hz. peygambere ulaşan bir isnadla şöyle bir hadis rivayet etmektedir: "Allah Teâlâ iki tane sûr yaratmıştır. Her ikisi de helak olma ve kıyam nefhası olmak üzere ikişer kere üflenecektir." Namazı hafif kılmakta olduğundan eş-Şa'bi ihtiyarın bu rivayeti üzerine kendini tutamayıp "Ya Şeyh der; Allah'tan kork. Yalan yanlış şeyler rivayet etme. Allah iki değil bir sûr yaratmıştır. O sur iki kere üflenecektir. Birisinde mevcudat bayılacak, ikincisinde ayağa kalkacaktır." Bunun üzerine ihtiyar "Utanmaz adam! Bu hadisi bana fulanca rivayet etti. Sen de kalkmış bana itiraz ediyorsun" diyerek pabucunu kaplığı gibi eş-Şa'bi'nin üzerine yürür. Halk da ihtiyarlarla birlik olup onu döğmeye başlarlar. eş-Şa'bi, Allah'ın otuz tane sur ya-

rattığına yemin ederek halkın elinden kendisini zor kurtarır! (Esrâr, 13).

Kussâs halkın gözüne girmek için pek çok yollar denemişlerdir. Belki de kendi uydurmaları olan mevzu hadisleri, meşhur imamlardan rivayet etmiş gibi göstermeleri bu cümledendir. Buna dair pek çok misal vardır. ikisini kaydedelim. Meşhur muhaddislerden Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Ma'in bir gün Bağdat'ta Rusâfe mescidine giderler. Namazdan sonra kürsüye çıkan kussâs'dan biri "Haddesena Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Ma'in, kalâ, haddesenâ Abdurrezzak, an Ma'mer, an Katâde, an Enes kale, kale Resûlullah (s.a.s) diye Hz. Peygamber (s.a.s)'e kadar ulaşan bir isnadla onun "Kim lâilâhe illallah derse Allah, her kelimelerinden gagası altından, tüyü mercandan bir kuş yaratır..." dediğini söyleyerek yirmi sayfa kadar tutan uzun bir hadis uydurur. Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Ma'in, hayretler içinde kalarak adlarının karıştığı böyle bir hadisi rivayet etmediklerini birbirlerine söylemek lüzumunu duyarlar. Şaşkınlıkları geçtikten sonra Yahya b. Ma'in cemaatin verdiği bahışileri toplamakta olan kıssacıyı ümlerine çağırır. Yeni bir dünyalık ümidi ile onların yanına gelen sözde vaize "Bu hadisi sana kim rivayet etti?" diye sorar. O da "Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Ma'in rivayet etti" cevabını verir. Yahya sözüne devamla "Yahya b. Ma'in benim; Ahmed b. Hanbel de budur. Ömrümüzde Hz. Peygamber'in hadisi olarak böyle bir söz işitmiş değiliz. Eğer sana muhakkak yalan uydurmak lazımsa bizden başkasının adına uydur" diyerek azarlayınca kıssacı şu karşılığı verir: "Çoktan beri Yahya b. Ma'in'in ahmağın biri olduğunu işitirdim. Doğru olduğunu şimdi anladım. Yahu, dünyada sizden başka Yahya b. Ma'in ve Ahmed b. Hanbel yok mu? Ben adları Yahya b. Ma'in ve Ahmed b. Hanbel olan onyedî kişiden hadis yazmışımıdır!" Ahmed b. Hanbel adamdaki utanmazlığa şaşırır kalır. Elleriyile yüzünü kapamak zorunda kalarak "bırak şunu gitsin" der. Kıssacı da onlar-

la alay eder bir eda ile uzaklaşır. (Hulâsa, 81).

Ebu Hâtîm İbn Hibbân el-Bustî anlatır: Rakka ile Harran arasında (küçük bir kasaba olan) Bacûrvan'a girdim. Namaz vakti mescide gittim. Namaz bitince önümüzde bir genç kalktı ve "Haddesena Ebû Hanîfe, haddesena'l-Velid, haddesenâ Şu'be, an Katâde, an Enes kale, kale Resûlullah (s.a.s)" isnadıyla Hz. Peygamberin "Müslümanın bir hacetini görene Allah şunu şunu verir" dediğini rivayet etti. Rivayetini bitirince yanıma çağırdım ve "Sen Ebu Hanîfeyi hiç gördün mü?" diye sordum "Hayır görmedim" cevabını verdi. "Görmediğin halde ondan nasıl rivayette bulunabiliyorsun?" dedim. Bana şunları söyledi: "Bizimle münakaşa etmek mürüvvetin azlığındandır. Bir tek bu isnadı biliyorum. Ne zaman bir hadis duysam onu bu isnada ekliyorum."⁽¹⁾

Kussâs hadis ilmine telafisi imkânsız büyük zararlar vermişlerdir. Hadis alimlerinin ittifakla belirttiklerine göre hadise fesad kussâs yoluyla girmiştir. Gerçekten bu taife taraftar toplamak, bazı fikirleri yaymak, kimsenin bilmediği hadisleri bilir görünmek gibi sebeplerle hadis uydurmuşlardır. Bunun yanısıra anlatmak istediklerini yerine göre hadis olarak anlatmışlardır. İşleyecekleri konuyu en iyi şekilde anlatan nakilleri sahih olup olmadığına bakmadan yerine göre rivayet ettikleri, yerine göre anlattıklarından yüzlerce hadis olmayan sözün müslümanlar arasında yayılmasına sebep olmuşlardır.

Hadis uyduran, uydurma hadisleri kürsülerde büyük bir şevk ve heyecanla anlatan kussâs, hadisleri birbirine karıştırmak, hadis metinlerine ilaveler yapmak suretiyle de Hadis ilmine büyük zararlar vermişlerdir. nitekim meşhur muhaddis Şu'be, kussâsın, bir karış hadisi bir arşın yaptıklarını söylemiştir: Ebu'l-Velid et-Tayâlisi anlatır: Şu'be'nin yanında idim. Derken yanıma bir genç geldi, bir hadis sordu. Şu'be "Sen

Kâsmısın?" diye sordu. Genç, "evet" diye cevap verince "Defol git; çünkü biz kussâsa hadis rivayet etmeyiz" diyerek onu koğdu. Genç adam gidince ben neden böyle yaptığımı sordum. "Hadisi bizden bir karış alıyorklar; bir arşın haline getiriyorlar" cevabını verdi. (Kussâs, 152, 3).

Kussasın Hadis ilmine verdikleri zararlardan birisi de gaflet yüzünden bir takım saçma sözleri ve felsefî fikir kırıntılarını halka hadis olarak takdim etmeleridir. Bu yolla nice eski hakimlerin sözleri, halk arasında hadis olarak kabul edilmiş; Hz. Peygamberin sözü sayılmıştır.

Bununla birlikte kussas, va'zlarında asılsız hikâyeler anlatmak, mevzu hadisleri işleyerek İslâm'ın aslında olmayan hurafeleri gerçek gibi vermek suretiyle islami değer ölçülerini saptırmışlardır. Böylece İslamiyet'e büyük zarar vermişlerdir. İçlerinden öyleleri çıkmıştır ki "salâtul husemâ (hasım namazı) gibi bir namazdan söz etmiş; bu namazı kılanların kendilerine yapılacak haksızlıklardan ve zulümden emin olacaklarını, düşmanlarının şerrinden zarar görmeyeceklerini söylemişlerdir. Bunun gibi halkı teşvik etmek için basit bir nafile ibadete büyük sevaplar va'd eden, aksine menhiyyattan korkutmak üzere önemsiz bir günahdan dolayı büyük azap görüleceğini bildiren hadisler uydurmuşlardır. Haliyle uzun yıllar ibadetle elde edilecek sevabı iki rekatlık nafile namazla alacağına inanları yanlış yöne sevk etmişlerdir. Şüphesiz nafile ibadetlerin fazileti inkâr edilemez. Ne var ki, kussâsın bol keseden sevap dağıtarak İslami değer ölçülerini çarpıttıkları kuşkusuzdur.

Hadis ilmine ve dolayısıyla İslamiyete önemli ölçüde zararları dokunmuş olan kussas, cerh ve ta'dil âlimleri tarafından umumiyetle münkerât rivayetiyle cerh edilmişlerdir. Rivayetleri merdud itibar edilmiştir. Söz gelişi meşhur vaiz Yezid er-Rakâşî hakkında Ahmed b. Hanbel "hadisleri münkerdir" demiştir. Yahya b.

Ma'in'e göre Yezid'in hadisleri zayıftır. Şu'be "zina etmeyi Yezid'in hadislerini yazmaktan ehven" sayar. (Mizân, 1/418). İbn Hibbân'a göre Yezid "el-Hasenu'l-Basrî'nin sözlerini Enes-Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilmiş hadisler haline getirir. Rivayetleri arasında Enes ve başkalarının hadisi olmayan sözler çoğalınca hadisleriyle ihticâc batıl sayılmıştır. Taaccüp için olmadıkça ondan rivayet helâl değildir." (Mecrûhim, 3/98).

Yine meşhur vaizlerden Salih el-Murri hakkında da Ahmed b. Hanbel, "kıssacıdır. Hadis ehli değildir. Esasen hadisi hiç bilmez" demiştir. (Mizân, 2/289). Muhammed İbnu'l-Hasen isimli vaiz için söylenenler de aynı mahiyettedir: "Daha çok kussacı idi. Hadisde yalan söylerdi" (Bağdad, 2/304).

Kussas hakkında müstakil kitaplar yazılmıştır. Belli başlıları şunlardır.:

1. **Ahbâru'l-Kussâs**: en-Nakkâş (Keft, 1/28).
2. **Kitabu'l-Kussâs ve'l-Müzekkirin**: İbnu'l-Cevzî.
3. **el-Bâ'is ale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs**: el-İrâkî.
4. **Tahziru'l-Havâs min Ekâzibi'l-Kussâs**: es-Suyûtî.

(1) Mecruhîn, 1/85, 86; Tahzir, 202; Te'âlî, 2/473).

KUTUB-İ MEVDÛ'AT (كتب الموضوعات) Bk. Mevzu.

KUTUB-İ SİTTE (الكتب الستة) - Altı kitap manasına gelen bir tabir olup, hadis kaynakları arasında şöhret kazanmış altı esere denir. Aynı manada **sihah-ı sitte** tabiri de kullanılır.

Bu altı eser Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilen Buhârî ile Müslim'in **el-Câmi'us-Sahihleri (es-Sahihân)** ile Ebu Davud, Tirmizî, Nese'î ve İbn Mâce'nin sünenlerinden (**Sünen-i erbaa**) ibarettir.

Bazıları İbn Mâce'nin süneni yerine ed-Dârimî'nin Sünenini, bazıları ise İmam-Mâlik'in **el-Muvatta** isimli eserini kutub-i sitteye dahil etmişlerdir. Hadisler konusunda ana kaynaklar mesabesindeki bu altı kitaba sıhah-ı sitte diyenler de vardır.

"Kutub-i Sitte'den her birinin kendine hâs bir takım hususiyetleri vardır. Mese-lâ fıkıh bâbları yönünden el-Buhârî'nin, tertibinin güzelliği ve talikatının azlığı yönünden Müslim'in, rivayet sanatı yönünden Tirmizî'nin, ahkâm hadislerini toplaması yönünden Ebu Davud'un, fıkıh bablarına ayırması yönünden İbn Mâce'nin ve nihayet bu meziyetlerin çoğunu kendisinde toplaması yönünden Neseî'nin kitabı ayrı bir değer taşır." (Hadis

İstilahları, 202).

el-KUTUBU'L-ERBA'A (الكتب الاربعة) - **es-**

Sahîhân ile **Sunen-i Erba'adan** ikisine bazı hadis alimlerince verilen isimdir.

el-KUTUBU'S-SEB'A (الكتب السبعة) - Yedi kitap demek olup **el-Kutubu's-Sitte** ile Dârimî'nin Sünenine (bazılarına göre İmam Mâlik'in el-Muvatta'ına) denilmiştir.

el-KUTUBU'S-SELÂSE (الكتب الثلاثة) - Üç kitap demek olan bu tamlama bazı alimlere göre **es-sahîhân** ile İmâm Mâlik'in **el-Muvatta**'ına; bazılarına göre ise **Sunen-i Erba'anın** İbn Mâce'nin kitabı hariç diğer üçüne denilmiştir.

el-KUTUBU'S-SİTTE (الكتب الستة) - Bk. Kutub-i Sitte.

L

LÂ AHADE ESBETU MÎNHU (لا أحد أثبت) - "Ondan daha sağlamı yoktur" manasında ravilerin ta'dilinde kullanılan lafızlarındandır. Ta'dilde mübalağaya delâlet eden lafızlardan sonra gelir ve ta'dilin birinci derecesine delâlet eder.

Bu ve benzeri lafızlarla adaletli olduğuna hükmedilen ravi, her bakımdan güvenilir bir kimsedir.

LÂ A'RİFU LEHU ASLEN (لا أعرف له اصلا) - Bk. Lâ A'rifuhu.

LÂ A'RİFU LEHU NAZÎRUN FÎ'D-DÜNYÂ (لا أعرف له نظير في الدنيا) - "Dünyada bir benzeri olduğunu bilmiyorum" manasına gelen bu tabir bazı âlimlerce ta'dil lafzı olarak kullanılmıştır. En çok kullanılan lafızlardan olmadığından mertebesi hakkında bir şey söyleme imkânı yoktur.

LÂ A'RİFUHÛ (لا اعرفه) - Bu hadisi bilmiyorum demektir. Mevzu hadisleri değerlendirme şekillerinden biridir. Hadis ilminde yüksek dereceleri almış, hadisleri iyi bilen bir alimin bir hadis hakkında "bu hadisi bilmiyorum" demesi kendisine başka katılan olmasa bile o hadisin mevzu olduğuna hükmetmeye kâfidir. Bu konuda İbn Haceri'l-Askalânî şöyle demiştir: "Hadislere vakıf tenkitçi bir hafız muhaddis herhangi bir hadis hakkında "Bu hadisi bilmiyorum" derse bu, o hadisin hadis olmadığına hamledilir." (Tedrîb, 1/296.7).

Bununla birlikte bir âlimin bütün hadisleri bilmesi mümkün değildir. Nitekim rivayete göre Ebu Hâzım, meşhur hadis imamı ez-Zuhrî'nin yanında bir hadis rivayet eder. O, "bu hadisi bilmiyorum" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün hadislerini ezberledin mi? diye sorulur. Ez-Zuhrî bu soruya "hayır" cevabını verir. Soruyu soran "yarısını biliyormusun? diye sorunca da" umarım biliyorum" der. Soru sahibi "öyleyse der; bunu da bilmediğin o yarıdan say." ez-Zuhrî çapında bir âlimin bilmediği hadis olunca diğerlerinin bilmedikleri de olabilir düşüncesi ile İbn Hacer'in bu görüşüne itiraz edilmiştir. es-Suyûti güzel bir izahla İbn Hacer'n görüşünü savunarak şunları söylemiştir:

"Bu, hadislerin kitaplarda toplanmasından önce idi; zira o zamanlar hafız derecesindeki muhaddislerin bilmedikleri hadisler bazı ravilerin mahfuzu bulunuyordu. Ancak hadislerin tedvin ve kitaplara dercedilmesinden sonra hadis âlimlerinin başkaları tarafından irad edilen hadisleri bilmemesine imkân kalmamıştır." (Tedrîb, 2/297).

Mevzu hadisleri değerlendirmede ayrıca aynı manaya gelen, **lem a'rif** (bilmiyorum), **la a'rifuhû bi-hâze'l-lafz** (Bu lafızla bilmiyorum), **lem ekıf aleyhi** (vakıf olmadım), **Lâ A'rifu lehu aslen** (aslını bilmiyorum), **lem ecid lehu aslen** (aslını bulamadım), **Lem ekıf lehu alâ aslin** (aslına vakıf olamadım), **lem erahu bi-haze'l-lafzi** (bu lafızla görmedim, bilmiyorum), **lem ecidhu** (hadisler arasında aslını bulamadım), **lem yerid fihî şey'un**

(bu konuda hiçbir şey varid olmadığı), **la yu'lemu men ahrecehe ve lâ isnaduhu** (ne rivayet edeni biliniyor; ne de isnadı) tabirleri de kullanılır.

LÂ A'RİFUHU Bİ-HÂZE'L-LAFZ (لا اعرفه بهذا اللفظ) - Bk. La A'rifuhû.

LÂ ASLE LEHU (لا اصل له) - "Aslı yoktur" manasına gelen bu tabir mevzu hadisler hakkında verilen hükümlerdendir. Bu tabirle nitelenen mevzu hadis, nakledildiği herhangi bir isnadı yoktur. es-Suyûtî'nin kaydettiğine göre hadis imamları la asle lehu veya aynı manada **leyse lehu aslun** dedikleri hadisin isnadı yoktur. Isnadı olmayan hadis ise hadis olarak hiçbir kıymet ifade etmez. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini nakilde itimad sadece sahih isnadlarla rivayet edilenleredir. Isnadı olamyan hadisin sıhhati de olmaz.

Mevzu hadisleri değerlendirmede ayrıca aynı manada **la asle lehu bi-hâze'l-lafzi** (bu lafızla aslı yoktur), **Leyse lehu aslun** (aslı yoktur), **la yu'rafu lehu aslun** (aslı bilinmiyor), **lem yuced lehu aslun** **Lem yuced** (bulunmadı) aslı bulunamadı), tabirleri kullanılır.

LÂ ASLE LEHU Bİ-HAZE'L-LAFZ (لا اصل له بهذا اللفظ) - Bk. Lâ Asle lehu.

LÂ BE'SE BİHÎ (لا بأس به) - "Zararsız, zararı yok" manasına ta'dil lafızlarındandır. İbn Ebi Hatim'in tertibine göre ikinci, ez-Zehebî'nin tertibine göre üçüncü, İbn Hacerî'l-Askalaninin tertibine göre ise dördüncü mertebeye delâlet eder. (Cerh, 1-1/37; Mizân, 1/4; Nuzhe, 71).

İbn Ebi Hâtîm'e göre bu ve benzeri ifadelerle adaletine hükmedilen râvinin hadisi yazılır ve gözden geçirilir. (Cerh, 1-1/37). İbnu's-Salâh da İbn Ebi Hâtîm'in görüşüne katılarak şöyle der:

İbn Ebi Hâtîm "Hakkında lâ be'se bihi denen râvinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir" derken haklıdır; zira ta'dilin ikinci mertebesine delalet eden lafızlar, râvinin zabt şartına işaret etmezler. Bu yüzden hadisleri râvinin zabtının açığa çıkması için gözden geçirilir." (Ulûm, 110).

Diğer taraftan la be'se bihi lafzı Yahya b. Ma'in'in bir ifadesi dikkate alınırsa, râvinin sika olduğuna delâlet eder. Rivayete göre Ebu Hayseme bu tanınmış cerh ve ta'dil alimine "Fulanun leyse bihi be'sun (Falan râvi la be'se bihidir); Fulan ise zayıftır diyorsun? Bu sözlerinden maksadın nedir?" diye sorar. Alimimiz şu cevabı verir." biri hakkında la be'se bihi dersem o sikadır. Da'if dersem bilki sika değildir. Hadisleri yazılmaz." (Ulûm, 111).

Yahya b. Ma'in'in bu sözü üzerine sika lafzı ile la be'se bihi lafzının aynı seviyede ta'dile delâlet edip etmediği üzerinde münakaşalar olmuştur. İbnu's-Salâh'a göre Yahya b. Ma'in'in sonradan İbn Ebi Hâtîm'in tertibinde birinci mertebede bulunan ta'dil lafzı **sika** ile ikinci mertebedeki lâ be'se bihi lafzını bir manada kullanması kendisine has bir ıstılahtır. (Ulûm, 111). El-İrakî de İbnu's-Salâh'a katılır ve Yahya b. Ma'in iki lafzı bir gösterecek şekilde "Leyse bihi be'sun" dediğim, "sikadır" dediğim gibidir dememiş, sadece "biri hakkında "la be'se bih" dersem o sikadır." demiştir. Sikanın ise mertebeleri vardır. Mutlak olarak sikaya delâlette her iki lafız müşterektir. Bununla beraber sika lafzı ile râvinin mevsukiyetinin ifadesi la be'se bihle ifadesinden daha yüksek derecededir. İbn Mehdî'nin "Haddesena Ebu Halde" dediğinde "sika mıydı?" diye sorulması üzerine "saduktu, me'mundu, hayırlıydı, fakat sika Şu'be ve Sufyandı" cevabını vermesi de buna delâlet eder. Aynı şekilde el-Mervezî, Ahmed b. Hanbel'e "Abdulvehhab b. Atâ sika mıdır" diye sormuş o da "Sika kimdir biliyor musun? Sadece Yahya b. Sa'id el-Kattandır" cevabını vermiştir. (Tedrîb, 2/344). Şu hale göre Yahya b. Ma'in bahse konu sözüyle sika ve la be'se bih

lafızlarının birbirine denk olduğunu belirtmiştir. (**Tedrib**, 1/344).

La be'se bihi ta'dil lafzı yerine bazı âlimler **leyse bihi be'sun** lafzını kullanmışlardır.

LÂ ... İLÂ (لا ... الى) - Biri olumsuzluk; diğeri -e, -a manasına iki edattır. Hadis Usulü ilminde hadis yazma kaideleri arasında yanlışlıkla fazladan yazılan kelime veya cümleleri işaretlemek için kullanılan işaretlerdendir. Lâ, yanlış yazılan kısmın başına; ilâ, bittiği yere konur.

Aynı harfler, arasındaki ibarenin bir nüshada bulunup diğerinde bulunmadığına işaret etmekte de kullanılmıştır.

Yanlışlıkla fazladan yazılan kısmı işaretlemek üzere **min...ilâ** işaretini kullananlar da olmuştur.

LÂ ŞEY (لا شيء) - "Bir şey değil; bir işe yaramaz" manasına bir tabir olup cerh lafızlarındandır.

Fazlaca kullanılmayan bir cerh lafzı olduğundan derecesi kesinlikle tayin edilmiş değildir. Bununla birlikte bazı alimler üçüncü derece cerh lafızlarından olduğunu söylemişlerdir. Bu hükümle cerhedilen ravi metruk sayılır. Hadisi terkedilir.

LÂ TEHİLLU KİTÂBETU HADİSİHİ (لا تحل كتابة حديثه) - "Hadisinin yazılması helâl değildir" manasına, bazı âlimlerce kullanılmış cerh lafızlarındandır. Çok kullanılmadığından kesin derecesi belli değildir. es-Sehâvî'ye göre **lâ şey** lafzıyla aynı mertebededir.

LÂ TEHİLLU'R-RİVÂYE ANHU (لا تحل الرواية عنه) - "Ondan rivayet helâl olmaz" demektir. Bazı âlimlere göre **lâ tehillu kitâbetu hadîsihi** lafzı gibidir ve **lâ şey**

lafzıyla aynı mertebede cerhe delâlet eder.

LA YESBUT (لا يثبت) - "Sabit değildir" demek olup bir rivayetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait olduğu sabit olmamıştır manasına mevzu olduğunu belirtir.

Aynı manada ve yerde **lem yesbut** ve **leyse bi-sâbit** tabirleri de kullanılmıştır.

LÂ YESBUT FİHİ ŞEY (لا يثبت فيه شيء) - "Konuya dair hiçbir şey sabit olmamıştır" manasındır. Mevzu hadisler veya zayıf ravilerle ilgili kaynak eserlerde bir rivayetin hükmünü bildirdikten sonra o rivayetin ait olduğu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'den hiçbir hadisin sabit olmadığını belirtmek üzere kullanılmıştır.

LÂ YESİHHU (لا يصح) - Sahih değildir demektir. Terim olarak hadisin zayıf veya mevzu olduğunu ifade etmekte kullanılmıştır. Zayıf raviler (du'afâ) ve mevzu hadislerle ilgili kaynaklarda kullanılmışsa bu takdirde rivayetin mevzu olduğunu gösterir. Ahkâm hadislerine ait bir kaynakta kullanıldığı zaman rivayetin terim manasıyla sahih derecesinde olmadığını ifade eder.

Aynı yerde, aynı manaya gelen **lem yesihh** ve **leyse bi's-sahih** tabirleri de kullanılmıştır.

LÂ YUHTECCU BİHİ (لا يحتج به) - "Onunla ihticac edilmez" manasına üçüncü derece cerhe delâlet eden lafızlardandır. Kaide olarak üçüncü dereceden bir lafızla cerhedilen râvinin hadisleriyle ihticac edilemezse de büsbütün yabana da atılmaz. Hadisleri itibar için yazılır.

LÂ YUKTEBU HADİSUHÜ (لا يكتب حديثه) - "Hadisi yazılmaz" manasıyla bazı alimlerce ravilerin cerhinde kullanılan

lafızlardandır. Şehâvî'ye göre **lâ şey** lafzı gibidir.

LÂ YU'LEMU MEN AHRECEHU VE LA İSNADUHU (لا يعلم من أخرجه ولا إسناده) - Bk. Lâ A'rifuhu.

LÂ YU'RAFU LEHU ASLUN (لا يعرف له أصل) - Bk. Lâ Asle lehu.

LÂ YUSÂVÎ ŞEY'EN (لا يساوى شيئاً) - Bk. Leyse bi-Şey'in.

LÂ YUS'ELU AN MİSLİHÎ (لا يُسئل عنه مثله) - Bk. Lâ Yus'elu anhu.

LÂ YUS'ELU ANHU (لا يُسئل عنه) - "O, sorulmaz" manasınadır. Aralarında Şehâvî'nin de bulunduğu kimi alimlere göre ta'dil lafızlarındandır. İkinci merteye ta'dil lafızları arasında yer alır. Hüküm, o merteye lafızlarının hükmü gibidir.

Aynı manada **lâ yus'elu an mislihi** (onun gibisi sorulmaz) ta'dil lafzı da kullanılmıştır.

LÂ YUTÂBÂ' ALÂ HADİSİHÎ (لا يتابع على) - Hadisinin mutâbi'i yoktur demek olup bir ravinin rivayet ettiği herhangi bir hadisin başka raviler tarafından rivayet edilmemiş olduğunu gösteren tabirlerdendir. **Lem yutâba' aleyhi** de aynı yer ve manada kullanılmıştır.

LÂ YU'TEBERU BİHÎ (لا يعتبر به) - Bk. Lâ yu'teberu bi-hadisihi.

LÂ YU'TEBERU Bİ - HADİSİHÎ (لا يعتبر به) - **Lâ yu'teberu bihi** ile aynı manaya aynı yerde kullanılır. Her ikisi de hadisi (veya kendisi) ile itibar olmaz, an-

lamına gelir ve ağır cerhe delâlet eden beşinci derece cerh lafızlarındandır.

Kâide olarak dördüncü mertebesinde itibaren en ağırlarına kadar cerh lafızlarıyla tenkid edilen râvilerin hadisleri ne yazılır, ne i'tibar için dikkat nazara alınır, ne de istishadda kullanılır. Bu itibarla la yu'teberu bihi veya la yu'teberu bi-hadisihi veya bunlarla aynı derecede cerhe delâlet eden lafızlarla cerhedilen râvinin kendisi metruk, hadisleri merduddur.

LAFZEN MÜTEVÂTİR (المتواتر لفظاً) - Bk. Mütevatir.

LAFZEN RİVÂYET (الرواية لفظاً) - Lafzen, lafız yoluyla demektir. Lafzen rivayet ise ma'nen rivayetin karşılığıdır ve hadisleri lafızlarıyla rivayet etmektir.

Hadisleri, lafızlarıyla işitildiği gibi rivayet etmek hadis ilminin önemli konularından biridir. Bu konudaki görüşler için **rivâyet bi'l-ma'na** başlığı altında yeteri kadar bilgi verilmiştir.

LAFZÎ TEVÂTÜR (التواتر اللفظي) - Bk. Tevâtür.

LAHAK (اللحق) - Sözlükte bir kimsenin ardından yetişmek manasına gelen lahak, hadis yazarken metinden düşen kelime veya ibarelerin haşiyede gösterilmesinden ibarettir.

Hadislerin yazılışı sırasında metinden düşen kelime veya ibarelerin haşiyede gösterilmesi için takip edilen usulü konuya geniş yer veren İbnu's-Salah şöyle tarif eder:

"Satırda kelime veya ibarenin düştüğü yere yukarı doğru bir çizgi çizilir. Bu çizgi lahakın yazılı olduğu haşiyeye doğru kısaca eğilir. Bu çizginin karşısına haşiyeye lahakın yazılmasına başlanır. Lahak haşiyede sağ tarafta olmalıdır.

Eğer lahak olan ibare kağıdın ortasına kadar uzanacak derecede uzun ise sığacak yer olduğu takdirde kağıdın alt tarafına değil üst tarafına doğru aşağıdan yukarı yazılır." (Ulûm, 171.2).

Lahakın haşiyede nasıl yazıldığını eski bir yazmadan naklettığımız şu misalde görmek mümkündür.

ثنا سعيد بن منصور ، ثنا هشيم ، انا العوام النخعي
سمعتة ... عن ابراهيم صح

Bu ibarede görüldüğü gibi katip el-Avvâm dan sonra "an ibrahîm" lafızlarını ibareden düşürmüştür. Belki de mukabele esnasında düşen kelimenin farkına varmış ve ibarenin gireceği yeri işaretlemek üzere yukarı doğru bir çizgi çekmiş sonra haşiyede yazılacak yere doğru eğmiştir. Çizginin tam karşısına gelen yere ise lahakı yazmıştır. dikkat edilirse lahakın bittiği yere bir de sad ve ha harflerini koymuştur. (Zem V. 17/a).

İbnu's-Salâh'a göre lahak olan ibarenin bittiği yere böyle "sad" ve "ha" harflerini koymak gerekir. Bazıları bununla beraber recea (رجع) harflerini de yazarlar. Bazıları da lahakla yazılı metindeki ibarenin bitişmesini gösterecek şekilde lahak olan kısmın bittiği yere metinden düşen kısmından sonraki kelimeyi de yazmışlardır. Bu metod daha çok mağriblilerle hadis yazma işini iyi bilenlerin metodudur. er-Râmehurmu'zî de bu usulü benimsemiştir. (Muhaddis, 606). Ne var ki bu metod benimsenemez; zira pek çok kelimenin söz arasında hakikaten tekrar edildiği olur. Bu tekrar ise bazılarını yanılabilir ve tekrar eden kelimenin sözün aslından mı olduğu yoksa lahakı mı gösterdiği hususunda şüpheye sokabilir. er-Râmehurmu'zî'nin, lahak yerinden başlayıp haşiyede halakın baş tarafına kadar uzanan bir çizgi çizilmesi usulü de benimsenemez; zira bu usul her ne kadar lahakı fazlasıyla açıklıyorsa da yazıyı karalamaktan ve kirletmekten ibarettir. Bilhassa lahak çok olduğu metinlerde karalama daha fazla olur." (Ulûm, 172).

Şu hale göre lahak hadis yazarken

yanılma sonucu metinden düşen kelime veya ibarelerin usulü dairesinde işaretlenerek metne yazılmasıdır. Hadisin aslında olmayan kelimelerin çeşitli yollarla metne girmesine mani olmak bakımından lahak üzerinde titizlikle durulmuş, usulleri tesbit edilmiştir.

LAHN (اللحن) - Bir şey okurken nağme yapmak manasına mastardır. Türkçede ezgi denir. Herhangi bir yazılı metni okurken gerek i'rabında, gerekse lafızlarının telaffuzunda hata etmek, dinleyenlerin başkasının anlamıyacağı şekilde rumuzlar, kapalı ve mübhem sözler kullanarak söz söylemek manasına kullanılır. (Kamus, 3/699).

Hadis Usulünde lahn, rivayetle ilgili esaslar vesilesiyle geçer. Açıklamak gerekirse, muhaddisin hadisini lahn ve tashif yaparak rivayet etmemesi gerekir. Anlaşıldığına göre buradaki lahm, hadis lafızlarının i'rabını belli etmeyecek şekilde okumaktır. Nitekim en-Nadr b. Şumeyl'den rivayet edildiğine göre "bu hadisler asılardan i'rabları düzgün bir şekilde gelmektedir" demiştir. ayrıca meşhur lûgat âlimi el-Esma'i de şunları söylemiştir: "İlim yolcuları için en çok korktuğum şey nahv bilmeyip Hz. Peygamber (s.a.s)'in "benim üzerime bilerek yalan söyleyenler Cehennemdeki yerlerine hazırlansınlar" sözüne dahil olmalarıdır. O hiç bir zaman lahn yapmaz, söyleyeceklerini açıkça söylerdi. Eğer ondan bir rivayette bulunur da sözlerinden lahn yaparsan, üzerine yalan söylemiş olursun." (Ulûm, 194).

Şu hale göre lahn hadis lafızlarını i'rablarını açıkça belli edecek şekilde değil, ağızda geveleyerek okumaktır. Bu manayı açıklayıcı nitelikte bir de fıkrâ nakledilir. Rivayete göre Emevî Halifesi Velid b. Abdilmelik bir gün yanına gelen bir köylüye söz arasında damadının kim olduğunu sormak maksadıyla nun harfini üstün okuyarak "men hateneke" demiş. Bu söyleyişe göre sorunun manası "Seni kim sünnet etti?" olacağından

köylü bu yersiz soruya biraz kızmış. "Allah mü'minlerin emirini ıslah etsin. kim olacak, sünnetçi berber!" cevabını vermiş. Valid, "hayır bunu demek istemedim, damadın kim demek istedim" deyince köylü şu karşılığı vermiş: "Öyleyse niye "men hatenuk" diye soruyorsunuz?" (Tecrid Mukaddimesi, 480). Hadislerin lafızlarını i'rab durumlarını belli etmeyecek şekilde okumanın, hataya yol açması sebebiyle doğru olmadığına şüphe yoktur. Nitekim İbnu's-Salâh bu konuda şöyle demiştir:

"Hadis tâlibinin kendisini lahn ve tahrif uğursuzluğundan kurtaracak nahv ve dil kaidelerini öğrenmesi gerekir. Rivayete göre Şu'be, Arapça kaidelerini bilmeden hadis talebine kalkışanların üzerinde tıpkı üst kısmı olmayan bornoz bulunan bir adama benzediğini söylemiştir. Hammad b. Seleme de aynı konuda "Nahv bilmeden hadis talep eden kişi, boynunda yemsiz torba taşıyan eşeğe benzer" demiştir."

İbnu's-Salâh'a göre tashifden kurtulmanın yolu hadisleri zabt sahibi ilim ehlinde almaktır. Bundan mahrum kalanlar ilmi kitaplardan almak zorunda kalırlar ve kelimeleri değiştirip yanlış yapmaktan kurtulamazlar.

Görülüyor ki rivayette esas, işitilenin değiştirilmeden nakledilmesidir. Bunun için hadis alimleri ravinin hadisi işittiği şekilde rivayet etmesi gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. Hatta bunlardan sayıları az olmakla birlikte bir kısım şeyhin lahn yapması halinde tâlibin işittiği gibi rivayet etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Delilleri "Benim bir sözümü işiten işittiği gibi başkalarına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ak etsin" manasına gelen hadistir. Kaydetmek gerekir ki bu görüş zayıftır. nitekim çoğunluk hadis işiten ravinin Arapçayı iyi bilen bir kimse olduğu takdirde onu mu'rab olarak rivayet etmesi gerektiği görüşündedir. Bunların delilleri de Hz. Peygamberin fasih konuşması ve sözlerin anlaşılması için açık ve tane tane

söylemesidir. Allah onu peltek ve anlaşılmaş şekilde konuşmaktan tenzih etmiştir.

Bazı âlimler de hadis lahn edilerek rivayet edilmiş olduğu takdirde aynen yazılıp kitabın hâşiyesinde "her ne kadar rivayette böyle vâki olmuşsa da doğrusu şöyledir manasına "Kezâ vaka'a fi'r-Rivâye ve's-Savâbu kezâ ve kezâ" şeklinde gösterilmesi taraftarındırlar. Bazı hadis şeyhlerine göre en doğru yöntem budur. (Miyânî, 8).

Şu hale göre lahn, hadis metinlerinin i'rablarını değışitirecek veya anlaşılmayacak şekilde belli belirsiz okumaktır. Şer'i hükümlere kaynaklık etmesi bakımından büyük önemi haiz metinlerin yanlış okumaya veya anlaşılmaşya yol açacak şekilde i'rabını geveleyerek okumak bu açıdan bakıldığında doğru sayılmamak gerekir.

LAKAB (اللقب) - Bk. Elkab.

LEHÛ AHÂDİS MENÂKİR (له احاديث مناكير) - Bk. Lehû Menâkir.

LEHÛ BELÂYÂ (له بلایا) - Belalıdır manasına gelen bir tabir olup bir ravinin hadis uydurduğunu ifade eden cerh lafzı olarak kullanılmıştır. Sehâvî'ye göre cerhin ikinci mertebesine delalet eder. Buna göre hükmü o mertebe lafızlarının hükmüdür.

LEHÛ EVHÂM (له اوهام) - Evhamlı anlamına gelir. İbn Hacer'e göre beşinci mertebeye delâlet eden ta'dil lafızları arasındadır. Hükmü, diğer o mertebe lafızlarının hükmüdür.

LEHÛ MÂ YUNKER (له ما ينكر) - Bk. Lehu Menâkir.

LEHÛ MENÂKÎR (له مناكير) - **Lehû ahadîs Menâkir, lehû mâ yunker** lafızları ile aynıdır. Hepsinin manası birdir ve münker hadisleri vardır şeklindedir. Kimi alimlere göre cerh lafızlarındandır. Sehâvî'nin sıralamasında beşinci derecede yer alır. Hükümü, o derecedeki öteki lafızların hükümü gibidir.

Bir de **Lehû Menâkir ani's-Sikât** lafzı vardır. diğerleri ile aynı olmakla birlikte ravinin, sika ravilere isnad ederek münker rivayetler naklettiğini ifade eder.

LEHÛ SUHBE (له صحبه) - Bilhassa sahâbenin hal tercümesine dair kaynaklarda görülen bu tabir "Sohbeti vardır" manasına gelir. Hakkında böyle söylenen kimsenin sahâbi olduğunu ifade eder.

LEM A'RÎFHU (لم اعرفه) - Bk. Lâ A'rifuhi.

LEM ECÎD LEHU ASLEN (لم اجد له اصلا) - Bk. Lâ A'rifuhi.

LEM ECÎDHU (لم اجده) - Bulmadım, elime geçmedi demektir. Hadis İlminde otorite bir alimin bir hadisin mevzu olduğuna hükmederken kullandığı tabirlerdendir.

Aynı manada **lem ecidhu hâkezâ** tabiri de terim olmuştur. Bu da verilen metindeki ibarelerle mevzu olduğunu gösterir.

LEM ECÎDHU HÂKEZÂ (لم اجده هكذا) - Bk. Lem Ecidhu.

LEM EKİF ALEYHÎ (لم اف عليه) - Bk. Lâ A'rifuhi.

LEM EKİF LEHU ALÂ ASL (لم اف له على اصل) - Bk. Lâ A'rifuhi.

LEM ERAHU BÎ-HAZE'L-LAFZ (لم اراه بهذا اللفظ) - Bk. Lâ A'rifuhi.

LEM YERİD FİHİ ŞEY (لم يرد فيه شيء) - Bk. Lâ A'rifuhi.

LEM YERVİHÎ İLLÂ FULÂN AN FULÂN (لم يروه إلا فلان عن فلان) - "Bu hadisi falancadan, fûlandan başka rivayet eden olmadı" anlamına gelen bir tabirdir. Ravinin bir muhaddisten rivayette teferrüdünü ifade eder.

Ferd-i nisbî maddesinde söz konusu edildiği gibi ravi bir raviden rivayette bazen tek kalır. Teferrüd şekilleri çeşitli olmakla birlikte ravinin bir şeyhten rivayette tek kalması halinde hadisin sonunda lem yervihi illa fulân an fulân denir. Bu takdirde bu tabir, o hadisi o raviden söz konusu kimseden başka rivayet eden olmadığını belirtir. Aynı hadisi başkasından pek çok kişi rivayet etmiş bile olsa adı zikredilen raviden rivayette bir ravi tek kaldığından hadis ferd-i nisbî addedilir. Bu duruma göre söz konusu tabir ferd-i nisbînin fert sayılmasına sebep teşkil eden kayıt mesabesinde olmaktadır.

LEM YESBUT (لم يثبت) - Bk. Lâ Yesbut.

LEM YESİHH (لم يصح) - Bk. Lâ Yesihhu.

LEM YUCED LEHU ASL (لم يوجد له اصل) - Bk. Lâ Asle lehu.

LEM YUTÂBÂ ALEYHÎ (لم يتابع عليه) - Bk. Lâ Yutâbâ' alâ Hadisihi.

LEYSE Bİ-BA'İD MİNE'S-SAVÂB (ليس ببعيد من الصواب) - Tabir olarak manası "doğruluktan uzak değil" demektir. Bazı alimlere göre cerh delâlet eden lafızlardandır. Çok kullanılan bir lafız olmadığından derecesini kestirmek güçtür. Bununla birlikte cerhin en azından üçüncü derecesinden daha ağır cerhte kullanıldığı olmuştur.

LEYSE Bİ-HUCCE (ليس بحجة) - Bk. Leyse bi'l-Me'tin.

LEYSE Bİ-KAVİYY (ليس يقوى) - "Kuvvetli değil" manasına cerh lafızlarından olup İbn Ebî Hâtim'in tertibine göre cerhin ikinci mertebesindeki lafızlara tekabül eder. Hakkında bu cerh lafzı kullanılan ravi, İbn Ebî Hâtim'e göre cerhin birinci mertebesinde yer alan lafızlardan biriyle cerhedilen ravinin altındadır. Ancak hadisleri i'tibar için yazılır. (Cerh, 1-1/37). en-Nevevî'ye göre **leyse bi-kaviyyin** lafzı **leyyinun** lafzından aşağı derecededir. (Takrib, 20)

LEYSE Bİ ME'MÛN (ليس بمأمون) - "Güvenilir değil" manasıyla kimi alimlere göre cerh lafzıdır ve cerhin beşinci mertebesine delâlet eden lafızlar arasında yer alır. Hüküm o mertebe lafızlarının hükümü gibidir.

LEYSE Bİ-MERDİYY (ليس بمرضى) - Bk. Leyse bi'l-Metin.

LEYSE Bİ-SÂBİT (ليس بثابت) - Bk. Lâ Yesbut.

LEYSE Bİ-SAHÎH (ليس بصحيح) - Bk. Lâ Yesihhu.

LEYSE Bİ-SİKA (ليس بشقة) - Bk. Leyse bi's-Sika.

LEYSE Bİ-ŞEY (ليس بشئ) - **Lâ yusâvî şey'en** ile aynı manaya gelen cerh lafızlarındandır. Cerhin dördüncü derecesine delalet eden bu iki lafz da "bir para etmez, bir şeye değmez" manasına gelir.

Kaide olarak cerhin dördüncü mertebesinde itibaren daha ağırlarına ve en ağır cerh lafızlarına varıncaya kadar bütün lafızlarla cerhedilen ravilerin hadisleri ne yazılır, ne i'tibar için dikkate alınır, ne de istişhada yarar addedilir. Bu itibarla hakkında **leyse b. Şey'in** veya aynı manaya gelen aynı derecede bulunan **lâ yusâvî şey'en** denilerek cerh hükmü verilen ravinin hadisleri terkedilir. Hiç bir şekilde itibar edilmez. Bununla birlikte İbn Haceri'l-Askalanî'nin İbnu'l-Kattân el-Fâsî'den naklettiğine göre meşhur cerh ve ta'dil imamı Yahya b. Ma'in'in hakkında **Leyse bi şey'in** dediği ravi, ri-vayeti çok az olan biridir, yani **kalîlu'l-hadis**dir. (Hedy, 419). İmâm-ı Şafi'i ile el-Muzenî aynı lafzı Kezzab karşılığı kullanmışlardır.

LEYSE Bİ-UMDE (ليس بعمدة) - Bk. Leyse bi'l-Metin.

LEYSE Bİ-ZÂKE (ليس بذاك) - **Leyse bi-zâke'l-kavî** ile aynıdır. ikisi de "o ravi aradığın gibi (kuvvetli) değil" demektir.

Her iki lafız, el-İrâkî'nin cerhin birinci mertebesindeki en hafifine delâlet eden lafızlara eklediklerindendir. Kaide olarak cerhin ilk mertebesinde yer alan lafızlardan biriyle cerhedilen ravinin hadisleri itibar için yazılır. Buna göre hakkında **leyse bi-zâke** (veya **Leyse bi-zâlik**; yahut **Leyse bi-zâke'l-kavî**) denilerek cerh hükmü verilmiş olan ravinin hadisleri büsbütün reddedilmez. İ'tibar için yazılır.

LEYSE Bİ-ZÂKE'L-KAVİ (ليس بذاك القوي) - Bk. Leyse bi-zâk.

LEYSE Bİ-ZALİK (ليس بذلك) - Bk. Leyse bi-zâk.

LEYSE BİHÎ BE'SUN (ليس به بأس) - Bk. Lâ be'se bihî.

LEYSE Bİ'L-METİN (ليس بالمتين) - "Sağlam biri değil" demektir. Cerh lafızlarından olup cerhin birinci mertebesine delâlet eden lafızlara el-İraki'nin ekledikleri arasında yer alır.

Kaide olarak hakkında birinci mertebede yer alan lafızlardan biriyle cerh hükmü verilmiş bulunan ravi terkedilmez. Hadisleri i'tibar için yazılır. Bu itibarla Leyse bi'l-Metin ve yanı derecede olan öteki lafızlarla cerhedilen râvinin hadisi metruk sayılmaz.

Leyse bi-huccetin (sağlam değil), **Leyse bi-umdetin** (kuvvetli değil), **Leyse bi-merdiyyin** (razı olunan biri değil) **Li'd-da'fi mâ huve** (zayıflıktan hali değil) lafızları da cerhin aynı mertebesine delâlet eden İrâki tarafından eklenmiş lafızlardır. Dereceleri yanı bu lafızlardan biri ile cerhedilen râvi hakkındaki hüküm de aynıdır.

LEYSE Bİ'S-SİKA (ليس بالثقة) - rical kaynaklarında **Leyse bi-Sikatin** şeklinde de rastlanır. Her ikisi de (sika değil) manasına gelir ve cerhin beşinci derecesine delalet eden lafızlardandır. Hakkında ister ma'rife olarak leyse bi-sikatin densin, ister nekire olarak **leyse bi-sika** densin her hangi bir ravi hakkında bu cerh hükmü verilmişse artık o ravinin hadisleri ne yazılır ne i'tibar için göz önünde tutulur, ne de istişhada yararlı addedilir.

LEYSE LEHU ASLUN (ليس له اصل) - Bk. Lâ Asle lehu.

LEYİYNU'L-HADİS (لين الحديث) - Bk. Leyyinun.

LEYİYNU'N (لين) - **Leyyinun'l-hadis** lafzı ile aynıdır. İkisi de "hadisde gevşektir" manasına cerh lafızlarındandır. Cerhin birinci mertebesine ve en hafifine delâlet eder.

Rivayete göre Hamza b. Yusuf es-Schmî, meşhur alim ed-Darekutni'ye "Falan ravi leyyindir dediğin zaman neyi kastediyorsun?" diye sorduğunda o, "Bir kimse hakkında Leyyinun'l-hadis diyecek olursan onun adaletten düşürmeyecek bir kusurla mecruh olduğunu ifade etmek isterim" demiştir. (Tedarib, 1/346). Buna göre **Leyyin**, adalet vasfını kaybettirmeyen bir kusuru görülen ravinin cerhinde kullanılan bir cerh lafzı olmaktadır. Bu ve benzeri cerhin en hafifine delalet eden lafızlarla cerhedilen ravinin hadisleri terkedilmez. İ'tibar için yazılır.

Şu da var. Cerh ve ta'dil âlimlerinin, sadece Leyyin cerh lafzı ile Leyyinun'l-Hadis lafzını kullanmalarında birlik yoktur. Bir kısım leyyin lafzı ile dini emirlerde gevşekliği, leyyinu'l-hadis derken de rivayette gevşek davranmayı rivayet kaidelerine önem vermemeyi kasederler. Rivayette gevşek davranmayı dinî konulara rivayette kusur ederek gevşek davranmanın sonucu olarak kabul eden, dolayısıyla ikisini birbirinden ayırmayanlar da vardır.

Gerek dinî emirlerde gerekse rivayette gevşekliği görülen ravi için ayrıca **fihî linun** cerh lafzı da kullanılır.

Lİ'D-DA'Fİ MA HUVE (للضعف ما هو) - "Zayıflıktan hali değildir" manasına gelen bu cerh lafzı için bk. Leyse bi'l-Metin.

LİKÂ (اللقاء) - **Mülâkât** da denir. Her ikisi de sözlükte bir kimsenin diğer birine kavuşması manasına gelir.

Hadis Usulü ilminde lika veya öteki tabi-

riyle mülakat, ravi ile hadis rivayet ettiği şeyhinin görüşmesi, bir mecliste bir araya gelmeleri manasına kullanılır.

Bir ravinin isnadında "falan şeyhden" diyerek hadis nakletmesi halinde o hadisi ismini söylediği şeyhten bizzat işiterek rivayet etmesi kadar işitmediği halde rivayet etme ihtimali de vardır. Bu durumda ravinin ismini söylediği şeyhe mülaki olup olmadığının, mülaki olmuştaysa hadis rivayet edip etmediğinin bilinmesi büyük önem kazanır; zira isnadında şeyhden rivayeti ifade eden lafızlar kullandığı halde gerçekte ondan rivayeti olmayan raviler görülmüştür. Eğer rivayette bulunduğu kimse ile görüştüğü ve ondan hadis aldığı bilinirse, ravi yalancı ve tedlis yapan bir kimse olmadığı sürece hadisin isnadı tam kabul edilir. Yoksa ravinin görüşmediği şeyhden yaptığı rivayet yerine göre **irsâle** veya **tedlîse**; hatta **inkitâa** hamledilir.

Öte yandan lika, Buhari'nin sahihe aldığı hadislerin isnadında göz önünde tuttuğu

önemli şartıdır. Bir başka deyişle Buhari sahihine aldığı hadisler; râvileri arasında mülakat olan hadislerden seçmiştir. Oysa Müslim ilka şartını biraz daha hafif tutmuş ve aksini gösteren sahih bir haber olmadıkça şeyh ile talibin aynı asırda yaşamış olmalarının lika hamledileceğini ileri sürmüştür.

Şeyhi ile bir araya gelip ondan hadis rivayet ettiği bilinen râvi o şeyhten rivayetlerinin isnadında umumiyetle likaa delalet eden **Semî'tu** ve **haddesenâ** gibi cezm sigaları kullanırsa da şeyhle bir araya geldiği ve ondan işitmek yoluyla hadis aldığı bilinmeyen ravi isnadında likaa delâlet eden lafızlar kullanamaz. Onun yerine **kale**, **an** gibi lika ihtimaline de delâlet eden lafızlar kullanır. Şeyhine mülaki olmadığı halde isnadında mülakata delalet eden cezm sigaları kullanan ravinin yalancı olduğuna veya tedlis yaptığına hükmedilir.

M

MÂ AKRABE HADİSEHU (ما اقرب حديثه) - "Hadisi ne kadar (Sahihe) yakındır" manasıyla bazı alimlere göre ta'dil lafızlarındandır. es-Sehâvî, ta'dilin altıncı mertebesine delalet ettiğini söylemiştir. Buna bakılarak mâ akrabe hadisehu denilerek adaletine hükmedilen ravinin hadisi, öteki altıncı mertebe lafızlarıyla ta'dil edilen ravi tarafından rivayet edilmiş hadisin hükmüne tabi olur.

MÂ ALÂ ŞARTİ MUSLİM (ما على شرط مسلم) - Müslim'in sahihlik şartına uyan hadis manasına gelir. Müslim'in, Sahihinde rivayet etmediği ancak koyduğu sahihlik şartlarına uygun hadislerle denir. Sahihinin altıncı mertebesini oluşturur. (Bk. Merâtibu's-Sahih).

MÂ ALÂ ŞARTİHİMÂ (ما على شرطهما) - İkisinin şartlarına uyan hadisler manasına sahih hadislerin dercelendirilmesinde kullanılan tabirdir. Buhârî ve Müslim'in sahihlerine almadıkları ancak bir hadisin sahih sayılması için koydukları şartlara uyan hadisleri ifade eder. Bu kabil hadisler sahihin dördüncü derecesindedir. (Bk. Merâtibu's-Sahih).

MÂ ALÂ ŞARTİ'L-BUHÂRÎ (ما على شرط البخاري) - Buhârî'nin sahihlik şartına uyan hadisler anlamında sahih hadislerin dercelendirilmesinde kullanılan tabirdir. Buhârî'nin, sahihine almadığı, ancak sıhhat için öngördüğü şartlara

uygun olan hadisleri ifade eder. Böyle hadisler sahihin beşinci derecesindedir. (Bk. Merâtibu's-Sahih).

MÂ A'LEMU' BİHÎ BE'SEN (ما اعلم به بأساً) - "Zararlı olduğunu bilmiyorum" manasına ta'dilin en zayıf derecesine yahut ta cerhin en hafifine delalet eden lafızlardandır.

Cerh ve ta'dil lafızlarını ilk defa kategorilere ayıran İbn ebî Hâtim ve ona tabi olan İbnu's-Salâh'ın zikrettikleri ta'dil veya cerh lafızları arasında mevcut olmayan bu lafız **ercû en lâ be'se bihî** ile birlikte kimi alimlere göre ta'dilin en aşağısıdır. Her iki lafzı cerh lafızlarından addedenler de vardır.

Bununla birlikte el-İrâkî'ye göre **ercu en lâ be'se bihî**, ta'dilde daha yüksektir; çünkü bir ravinin zararsız olduğunun bilinmemesi onun zararsız olma ümidini gerektirmez. (Tedrîb, 1/348). kaldı ki bir kimse için "umarım zararsızdır" demekte "zararlı olduğunu bilmiyorum" demekten ziyade iyiliğine şahadet vardır. (Tecdîd Mukaddimesi, 395).

MA'DİNU'L-KİZB (معدن الكذب) - Yalan madeni demektir ve bazı alimlerce ravinin cerhedilmesinde kullanılan lafızlardandır. **ruknu'l-kizbe** denktir ve **menba'u'l-kizb** lafzı gibidir.

MAHALLUHU'S-SİDK (محله الصدق) - "Böylesine doğru denilebilir" manasına

gelen ta'dil lafızlarındandır. Cerh ve ta'dil lafızlarını ilk defa kategorilere ayıran İbn Ebî Hâtim'un tertibine göre ikinci, ez-Zehebî'nin tertibine göre üçüncü, İbn Hacer'in tertibine göre ise dördüncü mertebesinde yer alır.

İbn Ebî Hâtim, ta'dilin kendi tertibine göre ikinci mertebesinde yer alan bu ve benzeri lafızlarla adaletine hükmedilen ravinin hadisinin yazılabileceğini ancak gözden geçirileceğini söyler. (Cerh, 1-1/37).

İbnu's-Salâh ise ona hak vererek şöyle der: "İbn Ebî Hâtim, hakkında mahalluhu's-sıdk denilen ravinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir" derken haklıdır; zira ta'dilin (bu) ikinci mertebesine delâlet eden lafızlar, ravinin zabt vasfına işaret etmezler. Bu yüzden hadisleri, zabtının açığa çıkması için gözden geçirilir." (Ulûm, 110).

MAHFÛZ (المحفوظ) - Sözlükte hıfzedilen anlamına ismi meful olan mahfûz, hadis usulünde **Şâzin** karşılığına denir. Şâz maddesinde daha geniş şekilde açıklama yapılacağı gibi, kısaca, sika ravinin zabt ve rivayet çokluğu yönünden kendisinden daha üstün ravilerin rivayetine aykırı olarak rivayet ettiği hadise şâz denir. Daha üstün ravinin rivayetine ise mahfûz adı verilir.

Misal olarak şu hadis üzerinde durulabilir:

... سفیان بن عیینة عن عمرو بن دينار ، عن عوسجة ، عن ابن عباس أن رجلاً مات على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يدع وارثاً إلا عبداً هو اعتقه فاعطاه النبي صلى الله عليه وسلم ميراثه إليه .

"Sufyân b. Uyeyne-Amr b. Dinâr, Avsece, İbn Abbas isnadiyle rivayet edildiğine göre, "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bir adam vefat etti. Arkasında azad etmiş olduğu bir köleden başka mirascı bırakmadı. Allah Resulü (s.a.s) adamın mirasını kölesine verdi." (1)

Bu hadisi, Amr b. Dînar'dan Sufyân b. Uyeyne ve Hammâd b. Zeyd olmak üzere

iki ravi rivayet etmiştir. Sufyân'ın rivayeti gösterilen isnadladır. Oysa Hammad b. Zeyd'in rivayeti Amr b. Dinâr, Avsece isnadiyledir ve mürseldir. Bir başka deyişle Hammad b. Zeyd Sufyan'ın mevsul olarak rivayet ettiği bu hadisi İbn Abbas'ın ismini zikretmeksizin mürsel olarak rivayet ederek sika bir ravi olan Sufyan'a muhalefet etmiştir. Böylece Hammad'ın rivayeti şâz olmuştur. Aynı hadisin Sufyân tarikından gelen mevsul şekli ise mahfuzdur.

Mahfûz hadis şâz olana nisbetle üstün ve tercihe layık kabul edilmiştir.

MAHREC (المخرج) - Çıkmak manasına "harace" fiilinin ism-i zaman , ismi mekân ve mimli masdarıdır. Çıkış yeri anlamına gelir.

Hadis tabiri olarak mahrec bir hadisin menşei yani çıkış yerine denir. Hadisin mahreci bir anlamda ravinin yetiştigi, yerleştiği yerdir. Söz gelişi bu hadisin mahreci Basradır denildiği zaman o hadisi Basralı bir ravi rivayet etmiş ve oradan yayılmıştır demek olur.

(1) Tirmizî, Ferâ'iz 14: 4/423 r. 2106; İbn Mâce, Ferâ'iz 11: 2/905, r. 2741. Krş. Ebu Davud, Ferâ'iz 8: 3/324, r. 2905.

MAHRECUHU MA'RÛF (مخرجه معروف) - Çıkış yeri bilinmektedir karşılığı olup hadisin ilk olarak rivayet edilip yayıldığı yerin belli olduğunu gösteren tabirdir.

MAHV (المحو) - Sözlükte silmek, mahvetmek manasına gelen "mahâ" fiilinin masdarıdır. Hadis Usulü ilminde hadisleri yazarken yanlış yazılan kelime veya ibarenin çeşitli şekillerde silinmesi mânâsına kullanılır.

Hadis yazarların dikkat etmeleri gereken hususlardan biri hadis lafızları arasında olmadığı halde yanlışlıkla yazılan veya aksine olduğu halde yine yanlışlıkla yazılmayan kısımların silinmesi veya

yazılarak düzeltilmesidir. Bu iş darb, hakk, mahv şekillerinde yapılır. Bunlardan mahv, yanlış yazılmış olan bir kelime ya da ibarenin parmak ucuyla veya bez parçasıyla silinerek yahutta -hat sanatında çokça uygulanan usulle- dil ucuyla yalanarak yok edilmesidir.

Hadis metnine yanlışlıkla yazılıp da mahvı gereken kısımların kağıdı zedelemekten ve iz bırakmadan silinebilmesi için kağıt ve mürekkebin iyi cinsten olması gerekir. Bilhassa kağıdın saykal olması aranır. Bununla birlikte kağıt ve mürekkebe ne kadar iyi cinsten olursa olsun mahv yoluyla silindiğinde iz bırakabilir. Bu ise kağıdın kirlenmesine, silinen kısmın üzerine yazılan doğru ibarenin okunamayışına yol açabilir. Hadislerin yazılışına gösterilen bütün dikkat ve itina doğru yazmak gayesine yönelik olduğundan bu kabil ihtimalleri gözönüne alan bazı hadis alimleri mahvı caiz görmemişlerdir.

MAKBÛL (المقبول) - Kabul ediliş manasına ism-i meful olan makbûl, hadis ıstılahı olarak önce İbn Haceri'l-Askalânî'nin tasnifinde haberlerin ilk bölümünü ifade eden bir terim olarak kullanılır. Onun taksimine göre gerek tek rivayet tarikından geldiği için ahâd, gerekse rivayet yolları çok olsun, makbûl, umumiyetle, sıhhat şartlarını haiz olduklarından amel edilebilecek durumda olan haberlerdir. Bu tasnife göre, sahih ve hasen makbûl haberlerin en önemlileridir.

Makbûl, ikinci olarak altıncı mertebede yer alan ta'dil lafızlarındandır. bu mertebede olan lafızlar ta'dilin en zayıfını gösterir ve cerh sınırına oldukça yaklaşıyor. Hatta bu mertebede mevcut bazı lafızların ta'dil lafzı değil tercih lafzı olup cerhin en hafifine delâlet ettiğini söyleyen alimler de vardır.

MAKBÛL ÂHAD (الأحاد المقبولة) - Bk. Âhad.

MAKLÛB (المقلب) - Kalebe (kalbetmek, altını üstüne getirmek) kök fiilinden alınma bir ismi meful olan maktûb, hadis ıstılahında isnadında bir veya birkaç ravinin isimlerini ve yahut metninde mevcut kelime ya da ibarelerin gerek yerlerini değiştirmek, gerekse yerlerine başka kelime ve ibareler koymak suretiyle rivayet edilen hadislerle denir.

Bu tarifi biraz daha açmak gerekirse şunları söylemek yerinde olur. Bir hadisi rivayet eden ravi bazen onun senedini oluşturan ravi isimlerinin bazen de metnini teşkil eden kelime ve cümlelerin yerlerini değiştirerek yahutta yerine başka kelime ya da cümleler getirerek rivayet eder. Eklediği şeyler başka hadisin ibareleri olabilir, yahutta hadisin isnadını bütünüyle kaldırıp başka bir hadisin isnadını getirebilir. Hadisin isnad veya metnini teşkil eden kelime ya da cümlelerin yerlerini değiştirme daha çok hata ile olur.

Hususi tabiriyle **kalb** denilen kısaca hadisin kelimelerinin yerlerini değiştirme işi tarifden de anlaşılacağı üzere, isnadda veya metinde yapılır. Hadis, eğer isnad-daki kalb yüzünden maktûb ise **maktûbu'l-isnâd**; metnindeki kalb sebebiyle maktûb hale gelmişse **maktûbu'l-metn** adını alır. (İktirah, 236).

İsnadda kalb, Murra b. Ka'b ismini Ka'b b. Murra şekline getirmek misalinde olduğu gibi ravi ile babasının isimlerinin yerlerini değiştirmek, bir isnadla meşhur olan hadisi bir başka isnadla rivayet etmek, birkaç hadisin isnadlarını değiştirmek şekillerinde olur. Herbiri üzerinde ayrı ayrı durarak misaller verilim.

Hadisin senedini teşkil eden ravinin kendi ismi ile babasının ismini takdim-tehir suretiyle rivayet etmekle oğul baba; baba oğul durumuna düşer. Hadisi rivayet eden ravi değişmiş olur. Eğer yer değiştirme sonunda hadisi rivayet edenin babası iken, ravi durumuna düşen kimse mechûl biri ise hadis **cehalet** yüzünden en azından zayıf durumuna düşer.

Bir isnadla meşhur olan hadisi, garâib arasında olması ve muhaddislerin ilgisini çekmesi için, bir başka isnadla rivayet daha çok aşırı yalancı, zayıf ravilerin baş vurdukları yoldur. Böyleleri söz gelişi hadis Sâlim b. Abdillâh'dan rivayetle meşhurken Nâfi'den rivayet edilmiş olarak veya Malikten rivayet edilmekle meşhur olanı Ubeydullah b. Ömer'den nakledilmiş gibi gösterirler. Hammad b. Amr en-Nasîbî, Ebu İsmâil İbrahim b. Ebî Hayye, Behlul b. Ubeyd el-Kindî, bu işi yapanlardandır. İbn Dakîkî'l-İyd hadisleri böyle rivayet etmenin hadis sirkatı olduğunu söyler. Meselâ, Hammâd b. Amr'n-Nasibî, A'meş-Ebu Sâlih-Ebu Hu-reyre isnadî ile şu merfu hadisi rivayet etmiştir.

إذا لقيتم المشركين فى طريق فلا تبدؤهم بالسلام

"Yolda müşriklerle karşılaştığınız zaman onlara önce siz selam vermeyiniz." Bu hadisin meşhur olan isnadî aslında Suheyl b. Ebî Sâlih - Ebu Sâlih - Ebu Hu-reyre şeklindedir. Hammâd b. Amr en-Nasîbî Suheyl yerine el-A'meş'i koyarak rivayet etmiştir. (Tedrib, 1/291). Böylece aslında sahih olan hadis maktûb hale gelmiştir.

İsnadda kalb bazen kasıtlı olarak değil de ravinin gaflet ve hatası ile meydana gelir. Bu halde de ravisinin gafleti yüzünden maktûb hale getirdiği isnadla rivayet ettiği hadis de maktûbu'l-İsnâd sayılır. Şu hadis böyle maktûba misaldir:

جرير بن حازم عن ثابت ، عن أنس مرفوعاً ، إذا أقيمت الصلاة فلا تقوموا حتى ترونى .

"Namaz için ezan okunduğu zaman (veya kamet getirildiği zaman) beni (evimden çıkarken) görmedikçe ayağa kalkmayınız."

Bu hadis esas itibariyle muhaddisler arasında Yahya b. Ebî Kesir-Abdullah b. Ebî Katâde-Babası-Hz. Peygamber (s.a.s) isnadıyla meşhurdur. Nitekim Müslim ve Nese'i bu isnadla rivayet etmişlerdir. (Müslim, Mesâcid, 29; Nese'i 2/63). Böyle iken Cerîr b. Hâzîm adındaki ravi aslında Haccâc es-Savvâftan işittiği bahis konu-

su hadisi Sâbit'ten rivayet ettiğini zan ederek ondan rivayette bulunmuştur. Bunu, Hammâd b. Zeyd şöyle anlatmıştır: Cerîr ile birlikte Sâbit'in yanında bulunuyorduk. Haccâc es-Savvâf da orada idi. Haccâc bize Yahya b. Ebî Kesir'den Abdullah b. Ebî Katâde tarîkı ile bu hadisi rivayet etti. Oysa Cerîr, sonradan hadisi Sâbit'in rivayet ettiğini sanarak ondan rivayette bulundu." (Tedrib, 1/294, 5).

Metin yönünden maktûba gelince, yukarıda da değinildiği gibi, metni oluşturan kelime ya da cümlelerin yerleri değiştirilmek suretiyle maktûb olan hadisdır. Misal olarak şu hadisler üzerinde duralım.

Hubeyb b. Abdirrahman halası Uneyse bint Hubeyb'den merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir:

إذا أذن ابن أم مكتوم فكلوا واشربوا إذا أذن بلال فلا تأكلوا ولا تشربوا .

"(Sahurda) İbn Umî Mektûm ezan okuduğunda yiye, için. Bilâl ezan okuduğu zaman ise yemeyin, içmeyin." (İbn Huzeyme, 1/210; Müsned, 6/433). Bu hadisin İbn Ömer ve Âişe rivayeti şöyledir.

إن بلالاً يؤذن بليل فكلوا واشربوا حتى يؤذن ابن أم مكتوم.

"Bilah geceleyin ezan okur. Ezanı o okuduğu zaman, İbn Umî Mektum ezan okuyuncaya kadar yiye için." (Buhârî, 1/153, 4; Müslim, Siyâm 8. bab).

Ebu Davud ve İbn Mâce hariç tutulursa elde mevcut geçerli hadis kaynaklarında mevcut bu rivayetler incelendiğinde görülecektir ki, Hz. Peygamber Bilâl'in geceleyin, yani erken ezan okuduğunu; onun ezan okuması üzerine sahur yemeğinin kesilmemesini; İbn Umî Mektum ezan okuyasına kadar yeme içme vaktinin uzatılmasını söylemiştir. Buradan anlaşıldığına göre İbn Umî Mektûm ezanı geç okumaktadır ve o okuyuncaya kadar sahur yemeği devam edecektir. Oysa ilk rivayette kalb

yapıldığı, yani Bilâl ile İbn Ümmi Mektum'un yerleri değiştiği zaman hadisin esprisi değişmiş, durum aksine olmuştur. Bununla birlikte İbn Hibbân ile İbn Huzeyme, Bilâl ile İbn Ummi Mektum'un sıra ile bazan önce biri sonra diğeri; bazen de aksine ezan okumuş olabilecekleri ihtimaline göre tevile giderek iki hadisin arasını te'lif çalışarak Uneyse hadisinin maktûb olmadığını söylemişlerse de (İbn Huzeyme, 1/210, 1). İslâm âlimlerinden bu yoruma katılan olmamıştır.

Hz. Peygamberin, kıyamet günü yedi sınıf insanın Cenâb-ı Hakk'ın (arşının) gölgesinde barınacağını bildiren veciz bir hadisi vardır. Bu hadisin altıncı fıkrası şöyledir.

... ورجلٌ تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما

تنفق يمينه ...

"Sadaka veren; sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar (sadakasını) gizleyen kimse" şeklindedir. (Buhari, 1/161; Müslim, Zekat 30. bab). Bu kısmı Müslim ravilerinden birisi değiştirerek şu şekilde rivayet etmiştir:

... ورجلٌ تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم يمينه ما

تنفق شماله

"(Altıncısı) sadaka veren, sol elinin verdiğini, sağ eli bilmeyecek kadar sadakasını gizleyen kimse..." (Müslim, Zekât, 30).

Hz. Peygamber mü'minlere bir şeyi yasakladığında ondan uzak durmalarını, buna karşılık emrettiği bir şeyi güçleri yettiğince yapmalarını emrettiği şöyle bir hadisleri vardır.

فاذا نهيتكم عن شيء فاجتنبوه وإذا امرتكم بأمر (بشيء)

فأتوا منه ما استطعتم ...

"Size bir şeyi yasak kılmuştam ondan kaçınınız; emrettiğim şeyleri de gücünüz yettiğince yerine getiriniz." (Buhari, 8/142; Müslim, Hac, 73). Bu hadisi et-Taberânî şöyle rivayet etmiştir:

فاذا امرتكم بأمر فأتوا به وإذا نهيتكم عن شيء فاجتنبوه

ما استطعتم ...

"Size bir şeyi emrettiğim zaman onu yapınız. Bir şey yasakladığım zaman da ondan gücünüzün yettiğince kaçınınız." (Tedrîb, 1/293). Bu hadis de emir ve nehiy fıkralarının yer değiştirmesiyle maktûb olmuş ve görüldüğü gibi sahih rivayetlerdeki emirlerin yerine getirilmesindeki güç yetmesi kaydı, nehylerden kaçınmaya bağlanmıştır.

Gerek isnadındaki gerekse metnindeki kalb sebebiyle meydana gelen maktûb hadisler, ravilerin zabt kusurundan doğar. Zabıt kusuru ise ravinin cerh sebepleri arasında önemli bir yer tutan **gaflet** ve **galatla** alakalıdır. Her ne sebepten olursa olsun ravinin rivayet hatası sonucu meydana gelen maktûb hadisler, umumiyetle zayıf addedilirler. el-Hattâbî'ye göre **maktûb**, zayıf hadisler içinde ön sıradadır ve mevzudan sonra gelir. ez-Zerkeşî'ye göre de isnadında inkıtadan başka sebeplerle zayıf sayılan hadisler yedi gruptur. Bunların en fenası **mevzu**, sonra **mudrec**, sonra da **maktûbdur**. (Tedrîb, 1/295). Bununla birlikte isnaddaki sika bir ravi isminin sehiv sonucu kalbedilmesiyle meydana gelen maktûbu'l isnad olan hadis hiç bir zaman sahih veya hasen olmaktan çıkmaz. Bu itibarla maktûb hadisin zayıf sayılması hükmü, denilebilir ki daha çok maktûbu'l-metn üzerindedir. Hadis metnindeki kelimelerin yerlerini değiştirmek bir bakıma Hz. Peygamber (s.a.s)'in kasdettiği mana dışında şeylerin onun ağzından söylenmesidir. Bu yüzden maktûbu'l-metnin aslını yani maktûb rivayetten önceki şeklini belirleyip onu esas almak gerekir.

MAKLÛBU'L-İSNÂD (مقلوب الاسناد) - Bk. Maktûb.

MAKLÛBU'L-METN (مقلوب المتن) - Bk. Maktûb.

MAKRÛNEN (مَقْرُونًا) - Yakın olarak demektir. Bazı ravilerin, zayıf hadislerini sika olarak tanınmış bir ravinin hadisiyle birlikte zikrederek ona adeta kuvvet kazandırmak istemesi gibi bir uygulamaya denir.

MAKTU (المَقْطُوع) - Kesmek, kat etmek anlamına gelen "Kata'a" kök fiilinden ism-i mef'ul olup kesilmiş, kesik demektir. Hadis Usulünde sahâbe'den sonraki tâbi'î lerin sözleri veya fiilleridir. Bir diğer ifadeyle maktû hadis, isnadı tâbi'î'ye kadar uzanan, tâbi'î'de kalarak daha ileri gidemeyen hadistir. Kısacası, tâbi'îlerden gelen ve onlara ait sözlerden veya fiillerden ibaret haberlere umumiyetle maktu adı verilmiştir. Muhammed b. Sirin'in şu sözü maktû'ya güzel bir misaldir.

إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينَ فَانظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ

"Şu hadis ilmi yok mu, dindir din. O halde dininizi kimden aldığınıza dikkat edin." (Müslim, Muk., 5. bab.)

İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre, maktû, İmam Şâfi'î ve ed-Dârekutnî tarafından isnadı muttasıl olmayan munkatî manasına kullanılmıştır. Ne var ki her iki âlimin maktû ıstılahını, hadis ıstılahlarının alimler arasında iyiden iyiye yerleşmeye başlamasından önce isnadı muttasıl olmayan munkatî manasına kullandıkları anlaşılmaktadır; zira hadis ıstılahları istikrar kazanınca maktû yukarıda verilen mânâsına, munkatî ise Hz. Peygambere nisbet edilmekle birlikte isnadında inkıta bulunan hadisler manasına kullanılmıştır. Nitekim el-Hatîbu'l-Bağdâdî, **el-Câmi** isimli eserinde tâbi'îlere ait bazı rivayetleri naklettikten sonra "Bu maktû hadislerdendir" demiş, bir yerde de maktû hadisler, isnadı tâbiîlerde kalanlardır" tarifini vermiştir.

Hadis ıstılahlarını istikrar kazanmış manalarıyla tarif eden İbnu's-Salâh, maktû ile munkatî ıstılahlarının aynı olmadığına işaret etmekte; maktûnun ayrıca ele alacağı munkatî'dan ayrı olduğunu açıkça belirtmektedir. (Ulûm, 42).

MA'KÛS (المَعْكُوس) - Aksine döndürülmüş, tersine çevrilmiş manasına ism-i mef'ul olan bu kelime el-Bulkînî'nin baş tarafı sonuna, son tarafı ise başa kalbedilmek suretiyle meydana gelen **maklûbu'l-metn** hadise verdiği hususî isimdir. (Tecrid Mukaddimesi, 307).

MA'LÛL (المَعْلُول) - Hastalanmak manasına **"alle"** kök fiilinden ism-i mef'ul olan ma'lûl, el-Buhârî, et-Tirmizî, el-Hâkimu'n-Nisâbü'rî ve ed-Dârekutnî başta olmak üzere bazı hadis alimleri tarafından **mu'allel** yerine kullanılmış bir ıstılahtır. (Ulûm, 81).

Görünüşte, sahih olan, ancak aslında sıhhatine mani teşkil eden gizli bir kusur taşıyan hadise ma'lul denmesinin isabetli olmayacağını söyleyen alimler vardır. Bunlara göre hadise sıhhatini kadh eden (kemiren, içinden göynüten) bir illetin isabetini ifade etmek için ma'lul tabirini kullanmak hatalı olduğu gibi yerinde de değildir. Onun yerine hiç değilse hadise illet isabet ettiğini dikkate alarak i'lâlin ism-i mef'ulü olan mu'al tabirini kullanmak daha doğru olacaktır. Kaldı ki rubai mezid bir fiil olan "e'alle"nin ism-i mef'ulü kıyasen ma'lul değil, mu'all gelir. Lügat yönünden illetli hadisleri en iyi ifade eden ıstılah, bir şeyle oyalamak, avutmak manasına aynı kökten tef'il babında ism-i mef'ul olan mu'alleldir (Tedrib, 1/251). Ayrıca ma'lul, sözlükte devrin tekrar suvarılması manasında kullanılan "alle" kök fiilinin ismi mef'ulüdür. Dolayısıyla illetli hadisler için kullanılması hatadır. (Tevcih, 264).

Ma'lul tabirinin illetli hadisler için uygun bir ıstılah olmadığını ileri sürenlere karşılık bu tabirin kullanılmasında mahzur olmadığı görüşünde olanlar ve kullandıkları bu tabirinin yerinde olduğunu söyleyerek savunmasını yapanlar da vardır. Bunlara göre "alle" fiili sözlükte bir şeye illet isabet etmesini ifade etmekte de kullanılır. Buna göre bazı muhaddislerin illetli hadisi ma'lul ıstılahı ile ifade etmeleri fiilin bu manasından

alınmadır. Dolayısıyla hatalı değildir.

MA'MÛL BÎH (المعمل به) - Kendisiyle amel edilen manasına gelen bir tabirdir ve özellikle Sahâbe ve Tâbi'in dönemlerinde hükmü uygulanmış hadise denilmiştir.

MA'NEN MÜTEVÂTİR (المتواتر معنا) - Bk. Mütevatir.

MA'NEN RİVÂYET (الرواية بالمعنى) - Bk. Rivayet bi'l-Ma'na.

MA'NEVÎ TEVÂTÛR (التواتر المعنوى) Bk. Tevâtür.

MA'RUF (المعروف) - Pek çok hadis terimi gibi ismi mef'ul ölçüsünde gelen bir kelime olan ma'rûf bilinen nesne demektir. Hadis uisulünde terim olarak **munker** yahut **şâz merdûd** bahislerinde ayrıca tanıtıldığı gibi kısaca zayıf bir ravininin sika raviye aykırı rivayetidir. Münker bu oluoca onun karşılığı olan ma'rûf, zayıf ravinin aykırı olarak rivayet ettiği sika ravinin hadisi olmaktadır. Tarifi daha iyi anlayabilmek için misal üzerinde duralım.

İbn Ebi Hâtim, Hubeyyib b. Habib-Ebu İshâk Ayzâr b. Hureys-İbn Abbas isnadıyla Hz. Peygamberden şöyle bir söz rivayet etmiştir:

من أقام الصلاة وآتى الزكاة وحج وصام رمضان وقرى

الضيف دخل الجنة

"Kim namaz kılar, malının zekâtını verir, hacceder, Ramazan orucunu tutar ve misafirini ağırlarsa Cennet'e girer." Bu hadis İbn Ebi Hâtim'e göre münkerdir; zira diğer sika ravilerin Ebu ishak tarikından gelen rivayetleri **mevkûf** dur; yani İbn Abbas'ın sözüdür. Misalimizde Hubeyyib b. Habîbin isnadı Hz. Peygambere kadar ulaşan (merfu); rivayeti ise münker olduğuna göre, İbn Abbas'a ait

mevkuf bir söz olarak Ebu İshak tarikından gelen rivayet ma'ruftur.

Denilebilir ki ma'ruf bir bakıma kendisinde hadisün münker veya merdûd şâz oluşuna yol açan sebep bulunmayan sika ravinin rivayeti olarak da görülebilir.

Ma'ruf tabirinin az da olsa, bazı muhad-disler tarafından meçhul karşılığı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bir ravinin ma'ruf olması en özlü ifadesiyle, hadis alimlerince hadis rivayeti ile meşgul olan bir kimse olarak tanınmasıdır.

MASNÛ (المصنوع) - Yapma, yapmacık ve düzme anlamına gelen bu kelime, terim olarak tamamen mevzu yerine kullanılmıştır.

MATRÛH (المطروح) - Kelime olarak "atılmış" manasına ism-i mef'ul'dür. Hadis terimleri arasında ez-Zehabi'nin zayıftan aşağı ve mevzudan yukarı olarak nitelediği bir çeşit zayıf hadis ismi olarak geçer. Anlaşıldığına göre **metrûk** karşılığıdır.

Bununla birlikte aynı kelime kimi alimlerce cerh lafzı olarak da kullanılmıştır.

MATRÛHU'L-HADÎS (مطروح الحديث) - "Hadisi atılmıştır" anlamıyla ez-Zehabi'nin taksiminde cerh lafızları arasında yer alır. (Feth, 1/348). **Metrûku'l-hadise** denktir.

MAT'ÛNUN FÎHÎ (مطعون فيه) - **Ta'anû fîhi** tabiri ile birlikte aynı manaya gelir. İkisi de "hakkında ta'n edenler var" demektir ve cerh lafızlarındandır. Cerhin en hafifi olan birinci mertebe lafızlara el-İrâkî'nin eklediği lafızlar arasında yer alır.

Cerhin ilk mertebesi ta'dil sınırına oldukça yakındır. Hatta bazı âlimler ta'dilin altıncı mertebesindeki lafızları cerhin ilk mertebesinde sayarlar. Bu iti-

barla "ma'unun fihi" raviyi adaletten düşürmeyen hafif bir cerh lafzı kabul edilir.

MEBDE' (المبدأ) - Bk. Evvelu's-Sened.

MEBDE'U'S-SENEDE (مبدأ السند) - Bk. Evvelu's-Sened.

MECÂLİS (المجالس) - Bk. Meclis.

MECHÛL (المجهول) - "Bilinmeyen, mechûl" manasına ism-i mef'ûl olan mechûl tabiri hadis ıstılahı olarak iki ayrı yerde kullanılır.

Bunlardan birincisi gerek kimliği, gerekse adalet durumu bilinmeyen ravilere denir. el-Hatîbu'l-Bağdâdî'ye göre muhaddisler nazarında mechûl, kendisi ilim talebiyle meşhur olmayan, hadis alimlerinin tanımadığı, hadisleri sadece bir tek ravi cihetinden bilinen kimsedir. Söz gelişi Amr b. Zîmur, Cebbâru't-Tâi, Abdullah b. Eğari'l-Hemedânî, Heysem b. Haneş, Mâlik b. Eğar, Sa'id b. Zî-Huddân, Kays b. Kerkem, Hamr b. Mâlik mechuldürler; zîra bütün bu zatlardan Ebu-İshak es-Sebî'iden başka hadis rivayet eden olmamıştır. Aynı şekilde Sem'an b. Muşennec, el-Hezhâz b. Mizen de mechullerdendir. Bunların da eş-Şa'biden başka ravileri olduğu bilinmemektedir. Bekr b. Karvâş, Hallâm b. Cezel de Ebu't-Tufeyl Amr b. Vâsile'den başka ravileri olmadığından mechuldürler. Yezid b. Suhaym'dan Hilâs b. Amr'dan, Cerî b. Kuleyb'den Katâde b. Diâme'den başka rivayette bulunan olmamıştır. (Kifâye, 149, 50). Bu sebeple onlarda mechuldürler.

Görülüyor ki muhaddislere göre bir ravinin kendisinden rivayette bulunan bir tek ravisinin olması, onun mechul kabul edilmesi için yeterli sebeptir.

Yine el-Hatîbu'l-Bağdâdî'ye göre böyle mechul ravilerden cehaletin kalkmasının asgarî şartı, Hadis ilminde şöhret yapmış iki ve daha fazla ravinin kendisinden ri-

vayette bulunmasıdır. Nitekim Muhammed b. Yahya "bir raviden iki kişi rivayette bulunursa ondan cehalet kalkar" demiştir. Şu da var ki, mechul bir raviden iki kişinin rivayette bulunması halinde o ravi meçhul olmaktan çıkarsa da cehaletten çıkmakla adalet hükmü sabit olmaz. (Kifâye, 150).

Bununla birlikte el-Hatîb'in devam ederek kaydettiğine bakılırsa aksine kail olanlar, yani iki ravinin rivayette bulunmasıyla cehaletten kurtulan ravinin adaletinin sabit olacağı görüşünde olanlar da vardır. Bu görüşte olanlar, bir raviden adaleti bilinen birinin rivayette bulunmasının onun adaletine hükmetmek olacağı görüşünden hareket etmişlerdir. Bu görüşün batıl olduğuna şüphe yoktur; zira adil olduğu bilinen ravinin hadis rivayet ettiği kimsenin adaletli olup olmadığını bilmemesi imkân dahilindedir. Buna göre ondan rivayette bulunmuş olması onun adaletine hükmetmek sayılamıyacağı gibi sadık olduğunu haber vermek manasına da gelmez. Aksine ondan çeşitli maksatlarla rivayette bulunmuş olabilir. Nasıl olmasın ki sikâ ve adil hadiscilerden bir grup kimi şeyhlerden öyle hadisler rivayet etmişlerdir ki, bunların bir kısmını nakledeken durumlarının memnuniyet verici olmadığını bildikleri halde hallerini söylemekten çekinmişler; bir kısmında da rivayette yalan söylediklerine görüşlerinin ve tuttukları yolun bozuk olduğuna şahitlik etmişlerdir." (Kifâye, 150). Şu hale göre adil bir ravinin mechûlden hadis rivayet etmiş olmasını onun adaletine hükmetmek için yeterli sebep olarak görmeye imkân yoktur.

Bir rivayette münferid kalan, rivayetleri diğer bir tarikdan kuvvet bulmayan mechûl üç kısımdır. Birincisi, adaleti mechul olanlardır ki bunlara **mechûlu'l-adâle** denir. Adaleti mechul olan ravinin hadisi ile ihticac edilmez.

İkincisi zahiren adalet sahibi oldukları halde bâtinen adaleti mechul olanlardır. Bunlara da **mechûlu'l-hâl** veya **mestûr** adı verilir.

Üçüncüsü ise kendisinden rivayette bulunan tek raviden başka hiçbir muhaddis tarafından tanınmayanlardır. Böyle mechûllere de **mechûlu'l-ayn** veya **mechûlu'z-zat** denir.

Mechûlun ilk kısmının hadisleri ile amel edilmeyeceği konusunda âlimler görüş birliğine varmışlardır. Mechûlün son iki kısmının rivayetinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda ise, ihtilaf meydana gelmiştir. Bu manada mechûlun karşılığı, bazı hadis alimlerine göre, **ma'ruftur**.

İkinci olarak "mechûlun" cerh lafızlarındandır. Cerhin üçüncü mertebesine delâlet eder. Hakkında mechulun denilen raviler büsbütün terkedilmez. Hadisleri i'tibar için yazılırsa da ihticaca yarar kabul edilmez.

MECHÛLU'L-ADÂLE (مجهول العدالة) - Mu-haddislerce tanınmadığı, kendisi ilim talebiyle meşhur olmadığı, hadis alimlerini bilmediği, hadisleri sadece bir tek şahıs cihetinden geldiği için mechul addedilen ravilerin kısımlarındandır. (Bk. Mechûl).

"Adaleti mechûl" manasından da anlaşılacağı gibi **mechulu'l-adâle** olan ravi önce adalet durumu bilinmeyen ravidir. Rivyeti ister tek hadise munhasır kalsın, isterse bir kaç hadis rivayet etmiş olsun adaletli olduğu bilinmeyen ravi mechûlu'l-adaledir.

Adaleti mechul bir ravi, Hadis ilminde şöhret sahibi olan en az iki ravinin kendisinden rivayette bulunmasıyla her ne kadar mechul olmaktan kurtulursa da bununla adaleti sabit olmaz. Yine mechûlu'l-adale olarak kalır; zira kaide olarak bir ravinin adaleti kendisinden iki veya daha fazla kimsenin rivayette bulunmasından ziyâde, hadis imamlarının veya cerh ve ta'dil âlimlerinin adaletli olduğunu söylemeleriyle anlaşılır. (Kifâye,

MECHÛLU'L-AYN (مجهول العين) - **Mechûlu'z-zât** da denir. Her ikisi de kendisi mechul manasınadır. Rivayette infirâd etmesi yüzünden mechûl sayılan raviye denilmiştir.

Mechul maddesinde söz konusu edildiği gibi, sadece bir ravinin kendisinden rivayette infirâd ettiği; bu sebeple mechûl addedilen raviler üç kısımdırlar. Mechûlu'l-ayn bunlardan üçüncüsüdür ve tek ravisinden başka hiç bir ravi veya hadis âlimi tarafından bilinmeyen kimsedir.

el-Hatibu'l-Bağdâdi'ye göre **Mechûlu'l-ayn** hadis âlimlerince bilinmeyen, hadisi yalnızca bir tek ravi cihetinden bilinen kimsedir. İbn Abdilber de aynı görüştedir. Ona göre de, kendisinden yalnız bir ravi hadis rivayet etmiş kimse hadis âlimlerince mechûlu'l-ayn dır.

Mechûlu'l ayn **mubhem** hükmünde olup, hadis âlimlerinin ve fakihlerin cumhuru-na göre makbul değildir. Hadisleri alınmaz. Bununla birlikte rivayetin kabulü için müslüman olmayı yeterli görüp bundan başka şart aramayanlara göre mechûlu'l-aynın rivayetleri makbuldür. Bu konuda üçüncü bir görüş daha vardır. Buna göre ise mechûlu'l-aynın rivayetleri eğer Abdurrahman İbn Mehdi, Yahya b. Sa'id el-Kattân gibi yalnızca adalet sahibi kimselerden rivayet etmekle tanınan bir ravi kendisinden rivayette infirâd etmişse rivayetleri kabul edilir. Kendisinden rivayette tek kalan ravi bu özellikle değilse mechûlu'l-ayn'ın rivayeti makbul addedilmez.

İbn Hacer de en doğru görüş kaydıyla buna yakın bir görüş ileri sürer. O'na göre mechûlu'l-ayn'dan rivayette teferrüd eden ravi cerh veya ta'dile ehil birisi ise onun tezkiyesiyle, değilse onun dışında cerh ve ta'dile ehil olan birinin tezkiyesiyle mechûlu'l-ayn'ın rivayeti kabul edilir. Aksi halde edilmez. (Nuzhe, 50).

MECHÛLU'L-HÂL (مجهول الحال) - Sadece bir tek ravisi olduğu için (**mukill**) mechul

kalmış iken ismini açıklayarak iki veya daha fazla adalet sahibi ravinin rivayette bulunduğu ancak ne kendisinden rivayette bulunanlar ne de başka kismeler tarafından terkiye ve tevsik edilmemiş raviye mechûlu'l-hal veya mestûr denir.

Mechûl maddesinde söz konusu edildiği gibi, bir tek ravinin kendisinden rivayette infirâd ettiği ve bu yüzden mechul addedilen raviler üç kısımdır. Bunlardan ikincisi zahiren adalet sahibi oldukları halde gerçekte adalet yönünden mechul kalandır. Böyle mechul ravilere mechûlu'l-hâl veya mestûr adı verilir.

Mechûlu'l-hâl'in iki veya daha fazla ravi tarafından hadisleri rivayet edildiği halde mestur kalması adalet durumunun belli olmayışdır.

Bir ravinin kendisinin veya halinin bilinmesi hadis ilminde farklı mütalaa edilir. Buna göre mechûlu'l-hâl ile mechûlu'l-ayn arasında fark vardır. Bu fark ilkinin iki veya daha fazla kişinin rivayet etmesiyle mechul olmaktan çıktığı halde adalet yönünden halinin mechul kalması, ikincisinin ise kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunmasından ötürü hem şahsının hem de adalet durumunun mechul kalması itibariyledir.

İslâm alimlerinin büyük çoğunluğuna göre mechûlu'l-hâl ravilerin rivayetleri merduddur; zira rivayetin kabulü için ilk şart ravisinin adaletli olduğu zannının bulunması gerekir.

Buna karşılık bir kısım İslâm âlimleri mechûlu'l-hâl veya mesturun rivayetinin kabul edileceği görüşündedir. İmam-ı A'zam, mesturun rivayetini kabul edenler arasındadır. İbn Hibbân ile Şafîi âlimlerden Selim er-Râzi de mesturun rivayetinin kabul edileceği görüşünde olurlardır. Onlara göre bir ravinin adaletli olması için hiç bir kimse tarafından cerh edilmediğinin bilinmesi kafidir. Bununla birlikte raviler hakkında verilecek hüküm, haklarında cerhi gerektirecek bir durum açığa çıkmadığı sürece, kendilerini adaletli saymaktır. Herkes zahiri bil-

mekle mükelleftir. Hiç kimse cerhi gerektiren hali bilmekle mükellef değildir. Bu konuda Yüce Allah mealen "**kimse kim kusurunu araştırmayınız**" (Hücurat, 12) buyurmuştur. Kaldı ki bir ravinin adaletli olduğunu haber vermek kadar adaletsiz olduğuna hükmetmek de iyi zanna dayanır. Zannın bazıları ise günahtr. Ayrıca bir insanın adaletli olup, olmadığını bilmek ekseriya imkânsız olduğundan yalnız zahirdeki adaleti ile yetinmek gerekir. Cerh bulunmamakla birlikte bu adalet iyi zanna binaen mevcut addedilmek gerekir. Nitekim İbnu's-Salâh bu konuda "meşhur hadis kitablarının çoğunda hayli zaman önce ölmüş ve iç yüzlerini araştırmaya imkan kalmamış bir çok ravi hakkında bu görüşe göre hareket edilip dışardan görünüşleriyle yetinilmişe benziyor" demıştır.

Bazı alimlere göre İmam-ı A'zam mesturun rivayetini kabul etmesi, müslümanların ekseriyetinin adalet sahibi olduğu devirde yaşamış olmasından dolayıdır. Sonraları ise insanlar arasında fışk galip geldiğinden mechûlu'l-hâl ile mesturun rivayetlerini tezkiyesiz kabul etmemek zaruri hale gelmiştir. Nitekim İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammedde şehadetin mesturun tezkiyesinden sonra kabulüne kail olmuşlardır.

Bu ihtilafın özü şuna varır ki, Sahabe, Tâbi'in ve Tebe'ut-tâbi'inden mestur olanların rivayetleri makbuldür. Ancak diğerlerinin rivayetleri tevsik ve tezkiye vaki olmadan kabul olunmaz.

Mechûlu'l-hâlin rivayetlerinin kabulü konusunda üçüncü bir görüş daha vardır ki buna göre mestûr raviden rivayet edenler şayet sadece adaletli ravilerden rivayet eden kimselerse mestûrun rivayeti makbuldür; değilse makbul adedilmez. (Tecrid Mukaddimesi, 324,5).

MECHÛLU'Z-ZÂT (مجهول الذات) - Bk. Mechûlu'l-Ayn.

MECHÛLUN (مجهول) - Bk. Mechûl.

MECLİS (المجلس) - Oturmak karşılığı "celese" kök fiilinden alınma ism-i mekândır ve oturacak yere denir. (Kamus, 2/223). Çoğulu **Mecâlis** gelir.

Hadis terimi olarak, hadis okunan ve imlâ ettirilen oturumlara denilmiştir. Belli bir kitabın okunduğu, hadis meselelerinin öğrenildiği derslere denildiği de olur.

MECRÛH (المجرّوح) - Cerhedilmiş raviye denir. Cerh ve ta'dil alimleri tarafından cerhin herhangi bir mertebesinde yer alan lafızlarla hakkında tecrih hükmü verilmiş ravi mecruh addedilir.

el-Hâkimu'n-Nisâburî'ye göre mecruh raviler on tabakadır. En ağır cerhle mecruh olanlardan başlamak üzere şunlardır:

1. Hz. Peygamberin ağzından yalan uyduranlar: Hz. Peygamber (s.a.s) birçok sahabîden bazı âlimlere göre yüze yaklaşan tarîk ve vecih den rivayet edilen sahih ve meşhur hadisinde "benim ağzımdan yalan uyduranlar Cehennemdeki yerlerine hazırlansınlar" buyurmuş olmasına rağmen bu büyük günahı işleyenler olmuştur. el-Muğîre b. Sa'îd el-Kûfî, Ebu Abdîrrahim el-Kûfî, Muhammed b. Sa'îd (el-Maslûb) es-Şâmi gibi zındıklar bunlardandır. Bu âlim özentileri hadis uydurmuşlar; müslümanların kalblerine şüphe sokmak üzere uydurdıkları sözleri halk arasında hadis olarak yaymışlardır. Öteki hadis uydurma sebepleriyle Hz. Peygamber (s.a.s)'in mübarek ağzından yalan uyduranlar da bu gruptandır.

2. Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait meşhur hadislerin bilinen isnadından başka isnad uydurarak kimsenin bilmediği hadisleri biliyor görünme sevdasında olanlar: Mekkeli İbn Hayye lakabıyla tanınan İbrahim İbnü'l-Yese'a gibi ki Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, Hişâm b. Urve gibi

meşhurlardan hadis rivayet eder birinin isnadını ötekine bindirirdi.

3. İlim sahiplerinden bir kısmı: Bunlar, İbrahim b. Hudbe misali kendileri doğmadan önce vefat etmiş kimselerden rivayette bulunarak rivayet ilmine büyük kötülükleri dokunmuş olanlardır.

4. Sahih olarak rivayet ettikleri sahabe sözlerini 'mevkûf' isnadını Hz. Peygamber'e ref ederek ona ait sözlermiş gibi (merfu) nakledenler; Muvatta ravisi ve İmam Mâlik ashabının en son vefat edeni olan Ebu Huzâfe Ahmet b. İsmâil es-Sehmî gibi. "Şafak ufukta kızılığın görünmesinden ibarettir" sözünü Mâlik'den Nâfi-İbn Ömer isnadıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak rivayet etmiştir. Oysa aynı hadis **el-Muvatta** da İbn Ömer'e ait mevkuf bir hadis olarak zikredilir. Yahya b. Sellam el-Basrî de öyledir. O da Mâlik-Vehb b. Keysân - Câbir isnadıyla Hz. Peygamber (s.a.s) 'e ref ederek onun "Fatıha okunmayan bütün namazlar eksiktir. İmam arkasında olduğunda müstesna" dediğini rivayet etmiştir. Oysa bu hadis de **el-Muvatta**'da Vehb b. Keysân tarikiyle rivayet edilmiş Câbir b. Abdillâh'ın sözü (mevkuf) olarak geçer. (Salât, 66 r. 184).

5. Tâbi'lerden rivayet ettikleri maktu hadisleri mürsel veya kendiliklerinden ekledikleri sahabe adıyla mevsul olarak rivayet edenler: Bu gruptakilere İbrahim b. Muhammed el-Makdisî misal verilebilir. Bu zât el-Firyâbi, es-Sevrî, el-A'meş, Ebu Zubyan, Selmân isnadıyla hadis rivayet eder. Oysa aynı hadis el-A'meş'in kitabında İbrahim en-Nehaî'nin mürseli olarak görülür.

6. Daha çok ibadete düşkün, sâlih, abid ve zahid kimseler oldukları halde hadis hıfzına, hadisde itkana önem vermeyerek rivayeti hafife alanlar: Bu tabakadan olanlar pek çoktur. Ekseriyetini zahidler ve abidler oluşturur. Sabit b. Musâ gibi. Bir gün el-Müstemlî önde, Kadî Şerik b. Abdillâh'ın meclisine gider. Şerik "haddesenâ'l-A'meş, an Ebî Sufyân, an

Câbir, Kale, kale Resulullah (s.a.s) dediği an içeri girer. Şerik isnadını böylece zikrettiği hadisin henüz metnini söylememiştir. O anda Sâbit b. Musa'ya bakarak "geceleri çokça namaz kılanın gündüzleri yüzü fazlaca nurlu olur" der. Bununla Sâbit'in zühd ve verasını kasdetmiştir. Oysa Sâbit, Şerik'in bu sözleriyle daha önce söylediği isnadla Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait merfu bir hadis rivayet ettiğini zanneder. Ona ait bu sözleri bu vecihden başka aslı olmayan merfu bir hadis olarak rivayet eder. Aynı hadis sirkate maruz kalır ve Şerik'ten rivayet edilir. Sâbit gibi ravilerin iyi niyetlerine zühd ve takvalarına diyecek söz yoktur. Şu var ki, rivayetin kaideleri vardır. Hadis ilminde zan iyi bile olsa geçersizdir. Abdurrahman b. Mehdi "İki şeyde, hüküm ve hadiste iyi zan doğru olmaz der." Nitekim Amr b. Muhammed en-Nâkîd'ın rivayetine göre Vekî, kendisine bir soru sorana "Said b. Ubeyd et-Ta'î nin eş-Şa'bi'den rivayet ettiği, başkası yerine haccedip sonra kendi adına Kâbe ziyareti yapan kimse hakkındaki hadisi biliyor musun?" diye sorar. Adam "kim rivayet etmiş" diye ravisini öğrenmek ister. Bu soruya Amr b. Muhammed, Vekî yerine "Vehb b. İsmail rivayet eder" cevabını verir. Bu sefer Vekî, "Vehb b. İsmail salih biridir, der; lakin hadisin ricâle ihtiyacı vardır."

7. "Mecruh ravilerin yedinci tabakasını ise hadis şeyhlerinden hadis işiten hem de fazlasıyla işiten sonra da işitmedikleri hadisleri onlara nisbet ederek rivayette bulunan (tedlis yapan) lar oluşturur. Bunlar şeyhlerden rivayet ettikleri ile etmediklerinin arasını ayırt etmezler. Horsa'n'a giderler, orada daha önce hadislerini yazdıkları bir şeyhten rivayet edilen bir hadis öğrenirler, hemen aşırırlar ve rivayet ederler. Zamanla bu, hadisleri arasında belli olur. Zamanımızda da **garâib** peşinde koşan pek çok ilim ehlinin aynı işi yaptıklarını gördük." (Medhal, 17-26).

el-Hâkim bundan sonra üç tabaka daha sayar. Bunlar da sırasıyla şunlardır.

Yetiştikleri şeyhten musannef kitapları rivayet eden ancak semâlarına esas olan nüshayı ihtiyarlayıncaya kadar yazmaya üşenenler; kendilerinden hadis talebinde bulunanlar olunca da rivayetlerinde doğru oldukları vehmine kapılarak satın aldıkları semâı olmayan bir nüshadan hadis rivayet edenler;

Hadisden anlamayan, muhaddisin bilmesi lazım gelen on hususun birine bile dönüp bakmayan, hadislerini ezberleyen, ilim talibinin arayıp, bulup, elde ettiği, sonra da kendilerine okuduğu, aslında rivayet hakkına sahip olmadıkları hadisleri telkin sonucu bilmeden kendi hadisleri kabul ve bunu ikrar edenler;

Nihayet hadis için yolculuk yapıp gittiği yerlerde en meşhur şeyhlerden hadis yazan, yazdıklarını iyi bilen, ancak yangın, sel basması, çalınmak gibi sebeplerden dolayı kitabı telep olup hadis rivayeti talebini karşılamak için başkalarının kitaplarından veya tahminen ezberden rivayet edip sikalıktan düşenler... (Medhal, 27-31).

Görüldüğü gibi mecruh ravilerin çoğunun başta yalan söylemek olmak üzere rivayet şartlarına uymamak yüzünden cerhedilenler teşkil etmektedir. Hadis usulü ve rical kitaplarında buna benzer sebeplerden cerhedilenlere de rastlanır. Ne olursa olsun bir ravi mecruh ise rivayetine ihtiyat gözüyle bakılır; Hadisleri cerhine sebep teşkil eden hale göre dikkate alınır.

MEDHÛL (المدخول) - Sokulmuş anlamına gelen bu ism-i mef'ûl, bir ravinin, rivayet ettiği hadislerden olmadığı halde rivayetleri arasına sokuşturulmuş hadise denilmiştir.

MEĞÂZÎ (المغازی) - Hz. Peygamber (s.a.s)'in gazaları ile ilgili rivayetlere verilen isimdir. Böyle rivayetleri bir araya toplayan eserlere de aynı isim verilmiştir.

Siyerin bir kolu olan meğâzî konusunda

hayli eser vardır. Musa b. Ukbe'nin ve İbn Şihâb ez-Zuhrî'nin **Kitâbu'l-Megâzî**leri ile el-Vâkidi'nin aynı isimdeki eseri, konunun örneklerini oluştururlar.

ME'HÛZ BİH (مأخوذ به) - Alınan, kabul edilen manasına bir tabir olup bazı hadis alimlerine göre sahih ve hasen gibi makbûl hadislerin kısımlarından biridir ve muhkem olduğu için atılmayıp alınan ve gereğince amel edilen hadisleri ifade eder.

Muhtelefu'l-hadis konusunda daha geniş olarak açıklandığı gibi bir makbûl hadis kendisine zıd olarak varid olmuş bir diğer makbûl hadisle aralarında aykırılık bulunmasından ya salim olur, ya olmaz. Eğer aykırılıktan salim ise muhkemdir. Hükmü de alınması ve gereğince amel edilmesidir. Değil ise, yine, makbûl olan muhkemdir, diğeri gayr-i me'huzûn bih kabul edilir. İşte kendisine zıd olan diğer bir makbûl hadisin muarazasından salim olduğundan muhkem sayılan ve kabul edilerek tereddütsüz gereğince amel edilen hadise aynı zamanda me'huzûn bih denilmiştir. (Tecrid Mukaddimesi, 250).

ME'MÛN (مأمون) - Kelime olarak güvenilir, emniyetli, emin manasına gelen me'mun, tadil lafızlarındandır. Ta'dilin İbn Ebî Hâtim'in tertibine göre ikinci, ez-Zehebî'ye göre üçüncü, İbn Hacer'in tertibine göre ise dördüncü mertebesine delalet eden lafızlara el-İrakî'nin ilave ettikleri arasında yer alır.

Kaide olarak ta'dilin bu mertebesinde bulunan lafızlardan birisiyle adaletine hükmedilen ravinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir. Zira İbnu's-Sâlah'a göre bu mertebedeki lafızların hiç birine ravinin zabt durumunu gösterecek emare yoktur. Böylelerinin rivayeti ancak zabt sahibi hadis hafızlarının rivayetlerine uygunluğu ölçüsünde muteberdir. Bunun için hadislerinin araştırılması gerekir. (Ulûm, 110). Şu hale göre hakkında me'mun

hükmü verilmiş olan ravinin hadisleri yazılır, zabt durumunu anlamak için gözden geçirilir.

MEN MİSLU FULÂN (من مثل فلان) - "Falanca gibisi varmı" manasına ta'dil lafızlarındandır. Cerh ve ta'dil alimleri tarafından ta'dilin yüksek derecesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. bu ve aynı mertebede olan diğer lafızlarla adaletine hükmedilen ravi her bakımdan güvenilir biridir.

MENÂKİB VE MESÂLİB (المناقب والمثالب) - Kısaca menkibeler manasına gelen bir tabir olup **câmi** türü hadis kitaplarının ihtiva ettiği ana konulardan biridir. Daha çok sahâbilerin menkibeleri hakkında hadisler bu bölümde yer alır.

MENBA'U'L-KİZB (منبع الكذب) - Bk. Ma'dinu'l-Kizb.

ME'NFEREDE BİHİ MÜSLİM (ما انفرد به مسلم) - Müslim'in Buhârî'den teferrüd ettiği hadis manasına sahih hadislerin derecelendirilmesinde geçen bir tabirdir.

Müslim'in kitabına alarak Buhârî'den infirad ettiği hadisler sahihin üçüncü derecesini teşkil ederler. (Bk. Merâtibu's-Sahih).

MEN'FEREDE BİHİ'L-BUHÂRÎ (ما انفرد به البخاری) Buhârî'nin rivayetinde Müslim'den teferrüd ettiği hadis manasına Buhârî'nin sahihine alıp Müslimin almadığı hadisler için kullanılan bir tabirdir.

Buhârî'nin Müslim'den infirad ederek sahihine aldığı hadisler sahihin ikinci derecesini teşkil ederler. (Bk. Merâtibu's-Sahih).

MENSÛH (المنسوخ) - Bk. Nesh.

MENŞE' (المنشأ) - Bk. Aslu's-Sened.

MENŞE'U'S-SENEDE (منشأ السند) - Bk. Aslu's-Sened.

MERÂSÎLU'S-SAHÂBE (مراسيل الصحابة) - Bk. Sahâbî Mürseli.

MERÂTİBU'L-CERH (مراتب الجرح) - Bk. Cerh Mertebeleri.

MERATİBU'S-SAHÎH (مراتب الصحيح) - **Sahîh li-aynihi** (veya li-zâtihi) hadislerin dereceleri manasına bir tabirdir. Sahih olduğu belirlenmiş hadislerin derecelerini belirtmekte kullanılır.

İbnu's-Salâh'ın naklettiğine göre sahih hadisler yedi mertebededirler.

1. **Muttefekkun aleyh:** Buhârî ile Müslim'in ittifakla sahihlerine aldıkları sahih hadislerdir.

2. **Me'nferede bihi'l-Buhârî :** Buhârî'nin sahih görüp Sahihine aldığı, Müslim'in almadığı hadisler. Bir diğer ifadeyle Buhârî'nin Müslim'den infirad ettikleri.

3. **Me'nferede bihi Müslim:** Müslim'in rivayetinde Buhârî'den infirad ederek sahiline aldıkları.

4. **Mâ alâ Şartihima:** Buhârî ile Müslim'in sahihlerine almadıkları, ancak sahihlik şartlarına uyanlar.

5. **Mâ alâ Şarti'l-Buhârî:** Buharinin koyduğu sahihlik şartlarına uyan sahih hadisler.

6. **Mâ alâ Şarti Muslim:** Müslim'in koyduğu sahihlik şartlarına uyanlar.

7. **Sahîh inde gayrihima:** Buhârî ve Müslim'den başka muhaddislerin sahih olduğuna hükmettikleri hadisler (Ulûm,23,4).

MERÂTİBU'T-TA'DÎL (مراتب التعديل) - Bk. Ta'dil mertebeleri.

MERCÛH ALEYH (مرجوح عليه) - Bk. Tercih.

MERDÛD (المردود) - Reddedilmiş manasına gelen ism-i mef'ul olan merdûd, **makbûl**'un mukabilidir. Hadis İlminde umumiyetle sıhhat şartlarını haiz olamadıklarından amel edilemeyecek nitelikteki zayıf hadisler için kullanılır.

İbn Haceri'l-Askalani mütevatir dışında kalan haberleri **makbûl** ve **merdûd** olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Bunlardan makbul, sahih ve hasen gibi sıhhat şartlarını taşıyan ve amel edilebilecek durumda olan hadislerdir. (Bk. Makbul). Merdûd ise bunun aksine senedinde ya da metninde bulunan kusurlar yüzünden zayıf addedilen ve amel edilemeyecek durumda bulunan hadislerdir.

MERDÛD ÂHAD (المردود الاحاد) - Bk. Ahad.

MERDÛD ŞAZ (الشاذ المردود) - Bk. Şâz.

MERDÛDU'L-HADÎS (مردود الحديث) - Hadisleri merduddur manasına cerh lafızlarındandır. Cerhin dördüncü derecesini ifade eder. Bu derecede bulunan lafızlardan birisiyle cerhedilen ravinin hadisine yazılır, ne i'tibar için dikkate alınır; ne de istişhada yarar addedilir. Hakkında merdûdu'l-hadis hükmü verilerek cerhedilen ravinin hadisi de öyledir. Hiç bir şekilde itibar edilmez.

MERFÛ (المرفوع) - Kelime olarak yükseltilmiş, kaldırılmış şey manasına ismi mef'ul olan merfu Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerle-bazı alimlere göre- sıfatlara denir.

İsnadı ister muttasıl olsun ister olmasın, Allah Resulüne isnad edilen bütün nakiller merfu addedilir.

İbnu's-Salâh merfuyu, özellikle Hz. Peygamber (s.a.s)'e izafe edilen rivayetler olarak tarif eder ve isnadı muttasıl veya munkatı olan rivayetlerle mürselin de merfu'ya dahil olduğunu söyler. (Ulûm, 41). el-Hatibu'l-Bağdâdi ise Sahabinin Hz. Peygamber (s.a.s)'den haber verdiklerini merfu addederek (Bâ'is, 38). Bir haberin merfu olabilmesi için onun sahabi tarafından Allah Resulüne isnad edilmesi gereğine işaret eder. Buna göre yalnızca bir sahabinin "Hz. Peygamber şöyle buyurdu. Hz. Peygamber şunları söyledi. Allah Resulü şunu yaptı" ve benzeri sözlerle ona nisbet ederek rivayet ettiği haberler merfudur ve bu takdirde, tabii'nin sahabiyi zikretmeden Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği Mürsel, merfu sayılmamak gerekir. İbnu's-Salâh, daha sonra da İbn Hacer, el-Hatib'in bu tarifini eleştirmişlerdir. İbn Salâh'a göre merfu hadisi mürsel karşılığı olarak gören hadis alimleri bu ıstılahlarıyla isnadı muttasıl olan merfu'u kasdetmişlerdir. (Ulûm, 41). İbn Hacer'e göre ise el-Hatib, bir hadisin merfu olması için onu sahabi tarafından Hz. Peygambere izafe edilerek rivayet edilmesini şart koşmamıştır. Onun sözleri hadisi Hz. Peygambere nisbet edenin daha çok sahabi oluşuna göredir. (Tedrib, 1/184).

Anlaşıyor ki hadis alimleri merfu ıstılahını daha çok isnadı Hz. Peygambere kadar ulaşan haberler için kullanmışlar ondan sonrasının muttasıl veya munkatı olmasına itina göstermemişlerdir. Merfû'nun yukarıdaki meşhur tarifi bu anlayışa göre vücut bulmuştur.

Merfu hadislerin bir kısım **sarih merfû**'dur. Bir kısmı ise **hükmen merfû**'dur. Bu iki merfu kısım hakkında sarih merfû ve hükmen merfû başlıkları altında yeterli bilgi verildiğinden burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır.

MERFÛ' HÜKMEN (المرفوع حكماً) - Bk. Hükmen Merfû.

MERFÛ' MURSEL (المرسل المرفوع) - Mürselin merfu olanı manasına birleşik bir terim olup, irsal yapılarak rivayet edilen, ancak merfu olarak Hz. Peygambere isnad edilen hadisleri ifadede kullanılır. Bazı muhaddisler irsali mutlak manada alarak ravilerinden birisi hafzedilen hadislere mürsel demişlerdir. Oysa mürsel denilince tabiinın sahabiyi atlayıp isnadını Hz. Peygambere kadar ref ederek rivayet ettiği hadis kasdedilir. İşte umumî manada isnadında irsal yapılarak rivayet edilen hadis ile mutlak manada tabiinden birinin sahabiyi atlamak suretiyle Hz. Peygamber (s.a.s) den doğrudan rivayet ettiği mürseli ayırmak isteyen bazı muhaddisler ikincisine merfu mürsel demişlerdir. Aslında mürsel denildiğinde Hz. Peygamberden irsal yoluyla rivayet edilen hadis anlaşılır. Böyle iken onu isnadından irsal yapılan öteki hadislerden ayırmak isteyenler ona bir de merfu vasfı eklemişlerdir. Şu var ki mürsel, esas itibarıyla merfu olduğundan bu yaygın olarak bütün Hadis Usulü âlimleri tarafından kullanılan bir ıstılah vasfı kazanmamıştır.

MERFÛ'AN (مرفوعاً) - Bk. Refe'ahu

MERVÎ (المروي) - Bk. Merviyât.

MERVİYYÂT (الرويات) - Sözlükte "ravâ" fiilinin ismi mefulu olan **mervînin** çoğuludur. Rivayet edilen şeyler manasına gelir. Hadis ilminde umumiyetle rivayet edilen hadis ve haberler manasına gelir ve herhangi bir muhaddisin şeyhlerinden rivayetlerini ifade eden bir tabir olarak kullanılır. Diğer taraftan icâzet yoluyla rivayette merviyat şeyhin icazetle aldığı hadisleri ifade eder. Misal vermek gerekirse şeyh, kendisinden rivayette bulunan talibe hadislerini

başkalarına rivayet etmesi için icazet verirken **eczetu leke cemî'a mervîyyâtî** dediği takdirde icazete esas olan hadisleri kendisinin de icazetle aldığını belirtmiş olur.

MERVÎYY ANH (مروى عنه) - Kendisinden rivayette bulunulan kişi manasından da anlaşılacağı gibi **tâlib** denilen hadis ravisine hadis rivayet eden muhaddise denir. Bir başka deyişle mervîyy anh, kendisinden hadis rivayet edilen şeyhtir. Rivayettede, rivayete esas teşkil eden Hz. Peygamberin hadisi; onu kendisine haber veren kimseye isnad edene nisbet ederek rivayet eden şahıs, bir de ondan alan ikinci şahıs olmak üzere üç unsur olduğuna göre, mervîyy anh ikinci unsurdur ve hadisi kendisine haber verene isnad ederek talebesine nakleden ravidir. Yukarıda da söylendiği gibi daha çok şeyh tabir edilir.

MESÂNİD (المسانيد) - Bk. Müsned.

MESMÛ'ÂT (المسموعات) - Sözlükte işitmek manasına gelen semî'â fiilinin ism-i mefulu olan mesmû' kelimesinin çoğuludur. Hadis usulünde şeyhin çeşitli yollarla kendi şeyhinden rivayet etmiş olduğu hadisleri ifade eden bir tabir olarak kullanılır.

Bununla birlikte mesmu'at tabiri icazet yoluyla rivayette şeyhin icazetle aldığı hadisleri ifade eder. Açıklamak gerekirse şeyh hadislerini rivayet eden talibe icazet verirken **Eccetu leke cemî'a mesmuâtî** dediği takdirde icazet verdiği hadisleri kendisinin de icazetle almış olduğunu belirtmiş olur.

MESRÛK (المسروق) - Aşırılmış, çalınmış demektir. Hadis ıstılahında **maklûbu'l-İsnâd** hadislere bazı alimlerin verdikleri isimdir.

Sirkatu'l-hadis bahsinde de söz konusu edildiği gibi, hadislerin isnadında **kalb**

iki çeşittir. Bunlardan birincisi, bir hadis, bir ravinin rivayeti olarak meşhur iken **garîb** göstererek cazip hale getirmek ve muhaddislerin rağbetini çekmek üzere asıl ravisi yerine aynı tabakattan bir diğer ravi getirilerek rivayet edilir. Meselâ, Sâlim'in rivayeti olarak meşhur olan bir hadis Nâfi'den; Mâlik'in rivayeti olarak bilineni Ubeydullah b. Ömer'den rivayet edilir. Bazı âlimler, İsnadda böyle kalb yapmaya **sirkat**; bu türlü bir kalb ile rivayet edilen hadise ise **mesrûk** (çalıntı mal) demişlerdir.

MESTÛR (المستور) - Bk. Mechûlu'l-Hâl.

ME'SÛR (المأثور) - Bk. eser.

MEŞAYİH (المشايخ) - Şeyh kelimesinin çoğuludur. Bir ravinin kendisinden hadis rivayet ettiği âlimlere denir.

MEŞHÛR (المشهور) - Türkçedeki gibi meşhur, şöhreti yaygın, ünlü manalarına kullanılan meşhûr, terim olarak hadis çeşitlerinden birinin adıdır.

Hadis Usulü âlimleri meşhur hadisi birbirlerinden az da olsa farklı tarif etmişlerdir. el-Hâkimu'n-Nisâbü'rî'nin verdiği misallere bakılırsa meşhûr, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözleri olarak meşhur olan hadislerdir. (Ma'rife, 92). Öyle görünüyor ki İbnu's-Salâh da ona uymuştur. Bununla birlikte onun "meşhurun mütevatir olanları vardır. Ancak hadis âlimleri meşhuru manasını iş'ar eden hususi ismiyle zikretmemişlerdir." dediği dikkate alınırsa (Ulûm, 241), meşhûrun tarifinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak meşhur olanın esas alındığı, daha sonraki Hadis Usulü âlimlerinin tariflerinde esas olan rivayet tariki sayısının söz konusu edilmediği söylenebilir. Nitekim bazı usûl alimleri meşhur hadisi "önceleri, yani ilk asırda aslı olup ümmetce kabul edilen sonradan şayi olan hadis" olarak tarif

etmişlerdir. Bu tarife göre hicretin ilk asrında bir veya daha fazla ravi tarafından rivayet edilip hadis istilağlarının yerleştiği ikinci ve üçüncü asırlarda nerdeyse mütevatir addedilecek dereceye varmış her haber meşhur olur. (Tecrid Mukaddimesi, 106).

Meşhurun en veciz tarifini İbn Hacer'i'l-Askalâni vermiştir. Ona göre **ahadin** ilk kısmı olan meşhur, tevatür derecesine varmamakla birlikte **ikiden fazla tariki bulunan habere** denir. Fıkıh âlimlerinden bir kısmına göre aynı haber **müstefiz** adını alır. (Nuzhe, 23).

Allah rahmet eylesin, İbn Hacer'in bu tarifinde haberin rivayet tarihlerinin sayısı esas alınmıştır. Öyle ki bu tarif pek tutulmuş ve "en az üç isnadla rivayet edilen ancak tevatür derecesine erişmeyen hadisler" şeklinde yerleşmiştir. (Tedrîb, 2/173). Bu manada meşhur haber ile tevatür derecesine varmaksızın en az üç sahâbi tarafından nakledilmiş bulunan mustefiz arasında bir yönden umum-husus münasebeti var demektir. Yani her mustefiz meşhurdur; fakat her meşhur mustefiz değildir. Aslında ikiden fazla ravisi olup ikinci ve üçüncü asırlarda mütevatir derecesine yükselen haberlere hem meşhur hem de müstefiz denir. Ne var ki aslında üç ravisi olup, mütevatir olmayana yalnız mustefiz denir; meşhur denmez. Aksine önceleri bir iki ravisi olup sonraları tevatür derecesinde çoğalan haberlere meşhur denir, müstefiz denmez. Söz gelişi إنما الأعمال بالنيات hadisi öyledir. Önceleri sadece Hz. Ömer'den rivayet edilmiş olmakla **ferd** iken isnadında ondan sonra gelen üçüncü ravisi Yahya b. Sa'îd el-Ensârî'den Ebu İsmail El-Herevî'nin araştırmasına göre yediyüz kişinin rivayetiyle sonradan şöhret bulmuş ve meşhur haline gelmiştir. (Tecrid Mukaddimesi, 106).

Meşhur hadislerin bir kısmı sahihtir. Bir kısmı hasendir. Bir kısmı da zayıftır. Sahih olana misal Amr İbnu'l-As (r.a.)'ın rivayet ettiği şu hadistir:

... ان الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من صدور العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء حتى اذا لم يبق عالماً اتخذ الناس رؤوساً جاهلاً فستلوا فافتوا بغير علم فضلوا وأضلوا .

"Allah ilmi kullarının göğüslerinden silmek suretiyle değil, âlimlerin ruhlarını kabzederek yok edecektir. Nihayet hiç bir âlim kalmayınca halk cahilleri reis edinir. Bunlara sorular sorulur. Onlar da ilimleri olmadığına bakmadan fetvalar verirler. Böylece hem kendileri sapırlar hem de halkı doğru yoldan sapırtırlar."⁽¹⁾

Enes b. Malik'ten rivayet edilen şu hadis meşhurun hasen olanına misaldir.

طلب العلم فريضة على كل مسلم

"İlim aramak her müslümanın boynunun borcudur." (İbn Mâce, 1/181).

Şu hadis de meşhurun zayıf olanlarına misaldir:

الأذن من الرأس

"Kulaklar başın parçası sayılırlar."⁽²⁾

Ravisi olsun olmasın, yahut aslı bulunsun, bulunmasın dillerde hadis olarak dolaşan haberlere de meşhur denir. Bir başka deyişle isnadı ister bir; ister birden fazla olsun, isterse hiç olmasın halk arasında hadis olarak bilinen rivayetler de meşhur adıyla bilinirler. Bu demektir ki bir hadis bazen âlimler arasında, bazen özellikle hadis, fıkıh veya usûl âlimleri nezdinde, bazen de halk arasında yaygın bir şöhrete sahip olur. Böyle hadislerle meşhur denmesinin rivayet tarihleri ile alakası yoktur. Rivayetin hadis olarak yayılmasına bağlıdır. Söz gelişi şu rivayet hadisciler arasında meşhurdur.

إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قنت شهرًا يدعو على رعل وذكوان

"Hz. Peygamber bir ay boyunca Ri'l ve Zekvâna beddua ederek kunut yaptı." (Ma'rif, 93,4; Ulûm, 240,1). Şu hadis de hadisciler, âlimler ve halk arasında meşhur olmuştur.

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده والمهاجر من هجر
ما نهى الله عنه

"Müslüman, diğer müslümanların elinden
ve dilinden selamette kaldığı kimsedir.
Muhacir de Allah'ın yasakladıklarından
uzak kalandır." (Buhârî 1/8,9).

Fıkıh alimleri arasında meşhur olana da
şu hadis örnek verilebilir:

أبغض الحلال إلى الله الطلاق

"Allah katında en hoşsa gitmeyen helal,
kadın boşamaktır." (3)

Fıkıh usulü alimleri arasında meşhur olan,

رفع عن امتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه

"...Ümmetimden hata, unutma ve zorlan-
ma sonucu yaptıkları işlerin sorumluluğu
kaldırıldı." (4)

Tasavvuf ehli arasında meşhur olanı,

من عرف نفسه فقد عرف ربه

لولاك لما خلقت الأنفال

"Sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım"
"Nefsini bilen rabbini bilir"; (Tevcih, 35).

Çoğu darb-ı mesel haline gelmiş ve halk
arasında meşhur olanlardan birkaçı:

ليس الخبر كالمعاينة "haber almak, gözle görmek
gibi olmaz"

"insanların cefasına katlan-
mak, sadakadır".

"Acele etmek şeytandandır."
Bu hadislerin çoğunun aslı yoktur.
(Tedrib, 2/175).

Dillerde meşhur olan hadislere dair
müstakil kitaplar yazılarak bu kabil na-
killerin sıhhat durumu veya zayıf yahut
uydurma oldukları açıklanmıştır. Böyle
kitapların en meşhurları şunlardır:

1. **el-Mekâsîdu'l-Hasene:** es-Sehâvî.
2. **Keşfu'l-Hafâ:** el-Aclûnî.
3. **Esne'l-Metâlib:** el-Hutû'l-Beyrûtî.

(1) Buhârî, ilm 34:1/34; Müslim, ilm 5. bâb; Tirmizi, ilm 5.5/31 r. 2652; İbn Mâce, Muk. 8:1/20 r. 52; Darimi, Muk. 26:1/77; Müsned, 2/162, 190.

(2) Ebu Davud, Tahâre 50:1/93 r. 134; Tirmizi, Tahâre 29: 1/53 r. 37; İbn Mâce, Tahâre 53:1/152 r. 443, 444, 445.

(3) Ebu Davud, Talak 2/632; İbn Mâce, 1/650 Krş. Mustedrek, 2/196.

(4) Krş. İbn Mâce, Talak 16: 1/659 r. 2045.

MEŞHÛR ÂHAD (الآحاد المشهورة) - Bk. Âhad.

MEŞİHÂT (المشيخات) - **Meşyeha** da denir. Bir muhaddisin mülaki olup da hadis aldığı veya mülaki olmayıp hadislerini rivayete izinli olduğu şeyhlerinin isimlerini, çok deafa hal, tercümelerini ihtiva eden yazılı eserlere verilen isimdir.

Meşihat bir ravinin görüştüğü ve hadis işittiği şeyhlerini tanıtmakla o ravinin isnadlarının tesbitinde geniş ölçüde yardımcı olur. Bu itibarla meşihat kitapları özellikle **i'tibâr** denilen ferd sanılan hadislerin başka rivayet yolları olup olmadığının tesbitinde büyük rol oynarlar.

Bilhassa dördüncü hicri asırdan itibaren pek çok muhaddis, şeyhlerinin isimlerini ve hayat hikayelerini anlatan meşihât kitapları tasnif etmişlerdir.

MEŞKÛK (المشكوك) - Şüpheli manasına **ism-i mef'ûl** olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edildiği ne sabit olan ne de olmayan rivayetlere denilmiştir.

Bir haberin Allah Resulünden rivayet edildiği subuta ermişse buna **sabit**te denilir. Şayet edilmediğine dair herhangi bir delil yoksa o da sabit olmamış kabul edilir. Sabit olmakla olmamak arasında şüpheli kalan ve bu iki ihtimalden birine delil ağır basmayıp şüpheli kalan habere meşkûk tabir edilmiştir.

MEŞYEHA (المشيخة) - Bk. Meşihat.

METÂ'İN-İ AŞERE (مطاعن عشرة) - Metâin,

yaralamak manasına gelen "ta'ane" fiilinden alınma bir kelimedir. Metâin-i aşere ise hadis ravilerinin cerh ve kadhına sebep teşkil eden hallerdir. Bir başka deyişle ravilerin adalet ve zabt durumlarının tesbitinde göz önünde bulundurulmuş hallerdir.

Adından da anlaşılacağı üzere ravinin cerhine sebep olan haller on tanedir. Bunlardan beşi adaletiyle, beşi de zabtıyla ilgilidir. En ağırından en hafifine doğru sıralanmış üzere adaletle ilgili olanları **Kizb** (ravinin hadiste yalan söylemesi); **töhmət-i kizb** (yalan söylemek ithamına maruz kalması); **Fısk** (dinin yasakladığı hallerde düşmesi); **Bid'at** (bidatçılık) ve **cehâlet** (ravinin bilinmemesi) dir. Zabıtla ilgili olanlar ise **Gaflet** (dikkatsizlik); **Kesretu'l-Galat** veya **Fuhşu'l-galat** (çok hata yapmak); **Sû'ul-hıfz** (kötü ezberlemek) **vehm** (hadisleri karıştırmak, ne rivayet ettiği ibilmemek) ve **Muhâlefetu's-sikât** (sika ravilere muhalif rivayetlerde bulunmak)tır.

Bir ravide ilk beş halden birisi bulunduğu takdirde o ravi adalet vasfını kaybeder. adalet vasfını kaybeden ravinin hadisi ise reddedilir. Zabıtla ilgili hallerden birine sahip olması halinde ise ravi zabt vasfını yitirir. Gerek adalet, gerekse zabt vasfını kaybeden ravi ise cerhedilmiş demektir.

METİN (المتن) - Sözlükte fiil olarak kadına yaklaşmak, yemin etmek, sıkıca vurmak, bir semte gitmek, bir nesneyi sündürüp uzatmak manalarına gelir. İsim olarak ise sırt tabir olunan yüksek yerlere, yazıyla yazılmış ifadelerle, okunacağından ortasına kadar olan kısmına, güçlü ve dayanıklı adama, sırtını keçeşine denir. Masdar olarak da kullanılır ve koçun husyelerini burmak, birinin sırtına vurmak gibi manalar taşır.

Bu kadar mana zenginliğine sahip olan metn kelimesi hadis usulünde bir hadisin bölümlerinden ikincisidir ve isnadın son bulunduğu yerden başlayan kısmıdır.

Bu kısım umumiyetle Hz. Peygamber (s.a.s)'le ilgili bir konuyu aktaran ifadelerdir. Hadisin tarifi açısından göz önüne alındığında metin, ya Hz. Peygamberin sözünü ya da fiilini, ya da ona ait bir işi, bir olayı bir hali veyahut özelliği anlatan ifadelerdir.

حدثنا أبو اليمان قال اخبرنا شعيب قال حدثنا أبو الزناد، عن الأعرج، عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : فوالذي نفسي بيده لا يؤمن أحدكم حتى يكون أحب إليه من والده و ولده .

Hadisinde (Buhâri, 1/9). "enne Resulallâhi sallallâhu aleyhi ve sellem kale" lafızlarına kadar olan kısım senettir. Senedin bittiği yerde başlayan ve Hz. Peygamberin bir sözünü aktaran "fe-vellezi..." den sonuna kadar olan kısım ise hadisin metnidir.

Hadis metinleri verilen misalde olduğu gibi Hz. Peygambere ait bir söz ya da bir fiili veya onunla ilgili bir olayı bizlere aktarır. Böyle metinlere **merfu** tabir edilir. Bununla birlikte, metin, bazen sahabilerle ilgili (**mevkûf**); bazen de sahabeden sonraki nesillerle ilgili (**maktû**) olabilir.

METRÛK (المتروك) - Pek çok hadis istilâhı gibi ismi mef'ûl ölçüsünde gelen bir kelime olan metrûk, terkedilmiş, bırakılmış manasına gelir. Hadis usulünde zayıf hadis çeşitlerinden biridir. Şöyle tarif edilmiştir: "Hadiste yalan söylemek ithamına maruz kalan yahut söz veya fiilinde fıskı açığa çıkan, yahutta çok yanılmaya da gafleti fazla olan zayıf bir ravinin tek başına rivayet ettiği hadise denir. (Lemehât, 263.4). Bu tarifte, rivayeti makbul ravilerin rivayetlerine muhalefet söz konusu değildir. Yani onlara aykırı olmak yerine ne şekilde rivayet edilirse edilsin, cerhin ağırlarına delalet eden **töhmət-i kizb**, **fısk**, **kesretu'l-galat** veya **gaflet** gibi sebeplerle mecruh bir ravinin teferrüdünün esas alındığı dikkati çeker. Bu nokta onu münkerden ayıran en önemli husustur.

Hadis Usulü âlimleri Sadaka b. Musa'nın Ferkad es-Senci-Murra et-Tayyib Hz. Ebu Bekr; Amr b. Şemir'in Câbiru'l-Cu'fi-el-Hârisu'l-A'ver-Hz. Ali isnadiyla gelen hadislerini metrûk addederler. Meselâ,

لا يدخل الجنة خب ولا بخيل ولا سى الملكة

"Hiçbir hilekâr, hiçbir cimri ve emri altındakilere kötü muamele eden kimse cennete giremeyecektir" sözü metrûktur; çünkü bu sözü yukarıda anılan tarîk ile Sadakadan başka rivayet eden olmadığı gibi Sadaka'nın kendisi de, şeyhi olan Ferkad es-Senci de çok zayıf iki ravidirler. (Tecdîd Mukaddimesi, 126).

Bazı muhaddisler metrûk yerinde **metrûh** terimini kullanmışlardır.

METRÛKU'L-HADİS (متروك الحديث) - Kısaca **metrûkun** da denir. Her ikisi de "hadisleri terkedilmiş" manasına cerh alfızlarındandır. Cerhin ağırlına delâlet eden beşinci mertebesinde yer alırlar. Cerh ve ta'dilde kaide olarak dördüncü dereceden itibaren ağır cerh lafızları ile ta'n edilen arvinin hadisi ne yazılır; ne i'tibar için dikkate alınır; ne de istişhada yarayırlı sayılır. Bu itibarla metrûku'l-hadis veya kısaca metrûk denilerek cerh edilen ravinin hadisi makbul olmadığı gibi kendisi de terkedilir.

METRÛKUN (متروك) - Bk. Metrûku'l-Hadis

MEVÂLÎ (الموالى) - lûgat yönünden mevlâ'nın çoğuludur. Mevlâ, hem efendi hem de köle manasına gelir. Hadis Usulü ilminde mevâlî konusu çok mühimdir. Bilhassa hadis ravilerinin kimliklerinin tesbitinde önem kazanır. Zira bir kimse hakkında mesela, "fulânu'l-kureşî" denilmişse bu iki anlamda kullanılmış demektir: Ya o kimse Kureyş kabilesindendir, ya da Kureyşlilerden birinin azadlı kölesidir. Halyle bir ravinin Kureyş'ten olması ile Kureyşli birinin kölesi olması

arasında fark vardır ve hangisi olduğunun açıklanması mühim bir konudur. (Ulûm, 358).

Hadis ravilerinin hal tercümelerine ayrılan eserlerde mevlâ denilince genelde azadlı köle kastedilir. Bunlar çeşitli şekillerde anılır. Söz gelişi bir ravi hakkında bilgi verirken "Mevlâ li-beni fulân" veya "fulanu'l-fulani mevla lehum" denilmişse bu da o kimsenin kabilenin kölesi olduğunu gösterir.

Mevâlînin bir kısmı kaynak eserlerde kabilelere nisbet edilir. Bu takdirde onun kabileden birinin kölesi olduğu belirtilmiş demektir. Meselâ tabiiilerin ileri gelenlerinden Ebu'l-Âliye Rufey' er-Riyâhi, Benu Riyâh kabilesinden bir kadının azadlısıdır.

Bazı mevaliler ise rical kaynaklarında kendilerini azad eden şahsa nisbetle anılırlar. Çoğunluğu da bunlar teşkil ederler. Meselâ İmam Mâlik'in şeyhlerinden Nâfi "Mevla Abdillâh b. Ömer" olarak meşhurdur. Ebu Ubeyd, Mevlâ Abdillâh b. Ezher; Eflah, Mevlâ Ebî Eyyûbi'l-Ensâri, Ebu Murre, Mevlâ Akil b. Ali b. Ebî Tâlib olarak bilinenlerdir. Her üçü de tâbiîdirlər.

Yine tabiiinin önde gelen fakihlerinden olan Süleyman b. Yesâr, Ata b. Yesâr ve Abdulmelik b. Yesâr isimli üç kardeşin babaları Yesâr, Mevlâ Meymûne diye meşhur olmuştur.

Mevâliden bir kısmı ise eliyle müslüman oldukları kimseye nisbet edilerek anılır. Mesela Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el Buhari el-Cu'fi öyledir ve bazı kaynaklarda cu'felilerin mevlâsı olarak anılmıştır; zira dedesi İbrahim mecuşî iken Yemân b. Ahres el-Cu'fi eliyle müslüman olmuştur. Abdullâh İbnu'l-Mübarek'in kölesi el-Hasen b. İsa'l-Mâsercisî de öyledir. el-Mâsercisî vasıtasıyla müslüman olduğundan onun nisbesi ile anılmıştır.

Mevâlînin İslâm Dini'ne, bilhassa ilme büyük hizmetleri olmuştur. Asırlarca Kıraat, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Lûgat gibi

ilimlerde şöhret yapan âlimlerin büyük çoğunluğu mevâlidendir. İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre meşhur tâbi'i İbn Şihab ez-Zuhrî, Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan'la görüşmek üzere Şam'a gelir. Huzuruna çıktığında aralarında şöyle bir konuşma geçer:

— Nereden Geliyorsun?

— Mekke'den.

— Ardında Mekke'lilere ilimde yön verecek kimi bıraktın?

— Ata b. Ebi Rabâhı.

— Ata Arap mı, meâliden mi?

— Mevâliden.

— Onlara ne ile yön verecek?

— Dindarlık ve rivayetle.

— Haklısın. Dindar ve rivayete ehil olanların yükselmeleri gerekir. İlmiyle Yemenlilere kim yön veriyor?

— Tâvûs b. Keysân.

— Arap mı mevâliden mi?

— Mevâliden.

— Onlar arasında nasıl yüceldi?

— Ata'yı yücelten neyse onunla.

— Haklısın. Ona da bu yaraşır. Mısırlılara kim yön veriyor?

— Yezid b. Ebi Hubeyb.

— Arap mı, yoksa mevâliden mi?

— Mevâliden.

— Şam halkına ilmiyle öncülük eden kim?

— Mekhûl.

— Arap mı, yoksa o da mevâliden mi?

— O da mevâliden. Huzeyl'den bir kadının azatlısı.

— el-Cezîre halkına ilimde önderlik eden kim?

— Meymûn b. Mihrân.

— Arap asıllı mı, mevâliden mi?

— Mevâliden.

— Horasanlılara ilimde kim öncülük ediyor?

— Dahhâk b. Muzahim.

— Arap mı, mevâliden mi?

— Mevâliden.

— Peki, Basralılara ilmiyle önderlik eden kim?

— el-Hasen b. Ebi'l-Hasen.

— Arap mı, yoksa mevâliden mi?

— Mevâliden.

— Yazıklar olsun! Peki, Kûfe ehline ilimde önderlik eden kim?

— İbrahim en-Nehâi.

— Arap kökenli mi, yoksa mevâliden mi?

— Arap kökenli.

— Yazıklar olsun ya Zuhri. Gözlerim yaşardı. Allah'a and ederim ki ilimde araplara köleler öncülük ediyorlar. Arap asıllı olanlara minberlerden hitap ediliyor. Hitap edenler arap olmayanlar. Arap asıllı olanlar, onlar ise dinliyorlar.

— Ey mü'minlerin emiri ilim Allah'ın emridir. Onu hıfzeden elbette üstün olur. Kaybeden ise düşer. (Uûm, 361, 2).

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ise şöyle demiştir: "Abâdile öldükten sonra her tarafa Fıkıh, Medine hariç, mevâlinin elinde idi. Yüce Allah Medine'yi öteki beldeleden ayırarak ona Kureyşli bir fakih nasıb etti. Medine fakihi Said İbnu'l-Museyyeb tartışmasız arap aslındandır." (Uûm, 362).

Şu hale göre mevalinin İslâm ilim hayatında büyük yeri olmuştur. Şüphesiz bu yeri biraz da İslâm'ın kişinin nesebine değil, ilmine ve fazileatine değer verdiğine bağlamak yerinde olur.

MEVDÛ'U'L-İSNÂD (موضوع الاسناد) - İsnadı mevzu hadistir. Bazı zayıf metinlere ilgi çekip rağbeti artırmak gibi kimi sebeplerle rivayet edildiği asıl senedi yerine sahih ber sened uydurularak rivayet edilmişlerdir. Bunlara senedinin uydurma olduğunu ifade etmek üzere mevdû'ul-İsnâd denilmiştir.

MEVDÛ'U'L-METN (موضوع المتن) - Bk. Mevzu.

MEVKÛF (الموقوف) - "Vakafe" (durmak) kök fiilinden alınma ismi meful olan mevkûf, hadis istilâhında sahabilerden rivayet edilen sözler ve fiillere denir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in çevresini oluşturan mü'minlerin sözlerine ve fiillerine mevkûf denilmesi, isnadının Allah Resulüne kadar ulaşmayıp sahâbide durması dolayısıyledir. (Ulûm, 41, 2). Ebubekr ve İbn Abbas'ın şu içtihatları mevkûfa misal olarak kayda değer: "الجداب" "dede (mirasta) baba yerine geçer." (Buhârî, 2/6). el-Hâkimu'n-Nisâbü'rî'ye göre sahâbede mevkûf, hadisi **irsal** ve **i'dâl** olmaksızın sahâbiye kadar rivayet etmektir. (Ma'rife, 19). İrsal ve İ'dal, genel anlamda isnadda ravi atlamak demek olduğuna göre bu tarifde isnadın ittisali esas alınmış demektir. Nitekim el-Hâkim misali isnadın ittisalinin şart görenler olduğu gibi, mevkufda ittisali şartı aramayan âlimler de vardır. İbnu's-Salâh, şu sözleri ile buna işaret etmektedir:

"Mevkûf hadislerden isnadı sahâbiye kadar muttasıl olarak gelenleri vardır. Bu takdirde Mevkûf, mevsûl olur. Bir kısım mevkûf hadislerin isnadı ise muttasıl değildir. Böyle mevkûflar da mevsul olmayanlardır." (Ulûm, 42).

Burada şu önemli noktaya da yer vermek gerekir. İsnadı sahâbide son bulan her hadis mevkûf değildir. Sahâbiye kadar ulaşan isnadla rivayet edildiği halde mevkûf olmayan hadisler de vardır. Söz gelişi sahâbenin "Biz Hz. peygamber (s.a.s) zamanında şöyle yapardık; şununla emrolunduk; şundan menedildik" gibi ifadelerle rivayet ettiği hadisler mevkûf değil, hükmen merfudur. Bu itibarla isnadı Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşmayıp sahâbide kalan mevkûf hadisleri hükmen merfu olanlardan ayırmak gerekir.

Mevkûf tabiri mutlak manada sahâbiye ait sözler ve fiiller için kullanılırsa da bazen bir kayıtla sahâbe dışında herhangi bir ravi için de kullanılır. Mesela bazı hadisleri rivayet ettikten sonra **Hadisu kezâ ve kezâ vakkafehû fulânun alâ Atâ**

(veya **alâ Tâvus**) şu hadisleri falanca Atâ ya da Tâvus da mevkûf kıldı; veya **mevkûfun alâ Atâ** (Bu hadis Atâ üzerine mevkûfudur) ve benzeri sözler kullanılırsa isnadın Atâ'ya kadar geldiğine işaret eder. Bu durumda mevkûf tabiri istilâh manasında değil, sözlük manasında kullanılmış demektir.

İbn Ebî Şeybe ile Abdurrezzak b. Hemmâm'ın aynı isimde **musannefleri** İbn Cerir et-Taberî'nin tefsiri, mevkûf hadislerin fazlaca bulunduğu kaynak eserlerden bazılarıdır.

MEVLÂ (المولى) - Bk. Mevâlî.

MEVLÂHUM (مولاہم) - Onların mevlası yani azadlı kölesi manasına gelen bu tabire özellikle rical kitaplarında rastlanır. Bir ailenin veya kabilenin azad edilmesi kölesini gösterir. Söz gelimi İsmâ'il b. İbrâhim b. Ukbe, Kureyş'in Benu Esed koluna nisbet edilerek mevlâhum kaydıyla anılmıştır. (Tehzib, 1/272). (Bk. Mevâlî).

MEVSÛL (الموصول) - Ulaştırmak anlamına gelen "vasale" kök fiilinden ismi meful ölçüsünde alınan bir kelime olan mevsûl, herbiri kendi üstündeki ravi ile görüşüp ondan işitmek veya almak suretiyle rivayette bulunan ravilerden meydana gelen isnada denir. Bu özelliğe sahip isnadla rivayet edilen hadise dendiği de olur.

Senedi teşkil eden ravilerden herbirinin hadis rivayet ettiği şeyhi ile görüşüp ondan bizzat işitmek veya diğer hadis tahammül metodlarından biri ile almak suretiyle rivayette bulunması, isnadın kesiksiz olması, bir diğer ifadeyle isnad zincirinden ravi düşmemiş olması hadisin sıhhat şartlarından biridir. Bu itibarla mevsul isnadda o isnadla rivayet edilen hadisin sıhhat şartlarından birisi söz konusu olmaktadır.

Mevsûle **muttasıl** diyenler de vardır.

MEVZÛ (الموضوع) - Sözlükte koymak, bir kimseyi mertebesinden aşağı düşürmek, borcundan bir miktar eksiltmek, hakaret etmek, uydurmak manalarına gelen vada'a kök fiilinden alınma bir kelimedir. (Kamus, 2/689). Bir çok hadis istilahı gibi ismi meful kalıbında gelmiştir.

Hadis istilahında uydurma mânâsıyla alaka olarak çeşitli maksatlarla uydurulup Hz. Peygamber (s.a.v.)'e iftira ve nisbet edilerek rivayet edilen sözlere denir.

Az ilerde söz konusu edileceği üzere İslâm düşmanlığı, fırka ve mezhep taassubu, kabile, dil, belde veya peşinden gidilen kişileri öğme düşüncesi, mevki ve dünyalık hırsı, cahillik gibi sebeplerle Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağzından hadis uydurulmuştur. İsnadsız hadis kabul görmeyeceği için de tamamen Hz. Peygamberin ağzından uydurulan bu sözlerle rağbet sağlamak üzere düzme isnadlar ekleyerek halk arasında yayılmıştır. İşte bu şekilde Hz. Peygambere iftira edilerek onun ağzından uydurulan sonra da uydurma isnadlarla müslümanlar arasında yayılan rivayetlere mevzu hadis adı verilmiştir. Mevzu hadislerle az olmakla birlikte aynı manada **muhtalak** denildiği de olur. Mevzu hadislerin Hz. Peygamberle hiçbir ilgisi yoktur. Bu yüzden bunlara hadis denmesini doğru bulmayan âlimler vardır. Mevzu hadislerin Hz. Peygamber'e ait olanlara benzeyen tek yönü, onların da isnad ve metinden ibaret oluşudur. Ancak hadis diye uydurulmuş sözlerin isnadı da düzmedir ve Peygamberimizin ağzından uydurulan sözlerin derecesine yükseltmek için uydurulmuştur.

Mevzu hadislerin ne zaman ortaya çıktığını kestirmek güçtür. Ancak, Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişmiş; varını yoğunu İslâm Dini uğruna feda etmiş bulunan Sahabenin bu kötü işi ilk defa başlatanlar olduğu düşünülemez; çünkü onların imanı Hz. Peygamber'in ağzından hadis uydurup uydurduklarını

müslümanlar arasında yaymalarına engel teşkil eder. Ayrıca hepsi de Hz. Peygamber'in şu sözlerini bilen insanlardır.

إِنْ كَذَبَا عَلَىَّ لَيْسَ كَكَذِبِ عَلَى أَحَدٍ ، مِنْ كَذَبِ عَلَىَّ
مَتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعِدَهُ مِنَ النَّارِ

"Şüphe yok ki benim ağzımdan yalan söylemek başka bir kimsenin ağzından yalan söylemek gibi değildir. Kim benim ağzımdan kasıtlı olarak yalan söyleyorsa Cehennem'deki yerine hazırlansın" (1) Ayrıca Sahabilerin büyük çoğunluğu İslâm Dini'nin esasları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünneti yaymak konusunda olağanüstü gayret göstermişlerdir. Hepsisi de bu iki aslın gereğince hareket etmişlerdir. Dolayısıyla onlara aykırı hareket ederek Hz. Peygamber'in ağzından asılsız şeyler uydurmuş olmaları akla yatkın değildir.

Sahabenin hadis uydurmuş olması ihtimali söz konusu olmayınca geriye İslâm düşmanları kalır. Bunlar, Hz. Peygamber zamanında Cenâb-ı Hak vahiy gönderip yalanlarını açığa çıkardığı için seslerini kısmak zorunda kalmışlardı. Hz. Peygamberin ölümüyle vahiy kaynağı kesilince kısa zamanda müslümanlar arasında ikilik çıkarmaya muvaffak oldular. Üçüncü Halife Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle başlayan olaylar İslâm birliğini parçaladı. Hz. Ali devrinde yapılan Sıffin Savaşından sonra müslümanlar hariciler (havaric), Şi'a ve cumhur olmak üzere başlıca üç gruba ayrıldılar:

1. Hariciler (Havâric): Hz. Osman'ın şehid edilmesini; Sıffin Savaşındaki hakem olayını bahane ederek Hz. Ali'ye karşı çıkanlardır. Bunlar Hz. Ali'yi tekfir edecek kadar ileri giderek sonunda onu şehid etmişlerdir.

2. Şi'a (Hz. Ali taraftarları): Hz. Ali Peygamber'in damadı, amcasının oğlu din-dar, yiğit, âlim bir kimseydi. Bu meziyetleriyle sahâbe arasında önemli bir yeri vardır. Bazı kimseler onun Kureyş'in haşim oğulları koluna mensup olmasını da hesaba katarak halife olmasını istedi-

ler. Sıfın savaşından sonra İslâm Dini'ni içinden yıkmak için çalışan münafıklarla Yahudilerin tesiriyle, bu isteği ileri götürenler oldu. Bunlar önce Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından vasi tayin edildiğini ileri sürdüler. Sonra daha ileri giderek onunla ilgili itikad esasları uydurdular. Hz. Ali adına uydurulan itikad esasları içinde onu uluhiyet derecesine yükselten sapık fikirler bile vardır. Zamanla Hz. Ali fikri etrafında toplananlara Şi'a denilmiştir.

Şi'a mensup olanlar, aralarına sızmış bulunan İslâm düşmanlarının tesiriyle kendilerini destekleyecek yollara başvurarak hadis uydurma yoluna gittiler. Buna göre İslâm tarihinde ilk hadis uydurma işini Şi'a başlatmış oldu. Hz. Ali'yi olağanüstü vasıflarla ögen, Hz. Mu'aviye ve Emevîleri yeren hadislerin hemen hepsi Şi'a'nın uydurmasıdır. Bu çeşit hadislerden bir kaç örnek:

"Ben ve Ali aynı nurdan yaratıldık. Cenâb-ı Hak Adem'i yaratmadan iki bin yıl önce biz arşın sağında idik. Allah sonra Adem'i yarattı bizi de erlerin sulbüne koydu.." (Mevdû'at, 1/347).

"Ali insanların en üstünüdür demiyen (insanların en üstünü olduğuna inanmayan) kâfir olur.." (Mevdû'at, 1/347).

"Kalbinde Ali'ye karşı kin besleyerek ölen bir kimse Yahudi ve Hristiyan olarak ölmüş olur.." (Mevdû'at, 1/385).

"Mu'aviye'yi mimberimde gördüğünüz zaman hemen öldürünüz." (Mevdû'at, 2/26).

Hız. Ali taraftarları onun lehine, Emevîler ve Hız. Mu'aviye aleyhine hadis uydurunca karşı taraf da aynı yola başvurmakta gecikmedi. Her iki tarafın uydurduğu hadislerin sayısı bir hayli fazladır.

Emevîlerden sonra İslâm âlemine hakim olan Abbasiler devrinde de hadis uydurma işi devam etti. Bu kısa bilgi bizi hadis uydurma işinin Şi'a tarafından başlatıldığı, diğerlerinin onların açtığı çığırdan yürüdükleri sonucuna götürmektedir. Nitekim Şi'a taraftarı bir âlim bu gerçeği şöyle anlatır: "Bil ki

fedâ'il (bir kimsenin faziletleri) konusun-daki yalan hadislerin aslı Şi'a tarafından gelmiştir. Onlar başlangıçta imamları hakkında çeşitli hadisler uydurmuşlardır. Onları hadis uydurmağa iten sebep hasımlarının düşmanlığı idi. Diğerleri bu faaliyeti gördükleri zaman, Şi'anın uydurma hadislerine karşılık onlar da kendi imamları hakkında başka hadisler uydurdular." (Nehc Şerhi, 3/26).

3. Cumhur (Tarafsız Müslümanlar): Çoğunlukla Hız. Ali veya Hariciler tarafını tutmayanlardır. Tarafsız olan bu grubun içinde başka sebeplerle hadis uyduranlar -az da olsa- çıkmıştır.

Şi'a tarafından başlatılan hadis uydurma işi yukarıda değindiğimiz gibi daha sonraları alabildiğine devam etti. Bu arada hadis uydurma sebepleri arttı. Başlangıçta yalnız siyasî maksatla hadis uydurulduğu halde sonraları kabile, milliyet, dil, ülke, mezhep, mezhep imamları konularında da hadis uydurulduğu görüldü. Bütün bu sebeplere müslümanları ibadete teşvik etmek heyecanlı va'zlarla halkı coşturup dünyalık elde etmek; halife ve valilerin gözüne girmek gibi sebepler eklenince hadis uydurma faaliyeti daha yaygın bir şekil aldı.

Kim olursa olsun hadis uyduranları bu kötü işi yapmaya sevkeden bazı sebepler vardır. Bunlara **esbâbu'l-vaz'** denir. Hadis uydurma sebeplerinin belli başlıları şunlardır:

1. İslâm Düşmanlığı:

Hız. Peygamberin Medîne'ye hicretinden sonra kurulan İslâm Devleti kısa bir zamanda çok güçlenmişti. Bu devlet onun vefatı üzerinden çok geçmeden bütün Arabistanı kapladığı gibi İran ve Horasan içlerine kadar yayıldı. Yıkılan imparatorluklar, devrilen saltanatlar, bozulan menfaatlar kısa bir süre sonra İslâm düşmanlığına döndü. Öte yandan İslamiyeti yıkamayanlar, kuvvetlenmesine engel olamadıkları gibi onu içinden yıkmak için inanç esaslarına fesad sokmak; böylece, İslâm birliğini parçalamak

yoluna gittiler. Çoğu müslüman olmuş görünerek bir çok yabancı fikir ve hurafeleri hadis kılığında İslâm Dini'ne soktular.

2. Fırka, Mezhep, kabile, dil ya da beldeyi yahut Mezhep İmamlarını Savunma isteği:

Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan çeşitli fırkalar, fikirlerin yayabilmek için iki kaynağa başvurdular: Kur'ân-ı Kerim ve hadisler... Yaptıkları iş şöyleydi: Kur'ân-ı Kerim'i kendi fikirleri doğrultusunda te'vil etmek; görüşlerini destekleyen hadisleri yaymak; görüşlerine uymayan hadisleri zoraki te'vil etmek; Nihayet fikirlerine uygun hadis yoksa uydurmak... Tevbe etmiş bir ihtiyar haricinin şu sözü bunu gösterir: "Dininizi kimlerden aldığınıza dikkat edin, çünkü biz bir şey istedik mi onu hadis şekline koyuverirdik." (Mevdû'at, 1/38, Beykûniyye, 172).

3. İslâm Dini'ne Hizmet Etmek Arzusı:

Müslümanları iyiye, doğruya, güzele yönleltmek; kötülüklerden uzaklaştırmak, böylece güya İslâm'a hizmet etmiş olmak için binlerce hadis uydurulmuştur. Amellerin faziletlerine, Kur'ân okumaya, nafil ibadete teşvik maksadıyla uydurulan sözler bu konuda tipik örnekler verir. Bir tanesini görmek yeterli bilgi verecektir. "Her kim pazartesi günü dört rekât namaz kılarsa ve her rekatta Fatıha, Ayetü'l kursî, Kul huvallahu ahad, Kul e'uzu bi'rabbî'l felak, kul e'uzu bi'rabbî'n-nâs'ı birer defa okursun; selam verdiğinde on defa istiğfar edersen; on defa da salavât getirirsen, bütün günahları affolunur. Allah Te'âlâ ona Cennette beyaz inciden yapılmış on odalı bir köşk verir. Her odanın uzunluğu ve genişliği üçer bin arşındır. Birinci oda beyaz gümüşten, ikincisi altından, üçüncüsü inciden, dördüncüsü zümrütten, beşincisi zebrecetten, altıncısı iri incilerden, yedincisi parlayan bir nurdandır. Odaların kapıları anberden yapılmış olup her kapının önünde za'ferandan bin tane örtü vardır. Her

odada kâfurdan yapılmış bir karyola; her karyolanın üzerinde bin yatak vardır..."

Bu maksatla hadis uyduranlar, gariptir ki, müslümanlara hizmet ettikleri inancı içindeydiler. Böyleleri yaptıkları işi mazur göstermek için de, Hz. Peygamber aleyhine, ona isnad ederek yalan uydurduklarını değil; lehine yalan söylediklerini iddia ediyorlardı.

4. Şahsî Menfaat Kaygısı:

Va'izlerin cami ve mescidlerde yaptıkları va'zları daha tesirli bir hale getirmek için baş vurdukları yollardan birisi halkı heyecanlandıracak hadisler uydurmaktır. Böyleleri halka hitaplarında onların dini duygularını ve heyecanlarını kabartarak dine karşı ilgilerini artırmak gayesi güderler. İçlerinde bu yolla meşhur olup şöhret ve servet elde etmek peşinde olanlar da vardır. Bunlara kıssacı anlamında kassâs denilir. Çoğulu kussas gelir. (Bk. Kussas). Kıssacı va'izlerden birinin meşhur iki muhaddis, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Ma'in ile olan macerası bu konuda önemli bir misal teşkil eder. Özellikle halkın dinî duygularını istismar ederek dünyalık elde etmek uğruna hadis uyduranların halini çok güzel belirten meşhur olay Kussâs başlığı altında nakledilmiştir.

5. Halife ve Emirlerle Yaklaşmak Arzusı:

Kendisine bir çıkar sağlamak ümidiyle meşhur veya zengin adamlara yaklaşan, onların arzularına göre hareket edenler her devirde bulunur. Hadis uydurmaya başlanmasından itibaren müslümanlar arasında da böyleleri çıkmıştır. Halife veya emirlerin heveslerine göre fetva verenler, gerektiğinde hadis uydurmaktan çekinmemişlerdir. Bu konuda Gıyâs b. İbrahim'in sahtekârlığı çok meşhurdur. Gıyâs bir gün Halife Mehdi'nin yanına girer. Onun güvercin yarıştırdığını görünce, hemen Hz. Peygambere kadar ulaşan bir sened söyler ve arkasından Peygamberimizin "Ok, deve, at ve kuş yarışlarından başkası için ödül almak

helâl olmaz." dediğini rivayet eder. Mehdi, Gıyâs'a hemen on bin dirhem verir; fakat hadisin aslında olmayan "kuş" kısmını uydurduğunu anlayınca "Senin şu kafan yok mu? O bir yalancı kafasıdır!" diyerek huzurundan kovar. Hadis uydurmaya sebep oldukları için de güvercinleri kestirir.

İslâm Tarihinin ilk devirlerinde başlayan hadis uydurma hareketi muhaddisleri hadis uyduranlarla mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Kasden yahut bilmeden yahut da iyilik yapıyorum düşüncesiyle uydurma sözleri hadis diye yayanlara karşı ciddi bir mücadele verilmiştir. Bu mücadele aynı zamanda Hz. Peygamber'e gerçekten ait olan hadislerin korunması için ne derece titiz davranıldığını da gösterir. Hadis Vaz'ına karşı alimlerin aldıkları tedbirleri dört grupta incelemek mümkündür.

1. İsnad ve Sende Tenkidi:

Muhammed b. Sîrîn'in şöyle bir sözü vardır. "İlk zamanlar kimse isnad sormuyordu; fakat müslümanlar arasına fitne girince o zaman isnad sorulmağa başlandı. Ehl- Sünnetten olanların hadisleri alınma; bid'atçıların hadisleri terkedilme yoluna gidildi. (Cerh., 1/16). Bu söz bize uydurma hadislerin ortaya çıkması üzerine hadisçilerin sahih hadisleri toplayabilmek için onları rivayet eden kimselelere isnad sorduklarını gösterir.

Gerçekten Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Bunu takip eden Cemel ve Sıffin harpleri, İbnü'z-Zubeyr'in halifelliğini ilan etmesi, Velid b. Yezid'in öldürülmesi gibi olaylar üzerine ortaya bazı siyasi karışıklıklar çıktı. Bu karışıklıklar, hadis uydurma hareketini alabildiğine körükledi. Böyle bir ortamda meydana gelen fikir ayrılıkları zamanla siyasi ve itikâdi mezhepleri oluşturdu. Bunlara daha sonraları ameli mezhepler de eklendi. Bu fırka ve mezhepler herbiri kendi görüşlerine uygun hadisleri yaymaya başlayınca hadislerin sayısı bir hayli arttı. Bir yandan mevzu hadislerin sayıca çoğalması öte yandan her önüne gelenin her duy-

duğunu rivayet etmesi karşısında ise isnad mecburiyeti konuldu. Böylece hadis uydurmanın önüne az da olsa geçmek imkanı doğdu.

Bir hadisi değerlendirmek isteyen ilkin onun senedine bakar. Hadisin sahih veya zayıf oluşu konusunda ilk bilgiyi sened verir. Eğer hadisin senedinde hadis uydurmakla tenkid edilen biri varsa senedlerin eleştirilip sağlam olanların açığa çıkarılması aynı zamanda uydurma hadislerin tanınmasına yardım eder. İsnaddaki kusurlar da böyledir. "Eğer isnad olmasaydı isteyen istediği sözü hadis diye rivayet ediverirdi. Böyle birine "Sana bunu kim rivayet etti?" diye sorulacak olsa şaşırıp kalır" sözü bunu gösterir.

İlerde göreceğimiz gibi isnad ve sened tenkidi, İslâm âlimlerinin eseri olan **Cerh ve Ta'dil, Târihu'r-Ruvât** gibi hadisle ilgili ilimlerin oluşmasını sağlamıştır.

2. Metin Tenkidi:

Tamamen müslüman alimlerin icadı olan hadisle ilgili ilimlerin bir tek hedefi ve gayesi vardır. Hz. Peygamber'e gerçekten ait olan hadisleri tesbit etmek. Bu hedefe varmak için konulan isnad ve ravileri eleştirmek gibi tedbirlerle yetinmeyen muhaddisler, elde edilen hadis metinlerini de eleştirmek yoluna gitmişlerdir; çünkü hadis uyduranlar uydurdıkları hadislere en sağlam isnadları eklemek ten çekinmemişlerdir. Bu durumda bir hadisin sahih ve makbul sayılabilmesi için yalnızca isnad yeterli olmamıştır. Bir başka deyişle muhaddisler bir hadisi sahih kabul etmek için sadece isnadın ve senedin sahih oluşuyla yetinmişler; hadisin metnini bir de akıl süzgecinden geçirme yoluna gitmişlerdir. İbnü'l-Cevzi'nin "Allah atı yarattı, sonra koşturdu..." uydurmasını tenkid ederken söyledikleri bunu gösterir. Diyor ki:

"Böyle bir hadisin ravilerini araştırmaya hiç gerek yoktur; çünkü sika raviler imkânsız bir şey rivayet edip devenin iğne deliğinden geçtiğini haber verseler,

sikalıklarının bir faydası olmaz. Eğer sen bir hadisi akla ve dini prensiplere aykırı bulursan, bil ki o hadis uydurmadır." (Mevdû'ât, 1/106).

3. Muhaddislerin Mücadelesi:

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi hadis uyduranlara karşı girişilen mücadele sahih hadisleri toplamak için yapılmıştır. Böyle bir maksatla yapılan mücadele sahih hadisleri toplayıp yaymak onları sahih olmayanlardan ayırmayı sağlayacak kaideler koymak ve hadis rivayet esaslarını tesbit etmek şeklinde yapılmıştır. ayrıca muhaddisler hadis uyduranlara karşı durmuşlardır. Meşhur muhaddis Buhârî uydurma hadis rivayet edenlerin iyice döğülüp uzun süre hapsedilmesi (darb-ı sedid, habs-i medid) gerektiğine fetva vermiştir. Muhaddislere ve mezhep imamlarına göre uydurma hadis rivayet eden kimse, başkalarının ibret alacağı bir şekilde cezalandırılır. Rezil edilir ve azarlanır. Yüzüne bakılmaz, selam verilmez. Kendisiyle bütün ilişkiler kesilir. Sufyân b. Uyeyne, böylesinin boynunun vurulması gerektiğini, Yahyâ b. Ma'in, kanının helal olduğunu söylemişlerdir. Demek oluyor ki hadisçiler, sünnetin koruyucusu olarak yalancıların karşısına çıkmışlar, onları yollarından çevirmek ve zararsız hale getirmek için maddî mukavemet usullerine baş vurmuşlar; bazan da bir takım tehdit vasıtaları denemişlerdir. Şurası muhakkak ki, Sünnetin müdafaası uğruna yapılan mücadelede büyük bir başarı elde edilmiştir.

4. Mevzu Hadislerin Teşhiri:

Muhaddislerce, bir hadisin uydurma olduğuna çeşitli şekillerde hükmedilir. ancak onu uyduran raviye nisbetle verilecek hüküm, insanda hasıl olan galib zan yolu ile dir. Kesinlikle değildir; çünkü çok yalancı olan bir kimsenin bazan doğru söylemiş olması mümkündür. Böyle bir kimse tarafından rivayet edilen hadis hakkında mevzu hükmünü vermek, o kimsenin rivayetinde doğru olabileceği ihtimali dolayısıyla zanna dayanır;

ancak bu zan, ravinin yalancı olarak bilinmesi dolayısıyla da gerçeğe yakındır ve hadis hakkında sahih hükmünden ziyade mevzu hükmünün verilmesinin sağlar. Diğer taraftan, bu hükmü verecek olan hadis imamları sahip oldukları kuvvetli meleke, parlak zihin, geniş anlayış ve hükme mesned teşkil eden karinelere derin vukuf sayesinde, hadislerin mevzu olanlarını diğerlerinden ayırt etmekte güçlük çekmezler. (Hadis Istılahları, 226).

Bazen de bir mevzu hadisin uydurma olduğu, onu uyduranın itiraf etmesiyle anlaşılır. Hadis uyduranların bir kısmı sonradan yaptıklarını itiraf etmişler; bir kısmı zor karşısında bir kısmı da pişmanlık duyarak yaptıklarını kendi ağızlarıyla söylemişlerdir. Buna dair pek çok misal vardır. Meselâ Meysere, Kur'an'ın faziletleri konusundaki hadisi uydurduğunu bizzat kendisi itiraf etmiştir. Ömer b. Subh'un Hz. Peygamberin bir hutbesini uydurduğunu itiraf etmesi de bu konuda misal verilebilir. (Tedrîb, 1/275).

Bununla birlikte hadisin mevzu olduğuna delâlet eden bazı karineler vardır. Bu karineler bazen ravide olur, bazen de hadisin kendisinde bulunur. Ravide bulunan karinelerin önemlileri, ravisinin hadis uydurmakla tanınan bir kimse olması, hali, aşırı mezhep taraftarı oluşu gibi hususlardır. Bunlar hakkında kısa bilgiler verelim.

Mevzu hadisin ravilerinden biri en ağır cerh sebebi olan hadis uydurmakla tanınan birisi ise isnadında onun yer aldığı hadisin mevzu olduğuna kolayca hükmedilebilir. Meselâ: "Allah için ilmi talep eden biri ilmin herhangi bir babına (konusuna) göz atar atmaz alçak gönüllülüğü artar. İnsanlara karşı tevazu, Allah korkusu, dünya işlerine gayret, fallalaşır. İlminden faydalanan ilim öğrenmek için müracaat edilecek kkimse odur. İlmî dünya menfaati ve insanlar nazarında yüksek mevkii sahibi olmak sultanlara yakınlık kurmak için öğrenen

kimse ise onun herhangi bir konusuna gelince nefsinde büyüklük duygusu, Allah'a karşı gururu; dininde cefası artar. İşte böylesi ilimden hiç bir fayda görmez. İlimi kendine huccet olmaktan çıkar. Kıyamet günü ise pişmanlık ve aşağılık verir." (Mevdû'ât, 1/231) hadisinin ravisi Ömer b. Subh aşırı yalancı ve hadis uydurmakla bilinen biridir. (Hasîs, 317). Bu hadisin isnadında onun ismine rastlanması onun uydurma olduğunun açığa çıkmasına yardım eder.

Bazen hadisin mevzu olduğu ravisinin halinden anlaşılır. Buna misal olarak Me'mun b. Ahmed'in el-Hasenu'l-Basri ile ilgili bir sözü verilebilir: Bir gün bu şahsın yanında el-Hasen'in Ebu Hureyre'den hadis işitip işitmediği konusunda ihtilaf söz konusu edilince Me'mun, hemen Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşan bir isnad söyleyerek şöyle demiştir: "El-Hasenu'l-Basri Ebu Hureyre'den hadis işitti." (Nuzhe, 44).

Seyf b. Umer et-Temimi anlatmıştır. Sa'd b. Tarif'in yanında bulunuyordum. O sırada oğlu mektepten ağlayarak gledi. Ona neden ağladığını sorunca çocuk "hoca döğdü" cevabını verdi. Sa'd hemen "bu gün onu rezil edeceğim" dedi ve Haddesenî İkrime, an ibn Abbas isnadıyla Hz. Peygamberin "Çocuklarınızın hocaları en şerhlilerinizdir. Yetimlere karşı en az merhametli, yoksula karşı en katı kalpli olanlar da onlardır" dediğini rivayet etti. (Tedrib, 1/277).

Bir gün Me'mun b. Ahmed el-Hereviye, "görüyormusun Horasan'da İmam-Şâfi'i'ye tâbi olanlar ne kadar çoğaldı" denilince hemen Hz. Peygambere kadar ulaşan bir isnad söyleyerek onun "gün gelir, ümmetimden Muhammed b. İdris isminde biri çıkar. O ümmetim için İblis'den daha tehlikelidir. Gün de gelecek, ümmetimden Ebu Hanîfe adlı biri çıkacak, o ümmetimin ışığı olacaktır" buyurduğunu rivayet eder. Şu rivayet de aynıdır: Muhammed b. Ukkaşe el-Kirmânî'ye "halk namazda rükua

varırken ve rükudan kalkarken ellerini kaldırıyorlar" denildi. O hemen bir isnad sevkettikten sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'den "rukuya varırken ellerini kaldıranın namazı olmaz" hadisini rivayet etti." (Tedrib, 1/278).

Ravinin aşırı mezhep taraftarı oluşu da mevzu hadisin tanınmasında önemli bir karinedir. Böyle bir ravi mezhep veya mezhep imamı, yahutta mezhebin görüşü ile ilgili bir hadis rivayet ederse bu, hadisin mevzu olduğunu delâlet eden karine sayılır. Yukarıda geçen Me'mun b. Ahmed'in Şâfi'i'lerin Horasan'da yayıldıklarının söylenmesi üzerine hemen İmam-Şâfi'i'yi yeren buna karşılık İmam-ı A'zam'ı ögen hadis rivayet edişi buna da misaldir. Me'munun mutaassıp bir hanefî oluşu rivayetinin mevzu oluşuna ayrı bir karine olmuştur.

Bir hadisin mevzu olduğuna delâlet eden karinelere hadisin metninde bulunanlara gelince, bunlar sırasıyla hadislerin lafzında ve manasında bozukluk olması; akla ve tecrübe ile kazanılmış bilgilere aykırı olması; Kur'ân-ı Kerim'e ve sahih hadislerle aykırılık; tarihi olaylara aykırılık; elde mevcut güvenilir hadis kaynaklarında bulunmamak; bir çok kimsenin görmesi gereken bir olayı bir kişinin rivayet etmesi gibi hususlardır.

Hz. Peygamber Arapların en güzel konuşanıydı. Bundan dolayı Onun sözlerinde ölçülü bir ifade güzelliği, açıklık, akıcılık, belâgat gibi Arap dilinin kaidelerine uygun bir güzellik vardır. İşte bu noktadan hareket eden muhaddisler, sözünde veya manasında ölçsüzlük, dil kaidelerine aykırılık bulunan hadislerin mevzu olduğunu söylemişlerdir. Gerçek de öyledir. Meselâ halkı hayırlı işlere teşvik etmek için uydurulan hadislerde aşırılık, özellikle sevap ve cezada ölçsüzlük vardır. Dinsizlerin ve islâm düşmanlarının uydurdukları hadisler ise Müslümanlığın temel ölçülerine sığmayan bayağı ifadeler taşır. Bu belirtiler onların uydurma olduğunu hemen belli eder. Meselâ "Kim (he) harfini tek

gözlü yapmadan besmele yazarsa Allah ona bir milyon iyilik yazar; derecesini bir milyon kere yükseltir." (Mevzû Hadisler 178). (Kim helâlden kazandığı bir hurma ile iftar ederse kıldığı namaza 400 namaz ilave edilir." (Mevdû'at, 194). "Nisan ayının çıktığını bana müjdeleyenin Cennet'e girmesine kefil olurum." (Mevzuat Ali Tercümesi, 156).

Hiz. Peygamber'e gerçekten ait olan sözler akla, sağduyuya, tecrübe ile elde edilmiş bilgilere tamamen uygundur. Dolayısıyla bunlara aykırı olan sözler ona ait değildir. Meselâ, "Nuh'un gemisi Kâbe'yi yedi kere tavaf etti; İbrahim makamının arkasında iki rekât namaz kıldı.. Ana babasına iyilik etmek isteyenler şairlere para versin... İnsanoglunun kalbi kışın yumuşar. Bunun sebebi, Allah'ın Âdem'i çamurdan yaratmış olmasıdır; çünkü çamur kışın yumuşak olur." uydurmaları gibi. (Mevdû'at, 1/153, 261; Lisân, 1/31).

Allah Resûlü Kur'an-ı Kerim'i müslümanlara tebliğ etmekle kalmamış; aynı zamanda onu açıklamış ve uygulamıştır. Onun her sözü ve davranışı Kur'an-ı Kerim'e uygundur. Buna göre, eğer bir rivayet Kur'an-ı Kerim'e ve onun doğrultusundaki sahîh hadislerle aykırı ise onun uydurma olduğuna hükmedilir. Meselâ, "Kötü ahlaklı olmak affedilmeyecek bir günahdır." uydurması "Allah kendisine şirk koşulmasını asla affetmez. Bunun dışında dilediğini affeder..." mealindeki âyete (Nisa, 48, 116) aykırıdır. Allah'ın adı Ahmed veya Muhammed olanları Cehennem'e koymayacağına; güzel yüzlü ve siyah gözlülere azap etmeyeceğine dair olan uydurma da öyledir: "Allah sizin vucutlarınıza ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar" sahîh hadisine aykırıdır. (Mevzû Hadisler, 183).

Mevzu hadislerin uydurma olduklarını gösteren karinelere birisi de hadiste anlatılanların tarihi olaylara aykırı olmasıdır. Buna göre, bir hadiste anlatılan olaylar tarihi gerçeklere uymuyorsa, o hadis uydurmadır.

"Soğuktan sakının; çünkü kardeşiniz

Ebu'd-Derdâ'yı soğuk öldürdü." (Masnû, 20; Ene'l-Metâlib, 16). sözü gibi. Hiz. Peygamberin böyle bir söz söylemesi mümkün değildir; çünkü Ebu'd-Derdâ Hiz. Peygamberin vefatından 22 yıl sonra Hicretin 32. yılında ölmüştür. Şu uydurma da aynı şekildedir: "Hz. Aîşe söylüyor: "Peygamber (s.a.s)'in Fatîma'nın boynunu bir çok defalar öptüğünü gördüm. Bunun sebebini öğrenmek istedim. Bu yurdular ki, yâ Humeyrâ! Bilmez misin ki, Mi'rac çıktığında Allah'ın emriyle Cebrail beni Cennet'e götürdü. Bir benzerini görmediğim kokusu hoş; meyesi nefis bir ağacın yanında durduk. Cebrail'in soyarak bana ikram ettiği meyveleri yedim. Allah onlardan bende bir su yarattı. Dünyaya dönünce Hatice ile beraber oldum; sonunda Fatîma'ya hamile kaldı. İşte ben Cennet'teki o ağacın kokusunu özledikçe Fâtîma'nın boynunu öper; o kokuyu alırım." Bu hadisin uydurma olduğu da tarihi olaylara aykırı oluşundan bellidir; çünkü Hiz. Fatîma Hiz. Peygambere peygamberlik verilmenden 5 yıl önce doğmuştur. Ayrıca Mi'rac, Peygamberliğin 12. yılında ve hicretten bir; Hiz. Hatice'nin ölümünden iki yıl sonra olmuştur. Halbuki hadise göre, Peygamberlikten önce doğan Hiz. Fatîma'nın, Hiz. Hatice'nin ölümünden iki yıl sonra dünyaya gelmiş olması gerekir. Böyle bir şey olmayacağına göre hadisin uydurma olduğu kendiliğinden açığa çıkar. Nitekim İbnu'l-Cevzî bu hadisi tenkit ederken şunları söylemiştir: "Bu sözlerin uydurma olduğunda hadis mütehasşısı bir yana, acemi hadisciler bile şüpheye düşmez. Bu sözleri uyduran kimsenin zerre kadar tarih bilgisine sahip olmadığı meydandadır; çünkü Hiz. Fatîma, Hiz. Peygamber'e Peygamberlik verilmezden önce dünyaya gelmiştir. Burada Mi'racdan bahsedilmesi ise ayrı bir rezalettir; çünkü Mi'rac, Hiz. Hatice'nin ölümünden sonra ve Hicretten bir yıl önce olmuştur." (Mevdû'at, 1/411, 2, 3).

Hiz. Peygamberden rivayet edilen hadisler genellikle birinci hicrî asrın sonlarından başlamak üzere derlenmiş, çeşitli metod-

larla muteber eserlere geçirilmiştir. Öyle ki, bu eserlere girmeyen hiç bir sahih hadis kalmamıştır. Bu yüzden elde mevcut güvenilir hadis kitaplarında bulunmayan hadislerin uydurma olduğuna kanaat getirilir. es-Suyûti bu konuda der ki: "Hadis kitaplarında yer almayan, muttasıl bir isnadı da olmayan hadislere yalnız bazı va'z, tefsir, siyer ve tarih kitaplarında rastlamaktayız. İlk devirlerdeki hadis imamları zamanında mevcut olmayan bu sözlerin çoğu sonradan uydurulmuştur." (Mevzû Hadisler, 180).

Mevzu hadisler arasında öyleleri var ki, bir çok sahabe huzurunda söylendiği iddia edildiği halde ravisi tekdir. Bu husus o hadisin mevzu olduğuna mühim bir karine teşkil eder; zira bir çok sahabe tarafından işitildiği ileri sürülen bir hadisin hiç değilse birkaç sahabe tarafından rivayet edilmesi beklenir. Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamberin Gadîru Hum denilen yerde mola vererek kendinden sonra Hz. Ali'yi halife tayin ettiğini ve fakat orada bulunan ashabin bu haberi gizlediklerini söyleyen rafizilerin iddiası bu konuda güzel bir örnektir. Bu uydurmanın önce sahih bir isnadı yoktur. Öte yandan Hz. Peygamber şayet Hz. Ali 'yi halife tayin ettiğine dair böyle bir açıklama yapsaydı, hilafet konusunda o kadar anlaşmazlıkların çıktığı günlerde sahabilerin bunu belirtmeleri gerekirdi. Oysa binlerce Sahabe huzurunda söylendiği iddia edilen sözleri rivayet eden sahabe çıkmamıştır. Buradan anlaşılır ki bu, rafizilerin uydurmalarından biridir.

Hz. Peygamberin ikinci namazını kılmadığı bir gün, batmış olan güneşin onun namazını yetiştirmesi için geri döndüğünü, herkesin buna şahit olduğu bildirilen uydurma da böyledir. Herkesin şahit olduğu söylenen bir olay yalnızca Ebu Seleme'den rivayet edilmiş gösterilmektedir.

Ne maksatla uydurulmuş olurlarsa olsunlar, mevzu hadislerin İslâm Dini'ne ve müslümanlara çok büyük zararları

olmuştur. Özetleyecek olursak;

a) Hz. Peygamberin Kur'an-ı Kerim'i tebliğ edip hükümlerini uyguladığını biliyoruz. Yine biliyoruz ki o, yaşayış ve davranışlarıyla müslümanlara örnek olmuştur. Nitekim Allah, Kur'an-ı Kerim'de onun "en güzel örnek" olduğunu belirtmiştir. (Ahzâb, 21). ayrıca "*Allah Resulünün size verdiklerini alın; men ettiklerinden sakının*" buyurmuştur. (Haşr, 7). Bu durumda Hz. Peygamberin sözleri ve davranışları İslâm Dini'nin özünü teşkil eder. Bir başka deyişle, gerçekten ona ait hadisler, İslâmiyet'in esasını oluşturur. O halde uydurma hadisler dinin özünü ortaya koymadıkları gibi yanlış anlaşılmasına sebep olurlar.

b) Hz. Peygamberin söylemediği bir sözü ona nisbet etmek veya onun ağzından yalan uydurmak dinin esaslarının değiştirilmesi demektir. Helâli haram; haramı helâl göstermeye kadar varabilir. Bu ise İslâm Dini'nde olmayan şeyleri var; olanları da yok göstermekle birdir. Bu açıdan bakıldığında uydurma hadisler her şeyden önce İslâmiyet'in yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur. Söz gelişi bir uydurma hadiste Hz. Peygamberin şunları söylediği iddia edilir: "Dünya ahiret ehline haramdır. Ahiret dünya ehline haramdır. Hem dünya hem ahiret Allah ehline haramdır." (Keşfu'l-Hafâ, 1/493). Bu ve benzeri yüzlerce uydurma hadisin müslümanların dünyadan el etek çekip tek taraflı bir zühhd hayatı yaşamalarının başlıca sebepleri olduğu şüphesizdir. Oysa Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur:

"Allah'ın sana verdiği (nimetler) de ahiret yurdunu gözet; dünyadan da nasibini unutma." (Kasas, 77).

"Yer yüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur." (Bakara, 29).

"De ki Allah'ın kulları için yarattığı zineti ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? Bunlar dünya hayatında mü'minlerindir; kıyamet gününde de yalnız onlar içindir, de." (A'râf, 32).

Demek oluyor ki uydurma hadisler müslümanlara yanlış bir dünya görüşü aşılamıştır. İslâm âleminin ekonomik bakımından geri kalmasının en önemli sebeplerinden birisi de bu eksik dünya görüşüdür, denilebilir.

c) Mevzu hadisler müslümanlar arasına tefrika ve düşmanlık girmesine yol açmıştır. Daha önce söz konusu ettiğimiz gibi Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine müslümanlar arasına ayrılık girmiş ve bu ayrılık zamanla çeşitli fırka ve mezheplerin doğmasına sebep olmuştur. Bahis konusu fırka ve mezheplerin her biri, davasını kuvvetlendirmek ve müslümanları kendi tarafına çekmek için hadis uydurmaya başlamıştır. Sonunda bu hadislerin tesiriyle aynı dine bağlı, kitabı bir olan, aynı peygambere inanan müslümanlar birbirine düşman hale gelmiştir. İşi daha ileri götürenler karşısındakileri küfürle itham etmiştir. Özellikle çeşitli Kelam ve Fıkıh mezheplerinin bir kısım cahil taraftarları uydurdukları hadislerle müslümanlar arasındaki ayrılığın artmasına sebep olmuştur.

d) Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin koyduğu ölçülere göre bütün mü'minler eşittir. Birinin diğerine takvadan başka üstünlüğü yoktur. Hal böyle iken, aksine uydurulan hadislerle müslümanlar arasında ırk, milliyet ve dil üstünlüğü fikri yayılmıştır. Arapların, Arapçanın, İranlıların, Farsçanın, Türklerin faziletlerine dair uydurulan hadisler bu konunun örneklerini teşkil ederler.

e) Uydurma hadisler İslâm Akaidine de tesir etmiştir. Bir takım din düşmanlarının uydurdukları yüzlerce hadis İslâm Dini ile bağdaşmayan bir çok batıl itikat ve hurafenin İslâmiyet'e sokulmasına sebep olmuştur. Bu çeşit hadisler samimi müslümanların inancını sarstığı gibi dini gönlüne tam anlamıyla yerleştirememiş olanları ondan soğutmuştur. Bunun sonucu olarak zındıklık denilen dinden uzaklaşma artmıştır. ayrıca özellikle Allah, kader,

Ahret Günü gibi itikat esasları etrafında meydana gelen çeşitli münakaşa ve saptamalarda mevzu hadislerin önemli tesiri olmuştur.

f) Özellikle kıssacıların va'z ederken kullandıkları mevzu hadisler halkın cahil kalmasına ve tembelliğine yol açmıştır. Kıssacıları İslâm âlimi sanarak peşine düşenler İslâm Dini'nin gerçek yönünü hiç bir zaman öğrenemezler; çünkü kıssacı için asıl olan daha çok halka İslâm Dini'ni öğretmek değil kendini onlara kabul ettirmektir. Bunun için de çok kere asıl dini vazife ve sorumlulukları öğretecek sahih hadisler yerine duygulara hitap eden asılsız hikayeler anlatmayı tercih ederler. Aslında hadis uydurmanın en önemli sebeplerinden birisi, yukarıda gördüğümüz gibi budur. İşte bu yüzden halk cahil kaldığı gibi tembelliğe de itilmiştir. Ömür boyu ibadetle elde edileceği sevabı iki rekatlık nafile namazla kazanacağına inananlar ikincisini tercih edebilirler. Dolayısıyla kıssacılar uydurma hadislerle halka bol keseden sevap dağıtırken asıl dinî vazifelerin ihmaline teşvik etmiş olurlar. (**Mevzu Hadisler**, 187).

Mevzu hadisler hüküm yönünden iki kısımdırlar. Bunlardan birincisi Hz. Peygamberin ağzından uydurulanlar; ikincisi, başkalarının sözleri olduğu halde Hz. Peygamber'in sözü imiş gibi gösterilenlerdir. İkincisine **Mevdû'u'l-Metn** tabir edilmiştir.

Hangi kısım olursa olsunlar yalan, uydurma ve düzme olduklarından mevzu hadislerle hiç bir şekilde itibar edilemez.

Mevzu hadis rivayet etmenin hükmüne gelince,

a) Bir mevzu hadisi Hz. Peygambere aitmiş gibi rivayet etmek haramdır. Hadis ahkama, kıssaya, tergiib veya teşviğe neye ait olursa olsun, farketmez.

b) Uydurma olduğunu bilerek, müslümanların dikkatini çekmek için rivayet edilirse haram değildir; fakat bu durumda uydurma olduğunun söylenmesi şarttır.

c) Mevzu olduğunu bilmeden rivayet edenler bir günah işlemiş olmazlar; ancak dini bir konuda titiz davranmadıkları için hata etmiş sayılırlar.

d) Mevzu hadisi uydurma olduğunu ispatlamak için rivayet eden bir âlim ise sevaba girmiş olur.

(1) Buhârî, Cenâiz: 2/81; Müslim, Mukaddime: 2. bab.

el-MEZÎD Fİ MUTTASİLİ'L-ESÂNİD ((المزد في متصل الأسانيد) - "İsnadların ittisâlinde ziyadeleşen nesne" şeklinde manalandırılabilir bu tabir ravinin yanlışlıkla eklediği ravi ismiyle meydana gelen isnadla rivayet edilen hadise denir. Açıklamak gerekirse ravinin kendisinden daha sika olan raviye muhalefeti üç çeşittir. Bunlardan üçüncüsü bir ravinin kendisinden daha mutkîn olarak bilinen bir diğer ravi veya ravilerin zikretmediği bir raviyi isnad arasında yanlışlıkla ziyade etmesi ile meydana gelir. İsnadında böyle aslına göre fazlalık hasıl olarak rivayet edilen hadise el-Mezîd fi muttasilî'l-esânîd adı verilir. Meselâ, Hz. Peygamber (s:a:s),

لَا تَصَلُّوا إِلَى الْقُبُورِ وَلَا تَجْلِسُوا عَلَيْهَا

"Kabirlere (doğru dönerek) namaz kılmayınız. Kabirlerin üzerine de oturmayınız" ⁽¹⁾ buyurmuştur. Bu hadis,

عن عبد الله بن المبارك، حدثنا سفيان، عن عبد الرحمن بن يزيد بن جابر قال سمعت بُسر بن عبيد الله قال سمعت ابا ادریس يقول سمعت واثلة بن الأسقع يقول سمعت ابا مرثد الغنوی يقول سمعت النبی صلی الله عليه وسلم يقول...

isnadiyla varid olmuştur. Halbuki senedin aslında Sufyan ile Ebu İdris el-Havlânî yoktur. ⁽²⁾ Ebu İdris'in senede ilavesi Abdullah İbnu'l-Mubarek'in vehminden meydana gelmiştir. Nitekim Ebu Hâtîm er-Râzî "Busr'un Ebu İdris'ten rivayeti çok olduğu için İbnu'l-Mubarek

burada yanılmış ve bu hadisi de ondan rivayet ettiğini zannetmiştir." der. (İbnu'l-Hadîs, 1/349). Tirmizî de aynı hataya şöyle işaret eder. "Muhammed dedi ki: İbnu'l-Mubarek'in hadisi yanlıştır. O hadiste İbnu'l-Mubarek hata ederek "an Ebi İdrîsî'l-Havlânî" lafzını isnada ilave etmiştir. İsnad aslında "Busr'ubnu Ubeydillah - an Vasile" şeklindedir. Abdurrahman b. Yezîd b. Cabir'den isnadında o ibare olmadığı halde bir kaç kişi rivayet etmiştir." (Tirmizî, 3/359).

İsnada Sufyân'ın ilave edilmesi ise Abdullâh İbnu'l-Mubarek'ten sonra gelen ravilerden birinin vehmi sonucu olduğuna hükmedilmiştir; zira pek çok sika ravi hadisi Sufyân'ın ismini zikretmeksizin Abdullâh İbnu'l-Mubarek İbn Câbir-Busr isnadiyle rivayet etmişlerdir. (Müslim, 98; Tirmizî, 1050). Bu yüzden isnada Sufyân'ın eklenmesi İbnu'l-Mubarek'ten sonra olmuş demektir.

İbn Hacerî'l-Askalânî'nin açıkladığına göre el-Mezîd fi Muttasili'l-esânîdin hükmü şöyledir:

İsnaddaki bu ziyade yüzünden hadise ta'n edebilmek için isnadda ziyade etmeyen sika ravi, ziyade eden ravinin üst tarafındaki raviden hadis işittiğini tasrih etmiş olması gerekir. Bu sika ravinin rivayeti şayet "an" gibi semaa delalet etmediği gibi inkıta ihtimaline yol açan bir lafızla olmuşsa, ziyadeyi ihtiva eden rivayet tercih edilir. (Tercid Mukaddimesi, 310, 311).

el-Hatîbu'l-Bağdâdî bu konuda **Temyîzu'l-Mezîd fi Muttasili'l-Esânîd** isimli bir kitap yazmıştır. (Takyîd, 290).

(1) Müslim, Cenâiz 33. bab (98); Neseî, Kible II: 2/53; krş. Müslim, aynı yer (97); Tirmizî, Cenâiz 57:3/358, 359; Ebu Dâvud, Cenâiz 77:3/554 r. 3229.

(2) Bir önceki notta gösterilen kaynakların hepsinin isnadlarında Sufyan mevcut değildir. Ebu İdris ismi ise Müslim'in ve Tirmizî'nin birer rivayetinde mevcuttur.

MİN BELÂYÂHU (من بلاياه) - "Belalarından

biri de (şudur)" manasına gelen bu cümlecik, bir rivayetin mevzu olduğunu gösteren karinelere işaret etmekte kullanılmıştır.

MİN...İLÂ (من ... الى) Bk. Lâ... ilâ.

MÎNE'S-SUNNE KEZÂ (من السنة كذا) - "Şu iş sünnettir" manasına bir tabir olup bir hadisin hükmen merfu olduğunu gösteren ifadelerdendir. Sahabilerden biri bir şeyden bahsederken, böyle bir ifade kullanmışsa, o bahsettiği şeyin hükmen Hz. Peygambere kadar ulaştığı manasına gelir. Bu da o şeyin onun bilgisi altında işlendiğini gösterir.

MİSLE HADİSİN KABLEHU METNUHÛ KEZÂ VE KEZÂ (مثل حديث قبله متنه كذا وكذا) - Bk. Mislehû.

MİSLEHÛ (مثله) - "Onun benzeri" anlamını veren bu lafız, muhaddisin bir hadisi bir isnadla sevkettikten sonra aynı hadisi ikinci isnadiyle vermek istediğinde metni aynen zikretmeyip ikinci isnadı verdiği yerde kullanılan tabirlerdendir. Böyle aynı hadisi iki isnadla verip ikincide metnini tekrar etmeden bu ifadeyle yetinen muhaddis bu ifadeyle "ikinci isnadın metni de öncekinin metninin benzeridir" demiş gibi olur.

Aynı yerde **mislehû sevâ'en** (ilk metnin tıpkı aynısı); **nahvehu** (ilk metnin tıpkısı) tabirleri de kullanılır.

Bazı muhaddisler bir metni sevkettikten sonra ikinci isnad ile aynı metni vermekte böyle bir tabir kullanmayı hoş görmezler. Nitekim Şu'be, "**fulân an fulân mislehû** demek yetmez" demiştir. Ayrıca aynı âlimin "ravinin **nahvehû** demesi şekdir" dediği de rivayet edilmiştir.

Bununla birlikte Sufyânu's-Sevrî'ye göre ravinin şeyhi eğer zabtı ve hıfzı tam, hadis lafızlarını birbirinden ayırmaya gücü

yeten; rivayetin sayısına dikkat ve itina gösteren bir de sika olarak tanınan biri ise böyle ikinci isnaddan sonra metni tekrarlamadan **nahvehu** gibi bir ifade kullanması caizdir. Değilse caiz olmaz.

Bu konuda üçüncü bir görüş daha vardır. Yahya b. Ma'in'e ait bu görüş göre ravinin şeyhi Sufyânu's-Sevrî'nin görüşündeki şartları haizse **mislehû** demesi caiz olursa da **nahvehu** demesi olmaz. el-Hâkimu'n-Nisabûrî de aynı kanaattedir. Ona göre **mislehu** ile **nahvehu** arasındaki farkı gözetmek muhaddise gerekli olan zabt ve itkanın bir nevidir. Her iki isnada ait metinlerin aynı lafızlarla olduğuna kesinlikle emin olmadıkça ona **mislehu** demek helal olmaz. Ancak metinler lafız yönünden aynı olmayıp da yalnız mana yönünden bir iseler o zaman **nahvehu** diyebilir.

el-Hatibu'l-Bağdâdi'ye göre ise bu görüş hadislerin manasıyla rivayet edilmesini caiz görmeyenler nazarında bir ayırım mahiyetindedir. Manen rivayeti caiz görenler iki kelime arasında fark gözetmezler. Hadiscilerden hayli kimseler böyle iki isnadla aynı hadisi rivayet etmek istediklerinde ikinci isnadı zikrettikten sonra "**misle hadisın kablehu metnuhû kezâ ve kezâ** yani, daha önceki hadis gibi, metni şudur" diyerek hadis metnini sevketmişlerdir. **Nahvehu** lafzında da böyle yapmışlardır. Onun benimsediği görüş de budur. (Tecrid Mukaddimesi, 272,3).

MİSLEHÛ SEVÂ'EN (مثله سواء) - Bk. Mislehû.

MU'ADDİL (المعدل) - Sözlükte hakimın hak üzerine doğruca hükmetmesi, şahidi tezkiye etmek, terazi kefelerini aynı düzeyde tutmak, eğri bir nesneyi doğrultmak manalarına ta'dilin ismi failidir ve doğruluğuna hükmeden, adaletli olduğunu haber veren kimse demektir.

Umumi manada şahısları tezkiye eden

kimse manasına kullanılan mu'adil, Hadis Usulünde ravinin adaletli olduğuna hükmeden âlime denir.

Muhtelif vesilelerle söz konusu edildiği gibi gerek az hadis rivayet ettiği, gerek kendisinden bir veya iki kişiden fazla hadis rivayet eden olmadığı, gerekse kimliği, dolayısıyla güvenilir olup olmadığı bilinmeyen ravilerin rivayetlerine itimat edilebilmesi için onların adalet durumunun ortaya konulması gerekir. Ta ki rivayet ettiği hadise güvenilebilsin; herhangi bir dini meselede o hadisla amel edilebilsin. Şu hale göre ravinin hadisine makbul gözüyle bakılabilmesi her şeyden önce onun adaletli oluşuna bağlıdır. İşte ravinin adalet sahibi olduğuna hükmeden âlime mu'adil denilmiştir.

Mu'addilin sözüne güvenilir olması şarttır. Ayrıca duygularına kapılarak hareket eden bir kimse olmaması aranır. Aksi halde ravinin adaletli olduğunu söylemesi bir kıymet ifade etmez.

Bir ravinin adalet vasfına sahip olduğunu kabul edebilmek için o ravinin adaletine hükmeden muaddillerin sayısı hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bazı Fıkıh alimleri, hadis rivayet eden muhaddis ile kulların hukuku ile ilgili meselelerde şahitlik eden şahit arasında hiç bir fark olmadığını ileri sürerek, gerek muhaddisin, gerekse şahidin en az iki mu'adil tarafından ta'dil edilmesini şart koşmuşlardır. Bunlara göre ikiden az mu'addilin ta'dil etmesiyle adalet sabit olmaz. Bununla beraber alimlerin çoğu şahidin en az iki mu'adil tarafından ta'dil edilmesini kabul etmişlerse de ravi için bir mu'addili yeterli görmüşlerdir. Bazılarına göre ise muhaddis ve şahidin her ikisinin de ta'dilinde tezkiesi makbul bir mu'adil yeterlidir. (Hadis İstılahları, 235).

Mu'addilin kadın veya köle olması halinde de durum aynıdır. Adaletli bir kadının veya kölenin haberi makbul sayıldığına göre, hadis rivayet eden muhaddisin bir kadın veya köle tarafından ta'dil edilmesinin de makbul olması gerekir. Bununla birlikte Medine fakihlerinin

çoğu kadını mu'addil olarak kabul etmedikleri gibi ikiden az erkeğin ta'dilinin de yeterli görmemişlerdir. (Kifāye, 143). Alimler, mu'addilin bir muhaddisin adaletine hükmederken kullandığı lafızlar ve bu lafızlarla adaletinın hasıl olup olmaması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. el-Hatib'in müstakil bir bölüm halinde verdiği bilgilere bakılırsa bazı âlimlere göre bu konuda mu'addilin "Bu kimsenin benim lehime ve aleyhime şahitliği makbuldür" demesi geçerlidir. Diğer bazı âlimler ta'dil için mu'addilin "Adildir, razı olunur" bazıları ise "adaletlidir, makbuldür" demesinin makbul olduğu görüşündedirler. Bazı âlimler ise kişinin adaletine hükmedilebilmesi için hakkında mu'addilin "adaletlidir, makbuldür" demesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu konuda mu'addilin "şehadeti makbuldür" demesinin ta'dil için yeterli olacağı görüşünde olanlar da vardır. Bazı Irak âlimleri ise muaddilin "Onu yalnız hayırlı olarak biliyorum" demesinin ta'dil manasına geldiği görüşündedirler. (Kifāye, 145).

Hadis alimlerine gelince onlar bir şahsın adaletine hükmetmek için mu'addilin "bu adaletlidir" demesini kâfi görmüşler; aynı zamanda şahitliğinin kabul edilmesine mani bir hali bulunmadığını ortaya koyacak bir tabirin eklenmesini ileri sürmüşlerdir; zira olur ki bir kimse adil ve fısktan uzak olsa bile gaflet, zayıflık çok yanılma, şahitlik ettiği konu hakkında bilgisinin az olması yüzünden şahitliği makbul eddedilmez. Bu halleri emanetine gölge düşürmese de şahitliğini kabule mani olur. Nitekim rivayete göre Hz. Ömer sahâbi Abdurrahman b. Avfa böyle demiştir. "Sen bize göre adil bir kimsesin. Hz. Peygamber'den (bu kontuya dair) ne işittin? (Kifāye, 146).

Hız. Peygamber (s.a.s) Abdurrahman b. Avf ile Hz. Ömer'e ikta yoluyla bir arsa vermiş. ez-Zubeyr b. Avvâm Hz. Ömer'in çocuklarına giderek onun hissesini satın almış; sonra da Hz. Osman'a giderek söz konusu araziye Hz. Ömer'in evlatlarından satın aldığını, oysa Abdurrahman b.

Avf'ın bu arazinin Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından kendisine verildiğini iddia ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Osman Abdurrahman b. Avf'ı tezkiye ederek onun Hz. Ömer lehine ve aleyhine şahadetinin caiz olduğunu ifade etmiştir. (Müsned, 1/192).

Her iki misal de göstermiştir ki iki Raşid halife bir şahsın adaletli olmasını rivayetin kabulü için yeterli görmemişlerdir. Şu hale göre rivayet ilminin inceliklerine göre mu'addilin bir ravinin ta'diline dair söyledikleri yeterli görülemez. Rivayete mani halleri olup olmadığının ayrıca araştırılması gerekir.

MU'ALLAK (المعلق) - Sözlükte bir nesneyi bir nesneye geçirip asmak, ne kabul ne reddedip bir işi askıda bırakmak, kapıyı kapamak manalarına gelen **ta'lik** dan ismi mef'uldür. Hadis ıstılahı olarak isnadının baş tarafından bir veya peşpeşe birkaç ravinin ismi söylenmeden, söylenmeyen sonucu kişinin üst tarafındaki kişiden (ta'lik yoluyla) rivayet edilen hadise denir. (Ulûm, 20).

Muallakın en meşhur tarifi budur. Bununla birlikte bazı hadis alimlerine göre isnadın tamamını hazfederek **Kale Resûlullah** (s.a.s) **kalebnu Abbâs, Kale Atâ** gibi lafızlarla sevk edilen hadisler de mu'allaktır. (Ulûm, 20).

İbnu's-Salâh mu'allak isminin **kale, fe'ale, emera, nehâ, zekera, hakâ** gibi kesinlik ifade eden cezm sigasıyla rivayet edilen hadisler için kullanıldığını, buna karşılık **yurvâ, yukalû, yuzkeru, yuhkâ** gibi temriz sigaları ile rivayet edilen hadisler ile isnadının ortasından ve baş tarafından birkaç ravisinin ismi düşen rivayetler için kullanıldığını rastlamadığını söyler. (Ulûm, 63). Şu da var ki, bazı müteahhir âlimler, söz gelişi el-Mizî , Buhârî sahihindeki bu kabi rivayetlerin de muallak olduğunu söylemiştir. (Tedrib, 1/221).

İbn Hacer'e göre mu'allak isnadın başından ravisi düşmüş olan haberdur.

Düşen ravi sayısı bir olsun, birden fazla olsun, farketmez. Bu bakımdan mu'allakla **mu'dal** arasında bir yünden umum-husus ilişkisi vardır. Bu fark mu'dalde isnaddan iki veya daha fazla ravinin düşerek muallakın bazı şekilleriyle birleşmesi, mu'allakta ise, musannfın tasarrufu olarak isnadın başından ravilerin düşmesi ve bu şekilde mu'dalden ayrılması yönündendir.

Mu'allak'ın çeşitli şekillerinden biri, bütün isnadın hazfedilerek meselâ, "Hz. Peygamber şöyle buyurdu" denilmesidir. Bir diğer şekli, sahâbi müstesna diğerlerinin, yahut sahâbi ve tabii müstesna diğer ravilerin hazfedilmesidir. Yahutta hadisi rivayet eden kimsenin hazfedilerek rivayetin onun üstündeki kimseye izafe edilmesidir. Eğer hazfedilen ravinin üstündeki kimse bu musannfın da şeyhi ise buna mu'allak denilip denilmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Fakat burada mühim olan, meselenin açılığa kavuşturulmasıdır. Şöyle ki, şeyhin hazfeden musannfın müdellis olduğu hadis imamlarından birinin delilli ifadesiyle veya araştırma sonucu anlaşılabilecek olursa ona göre hükmü verilir. Yani hadise mu'allak değil, müdelles denir. Eğer müdellis değilse rivayeti mu'allaktır. (Nuhbe Tercümesi, 52).

Şu hale göre mu'allak, merfû, mevkûf veya maktû olsun baş tarafından bir veya birkaç ravi veya bütün isnad hazfedilerek kesinlik bildiren cezm sigalarıyla rivayet edilen hadislerle denilmektedir. Verilen misaller mu'allakın bu tarifine uygun düşecek şekildedir. Önce merfû muallak misali görelim.

قال ابن عباس : طاف النبي صلى الله عليه وسلم على
بغير

"İbn Abbas dedi ki "Hz. Peygamber (s.a.s) bir deve üzerinde Kâbe'yi tavaf etti. (Buhârî, 1/119). Mevkuf mu'allaka misal:

رحل جابر بن عبد الله مسيرة شهر الى عبد الله بن أنس

في حديث واحد

"Cabir b. Abdillâh bir tek hadis için Ab-

dullah b. Uneys'in yanına gitmek üzere bir aylık mesafeye yolculuk yaptı." (Buhâri, 1/27).

Maktu mu'allak'a ise şu hadis misal verilebilir:

وقال مجاهد : لا يتعلم العلم مستحى ولا مستكبر

Mücahid dedi ki "(Soru sormaktan) utananlar ile kibirliler asla ilim öğrenemezler." (Buhâri, 1/41).

İster Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait **merfû**, ister sahâbiye ait mevkuf, isterse tabiîye ait **maktû** olsun, mu'allak'ın hadisler arasında özel bir yeri vardır. Kaynaklarımızda hadisleri ilk defa isnadını kısmen veya tamamen hazfederek mu'allak olarak nakleden hadis âliminin kim olduğuna dair açık bir malumata rastlanmaz. Ne var ki mu'allak hadislere musannef eserler içinde en çok **Sahih-i Buhârî**'de rastlanır. Buhârîdeki mu'allak hadisler 1340 kadar olup daha çok **unvan** da denilen bab başlıkları ile birlikte dir. Bunlar iki kısımdır. Bir kısmı başka yerde mevsûl olarak verdikleridir. Buhârî böyle mu'allakları kaide olarak hadisın mahreci (çıkış yeri) dar; metni de birkaç hükmü birden ihtiva ettiği takdirde tekdardan kaçınmak üzere isnadında tasarruf ederek vermiştir. Diğer kısım ise başka yerde mevsûl olarak vermeyip mu'allak olarak kalanlardır. (Hedy, 14).

Buhârî'nin mu'allak olarak verdiği hadisler isnad üzerinde titizlik gösteren âlimlerin tenkidlerine hedef olmuştur. Bununla birlikte sahihin mühim bir özelliğini teşkil eden mu'allak hadisleri müdafaa edenler de vardır. İbn Haceri'l-Askalânî bunlardandır. Bu konuda **Ta'liku't-Talik** isimli müstakıl bir eser yazmış, bu eserinde Buhârî mu'allaklarını mevsul olarak rivayet edenleri birer birer göstermiş; ayrıca Buhârî şerhi mukaddimesinde vermiştir. (Hedy, 17-71).

Mu'allak hadisın hükmüne gelince, İbnu's-Salâh'a göre eğer hadisi ta'lik eden şahıs sahabiden başkası ise muallak ola-

rak verdiği hadisın sıhhat hükmü diğer sıhhat şartları ile birlikte kendisiyle sahâbi arasındaki isnadın ittisalına bağlıdır. Şayet temriz sigasıyla ta'lik edilen bir hadis ise sıhhatine hükmedilemez; zira böyle lafızlar aynı zamanda zayıf hadisleri irad ederken de kullanılır. Bununla birlikte mu'allak hadisi sahihlerde irad edilmesi aslının sıhhatini gösterir. (Ulûm, 21)

İsnadı bilinen ve kabul şartlarını haiz olarak hadisçiler arasında maruf olan mu'allak bir hadisın sahih veya hasen hükmünü taşıması tabiidir. Ancak, isnadın başından bir ve daha fazla ravinin hazfedilmesi, çok defa muellifin tasarrufundan olduğu cihetle, hazfolunan ravilerin bilinmemesi veya onları hazfeden kimsenin "hazfettiğim ravilerin hepsi de sıkâttandır" demesi halinde, mu'allak hadis, zayıf hükmündedir; zira müellifin hazfettiği ravileri ta'dili mübhemdir ve hadis hakkında sıhhat hükmünü vermek için yeterli değildir. (Hadis İstılahları, 238). O hale göre mu'allak hadisle istidlal etmek isteyen müdekkik alimin hüccet olmaya elverişli olup olmadığını anlamak için ravilerine ve senedine bakması gerekir. (Kavâ'id, 124).

MU'ALLEL (الملل) - Tef'il vezninde bir kimseyi bir nesne ile avutup eğlendirmek; illetini açığa çıkarmak manasında ta'lilden ism-i mefuldür. Hadis ıstılahı olarak dış görünüşü itibarıyla sahih olmakla birlikte aslında gizli ve kadîh bir illete sahip olan hadislere denir.

Bazı hadisler vardır ki ilk bakışta sıhhat şartlarına uygun görünür. Fakat hadis illetlerine iyi bilen bir âlimin araştırması sonucu bu hadisın dışardan farkedilmeyen ve sıhhatini yok edecek nitelikte bir gizli kusuru olduğu açığa çıkar. Bu gizli kusura illet, böyle gizli kusur taşıdığı bir âlimin tetkiki ile anlaşılan hadise ise **mu'allel** adı verilir.

Mu'allel yerine Buhârî, Tirmizî, el-Hâkim ve ed-Dârekutni gibi meşhur hadis

âlimlerinin bulunduğu bir grup aynı ma-nada ma'lul terimini kullanmışlardır. (Bk. Ma'lûl). Şuna işaret etmek yerinde olur ki, ma'lûl yerine mu'allel istilahını tercih edenler, esas itibariyle, rubai mezid bir fil oln e'lle kelimesinin ism-i mefulûnün kıyasen ma'lul değil; mu'all geleceğini, oysa lûgat yönünden illetli hadislere en iyi ifade eden terimin aynı kökten tefil babında ismi meful olan mu'allel olduğunu hesaba katmış ol-malıdırlar. (Tedrîb, 1/251).

İlet bahsinde de söz konusu edildiği gibi hadis illetleri hadis ilminin en çetin ve ince konularından biridir. Dolayısıyla mu'allel hadisler konusu, Hadis Usulünün en önemli ve zor konularından birini teşkil eder. Hadis illetlerini ancak Allah'ın parlak bir zeka, güçlü bir hafıza, ravilerin dereceleri hakkında tam bir bilgi, isnad ve metinlerdeki kusurları seze-bilecek kuvvetli bir meleke bahşettiği âlimler farkedebilirler. (Nuhbe Tercümesi, 60). Bu bakımdan hadis âlimleri arasında çok az kimse mu'allel bahsindeki bilgi-siyle şöhet kazanabilmiştir. Ali İbnu'l-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ya'kub b. Ebî Şeybe, Ebu Hâtim er-Râzî, Ebu Zûr'atî'r-Râzî ve ed-Dârekutni mu'allel hadisler konusunda isim yapmış sayılı âlimlerden birkaçıdır.

İlet başlığı altında söz konusu edildiği gibi hadisin sıhhatini zedeleyen illet, daha çok hadisin isnadında; bazen met-ninde bulunur. İsnadda olan illet, bazen isnad ve metnin sıhhatini ikisini birden kadh edebilir. (Ulum, 82).

Buna göre bir mu'allel hadis daha çok isnad, bazen de metni yönünden mu'allel olur.

Hadisin sıhhatini yok ederek onu mu'allel hadis haline getiren illetlerin bir çok çeşidi vardır. el-Hâkimu'n-Nisâbüri bunlardan on tanesine yer vermiş ve her-birinin misallerini vermiştir. "İlet" başlığı altında bunlar hakkında yeterli bilgi ve-rilmiştir. Bu bakımdan burada ayrıca tekrar edilmesine lüzum yoktur.

Burada yeri gelmişken işaret etmek gere-kir ki bazı muhaddisler kadih olmayan bir sebebe de illet derler. Meselâ Tirmizî, **neshe** illet demiştir. (Ulûm, 84). Söz gelişi sika ve dâbit bir ravinin müsned olarak rivayet ettiği hadisi irsal ederek rivayet etmesi bu kabildendir ve hadisin sıhhatine mani teşkil etmez böyle rivayet edilen hadise bazıları ma'lul sahih ta-bir ederler. Misal vermek gerekirse, İmam Mâlik şöyle bir hadis rivayet eder:

عن مالك أنه بلغه أن أبا هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : للمملوك طعامه وكسوته بالمعروف ولا يكلف من العمل إلا ما يطيق .

"Malik'den rivayet edilmiştir. Ona Ebu Hureyre'nin "Hz. Peygamber şunları bu-yurdu" dediği ulaşmıştır: "Yiyeceği, adet üzere giyeceği köle için (sahibi üzerinde) bir haktır. Köleye gücü yeteceği işlerden başkası teklif edilmez." (Muvatta, 695).

Dikkat edilirse hadis, "ennehu belağahu" lafızlarıyla rivayet edilmiştir. Bu duruma göre İmam Mâlik ile Ebu Hureyre arasında en az iki ravi düşmüştür. Do-layısıyla mu'daldır. Oysa aynı hadisi Müslim mevsûl olarak Mâlik'in isimlerini zikretmediği ravilere tekabül eden Bu-keyr İbnu'l-Eşecc-Aclân, Ebu Hureyre is-nadiyle rivayet etmiştir. (Buhari, 5/94). Aynı isnadla Ahmed b. Hanbel de nakletmiştir (1). Şu da var ki bu hadis, hangi tarikdan illetli ise sadece o tarikdan mu'alleldir. O tarikın illetli olması sahih tarikları etkilemez. Şu halde İmam Mâlik'in o rivayeti her ne kadar isnadından ravi düşmesi sebebiyle illetli ise de başka muhaddisler tarafından sahih olarak rivayet edil-diğinden o illeti kadih illet olmaktan çıkarmıştır.

Hüküm itibariyle mu'allel hadis, illet sıhhatini giderdiği için zayıf addedilir.

(1) Müsned, 2/342. aynı hadis müsnedde bir de, Muhammed b. Aclân-babası Ebu Hureyre isna-diyle de yer eder. (2/247).

MU'ALLİL (الملل) - Tefil vezninde ta'lilden ismi fail olan mu'allil, hadislerin

illetlerini açığa çıkaran illel alimi manasına kullanılan bir tabirdir.

MU'AN'AN (المانع) - An'ane rubai mücerred fiilinden alınma ismi mef'ul olan mu'an'an, ravinin isnadında hangi yolla almış olduğunu belirtecek lafızlar kullanmadan "an fülânin" diyerek rivayet ettiği hadislerle denir.

Ravi bazan hadisini rivayet ettiği isnadında semâa veya diğer hadis rivayet metodlarından biriyle rivayete delâlet eden **semi'tu**, **haddesenâ**, **ahberanâ** yahutta benzeri eda lafızlarından birini kullanmaz. Yerine sadece "an" lafzını kullanır. İsnadda "an" lafzı kullanarak rivayete **an'ane**; böyle rivayette bulunan raviye **mu'an'in** denir.

An'ane ravi ile şeyhi arasında mülakata delalet etmez. Şeyhinden "an fülân" diyerek rivayette bulunan ravi gerçekte onu görmemiş ve hadisi ondan almamış olabilir. Bu durumda isnadı munkatı olabileceği gibi tedlis yapmış da olabilir. Her iki halde de hadisi sahih addedilmez. Bu itibarla mu'an'an hadisin muttasıl sayılabilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki "an" lafzı ile rivayette bulunan ravinin adaletli dolayısıyla sika olmasıdır. İkincisi ravinin tedlis yapan yani mülaki olmadığı şeyhlerden hadis rivayet eden biri (mudellis) olmaması, üçüncüsü ise hadis aldığı şeyhe mülaki olduğunun bilinmesidir. Bu şart üzerinde belli başlı iki görüş vardır. Birisi Buhârî'ye, diğeri Müslim'e aittir. Buhârî'nin görüşüne göre "an" lafzıyla hadis nakleden raviler arasında mülakatın sübutu şarttır. İbn Hacer, Buhârî'nin şartı da denilen bu şartın münakaşasını şöyle yapmıştır:

"Buhari'nin ittisal yönünden üstünlüğü, ravinin hadis rivayet ettiği kimseyle bir defa da olsa mülakatının sabit olmasını şart koşması dolayısıyledir. Halbuki Müslim sadece mu'asaratla, yani ravi ile şeyhinin aynı asırda yaşamış olmalarıyla yetinmiş, aynı zamanda Buhârî'nin, or-

taya koyduğu mülakat şartı dolayısıyla an'aneyi kabul etmemesi lazım geldiğini ileri sürmüştür. Halbuki Müslim'in bu hususta Buhârî'yi ilzam etmesine gerek yoktur. Çünkü ravinin bir defa şeyhine kavuştuğu sabit olunca, naklettiği hadisi ondan işitmemiş olması ihtimali geçerli değildir. Aksi halde onun müdellis olması gerekir ki, üzerinde durduğumuz mesele, müdellisin dışında olup sahih hadis ravileriyle ilgilidir. (Nuhbe Tercümesi, 37).

Mu'an'an hadisin muttasıl sayılabilmesi için Müslim'in ileri sunduğu şarta gelince "an" lafzı ile rivayette bulunan sika ravinin şeyhi ile muasır olması, bir diğer ifadeyle aynı asırda yaşamış olmasıdır. "Sika olan bir ravi kendisi gibi sika olan bir diğer raviden hadis rivayet ettiğinde her ikisinin aynı asırda yaşamış olmalarından dolayı birinin ötekine kavuşup ondan hadis işitmesi caiz ve mümkün olduğundan, buluştukları ve konuştuklarına dair bir haber varid olmasa bile ravinin rivayette bulunduğu şeyhe mülaki olmadığını ve ondan hiçbir hadis işitmediğini açıkça gösteren bir delâlet olması hariç-rivayet sabittir. Böyle rivayet edilen (Mu'an'an hadisin) hüccet olacağı ise açıktır" (Müslim, Muk. 6. bab) sözleri bunu açıklamıştır.

Mu'an'an hadislerin muttasıl hükmünde olabilmesi için ileri sürülen ravi ile şeyhinin birbirlerine mülaki olmaları şartını aralarındaki sohbetin uzun olmasına bağlayanlar da vardır. Ne var ki bunlar gereksiz şiddet taraftarlarıdır. Öyle olduğundan bunlar, mu'an'an hadisin munkatı olduğunu ileri sürerek reddedilmesi gerektiğine kail olmuşlardır.

Kısacası isnadında şeyhinden rivayette delalet eden lafızlar ile buna kesinlikle delalet etmeyen "an" lafzını kullanarak hadis rivayet eden ravi adalet sahibi sika bir ravi ise, tedlis yapmakla tanınan biri değilse Buhârî'nin şartına uygun olarak rivayette bulunduğu şeyhi ile görüşmüş ve ondan hadis rivayet etmişse, yahut da Müslim'in şartına uy-

gun olarak şeyhi ile aynı asırda yaşamışsa, aksini gösteren açık bir delil olmadığı sürece, rivayeti muttasıl hükmünde addedilir. Değilse, münkatı, mürsel, müdelles çeşitlerinden birine girer. Mesela,

حدثنا محمد بن رافع ، حدثنا ابن ابى قُدَيْك ، أخبرنا
ضحاک ، عن نافع ، عن عبد الله بن عمر ، عن النبي
صلى الله عليه وسلم قال: لا يحل لامرأة تؤمن بالله
واليوم الآخر تسافرُ مسيرةً ثلاث ليالٍ إلا ومعها ذو محرِّمٍ
"... Dahhâk Nâfi'den; Nâfi, Abdullah b. Ömer'den; Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet etmişlerdir. Allah Resulu şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadına yanında mahremi olmadan üç günlük bir yere yolculuk yapması helal olmaz." (Müslim, hac, 74. bâb).

Dikkat edilirse hadisin isnadının baş tarafında an'ane vardır. Bu yüzden mu'an'an sayılır. Fakat Dahhâk ve Nâfi, her ikisi de adaletlidirler. Tedlis yapmakla bilinen kimseler arasında yer almazlar. Abdullah b. Ömer de sahabî olarak adalet sahibi biridir. Ayrıca Dahhâk'ın Nâfi'den, Nâfi'nin Abdullah İbn Ömer'den; Abdullah b. Ömer'in ise Hz. Peygamber (s.a.s) 'den hadis rivayet ettikleri bilinmektedir. Şu hale göre bu isnaddaki an'ane muttasıl hükmündedir. Haliyle o isnadla rivayet edildiğinden mu'an'an addedilen hadis de muttasıl hükmüne girmiştir.

MU'AN'İN (المعلن) - Bk. An.

MU'ÂSARAT (المعاصرة) - Bir işin iki veya daha çok kişilerce karşılıklı işlendiğini ifade eden mufâ'ale babından masdar olan mu'asarat, aynı asırda yaşama, çağdaş olma manasına gelir.

Hadis usulünde umumiyetle birbirlerinden hadis rivayet etsinler veya etmesinler aynı asırda yaşamış olan raviler için kullanılır. Özel olarak ise, an lafzı ile rivayet edilen hadislerin muttasıl addedilebilme-

si için Müslim tarafından konulmuş bir şarttır. Ona göre sika olan bir ravi, kendisi gibi sika olan bir raviden an lafzı ile hadis rivayet etmişse bakılır. Şayet ikisi bir asırda yaşamışlarsa birinin ötekine mülaki olup ondan hadis işitmesi mümkündür. İkisinin bir araya gelip konuştuklarına dair herhangi bir haber varid olmasa bile bu halde rivayet sabittir. Böyle rivayet edilen hadislerle ihticac zaruri olur. Ancak burada ravinin kendisinden rivayette bulunduğu şeyhine mülaki olmadığına, yahutta ondan hiç bir hadis işitmediğine delâlet eden açık bir delil varsa bu müstesnadır. (Müslim, Muk. 6. bab). Şu hale göre aksini gösteren açık bir delil olmadığı sürece muasarat mülakata hamledilir.

Bununla birlikte muasarat birbirlerinden hadis rivayet eden ravilerin görüşmüş olduklarına mutlak olarak delâlet etmez. Nitekim, muasırı olduğu halde hiç görüşmediği şeyhten rivayette bulunanlar, çağdaşı olduğu, hadis rivayet ettiği şeyhten işitmediği hadis rivayet edenler vardır. Bu bakımdan biri diğerinden hadis rivayet eden talib ile şeyhin aynı asırda yaşamış olmaları aralarında mülakatın olduğunu kesinlikle göstermez. Fi'l-vaki muhadramlar da Hz. Peygamber zamanından yaşamışlardır. Ancak ondan doğrudan rivayetleri yoktur.

Diğer taraftan bir ravinin aynı asırda yaşadığı, ancak görüşmediği veya görüştüğü halde hadis rivayet etmediği şeyhten doğrudan rivayet ettiği hadise müdelles denir. Bunun yanı sıra aynı asırda yaşadığı ancak aralarında mülakat olduğu bilinmeyen şeyhten rivayeti ise bazılarına göre mürsel'i hafidir. Her iki zayıf hadis çeşidi de rivayetin sıhhati için mu'asaratın yeterli olduğunun kabul edilmesi sonucu meydana gelen aksaklığı aksettirecek misallerdir. Şu halde bir ravinin, aralarında mu'asarat bulunan şeyhten doğrudan rivayeti hiç bir şekilde semaa hamledilemez.

MUBHEM - (المبهم) - Sözlükte bir işin muğlak ve şüpheli olması, bir kimsenin bir işten alıkonulması, kapının kapatılması gibi manalara gelen **İbhâm**dan ismi meful olan mübhem, Hadis Usulü ilminde bir ravinin isnadında, ismiyle ve meşhur künyesiyle değil ibham ederek andığı şeyhine denir. Ravisi böyle ibham edilerek zikredilen hadise denildiği de olur. Mubhemin çoğulu **mubhemât** gelir.

"İbham" maddesi altında da açıklandığı gibi ravi bazan hadis rivayet ettiği şeyhini ismiyle anmayıp mübhem bırakır. İbhâmın belli bir tabiri olmamakla birlikte **"ahberanî ba'duhum; ahberanî şeyhun, ahberanî raculun; haddesenâ sahibun lenâ; huddistu an fulânin, ahberanî ba'duhum ahberanî (haddesenî) es-Sikatu, ani's-sikati, haddesini men lâ ettehumu, an raculin"** ve benzeri lafızlar ravinin mübhem olarak zikrinde en çok kullanılan lafızlardır.

Mübhem ravinin ismi, hadisin ismi söylenen başka isnadla rivayet edildiği öteki tariklardan çıkarılır. Söz gelişi İmam Şâfiinin ani's-Sika ani'z-Zuhrî diyerek mübhem bıraktığı şahıs Sufyan b. Uyeynedir. Haddesenî men lâ ettehimu diyerek mübhem zikrettiği şeyh ise fıkıhta talebesi olan Ahmed b. Hanbel'dir. Bu isimler şeyhin mübhem bırakıldığı isnadlarla rivayet edilen hadislerin başka tariktan nakledilen şekillerinden anlaşılmıştır.

Mubhem ravinin ismi ma'lum olduktan sonra hadis, hangi sınıfa mal edilmesi gerekirse o sınıfa dahil edilir.

Ravisi mübhem olduğu için mübhem ad-edilen hadis, ibham edilen ravisinin ismi ve adalet durumu belli olmadıkça kabul edilmez; zira bir hadisin kabul edilebilmesi için önce ravilerinin adaletli olmaları şarttır. Eğer mübhem ravinin ismi belli olmazsa, adalet durumu da belli değil demektir; zira ismi bilinmeyen ravinin adaletine hükmedilemez. Adale-tine hükmedilmemeyen ravinin hadisine ise makbul gözüyle bakılamaz. Hatta sika bir ravinin "ahberani's-Sika" gibi bir

lafızla ta'dil ettiği mübhem ravinin riva-yeti -ki böyle ravilere **mübhemu't-ta'dil** denir- sahih olan görüşe göre kabul edilmez. Bunun sebebi, sikanın adaletine kail olduğu mübhem ravinin başka kim-selerce mecruh kabul edilmiş olma ihtimalidir.

Bir diğer görüşe göre sika bir ravinin "ahberani's-sika" diyerek mübhem olarak zikrettiği ravinin hadisi kabul edilir; zira ravide asıl olan adalettir. Cerh ise beraeti zimmet aslına aykırıdır. Üçüncü bir görüşe göre şeyhini böyle mübhem bırakan ravi İmam Mâlik, İmam Şâfi gibi sika raviyi sika olmayandan hakkıyla ayırt edecek yeteneğe sahip bir müctehid ise adaletine hükmetmekle birlikte mübhem bıraktığı ravinin hadisi sadece kendi mezhebine uyanlarca makbuldür. Lakin bu görüş hadis alimleri ile ilgili bir konu değildir. (Tecrid Mukaddimesi, 320-22).

Mübhem konusu esas itibarıyla ravinin senesinde şeyhini ibham etmesiyle ilgili bir konu olmakla birlikte bazen hadisin metninde de söz konusu olur. Nitekim metninde "racul, imre'e" gibi mübhem bırakılarak zikredilen şahısların bulunduğu pek çok hadis vardır. Bunların metni içinde mübhem bırakılmaları hadisin sıhhati ile ilgili olmayıp tamamen sahâbeden rivayet edilen şekliyle alakadardır. Doğrudan doğruya hadisin sıhhatine tesir etmese de İslâm âlimleri metinlerde geçen bu mübhem şahısların kim olduklarını açıklamışlardır. Aynı zamanda yukarıda zikredilen mübhem ismi hadisin başka tariklarından gelen şeklinden çıkarılabileceği meselesine de misal olabilecek bir kaç hadisle bu konuya son verelim.

عن انس رضى الله عنه قال : بينما نحن جلوسٌ مع النبي صلى الله عليه وسلم في المسجد دخل رجل على جمل فاناخه في المسجد ...

"Enes b. Malik den rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: "Bir gün mescid de Hz. Peygamberin (s.a.s) maiyetinde oturuyorduk. Derken mescidin avlusuna deve üstünde bir adam geldi. Devesini

mescid içinde iştirak." (Tecdrid, 1/69).

Kabilesinde müslüman olan, İslâm esaslarını öğrenmek üzere devesine bindiği gibi Medine'ye ta mescidin içine kadar gelen bu adam Dimâm b. Sa'lebedir.

عن عمرو بن أوس، عن رجل من بني عامر أنه قال: يا رسول الله إن أبا شيخ كبير لا يستطيع الحج ولا العمرة ولا الظعن. قال أحجج عن أبيك واعتمر.

"... Benu Âmir'den bir adamdan rivayet edildiğine göre (Hz. Peygambere gelerek) Ya Resulallah demiştir; babam ihtiyarın biri. Ne Hacca ne umreye ne de yola dayanabilir (ne yapayım?) Hz. Peygamber "Babanın yerine sen haccet, umre yap buyurdu." (Ebu Dâvud, 2/402)

Ebu Davud'un metninde "an Raculin min Benî Âmir" denilerek mübhem bırakılmış olan bu şahıs Tirmizî, Nesei ve İbn Mâce rivayetlerin de açıklandığı üzere Ebu Rezîn el-Ukaylidir. ⁽¹⁾

عن عبد الله بن بريدة عن أبيه قال : جاءت امرأة الى النبي صلى الله عليه وسلم فقالت : ان امي ماتت ولم تحج أفأحج عنها ؟ قال نعم حجى عنها.

"... Abdullah b. Burayde babası Burayde'den rivayet eder. Burayde demiştir ki "Hz. Peygamberin yanına bir kadın geldi ve "Anam haccedemedi öldü. Onun adına ben haccedebilir miyim?" diye sordu. Hz. Peygamber "evet cevabını verdi; Ananın adına haccedebilirsin" (Tirmizî, 3/260). Bu hadisteki "İmre'e" denilerek mübhem bırakılan kadının kim olduğuna dair muhtelif rivayetler vardır.

Daha çok isnadında bazan da metninde mübhem bırakılarak rivayet edilen hadisleri ele alarak mübhem ravilerin kimler olduklarını izah eden müstakil kitaplar vardır. Bu kitaplara **mubhemât** denir. Mubhemât kitaplarının en mühimleri şunlardır:

1. Kitabu'l-Gavâmiz ve'l-Mubhemât: Abdulğani b. Sa'îd b. Ali el-Ezdi'nin bu eseri, konusunda ilk ve en mühim olanıdır. Daha sonraki aynı konudaki çalışmalara esas teşkil etmiştir.

2. el-Esmâ'u'l-Mubheme: Ahmed b. Ali (el-Hatibu'l-Bağdâdi)'nin bu eserinde 171 hadis zikredilmiş, bunun yanı sıra mübhem şahısların isimleri alfabetik sıraya göre tertib edilmiştir. buna rağmen kitaptan faydalanmak oldukça zordur; zira hadisteki mübhem şahsın kim olduğunu bilen zaten onu öğrenmek üzere kitaba baş vurmasına ihtiyaç kalmaz. Bilmeyen kimse de yerini bulamaz. (Mustatrafe, 91).

el-Hatibin bu kitabını en-Nevevî merhum kısaltmak, tertibe koymak ve bazı faydalı bilgiler eklemek suretiyle kullanışlı hale getirmiştir.

3. Kitabu'l-Gavâmiz ve'l-Mubhemât: Halef b. Abdilmelik (İbn Beşkuvâl). İbn Beşkuvâl'in bu kitabı, konusunda en mühim ve en nefis olanıdır. es-Suyûtî'nin kaydettiğine bakılırsa 321 hadisi bir araya getirmiş ve bu hadislerin sened veya metinlerinde mübhem olarak zikredilen kimselerin isimlerini açıklamıştır. Bununla birlikte tertibsiz olduğundan kitaptan faydalanmak zordur. (Tecdrib, 2/342). Bu eseri İbn Mulekkın kısaltmıştır.

4. el-İşârât ilâ beyânî'l-Mubhemât: Yahya b. Şeref en-nevevî. en-Nevevî Merhum bu eserini el-Hatibu'l-Bağdâdi'nin kitabını kısaltmak, tertibe koymak, bazı ilaveler ve faydalı bilgiler eklemek suretiyle meydana getirmiştir. Kitapda mübhem ravinin ismini bulmak kolaydır. Ne var ki bazen hadiste geçen bazı mübhem şahısların bu arada sahabilerin isimlerini kaydetmediği ve çok eksikliği bulunduğundan istifade güçleşmektedir.

5. el-Mustefâd min Mubhemâtî'l-Metnî ve'l-İsnad: Veliyyuddin Ahmed b. Abdirrahman el-İrâki. el-Hatibu'l-Bağdâdi, İbn Beşkuvâl ve en-Nevevî'nin kitaplarını birleştirip eklemeler yaparak meydana getirdiği bu kitabı fıkıh bablarına göre dir. Bu önemli eserlerden başka İbnu'l-Esir, Câmîu'l-Usûl'un sonunda, İbnu'l-Cevzi Telkih'inde, İbnu Haceri'l-Askalanî Buhâri şerhinin mukaddimesinde Buhârîdeki mubhemata dair kıymetli bilgiler vermişlerdir. Ayrıca Buhârî'deki

mubhemata dair Abdurrahman b. Umer el-Bulkinî'nin **el-İfhâm bi-mâ vakaa fi'l-Buhârî mine'l-İbhâm** isimli; Ebu zer Ahmed b. İbrahim el-Halebi'nin de Müslim'deki mubhemata ayrılmış birer kitabı vardır.

(1) Tirmizî, *Hac* 87:3/260 r. 930; *Nese'i*, *Menâsiku'l-hacc*: 5/88, 89; *İbn Mâce*, *Menâsık* 10: 2/970 r. 2906.

MUBHEMÂT (المبهات) - Bk. Mubhem.

MUBHEMU'T-TA'DİL (مبهم التعديل) - Bk. İbham ve Mubhem.

MUBTEDÎ (المبتدئ) - Bir işe yeni başlayan, hevesli manasına ismi meful olup hadis ilmine yeni başlayan **talibe** denir.

MUBTEDÎ (المبتدع) - Bk. Ehlu'l-Bid'a.

MUBTEDÎ'A (المبتدعة) - Bk. Ehlu'l-Bid'a.

MUCÂLESE (المجالسة) - "Celese" (oturmak) kök fiilinden mufâ'ale babından masdardır. Bir arada oturmak, bir mecliste beraberce bulunmak manasına gelir.

Hadis ıstılahında, sözlük manasına uygun olarak hadis talibinin rivayette bulunduğu şeyhle karşı karşıya gelerek ondan hadis rivayet etmesine delalet eden bir tabir olarak kullanılır. Bir başka deyişle mücalese hadis ravisinin şeyhe mülaki olarak ondan hadis rivayet etmesini ifade eden tabirdir.

Tâlib ile şeyhin bir mecliste bile olsa beraber bulunmaları, kesinlikle mülakata delâlet eder. Bu itibarla şeyhten rivayetlerinde ittisal hükmü söz konusu olur. Tabiatıyla bu, ravinin tedlis yapan bir kimse olmamasına bağlıdır. Aksi halde olmaz; zira tedlis yapan ravi gerçekte mülaki olmadığı veya mülaki olduğu

halde hadis rivayet etmediği şeyhten rivayette bulunan kimsedir.

MUCÂZ (المجاز) - Sözlükte icazete konu olan manasına "ecâze" fiilinden ismi mefuldür. Hadis rivayet metodlarından icazetle ilgili bir tabirdir. İcazet yoluyla rivayet edilen hadisleri ifade eder.

İcazet başlığı altında geniş bilgi verildiği gibi şeyh denilen muhaddis, rivayet hakkına sahip olduğu hadislerin rivayeti için talib denilen raviye çeşitli şekillerde icazet verir. Mucâz, rivayeti için tâlibe icazet verilen hadislerdir. Gayet tabii olarak icazete konu olan hadisler yazılı bir kitap halinde iseler o zaman kitaba da mucâz denir.

Mucâzın çoğulu olan **mucâzât** bazen şeyhin, kendi şeyhinden icazetle rivayet ettiği hadisler için de kullanılabilir. Söz gelişi şeyh hadislerinin yazılı olduğu kitabın rivayeti için tâlibe icazet verirken **eceztuke mucâzâtî** dediğinde kendisi şeyhinden icazetle almış olduğu hadislerin rivayetine icazet verdiğini belirtmiş olur. (Bk. Eceztuke mucâzâtî).

MUCÂZ LEH (المجاز له) - İcazetle ilgili bir tabir olup, kendisine icazet verilen manasına gelir. Hadis tahammül metodlarından icazet yoluyla şeyhden rivayette bulunan talibe denir.

MUCÂZÂT (المجازات) - Bk. Mucâz.

MU'CEM (المعجم) - Sözlükte i'camdan ismi meful olup harf sırasına göre tertib edilmiş manasına kullanılan bir kelimedir. Hadis ilminde muhaddisin, hadisleri rivayet ettiği şeyhinin ismine göre tertip ederek tasnif ettiği hadis kitabına denir.

Suleyman b. Ahmet et-Taberânî'nin **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, **el-Mu'cemu's-Sağîr** isimli üç mu'cemi, mu'cem türü hadis kitaplarının en

meşhur misalini teşkil ederler. Bunlardan **el-Mu'cemu'l Kebir**'de et-Tebarâni müsned tertibindeki kitaplarda olduğu gibi sahabe isimlerini alfabetik tertibe göre sıralamış, herbirinden şeyhleri vasıtasıyla rivayet ettiği hadisleri bir araya toplamıştır.

el-Mu'cemu'l-Evsat'ta şeyhlerinin isimlerini sıralayan et-Taberâni herbirinden rivayet ettiği hadisleri konularına bakmadan bir araya getirmiştir.

el-Mu'cemu's-Sağır'de ise bin kadar şeyhten rivayet ettiği hadislerden birer ikişer adedini nakletmiştir.

Mu'cem tertibindeki eserler hadisleri konularına göre nakletmediklerinden aranan hadisi bulmak çok zordur.

MUCEVVED (المجرد) -Sözlükte bir nesneyi güzelleştirmek, hoşça yapmak manasına gelen tecvidden ismi mefuldür. Hadis istilahında bazı alimler tarafından sahih karşılığı olarak kullanılan bir terimdir.

Hadis musannefâtında sıkça görülen ceyyid bazı âlimlere göre sahihe denktir. (Bk. Ceyyid). Bu görüşte olan âlimler tamamen sahihe şamil olmak üzere mücevved kelimesini kullanırlar ki tamamen sahih yerindedir. (Tedrib, 1/178). Öyle olunca hüküm çıkarmaya elverişli sahih kabul edilmiş hadis demektir.

MUCİZ (المجيز) - Sözlükte icazet veren manasına gelir. Hadis rivayet metodlarından icazetle ilgili bir tabirdir. Hadislerini rivayet etmesi için talibe icazet veren ve şeyh de denilen muhaddise denir.

MUCMA' ALÂ DA'FİHÎ (مجمع على ضعفه) - Zayıf olduğu konusunda birleşilmiş kişi anlamına gelen bu tabir ez-Zehebî'ye göre cerh lafızlarından biridir. İkinci mertebe cerhte kullanılan lafızlar arasında yer alır. Hükümü o mertebe lafızlarının hükümüdür.

MUCMA' ALÂ TERKİHÎ (مجمع على تركه) - Terkedilmesi hususunda görüş birliğine varılmış kişi anlamıyla ez-Zehebî'ye göre cerhin ikinci mertebesine delâlet eden lafızlardan biridir. (Feth, 1/347). Hükümü o mertebe cerhte kullanılan öteki lafızların hükümü gibidir.

MUDA'AF (المضعف) - Sözlükte bir nesneyi zayıf bulmak, bir hadis veya sözün za'fa nisbet etmek yani zayıftır demek manasına ismi mefuldür ve kısaca zayıf bulunan demektir. Hadis Usulünde önce **muda'afun** şeklinde cerh lafzıdır. Cerhin birinci mertebesine delalet eden lafızlar arasında yer alır.

İkinci olarak bazı hadiscilere göre zayıf hadis çeşitlerinden biridir. Özellikle İbnu'l-Cevzi, kendisine gelinceye kadar Hadis Usulü alimleri tarafından bilinen zayıf hadis çeşitlerine bir tane daha eklemiş, adına da muda'af demiştir. Ona göre muda'af, zayıf olduğu hususunda ittifak edilmeyen, ya senedinde ya da metninde bazı muhaddislere göre zayıflık olduğu halde diğer bazıları nazarında kuvvet kazanmasına yol açacak herhangi bir durum söz konusu olan hadistir. Halîyle böyle bir zayıf hadis, zayıf olduğunda alimlerin birleştikleri zayıf hadise göre bir üst derecededir. (Tevcih, 239).

MU'DAL (المعضل) - Bir işin karışık, müşkül, çetin ve zor olması manasına **i'dalden** ismi meful olan mu'dal, hadis terimi olarak senedinden sahabiye varıncaya kadar iki veya daha fazla ravinin birbiri ardınca düştüğü hadise denir.

el-Hâkimu'n-Nisâbüri'nin naklettiği bir habere göre Ali İbnu'l-Medinî ve daha sonraki bazı hadis imamları mu'dali, mürselden ayrı olarak hadisi, ravisini atlayarak irsal eden ravi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında birden fazla ravinin olması şeklinde anlamışlardır. (Marife, 36). Bu demektir ki isnadında hadisi irsal eden

ravi ile Hz. Peygamber arasında iki ravisi düşen hadis mu'daldır. Ne var ki el-Hâkim düşen ravilerin peşpeşe olması kaydına dair herhangi bir açıklama yapmış değildir.

İbnu's- Salâh mu'dali munkatı'nın özel bir çeşidi olarak görür. Ona göre her mu'dal munkatı ise de her munkatı mu'dal değildir. Bir kısım muhaddisler mu'dale mürsel demişlerse de öyle değildir. Mürsel başka, munkatı başka, mu'dal yine başkadır ve isnadından iki veya daha fazla ravinin düştüğü hadistir. (Ulûm, 54).

İbnu's-Salâh'ın bu tarifinde esas olarak mu'dalin isnadından ravi düşmesi yönünden munkatıya benzediği noktası üzerinde durulmuştur. isnadından ravi düşmesi hem munkatı, hem de mu'dalin ortak tarafıdır. Fakat aralarındaki umum-Husus ilişkisinin de gösterdiği gibi, mu'daldeki ravi düşmesi farklıdır. İşte bu farka işaret eden Hadis Usulü alimleri sonuç olarak mu'dali isnadında peşpeşe iki ravisi düşen hadis olarak tarif etmişlerdir. Nitekim, el-İraki, İbnu's-Salâh'ın mu'dali "isnadından iki veya daha fazla ravisi düşen hadis" olarak tarif ettiğini söylemiş, ravi düşmesinin bir yerde mi yoksa iki yerde mi olduğuna işaret etmediğini kaydetmiştir. Ona göre İbnu's-Salâh'ın bu tarifindeki iki veya fazla ravi düşmesi olsa olsa bir yerde olabilir. Bir yerde bir ravi düşmesi olur, daha sonra bir başka yerde bir başka ravi düşerse buna mu'dal değil, munkatı denir. (Takvîd, 81).

Yine İbnu's-Salâh'a göre tâbi'ut-tâbi'inin **Kale Resulullah** '(s.a.s); Tâbiu't-Tabi'i'den sonraki nesilden bir ravinin **an Resulillah** (s.a.s) diyerek naklettiği hadis de mu'daldır. Bununla birlikte Ebu'n-Nasr es-Siczi ravinin **belâğani** lafzıyla rivayet ettiği hadisi de mu'dal addetmiştir. Anlaşıldığına göre bazı muhaddisler hadisin isnadından ravi düşmesini sıhhatine engel gördükleri gibi bir kaç ravi düşmesini de hoş karşılamamışlardır.

Şu hale göre isnadından birbiri ardınca

iki veya daha fazla ravi düşen hadis mu'dal'dır. Meselâ;

عن الأعمش، عن الشعبي قال : يقال للرجل يوم القيامة عملت كذا و كذا فيقول ما عملتُ فيُختم على فيه .

"... Kıyamet günü adama "dünyada iken şunu şunu işledin" denir. Adam "hayır yapmadım" der demez ağzı mühürleniverir" (Ulûm, 55). Sözü mu'daldır; zira önce sözün Hz. Peygambere ait olduğu belli değildir. Kaldı ki eş-Şa'bî'nin hadisi rivayet etmiş olduğu sahâbi Enes b. Mâlik de isnadından düşmüştür.

Şu rivayet de mu'dal hadise bir başka misaldir:

عن عمرو بن شعيب قال : قاتل عبدٌ مع رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم احد، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: اذن لك سيدك قال لا. قال : لو قتلت لدخلت النار. قال سيدهُ : فهو حرٌ يا رسول الله. فقال له النبي صلى الله عليه وسلم : الآن فقاتل .

"... Amr b. Şuayb'dan rivayet edildiğine göre demiştir ki: "Uhut Savaşında bir köle Hz. Peygamber (s.a.s)'in maiyetinde savaştı. Hz. Peygamber ona, "Efendin savaşa girmene izin verdi mi?" diye sordu. Köle "Hayır vermedi" dedi. Hz. Peygamber "Eğer öldürülseydin (efendinin izni olmadığı halde savaşa girdiğin için) muhakkak Cehennem'e giderdin" dedi. Bunun üzerine kölenin efendisi şunları söyledi: "Onu azad ediyorum yâ Resulallah.⁽¹⁾ O, artık hürdür" O zaman Peygamberimiz (s.a.s) "Şimdi oldu, dedi; artık savaşa (devam ede)bilirsin." (Ma'rifet, 36).

Bu hadisi Amr b. Şu'ayb isnadında tabii ve sahâbi olmak üzere iki raviyi birbiri ardınca atlamak suretiyle rivayet etmiştir. Şu hale göre mu'daldır.

Mu'dal hadisler zayıf kabul edilirler. Ancak isnadında birbiri ardınca iki ravi düşmesi olduğundan mu'dal, munkatı'dan daha zayıf addedilir.

İsnadında peşpeşe iki ravi atlayarak mu'dal olarak hadis rivayet etmeye **i'dal** adı verilir.

MUDEBBEC (المذبح) - Sözlükte dibâc denilen kıymetli bir kumaşla süslenmiş müzeyyen ve başı, hilkat ve bünyesi çirkin ve kabih olan insan ve hayvan manalarına ismi mefuldür. Hadis istilahu olarak genelde akranın yani yaş ve isnad itibariyle birbirlerine yakın ravilerin birbirlerinden rivayetlerine denir.

el-İrâkî'nin belirttiğine göre ilk defa ed-Dârekutni tarafından isimlendirilerek hakkında müstakıl bir kitap te'lif edilmiş olan (Takyîd, 334) müdebbec, el-Hâkimu'n-Nisâbüri'ye göre Tâbi'in, Etba'u't-Tâbi'in ve sonra gelen İslâm âlimlerinden akran olanların birbirlerinden rivayet şekillerinden biridir. Ona göre akranın birbirlerinden rivayetleri üç çeşittir. İlki mudebbectir ve birbirlerine yakın iki raviden birinin diğerinden onun da öbüründen rivayet etmesidir. Bu tarifi veren el-Hâkim sonra da Sahabe, Tâbi'in, Etbâ'ut-Tâbi'in ve daha sonraki tabakalardan ravilerin birbirlerinden rivayetlerinden misaller zikretmektedir. Ne var ki birbirlerinden rivayette bulunan yakın kimselerden maksadın yaşca ve isnadca birbirlerine yakın olanlar olduğunu tasrih ettiği halde mudebbecin tarifinde esas olan akranın yaşca birbirlerine yakın olanlar mı, yoksa isnad yakınlığına sahip raviler mi olduğunu açıklamamaktadır. Bununla birlikte birbirlerinden rivayette bulunanlara sahabeden Hz. Aîşe'nin Ebu Hureyre'den, Tabi'inden Ömer b. Abdilaziz'in ez-Zuhri'den, Etbâ'uttabi'inden Mâlik b. Enes'in el-Evzâ'idin, daha sonraki tabakalara mensup olanlardan ise meselâ, Abdurrazak'ın Ahmet b. Hanbel'den rivayetlerini misal verdiğine bakılırsa (Ma'rife, 215-19), Mudebbeci isnadca birbirlerine yakın kimselerin birbirlerinden rivayetleri olarak gördüğü söylenebilir. Nitekim İbnu's-Salâh da "el-Hakim mudebbecin tanıtılmasında ihtimal, yaşca yakınlık olmasa da isnad yakınlığı ile yetinmiştir" diyerek buna işaret etmiştir. (Ulûm, 278). Âlimimize göre de mudebbec birbirlerine yakın olanların birbirlerinden rivayetleri cümlesindendir. Misalini sa-

habeden Hz. Aîşe ile Ebu Hureyre'nin birbirlerinden, Tâbi'inden Ömer b. Abdilaziz ile ez-Zuhri'nin karşılıklı olarak birbirlerinden, Etbâ'u't-Tâbi'inden Mâlik b. Enes'in el-Evzâ'idin, el-Evzâ'inin Mâlik'ten; Etba'ut-Etbâdan ise Ahmed b. Hanbel'in Ali İbnu'l-Medinî'den, Ali İbnu'l-Medinî'nin de Ahmed b. Hanbel'den karşılıklı rivayetleri teşkil eder.

İbnu's-Salâh bu görüşünde, misaller dahil, tamamen el-Hâkim'e uymuştur. Her ikisinin tarifine göre mudebbec isnad itibariyle birbirlerine yakın iki ravinin birbirlerinden rivayetleri olmaktadır. Nitekim gerek el-Hâkim'in gerekse İbnu's-Salâh'ın akrasının rivayetleri arasında mudebbec olmayanlar olarak zikrettikleri rivayetler iki akrandan birinin diğerinden tek taraflı rivayetleridir.

Bununla birlikte el-İrâkî mudebbecin bu tarifine itiraz ederek şunları söylemiştir:

"el-Hâkim'in ve ona tabi olan İbnu's-Salâh'ın mudebbecin iki yakının rivayetlerinden ibaret olduğunu söylemeleri doğru değildir. Doğrusu, mudebbec akran olsun, biri diğerinden büyük olsun, iki ravinin birbirlerinden rivayetidir.

Böyle rivayette büyüğün küçükten rivayeti **rivayetu'l-ekâbir ani'l-esâgîr** nevin-den olur. Şu var ki el-Hâkim mudebbec ismini adını vermediği bir şeyhten nakletmiştir ki o şeyhden kasdı ed-Dârekutni'dir; zira ed-Dârekutni şeyhlerinden biridir. Bildiğime göre ise Mudebbec ismini ilk defa kullanan ve o konuda ilk olarak **el-Mudebbec** adında etraflı bir kitap yazan odur. Bu kitabın elimde sahih bir nüshası mevcuttur. Burada Mudebbec için iki ravinin akran olmalarını kayda bağlamış değildir. Kaldı ki ed-Darekutni bu eserinde Hz. Ebu Bekr'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hz. Ebu Bekr'den, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'den, Sa'd b. Ubâde'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'den; Hz. Peygamber (s.a.s)'in Sa'd b. Ubâde'den rivayetlerini zikretmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer'in Ka'bu'l-Ahbar'dan Ka'bu'l-

Ahbar'ın Hz. Ömer'den; İbn Mes'ud'un Zirr b. Hubeyş'den, Zirr'in de İbn Mes'ud'dan; İbn Ömer'in Atıyye el-Avfî'den; Atıyye'nin İbn Ömer'den... rivayetleri gibi Sahabenin Tâbi'inden rivayetlerine de yer vermiştir. Keza kitabında Abdullah b. Avn ve Yahya b. Saîd el-Ensârî'nin Mâlik'ten, Mâlik'in herbirinden rivayeti gibi Tâbiilerin Etbâ'ut-Tâbi'inden rivayetlerine de yer verilmiştir. Bundan başka aynı kitapta Ma'mer'in Abdurrezzak'tan, Abdurrezzak'ın Ma'mer'den rivayeti misali Etbâ Etbâ'it-Tâbiinin Etbâ'u'l-Etbâ'dan rivayetleri de vardır. Bütün bunlar delâlet eder ki Mudebbec, birbirlerinden rivayet eden ravilerin karın olmasıyla kayıtlı değildir. Aksine mudebbecin hükmü daha umumidir." (Takyîd, 334).

Görüldüğü gibi el-İrâkî mudebbeci daha şumullü görmekte, büyüklerin küçüklerden rivayetinin de mudebbece dahil olacağını ileri sürmektedir. Fakat bu itirazının kabule şayan görüldüğünü söylemek zordur; çünkü meşhur âlim İbn Hacer de akran olan ravi ile şeyhinin birbirlerinden rivayetine mudebbec denileceğini, şeyhin talebesinden hadis rivayet etmesi halinde bunun mudebbec değil büyüklerin küçüklerden rivayetine dahil olacağını söylemiştir. (Nuzhe, 60). Böylece o, el-İrâkî'ye katılmamış, el-Hâkim ile İbnu's-Salâh'a uymuştur.

Mudebbecin sözlük manasını dikkate alanlar böyle birbirinden hadis rivayet edenlerin rivayetlerine ne yönden bu ismin verildiğine dair izahlar yapmışlardır.

el-İrâkî'ye göre mudebbec, müzeyyen manasına Arapçaya Farsçadan geçmiş dibâc kelimesinden alınmadır.⁽¹⁾ Nitekim dibâcetu'l-vech yüz güzelliğine denir. İbn Mes'ud'un "hâmin" le başlayan surelere Kur'ân-ı Kerim'in dibâcı demesi de aynı manasındandır. Bu manadan alınma bir terim kabul edildiği takdirde mudebbec, isnadda iki karın denilen akranın veya biri büyük diğeri küçük olmak üzere birbirinden rivayette bulunan iki ravinin bir araya gelmesi halinde olur. Böyle iki ravi

daha çok ikisinin de alim yahut hâfız olması; yahutta her ikisinde (veya sadece birisinde) tercih sebeplerinden birisi bulunması halinde bir isnadda bir araya gelir. Bunlardan biri söz konusu olup da birbirinin akranı iki ravinin bir isnadda bir araya gelmesi ise ravinin **musâvât** do-layısıyla **uluvdan** yahut aksine **nuzûldan** vazgeçmesine imkan verir. Böylece isnadda **tahsin** ve **tezyin** hasıl olur. Ahmed b. Hanbel'in Yahya b. Ma'inden; Yahya'nın da Ahmed'den rivayetleri böyledir. Dahası, akranın birbirinden rivayeti çok kere hadis ilminin inceliklerine vakıf alimler arasında olur. Bu da isnad için sûs mesâbesindedir.

Mudebbece neden bu ismin verildiği konusunda şuda söylenebilir: Mudebbece vaki olan iki karının ikisi de bir tabakadan ve aynı derecededirler. Böylece iki yanağa benzerler; zira yüzdeki iki yanağa dibacetân denildiği vakidir. Bu mana el-Hâkim ile İbnu's-Salâh'ın, mudebbeci iki karının rivayetlerine has görmelerine de uygun olur.

Mudebbece isnadın nazil oluşu do-layısıyla bu isim verilmiş de olabilir; zira mudebbec iki ravi birbirine karın iseler her birinin isnadı bir, eğer büyüğün küçükten rivayeti ise iki derece nazil olur. Yahya b. Ma'in'e göre nazil isnad yüz karasıdır. Ali İbnu'l-Medinî ve Ebu Avni'l-Mustemli ise "nûzul uğursuzluktur" demişlerdir. Bu takdirde mudebbec öğme değil yermedir ve kelimenin çirkin yüzlü mânâsından alınmadır. Bunlarla birlikte öyle görünüyor ki mudebbec ismi birbirlerinin akranı iki alim raviyi bir araya getirdiğinden öğmek için verilmiştir. Ancak ikinci ihtimale göre isnadda nûzul söz konusu olduğu için yer-mek üzere verilmiş de olabilir. (Ma'rife, 335).

(1) Krş. Mu'cemu'l-Elfazî'l-Fârisiyyeti'l-Mu'arrebbe, 60.

MUDELLES (المذلس) - Tefil babından ismi meful olan mudelles, bir ravinin isnadında tedlis yaparak yani mülaki olmadıği veya mülaki olduğı halde hadis

rivayet etmediği şeyhten işittiği zannını uyandıracak şekilde rivayet ettiği hadise denir.

Bir ravi bazen aynı asırda yaşamalarına rağmen bir şeyhle görüşmemiş olabilir. Aynı şekilde görüşmüş aralarında sohbet vaki olmuş; ancak ondan hadis rivayet etmemiş de olabilir. Bir de şeyhinden bir kaç hadis rivayet etmiş olması da mümkündür. İşte böyle bir ravinin aslında görüşmediği, veya görüştükleri halde hadis almadığı, veyahutta hadis almış olsa bile almadığı bir hadisi ondan naklettiği vehmini uyandıracak şekilde rivayet etmesine tedlis; böyle tedlis yaparak rivayet ettiği hadise ise mudelles adı verilir. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere mudelles, bir anlamda ravinin şeyhini gizleyerek başkasından rivayet ediyormuşçasına naklettiği hadistir.

Verilen bu tarif mudellesin istikrar bulmuş tarifidir. daha önceleri yapılan mudelles tariflerinde az da olsa farklılıklar görülür. Nitekim İbnu's-Salâh, önce tedlisu'l-isnad ve tedlisu's-şuyuh'un tariflerini vermiş; sonra tedlisin hükmünü ve mudellisin rivayetinin kabulü meselesini ele alarak tedlisu's-şuyuhun hükmen daha hafif olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla mudellesin açık bir tarifini vermemiştir. (Ulûm, 66-68). en-Nevevî de aşağı yukarı aynı şeyleri söylemiş ve mudellesin tarifini ele almamıştır. (Takrîb, 11,2). Şu hale göre gerek İbnu's-Salâh da gerekse onu ihtisar eden en-Nevevî'de mudelles tarif edilmemiş, tedlis tarifi yapılmak ve hükmü açıklanmakla yetinilmiştir.

İbn Hacer'e göre mudelles, isnadından ravinin gizli düşmesiyle meydana gelir ve ravinin kendisine hadisi rivayet eden şahsı isimlendirmemesi yahutta kendisine hadis rivayet etmemiş olan kimse-den hadis işittiği vehmini vererek rivayet ettiği hadistir. (Nuhbe Tercümesi, 55).

İbn Hacer'in tarifi **mudellesin** yukarıdaki tarifine oldukça yakındır. Bu tariftteki mudelles, **mursel-i hafiden** az bir farkla ayrılır. Ona göre muasır olan fakat bir-

birlerine mülaki olmadıkları bilinen iki kişi arasında işitme olmaksızın yapılan rivayettir. Oysa mudelles mülaki olduğu şeyhe mahsustur ve o şeyhten işitmeden rivayet edilen hadistir. (Hadis İstilahları,250).

Mudelles hadise örnek göstermek gerekirse şu rivayetler üzerinde durulabilir:

.... وسمعتُ يحيى يقول : كان هشام بن عروة يحدث عن أبيه عن عائشة قالت : ما خير رسول الله صلى الله عليه وسلم بين امرين وما ضرب بيده شيئاً قط. قال يحيى : فلما سألتُه قال : أخبرني أبي عن عائشة قالت : ما خير رسول الله صلى الله عليه وسلم بين أمرين ، لم أسمع من أبي إلا هذا ، والباقي لم أسمعه ، إنما هو عن الزهري .

"...Yahya şunları söylerken duydum: Hişâm b. Urve, babası (Urve İbnu'z-Zubeyr)den, Hz. A'îşe'den naklederek onun şöyle dediğini anlatırdı:

Hiz. Peygamber (s..a.s) iki iş arasında seçme yapmak durumunda olduğunda (günah olmadığı sürece kolay olanını seçerdi) "... "O, hiçbir şeye (ne bir kadına, ne de bir hizmetçiye) asla eliyle vurmamıştır."

Yahya diyor ki: "Hişâm b. Urve'ye hadisi (babasından) duyup duymadığını sordum. Bana "Babam, Hiz. A'îşe'nin "Hiz. Peygamber (s.a.s) iki iş arasında seçme yapmak durumunda kaldığında (günah olmadığı sürece kolay olanının seçerdi)" dediğini haber verdi. Babamdan bundan başkasını duymadım. Hadisin geri kalan kısmını ondan işitmedim. O kısım ez-Zuhri'dendir" cevabını verdi." (Marife, 104,5).

Hiz. Peygamber (s.a.s)'in eşsiz ahlakından iki önemli görüntüyü dile getiren bu hadiste ravi Hişâm b. Urve ilk kısmı Babası -Hiz. A'îşe isnadıyla nakletmiştir. Ancak bununla birlikte babasından işitmemiş olduğu diğer kısmı ondan duymuşçasına rivayet etmiştir. Yahya'nın sorması üzerine de gerçekte ez-Zuhri'den nakledilen hadisi babasından işitmişcesine rivayet ederek tedlis yaptığını açıklamak zorunda kalmıştır. ⁽¹⁾ Şu hale göre hadisin ikinci kısmı Hişâm'ın yaptığı tedlisle mudelles hale gelmiştir.

... حدثنا أبو عوانة. عن الاعمش، عن ابراهيم التيمي ، عن ابيه ، عن أبي ذر أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : فلان فى النار ينادى يا حنان يا منان. قال أبو عوانة قلت للاعمش : سمعتَ هذا من ابراهيم قال لا ، حدثنى به حكيم بن جبير عنه .

"...Bize Ebu Avâne tahdis etti. el-A'meş'den- İbrâhim et-Teymî'den - Babasından - Ebu Zer'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in "*Falanca Cehennem'dedir. Yâ Hannân, Yâ Mennân diye bağırır*" buyurduğu rivayet edilmiştir.

Ebu Avâne şöyle demiştir: "el-A'meş'e dedim ki, "Bu hadisi İbrahim (Et-Teymî'den işittin mi?" "Hayır işitmedim, diye cevap verdi, onu bana ondan naklederek Hakîm b. Cubeyr tahdis etti." (Ma'rîfe, 105).

Burada da açıkca görülmektedir ki el-A'meş Ebu Avâne'nin sorusu üzerine İbrahim et-Teymî'den rivayet etmiş görünen hadisi doğrudan değil de Hakîm b. Cubeyr vasıtasıyla ondan aldığını belirtmiştir. Onun Hakîm aracılığıyla aldığı hadisi İbrahim et-Teymî'den doğrudan almış gibi göstermesi tedlîstir. İsnadında tedlis yapılarak rivayet edilen bu hadis ise mudelles olmuştur. Tedliste ravinin şeyhinin ismini söylememesi söz konusu olduğundan müdelles hadislerin hükmü zayıf hadislerin hükmüne tâbidir.

(1) Hadisin Ebu Dâvud'daki şekli (Edeb 5:5/142 r. 4786) ve Müsnedde mevcut iki rivayetten birisi (6/232) ez-Zuhri - Urve - Hz. Aişe isnadıyladır. Oysa Müslim (Fedâ'il 20); İbn Mâce, (Nikâh, 51: 1/638 r. 1984); Dârimî, (Nikâh 34: 2/147) ve Müsneddeki bir rivayet (6/229) Urve - Hz. Aişe tarikiyladır. Sonuncu rivayetlerde Hişâm'ın tedlisini açıkca ortaya koymaktadır.

MUDELLES ANH (المدلس عنه) - Hadis usulünde tedlis yapılarak rivayette seneden düşürülen raviyi ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır.

MUDELLİS (المدلس) - Sözlükte deles mad-desinin tef'il babından ismi fail'i olan mudellis, Hadis Usulü ilminde, rivayetin de

tedlis yapan muhaddise denir. Açıklamak gerekirse bir ravi görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten bizzat rivayet etmişcesine hadis rivayet ederse böyle rivayet etmesine tedlis, tedlis yaparak rivayet ettiği hadisi müdelles denilmiştir. (Bk. Mudelles ve tedlis). rivayetinde tedlis yapan raviye de müdellis adı verilir. Çoğulu mudellisün gelir.

Tedlis üzerinde uzun boylu duran ve bu konuyu enine boyuna araştırmış bulunan İbn Hacer'il-Askalânî'ye göre müdellisler beş derecedirler. Bunlardan birinci dereceyi Yahya b. Sa'id el Kattân gibi tedlis yapmamakla tanınan veya çok ender olarak tedlis yaptığı tesbit edilenler teşkil eder.

ikinci derece, hadis imamlarının tedlis yaptığına ihtimal verdikleri muhaddislerdir. Bunlar, güvenilir oldukları ve rivayetlerinde çok az tedlis yaptıkları için sahîh hadislerini rivayette beis görmemişlerdir. Sufyân'u's-Sevri gibi. İbn Hacer'e göre Sufyân b. Uyeyne gibi sadece sıkadan rivayetinde tedlis yapan müdellisler de aynı dereceye dahildir.

Üçüncü dereceyi rivayetlerinde fazlaca tedlis yapanlar oluştururlar. Hadis imamları bunların hadisleri arasında sadece sema yoluyla aldıklarını tasrih ettikleriyle ihticac ederler. Aralarında hadisleri kesinlikle reddedilenleri olduğu gibi Ebu'z-Zubeyr el-Mekki gibi kabul edilenleri de vardır.

Dördüncü derecedekiler, zayıf veya mechul ravilerden rivayetlerinde tedlis yapanlardır ki böyle müdellislerin sema yoluyla aldıklarını tasrih etmedikleri süreç hadisleri ile hiçbir şekilde amel edilemeyeceğine ittîfak vardır. Bakîyye İbnü'l-Velid bu derecede olan müdellislere misaldir.

Beşinci derece müdellisler tedlisle birlikte başka bir sebepten dolayı cerhedilerek zayıf ravi durumuna düşenlerdir. Böyle müdellislerin hadisleri rivayetlerinde sema açıklamış olsalar bile kendi-

lerini zayıf bulanlar tarafından tevsik edilmedikleri takdirde merduddur. İbn Lehi'a gibi (**Mudellisîn**, 7/8).

İbn Hacer'in müdellisleri böylece tasnif etmesinden anlaşılıyor ki hadis ilminde yüksek dereceleri almış hadis imamlarından bile az da olsa tedlis yapanlar vardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'e göre Sa'id b. Ebî Arûbe, el-Hakem b. Utbe ile Hammâd b. Zeyd ve Amr b. Dinârdan; Hişâm b. Urve, İsmail b. Ebî Hâlid, Ubeydullah b. Ömer, Ebu Bişr, Zeyd b. Eslem ve Ebu'z-Zinad'dan bizzat görüşüp hadis almadıkları halde tedlis yaparak rivayette bulunmuşlardır. Ali b. Haşrem'in anlattığına göre İbn Hacer'in tasnifinde ikinci derece müdellisler arasında yer alan meşhur muhaddis Sufyân b. Uyeyne bir keresinde "Kale'z-Zuhri" diyerek ondan hadis rivayet eder. Kendisine rivayet ettiği hadisi ez-Zuhri'den bizzat işitip işitmediği sorulunca işitmediğini söyler ve şunları ekler: "Haddesenî Abdurrezzâk, an Ma'mer, anî'z-Zuhri." (**Hadis Usulü**, 103). Sufyân'ın bu sözleri onun sika-dan rivayette de olsa, tedlis yaptığının ifadesinden başka bir şey değildir.

Hadis tarihinde tedlis yapan raviler en çok Küfe'den çıkmıştır. Basra hadis ekolünün muhaddisleri arasında da müdellis vardır. Fakat bunlar Küfe ölçüsünde değildir. Bağdat, Hicaz, Mısır muhaddisleri içinde tedlis yapanlar fazla değildir. Şam muhaddislerinin müdellis olanları hayli fazladır.

Rivayetinde tedlis yapan müdellis, işitmediği bir hadisi rivayet ederken şeyhinden işittiğine delâlet eden **Semi'tu**, **haddesena**, **ahberanâ**, **kale lî fulanun** ve benzeri cezm sigaları kullanmaz. Kullandığı takdirde yalan ithamıyla ta'n edilir. Hadisi de tedlis yaptığından dolayı değil, bu yalanla itham edilmesi yüzünden terkedilir. Bu itibarla müdellisler isnadlarında cezm ifadeleri değil, **Kale**, **an fulânin** gibi işitilmeden rivayete delâlet eden eda lafızları kullanmışlardır.

Müdellisin hadisinin kabul edilip edilme-

mesi konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Fakihlerden bir grup ile hadiscilere göre müdellisın rivayeti makbul değildir. Sebebi, müdellisın rivayetinde tedlis yapmakla isnadında en azından bir ravi ismini zikretmemiş olmasıdır. Halbuki ismi zikredilmeyen ravi sika olmayabilir. Bununla birlikte bazı alimler müdellisleri yalancı raviler derecesinde görmemiş; bunun sonucu olarak tedlisi, ravinin adaletini zedeleyecek bir kusur olarak telakki etmeyip hadislerinin kabul edilmesine kail olmuşlardır. Diğer bazı alimlere göre müdellis, eğer hiç mülaki olmadığı kimseden rivayetinde tedlis yapan ve bunu adet haline getirirse ondan hadis alınmaz. Fakat tedlisi mülaki olduğu ve hadislerini işittiği şeyhten yaparsa o şeyhin sika olması şartıyla makbuldür.

el-Hatibu'l-Bağdâdînin bu konuda itimada şayan gördüğü bir görüş de müdellisın hadisinin kabul edilmemesi yönündendir. Bununla beraber eğer müdellis haberini vehmi giderecek lafızla rivayet edecek olursa o haber ancak o zaman kabul edilir. (**Hadis Istılahları**, 251.2).

İbn Haceri'l-Askalânî de bu görüşe katılır ve "Tedlis yaptığı sabit olan müdellisın hükmü sahih olan görüşe nazaran adil olduğu takdirde hadislerinden isnadında tahdisi belirtecek lafızlar kullandıkları kabul edilir" der. (**Nuzhe**, 43). Yukarıda müdellislerin derecelerini açıklarken umumiyetle sema yoluyla aldıklarını tasrih ettikleri ile sikadan tedlis yaparak rivayet ettikleri hadislerin makbul, semanı tasrih etmedikleri ile zayıf veya mechul ravilerden tedlis yaparak rivayet ettiklerinin ise merdud olduğunu söylemiştir ki bu İbn Hacer'in görüşü olduğu kadar hadis alimlerinin görüşünün aşağı yukarı özetidir.

MUDEVVEN (المدون) - "Toplanmış, tedvin edilmiş" manasına ismi mefuldür. Hadis usulünde çeşitli konulardaki hadislerin yazılı olduğu kitaplara denir. Çoğulu **mu-**

devvenât gelir.

Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında hadisler daha çok ezberden rivayet edilmiştir. O'nun ebedi aleme göç edişinden sonra sahabilerin birer birer vefat etmesi ve fetihler sonucu İslâm ülkesine katılan yerlere göç etmesi karşısında hadisleri toplamaya faaliyeti başlamıştır. (Bk. Tedvin).

ikinci hicri asır başlarından itibaren hadisler bir yandan ezberlenerek rivayet edilirken öte yandan yazılmaya başlanmıştır. Bu faaliyetlerin sonunda sahife, kitap gibi hadis müdevvenatı ortaya çıkmıştır. Kitaplar, **sahife** denilen küçük çaptaki yazılı hadis metinlerinden sonradır. Kitap çapında ilk hadis müdevvenatı Ma'mer b. Raşid'in **el-Câmi'i**, Abdurrezzak b. Hemmam'ın **Mu-sannefi** ve İmam-Malik'in **el-Muvatta'**ıdır. Bu iki müdevven musannef veya cami denilen ilk tertipli eserlerdir. Belli konulardaki hadisleri aynı bölümlerde bir araya getirirler. Hadislerin yanısıra sahabe ve tâbi'î kavillerini de ihtiva ederler. En önemlisi daha sonraki müdevvenata esas teşkil etmişlerdir.

Üçüncü hicri asrın başlarına gelindiğinde tedvin faaliyeti hızlanmış ve hadisler çeşitli metodlarla ayrılarak yeni müdevvenat ortaya çıkmıştır.

MUDEVVENÂT (المدونات) - Bk. Mudevven.

MÜDİH (الموضح) - Sözlükte aşıkarak, aydınlanmak, vuzuha kavuşmak anlamına gelen "vadaha" fiilinin if'al babından ism-i faildir. Kelime olarak açıklayan, vuzuha kavuşturan, aydınlığa çıkaran demektir.

Hadis usulünde ravinin bilinmemesinden ibaret **cehâlete** yol açan; aynı raviye ait değişik isim, künye, lakab veya nisbeleri açıklamak, bu konuda düşülen hataları izah etmek üzere kaleme alınan eserlere denir. (Nuzhe, 49).

Bir ravinin ismi, künyesi, lakabı, sıfatı,

nisbesi, bazen birkaç tane olur. Ravi bunların biri veya birkaçıyla tanınır. Böyle iken bir kaç künye veya lakabı olan raviden hadis rivayet edenler herhangi bir sebeple onun bilinen ve meşhur olan sıfatını bırakır ve meşhur olmayan sıfatlarıyla anarlarsa, işitenler onu bilinmeyen bir başka ravi zannederler. Bu yüzden o ravinin hali mechul kalır. Mesela Muhammed İbnu's-Sâ'ib el-Kelbî'yi bazıları dedesine nisbet ederek Muhammed b. Bişr, bazıları ise Hammâd İbnu's-Sa'ib ismiyle zikretmişlerdir. Bunun gibi onu Ebu'n-Nadr, Ebu Sa'id, Ebu Hişâm gibi değişik künyelerle ananlar da vardır. Böyle değişik isim ve künyelerle anılan el-Kelbî'nin rivayet ettiği hadis bir iken bilmeyenler ravilerini değişik kişiler zannetmişler; bunun sonucu olarak da ihtilaflara düşmüşlerdir.

İşte ravilerin değişik isim, lakab, künye, sıfat, nisbe gibi kimliklerini tesbite yarayan hususları bir arada toplayıp hangi ravinin hangi değişik isim künye ve lakabla veyahut sıfatla meşhur olduğunun, bunun yanısıra müşterek bir sıfatla meşhur olan ravileri konu alan ve bu konuda yapılan yanlışları anlatan eserlere müdih tabir edilmiştir.

Müdih kitapların en meşhurları Abdülğani b. Sa'id el-Mısri'nin **el-Mutelif ve'l-Muhtelif fi Muştebihi Esmâ'ir-Ricâl** isimli eseri ile Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali es-Sûri'nin kitabı, nihayet el-Hatibu'l-Bağdâdî'nin **Mûdihu Evhâmî'l-Cem'i ve't-Tefrikid**ir. el-Hatibin eseri bunların en ükemmeli sayılır.

Müdih kitapların, değişik isim, künye ve lakabla ya da nisbelerle zikredilen aynı şahsı ayrı kişiler zannetmek hatasından hadiscileri kurtarmak gibi büyük bir faydası vardır. Bu kitaplar ravinin kim olduğuna açıklık getirdiğinden zayıf ravinin sika olduğuna veya aksine sika raviye zayıf deme kabilinden yanlışlıkların da önüne geçer. Şeyhini bilinen lakab ve künyesi ile anmayıp değişik lakab veya

künye ile anarak tedlis yapanlarla herhangi bir maksatla celi veya hafî irsal yapanları da açığa çıkarır. (Tecriid Mukaddimesi, 320).

MUDREC (الدرج) - Sözlükte dürmek, bükmek, bir şeyi bir şeye eklemek, bir nesneyi başka bir nesneye katmak ve sokmak manalarına idracdan ismi mefuldür. Terim olarak isnadında veya metninde idrac yapılarak, bir diğer ifadeyle senedine veya metnine ravilerinden biri tarafından aslında olmayan ve rivayet edenlerin hadisın aslında olduğunu zannettikleri bir veya birkaç kelime ya da cümle eklenerek rivayet edilen hadislere denir.

İdrac başlığı altında ayrıca görüldüğü gibi, bir hadisın ravilerinden biri onun senedine veya metnine herhangi bir maksatla ilave yapar. Hadisi o raviden rivayet edenler o ilaveyi Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait sanarak rivayet ederler. Böylece hadisın gerek isnadına gerekse metnine ilave yapılmış ve o ilave ile rivayet edilmiş olur ki böyle hadise mudrec adı verilir.

Bu tarif ve açıklamadan da anlaşılacağı gibi idrac, hadisın senedinde veya metninde olur. Bu duruma göre müdrec, müdrecu'l-isnad ve müdrecu'l-metn olmak üzere iki kısma ayrılır.

Mudrecu'l-isnad, isnadında yapılan ilaveden dolayı müdrec olan hadistir. Isnadda idrac, daha ziyade isnadda herhangi bir açıklama yapmak maksadıyla veya ravinin yanılmasıyla meydana gelir. Bununla birlikte ravinin değişik isnadlarla bir hadis işitmesi, bir başka ravinin ondan rivayet ederken o hadisın değişik isnadlarını zikretmeksizin bütün isnadlarını birleştirerek, daha doğrusu birbirine karıştırarak rivayet etmesiyle de meydana gelir. Bunun gibi ravinin iki ayrı senedle iki ayrı hadis rivayet etmesi halinde ondan rivayette bulunan birinin o iki hadisi ayrı ayrı isnadlarıyla değil bir

tanesisinin isnadıyla rivayet etmesiyle de hadis mudrecu'l-isnad olur. Said b. Ebi Meryem'in şu iki hadisi rivayeti bu konuda güzel bir misal teşkil eder.

عن انس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا وكونوا عباد الله خواناً .

"... Enes b. Malik'ten Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Birbirinize buğzetmeyin, birbirinize hased etmeyin. Birbirinizden sırt çevirip uzaklaşmayın. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun"* buyurduğu rivayet edilmiştir."

عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إياكم والظن فإن الظن أكذب الحديث. ولا تجسسوا ولا تنافسوا ولا تحاسدوا ولا تباغضوا ولا تدابروا ...

"... Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) *"Zandan kaçının; çünkü zan sözlerin yalanı en çok olanıdır. Birbirinize hased etmeyin. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Birbirinizin özel hayatı üstüne düşmeyin. Birbirinizle sürtüşmeyin. Birbirinize hased etmeyin. Birbirine buğzetmeyin ve birbirinize sırt çevirip uzaklaşmayın."* (Buhari, 6/136,7; 7/88,9; 8/29; Müslim, bırr, 7. bab) buyurmuştur."

Bu iki ayrı hadisi said b. Ebî Meryem tek isnadla ve şöyle rivayet etmiştir.

ولا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا ولا تنافسوا وكونوا عباد الله إخواناً

İki hadis karşılaştırıldığı zaman görülür ki ikisi de isnadla rivayet edilmekle kalmamış, ikinci hadisın **ve lâ tenâfesü** fıkrası birinciye eklenmiştir. (Ulâm, 47).

Bazı alimlere göre şeyhin senedini söyleyip durması anında yaptığı açıklama veya söylediği sözün senedde idrac sayılacağından böyle hadisler mudrecu'l-isnad sayılır. Bunun misali idrac maddesinde verilmiştir. Oraya bakılabilir.

Mudrecu'l-metn ise, adından da anlaşılacağı gibi, metninde idrac

yapılarak rivayet edilen hadise denir. Bir başka deyişle hadisin isnadına değil metnine bazı şeyler eklemek ve bu eklenen şeylerin hadisin asıl metninde olmadığını açıklamamak suretiyle rivayet edilen hadislere mudrecu'l-metn adı verilir. Hadis metnine aslında bulunmayan ilaveler yapan ravi bir anlamda sika ravilerinin rivayetlerine aykırı rivayette bulunmuş demektir.

Hadisin metnine yapılan ilave bazan metnin başında, bazan ortasında, bazan da sonunda bulunur. Mevkûf gibi sahâbî sözünün, yahut maktû denilen tâbîî sözünün, yahutta daha sonraki nesillerden birinin sözünün, hiçbir ayırım yapılmaksızın Hz. Peygamber'in merfu sözüne eklenmesi dolayısıyla, idracın daha çok hadis metninin sonunda yapıldığı görülür. Metnin başında yapılan idrac ise ortasında yapılabileceği nisbetle daha çoktur; Çünkü ravi çok kere bir söz söyler, bu sözüne kuvvet kazandırmak için Hz. Peygamber'in hadisini delil getirir; fakat kendi sözüyle sözüne delil olarak ileri sürdüğü hadisin arasını ayırmaz. Böylece kendi sözünün de hadis metninden olduğu zannını uyandırır. Ebu Hureyre'nin bir sözüyle birlikte rivayet edilen şu hadis buna güzel bir örnektir.

أَسْغَبُوا الْوُضوءَ . وَيَلُّ لِلْعَقَابِ مِنَ النَّارِ

"Abdesti güzelce alınız... *O topukların Cehennemde vay haline.*" (1)

Bu hadisin ilk kısmı abdest alırken itina edilmesini tavsiye etmektedir ve Ebu Hureyre'ye ait bir sözdür. Ebu Hureyre yukarıda söylediğimiz gibi abdestin dikkatli alınması gereğine işaret etmiş ve arkasından sözünü kuvvetlendirmek için Hz. Peygamber'in bir hadisini getirmiştir. Buna göre hadisin ilk kısmı mevkûf, ikinci kısmı ise merfu yani Hz. Peygambere ait bir sözdür. Bununla birlikte bu hadisi el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin ravilerinden birisi aralarını ayırmadan her ikisi de Hz. Peygamber'e ait sözmüş gibi rivayet etmiştir.

Metin ortasındaki idraca misal olarak ilk vahyin gelişini anlatan Hz. Aişe'den rivayet edilen hadisi örnek gösterilebilir. Bu hadisin bir bölümü şöyledir:

... ثُمَّ حَبَّ إِلَيْهِ الْخَلَاءُ وَكَانَ يَخْلُو بَغَارَ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ . وَهُوَ التَّعَبْدُ . اللَّيَالِي ذَوَاتِ الْعَدَدِ .

"... Sonra ona (Hz. Peygamber'e) yalnız kalmak hoş gelmeye başladı. Artık Hira mağarasında yalnız kalır; bir kaç gün tahannüs ederdi. Tahannüs ibadet demektir..." (Buhârî, 1/3).

Hadisteki "ve huva't-te'abbudu" sözleri ravilerinden ibn Şihabî'z-Zuhri'nin idracıdır. "fe-yetehannesu" kelimelerinin manasını açıklamak için söylenmiştir. Bu durumu bilmeyen onları hadisin asıl metnine ait lafızlar zanneder.

Son olarak metnin sonundaki idraca şu iki rivayeti örnek gösterebiliriz.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :
مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ دَخَلَ النَّارَ . وَمَنْ مَاتَ لَا يَشْرِكُ
بِاللَّهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ .

"Abdullah (b. Mes'ud)'dan şunları söylediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) *"Allah'a şirk koşarak ölenler Cehennem'e girerler"* buyurdu. (Ben de derim ki) *"Allah'a şirk koşmadan ölenlerse Cennet'e giderler."* (Buhârî, 2/69, 70; Müslim, İman, 40).

Bu hadisin ilk kısmı da Hz. Peygamber'e ait merfu bir hadistir. İkinci kısmı ise Abdullah b. Mes'ud'un sözüdür ve mevkûftur. Hadisin, bazı rivayetlerindeki "ben de derim ki" lafzını dikkate almadan rivayet edenler, her ikisini de Hz. Peygamber'in sözü olarak rivayet etmişlerdir.

Daha çok "teşehhüd hadisi" ismiyle meşhur olan bir hadisin aynı zamanda müsel sel hadise de örnek teşkil eden Ebu Davud'daki şekli şöyledir.

عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مَخِيْرَةَ قَالَ : أَخَذَ عِلْقَمَةَ بَيْدِي فَحَدَّثَنِي

أن عبد الله بن مسعود اخذ بيده وأن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذ بيد عبد الله فعلمه التشهد في الصلاة، فذكر مثل دعاء حديث الاعمش. "إذا قلت هذا أو قضيت هذا فقد قضيت صلاتك، إن شئت أن تقوم فقم، وإن شئت أن تتعد فاقعد .

"...Kasım b. Muhaymire'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Alkame elimi tuttu ve bana İbn Mes'ud'un elini tutarak Hz. Peygamber'in kendisine ellerini tutarak namazda teşehhüdü öğretmiş olduğu rivayetini tahdis etti ve el-A'meş'in hadisinde geçen duanın tıpkısını zikretti. "Bunu söylediğin yahut yaptığın vakit namazını kılmış olursun. Artık oturmak istersen oturur, kalkmak istersen kalkarsın." (Ebu Dâvud, 1/593, r. 970).

Bu hadisin, Hz. Peygamber'in İbn Mes'ud'un elini tutarak ona namazda otururken okunan "et-tahiyyâtu" duasını öğrettiğini bildiren kısmı merfudur. Hadiste "el-A'meş'in hadisine geçen duanın tıpkısını zikretti" tabiri onun rivayetindeki şekli tekrar etmemek için söylenmediğini gösterir. Bu kısım bu gün için ilk ve son kadelerde okunan duanın aynısidir. Halbuki hadisin "bunu söylediğinde namazını kılmış olursun. Artık istersen oturursun, istersen kalkarsın" kısmı Abdullah b. Mes'ud'un kendi sözüdür. Senesinde ismi geçen Zuheyr b. Mu'aviye ile hadisi ondan rivayette bulunan bazı kimseler tarafından merfû hadise eklenerek rivayet edilmiştir.

Bir hadisin müdrec olduğu çeşitli şekillerde belli olur. Bu konuya **idrac** başlığı altında yer verilmiştir. Burada tekrar edilmesine gerek yoktur. Müdrecin hükmü ise idracın hükmüne tabidir.

Müdrec hadisler konusunda el-Hatîbu'l-Bağdâdî tarafından **el-Faslu li'l-Vasli'l-Mudrec fi'n-Nakl** isimli bir kitap kaleme alınmıştır. İbn Hacer bu kitabı kısaltmış, iki misli ilaveler yaparak yeni ve müdrec konusunda kaynak sayılan bir eser haline getirmiştir. Eserine **Takribu'l-**

Menhec bi-Tertibi'l-Mudrec adını vermiştir. es-Suyutî'nin de aynı konuda **el-Mudrec ile'l-Derc** isimli kısa bir risalesi vardır.

(1) Hadis için bk. (Buhâri, Vudû: 1/49; Müslim, Tahâre 9).

MUDRECUL-İSNAD (مدرج الإسناد) - Bk. Mudrec.

MUDRECUL-METN (مدرج المتن) - Bk. Mudrec.

MUDRİC (المدرج) - Sözlükte bir şeyi bir şeye eklemek, bir nesneyi bir başkasına katmak manalarına "idrac"dan ismi-fâildir. Hadisin isnadına veya metnine aslından olmayan sözler katarak idrac yapan ravi manasına kullanılır.

İdrac başlığı altında da açıklandığı gibi ravi kendisine göre bir sebeple rivayet ettiği hadisin isnadına veya metnine bazen hadisin aslından olmayan söz veya sözler ekler. Herhangi bir maksatla hadisin sened veya metnine aslından olmayan sözler katarak mudric denilen raviden hadisi rivayet edenler sanırlar ki ravi tarafından hadise eklenmiş olan sözler hadisin isnadını veya metnini teşkil eden lafızlar arasındadır. Bir başka deyişle isnadına veya hadisin ilk kaynağına ait sözlerdir. Dolayısıyla hadisi mudric tarafından eklenmiş sözlerle rivayet ederler. Böyle hadislerle mudrec adı verilir.

Ornek vermek gerekirse Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk vahyin gelişine dair Hz. Aişe hadisindeki "ve huve't-te'abbudu" cümlesi metindeki "fe-yetehannesu" cümlesinde (Bk. Mudrec), söz konusu edilen **tehannus** tabirinin manasını açıklamak üzere İbn Şihab ez-Zuhrî tarafından eklenmiştir. (Ayni, 1/67). Bu duruma göre İbn Şihab mudrictir.

Mudricin hadisin gerek isnadına gerek

metnine kendiliğinden sözler ilave etmesine yol açan sebepler için idrac madde-sine bakılabilir.

MU'EN'EN (المأنان) - Bk. Muennen.

MU'ENNEN (المزنن) - Mu'en'en ile birlikte sözlük manası bakımından "enne" edatı taşıyan "enneli" denilebilecek bir anlama sahiptir. Her ikiside hadis terimi olarak, ravinin isnadında, "Mâlik anî'z-Zuhri enne Saide'bne'l-Museyyeb kale" misalinde olduğu gibi "enne fulanen kale" diyerek rivayet ettiği hadise denir.

Bir ravinin isnadında "enne" edatını kullanılarak rivayette bulunması halinde şeyhi ile mülakatı sabitse bu edatın "an" gibi isnadda ittisale delalet edip etmeyeceği konusunda hadis alimleri arasında ihtilaf vardır. İmam Malik'e göre bir ravinin isnadında "an fulânin" demesi ile "enne fulanen" demesi arasında herhangi bir fark yoktur. Şu şartla ki şeyhinden "enne" ile rivayette bulunan ravinin ona mülaki olması ve tedlis yapmayan biri olarak tanınması gerekir. İbn Abdilber de alimlerin büyük çoğunluğunun "an" ile "enne" arasında bir fark görmediklerini nakletmiştir. (Ulûm, 57).

İbn Abdilberr'e göre isnatta ittisâle hükmetmek için rivayette kullanılan harflere ve lafızlara itibar edilmez. İttisâl ancak **mülâkât**, **mücâlese**, **semâ** ve **müşahede** ile olur. Alimler, sahabîye kadar ulaşan muttasıl isnadın "an, enne, kale, semi'tu" lafızlarından hangisiyle gelirse gelsin muttasıl olduğu hususunda birleştikleri için sema'nın tebeyyün etmesinin şart koşulması anlamsızdır. (Tedrîb, 1/ 217).

Şu hale göre alimlerin çoğu "enne" ile varid olan isnadın muttasıl sayılacağına kaildirler. Ancak anlaşıldığına göre bu görüşte olan alimler sema'nın subutu olmasa bile mülakat ve ravinin tedliden beri olmasının esas almışlardır. İsnadı teşkil eden ravilerin birbirlerinden sema'nı

sahih olunca inkıta açığa çıkmadığı sürece hangi lafızla varid olursa olsun isnad, ittisale hamledilir. (Ulûm, 57).

Öte yandan Ahmed b. Hanbel ile bazı âlimler "enne" harfinin "an" gibi olmadığı görüşündedirler. Onlara göre "enne" ittisale delalet etmez. Dolayısıyla isnadında enne bulunan bir hadis muttasıl olarak rivayet edilmemiş demektir ve mun'katı'dır. Şu var ki "enne" ittisale delalet etmezse de aynı hadisin başka tarikattan rivayetinde sema açığa çıkarsa ittisal ile hükmedilir.

İbnu's-Salâh İbn Abdilber'den naklettiği Ebu Bekri'l-Berdici'nin de bu görüşte olduğunu kaydettikten sonra Yakûb b. Ebî Şeybe'nin mûsnedinde ayırımı delâlet eden bir misal gördüğünü söyler ve şöyle der:

"Yakub b. Ebî Şeybe Ebu'z-Zübeyr'den, İbnu'l-Hanefiyye-Ammâr isnadiyle Ammar'ın şu hadisini zikreder:

... أتيت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي فسلمت عليه فردّ عليّ السلام .

"(Bir gün) Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılarken yanına vardım. Selam verdim. Bana selamımı iade etti. "Yakub bu haberi mûsned ve mevsul kılmıştır. Oysa bir başka yerde aynı hadisin Kays b. Sa'd rivayetini Atâ b. Ebî Rabah an İbni'l-Hanefiyye isnadiyle Ammâr'dan şöyle rivayet eder:

... أن عماراً مرّ بالنبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي...

"Ammar Hz. Peygamber (s.a.s)'in namaz kılarken yanına vardı." Yakub b. Ebî Şeybe bu rivayeti mürsel olarak nakletmiştir; zira "enne Ammaren merre..." diye fiili olarak nakletmiş "an Ammarin" dememiştir." (Ulûm, 58).

İbnu's-Salâh'ın bu misali "enne" nin "an" gibi ittisale delalet etmediği görüşünde olanları destekler gibi görünürse de el-İrâkî tarafından eleştirilmiştir. Âlimimiz şöyle der: "Musannıf İbnu's-Salâh'ın "an" ile "enne" arasında fark olduğuna dair

Ahmed b. Hanbel ve Yakub b. Ebî Şeybe'den naklettikleri, iksinin de sözlerinden anlaşıldığı gibi değildir. Aslında ne Ahmed b. Hanbel ne de Yakub b. Ebî Şeybe "an" ile "enne" arasını ayırmış değillerdir. Bunun bir başka manası vardır. O mana da şudur: Yakub b. Ebî Şeybe "enne" ile varid olan hadisi mürsel olarak nakletmiştir. O rivayetinin mürsel addedilmesi İbnu'l-Hanefiyye'nin kıssanın hikayesini Ammar'a nisbet etmeyişi yüzündendir. Yoksa İbnu'l-Hanefiyye "inne Ammâren Kale merartu bi'n-Nebiyyi (s.a.s)" diyerek kıssayı nakletseydi rivayet mürsel olmazdı. Hadisin mürsel kılınışının bir sebebi de İbnu'l-Hanefiyye'nin rivayet şeklidir. Şöyle ki, İbnu'l-Hanefiyye Ammar'ın Hz. Peygamber'in yanına uğradığını görmemiştir. Öyle iken hadisi "enne Ammâren merre" lafzı ile nakletmiştir. Böyle yapmakla o, görmediği bir olayı anlatan kişi durumundadır. Böylece kıssayı nakli bu yüzden mürsel olmuştur. Bu açıktır ve İbnu'l-Hanefiyye'nin "inne Ammaren merra bi'n-Nebiyyi" demesi ile "enne'n-Nebiyye (s.a.s) merra bihi Ammar" demesi arasında fark yoktur; çünkü iki halde de rivayetin mürsel olacağına ittifak vardır. Öte yandan İbnu'l-Hanefiyye hadisi "an Ammar kale merartu..." veya "enne ammaren kale merartu..." diyerek nakletmiş olsaydı durum aksine olurdu; zira her iki ibare de Ammar'a isnad edilmiş olduklarından muttasıldır." (Takıyd, 85).

el-İrâkînin anlattıklarına bakılırsa Yakub b. Ebî Şeybe'nin zikrettiği hadis "enne" ile nakledildiği için değil; isnadında olayın kritiğine göre inkita olduğu için mürseldir; zira "bir ravi bir kıssa veya olay rivayet ettiği zaman bakılır: Eğer Hz. Peygamberle bazı sahabeler arasında geçen bir olayı anlatıyorsa ve o olayın zamanına yetişmiş bir sahabi ise olaya şahit olduğunu bilmesek dahi rivayetinin ittisaline; eğer olayın geçtiği zamana yetişmediğini biliyorsak o takdirde de sahabi mürsel'i olduğuna hükmederiz. Şayet bu ravi tabii ise o zaman da mun-

katı olduğuna hükmedilir. Eğer tabii Sahabi den kendi yetiştiği zamana dair bir kıssa naklediyorsa muttasıldır. Aynı şekilde tabii vaki olduğu zamana yetişmediği bir olayı sahabiye isnad ile rivayet ediyorsa bu da muttasıldır." (Takıyd, 86).

Yine İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre el-Hatibu'l-Bağdâdi, Ahmed b. Hanbel'in "an" ile "enne" arasında fark olduğu görüşüne şu iki hadisi misal vermiştir:

... نافع عن ابن عمر، عن عمر أنه سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم أينام أحدنا وهو جنبٌ

"Hz. Ömer'den, Hz. Peygamber'e "bizden biri cunub olarak uyuyabilir mi?" diye sormuş..." (Kıfaye, 186).

عن نافع، عن ابن عمر أن عمر قال يا رسول الله

İbnu's-Salâh bu iki hadisden birincisinin görünüşe göre Hz. Ömer'in ikincisinin ise İbn Ömer'in mûsnedi olduğunu söyleyerek "enne" ile "an" arasında fark olduğu görüşünde olanlara katılmadığı intibahı uyandırmaktadır.

Son olarak şunu da söylemek gerekir ki es-Suyûtî'nin belirttiğine göre daha sonraki devirlerde şark alimleri "enne" yı icazet yoluyla alınan hadislerin rivayetinde çok kullanmışlardır. Mağrib alimleri ise "an" ve "enne" lafızlarının ikisini de sema ve icazette birlikte kullanmışlardır. (Tedrîb, 1/219).

MUFİD (المفيد) - Çıkar ve menfaat anlamını veren "fâ'ide" kelimesinin kök fiilinden alınma bir kelimedir. Hadis Usulü ilminde hadiscilerin lakablarından birine denilmiştir. Muhaddis üzerinde bir mertebeye delâlet eder. Üçüncü hicrî asırda bazı hadiscilerce kullanılmaya başlanmıştır. Ancak sonraları diğer bazı lakabların ortaya çıkışı ile fazlaca kullanılan bir lakab olmaktan çıkmıştır. (Ref, 60).

Manası açıklanırken söylenenlere bakılırsa el-Mufid muhaddisin bütün şartlarını kendisinde toplamış olan hadis

alimidir. (Bk. Muhaddis). Daha çok hafız derecesine yükselmiş bir alimin hadis meclislerinde hazır olan talebelere iştmediklerini ulaştırmak, anlamadıkları yerleri anlatmak suretiyle faydalı olan kişidir. Bu da onun **âli** ve **nâzil**, **bedel**, **musâfaha**, **muvâkat** ve **ilel** konularında yeterli bilgi sahibi olmasıyla mümkün olur.

Kaynaklarda el-Mufid lakabıyla anılan hadiscilere misal olarak, Muhammed b. Ya'kûb; İbrahim b. Evreme; Abdullah b. Muhammed b. Nâciye; Ca'fer b. Muhammed en-Nisâbüri (Ca'ferek); Ahmed b. Amr b. Câbir et-Tahnân; Hafs b. Umer el-Erdebili; Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf el-Ma'kûli (el-Esam); Muhammed b. Abdullah eş-Şâfi'i (el-Bezzâr); Umer b. Ca'fer b. Abdullah el-Verrâk ve Şehrdâr b. Şireveyh ed-Deylemi gibi isimler verilmiştir. (Ref , 62, 3).

Bunlardan Muhammed b. Ya'kûb yalancılıkla itham edilmiş bir ravidir. Şehrdâr b. Şireveyh ise orta derecede bir hadiscidir. Diğerleri de Hadis ilimlerinde yüksek derecelere çıkabilmiş değillerdir. Buna göre denilebilir ki el-Mufid, bazılarınca daha ziyade Hadis ilminde yükselmiş alimlere yardımcı olan kişilere verilmiş bir lakabdır. Bunun yanında bütün hadiscilerin üzerinde birleşerek kullandıkları bir lakab değildir.

MUFREDÂT (المفردات) - Ferd, yalnız, tek manasına mufredin çoğuludur. Hadis usulünde mufredât, rical ilmiyle ilgili olarak tek isim, tek künye veya tek lakabla bilinen başta sahâbe ve tabiiler olmak üzere hadis ravileri ve hadis ilminin çeşitli dallarıyla meşgul olmuş alimlere denir.

Hadis ilminin en faydalı bölümlerinden biri olan **Tarîhu'r-Ruvât** veya **Rical** ilmi, kısaca, hangi mertebede olursa olsun, hadis ravilerini konu olarak alır ve onların rivayetlerine güvenilir kimseler olup olmadıklarını açığa çıkarır. Hadis ricalinden bahseden kaynak eserlerden

umûmiyetle önce ismi ~~müfterek~~ denilen ve Ahmed, Muhammed, Abdullah gibi çok kulanılan isimlerden biri olan raviler zikredilir. Bundan sonra mufredât denilen ayrı bir bölümde isim, künye, ve lakabı tek veya ender rastlanan bir kelime olan raviler sıralanır.

Mufredât, verilen bilgiden de anlaşılacağı gibi, isimlerde, künyelerde, ve lakablarda olur.

1. İsimlerde mufredâta şu misaller verilmiştir:

a) Sahâbeden: Ecmel b. Ucyân: Babasının ismi Uceyyân olarak da zikredilmiştir.

Cubeyb İbnu'l-Hâris: Bazıları noktalı ha ile Hubeyb, bazıları da Cubeyr olarak zikretmişlerdir.

Şekel b. Humeyd: Abslıdır. Benû Huzeyfe heyetiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzuruna gelmiştir. Kufe'de yerleşmiştir. Sunen sahipleri hadisini rivayet etmişlerdir.

Sudeyyu'bnü Aclân, Ebu Umâme el-Bahili; Sender; Sunâbih İbnu'l-A'ser; Kelede b. Hanbel; Vâbisatu'bnü Ma'bed; Nubeyşetu'l-Hayr; Ebu Reyhâne Şemgûn; Hubeyb b. Muğfil, Lubey b. Lebâ.

b) Sahâbeden başka kimselerden: Evsât b. Amr (tabii); Tedûm (veya Yedûm); Cilân b. Ferve; Ebu'l-Celed; Duceyn; Zirr b. Hubeys; Su'ayr İbnu'l-Hıms, Vurdân; Mustemir b. er-Reyyân; Azvân b. Yezid er-Râzi; Nevf el-Bikâli, Durayb b. Nukayr b. Sumeyr.

2. Künyelerde mufredâta da usul kaynaklarında şu isimlerin verildiği görülür.

Ebu'l-Ubeydeyn. İsmi Muaviye b. Sebreddir.

Ebu'l-Mudille. İsmi belli değildir. Sadece Ebu Nuaym, isminin Ubeydullah b. Abdillâh olduğunu söylemiştir.

Ebu Murâye: İsmi Abdullah b. Amr'dır.

Ebu Mu'ayd: İsmi Hafs b. Gaylandır.

3. Lakablarda mufredata ise şu lakablar örnek gösterilmiştir:

Sefine: Hz. Peygamber (s.a.s)'in azadlı kölesidir. İsminin Mihrân olduğu söylenmişse de başka isimler ileri sürenler olmuştur. Bu lakabla anılmasına gazalardan arkadaşları için fazlaca eşya taşıdığından Hz. Peygamberin "Sen bir sefine (gemi) sin" demesi sebep olmuştur. Allah Resulünün bu iltifatı üzerine lakabı meşhur olmuş, adı unutulmuştur.

Mindel: (Mendel) olarak da kaydedilmiştir. İsmi Amr'dır.

Suhnûn (veya Sahnûn): İsmi Abdus-selâm b. Saiddir.

Mutayyen: Ebu Ca'feri'l-Hadramî'nin meşhur lakabıdır.

Muşkdane: Bu da Abdullah b. Amr b. Ebân'ın lakabıdır. (Ulûm, 293,6). İbnu's-Salah'ın kaydettiğine göre Ebu Ca'fer'e Mutayyen (çamura bulanmış); Abdullah'a müşkdane (misk damlası veya misk kabı) lakablarını veren Buhârî şeyhi Ebu Nu'aym el-Fadl b. Dukeyn dir. (Ulûm, 309). es-Suyûti de telkib sebeplerini şöyle nakleder: Ebu Ca'fer çocukken arkadaşlarıyla çamurlar içinde oynar üstü başı çamur içinde kalmış. Hatta arkadaşları yüzüne gözüne çamur sürerlermiş. Bir gün Ebu Nu'aym onu çamurlara bölünmüş durumda görünce "Ya Mutayyen demiş; hadis meclisine niçin gelmiyorsun (da böyle çamur içinde oynuyorsun)?"

Abdullah b. Amr ise hadis meclisine gelirken giyinir kuşanır ağır kokular sürünürmüş. (Tedrib, 2/296,7). Anlaşılan Ebu Nu'aym onu parfüm kabına benzeterek iltifatta bulunmuş olmalıdır.

es-Suyûti bu üç mufredata bir de tek nisbetle (veya nesebinden bir kişi) bilinenlerin eklenmesi gerektiğini söylerse de misal vermez. (Tedrib, 2/278).

Tek isim, tek künye veya lakabla bilinen raviler konusunda Ahmed b. Hârûn el-Berdici'nin **el-Esmâ'ul-Mufrede** isimli

önemli bir eseri vardır. Ancak el-Berdici'nin bu eserine bir çok alim itirazlarda bulunmuş, ilaveler yapmıştır. Bu itirazlardan biri, onun mufredattan saydığı pek çok isim, künye veya lakapla iki hatta üç kişinin hatta daha fazla şahsın bilindiği noktasındandır. İsimde müfred olarak zikrettiklerinin bir kısmının lakaba müfred olduğu da aynı şekilde el-Berdici'ye yapılan itirazlardandır. Söz gelişi onun verdiği müfredattan el-Eclanu'l-Kindî isimde müfred değil, lakabda müfreddir. İsmi Yahya'dır. Yahya isimli ravi ise pek çoktur. Suğdi b. Sinan da Berdici'nin eserinde isim müfredatı arasında zikredilmiştir. Oysa suğdi lakabdır. İsmi Ömer'dir. (Ulûm, 292,3; Esmâ, 1/56).

MUHADDİS (المحدث) - Tahdis den ismi fail olan muhaddis genel olarak hadis rivayet eden kimse manasına gelir. Bu manada ravinin müteradifi olarak kullanılır.

Muhaddisin tarifinde İslâm alimleri değişik ölçüler gözönüne almışlardır. Kimine göre muhaddis yukarıda anıldığı gibi ravi ile eş anlamlıdır. Buna göre her hadis rivayet eden ravi muhaddis sayılır. Ne var ki bu tarif eksiktir. Aslında ravi ile muhaddis arasında umum husus münasebeti vardır. Her muhaddis ravi-dir, ancak her ravi muhaddis değildir. Ravi, hadisleri isnadıyla rivayet eden kimse olduğu halde muhaddis onları rivayet etmekle kalmayıp garib lafızlarını, değişik vecihlerini, ravilerini ve diğer hususları iyi bilen kimsedir. Bu itibarla muhaddisin raviden üstün olduğunda şüphe yoktur.

Diğer taraftan hadis alimlerine göre muhaddis, senedleri ezberlemekle birlikte, isnadları teşkil eden ravilerin ne dereceye kadar adaletli veya mecruh olduklarını bilen kimsedir. Fakihlere göre ise muhaddis sadece hadis işitmekle kalmayıp senetleri ezberleyen, ravilerin adalet veya cerh drumlarını bilen alime denir. İbn Adi, hadis ezberlemeyeni muhaddis saymaz. (Tedrib, 1/43, 45).

Bazı alimler hadis alimlerini ezberledikleri hadis sayısına göre dercelendirerek yirmibin hadisi metinleriyle ve senetleriyle ezberlemiş, senetleri oluşturan ravilerin tercümelerini, cerh ve ta'dil noktasından hallerini bellemiş kimseye muhaddis denileceğini söylemişlerdir. Kabul etmek gerekir ki, bir kimsenin ne kadar hadis bildiğini kestirmek çok güçtür. Bu bakımdan bu tarif muhaddis sayılan bir hadiscinin aşağı yukarı ne kadar hadis bildiğine dair bir fikir verirse de tarif için kesin bir ölçü niteliğinde değildir.

es-Suyûti'ye göre gerçek manada muhaddis, hadislerin isnadlarını, illetlerini, âli ve nazil olanlarını, senedleri teşkil eden ravilerin isimlerini bilmekle beraber el-Kutubu's-Sitteyi, Ahmed b. Hanbel'in müsnedini, Beyhaki'nin sünenini, et-Taberani'nin mu'cemlerini öğrenmiş, bilgisine bin kadar cüz eklemiş kimsedir. Muhaddisin asgari ölçüsü budur. (Tedrib, 1/46).

Şu hale göre alimlerin muhaddis tarifleri az da olsa birbirinden farklıdır. Ne var ki bu tariflerin özünü, bir kimseye muhaddis denilebilmesi için, en azından onun hadis kaynaklarını bilmesi, hadislerin senedlerini teşkil eden ravileri tanınması, herbirinin adalet veya cerh durumları hakkında malumat sahibi olması gerektiği oluşturmaktadır. Buna bir de hadislerin sahihlerini, sahih olmayanlarından ayıracak yeteneğe sahip olmayı eklersek muhaddis denen alimlerin niteliği özlü biçimde ortaya çıkmış olur. Muhaddisin vazifesi rivayet ettiği haberleri kendisinden sonrakilere değiştirmeden nakletmektir. Bunun için birtakım yeteneklere sahip olması gerekir.

MUHADRAM (المحضر) - "Hadrame" dört harfli basit fiilinden ismi meful olan muhadram sözlükte sünnet olmamış adam, acı mı tatlı mı olduğu bilinmeyen su, babası beyaz olduğu halde kendisi siyah çocuk, nesbi karışık insan, erkek davar eti mi yoksa dişi davar eti mi olduğu bilinmeyen et ve tatsız yemek manalarına

gelir. (Kamus, 3/444,5). Bu manaların hepsinde durumu belli olmamak ve karışıklık kavramları söz konusudur.

Hadis ilminde muhadram bu manayla ilgili olarak hem cahiliye devrinde hem de Hz. Peygamber zamanında yaşadıkları halde onu göremeyenlere denir. Bu tarif göre muhadram, sahabî mi yoksa tabî mi olduğu belli olmayan kimse demektir; zira böyle birinin Hz. Peygamber zamanına yetiştiği için sahabî sayılması akla yakın görünür. Ancak onu göremediği için sahabî değildir. Sahabî ile görüşmekle tabîi sayılması da mümkündür. Fakat Hz. Peygamber devrini idrak ettiğinden onun ebedî aleme göç etmesinden sonra dünyaya gelen öteki tabîilerden farklı tarafı vardır ve bu fark yüzünden tabîin sınıfına da girmez. İşte bu yüzden hem cahiliye denilen İslâm öncesi devrede, hem de Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında yaşayan ve fakat onu göremeyen şahsa hadisciler özel tabiri ile muhadram demişlerdir.

İbnu's-Salah muhadramı Tabî'inden ayrı bir grup olarak cahiliye devrini ve Hz. Peygamber zamanını idrak ettikleri ve müslüman oldukları halde Hz. Peygamberle sohbeti olmayanlar olarak tanıtır. (Ulûm, 273).

Bununla birlikte muhadram tabirinin başka tarifleri de yapılmıştır. Söz gelişli lûgat alimlerine göre muhadram, ömrünün yarısını cahiliyede, yarısını da sahabeyi ister idrak etmiş olsun ister olmasın, İslâm devrinde geçirmiş olan kimsedir. Bazı muhaddislere göre ise muhadram Mekke fethinden önce kendi kavmini ya da başkalarını küfür üzere idrak eden kimsedir: zira araplar Mekke fethinden sonra tamamen müslüman olmuşlardır. Artık cahiliye diye bir şey kalmamıştır. Nitekim Müslim'in muhadramlar arasında zikrettiği Buseyr b. Amr hicretten sonra dünyaya geldiği için bu tarife göre muhadram sayılmıştır. (Tedrib, 2/238).

Müslim yirmi muhadram ismi zikret-

miştir. (Ulûm, 273). es-Suyûti, İbn Hacer'in **el-İsâbe**de zikrettiği muhadramlarla bu sayıyı artırmıştır. Burada bir kaç muhadram ismi saymak yerinde olacaktır.

Ebu Amr (S'ad b. İyas) eş-Şeybânî, Suyeyd b. Gafeleti'l-Kindî, Amr b. Meymûn el-Üdi, Abdu Hayr b. Yezid el-Hayvânî, Ebu Osmani'n-Nehdi, Abdurrahman b. Mull, Ebu'l-Halâlî'l-Atekî (Rebi'atubnu Zûrâre), Ebu Recâ'l'l-Utâridî, Uveys el-Karânî.. (Ulûm, 273).

MUHALEFET (المخالفة) -Türkçedeki manasıyla muhalefet ve aykırılık manasına gelen muhâlefet Hadis Usulünde ravinin, zayıf ise sika ravilere, sika ise kendisinden daha sika olana aykırı rivayette bulunmasına denir.

Muhalefet cerh sebeplerindedir. Ravinin ta'n edilmesine sebep teşkil eden on ta'n noktasından (meta'in-i aşere) zabtla ilgili olanlardan biridir. Bu manada **muhalefetu's-sikât** terimi ile de bilinir.

Bir ravinin ister zayıf, isterse sika olsun kendisinden daha güvenilir ravilere muhalefeti çeşitli şekillerde olur. Söz gelişî ravi bazen, isnadın siyakını değiştirerek başka ravilere muhalefet eder. Bu takdirde muhâlif olarak rivayet ettiği hadis **mudrecu'l-isnâd** adını alır. Bazen metnine hadisten olmayan sözler ilavesiyle muhalefet eder ki bu takdirde ise başka ravilere muhalif olarak rivayet ettiği hadise **mudrecu'l-metn** denir.

Muhalefet bazen ravinin isnaddaki isimleri veya metindeki ibarelerin yerini değiştirmesiyle meydana gelir. Bu takdirde de hadisine **maklûb** adı verilir.

Muhalefet bazen de ravinin muttasıl olan bir isnadın ortasına ravi ismi eklemesiyle meydana gelir. İdracdan farklı bu eklemeyi ihtiva eden isnadla rivayet edilen hadise **el-Mezîd fi muttasili'l-esânîd** denir.

Muhalefet şekillerinden biri de metin içinde geçen bir kelimenin yazılışındaki

muhalefettir. Bu muhalefet harfin noktası sebebiyle meydana gelebileceği gibi harflerin yer değiştirmesi veya yerlerine başka harflerle yazılması şeklinde meydana gelebilir. Bu takdirde muhalif hadislere **musahhaf** ve **muharref** isimleri verilir.

Hadislerin gerek isnadlarında gerekse metinlerinde değişiklik yapılarak meydana gelen muhalefet ravinin vehminden veya hata etmesinden doğar. Fazlaşması halinde zabtına dokunur. Haliyle ravinin rivayetlerinde ister kendisi gibi zayıf, ister sika olsun, isterse kendisinden daha güvenilir biri olsun başka raviye muhalefeti daima hadislerine şüpleri gözle bakmayı gerektirir. Hüküm bakımından ise muhalefet yüzünden ta'n edilmemiş ravinin hadisi tercih edilir.

MUHÂLEFETU'S-SİKÂT (مخالفة الثقات)
Bk. Muhâlefet.

MUHARREF (المخرف) - Sözlükte değiştirmek bir şeyin yerine başkasını getirmek, bir nesnenin yerine diğerini koymak, bir nesneyi bir tarafa eğmek manalarını veren (*Kamus*, 2/740) "tahrif,, babından ism-i mefuldür. Kelime olarak verdiği tahrif edilmiş manası ile ilgili olarak hadis ilminde umumiyetle ibareleri değiştirilerek rivayet edilmiş hadislere denir.

Burada işaret etmek yerinde olur ki, hadislerde yapılan ibare değişikliği ya bir kelimeyi meydana getiren harflerdeki nokta değişikliği ya da kelimelerinde harf ve yazı değişikliği olmak üzere iki kısımda mütalaa edilebilir. İlkine yani harflerde nokta değişmesine **tashif**, kelimelerinde harf, yazı ve şekil değişikliğine ise **tahrif** adı verilir.

İbn Haceri'l-Askalani'ye gelinceye kadar hadis alimleri umumiyetle tashif ile tahrifi ayırmamışlar gerek kelimelerini teşkil eden harflerinde nokta değişikliği, gerekse şekil değişikliği ile meydana gelen ha-

disleri tashif adıyla anmışlardır. Nitekim İbnü's-Salâh, kitabının 35. bölümünü musahhafı ayırmıştır. Burada verdiği bilgi ve misaller musahhafı olduğu kadar muharrefle de ilgilidir. en-Nevevi de bu konuda ona uymuştur. el-İrâkî'nin başlığı da musahhaf ismini taşımaktadır. Verdiği izahlarla misaller ise her ikisini de kapsayacak şekildedir. İbn Haceri'l-Askalâni musahhafı ikiye ayırarak tashifle rivayet edilme sonucu meydana gelen hadise musahhaf; tahrif taşıyana ise muharref adını vermiştir. Onun bu ayırımına göre muharref, asıl metnine göre bir kelimesi şekil değiştirerek rivayet edilmiş olan hadise denir. (Nuzhe, 47).

Tahrif hadisin isnadında olabileceği gibi metninde de olabilir. İsnadda hata daha çok tashif şeklinde olur. Bunlara **musahhaf** maddesinde misal verilmiştir. Ravinin rivayet hatası yüzünden kelime şeklinin bozulması sonucu muharref sayılan hadislere gelince şu misaller verilebilir.

عن زيد بن ثابت أن رسول الله صلى الله عليه وسلم احتجر في المسجد بخصرٍ أو حصيرٍ حجرة يصلي فيها .

"Zeyd b. Sabitten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) mescid içinde kamış ya da sazdan namaz kılacağı bir oda çevirdi. "

Buhâri ve Müslim'de bulunan bu hadisi (Buhâri, 7/99; Müslim, Salâtu'l-Musâfirin, 29), İbn Lehi'a isimli bir ravi Musa b. Ukbe'nin **Kitabu'l-Megâzi** isimli eserinden rivayet etmiş; ancak ilk kelimesi "ihtecera" yı tahrif yaparak "ihteceme" şeklinde nakletmiştir. Bu durumda haliyle hadisin manası değişmiş, "..kan aldırdı" şekline girmiştir.⁽¹⁾

من صام رمضان ثم أتبعه ستاً من شوال كان كصيام الدهر
"Kim ramazan orucunu tutar sonra da ramazan orucunun ardından Şevval ayında altı günü oruçlu geçirirse bütün yıl (boyunca) oruç tutmuş gibi olur"

Müslim, Tirmizi, Ebû Davud ve İbn Mâce tarafından rivayet edilmiş bulunan bu hadis, Ebubekir es-Sûli adındaki ravi tarafından "sitten" kelimesi "şey'en"

şeklinde getirilerek rivayet edilmiştir. (Ulûm, 255). Hadis, metnindeki bu kelime değişikliği yüzünden muharref haline gelmiştir.

عن جابر قال : رمى أبي يوم الاحزاب على اكله فكواه رسول الله صلى الله عليه وسلم .

"Cabir'den rivayet edildiğine göre Hendek savaşı günü Ubey b. Ka'b kol damarlarından yaralandı. Hz. Peygamber (s.a.) yarasını dağılattı."

Müslim ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri bu hadisdeki "Ubey" kelimesini Gunder adındaki bir ravi "Ebi" şekline getirmişti. (Ulûm, 252).

Hadis metinlerinde yapılan tahrif, yukarıda verilen misallerden de anlaşılacağı üzere, manasının geniş ölçüde değişmesine yol açmaktadır. Hadisin isnadındaki bir ismi yanlış okumak alimlerin zamanla doğrusunu gösterdikleri göz önüne alınırsa pek önemli değildir. Fakat metnindeki kelimelerin yanlış okunup rivayet edilmesi mananın değişmesine, bazen tersine dönmesine yol açacağı cihetle son derece önemlidir. Son olarak vereceğimiz şu misallerden bunu anlamak bizim için zor olmayacaktır.

Bütün hadis kaynaklarının rivayet ettikleri sütte hadisi denilen bir hadis vardır. Bu hadisin metninde esas itibariyle Hz. Peygamber (s.a.) in önüne sütte olarak bir baston dikildiğinden, onun da bu bastona karşı durarak namaz kıldığından söz edilir. Böyle iken Benü Aneze Kabilesinden Muhammed İbnü'l-Anezi, metni yanlış anlamış ve "biz şan şeref sahibi bir kabileyiz. Biz Anezedeniz. Hz. Peygamber bize dua etti" demiştir. Onun bu sözleri hadisteki "sallâ ile'Aneze" lafızlarını Aneze kabilesine selam verdi" şeklinde anladığını göstermektedir. Bu ise tashifden başka bir şey değildir.

Meşhur müfessir Yahya b. Sellâm, Sa'id b. Ebi Arûbe tarikiyle "size fasıkların yurdunu göstereceğim" manasına gelen ayeti açıklarken Katade'nin "Mısır'ı

göreceksiniz" tefsirini rivayet eder. Ne var ki bu tefsir Ebu Zur'a'nın hoşuna gitmez. Sa'id'in Katâde'den naklettiği tefsirin gerçekte "mısr" olan kelimesi yerine "masirahum" kelimesini getirerek öylece rivayet eder. (Ulûm, 254).

Kısacası muharref hadisler hata sonucu yanlış okunarak kelime şeklinin değişmesiyle aslından farklı bir şekilde rivayet edilen hadislerdir. Ravilerinin sū'u'l-hıfzı (kötü ezberlemesi) ve dikkatsizlikleri sonucu karşımıza çıkmaktadır. Dikkatsiz, kötü ezberleyen, fazla hata yapan ravilerin hadislerde meydana getirdikleri yanlışlıklar yerine göre çok basittir. Ancak bu hatalar meşhur Türk şairi Fuzulî'nin deyişiyle söyleyelim, bazen "bir harf düşerek" nadiri "nar" kılacak, bazen de "bir nokta düşmesiyle "göz" ü "kör" edecek kadar mühimdir.

(1) İbn Lehi'anın muharref rivayeti için Bk. Müsned, 5/185).

MUHARRİC (المخرج) -Bk. Tahrîc.

MUHBİR (المخبير) - Haber vermek manasına ihbâr dan ism-i fail olan muhbîr, hadis ilminde bir haberi, söyleyene isnad ederek haber verene denilmiştir. Hadisler umumi manada haber demek olduğundan onları nakleden raviler de bir anlamda muhbîr olmaktadır.

MUHKEM (المحكم) - Sözlükte sağlam, muhkem manasına gelen bir ismi mefuldür. Hadis ilminde Kur'anı Kerim'in muhkem ayetleri gibi kendisine zahiri de olsa aykırı manada herhangi bir rivayet bulunmayan, öyle olduğu için de hiç bir şüphe ve tereddüde yer vermeksizin alınıp, gereğince emel edilen sahih ve makbul hadisleri ifade etmekte kullanılan bir tabirdir.

Muhtelefu'l-hadîs başlığı altında geniş bir şekilde izah etmeye çalıştığımız gibi sayıları az bile olsa bazı hadisler birbirlerine mana yönünden zıt görünürler. Eğer

hakkında sahih veya hasen hükümlerinden biri verilecek makbul hadisler arasında yer alan bir hadise zahirî de olsa mana yönünden zıt herhangi bir makbul rivayet yoksa bu hadis muhkemdir. Mana yönünden kendisine zıt bir başka makbul rivayet bulunmayan ve muhkem addedilen hadisin hükmü alınarak icabıyla amel etmektir. Söz gelişi

لا يقبل الله صلاة احدكم اذا أحدث حتى يتوضأ

"Allah sizden birinize hades vaki olduğu vakit abdest almadıkça namazını kabul etmez" hadisi ⁽¹⁾ manaca kendisine zıt herhangi bir makbul rivayet olmadıgından muhkemdir.

Kendisine hadis vaki olan mü'minin bunu gidermek için gusletmedikçe veya abdest almadıkça namaz kılamayacağını hükme bağlayan bu hadisle bütün fukahâ uzun boylu izaha, teville ve yoruma girmeksizin amel etmişler ve cenaze yahut bayram namazı bile olsa namaz şumulüne giren ibadetlerin abdestsiz veya cünupken yapılamayacağına hükmetmişlerdir.

(1) Umde, 4. Krş, Buhârî, 2/43: 8/59.

MUHMEL (المهمل) - Sözlükte ihmal edilmiş, terkedilmiş manasına ismi mefuldür. Şöyle tarif edilebilir. Bir ravi isim yahut bu isimle beraber baba, dede isimleri yahutta nisbetleri aynı olan iki şeyhten rivayette bulunur. Ancak bu ravilerin bilinen ve kendilerine mahsus bir sıfatla kim olduklarını belirtmez. İşte böyle isimleri birbirine benzeyen iki şeyhten rivayette bulunduğu halde isnadında kim olduklarını bilertleyecek açıklama yapmaksızın bırakılan ravilere muhmel denilmiştir.

İbn Hacer muhmele misal olarak Buhârî'nin Ahmed ve Muhammed isimli ravilerden rivayetini verir. Gerçekten Buhârî Ahmed ve Muhammed isimli ikişer şeyhten rivayette bulunmuştur. İsnadında baba veya dede ismine nisbet etmeksizin sadece Ahmed veya Mu-

hammed dediği takdirde bunları muhmel bırakmıştır.

İbn Hacer'e göre muhmel şeyhlerin ikisi de sika ise onların isnadda kim olduklarını belirleyici bir vasıfla anılmamalarının zararı yoktur.

Muhmel bırakılan şeyhin kim olduğu ravinin o iki şeyhten birine yakınlığından anlaşılır. Söz gelişi Buhârî'nin Ahmed diye muhmel bıraktığı şeyhi İbn Vehb'den rivayetinde Ahmed b. Salihtir; Muhammed adıyla zikrettiği şeyhi, rivayeti Ebu Muaviye, Mervânu'l-Fezâri gibi Iraklılardan olduğu takdirde Muhammed b. Selâm el-Bikendi'dir. (Nuzhe, 61) Yahya dediği şeyhi Yahya b. Musâ'l-Belki'dir. (Hedy, 217).

MUHTALAK (المختلک) - Bk. Mevzu.

MUHTELEFU'L-HADİS (مختلف الحديث) - Muhtelef, aykırı olmak manasına gelen "halefe" kök fiilinden ifti'âl babında ve ismi meful ölçüsünde bir kelimedir. Muhtelefu'l-hadis terkibi ise dış görünüşü itibariyle birbirlerine aykırı manalar taşıyan iki hadis ile bunların arasını birleştirmek ve birleşmesi mümkün olmayanlardan birini tercih etmeye denir. Hadis ilim dallarından biridir. Bazı alimlere göre **muhtelifu'l-hadis** bazılarına göre **tefiku'l-hadis** de denir. Aynı manada **muşkilu'l-hadis**, **ihtilâfu'l-hadis** tabirlerini kullanan alimler de vardır.

İhtilâfu'l-hadis maddesinde görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s)'den sahih olarak rivayet edilen hadisler arasında birbirlerine zıt manada varid olanları vardır. Nesh söz konusu olmadan böyle birbirine zıt manada rivayet edilen hadislerle muhtelefu'l-hadis adı verilmiştir.

Muhtelefu'l-hadis, hadis ilminin en çetin konularından biridir. En-Nevevî bu konuda şunları söylemiştir: "Muhtelefu'l-hadis hadis ilimlerinin en önemlisidir. Her âlim bu ilmi bilmek mecburiyetindedir. Bu

ilim de zahiren birbirine zıt görünen iki hadisin varid olmasıdır. Bu durum da araları bulunur; bulunamazsa biri diğerine tercih edilir. Konuyu en mükemmel hale getirenler Hadis ile Fıkıhı birleştiren imamlarla nasların manalarına hakkıyla vakıf olan usul alimleridir." (Takrîb, 43).

Görünüşe göre birbirlerine zıt manada varid olup da aralarında zıtlık varmış hissini veren hadisler iki kısımda mütalaa edilirler:

Birinci kısma dahil hadislerin arasını bulmak mümkündür. İkinci kısım hadislerin telifi mümkün değildir. Böyle durumlarda alimler araları bulunamayan hadislerden birini herhangi bir sebeple tercih ederler. Bu sebeplere tercih sebepleri denir. (Bk. Tercih). Aralarını birleştirmek mümkün olan hadislerle misal olmak üzere şu iki hadisi ele alabiliriz: Hz. Peygamber bir hadisinde:

لَا عَدُوَّ وَلَا طَيْرَةَ وَلَا هَامَةً وَلَا صَفَرَ

"Hastalığın (kendiliğinden) bulaşması yoktur. Eşyada ve kuşların ötmesinde uğursuzluk olmaz. Safer ayında da uğursuzluk yoktur" buyurmuştur. (Buhari, 7/17, 27-31). Halbuki buna aykırı görünen bir diğer hadisinde ise şunları söylemiştir:

فِرٌّ مِنَ الْمَجْزُومِ كَمَا تَفِرُّ مِنَ الْأَسَدِ

"Cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaç." (Buhari, 7/17). Bu iki hadisden ilkinin "hastalığın kendiliğinden bulaşması yoktur" fıkrası ile ikinci hadis birbirlerine görünüşe göre zıttırlar; Zira Hz. Peygamber birincide hastalığın kendiliğinden hastadan sağlam insana geçmesi diye bir şey olmadığını söylemiş, ikincide ise cüzzamdan aslandan kaçır gibi kaçmayı emretmiştir. Hastalık kendiliğinden bulaşmazsa hastadan niçin kaçılın?

Birbirine zıt görünen bu iki hadis şöyle yorumlanmıştır: Ebubekri'l-Bakillâni'ye göre birinci hadiste "bütün hastalıkların bulaşması diye bir şey yoktur" gibi umumî bir nefy vardır. İkinci hadiste ise

cüzzam bundan istisna edilmiştir. Buna göre iki hadisin manaları birlikte mütalaa edilirse "Cüzzam ve benzeri bulaşıcı hastalıklar hariç diğerlerinde hastalığın hastadan sağlam insana geçmesi diye bir şey söz konusu değildir" demektir. (Tedrib, 2/197, 8).

İbnu's-Salah'a göre iki hadis birlikte şöyle mütalaa edilebilir: Hastalıklar kendiliğinden geçmezler. Yüce Allah, hastanın sağlam biriyle temasını hastalığın geçmesi için sebep kılmıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber (s.a.s) ilk sözünü hastalıkların kendiliğinden sirayet edeceğine dair ötedenberi var olan cahiliye inancını yıkmıştır. İkinci sözünü de sebebin olduğu yerde hastadan sağlam insana hastalık geçme tehlikesinin olduğunu belirtmiştir." (Ulûm, 257, 8).

Birbirine zıt görünen iki hadis bazen bir dinî hüküm de taşıyabilir. Şu hadisler de buna misaldir:

إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلْتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خُبْنًا

"Su iki kulle ölçüsüne ulaşınca pislik taşmaz."

خلق الله الماء طهوراً لا ينجسه إلا ما غير طعمه أو لونه
أو ريحه

"Allah suyu temiz yaratmıştır. Onu ancak tadını, rengini, yahutta kokusunu değiştiren bir şey kirletir." (Tedrib, 2/197, 8).

Bu iki hadisin birincisinde suyun iki kulle ölçüsünde olması halinde tadı, rengi ve kokusu değişsin-değişmesin temiz olduğu bildirilmiştir. İkincisinde ise ister iki kulle miktarı, isterse daha az olsun rengi, tadı veya kokusu değişmediği sürece aslındaki temizlik vasfı üzere kaldığı söylenmiştir. Bu durumda birinci hadisdeki umumî hüküm ikincide tahsis edilmiş demektir.

Muhtefu'l-hadis konusunda ilk defa İmam Şâfi bir kitap telif etmiştir. Bu eserinde daha çok birbirlerine zıt manada rivayet edilen hadislerin birleştirilme metodlarına dair bilgi vermiştir. es-Sehâvi'nin kaydettiğine göre **İhtilâfu'l-Hadis** adıyla bilinen bu kitabı meşhur

eseri **el-Um** arasındadır. İmam Şâfi'den sonra muhtefu'l-hadis konusunda eser verenler arasında **Te'vilu' Muhtelifi'l-Hadis**i ile Abdullah b. Muslim b. Kuteybe; **İhtilâfu'l-Âsar**'ı ile Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvi anmaya değeri olanlardır. (Mustatraf, 118,9).

MUHTELEFÜN FİHİ (مختلف فيه) - Sahih olduğu hususunda ihtilaf edilen hadis manasına İbnu's-Salâh'a göre sahihin kısımlarında ikincisidir. İlk **Muttekunaleyh**dir ve sahih olduğu konusunda hadis alimleri arasında görüş birliği bulunan sahih hadistir. (Ulûm, 11).

MUHTELİFÜ'L-HADİS (مختلف الحديث) - Bk. Muhtefu'l-Hadis.

MUHTELİT (مختلط) - Sözlükte karıştırmak manasına gelen "halata" kök fiilinden iftial babında alınmış ismi fail olup karışık demektir.

Hadis ıstılahı olarak kendisine yaşlılık, hastalık gibi sebeplerle ihtilat vaki olan raviye denir. Pek çok sika ravi ömürlerinin sonuna doğru daha çok yaşlılık yüzünden hafıza kuvvetinin zayıflaması veya aklını oynatmak ya da hastalık yüzünden muhtelit durumuna düşmüşlerdir. (Bk. İhtilat). Hadislerini kitaplarının yüzünden okuyarak rivayet edenler, sonradan kitapları yanar, veya su baskınına uğrar yahut çalınır, ya da koybolursa muhtelit hükmüne girerler.

Sözgelişi meşhur muhaddislerden Abdurrezzak b. Hemmam'a ömrünün sonlarına doğru yaşlılıktan ihtilat arız olmuştur. Suheyl b. Ebî Sâlih kardeşinin vefatı üzerine üzüntüden, Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ud'i yeğeninin vefatı ve kölesinin parasını çalıp kaçması üzerine kederinden ihtilat vaki olmasıyla muhtelit olmuşlardır. İbn Lehiya ise kitaplarının yanmasıyla muhtelit durumu na düşmüştür.

Muhtelit raviler hadiscilerce bilinirler. Rivayetleri **sû'u'l-hıfz** (kötü ezberleme) yüzünden makbul addedilmez. Bunda alimlerin ittifakı vardır. Ancak kendisine ihtilat arz olmadan önce sika olan muhtelitden rivayet edilen hadis, ihtilattan önce rivayet edildiği bilindiği takdirde makbul sayılır. İhtilattan sonra rivayet edilen hadislerinin merdud olduğundan ittifak vardır. İhtilattan önce mi sonra mı rivayet edildiği bilinmeyenler hakkında ise tevakkuf edilir, hüküm verilmez. Bu böyle olduğu gibi muhtelit olup olmadığı üzerinde tereddüt ve ihtilaf hasıl olan muhtelitin hadisi hakkında da hüküm verilmez.

MUKABELE (المقابلة) - sözlükte bir şeyi bir şeyle karşılaştırmak manasına mufâ'ale babından masdar olan mukabele, hadis usulünde şeyhten yazılan hadisleri ihtiva eden nüshayı semaa esas teşkil eden nüsha ve şeyhin nüshası ile karşılaştırmaya denir. Bu karşılaştırmamanın hadisleri yazarken hata yapılmışsa düzeltmek ve sonunda tali nüshanın sağlamlığını sağlamak maksadıyla yapıldığını izaha ihtiyaç yoktur.

İbnu's-Salâh âdâbu't-tâlib arasında mukabeleyi önemli bir hususu olarak şöyle zikreder:

"Tâlibe düşen (bir diğer husus da) hadislerini yazdığı kendisine ait kitabı semainin asıl olan nüsha ile; icazet aldığı takdirde şeyhinin rivayette bulunduğu nüshasıyla karşılaştırmaktır." (Uṣūl, 168). Buradan anlaşıldığına göre mukabele, hadis talebesinin, şeyhinden rivayet ettiği hadisleri yazarak meydana getirdiği kendi nüshasını rivayetine esas olan nüsha ile karşılaştırmaktan ibarettir. Haliyle mukabeleye esas teşkil eden nüsha, şeyhin asıl nüshası olduğu gibi şeyhten semanın esasını oluşturan bir başka nüsha da olabilir.

Mukabelede karşılaştırılan nüshanın yazılış şekli mühim değildir. Mühim olan şeyhten yazılan hadislerin şeyhin asıl

nüshasıyla karşılaştırılmasıdır. Şeyh ki-tapta yazılı hadislerin rivayeti için icazet vermiş bile olsa, mukabele etmeden rivayetleri caiz olmaz.

Bazı usul kaynaklarında mukabeleye **muâraza** denildiği dikkati çekmektedir. Gerek fazla kullanılan şekliyle mukabele denilsin, gerekse mu'araza, talibin kendi yazdıklarını şeyhin kitabı ile karşılaştırması varsa hatalarını düzeltmesi şeklinde yapıldığı gibi arz yani kendisi veya bir başkası tarafından şeyhe okunması şeklinde de yapılabilir. Şeyhin kitabı bir başkası tarafından şeyhe okunurken talibin kendi nüshasını takip ederek mukabelenin yapılması da mümkündür.

Hadis tâlibinin nüshasını şeyhin nüshası ile bizzat kendisinin mukabele etmesi şart değildir. Bunun gibi talibin nüshasını şeyhin asıl nüshasıyla karşılaştırması da şart değildir. Şeyhin asıl nüshası yerine onunla mukabele edilmiş güvenilir birine ait nüsha ile mukabele de yeterlidir.

MUKAREBU'L-HADİS (مقارب الحديث) - Bk. Mukâribu'l-Hadis.

MUKARİBU'L-HADİS (مقارب الحديث) - Mukarib, yaklaşmak manasına "karube" fiilinin mufâa'le babından ism-i faildir. İyî ile kötü arasına, orta anlamında kullanılır. Nitekim ucuz olan mala mukarib denir.

Aynı kelime yerinde bazı âlimler aynı kökten aynı babın ism-i mefulû olan mukareb kelimesini kullanır ve **mukarebu'l-hadis** derler.

İster mukaribu'l-hadis şeklinde kullanılmış olsun, isterse mukarebu'l-hadis densin her ikisi de aynı manaya gelen ta'dil lafızlarındandır. Ta'dilin altıncı mertebesinde yer alırlar. (Tadrîb, 1/348). Bu mertebe ta'dilin en zayıfını gösterir ve cerh sınırına yakındır. Hatta bu mertebede olan bazı lafızları cerhin birinci mertebesinde sayanlar vardır.

Bazı cerh ve ta'dil alimleri her iki lafzın yerine aynı manaya gelen ve ta'dilin aynı mertebesinde yer alan **mutekaribu'l-hadis** lafzını kullanmışlardır.

MUKÂTEBE (المكتابة) - Bk. Kitabet.

MUKÂTEBE MAKRÛNE BÎ'L-İCÂZE

(المكتابة المقرونة بالاجازة) - Bk. Kitâbet.

MUKÂTEBE MUCERREDE ANÎ'L-İCÂZE

(المكتابة المجردة عن الاجازة) - Bk. Kitâbet.

MUKİLL (المقل) - Sözlükte kalle fiilinin if'al babından ism-i faildir ve azaltan, az yapan manasına gelir. İstilahda, umumi olarak rivayeti az olan kimseye denildiği gibi sadece bir hadis rivayet eden raviye de denir.

Tek hadis rivayet etmiş bulunan mukill, rivayet ettiği tek hadisi kendisinden de sadece bir ravi rivayet ederse **mechûlu'l-ayn** sayılır. Böyle rivayet ettiği tek bir hadisi kendisinden yalnızca bir ravinin rivayet etmesiyle mechûlu'l-ayn sayılan mukillin cehaletten kurtulması için hadisin kendisinden en az iki ravinin rivayet etmesi gerekir. (Tecrid Mukaddimesi, 53).

İster tabîinden, isterse daha sonraki nesillerden olsun, tek ravisi bulunan mukillin ismi ravisi tarafından tasrih edilmiş bile olsa o mukill mechulu'l-ayn olmaktan kurtulamaz. (Tecrid Mukaddimesi, 320)

MUKİLLÎN-İ SAHÂBE (المقلون من الصحابة) -

Bk. Mukillûn.

MUKİLLÛN (المقلون) - Sözlük manasıyla azaltan, azaltıcı demektir. Hadis tarihinde Hz. Peygamber (s.a.s)'den nisbeten az sayıda hadis rivayet etmiş olan sahâbiler için kullanılan bir tabirdir.

Kesin olmamakla birlikte umumiyetle

kabul edilmiş bir ölçüye göre Hz. Peygamberden binden fazla hadis rivayet eden sahâbilere **muksirûn**, binin altında rivayeti olanlara da **mukillûn** denilmiştir.

Mukillun sayılan sahâbilerin kimler oldukları ve herbirinin Allah Resulünden rivayet ettiği hadislerin sayısı için **ashâbu'l-mi'in**, **ashâbu'l-mi'eteyn**, **ashâbu'l-mi'e** başlıkları altında bilgi verilmiştir. Oralara bakılabilir.

MUKSİRÎN-İ SAHÂBE (المكثرون من الصحابة)

- Bk. Muksirûn.

MUKSİRÛN (المكثرون) - Sözlük manasıyla çoğaltanlar, fazla yapanlar demek olan bu tabir olup Hz. Peygamberden çok sayıda hadis rivayet eden sahâbe için kullanılır. Kesin bir ölçü olmamakla birlikte binin üzerinde rivayeti olan sahâbiler **muksirûn** veya **ekseru's-sahâbeti hadîsen** denilmiştir. Aynı tabir Osmanlıca kaynaklarda muksirin-i sahâbe şeklinde geçer.

Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği hadisler binin üstünde olan ve böylece muksirûn grubuna giren sahâbiler Ebu Hureyre (5374 hadis), Abdullah b. Ömer (2630 hadis), Enes b. Mâlik (2286 hadis), Mü'minlerin Anası Hz. Aişe (2210 hadis), Abdullah b. Abbas (1660 hadis), Cabir b. Abdillâh (1540 hadis), Ebu Saîdî'l-Hudrî (1170 hadis) olmak üzere yedi kişidir. (Bk. İksâr-ı hadis).

MUMLÎ (المملی) - Sözlükte imla ettiren, yazdıran manasına ism-i fail olup, hadis meclislerinde hadis dinlemek veya yazmak maksadıyla toplanan taliblere hadis yazdıran ve adına şeyh denilen muhad-dise denir.

Büyük ilim merkezlerinden nisbeten küçük şehirlere kadar çeşitli yerlerde uygun yerlerde toplananlara yazdırarak hadis rivayet etmek, İslâm tarihinin en eski devrelerinden itibaren uygulanarak gelecek halini almış rivayet usullerindendir.

Hadis meclislerinde toplanan ve sayıları bazen onbinlere varan hadis talibleri yazılarında gerekli yazı malzemesi getirirler, o gün için okunan hadisleri yazarlardı. Umumiyetle sabah namazından sonra mümlî gelir, kendisine ayrılan yüksekçe yere oturur, hadislerini yazılı kitabından veya ezberden okur, yahutta kendisine okunurdu. Dinleyiciler okunan hadisleri yazarlar, böylece mümlî'nin hadislerini rivayet etmiş olurlardı.

Hadis meclisinin çok kalabalık olması halinde mümliden uzak düşenlere okunan hadisleri duyurmak üzere mustemlî denilen görevliler bulunur, bunlar hadis lafızlarını tekrar ederlerdi.

Mustemlî'den işitilen hadislerin mümlîye nisbet ederek rivayet edilmesi konusunda bilgi almak için mustemlî maddesine bakılabilir.

MUNÂVELE (المنة) - Sözlükte bir nesneyi eliyle vermek manasına masdar olan munâvele, hadis rivayet usullerinden biridir ve şeyhin rivayet ettiği hadislerin yazılı olduğu kitabı veya birkaç sahifelik metni talebeye elden vererek **irvi hâzâ anni** (bunu benden rivayet et) gibi bir eda lafzı ile rivayete müsaade ettiğini bildirmesine denir.

İlmin her dalında her meseleye Kur'ân-ı Kerim veya sünnetten yahutta İslâm büyüklerinin görüşlerinden delil arayan İslâm alimleri, munâvele yoluyla rivayeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir tatbikatını gösteren bir hadise dayandırmışlardır. Bu hadise göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir seriyye kumandanına bir emirname yazmış, ona vererek "falan yere gelmeden bu mektubu okuma" demiştir. Kumandan o yere gelince Resulullahın mektubunu emrindeki askerlere okumuş; Hz. Peygamber (s.a.s)'in emirlerini haber vermiştir." (Buhâri, 1/23).

Bazı âlimlere göre munâvele yoluyla rivayetin dayandığı delil, Hz. Osman'ın mushaflar yazdırıp İslâm ülkelerine

göndermesidir. Bazılarına göre ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in Abdullah b. Huzâfe'ye Kısra'ya ulaştırılmak üzere bir mektup verip Bahreyn emirine yollamasıdır. (Tedrîb, 2/44.5). Anlaşıldığına göre Hz. Peygamberin seriyye kumandanına mektup vermesi bazı İslâm alimlerine göre munâvelenin dayandığı ilk delil olmuştur. Nitekim Buhâri, Hicaz alimlerinin munâvelenin cevazı bahsinde bu rivayeti hüccet aldıklarını söylemiştir. (Buhâri, 1/23). es-Suyûti'ye göre ise munâvele konusunda en sağlam delil, kısıraya ulaştırılmak üzere Abdullah b. Huzafe'ye verilen mektup hadisesidir. (Tedrîb, 2/44.5) Bu konuda bir diğer rivayet daha vardır. O rivayete göre tabiilerden Yezîd b. Ebân er-Rakâşi şöyle demiştir. "Enes b. Malik (r.a)'dan çokça hadis sorduğumuz zaman kendisine ait bir mecmua getirip önümüze atar ve "bunlar Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitip yazdığım sonra da mukabele ettiği hadislerdir" derdi." (Tedrîb, 2/45).

İslâm âlimleri-delilleri bunlardan hangisi olursa olsun o kadar önemli değildir, munâvele ile rivayeti caiz görmüşler ve tatbik etmişlerdir. Yine Buhârinin kaydettiğine göre Abdullah b. Ömer, Yahya b. Said el-Kattân, Mâlik b. Enes munâveleyi caiz görmüşlerdir. (Buhâri, 1/23).

Munâvele ya icazetle birlikte ya da icazetsiz olur. İcazetle olan munâveleye **el-munâveletu'l-makrûne bi'l-icâze**, icazetsiz munâveleye ise **el-munâveletu'l-mucerrede ani'l- icaze** adı verilir.

el-Munâveletu'l-makrune bi'l-icâze, şeyhin işittiği hadislerin ya elindeki asıl nüshasını ya da asılla mukabele edilmiş nüshasını talebesinin eline teslim ederek "**hâzâ semâ't**" (bu benim işittiğim hadislerdir) veya "**hâzâ rivâyeti an fulan fervehi anni**" (Bunlar benim falandan rivayetimdir. Sen onları benden rivayet et) veya benzeri sözlerle munâvele ile birlikte icazet vermesiyle hasıl olur. Şeyhin talebesine kitabı onda kalmak üzere vermesiyle istinsah ve karşılaştırma

yaptıktan sonra iade etmek üzere geçici olarak vermesi arasında fark yoktur. Her iki halde de munâvele hasıl olmuş demektir.

İcazete makrun munâvele şöyle de olur: Tâlib ya şeyhin aslını, yahut onunla mukabele edilmiş fer'ini ona teslim eder, o da baktıktan sonra onun hadisi veya şeyhinden rivayeti olduğunu tasdikten sonra rivayet edilmesine icazet verir. Arzın başka bir tatbikatı olan bu çeşit icazete makrun munaveleye itiraz edenler olmuşsa da en-Nevevî "varsın ötekine arz-ı kıraat, buna da arz-ı munâvele densin" diyor. (Takrîb, 25).

Munavele makrune bi'l-icaze bundan başka şeyhin hadislerini ihtiva eden kitabını talibe teslim edip rivayetine icazet vermesinden sonra kitabı derhal geri alıp yanında bırakmaması bir de talebenin şeyhine bir kitap getirip "bu senin rivayetindir. Onu bana munâvele ile ver. İcazet de ver" diyerek munâvele istemesi şekillerinde de olur. Ne var ki bu iki şekil diğerlerinin altındadır.

Munâvele mucerrede ani'l-icaze'ye gelince, munâvele'nin bu ikinci nevi icazet söz konusu olmadan munavele ile rivayetir. Bu da şeyhin, icazetten bahsetmeksizin hadislerinin yazılı olduğu kitabı "**hâzâ semâ'î**" (bu benim işittiğim hadislerdir) veya "**hâzâ min hadîsî**" (Bunlar benim hadislerimden bir kısmıdır) demesiyle hasıl olur. el-Hatibu'l-Bağdâdi'ye göre bu şekillerde rivayet caizdir. Bununla birlikte munâvelenin bu şeklini muhaddislerin çoğunluğu caiz görmemiştir. Hatta bu mesele ihtilaflı olduğundan fakihler ve usul alimleri bu yolla rivayeti caiz gören muhaddisleri ayıplamışlardır. İbnu's-Salâh ise icazetten mucerred munâveleyi doğru bulmayıp o yolla rivayetin caiz olmadığını söyledikten sonra "bununla birlikte bu şekil munâvele ile rivayette bulunmak sırf şeyhin bu hadisler benim falandan rivayetimidir" diye ilamından daha iyidir; zira bunda munâvele vardır. Munâvele ise rivayete izni iş'ardan hali değildir"

diyerek onu **ilâmu's-şeyhten** üstün görmüştür. (Ulûm, 149,50).

Munâvele ile rivayet edilen hadisleri eda ederken hangi lafızların kullanılacağı da ihtilaflıdır. Bazı âlimler munâveleyi sema mertebesinde görerek munâvele ile alınan hadislerin edası sırasında arzda olduğu gibi **haddesenâ** ve **ahberanâ** denilmesini caiz görmüşlerdir. Bununla birlikte âlimlerin çoğunluğu munâvelede bu iki eda lafzının yalnız başlarına kullanılmasını caiz görmemiş, bu lafızların icazeti ifade eden bir lafızla birlikte kullanılmasını öngörmüşlerdir. Müteahhir bazı âlimler ise icazette **enbe'enî** eda lafzını kullanmayı prensip olarak kabul ettiklerinden icazetle olan munâvelede de bu lafzı kullanmayı tercih etmişlerdir. Başka lafızların kullanılmasını savunanlar da vardır.

MUNÂVELE MAKRÛNE Bİ'L-İCÂZE

(المناولة المقرونة بالاجازة) - Bk. Munâvele.

MUNÂVELE MUCERREDE ANİ'L-İCÂZE

(المناولة المجردة عن الاجازة) - Bk. Munâvele.

MUNKATİ' (المنقطع) Sözlük bakımından kesmek, kat etmek manasına gelen "kata'a" kök fiilinin infî'al babından ism-i faildir ve kesilmiş, koparılmış, kesik demektir.

Hadis terimi olarak umumiyetle ne şekilde olursa olsun, isnadında ittisal bulunmayan hadislere denir. İsnadda ittisalın olmayışı ya ravinin düşmesiyle veya mübhem şekilde ifade edilmesiyle meydana gelir. Ravi düşmesi senedin başında, ortasında veya sonunda bulunsun; sayısı bir veya iki olsun bir ya da peşpeşe olmamak şartıyla birkaç yerinde vuku bulsun farketmez. Bu umumi tarife göre isnadında ravi düşmesi yönünden mürsel de munkatı çeşitleri arasında yer alır.

Bununla birlikte Hadis Usulü alimlerinin çoğunluğuna göre munkatı, daha çok is-

nadda tabiinden sonra gelen ravisi düşmüş olan hadistir. Nitekim el-Hakimu'n-Nisâbüri munkatı'nın mürselden ayrı olduğunu ve ikisinin arasını ayırdedebilen hadiscinin az bulunduğuna işaret ettikten sonra üç şekilde meydana geldiğini söyler. Bunlar sırasıyla isnadda ravinin düşmesi; **mübhem** bırakılması ve irsal mevki olan tabiîye varmadan rivayette bulunduğu kişiden işitmeyen bir ravinin rivayetinin olmasıdır. (Ma'rife, 27,8). Buna göre denilebilir ki el-Hâkim munkatıyı isnadında şeyhinden tabiîye varmadan gerek ravi düşmesi gerek **ibhâm**, gerekse rivayette bulunmayan bir ravinin bulunması sonucu meydana gelen hadis olarak görmektedir.

İbnu's-Salah da el-Hâkim'in bu tasnifini naklederek misallerini vermiş böylece onun tarifine katılmıştır. (Ulûm, 52, 3).

Munkatı hadisin en meşhur ve kabul gören tarifi el-İrâkî ile İbn Hacer'e aittir. Bu tarife göre munkatı, isnadında sahâbiye varmadan bir ravisi düşen hadistir. (Feth, 1/129).

Bazı âlimlere göre ise munkatı, bir tâbi'i veya tâbiu't-tâbi'i den kendi sözü veya fiili olmak üzere rivayet olunan haberdır. Fakat bu görüş zayıftır. (Takrîb, 10).

Meşhur Muhaddis Abdurrezzak'ın şu rivayeti munkatı hadise güzel bir misaldir:

عن الثوري، عن أبي إسحاق، عن زيد بن شيع عن حذيفة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن وليتموها أبا بكر ففوى أمينٌ ، لا تأخذهُ فى الله لومة لائم ، وإن وليتموها علياً فهادٍ مهدئٌ ، يُقيمكم على طريق مستقيم

"Sufyân-ı Sevri'den, o Ebu İshak'dan, o Zeyd b. Yusey'den, o da Huzeyfe'den rivayet etmiştir. Huzeyfe demiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Hilafete Ebû Bekr'i geçirseniz (iyi olur); çünkü o kuvvetli ve güvenilir biridir. Hiç bir kınayıcının kınaması onu Allah yolundan alıkoymaz. Allah'ı geçirseniz (de olur); çünkü o, yol göstericidir, doğru yoldadır. Sizi de srât-ı müstakimde (doğru yolda) tutar." (Ma'rife, 29).

Bu hadisin senedi, ilk bakışta muttasıldır. ancak iyice tetkik eden hadis alimleri onun iki yerinde inkita olduğunu tesbit etmişlerdir. Bunlardan birincisi, Abdurrezzak'ın bu hadisi Sufyân'u(s-Sevri'den değil, en-Nu'mân b. Ebî Şeybe'den işitmesiyle oluşmuştur. İkincisi ise Sufyân'ın Ebu İshâk'tan değil, Şureyk'ten rivayetiyledir. Bu duruma göre en-Nu'mân b. Ebî Şeybe ile Şureyk isnaddan düşmüştür. Dolayısıyla hadis munkatıdır. Şu hadis de isnadında ravi ismi mübhem bırakılan munkatıya misaldir:

عن أبي العلاء بن عبد الله بن الشخير ، عن رجلين ، عن شداد بن اوس قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعلم أحدنا أن يقول فى صلاته : اللهم إنى أسألك التثبت فى الأمور .

"Ebu Âlâ b. Abdillâh b. eş-Şihhîr'den rivayet edilmiştir. O iki kişiden (onlar) Şeddâd b. Evs'den rivayet etmişlerdir. Şeddâd demiştir ki: Hz. Peygamber birimize namazında (dua ederken) şöyle demesini öğretti. Yâ Rabbi! Senden işler (im) de sebat (etmeme yardımcı olmanı) diliyorum." (Ma'rife, 27). Görüldüğü gibi bu hadisin senedinde "an raculeyni" diye isimleri açıklanmayıp mübhem bırakılan iki kişiden bahsedilmiştir. Bu ibham inkita hükümündedir. Dolayısıyla hadis munkatıdır.

Munkatı hadisler Saîd b. Mansur'un **Sûneninde**; Abdullah b. Ebî'd-Dunyâ'nın kitaplarında bol miktarda mevcuttur. Hükümüne gelince isnadında **ittisal** olmayışı yüzünden zayıftır. Kaldı ki isnadından düşen veya mübhem bırakılan ravi yüzünden meydana gelen inkita ne şekilde meydana gelirse gelsin, munkatı hadis zayıf grubuna dahildir.

MUNKER (المنكر) - "Bilinmeyen, inkâr edilen, hoş karşılanmayan" gibi anlamlara gelen munker if'al babından masdardır.

Hadis istilahında munker, ravinin muha-

lefetinden doğan bir zayıf hadis çeşididir. Çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Bazı muhaddislere göre şâzla aynıdır.

Üçüncü hicri asır muhaddislerinden Ebu Bekr Ahmed b. Hârûn el-Berdîci'ye göre munker, metni yegane ravisinden başka tarikdan bilinmeyen ferd hadistir. (Uûm, 71.2). Bu tarif Ebu Ya'la'l-Halîlî'nin tarif ettiği şâzla aynıdır. İbnu's-Salâh da şâz ile munkerî muteradif kabul ederek el-Berdîci'ye uyar. Şu da var ki o, şâz manasına munkerî iki kısma ayırır. Bunlardan birincisi sikanın rivayetine muhalif ferddir. Misali de İmam Malik'in ez-Zuhrî, Ali b. Huseyn, Ömer b. Osman, Usâme b. Zeyd, Hz. Peygamber isnadiyle rivayet ettiği

لا يرث المسلم الكافر ولا الكافر المسلم

"Müslim kâfire, kâfir müslim'e mirasçı olamaz" hadisidir. (Muvatta, 351). İmam Mâlik bu rivayetin isnadında Ömer b. Osman ismiyle diğer sika ravilere muhalefet etmiştir. Halbuki Müslim'in dediğine bakılırsa hadisi ez-Zuhrî'den rivayet eden bütün raviler isnadlarında bu şahsı Amr b. Osman olarak zikretmişlerdir. Hatta Malik, sanki diğer ravilerin bu isnadda kendisine muhalif olduklarını biliyormuş gibi eliyle Ömer b. Osman'ın evine işaret edermiş. Aslında Amr da Ömer de Hz. Osman'ın oğullarıdır. Ancak bu hadis Amr'dan rivayet edilmiştir. Müslim ve diğer bazı hadis alimleri İmam Malik'in bu muhalefetinde vehmine hükmetmişlerdir.

el-İrakî, İbnu's-Salâh'ın bu misaline itiraz ederek şunları söylemiştir:

"Müslim'in **Kitâbu't-Temyîz**'de zikrettiğine göre bu hadisi ez-Zuhrî'den rivayet eden ravilerin hepsi isnadında Amr b. Osman demişlerdir. İbnu's-Salâh buna göre Malik'in bu hadisinin munker olduğuna hükmetmiştir. Oysa ben o hadise munker ismi veren bir tek kişi bilmiyorum. Kaldı ki onun isnadında bulunan Amr ismini Umer demede münferid kalması, metnin munker olmasını gerektirmez. O metni her iki hale göre de

salihdir; zira Ömer de Amr da sikadırlar. Şu da var ki musannıf (İbnu's-Salah), bu işaret ettiğim hususu kendisi zikrederek isnadında vaki olan illetin metne zarar vermeyeceğine, sika bir ravi olan Ya'la b. Ubeyd'in Sufyanu's-Sevri, Amr b. Dinâr, İbn Umer isnadiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği ... البعان بالخيار "alıcı ile satıcı (alışverişin yapıldığı meclisten ayrılmadıkları sürece) muhayyerdirler" hadisini misal vermiştir. Daha sonra da şunları söylemiştir: "Bu , adil kişilerin adil kişilerden rivayet ettikleri muttasıl isnaddır. Ne var ki mu'alleldir ve sahih değildir. İsnadı sahih olmasa da metni her hale göre sahihtir. Şu halde bir sika ravi yerine diğerini zikretmek suretiyle vehme düşmek hadis metnini sahih olmaktan çıkarmaz." (Takyîd, 106, 7).

İbnu's-Salâh'a göre şâzla aynı olan munkerin ikinci kısmı, ravisi sika ve mutkin olmayan ferd hadistir. Misalini de Ebu Zukeyr Yahya b. Muhammed b. Kays'ın Hişâm b. Urve, Babası Urve İbnu'z-Zubeyr, Hz. A'îşe isnadiyla Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadistir:

كلوا البلع بالتمر فان الشيطان اذا رأى ذلك غاضه ويقول : عاش ابنُ آدم حتى أكل الجديد بالخلق .

"Yetişmemiş hurmayı olgun hurma ile birlikte yiyiniz; Çünkü Şeytan, hurmanın böyle yendiğini görünce gazaba gelir ve şöyle der: Ademoğlu eskisi ile birlikte yenisini yiyecek kadar yaşadı" (İbn Mâce, 2/ 1105). Ebu Zukeyr, salih bir ravi olsa da bu hadisi rivayette tek kalmıştır. Müslim, Sahihinde hadisine mutâbî olarak yer vermiştir. Ancak tek başına rivayetine itibar edilecek derecede bir ravi değildir. (Uûm, 74).

Şu halde İbnu's-Salâh'a göre şâz ile munker arasında hiçbir fark yoktur. Munker, şâz gibi merdud ve gayri merdud olmak üzere iki kısımdır. Merdud, munker, ravinin, kendisinden hıfz ve itkan yönünden daha üstün olan ravilere muhalif olarak rivayet ettiği munker, merdud olmayan munker ise herhangi bir muhalefet söz konusu olmaksızın

sika olan ravinin münferid olarak rivayet ettiği hadisdir.

İbn Haceri'l-Askalâni ravinin kendisinden üstün ravilere muhalif olarak rivayet ettiği hadisleri ikiye ayırarak sikanın hadisine şâz demiş, eğer muhalefet eden ravi zayıf ise rivayetine munker adını vermiştir. Ona göre gerek şâz olsun gerek munker ikisi de muhalefetten doğar. Buna göre İbn Hacer munkerde muhalefeti esas tutmuş, ravinin tereddüdünü göz önüne almamıştır. Hatta "bu farkı gözetmeyenler gaflet etmişlerdir" demiştir. Öyle olunca şâz ile munker arasında bir yönden umum husus ilişkisi vardır. Her ikisi de sikanın rivayetine muhalif oldukları halde şâz sika veya hiç olmazsa sadık olan raviden, munker ise zayıftan rivayet edilendir. (**Tecrid Mukad-dimesi**, 123).

Şu hadis de munkere misaldir. Sunen sahipleri Ebu Davud, Tirmizî, Nese'i ve İbn Mace Hemmam b. Yahya tarikından İbn Cureyc-ez Zuhri, Enes b. Mâlik is-nadıyla şu hadisi rivayet etmişlerdir:

كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل الخلاء وضع خاتمته

"...Hz. Peygamber (s.a.s) helaya girdiklerinde yüzüklerini çıkarırlardı."⁽¹⁾ Ebu Davud bu hadisi naklettikten sonra şöyle der: Bu hadis münkerdir. Maruf olanı İbn Cureyc, Ziyad b. Sa'd-ez Zuhri, Enes is-nadı ile gelen

ان النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ خاتماً من ورق

"...Hz. Peygamber (s.a.s) gümüşten bir yüzük edindiler" lafzı ileddir. Vehm, Hemmam'dan gelmiştir. Hemmam'dan başka bunu öbür türlü rivayet eden yoktur. (**Ebu Davud**, 1/25).

Munker hadisler hüküm bakımından zayıftır. Onunla değil karşıtı olan ma'ruf la amel edilir.

(1) Ebu Davud, Tahâre 10: 1/25 r. 19ş Tirmizî, libâs 17: 4/228 r. 1746; İbn Mâce, Tahâre 11: 1/110 r. 303.

MUNKERU'L-HADİS (منكر الحديث) - "Hadisleri münkerdir" manasına cerh lafızlarındandır ve cerhin üçüncü mertebesine el-İrâkî'nin eklediği lafızlar arasında yer alır.

Hakkında munkeru'l-Hadis cerh hükmü verilen ravinin hadisleri dinî konularda huccet sayılmaz. Ancak büsbütün reddedilmez, itibar için yazılır.

Buhârî, diğer cerh ve ta'dil imamlarından ayrı olarak **münkeru'l-hadis** lafzını cerhin daha ağır olan beşinci mertebesinde yer alan **metruku'l-hadis** lafzı yerine kullanmıştır. Buna göre onun munkeru'l-hadis dediği bir ravinin hadisini rivayet etmek helâl olmaz.

MUNTEHÂ-Yİ SENED (منتهاء السند) Bk. Aslu's-Sened.

MUNTEZİHU'L- İSNAD (منتهزه الإسناد) - İsnadı şüpheden uzak ve berî olmayan manasına bir tabir olup daha çok isnadında bir kusur bulunan; bu yüzden sahih kabul edilmeyen ve bu yönden tenkide tabi tutulan hadisleri ifade etmekte kullanılmış umumî bir tabirdir.

MURSELU'S-SAHÂBÎ (مرسل الصحابي) - Bk. Sahâbi Mürseli.

MURSİL (المرسل) - Bk. İrsal.

MURÛ'ET (المروءة) Bk. Muruvvet.

MURUVVET (المروءة) - Sözlükte mu'rû' ve muruvve şeklinde görülen ve isim veya masdar olarak gelen bir kelimedir. Adamlık ve insaniyet manasına gelir. Bir insandan beklenen iş ve güzel hasletleri yerine getirmekten ibarettir. (**Kamus**, 1/53).

Hadis istılahları arasında mürüvvet ravinin rivayetinin kabul edilebilmesi için

onda bulunması gereken adaleti sağlayacak melekedir. (Nuzhe, 29).

İslâm âlimleri şahadet ve rivayetin kabul edilebilmesi için ravinin önce adaletli olması gerektiği görüşündedirler. Adalet ise en azından takvayı bırakmamak, mürüvveti ihlal eden şeylerden kaçınmakla olur. Bunu göre mürüvvet, kişinin adaletli olmasına hükmetmekte esas olan bir haslet olmaktadır.

Mürüvvetin tarifinde değişik görüşler vardır.

Bazı fakihlere göre mürüvvet, nefsinin kötülüklerinden korumak, halk nazarında insanı kötü gösteren davranışlardan sakınmaktır. İnsanın yaşadığı toplum içinde o toplumun örf ve adetlerine uygun yaşaması da mürüvvetten sayılır. Mesela bir erkeğin kadınlara mahsus elbise giyerek dolaşması, yahut kadınlar gibi saçlarını omuzlarına kadar uzatması mürüvvetsizliğine delalet eder. (Hadis İstislahları, 299). Aynı şekilde insanların gelip geçtikleri yollarda birşeyler yemek de mürüvvete aykırı sayılır.

Bazılarına göre de mürüvvet, yiyip içmede, davranışlarında kendi emsalinin ve akranının ahlakını yaşamak, zaruret olmadıkça tabaklık, kan almak, dokumacılık gibi mürüvvete yakışmayan zenaatleri yapmamak ile yolda su dökmek, ahlaksız kimselerle arkadaşlık etmek, hamamda eğlenmek ve benzeri mürüvvete aykırı yakışıksız davranışlardan sakınmaktır. (Nuhbe Tercümesi, 53).

Demek oluyor ki İslâm âlimleri, mürüvvetin halk nazarında hoş karşılanmayan davranışlardan kaçınmak gibi güzel ahlakın tamamlayıcısı olan davranışlarla gerçekleşeceği görüşündedirler. Denilebilir ki adaletin önemli bir görüntüsünü teşkil eden mürüvvet, müslüman şahsiyetini en mükemmel seviyeye çıkaran ahlaki melekedir.

Mürüvvete aykırı sayılan halleri görülen ravinin rivayeti makbul sayılmaz; zira

mürüvvetin yokluğu, ya akıl noksanlığından ya dinin emirlerine ilgisizlikten ya da hayasızlıktan meydana gelir. Hangisi olursa olsun bu hallerin hepsi kişiye karşı güven duygusunu yok eder. Bu sebeptendir ki hadisciler mürüvvetten yoksun kişilerin adaletine hükmedilemeyeceği görüşünde birleşmişlerdir. Adaleti olmayan ravinin ise ne kendisi hadis rivayetine ehil kabul edilir; ne de rivayetlerine makbul gözüyle bakılır.

MUSÂ LEH (الموصى له) - **Vasiyye** (Vasiyet) yoluyla rivayette şeyhin özellikle kitabını vasiyet ettiği tâlibe denilmiştir. (Bk. Vasiyet).

MUSÂFAHA (المصافحة) - Mufâ'ale babından masdar olup iki kişinin el sıkışması manasına gelir. Hadis usulünde **uluvvu nisbinin bedel** ve **musavvattan** sonra gelen üçüncü şeklidir.

İbnu's-Salah'a göre musâfaha, bir ravinin söz gelişi Müslimin Sahihinde bulunan bir hadisi Müslim'in şeyhine-onunla Hz. Peygamber arasındaki ravi sayısından az olmayan raviden meydana gelen âli bir isnadla-ulaşarak rivayet etmesine denir. (Ulûm, 233.4). İbn Hacer'e göre ise bir musannıfın talebesine, isnad bakımından onunla Hz. Peygamber arasındaki ravi sayısına eşit sayıda ravi den oluşan âli isnadla ulaşarak rivayet denir. Bir başka deyişle bir musannıfın talebesine ulaşmada isnad itibarıyla musavatın hasıl olmasıdır. Açıklamak gerekirse, Meselâ en-Neseî, kendisi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında onbir ravi olan isnadla bir hadis rivayet etmiştir. Eğer bir başka ravi aynı hadisi Neseî'nin isnadından ayrı bir isnadla ve Hz. Peygamber (s.a.s)'le arasında onbir ravi olarak rivayet ederse- iki isnad müsavi olduğundan- buna musâvât adı verilir. (Bk. Musâvât). Şayet aynı musâvât Neseî'den hadis rivayet eden bir talebesine ulaşmakta olursa buna da musâfaha denir. Böyle musâvâta

musâfaha denilmesi karşılaştan iki kişi arasında çok kere el sıkışmanın adet oluşu dolayısıyledir. (Nuzhe, 59).

Bu iki tarif arasında önemli bir fark yoktur; zira musâvatın bir ravinin şeyhi ile herhangi bir musannıf veya musannıfın talebesi arasında olması aynıdır. Söz gelişi bir ravinin şeyhi ile bir musannıf arasında musâfahanın olması onun musannıfa mülaki olmasıyla birdir. (Ulûm, 234).

Burada şu hususu önemle belirtmek gerekir ki bir hadisin isnadının, güvenilir kitaplardan birinde yeralan isnadına nisbetle âli sayılabilmesi için kitap müellifi ile musâfaha hasıl olan ravi arasında uzun sayılan bir zamanın geçmiş olması gerekir. (Hadis Istılahları, 300.1). Aynı asırda yaşamış muhaddisler arasında uluv olabilirse de musâfaha söz konusu olmaz.

Meselâ es-Suyûti üç hadiste kendisi ile Hz. Peygamber arasında on ravi bulunduğunu söyler. Neseî'de قل هو الله احد ثلث القرآن "Kul huva'llahu ahad (ihlas suresi) Kur'ân-ı Kerim'in üçte birine denktir" hadisini altısı tabiinden olmak üzere on kişinin bulunduğu bir isnadla rivayet etmiş ve "bundan daha uzun bir isnad bilmiyorum" demiştir. (Neseî, 2/132). es-Suyûti ile Neseî arasında vefat tarihleri itibarıyla altı asırlık bir zaman farkı vardır. es-Suyûti'nin üç hadiste, Neseî gibi kendisiyle Hz. Peygamber arasında on ravi olması uluvda musâvattır. Şayet musâvât Neseî'den hadis almış bir kimse ile es-Suyûti arasında veya es-Suyûti'nin hadis aldığı şeyhi ile Neseî arasında olsaydı musâfaha hasıl olurdu.

MUSAHHAF (المصحف) - Tefil vezninde sahifede hata etmek, yani yazılı bir kağıttaki kelime veya sözleri yanlışlıkla değiştirme manasına gelen **tashifden** ismi mefuldür ve değiştirilmiş nesne demektir. Hadis terimi olarak muharref gibi isnad veya metninde bir kelimesinin değişmesiyle rivayet edilen hadise denir.

Muharref maddesinde de bahis konusu edildiği gibi hadislerin gerek isnadlarında

gerekse metinlerinde değişme iki türlü olur. Bunlardan birincisi bir kelimeyi meydana getiren harflerde nokta değişikliğidir. İkincisi ise kelimelerde harf ve yazı değişikliği şeklinde olur. İlkine yukarıda açıklandığı gibi **tashif**; ikincisine **tahrif** adı verilir. (Bk. tashif tahrif). Musahhaf, söz gelimi "haber" kelimesini "hayır" okumak gibi kelimeyi teşkil eden harflerde nokta değişikliği ile rivayet edilen hadise denir. Sadece nokta hatasında meydana geldiği için muharrefden ayrı mütalaa edilmek gerekir.

Tahrif gibi tashif de hadisin senedinde veya metninde meydana gelebilir. Buna göre musahhaf tashifin senedi oluşturan isimlerde ya da metninde meydana gelişine göre isnadı veya metni yönünden musahhaf olarak iki kısımda mütalaa edilebilir. Senedindeki tashife misali Yahya b. Ma'in'in Müslim tarafından rivayet edilen bir hadisin ابن مزاحم "İbn Murâcim" ismindeki ravisinin adını "cim" harfinin noktasını "ra" ya koyarak ابن مزاحم "İbn Muzâhim" şeklinde getirişi gösterilebilir.

Tanınmış bir muhaddis olan Şu'be,

عن خالد بن علقمة، عن عبد خير، عن عائشة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن الدباء والمزفت

"Hz. Peygamber (s.a.s) **dubbâ** ve **müzeffet** denilen kaplarda üretilen şarapları içmekten men etti." Hadisinin isnadındaki Halid b. Alkame'nin ismini yanlış okuması sonucu Mâlik b. Urfuta şekline getirişi de Ahmed b. Hanbel'e göre tashiftir. (Ma'rife, 149; Ulûm, 252). Dolayısıyla Şu'benin isnadında tashif yaparak rivayet ettiği hadis musahhaf olmuştur.

عن ابي سفيان قال : لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم الذين يشققون الخطب تشقيق الشعر .

"Ebu Sufyan'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) hutbeleri şiir okur gibi kelimelerini, harfleri çatlatarak okuyanlara lanet etti." (Krş. Musned, 4/98).

ed-Dârekutni'ye göre muhaddis Veki hadisindeki "el-Hutab" kelimesini noktasız ha

ve değişik hareke ile okumuştur. İbnu's-Salâh buna dair bir de fıkra nakleder. Hadisdeki tashifin iyice anlaşılabilmesi bakımından nakletmeye fayda vardır. İbn Şahin Şam'da Mansûr mescidinde bu hadisi "nehân'nebiyyu sallallâhu aleyhi ve selleme an teşkiki'l-hatab (Hz. Peygamber (s.a.s) odun yarmaktan men etti)" şeklinde okuyunca dinleyenlerden biri "şimdi ne yapacağız? Oduna da çok ihtiyaç var" demiştir (Ulâm, 255).

Nakledildiğine göre muhaddislerden birisi, Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'in küçük kardeşine şaka ettiğini bildiren يا ابا عمير ما فعل النغير hadisinin bütün rivayet yollarını toplamış. Bir gün meclisinde hadis yazdırırken birden bu hadisi يا ابا عمير ما فعل البعير şeklinde okuyuvermiş. İlk hadis "Ebu Umeyr! küçük serçe ne yapıyor?" manasına gelirken yanlış okuması sonucu" ...deve ne yapıyor?" haline gelince tabiatıyla etrafındakiler gülmekten katırlırlarken muhaddis utancından kıpkırmızı kesilmiş!

Musahhaf konusuna usul kitaplarında rastlanmayan kendi tesbit ettiğimiz bir misalle son vermek istiyoruz. Misaldeki hadis her ne kadar mevzu ise de, tashifi çok güzel aksettirecek niteliktedir:

لأن يُرى أحدكم جرواً خير من أن يُرى ولدأ

"Birinizin köpek yavrusunu terbiye etmesi çocuk terbiye etmesinden daha hayırlıdır. (Muğni, 47). Bu mevzu hadis el-Fîruzâbâdî'nin meşhur eseri **Sifru's-Sa'âdenin** hâtime bölümünde şöyle nakledilmiştir. (Sifr, 2/214.5).

لأن يُرى أحدكم بجرو كلبٍ خير له من أن يُرى بولدٍ

İki rivayet karşılaştırılırsa görülür ki ilk rivayetin metnindeki "yurabbiye" (terbiye etmesi) kelimesi "yezniye" (zina etmesi) haline gelmiştir.

Musahhaf hadisler **muharref** gibi zayıf addedilirler.

MUSANNEF (المصنف) - Sınıflandırmak, tasnif etmek, konularına göre tertiple-

mek manasına tasnifden ism-i meful olup câmi ile aynı manada kullanılır ve çeşitli konulardaki hadisleri bir araya toplayan hadis kitaplarına denir. (Bk. Câmî).

Hiz. Peygamber (s.a.s) hadislerini rivayet eden ilk nesil olan sahâbe zamanında Kur'ân-ı Kerim'e itina gösterildiğinden hadislerle o kadar önem verilmemiştir. Bununla birlikte bazı sahâbiler hadisleri öğreniyor, müzakere suretiyle diğer sahâbilerle de naklediyordu. Hatta içlerinde az da olsa hadisleri yazanlar da vardı.

Birinci hicri asır sona ererken hadisleri bilen sahabilerin birer birer dünyadan çekilmeleri üzerine hadislerin kaybolmasını önlemek üzere tedbir almak lüzumu hasıl oldu. Emevî Halifesi Ömer b. Abdilaziz bilinen hadislerin toplanması için bir emir çıkardı. Bunun üzerine hadisler derlendi ve yazılı metinler haline getirildi. Daha sonra da toplanıp yazılı metinlere aktarılan hadisler tasnif yoluna gidildi yani konularına bakılarak ayrılmaya başlandı. Her hadis konusuna göre tertibe konuldu. Birkaç ana konu etrafında ilk hadis kitapları meydana geldi. İşte bu hadis kitapları musannef veya cami denilen eserlerdir ve **îman, ahkâm, âdâb, rikak, Tefsir, Târih, Şemail, Menakib** gibi sekiz ana konudaki hadisleri bir araya getirir. Ma'mer b. Râşidin **Câmî** ile Abdurrezzak b. Hemmâm'ın **Musannefi** ve İmam Mâlik'in **el-Muvatta'** ilk musannef eserler sayılır.

Ebu Tâlib el-Mekki'ye göre musannef eserler hicri 120 veya 130 senesinden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Tasnif edilen kitaplar arasında İbn Cureyc'in Tefsire dair hadisleri ihtiva eden kitabı, Ma'mer b. Râşid ve Sufyân es-Sevri'nin Musannefleri bu devrede telif edilen eserlerdir.

İbn Hayr el-İşbili'nin Endülüs'e giren kitaplar arasında okuyup bize sahih rivayetlerini verdikleri arasında Veki İbnu'l-Cerrâh'ın **Musannefi**, Sufyân es-

Sevri'nin **Câmi**i, Hammâd b. Seleme ve Sufyân b. Uyeyne'nin Abdurrezzak b. Hemmâm'ın, Ebubekr Abdullah b. Ebi Şeybe'nin ve Sa'id b. Mansur'un musannefleri vardır. (**Buhârinin Kaynakları**, 42,3).

Bu eserlerden sonra musannef eserlerden **el-Kutubu's-Sitte** denilen eserler yazılmıştır. Câmi Sahih diğerleri Sunen tarzından olan bu altı kitap da konularına göre tertip edilmiş hadisleri ihtiva ettikleri cihetle birer musannef sayılırlar.

MUSANNIF (المصنف) - "Bir nesnenin bazısını bazısından ayırarak sınıflandırmak manasına tasnifden ismi faildir. Umumi olarak kitap telif veya tasnif eden yazar için kullanılır.

Hadis usulünde bu mana ile-birinci derecede olmamakla birlikte- alakalı olarak hadisleri konularına göre tasnif edip kitaplarda toplayan hadis âlimine denir.

Hız Peygamber'den rivayet edilen hadisler umumiyetle kabul edilen bir görüşe göre hicri birinci asrın sonunda tedvin edilmiş yani toplanarak yazılı metinlere geçirilmiştir. İkinci hicri asır derlenen hadislerin tasnif çağıdır. Öyle ki çeşitli konulardaki hadisler konuları itibarıyla ayrılmış ilk yazılı eserler meydana gelmiştir. İlk hadis kitapları hadisleri konularına göre ayıran eserlerdir. Bunu takip eden hadisin altın çağı denilen üçüncü hicri asırda hadisler sadece fıkıh konularına göre ayrılmamış, meselâ ravisinin ismine göre tertiplenmiştir. İşte bu eserleri meydana getiren hadis alimlerinin herbiri gerek umumi manasıyla gerekse hadis kitabı tasnif eden kimse, hususi manasıyla birer musannıftırlar.

MUSÂVÂT (المساواة) - Sözlükte bir nesneyi bir nesneye denk kılmak, iki şeyin sayıca veya nitelik yönünden birbirlerine eşit ve benzer olması manalarına gelen (**Kamus**, 3/ 843) musâvât, Hadis Usulünde uluvvu nisbinin kısımlarından birine denir.

İbnu's-Salâh'a göre musâvvat bir ravinin

bir hadisi, meselâ Müslim'in şeyhlerinden biri ile Hz. Peygamber arasındaki ravi asyısından az olmayan sayıdaki raviden oluşan âli bir isnadla Müslim'in o şeyhine ulaşarak rivayet etmesine denir. (**Ulûm**, 233).

İbn Hacer'e göre musâvât, bir ravinin bir musannife ulaşan isnadındaki ravi sayısının o musannıfın Hz. Peygamber (s.a.s)'e kadar ulaşan isnadındaki ravi sayısına eşit olması halinde meydana gelen uluvdur. Açıklamak gerekirse Meselâ, Nese'i suneninde kendisi ile Hz. Peygamber arasında onbir ravi olan isnadla bir hadis rivayet etmiştir. Bir başka ravi aynı hadisi Nese'i'nin isnadından başka bir isnadla ve Hz. Peygamberle arasında onbir ravi olduğu halde rivayet ederse iki isnad arasında eşitlik hasıl olmuştur ve buna musâvât adı verilir. (**Nuzhe**, 59).

Musâvât böyle tarif edilmiş de olsa misali enderdir. Hatta İbnu's-Salâh yaşadığı asırda değil Müslim'in Şeyhine, şeyhinin şeyhine hatta sahâbî gibi uzak kişilere bile Müslim'le onun arasındaki ravi sayısına müsavi bir isnadla ulaşarak musâvât hasıl etmenin çok nadir vaki olacağını söyler. (**Ulûm**, 233).

Bununla birlikte es-Suyûti kendisiyle Hz. Peygamber arasında on kişinin bulunduğu âli isnadla üç hadis rivayet ettiğini, Nese'i'nin de

قل هو الله احد تعدل ثلث القران

"*Kul huwallahu Ahad (İhlas suresi) Kur'an-ı Kerim'in üçte birine denktir*" hadisini kendisi ile Hz. Peygamber arasında altısı tabiilerden olmak üzere on kişinin bulunduğu bir isnadla rivayet ederek sonunda "bundan daha uzun bir isnad bilmiyorum dediğini ifade etmiştir. (**Nesei**, 2/ 132). Her ne kadar es-Suyûti Hz. Peygamberle kendisi arasında on ravinin bulunduğu isnadla üç hadis rivayet ettiğinden bahsetmişse de bunlardan birinin Nese'i'nin Hz. Peygamberle arasında on ravi olarak rivayet ettiği hadis olup olmadığını kaydetmez. Bu itibarla onun bu söylediklerini musâvâta misal saymak

imkânsızdır. Bununla birlikte musâvâtın anlaşılmasına yardımcı olması açısından büsbütün faydasız olduğu da söylenemez.

MUSELSEL (السلسل) -Selsele dört harfli basit fiilinden ismi meful olup, peşpeşe birbirini takip ederek, zincirleme gelen nesne manasına gelir.

Hadis terimi olarak muselsel, isnadını teşkil eden bütün ravilerin bir sözü veya hareketi, yahutta her ikisini birden devam ettirerek rivayet ettikleri hadise denir.

Bir hadisin senedini teşkil eden bütün raviler onun isnadında veya metninde bulunan bir sözü ya da hareketi yahut ikisini birden tekrar etmek suretiyle rivayet ederler. Bir başka deyişle muselsel, ravilerin rivayette sened ya da metnindeki sözü, fiili veya ikisini birden tekrarlamaları sonucu meydana gelir. Buna göre muselsel, bazen seneddeki bütün ravilerin aynı eda lafızlarını kullanmaları, bazen metninde bulunan bir sözü veya hareketi tekrar etmeleriyle oluşur. Müselsel en çok bu şekillerde rivayet sonucu ortaya çıkar.

İsnadında aynı sözü tekrar etmek suretiyle muselsel olan hadise **muselsel bi'l-kavl** de denir. Misal:

... سمعت ابا الحسين بن علي يقول، سمعت علي بن سالم يقول، سمعت ابا سعيد يحيى بن حكيم يقول، سمعت عبد الرحمن بن مهدي يقول، سمعت سفيان الثوري يقول، سمعت ابا عون الثقفي يقول، سمعت عبد الله بن شداد يقول، سمعت ابا هريرة يقول : الوضوء مما مست النار.

"... Ebu Hureyre şöyle dedi: "Ateş değmiş et yemekten dolayı abdest almak gerekir." (Ma'rife, 29, 30).

Bu hadis görüldüğü gibi isnadında "semi'tu... yekûlu" lafızları tekrar edilecek rivayet edilmiştir.

Cebrail (a.s)'ın Hz. Peygambere abdes almasını öğrettiğine dair bir hadis vardır. Bu hadiste Allah Resulü İbn Mes'ud'a abdest alma şeklini öğretmek üzere ona

"Kalk bana su dök de sana Cebrail'in nasıl abdest aldığını göstereyim" demiştir. Bu hadisi talebesine rivayet eden ravilerin hepsi "kum fe subbe aleyye hatta urike vudu'e..." lafızlarını tekrar etmişlerdir. Bu hadis şöyledir:

.. قال محمد بن يحيى الواسطي خادم أبي منصور الشنا بزي: قال لي ابو منصور : قم فصب علي حتى أريك وضوء منصور. فان منصوراً قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء إبراهيم، فان إبراهيم قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء علقمة، فان علقمة قال لي قم فصب علي حتى أريك وضوء ابن مسعود، فان ابن مسعود قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء النبي صلى الله عليه وسلم ، فان النبي صلى الله عليه وسلم قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء جبرائيل عليه السلام . فقلت لابي جعفر : كيف توضحا؟ قال ثلاثا ثلاثا.

Tekrar edilen kısmının manasını yukarıda verdiğimizden bu hadisin tercümesine gerek yoktur. Yalnız son kısmının açıklanması yerinde olur. Burada hadisi rivayet eden sonuncu ravi Ebu Ca'fer'e teselsül eden abdest alma şeklini sormuş o da "abdest organlarını üçer kere yıkayarak" cevabını vermiştir. (Ma'rife, 30).

Metindeki bir sözün tekrar edilmesiyle muselsel olan hadise de Ebu Davud ve Neseî'nin rivayet ettikleri şu hadis misaldir:

يا معاذ إني أحبك فقل دُبْر كل صلاة: اللهم أعني على ذكرك وشكرك وحسن عبادتك

"Muaz, seni severim. Sen her namazın sonunda şöyle de: "Allahum. Seni zikretmek, Sana şükretmek ve güzelce ibadet edebilmek için bana yardım et." (1)

Bu hadisi rivayet edenlerden her biri rivayet esnasında diğerine "seni severim" demiştir. Şu hadis de bir sözün tekrar edilmesiyle muselsel olan hadise misaldir. Ancak burada tekrarlanan söz sahâbe sözüdür ve metni dışında tekrar edilmiştir.

عن النعمان بن سالم، عن عمرو بن أوس قال: حدثني عن عيسى بن أبي سفيان قال: سمعت أم حبيبة تقول: سمعت

رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : من صلى اثنتى عشرة ركعة فى يوم وليلة بُنى له بهن بيت فى الجنة. قالت أم عنبسة فما تركتهن منذ سمعتهن من أم حبيبة. و قال عمرو بن اوس : ما تركتهن منذ سمعتهن من عنبسة. وقال النعمان بن سالم : ما تركتهن منذ سمعتهن من عمرو بن اوس.

"... Her kim bir gün, bir gece içinde (müekked sünnet olan) oniki rekat namaz kılarsa, bunlara karşılık Cennet'te kendisi için bir eve yapılır." Ummu Habîbe dedi ki: "Hz. Peygamber (s.a.s)'den bunları duyduğumdan beri bu sünnetleri hiç terk etmedim." Anbese: "Bunu Ummu Habîbe'den işittiğimden beri, artık o namazları hiç terketmedim." Amr b. Evs: "Anbese'den bunu işittiğimden beri o namazları hiç terk etmedim." Nu'man b. Sâlim: "Amr b. Evs'den duyduğumdan bu yana ben de bu sünnetleri hiç bir vakit terk etmemişöşömdör." dediler." (Müslim, musâfirin, 15).

Muselsel hadislerin bir kısmı da metnin-deki bir sözle bir hareketi beraberce tekrarlarmaktan meydana gelir. Buna da şu hadis misal teşkil eder:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يجد العبد حلاوة الايمان حتى يؤمن بالقدر خيره وشره حلوه ومره. وقبض رسول الله صلى الله عليه وسلم على لحيته وقال : أمنت بالقدر خيره وشره حلوه ومره.

"Hz. Peygamber (s.a.s) 'Bir kul kadere; kaderin acı ve tatlı tecellilerine iman etmedikçe imanun tadını bulamaz' buyurdu. Bunu söylerken sakalını tutan Peygamberimiz "Ben dedi, kadere; onun acı ve tatlı tecellilerine iman ettim" (Kavâ'id, 127).

Bu hadiste görüldüğü gibi Hz. Peygamber kadere imanun lüzumunu belirtmiş, kulların kadere, hayrına ve şerrin, insanın başına gelen acı tatlı her halin kaderin birer tecellisi olduğuna iman etmedikleri sürece imanun tadını bulamayacaklarını söylemiştir. Arkasından sakalını tutarak "ben kadere, hayrına ve şerrine tatlı ve acı tecellilerine iman ettim" buyur-

muştur. Hadisi Hz. Peygamber'den nakleden Enes b. Mâlik metni rivayet ettikten sonra Hz. Peygamber'in yaptığı gibi sakalını tutarak "kadere, hayrına ve şerrine, tatlısına ve acısına iman ettim" demıştır. Sakal tutarak "kadere, hayrına ve şerrine, tatlısına ve acısına iman ettim" demek daha sonra hadisi rivayet eden her ravi tarafından tekrar edilmiştir. Böylece hadis hem bir söz, hem bir hareket tekrar edilerek rivayet edilmiş olduğundan müselsel hadis grubuna girmiştir. el-Hâkimu'n-Nisâbüri'nin şu rivayeti de bir hareketi tekrar etmek suretiyle rivayet edilen müselsele parlak bir örnektir.

شك ببيدى احمد بن الحسين المقرئ وقال : شك ببيدى عمر عبد العزيز بن عمر بن الحسن بن بكر بن الشروذ الصنعانى وقال : شك ببيدى أبى وقال : شك ببيدى أبى وقال ابراهيم بن ابى يحيى، وقال ابراهيم : شك ببيدى صفوان بن سليم ، وقال صفوان : شك ببيدى أيوب بن خالد الأنصارى وقال أيوب : شك ببيدى عبد الله بن رافع ، وقال عبد الله : شك ببيدى أبو هريرة ، وقال أبو هريرة : شك ببيدى أبو القاسم صلى الله عليه وسلم وقال : خلق الله الأرض يوم السبت والجبال يوم الأحد والشجر يوم الإثنين والمكروه يوم الثلاثاء والنور يوم الأربعاء والدواب يوم الخميس وآدم يوم الجمعة .

"(el-Hâkimu'n-Nisâbüri dedi ki) Ahmed b. el-Huseyni'l-Mukrî elinin parmaklarının elimin parmaklarına geçirerek şöyle dedi: Ebu Umer Abdul'aziz b. Umer b. Hasen b. Bekr b. eş-Şerûd es-San'âni parmaklarımı parmaklarıyla tutarak "babam dedi: parmaklarını parmaklarıma geçirerek elimi tuttu ve babam parmaklarımı parmaklarına geçirerek tuttu ve şöyle dedi": "Sufyan elimin parmaklarını parmaklarına geçirerek tuttu ve şöyle dedi": "Eyyub b. Hâlid el-Ensârî elimin parmaklarını kendi parmaklarına geçirdi ve şöyle dedi": "Abdullah b. Râfi parmaklarımı kendi parmaklarına geçirdi ve Ebu Hureyre elimi tuttu ve "Hz. Peygamber (s.a.s) parmaklarımı parmaklarına geçirdi ve şöyle buyurdu dedi: "Allah

yeryüzünü cumartesi, dağları pazar, ağaçları pazartesi, mekruhu salı, nuru çarşamba, hayvanları perşembe, Adem'i cuma günü yarattı." (Marife, 33.4).

Hz. Peygamber bu hadisinde Allah'ın cumartesi günü yeryüzünü, Pazar günü dağları, Pazartesi ağaçları, Salı mekruhu, Çarşamba nuru, Perşembe hayvanları ve Cuma günü de Adem (a.s)'ı yarattığını söylemiş, bunu söylerken Ebu Hureyre'nin elini, parmaklarını kendi parmaklarına geçirmiş olduğu halde tutmuştur. Ebu Hureyre aynı işi tekrarlayarak hadisi Abdullah b. Rafi'e, Abdullah b. Rafi Eyyüb b. Hâlid el-Ensâri'ye; Eyyüb b. Hâlid; Safvân b. Suleym'e; Safvân b. Suleym İbrahim b. Ebi Yahyâ'ya; İbrahim b. Ebi Yahyâ el-Hasen b. Bekr b. eş-Şerüd es-San'âniye; el Hasen b. Bekr oğlu Ömer'e; Ömer oğlu Abdulaziz'e; Abdulaziz Ahmed İbni'l-Huseyni'l-Mukri'ye; Ahmed ise el-Hâkimu'n-Nisâbüri'ye rivayet etmişlerdir. Bu suretle aynı fiil hadisi rivayet eden bütün raviler tarafından tekrarlanmış, böylece teselsül hasıl olmuştur. Dolayısıyla hadis müsel sel hale gelmiştir.

Müsel sel hadislerin rivayeti esnasında tekrarlanan sözlerden biri de yemindir. Ravi isnadını söylerken "ahberanâ fulanun vallâhi" rivayetini yeminle pekiştirir. Bu yemini isnadın başından sonuna kadar bütün raviler tekrar ederler.

Bütün bu sayılanların dışında da müsel sel çeşitleri vardır. Söz gelişi senedi teşkil eden bütün ravilerin ismi Muhammed, hepsi Mekkeli veya Mısırlı, hepsi de fakih, hafız veya şair olabilirler. Teselsül böyle de meydana gelebilir. Dolayısıyla bütün ravileri aynı isimde, yahut aynı şehirden, yahutta hafız, fakih, şair gibi aynı mesleğe mensup kimseler olan isnadlarla rivayet edilen hadisler de müsel sel sayılırlar.

Bazı âlimlere göre müsel sel hadisler, ravileri cerh edilmediği sürece tedlis ve senedinde kopukluk olmaktan kurtuldukları cihetle en sağlam hadisler

sayılırlar. Bununla birlikte teselsülün hadisin sahih sayılabilmesi için delil teşkil edemeyeceği unutulmamalıdır. Nitekim İbn Haceri'l-Askâlâni teselsülün hadisin değil isnadın sıfatı olarak kabul eder. (Nuzhe, 62). Hadisin merfu olması gibi özellikler metnin sıfatlarından; fakat sıhhat hem isnadın hem metnin sıfatı sayılır. Bu itibarla bir hadisin sıhhati hakkında verilecek hüküm hem isnad, hem de metin hakkında verilecek sahihlik hükmüne dayanır.

Yine İbn Haceri'l-Askâlâni'ye göre hafız olan ravilerin isnadda aynı sözleri veya hali tekrar etmeleri kesin ilim ifade eder. (Hadis İstilahları, 313).

Bununla birlikte hadis alimlerinin çoğunluğuna göre müsel sel hadisler, zayıftırlar. Ancak, açıklamak gerekir ki zayıflık hadisin kendisinde değil, **teselsül** denilen aynı hareketi yahut sözü, yahutta her ikisini birden tekrar etmektedir. Bu yüzden birkaç sahih hadis, az da olsa tenkide tabi tutulmuştur. Buna rağmen müsel sel hadisler, ravilerin hadis rivayetindeki titizlik derecelerini gösterirler. Ayrıca hadis ravilerinin isnada ve rivayet esaslarına ne derece titizlikle riayet ettiklerinin belgesini oluştururlar. Öte yandan müsel sel hadisler aynı zamanda hadis rivayetinin nasıl en küçük noktalara varıncaya kadar büyük bir dikkat ve itina ile yapıldığını gösterir. Bu yönleriyle hem teselsülün hem de müsel sel hadislerin hadis ilminde önemli yerleri vardır.

Hadis ilminin çeşitli konularında olduğu gibi müsel sel hadisleri bir araya getiren çeşitli kitaplar yazılmıştır. En önemli bir kaç şunlardır:

1. **el-Muselselât:** Ebubekr b. İbrahim b. Şazân el-Bağdadî.
2. **el-Muselsel bi'l-Evveliyye:** Ebu Tahir Ahmed b. Muhammed es-Silefi.
3. **el-Cevheru'l-Mufasssalât fi'l-Ahâdisi'l-Muselselât:** Ebu Kasım el-Kasım b. Muhammed (İbnu't-Taylasân).
4. **el-Azbu'l-Muselsel fi'l-Hadisi'l-**

Muselsel: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi.

5. et-Tuhfetu'l-Medeniyye fi'l-Muselse-lâti'l-Veteriyye: Muhammed Ali b. Tâhir el-Veterî, (Kırm, 1906).

(1) Krş. Ebu Dâvud, Salât 361: 2/180, 181 r. 1522; Neseî, bâbu'd-Du'â, r. 1304.

MUSELSEL BÎ'L-EVVELİYYE (المسلسل بالاولية) - İlklerin müselseli manasına alınabilecek bir tabirdir. Senedini oluşturan bütün ravilerin şeyhlerinden aldıkları ilk hadis olma sebebiyle müselsel sayılan hadisleri ifade eder.

MUSELSEL BÎ'L-HİLF (المسلسل بالهلف) - Yeminle müselsel manasınadır ve senedindeki bütün ravilerinin eda sırasında yemin etmeleriyle müselsel hale geldiği kabul edilen hadise denilmiştir.

MUSELSEL BÎ'L-KAVL (المسلسل بالقول) - Sözlü müselsel karşılığı olan bu tabir, bütün ravilerin **semi'tu fulânen yekûlu** diyerek rivayet ettikleri müselsel hadise denir.

MÜSÎ (الموصى) - Hadislerinin yazılı olduğu kitabını talebesine vasiyet eden şeyhe denilmiştir.

MUSNED (المسند) - Musnedn "senede" kök fiilinden alınmış bir kelimedir. İf'al babından ismi meful olup isnad edilmiş, dayandırılmış manasına gelir. Çoğulu **mesânid**dir.

Hadis Usulü alimleri musned kelimesini terim olarak iki manada kullanmışlardır. Bunlardan birincisi tarifinde az da olsa farklılıklar görülen bir hadis çeşididir.

el-Hâkimu'n-Nisâbü'rî'ye göre musned, muhaddisin yaşı dolayısıyla işittiği açık olan şeyhinden rivayeti, onun şeyhinden işitmesi, böylece isnadın meşhur bir sahabeye ondan da Hz. Peygamber'e ulaşmasıdır. (**Ma'rife**, 17).

el-Hâkim'in bu tarifine nazaran musned hadis, ilk ravisinden sonuna kadar senedi muttasıl ve aynı zamanda merfu olan hadistir. Bu durumda müsnedin tarifinde esas itibariyle ittisal edilen senette kopukluk olmaması ile isnadın Hz. Peygamber'e kadar ulaşması gibi iki önemli husus söz konusu olmaktadır. Adı geçen Hadis Usulü aliminin verdiği şu misal incelendiği zaman bahse konu olan husus açıkça ortaya çıkar.

عن عبد الله بن كعب بن مالك، عن أبيه أنه تلقى ابن أبي حنبله دينا كان عليه في المسجد، فارتفعت أصواتهما حتى سمعه رسول الله صلى الله عليه وسلم فخرج حتى كشف ستر حجرته فقال: يا كعب، ضع من دينك هذا وأشار إليه إى الشطر. فقال نعم فقضاه.

"...Abdullah b. Ka'b b. Mâlik'ten rivayet edilmiştir. O da babasından rivayet etmiştir. Babası Ka'b bir gün mescitte İbn Ebî Hadred'den alacağını istemiş. Derken seslerini yükseltmişler. Hz. Peygamber (s.a.s) onların münakaşa ettiklerini işitince hüccresinin perdesini açarak çıkmış ve (elile) yarı işaretini yaparak, "*Ka'b alacağının bu kadarından vazgeç*" demiştir. Ka'b bunun üzerine "olur" cevabını vermiş ve İbn Ebî Hadred borcunun yarısını ödemiştir."

Görülüyor ki el-Hâkim'in müsned anlayışına ittisal denilen senedde kesiklik olmaması ve isnadın Hz. Peygamber'e kadar ulaşmış bulunması, bir başka deyişle hadisin merfu olması gibi iki esas söz konusudur. Nitekim bu hususu el-Hâkim, yukarıda verilen hadisin izahını yaparken şöyle açıklamıştır. "Bu hadisi benim Ebu Amr Osman b. Ahmed es-Semmâk'tan işittiğim zahirdir. Onun da el-Hasen b. Mukrem'den işittiğine şüphe yoktur. el-Hasen'in Osman b. Umer'den, Osman b. Umer'in ailesi fertlerinden olan Yunus b. Yezid'den işitmeleri olmuştur. Yunus'un ez-Zuhrî ile, ez-Zuhrî'nin Ka'b b. Mâlik'in oğullarıyla, bunlarında babalarıyla olan irtibatları bilinmektedir. Ka'b ise Hz. Peygamberin ashabındandır.

Bunlardan başka el-Hâkimu'n-Nisâbüri bir hadisin mûsned olabilmesi için başka şartların da bulunması görüşündedir. Ona göre bu şartların bir kısmı mûsnedin mevkuf olmaması; **mursel, mu'dal, mudelles** gibi isnadında atlama yapılarak rivayet edilmemesi; isnadında **uhbirtu an fulânin, huddistu an fulânin, belağani an fulânin, refe'ahu fulânun, ezunnuhu merfu'an** gibi senedin kopuksuz olmasında şüphe ve tereddüde yol açan tabirlerin kullanılmamış olması gibi önemli hususlardır. Eğer bir hadis bu şartları taşıyorsa musneddir. Bununla beraber bu şartları taşıyan her hadis hakkında sahih hükmü verilemez. (Ma'rife, 18).

el-Hatibu'l-Bağdâdi'ye göre ise musned, hadis ehli nazarında ilk ravisinden hadisin isnad edildiği kaynağına kadar isnadı muttasıl olan hadistir. Ona göre hadisçiler musned tabirini daha çok Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnad edilerek nakledilen rivayetler için özel bir tabir olarak kullanırlar. İsnadın ittisali ise sonuna kadar ravilerden her birinin kendisinden önceki raviden açıklanmamış dahi olsa, iştirak olmasıdır. (Kifâye, 58).

el-Hatib'in bu tarifinde sadece senedin muttasıl olması esas alınmıştır. Bunun yanı sıra hadiscilerin musned istilahını özellikle Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilen hadisler için kullandıklarına işaret etmekle yetinilmiştir.

Musned hadisin bir üçüncü tarafı vardır ve İbn Abdilberr'e aittir. Bu tarifte musned, isnadı, ister Malik, Nâfi, İbn Ömer, Hz. Peygamber (s.a.s) isnadı gibi muttasıl olsun; isterse Malik, ez-Zuhri, İbn Abbas, Hz. Peygamber (s.a.s) isnadı gibi, ez-Zuhri İbn Abbas'ı iştirakmediğinden munkatı olsun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e kadar ulaşan hadistir. (Ulûm, 39).

İbn Abdilberr'in tarifinde ise dikkat edilirse senedin muttasıl olması dikkate alınmamıştır. Buna göre de merfu olması halinde mursel, munkatı, mu'dal gibi isnadında kopukluk bulunan hadis

çeşitleri de musned çerçevesi içinde alınmak icap eder. Bu ise imkânsızdır. Bütün bunlar göz önüne alınarak musnedin tarifinde el-Hâkim'in tarifi tercih edilmiştir.

İkinci olarak musned, **ale'l-mesânîd** denilen değişik bir metodla tertip edilmiş hadis kitabına denir. Böyle kitaplarda sahâbe harf sırasına veya başka bir tertibe göre sıralanarak her birinden müellifine ulaşan hadisler konularına bakılmaksızın bir araya getirilir. Bilhassa ikinci asrın sonlarına doğru görülmeye başlayan mûsnedler içinde Ebu Davud et-Tayâlisi'nin, Esed b. Mûsa el-Umevi'nin, Ubeydullah b. Musa el-Absi'nin, Ebubekr Abdullah İbni'z-Zubeyr el-Humeydi'nin, Musedded b. Muserhedî'l-Basrî'nin, Nu'aym b. Hammâd el-Huzâi'nin, Ebu Hayseme Zuhayr b. Harb en-Nesei'nin, Ebubekr b. Ebî Şeybe'nin, İshak b. Râhûye'nin, Osman b. Ebî Şeybe'nin, Ahmed b. Hanbel'in, Ahmed b. Menî'nin, Ebu Bekri'l-Bezzâr'ın ve el-Hasen b. Sufyân'ın mûsnedleri anılmağa değer olan en önemlileridir. (1)

(1) Bu diğer mûsnedler için bk. Mustatrafe, 46.

MUSNİD (المسند) - İf'al babından ismi fail olan musnîd, kelime manasıyla isnad eden demektir.

Hadis Usulü ilminde musnid, hadis rivayetini yeni başlamış olan talibe denir. Bu manada ravi tabiri de kullanılır. Ravi olsun, musnid olsun yalnızca hadis rivayetiyle meşgul olan kimse olduğundan rivayet ettiği hadislerin metinleri ve isnadları hakkında bilgi sahibi değildir. Esasen musnidde naklettiği hadislerin metinleri, isnadları ve senedlerini teşkil eden ravilerin isimleriyle durumları hakkında derin bilgi sahibi olması aranmaz.

MUSTAHREC (المستخرج) - Kelime olarak çıkarmak manasına istihracdan ism-i mefuldür. Hadis istilâhı olarak bir çeşit hadis kitabına denir. Tarifi Şöyle yapılmıştır. Bir musannif, kendinden önce tasnif edilmiş herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri, şeyhinde veya daha yukarı şeyhlerden biriyle buluştuğu, kitap sahibinin tarikından ayrı kendi isnadı ile rivayet ederek meydana getirdiği hadis kitabına denir. (Tedrîb, 1/112). Söz gelişi bir hadis alimi Buhârî'nin sahihini ele alarak içindeki bütün hadisleri onun isnadından başka kendi isnadlarıyla rivayet eder ve bunları ayrı bir kitapta toplarsa bu yeni kitaba mustahrec adı verilir. Mustahrecin çoğulu mustahrecât gelir. Bir kitap üzerine mustahrec tasnif eden musannıfa **mustahric** denildiği de olur. Mustahrec eserler aşağıda söz konusu edileceği gibi daha çok **es-sahîhân** üzerine tasnif edilmişlerdir. Ancak, onlara mahsus değildirler.

Mustahric, bazen kendi mustahrecine esas olan önceki alimin kitabındaki hadislerden bir kısmını vermez. Bu takdirde o hadisi razı olduğu isnadı ile rivayet etmemiş demektir. Bazen de bir hadisi musannıfın isnadı ile nakleder. O zaman da ikisinin isnadlarının bir olduğu anlaşılır.

İbn Hacer'in belirttiğine göre mustahrecin şartı, musannıfın **uluv** veya önemli **ziyâde** gibi bir engel olmadıkça kendisini yakın bir şeyhe ulaştıracak senedi bırakıp daha uzaktaki bir şeyhe ulaşmamasıdır.

Öte yandan mustahreclerde lafız yönünden uygunluk şart değildir; çünkü mustahrec sahipleri hadislerini kendi şeyhlerinden rivayet etmişlerdir. Bunun sonucu olarak hadislerini istihrac ettikleri kitabın hadisleri ile kendi rivayet ettikleri hadisler arasında gerek lafız gerekse mana yönünden azıcık farklılıklar meydana gelebilir. Nitekim el-Beyhakî **es-Sunenu'l-Kubra** ve **Ma'rifetu's-Suneni vel-Asâr**'da, el-Begavî, **Şerhu's-Sunnede**

öyle yapmışlar ve bir hadis kendi isnadlarıyla naklettikten sonra "Revâhu'l-Buhârî ve Muslim (Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etti) demişlerdir. Oysa kendi naklettikleri metin ile Buhârî ve Müslim'deki metin arasında lafız ve mana yönünden farklar vardır. Buna göre bir hadisi naklettikten sonra kendi rivayetleri ile sahihan rivayetleri arasında fark olduğu halde, bunu Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir" demelerinden maksat kendi naklettikleri metnin aslının eş-Şeyhân tarafından rivayet edilmiş olduğunu ifade etmektir. Şu halde mustahrec kitaplardan "Buhârî ve Müslim'de böyledir" kaydıyla hadis nakletmek caiz olmaz. Ancak "ahrecâhu bilafzihi (Bu hadisi Buhârî ve Müslim kendi kitaplarındaki lafzıyla rivayet etmişlerdir) denilmesi bunun dışındadır. (Tedrîb, 1/112, 3).

Mustahreclerin hadis rivayet esasları yönünden çeşitli faydaları vardır. Bunlardan ilki uluvdur. Şöyle ki meselâ **es-Sahîhân**'dan birinde bulunan bir hadisi kendi isnadı ile rivayet eden mustahric, yukarıda nakledilen şarta göre o hadisi musannıftan daha yakın tarikla nakletmektedir. Bu ise mustahricin isnadının âli olması demektir. Söz gelişi mustahrec musannıfı rivayet ettiği hadisi Buhârî tarikıyla vermiş olsaydı mustahrecde rivayet ettiği tarika nisbetle nüzul vaki olurdu. Meselâ, Ebu Nu'aym, Buhârî ya da Müslim tariki ile Abdurrezzak'tan bir hadis rivayet etse ona arada dört ravi ile ulaşabilirdi. Halbuki aynı hadisi et-Taberânî-ed-Deberî tarikından rivayet ettiği takdirde Abdurrezzak'a iki ravi vasıtasıyla ulaşır. Aynı şekilde Müslim tarikından et-Tayâlisî'nin Müsnedinden bir hadis rivayet etse ona ancak dört ravi ile ulaşabilir ki ikisi kendisi ile Müslim arasındadır. İkisi de Müslim ile şeyhidir. Oysa aynı hadisi İbn Fâris-Yunus b. Hubeyb tarikıyla ondan rivayet etse ona iki ravi ile ulaşmış olur. (Tedrîb, 1/115).

Mustahreclerin ikinci faydası bazı hadislerde sahih ziyade görülmesidir. Bu ziyadeler de sahihdir; çünkü **es-Sahîhân** is-

nağı ile rivayet edilmişlerdir. Bununla birlikte İbn Haceri'l-Askâlanî'ye göre bu, mustahricin isnadı ile asıl musannıf isnadının birleştiiği ravi ve ondan sonrası için geçerlidir. Mustahric ile o ravi arasında bulunan kimseler ise tenkide tabidir; zira mustahricin maksadı daha çok uluvdur. Uluv elde ettiği takdirde maksadı hasıl olmuş demektir. Bu sebeple çok kere isnadda sıhhati dikkate almaz. Bununla birlikte şayet mustahric isnadı ile asıl musannıfın isnadının birleştiiği raviden öncekilerle de isnad sahih olursa veya mustahric rivayetinde makbul bir ziyade varsa sıhhat hasıl olur; aksi halde mustahricin gayesi zaten sıhhat değildir.

Mustahreclerin bir başka faydası, hadislerin manalarında çatışma söz konusu olduğu takdirde rivayet tariklarının çoğalmasıyla kuvvet kazanmasıdır. Bu da şöyle olur. Mustahric, sahih sahabinin hadisi rivayet ettiği şeyhi ile birlikte isnada bir veya birkaç ravi katar. Bazan Ebu Avâne'nin yaptığı gibi hadisi istihrac ettikten sonra onu sahabiye kadar ulaşan başka tariklarını sevkeder. böylece o hadisin değişik tarikları zikredilmiş olur. Hadis de rivayet tariklarının çoğalması ile kuvvet kazanır. Bir hadisin tariklarının çoğalması ise **ihtilâfu'l-hadis** konusunda önemli bir tercih sebebidir.

Mustahrecin bir diğer faydası da sahih muşannıfının önce mi sonra mı olduğunu açıklamadan ihtilata maruz kalan bir raviden rivayet etmesi halinde görölür. Mustahric ya açıkça veya ihtilata uğramış raviden ihtilattan önce rivayette bulunan biri tarikından rivayet et mek suretiyle açıklama yapmış olur.

Sahihte müdellis olan bir raviden an'ane ile rivayet edilen bir hadisin müstahric tarafından semaâ delalet eden lafızlarla rivayet edilmeside müstahrecin faydalarındandır. Mustehrecâtın bunlardan başka şu faydaları da vardır. Asıl eser sahibinin "haddesenâ fulan" veya "haddesenâ racul" yahut haddesenâ fulan ve gayruhu, haddesenâ gayru vahid" gibi

ibham lafızlarıyla **mubhem** raviden rivayet etmesi halinde mustahric mübhemin kim olduğunu tayin ederek hadisi mübhemlikten kurtarr. Yine önceki musannıfın kim olduğunu açıklayacak bir ifade kullanmadan meselâ Muhammed isimli bir şeyhten rivayeti halinde sonraki mustahric onun kim olduğunu açıklar. Nihayet sahihandan birinde bir yönden illetli olarak gelen bir hadis mustahrecte illetten salim olarak rivayet edilmiş olur. (Tedrib, 2/115,6).

Yukarıda bir nebze bahsedildiği gibi mustahrec eserler daha çok **es-Sahihandan** biri üzerine tasnif edilmiştir. Buhari üzerine tertib edilen mustahreclerin en meşhurları, Ebu Bekr Ahmed b. İbrahim el-İsmâîli el-Curcânî, Ebu Ahmed Muhammed b. Ahmed İbni'l-Huseyn el-Gıtrifi, İbn Ebi Zuhl ismiyle meşhur Muhammed İbnu'l Abbas el-Herevî, Ebubekr Ahmed b. Musa (İbn Merdeveyh)'in mustahrecleridir.

Müslim üzerine te'lif edilen belli başlı mustahrecler ise şu muhaddislere aittir:

1. Ebubekr Muhammed b. Muhammed el-İsferâ'înî
2. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Seleme el-Bezzâr.
3. Ebu Ca'fer Ahmed b. Hemdân el-Hîrî.
4. Ebu Avâne Ya'kub b. İshak b. İbrahim el-İsferâ'înî
5. Ebu İmrân Musa İbnu'l-Abbas el-Cuveynî
6. Ebu Muhammed el-Kâsım b. Esbâğ el-Kurtubî.
7. Ebu Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Belâzuri
8. Ebu'l- Velid Hassân b. Muhammed el-Kazvîni
9. Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf et-Tüsî.
10. Ebu Said Ahmed b. Ebibekr el-Hîrî
11. Ebu Hamid Ahmed b. Muhammed el-Herevî
12. Ebubekr Muhammed b. Abdillâh el-Cevzakî

Buhâri ve Müslim'in ikisi üzerine ayrı ayrı yapılan mustahrecler ise,

1. Ebu Abdillâh Muhammed b. Ya'kub (İbnu'l-Ahrem).
2. Ebu Ali el-Hasen b. Muhammed el-Mâsercisi
3. Ebu Bekr Ahmed b. Hamdân eş-Şirâzi
4. Ebubekr Ahmed b. Muhammed el-Burkanî
5. Ebubekr Ahmed b. Ali (İbn Menceveyh) il-İsbehânî
6. Ebu Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî
7. Abd b. Ahmed b. Muhammed (Ebu Zerri'l-Herevî)
8. Ebu Muhammed el-Hasen b. Muhammed (el-Hallâl)
9. Ebu Mes'ud Süleyman b. İbrahim el-Melîhî (*Mustatraf*, 21,3).

Bunlardan başka Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik el-Kurtubî; Ebu Muhammed Kâsım b. Esbağ el-Kurtubî ve Ebubekr Ahmed b. Ali (İbn Menceveyh) el-İsbehânî'nin **Sunen Ebî Dâvud**; Ebu Ali el-Hasen b. Ali et-Tûsî ile İbn Menceveyh'in **Sunen Tirmizî** üzerine mustahrecleri vardır. Ayrıca Ebu Nu'aym, İbn Huzeyme'nin **Kitabu't-Tevhîdî** üzerine bir mustahrec telif etmiştir. Ebu'l-Fadl el-İrâkî ise el-Hâkimu'n-Nisâbüri'nin **el-Mustedreki** üzerine bir mustahrec yazmaya başlamışsa da tamamlamadan vefat etmiştir. (*Tedrib*, 2/116,7).

MUSTAHRECÂT (المستخرجات) - Bk. Mustahrec.

MUSTAHRİC (المستخرج) - İstifal babında istihracdan ism-i fail olup çıkaran, istihrac eden manasıdır. Hadis Usulünde mustahrec denilen kitapları tasnif eden muhaddis için kullanılan tabirlerdendir.

İstihrac ve mustahrec maddelerinde ayrı ayrı ele alındığı gibi bir muhaddisin kendisinden önce tasnif edilmiş herhangi bir

hadis kitabındaki hadisleri teker teker ele alarak o kitap musannıfının tarikından ayrı bir tarikten kendi isnadı ile rivayetine istihrac, bu yolla rivayet edilen hadisleri bir araya toplayan kitaplara mustahrec denilmektedir. Bu duruma göre mustahric böyle rivayette bulunan veya muştahrec kitabı tasnif ve tertib eden muhaddistir.

MUSTALAHU'L-HADİS (مصطلح الحديث) - Bk. Hadis Usulü.

MUSTEDREK (المستدرک) - Sözlükte bir şeyi diğer bir şey vasıtasıyla idrak etmek, hata olan görüşünü düzeltmek manasına gelen istidrakten ism-i meful olan müstedrek bir çeşit hadis kitabına denir. Umumiyetle sıhhat şartlarına uygun oldukları halde ibr muhaddisin kitabına almadığı hadisleri bir araya getiren eserlerdir.

Müstedreklerden en önemlisi Buhâri ve Müslim'in sahihlik şartlarına uydukları halde sahihlerine almadıkları hadisleri ihtiva eden **el-Mustedrek ale's-Sahîhayn** kitabıdır. el-Hâkimu'n-Nisâbüri'nin eseridir.

MUSTEFİZ (المستفيض) - Taşmak, kabarmak manasına "fâda" kök fiilinin istifal babından ism-i faili olan müstefiz, daha çok Fıkıh alimleri tarafından meşhur karşılığı olarak kullanılan bir terimdir. Meşhurun muhaddisler arasında en fazla rastlanan tarifi "ikiden fazla tariki olan fakat mütevatır derecesine ulaşmayan hadis" şeklinde olduğuna göre (Bk. Meşhur), bu vasfı taşıyan hadis fakihlere göre mustefizdir. Fakihlerin meşhura göre mustefiz deyişleri, kelimenin bir kapdan dökülen suyun etrafa yayılması manasından hareketle hadisin tariklarının gittikçe çoğalmasını ifade etmek için olmalıdır.

Bununla beraber meşhur ile mustefizin ayrı olduğu görüşünde olan alimler de

vardır. Bunlardan kimine göre meşhur, ilk asırda aslı olup ümmet tarafından kabul edilen sonradan şayi olan hadis, mustefiz ise tevatur derecesine varmaksızın en az üç sahâbî tarafından naklolunan hadistir. Bu mânâda meşhur ile müstefiz arasında bir yönden umumi-husus münasebeti vardır. Her müstefiz meşhur ise de her meşhur müstefiz değildir.

Kimi alimlere göre de müstefiz, isnadının başında ve sonunda sayıları aynı olan raviler tarafından rivayet edilmiş olan hadistir. (Tedrib, 2/173). Meselâ üç sahâbî tarafından rivayet edilmiş bir hadis, zamanla yine bu sayıda ravi tarafından rivayet edilirse mustefiz olur. Ancak baştan bir kaç sahâbî tarafından rivayet edildikten sonra zamanla rivayet tarıkları çoğalan hadis ise **meşhurdur**. Bu tarife göre ise meşhur, mustefizden daha umumidir.

MUSTEMLÎ (المستملى) - İstifal babından ism-i fâil olan mustemlî, aslında şeyhten kendisine hadis yazdırmasını isteyen talibe denir. Hadis rivayetine yeni başlamış olan biri tanınmış bir hadis şeyhinin ilim meclisine katılarak ondan hadis yazmaya başlarsa mustemlî sayılır.

Cami ve mescit gibi ibadethanelerde, açık havada veya uygun yerlerde meclisler akdedip bu meclislerde hazır olanlara imla suretiyle hadis rivayet etmek, İslâm tarihinin ilk devirlerinden itibaren görülegelen ilmi faaliyetler arasındadır. Hadis meclislerinde toplanan talebeye hadisleri yazdırarak rivayette bulunmak her devirde büyük ilim merkezlerinden nisbeten küçük yerlere kadar her yerde uygulanmış ve bu usul hadis rivayet metodlarından biri sayılmıştır. Bu meclislere katılıp şeyhin hadislerini yazmak isteyenler talip adıyla bilindiği gibi mustemlî diye de anılır.

Bununla birlikte mustemlî, daha çok hadis meclislerinde yüksekçe bir yere oturarak hadislerini yazdıran şeyhin sesini

uzak yerlerde oturanlara duyurmak için tekrar edene denir.

İmlâ maddesinde söz konusu edildiği gibi, hadis meclislerinde bazen binlerce talib toplanırdı. Haliyle şeyhten uzak yerlerde oturanların onun sesini uzaktan işitmeleri imkansızdı. Bu durumda meclisin büyüklüğüne göre belli yerlerde gür sesli bir veya bir kaç kişi bulunur, şeyhin okuduğu yahutta kendisine okunan hadislerin lafızlarını tekrar ederek uzakta bulunanların duymalarını sağlardı. Kısacası günümüzde hoparlörün yaptığı işi hadis meclisinde kişiler yapar, bunlara mustemlî denirdi.

Mustemlî'nin şeyhin okunan hadis lafızlarını uzaktakilere duyurmak maksadıyla tekrar etmesine **tebliğ** denir.

Müstemlîlik vazifesinin hadis meclislerinin kalabalık oluşu ve şeyhden uzak düşenlerin sözlerini işitmemeleri üzerine ihdas edildiğine şüphe yoktur. Veda haccında Hz. Peygamber (s.a.s)'in Arafat'ta söylediği hutbenin Hz. Ali tarafından tekrar edilişi benzer tatbikatın Hz. Peygamber (s.a.s) zamanına kadar gittiğini gösterir. Kalabalık meclislerde şeyhin sesinin uzaktakiler tarafından işitilmemesi üzerine hadisleri yazanların duymadıkları yerleri yanındakilere sormaları yüzünden gürültü çıkmasının da mustemlî kullanmakta tesirli olduğu söylenebilir. Rivâyete göre Sufyân b. Uyeyne hadis meclisinde Ebu Müslim el-Mustemlî "meclis çok kalabalık uzaktakiler işitmiyorlar" deyince "sen işitiyorsun değil mi?" diye sormuş o da "evet işitiyorum" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sufyan "onlara sen duyur" demiştir. el-A'meş de şöyle demiştir: "İbrahim en-Neha'î'nin hadis meclislerine devam ederdik. Bazen halka genişlerdi de uzakta olanlar söylediklerini duymazlar, birbirlerine sorarlardı. Sonra da ondan işitmeyip başkasından duydukları sözleri ona nisbet ederek rivayet ederlerdi." (Utüm, 131).

Her iki rivayet hadis meclislerinde kalabalık yüzünden şeyhe uzak düşenlerin

onun rivayet ettiği hadislerin lafızlarını işitmeleri halinde bir tedbir olarak birisinin tekrarladığını açıkça göstermektedir. İbrahim en-Nehaî birinci hicri asr âlimlerinden olduğuna göre hadis meclislerinde mustemli kullanmanın erken devirlerde başladığı söylenebilir. Ne var ki kesin tarih sınırı içinde başlangıcını kestirmek imkânsızdır.

Hadis meclislerine gösterilen rağbet şeyhin ilmî mevkii ile şöhretine bağlıdır. Her devirde isim yapmış hadis alimlerinin meclisleri diğerlerine nisbetle fazla kalabalık olmuştur. Bu durum ise meclisin büyüklüğüne göre birkaç mustemlinin birden görev yapmasını zorunlu kılmıştır. Rivâyete göre Basra'lı meşhur muhaddis Ebu Muslim İbrahim b. Abdillâh el-Keccî (el-Keşşî)'nin meclisinde aynı anda yedi mustemli vazife yapmıştır. (Bağdâd, 1/178).

el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin kaydettiğine göre mustemli'nin mecliste yüksekçe bir yere veya kürsü üzerine oturması uygun olur. Böyle yüksek bir yer ya da oturacağı kürsü bulamayan ayakta durur. Tebliğ esnasında şeyhin lafızlarını aynen tekrar etmesi iyi olur. Özellikle raviler dirayetli ve rivayet esaslarını iyi bilen kimselerse bu lüzumlu hale gelir. Mustemlinin şeyhin sözlerini aynen tekrar etmemesi halinde isnadların hadis lafızlarına karışması ve yanlış yazılması tehlikesi vardır. Şu olay bunu gösterir: "Hârûnu'd-Dik el-Basri, Dâvud b. Raşid'in müstemlisi idi. Davud, Haddesenâ Hammâd b. Hâlid dese bunu kitabına "haddesenâ Hammâd b. Zeyd" diye yazar; istimla anında Hammâd b. Seleme diye okurdu. Sonra evine gider yazdıklarını okumak ister, doğru dürüst okuyamayınca da kalkar karısını döğerti. Kadın da gelip Davud'a şikâyet ederdi. (el-Câmi, 2/127).

Mustemlinin vazifesi sadece şeyhin okunan hadislerinin sözlerini tekrar ederek mecliste bulunanlara duyurmak değildir. Yine el-Hatîb'in kaydettiğine göre bir hadis âliminin meclisinde mustemî olarak

bulunan kimsenin görevleri arasında şu işleri yapmak da vardır:

İmlâya başlamadan Kur'ân okumak; Kur'ân okunduktan sonra cemaatı susturmak; besmele çekmek; hamdele edip Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salât ve selam okumak; daha sonra muhaddise dönüp dua ederken o gün okunacak hadisleri kimlerden rivayet ettiğini sormak. (Ulûm, 2/8) Bundan başka Hz. Peygamber (s.a.s)'in ismi her geçtiğinde (Sallallahu aleyhi ve sellem), sahabî ismi geçtiğinde (radiyallahu anh) demek de mustemlinin görevleri arasındadır.

Şeyhin sesini işitmeden mustemliden duyulan hadisleri şeyhe nisbet ederek rivayet etmenin cevazı konusunda basit de olsa görüş ayrılığı vardır. İbnu's-Salâh'ın işaret ettiğine göre pek çok muhaddis mustemlinin söylediği sözleri **munlî** denilen şeyhten rivayet etmeyi caiz görmüşlerdir. Ne var ki müstemlinin tekrar ettiği sözleri işitmeyip yanındakine sorup öğrendikten sonra şeyhe nisbet ederek rivayetini, hadis rivayetinde **tesahül** olduğunu söyleyerek bu cevaza katılmayanlar vardır. Sufyân b. Uyeyne caiz olduğu; Buhârî şeyhi Ebu Nuaym el-Fadl b. Dukeyn câiz olmadığı görüşünde olanlardandır. Sufyan b. Uyeyne'nin yukarıda nakledilen haberi onun hadis meclisi büyük olduğu takdirde şeyhin sözleri müstemliden işitip ona isnad ederek rivayeti caiz gördüğüne delil addedilmiştir. Rivâyete göre el-Fadl b. Dukeyn pratikte el-A'meş, Sufyân gibi muhaddislerden dinlediği hadislerden bir harf, bir isim bile olsa, kulağıyla işitmeyip arkadaşlarından sorarak öğrendiği tek tük kelimeleri şeyhinden değil arkadaşlarından rivayet eder, başka türlü hareketi caiz görmezdi. (Ulûm, 132). Aynı konuda Halef b. Temîm şöyle demiştir: "Sufyan es-Sevrî'den onbin kadar hadis işittim. Rivayet esnasında bazen bazı hadislerin lafızlarını iyice anlamak ister, yanımda oturandan sorardım. Bir gün de Zâide b. Kudâme'ye sordum. Bana "kalbinin hıfzettikleri ile kulağının

duyduklarından başkasını sakın rivayet etme" dedi. Ben de hepsini kaldırıp attım." (Uḥūm, 131).

el-İrâkî ise şeyhin hadislerini müstemlinin sözlerinden rivayet etmenin ötedenberi uygulanageldiğini kaydettikten sonra müstemlinin, şeyhe hadislerini okuyup arzeden kimse hükmünde olduğuna işaret ederek şöyle der: "Ancak bu durumda hadislerini imlâ ettiren şeyhin, hadislerini okuyan kârinin sesini işitmesi şart olduğu gibi müstemlinin sesini duyması da şarttır. Bu konuda ihtiyata uygun olan, İbn Huzeyme ve diğer bazı alimlerin yaptıklarını yaparak nakledilen hadisin veya kimi lafızlarının müstemliden işitilmiş olduğunu edâ sırasında "ahberanâ fulânun bi-tebliği fulânin" diyerek açıklanmasıdır." (Tedrîb, 2/26).

Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadiste Câbir b. Semure şöyle demiştir:

سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول : يكون اثنا عشر أميراً ... فقال كلمة لم اسمعها . فقال ابى : انه قال : كلهم من قريش .

"...Hz. Peygamber (s.a.s)'i "Oniki emir gelir..." derken duydum. Allah Resûlû bir şey daha söyledi ama ben onu işitemedim. Hz. Peygamber'in burada ne dediğini babam haber verdi ve "hepsi de Kureyş'tendir" buyurduğunu söyledi" (Buhârî, 8/127). Burada da Câbir b. Semure kendisi bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'in mübarek ağızlarından duydukları sözlerle babası vasıtasıyla işitmiş olduklarının arasını ayırmıştır.

Hadis meclislerinde imlâ sistemi ile hadis rivayetinin gördüğü ilgi nisbetinde müstemlilik de önem kazanmış ve zamanla bir meslek haline gelmiştir. Rical kitaplarında el-mustemli nisbesi ile görülen pek çok kişi aynı zamanda bu işi görenlerdir.⁽¹⁾ Bunlar yaptıkları işe karşılık ya belirli bir ücret alırlar; ya da şeyhin imlâ ettiği hadislerin yazılı bir nüshasına sahip olurlardı. Bu ikincisi, hadisle meşgul olan müstemliler için

paha biçilmez bir kazanç sayılırdı. (Hadîs İstilahları, 334).

(1) Misali için bk. Lubab, 3/209.

MUŞEBBEH (المشبه) - Benzetmek anlamında teşbihden ismi meful olan müşebbeh bazı muhaddisler tarafından hasen ve hasene yakın hadisler için kullanılmıştır. Öyle görünüyor ki hasenin sahihe benzemesi ve hüküm yönünden ona denk oluşu bu terimin kullanılmasında esas olmuştur.

es-Suyûtî'ye göre **sahihe** nisbetle **ceyyid** ne ise hasene nisbetle müşebbeh de odur. (Tedrîb, 1/178).

MUŞEDDİD (المشدد) - Şiddet taraftan manasını veren bir tabir olup cerhte şiddet göstererek ufak bir kusurdan dolayı raviyi cerheden alime denildiği gibi, rivayette işi sıkı tutan ve kolayına kaçmayan şeyhe de denilmiştir.

Aynı manada ve yerde **muteşeddîd** tabiri de kullanılmıştır.

MUŞKİLÜ'L-HADİS (مشکل الحديث) - Bk. Muhtelefu'l-Hadis.

MUŞTEBİH (المشتبه) - Kelime olarak şüphelenen manasına geldiği gibi şüpheli, hakkında şüpheye düşülen şey manasına da gelir. Terim olarak genelde yazılışları birbirine benzediği halde tashif sonucu birbirinden farklı oluşan kelimelere denilmiştir. İsimleri bir olduğu halde babalarının isim veya nisbeleri yazılış bakımından aynı, fakat okunuşu farklı olan isimleri konu olarak alan ilme de denilmiştir.

ez-Zehabî'nin **el-Muştebih bi'r-Ricâl, Esmâ'ihim ve Ensâbihim** isimli eseri ile İbn Haceri'l-Askalânî'nin **Tebîru'l-Muntebih bi-Tahrîrî'l-Muştebihi** konunun iki mühim kaynağıdır.

Bunun yanı sıra bir de Muhammed b. Abdillâh ve Abdullah b. Muhammed misâli yazılışları ve okunuşları aynı olmakla birlikte birinin baba ismi diğerinin oğul; birinde oğul ismi diğerinde baba olan müştebih isimler de vardır. Bunlara **Müştebih Maklûb** adı verilmiştir. (Bk. Mu'telif ve Muhtelif).

MÜŞTEBİH MAKLÛB (المشتبه المقلوب) - Bk. Müştebih.

MUTÂBA (المتابع) - Kısaca **Mutabii** olan hadis demektir. **İ'tibar** ve **mutabaat** maddelerinde izah etmeye çalıştığımız gibi ferd sanılan bir hadisin başka tarik ya da tariklardan rivayet edilip edilmediği hadis kitaplarından araştırılır. Bu araştırma sonucu rivayetinde tek kalan ravinin şeyhinden veya şeyhin şeyhinden bir başkası tarafından rivayet edildiği açığa çıkarsa ferd zannedilen hadis artık ferd olmaktan kurtulur. İşte önceden tek rivayet tarikının bulunduğu sanılarak ferd kabul edilen bir hadis, araştırma sonunda başka ravi tarafından rivayet edildiğinin anlaşılmasıyla fertlikten çıkıp tabii ya da diğer tabiriyle mutâbii olan bir hadis durumuna gelir ki artık fert değil mutâba veya mutâba'un aleyh adını alır.

Bu iki terim ferd zannedilen hadisin, mutâbii olan diğer hadis kimden rivayet edilmişse onun için de kullanılır. Konuya açıklık getirmesi bakımından mutabaat maddesinde de zikredilen şu misal üzerinde duralım.

İmam Şâfi'i Kitâbu'l-Um isimli eserinde Mâlik-Abdullah b. Dînâr-İbn Ömer isnadiyle Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder.

الشهر تسعٌ وعشرون ، فلا تصوموا حتى ترو الهلال ، ولا تفطروا حتى تروه . فان غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين .

"... Ramazan ayı yirmi dokuz (veya otuz) gündür. O halde hilali görmeden önce oruca başlamayın. Hilali görmedikçe iftar (edip bayram) yapmayın. Eğer görüş ufku-

nuz kaplıysa oruç sayısını otuza tamamlayın."

İmam Mâlik'ten İmam Şâfi'i'den başka rivayet eden olmadığı zannedilerek fert sayılan bu hadis itibar sonucu, İmam Şâfi'i'nin şeyhi İmam-Mâlik'ten el-Ka'nebi'nin rivayet ettiğinin anlaşılmasıyla ferd olmaktan çıkmıştır. Artık onu ferd olmaktan çıkaran bir başka rivayet olduğundan mutaba veya mutâba'un aleyh durumuna gelmiştir. Aynı zamanda, İmam Şâfi'i'nin ferd zannedilen hadisini el-Ka'nebi'nin rivayette bulunduğu kişi olan İmam Malik de mutâba veya mutaba'un aleyh sayılabilir.

MUTÂBA' ALEYH (المتابع عليه) Bk. Muta-ba.

MUTÂBA'A KASIRA (المتابعة القاصرة) - Bk. Mutâbaat-ı Kasıra.

MUTÂBA'A NÂKISA (المتابعة الناقصة) - Bk. Mutabaat-ı Kasıra.

MUTÂBA'AT (المتابعة) - Tabi olmak, ardından gitmek, izlemek manası veren tebi'a kök fiilinin mufâ'ale babından masdarıdır. Terim olarak hadis usulünde ifade ettiği mana şöyle açıklanabilir. Ravi rivayette infirad ettiğinden ferd olduğu sanılan bir hadis, başka tarik veya tariklardan rivayet edilip edilmediğini anlamak üzere çeşitli hadis kitaplarından araştırılır. İtibar adı verilen bu araştırma sonunda o hadisin bir başka ravi tarafından rivayetinde tek kalan ravinin şeyhi veya şeyhinin şeyhinden rivayet edildiği anlaşılırsa mutâba'at hasıl olmuştur. Bu manaya göre mutabaat, şeyhinden rivayetinde tek kalmış sanılan bir raviye bir başka ravinin tabi olarak ya o şeyhten veyahut o şeyhin şeyhinden aynı hadisi rivayet etmesi demek olur. (Hadis Istılahları, 334). Meselâ Hammad b. Se-

leme, Eyyubu's-Sahtiyâni- İbn Sîrin, Ebu Hureyre isnadı ile bir hadis rivayet etmiş olsun. Bu hadis mütabîi olmayan bir hadis olarak bilinsin, yani Hammad b. Seleme'nin Eyyub'dan rivayette tek kaldığı zannedilsin. Zamanla bu hadisin gerçekten ferd olup olmadığı anlaşılmak üzere itibar denilen araştırma yapılır ve Hammad'dan başka bir ravinin Eyyub'dan veya onun şeyhi İbn Sîrin'den ya hutta İbn Sîrin'in şeyhi Ebu Hureyre'den rivayet ettiği ortaya çıkarsa Hammad'a mutabâ'at hasıl olmuş bir başka deyişle Eyyub'dan rivayete o ravi de katılmış olur. Eğer mutabâ'at rivayetinde tek kaldığı sanılan ravinin şeyhinden rivayette hasıl olursa buna **mutâbaat-ı tâtme**, şayet şeyhin şeyhinden veya isnadın daha yukarısındaki şeyhlerden birinden rivayetle husule gelirse buna da mutabaat'ı kasıra veya **mutâba'at-ı nâkisa** denir.

... عن مالك ، عن عبد الله بن دينار ، عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : الشهر تسع وعشرون ، فلا تصوموا حتى تروا الهلال ولا تفطروا حتى تروه ، فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين .

"... Ramazan yirmi dokuz gündür. (Ramazan) hilâli(ni) görmedikçe oruca başlamayın. Yine (Şevval) Hilâl(in)i görmedikçe orucu bırak (ıp bayram) yapmayın. Eğer görüş ufkunuz kapalı olursa oruç sayısını otuza tamamlayın." (Nuzhe, 36).

Bazıları bu hadisi aynı lafız ve isnadla İmam Mâlik'den Şâfi'i'den başka rivayet eden olmadığını zannederek Şâfi'i'nin rivayetini ferd sanmışlardır. Ne var ki sonradan aynı hadisi İmam Mâlik'ten Şâfi'i'den başka Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebi'nin de rivayet ettiği görülmüş ve rivayette inifrad ettiği sanılan İmam-Şâfi'ye mutaba'at hasıl olmuştur. (1)

Aynı hadisin Müslim sahihinde Ubeydullah b. Ömer-Nâfi- İbn Ömer isnadiyle; (Sıyam, 6. bab). İbn Huzeyme'nin Sahihinde ise Asım b. Muhammed Babası Muhammed b. Zeyd, Dedesi Abdullah b.

Ömer isnadiyle benzer rivayetleri de varid olmuştur. Fakat bunlar İbn Ömer'den rivayet edildiklerinden **mutâbaat-ı kasıra** teşkil ederler.

Ferd olduğu sanılan hadise mutabaatı olan ravinin hadisi bir başka sahâbiden veya aynı lafızlarla değil de manasiyle rivayet edilmişse o hadise **şahid** de denir.

(1) Nuzhe, aynı yer. Hadis için bk. Buhârî, Savm 11: 2/229.

MUTÂBA'AT-I KASIRA (المتابعة القصيرة) - **Mutâbaat-ı nâkisa** da denir. Her ikisi de noksan mutabaat manasına gelir. Rivayetinde tek kaldığı sanılan ravinin şeyhinin şeyhinden veya daha yukarı şeyhlerinden birinden başka ravi tarafından rivayetin sabit olmasıyla hasıl olan mutabaattır. Şöyle ki bir hadisin ravisinin rivayette tefeddüd ettiğinin zannolunması halinde gerçekten ferd olup olmadığı araştırılır. İ'tibar denilen bu araştırma sonunda aynı hadisin aynı veya yakın lafızlarla rivayetinde ferd kaldığı sanılan ravinin şeyhinden bir başka ravi tarafından rivayet edildiği ortaya çıkarsa buna mutabaat-ı tamme, eğer şeyhinin şeyhinden veya daha yukarı şeyhlerinden birinden (mesela Sahabi veya tabiinden) rivayet edildiği görülürse buna da mutâbaat-ı kasıra denir.

Bu konuda fazla bilgi ve misal mutabaat maddesinde verilmiştir. Oraya bakılması iyi olur.

MUTÂBA'AT-I TÂME (المتابعة التامة) - Tam mutâba'at demektir. Mutabaatin kısımlarından biri olup rivayetinde tek kaldığı sanılan ravinin şeyhinden rivayete hasıl olmasıdır. Bir başka deyişle ferd olduğu sanılan bir hadisin araştırma sonucunda ravisinin şeyhinden bir diğer ravi tarafından rivayet edilme halidir.

Fazla bilgi ve misal mutabaat maddesinde verilmiştir. Oraya bakılabilir.

MUTÂBİ (المتابع) - Tebi'a kök fiilinden mufaale babında ismi faildir ve i'tibar sonunda ferd olduğu sanılan hadis ile aynı veya benzer lafızlarla başka ravi tarafından rivayet edildiği anlaşılan hadise denir.

Tarifi açıklamak gerekirse, mutaba'at bahsinde izah edildiği gibi ravisi rivayette tek kaldığı için ferd zannedilen bir hadis başka tariklardan rivayet edilip edilmediği anlaşılmak üzere cami, müsned, mu'cem, cüz gibi büyüklü küçüklü hadis kitaplarından araştırılır. Bu araştırmaya **i'tibar** denir. İ'tibar sonunda o hadisin rivayetinde tek kaldığı sanılan ravinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden bir başka ravi tarafından rivayet edildiği tesbit edilirse o bir başka ravinin rivayetine öbür hadisin **mutâbii** adı verilir.

Mutabaat başlığında verilen misale göre söylersek Buhârî'nin, İmam Şâfi'i'nin başlangıçta İmam Mâlik'ten rivayette tek kaldığı zannedilen hadis ile aynı isnad ve aynı lafızla Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebi tarikıyla İmam Malik'ten rivayet ettiği hadis İmam Şafii'nin hadisinin mutâbii'dir.

Mutâbi, ferd zannedilen hadisi ferd olmaktan çıkardığı gibi isnad sayısını arttığundan onu kuvvetlendirmiş olur.

MUTARRAHU'L-HADİS (مطرح الحديث) Hadisleri matruhdur, kaldırılıp atılmıştır manasına gelen bir tabir olup cerh lafızlarındandır. Cerhin dördüncü derecesini ifade eder.

Cerhin dördüncü derecesini ifade eden lafızlardan biriyle cerhedilen ravinin hadisi, kaide olarak, ne yazılır; ne itibar için dikkate alınır; ne de istişhada yarar addedilir. Hakkında mutarrahu'l-Hadis hükmü verilerek cerhedilmiş olan ravinin kendisi metrûk, hadisleri merduddur.

MUTARRAH (مطرح) - Bk. Mutarrahu'l-hadis.

MUTEKARİBU'L-HADİS (متقارب الحديث) - Bk. Mukâribu'l-Hadis.

MU'TELİF ve MUHTELİF (المؤلف والمختلف) - Her ikisi de ismi fail veznindedir. İlk kelime ülfet ve imtizacı olan, ikincisi ise ihtilaf eden, farklı ve aykırı demektir.

Hadis Usulünde yazılışları aynı fakat okunuşları ayrı olan isim, lakab ve nisbetlere denir. Bunu konu olarak alan ilme de denildiği olur.

Hadis ravilerinin isim, lakab ve nisbetlerinin doğru olarak bilinmesi rivayet ettikleri hadisleri hakkında verilen hüküm hatasız olması bakımından son derece önemlidir; çünkü isimleri, lakab veya nisbetleri aynı olan iki raviden biri sika olduğu halde öbürü olmayabilir. Dolayısıyla bunların rivayet ettiği hadisler hakkında hüküm verilirken isimleri aynı yazıldığı için birinin rivayeti hakkında yanlışlıkla öbürünün rivayetiymişcesine hüküm verilebilir. Kaldı ki ravileri adalet ve zabt yönünden aynı mertebeye değildirlir. Mecruh ravilerin cerhedilmesine yol açan sebepler de aynı olamaz.

İsimleri veya lakab ya da nisbetleri bir yazılan mecruh ravilerden birisi hafif ve hadisinin sıhhatine zararı dokunmayan bir sebeple, diğeri ise hadisini büsbütün redde sebep olan ağır bir ta'la cerhedilmiş olabilir. Bu durumda da yine yanlışlıkla birisinin rivayet ettiği hadis hakkında verilecek hüküm öbürünün hadisi hakkında verilebilir. Bu bakımdan isimleri, lakabları ve nisbetleri yazılış yönünden aynı fakat okunuşu farklı ravileri bilmek hadis ilminde büyük önem taşır.

Mu'telif ve muhtelif isimler pek çoktur. Hadis alimleri bunların bir bölümünü tesbit ederek kısımlara ayırmışlardır. Bu taksime göre mu'telif ve muhtelif isimler umumi ve **es-Sahihân** ile **el-Muvattada** geçen isimler olmak üzere iki kısımdırlar. İbnu's-Salâh, birinci kısma şu isimleri misal vermiştir:

سَلَام Böyle yazılan isimlerin hepsi Sellâm okunur. Beş isim bunun dışındadır ve Selâm okunur. Bunlardan birincisi sahabî Abdullah b. Selâm el-İsrâ'î'nin babası, ikincisi Buhârî şeyhi Muhammed b. Selâm el-Bikendidir. Her ne kadar bu ismi Sellâm olarak okuyanlar olmuşsa da İbnu's-Salâh'a göre doğrusu Selâmdır; çünkü Ğuncâr'ın **Târihu Buhârâsı**nda Muhammed b. Selâm diye zikrettiği şahıs odur. Tabii Ğuncâr, memleketinin adamını daha iyi bilir. Üçüncüsü, Selâm b. Muhammed b. Nâhidî'l-Makdisî; dördüncüsü Mu'tezile kelamcısı Muhammed b. Abdilvehhâb (Ebu Ali el-Cubbâi)'nin dedesi Selâm; beşincisi de Selâm b. Ebi'l-Hukayktır. Bazıları bunlara cahiliye devrinde şarapçılık yapan Selâm, b. Muşkem'i de dahil etmişlerdir. Ancak o Sellâm olarak bilinmektedir.

عُمارة و عمارة : Bu isimler umumiyetle Umâra şeklinde okunur. Ancak bir isim, sahabî Ubey b. İmâra bunun dışındadır. Bu mu'telif ve muhtelif ismi Ammâra şeklinde okuyanlar da vardır.

كُرَيز و كُرَيز : Ebu Ali el-Ğassânî'nin **Takyidu'l-Muhmel** isimli kitabında Muhammed b. Vaddâh'tan naklettiğine göre Huzâ'a kabilesinden olanlar Keriz, Abdu Şems kabilesinden olanlar ise Kureyz olarak okunur.

حَرام و حَرام : Kureyşli olanlar Hizâm, Ensârdan olanlar ise Harâm şeklinde okunur. (Uşûm, 311, 2). el-İrâkî'ye göre İbnu's-Salâh'ın bu ifadesi Hizâm şeklinde okunan kimselerin mutlaka Kureyştan, Haram okunanların ise Ensârdan oldukları manasına gelmez. Onun bu ifadesinden maksadı, böyle mu'telif ve muhtelif isimlerin Kureyşlilerce Hizâm, Ensar arasında ise Haram şeklinde vaki olduğudur. Kureyş ve Ensar dışındaki kabilelerde her iki şekilde de vakidir. Haram şeklinde en çok Huzaa kabilesinde vaki olmuştur. (Takyid, 384).

العِيشي والعيسى والعنسى : Bu nisbetlere mensup olanlardan Ayşî olanlar Basralı; Absî

olanlar Kufeli; Ansî olanlar ise Şamlıdırlar.

أَبُو عُيَيْدَةَ و أَبُو عُيَيْدَةَ : Böyle yazılan bütün künyeler Ebu Ubeyde okunur. ed-Darekutni "Ebu Abide künyesi olan kimseyi bilmiyoruz" demiştir.

السفر والسفر : Fe harfinin sükûnu ile "es-Sefer" üstünü ile "es-Sefer" olarak okunur. Ebu's-Sefer" künyeli bazı isimler vardır.

عِسل و الغسل : Bu şekilde yazılan bütün isimler Basralı tarihçi Asel b. Zekvân hariç İsl b. Sufyân gibi "İsl" olarak okunurlar.

غَنَام و غَنَام : (Noktalar dikkate alınmadan) böyle yazılan mu'telif ve muhtelif isimlerin hepsi Assâm b. Ali el-Âmini müstesna - Ğannâm şeklinde okunur.

قُمَيْر و قُمَيْر : Mesrûk İbnu'l-Ecda'nın karısı Kamir bint Amr hariç tutulursa bu şekilde yazılan isimler Kumeyr okunur. Mekki b. Kumeyr isminde olduğu gibi.

مَسُور و مسور : İkisi de sahabî olan Musevver b. Abdîmelik el-Yerbû'î ve Musevver b. Yezid el-Mâlikî dışında böyle yazılan diğer isimler Misverdir.

الحَمَال و الحَمَال : İbnu's-Salâh'a göre isim olarak değil sıfat olarak kendisine Hammâl denilen kişiler arasında Mûsa b. Hârûn'un babası Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl'dan başkası yoktur. Hârûn, bezci idi. Zühd hayatına başlayınca hammallık yapmaya başladı. Lakabı el-Cemmâl olarak okunanlar arasında Muhammed b. Mihrân el-Cemmâl vardır ki Buhârî ve Müslim ravilerindendir.

İbnu's-Salâh bu arada mu'telif ve muhtelif isimler arasında okuyanın nasıl okursa okusun hatadan emin olacağı isimler de olduğunu söyler. Buna misal olarak da الحِطاط و الحِطاط و الحِطاط nisbetini zikreder. Verdiği misal her üç vasıfla da meşhur olan İsâ b. Ebi İsa'dır. İsa, önceleri terzilik yaparken el-Hayyât nisbesi ile meşhur olmuştur. Daha sonra bu mesleği bırakmış, buğday ticareti ile meşgul olmuş, bu sebepten el-Hannât vasfıyla tanınmıştır. Daha sonra da bu

mesleği terkederek deve yemi satıcılığı yaptığından bu sefer de kendisine el-Habbât denilmiştir. ed-Darekutnî'nin naklettiğine göre Muslim el-Habbât da da her üç vasıfla meşhurdur.

Şu isimler de mu'telif ve muhtelifin ikinci kısmı olan isim, lakab veya künyelerden **es-Sahihân** ve **el-Muvatta**'da, yahutta bu üç kitapdan yalnızca birinde bulunanlardan birkaçının misalidir:

يسار و بشار : Ebu Ali el-Ğassanî'nin **Takyîdu'l-Muhmel** kitabında naklettiğine göre Buhârî şeyhi Bundâr'ın babası Beşşâr "şın" ile okunur. Sadece es-Sahihân'da bulunan ve isimleri bu şekilde yazılanların hepsi Yesâr'dır.

بشر و بusr : es-Sahihân ve el-Muvattada bulunan böyle yazılı bütün isimler Bışr okunur. Sadece şu dört isim Busr'dür: Abdullah b. Busr el-Mâzeni, Busr b. Said, Busr b. Ubeydillah el-Hadramî, Busr b. Mihcen ed Dili. İbn Mihcen'in isminin Bışr olduğu söylenmişse de İmam Malik ve pek çok alim Busr olduğuna kaildirler.

بشير و بشير : Bu yazılıştaki isimlerin hepsi Buşeyr b. Ka'b el -Âdevî ve Buşeyr b. Yesar el-Hârisî hariç, Beşîr okunur. Aynı şekilde yazılan iki isim daha vardır ki onlar, Yuseyr b. Amr ve Kutn b. Nuseyr misallerinde olduğu gibi Yuseyr ve Nuseyr okunabilirler.

يزيد و بُريد : Üç isim müstesna bu şekilde yazılanların hepsi de Yeziddir: Bureyd b. Abdillâh b. Ebî Burde, Muhammed b. Ar'ara b. Birind ve Ali b. Haşim b. Berid.

البراء و البراء : Bu hatla yazılan isimler umumiyetle el-Berâ okunur. Ebu Ma'ser Yusuf b. Yezid el-Berrâ, Ebu'l-Aliye Ziyâd b. Firûz el-Berrâ bunun dışındadır. (Ulûm, 316); Çünkü bu ikisi ağaç yontmakla meşgul olanlardı. Yusuf b. Yezid Attar idi. Güzel kokulu ağaç kabuklarını, Ziyâd ise mızrak yapmak üzere sağlam ağaç dallarını yontmayı meslek edinmişlerdi.

(Lubâb, 1/131);

حارثه و جارية : es-Sahihân ve el-Muvatta da

mevcut bu şekilde yazılan mu'telif ve muhtelif isimlerin hepsi Hârisedir. Cârîye b. Kudâme bunun dışındadır.

جرير و حرير : Harîz b. Osman es-Rahabî ve Ebu Hariz Abdullah İbni'l-Huseyn dışında böyle yazılan isimlerin hepsi Cerîr okunur.

حراش و خراش : Böyle yazılan isimlerin hepsi hı harfinin esresi ile Hirâş okunur. Noktasız ha nın kesre harekesi ile Hiraş bundan müstesnadır.

حصين و حصين : Ebu Hasin Osman b. Âsım el-Esedî hariç tutulursa bu şekilde yazılan isimler umumiyetle Husayndır.

حازم و خازم : Bu şekilde yazılan isimler genelde noktasız ha ile Hâzım dir. Ancak, noktalı hı ile, Ebu Muaviye Muhammed b. Hâzım ed-Darir bundan müstesnadır.

حيان و حيان : Böyle yazılan isimlerin büyük çoğunluğu Hayyân okunur. Ancak Habbân b. Munkiz, Vâsinin babası Habbân, Muhammed b. Yahyanın ve Habbân b. Vâsi'nin dedeleri Habbân bunun haricindedir. Bu mu'telif isim Hibbân b. Atıyye isminde olduğu gibi ha harfinin esresi ile de okunur.

حبيب و حبيب : Bu şekilde yazılan isimler genelde Habîb okunur. Ancak Hubeyb b. Adî, Hubeyb b. Abdîrrahman hı harfinin ötresiyle de okunur.

حكيم و حكيم : Hukeym b. Abdullah b. Zureyk hariç hepsi Hakîm okunur.

رياح و رباح : Bu şekilde yazılanların hepsi Rabâh okunur. Ne var ki Ziyâd b. Riyâh misalinde olduğu gibi Riyâh okunanları da vardır.

زبيد و زبيد و زبيد : es-Sahihânda Zubeyd İbni'l-Hâris el-Yâmi'den el-Muvatta da ise Zuyeyd İbnu's-Salt'dan başka böyle mu'telif isim yoktur.

سليم و سلم : Selim b. Hayyân hariç bu hatla yazılan isimlerin hepsi Suleymdir.

سلم و سلم : Selm b. Zerîr, Selm b. Kuteybe ve Selm b. Ebi'z-Zeyyâl isimleri hariç

buyle yazılan isimlerin hepsi Sâlim okunur.

سُريج و سُريج : Sureyc b. Yunus, Sureyc İbnu'n-Nu'mân ve Ahmed b. Ebu Sureyc. Bu üç isim cim harfî ve sinin ötresiyle, bunların dışındakiler ise Şureyh olarak okunurlar.

سَلْمَة و سَلْمَة : Amr b. Selime el-Cermî ismi ile Ensâr'dan bir kabile olan Benû Selime isminden başka bütün isimler Seleme okunur.

عُبَيْدَة و عُبَيْدَة : Böyle yazılan isimler, Abîdetu's-Selmânî, Abîde b. Humeyd, Abîde b. Sufyân ve Âmir b. Abîde el-Bâhilî olmak üzere dört isim hariç genelde Ubeyde okunur. Bu ismin sonunda te'nis tâ'sı olmaksızın Ubeyd ve Abîd şeklinde okunuşu da vardır. Aynı şekilde Ubâde ve Abâde isimleri de bu gruba girer.

عَبْدَة و عَبْدَة : Amir b. Abede ve Becâle b. Abede hariç tutulursa hepsi Abde okunur.

عَبَاد و عَبَاد : Kays b. Ubâd el-Kaysi müstesna genelde Abbâd dır.

عَفِيل و عَفِيل : Genelde Akîl okunur. Ancak Ukayl b. Hâlid el-İlî isminde ve Benu Ukayl kabilesinin isminde Ukayl şeklindedir.

وَادِد و وَادِد : Böyle yazılan mu'telif isimlerin hepsi kaf harfî ile Vâkid olarak okunur. Şu var ki fe ile Vâfid okunan isimler de vardır. Vâfid b. Selâme gibi.

Ravilerin nisbetlerinde de mu'telif ve muhtelif olanlarına rastlanır. İbnu's-Salâh bunlara da şu misalleri vermiştir:

الأبلى و الأبلى : Bu nisbe umumiyetle el-Eyli ise de bazen el-Ubullî nisbesi ile bilinenler de vardır. Meselâ Müslim'in Sahihinde hayli hadis rivayet ettiği şeyhi Şeybân b. Ferrûh, Ubullî nisbesi ile tanınır.

البصرى و البصرى : Bu nisbetle bilinen pek çok ravi vardır. Hepsî de Basra'ya nisbet edilmiştir. Ancak Mâlik b. Evs İbni'l-

Hadesân en-Nasrî ve Abdulvahid b. Abdillâh en-Nasrî bunun dışındadır. Bunlar en-Nasrî nisbesi ile meşhurdurlar.

البزار و البزار : es-Sahihân da Halef b. Hişâm el-Bezzâr ve el-Hasenu'bnû's-Sabbâh el-Bezzâr dan başka el-Bezzâr nisbesi ile tanınan ravi bilinmiyor. Bununla birlikte bu iki eserde hadisleri mevcut Muhammed İbnu's-Sabbâh el-Bezzâr gibi pek çok râvî el-Bezzâr nisbesi ile bilinir.

الثوري و الثوري : Böyle yazılan mu'telif nisbetlerin hepsi es-Sevrî dir. Ancak Ebu Ya'lâ Muhammed İbnu's-Salt et-Tevvezî gibi bir İran Şehri olan Tevveze nisbet edilenler de vardır.

الجريدى و الجريدى : Said el-Cureyrî, Abbâs el-Cureyrî nisbetlerinde olduğu gibi bu hatla yazılan nisbelerin hepsi el-Cureyrî dir. Ancak Buhârî şeyhi Yahya b. Bîşr gibi el-Harîrî nisbesiyle bilinenler de vardır. Bununla birlikte aynı nisbe cim harfinin üstünü ile el-Cerîrî şeklinde de okunur. Yahya b. Eyyûb el-Cerîrî buna misaldır.

السلمى و السلمى و السلمى : Böyle yazılan bir nisbe ile zikredilen râvî Ensâr'dan biri ise Benû Selime kabilesine mensup biridir. Câbir b. Abdillâh es-Selimî gibi. Şu var ki Arap filologları en-Nemeri ve es-Sadeî misallerinde olduğu gibi kesre ile de okurlar. Hadiscilerin çoğu sinin esresi ile es-Selimî derler. Ravi Benû Suleyme mensub biri ise o zaman nisbesi es-Sulemî'dir. (Uşûm, 317, 22).

İbnu's-Salâh'ın verdiği bu misaller el-mu'telif ve'l-muhtelif isim, lakab ve nisbetlerin en meşhur ve en çok rastlananlarıdır. Tabiatıyla daha başkaları da vardır.

el-Mu'telif ve'l-Muhtelif konusunda tertip edilen kitapların en meşhur birkaçı şunlardır:

1. Muştebihu'l-Esmâ: Abdulğani b. Said.

2. Muştebihu'n-Neseb: Abdulğani b. Saîd.

3. el-İkmâl: (İbn Mâkûlâ)

- 4. el-Muhtelif ve'l-Mu'telif:** et-Taberâni.
- 5. el-Muhtelif ve'l-Mu'telif:** Ali b. Osman (İbnu't-Turkmâni).
- 6. el-Mu'telif ve'l-Muhtelif:** Ebu Sa'd el-Mâhiri (Mustatrafe, 86,7).

MUTESÂHİL (المتساهل) - Kolaylık taraf-tarı, işin kolayına kaçan anlamını veren bu kelime, **muşeddid** veya **muteşeddidin** aksine, ravilerin cerhi konusunda aşırılığa kaçmayan alime denilmiştir. Aynı kelime, rivayette işi gevşek tutanlar için de kullanılmıştır.

MUTEŞÂBİH (التشابه) - Benzetmek ma-nasına gelen "şebihe" kök fiilinin tefa'ul babından masdarı olan müteşabih hadîs ilminde **mu'telif ve muhtelif** ile **muttefik ve mufterik** ikisinin birleşmesinden meydana gelir. Daha ziyade iki ayrı şahsın isim veya neseblerinin yazılış yönünden aynı, okunuş yönünden ayrı veya aksine şahıs isimlerinin ayrı, baba isimleri aynı olmasıdır.

İbnu's-Salâh bu kısma muteşâbih de-memekle birlikte bu tarifi biraz daha geniş olarak vermiştir. Ona göre iki veya daha fazla şahsın isimleri veya meşhur oldukları künyeleri aynı, nesebi veya nis-beti yazılış yönünden aynı fakat lafız ve okunuş cihetinden farklı olur. İsimleri mu'telif ve muhtelif isim veya künyeleri ya da nesebleri aynı olmak suretiyle aksi de olabilir. Böylece bu konu el-Mu'telif ve'l-muhtelif'e katılır.

Muteşâbihin ilk kısmına Musâ b. Ali ile Musâ b. Uley isimleri misal verilebilir.

İsimleri ve baba isimleri aynı olduğu halde nisbetleri aynı yazılan ancak değişik okunanlara da Muhammed b. Abdillâh el-Muharrimî ile Muhammed b. Abdillâh el-Mahremî misal teşkil eder. Bunlardan birincisi Bağdatta bulunan bir mahalle olan ve noktalı "hı" ile yazılan Muharrime, diğeri ise Mahreme b. Nev-fele nisbetle Mahremî nisbeti almıştır. İmam Şafiî'den rivayetleri vardır.

Künyeleri muttefik, nisbetleri mu'telif ve muhtelif olanlara ise Ebu Amr eş-Şeybânî ile Ebu Amr es-Seybânî misal verilebilir. Her ikisi de tabîi olan bu iki zattan ilkinin ismi Sa'd b. İyas'dır. İkincisi ise Yahya b. Ebi Amr es-Seybânî'nin babası Zur'a dır.

Aksine baba isimleri muttefik, şahsın kendi ismi mu'telif yani aynı yazıldığı halde değişik okunanlara misal olarak da Amr b. Zur'âre ve Ömer b. Zurâre misal-leri verilebilir. İlk isimde bir hayli şahıs vardır. Müslim şeyhi Ebu Muhammed, en-Nisâbüri bunlardandır. İkincisi ise el-Hadesî olarak tanınır.

Ubeydullah b. Ebi Abdillâh ile Abdillâh b. Ebi Abdillâh isimleri de öyledir. Bu iki şahıstan birincisi Ebu Hureyre'den riva-yetleri olan el-Eğâr'ın oğludur. İkinci isimde bir kaç kişi daha vardır. Abdullâh b. Ebi Abdullâhi'l-Mukrî bunlardandır.

Hayyân el-Esedî ile Hanân el-Esedî de aynı kısımda yer alan müteşâbih isimle rindendir. Bu iki şahıstan birincisi Ammâr b. Yâsir'den rivayetleri olan Tabîi Hayyân b. Husayn, ikincisi ise Buhâri şeyhi Museddî'din babası Muserhed'in amcasıdır. (Ulûm, 331, 4).

İbnu's-Salâh bunlardan başka isim ve nesebe yönünden müteşâbih oldukları halde kendi isimleriyle babalarının isim-leri arasında takdim tehir yüzünden isimleri farklı olan kişilere de şu misalleri verir:

Yezid İbnu'l-Esved, el-Esved b. Yezid. Yezid İbnu'l-Esved sahâbi olup Hu-zaalıdır. Bir de Yezid İbnu'l-Esved el-Curesî vardır ki cahiliye devrini idrak etmiş; müslüman olduktan sonra Şam'da yerleşmiştir. Faziletli bir kişi ola-rak zikredilir. Öyle ki, Muaviye yağmur duasına yollamıştır. Dua üzerine derhal yağmur yağmış halk evlerine gideme-miştir.

el-Velid b. Muslim ile Muslim İbnu'l-Velid de aynı şekilde müteşâbih olan isimler-dendir. İlk isimde olanlardan Basralı Tabîi el-Velid b. Muslim vardır. el-Velid

b. Muslim ismindeki şahıslardan biri Evza'i'den rivayet eden meşhur el-Velid b. Muslim ed-Dimeşki dir. (Ulûm, 334, 5).

Maklûb olan muteşabih isimler konusunda da kitaplar telif edilmiştir. el-Hatibu'l-Bağdâdi'nin **Râfi'u'l-İrtiyâb fi'l-Maklûb mine'l-Esmâ ve'l-Ensâbı** en meşhurdur.

MUTKİN (المتقن) - Bir işi sağlam yapmak manasında itkandan ism-i fa'ildir.

Hadis Usulünde adalet ve zabt vasıflarını haiz olmakla beraber gerek hadis tahammülünde gerekse rivayetinde az da olsa gafletten uzak, rivayet şartlarına büyük bir dikkat ve itina ile rivayet eden, işinin ehli, titiz ve böyle olduğu için itkan sahibi olduğunu belirtmekte kullanılan tabirlerdendir.

Mutkin vasfıyla nitelenen muhaddisler hadis ilminin erbabı ve o ilimde belli bir yüksek mevkiye gelmiş kimselerdir.

Mutkin tabiri bir de ta'dil lafzı olarak kullanılır. İbn Ebî Hâtim'in tertibine göre tadilin birinci, Zehebi'nin tertibinde ikinci, İbn Haceri'l Askâlânî'nin tertibinde ise üçüncü derece ta'dile delalet eder.

Tadilin İbn Hacer'in tertibi esas olmak üzere en kuvvetlisinden itibaren ilk üç mertebesindeki lafızlarla adaletine hükmedilen ravilere pek ziyade güvenilir. Başka suretle hataları açığa çıkmadıkça - ki o da pek nadir vaki olur- rivayetleri dinî konularda gönül rahatlığı ile hüccet kabul edilir.

MUTTASIL (المتصل) - Kelime olarak ulaştırmak, eklemek manasına gelen "vasele" kök fiilinin iftial babında ism-i faili olan muttasıl, herbiri kendinden önceki ravi ile görüşüp ondan bizzat işiterek veya başka hadis rivayet usulleriyle almak suretiyle rivayette bulunan ravilerden meydana gelen isnada denir. Böyle birbirleriyle bizzat görüşerek hadis

rivayet etmiş bulunan ravilerden herbirinin gelen isnadla rivayet edilen hadise dendiği de olur.

Senedi teşkil eden ravilerden herbirinin hadis rivayet ettiği şeyhiyle görüşerek ondan bizzat işitmek veya diğer hadis rivayet usullerinden biriyle almak suretiyle rivayette bulunması isnadın kesiksiz olması demektir. İsnadın böyle kesiksiz olmasına ittisal denir. İttisalle hadisin sıhhatine tesir eden sıhhat şartlarından biri gerçekleşmiş olmaktadır. Muttasıla mevsul diyenler de vardır.

MUTTEFEKUN ALEYH (متفق عليه) - "Sözlük bakımından "üzerine birleşilmiş olan şey" manasına bir tabirdir. Buhârî ile Müslim'in her ikisinin ittifakla sahih kabul ederek sahihlerine aldıkları hadislerle denir.

Buhârî ile Müslim'in sahihleri, İslâm âlimlerinin tamamına yakın büyük çoğunluğu tarafından Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitap olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan her ikisinde birden yeralan hadisler sahihin en yüksek derecesini teşkil ederler.

Bununla birlikte muttefekun aleyh tabiri, az da olsa, hadis alimlerinin sıhhati üzerinde ittifak ettikleri hadis manasına da kullanılmıştır. Nitekim İbnu's-Salâh'a göre sahih hadisler muttefekun aleyh ve **muhtelefun fihi** olarak iki kısma ayrılır. (Ulûm, 11). İlki sıhhatinde görüş birliğine varılan; ikincisi ise ihtilaf edilen hadislerdir. Ancak, kaydetmek gerekir ki, bir hadis hakkında muttefekun aleyh denildiğinde ilk manasına alınır ve Buhârî ile Müslim'in kitaplarında ittifakla naklettikleri sahihin ilk mertebesindeki hadisler kastedilmiş olur.

İbnu'l-Cevzi'nin kaydettiğine göre muttefekun aleyh hadisler 2317 tanedir. (Mevdû'at, 1/11). Bunları bir araya toplayan iki kıymetli eser vardır. Bunlardan birincisi, Muhammed Habibullah eş-Şinkiti'nin **Zâ'du'l-Muslim fime'ttefeka Aleyhi'l-Buhârî ve Muslimi**: diğeri, Mu-

ammed Fuad Abdulbâki'nin **el-Lu'lu'u ve'l-Mercân fî me'ttefeka Aleyhi's-Şeyhân** isimli eseridir. Sonuncusu Türkçeye de çevrilmiştir.

MUTTEHEM (متهم) - İtham edilmiş manasınadır ve yalanla itham edilmiş olmayı ifade eder. ez-Zehebî'nin tasnifinde ikinci derecede cerhe delâlet eden lafızlar arasında yer alır. (Feth, 1/347). Hüküm açısından o mertebedeki öteki lafızlar gibidir.

MUTTEHEM Bİ'L-KEZİB (متهم بالكذب) - Yalan söylemekle itham edilen manasına cerh lafızdır. Cerhin beşinci derecesine delâlet eder. Bu mertebede bulunan lafızlardan biriyle cerhedilmiş olan râvi ağır cerhe uğramış demektir. Bu yüzden metrûk addedilir. Hadisleri yazılmaz. İ'tibar için dikkate alınmaz. İstişhada yarayırlı sayılmaz.

MUTTEHEM Bİ'L-VAD' (متهم بالوضع) - Cerh lafızlarından olan bu tabir hadis uydurmakla itham edilen manasınadır. Cerhin beşinci derecesine delalet eder. Hakkında muttehemun bi'l-vaz' denilerek cerh hükmü verilen râvi hadis uydurmak gibi ağır bir ithama ma'ruz kalmış demektir. Kendisi terkedileceği gibi hadisleri de yazılmaz. İ'tibar için dahi dikkate alınmaz. İstişhada yarayırlı sayılmaz. Kısacası hadis uydurma ithamı ile cerhedilen ravi her yönden terkedilmiştir. Hadisleri de merduddur.

MUTTEFEKUN ALÂ TERKİHİ (متفق على تركه) - "Terkinde ittifak vardır" manasına gelen cerh lafızdır. Cerhin beşinci mertebesine delalet eder. Bu mertebede bulunan lafızlardan biriyle cerhedilen râvi ağır cerhe uğramıştır. Bu itibarla metrûk addedilir. Hadisleri yazılmaz. İ'tibar için dikkate alınmaz. İstişhâde yarayırlı da sayılmaz.

MUTTEFİK VE MUFTERİK (المتفق والمفترق) - İsim künye ve nisbeleri yazılış ve okunuş bakımından aynı olup da kendileri ayrı olan râviler Hadis Usulü ilminde bu başlık altında incelenirler. Bu bahis **mu'telif ve muhtelif** den farklıdır. O bahiste hat yönünden aynı yazıldığı halde okunuşu farklı isimler, lakablar künyeler ve nisbetler ele alınır. Muttefik ve mufterik konusunun aslı ise isimleri, yerine göre baba isimleri aynı yazılıp okunduğu halde kendileri başka başka kimseler olan râviler konusunu ele alır.

İbnu's-Salâh'a göre muttefik ve mufterik konusu Usulü Fıkıhtaki müşterek gibidir. Birkaç kısma ayrılır. Bunlardan birincisi kendi isimleri ile babalarının isimleri aynı olanlardır. el-Halil b. Ahmed ismi buna misaldir; zira bu isimde altı kişi vardır. İlk **Kitabu'l-Arûz** sahibi Basralı Nahivci Halil b. Ahmed'dir. rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ahmed ismini ilk defa o almıştır. İkincisi Ebu Bîşr el-Muzeni'dir ki onun ismi de Halil b. Ahmed'dir. Üçüncüsü İsfahanlı Halil b. Ahmed'dir ki el-Abbâsu'l-Anberi ve diğer bazı râviler kendisinden hadis almışlardır. Dördüncüsü Hanefî fakihlerinden Kadı Ebu Saidi's-Siczi'dir. İbn Huzeyme ve el-Beğâvî'den rivayeti vardır. Beşincisi ise Kadı Ebu Saidi'l-Bustî olup yukarıda adı geçen el-Halilu's-Siczi'den rivayeti vardır. Ahmed İbnu'l-Muzaffer el-Bekrî tarikiyla İbn Ebî Hayseme'nin tarikını rivayet etmiştir. Altıncısı ise yine Ebu saidi'l-Bustî künyesiyle tanınan el-Halil b. Ahmed'dir. Bu zat Şafii olup birkaç ilimde behresi olan fazıl biridir. Endülûs'e giderek orada hadis okumuştur.

Muttefik ve mufterik isimlerin ikinci kısmını kendi isimleri, baba isimleri, dede isimleri bir olanlar teşkil eder. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân ismi gibi. Bu isimde hepsi de aynı asırda yaşamış dört şahıs vardır. Birincisi Bağdatlı Ebu-bekr'dir. Abdullah b. Ahmed b. Hanel-bel'den rivayet etmiştir. İkincisi es-Sakati'dir. Onun künyesi de Ebubekr olup Abdullah b. Ahmed b. İbrahim ed-

Devraki'den rivayette bulunmuştur. Üçüncüsü Dineverî'dir. Abdullah b. Muhammed b. Sinân'dan rivayet etmiştir. Dördüncüsü ise Tarsûsî'dir. Abdullah b. Câbirî't-Tarsûsî'den Muhammed b. İsa't-Tabba'ın tarihini rivayet etmiştir.

Aynı şekilde Muhammed b. Yakub b. Yusuf en-Nisâbü'rî isminde iki kişi vardır. İkisi de aynı asırda yaşamıştır. el-Hâkim ikisinden de rivayette bulunmuştur. Bunlardan birincisi ebu'l-Abbâsî'l-Esamdır. İkincisi ise Ebu Abdillâh eş-Şeybanî olup hadis hafızı olarak bilinir.

Muttekîk ve mufterik'in üçüncü kısmını künye ve nisbeti aynı olanlar oluştururlar. Misal olarak Ebu İmran el-Cevnî'yi verebiliriz. Bu künye ve nisbette iki kişi meşhurdur. Birisi tabîi Abdulmelik b. Habîb, birisi de Mûsa b. Sehl'dir. Musâ Basralı olup Da'lec b. Ahmed ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.

Bu kısma yakın bir misal de Ebu Bekr b. Ayyaş'dır. Bu künye ile bilinen üç kişi vardır. Birisi el-Karî, diğeri el-Hımsî, üçüncüsü ise **Kitâbu Garibî'l-Hadis** müellifi es-Sulemî el-Bâcuddâidir.

Dördüncü kısım, üçüncünün aksine kendi isimleri ile babalarının künyeleri muttekîk olanlardır. Sâlih b. Ebi Sâlih gibi. Bu isimde dört kişi vardır. Hapsi de tabîi'dir. Birincisi Tev'eme bint Nureyye b. Halefin kölesi Sâlih; ikincisi babası Ebu Salih Zekvân es-Semmân; üçüncüsü Sâlih b. Ebi Sâlih'tir.

Beşinci kısım: İsimleri, baba isimleri ve nisbetleri aynı olanlardır. Muhammed b. Abdillâhî'l-Ensârî gibi ki bu isimde birbirine yakın tabakadan iki kişi vardır. Birincisi Kadî Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî'dir. İkincisinin künyesi Ebu Seleme olup hadîste zayıftır.

Altıncı kısım: Sadece isimleri veya künyeleri iltifak edenlerdir. Böyle muttekîk isimler pek çoktur. Bu kısımda sadece isim veya künye benzerliği söz konusu olduğundan isimleri veya künyeleri aynı olan ravilerin kim olduklarının tes-

biti çok kere müşkilat doğurur. Fakat hadis ravilerinin hal tercümelerini iyi bilen alimler bu müşkülü halletmişlerdir. Söz gelimi Arım'in ve Süleyman b. Harbın "Haddesenâ Hammâd" demeleri halinde bu Hammad, Hammad b. Zeyd'dir. et-Tebûzekî ve el-Haccâc b. Minhal'ın "Haddesenâ Hammâd" demeleri halinde ise kasdettikleri Hammâd b. Seleme'dir. Affan b. Muslim'in "Haddesenâ Hammâd" dediğinde kasdettiği iki Hammad'dan biri olabilir. Bununla beraber Muhammed b. Yahya'z-Zuhlî'den rivayete göre o, "Haddesenâ Hammâd" dediğinde Hammâd b. Seleme'yi kasdeder. Yine rivayet edildiğine göre Seleme b. Süleyman bir gün hadis rivayet ederken "Ahberanâ Abdullah" demiştir. "Kimin oğlu Abdullah?" diye sorulduğunda şöyle demiştir. "Subhanallah! Size her hadîsi rivayet ederken Haddesenâ Abdullah İbnu'l-Mubârek, Ebu Abdurrahman el-Hanzalî; Evi de Mekke'de Suğd sokağında" demi mi mi istiyorsunuz? Şunu iyi bilin ki Mekke'de "Haddesenâ Abdullah" denilirse bu Abdullah İbnu'z-Zubeyr'dir. Medine'de "Abdullah " denildiğinde de Abdullah b. Ömer kasdedilir. Kufe'de "Abdullah" denilmesi halinde kasdedilen Abdullah b. Mes'ud'dur. Basra'da "Abdullah" denilirse maksad Abdullah b. Abbas'tır. Ebu Ya'lâ'l-Halîlî de şöyle demiştir. "Mısırlı bir ravi nisbet etmeden "an Abdillâh" dediğinde kasdettiği Abdullah b. Amr İbni'l-Abbas'dır." Mekkeli biri isnadında "an Abdillâh" derse maksadı Abdullah b. Abbas'tır.

Muttekîk ve mufterik'in yedinci kısmı sadece nisbette muttekîk ve müşterek olanlardır. Meselâ Âmûlî nisbeti hem Taberistan yöresinde bulunan Âmûle, hem de Ceyhun taraflarındaki Âmûle mensup alimler için kullanılır. Hadis ravilerinin çoğu Taberistan yöresindeki Âmûle mensup oldukları halde Buhârî şeyhlerinden Abdullah b. Hammâd el-Âmûlî Ceyhûn Âmûlûne mensuptur. Dolayısıyla iki Mağribli alim, Ebu Ali el-Ğassânî ile Kadî İyadın, Abdullah b. Hammâd'ın Taberistan Âmûlûne mensup

olduğunu söylemeleri yanlıştır.

el-Hanefî nisbesi de öyledir. Hem Benu Hanife kabilesine mensup olanlar, hem de Ebu Hanife'nin mezhebine mensup kişiler için kullanılır. Bununla birlikte alimlerin çoğu, bilhassa kimi hadisciler Hanefî mezhebine mensup olanları ayırmak için el-Hanifî nisbesini kullanmışlardır.

Muttefik ve mufterik isimlerden bilhassa sadece isimleri aynı olanların kim oldukları çok kere isnadlarında açıklanmıştır. Bazen ravinin ve şeyhinin hallerinden belli olur; bazen de zanna dayanarak açıklanır. Nitekim el-Kasımî'l-Mutarriz bir gün "An Ebi Hemâm ve ğayrihi - ani'l-Velid b. Muslim - an Sufyân" isnadıyla bir hadis rivayet eder. Hafız Ebu Tâlib b. Nasr "İsnaddaki Sufyân kimdir?" diye sorunca "Sufyanu's-Sevrî" cevabını verir. Ebu Tâlib "Hayır, bu isnaddaki Sufyân b. Uyeynedir" diye itiraz eder. el-Mutarriz "Nereden biliyorsun İbn Uyeyne olduğunu?" deyince de şöyle der: "Çünkü el-Velid b. Müslim'in Sufyanu's-Sevrî'den rivayet ettiği hadisler sayılıdır. Oysa el-Velid, İbn Uyeyne'nin hadisleriyle doludur." (Ulûm, 324, 31).

el-Muttefik ve'l-Mufterik konusunda en önemli kitap el-Hatîbu'l-Bağdadî'ye aittir ve **el-Muttefik ve'l-Mufterik** adını taşır. Konusunda en nefis eser odur. Hafız İbn Hacer bu kitabı kısaltmak istemiş ancak çalışması sonuçlanmamıştır. Ebu Abdillâh Muhammed İbni'n-Neccârî'l-Bağdadî'nin ve Ebubekr el-Cevzakî'nin kitapları da anılmaya değer eserlerdir. (Mustatrafe, 86).

MUVÂFAKAT (الموافقة) - Sözlükte bir nesneyi bir nesneye uydurmak ve bir kimseye rastgelmek demektir. Hadis terimi olarak **uluvvu nisbîn**in kısımlarından biridir. Bir hadis kitabındaki hadislerden birini, kitaptaki isnaddan başka bir isnadla müellifin şeyhi ile buluşmak üzere daha az sayıdaki raviden oluşan isnadla rivayet etmeye denir. Böyle bir rivayette

müellifin şeyhine âli isnadla ulaşmakla uluvv hasıl olur. Müellife de muvafakat edilmiş demektir. Bir diğer ifadeyle bir kitapta bulunan bir hadisi bir başka muhaddis, müellifinin şeyhinden rivayet etmekle ona muvafakat etmiş sayılır.

Meselâ Buhârî'nin en âli isnadı olan sülâsi, حدثنا محمد بن عبد الله الانصاري، عن حميد، عن أنسٍ isnadıyla rivayet ettiği **القصاص** "Ya Enes (b. Nadr), Kısas Allah'ın farz kıldığı bir hükümdür" (Buhârî, 3/169) hadisini bir ravi Buhârî'ye varan tarikten başka bir tarikla **Cuz'u'l-Ensâr** kitabının tarikundan rivayet etmiş olsa Buhârî ile muvafakat hasıl olur. (Tecrid Mukaddimesi, 194,5).

Burada işaret etmek yerinde olur ki uluvv-u nisbinin kısımlarından sadece muvafakat ile ibdalde uluvv yani daha az sayıda ravi ile rivayet kaydı vardır. Bu İbnu's-Salah, ona tabi olarak en-Nevevî, el-İrakî ve es-Suyûtî'nin tarifleridir. Nitekim İbnu's-Salâh, "İsnadda uluvv olmazsa bunlara muvafakat veya ibdâl denmez. Gerçi isnad âli olmazsa da yine muvafakat ve ibdal bulunur. Fakat o takdirde de bunlara iltifat edilmeyeceğinden o isimler verilmez" der. (Ulûm, 233). Bununla birlikte ez-Zehebi ile diğer bazı usûl alimleri isnadda uluvv olmaksızın muvafakat ve bedel tabirlerini kullanmışlar ve isnad âli olduğu takdirde **muvâfakat-ı âliye** veya **bedel-i âli** demişlerdir. Hatta ez-Zehebi'nin yerine göre "vâfaknâhu binuzûlin" (Bu kitaba nuzul ile muvafakat etmiş olduk) tabirini kullanmıştır. Demek oluyor ki diğer alimler muvafakatı isnadın âli olmasıyla sınırlandırdıkları halde o nüzul ile sınırlandırmıştır. (Tecrid Mukaddimesi, 195).

MUVÂFAKAT-İ MUKAYYEDE (الموافقة المقيدة) - Bk. İbdâl.

el-MUVATTA' (الموطأ) - Kelime olarak tefîl babında "tavti'e" den ismi mef'ul olup düzenlenmiş, kolaylaştırılmış manasıyla Medîne hadis ekolünün büyük alimi

İmam-Mâlik b. Enes el-Esbahî'nin meşhur hadis kitabının adıdır.

Hadis tarihinde ilk derli toplu hadis kitabı sayılan el-Muvatta, Abbasi halifesi Ebu Ca'feri'l Mansûr'un isteği üzerine tertiplenmiştir. Rivayete göre Halife, İmam-Malik'ten elinde bulunan sahih hadisleri, müslümanların faydalanmaları için bir kitapta toplamasını istemiştir. Halife'nin bu isteğini yerine getiren İmam-Malik, eserini Medine'li 70 kadar fakihe göstermiş, onların kabul etmelerini üzerine ona beğenilen ve kullanışı kolay anlamına gelen el-Muvatta adını vermiştir. Daha önceki musannıflar kitaplarına **câmi**, **musannef** gibi isimler verdikleri halde o kitabına ilk defa böyle bir isim koymuştur. (*Tenvir*, 1/7).

el-Muvatta, bütünüyle Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait **merfû** hadislerle sahâbe sözlerinden (**Mevkûf**) ve tabiîn fetvalarından (**maktû**) oluşur. Merfû hadisler büyük çoğunluk teşkil ederler. Ebu Bekr el-Ebhûri'ye göre el-Muvatta'da 600 mûsned, 222 mûrsel, 613 mevkûf, 285 maktû olmak üzere 1720 hadis mevcuttur. İbn Hazm'a göre beşyüz kusûr mûsned, üçyüz kusûr mûrsel hadis vardır. 70 kusûr hadis de bizzat Malik'in amel etmediği zayıf hadislerdir. Bu sayıların değişmesi nüshaları itibariyledir. (*Ebu Zehv*, 248, 9).

el-Muvatta'nın özelliklerinin en başta geleni, yukarıda da değinildiği gibi içinde Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahâbe ve tabiûna ait söz ve fetvaların da yer almış olmasıdır. Nakledildiğine göre hadislerini on bin hadîsden seçmiştir. Her yıl gözden geçirmiş ve bir kaç hadîsi çıkarmıştır. Bu itibarla hadislerinin hepsi seçme hadis kabul edilmiştir. Ravilerinden Umer b. Abdilvahid el-Muvattaı Malik'e 40 günde arzettiğinde o, "kırk yılda telif ettiğim kitabı benden 40 günde aldınız. Onu ne kadar da az anlıyorsunuz!" demiştir.

el-Muvatta'nın bir ikinci özelliği **mûrsel** rivayetlere yer vermesidir. es-Suyûtî'ye göre el-Muvatta'da yeralan bütün mûrsel

hadislerin mutlaka birer veya daha fazla **âdidı** vardır. Diğer taraftan İbn Abdilberri'l-Kurtubî, mûrsellerinin olduğu gibi **belâğani** diyerek naklettiği **belâğatın**; **ani's-Sika** lafızıyla ibham ettiği hadisler de dahil olmak üzere isnadsız olarak sevkettiği 61 hadisin dördü hariç mevsûl rivayetler olduğunu gösteren bir de kitap yazmıştır. İbnu's-Salâh da bu dört hadisi savunan müstakil bir kitap te'lif etmiştir.

İmam Malik el-Muvatta'nı hadis alimleri arasında yaygın olan **ale'l-Ebvâb** usulüne göre tertip etmiş; verdiği hadisleri fıkıh konularına göre bir araya getirmiştir. Bunları önce Hz. Peygamber'e ait merfu rivayeti vermek, daha sonra sahâbî kavlini, en sonra da bazı tabiûn fetvalarını nakletmek suretiyle sıralamıştır. Naklettiği hadis ve haberlerin hepsinin kaynağı Medine'lilerdir. Aslında o, Medine'yi sünnetin kaynağı olarak görür. el-Muvatta'a aldığı hadislerin Medine'li ravilerin hadisleri oluşu onun bu görüşünden kaynaklanmış olmalıdır.

İmam Malik, muhaddisler arasında, metni ve isnad tenkidi yönünden, şiddet, dikkat ve titizliğiyle tanınmış bir alimdir. Onun bu vasfı gözönünde tutulursa el-Muvatta'nın sıhhat derecesi kolayca anlaşılır. Gerçekte hadis ve fıkıh alimleri el-Muvatta'nın sahih olduğunu söylemişlerdir. Söz gelişi İmam Şâfi "yer yüzünde Kur'an-ı Kerim'den sonra Malik'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur" demiştir. İbnu's-Salâh'a göre bu söz, Buharî ve Müslim'in kitaplarının tasnifinden önce söylenmiştir. (*Ulûm*, 14).

el-İrâkî'ye göre İmam Malik, kitabını sadece sahih hadislerle ayırmamış, aksine **mûrsel**, **munkatı** ve **belâğat** gibi senedi muttasıl olmayan rivayetleri de almıştır. Hatta İbn Abdilberr'in söylediğine bakılırsa **belâğatı** içinde bilinmeyen rivayetler de vardır. (*Takyid*, 25) Ne var ki Alaaddin Moğoltay el-İrâkî'ye itiraz ederek bu görüşün doğru olmadığını, munkatı sayılabilecek hadislerin Buhârî sahihinde de bulunduğunu iddia etmiştir. (*Tedrib*, 1/90).

İbn Hacer de el-İrâkî'nin görüşüne yakın bir görüş ileri sürmüş ve el-Muvatta'nın, **Mürsel**, **Munkatı** gibi hadisleri hucet olarak kullanmak konusunda Malik'in görüşünü kabul edenlere göre sahih olacağını söylemiştir. (*Tenvir* 1/8). Onun nazarında Moğoltay'ın itirazı yersizdir; zira İmam Mâlik'in eserindeki munkatılarla Buhârî'nin kitabındaki munkatılar arasında fark vardır. Mâlik'in munkatıları kendi ittistikleridir ve onun nazarında hüccettir. Oysa Buhârî'nin munkatı sayılabilecek rivayetleri, kitabının başka bir yerinde mevsûl olarak zikredilmişlerse, isnadları kasden hazfedilmiş olanlardır. Onun şartına uymayanlar ise ya, **şâhid** olarak, ya bazı ayetlerin tefsirinde, yahutta başka maksatlarla zikredilmişlerdir. Bu bakımdan **el-Muvatta**'daki munkatıların aksine Buhârî'nin munkatıları **Sahih-i Buhârî**'yi mücerred sahih hadisleri toplayan bir kitap olmaktan çıkarmaz. (Hadis İstilahları, 355).

es-Suyûti'ye gelince ona göre ed el-Muvatta'daki mursellerin, yukarıda da söz konusu edildiği gibi hepsinin başka tariklardan rivayet edilen **âdidları** vardır. Bu bakımdan hüccettir. (*Tedrib*, 1/91).

el-Muvatta'nın birbirinden az da olsa farklı otuz kadar nüshası vardır. İçlerinden ondördü muhafaza edilebilmiştir. Bunlar içinde en çok yaygın olanları şunlardır.

1. Yahya b. Yahya el-Leysi nüshası: Elde bulunan el-Muvatta nüshaları bu nüshadan neşredilenlerdir.
2. Ebu Mus'ab Ahmed b. Bekr nüshası: İmam Malik'e arzedilen son el-muvatta olan bu nüshanın diğerlerine nisbetle 100 kadar farklı hadisi vardır.
3. Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şeybanî nüshası: Bu nüsha Yahya b. Yahya el-Leysi nüshasından oldukça farklıdır. Bunun sebebi Mâlik tarikından gelmeyen hayli rivayetlere yer vermesidir. Hindistan'da İran'da ve Mısır'da basılan eş-Şeybanî nüshası daha çok Irak havali-sinde meşhur olmuştur.

Bilhassa Mağrib ve Endülüs taraflarında daha çok yayılmış bulunan el-Muvatta'nın pek çok şerhleri vardır. En mühim bir kaçını zikretmek faydadan hali değildir.

1. **et-Temhid li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'âni ve'l-Esânid:** İbn Abdilberri'l-Kurtubî,
2. **Keşfu'l-Muğattâ fi Şerhi'l-Muvatta:** es-Suyûti.
3. **Tenviru'l-Havâlik Şerhu Muvatta' Mâlik** es-Suyûti'ye ait olup Keşfu'l-Muğatta'dan ihtisar edilmiştir.
4. **Şerhu'z-Zurkânî,**
5. **et-Ta'liku'l-Mumecced ale'l-Muvatta'il-İmam Muhammed:** Abdulhayy b. Muhammed el-Leknevi, eş-Şeybânî nüshasına göre şerhtir. (*Ebu Zehv*, 250,1).

MUZTARİB (المظرب) - İftial babında ıztırabdan ismi fail olan muztarib bir zayıf hadis çeşididir. Bazen bir bazen de birden fazla ravilerden birbirine aykırı şekilde rivayet edilen ravileri adalet ve zabt yönünden yakın derecelerde olduklarından da aralarında herhangi birini tercih etme imkanı olmayan hadislerdir.

Bu tarifi açıklamak gerekirse şunlar söylenebilir: Bir ravi bir sefer rivayet ettiği hadisi bir başka sefer ilk rivayetinden farklı rivayet eder. Aynı hadisi başka raviler de birbirlerinden farklı nakledeler. Bir başka deyişle bir hadisin birbirine zıt birkaç şekli vardır. Böyle durumlarda aynı hadisi değişik şekillerde rivayet eden ravilerin hepsi, adalet ve zabt bakımından birbirlerine yakın olduklarından bu rivayetlerden herhangi birini tercih etmek imkanı yoktur. Bu tercihi imkansız hale **ıztırab** denir. Gerek sene-dinde gerek metninde ıztırab olduğu halde rivayet edilen hadise ise muztarib adı verilir.

Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi ıztırab hadisin isnadında veya metninde olur. Isnadında daha çoktur. Böyle isnadında

ıztırab bulunan muztaribe **muhtaribu'l-İsnâd**, metnindeki ıztırab yüzünden muztarib olana ise **muhtaribu'l-metn** tabir edilir.

İsnad ve metinde olan ıztırabın misalleri ıztırab başlığı altında ayrı ayrı verilmiştir. Onun için burada tekrar etmeye hacet yoktur. Orada verilen misaller aynı zamanda gerek isnad, gerekse metin yönünden muztaribin de misallerini teşkil ederler.

Muztarib hadisler ravinin vehmi veya zabt kusuru yüzünden hadisi iyi zabte-dememesi sonucu kendi durumundaki ravilere muhalefetinden doğar. Bu sebeple zayıf addedilirler. Bununla birlikte isnadında ıztırab bulunan bazı hadislerin metni sahih olabilir. Bu tıpkı isnadında bulunan illetin bazen hadisin metninde tesir etmeyişi gibidir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz. Sufyanu's-Sevri ile Sufyan b. Uyeyne'den hadis rivayet eden raviler bellidir. Bunlardan riveyeti olan ravi isnadında bazen haddesenâ Sufyân der. Hangisi olduğu belli olmaz. Hadis de öylece kalır. Böyle olduğundan ravilerin isim, şöhret veya neseblerinden doğan ihtilafdan oluşan ıztırabın hadisin metnine zarar vermeyeceği prensip olarak kabul edilmiştir.

MUZTARİBU'L-HADİS (مضطرب الحديث) - "Hadisleri muztaribdir" manasına gelen bir tabir olup hadis ravilerinin tecrihinde kullanılan lafızlardandır. Cerhin üçüncü derecesine delalet eder.

Kaide olarak cerhin bu mertebesinde bulunan lafızlardan biriyle cerh edilen ravinin hadisleri ile ihticac edilmez. Ne var ki büsbütün yabana da atılmaz, i'tibar için yazılır.

MÜFESSER CERH (المجرح المفسر) - Cerh ve ta'dil ilminde kaide olarak ta'dilde sebep aranmazsa da cerh de aranır. Sebep gösterilmeden cerh makbul addedilmez. Bu kaide gereği bir cerh ve ta'dil aliminin

bir raviyi sebebini de söyleyerek cerhemesine müfesser cerh denilmiştir.

MÜLÂKÂT (الملاحة) - Bk. Lika'.

MÜRSEL (المرسل) - "Ersele" fiilinden alınma ism-i meful olan mürsel sözlük manası itibariyle ulaştırılmış, gönderilmiş, irsal edilmiş demektir. Hadis terimi olarak, sahabiden hadis rivayet etmiş bulunan tabiinin isnadında sahabiye atlayıp doğrudan doğruya Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği hadislerle denir.

Sahabe ile görüşüp onlardan ilim öğrenen tabiiler hadis rivayet eden ikinci nesildir. Bazı tabiiler aslında hadisi almış oldukları sahâbinin ismini isnadlarında atlar ve sanki kendileri bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitmiş ya da görmüşçesine "Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu, şunu yaptı" gibi ifadelerle hadis rivayet ederler. Böyle rivayete **irsal**, tabiinin irsal yaparak rivayet ettiği hadise mürsel adı verilmiştir. Bu manada mürsele **mürsel-i zâhir** denildiği de olur. İsnadında irsal yapan tabiye ise **mursil** tabir edilir. Mürselin çoğulu, **merâsil** gelir.

Yukarıdaki tarif hadis alimlerinin üzerinde birleştiği tariftir. Nitekim el-Hâkimu'n-Nisâbüri "mürsel hadis tabiye kadar muttasıl isnadla gelen, tabiinin Kale Resulullah (s.a.s) diyerek rivayet ettiği hadisdır" demiştir. (Ma'rife, 25). Bununla birlikte bazı hadiscilerle usul ve fıkıh alimleri mürsel hadisle munkatı ve mu'dal arasında fark olmadığına kail olmuşlardır. el-Hatibu'l-Bağdâdî bunlardandır. O mürselin manasına ayırdığı bölümde şunları söylemiştir: "Müdelles olmayan hadisin irsâli, Said İbnu'l-Müseyyeb, Ebu Seleme b. Abdirrahmân, Urvetubnu'z-Zubeyr, Muhammed İbnu'l-Munkedir, el-Hasenu'l-Basrî, Muhammed b. Sirîn, Katâde ve diğer tabiilerin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayetleri gibi, ravinin muasır olmadığı veya

aralarında mülkât olmayan kimseden rivayetleridir. Tâbi'inden olmayan İbn Cu-reyc'in Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe'-den; Mâlik b. Enes'in el-Kasım b. Abdillâh b. Ebi Bekr'den; Hammâd b. Süleyman'ın Alkame'den rivayetleri de ravinin muasır olmadığı kimseden rivayeti kabilindendir. Ravinin muasır olduğu halde mülâkî olmadığı şeyhten rivayetine gelince bunun misalini de el-Haccâc İbnu'l-Ertât'ın, Sufyânu's-Sevrî'nin ve Şu'benin ez-Zuhri'den rivayetleri teşkil eder. Bize göre bunların hepsi hakkındaki hüküm birdir. Mülâkî olduğu şeyhten hadis aldığı halde işitmediği hadisi irsâl edenin hükmü de aynıdır." (Kifâye, 546,7).

el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin bu ifadelerinden anlaşılıyor ki mürsel, daha umumidir ve tabiînin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayetine denildiği gibi daha sonraki nesillerden bir ravinin muasır olmadığı veya muasır olduğu halde görüşmediği şeyhten rivayet ettiği hadise de denilmektedir. Haliyle bu tarifi şumulüne mürsel yanında munkatı ve mu'dal da dahildir.

Bazı alimler mürseli, tabiînin Hz. peygamber (s.a.s)'den rivayeti olarak tarif etmekle birlikte tabiîlerin Kays b. Ebi Hâzım, Ebu Osman en-Nehdî, Said İbnu'l-Museyyeb gibi yaşça büyük olanlarının rivayeti olarak alırlar. Buna göre İbn Şihâb ez-Zuhri, Ebu Hâzım Seleme b. Dinar, Yahya b. Said el-Ensârî gibi yaşça küçük olanların Hz. Peygamberden rivayetlerini mürsel değil, munkatı sayarlar; zira onlar, ancak birkaç sahabîye mülâkî olabilmişlerdir. Rivayetlerinin çoğu tâbi'indendir. (Ulûm,48).

İbnu's-Salâh da mürseli sadece tabiînin rivayeti olarak görür. Ona göre bir tabiînin - ister yaşça büyük olsun isterse küçük - Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayeti mürseldir. Eğer tabiîye varmadan isnaddan bir ravi düşerse böyle rivayet edilen hadis munkatı, tabliden önceki ravilerde birden fazla düşme olursa buna da mu'dal denir. (Ulûm,47,8).

İbn Haceri'l-Askalânî'ye gelince o da mürseli senedin sonunda tabiînden son-

raki ravisi düşmüş olan haber olarak tarif eder. Ona göre ister büyüklerinden olsun isterse küçüklerinden, bir tabiînin Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle dedi, şöyle yaptı veya "huzurunda şöyle yapıldı" diyerek naklettiği hadis mürsel'dir (Nuzhe, 41).

Görülüyor ki hadis alimleri mürsel hadisi sadece tabiîlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayeti olarak kabul etmişlerdir. Aralarında usul ve Fıkıh âlimlerinin çoğunlukta olduğu kimi âlimler ise mürseli munkatı hadisleri de dahil ederek daha umumî manada almışlardır.

Mürsele misâl olarak şu hadisler verilebilir:

عن عطاء بن يسار أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : إذا مرض العبدُ بعث الله إليه ملكين فقال انظروا ما يقول لعواده ، فان هو اذا جاؤهُ حمد الله وأثنى عليه رفعا ذلك الى الله . وهو اعلم . فيقول : لعبدى على إن توفيته أن أدخله الجنة وإن أنا شفيعته أن أبذل له خملاً خيراً من لحمه ودما من دمه وأن أكفر عنه سيئاته.

"Ata b. Yesâr'dan rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber buyurmuştur ki, "Bir kul hastalandığında Allah ona iki melek gönderir. "Bakan ziyaretçilerine ne diyor" buyurur. (Onlar bakarlar) ziyaretçileri geldiğinde Allah'a hamd ve sena ediyor. Allah en iyi bilen olduğu halde hemen O'na ulaştırırlar. O zaman Allah "Kulumun ölmesini takdir etmişsem Cennet'e koymam onun üzerimdeki hakkıdır. Eğer sağlığına yeniden kavuşturursam beden ve kanını daha hayırlı beden ve kanla değiştirir ve günahlarını bağışlamam o kulumun üzerimdeki hakkıdır" buyurur." (Muvatta, 672).

عن سعيد بن المسيب أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع اللحم بالحيوان .
"...Said İbnu'l-Museyyeb'den rivayet olduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) canlı hayvan karşılığı et satışını yasakladı." (Tedrib,1/199).

عن مكحول قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم :

غزوة لمن حج أفضل من أربعين حجة .

"Mekhûl'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Hz. Peygamebr (s.a.s) "*Hac farızasını yerine getiren bir kimsenin (Allah yolunda) savaşa girmesi kırk (kere nafle) hacetmesinden daha efaldır*" buyurdu." (Merasil, 33)

Mürsel hadisın sıhhati ve dinî meselelerde delil olup olmayacağı konusunda alimler arasında ihtilaf vardır. Bu konudaki görüşleri üç grupta toplamak mümkündür:

1. Hadis alimlerinin hepsine, fıkıh ve fıkıh usulü alimlerinin bir kısmına göre mürsel hadis hükmen zayıftır. Bunun için dinî meselelerde hüccet sayılamazlar. Tanınmış hadis alimi İmam Müslim "Bizim görüşümüzün aslına ve haberler ilmi ustalarının görüşüne göre mürsel rivayetler hüccet değildirler" derken (**Sahih**, Muk. 6. bab) bu görüşü dile getirmiştir.

Mürsel hadislerin dinde hüccet olamayacağı görüşünde olanlar, mürsel ravilerin adalet ve zabt durumu bilinmeyen bir ravinin düşmesini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Onlara göre isnaddan düşen ravi sahâbi olabileceği gibi tabîi de olabilir. Tabîi olduğu takdirde zayıf bir ravi olması ihtimali ortaya çıkar. Bir de isnaddan düşen ravinin adalet yahut zabt durumunu bilmemek gibi bir hale karşılaşırsınız. Bu ise doğru değildir. Buna karşı eğer mürsel hadisler sadece sika ravilerden rivayet edilen hadislerdir denilirse o takdirde denir ki mübhem bırakılan ravinin sika olduğuna hükmetmek, hadisnin dinî konularda delil olabilmesi için yeterli görülmez. Bu mürsel hadislerin genelde dinî meselelerde delil olamayacaklarını ileri sürerken şunları söylemiştir: "İsnadda ismi anılan ancak adalet ve zabt bakımından hali bilinmeyen bir ravinin rivayeti adalet ve zabt durumunun bilinmeyişi yüzünden kabul edilmeyince mürsel öncelikle kabul edilemez; zira isnadda ismi anılmayan ravinin kendisi belli olmadığı

gibi adalet ve zabt vasıflarını taşıyıp taşımadığı da belli değildir." (**Lemehât**, 229).

2. İmam A'zam Ebu Hanife, meşhur bir kavle göre İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve bunlara tabi hadis, fıkıh usul alimleri ile Mu'tezileye göre mürsel hadisler sahihdirler, dolayısıyla dinî konularda delil olabilirler.

Bu görüşte olanlar görüşlerine şunları delil getirirler:

Hadisi mürsel olarak rivayet eden tabîi, isnadında ismini söylemediği raviyi adaletine kanaat getirdiği için anmamıştır. Bu aynı zamanda tabîinin makbul sayılan tezkiyesi demektir. Ayrıca özellikle tabîilerin rivayetlerinin çoğu sahâbedendir. Böyle olunca mürsel hadisler dinî konularda delil sayılmak icabeder.

Bununla birlikte Hz. Peygamber bir hadisinde tabîileri öğmüş ve

خير القرون قرنى ثم الذى يلونهم ثم الذين يلونهم

"İnsanların en hayırlıları benim yaşadığım devirde yaşayanlardır. Sonra onları takip eden (tabîi)ler, sonra da onları takip eden (tebe'ut-tabîi)ler gelir." buyurmuştur. ⁽¹⁾

Hz. Peygamber'in bu sözünde tabîilerin iyiliklerine şahadet vardır. Öyle olunca onlar hadislerinde sahâbi ismini atlamak suretiyle irsal yapmakla kötü bir iş yapmış sayılamazlar. Aslında onlardan fena işler beklenemez. Şu da var ki isnadında sahâbinin ismini anmayan tabîi ya adaletli olur, ya olmaz. Eğer adaletli değilse rivayet ettiği mürsel hadisle sırf irsal yaptığı için değil, adaletli olmadığı için amel edilemez. Yok eğer adaleti tam ise kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki rivayet vasıtası olan sahâbîyi adaletinde en ufak bir tereddüdü olmadığı için atlamıştır. Şu halde mürsel hadisler öteki zayıf hadislerden farklıdır. Ayrıca işaret etmek gerekir ki, mürsel hadisler aslında sika ravilerin sika ravilerden rivayetleridir. O halde dinî konularda delil olmaları gerekir.

Sika olan tabîinin aynı şekilde sika olan

sahâbîden rivayette bulunurken isnadında onun ismini anmaması başlıca üç sebepten ileri gelebilir:

a) Tâbîî hadisi, hepsi de sika olan çok sayıda kimseden rivayet etmiştir. Hadis kendisine göre sahihtir. Sihhatine güvendiği için isnadında sahâbîyi atlamış, hadisi irsal yaparak rivayet etmiştir.

b) Hadisi kendisine kimin rivayet ettiğini unutmuştur; yalnızca metni bilmektedir. Esas itibarıyla yalnızca sika ravilerden rivayette bulunmak adeti olduğundan hadisi mürsel olarak rivayet etmekte bir mahzur görmemiştir.

c) Hadisi rivayet maksadıyla değil, müzakere etmek veya fetva vermek için söylemiştir. Böyle durumlarda senedden çok metin önemlidir. Onun için hadisini, isnadında sahâbîyi atlamak suretiyle rivayet etmiştir. Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda mürsel hadislerle amel edilebileceği, Onların dinî konularda delil olacağı sonucuna varılır.

3. İmam Şafîî mürsel hadislerle ancak bazı şartlar altında amel edilebileceği, bir başka deyişle onların dinî konularda delil olabilmeleri için bazı şartların olması gerektiğini görüşündedir. Bu şartların önemlileri şunlardır:

a) Dinî bir konuda hüccet olacak hadis-başka ravilerin yine mürsel olarak rivayet ettikleri hadis bile olsa-ayrı vecihlerden irvayet edilmiş olmalıdır;

b) İsnadında hadisi aslında almış olduğu sahâbînin ismini söylemeyen tabîî ravi, güvenilir ravilerin muhalefet etmedikleri bir mertebede bulunmalıdır;

c) İsnadındaki sahâbîyi anmamak suretiyle irsal yapan ravi, hadis işitmiş olduğu kimselerin isimlerini söylediğinde bu kimseler mechul veya rivayetleri makbul olmayan raviler değil, sika raviler olmalıdır.

İslâmî ilimler içinde bir hayli tartışmalara sebep olmuş mürsel hadise dair müstakil kitaplar tasnif edilmiştir. En önemli bir

kaç tanesine burada işaret etmekle fayda vardır:

1. Kitâbu'l-Merâsîl: İbn Ebî Hâtim er-Râzî.

2. Kitâbu'l-Merâsîl: Sunen Ebî Dâvud Sahibi Ebu Davud, Suleyman İbnî'l-Eş'asi's-Sicistânî.

3. Câmi'u't-Tahsîl fî Ahkâmî'l-Merâsîl: Halil b. Keykeldî'l-Alâî .

(1) Buhârî, şehâdât 3/151; Müslim, fedâ'ilü's-sahâbe, 52. bab.

MÜRSEL-İ HAFÎ (المرسل الحنفى) - Mürsel hadisler başlığı altında söz konusu edildiği gibi mürsel hadisler umumiyetle tabîînin isnadında sahâbîyi atlayıp doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s) den rivayet ettiği hadislerdir. Bu manadaki mürsel hadislerle mürsel-i zahir de denir. Bununla birlikte bazı alimler ravinin kendisinden hiçbir hadis işitmediği veya mülaki olmadığı raviden rivayetine mürsel demişlerdir. (Ulûm, 261). İbn Haceri'l-Askalâniye göre mürsel-i hafî bir ravinin muasırı olan, ancak aralarında mülakat olduğu bilinmeyen bir şeyhten rivayetine denir. (Nuzhe, 43). Bu tariflere göre mürsel-i hafî isnadın başında, ortasında veya sonunda ravinin kendisiyle aynı asırda yaşadığı halde görüştükleri bilinmeyen raviden rivayetine denir. Demek oluyor ki mürsel-i hafî senedde gizli irsalden meydana gelmektedir. Meselâ el-Avvâm b. Hüşeb'in Abdullah b. Ebi Evfa'dan rivaya ettiği şu hadis hafî mürseldir.

.... كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا قال بلال قد

قامت الصلاة نهض وكبر

"...Hz. Peygamber (s.a.s) Bilal Kamet ederken "kad kameti's-salatu" dediği zaman ayağa kalkar, tekbir alır (namaza başlar)dı. "Ahmed b. Hanbel'den rivayete göre el-Avvam, Abdillâh b. Ebi Evfa'ya mülaki olmamıştır. (Ulûm, 261, 2).

Hafî mürselde esas arvinin rivayette bulunduğ kimse ile aynı asırda yaşadığı

halde görüşüklerinin yahut ondan hadis rivayet ettiğinin bilinmemesidir. Bu yönden mürsel-i hafî müdellese benzerse de aralarında fark vardır. Hafî mürsel tarif edildiği gibi ravinin çağdaş olduğu ancak bir araya gelerek hadis işitmediği bir başka raviden rivayet ettiği hadis olduğu halde müdelles; maddesinde de soz konusu edildiği üzere- ravinin görüştüğü ve hadis işittiği bir raviden işitmediği halde rivayet ettiği hadistir. Her ikisi ravinin diğer bir raviden işitmediği bir hadisi rivayet etmesi yönünden birbirlerine benzerlerse de mürsel hafî de hiç hadis işitme olmayışı, müdelleste işitme söz konusu olduğu halde işitilmeyen hadisın rivayet edilmesi açısından farklıdır.

el-Hatibu'l-Bağdâdî'nin hafî mürselleri toplayıp nerelerinde irsalin olduğunu açıkladığı **Kitâbu't-Tafsîl li-Mubhemî'l-Merâsîl** adında bir kitabı vardır.

MÜRSEL-İ SAHÂBÎ (مرسل الصحابة) - Bk. Sahabe Mürseli.

MÜRSEL-İ ZÂHİR (المرسل الظاهر) - Bk. Mürsel.

MÜSLİM (مسلم) - Bk. Sahih-i Müslim.

MÜTEVÂTİR (المواتر) - Sözlükte tefâul vezninde bir kaç iş birbiri ardınca gelmek, birbiri ardınca gelen şeyler arasında bir miktar fasıla ve fetret olarak peyderpey görünmek manasına (Kamus, 2/139) **tevâtür**den ismi faildir. "Tevâtere'l-mataru" denir ki, aralıksız yağmur yağdı demektir.

Hadis ilminde mütevâtir, her tabakada Hz. Peygamber (s.a.s) üzerine yalan söylemeleri aklın mümkün olmayan çok sayıda ravi tarafından görerek veya işiterek rivayet edilen habere (hadise) denir. Bu tarife göre, şu hadis mütevâtirdir denildiği zaman o hadisın Hz. Peygamber

(s.a.s)'in ağzından yalan uydurmalarını aklın kabul etmediği kalabalık denebilecek sayıda sahâbi tarafından Allah Resûlünden görülerek veya işitilerek rivayet edilmiş olması, aynı şekilde herbiri ayrı ülkelerden oldukları, sayıları da fazla olduğu için yalan söylemek üzere birleştiklerini aklın kabul etmediği tabîilerden kalabalık bir grub tarafından sahâbilerden rivayet edilmesi, onlardan da aynı vasma sahip kalabalık bir cemaat tarafından nakledilen hadis olduğu anlaşılır. İsnadı böyle olan ravilerin rivayet ettiği hadislerin mütevatir olabilmesi için tarif içindeki şartların bir arada olması gerekir. Bunlara **şurûtu'l-mutevâtir** (mü'tevâtirin şartları) denir. (Bk. Şurûtu'l-Mutevâtir).

Mütevatir hadisler **mutevatir-i lafzî** (lafzen mütevatir) ve **mutevatir-i ma'nevî** (ma'nen mütevatir) olmak üzere iki kısma ayrılır. Lafzî mütevatir, lafzında tevâtür hasıl olan hadislerdir. Ma'nen mütevatir ise lafızları az çok birbirinden farklı olmak üzere manasında tevâtür yoluyla rivayet edilen hadistir. Mütevâtirin bu iki kısmı şöyle bir misalle daha iyi anlaşılabilir. Diyelim ki bir kimsenin sadaka verdiğiğine dair çeşitli rivayetler gelse, bu rivayetlerin birinde o kimsenin deve sadaka ettiği, bir başkasında at, bir diğerinde koyun sadaka verdiği belirtilse bu haberin sadaka verme hususu ma'nen mütevatir olur. (Nuhbe Tercümesi, 25 not, 21). Eğer böyle bir haber hep aynı sözlerle rivayet edilirse o zaman da lafzen mütevatir adını alır.

Hem lafzı, hem manası mütevatir olan tek eser Kur'ân-ı Kerim'dir. İbnu's-Salâh'a göre zarurî ilim ifâde edecek nitekte mütevatir hadis bulmak zordur. Gerçek manada mütevâtire ancak,

من كذب على متعمداً فليتبوأ مقعده من النار

"Kim benim üzerime bilerek yalan uydurursa Cehennemdeki yerine hazırlansın." hadisi ⁽¹⁾ misâl verilebilir. (Ulâm, 242). İbn Haceri'l-Askalânî buna itiraz ederek şöyle der:

"Gerek İbnu's-Salâh'ın bu şartları ihtiva eden mütevatirin nadir bulunduğu ve gerekse başkalarının hiç bulunmadığı yolundaki iddiaları yersizdir; çünkü bu gibi iddialar, isnadların çokluğuna ve adet olarak yalan üzerinde birleşmelerini yahut yalanın onlardan ittifakla sadır olmasını imkansız kılan ricalin hallerine ve özelliklerine gerektiği şekilde müttali olamamaktan doğmuştur. Hz. Peygamber'in hadisleri arasında mütevatirin çok denecek kadar bulunduğunu ortaya koyan delillerin en güzeli, doğu ve batıda ilim ehlinin ellerinde dolaşan ve mu-sannıflarına nisbetlerindeki doğruluğu kesinlikle bilinen birçok hadis kitabı, bir hadisin ihrac ve rivayetinde ittifak ettiği ve bu hadis tarikları ile isnadları, diğer şartların tahakkuku ile birlikte yalan üzerinde ittifak etmelerini adeten imkansız kılacak şekilde çoğaldığı zaman, o hadisin söyleyenine nisbetindeki doğruluk hakkında yakın derecesinde ilim hasıl olur. Meşhur kitaplarda bu şekilde hadisler pek çoktur." (Nuhbe Tercümesi, 24.5).

İbn Hacer'in çok olarak nitelediği mütevatirden en fazla meşhur olan birkaçı şunlardır:

Yukarıda nakledilen "men kezebe aleyye" hadisi (yetmişbeş sahâbiden rivayet edilmiştir). (Nazm, 21). "mesh ale'l-huffeyn" (yetmiş kusûr sahâbî); "havz" hadisi (elli kusûr); "Ref'u'l-yedeyn fis-Salât" hadisi (elli sahâbî); "nezele"l-Kurânu'alâ Seb'ati ehrufin" hadisi (yirmi yedi sahâbî); "Kabir azabı" hadisi (otuziki sahâbî), "kabirde münker-nekir meleklerini ölüyü sorguya çekmeleri" hadisi (yirmi altı); "İhlas sure-sinin Kur'ân-ı Kerim'in üçte birine muadil olduğuna dair hadis" yirmi sahâbî tarafından rivayet edilerek tevatür derecesine ulaşmıştır.

Mütevatir hadisleri toplayan eserler içinde en mühim olanlar şunlardır:

1. el-Fevâ'idu'l-Mutekâsire fi'l-Ahbârî'l-Mutevâtire: es-Suyûtî.

2. el-Ezhâru'l-Mutenâsire fi'l-Ahbârî'l-

Mutevâtire: Bu da es-Suyûtî'nindir ve ilkinden derlemidir. Yüz mütevatir hadisi ihtiva eder.

3. el-Le'ali'l-Mutenâsire fi'l-Ahâdisi'l-Mutevâtire: Muhammed Murtaza'l-Huseynî.

5. el-Hırzu'l-Meknûn min Lafzi'l-Ma'sumi'l-Me'mûn: Sıddık b. Hasen b. Ali el-Kannûci (Nazm, 4).

6. Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadisi'l-Mutevâtir: Ca'feru'l-Huseyni el-Kettâni. Bu eser es-Suyûtî'nin **el-Ezharı** ile değişik kaynaklardan derlenmiş 310 mütevatir hadis ihtiva eder. Baş tarafında mütevatirle ilgili hayli kıymetli malumat vardır. 1327 de Fas'da basılmıştır. Diğer baskıları da vardır.

(1) Buhârî, ilm: 1/36; Müslim, zûd, 16. bâb.

MÜTEVATİR-İ LAFZÎ (المتواتر اللفظي) - Bk. Mütevatir.

MÜTEVATİR-İ MA'NEVÎ (المتواتر المعنوي) - Bk. Mütevâtir.

MÜZÂKERE (المذاكرة) - İki veya daha fazla sayıda insanın birbirlerine hatırlatması, aralarında bir şey müzakereleri manasına müfa'ale babından masdardır.

Hadis Usulü ilminde, bilhassa hadis tarihinde **muzâkere muzâkeretu'l-hadis** yerine kullanılır ve hadis taliblerinin şeyhden yazdıkları hadisleri aralarında birbirlerine okuyarak müzakere etmelerini ifade eder.

Denilebilir ki hadis müzakeresi en sağlam hadis öğrenme yollarından biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.) henüz hayatta iken sahâbilerin öğrendikleri hadisleri birbirlerine anlatmaları müzakerenin temelini teşkil etmiştir. Hadisler Sahâbe arasında bu yolla yayılmıştır. Bilinen tarihi bir gerçektir ki Sahâbilerin çoğu çarşıda-pazarda, mal ve mülklerinin, iş-güçlerinin başında idiler. Öyle olunca Hz.

Peygamber bir şey söylediği veya yaptığı zaman onu ancak o anda yanında bulunan sahâbiler duyuyor veya görüyorlardı. Çeşitli vesilelerle bir araya geldiklerinde Hz. Peygamber ile beraber olanlar o gün için işitip gördüklerini diğerlerine de anlatıyorlardı. Tanınmış Sahabî Enes b. Mâlik "Bizler Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunur, ondan hadis işitirdik. Yanından kalktıktan sonra ondan işittiklerimizi kendi aramızda iyice belle-yinceye kadar müzâkere ederdik" diyor.⁽¹⁾ Şu hale göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisleri önce sahâbiden işitenlerin veya bir fiili haber veriyorsa görenlerin diğerlerine anlatmasıyla öğrenilmiş ve bu yolla sahâbiler arasında yayılma imkanı bulmuştur.

Sahabe ve Tâbi'inden müzâkerenin önemine işaret eden pek çok rivayet vardır. Bir kaçını kaydediyoruz:

Hız. Ali: "Bu hadisleri aranızda devrettirip müzakere ediniz. Bunu yapmazsanız hadisler kaybolur."

Ebu Saidi'l-Hudri: "Hadisleri aranızda devrettirerek müzâkere ediniz; çünkü hadis hadisi hatırlatır." (Muhaddis, 545).

İbn Abbas: "Benden bir hadis işiterseniz onu aranızda müzakere ediniz; çünkü unutmanınız gereken bir şey varsa o da hadistir. Ona göre hadislerin bir saat

müzakere edilmesi gecenin nafile ibadetiyle ihyasından daha hayırlıdır." (Muhaddis, 547). Ebu Saidi'l-Hudri'ye göre ise hadis müzakeresi Kur'an okumaktan daha ef-daldır. İbn Mes'ud müzakereyi hadislerin hayatı saymıştır. Tanınmış tâbi İbn Şihâbi'z-Zuhri de ilmin afetinin unutmak ve az müzakere etmek olduğunu söylemiştir.

İbnu's-Salâh müzâkereyi hadis talibinin adâbı arasında sayar ve hadisleri müzâkere etmenin en sağlam hadis öğrenme sebebi olduğunu söyler. (Ulûm, 228).

Şeyhten işitmeden müzakere sırasında hadis öğrenmeye sema'u'l-muzakere diyener vardır. Böyle semâ' kasdı olmaksızın müzâkere edilirken alınan hadislerin rivayeti konusunda ihtilaf çıkmıştır. Çoğunluk caiz olmadığı görüşündedir. Bununla birlikte bazı şartlarla rivayetin caiz olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Caiz görenler, müzâkere yoluyla öğrenilen hadislerin semâ'a delalet eden eda lafızlarıyla değil, **enbe'enâ** gibi daha aşağı lafızlarla rivayet edilmesi gerektiği görüşündedirler. Bu görüşte olanlar, **enbe'enâ muzâkereten** demenin daha doğru olacağını söylemişlerdir.

(1) el-Cami'den naklen es-Sunne, 60.

N

NÂ (ن) - Muhaddisler ve hadis yazanlar, hadislerin yazılışı sırasında isnatta sık geçen bazı lafızları âdet olarak bazen hafzeder bazen de kısaltarak yazarlar. Böylece çok kullanılan kelimelerin rumuz haline getirirler. Nâ harfleri de bazı muhaddisler ve hadis yazanlarca **hadde-senânın** kısaltıralararak remiz haline getirilmiş şeklidir.

NAHVEHÛ (نحوه) - Bk. Mislehû.

NAKALE-İ HADÎS (نقل الحديث) - Bk. Râvî.

NAKD-İ RİCÂL (نقد الرجال) - Nakd, sözlükte esas itibariyle alış verişte peşin verilen miktara denir. Bu manasıyla ilgili olarak bir malın kıymetini nakden vermede, bir başka deyişle peşin ve para olarak vermede kullanılmıştır. Ayrıca paranın kalpını sağlamından ayırmaya da nakd denilmiştir. Sonraları eleştiri ve tenkit manasına buradan geçmiş olmalıdır.

Nakd-i ricâl, Hadis Usulü tabiri olarak bazı muhaddislerce kullanılmış bir tamlamadır. Tamamen hadis ravilerinin adalet durumunu ortaya çıkarmak maksadıyla tenkide tabi tutulmaları karşılığıdır. Nakd-i ricalin sonu ravinin **sika** olup olmadığının, bir diğer ifadeyle sika veya zayıf olduğunun tesbit edilmesidir. Rivayet ettiği hadis üzerinde bu tesbite göre hüküm verilir.

Nakd-i ricale kısaca **intikad** da denir. İntikaddan maksat isnadı teşkil eden ra-

vilerin tenkide tabi tutulması olduğundan bu tabir yerine **intikad-ı esânîd** tabirinin kullanıldığı da olur.

NAKL-İ HADÎS (نقل الحديث) - Güvenilir hadis kitaplarından birinden gerek amel, gerekse bir şer'î meselede delil olması için hadis almayı ifade eden tabirdir.

Son devir alimleri, bir kimsenin sıhhati alimlerce tesbit edilmiş kitaplardan hadis nakledebilmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların ilki hadis alınan kitabın, alimlerin itimadına mazhar olmuş bir kitap olmasıdır. Şayet hadis naklinde kaynak olan kitap, alimlerin bilmediği veya güvenilir olma vasfını taşımayan bir eser ise ondan hadis nakletmek caiz görülmemiştir.

İkincisi, hadis nakleden kimsenin nakline esas olan nüshayı ya bizzat kendi nüshasıyla veya bir sika muhaddisinin nüshasıyla, veyahutta diğer itimat edilen bir asıl nüsha ile mukabele etmesi lazımdır. Hadis ilminden anlamayanlar için bu ihtiyaç bir kat daha artar; zira kitaplarda yanlışlık, hata, noksanlık, tahrif, tashif gibi eksiklikler hiçbir zaman eksik olmaz. Bu itibarla hadisleri şeyhin ezberinden değil de yazılı bir kitapta nakletmek hassas bir mesele olduğundan bazı alimler bu konuda son derece titiz davranmışlardır. Nitekim Ebu Bekr b. Hayr şöyle demiştir: "Men kezebe aleye.." hadisine göre bir kimsenin hadis tahammül metotlarının en alt mertebesiyle dahi olsa kendisine rivayet edilmiş hadisler için "kale Resulullâh" deme-

si caiz olmadığında alimler arasında görüş birliği vardır. Bu söze bakılırsa bir hadis kitabından hadis nakletmek caiz görülmemiştir. Ancak fakihlerin tümü ile muhaddislerin çoğunluğunun görüşü bunun aksinedir; zira bir hadis ile amel edebilmek için onun hadiscilerin usulüne göre rivayet edilmiş olması değil, sıhhati şarttır. Sıhhati sabit olmuş hadisin sırf semâ yoluyla değil, nakil yoluyla alınmasının pek önemi olmamak gerek-
kir."

Ahmed Naim Merhum da aynı konuda şunları söylemektedir: "Hadislerin rivayetinde titizlik gözetilenler çeşitli rivayet metotlarından biriyle hadis almamış olanlar için bariz bir ada sigası bulamadıklarından kitaptan hadis naklini men etmişlerdir. Oysa "kale" fiili hem "buyurdu" hem de "buyurmuş" manasına gelir. Böyle hadis nakleden biri **kale**yi buyurmuş manasına aldığından uygun eda sigası bulamamak mahzuru ortadan kalkar. Kitaptan hadis nakleden kimse ister rivayetten alsın, isterse kitapta görmüş olsun **kale Resûlullâh** (s.a.s) dediği takdirde yalan söylemiş olmaz. Aslında güvenilir hadis kitapları o hadisin Peygamberimizden sadır olduğunun şahididir." (Tecrid Mukaddimesi, 241).

NÂSİH (الناسخ) - Bk. Nesh.

NÂSİHU'L-HADİS VE MENSÜHUHÜ

(ناسخ الحديث ومنسوخه) - Bk. Nesh.

NÂVELENÎ (ناولي) - "Bana elden vere-
rek rivayet etti" demek olan bu tabir **munâvele** yoluyla rivayet edilen hadislerin naklinde kullanılan eda lafızlarından biridir. İbn Haceri'l-Askalâni'ye göre sekiz mertebe olan eda sigalarının beşincisinde yer alır. (Nuzhe, 62). Daha çok icazete bağlı olan munâvele ile elde edilen hadislerin rivayetinde kullanılır. Aynı yerde, aynı manaya **ahberanâ munâveleten** eda sigası da kul-

lanılmıştır.

NAZARÎ İLİM (العلم النظري) - **İlm-i nazarî** karşılığı olarak, inceleme ve araştırma yoluyla kazanılan bilgiye denir.

Hadis istilâhı olarak nazarî ilim, haberlerin ikna yönünden insan üzerinde bıraktıkları tesir olup ancak zihni bir tetkik ve tertip neticesi kesinleşir ve bilgi halini alır. Bunu bir misalle açıklamak gerekirse, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen bir hadis, onu ilk işiten kimse için, getirdiği hüküm yönünden ilim veya bilgi ifade eder. Ancak bu diğerleri için zannidir, kesin değildir. Kesinleşmesi için insanın bazı inceleme ve araştırmalara, önceden sahip olduğu diğer bilgilere dayanarak bazı istidlallere başvurmaya gerekir. Bu inceleme ve araştırma hadisin isnadı ve metni üzerinde olur.

İsnad yönünden araştırma, ravileri ve senedin kopuk olup olmamasıyla ilgilidir. Metin yönünden araştırma ise Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen diğer hadislere, umumi mana yönünden uygun olup olmadığını açığa çıkarmak gayesine yöneliktir. İşte hadisin isnad ve metin yönünden araştırmaya tabi tutulması neticesinde insanda kesin bir kanaat hasıl olur. Bu kanaat hadisin red-dine veya kabûlüne varır.

Nazarî ilim, hadis imamları arasında umumiyetle âhad haberler için söz konusudur; çünkü bunlar arasında makbul olanlar bulunduğu gibi olmayanlar da vardır. Makbul olanların diğerlerinden ayırt edilmesi, bunların tetkik edilmele-rine bağlıdır. Bu bakımdan hadis alimleri umumiyetle âhad haberlerin nazarî ilim ifade ettiği görüşündedirler. Bunun sebebi, âhad haberle isnada hasıl olan ilmin zarurî ve kesin bir ilim olmayışdır. (Hadis Istilâhları, 147-50).

NÂZİL (النازل) - İnmek, yukarıdan aşağı düşmek, yağmur için yağmak gibi mana-

lara gelen "nezele" kök fiilinin ismi failidir. Hadis ilminde **âlinin** zıddı olarak isnadın bir özelliğini ifade etmekte kullanılır. Buna göre **nazil isnad**, **âli isnadın** zıddıdır ve hadisi rivayet eden son ravi ile ilk kaynağı olan Hz. Peygamber veya bir hadis alimi arasında normalin üstündeki sayıda ravi bulunan isnaddır. Söz gelişi Buhari'nin rivayet ettiği bir hadis ile onu Hz. Peygamber'e ulaştıran isnadında üç veya dört ravi varsa onun bu isnadı âlidir. Gelgelelim bu ravi sayısı bazı isnadlarında olduğu gibi dokuz kişiye çıkarsa bu isnadı ise nazildir.

Muhaddisler genelde âli isnadı tercih etmişlerdir. Hatta Ali İbnu'l-Medinî, "nazil isnadla rivayet uğuruszluktur" demiştir. Ancak bunun yanı sıra bazı muhaddisler nazil isnadı tercih etmişlerdir. Bunun sebebi isnaddaki ravi sayısının artması ölçüsünde muhaddisin daha fazla gayret göstereceği ve hükmünde isabet etme ihtimalinin artacağıdır. Fakat, bu görüş pek geçerli olmadığı gibi yorum da zayıftır; çünkü esas itibarıyla gaye muhaddisin fazla çaba göstermesi değil sıhhatir.

Öte yandan nazil bir isnadın ricâli âli isnadın ricalinden daha fazla güvenilir yahut hıfz bakımından onlardan üstün, veyahut daha fakih olabilirler. Veyahutta nazil isnad, ravilerinin birbirlerinden işitmiş olmalarıyla muttasıl iken âli isnadın ravileri arasında hadis meclisinde sadece hazır bulunan ya da hadisi **icazet** veya **munavele** yoluyla almış birisi bulunabilir. O takdirde nazil isnad, âli isnada tercih edilir.

Şu hale göre isnadda uluvv, aslında istenilen bir şeyse de ricalinin sika oluşu ona tercih edilir. Nitekim Veki' İbnu'l-Cerrâh bir gün arkadaşlarına "el-A'meş, an -Ebî Vâ'il, an Abdillâh" isnadını mı tercih edersiniz yoksa "Sufyan, an Mansûr, an İbrâhim, an Alkame" isnadını mı?" diye sorduğunda onlar "Önceki isnad daha evlâdır. Elbette onu tercih ederiz" derler. Bu sefer Veki', "Hayır der; el-A'meş de Ebu Vâ'il de birer şeyhtirler.

Ancak diğer isnad, fakihin fakihten; onun da fakihten; onun da fakihten rivayetidir. Bu daha evlâdır."

Buradan anlaşılıyor ki Veki, arkadaşlarının âli isnadı tercih edeceklerini söylemelerine karşılık nazil olmasına rağmen fakihlerin birbirlerinden rivayetiyle oluşan isnadı tercih etmiştir. Bunda da haklıdır; zira fakih, rivayet ettiği hadisin fikhını daha iyi bilir. Rivayetten maksat, amel edilecek hadislerin doğru olarak nakledilmeleri olunca bu maksadı temin eden nazil isnadın âli olana elbette tercih edilmesi gerekir. Aynı konuda Abdullah İbnu'l-Mubârek, "hadisin sıhhati, isnadının Hz. Peygamber'e yakınlığında değil, ricalinin sıhhatindedir" demiştir. Ebu Tâhiri's-Silefi de şunları söylemiştir: "Rivayette asıl, hadisi alim raviden almaktır. Alim ravilerin nazil isnadı, araştırmacı alimlerin görüşüne göre cahillerin âli isnadından daha iyidir." (Ulam,237).

İbn Hibbân ise konuya daha değişik açıdan bakarak "eğer, demiştir; sadece senede bakılacak ise şeyhleri arasında uluvv söz konusu olanı, metne bakıldığı takdirde ise hangisinin isnadında fakih varsa o tercih edilmelidir."

Sonuç olarak denilebilir ki pek çok muhaddis, isnadının âli olmasına değer verirken, bazı alimler netice itibarıyla fakihlerin bulunduğu nazil isnadı tercih etmişlerdir.

NÂZİL İSNAD (الاستاذ النازل) - Bk. Nâzil.

NEBBE'ENÂ (نبأ) - "Bize haber verdi" demek olup eda sigalarındandır. Belli bir tahammül şekli için kullanılmaz. Ancak ilk devir alimlerine göre **ahberanâ**dan farkı yoktur. Ahberanâ, daha çok **semâ** veya sema'a delalet eden rivayet metotlarından biriyle rivayette kullanıldığından nebbe'enâ da en fazla ravinin işiterek aldığı hadislerin rivayetinde kullanılmıştır.

Bununla birlikte İbn hacet'in açıkca be-

lirttiğine göre son devir muhaddisleri nebbe'enâ lafzını "an" gibi icazetle alınan hadislerin rivayetinde kullanmışlardır. (Nuzhe, 64). Sonraları en çok kullanıldığı yer de burası olmuştur.

NEBBE'ENÂ FULÂN Bİ-KIRÂ'ATİ ALEYH (نَبَاْنَا فَلَان بَقْرَأَتَى عَلَيْهِ) - "Bize fulanca kendisine benim okumamla rivayet etti" manasına gelir. **Arz** veya **kırâ'at ale's-şeyh** yoluyla alınan hadislerin rivayeti sırasında kullanılan eda sigalarındandır.

Bir hadisın isnadında ravisi tarafından söylenen nebbe'enâ fulânun bi-kırâ'atî aleyhi eda lafzı kullanılmışsa o hadisi o ravi tarafından şeyhe bizzat okunmak suretiyle arz edilerek rivayet edilmiştir. Aynı manada **nebbe'enâ fulân kırâ'aten aleyhi** lafzı da kullanılır.

NEBBE'ENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN ALEYH (نَبَاْنَا فَلَان قِرَاءَةً عَلَيْهِ) - "Falanca kendisine okumak suretiyle bize haber verdi" anlamını verir. **Nebbe'enâ fulân bi-kırâ'atî aleyhi** eda lafzının çok az farklı şeklidir. Aynı yerde kullanılır. İlk devir alimleri nebbe'enâ lafzının daha çok semâ'a delalet eden hadis rivayet metotlarından biriyle alınan hadislerin rivayetinde kullanılması gerektiği görüşündedirler. Arz veya kırâ'at ale's-şeyh denilen metot da semâ'a delalet eder. Şu da var ki Hadis Usulü alimleri semâ'a delalet eden **semi'tudan** başka bütün eda lafızlarının rivayet usulünü belirleyen bir ayrı lafızla birlikte kullanılması gerektiğini söylemişlerdir. Bu yüzden nebbe'ena eda lafzına "kırâ'aten aleyhi" kaydı eklenmiştir ki bu kayıt kırâ'atî tasrih etmektedir.

NEBEVÎ HADİS (الحديث النبوى) - Bk. Hadis.

NEHÂ (نَهَى) - "Men etti" demektir. **Cezm** sigalarındandır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hususu men ettiğini, o hususun işlenmesini yasakladığını ifade eder ve kesinlik bildirir.

NEKÂRET (النكارة) - Sözlük bakımından zorluk, güçlük, münkerlik gibi değişik anlamları bulunan nekâret, hadis usulünde bazı muhaddislerce hadisın münker olmasına sebep teşkil eden illet manasına kullanılmıştır. Münker hadisın özellikleri göz önünde tutulursa bu deyim bir ravinin kendisinden daha üstün bir diğer raviye muhalefeti karşılığı kullanılmış olduğu söylenebilir; zira münkerin en önemli ve bariz özelliği ravisinin kendisinden daha güvenilir durumda olan ravi ya da ravilere aykırı olarak rivayette bulunmasıdır.

NESEB (النسب) - Bk. Ensâb.

NESE'Î (سنن النسائي) - Bk. Sünen Nese'î.

NESH (النسخ) - Sözlükte değiştirmek, silip yok etmek, bir şeyin ardından bir başka şey getirmek, nakletmek ve kaydetmek gibi manalara gelir. Terim olarak Hadis Usulünde **nâsihu'l-hadîs ve mensûhuhû** şeklinde kullanılır. Bunun dışındaki ilimlerde kısaca **nesh** denir. Umumiyetle şer'i bir hükmün yürürlükten kaldırılarak yerine bir başka hükmün getirilmesine denir. Hükmü kaldıran da, kaldırdığı hükmün yerine bir başkasını getiren de Allah Te'âlâ'dır. Onun emir veya müsaadesiyle peygamberi de bir şer'i hükmü neshedebilir.

Bir hükmü yürürlükten kaldıran hükme **nasih**; bir diğer hükümle yürürlükten kaldırılana ise **mensûh** denir.

İslâmî edebiyat içinde en çok münakaşa konusu olmuş meselelerden birisi nesh'tir. Öyle ki İslâm âlimleri en azından vakıa olarak görülmuş nesh olayı

üzerinde hayli münakaşalar yapmışlardır. Bu münakaşaların sonunda neshin imkânı, vukuu, şartları, akli ve nakli delilleri üzerinde durulmuştur. Sonunda konu ile ilgili zengin bir bilgi birikimi meydana gelmiştir.

Bilinen bir gerçektir ki, kainatın yaratıcısı olan yüce Allah kulları üzerinde muklak hüküm sahibidir. Dilediğini emreder; dilediğini yasaklar. Dilediğini de bir süre yürürlükte bulunduktan sonra nesheder; yerine bir başka hüküm getirir. Kaldı ki kainat üzerinde bunca değişim mevcuttur. Yaradan, bu gün yarattığını yarın yok etmekte veya bir başka şekle getirmektedir. Şu hale göre nesh O'nun takdiri ve kulları üzerindeki mutlak tasarrufu ve hükmü sayılmalı; yoksa Allah'ın -hâşâ- koyduğu hükümden vaz geçtiği anlamına alınmamalıdır.

Neshin Kur'an-ı Kerim'deki delili şu ayettir:

ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها ، الم
تعلم أن الله على كل شيء قدير

"Biz bir ayeti (hükümünü diğer bir ayetle değiştirir) neshedersek veya unutturursak ondan daha hayırlısını, yahut onun benzerini getiririz. Allah'ın her şeye hakkıyla kadir olduğunu bilmiyormusun?" (Bakara, 106).

Nesh, yalnızca dinî hükümlerde olur. Beşerî hükümlerin değiştirilmesi nesh anlamına gelmez. Bazı toplumlarda İslâm Hukukunun tatbik edilmeyerek yerine beşerî hukuk sistemlerinin getirilmesi de nesh demek değildir. Şu da var ki, ebediyet kaydıyla bilinen hükümlerde mesela namazın, orucun, farziyyetinde nesh söz konusu olmaz. Ayrıca haberlerde, olayların hikâye edilmesinde de nesh olmaz.

Bir hükümde neshe hükmedebilmek, bir diğer deyişle şu hüküm nasihtir; şu ise mensûhtur diyebilmek için bazı şartlar vardır. Önce nesh hakkında bir hitap olmalıdır. Meselâ, İslâm'ın ilk devirlerinde yatısı namazını kaldıktan, uyuduktan sonra yemek, içmek, karısına yaklaşmak caiz değildi.

أحل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم

"Oruc (tutacağınız günün) gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kıldı" ayetindeki hitap (Bakara, 187) önceki hükmü neshetti.

İkincisi gerek nâsih, gerekse mensûh her ikisi de birer şer'i hüküm olmalıdır. Bilhassa, cahiliye devrindeki bir âdeti kaldıran şer'i hüküm gibi nasih, mutlaka şer'i hüküm mahiyeti taşımalıdır. Bundan başka mensûhun hükmü devamlı olmalı, belli bir süre için konulmuş bulunmamalıdır. Muayyen bir vakit için konulmuş hüküm zaten o vakit çıktığında yürürlükten kalkar. Bu itibarla böyle belirli bir zaman için konulmuş hükümlerde nesh vaki olmaz.

Nâsih hükmün mensûhtan sonra gelmesi, ikisinin birbirine zıt olup aralarını belirleştirmenin veya ikisiyle birlikte amel etmenin imkânsız oluşu da neshin şartlarındandır.

Nesh denilince akla ilk defa bir Kur'an-ı Kerim hükmünün, başka bir Kur'an-ı Kerim hükmünü neshetmesi gelir. Bundan başka, Kur'an-ı Kerim'in Sünneti neshi ile Sünnetin Sünneti neshi vardır. Kur'an-ı Kerim'in sünneti neshine Hz. Peygamber (s.a.s)'in önceleri Kudüs'deki Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kılmasını Kur'an-ı Kerim'in,

قَوْلِهِ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

"(Namaz kılarken) artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede bulunursanız bulunun (namaz kılarken) yönünüzü o tarafa dönün" (Bakara, 144, 150) ayetinin neshetmesi misal gösterilebilir. Sünnetin sünneti neshine gelince, **nesh** veya **nâsihu'l-hadîs ve mensûhub** denilince kastedilen budur. Hz. Peygamber'in Sünneti olarak varid olmuş bir hükmün, yine Hz. Peygamber tarafından neshedilmesinden ibarettir. Meselâ,

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ ، فزوروها

"Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Artık ziyaret edebilirsiniz." (Müslim, Cenâ'iz, 36. bab). Hadiste görüldüğü gibi Hz. Peygamber mü'minleri mezar ziyaretinden önce men etmiş; sonra bu yasağı kendisi kaldırmıştır. Dolayısıyla Sünnetle konulmuş bir hüküm yine Sünnetle kaldırılmıştır.

Hadiste neshin bulunduğu, bir başka deyişle neshin şartlarına göre, birbirine zıt manada varid olup aralarının birleştirilmesi veya her ikisiyle amel edilmesinin mümkün olmayıp birinin nâsih, ötekininse mensuh olduğuna hükmedilmesi çeşitli yollarla olur. Bunlara **neshin alâmetleri** denir. Hadislerde nesh vaki olduğunun belli başlı alâmetleri şunlardır:

a) Hz. Peygamber'in kendi açıklaması. Yukarıda verilen kabir ziyareti hadisinde olduğu gibi Hz. Peygamber (s.a.s) önceleri bir şeyi men ettiğini, sonradan o önce men edilen şeyin yapılmasına izin verdiğini bizzat kendisi açıklar. Bu, önceden koyduğu hükmü sonradan neshettiğine delalet eder. O hadisin Müslimdeki devamı da aynı konuda iki misal oluşturur:

ونهيكم عن لحوم الأضافي فوق ثلاث فامسكوا
بدالك . و نهيتكم عن النبيذ إلا في سقاءٍ فاشربوا
الأسقية كلها ولا تشربوا مسكراً ...

"...Kurban etlerini üç günden fazla tutmaktan sizleri men etmiştim. Artık onu da lüzum görülen müddet tutabilirsiniz. Deri kaplarda saklananlar hariç sizleri hurma sırası içmekten de men etmiştim. Bundan böyle bütün kaplardan içebilirsiniz. Şu var ki, (hangi kapta olursa olsun) sarhoşluk verecek şekilde şarap haline gelmişse yine de içmeyin" (Müslim, Cenâ'iz, 36. bab).

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında çevre kabilelerde yaşayan fakir müslümanlar bir Kur'ban Bayramı yaklaştığında akın akın Medine'ye gelmeye başladılar. Bu durumu gören Hz. Peygamber sahabilere "Kurban etlerinizi üç

gün tutun. Sonra geri kalanı sadaka verin" buyurdu. Ertesi yıl sahabiler "yâ Resûlallah, dediler; bazıları kurbanlarından kaplar dolusu erzak elde ediyorlar. Yağ eritip saklıyorlar." Allah Resûlü, "Bunu bana niçin soruyorsunuz?" buyurdu. Sahabiler "Geçen sene kurban etlerinin üç günden fazla tutulmasını men etmiştiniz de ondan" cevabını verdiler. Bunun üzerine "Ben o zaman gruplar halinde akın edip yavaş yavaş gelen fakir çöl ahalisi(ni düşündüğüm) için sizi (kurban etlerinizi üç günden sonra yemekten) men etmiştim. Artık kurban etlerinizi yeyiniz. Biriktiriniz, sadaka veriniz" buyurdu." (Müslim, edâhi, 5. bab).

Bu hadiste de açıkca görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s) kurban etlerinin çölden Medine'ye gelen fakirlere dağıtılması maksadiyle üç günden fazla tutulmasına önce müsaade etmemiştir. Ancak aradan bir yıl geçince bu yasağı kaldırmış, müslümanları diledikleri şekilde hareket etmekte serbest bırakmıştır. Şu hale göre ilk koyduğu hükmü sonradan kaldırmıştır. Bu da Sünnetin Sünnetle neshidir.

Önceleri deri tulumlarda muhafaza edilenin dışında hurma sırası içmenin yasaklanması, sonradan şaraplaşmadığı sürece hangi kapta muhafaza edilirse edilsin, içilmesine izin verilmesi de öyledir. Her iki nesh olayı Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin söylediği sözlerinden anlaşılmaktadır.

b) Sahabilerin ifadesi de hadislerde neshe delâlet eder. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadisindeki hükmün bir başka hadisinin hükmüyle neshedilmiş olduğu sahâbi sözünden anlaşılır. Şu misal bunu gösterir. Hz. Peygamber önceleri "توضوا بما غيّر النار" **"Ateş dokunmuş (deve eti yemek) sebebiyle abdest alın"** buyurarak (Ebu Davud, 1/133; Nese'i, 1/88) ateşte pişen deve eti yemenin abdest almayı gerektirdiğini hükme bağlamıştır. Bu hükmün sonradan neshedilmiş olduğu sahabeden Câbir b. Abdullah'ın şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

عن محمد بن المنكدر قال : سمعت جابر بن عبد الله قال :
كان آخرُ الأمرين من النبي صلى الله عليه وسلم تركَ
الوضوءَ مما مسَّت النارُ

H z . Peygamber (s.a.s)'in son olarak yaptığı iki işten biri ateşte pişmiş (deve eti) yemek yüzünden abdest almayı bırakmak idi." (Ebu Davud, 1 / 133).

Mensüh ile nâsih hükümleri bildiren sahabî ifadesi bazen bir arada bulunabilir. Meselâ,

عن عائشة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن دخول الحمامات ثم رخص للرجال أن يدخلوها في الميازر .

"Hz. A'îşe'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber hamama gitmekten men etti. Sonra erkeklerin peştemallı olarak gitmelerine müsaade etti." (Ebu Davud, 4/300; Tirmizî, 1/113).

c) İcmâ'da neshe delâlet eder. Bir diğer ifadeyle, hadiste neshin bulunduğu icmâ' ile sabit olur. Burada işaret etmek gerekir ki, icmâ' daha çok nâsihi gösterir; mensuha delâlet etmez. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.s) üç defa içki içtiği için had cezasına çarptırılan bir kimsenin dördüncüde öldürülmesini emretmiştir. Hz. Peygamber'in bu emrinin tatbik edildiğini gösteren herhangi bir haber yoktur. Kaldı ki, bu hükmün tatbik edilmediğinde icmâ' vardır. Böyle bir hüküm tatbik edilseydi sahabe bunu rivayet ederlerdi. İşte içki içene dördüncü içişinde verilen ölüm cezası hükmünün tatbik edilmediği konusunda icmâ bulunması o hükmün Hz. Peygamber tarafından neshedildiğini gösterir.

İcmâ'nın neshe delâlet ettiğini gösteren ikinci misal şu hadistir:

عن جابر قال : كنا إذا حججنا مع النبي صلى الله عليه وسلم فكُنَّا نلبى عن النساءِ و نرمى عن الصبيانِ .

"Câbir'den rivayet edilmiştir. "Biz, demiştir; Hz. Peygamber (s.a.s)'in maiyetinde haccettiğimiz zaman kadınların yerine telbiye etmiş; çocukların yerine cemreleri taşlamıştık" Haccederken -bedel haccı hariç- kadınların seslerini

yükseltmemek kaydıyla kendilerinin telbiye etmelerinde icmâ' vardır. Nitekim Tirmizî, bu hadisi naklettikten sonra şunları söylemiştir: "Kadının haccederken kendi yerine başkasının telbiye edemiyeceği, aksine telbiyeyi kendisinin yapması konusunda âlimlerin icma'ı vardır. Yalnız kadının telbiye ederken sesini yükseltmesi mekruh görülmüştür. (Tirmizî, 3/257).

Anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'le birlikte hacceden kadın sahabîlerin yerine erkeklerin telbiye etmesine önce izin verilmiş, bu izin Hz. Peygamber tarafından kaldırılmıştır. Bütün âlimlerin icma'ı, kadının haccederken -yüksek sesle olmak kaydıyla- kedisinin telbiye etmesi yönündedir. Şayet Cabir'in bahsettiği hüküm mensüh olmasaydı hac menasiki arasında tatbik edilir ve haberi bize kadar ulaşırdı. Aksine sahih bir rivayet olduğu sürece de icmâ' hasıl olmazdı.

d) Tarih itibariyle nâsihin sonra, mensühün önce oluşu da neshe delâlet eder. Buna göre birbirine zıt iki hüküm taşıyan Sünnetten biri önce diğeri sonra vaki olmuşsa önceki mensüh; sonraki nâsihtir. Meselâ,

عن شداد بن أوس قال : كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم زمانَ الفتح فرأى رجلاً يحتجم لثمان عشرة خلت من رمضان فقال : افطر الحاجم والمحجوم .

"Şeddad b. Evs'ten nakledilmiştir. Demiştir ki, "Biz Fetih senesi Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikteydik. Ramazanın on sekiziydi. Allah Resulü kan aldırان birini gördü. Şöyle dedi: "Kan alan da aldırان da iftar etmiş (orucunu bozmuş) oldu" (İ'tibâr, 138). Aynı konuda bunun aksine bir rivayet daha vardır ve şöyledir:

عن ابن عباس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم احتجم وهو صائم .

"İbn Abbas'tan Hz. Peygamber (s.a.s)'in oruçlu iken kan aldırıldığı rivayet edilmiştir." (İ'tibâr, 141). Bu iki hadisin ilkinde, dikkat edilirse Şeddâd Hz. Peygamber'in oruçlu iken kan aldırان birini gördüğünde alanın da aldırانın da oru-

cunu bozmuş olacağını Mekke'nin fethedildiği yıl söylediğini belirtmiştir. Mekke, hicretin 8. yılında fethedilmiştir. İbn Abbas ise Hz. Peygamber (s.a.s)'i onuncu hicret yılında Veda Haccı sırasında görmüştür. Şu hale göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in oruçlu iken kan aldırması olayı Mekke Fethinden sonra olmuştur. Dolayısıyla oruçlu iken kan aldırmanın orucu bozacağı hükmü, Hz. Peygamber'in oruçlu olduğu halde kan aldırması fiili sünnetiyle neshedilmiştir. Önceki mensûh, sonraki nâsihtir. Nesh olayı ise böylece iki olayın tarihlerinden anlaşılmaktadır.

Öte yandan aynı konudaki bir başka rivayette Hz. Peygamber (s.a.s)'in oruçlu olduğu halde kan aldırın Ca'fer b. Ebî Tâlib'in yanına vararak "işte bu, şimdi iftar etmiş oldu" dediği nakledilmiştir. bilindiği gibi Ca'fer, 8. hicri yılda yapılan Muta savaşında şehit düşmüştür. Buna göre Hz. Peygamber'in onu kan aldırırken görüp orucunun bozulduğunu söylemesi bu yıl dolaylarında olmalıdır. Oysa İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'i oruçlu olduğu halde kan aldırırken gemesi olayı tarih bakımından daha sonradır. İlk rivayetin mensûh olduğu da olay tarihinin önce olmasından anlaşılmaktadır. Haliyle daha sonraki nâsihtir.

Nesh konusu hadis ilminin en çetin konularından biri sayılır; zirâ rivayet şartlarını yerine getirerek birbirleriyle tezat teşkil eden hükümler taşıyan iki hadis rivayet ettiklerinden bunlardan birinin mensûh olduğunu bilmeyenler, ondan yanlış hüküm çıkarırlar. Böyle bir durumda hükümde nâsih değil, mensûh esas alınmış olur. Bununla birlikte nesh, hadislerdeki nasih mensûh konularıyla meşgul olan bu ilimde şöhrat yapmış âlimler vardır. İmam Şâfi'i nesh konusunda önde gelen isimdir.

Hadislerin nâsih ve mensûh olanlarına dair günümüze iki kıymetli eser kalmıştır. Bunlardan birincisi Ahmed b. Hanbel'in **Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh**, diğeri el-Hâzimi'nin **Kitâbu'l-İ'tibar fi'n-**

Nâsihi ve'l-Mensûhi mine'l-Âsâr isimli eseridir.

NİSBE (النسبة) - BK. Ensâb.

NUHÎNÂ AN KEZÂ (نهينا عن كذا) - "Şu işi yapmaktan men edildik" demektir. **Hükmen merfûya** delalet eden lafızlardan biridir. Sahâbilerden birisi bu ve benzeri tabirlerden birisiyle herhangi bir işi yapmaktan men edildiklerini haber vermişse men eden Hz. peygamberdir; çünkü sahâbilerin tevkiifi meseleleri kendi icthadlarıyla belirlemelerine imkan yoktur. Öyle olunca men edildikleri işi yapmaları Allah Resulü tarafından yasaklanmış demektir. Dolayısıyla hükmen merfudur.

NUSHATU'L-ASL (نسخة الأصل) - "Aslın nüshası" manasına gelen bu tabir şeyh denilen muhaddisin kendi şeyhlerinden rivayet ettiği hadislerin yazılı olduğu **asl** denilen kitabından aynen kopya edilerek meydana getirilen nüshaya denir.

Şeyhin asıl nüshasından istinsah edilmiş ve onunla vuruşturulmuş nüsha şeyhin kendi nüshasından kopya edildiğinden hadisciler arasında pek makbul sayılmıştır.

NUZÛL (النزول) - Sözlükte inmek, yukarıdan aşağı düşmek, yağmur yağmak manasındaki "nezele" kök fiilinin mastarıdır. Hadis Usulünde **uluvvun** zıddı olarak isnadın normalin üzerindeki sayıda ravi ihtiva etmesine denir. Bir diğer ifadeyle hadisi rivayet eden en son ravi ile mutlak olarak Hz. Peygamber (s.a.s) veya tanınmış bir hadis âlimi arasındaki ravi sayısının fazla oluşudur.

Misal vermek gerekirse nâzil maddesinde de söz konusu edildiği gibi, Buhârî ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında en âli isnadda üç ravi vardır. Buhârî'nin, kendisiyle Allah Resulü arasında üç ravi ol-

masından ibaret yakınlığa uluvv tabir edilmiştir. Bunun yanısıra aynı âlimin Hz. Peygamber'le arasında dokuz ravi olan isnadları da vardır. İkinci isnadın fazla ravi ihtiva etmesi keyfiyetine nuzûl adı verilmiştir.

Uluvvun beş derecesi olduğu gibi karşılığı olan nuzûlün de beş derecesi vardır. Herbirinin ne şekilde meydana geldiği

karşılığı olan uluvvun mertebelerinden belli olur.

Nâzil maddesinde de söz konusu edildiği gibi, muhaddisler genelde isnadda uluvv bulunmasını tercih etmişlerdir. Ancak bazı muhaddisler geçerli bazı sebepler ileri sürerek nuzulü yeğlemişlerdir. (Bk. Nâzil).

R

RABBÂNÎ HADİS (الحديث الرباني) - Bk. Kudsi Hadis.

RÂCİH (الراجح) - Üstün görülerek tercih edilen anlamında ismi fail olan bu kelime **muhtelefu'l-hadis** ilmiyle ilgili olarak birbirine aykırı mânâlar taşıyan iki hadisten tercih sebeplerinden herhangi biri sebebiyle üstün görülerek tercih edilenini ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır. Diğerine ise **mercûhun aleyh** denilmiştir.

RAFFÂ' (الرفاع) - Yukarı kaldırmak anlamına gelen "refe'a" kök filinden alınma mübâlağa ile ism-i fa'il olan raffâ' Hadis Usûlünde hadisi HZ. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edip merfû' olarak rivayet eden raviye denilmiştir. Manasında mübâlağa, ravinin rivayette titiz davranmadığını, rivayetin merfû' olmayanlarını olanlardan ayırmakta ciddiyet göstermediğini ifade eder.

Aynı manada **râfi'** tabiri de kullanılır. Ancak onda raffâ'daki mübâlağa anlamı yoktur.

RÂFİ' (الرفاع) - Bk. Raffâ'.

RAKŞ (الرقش) - Sözlükte süslemek, nakşetmek gibi manalara gelen rakş, sadece bazı hadis usulü kitaplarında yazının noktalınması manasına kullanılmıştır.

İbnu's-Salâh, rakş tabirini kullanmakla birlikte hadisleri yazan katibin riayet etmesi gereken hususları sayarken noktasız harfleri işaretlemesi gerektiğini söyler. Ona göre noktasız harflerin yazılış usulleri değişiktir. Bazıları noktalı harflerin benzeri olan noktasız harfleri altında bir nokta koyarak belli ederler. Mesela noktasız olan "ra, sad, tı, ayn" gibi harfleri altına nokta koyarak işaretlerler. "sin" in altına konan üç nokta, bazen yanyana, bazen de sacayağı şeklinde konur (. . .) gibi. Hadis yazarlarından kimileri **muhmel** denilen noktasız harfleri belirtmek üzere harfin üstüne uçları yukarı bakan kesik tırnak şeklinde bir işaret koyarlar. Bazıları da mesela noktasız "ha" harfinin altına küçük bir "ha" harfi yazarlar. Aynı şekilde noktasız "dal, tı, sad, sin, ayn" gibi harfleri de altına birer küçük harf koymak suretiyle işaretlemiş olurlar. Yazıda en çok kullanılan noktasız harfleri belirtme yöntemleri budur.

Bunun yanı sıra çok eski metinlerde görülen başka usuller de vardır. Söz gelimi, noktasız harfin üstüne küçük bir çizgi çekmek, altına "hemze"ye benzeyen bir tırnak işareti koymak bu cümledendir. (Ulâm, 164.5).

Buradan anlaşıldığına göre adına kesinlikle rakş denilmemekle birlikte yazılı metinlerde birbirine benzeyen harflerin noktalı ve noktasız olanlarını bir birinden ayırdetmek için değişik usuller kullanılmıştır. Bilhassa hadis metinlerini düzgün ve doğru okunacak şekilde yazmak mecburiyeti bazı tedbirler almayı

gerekirmiştir. Tabiatıyla bu tedbirler hadis tarihinin ilk devrelerine aittir. Sonraki asırlarda yazı tekniğinin gelişmesi ve hadis lafızlarının tesbit edilmesi sonucu noktasız harflerin işaretlenmesine pek de lüzum kalmamıştır. Bu itibarla rakş, hadisciler arasında yerleşmiş bir tabir hüviyetini alamamıştır.

RAVÂ (روى) - Bk. Rivâyet.

RAVÂ ANHU (روى عنه) - Bk. Rivâyet.

RAVÂ BA'DUHUM (روى بعضهم) - "Kimileri rivayet etti" demek olan bu tabir temriz sigalarındandır.

İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre muhad-dis, zayıf hadisleri isnadsız olarak rivayet ederken asla **kale Resûlullâh (s.a.s)** ve benzeri cezm sigaları kullanamaz. Onların yerine **ruviye ani'n-Nebî** veya **belağanâ anhu, verede anhu, câ'e anhu, ravâ ba'duhum** gibi temriz sigalarından birini kullanması gerekir. Sahih mi, zayıf mı olduğu kesinlikle bilinmeyen hadisler için de hüküm aynıdır. (Ulûm, 94).

RAVÂ LEHU (روى له) - Bk. Rivâyet.

RAVA'N-NÂS ANHU (روى الناس عنه) - On-dan rivayet edenler oldu anlamıyla, bazı alimlerce ravilerin ta'dilinde kullanılan lafızlardandır. es-Sehâvî'ye göre ta'dilin atınca mertebesine delalet eden lafızlar arasındadır.

Bazı alimlerce aynı yerde aynı manaya gelmek üzere **ravav anhu** lafzı kullanılmıştır.

RAVÂHU (رواه) - Sözlük manasıyla "onu rivayet etti" demektir. Tabirin sonundaki "hu" zamiri yerine "bu hadisi" kelimeleri takdir edilirse faili ile birlikte "bu hadisi falanca rivayet etmiştir" manasını verir.

Bir hadisi naklettikten sonra kaynağını göstermede sıkça kullanılır. Mesela, bir hadis nakledildikten sonra "ravâhu Muslim" denilmişse o hadisin Müslim tarafından rivayet edilerek Sahihinde nakledildiği anlaşılır.

Aynı manada ve yerde **ahrecephû** tabiri de kullanılır.

RAVAV ANHU (روى عنه) - Bk. Rava'n-Nâs anhu.

RAVÎ (الراوى) - Sözlük yönünden "su başına gitmek, kana kana su içmek" manasına gelen "ravâ" kök fiilinin ismi failidir. Hadis Usulünde genellikle Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini rivayet eden kimseye denir. Çoğulu **ruvât** gelir.

Diğer taraftan ravi, özel manada ve **müsnid** karşılığı olarak hadis taliblerinin en aşağı mertebesinde olan ve hadis rivayetini yeni başlamış bulunan öğrenciye de denir. Raviler için çoğul manasıyla **nakale-i hadis** tabiri de kullanılır.

Bir hadisin sıhhati, önce onu rivayet eden ravilerin her bakımdan güvenilir kimseler olmalarına bağlıdır. bir ravinin güvenilir olması için onda bazı vasıfların bulunması gerekir. Bu vasıfların ilki müslüman olmaktır. Bazı Hadis Usulü alimlerine göre ravinin müslüman olması adaletli olması için yeterlidir.

İkincisi adalettir. Adalet, ravinin müslüman olmakla birlikte fiskına sebep olan her türlü söz, iş ve davranışlardan uzak kalması ve mürüvvet sahibi olmasıyla gerçekleşir. Üçüncüsü zabt sahibi olmasıdır. ravinin zabtı, ezberinden rivayet etmesi halinde kusursuz ezberlemiş, kitabından rivayeti halinde ise yazı zabtını iyi yapmış bulunması vasfıdır.

Ravinin rivayetlerinin kabulü için bulunması gereken şartların dördüncüsü, akıl ve bülûğ çağına ermiş olmaktır. Ravinin akıllı olması, dikkatli, akıl melekeleri

tam, zeki ve uyanık olmasıdır. Büluğ çağına ermek ise mükellefiyetin şartlarındandır. Bir kimse çocukluk çağında herhangi bir hadis ezberlemiş ise onu ancak erginlik çağına erdikten ve isnadiyle aldıktan sonra rivayet edebilir.

Hadisleri nakleden raviler sahabe, tâbi'in, etbâ'ut-tâbi'in sırasıyla nesil nesil gelmiştir. Herbir nesilde yetişenler, bir önceki nesilden adıklarını kendilerinden sonrakilere aktarmışlardır. Bunların her-biri kendi aralarında tabaka, denilen gruplara ayrılmışlardır. (Bk. Tabakâtu'r-Ruvât).

RECE'A (رجع) - Bk. Lahak.

REDDÛ HADÎSEHÛ (ردوا حديثه) - "Hadislerini reddettiler" demek olup cerh lafızlarındandır. Cerhin dördüncü mer-tebesinde yer alır.

Kaide olarak cerhin dördüncü mertebe-sinde bulunan lafızlardan birisiyle cerhe-dilen ravinin hadisleri dini konularda de-lil olamaz. Ne yazılır ne de itibar için dikkate alınır.

Rudde hadisuhu lafzı da aynı manada ve yerde kullanılır.

REF' (الرفع) Sözlükte "Refe'a" kök fiilinin mastarıdır ve yukarı kaldırmak, yükseltmek gibi manalara gelir. Hadis te-rimi olarak hadisi, isnadını Hz. Peygam-ber (s.a.s)'e kadar ulaştırıp merfû' olarak rivayet etmeye denir.

Aynı terim yerine göre **irsâlin** zıddı ola-rak, hadisi senedinde ravi atlamadan **muttasıl** olarak rivayet etmek manasına da kullanılmıştır.

REFE'AHÛ (رفعه) - "Hadisi refetti" ma-nasına gelen bu tabir, ravinin hadisi, is-nadını Hz. Peygamber'e kadar ulaştırarak onun sözü olarak rivayet etti manasına kullanılır.

Bir hadisten bahsederken daha çok sa-habi ravi hakkında kullanarak onun ha-disi, isnadını Hz. Peygamber'e kadar ulaştırarak rivayet etmesinden söz etmek hadisin merfu olduğunu ifade etmektir. Aynı manada **merfû'an**, **yerfe'u'l-hadis** tabirleri de kullanılır.

REKA'İK (الرقائک) - Bk. Rikak.

REMİZ (الرمز) - Sözlükte mutlak olarak işaret etmek manasına mastardır. Çoğulu **rumûz** gelir.

Hadis Usulünde, isnadlarda çokca geçen bazı lafızların yazılırken yerine göre kısaltılarak yazılmasında kullanılan kısaltmalara denir. Gerçekten böyle lafızlar yazılırken bazen hafzedilir; bazen de kısaltılarak remiz haline getirilir. Bu uygulama hadisciler arasında adet olmuştur.

Remizleri bilmek, bilhassa yazma hadis kitaplarını doğru okumak yönünden büyük önem taşır. İsnadda en fazla kul-lanılan **haddesenâ**'nın remzi (ن) (se-nâ) dir. Bazen yalnız zamiri yazıp kelimeyi (ن) (nâ); nadir olsa bile, bazen de bir dal ilave ederek (د ن) (de-se-nâ) şeklinde ge-tirirler. Sonucu remiz, daha çok mağribliler arasında kullanılmıştır.

Haddeseninin remzi, نى (se-nî) yahut دنى (de-se-nî) dir. **Ahberanâ**'nın remzi نا (enâ) dir. **Kale haddesenâ**'nın ki ise نا ك (ka-se-nâ) dir. **Enbe'enâ**'nın rem-zi yoktur.

Çeşitli kaynak eserlerden derlenmiş seçme hadisleri bir araya toplayan kitap-larda her hadisin kaynağını göstermek üzere de bazı remizler kullanılmıştır. Söz gelimi es-Suyûtî, veciz hadislerden oluşan **el-Câmi'u's-Sağîr** isimli meşhur eserinde aşağıdaki remizleri kul-lanmıştır:

خ : Buhâri; م : Müslim; ق : Muttefekun Aleyh; د : **Ebu Dâvud**; ت : **Tirmizî**; ن : **Neseî**, . İbn Mâce; م : **Musned Ahmed**

b. Hanbel; عم : Abdullah b. Ahmed'in Musned'e zevâidi; ك : el-Mustedrek; خد : Buhârî, **el-Edebu'l-Mufred;** تنغ : Buhârî, **et-Târihu'l-Kebîr;** حب : Sahih İbn Hibbân; طب : et-Taberânî (**M. Kebîr**); طس : et-Taberânî (**M. Evsat**); طص : et-Taberânî (**M. Sağır**); ص : Sunen Sa'îd b. Mansûr; ش : **Musannef İbn Ebî Şeybe;** ع : **Musned Ebî Ya'lâ'l-Mevsûlî;** عب : **Musannef Abdîrrezzâk;** قط : **Sunenu'd-Dârekutnî;** فر : Deylemî, **el-Musnedu'l-Firdevs;** حل : Ebu Nu'aym, **Hilyetu'l-Evliyâ;** هب : el-Beyhakî, **Şu'abu'l-İmân;** هن : el-Beyhakî, **es-Sunenu'l-Kubrâ;** عد : İbn Adî, **el-Kâmil;** عت : el-Ukaylî, **Du'afâ'u'r-Ricâl;** خط : el-Hatibu'l-Bağdâdî, **Târihu Bağdâd.** (el-Câmi'us-Sağır, 1/4).

Bu remizlerden bir kısmı diğer bazı hadis alimlerin de kullanılmış ve adeta yerleşmiştir.

RIHLE (الرحلة) - Bir yerden bir yere sefer etmek, göç etmek manasına "rahale" kök fiilinin mastarıdır. Hadis ilminde muhaddislerin hadis rivayeti için uzak diyarlara gitmesi manasına kullanılır. Aynı tabir bilhassa rical kitaplarında hedefini de ifade edecek tarzda **er-Rihle fi talebi'l-hadis** şeklinde de geçer.

Hadis tarihinde rihlelerin büyük önemi vardır. Hadis elde etmek uğruna yapılan yolculuklar sahâbîlerle başlamıştır. Hz. Peygamber henüz hayatta iken civar kabilelerde yaşayan müslümanlardan bir konuda bilgi almak veya işittikleri bir peygamber sözünü bizzat söyleyenin ağzından duyarak öğrenmek üzere Medine'ye gelenler olmuştur. ⁽¹⁾ Bu yolculuklar rihlelerin başlangıcı sayılır. Daha sonra, genişleyen İslâm ülkelerine giderrek yerleşen sahâbîlerle görüşerek onlardan hadis rivayet etmek üzere uzun, yorucu ve çetin yolculuklar yapılmıştır. Bu arada kendi bildiği hadisi başka sahâbîye sorarak emin olmak için yolculuk yapan sahâbîler de olmuştur. Meselâ, Ebu Eyyûbu'l-Ensârî işittiği bir hadisi sormak maksadiyle Ukbe b. Amr'ın yanına Mısır'a gitmiştir. (**Rihle**, 118). Câbir b. Ab-

dillâh bir tek hadis uğruna Abdullah b. Uneys'in yanına gitmek için bir aylık yol katetmiştir. (**Buhari**, 1/27). aynı sahâbî, Mesleme b. Muhammed'in bildiği bir hadisi elde etmek uğruna Mısır'a gidip gelmiştir.

Tâbî'iler arasında da hadis elde etme yolunda yollara düşenler hayli çoktur. Söz gelimi Muhammed b. Sîrîn hadis rivayet etmek maksadiyle Küfe'ye gelmiş, orada Ubeyde, Alkame ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ ile görüşmüştür. Eş-Şa'bi, işitmiş olduğu üç hadisi doğrulamak gayisiyle "belki Hz. Peygamber'i gören veya onun sohbetinde bulunan birine rastlarım" diye Mekke'ye gitmiştir. Tâbî'ilerin sahâbîlerle ve hadisleri bilen diğer tâbî'ilerle görüşmek üzere yaptıkları rihlelerin sayısız örneği vardır.

Aynı ilim yolculukları daha sonraları da devam etmiştir. Sonraki yıllarda rihlelerin tamamen bir beldede bulunan meşhur bir muhaddisi görüp ondan hadis rivayet etme maksadı taşıdığı görülür. Bu demektir ki ne rihlelerde ne de gayesinde herhangi bir değişiklik olmamış, hadis uğruna yapılan çetin yolculuklar sürüp gitmiştir. Meselâ beşinci hicrî asır alimlerinden Ebu'l-Velid el-Bâcî hadis öğrenme uğruna Endülüs'ten kalkarak Bağdat'a gelmiştir.

İslâm alimleri Musa (a.s)'ın Yüce Allah'ın ledûn ilmi verdiği kişiyle buluşmak üzere seyahate çıkışını rihle olarak yorumlamışlardır. Böylece rihlelere verilen önemin arttığı muhakkaktır.

el-Hatibu'l-Bağdâdî'ye göre rihlelerin iki gayesi vardır. Birincisi, isnadda uluvv ve erken hadis işitme, ikincisi, hadis hafızları ile buluşarak onlarla hadis müzakere etmek, onların hadis bilgilerinden faydalanmaktır. Buna göre her iki maksadı kendi ülkesinde gerçekleştirmesi mümkün olan bir hadis talibinin rihle maksadiyle yurdundan ayrılması gerekmez. Hadis tahsilini önce kendi ülkesinde tamamlar, sonra isterse rihle için vatanından çıkar. Şu da var ki

hadis talebi için seyahate çıkmaya azmettiğinde önce kendi vatanındaki şeyhlerden rivayeti tamamlaması, onlardan mümkün olduğu kadar hadis yazması gereklidir. (Tefrîb, 2/142).

Bununla birlikte müslümanlar arasında meşakkat çekmeden rahat elde edilen ilmin fayda vermeyeceğine inanarak rihlelere çıkanlar da olmuştur. İlim uğruna geçici bir zaman için yurdundan ayrı kalmak bir yana, bir hadisi bir ravi-den değil de şeyhinden rivayet ederek âli isnad elde etme peşinde koşmak gibi pek de zorunlu olmayan ilim yolculukları yapanlar da hayli fazladır. er-Ramehurmuzi bunlara ilâşerek hiç de zorunlu olmayan yolculuklara çıkıp çoluk-çocuğunu terkedenler, ana-babasının hakkını ödemeyemeyenler, günlerce aç susuz kalarak eziyet çekenlerden bahseder. (Muhaddis, 216/7).

Meşhur hadis alimi el-Hatibu'l-bağdâdî'nin rihle konusunda **er-Rihle fi Talebi'l-Hadis** isimli bir kitabı vardır.

(1) Misali için bk., Buhârî, ilm 26:1/30.

er-RIHLE FÎ TALEBÎ'L-HADÎS (الرحلة فى طلب الحديث) - Bk. Rihle.

RICÂL (الرجال) - Kelime olarak "er kişi" manasına gelen "racul"ün çoğulu olan ricâl, Hadis Usulü ilminde hadisleri rivayet eden raviler hakkında kullanılan umumî bir tabirdir. **Ricâlu'l-hadis** de denilen ricâl, hadis rivayetiyle meşgul olanlardır. Şu hadisin ricali sikadır denildiğinde daha hususî manada kullanılmış ve o hadisin senedini teşkil eden raviler kastedilmiştir.

RICÂLU'L-HADÎS (رجال الحديث) - Bk. Ricâl.

RICÂLUHU SİKÂT (رجاله نقات) - Ravileri sikadır demek olup sahihlik şartlarını

taşıyan bir hadisin hüküm çıkarmaya elverişli olduğunu belirten bir tabirdir.

RİKAK (الرقاق) - "Rikkat" kelimesinin çoğuludur. Yufka yürekli, kalbin yumuşaması manasına gelir.

Hadis Usulünde rikak (veya **rekâ'ik**) camî türü kitaplarda insanların zühd hayatı ile ilgili hadisleri ihtiva eden ana bölüm başlığının adıdır.

RİVÂYET (الرواية) - Sözlükte "kuyudan su çekmek, birine su getirmek, su başına gitmek, kana kana su içmek ve ip bükme manalarını veren "ravâ" kök fiilinin mastarıdır. Umumî manada bir sözü veya olayı bir başkasına nakletmeyi ifade eder.

Hadis terimi olarak rivayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünnetini aksettiren hadislerin haber verenlere isnad edilerek nakledilmesine denir. Bu tarife göre rivayette üç unsur vardır. Bunlardan birincisi, rivayete esas olan hadis; ikincisi bu hadisi, kendisine haber verene isnad ederek nakleden kimse; üçüncüsü de hadisi kendisine nakledenden alan kişidir. (Hadis İstislahları, 371). Hadisten maksat, Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri, takrirleri ve ona ait vasıflardır. Bunları, kendisine haber veren kişiye isnad ederek nakledene genelde **Şeyh** denir. Şeyhe **mervîy anh** denildiği de olur. Şeyhten, rivayete esas teşkil eden hadisleri ona isnad ederek rivayet eden kimseye ise **ravi** adı verilir. Buna göre rivayet, Hz. Peygamber'e ait veya onunla ilgili bir haberin bir kimse-den diğerine nakledilmesidir.

Bununla birlikte **mervîy anh**'in bir hadisi, kendisine haber verene isnad ederek başkasına nakletmesine de rivayet denilmiştir. Bu nüansı belirtmek üzere umumiyetle tâlib durumundaki ravinin şeyhinden rivayetini ifade için **ravâ anhu** denildiği halde, şeyhin bir hadisi talebeye aktarmasını ifade etmek maksadiyle **ravâ lehû** tabiri kullanılmıştır.

Hadisler nesilden nesile rivayet yoluyla aktarılmıştır. Önce sahabiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den duyduklarını, gördüklerini ve öğrendiklerini ona isnad ederek tâbi'lere nakletmişlerdir. Tâbi'iler de sahabeden rivayet ettikleri hadisleri onlara isnad ederek başkalarına aktarmışlardır. Böylece hadisi, kendisine haber verene isnad ederek nakletmek işi yıllarca ve nesiller boyu devam etmiştir. Hatta zamanla tasnif edilen hadis kitapları bile nesilden nesile belli usullerle rivayet edilerek intikal etmiştir.

Rivayetin güvenilir bir şekilde yapılabilmesi için bazı şartları ileri sürülmüştür. Bunlara **şurû't-r-rivâye** veya **sıfatu rivâyeti'l-hadis** denilmiştir. Rivayetin sıhhati bu şartlara riayetle birlikte önce rivayetin temelini oluşturan hadisi, işittiği kimseye nisbet etmekten ibaret isnadın sıhhatine bağlıdır. Diğer taraftan hadisi rivayet eden şeyhin kısaca, rivayetine güvenilir, adaletli ve zabt vasfına sahip olması rivayetin sıhhati ile yakından ilgilidir. Nihayet rivayete esas olan hadisin, mervîy anhdan işitildiği gibi muhafaza edilerek değişikliğe uğramaması da rivayetin sağlıklı olması bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Bir hadisi bütün bu şartları yerine getirerek sahih bir şekilde rivayet edebilmek için rivayet metodları tesbit edilmiş ve uygulanmıştır.

RİVAYET Bİ'L-LAFZ (الرواية باللفظ) - Bk. Lafzen Rivâyet.

RİVAYET Bİ'L-MA'NA (الرواية بالمعنى) - **Ma'nen rivayet** de denir. Her ikisi de mana ile rivayet demektir. Kısaca, hadislerin manasıyla rivayet edilmesine denir.

Hadisler, yerine göre Hz. Peygamber'den yıllarca sonra rivayet edilmiştir. Bu itibarla bir kısmının aradan zaman geçmesi dolayısıyla onun ağzından çıkan sözler yerine onlarla aynı manaya gelen başka lafızlarla nakledildiği olmuştur. Hadisin manasını bozmayacak şekilde

bazı kelimelerinin yerine onunla aynı manaya gelen başkalarını getirerek rivayete bu isimler verilmiştir.

Hadislerin manasıyla rivayetine şu hadisin rivayeti misal verilebilir:

لا يدخل الجنة قتات

"Koğucu olanlar Cennet'e giremezler". (1) Bu hadis, bazı raviler tarafından metindeki "kattât" kelimesi yerine aynı manaya gelen "nemmâm" lafzı ile rivayet edilmiştir. (2) Her iki kelime de koğucu manasına gelir. Şu hale göre, hadisin bir kelimesi yerine aynı manaya gelen bir başka söz getirilmekle mana bozulmamıştır. Dolayısıyla hadis, metnindeki bir kelime manası bozulmayacak şekilde başka bir kelimeyle değiştirilerek rivayet edilmiştir. İşte ravinin, şeyhinden işittiği hadisleri kelimesi kelimesine rivayet etmesine **lafzan rivayet**, bazı kelimeleri yerine manasını değiştirmeyecek başka sözler getirerek rivayette bulunmasına ise **ma'nen rivayet** adı verilir.

Hadislerin manasıyla rivayeti başlıca üç şekilde olur:

1. Bir sözü, onunla aynı manaya gelen bir başkasıyla değiştirerek. Söz gelimi "ka'ade" yerine "celese", "alime" yerine "arefe" veya "edreke", "istitâat" yerine "kudret", "nebi" yerine "resûl" kelimelerini getirmek suretiyle rivayet gibi.

2. Hadisteki bir lafız yerine aynı manayı verdiği zannolunan, ancak kesinlikle aynı manaya gelmeyen bir kelime getirerek. Bu şekildeki ma'nen rivayetin caiz olmadığına hadis âlimlerinin görüş birliği vardır. Sebebi, böyle bir durumda mananın bozulacağıdır.

3. Ravi, hadisin manasını kavradığına kesinlikle inanır. Rivayet ederken bazı sözleri yerine onlarla eş-manalı başka sözler kullanacağı yerde, manayı kendi anladığı şekilde ifade ettiğine kesin olarak inandığı başka sözler getirerek rivayet eder. Getirilen ibarenin değiştirilen sözlerle kasdedilen manaya gelmesi şartıyla alimlerin çoğunlukla kabul ettikleri mana ile rivayet şekli budur.

Hadisleri Hz. Peygamber'den ilk olarak rivayet etmiş bulunan sahabe, ondan görüp işittiklerini naklederken büyük sorumluluk taşıdıklarının bilinci içindeydiler. Bu yüzden hadisleri, lafızlarını değiştirmeden rivayet etmeye büyük özen gösteriyorlardı. Büyük bir kısmı hadislerin, Hz. Peygamber'den nasıl işitilmişse o şekilde rivayet edilmelerinin şart olduğu görüşündeydi. Nitekim Abdullah b. Ömer, مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين "Münafığın meseli, iki koyun sürüsü arasında kalan şaşkın koyunun meseli gibidir" hadisini (Müslim, sıfatul-muhâfikin, 17), manasını bozmayacak şekilde bir kelime değişikliği yaparak "ke-meseli's-şâti'r-râbidati" şeklinde rivayet eden birini azarlamış ve "Yazıklar olsun sana! Allah Resulüne karşı yalan söyleme" demiştir. (Kifâye, 268). Aynı sahâbî İslâm'ın beş şartını sıralıyarak sayan birine Ramazan orucunu beşinci şart olarak sona almasını söylemiş ve Hz. Peygamber'den nasıl işitilmişse öyle rivayet edilmesi lazım geldiğine işaret etmiştir.

Sahabeden sonra gelen Tabiîn ve Tebe'u't-Tabî'in devirlerinde de hadislerin genellikle değiştirilmeden lafızla rivayet edilmeye çalışıldığı görülür. Bununla birlikte zamanla bu konu hadislerin manasıyla rivayet edilmelerinin caiz olup olmadığı konusuna dönüşmüş ve İslâm alimleri, özellikle muhaddisler arasında görüş ayrılığına yol açmıştır. Kasım b. Muhammed, Muhammed b. Sirin, Sufyan b. Uyeyne, İmam Malik, Ebu İshâk İsferâ'îni, Ebu Bekr er-Râzî, İbn Hazm gibi âlimler Arap dilinin üslup özelliklerine hakkıyla vakıf olması gereken muhaddislerin hadisleri, işitilen lafızlarını aynen muhafaza ederek rivayet etmeleri gerektiği, bunları hiçbir şekilde değiştirmelerinin caiz olmadığı görüşündedirler. Bu görüşte olanların dayandıkları deliller şunlardır:

a) Hz. Peygamber Veda Haccında binlerce sahabinin huzurunda, نضر الله إمرأاً سمع مقالتي فوعاها فادأها كما سمعها فرب حامل فقه إلى من هو أفقه منه "Benim sözlerimi işitip belleyenin, sonra işittiği şekilde başkalarına ulaştıranın Al-

lah yüzünü ak etsin; zira nice kimseler vardır ki, belledikleri ilmi kendilerinden daha bilgili birine ulaştırmış olurlar" buyurmuştur. (Ebu Davud, 4/69; Tirmizî, 4/34; İbn Mâce, 1/84; 2/1015). Dikkat edilirse hadiste Hz. Peygamber'in sözlerini işittiği şekilde ve değiştirmeksizin başkalarına ulaştıranlar öğülmüştür. Onun sözlerini değiştirmeden başkalarına ulaştırmak ancak kelimesi kelimesine tekrarlamak suretiyle rivayet etmekle olur.

b) Hz. Peygamber arapların en güzel konuşanıydı. Sözleri ölçülü, dinleyenlerin anlayabilecekleri şekilde açık, herbir kelimesinde ayrı bir mana, yerine göre bir edebî güzellik veya özellikle hüküm bulacak şekildeydi. Eğer ona ait sözler rivayet sırasında değiştirilirse, bir an için mananın değişmeyeceği kabul edilse bile, bu özelliği kaybolur. Öyleyse hadislerin işitildiği şekilde muhafazası ve değişikliğe uğramadan rivayet edilmeleri gerekir. Nitekim aynı sebepten dolayı Kur'an-ı Kerim'in manasıyla rivayeti caiz görülmemiştir.

c) Hz. Peygamberin sahabeden el-Berâ b. Âzib'e bir dua öğretirken onun duada geçen "nebiyyike" kelimesi yerine aynı manada "resûlike" demesi üzerine "hayır öyle deme, nebiyyike de" buyurduğu rivayet edilmiştir. (Buhârî, 1/67). Allah Resulünün bu ikazını, sözünün kelimesi kelimesine nakledilmesini istemesine bağlamak en isabetli yorum olur.

d) Sonraki devirlerde yaşamış olan müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in her sözünü değişik yorumlamak sonucu, birçok faydalı bilgiler elde etmişlerdir. Halbuki hadisler, lafızlarıyla değil de manalarıyla rivayet edildikleri takdirde bir lafzın yerine getirilmiş başka sözün, ne kadar aynı manaya gelirse gelsin, aynı bilgilere yorumlanması imkansızdır. Bunun gibi değiştirilen sözler arasındaki küçük farklardan dolayı hadisin, olduğundan daha değişik manalarda anlaşılması ihtimali de her zaman için vardır.

e) Bir ravinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir

sözünü değiştirmesi caiz olunca ondan rivayet edenin de değiştirmesi caiz olur. İkinci raviden rivayette bulunan bir üçüncü raviye aynı iş daha kolay gelebilir. Bu takdirde Hz. Peygamber'in sözü ile son ravinin rivayeti arasında geniş ölçüde farklılık meydana gelebilir. Böyle olduğu için hadislerin, sözleri değiştirilmeden rivayet edilmeleri kaçınılmaz bir zaruret halini alır.

Diğer taraftan İmam Malik, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini lafzen rivayet edildiği şekilde hıfzederek nakletmekle birlikte Hz. Peygamber'in dışındakilerden gelen **mevkûf** ve **maktu** rivayetlerin manen rivayet edilmelerinin caiz olabileceği görüşündedir.

Görüldüğü gibi, kimi alimler yukarıda nakledilen akli ve nakli delillere dayanarak hadislerin manasiyle değil lafzen rivayet edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık kimi alimler de hadislerin manasiyle rivayet edilmesini caiz görmüşlerdir. Bunlar, görüşlerine delil olarak bazı haberler nakletmişlerdir. Bunlardan birine göre Hz. Peygamber (s.a.s)'e sahabeden bazıları "Ya Resûlallah! Senden hadis işitiyoruz, fakat işittiğimiz gibi eda edemiyoruz" deyince, O, "helali haram; haramı helal yapmadığınız ve manasında isabet ettiğiniz sürece işittiğiniz gibi eda etmenizde beis yoktur" buyurmuştur. (Kifâye, 302). Bir başka rivayete göre ise Mekhûl şöyle demiştir: "Sahabî Vâsile b. el-Eskâ'ın yanına girdik. Bize Hz. Peygamber (s.a.s)'den iletmiş olduğu içinde vehim ve nişyan olmayan bir hadis rivayet et" dedik. Bize "Bu gece içinizden Kur'ân okuyan oldu mu?" diye sordu "evet" dedik. okuduğunuz Kur'ân'a elif, vav veya başka bir harf eklediniz mi?" dedi. Ben "Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarını iyice hıfzetmediğimiz için bazen fazla, bazen de noksan okuyoruz" cevabını verdim. O zaman şöyle dedi: "Elinizdeki Kur'ân-ı Kerim'i gece gündüz okuduğunuz halde (lafızlarını iyice ezberliyemediğinizi söylüyorsunuz da) bizler Hz. Peygamber'den bir veya iki kere işittiğimiz bir

sözü vehim veya hataya düşmeden, noksan veya fazla olmadan nasıl rivayet edebiliriz? Hadisi size manasiyle rivayet edersem bu size yeter." (Kifâye, 308).

Hadislerin manasiyle rivayet edilmelerini caiz görenler ayrıca şu akli delilleri de ileri sürmüşlerdir.

1. İbn Mes'ud ve diğer bazı sahabiler rivayetlerinde;

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا او نحوه أو قَرِيبًا منه

"Hz. Peygamber (s.a.s) şunları buyurdular, yahut bunun gibi, veyahutta buna benzer bir söz söylediler" demişlerdir. Demek oluyor ki, böyle diyen sahâbî, Hz. Peygamber'in ne söylediğini hatırlayamamış, sözlerinin yerine manasını rivayet etmiştir. aynı şekilde birçok sahabinin,

امرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بكذا ونهانا عن كذا...

"Hz. Peygamber (s.a.s) bize şunu emretti, bizleri şundan men etti" dedikleri bilinmektedir. Bu, Hz. Peygamber'in bir şey emredip ötekini yasaklarken söylediklerinin tekrarı değil, manasının rivayetinden başka bir şey değildir.

2. İmam Şâfi'i'nin belirttiğine göre tâbî'ilerden biri "yetiştığım kimi sahabiler bir hadisin manasında birleştikleri halde sözlerinde ihtilaf etmişlerdi. İçlerinden birine bu hali söyledim, "manası bozulmadıktan sonra bunun bir mahzuru yoktur" diye cevap verdi" demiştir. Sahabilerin yukardaki sözleriyle tabîilerin bu görüşleri, hadislerin manasiyle rivayet edilmelerinin caiz olduğu konusunda icma mesabesindedir.

3. Yine sahabilerden aynı mecliste oturup bir kıssayı değişik sözlerle rivayet ettikleri halde birbirlerini uyarmadıklarını gösteren rivayetler vardır. Bu da onların hadisleri manasiyle rivayette bir sakınca görmediklerini gösterir.

4. Sahabiler Hz. Peygamber'le birlikte bu-

lunduklarında ondan işittiklerini hemence yazmadıkları gibi ezberlemek için huzurunda tekrar da etmiyorlardı. Böyle iken, belledikleri hadisleri aradan uzun yıllar geçtikten sonra rivayet etmeleri gösterir ki onların ezberledikleri çok kere Hz. Peygamber'in lafızları değil, ağzından çıkan sözlerin taşıdığı manadır.

5. Bir sözde asıl olan o sözün kendisi değil, manasıdır. Söz, manayı bildiren vasıttan başka bir şey değildir. Öyleyse asıl olan, manayı verecek bir söz yerine aynı manayı veren başkasını getirmenin bir mahzuru olmamak gerekir.

6. Tabî'iler ile Tebe'u't-Tabî'in arasında çoğu azadlı köle olan hayli hadis alimi yetişmiştir. Bunların büyük çoğunluğu Arap asıllı değildir. Böyle olduğu için Arap dilinin kaidelerini ve ifade özelliklerini tam manasıyla bilmeleri imkansızdır. Halbuki bunların rivayetlerinde pek çok t'rab hatası ve şive farklılığından doğan yanlışlar vardır. Bu hatalı ve farklı rivayetler, aralarında hadislerin mana ile rivayet edilmelerini caiz görenlerin de bulunduğu birçok muhaddis tarafından oldukları gibi rivayet edilmişlerdir. Bu da sahabe ve tabî'in devirlerinde mana ile rivayetin yaygın hale gelmiş olduğunu gösterir. Kaydetmek yerinde olur ki sahabenin doğru olmayan bir şeyi yapmalarına ne imkan vardır ne de böyle bir şey onlar için düşünülebilir.

7. Hadislerin mana ile rivayet edilmelerini caiz görenler, aksi görüşte olanların ileri sürdükleri "Benim sözümü işitip belleyen sonra da işittiği gibi başkalarına ulaştırmanın Allah yüzünü ak etsin; zira nice kimseler vardır ki, belledikleri ilmi kendilerinden daha bilgili birine ulaştırmış olurlar" manasına gelen hadisin aslında kendilerini desteklediği kanaatinde dirler. Oysa bu hadis önce birbirinden farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Bu o hadisi rivayet edenlerin aslında Hz. Peygamber'in sözlerini değil, o sözlerden kasdedilen manayı rivayet etmelerinden başka bir anlama gelmez. Öte yandan hadiste "kema semî'ahâ" buyurulmuştur.

Hadisin bu kısmındaki "kef" harfi teşbih içindir. Bu itibarla bu kısım "işittiği gibi" manasına gelmez. Aksine "işittiği lafızların benzerleriyle" demek olur. Öyleyse Hz. Peygamber'in ilim yolcularına müjdeler veren bu sözleri, aynı zamanda hadislerin manasıyla rivayet edilmelerinde bir sakınca olmadığını gösterir. (**Tecrid Mukaddimesi**, 458-62).

Burada çok önemli bir noktaya işaret etmek gerekir. Hadislerin manasıyla rivayet edilmeleri konusundaki görüş ayrılıklarının hiçbir yazılı hadis kaynakları için geçerli değildir. Bu kaynaklardaki hadislerin herhangi bir lafızının bir başkasıyla değiştirilmesi caiz görülmemiştir. Bunun sebebi şudur: Hadislerin manasıyla rivayet edilmelerini caiz görenler bunu işitilen sözlerin kelimesi kelimesine zaptedilerek ezberlenmesindeki güçlüğü göz önünde tutarak yapmışlardır. Hadisler tesbit edilip yazılı metinlere ve kitaplara geçirildikten sonra bu güçlük ortadan kalkmıştır. Kaide olarak, mahzuru mübah yapan sebep ortadan kalkınca mahzur devam eder. Buna alimler arasında birlik vardır.

Görüldüğü gibi, sahabe ve tabîilerden çoğuna göre hadislerin mana ile rivayet edilmeleri caizdir. Yeter ki hadisin manası bozulmasın. Bununla birlikte bazı alimler, mana ile rivayeti bir sözde caiz görmüşler, cümlelerde görmemişlerdir. Bazı alimlere göre de hadisin lafızlarını hatırlayan kimseler için mana ile rivayet caiz değildir. Nihayet bazıları da hadislerin manasıyla rivayet edilmesini yalnız hadisi ezberlediği halde sonradan unutan, sadece manasını aklında tutabilen kimseler için caiz görürler. Böylelerinin hüküm çıkarmak için gerektiğinde hadisi, manasıyla rivayet etmeleri gerekir. Fakat ezberlediği hadislerin sözlerini, hatırlayanlar için onları manasıyla rivayet caiz görülmemiştir.

İbn Hacer'e göre muhaddislerin çoğu, hadislerin mana ile rivayet edilmelerinin caiz olduğu görüşündedirler. Onların en kuvvetli delilleri, İslâm Şeriatının ya-

bancılar için Arapçadan başka dillerle izah edilmesinin caiz olduğu konusunda ki icmadır. İslam şeriatının yabancılar için arapçadan başka dillerle izah edilmesi caiz olunca, aynı şeyin değişik lafızlarla Arapça anlatılması öncelikle caiz olur. (Nüzhe, 48).

Son olarak şunları söylemek gerekir. Hadislerin manasıyla rivayet edilmelerinin caiz olduğu görüşünde olanlar böyle rivayet için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu konuda el-Hatibu'l-Bağdâdî, özetle şunları söylemiştir: "Selef hadiscilerin çoğu hadisin manası üzere rivayet edilmesinin caiz olmadığı, her lafzın takdim tehir olmadan ve ne fazla ne de eksik olmaksızın rivayet edilmeleri gerektiği görüşündedirler. Bu görüşte olanlar hadislerin sözlerini ve mevzuunu iyi bilen âlimlerle bilmeyenleri ayırmamışlardır. Şu var ki, selef alimlerinden bazılarının hadisi, manasını ve bir lafzın yerine geçecek öteki lafzı iyi bilerek manasıyla rivayet ettikleri zikredilir. Fakihlerin hemen hepsine göre hadisi manasıyla rivayet, hitap yerlerini ve lafızların manalarını bilen alime caizdir. Bundan haberi olmayan cahil birine caiz olmadığına ihtilaf yoktur.

Kimi âlimlere göre, muhaddise manası kapalı ve birkaç manaya muhtemel hadisi lafzıyla rivayet etmesi vacip olur. Hadis öyle olmayıp da manası açık olduğu takdirde ravinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in kullanmış olduğu lafzın yerine geçecek bir başka lafız kullanmasında sakınca yoktur. Ancak bu takdirde Hz. Peygamber'in hadisteki sözünün yerine getirilen kelimenin, "kame" sözünü "neheda"; "kale" yi "tekelleme"; "celese"yi "ka'ade"; "arefe"yi "alime"; "erade"yi "kasade"; evcebe"yi "ferada"; "hazara"yı "harama" şeklinde değiştirmesi gibi, ne fazla ne noksan, ne de Hz. Peygamber (s.a.s)'in kullandığı lafızdan fazla manaya muhtemel olmaması gerekir. Ravinin hadisleri manasıyla rivayeti bu şartlarla caiz olur. Bizim benimsediğimiz görüş de budur. Ancak bir şart daha vardır ki o da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir sözünü

işitenin o sözün dildeki manasını ve ne maksatla söylendiğini iyi bilmesi icabeder. Eğer Hz. Peygamber'in sözündeki mecazi, istiareyi bilirse onun bu sözlerindeki maksadını zikretmeksizin mücerred lafzı zikretmesi doğru olmaz. Böyle yaptığı takdirde hata etmiş olur. O zaman da hadisi lafzıyla rivayet etmesi uygun düşer." (Kifâye, 300, 301).

Demek oluyor ki, hadislerin manasıyla rivayet edilmeleri kısaca, manasını bozmamak, Hz. Peygamber'in anlatmak istediğini değişik gösterecek şekilde lafızları değiştirmemek şartıyla caiz görülmüştür. Burada esas olarak hadislerin doğru anlaşılmasının öngörüldüğü dikkati çekmektedir.

(1) Buhârî, 7/86; Müslim, iman 45 (169, 170); Ebu Davud, 5/190; Tirmizî, 4/375; Müsned, 5/382, 389, 392, 397, 402, 404.

(2) Meselâ, Müslim, iman 45 (168) de olduğu gibi.

RİVÂYET ŞARTLARI (شروط الرواية) - Ravinin şeyhinden rivayetinin sağlam bir şekilde olmasını sağlamak üzere bazı şartlar konulmuştur. Bu şartlara Hadis Usulünde **sıfatu rivayeti'l-hadis** veya daha çok **şurûtu'r-rivâye** başlıkları altında yer verilir.

İbnu's-Salâh, kitabının 26. bahsini "sıfatu rivayeti'l-hadis ve edâ'ihî" başlığı altında bu konuya ayırır ve burada önce bir kısım hadiscilerin hadis rivayetini zora koşarak ifrata kaçtıklarını, bir kısmının ise işi gevşek tutarak tefrite düştüklerini kaydeder. Sonra da **mutesaddid** denilen rivayette işi sıkı tutanların, ravinin hıfzından rivayet etmesine taraftar olduklarını; hıfzından rivayet etmediği takdirde hadisinin hüccet sayılamıyacağı görüşünde olduklarını kaydeder. Ebu Hanife, İmâm Mâlik, Şâfilerden Ebu Bekri's-Saydalâni rivayette şiddet yani işi sıkı tutmak taraftarıdır. Buna karşılık gevşek davrananlar da vardır ki bunlara **mutesâhil** denilmiştir. Bunlar daha çok kitabından icâzetle rivayette bulunanlardır. İçlerinde işi öylesine gevşek tutanlar vardır ki,

önceden işittikleri musannef bir eseri bilâhare yaşlandıklarında kendilerine ihtiyaç duyumsaı anında cahillik ve hırs yüzünden, satın veya ödünç aldıkları mukabele edilmemiş bir nüshasından rivayete kalkışmışlardır.

Aslında rivayette doğru olan ne ifrata ne de tefrite düşmemek; rivayeti aşırı derecede güçleştirmeden ve çocuk oyuncağı haline getirmeden orta yoldan giderek gerçekleştirmektir. Bununla birlikte rivayette ifrat ve tefrite kaçmamak için yukarıda da söz konusu edildiği gibi bazı şartlar tesbit edilmiştir. Önemli birkaçı üzerinde durmak faydadan hali değildir.

1. Eğer ravi, hıfzından rivayet ediyorsa aynı zamanda asıl nüshasını da yanında bulundurmalıdır. Kitaptan rivayet ediyorsa önce kitabını doğru yazarak düzgün bir şekilde zabtetmeli, sonra da aslı ile mukabele etmelidir.

2. Ravi darır yani doğuştan gözleri görmeyen birisi ise hadislerini iki güvenilir katibe yazdırmalı, kendisine arz edildikten sonra rivayet etmelidir. ⁽¹⁾

3. Ravinin ezberledikleri ile kitabı arasında ihtilaf varsa bakılır. Sadece kitabından hıfzeden birisi ise kitabı esas alınır. Ezberden rivayet eden birisi olduğu takdirde ise ezberi esas alınır. Şu var ki bu takdirde ravinin "hıfzı kezâ" diyerek açıklama yapması iyi olur. ⁽²⁾

4. kitabında yazılı hadisi şeyhinden işittiğini hatırlamayan ravinin o hadisi rivayet etmesi İmam A'zam'a ve bazı şafiilere göre caiz değildir. İmam Şafii, Şafiilerin çoğunluğu ve İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre caizdir.

5. Ravinin işittiği hadisi manasıyla rivayet etmesi, lafızlarını ve lafızlarıyla kasdedilen manayı iyi bilen, bu manalara aykırı hususlardan haberi olan biri değilse caiz değildir. Böyle birine, rivayet ettiği hadisleri hiçbir değişiklik yapmadan işittiği şekilde rivayet etmesi düşer.

6. Hadisi manasıyla rivayet eden rivayetin ardından "**ev kemâ kale, ev nahve hâzâ**" ve benzeri lafızlar getirmelidir.

7. Ravinin bir hadisi ihtisar etmesi, bir kısmını rivayet edip bir kısmını etmemesi ihtilaflıdır. Caiz görenler de vardır, görmeyenler de.

8. Muhaddisin hadisi tashif veya lahn yapmaksızın rivayet etmesi gerekir.

9. Bir muhaddis bir hadisi iki veya daha fazla tarıktan rivayet ettiği zaman, eğer mana ayrı olduğu halde lafızları arasında uyumsuzluk varsa rivayetleri tek isnatta birleştirerek birbirinin lafızıyla sevkedebilir. O takdirde isnadında **ahberanâ fulânun ve'l-lafzu li-fulânin** veya **hâzâ lafzu fulânin** gibi lafızlar kullanılır. Eğer birinin lafzını tercih etmez, her ikisinin rivayetini de kullanırsa o takdirde de **ahberanâ fulânun ve fulânun ve tekarebâ fi'l-lafz** gibi bir ifade kullanır.

10. Hadis rivayet eden ravinin, şeyhinin üstündeki ricalin neseplerine idrac yaparak bir şeyler eklemek hakkı yoktur. Eğer tafsilat vermek veya mubhemi izah etmek gibi bir maksatla böyle bir idrac yaparsa bu caiz görül müştür.

11. Hemmâm b. Muhebbih'in Ebu Hu-reyre'den rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden ve tek isnadla rivayet edilen nüsha gibi birçok hadisi ihtiva eden kitap nüshasını rivayet ederken her bir hadiste isnadı tekrar etmesi ihtiyata uygun olur. Ancak bu bir kaide değildir. Nitekim nüshayı rivayet ettiği isnadı ilk hadisin başında sevk etmeyi yeterli görenler vardır. Yalnız bu şekilde rivayette her hadisten sonra **ve bi'l-isnad** veya **ve bihi** demesi gerekir.

Şu da var ki sema'ı baştan isnadı bir kere sevk etmek şeklinde ise nüsha içindeki herbir hadisi aynı isnadı sevk ederek rivayet etmek de caizdir. Veki İbnu'l-Cerrâh, Yahya b. Ma'in ve Ebubekri'l-İsmâ'îli bu görüştedirler. Böyle bir rivayette başta zikredilen isnad herbir hadisin başında sevk edilmiş hükmündedir. Ayrıca tek isnadla sevk edilen ne kadar hadis varsa hepsi o isnad üzerine atfedilmiş demektir.

12. Ravi hadis metnini isnaddan önce

zikreder. Mesela "Kale Resulullâh (s.a.s) kezâ ve kezâ diyerek önce metni verir. Sonra da "ravâ Amru'bnü Dînâr an Câbir an Resûlillâh (s.a.s), ahberanâ bihî fulân kale ahberanâ fulân" misali, verdiği metnin isnadı ile ittisal hasıl edinceye kadar isnadını söyler ki bu da caizdir.

13. Yine bir ravi bir isnadla hadis naklettikten sonra ardından aynı hadisin bir başka isnadını getirir ve sonunda **mis-lehû** der; ondan rivayette bulunan bir başka ravi ilk isnaddan sonra verilmiş olan metni birinci isnadı zikretmeksizin sadece ikinci isnadla rivayet etmek isterse, bu doğru görülmemiştir.

14. Hadisi rivayet eden şeyh herhangi bir hadisin isnadını sevkettikten sonra metnin sadece bir kısmını zikredip arkasından **ve zekra'l-hadise** veya **ve zekera'l-hadise bi-tûlihî** denmiştir. Oysa ravi şeyhinin kısmen rivayet ettiği hadisinin tamamını rivayet etmek istemektedir. Buna cevaz yoktur. Ancak şeyhin zikrettiği kısmı rivayetten sonra şeyhinden sema'ını açıklayacak şekilde **ve'l-hadis bi-tûlihî min kezâ ve kezâ** iyerek naklederse bu caiz görülmiştir.

15. Hadisin isnadındaki anı'n-Nebî lafzını **an-Resûlillâh** lafzıyla değiştirmek veya aksini yapmak bazı alimlere göre caiz görülmemiştir. Bunda hadisin şeyhten işitildiği şekilde rivayet edilem arzusunun tesiri olduğu şüphesizdir. Bununla birlikte el-Hatibu'l-Bağdâdî bunun lüzumsuz olduğuna kanidir.

16. Ravinin şeyhinden rivayeti müzakere gibi zayıf bir rivayet yoluyla olmuşsa eda sırasında bunu söylemesi gerekir. Kasden veya unutarak söylemezse tedlis yaptığına hükmedilir.

17. Hadis, birisi mecrûh olan iki raviden rivayet edilmişse mecrûh ravinin isnadından düşürülüp yalnızca sıkadan rivayet edilmişcesine zikredilmesi doğru olmaz. Olabilir ki mecrûh ravinin rivayetinde sikanın zikretmediği önemli bir husus vardır.

18. Ravi hadisin bir kısmını bir şeyhten,

bir kısmını ise başka şeyhten rivayet etmişse ikisini birleştirip her iki şeyhine de isnat etmek kaydıyla rivayet edebilir. (Ulûm, 187 - 211).

En mühimlerini naklettiğimiz rivayet esasları Hz. Peygamber'e ait hadislerin değişiklik, yanlışlık ve hatadan koruna bilmesi için tedbir mahiyetinde konulmuş prensiplerdir. Bu ve benzeri şartlara riayet ederek hadis rivayeti alimlerin öngördükleri sağlam rivayettir.

(1) Bu konuda geniş bilgi için bk. Rivâyetu'd-darîr.

(2) Bk. Hıfzî kezâ.

RİVÂYETEN (رواية) - Bk. Yervîhi.

RİVÂYETU'D-DARİR (رواية الضرير) -Darîr, anadan doğma görme duygusundan noksan kişiye denir. Gözleri görmeyen birinin hadis rivayet etmesi **telkine** maruz kalmaması bakımından önemli bir meseledir. İbnu's-Salâh, rivayetin şartları arasında bu konuya da yer vererek şöyle demiştir:

"Ravi darîr olup da hadisini kendisine tahdis edenin ağzından ezberlemezse iki adet güvenilir kâtibe yazdırır. Sonra da bunların kitabından okunarak kendisine arz edilirken değişikliğe uğramadığına kanaat getirecek kadar ihtiyatlı davranırsa rivayeti sahih olur. Aksi olursa aynı şeyi yapan gözleri gören birine yapıldığı gibi rivayetten men edilir. Nitekim el-Hatibu'l-Bağdâdî'ye göre şeyhten işittiklerini ezberlemeyip başkasına yazdıran ümmî bir ravi ile daririn semâ'ı birdir. Pek çok âlim, doğuştan a'mâ olan ravinin rivayetini caiz görmemiştir. Bununla birlikte caiz görenler de vardır.

Darîr olan ravi bir kitaptan sema yoluyla hadis almış olsa, sonra da işitmediği ve kendi işiterek yazdığını nüshasıyla mukabele edilmemiş nüshadan rivayet etmek istese buna cevaz yoktur. Ebu'n-Nasr İbnu's-Sabbâğ buna kaildir. Bunun gibi kendi nüshasından şeyhinin semâ'ı

olan hadisler bulunsa veya şeyhinden kendisi değil, sika bir ravi rivayet etmiş olsa bunları rivayet etmesi de caiz görülmemiştir; zira böyle bir nüshada fazlalık olması kaçınılmazdır.

Bununla birlikte İbnu's-Salâh, darîrin şeyhinden bütün mervîyyatını rivayete icazetli olması halinde kendi nüshasından rivayetini caiz görmüştür.

RİVÂYETU'L-ÂBÂ ANİ'L-EBNÂ (رواية الآباء) - Bk. Âbâ ve Ebnâ.
(عن الآباء)

RİVÂYETU'L-AKRÂN (رواية الأقران) - Akran olanların birbirlerinden rivayeti manasına gelen bu tabir, gerek yaşça, gerekse isnad itibariyle akran olanlardan birinin diğerinden rivayetini ifade eder.

İbnu's-Salâh'a göre akranın rivayeti iki kısımdır. Birisi **mudebbectir** ve yaşça ve isnad yönünden birbirine akran olan iki ravinin karşılıklı olarak birbirlerinden rivayetleridir. (Bk. Mudebbec). diğeri ise akranın birinin diğerinden tek taraflı rivayetidir. Buna misal olarak Suleyman et-Teymî'nin Mis'ar'dan rivayeti verilebilir. Bu iki muhaddis birbirlerinin akranıdır. Süleyman'ın Mis'ar'dan rivayeti malum ise de Mis'ar'ın Süleyman'dan rivayeti bilinmemektedir. (Ulûm, 278, 9)

RİVÂYETU'L-EBNÂ ANİ'L-ÂBÂ (رواية الأبناء) - Bk. Âbâ ve Ebnâ.
(عن الآباء)

RİVÂYETU'L-EKÂBİR ANİ'L-ESÂĞİR ((رواية الأكابر عن الأصاغر) - "Büyüklerin küçüklerden rivayeti" demektir. Başlığından da anlaşılabilirceği gibi yaşça ve hadis ilmindeki mevkii itibariyle büyük durumunda olanların kendilerinden her iki yönden küçük olanlardan rivayetlerini ifade eden bir tabirdir.

İbnu's-Salâh'a göre daha çok öyle olduğuna bakarak şeyhin raviden mutla-

ka yaşça büyük ve efdal olması gerektiği sanılmamalıdır. Böyle sanmamakta fayda vardır. Öyle zannedilirse bazen birinin diğerinin yerine geçtiği bilinmez. Nitekim Hz. Aiş'e'den şu hadis varid olmuştur.

أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ننزل الناس منازلهم .

"Hz. Peygamber (s.a.s) bize insanların seviyelerine inmemizi emretti." (1) Büyüklerin küçüklerden rivayeti üç kısımda özetlenebilir. Birinci kısmı ravinin yaşça ve tabaka itibariyle şeyhten büyük olmasıdır. bunun misalini ez-Zuhrî ile Yahya b. Sa'id el-Ensârî'nin İmam Malik'ten rivayetleri teşkil eder. Daha sonraki alimlerden Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Ahmed el-Ezherî'nin, talebesi el-Hatîb'in bazı tasniflerinden rivayeti de öyledir.

İkinci kısım ravinin hafız ve alim, şeyhin ise sadece hadis rivayet eden biri olması halidir. Bunun misalini İmam Malik'in Abdullah b. Dînâr'dan; Ahmet b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'nin Ubeydullah b. Mûsâ'dan rivayetleri teşkil eder.

Üçüncü kısma gelince ravinin her iki yönden de şeyhinden üstün olması halindedir. Abdulganî b. Sa'id el-Ezdî'nin Muhammed b. Ali es-Sûrî'den rivayeti misali pek çok alimin talebesinden rivayeti böyledir. Sahabenin Tabî'ilerden rivayetleri de bu gruba girer. (Ulûm, 276, 7).

Tanınmış hadis alimi Buhârî'nin de Abdullah b. Hammâd el-Âmilî , Abdullah b. Ebî'l-Âs el-Harzemî gibi yaş ve hadis ilmindeki mevkii itibariyle kendisinden küçük olanlardan -az da olsa- rivayeti vardır. Buhârî'nin talebesi durumundaki bu şeyhlerden rivayeti bir faydaya bağlıdır. Ayrıca şeyhi Osmân b. Ebî Şeybe'den Vekî' İbnu'l-Cerrâh'ın "bir kimse kendisinden üstün, kendi akranı ve kendisinden aşağı durumda olanlardan irvayet etmedikçe âlim olamaz" dediğini rivayeti bir ilim prensibi haline getirmiştir. (Hedy, 480).

Abdulganî b. Sa'id'in büyüklerin

küçüklerden rivayeti konusuna dair küçük bir risalesi vardır. (Ulûm, 278).

(1) Ma'rîfe, 49. Krş. Ebu Davud, Edeb 23: 1/1 r. 4842.

RUBÂÎ (الرباعي) - Bk. Rubâ'ıyyât.

RUBÂ'İYYÂT (الرباعيات) - "Dörtlü" anlamına gelen **rubâ'i** kelimesinin çoğulu olan rubâ'ıyyât umumi olarak son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında dört ravi bulunan âli isnadlarla rivayet edilen hadislere denilmiştir.

Bazı muhaddisler böyle kendileriyle Hz. Peygamber arasında dört ravi bulunan en âli isnadlarıyla rivayet ettikleri hadisleri bir cüzde toplamışlar; adına da rubâ'ıyyât demişlerdir. Hadisleri, kendilerinden sonra toplananlar da olmuştur. Söz gelimi İmam Şâfi'nin rubâ'ıyyatını ed-Dârekutnî tahrir etmiştir. Buhârî'nin ruba'i hadisleri mechul bir hadisci tarafından **ed-Dureru'd-Derârî fi Şerh Rubâ'ıyyâtî'l-Buhârî** adıyla bir araya toplanarak şehedilmiştir. (Mustatrafe, 73).

RUDE HADİSUHÛ (رُدْ حَدِيثُهُ) - Bk. Reddû Hadisehû.

RUKNU'L-KİZB (ركن الكذب) - Bk. Huve Ruknu'l-Kizb.

RUMİYE (رُمِي) - "Atmak" manasına "ramâ" kök fiilinin mechûlü olan rumiye, Hadis Usûlü ilminde itham ve cerh karşılığı olarak kullanılmıştır. Söz gelimi, bir ravi hakkında **Rumiye bi'l-Ahaveyn** denilmişse bu, o ravinin yalancılıkla yalancılığın kardeşi mesabesindeki Rafızilik ihtamına maruz kalarak cerhedildiğini gösterir. **Rumiye bi'l-İrcâ**, ravinin mürci'eye mensup olmak; **Rumiye bi'l-kader** ise aşırı kaderiye bağlılığı töhmetiyle karşılaşmış cerhedildiğinin ifadesidir.

RUMİYE Bİ'L-AHAVEYN (رُمِي بِالْأَخَوَيْن) - Bk. Rumiye.

RUMİYE Bİ'L-KADER (رُمِي بِالْقَدَر) - Bk. Rumiye.

RUMUZ (الرموز) - Bk. Remiz.

RUVINÂ (رُوِينَا) - "Bize rivayet edildi" manasına mechul bir fiildir ve temriz sigalarındandır.

RUVİYE AN FULÂN (رَوِي عَنْ فُلَان) - "Falancadan rivayet edildiğine göre.." manasını veren bu tabir temriz sigalarındandır.

İbnu's-Salâh'a göre bu kabil lafızlarla yapılan rivayetin sıhhatine hükmedilemez; zira böyle ibareler zayıf hadisleri sevkederken de kullanılır. Bununla beraber herhangi bir sahih hadisi sevkederken böyle bir lafız kullanılmışsa Allah bilir ya bu, hadise gönlün yattığını ve dayanılacak bir aşlının bulunduğunu bildirir. (Ulûm, 21).

RUVİYE ANİ'N-NEBÎ (رَوِي عَنْ النَّبِيِّ) (s.a.s) - Hz. Peygamber (s.a.s) 'den rivayet edildiğine göre.." demek olan bu tabir de temriz sigalarındandır.

İbnu's-Salâh, zayıf hadislerin isnadsız olarak rivayet edilmeleri halinde muhaddisin **kale Resûlullâh** ve benzeri cezm sigaları kullanamayıp onların yerine ruviye gibi temriz sigaları kullanması gerektiğini söyler. Ona göre muhaddislerin sahih veya zayıf olduğu belli olmayan hadislerin rivayetinde de aynı şekilde hareket ederek asla cezm sigaları kullanmamaları gerekir. (Ulûm, 94).

S

ES-SÂBIK VE'L-LÂHİK (السابق واللاحق) - İlk eski, ikincisi sonradan gelen demektir. Bu arada eskisi ile yenisi anlamını verir..

Hadis Usulünde sâbık ve lâhık, aynı şeyhten rivayette bulunan ve ölüm tarihleri arasında uzun zaman bulunan iki raviye denir. Önce vefat eden sâbık, sonra öleni lâhıktır.

Sâbık ve lâhık misal olarak Muhammed b. Serrâc'tan rivayette bulunan Buhari ile Ebu'l-Huseyn Ahmet el-Haffâf verilebilir. Buhârî'nin vafat tarihi 256; el-Haffâf'ınki ise bir rivayete göre 393 tür. aralarında 130 bu kadar senelik uzun bir zaman vardır. Aynı şekilde aslında şeyhi olduğu halde büyüklerin küçüklerden rivayeti kabilinden olarak İmam Mâlik'ten rivayette bulunan ez-Zuhri ile Ahmed b. İsmâ'il es-Sehmî de sâbık ve lâhık sayılmışlardır. İbn Şihâb 124, es-Sehmî ise 259 de öldüklerine göre aralarında 135 sene gibi uzun bir süre vardır. (Tedrîb, 2/263).

Bir şeyhten rivayette birbirlerine arkadaş olan iki ravinin vefatları arasında uzun bir süre bulunmasının sebebi, kendisinden hadis işitilen şeyhin ravilerinden birinin ölümünden sonra daha uzun müddet yaşamış olmasıdır. Öyle ki, bazı küçük yaştakiler ondan hadis işitir ve uzun süre yaşarlar. Bu suretle ilk ravinin vefatından sonra şeyhin hayatta kaldığı müddet ile ikinci ravinin ölümüne kadar geçen zamanın toplamından iki ravinin vefatları arasındaki bu uzun süre hasıl olur. (Nuhbe Tercümesi, 84).

Aynı şeyhten rivayette bulundukları halde aralarında uzun zaman bulunan iki ravinin bilinmesi isnadlar yönünden önemlidir. Bir kere isnadda **uluw** hasıl olur. Şöyle ki, bir şeyhten hadis rivayet eden A ravisi ile aynı şeyhten rivayette bulunan B arasında uzun zaman dilimi varsa, A dan rivayette bulunan ravi, B den rivayet edene nisbetle âlî isnad elde etmiş demektir. Öte yandan sâbık ve lâhıkın bilinmesi isnadda inkita olup olmadığının açığa çıkarılmasında önemli ölçüde yardımcı olur.

el-Hatibu'l-Bağdâdî'nin bu konuda **es-Sâbık ve'l-Lâhık** isimli bir eseri vardır. Bu eserinde aynı şeyhten rivayette bulunan sâbık ve lâhık ravilerle aralarındaki zaman farklarını vermiştir.

SÂBİT (الثابت) - Türkçedeki karşılığı ile sâbit demektir. Bazı muhaddisler tarafından sahih karşılığı olarak kullanılmıştır. Kelime manasındaki sabit olma manası dikkate alınırsa Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisi olarak sabit olan rivayetler manasına gelir. Sıhhat vasfı taşıyan hadislerin hepsine şamildir. (Tedrîb, 1/178).

SAD (ص) - **Dabbe** adıyla hadislerin yazılışı sırasında bozuk, noksan ve yanlış yazılmış kelimeleri işaretlemekte kullanılmıştır. (Bk. Tadbib).

SAD-HA (ص ه) - "Sad" ve "ha" harflerin-

den meydana gelen bu işaretin muhad-disler arasında belli bir okunuş şekli yoktur. Bazı hadisciler tarafından **tashîh**, bazıları tarafından da bir isnaddan diğerine geçişte **tahvil** işareti olarak kullanılmıştır. Nitekim İbnu's-Salâh, sadhanın üç ayrı yerde kullanıldığını kaydetmiştir. Bunlardan ilki lahakın bittiği yerdir. Bazı hadis yazarlar burada bu iki harfle birlikte رجع harflerini de yazmışlardır.

İkincisi, **tashîh** işareti olarak ibârenin üzerine veya yanına konur. Bu maksatla yazıldığında ancak rivayet ve mana yönünden sahih rivayetler üzerine yazılır. Şu da var ki, üzerine sad-ha yazılmış rivayetlerin şüpheli ve tartışılabilir tarafları var demektir. Üzerine veya yanına bu harflerin konulması, bunlardan gafil olunmadığını, bu yönüyle zabtedildiğini ve o vecih üzere sahih olduğunun bilin-dığının belirtilmesi içindir.

Üçüncüsü ise bir isnaddan diğerine geçişte **tahvil** işareti olarak kullanılan "ha" harfi yerine iki isnad arasına yazılır. İbnu's-Salâh'a göre iki isnad arasına "ha" harfi yerine sad-ha hafflerinin yazılması arada isnadın düştüğü zannına meydan vermemek, ikinci isnadın birinci üzerine binerek ikisinin bir isnad haline geldiği vehmine engel olmak itibarıyla daha uygundur. (Ulûm, 181).

SÂDIKA (الصادقة) - Bk. es-Sahifetu's-Sâdika.

SADRU'L-HADÎS (صدر الحديث) - Göğüs anlamını veren sadr ismi mecaz olarak bir şeyin baş tarafı manasına da gelir. Sadru'l-Hadis tamlaması ise hadis metninin baş tarafına denilmiştir.

SADÛKUN (صدوق) - Mübâlağa ile ism-i fail olan sadûkun, son derece doğru manasına gelir. İbn Ebî Hatim'in tasnifine göre ikinci, ez-Zehebi'nin tasnifinde üçüncü, İbn Hacer'in yaptığı

sınıflandırmaya göre dördüncü mertebede yer alan ta'dil lafızlarındandır.

İbn Ebî Hâtim, bu ve aynı mertebede olan diğer ta'dil lafızlarından birisiyle adaletine hükmedilen ravinin hadislerinin yazılarak gözden geçirileceğini söylemiştir (Cerh, I-1/37). İbnu's-Salâh, bu mertebede yer alan lafızlarla ta'dil edilen ravinin hadislerinin gözden geçirilmesini, bu lafızlarda onun zabt derecesinin gösterecek herhangi bir işaretin bulunmayışıyla açıklamıştır. Ona göre ravinin zabtının açığa çıkması için hadislerini gözden geçirmek gerekir. Hadisleri zabt vasfına sahip ravilerin rivayetine uygun olduğu ölçüde muteberdir. (Ulûm, 110).

SADÛKUN İN-ŞÂ'ALLAH (صدوق ان شاء الله) - Bk. Suveylih.

SADÛKUN LÂKİNEHÛ MUBTEDÎ'

(صدوق لكنه مبتدع) - "Saduktur, fakat bid'atçıdır" anlamını veren bu tabir İbn Hacer'e göre ta'dilin beşinci mertebesinde yer alan ta'dil lafızlarından biridir. O, Şia, Kaderiye, Nâsibilik, Mürci'e, Cehmiye gibi bid'at sayılan fırkalara mensup olanların bu sınıfta katılmaları görüşündedir. ez-Zehebi ise aynı lafzı cerh lafızlarının en ehveni addetmiştir.

SADÛK LEHÛ EVHÂM (صدوق له اوهام) - Bk. Sadûkun Seyyi'u'l-Hıfzı.

SADÛKUN SEYYÎ'U'L-HIFZ (صدوق سيئ) - Ta'dilin dördüncü mertebesinde yer alan **sadûkun** lafzı ile cerhin en hafifini gösteren **seyyi'u'l-hıfz** lafzının birlikte kullanılan şeklidir. Ta'dile delalet eden lafızlardan olmakla beraber beşinci derecededir. Bu derecede yer alan lafızlarla adaletine hükmedilen ravi güvenilir olmakla birlikte bir kusur taşıyordur. Bu, aynı zamanda onun adalet vasfına sahip olmakla beraber zabt yönünden kusurlu

olması demektir. Aynı mertebede yer alan **Sadûkun Yehimu** (sadûuk olsa da yanılır); **Sadûkun lehû evhâm** (yanışları çok bir saduk); **Sadûkun Yuhti'u** (saduk olmakla birlikte hata eder); **Sadûkun teğayyera bi -ehara** (Sonraları hali değişmiş bir saduk) ta'dil lafızları da öyledir. Aynı manaya delalet eder ve ravinin adaletli olmakla beraber zabt vasfının tam olmadığını belirtir.

SADÛKUN TEĞAYYERA Bİ-EHARA

(صدوق تغير بأخرة) - Bk. Sadûkun Seyyi'u'l-Hıfzi.

SADÛKUN YEHİMU (صدوق يهم) - Bk. Sadûkun Seyyi'u'l-Hıfzi.

SADÛKUN YUHTİ'U (صدوق يخطئ) - Bk. Sadûkun Seyyi'u'l-Hıfzi.

SAHÂBE (الصحابة) - Sözlük bakımından bir arada bulunmak, sohbet veya arkadaşlık etmek manasına gelen ve dördüncü babdan çekimi yapılan "sahibe" kök fiilinden alınma bir kelime olup bu fiilin ismi mensubu olan **sahâbînin** çoğuludur. Aynı fiilden ismi fail olan ve bir arada yaşayan, dost, arkadaş anlamına gelen sâhib kelimesinin çoğulu sahb; cem'u'l-cem'i **ashâb** da aynı manada kullanılır.

Sahabe terimi, hadis edebiyatı içinde tekil olarak **sâhibu'r-Resûl**, **sahâbî**; çoğul olarak da **ashâbu'r-Resûl** ve sahabe şeklinde görülür. Kısaca Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamberliği sırasında mü'min olarak gören, mü'min olarak ölen kişilere denir. Bu tarif, hadiscilerin tarifidir. Buna göre bir kimsenin sahabi sayılabilmesi için Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamberliği sırasında müslüman olarak görmesi ve imanla ölmüş olması gerekir. Buradan açıkca anlaşılır ki, bu tarife uyan körler de sahabeden

sayılırlar. Bunun yanı sıra onu peygamber olmazdan önce görüp de peygamberliği sırasında görmeyenler sahabi sayılmayacakları gibi mü'min olarak görüp -Allah korusun- sonradan dinden dönenler de sahabi değildirler.

Hz. Peygamber'i gören mü'min kadına **sahâbiyye** denir. Çoğulu **sahâbiyyât** gelir.

Sahabinin tarifinde basit de olsa görüş ayrılığı vardır. Kimi alimlere göre bir kimsenin sahabi sayılabilmesi için Hz. Peygamber'le görüşüp konuşması, hat-ta ondan hadis rivayet etmiş olması lazımdır. Fakat çoğunluk sahâbiyi yukarıdaki tarifteki gibi kabul etmiştir. Bu kanaatte olanlara göre Hz. Peygamber'i uzaktan veya çok kısa bir süre için bile olsa görenler sahâbîdirler. Nitekim Buhârî,

من صحب النبي صلى الله عليه وسلم أو رآه من المسلمين
فهو من اصحابه

"Hz. Peygamber (s.a.s) le bir arada bulunan veya onu sadece gören müslümanlar sahabi sayılırlar." diyerek aynı tarifi vermiştir. (Buhari, 4/188).

el-Hâkimû'n-Nisâbü'rî sahabeyi on iki tabakaya ayırmıştır:

1. Hz.Ebubekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali gibi Mekke'de ilk müslümanlığı kabul edenler. Aşere-i mübeşşereyi teşkil eden diğer altı sahâbî de bu tabakadandır.

2. Dâru'n-Nedve ashabı. Dâru'n-Nedve, Mekkeki müşriklerin toplandıkları yerdir. Hz. Ömer müslüman olunca Hz. Peygamber'i buraya götürmüştür. Orada bulunanlardan bir grup İslamiyeti kabul etmişlerdir. Sahabenin ikinci tabakasını bunlar oluşturur.

3. Habeşistan'a göç edenler.

4. Birinci Akabe Bey'atında Hz. Peygamber'le görüşenler. Akabî nisbesini alan sahâbîler bu tabakadandırlar.

5. İkinci Akabe Bey'atında bulunan ve

Hız. Peygamber'e Medîne'ye geldiği takdirde kendisini koruyacaklarına söz vererler. Bunlar yetmiş erkek, iki kadındır.

6. Hız. Peygamber henüz Medîne'ye ulaşmayıp Kuba'da bulunduğu sırada bu şehre gelen ilk muhacirler.

7. Bedir Savaşına katılanlar. Ashâb-ı Bedir de denir. Bir kısmı **Bedrî** nisbesini almıştır.

8. Bedir Savaşı ile Hudeybiye Barışı arasında Medîne'ye hicret edenler.

9. Hudeybiye'de ağaç altında rıdvan bey'atında Hız. Peygamber'e bağlılıklarını sunanlar.

10. Hâlid b. Velid gibi Hudeybiye ile Mekke fethi arasında hicret ederek Medîne'ye gelenler.

11. Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olanlar.

12. Mekke fethi ve Veda Haccı sırasında Hız. Peygamber'i gören çocuklar. (**Ma'rif**e, 22-24).

Bir kimsenin sahâbî olduğu önce **tevâtür** yoluyla belli olur. Söz gelimi Hız. Ebu Bekr'in sahâbî olduğu tevâtür yoluyla sabıttır. Şöhret yoluyla da bir kimsenin sahâbî olduğu meşhur olmuştur. Ancak tevâtür derecesine varmamıştır. Misal olarak Ukkâşe b. Mihsân ve Dimâm b. Sa'lebe verilebilir. Dimâm, Sa'd b. Bekr kabilesindendir. Kabilesinin temsilcisi olarak Hız. Peygamber'in yanına Medîne'ye gelmiş, ona bazı sorular sorarak İslâmiyet hakkında bilgi edindikten sonra kabilesine geri dönmüştür. Hız. Peygamber'le kısa bir süre için görüşmüş olmasının yanında Mekkelî ve Medinelî olmadığını diğer sahâbîlerin kendisini tanımayışları yüzünden sahâbî olduğuna dair bilgi tevâtür derecesine ulaşmamıştır.

Bir sahâbînin Hız. Peygamber'le görüşüğünü söylemesiyle de bir kimsenin sahâbî olduğu belli olur. Buna misal olarak da Humâme b. Ebî Humâme verilebilir. Humâme, müslümanların İsfa-

han'ı fethetmeleri sırasında geçirdiği bir mide hastalığı sonucu ölmüştür. Tanınmış bir sahâbî olan Ebu Musa'l-Eş'arî Humâme'nin sohbeti olduğunu, Hız. Peygamber'in onun şehit olarak ölceğini haber verdiğini söylemiştir. Böylece onun sahâbî olduğu bir başka sahâbînin rivayetiyle anlaşılmıştır (**İsbehân**, 1/71)

Son olarak bir kimsenin bizzat kendisinin sahâbî olduğunu söylemesiyle de onun sahâbî olduğu anlaşılır. Bu takdirde sahâbî olduğunu söyleyen kimsenin adaletli ve hicri 110 tarihinden önce yaşamış olması şartları aranır; zira en son sahâbînin bu yılda öldüğü, o tarihten sonra artık yeryüzünde Hız. Peygamber'i gören kimsenin kalmadığı kesin olarak bilinmektedir. Bundan dolayı bu tarihten sonra sahâbî olduğunu ileri sürenin iddiası makbul değildir. Bu şekilde kendisi ben sahâbîyim diyerek Hız. Peygamber'i gördüğünü söylemesiyle sahâbî olduğu anlaşılana misal olarak Ebu Şeybe el-Ensârî verilebilir. Adı bilinmeyen bu sahâbî Kostantiniyye seferine katılmıştır. Nakledildiğine göre surlar önünde etrafında toplanan kalabalığa hitap ederek "beni bilen bilir. Ben, Ebu Şeybe el-Hudriyim. Hız. Peygamber'in sohbetinde bulundum. Onun "ihlasla lâ ilâhe illallâh diyenler Cennet'e girerler" dediğini kulağımla duydum" demiştir. Böylece hadisini rivayetten sonra kendisini dinleyenlere çalışmalarını, tenbel ve uyuşuk olmamalarını tavsiye etmiştir. Sahâbî olduğu kendi söylemesiyle anlaşılan Ebu Şeybe, Kostantiniyye'de vefat etmiş, orada gömülmüştür. (**İsâbe**, 7/209, 10).

Sahabe, Hız. Peygamber'in oluşundan ebedi aleme göç edinceye kadar onunla birlikte olan, onun tebliğatını, sözlerini, nasihatlarını işiten, hareketlerini gören, emirlerini ve tavsiyelerini can kulağıyla dinleyip yerine getiren mü'minlerdir. Bu itibarla sünnetin ravileri olmuşlardır. Sünneti aksettiren hadisleri Hız. Peygamber'den öğrenmişler, yeri geldiğinde kendilerinden sonraki tabii nesline rivayet

etmişlerdir. Bundan dolayı sahabenin hadis tarihinde son derece önemli yeri vardır. Faziletleri aklen ve naklen sabittir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur:

كنتم خير أمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون
عن المنكر وتؤمنون بالله

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıktırınız. Allah'a da inanırsınız." (Al-i İmrân, 110).

وكذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس
ويكون الرسول عليكم شهيداً

"Böylece sizi, insanlara karşı hakkın şahitleri olasınız, Allah Resulü de size şahit olsun diye vasat (orta, seçkin, adaletlili) bir ümmet kılmuştur" (Bakara, 143).

محمد رسول الله والذين معه أشداء على الكفار رحماء
بينهم تراهم رُكعاً سُجداً يبتغون فضلاً من الله ورضواناً
سيماهم فى وجوههم من اثر السجود ...

"Muhammed Allah'ın Resulüdür. Onun maiyyetinde bulunan (sahabî)ler kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları devamlı rûku ve secde edici olarak görürsün. Allah'tan bir fazl ve rıza gsterler. Secde izinden (hasıl olan) nişanları yüzlerindedir." (Feth, 29).

Sahabenin faziletine dair hadisler de vardır. En önemli ikisini nakledelim.

خير الناس قرنى ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ...
"İnsanların hayırlısı benim (yaşadığım) devirde yaşayanlardır. Sonra onları takip eden (tabî)ler, sonra da onları takip eden (tebe'u't-tâbî'in) gelir." (Müslim, Fedâ'ilu's-Sahâbe, 52. bab. Tirmizî, 5/695).

لا تسبوا اصحابى لا تسبوا اصحابى فوالذى نفسى بيده
لو أن احداكم انفق مثل أحدٍ ذهباً ما ادرك مد احدهم ولا
نصيفه .

"Ashabıma sakın söğmeyiniz. Sakın ha, ashabıma söğmeyiniz. Nefsim kudretinde olan (Allah)'a yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın sadaka vermiş olsa (sevabı) sahabilerimden birinin

bir müd (iki avuç hurma) sadakasına ulaşamaz. Yarısına da edişemez." (1)

Ehl-i Sünnet alimleri de sahabenin fazilet sahibi bir nesil olduğunda görüş birliğine sahiptirler. Bunda icma vardır. Bir kere sahabe Hz. Peygamber (s.a.s)'in terbiye ettiği bir nesildir. Ondan ilim, ahlak fazilet öğrenmiş, onun terbiyesi altında yetişmişlerdir. Bunun yanı sıra İslâm Dini ve Hz. Peygamber uğruna büyük sıkıntılara göğüs germişler, yerlerinden yurtlarından işlerinden güçlerinden, çocuklarından, ana, baba ve akrabalarından ayrı düşmüşlerdir. Hz. Peygamber'in etrafında halka oluşturmuşlar, kanlarını, canlarını, mallarını onun yoluna feda etmekten çekinmemişlerdir. Bu bakımdan sahabe bir yandan Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetiştikleri, öte yandan İslâmiyet uğruna görülmemiş fedakarlık örnekleri gösterdiklerinden dolayı üstün ve faziletli bir nesil sayılmaya hak kazanmışlardır. Aslında sahabe, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde öğülen bir nesildir. Bu itibarla faziletleri üzerinde uzun uzadıya açıklamalar yapmaya hiç de gerek yoktur.

Hz. Peygamber'in çevresini oluşturan sahabe onun Kur'an-ı Kerim'i açıklayan, hükümlerini uygulayan söz ve fiillerine, bunun yanı sıra emir ve yasaklarına, nasihat ve tavsiyelerine büyük ilgi duymuşlardır. Bu ilgi onları hadis öğrenmeye sevk etmiştir. Sünneti aksettiren hadisleri büyük bir şevkle öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber'in bir sözünü işiten, herhangi bir davranış veya hareketini gören sahabî, işittiğini veya gördüğünü iyice öğrenmiş, kendi aralarında müzakere yoluyla başka sahabilere de nakletmiştir. Sahabenin bu tutumu hadislerin aralarında yayılmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in ebedi hayata göç etmesinden sonra İslâm fütühatının genişlemesiyle yeni meseleler ortaya çıkmaya başlayınca hadise ihtiyaç daha da artmıştır. Genişleyen İslâm aleminin meselelerini çözüme bağlayacak esaslar gerektiğinde ilk baş vurulacak

kaynak Kur'an-ı Kerim, sonra hadisler olmuştur. Böylece sahabenin günlük hayatın safhalarında uygulamak maksadıyla öğrendikleri hadislerin rivayet edilmesi zamanla zaruri hale gelmiştir. Bu zarurete tabiilerin, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini kendilerine nakletmeleri için ısrarlı bir şekilde istekte bulunmaları eklenince sahabe bildiklerini rivayete başlamıştır. Onların bu faaliyeti hadislerin kaybolmadan tabiiilere aktarılması neticesini vermiştir.

Hadis tarihinde sahabe devrinin en önemli hareketi hadis rivayetinin yanında hadislerin yazılıp yazılmaması meselesidir. **Kitabetu'l-hadis** bahsinde söz konusu edildiği gibi, Hz. Peygamber önceleri hadislerin yazılmasına izin vermemiştir. Onun izin vermemesi üzerine sahabeden bazıları hadisleri ezberlemiş, ezberinden rivayet etmiştir. Şu da var ki, sahabilerden hepsinin kültür seviyesi ve öğrendiği hadisleri hıfzetme derecesi bir değildir. Aralarında yazı bilenler de son derece azdır. Bütün bu sebeplerle sahabilerden çoğunun hadisleri yazmadıkları görülür. Bunlar öğrendiklerini yazmamış, hatta bir kısmı hadislerin ezberden nakledilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Daha sonra hadis yazma yasağının kalkması üzerine sahabeden yazı bilenler öğrendikleri hadisleri yazmaya başlamışlardır. Abdullah b. Amr, Cabir b. Abdillan, Ali b. Ebi Tâlib, Enes b. Mâlik gibi tanınmış sahabilerin hadis yazdıkları bilinen bir gerçektir. Bazı sahabilerin yazdıkları hadisler **sahife** denilen ilk yazılı hadis metinlerini meydana getirmiştir.

Sahabe devrinin hadis rivayetiyle ilgili ikinci önemli meselesi, çok hadis rivayet etme konusudur. Sahabenin ileri gelenleri Hz. Peygamber'den her işitilenin rivayet edilmesini hoş görmemişlerdir. Ebu Hureyre bu konuda hayli eleştiriye uğramıştır. Onun kendisini savunmak için söylediği şu sözleri bir taraftan fazla hadis rivayet etmesinin, öte yandan bütün sahabenin hadis rivayetiyle meşgul olmasının sebeplerini

açıklamaktadır: "Ebu Hureyre çok hadis rivayet ediyor diyorsunuz. Allah'a yemin ederim ki Kur'an-ı Kerim'deki şu mana-daki iki ayet olmasaydı o tek bir hadis bile rivayet etmezdi: "O kimseler ki, bizim indirdiğimiz bürhanları ve hidayeti, insanların faydalanması için kitapta açıklamamızdan sonra yine de gizlerler Allah ve lanet ediciler onlara lanet ederler. Ancak tevbe edenlerin, kendilerini islah edenlerin ve hakkı açığa çıkaranların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeleri kabul edici ve günahları bağışlayıcıyım." (Bakara, 159, 60). Muhacirler çarşı pazarda ticaretle, Ensar, bağ ve bahçelerinde ziraatle meşgullerken Ebu Hureyre karın tokluğuna Hz. Peygamber'e hizmet ediyor ve hadis topluyordu. Başkalarının bilmedikleri şeylere şahit oluyordu." (**Müsned**, A.M. Şakir neşri, 12/269, 70).

Sahabe, hadisleri rivayet konusunda üstün bir azim ve gayret gösterdikleri gibi bildiklerini yaymak konusunda da aynı azim ve gayreti göstermiştir. Ebu Zerri'l-Gıfârî'nin boynunu işaret ederek söylediği şu sözleri bu azmi dile getirmiştir: "Kılıcı (beni öldürmek için) şuraya dayassanız, ben de Allah Resulünden işittiğim olduğum bir sözü siz işinizi tamamlayınca (başın kesilinceye) kadar tebliğ etmeye vakit bulacağımı bilsem o sözü size mutlaka yetiştirirdim." (**Buhârî**, 1/25). Bu azim iledir ki sahabe Hz. Peygamber'den görüp işittiklerini veya görüp işitenlerin nakletmesiyle öğrendiklerini yaymak hususunda birbirleriyle adeta yarışmışlardır. Kendi bilmediklerini bilene sorup öğrenmek için uzun mesafeleri hiçe sayarak çetin ve yorucu yolculuklar yapmışlardır. Terim olarak adına **rihle** denilen hadis öğrenme yolculuklarını ilk defa başlatanlar sahabilerdir. Bu yolculukların bir çoğunun İslâm aleminin çeşitli yörelerine göç edip birbirlerinden uzaklaştıkları için çetin şartlar altında ve sırf bir hadisi öğrenmek veya bilinen bir hadisi karşılaştırıp sağlama bağlamak maksadıyla yapıldığı söylenirse sahabenin hadis rivayet ve yayma konusundaki hiz-

metleri daha açık bir şekilde belirtilmiş olur.

sahabilerin hal tercümelerine dair pek çok kitap te'lif ve tasnif edilmiştir. En önemli birkaçı şunlardır:

1. **el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb:** İbn Abdilberri'l-Kurtubî.

2. **Usudu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe:** İbnu'l-Esir.

3. **el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe:** İbn Haceri'l-Askalanî.

(1) Buhârî, *feda'il* 5; Müslim, *fedâ'ilu's-sahâbe* 54 (221, 222); Ebu Davud, *sunne* 11:5/45 r. 2658; Tirmizî, *Menâkib* 59: 5/696 r. 3861; *Müsned*, 3/11.

SAHÂBÎ (الصحابى) - Bak. Sahâbe.

SAHÂBÎ MÜRSELÎ (مرسل الصحابى) - **Mer-fu Mürsel** başlığı altında açıklandığı gibi bazı muhaddisler **irsali** mutlak manada alarak kim olursa olsun, ravilerinden birisi hazfedilerek rivayet edilen hadislere mürsel adını vermişlerdir. Bu manada bir sahabinin bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'den işiterek değil ondan işiten başka bir sahabiden duyarak öğrenip Hz. Peygamber'den kendisi işitmişcesine rivayet ettiği hadise de mürsel diyenler olmuştur. Fakat hadisi aslında işitmiş olduğu sahabiyi isnadında zikretmeden doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den rivayet eden sahabinin bu rivayet şekline mürsel denilince ilk akla gelen tâbi'nin sahabiyi atlayarak Allah Resulünden rivayet ettiği hadisten ayrı mütalaa etmek gerekir. Bu farkı belirtmek üzere, sahabinin sahabiden Hz. Peygamber'e isnad ederek rivayet ettiği hadise sahâbî mürseli denilmiştir. (**Nuhbe Tercümesi**, 103).

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber Mekke'de peygamberliğini açıkladığı zaman kendisine çok az kimse iman etmişti. Peygamberliğin Mekke devrinde müslüman olanların sayısında önemli bir artış olmamıştı. Medine'ye hicretten sonra

sayıları hızla artan müslümanlar, bir taraftan inen Kur'an-ı Kerim ayetlerini öğrenirlerken, bir taraftan da Hz. Peygamber'in hadislerini ve onunla ilgili olayları öğrenmeye başladılar. Haliyle hicretten önceki olayları ve Medine'de konulan hükümlerin uygulanış şekillerini gösteren hadisleri bütün sahabilerin Hz. Peygamber'den görüş işiterek rivayet etmelerine imkan yoktu. Halbuki sahabilerin hemep hepsi Hz. Peygamber'den bizzat işitmediği veya kendisinin hazır bulunmadığı yahutta müslüman oluşundan önceki zamanlara ait olayları nakleden hadisler rivayet etmişlerdir. Söz gelişi Ebu Hureyre hicretin yedinci yılında Hz. Peygamber'i görmüş olmasına rağmen hicretle ilgili bazı hadisler rivayet etmiştir. Ebu Hureyre'nin bunları bizzat görerek veya işiterek rivayet etmediği açıktır. Yine Hz. Aişe, örnek vermek için söyleyelim, ilk vahyin gelişini anlatan meşhur rivayetin sahibidir. Oysa Allah Resulüne ilk vahy geldiği zaman henüz hayatta bile değildi. Bu itibarla gerek Ebu Hureyre, gerekse Hz. Aişe her ikisi de hazır olmadıkları, gözleriyle görmedikleri olayları anlatan hadisler rivayet etmişlerdir. Bizzat işitmedikleri hadisleri rivayet ettikleri de olmuştur. Ancak bu gibi hadislerin isnadlarına bakıldığı zaman bunları Hz. Peygamber'den kendileri görüp işiterek rivayet etmiş görünürler. O halde sahabilerin Hz. Peygamber'den öğrendiklerini aralarında müzakere ederlerken veya başka vesilelerle diğer sahabilere nakletmeleri sonunda öğrenilen hadisler, hadis söylendiği veya hadiste anlatılan olayın geçtiği sırada Hz. Peygamber'in yanında bulunmayan sahabiler tarafından da rivayet edilmişlerdir. Böyle rivayetlere sahâbî mürseli denilmiştir.

Sahabilerin hepsi cerh ve ta'dil bakımından **adûl**, yani tam manasıyla adalet sahibi kabul edilirler. Bu bakımdan mürselleri **mevsul** sayılır. Bir başka deyişle mürsel hadiste olduğu gibi, sahabilerin aslında hadisi öğrenmiş oldukları sahabinin ismini anmadan riva-

yet ettikleri hadisler doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş kabul edilirler.

Sahâbî mürselleri şöyle sıralanmıştır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayeti olduğu bilinen sahabilerin mürselleri.

b) Hz. Peygamber'i gördüğü halde ondan hadis işitmemiş olan sahabilerin mürselleri,

c) **Muhadramûn** denilen ve Hz. Peygamber'in peygamberlik devrine yetiştiği halde onu görmek şerefinden mahrum kalanların mürselleri.

Yukarıda da söylendiği gibi sahabiler adalet sahibi kabul edildiklerinden birbirlerinden rivayetleri Hz. Peygamber'den rivayet hükmündedir ve zayıf sayılmazlar.

SAHÂBİYE (الصحابة) - Bk. Sahâbe.

SÂHİB (صاحب) - Sahâbî ve sahâbe kelimelerinin alındığı "sahibe" kök fiilinin ism-i fâili olan sâhib, Hadis Usûlünde Türkçedeki manasıyla bir kitabın yazarına veya musannıfına denilmiştir.

SÂHİBU'L-BİD'A (صاحب البدعة) - Bk. Ehlu'l-Bid'a.

SÂHİBU'L-HADÎS (صاحب الحديث) - Hadis sahibi manasına tamlama olup genelde hadis rivayetiyle meşgul olana denildiği gibi hadis hükümleriyle hareket edene de denilmiştir.

Çoğulu **ashâbu'l-hadîs**, hadis ilmiyle meşgul olanlardır. (Bk. Ashâbu'l-Hadis).

SÂHİBU'L-KİTÂB (صاحب الكتاب) - Kitap sahibi demektir. Genelde hadislerini ezberinden değil, kendisine ait bir kitaptan okuyarak rivayet eden hadis ravisine isim olmuştur.

SAHİBU'R-RESUL (صاحب الرسول) - Bk. Sahâbe.

SAHİFE (الصحيفة) - "Sözlük bakımından üzerine yazı yazılmış kağıt, veya yazılı kağıtlardan meydana gelen küçük çapta kitap manalarını verir. Çoğulu **suhuf** gelir.

Hadis terimleri arasında sahife, Hz. Peygamber (s.a.s) henüz hayatta iken ve ebedi aleme göç etmesinden sonra sahabe devrinde yazılan küçük çapta hadis kitaplarına denir. Bunlar umumiyetle hadislerin tedvin ve tasnif devresinden önce yazılmışlardır.

Kitâbetu'l-hadîs konusunda da değinildiği gibi, bazı sahabiler Hz. Peygamber'in koyduğu hadis yazma yasağının kaldırılmasından sonra rivayet ettikleri hadisleri yazmışlardır. Bazı sahabiler tarafından yazılarak meydana gelen ilk yazılı hadis metinleri sahifeleri oluşturmuştur. Bu sahifelerden birisi, Abdullah b. Amr İbni'l-As'ın **es-Sahifetu's- Sâdika** veya kısaca **Sâdika** denilen sahifesidir. Sahabeden Semure b. Cundeb ve Câbir b. Abdillâh'ın; tâbiilerden Hemmâm b. Muhebbih'in sahifeleri de konunun örnekleridir. Bunların herbiri hakkında özel başlıklarında kısa bilgiler verilmiştir.

SAHİFE CÂBİR (صحيفة جابر) - Sahabî Câbir b. Abdillâh'ın hadislerini ihtiva eden sahife denilen küçük çaptaki kitabıdır. Hadislerin tedvin edilmesinden önce tesbit edilen hadislerin yazılması sonucu meydana gelen ilk yazılı hadis metinlerindendir. Her ne kadar kendisinin yazdığı kesin olarak bilinmemekte ise de yazı yazarlardan olduğu dikkate alınarak kendi el yazısıyla yazıldığına hükmedilmiştir. Karısı tarafından korunmuştur. İlk ravisi meşhur tâbî'i Süleyman b. Kays el-Yeşkuridir (**Tehzîb**, 4/214). ayrıca Ebu'z-Zubeyr, Ebu Sufyân ve eş-Şa'bi tarafından da rivayet edilmiştir. Ancak bunların rivayetleri **vicâde** yoluy-

ladır. (**Cerh**, 2-1/136) Bazı alimler Katâde ve Mücâhid'i bu sahipedeki hadisleri, rivayet hakları olmadığı halde, rivayet ettiklerinden tenkit etmişlerdir. Ma'mer b. Râşid **Cami**'inde ondan nakillerde bulunmuştur.. Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**inde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. (**Turâs**, 1/120, 1).

SAHİFE SEMURE (صحيفه سمره) - Sahabi Semure b. Cundeb'e ait hadislerin yazılı olduğu sahipedir.

Bütünüyle sahipe denilince akla gelen hadis kitabı olduğunu gösteren kesin deliller bugün için bilinmemektedir. daha çok evlatlarına yazdığı bir risale hüviyetindedir ve çok ilim ihtiva etmektedir. (**Tehzib**, 4/236). İlk yazılı metinlerden olması dolayısıyla önemlidir. Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**inde nakledildiği anlaşılmaktadır.

ES-SAHİFETU'S-SÂDIKA (الصحيفة الصادقة) - Adına sahipe denilen ve HZ. Peygamber ve sahabe devirlerinde yazılmış olan küçük çaptaki hadis mecmualarındandır ve sahâbi Abdullah b. Amr İbni'l-As'a aittir. Hadislerin tedvin edilemsinden önce yazılı olarak tesbit edilmiş hadis metinlerinin ilk örneklerinden sayılır.

Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazdığı tarihen sabittir. Hz. Peygamber'den işittiklerini yazmak istemesine rağmen onun hadislerin yazılmasına izin vermediği karşısına engel olarak çıkmıştır. Öte yandan Kureyş ileri gelenleri Allah Resulü'nün kızgınlık anında da rıza anında da konuştuğunu bundan dolayı ağzından çıkan her sözün yazılmasının doğru olmayacağını söyleyerek Abdullah'ı her işittiğini yazmaktan vaz geçirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e müracaat ederek hadisleri yazmak istediğini söylemiştir. Hz. Peygamber parmağıyla ağzını işaret ederek "yaz demiştir; Allah'a yemin ederim ki, buradan gerçek olmayan hiçbir söz çıkmaz." (**Ebu Davud**, 4/60; **Müsned**, 2/162, 192).

Hz. Peygamber'in izin vermesi üzerine Abdullah, işittiği hadisleri yazmıştır. es-Sahifetu's-Sâdika böylece meydana gelmiştir. Rivayete göre Abdullah, bu sahipeyi kaybolmasından korktuğu için halkalı bir sandık içinde saklamış (**Müsned**, A.M. Şakir neşri, 10/131). Mücâhid, bu sahipedeki hadisleri elde etmek için müracaat ettiği halde izin vermemiştir. Ölümünden sonra evlatlarına kalan bu sahipeyi to runlarından Amr b. Şu'ayb, **an ebîhi an ceddihi** isnadıyla rivayet etmiştir. Ne var ki bu isnadla rivayet edilen hadislerin müsned olduklarında tereddüt hasıl olmuştur. Bazı alimler bu isnadla gelen hadislerin dinî konularda delil olamayacağını ileri sürmüşlerdir; çünkü isnaddaki **an ebîhi** lafızları Amr'ın hadisi babası Şu'ayb'dan rivayet ettiğine delalet ederse de **an ceddihi** lafızları hem Şu'ayb'ın dedesi Abdullah b. Amr'a, hem de Amr'ın dedesi Muhammedi ifade edebilir. İlk ihtimal göz önüne alınırsa isnad munkatıdır; zira Şu'ayb, dedesi Abdullah b. Amr'a yetişmemiştir. İkinci ihtimale göre ise isnad mürseldir. Sebebi, Muhammed'in Hz. Peygamberle görüşmemiş olmasıdır. (**Hadis Tarihi**, 46, Bk. Âbâ ve Ebnâ).

Bununla birlikte aynı isnadla rivayet edilen hadislerin dinî konularda delil olarak kullanılabileceği görüşünde olan alimler de vardır. (**Tehzib**, 8/49). Bu isnadla beş yüz kadar hadis rivayet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde Abdullah b. Amr'ın müsnedi olarak toplam 626 hadis nakledilmiştir. Bunların önemli bir bölümünün **es-Sahifetu's-Sâdika**'dan nakledilmiş olması imkân dahilindedir.

ES-SAHİFETU'S-SAHİHA (الصحيفة الصحيحة) - Sahabe devrinde yazılan ve Hemmâm b. Munebbih'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden sahipedir.

Günümüze ulaşan eserlerin en eskisi olan bu hadis mecmuası 138 hadisten meydana gelir. İlk önce Ma'mer b. Râşid tarafından kısmen semâ, kısmen de arz yoluyla rivayet edilmiştir. Berlin ve Zahi-riye kütüphanelerinde bulunan iki yaz-

ma nüshasına dayanarak Prof. Muhammed Hamidullah tarafından etraflı bir araştırmayla birlikte neşredilmiştir. Türkçeye de çevrilmiştir.

SAHİH (الصحيح) - Kelime olarak sıhhatli ve sağlam manasına gelen sahih, makbul hadislerin ilkidir. Hadis Usulü alimleri tarafından adalet ve zabt sahibi ravilerin kesiksiz isnadla birbirlerinden rivayet ettikleri şâz ve illetli olmaktan uzak hadisler olarak tarif edilmiştir.

Bu tarife göre bir hadisin sahih olabilmesi için ravilerinin adalet ve zabt özelliklerine sahip olmaları, son ravisinden Hz. Peygamber (s.a.s) 'e varıncaya kadar bütün ravileri arasındaki isnad zincirinin kesiksiz olması, bir de illet denilen herhangi bir gizli kusur taşımaması ile birlikte sika ravilerin rivayetlerine aykırı düşmemesi gerekir. Misal vermek gerekirse şu hadis üzerinde durulabilir.

حدثنا أبو اليمان الحكم بن نافع، قال أخبرنا شعيب، عن الزهري قال : أخبرني أبو سلمة بن عبد الرحمن بن عوف انه سمع حسان بن ثابت الأنصاري يستشهد أبو هريرة : انشدك الله، هل سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول : يا حسان أجب عن رسول الله ! اللهم أيده بروح القدس . قال نعم .

Bu hadisin senedi ve metni ayrı ayrı incelendiğinde görülür ki Ebu'l-Yemân el-Hakem b. Nafi, Şu'ayb, ez-Zuhri, Ebu Seleme b. Abdurrahmân b. Avf ve Hassân b. Sâbit'den oluşan senedle rivayet edilmiştir. Bu ravilerin hepsi adalet sahibi ve zabt özelliği taşıyan kimselerdir. Hepsi de hadisi birbirlerinden **haddesenâ, ahberanâ, semi'a** gibi birbirlerinden kesin rivayete delalet eden eda lafızlarıyla rivayet etmişlerdir. Böylece açığa çıkmıştır ki, isnadı kesiksizdir. Ayrıca metninde gizli bir kusur yoktur. Hz. Peygamber'in Hassân b. Sâbit'e kendisini ve müslümanları şiir söyleyerek müdafaa etmesini söylediğini ve ona Cebraîl (a.s)'ın destek olması için dua ettiğini gösteren metnine aykırı bir başka rivayet bilinmemektedir. Buna

göre de şâz olmaktan uzaktır. Dolayısıyla bu hadis sahihtir.

Hadis âlimleri sahih hadisin tarifinde söz konusu olan özellikleri sıhhat şartları olarak nitelemişlerdir. Özel tabiriyle **şurûtu's-sıhha** denilen sıhhat şartları beş tanedir. (Bk. Şurûtu's-Sıhha). Bu beş şartı birlikte taşıyan hadisin sahih olduğuna hükmedilmiştir. Böyle iken bir hadisin sahih olduğu konusunda görüş ayrılığı varsa sıhhat şartlarını tamamiyle taşıyıp taşımadığı konusundaki ihtilaf-tan kaynaklanmış demektir. Bununla birlikte bazı hadis alimlerinin adalet ve zabt sahibi saydıkları ravilerden biri veya birkaçı diğer bazı muhaddislere göre bu vasıflara sahip olmayabilir. Öyle olunca muhaddis, adalet ve zabt sahibi olarak görmediği ravinin rivayet ettiği hadise diğer şartları taşısa bile sahih gözüyle bakmayabilir.

Öte yandan bazı âlimler bir hadisin sahih addedilebilmesi için onda sıhhat şartlarının bulunmasıyla birlikte her tabakadan en az iki arvi tarafından rivayet edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Rivayete bakılırsa İbrahim b. İsmail b. Uleyye, rivayetle şehadetin aynı olduğu noktasından hareketle hadisin en az iki adaletli ve zabt sahibi ravi tarafından rivayet edildiği takdirde sahih sayılabileceğini iddia etmiştir. Kaydetmek gerekir ki, aynı görüşü bazı Mu'tezile alimleri de benimsemişlerdir. Zaten İbrahim de kimi cerh ve ta'dil imamlarına göre mutezilidir. Kimine göre ise cehmiye dendir. (Mizân, 1/20). ayrıca bu meselenin sıhhat şartlarıyla ilgisi yoktur. tamamen **âhad** la ilgilidir. Şu da var ki, hadis âlimlerinin sahih hükmi verdikleri pek çok hadis yerine göre tek isnadla gelmiştir. O halde bu görüşe itibar etmemek yerinde olur.

Ravilerin adalet ve zabt durumları değişiktir. Bir kısmı, diğer kısmına göre gerek adaleti sağlayan hususlar, gerekse hafıza gücü ve ezberleme kabiliyeti yönlerinden daha üstündür. Raviler böyle derece derece olunca rivayet ettik-

leri sahih hadislerin de sıhhat bakımından birbirlerinden farklı olmaya-
cağı tabiidir. Nitekim İbnu's-Salâh, sa-
hih hadislerin **muttefakun aleyh** ve **mu-
telefun fihi** olarak iki kısımdan meydana
geldiğini söylemiştir. Ona göre muttefe-
kun aleyh, sahih olduğu konusunda ha-
dis alimleri arasında birlik olan hadistir.
Buna karşılık muhtelefun fihi, sahih
olduğunda ihtilaf edilenlerdir.

İsnad yönünden sahih, **meşhur** ve **garîb**
kısımlarına ayrılmıştır. İbn Hacer, sahihi
makbul haberlerin başında zikretmiş ve
sahih li-zâtihi, **sahih li-ğayrihi** olarak
iki kısımda mütalaa etmiştir. Ona göre
sıhhat şartlarını en üstün derecede ihti-
va eden sahih hadis, sahih li-zâtihidir.
Eğer sahih hadis bazı kusurlar
yüzünden sıhhat şartlarını en üst
düzeyde taşımamakla birlikte bu kusu-
runu giderecek şekilde birkaç isnadla ri-
vayet edilip kuvvet kazanırsa o zaman
sahih li-ğayrihi olur. (Nuzhe, 29.30).

Sahih hadisler Buhârî ve Müslim'in ri-
vayetleri esas alınarak sınıflandırılmıştır.
Bu tasnifte sahih, yedi derecedir. (Bk.
Merâtibu's-Sahih).

Sahih terimi sahih hadisleri ihtiva eden
kitaplar için de kullanılmıştır. Bunlar
arasında **Sahih-i Buhârî**, **Sahih-i
Müslim**, **Sahih İbni Hibbân**, **Sahih İbni
Huzeyme** ilk akla gelenlerdir. Buhârî ile
Müslim'in sahihlerine **es-Sahihân** denil-
miştir.

SAHÎH- GARÎB (صحيح غريب) - e1-
Kutubu's-Sitte sahiplerinden Tirmizî'nin
bir hadisi değerlendirirken kullandığı
birleşik terimlendendir.

Tirmizî, sahih garib hükmü verdiği ha-
dislerin niteliklerini açıklamamıştır. An-
cak hakkında bu birleşik terimi kul-
landığı hadislerin sahih olmakla birlikte
garib oldukları, bir diğer deyişle sıhhat
ve garabet özelliklerini bir arada
taşıdıkları söylenebilir. Nitekim İbn Tey-
miye, **hasen-sahih-garib** birleşik terimini
açıklarken şöyle demiştir: "Hadis bazen

garibu'l-isnad olur ve yalnız tek vecihten
bilinir. Eğer o tek vecihten sahih olursa
hükmü sahih-garibdir. Bir başka deyişle
isnadı garib olmakla beraber hadise sa-
hih denilmiştir ve bu hadisin garib tarik-
tan sahih olarak sabit olması demektir."
(Tevcih, 162).

İbn Teymiye'nin bu açıklamasına diyecek
yoktur. Buna göre denilebilir ki, sahih-
garib tabiri daha çok tek isnadla garib ol-
arak bilinen ancak sahih olduğuna
hükmedilmiş olan hadistir.

SAHÎH-GARÎB-HASEN (صحيح غريب حسن) -
sahih-garib gibi bu da Tirmizî'nin bir ha-
disi değerlendirirken kullandığı birleşik
terimlerden birdir.

Tirmizî, Süneninde yerine göre iki terimi
bir arada kullanmıştır. Yerine göre de **ha-
sen-sahih-garib**, veya değişik sıra ile sa-
hih-garib-hasen gibi üç hükmü bir arada
aynı hadis için kullanmıştır. Bunların
neye delalet ettiğini açıklamamıştır.
Diğer taraftan bu terimlerin yerlerinin
değişmesi herhangi bir değişik mana
ifade etmez. Bu itibarla sahih-garib-
hasen birleşik teriminin delalet ettiği
mana hakkında bilgi almak istenirse **ha-
sen-sahih-garib** maddesine bakılabilir.

SAHÎH Lİ-AYNİHİ (الصحيح لعيته) - Bk.
Sahih.

SAHÎH Lİ-GAYRİHİ (الصحيح لغيره) - Bk.
Sahih.

SAHÎH Lİ-ZÂTİHİ (الصحيح لذاته) - Bk. Sa-
hih.

SAHÎH MUHTELEF FİHİ (صحيح مختلف فيه)
- Bk. Sahih Muttefak Aleyh.

SAHÎH MUTTEFAK ALEYH (صحيح متفق عليه)

- Adı üzerinde, sahih olduğu konusunda ittifak hasıl olan hadise denir.

İbnu's-Salâh'a göre sahih, genel bir tak-simle **muttefekun aleyh** ve **muhtelefun fihi** olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlar-dan sahin muttefekun aleyh, sahih olduğu konusunda âlimlerin birleştikleri ve sıhhat şartlarını taşıdığı konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu olmayıp sıhhat şartlarını taşıdığı ve bulunması şart koşulmuş niteliklere sahip olduğu konularında alimler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olmayan sahihtir. Sahih Muhtelefun fihi ise hadis alimlerin-sin sıhhat şartlarını taşıyıp taşımadığı veyahutta mürsel hadiste olduğu gibi bu-lunmasını şart koştukları nitelikler hu-sususlarında ihtilafa düştükleri sahihtir. (Ulum, 11).

ES-SAHÎHÂN (الصحيحان) - İki sahih ma-nasına gelen bu tabir Buhari ve Müslim'in sahihlerine denir.

Buhârî'nin **el-Câmi'u's-Sahih** veya **Sahih-i Buhârî** denilen eseri ile Müslim'in **el-Câmi'u's-Sahih** ya da **Sahih-i Müslim** is-miyle tanınan kitabı müslümanlarca Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitap-lar kabul edilmiştir. Her iki kitabın da tamamen sahih hadislerden meydana geldiği söylenmiştir.

Gerek Buhârî, gerekse Müslim hadis il-minde yüksek dereceleri almış, hadis bil-gileri bakımından akranlarını hayli geri-lerde bırakmış, özellikle sahih hadisleri sahih olmayanlardan ayırma yeteneğine sahip âlimlerdir. Buhârî ssahih hadisleri toplamak üzere ilk eser veren kimse ola-rak tanınır. Müslim de aynı şekilde sahih hadislerle ayrılmış ikinci kitabı meydana getirmiştir. Bu ve öteki sebepler birleşince her ikisinin aynı isimle meşhur kitapları İslâm alimlerinin büyük çoğunluğunun kabulüne mazhar olmuştur.

Bazı âlimler es-Sahihân sahiplerinin bir hadisi sahih kabul etmek konusunda yalnızca ravilerinin adalet ve zabtna, ha-

disi irsal edip etmediklerine bakmakla yetindiklerini, başka önemli noktaları dikkate almadıklarını ileri sürmüşlerse de iş zannettikleri gibi değildir. Her iki âlim de hadislerini rivayet ettikleri ricalin kendi şeyhleriyle olan münasebetlerini de araştırmışlardır. Her ravinin, kendi-sinden rivayette bulunduğu şeyhin hadis meclislerine devamı azmıdır, çokmudur? Onun memleketinden midir? Hadisleriyle ilgisi var mıdır? Yoksa yabancı bir bel-deden gelip kendisiyle yaptığı mülakatlarda bazı hadislerini işitip savuşmuş biri midir? Bütün bu hususlar gibi hadis ve hadis usulü alimlerinin kâmil mahareti olup son derece dikkatli olmayı alışkanlık haline getirmiş, en büyük alimlerin farkına varacağı mühim esasları göz önüne almışlardır. Böylesine titiz bir tutumla seçtikleri hadisleri kitap-larına yazmışlardır. Sahihlerinin Allah Kitabı Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitaplar kabul edilmesi bu gibi yüksek meziyetlerle gerçekleşmiştir.

Yukarıda da değinildiği gibi es-Sahihânda bulunan hadisler umumiyetle sahih kabul edilmişlerdir. Bununla bir-likte hadis alimlerinin tenkidine uğramış hadisleri de vardır. Böyle hadislerin top-lam sayısı 32 dir. Ancak bazı âlimlerin zayıf gördükleri bu hadislerin hiçbir-i, kâdih bir illetle ma'lul değildir.

es-Sahihânın hangisinin daha sahih olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Alimlerin büyük çoğunluğuna göre Sa-hih-i Buhârî Sahih-i Müslim'den daha sahihtir. Sebebine gelince Buhârî'deki hadisler ittisal yönünden daha sağlam, ravileri itkan açısından daha güçlü, daha üstündür. Bununla birlikte tertip yönünden Sahih-i Müslim daha üstün görülmüştür.

en-Nevevî, es-Sahihân'ın Kur'an-ı Ke-rim'den sonra en sahih kitaplar olduğuna işaret ettikten sonra şöyle der: "Buhârî'nin kitabı es-Sahihânın en sahi-hi, daha çok faydalı olanı, gerek zahiri, gerekse batını daha fazla bilgi ihtiva edendir. Müslim'in Buhari'den fayda-

landığı ve Buhari'nin hadis ilminde bir benzeri olmadığını itiraf ettiği sabittir. Buhari'nin kitabını tercih konusunda bütün bu zikrettiklerimiz, bütün alimlerin ve hadis ilminin sırlarına vakıf, bu ilmin inceliklerini iyi bilen itkan ehlinin benimsediği görüştür." (Müslim Şerhi, 1/10).

Bununla birlikte el-Hâkim'in şeyhi Ebu Ali el-Huseyn b. Ali en-Nisâbüri, Müslim Sahihinin daha sahih, dolayısıyla **esah-hu'l-kutub** olduğunu söylemiş, bazı mağribli âlimler de ona tabi olmuşlardır. Sahih olan görüş, Buhârî'nin üstün olduğu görüşüdür. Nitekim en-Nevevî, Buhârî ile Müslim'i özlü bir şekilde mukayese ettikten sonra Buhârî'yi tercih sebeplerini açıklarken şunları söylemiştir: "Allah rahmet eylesin, Müslim'in usulü -ki bu usulü hakkında Sahihinin mukaddimesinde icmâ' bile nakletmiştir- şudur: Ona göre an lafzı ile rivayette bulunan ravinin isnadı, mücerred şeyhi ile muasır olduğu takdirde görüşmeleri sabit olmasa bile, semi'tu ile mevsul hükmündedir. Halbuki Buhârî, böyle an lafzıyla rivayette bulunan ravinin isnadını, şeyhi ile görüştüğü sabit olmadıkça mevsule hamletmez. Her ne kadar Müslim'in sahihinde cevaz verdiği bu hükümle bir arada uygulanması imkansız olan, hadisi çeşitli tariklardan gelen rivayetlerini bir araya toplama usulüne uyduğu için bu usule uyduğunu iddia edemezsek de Buhari'nin kitabını kendi kitabına aslında bu usul üstün kılmıştır. Şüphesiz Müslim de güzel bir usulle Buhari'den ayrılarak her bir hadis için bir yer tayin etmiş ve beğenip seçtiği bütün tariklarını orada toplamıştır. Bunun gibi aynı hadisin çeşitli isnadlarını, değişik lafızlarını da aynı yerde bir araya getirmiştir. Müslim'in bu usulüne göre bir hadisi bulmak kolaydır. Böylece hadis talibinin aradığı bir hadisin bütün vecihlerini bir arada bulup istifade etmesi de kolaydır. Bu metotla Müslim'in çeşitli tariklarından irad ettiği hadislere güven hasıl olur. Oysa Buhârî'de durum aksinedir. O bir hadisin değişik vecihlerini bir arada vermez. aksine birbirinden uzak ve farklı

yerlerde zikreder. Bu vecihleri, uygun zannedilen bablardan başka yerlerde zikrettiği de çoktur. Bu, Buhari'nin anlayacağı bir incelik yüzündendir. Bu özelliğidir ki talibe Buharideki hadislerin tariklarını toplamak, bir hadisin Buhari'nin zikrettiği tariklarına güvenin hasıl olması zorlaşır. Günümüzde müteahhir hadis hafızlarından çoğunun bu kabil hadislerde hata ettiklerini ve Buharide bulunan pek çok hadisi sırf uygun yerlerde olmayışları yüzünden reddedildiklerini gördüm." (Müslim Şerhi, 1/10.1).

es-Suyûti, Sahih-i Buhârî'nin Sahih-i Müslim'e tercih sebeplerini daha çok ittisal ve ricalinin itkanında görür ve altı yönden açıklar: "Birincisi, Buhârî'nin Müslim'e göre rivayette teferrüd ettiği ravilerin sayısı 480 kadardır. Bunlar arasında zayıf oldukları söylenenlerin sayısı seksen kişidir. Halbuki Müslim'in rivayette Buhârî'den ayrıldığı ravilerin sayısı 620 ye ulaşır. İçlerinde zayıf olduğu söylenenler 160 kişidir. Şüphesiz hakkında zayıf sözü edilmemiş ravilerden rivayet, kadih bir tenkit yapılmamış bile olsa zayıf olduğu söylenenlerden rivayet-ten evladır.

İkincisi, Buhârî, zayıf olduğu söylenen ravilerden fazla sayıda hadis nakletmiş değildir. Buhârî'nin rivayette bulunduğu zayıf ravilerden her birinin hadislerinin tamamını veya ekseriyetini rivayet ettiği nüshaları da yoktur. O, Müslim'in aksine, zayıf olarak bilinen nüshalardan İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği tercüme hariç hiçbir hadis rivayet etmiş değildir. Oysa Müslim, Ebu'z-Zubeyr'in Câbir'den; Suheyl'in babasından; Alâ b. Abdirrahman'ın babasından; Hammâd b. Seleme'nin Sâbit'ten gelen nüshaların ekseri hadislerini kitabına almıştır.

Üçüncüsü, Buhârî'nin hadis rivayet etmekte Müslim'den ayrıldığı zayıf oldukları söylenen ravilerin çoğu, görüştüğü, hadis meclislerinde bulunduğu, hallerini öğrenip hadisleri hakkında bilgi sahibi olduğu, aralarında sahih olanları olma

yanlarından ayırt ettiği şeyhlerdir. Müslim'in şeyhleri ise bunun aksinedir. Onun Buhârî'den teferrüd ettiği zayıf oldukları söylenen ravilerin çoğu kendi asrından önce yaşamış tabiilerden sonrakilerdir. Şüphesiz bir muhaddis şeyhlerinin hadislerini, yaşadığı devirden önce yaşayanların hadislerinden daha iyi bilir.

Dördüncüsü, Buhârî, birinci tabaka ricâ-linden hıfz ve itkanda zirveye ulaşmış ravilerin hadisleriyle, hadiste tesebbüt ve uzun müddet meşgul olma itibarıyla onu takibeden tabaka ravilerinin hadislerini **muttasıl** ve **mu'allak** olarak nakletmiştir. Halbuki Müslim, el-Hâzimi'nin de belirttiği gibi, bu tabakadan asıl olan hadisleri almıştır.

Beşincisi, Müslim, bir şeyhten "an" lafzıyla rivayette bulunan ravinin rivayetini, o şeyhle muasır olduğu zaman lika sabit olmasa da muttasıl sayar. Halbuki Buhârî, mülakat sabit olmadıkça hadislerin mevsul sayılamayacağı görüşündedir. Buhârî'nin zikrettiği babla aslında hiçbir alakası bulunmayan hadisi nakletmesi bazen, hadisini daha önce bir başka yerde **mu'an'an** olarak naklettiği bir ravinin semâ'nı beyan etmek içindir.

Altıncısı, Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde bulunan tenkide uğramış hadislerin sayısı 210 kadardır. Bunlardan sadece Buhârî'de olanlar seksene varmaz. Geri kalanlar Müslim'dedir. Kuşkusuz, daha az tenkit edilen, çok tenkit edilen-den üstündür." (Tedrîb, 1/92.3).

en-Nevevî'ye göre Sahih-i Buhârî'nin Sahih-i Müslim'den üstün oluşu sebeplerinden birisi de alimlerin ittifakla kabul ettikleri Buhârî'nin hadis bilgisinin, hadislerin inceliklerine vukufunun Müslim'den üstün oluşudur. O, üstün bilgisiyle hadisleri inceden inceye değerlendirmiş, kitabına sıhhatine kesin kanaat getirdiklerini almıştır. (Tedrîb, 1/93).

İbn Hacer de Mağrib âlimlerinin Sahih-i Müslim-i tercih ediş sebeplerini Müslim'in hadis tasnif metoduyla şekil ve

tertibindeki güzelliğe bağlamıştır. (Nuhbe Tercümesi, 36.7).

Şu hale göre Buhârî ile Müslim'in sahihleri gerek metotlarındaki sağlamlık, gerekse ihtiva ettiği hadislerin sıhhat yönünden güven verme gibi sebeplerle İslâm âlimlerinin rağbetine mazhar olmuş kıymetli kaynak eserlerdir. Her ne kadar her ikisi de bazı yönlerden tendike tabi tutulmuşlarsa da yine de kıymetlerinden ve sıhhat durumundan bir şey kaybetmiş değillerdir.

SAHİH-İ BUHÂRÎ (صحیح البخاری) - Hicri üçüncü asrın şöhreti İslâm âleminin her tarafına yayılmış âlimi Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin tamamen sahih hadislerden meydana geldiği kabul edilen meşhur hadis kitabıdır. Değişik konulardaki hadisleri bir araya toplayan camî türünde bir eserdir. Asıl ismi **el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Musnedu'l-Muhtasaru min umûri Resûlillâh (s.a.s) ve Sunenihi ve Eyyâmihî**dir. Kısaltılarak **el-Câmi'u's-Sahîh** veya **Sahih-i Buhârî** denmiş ve daha ziyade bu isimlerle meşhur olmuştur.

Sahihin uzun ismi, özelliklerini de gösterecek nitelikte görülmüştür. Buna göre o isimdeki **el-Câmi** kelimesi, kitabın câmi türünden bir kitap olduğunu, bütün konularda rivayet edilen hadisleri bir araya topladığını ifade eder. **es-Sahîh** kelimesinden sahih hadisleri ihtiva ettiği anlaşılır. **el-Musned** ise isnadı muttasıl hadislerden meydana geldiğini gösterir. **el-Muhtasar** sıfatıdır ve bütün sahih hadisleri değil, mü'ellifinin koyduğu şarta uyan sahihlerden özlü hükümlere delalet eden bir kısmını aldığını belirtir. Diğer lafızlarsa onu sadece hadisleri değil bu hadislerin ait oldukları hükümlerin istinbatını da verdiğine delalet eder.

Sahih-i Buhârî'den önce yazılan hadis kitaplarında sahih hadislerle birlikte hasen ve zayıf olanlar da vardır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahabe ve tabiilerden gelen rivayetler de mevcut-

tur. Bu durumda kimsenin şüphe etmeyeceği sahih hadisleri bir arada toplayan güvenilir bir kitaba şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Buhârî, kitabını böyle bir ihtiyaca cevap vermek üzere yazmıştır. Onun Sahih'i yazmasında şeyhi İshâk b. Râhûye'nin büyük tesiri olmuştur. Bizzat kendisi anlatmıştır. "İshâk b. Râhûye'nin yanında idik. Bize, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünnetinin sahih olanlarını bir kitapta toplasanız" dedi. Bu işi yapmak benim gönlüme düştü. Bunun üzerine sahih hadisleri toplamaya başladım. Bu kitaba sahih olandan başkasını yazmadım. Kitap uzamasın diye yazmadığım sahih hadisler yazdıklarımдан çoktur. Yazdıklarımı altı yüz bin hadis içinden seçtim Sahihe, iki rekat namaz kılıp Allah'a istihare ettikten sonra sıhhatine kesinlikle kanaat getirdiğim hadislerden başkasını koymadım." (Bağdâd, 2/8,9).

Buhârî, sahihini on altı senede yazmıştır. Bu, devamlı bir çalışmadan çok, sahihin son şeklini almasına kadar geçen zaman olmalıdır. Eserini tamamladıktan sonra onu devrin en büyük hadis otoriteleri olan Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in ve Ali İbnu'l-Medini'ye göstermiştir. Bu alimlerin hepsi Sahih'i beğenmişler, dört hadis hariç, içindekilerin sahih olduklarına şehadet etmişlerdir. el-Ukayli "bu dört hadis hakkında son söz Buharî'nindir. Onlar da sahihtir" demiştir.

Sahih-i Buhari cami türündeki hadis kitaplarının belli başlı ana konularının hepsini ihtiva eder. İçindeki hadislerin konuları ve sayıları sırasıyla şöyledir: Bed'u'l-vahy (7); İmân (50); İlm (75); Vudû (109); Guslu'l-Cenâbe (43); Hayz (37); Teyemmum (15); Fardu's-Salât (2); es-Salât fi's-Siyâb (39); Kible (13); Mesâcid (36); Suttur'u'l-Musalli (30); Mevâkîtu's-Salât (75); Ezân (28); Fadlu Salâti'l-Cemâ'a (40); İmâme (40); İkâmetu's-Sufûf (18); İftitâhi's-Salât (28); Kırâ'e (30); er-rukû ve's-Sucûd ve't-Teşehhud (52); İnkîât'u's-Salât (17); İctinâb Ekli's-Sûm (5); Salâtu'n-Nisâ ve's-Sibyân (15); Cumu'a (65); Salâtu'l-Havf (6); İd (40); Vitr (15);

İstiskâ (35); Kusûf (25); Sucûdu'l-Kur'ân (14); Kasr (36); İstihâre (8); Kiyâmu'l-Leyl (41); Nevâfil (18); Salât bi-Mescidi Mekke (9); Amel fi's-Salât (26); Sehv (14); Cenâ'iz (154); Zekât (113); Sadakatu'l-Fitr (10); Hac (240); Umre (32); İhsâr (40); Cezâ'u's-Sayd (40); Savm (66); Leyletu'l-Kadr (10); Kiyâmu Ramadân (6); İ'tikâf (20); Buyû' (191); Selem (19); Şu'fa (3); İcâre (24); Havâle (30); Kefâle (8); Vekâle (17); Muzâra'a ve Şirb (29); İstikrâd ve edâ'u'd-Duyûn (25); Eşhâs (13); Mulâzeme (2); Lukata (15); Mezâlim ve Gasb (41); Şerike (72); Rehm (9); Itk (21); Mukâteb (6); Hibe (69); Şehâdât (58); Sulh (22); Şurût (24); Vesâyâ (41); Cihâd ve Siyer (255); Bakiyyetu'l-Cihâd (42); Fardu'l-Humus (58); Cizye ve Muvâda'a (63); Bed'u'l-Halk (202); Meğâzi (428); Cezâ'u'l-Âhir Ba'de'l-Meğâzi (138); Tefsir (540); Fedâ'ilu'l-Kur'ân (81); Nikah ve Talak (244); Nefekât (22); Et'ime (70); Akika (11); Sayd ve Zebâ'ih (90); Edâhi (30); Eşribe (65); Tıb (79); Libâs (120); Merdâ (41); Libâs (100); Edeb (256); İstizân (77); Da'avât (76); Du'a (30); Rikâk (100); Havz (16); el-Cennetu ve'n-Nâr (57); Kader (28); Eymân ve Nuzûr (31); Keffâretu'l-Yemin (15); Ferâ'iz (45); Hudûd (30); Muhâribûn (52); Diyât (54); İstitâbetu'l-Murteddin (20); İkrâh (13); Terku'l-Hiyel (23); Ta'bir (60); Fitn (80); Ahkâm (82); Emân (22); İcâze Haberi'l-Vâhid (19); İ'tisâm (96); Tevhîdden sonuna kadar (170) hadis. (Aynî, (1/9, 10). Buna göre Sahih-i Buharideki 97 **kitâb** başlıklı ana bölüme dahil 3730 babda 7375 (veya İbn Hacer'in sayımına göre 7397) hadis vardır. **Mu'allaklar**, **Mutâbe'at** ve **mevkûf** olanlar bu sayının dışındadır. Tekrarlar hariç sadece Hz. Peygamber'e ait merfû hadislerin sayısı 2602 dir.

Rivayetlere göre Sahih'i Buharî'den doksan bir kişi dinlemiştir. Bunlar arasında beşi Sahih'in en meşhur ilk ravileridir:

1. Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Matar el-Firebrî,
2. İbrahim b. Ma'kil en-Nesefî,

3. Hammad b. Şâkir en-Nesevî,
4. Mansûr b. Muhammed b. Ali el-Bezdevî,
5. el-Hasen b. İsmâ'il b. Muhammed el-Mehâmîlî (Turâs, 1/175).

Sahih'in ilk iki rivayeti hariç diğerleri pek itibar görmemiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre en-Nesevî rivayeti el-Firebrî rivayetinden daha az kapalı ve zordur. el-Hattâbî, Ebu Nu'aym, el-Humeydî gibi alimler bu nüshayı diğerlerine tercih etmişler, şerh yahut çalışmalarında onu asıl almışlardır.

el-Firebrî nüshası Buhârî'nin kâtibi Ebu Ca'fer Muhammed b. Ebî Hâtîm nüshasının nassına dayanan bir asıldandır. el-Firebrî bu nüshayı Buhârî'den 248 de Firebr'de 252 de Buhâra'da iki kere dinlemiştir. bu nüshadan kopya edilen ilk nüshalar arasında önemli ihtilaflar meydana gelmiştir. (Hedy, 6). Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yûnîni, hicri yedinci asrın sonlarında el-Firebrî nüshasına dayanan rivayetlerin arasını birleştirmiş ve böylece Buhârî'nin bugün elimizde bulunan nüshasını meydana getirmiştir. Diğer nüshalar bu arada kaybolmuştur. İstanbul kütüphanelerinden birinde bulunan ve Sultan Abdulhamid'in emriyle Mısır'a gönderilen çok eski bir Yûnîni nüshası da kaybolmuştur. (Buhârî'nin Kaynakları, 173, 184).

Sahih-i Buhârî'nin belli başlı özellikleri arasında en önemlilerinden birisi mukaddimesinin olmayışındır. Bundan başka hadisleri, bütün rivayetlerini bir arada değil, taşıdığı hükme göre birkaç yerde vermesi de önemli bir özelliğidir. Bu konuda el-Makdisî şöyle demiştir:

"Allah rahmet eylesin, Buhârî, bir hadisi bazen birkaç yerde zikreder ve her babda ayrı bir isnadla ve hangi babda tahrir ediyorsa o babın gerektirdiği manayı çıkararak verir. Aynı isnad ve aynı lafız ile bir hadisi iki yerde tekrar ettiği nadirdir. Bir hadisi tekrar ettiğinde başka bir tarikattan gelen rivayeti tekrarlar ve bun-

dan bazı faydalar gözetir. Mesela bir hadisi bir sahabîden rivayet ettikten sonra onu bir diğer sahabîden daha rivayet etmiş bulunursa maksadı o hadisi **garâbetten** kurtarmak olmuştur. Bizzat kendi şeyhlerine varıncaya kadar ikinci, üçüncü... tabaka ravileri hakkında da bunu yapar. O hadisi değişik yerlerde okuyanlar tekrar edilmiş sanırlar. Gerçekte ise o, fazladan bir faydaya şamil olduğundan tekrar sayılmaz. Görünüşte tekrardan bir farkı da bazı ravilerin tam, diğer bazılarının muhtasar olarak rivayet ettikleri aynı hadisin hangi lafızlarının hangi raviye ait olduğunu ayırdederek göstermekti. bunun için hadisi, her birinden nasıl varid olmuşsa öylece rivayet eder. Böylece ravisinde bir şüphe varsa giderir. Bunun gibi hem **mevsûl** hem **mürsel**; hem **merfû** hem de **mevkûf** olarak varid olmuş çelişkili hadisler vardır ki, Buhârî'de **mevsûl** veya **merfû** olduğ açıklık kazanmıştır. İşte bu gibi yerlerde aynı hadisi her iki tarîkı ile rivayet eder. Bununla da rivayetler arasındaki tearuzun kendisince hükmü olmadığını, **vasl** yahut **ref** suretlerinin kendisince açıklığa kavuştuğunu anlatmak ister. (Tecrid, 1/VII).

Bir hadisin metod icabı Buhârî'nin ayrı yerlerinde değişik lafız veya isnadlarla tekrar edilmesine "inneme'l-a'mâlu bi'n-niyyât..." hadisi misal verilebilir. Buhârî bu hadisi Sahih'in yedi ayrı yerinde, yedi değişik şeyhten farklı isnadlar ve lafızlarla şöyle vermiştir:

1. Bed'u'l-Vahyde el-Humeydî'den (1/2);
2. Kitâbu'l-İmânda Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebi'den (1/20);
3. Kitâbu'l- İtk, el-hata'u ve'n-nisyânu babında Muhammed b. Kesir'den (3/119);
4. Hicretu'n-Nebi bahsinde Musedded b. Muserhed'den (4/252);
5. Kitâbu'n-Nikâh'ta Yahya b. Kaza'a'dan (6/118);
6. Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûrda Kuteybe

b. Sa'idden (7/231);

7. Terku'l-Hiyelde İbnu'n-Nu'man'dan (8/59).

Buhârî'nin sahihte takip ettiği bu meto-
dun hadisten hüküm çıkarmak
yönünden son derece önemli olduğu mu-
hakkaktır. O, rivayet ettiği birkaç hükmü
taşıyan bir hadisi değişik bablarda
bölerek zikrederken her babda ilgili
hükmün çıkarılabileceği kısmını vermeye
özen göstermiştir. Buna misal olarak da
Hz. Peygamber (s.a.s)'in bi'setini haber
alan Rum Meliki Hirakl'in ticaret için
Şam'da bulunan Ebu sufyan'ı huzuruna
getirerek sorular sorması ve Hz. Peygam-
ber'in yolladığı İslâm'a davet mektubu
kissası verilebilir. Bu îârî bu haberi Sa-
hih'in on dört yerinde vermiştir. Şöyle ki,

1. Bed'u'l-Vahyde, Ebu Sufyan'ın Hirakl
ile konuşması, Hirakl'in Hz. Peygamberi
ikrarı, Dihye vasıtasıyla Busra emirine
gönderilip onun tarafından Hirakl'e
ulaştırılan mektup, münecim İbnu'n-
Nâtûr kıssası, Hikakl'in Bizans ileri ge-
lenlerini toplayıp onları Hz. Peygamber'e
uymalarını söyleyerek sinaması sırasıyle.
(1/4).

2. Kitâbu'l-Cihâd, du'â'u'n-Nebî (s.a.s)
ile'l-İslâm babında, Hz. Peygamber'in
Kaysere İslam'a davet mektubu
gönderdiği, bu mektubu Dihye ile
gönderip ona Busra emirine vermesini
emrettiği, Ebu Sufyan kıssası, Hz. Pey-
gamberin mektubunun içeriği
kısmılarıyla,

3. Kitâbut't-Tefsîr'de, Ebu Sufyan
kıssası, Hz. Peygamber'in mektubu
fıkralarıyla,

4. Kitâbu't-Tefsîr'in bir başka yerinde Ab-
dullah b. Muhammed rivayetiyle muhta-
sar olarak, (Aynî, 1/98).

5. Kitâbu's-Şehâdâtın "men emera bi-
İncazi'l-Va'd babında, Hirakl'in Ebu
Sufyan'la konuşmasının sadece bir
fıkrasıyla,

6. Cizye bahsinde muhtasar olarak,

7. Kitâbu'l-edebde, özlü bir biçimde ve
Ebu Sufyanla konuşmanın iffet ve sılayı
rahim fıkralarını ihtiva eden kısmını,

8. Yine Kitâbu'l-edebde Muhammed b.
Mukâtil rivayeti ile ve muhtasar olarak,

9. kitâbu'l-ilmde munâveleye delil olarak
sadece Hz. Peygamber'in, mektubu elden
göndermesi fıkrasıyla,

10. Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûrda yine
kısa bir şekilde,

11. Kitâbu'l-Ahkâm, tercemetu'l-hukkâm
bahsinde sadece tercüme fıkrasıyla,

12. Kitâbu'l-meğâzide,

13. Haberi âhad bahsinde mektubun
Kisrâ'ya götürülmesi fıkrasıyla,

14. kitâbu'l- İstizân, "keyfe yuktebu'l-
Kitâb ilâ Ehli'l-Kitâb" babında Ehli Kita-
ba mektup yazmanın caiz olduğuna delil
olarak mektubun hitap kısmı ile. (Aynî, 1/
98).

Sahih-i Buhârî'nin önemini artıran hu-
suslardan birisi de bab başlıklarıdır.
"Buhârî'nin fikhî, terâcümündedir" yani
bablara koyduğu başlıklardadır sözü
meşhurdur. Bab başlıklarında çok kere
konuya delil olan ayetleri, hadislerden
bazı kısımları, sahabe kavillerini, diğer
âlimlerin istinbatını verir. Buna misal
olarak da Kitâbu'l-İmânın birinci babı
verilebilir. Burada Buhârî, 'Hz. Peygam-
ber'in "Buniye'l-İslâmu alâ hamsin" hadi-
si" başlığını koymuş, sonra imanın kavî
ve amelden ibaret olduğu, artıp eksileceği
görüşünü vererek delil olarak sekiz ayet
zikretmiştir. Daha sonra Allah için sevip
Allah için buğz etmenin imandan
olduğunu kaydedip Ömer b. Abdilaziz'in
Adî b. Adî'ye yazdığı "imanın farzları,
şartları, hududu ve sünnetleri vardır;
bunları tamamlayan imanını kemâle er-
dirir. Tamamlamayan erdiremez. Eğer
yaşarsam öğrenmeniz için bunları
açıklayacağım. Eğer ölürsem sizin sohbe-
tinize haris değilim" ifadesine yer ver-
miştir. Daha sonra da Kur'ân-ı Ke-
rim'den Hz. İbrahim'in "kalbim mutma'in
olsun" sözünü nakletmiştir. en sonra da

Mu'az b. Cebel, İbn Mes'ud, İbn Ömer, Mucâhid ve İbn Abbas'ın imanla ilgili bazı sözlerini ve Kur'an ayetlerindeki bazı lafızların açıklamalarını muallak olarak vermiştir. (Buhârî, 1/7,8).

Sahih'i diğer hadis kitaplarından ayıran bir önemli özelliği de **mu'allak** hadisleridir. O kadar ki, mu'allak hadislerin menşe'inin Sahih-i Buhârî olduğu söylenmiştir. Bu şekilde önemli bir özellik oluşturan mu'allak rivayetler 1341 adettir. Daha çok bab başlıklarındadır. Çoğu başka yerlerde mevsûl olarak zikredilmişlerdir.

Umumiyetle bu ana özelliklere sahip Sahih-i Buhârî'nin ravileri içinde yalancılık, yalan ithamına maruz kalmak, sahibini küfre götüren bid'atlar gibi kusurlarla cerh edilmiş kimse yoktur. Bu yönüyle de İslâm alimlerinin güvenini kazanmış ve büyük çoğunluğu tarafından Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitap sayılmıştır. Pek çok alim tarafından şerhedilmiştir. Bundan başka ravilerine, ta'liklerine, bab başlıklarına, müşkil taraflarına, hadislerine dair pek çok kitap telif edilmiştir. Şerhlerinden en önemli birkaçı şunlardır:

1. **İ'lâmu's-Sunen:** Hamd b. Muhammed el-Hattâbî,
2. Ali b. Halef (İbn Battâl) şerhi,
3. **et-Telvîh fî şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh:** Ala'uddin Moğoltay b. Kılıç et Türkî,
4. **el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî:** Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî,
5. **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî:** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî,
6. **Umdetu'l-Karî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî:** Mahmûd b. Ahmed el-Aynî,
7. **İrşâdu's-Sârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî:** Ahmed b. Ebibekr el-Kastalânî,
8. **Tuhfetu'l-Bârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî:** Şeyhulislâm Zekeriya el-Ensârî.

(1)

Sahih-i Buhârî üzerine yapılan çalışmalar içinde tecridlerinin ayrı bir

yeri vardır. Bazı alimler Sahihin tekrar eden hadislerini kaldırıp sadece Hz. Peygamber'e ait merfu rivayetleri ayırarak bir kitapta toplamışlardır. Bu tür eserler içinde ez-Zebîdî'nin **et-Tecridu's-Sarih li-Ahâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh** isimli eseri meşhurdur. Bu kıymetli eser Türkçeye çevrilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır. On iki cilt halinde neşredilen bu kaynak eserden kolayca faydalanabilmek için tarafımızdan "kılavuz" adıyla bir fihrist hazırlanmıştır.

(1) Diğer şerhler ve Sahihi Buhârî ile ilgili diğer eserler için bk. Turâs, 1/177 vd.

SAHİH-i MÜSLİM (صحيح مسلم) - Hadisin altın çağı kabul edilen üçüncü hicri asrın tanınmış muhaddislerinden Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin meşhur hadis kitabıdır. Cami türünde bir eserdir ve tamamen sahih hadislerden meydana gelmiştir. **el-Câmi'u's-Sahîh** adını taşımaktadır. İslâm aleminde daha çok **Sahih-i Müslim** adıyla meşhur olmuştur.

Müslim, Sahihini, işittiği üç yüz bin hadisten seçerek aldığı hadislerden meydana getirmiştir. Eserini on beş yılda tamamladığı rivayet edilir. Kitabına aldığı her hadisi muhakkak bir delile göre almış, bıraktığını da yine bir delili göz önünde bulundurarak bırakmıştır. Kedisinden nakledildiğine göre Sahihine muhaddislerin sıhhati üzerinde birleştikleri hadisleri almıştır. (Ulûm, 16).

Buhârî gibi Müslim de Sahihini tamamladıktan sonra devrinin hadis otoritelerinin tetkikine sunmuştur. sahihi tetkik eden Ebu Zur'a er-Râzî'nin zayıf gördüğü hadisleri çıkarmıştır.

Sahih-i Müslim câmi türü hadis kitaplarında bulunan ana konularda hepsine ait hadisleri ihtiva eder. **Kitâb** başlıklı 54 ana bölümde mevcut bablarında, tekrarlar hariç, 3033 hadis vardır. Bunlar genelde hıfz ve itkan sahibi ravilerin rivayetleri, hıfz ve itkan yönünden orta seviyedekilerin rivayetleri ve zayıf ravilerin rivayetleri olmak üzere

üç gruptur. Takip ettiği metot icabı hıfz ve itkanla tanınmış ravilerin rivayetlerine öncelik vermiş, sonra da diğer tariklarına işaret etmek üzere öteki iki gruba dahil ravilerin rivayetlerini nakletmiştir. Sahihde asıl olan ilk rivayetlerdir.

Sahih-i Müslim İslâm alemine İbrahim b. Muhammed b. Sufyan rivayetiyle yayılmıştır. Mağrib ülkelerinde bu rivayetle birlikte Ebu Muhammed Ahmed b. Ali el-Kalânîsî rivayeti meşhur olmuştur. Sahih üzerine çalışmalar yapan iki meşhur alim, Kadı İyad ile en-Nevevî'nin rivayet tarikları el-Kalânîsî rivayetine ulaşır.

Sahih-i Müslim'in en önemli özelliklerinden biri, baş tarafında bir mukaddimenin oluşudur. Altı babdan oluşan mukaddimede Müslim, sırasıyla yalancı ravilerden rivayeti terk ederek sikadan rivayet ve Hz. Peygamber'e yalan isnadından kaçınmak; Hz. Peygamber'e isnad ederek yalan söylemenin en ağır yalan olduğu; her işitilene rivayet etmenin doğru olmadığı; zayıf ravilerden rivayetin men edilmesi ve zayıf blinen ravinin hadislerini almakta ihtiyatlı davranılması; isnad ve ravilerin tenkidi; nihayet **mu'an'an** hadis ile ihticac etmenin sahih olduğu konularına yer vermiş; bu konulardaki rivayetlere dayanarak kendi görüşlerini açıklamıştır. Bilhassa altıncı babda açıkladığı birbirlerinden "an" lafzıyla rivayette bulunan ravilerin birbirleriyle çağdaş olup görüşmeleri imkanı olduğu ve içlerinde tedlis yapan bulunmadığı zaman isnadlarının mevsül hükmünde sayılacağına dair görüşü meşhurdur. Müslim'in şartı denilen bu husus, onun Buhârî'den ayrıldığı önemli bir noktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi Müslim, Sahihde verdiği hadisleri değişik isnadları ve lafızlarıyla bir arada toplamış, fıkhn hangi konusuna giriyorsa oraya koymuştur. Bu hadisleri sıralarken önce hıfz ve itkan itibarıyla isim yapmış ravilerin rivayetlerini vermiş, mestûr, hıfz ve itkan açısından orta seviyede olanların rivayetlerini sona bırakmıştır. Zayıf ve metrûk

ravilerin rivayetlerini en sona koymuştur. Bu hususta da Buhârî'den ayrılmıştır. Ancak Müslim'in bu metoduyla aranan hadis hem daha kolay bulunur, hem de bir hadisin bütün isnadları ve metin farklılıkları bir arada olmakla hüküm çıkarma kolaylaşır. Sahih-i Müslim'i Buhârî'ye üstün kılan aslında bu teknik yönüdür. Aynı hadisin orta seviyede ve zayıf ravilerden gelen rivayetlerine yer vermesi ilk bakışta tenkit edilmişse de bunun sadece mutâba'at ve şevahid için yapıldığı söylenmiştir. en-Nevevî'ye göre Müslim, isnadında bazı zayıf ravilerin yer aldığı rivayetleri de vermişse bu tamamen mutâbaatı kuvvetlendirmek veya metinde bulunan bir ziyade yüzündendir. (Müslim Şerhi, 1/25).

Sahih-i Müslim'in tertibi çok güzel olmakla birlikte bablarına Buhârî gibi unvan konulmamıştır. Bablarına fikhî hükümler yerleştirilmiş de değildir. Alimler bunu babın ihtiva ettiği hadisten faydalanmayı okuyucuya bıraktığına yorumuşlardır. Bugün elde bulunan Müslim nüshalarındaki bab başlıkları en-Nevevî tarafından konulmuştur. Bu konuda en-Nevevî şunları söylemiştir: "Bazıları müslim'in bablarına unvan koymuşlardır. Bunların bir kısmı güzeldir. Ne var ki bir kısmı, ya ibare kusuru, ya lafızlarının bozukluğu, ya da başka sebepler yüzünden hiç de uygun düşmemiştir." (Müslim Şerhi, 1/21). Buradan anlaşıldığına göre en-Nevevî'den önce de Müslim bablarına başlık koyanlar olmuşsa da bunlar uygun bulunmamıştır.

Sahih-i Müslim'in bir özelliği de mevkûf rivayetlere nadir olarak yer vermesidir. Bu kabil rivayetler ancak rivayetin sıyaki içinde gelmişse verilmiştir. Sayıları son derece azdır. Aynı şekilde mu'allak hadislere de yer verilmiştir. Müslim hadisleri içinde sadece 17 (veya 14, yahut 12) muallak rivayete rastlanır.

En çok Kuzey Afrika ve Mağrib ülkeleri ile Endülüs'te meşhur olan Sahih-i Müslim'in bir hayli şerhi, muhtasarı,

mustahreci vardır. önemli şerhlerinden birkaçı şunlardır:

- 1. el-Mu'lim bi-Fevâ'idî Kitâbi Muslim:** Muhammed b. Ali el-Mâzirî,
- 2. el-İkmâl fi Şerhi Muslim:** Kadı İyad b. Musa el-Yahsubî,
- 3. el-Minhâc fi şerhi Muslim İbni'l-Haccâc:** Yahya b. Şeref en-Nevevî,
- 4. el-İkmâl fi Şerhi Muslim:** Muhammed b. Yusuf el-Kunevî,
- 5. ed-Dîbâc alâ Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc:** es-Suyûtî,
- 6. Minhâcu'l-İbtihâc bi-Şerhi Muslim İbni'l-Haccâc:** Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî,
- 7. Şerhu Muslim:** Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî,
- 8. es-Sırâcu'l-Vehhâc min Keşfi Metâlibi Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc:** Sıddık Hasan Han,
- 9. Fethu'l-Mulhim Şerhu Sahîh-i Muslim:** Câbir Ahmed Usmânî.

Hadise ve hadis ilimlerine unutulmaz hizmetler vermiş olan Türkler arasında da Sahîh-i müslimi şerhedenler, Türkçeye çevirenler olmuştur. İsmâ'il Nureddin Üsküdârî, Celeb lakabıyla meşhur Mustafa b. Umer Üsküdârî, İstanbullu Süleyman Fadıl Efendi, Yusuf Efendi Zade Abdullah b. Muhammed, Diyarbakırlı Kurşunlu Zade Mustafa Efendi bunlardandır.

Sahîh-i Müslim'in Türkçe tercümeleri arasında rahmetli Prof. Hamdi Rağıp Atademir'in babası Rağıp Efendi tercümesi anmaya değer. Bu eser basılmamıştır. Mehmet Sofuoğlu'nun izahlı tercümesi ile Ahmed Davutoğlu'un şerhli tercümeleri ise neşredilmiştir.

Sahîh'in muhtasarlari arasında Muhammed b. Abdillâh el-Mursî, Abdulazîm b. Abdilkavî el-Munzirî'nin eserleri en meşhurlarıdır.

SAHÎHU'L-HADÎS (صحیح الحديث) - Hadis

sahîh manasıyla kimi alimlere göre ta'dîl lafzıdır. es-Schâvî, ta'dîlin ikinci mertebesine delalet eden lafızlar arasında saymıştır.

SAHÎHU'L-İSNÂD (صحیح الاسناد) - İsnadî sahih olduğu halde metni hakkında ilk devir alimlerinin sıhhat hükmü veremedikleri bazı hadisleri vasfetmekte kullanılan bir tabirdir.

Bazı hadisler hakkında, şâz olması veya sıhhatte engel teşkil eden illet taşıması sebebiyle sahih hükmü vermek imkanı olmaz. Bu takdirde isnadının sahih olduğunu belirtmek üzere "bu hadis sahihu'l-isnâddır" denir.

İbnu's-Salâh'a göre güvenilir bir hadis kitabının musannfı, metot olarak kitabında sahihu'l-isnad tabirini kullanmışsa böyle dediği hadislerin herhangi bir kadih illetini zikretmediği takdirde sahih olduğuna hükmedilir; zira hadisin kadih bir illet taşımaması sıhhatte asıldır. (Ulûm, 35).

İbn Hacer de İbnu's-Salâh'a katılır. Ona göre **Musned** ve **Sunen** gibi meşhur hadis kitaplarında yer alan bir hadisin isnadında gerekli sıhhat şartları bulunur, dikkatli ve itkan sahibi muhaddislerin farkına vardıkları herhangi bir kadih illeti de olmazsa o hadis hakkında kitap musannfının vermediği sıhhat hükmünü vermek mümkündür. Ne var ki alimimiz böyle hadislerde farkına varılamamış bir illetin olma ihtimalini de hesaba katmak gerektiği görüşündedir. Bunun için de ihtiyata uygun olarak böyle hadisler hakkında sahih denilmeyip isnadının sahih olduğunu ifade eden bu tabirin kullanılması yerinde olur. (Tedrîb, 1/148).

SAHÎHUN İNDE GAYRİHİMÂ (صحیح عند غیرهما) - Bk. Merâtibu's-Sahîh.

SAHÎHUN İNŞA'ALLAH (صحیح ان شاء الله) - Bazı hadis kitaplarında görülen ve

hakkında ilk devirlerde yaşamış hadis imamları tarafından sıhhat hükmü verilmemiş isnadı sahih hadisler hakkında sonraki devirlerde yaşayan alimlerin sıhhat hükmü verip vermeyecekleri meselesiyle ilgili bir tabirdir. İnşa'allah sahihtir demektir.

İbn Hacer'e göre **musned** ve **sunen** gibi meşhur hadis kitaplarında bulunan bir hadis hakkında kitabın musannıfı sıhhat hükmü vermemiş dahi olsa, isnadında sıhhat şartları mevcut olduğu, itkan sahibi ve dikkatli hadis imamlarının farkına vardığı bir illeti de bulunmadığı takdirde sıhhatine hükmetmek hiç de zor değildir. Ancak bu tür hadislerin farkına varılmamış illetleri olma ihtimali her zaman için vardır. İhtiyata uygun düşen bu ihtimali dikkate alarak böyle hadisler hakkında metne de şâmil olacak şekilde "bu hadis sahihtir" demeyip "sahihu'l-İsnaddır" demektir. Bazı muhaddisler böyle hadisler için "sahihun inşaallah" demişlerdir. (Tedrîb, 1/148). Bu duruma göre sahihun inşaallah tabiri herhangi bir hadisin kitabında bulunan ve isnadı sahih olduğu halde hakkında sıhhat hükmü verilmemiş hadisleri hakkında kesinlikle sahih hükmü verilmiş olanlardan ayırmak için kullanılmış bir tabirdir.

SAKİM (السقيم) - Bk. Zayıf.

SÂKİT (ساط) - "Adaletten düşmüş" manasına cerh lafızlarından birisidir. Beşinci derece lafızları arasında yer alır ve ağır cerhe delalet eder.

Cerhin dördüncü mertebesinde itibaren herhangi bir derecesine delalet eden lafızlarla cerhedilmiş raviler adalet vasfını kaybetmiş sayılırlar. Bu itibarla hadisleri yazılmadığı gibi i'tibar için dikkate alınmaz. Bir başka hadisi kuvvetlendirmek iüzere şahid olarak kullanılmaz. Hakkında sâkıt cerh hükmü verilen raviler de öyledir.

SÂLİH (الصالح) - Kelime olarak düzgün,

iyi ve yararlı manasına gelir. Muhaddisler arasında **sahih** ve **hasen** gibi dinî meselelerde delil olarak kullanılmaya elverişli hadisler için kullanılmış bir terimdir.

Ebu Davud, Mekkelilere yazdığı ve sünenin özelliğiyle sünende kullandığı kimi istilahları açıkladığı risalesinin bir yerinde şöyle demiştir. "kitabımda yer alan şiddetli zayıflığı bulunan hadisleri açıkladım. Senedi sahih olmayanlar bunlardandır. Böyle bir açıklama yapmadığım hadisler sâlihtir ve bazıları bazısından daha sahihtir." (Risâle Ebi Dâvud, 27).

Buradan anlaşılmaktadır ki Ebu Davud'un sâlih dediği hadisler senedi sahih olanlar ile şiddetli zayıflığı bulunmayanlardır. İbnu's-Salâh, Ebu Davud'un sözlerini neklettikten sonra **Sünende** bulunan ve **es-Sahihânda** mevcut olmakla birlikte sahih ile hasesin arasını ayırabilen hadiscilerin sahih olduğuna dair herhangi bir söz söylemedikleri hadislerin hasen olarak bilindiğini oysa böyle hadisler içinde başka alimlere göre hasen olmayanların bulunabileceğini söylemiştir. (Ulûm, 33). Bu ifadelerden ortaya çıkan sonuç, senedi sahih olan ve şiddetli zayıflığı bulunmayan hadisler, bu özellikleri taşımayanlardan farklıdır. Bunlar dinî bir meselede delil olabilecek niteliktedirler ve makbul sayılırlar. Böyle hadislere genelde sâlih adı verilmiştir.

SÂLİH Lİ'L-İHTİCÂC (صالح للاحتجاج) - Hüccet olarak kullanılacak nitelikte anlamını verir. Kullanıldığında **Sahih** ve **Hasen** gibi dinî meselelerde delil olmaya elverişli hadisler kastedilirler.

SÂLİH Lİ'L-İ'TİBÂR (صالح للاعتبار) - İ'tibar için kullanılacak nitelikte manasına gelir. Hadis için söz konusu edildiğinde onun **i'tibarda** kullanmaya elverişli zayıf hadisi ifade eder. İ'tibar sonucu ya kendisi kuvvet kazanır; ya da daha zayıf bir hadise destek olur.

SÂLİHU'L-HADİS (صالح الحديث) - Sözlük bakımından "hadisi iyice" manasına gelen bir tamlama olup ta'dil lafızlarındandır. İbn Ebî Hâtim'in tasnifine göre dördüncü mertebe lafızları arasında yer alır.

İbn Ebî Hâtim, hakkında sâlihu'l-hadis denilen ravinin hadislerinin sadece itibar için yazılabileceği görüşündedir. (Cerh, I-1/37).

SÂMÎ (السامع) - İştirmek ve dinlemek manasına gelen "semi'a" kök fiilinden ism-i fail ölçüsünde bir kelime olan sâmi, genelde şeyhin hadislerini bizzat ondan işiten veya arz gibi iştirmek masabesinden olan bir yolla rivayette bulunan raviye denir.

Muhtelif vesilelerle değinildiği gibi hadis rivayetinin çeşitli metotları vardır. Bunlardan bir kısmında şeyh ile tâlib bir araya gelirler ve talebe şeyhin hadislerini ondan dinlemek suretiyle rivayet eder. Tâlib ile şeyhin bir araya gelmesiyle rivayetten ibaret bu usul en sağlam rivayet metodu sayılmıştır. Bunun yanısıra talebenin okuyup şeyhin dinlemesinden ibaret rivayet usulü de talebenin dinlemesi gibi tutulmuştur. Her ikisi semaa delalet eden rivayet yolları olduğundan bu yollarla rivayet eden talibi diğer metotlarla rivayette bulunanlardan ayırdetmek üzere sâmi tabiri kullanılmıştır.

SÂRİK (السارق) - Bk. Sirkatu'l-Hadis.

SARİH MERFÛ (المرفوع الصريح) - Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait olduğu açıkça belli olan **merfû** hadise denir.

Merfû başlığı altında da söz konusu edilmiştir ki, Hz. Peygamber'e ait hadisler **sarih merfû** ve **hükmen merfû** olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Bunlardan sarih merfû, ravinin **kale Resûlullah** (s.a.s) veya **semi'tu resûlullâh** yahutta

semi'tu'n-Nebiyye ve benzeri eda lafızlarıyla Hz. Peygamber'e isnad ve izafe ederek rivayet ettiği hadistir. Böyle rivayet edilen merfû, Hz. Peygamber'in sözlerinden ibarettir. Bunun yanısıra sarîh merfû fiilleri ifade eden hadisler de vardır. Bunlar da sahabinin, hadiste ifade edilen fiilin Hz. Peygamber tarafından işlendiğini açıkça belirten çeşitli lafızlarla rivayet edilmişlerdir. Şu hale göre Hz. Peygamber'e ait olduğu isnadın ona ulaşarak rivayet edilişinden anlaşılan hadis sarîh merfûdur.

SE-NÂ (نأ) - Muhaddislerin hadisleri yazarlarken kullandıkları rumuzlardan biridir ve **haddesenâ** nın kısaltılmış şeklidir.

Hadis yazan katipler, isnadda çok geçen bazı kelimeleri kısa remizlerle ifade etmeyi adet haline getirmişlerdir. Se-nâ bu remizlerden biridir ve haddesenânın en çok kullanılan kısaltılmışıdır. Bazı muhaddisler bunu (سآ) şeklinde noktasız, el-Hâkim ve el-Beyhakî gibi bazıları da (دنا) **de-se-nâ** şeklinde kullanılmışlardır.

SE-NÎ (نئى) - **Haddesenî** eda lafzının kısaltması ve en çok kullanılan şeklidir. Bazı muhaddisler bu remzi (دسنى) **de-se-nî** şeklinde kullanmışlardır.

SEBEBU VURÛDÎ'L-HADİS (سبب ورود الحديث) - Bk. Esbâbu Vurûdî'l-Hadis.

SEBEBU'L-HADİS (سبب الحديث) - Bk. Esbâbu Vurûdî'l-Hadis.

SEBT (الثبت) - Sabit ve sağlam manalarına gelen bir kelimedir. Hadis ilminde bilhassa güvenilir ravileri ifade etmekte umumi bir tabir olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte ta'dil lafızlarındandır. **Sebtun** şeklinde yalnız kullanıldığında

ta'dilin üçüncü, **sebtun-sebtun** şeklinde tekrar edilerek kullanıldığında ise ikinci mertebesine delâlet eder.

Ta'dilin üçüncü ve ondan daha yüksek olan ikinci mertebesine delâlet eden lafızlardan birisiyle adaletli olduğuna hükmedilen ravi her bakımdan güvenilir bir kimsedir. Buna göre hakkında gerek sebtun, gerekse sebtun - sebtun denilmiş ravi güvenilir, hadisleri makbul biridir.

SEBTUN (ثبت) Bk. Sebt.

SEBTUN-HAFİZUN (ثبت حافظ) - Üçüncü derece ta'dile delâlet eden iki lafzın bir arada kullanılmasıyla oluşan ve ta'dilin ikinci derecesine delâlet eden lafızlardandır.

Hakkında Sebtun-Hâfizun denilmiş olan ravinin hadisleri makbuldür. dinî konularda hüccettir.

SEBTUN-HUC CETUN (ثبت حجة) - Bu da üçüncü derece ta'dile delâlet eden lafızlardan ikisinin bir arada kullanılmasıyla oluşmuş, ta'dilin ikinci derecesine delâlet eden lafızlardandır. Bu lafızla adaletine hükmedilmiş olan ravinin hadisleri makbuldür. Dinî konularda delil olabilir.

SEBTUN-SEBTUN (ثبت ثبت) - Bk. Sebt.

SEBTUN-SİKATUN (ثبت ثقة) - Bk. Sika-tun-Sebtun.

SEFEH (السفه) Sefeh, sefâh ya da sefâhet, her üçü de mastar olup akıl ve idraki hafif olmak, cehalet ve bilgisizlik anlamını verir. Kötü yaratılışlı olmak, cahil ve akılsızca hareket etmek yerine kullanılır. Böyle bir insana **sefih** denir. Çoğulu **sufehâ** gelir.

Hadis Usulünde sefeh, yalancılık, heva ehlinde olmak ve ne rivayet ettiğini bilmemek hususuyla beraber en önemli cerh sebeplerinden biridir. Kendisinin de sefeh hali bulunan ravi cerhedilir. Hadisleri tekrolunur. Bu konuda Malik b. Enes şöyle demiştir: "Dört grup raviden sakın hadis almayınız. Bunlardan başkasından alınız. Rivayet şartlarına en fazla uyan kimse bile olsa sefihten; Hz. Peygamber'in hadisleri üzerine yalan söylemek ithamına maruz kalmasa bile insanlarla konuşmasında yalan söylediği denenmiş kimseden; halkı kendi hevasına çekmeye çalışan heva ehlinde ve ibadet ve faziletle tanınmış dahi olsa ne rivayet ettiğini bilmeyen şeyhten.." (Kifâye; 189).

Muhaddislere göre bir ravide sefeh olduğunun ilk belirtisi sözlerindeki bayağılık ve iğrenç ifadelerdir. Nitekim el-Hatibu'l-Bağdadi'nin naklettiğine bakılırsa Yahya b. Sa'îd el-Kattân hadis meclisinde "bu hadisi size rivayet etmediysem anam zina etmiş olsun" diyen en-Nadr b. Mutarrifin meclisini bu sözü üzerine terketmiştir. Yine Yahya b. Ravh el-Harrânî, Ya'lâ İbnul-Eşdak'tan niçin hadis yazmadığını soranlara şu cevabı vermiştir: "Hadis meclisine gittik. Bir gün ileri geri sözler söylediğini işittik. Dünyada insan mı yok ki bundan hadis yazılacak?" diyerek meclisini terkettilik. Yazdığımız hadisleri de bıraktık." (Kifâye, 188). Şu hale göre konuşması sırasında yalan söylemese bile ciddiyet ve vekara aykırı şekilde hafif, adı ve çirkin sözler sarfeden ravi mürüvvet vasfını zedelemiş demektir ve sefeh vasfı taşıyordur. Sefeh sahibi bir ravi ise ne kadar sadık ve dirayetli olursa olsun cerhedilerek adalet vasfını kaybetmiştir. muhaddisler sefih olduğu anlaşılan ravilerden hadis alnamayacağı görüşündedirler.

SEKETÛ ANHU (سكتوا عنه) - "Hakkında bir şey söylemediler, sustular" demektir. Cerh lafızlarındandır. beşinci derece ağır cerhe delalet eden lafızlar arasında yer alır.

Kaide olarak böyle ağır derecede cerhe uğrayan arvinin adalet vasfını kaybetmesine hükmedilir. Hadisleri yazılmaz. İ'tibar için dikkate alınmaz. Şahid olarak kıymet verilmez. seketû anhu lafzıyla cerhedilen ravi de öyledir.

Buharî seketû anhu cerh lafzını diğer alimlerden farklı olarak **metrûku'l-hadis** manasına kullanmıştır.

SEMÂ (السماع) - Dördüncü babdan çekimi yapılan ve işitmek, dinlemek manasına gelen "semi'a" kök fiilinin mastarıdır. Hadis usulünde hadis rivayet metotlarından biri, birincisi ve en önemlisidir. Hadisi, bizzat şeyh denilen muhaddisle bir araya gelerek, ondan işitmek suretiyle gerçekleşir. Şöyle ki, talib, şeyhin hadis rivayet ettiği meclislere devam eder. Onun ezberinden veya kitabından okuduğu hadisleri dinleyerek yazar ve ezberler. Böylece şeyhin hadislerini ondan dinlemek ve işitmek suretiyle rivayet etmiş olur.

Bazen de tâlib, şeyhin hadislerini önceden elde etmiş olur. Bunları o şeyhten rivayet edebilmek için meclisinde de dinler. Hatalı olanlarını düzeltir. Yahut şeyhe okuyarak arzeder. Okuma işi bitince önceden elde ettiği hadisleri işittirmiş olur. Bu usulle semâ bazılarına göre şeyhten işitmekten daha üstündür.

Hadislerin Hz. Peygamber'den rivayeti semâ usulüyle başlamıştır. sahabiler Hz. Peygamber'le birlikte olduklarında onun sözlerini bizzat mübarek ağızlarından duymuşlar, işittikleri sözleri hafızalarına nakşederek bellemişlerdir. Bu yolla öğrendiklerini kendilerinden rivayet edenlere anlatarak onların da işiterek rivayet etmelerine yol açmışlardır. Bu rivayet şekli daha sonra asırlarca devam etmiştir. Zamanla başka rivayet metotları ortaya çıkmış ve uygulama alanı bulmuş olduğu halde semâ metodu değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir; çünkü bu metotta her şeyden önce şeyh ile talibin bir araya gelmesi söz konusudur. Dolayısıyla

şeyhin sözleri dinlenir, hadisleri arada vasıta olmaksızın alınır. Bu bakımdan semâ yoluyla rivayet, rivayet usullerinin en sağlam ve üstünü sayılmıştır.

Semâ yoluyla alınan hadislerin rivayetinde değişik eda lafızları kullanılmıştır. Bunlardan en üstünü **semi'tudur**. Bu eda lafzının en üstün oluşunun sebebi, sadece semâ yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılmasıdır. Ondan sonra **haddesenâ** gelir. Tekil zamirle **haddesenî, ahberanâ, enbe'enâ** eda lafızları da sema usulüyle rivayette kullanılan eda lafızlarıdır. Ancak bu lafızlardan çoğu semadan başka yollarla rivayet edilen hadislerin edasında da kullanılmıştır.

SEMÂ'U'L-MUZAKERE (سماع المذاكرة) - Bk. Müzâkere.

SEMÂ'U'S-SAĞÎR (سماع الصغير) - Küçükün hadis işitmesi demek olup hadis rivayetine başlama çağını ifade eden tabir mahiyetindedir.

Hadis rivayetine başlama çağı konusunda görüş ayrılıkları vardır. Bu görüş ayrılıkları tek hedefe, rivayetin sahih olması hedefine yöneldiğinden çıkmıştır. Ancak biri diğerinden farklı yaş sınırı koymakla birlikte rivayetin, sıhhatini temin edecek yaşta başlaması noktasında birleşmiştir.

el-Hâtibu'l-bağdâdi, Kûfelilerden hiç kimenin yirmi yaşını doldurmadan hadis rivayetine başlamadığını, o yaştan önce Kur'an-ı Kerim'i ezberleme ve ibaretle meşgul olduğunu kaydeder. Bazı alimlere göre bu yaş onbeştir. (**Kifâye**, 103). Kadı İyad ise muhaddislerin hadis rivayetine başlama yaşı olarak beş yaşını sınır koyduklarından söz etmiştir. (**İlmâ**, 71). İbnü's-Salâh da muhaddislerin rivayete başlama yaşı olarak bu yaşı uygun bulduklarını söylemiştir. Buna ilave olarak da beş ve daha yukarı yaşlarda hadis işitmiş olanlar için hal tercümelerinde

semi'a, henüz bu yaşı tamamlamadan hadis meclislerine katılanlar için ise **haddara** veya **uhdira** yazıldığını kaydetmiştir. (Ulûm, 117).

Burada şunu eklemek gerekir. Hadis rivayetini başlama çağı olarak çeşitli yaş sınırları çizenlerin yanında çoğunluk, halin dikkate alınması gerektiği görüşündedir. Nitekim İbnu's-Salâh buna işaret ettikten sonra, kendisine söyleneni anlayacak, vereceği cevabı bilecek yaşta olanların sema'nının sahih olacağını, böyle olmayanların ister beş, isterse elli yaşlarını bitirseler bile rivayetlerinin sahih olmayacağını söylemiştir. (Ulûm, 117). Rivayete göre Mûsâ b. Hârûn'a çocuk yaştaki birinin ne zaman hadis işitebileceği sorulduğunda "ineklerle eşeği ayırdedebildiği zaman" cevabını vermiştir. (Kifâye, 118). Ahmed b. Hanbel de benzer bir soruyu "aklı başında olması, yaptığını ve söylediğini bilmesi, işittiğini hıfzedebilmesidir. Bu hale gelen çocuğun sema'ı sahih olur. Gelmeyenine ise yaşı -İbnu's-Salâh'ın deyişiyle- değil beş, elli bile olsa rivayeti sahih olmaz.

Çocuğun bülûğ çağına ermeden önce işitmiş olduğu hadislerle gelince muhaddislerin çoğunluğu bunları kabul etmiştir. Aynı şekilde müslüman olmayan birinin Hak dine girmeden önce işitmiş olduğu hadislerin rivayeti de kabul edilmiştir. Ancak bazı alimler erginlik çağına ermemiş çocuğun hadis rivayet etmesini sahih saymamışlardır. İbnu's-Salah, bunların hata ettiklerini söyler. Delil olarak da muhaddislerin el-Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib, İbn Abbâs, İbnu'z-Zubeyr, en-Nu'mân b. Beşîr ve daha pek çok sahabinin hadislerini hiç bir ayırma gitmeksizin kabul ettiklerini ileri sürer.

SEMİ'A (سَمِعَ) - İbnu's-Salâh'ın kaydettiğine göre bu kök fiil hadis ravilerinin rivayetinin sahih addedilebilmesi için alt sınır olarak kabul ettikleri beş yaşını tamamladıktan sonra hadis meclislerine devam ettiklerini ifade etmekte kullanılmıştır. Buna göre mesela rical

kitaplarında bir raviden söz edilirken "falancadan hadis işitti" denilmişse bu tabir onun o şeyhin hadis meclislerine beş yaşını tamamladıktan sonra devam edip ondan hadis işittiğini ifade eder.

Şu var ki bu yaş sınırı kesin değildir. Pek çok muhaddis hadis rivayetinin yaptığını ve söylediğini bilecek, işittiğini hıfzedecek, kendisine sorulan soruları anlayıp cevap verebilecek hale geldiği zaman başlaması görüşündedir. (Bk. Semâ'us-Sağır). Kısacası rivayete başlamak için mümeyyiz olmak gerekir. Bu ise bülûğ çağına erdikten sonradır. Buna göre bu ifade aynı zamanda ravinin hadis işitmeye bülûğ çağına erdikten sonra başladığını da açıklar.

SEMİ'TU (سَمِعْتُ) - "Ben işittim" manasına çekimli fiildir. Hadis rivayetinde kullanılan eda lafızlarından biri ve en üstünüdür. Yalnızca **semâ'** yoluyla alınmış bulunan hadislerin rivayetinde kullanılmıştır.

Haddesenâ, ahberanâ lafızları da aynı usulle rivayette kullanılır. Ancak bu lafızlar semâ'dan başka usullerle rivayet edilen hadislerin edasında da kullanılmıştır. oysa semi'tu, tekrar edelim, yalnızca sema metoduyla rivayeti ifade eder. Bu yüzden sema'a delalet eden eda lafızlarının en üstünü sayılmıştır.

Şeyhinden semâ yoluyla hadis almış olan ravi, bunları başkasına rivayet ederken kısaca **semi'tu fulânen** dediği gibi **semi'tu fulânen yekûlu** da der.

SEMİ'TU FULÂNEN (سَمِعْتُ فُلَانًا) - Bk. Semi'tu.

SEMİ'TU FULÂNEN Bİ-KİRÂ'ATİ ALEYH (سَمِعْتُ فُلَانًا بِقِرَاءَتِي عَلَيْهِ) - Ravinin, şeyhinden kendisi okumak suretiyle almış olduğu hadisleri başkasına rivayet ederken kullandığı eda lafzıdır.

Aynı yerde aynı manaya gelen **semi'tu-**

fulânen kırâ'aten aleyh eda lafzı da kullanılmıştır.

SEMİ'TU FULÂNEN KIRÂ'ATEN ALEYH (سمعت فلانا قراءة عليه) - Bk. Semi'tu Fulânen bi-Kirâ'atî aleyh.

SEMİ'TU FULÂNEN YEKÛLU (سمعت فلانا يقول) - Bk. Semi'tu.

SENED (السند) - Sözlükte dağın eteğinden yukarı olan kısmı, bir kimse-nin güvendiği biri, sığınak ve dayanak manalarına gelir. Bir iddiayı ispatlamak üzere ileri sürülen delil ve burhana sened denilmesi son manasıdır. (Kamus, 1/ 625). Türkçede kullanılan sened de bu manaya uygun olarak bir borcun veya verilen sözün geçerliliğini gösteren delil anlamındadır.

Bir hadis terimi olarak sened, hadisin ilk kaynağına kadar ulaşan yolu teşkil eden raviler zincirine denir. Bir diğer deyişle hadisi son olarak rivayet eden muhad-disle Hz.Peygamber arasında bulunan râvîlerin isimleridir. Söz gelimi Buhârî, şeyhi A dan bir hadis rivayet etmiş olsun. Bu hadisi A, B den almış; B, C, isimli raviden, C ise D adındaki sahabiden nakletmişse A, B, C, D, isimli raviler hadisin senedini teşkil ederler. Bunu bir misal üzerinde şöyle gösterebiliriz.

حدثنا ابو بكر بن أبي شيبة، حدثنا عفان بن مسلم، حدثنا حماد، أخبرنا ثابت، عن انس أن أخت الربيع ام حارثة جرحت إنسانا فاخصموا الى النبي صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : القصاص القصاص . فقالت ام الربيع : يا رسول الله ايقص من فلانة، والله لا يقتص منها فقال النبي صلى الله عليه وسلم : سبحان الله يا ام الربيع ! القصاص كتاب الله .

"Bize Ebubekr b. Ebî Şeybe tahdis etti. (Dedi ki) bize Affân b. Müslim rivayet etti. O, bize Hammad tahdis etti dedi. (Hammâd), bize Enes'ten naklederek

Sâbit haber verdi (dedi): er-Rubeyyi'nin kız kardeşi Ummu Harise birini yaraladı. Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikayete geldiler. Hz. Peygamber "Kısaşı eda ediniz, kısası yerine getiriniz" buyurdu. Bunun üzerine Ummu'r-Rubeyyi "Yâ Resulallâh! fulanca kadından kısas istenir mi? Vallahi ondan kısas alınmaz!" deyince Allah Resulü "Subhânallah yâ Umme'r-Rubeyyi! Kısas Allah'ın farz kıldığı bir hükmüdür" dedi." (Müslim, kasâme, 5).

Bu hadiste müslim'in şeyhi Ebubekr b. Ebî Şeybe'den başlamak üzere sıra ile Affân b. Müslim, Hammâd, Sâbit ve Enes senedi teşkil ederler.

Senede **tarîk** ve **vecih** de denir. Hadisciler bir hadisi çeşitli senedlerle naklederler. Bu senedler sıhhat bakımından aynı düzeyde olmayabilir. Bunu belirtmek üzere muhaddislerin sık sık "bu hadis bu senedle sahihtir" "bu tarikten illetlidir, şu vecihten şöyledir" gibi ifadeler kullandıkları görülür.

Bir hadisin sıhhati ilk olarak senedinden anlaşılır. Eğer senedi teşkil eden raviler güvenilir, hıfz ve itkan bakımından sağlam kimselerse hadis, - başka kusuru yoksa- sahih kabul edilir. Bu bakımdan hadisin senedi çok önemlidir. Kısacası sıhhat ölçüsünün başta gelenidir.

SEVK (السوق) - Türkçedeki karşılığı ile sevk etmek manasını veren sevk, Hadis Usulünde bir hadisi senediyle birlikte nakletmeye denir. Bu anlamda rivayet mansınadır. Sevke **edâ** denildiği de olur. Ancak aralarında ufak bir fark vardır. sevk, daha çok kitaptan nakildir. Oysa eda, en çok ezberden rivayeti ifade etmekte kullanılmıştır.

SEVVÂ (سَوَّى) - Eşitledi, aynı düzeye getirdi anlamına gelen bu kök fiil, Hadis Usûlû kaynaklarında ravinin **tesviye tedlisi** yaptığını belirtmek üzere kullanılmıştır.

SEVVEĞA Lİ (سَوَّغَ لِي) - Tesviğ sözlükte caiz görmek, bir nesneyi bir kimseye layık görerek vermek manasınadır. Mazi şekli ve zamirle sevveğa li bana münasip gördü demektir ve **munâvele** yoluyla alınmış hadislerin rivayetinde eda sigası olarak kullanılmıştır.

Bazı Hadis Usulü alimleri icazetle olan münavelede **haddesenâ** ve **ahberanâ** eda lafızlarını kullanmayı doğru bulmamışlardır. Onlara göre böyle rivayette bu ve benzeri lafızların kullanılması gerekir. Buna göre sevveğa li münavelede haddesenâ ve ahberanâ lafızlarını kullanmayı caiz görmeyenlerin öngördükleri eda lafızlarından biri olmaktadır.

SEYYİ'U'L-HIFZ (سَيِّئُ الْخِفْظِ) - "Kötü ezberleyen" manasına cerh lafızlarından biridir. Cerhin en hafifine delalet eden birinci mertebe lafızlarına el-İrâkî'nin eklediği lafızlar arasında yer alır. Daha çok **metâ'ini aşera**'dan **sû'u'l-hifz** yani kötü ezberleme kusuru yüzünden cerhedilmiş raviler hakkında kullanılmıştır.

Hakkında seyyi'u'l-hifzi cerh hükmü verilmiş olan ravi adalet vasfını kaybetmemiş sayılır. Dolayısıyla hadisleri atılmaz. İ'tibar için yazılır.

SIFATU RİVÂYETİ'L-HADÎS (صِفَةُ رِوَايَةِ الْحَدِيثِ) - Bk. Rivayet Şartları.

SIHÂH (الصَّحَاح) - Kelime olarak **sahih**'in çoğuludur. Hadis ilminde iki ayrı manada kullanılmıştır. Bunlardan birincisi **el-Kutubu's-sitte**'ye verilen öteki ismidir. Buhâri, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nese'î ve İbn Mâceden ibaret altı kitap, diğer hadis kitalarına nisbetle daha sahih ve güvenilir olduklarından hepsine birden **sihâh** veya **sihâh-ı sitt** denilmiştir.

İkincisi meşhur alim el-Beğavî'nin **Mesâbîhu's-Sunne** isimli güvenilir hadis kitabında sahih hadislerin toplandığı

kısımın bölüm başlığıdır. Alimimiz bu eserine aldığı hadisleri konularına göre tertiplemiş, her konuda verdiği hadisleri **mine's-Sihâh** ve **mine'l-Hisân** başlıkları altına iki grupta toplamıştır. Sihâh başlığı altında topladıkları hakkında sahih hükmü verilmiş olanlardır ve Buhâri ile Müslim'in gerek ittifakla gerekse ayrı ayrı rivayet ettikleri hadislerden seçilmiştir.

İbnu's-Salâh, el-Beğavî'nin, **es-Sahihân**'ın her ikisinde, yahutta sadece birisinde bulunan hadislerden dilediğini sihâh, Ebu Dâvud, Tirmizî ve benzeri sünen kitaplarından derlediklerini ise hisân başlığı altında toplamasına itiraz etmiş ve bilhassa hasen hadislerin sadece Ebu Davud ve Tirmizî'de bulunanlardan ibaret olmadığına dikkati çekmiştir.

SIHÂH-I SELÂSE (الصَّحَاحُ الثَّلَاثَةُ) - ismi üzerinde, Buhâri, Müslim ve İmâm Mâlik'in **el-Muvatta**'ından oluşan üç sahihe denilmiştir.

SIHAH-I SİTT (الصَّحَاحُ السِّتَّةُ) - Bk. Kutub-i Sitte.

SIHHAT (الصِّحَّة) - Kelime olarak Türkçedeki karşılığı olan sağlamlık, sıhhat ve sağlık manasını verir. Hadis Usulünde hadisin sahih olmasını ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır.

Hadisin sıhhatine hükmetmek önemli bir konudur ve öncelikle sıhhat şartlarını taşımasına bağlıdır. Bundan başka sahih olduğu esas itibarıyla kabul edilmiş bir kitapta yer alması da sıhhat hükmü vermeye kafi görülmüştür.

Bir hadis cüzü veya kitabı içinde bulunan, es-Sahihândan birinde olmayan ve hadis imamlarından biri tarafından hakkında sıhhat hükmü verilmemiş, bununla birlikte isnadı sahih olan bir hadis

görülürse o hadisin sıhhatine hükmedilip edilemeyeceği konusu ihtilaftır. İbnu's-Salâh, yaşadığı devirde buna hükmetmeye cesaret edilemeyeceğini, sadece isnadlara bakılarak o devirde bir hadisin sıhhatini kestirmenin güç olduğunu ösylemiştir. Ona göre bunun sebebi, ricali içinde sahih için şart koşulan **hıfz**, **dabt** ve **itkan**'dan uzak olmakla birlikte rivayette elindeki kitaba dayanan ravi bulunmayan isnadın kalmasıdır. Zayıf ve haseni bilmek bir bakıma hadis alimlerinin tahrif ve taşıyırden uzak olarak bilinen meşhur ve güvenilir kitaplarında söylediklerine bağlıdır. (Ulûm, 12.3). Buna göre hadislerin sıhhati hakkında daha çok gayret safedererek hüküm vermiş ilk devir alimlerinin herhangi bir şey söylemedikleri hadisler hakkında sıhhat hükmü vermeye imkan görülemez; zira böyle bir hadis hakkında onların sıhhat hükmü vermemelerinin bir sebebi olmalıdır. Kaldı ki onun sahih görmedikleri de söylenebilir. Görselerdi elbette sıhhat hükmünü verirlerdi.

en-Nevevî, İbnu's-Salâh'ın bu görüşünü mutlak olarak kabul etmez. Ona göre hadis ilminde ileri derceelri almış, sağlam bilgi sahibi bir alimin sıhhati hakkında daha önce herhangi bir hüküm verilme-miş hadise sırf isnadına bakarak sahihtir demesi caizdir. (Takrîb, 6). Nitekim bazı âlimler kendi bilgilerine dayanarak daha önce hakkında sahih hükmü verilmeyen kimi hadislerin sıhhatine hükmetmişlerdir. İbn Hacer de aynı kanaattedir. Ona göre de sünen ve müsned türü kitaplarda bulunan bir hadis, musannıfı sahih olduğunu söylemese bile, isnadında sıhhat şartları mevcut olduğu, itkan sahibi ve dikkatli muhaddislerin gözüne ilışen bir illeti bulunmadığı sürece sıhhatine hükmetmek imkansız değildir. Şu var ki bu gibi hadislerin farkına varalamamış illetleri bulunma ihtimali vardır. Onun için ihtiyata uygun olarak böyle hadisler hakkında hüküm verirken "bu hadis sahihtir" diyerecek yerde "sahihu'l-İsnaddır" denmelidir. Bazı âlimler böyle hadisler hakkında **sahihun**

inşa'allah demişlerdir. (Tedrîb, 1/147,8). (Bk. Sahihun İnşaallah).

SIHHAT ŞARTLARI (شروط الصحة) - Bk. Şurûtu's-Sihha.

SİĞÂR-I TÂBÎ'İN (التابعون الصغار) - Tabiilerin küçükleri anlamını veren bir tamlama olup sahabe devrinin sonlarına doğru yaşayan, ancak rivayetleri daha çok diğer tabiilerden, bilhassa **kibâr-ı tabiîn**'den olan tabiilere denir. Bunlar sahabeye yetiştikleri halde onlardan ilim almadıkları dolayısıyla diğer tabiilerden rivayette bulundukları için tabiiler arasında ayrı bir tabaka oluşturmışlardır. Hatta pek çok alim bu yüzden bunların **mürsellerini mudal** adetmişlerdir.

SİĞATU'L-CEZM (صيغة الجزم) - Bk. Cezm Sigası.

SİĞATU'T-TEMRİZ (صيغة التمریز) - Bk. Temriz Sigası.

SİKA (السكة) - Bir kişiye güvenmek, itimat etmek ve inanmak manasına mastardır. Müfred, tesniye ve cemi olarak kullanılır. Tesniyesinde sikatân dendiği gibi cemi olarak sikât denildiği de olur.

Arapçada bu şekillerde kullanılabilen sika, Hadis Usulünde umumiyetle adalet ve zabt vasfı taşıyan ravilere denir. Bununla birlikte **sikatun** şeklinde ta'dil lafzı olarak da kullanılır. Yalnız kullanıldığında üçüncü, **sikatun-sikatun** şeklinde tekrar edilerek veya **sikatun - sebtun**, **sikatun-mutkinun**, **sikatun-huccetun**, **sikatun-hafizun** misallerinde olduğu gibi üçüncü mertebede yer alan ta'dil lafızlarından birisiyle beraber kullanıldığında ise ikinci derece ta'dile delâlet eder.

Bir hadisin sahih olabilmesi için önce

ravilerinin adalet ve zabt yönlerinden sika yani güvenilir olması gerekir. Bu bakımdan ravilerin sika olup olmadıklarının bilinmesi büyük önem taşır. Bunun için rical alimleri ravilerin hallerine dair önemli kaynak eserler yazmışlardır. Bunlardan bir kısmı sadece sika sayılan ravilere ayrılmıştır. Misal vermek gerekirse Ebu Hâtim b. Hibbân el-Bustî'nin **Kitâbu's-Sikâtı**, Kasım b. Kutluboga'nın ve İbn Şâhin'in aynı isimde **Kitâbu's-Sikât**'ları verilebilir.

Bazı alimler ise sika ravilerle birlikte zayıf ravilere de yer veren eserler te'lif etmişlerdir. Bunlara misal olarak da şu eserler verilebilir.

1. **et-Târihu'l-Kebîr**: Muhammed b. İsmail el-Buhârî,
2. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: İbn Ebi Hâtim,
3. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzecânî.
4. **Mizânu'l-İ'tidâl**: ez-Zehebî,
5. **Tehzîbu't-Tehzîb**: İbn Haceri'l-Askâlânî. (*Mustatraf*, 110).

SİKÂT (الثقات) - Bk. Sika.

SİKATUN (ثقة) - Bk. Sika.

SİKATUN-HÂFİZUN (ثقة حافظ) - Bk. Sika.

SİKATUN-HUC CETUN (ثقة حجة) - Bk. Sika.

SİKATUN-MUTKİNUN (ثقة متقن) Bk. Sika.

SİKATUN-SEBTUN (ثقة ثبت) -Ta'dilin üçüncü mertebesinde yer alan lafızlardan ikisinin bir arada kul-

lanılmasıyla oluşan ta'dil lafızlarındandır ve ta'dilin ikinci mertebesine delâlet eder.

İkinci mertebede yer alan ta'dil lafızlarından birisiyle adaletli olduğuna hükmedilmiş arvinin hadisleri makbuldür. dinî meselelerde delil olarak kullanılır. Buna göre sikatun-sebtun denilerek adaletli olduğu söylenmiş olan ravinin kendisi sika olduğu gibi hadisleri de makbuldür.

Bu ta'dil lafzı **sebtun-sikatun** şeklinde de kullanılmıştır.

SİLSİLETU'Z-ZEHEB (سلسلة الذهب) - "Altın zincir" manasına tamlama olup **esahhu'l-esânîd** bahsinde geçer. Bazı hadisciler İmam Şafi'i -Mâlik- İbn Ömer isnadını en sahih isnad kabul ederek ona bu özel ismi vermişlerdir. Tamamen hususî bir tabirdir.

SİRKATU'L-HADİS (سرقة الحديث) - Hadis hırsızlığı manasına gelir. Bir ravinin bir hadisi rivayette tek kalması halinde bir diğer ravinin aynı hadisi o ravinin şeyhinden işterek rivayet ettiğini iddia etmesine denilmiştir. Bununla birlikte bir ravinin hadisi olarak bilinen bir hadisi aynı tabakadan başka bir raviye isnad ederek rivayete, bir de başkalarında bulunmayan **garâ'ib** rivayet ediyor görünmek maksadıyla bir hadisi, bilhas- sa metnindeki kelime veya cümlelerin yerlerini değiştirerek **maklûb** hale getirmeye de sirkatu'l-hadis tabir edilmiştir.

Anlaşıldığına göre hadiste sirkat, bir ravinin, kendi rivayet etmediği bir hadisi çeşitli şekillerde kendisine mal ederek rivayet etmesinden ibarettir. Sirkatu'l-hadis fiilini işleyene sârik (hırsız) denilmiştir. (*Bevkûniyye*, 126).

SOHBET (الصحبة) - Arkadaşlık etmek, bir arada bulunmak manasına "sahibe" kök fiilinin mastarı olan **suhbet** Türkçeye sohbet şeklinde geçmiştir. Hadis ilminde

Hız. Peygamber (s.a.s)'i mü'min olarak görmek şerefine nail olmayı ifade eder. Bir kimse hakkında **lehû subhe** denildiği zaman o kişinin mü'min olarak Hız. Peygamber'i gördüğü onun sohbetlerinde bulunduğu ve mü'min olarak ölen bir sahâbî olduğu ifade edilmiş olur.

SUBÂÎ (السباعى) - Bk. Subâ'ıyyat.

SUBÂ'İYYÂT (السبعيات) - "Yedili" demek olan **subâ'**inin çoğuludur. Son ravisi ile Hız. Peygamber (s.a.s) arasında yedi ravi bulunan âli isnadlara ve böyle isnadlarla rivayet edilen hadislerle denir.

Genellikle altıncı ve yedinci hicri asırlarda yaşamış kimi muhaddisler Hız. Peygamberle aralarında yedi raviden oluşan isnadlar elde edebilmişlerse bunlarla rivayet ettikleri âli hadislerini bir cüzde toplayarak adına subâ'ıyyât demişlerdir. İbn Asâkir ve Abdullatîf b. Abdilmu'min'in subâ'ıyyatları konunun örneklerini oluşturlar.

SUBÛT (الثبوت) - kararlı olup yerinde durmak sözlük anlamıyla mastardır. Hadisin Hız. peygamber (s.a.s)'den nakleildiğinin anlaşılmasına denir.

SUDÂSÎ (السداسى) - Bk. Sudâsiyyât.

SUDÂSİYYAT (السداسيات) - Kelime olarak "altılı" anlamını veren **sudâsî**'nin çoğuludur. Hadis ilminde son ravisi ile Hız. Peygamber (s.a.s) arasında altı ravi olan **âli** isnadlarla rivayet edilmiş hadisleri ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır.

Çoğulu altıncı hicri asrın ilk yarısına kadar yaşamış bir kısım hadisciler böyle altı ravi ile Hız. Peygamber'e ulaşan en âli isnadlarıyla rivayeti kendilerine Allah vergisi saymışlardır. Sudâsî isnadlarıyla rivayet ettikleri âli hadisleri bir cüzde

toplamış, adına sudâsiyyât demişlerdir. Böyle cüzler içinde Ahmed b. İbrâhim er-Râzî'nin cüzü meşhurdur. (**Mustatrafe**, 74).

SUFFE ASHÂBÎ (اصحاب الصفة) - bk. Ashâb-ı Suffe.

SUFFE EHLÎ (اهل الصفة) - Bk. Ashâb-ı Suffe.

SULÂSÎ (الثلاثى) - Bk. Sulâsiyyât.

SULÂSİYYÂT (الثلاثيات) - "Üçlü" manasına gelen **sulâsî**'nin çoğuludur. Daha çok üç raviden oluşan ve **uluv** özelliğine sahip isnadlarla rivayet edilen hadislerle denir. Açıklamak gerekirse bir hadisi son rivayet eden ravi ile Hız. Peygamber (s.a.s) arasında üç ravinin bulunmasıyla **uluvv-u mutlak** özelliği kazanmış isnada sulâsî isnad, böyle isnadlarla rivayet edilmiş hadislerle ise sulâsiyyât denilmiştir.

Buhârî'nin Sahihte kendisiyle Hız. Peygamber arasında üç ravi bulunan isnadlarıyla rivayet ettiği 22 hadis vardır. İbn Haceri'l-Askalanî bunları bir araya getirmiş ve şerhetmiştir. Buhârî sulâsiyyâtını başka şerhedenler de olmuştur. Müslim'in de **Sahih** dışında sulâsiyyâtı vardır. Tirmizî'nin **Sünen**inde bir sulâsî hadisi bulunur. İbn Mâce'nin ise tek isnadla rivayet ettiği 5 sulâsisi, Dârimî'nin sulâsiyyattan sayılan 15 hadisi mevcuttur. **Müsned**deki sulâsiyyât sayısı ise 337 (veya 367) dir ve şerhedilmiştir. (**Mustatrafe**, 72,3).

SUMÂNÎ (الثمانى) - Bk. Sumâniyyât.

SUMÂNİYYÂT (الثمانيات) - Kelime olarak "sekizli" manasına gelen **sumânî**'nin çoğuludur. En son ravisiyle Hız. Peygamber arasında sekiz ravi bulunan ve uluv özelliğine sahip isnadlarla ve böyle isnadlarla rivayet edilen hadislerle denir.

Hicretin yedinci asrına gelinceye kadar yaşamış muhaddisler yaşadıkları devirlere göre **sulâsiyyât**'tan **sumâniyyâta** kadar, yani Hz. Peygamber (s.a.s) ile kendi aralarında üç raviden sekiz raviye kadar olan âli isnadlar elde ederek bu isnadlarıyla rivayet ettikleri hadisleri ayrı cüzlerde toplamışlardır. Yedi yüz yılından sonra yaşayanların en âli isnadları **tusâiyyât** ile **uşâriyyât**'dir.

Sumâni isnadla rivayet ettiği hadisleri müstakil cüzde toplayan alimler arasında Yahya b. Ali b. Abdullah el-Attâr zikredilebilir. Cüzünün ismi **el-Mustefid fi'l-Ahâdisi'l-Sumâniyyeti'l-Esânid**'dir.

(Mustatrafe, 75).

SUNÂÎ (السَّائِي) - Bk. Sunâ'yyat.

SUNÂ'İYYÂT (السَّائِيَّات) - "İkili" anlamına gelen **sunâ'î**'nin çoğulu olup son ravi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında iki ravi olduğu halde **uluv** hasil olan isnadlara ve böyle isnadlarla rivayet edilen hadislere denir.

İmam Mâlik'in **el-Muvata**'ındaki hadislerin bir kısmı sunâ'yyât denilen türdendir ve kendisiyle Hz. Peygamber arasında bir tabîi (Nafi'), bir de sahâbi (İbn Ömer) olan âli isnadla rivayet edilmiştir.

es-SUNNE (السنة) - Bk. Sünnet.

es-SUNNETU'L-Fİ'İLİYYE (السنة الفعلية) - Bk. Sünnet.

es-SUNNETU'L-KAVLİYYE (السنة القولية) - Bk. Sünnet.

es-SUNNETU'N-NEBEVİYYE (السنة النبوية) - Bk. Sünnet.

es-SUNNETU'T-TAKRÎRİYYE (السنة التقريرية) - Bk. Sünnet.

SÛ'U'L-HIFZ (سوء الحفظ) - Kötü ezberleme manasınadır ve **Metâ'in-i Aşere**'den ravinin zabtıyla ilgili ta'n sebeplerindendir ve hatası doğru olarak ezberlediklerinden çok olmaktadır.

Böyle bir kusur, bazen ravide devamlı olarak bulunur. Ne zaman rivayete kalkışsa yanılmak ihtimali söz konusudur. bu şekilde kötü ezberleyen bir ravinin rivayetine bazı alimler **şâz** adını vermişlerdir.

Kötü ezberleme bazen de yaşlanmak ve **ihtilat** sonucu hafıza kudretinden mahrum kalmak ve benzeri sebeplerle sonradan olur. Bunun gibi, bazerinden değil, kitaplarına bakarak rivayeti alışkanlık haline getiren bir ravinin kitabının yaması, su baskınına uğraması veya çalınmasından yahutta gözlerinin görmez olmasından sonra rivayette devam etmesinden de doğar.

İlk şekildeki bir kötü ezberlemek yüzünden ta'n edilen ravinin rivayeti merduddur. Bunda görüş birliği vardır. Önceleri sika iken ihtilat sonuncu olarak sū'u'l-hıfz durumuna düşen bir raviden rivayet edilen hadis, ihtilattan önce alındığı bilinirse makbul sayılır. Bilinmezse o da reddolunur.

SUVEYLİH (صَوْلِح) - Salih kelimesinin ismi tasgiri olup "iyice" manasına gelir. İbn Hacer'in tasnifine göre ta'dilin en alt mertebesi olan altıncı mertebede yer almış ta'dil lafızlarındandır. Hükümü altıncı derece ta'dil lafızlarının hükümüne tabidir.

SÜKÛT TEDLİSİ (تدليس السكوت) - Bk. Tedlis.

SÜNEN (السنن) - **Sünnet**'in çoğulu olan

sünen, Hz. Peygamber'in sünnetini aksettiren hadislerin yazılı olduğu kitaba denir.

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret sünnetini aksettiren hadisler toplanıp konularına göre tasnif edildikten sonra çeşitli metotlarla bir araya getirilmiş ve kitaplara yazılmıştır. Böyle meydana gelen kitapların bir kısmı câmi türündendir. Bir kısmı ise fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş ahkâm hadislerini ihtiva eder. Bunlar sünen tipi kitaplardır.

Sünen kitalarında umumiyetle merfû yani Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait hadisler bulunur. Bu hadislerin hepsi ibadet, mu'amelat ceza ve edeb denilen ahlaki davranışlarla ilgilidir. Bunların hepsi **kitab** ana bölümünü teşkil eden bablar içindedir. Bu özelliğiyle sünen kitapları câmi türü kitaplardan ayrılırlar. Ayrıca sünenlerde en fazla ahkâm hadisleri olduğundan şer'i bir hükme esas olmayan hadislerle genelde rastlanmaz.

Sünen kitapları ikinci hicrî asrın ilk yarısından itibaren yazılmaya başlanmıştır. Hadisin altın çağı kabul edilen üçüncü hicrî asra gelinceye kadar geçen zaman içinde pek çok sünen kitabı tertip edilmiştir. Sünen kitabı tertip eden muhaddislerden birkaçı şu isimlerdir: Mekhûl eş-Şâmî, İbn Cureyc, Sa'id b. Ebî Arûbe, İbn Ebî Zî'b, İbrahim b. Tahmân, Hammâd b. Seleme, Abdullah İbnu'l-Mubârek, el-Velid b. Muslim, Sa'id b. Mansûr, ed-Dârimî, Ebu Davud, İbn Mâce, en-Nese'î, Tirmizî...

Bu muhaddislerin eserleri arasında Ebu Davud, Tirmizî, Nese'î ve İbn Mâce'nin sünenleri diğerlerine nazaran daha meşhur olmuştur. Bunlara **Sünen-i Erba'a** denilmiştir. Bu kitaplar hakkında başlıkları altında kısa bilgiler verilmiştir. İsimleri anılan dört muhaddise **ashâb-ı sünen** diyenler vardır.

SÜNEN DÂRİMÎ (سنن الدارمی) - Hicri üçüncü asır alimlerinden Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin daha çok

ahkâm hadislerini ihtiva eden hadis kitabıdır. Bazı muhaddislerce müsned ismiyle anılmış olmakla birlikte fıkıh bablarına göre tertip edildiğinden sünen tipinde bir eserdir. Kimi alimler tarafından sahih adıyla da anılmıştır. (**Tedrib**, 1/174). Ancak, daha çok Sünen Dârimî ismiyle meşhur olmuştur.

Sünen Dârimî, diğer bazı sünen kitapları kadar rağbet görmemiştir. Bununla birlikte el-Alâ'î, Ala'uddun Moğoltay, İbn Hacer gibi bir kısım hadis alimleri tarafından özellikleri göz önünde tutularak **Sünen İbni Mâce** yerine **kutub-i sitte**'nin altıncı kitabı olmaya layık görülmüştür.

Tertibinin güzelliği, ravileri arasında zayıf sayılanların az oluşu, sulâsiyyâtın fazlalığı gibi hususlar önemli özellikleri olarak görülmüştür. Mürsel ve mevkûf rivayetleri fazla olmakla beraber şâz ve münker hadisleri olmayışı da Sünen Dârimî'nin mühim bir özelliği olarak görülmüştür.

SÜNEN EBİ DÂVUD (سنن ابی داود) - **Ashâb-ı Sünen**'den Ebu Davud künyesiyle tanınmış Süleymân İbnu'l-Eş'asî's-Sicistânî'nin meşhur hadis kitabıdır. Daha çok ahkâm hadislerini ihtiva ettiğinden sünen tipi bir eserdir.

Sünen Ebi Davud beş yüz bin hadisten seçilmiş 4800 hadisten meydana gelmiştir.⁽¹⁾ Bunlar 35 kitabı teşkil eden bablardandır. Babları fıkıhın bütün konularını ve mezhep müctehidlerinin ictehadlarında esas aldıkları bütün meşhur hadisleri kapsamaktadır. Bu yönüyle Kur'an-ı Kerim'den sonra müctehide yetecek nitelikte olduğu söylenmiştir.

Sünen hadisleri, bizzat mü'ellifi tarafından Mekkelilere yazılmış risalesinde anlatılmıştır. Burada kısaca sünen hadislerinin genelde konusunda sahih olarak bilinenler olduklarını, ancak iki veya daha fazla vecihten nakledilip de biri diğerinden kuvvetli isnadla rivayet edilen hadislerin de bulunduğunu, bunların

sayısının onu geçmediğini söylemiştir. Arkasından her babda bilinen hadislerin hepsi sahih ise bunlardan yalnızca bir veya ikisini Sünene aldığını, şayet bir konuyla ilgili hadisler iki ya da üç vecihten rivayet edilmişse, ziyâde lafızlar ihtiva edenleri yerine göre tekrar ettiğini; uzun hadisleri ise bütünüyle verildiğinde fıkhnın anlaşılması zor olacağından kısalttığını sözlerine eklemiştir. Daha sonra da selef alimlerinden bir kısmının belli şartlar dahilinde mürselle amel edileceği görüşünde olduklarından kuvvet itibarıyla muttasıl derecesinde olmadığı halde Sünende bunlara da yer verdiği söylemiştir. Ona göre Sünende **metrûku'l-hadis** bir raviden rivayet edilmiş hadis yoktur. Eğer babında başka rivayet olmadığı için münker bir hadise yer vermişse onun münker olduğunu açıklamıştır. Sünende şiddetli zayıf olan, senedi sahih olmayan hadis de yoktur. Hakkında herhangi bir açıklama yapılmadığı hadisler **salih** tirler. Bunların bazıları sıhhat yönünden bazısından daha üstündür. Hz. Peygamber'in vârid olan sünneti bu kitaptadır. Hadisleri meşhurdur. Büyük çoğunlukla ahkam hadisleridir. Müslümanlara Kur'ân-ı Kerim'den sonra en fazla fayda sağlayacak niteliktedir. Süneni öğrenenin başka kitaba ihtiyacı kalmaz. (*Risâle Ebi Davud*, 22 vd.).

Buradan anlaşıldığına göre Ebu Dâvud, Süneninde fikhî konularda en meşhur rivayetleri nakletmiştir. Bunların yanısıra konusunda sahih hadis bulunmadığı takdirde şiddetli zayıf olmamak kaydıyla diğer rivayetlere de yer vermiştir. Bunlar arasında münker olanlar varsa açıklamıştır. Nitekim İbnu's-Salâh Ebu Davud'un Sünenini anlattığı Risalesinin önemli yerlerini özetledikten sonra onun sahih hadislerin yanında sahihe yakın olanları da zikrettiğini, her babda babın konusuna dahil en sahih hadisi aldığını, şiddetli vehn olanları açıkladığını söylemiştir. Ona göre sünen Ebi Davud, **Sünen Tirmizi**'nin yanında hasen hadislerin bulunduğu bir kitaptır. **es-**

Sahihândan birinde bulunmayan, sahih ile hasen arasını ayırdedebilen alimlerden biri tarafından sıhhati hakkında bir şey söylenmemiş hadisler Ebu Davud zârında hasen olanlardır. Şu var ki, bunlar arasında gerçekten hasen grubuna girmeyenler de bulunmaktadır.

Öte yandan Ebu Davud sünenine, konusunda sahih ya da hasen hadis bulunmadığı takdirde bazı bablara zayıf hadisleri de almıştır. Bu ise onun nazarında zayıf hadisin Reyden daha kuvvetli olması demektir. (*Ulûm*, 33,4).

İbnu's-Salâh'ın bu açıklamaları Sünenin hasen hadisleri ihtiva etmek özelliğine de işaret etmektedir. Bununla birlikte İbnu's-Salâh, onun sâlih dediği hadisler hakkında bir açıklama yapmamıştır. es-Suyûtî'ye göre sünende mevcut ve bizzat mü'ellifi tarafından salih olarak nitelenen, bazıları bazısından daha sahih olduğu söylenen hadisler ihticaca elverişli olanlar değil, i'tibara elverişli olanlardır. (*Tedrib*, 1/168). Bazı alimlere göre ise bunlar, senedi tetkik edilecek, senedi sahihse sahih, değilse zayıf denilebilecek hadislerdir. (*Bâ's*, 29).

Sünen Ebi Davud İslâm aleminde en fazla rağbet görmüş olan sünen kitabıdır. Hayli nüshaları vardır. Birçok alim tarafından şerhedilmiş, muhtasar hale getirilmiştir. Önemli şerhleri şunlardır:

1. **Me'âlimu's-sunen**: el-Hattâbî,
2. Kutbuddin Ebubekr el-Yemenî Şerhi.
3. Ebu Zur'a Ahmed b. Abdurrahîm el-İrâkî şerhi (Sehv bahsine kadar),
4. **Avnu'l-Ma'bûd**: el-Azîmâbâdî,
5. **Bezlu'l-Mechûd**: Halil Ahmed es-Sehârenfûrî.

Muhtasarları arasında el-Munzirî'nin eseri anmaya değer. İbnu'l-Cevzî bunu yeniden tertibe koyarak aynı bir muhtasar haline getirmiştir.

(1) Bu rakamı kendisi vermiştir. M. Muhammed Abdulhamid neşri ile elimizdeki İzzet Ubeyd ed-De'âs ve Adil es-Seyyid tarafından neşre

hazırlanan beş ciltlik baskısında 5274 hadis vardır. Sayı farkı aynı isnadla gelen mükerrer rivayetler ile farklı rivayetlerden kaynaklanmaktadır.

SÜNEN İBNİ MACE (سنن ابن ماجة) - Hicri üçüncü asır alimlerinden Muhammed b. Yezid b. Abdillâh b. Mâce el-Kazvîni'nin ahkâm hadislerinden oluşan sünen türünde hadis kitabıdır.

İlk defa İbn Tâhir el-Makdisî tarafından **usûlu hamse** denilen ve **Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî** ve **Nese'iden** oluşan ana hadis kaynaklarına katılmıştır. Buna göre **el-Muvatta** yerine kutub-i sittenin altıncı eseri kabul edilmiştir. 37 **Kitâb** başlıklı ana bölümü oluşturan bablarında 4341 hadis vardır. Bunlardan bir kısmı **es-Sahihân** ve üç sünen üzerine zeva'iddeden oluşur. Alimler bu hadislerin hükmünde ihtilaf etmişlerdir. el-Mizzî, İbn Mâce'nin diğer usûlu hamseden ayrı olarak rivayet ettiği bütün hadislerin zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Hacer'e göre ise bunlar çoğunlukla sahihtirler.

Sünen İbni Mâce tertip yönünden güzel bir eserdir. Fıkıhın diğer hadis kitaplarında bulunmayan birçok babındaki hadislere yer vermiştir. (Tezhib, 9/531). Bab başlıkları, konunun inceliklerini ifade edecek kadar veciz, ancak düzgün bir şekilde konulmuştur. Sistematik olduğundan istifade kolaydır.

Bu özelliklerine rağmen Sünen İbni Mâce bazı alimlerce şiddetli zayıf, hatta mevzu hadislere yer verdiği için tenkit edilmiştir. Süneninde bulunan zayıf hadislerin çoğu müdafaa edilebilir cinsten görülmüştür. Buna rağmen mevzu sayılan 30 kadar hadisi üzerinde durulmuştur. Nitekim İbnu'l-Cevzî, söz gelişi Kazvin'in fedailine dair rivayeti (Cihâd 11,2/929) naklettiği için İbn Mâce'yi şiddetle tenkit ederek şunları söylemiştir: "Asıl şaşılabacak taraf İbn Mâce'nin Süneninde mevzu olduğunu bile bile bu hadisi hiçbir şey söylemeden nakletmesidir. es-Sahihanda işittiği Hz. Peygamber (s.a.s) in "yalan olduğunu bile bile benden bir hadis rivayet eden

yalancılardan biridir" dediğini bilmiyor mu dersiniz! Dahası, avamın "bu hadisi sahih olmasaydı İbn Mâce gibi bir alim onu nakletmezdi" diyeceklerini ve onunla amel edeceklerini de mi bilmiyor? Anlaşıyor ki, İbn Mâce belde ve vatan taassubunun doğurduğu hevaya yenik düşmüş (ve bu rivayeti o yüzden nakletmiş) tir." (Mevdû'at, 2/56). ez-Zehebi de İbnu'l-Cevzî'ye uyup İbn Mâce'yi aynı rivayeti sünenine dahil ederek uğursuz bir iş yapmakla suçlamıştır. (Mizân, 2/20).

Daha çok Horasan ve havalesinde şöhret kazanmış bulunan Sünen İbni Mâce bazı alimlerce şerhedilmiştir. Bilinen birkaç şerhi şunlardır:

1. **ed-Dîbâce fi Şerhi Sunen İbni Mâce:** Muhammed b. Musa b. İsa ed-Demîrî,
2. İbrahim b. Muhammed el-Halebî şerhi,
3. **Misbâhu'z-Zucâze Şerhu Sunen İbni Mâce:** Celaluddin Abdurrahman b. Ebî bekr es-Suyûtî.

Bunlardan başka Umer İbnu'l-Mulekkin'in, diğer usul üzerine zevaidinin şerhi vardır. İsmi **Mâ Temessu İleyhi'l-Hâce alâ Sunen İbni Mâcedir**. Ayrıca Kutubi sitte üzerine haşiyeleriyle ünlü Muhammed b. Abdilhâdi es-Sindi'nin **İnhâcu'l-Hâce** isimli haşiyesi anmaya değer. Türkçeye de çevrilmiştir.

SÜNEN NESE'Î (سنن النسائي) - Horosanlı meşhur muhaddis Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'inin meşhur hadis kitabıdır. Daha ziyade ahkâm hadislerinden meydana gelen sünen tarzındadır ve kutub-i sitteye dahil kaynak eserlerdendir.

Nese'î, Remle emirinin isteğiyle **es-Sunenu'l-Kubrâ** isimli bir eser tasnif etmiştir. Bu hacimli eserinde sünen konusuna giren rivayetleri bir araya getirmiştir. Ancak emirin yalnız sahih rivayetleri bir araya toplaması isteği üzerine bu eserinden ayrı ve **es-Sunenu's-Suğra** dediği yeni bir eser tasnif ederek adına

el-Mucteba adını vermiştir. (Tezkire, 3/940). Bu durum zamanla karşılıklığa yol açmıştır. es-Suyûti'ye göre kutub-i sitte-nin biri olan **Sunenu'n-Nese'i**, **es-Sunenu'l-Kubrâ** değil **es-Sunenu's-Suğra**dır. Etrâf ve ricali üzerindeki çalışmaların dayandığı bu kitaptır. (Mustatrafe, 10). Bununla birlikte el-Munzirî, el-Mizzî gibi alimler **Sunen Nese'inin** bahsi geçen **es-Sunenu'l-Kubrâ** olduğu görüşündedirler. Nitekim Ebu Davud şarihi el-Azîmâbâdî, Hafız el-Munzirî'nin, **Muhtasarında**; el-Mizzî'nin **el-Etrâfında** Nese'inin rivayetinden bahsederken kullandıkları tabirle es-Sunenu'l-Kubrâ'yı kasdettiklerini söylemiştir. (Avnu'l-Ma'bûd, 4/545).

Kaydetmek gerekir ki Nese'inin **es-Sunenu'l-Kubrâ** ve **es-Sunenu's-Suğra** veya öteki adıyla **el-Muctebâ** isimli iki süneni olduğu hadis alimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca hicrî on birinci asrın başlarına kadar elde nüshaları olduğu bilinen daha sonra kaybolduğu sanılan **es-Sunenu'l-Kubrâ**'nın son zamanlarda yazma nüshaları bulunmuş ve el-Mucteba ile karıştırılması sonucu onun ayrı bir sünen kitabı olduğu kesinlik kazanmıştır. (1)

Sünen Nese'i, **Sünen-i Erba'a** içinde zayıf hadisleri en az olan kitap kabul edilmiştir. Bu yönüyle onu **es-Sahîhân**'dan sonra ilk sıraya koyanlar olmuştur. Öte yandan Nese'i, rical tenkidinde otoritedir. Sünenine aldığı hadislerin ricali için öngördüğü şartı Ebu Davud ve Tirmizî'nin şartlarından daha ağırdır. Süneninde **vehm** ve **kesretu'l-galat** ile tanınan ravilerin hadislerine hemen hiç yer vermemiştir. Bu da **el-Muctebâ**'ya ayrı bir önem kazandırmıştır.

Sünen Nese'i'nin şerhleri içinde şunlar anılmaya değer:

1. **Zehru'r-Rabâ ale'l-Mucteba**: Celalud-din Abdurrahmân b. Ebibekr es-Suyûti,
2. Muhammed b. Abdilhâdî es- Sindi şerhi. Bu şerh daha çok haşiyeler

şeklindedir. Bunlardan başka Umer İbnu'l-Mulekk'in'in Sünen Nese'inin **es-Sahîhân** üzerine zevaid hadislerini şerhetmiştir.

Bu kıymetli kaynak Türkçeye de kazandırılmıştır.

(1) Dr. Faruk Hamâde, *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle mu-kaddimesi*, 4. ve 5. bölümler.

SÜNEN TİRMİZİ (سنن الترمذی) - Horasan illerinden Tirmizli büyük hadis alimi Muhammed b. İsa et-Tirmizî'nin sünen nevinden hadis kitabıdır. **el-Câmi'u's-Sahih** adını taşıdığı halde daha çok Sünen Tirmizî adıyla meşhur olmuştur.

Hasen bahsinde söz konusu edildiği gibi Sünen Tirmizî'nin en önemli özelliği sahih hadislerin yanında hasen hadislerle de yer vermesidir. Söylendiğine göre hasen terimini ilk olarak Tirmizî kullanmıştır. Bununla birlikte Sünende bazı hadisler için **Sahih-hasen**, gibi iki; bazı hadisler hakkında da **hasen-sahih-garîb** gibi üç terim bir arada kullanılmıştır. 50 kitâb başlıklı ana bölümü oluşturan bablarında 3956 hadis vardır.

Tirmizî Sünenin sonuna bir de ilel bölümü eklemiş, burada sünen hadislerinin kısa bir değerlendirmesini yapmış, kısmen kullandığı terimleri açıklamıştır. Buna göre Sünende bulunan bütün hadisler alimlerin amel ettikleri hadislerdir. Bu hadislerle birlikte yerine göre kimi imamların bazı meselelerdeki görüşlerine de yer vermiş, pek çok hadisin değişik tariklarına ve illetlerine işaret etmiştir. Birçok babına isnadı garîb hadisle başlamıştır. Metot olarak bablarına daha ziyade bir sahabiden sahih tarikla gelen meşhur bir hadisin konusunu unvan olarak kuymuş, o konuda **sihâh** sahipleri-nin rivayet ettiği hadisleri vermiştir. Daha sonra onların rivayet etmedikleri başka sahabilerin hadislerinden çıkan sahih hükmü kaydetmiştir. Bununla kendi sevkettiği hadisi o sahabilerin rivayet ettiğine değil o babda başka sahabilerden varid olan hadislerin de bu-

lunduğuna dikkat çekmek istemiştir. el-İrakî, bunun yerinde bir metot olduğunu ancak birçok alimin Tirmizî'nin bu metodunun, verdiği hadisın o sahâbîler tarafından rivâyet edildiğî şeklinde yanlış anlamaya yol açtığını söylemiştir. (Şurât, 54).

Öte yandan İbn receb'in kaydettiğine göre Sünen Tirmizide sahih, hasen ve garîbin yanı sıra özellikle menâkıb konusunda münkere varan garâ'ib de rivâyet edilmiştir. Fakat bunları sükutla geçiştirmemiş, açıklamıştır. Bununla birlikte Sünen'de yalanla itham edilmiş veya yalancılık ithamında cerh ve ta'dil alimlerinin birleştiğî bir raviden tek bir isnadla rivâyet ettiğî hadis yoktur. Nadir olarak isnadında böyle bir ravinin bulunduğú hadis rivâyet etmişse onu değişik tarıklarla rivâyet ederek adeta kuvvetlendirmiş, yerine göre ravileri hakkında verilen cerh ve ta'dil hükümlerini de nakletmiştir.

Bu ve benzeri özelliklere sahip Sünen Tirmizî, İslâm âleminde tutunmuş ve üzerinde hayli çalışmalar yapılmıştır. Önemli şerhleri şunlardır:

1. Arızatu'l-Ahvezî fi Şerhi't-Tirmizî: Muhammed b. Abdillâhi'l-İşbilî, İbnu'l-Arabî,

2. Şerhu't-Tirmizî: Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî, İbn Seyyidi'n-Nâs,

3. Kûtu'l-Mu'tezî fi Şerhi't-Tirmizî: Celaluddin Abdurrahmân b. Ebibekr es Suyûtî,

4. Tuhfetu'l-Ahvezî li-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî: Abdurrahmân el-Mubârekfûrî.

Sünen Tirmizî'nin Muhammed b. Akil ve Suleymân b. Abdilkavî et-Tûtî tarafından yazılmış muhtasarları vardır. Türkçeye de çevrilmiştir.

SÜNEN-İ ERBA'A (السنن الأربعة) - Bk. Sünen.

SÜNNET (السنة) - Sözlükte yol, usul, adet, iyi ve kötü bir kimsenin gidişatı, alışkanlık hahine getirdiğî davranışları manasınadır. Kelimenin alındığı "senne" kök fiili, esas itibariyle bir çığır açmak, iyi veya kötü bir yol tutmak anlamını verir. Kur'ân-ı Kerim'deki "Sunnetu'l-evvelin" (önceliklerin sünneti) bu mana yadır. Sunnetullah (Allah'ın sünneti) ise hükmü, emir ve nehiyleri, kainatın idaresi için koyduğú fizik kanunlar demektir. Sünnet kelimesinin çoğulu **sünen** gelir.

Hadis İlminde Sünnet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözleri, fiilleri, takrirleri ve gerek peygamberliğinden önceki devreye, gerekse peygamberlik devresine ait olsun, ahlakî vasıfları ve siretidir. Bu tarif muhaddislerin tarifidir. Buna göre sünnet hadisle eş manalıdır.

Fıkıh Usulü alimleri sünneti, Hz. Peygamber'den Kur'ân-ı Kerim dışında sadır olan ve şer'i hükme delil olabilecek nitelikte söz, fiil ve takrirler olarak tarif etmişlerdir. Fıkıhcılara gelince onlara göre sünnet, farz veya vacip olmamak kaydıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'den sadır olduğı sabit olan şeylerdir. (es-Sunne ve Mekânetuhâ, 61).

Bu tariflerden en şümüllüsü muhaddislerin tarifidir. Onlara göre Hz. Peygamberle ilgili her nakil, onun sünnetine dahildir. Dikkat edilirse bu tarif pratik hayatta uygulama imkanı olmayan Hz. Peygamber'in fizyonomik özellikleri gibi bazı konuları da kapsamaktadır. Fıkıh alimlerinin tarifinde ise hukukî değerin esas alındığı dikkati çekmektedir. (İslâm Toplumı, 54).

Bütün bu açıklamalara göre sünnet özetle, Hz. Peygamber'in sözleri, davranışları, peygamberlik hayatı boyunca takip ettiğî tutumu ve izlediğî yoldur. Buna göre "şu iş sünnettir" denildiğî zaman onun, Hz. Peygamber'in söylediğî bir sözle sabit olan iş olduğı veya onun tarafından işlendiğî, veyahut yapılması emir ya da tavsiye edildiğî, veyahutta sahâbîler tarafından yapıp tasvîp gördüğú anlaşılır. Mesela,

عن سهل بن سعد عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : أنا وكافل اليتيم فى الجنة هكذا . وقال باصبعيه السبابة والوسطى .

"Sehl b. Sa'd'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği irivayet edilmiştir: *"Ben ve yetimi koruyan kimse Cennet'te şöyle (yanyana) olacağız."* Hz. Peygamber bunları işaret ve orta parmağını göstererek söyledi." (Edeb, 1/230).

عن أنس رضى الله عنه قال : كان النبي صلى الله عليه وسلم يتوضأ عند كل صلاة .

"Enes (b. Malik r.a) dan rivayet edildiğine göre demiştir ki, "Hz. Peygamber (s.a.s) her namaz için (abdesti bozulmamış bile olsa) abdest alırdı." (Buhârî, 1/60).

عن عمرو بن العاص قال : إحتلمت فى ليلة باردة فى غزوة ذات السلاسل فاشفقت إن اغتسلت أن أهلك فتيمنتُ ثم صليت بأصحابى الصبح فذكروا ذلك للبنى صلى الله عليه وسلم فقال يا عمرو صليت بأصحابك و أنت جنبُ . فآخبرته بالذى منعنى من الإغتسال وقلتُ : إني سمعتُ الله يقول ولا تقتلوا أنفسكم إن الله كان بكم رحيماً فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يقل شيئاً .

"Amr İbnu'l-As'tan rivayet edilmiştir, demiştir ki "Zâtî's-Selâsil Gazası sırasında soğuk bir gece ihtilam oldum. Hasta düşer ölürüm korkusuyla boy abdesti almaktan çekindim. Hemen teyemmüm ettim ve (yol) arkadaşlarıma sabah namazını kıldırımdım. Olayı (döndüğümüzde) Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdiler. Bana "Amr, dedi; *cünup olduğun halde arkadaşlarına namaz kıldırmuşsun (öyle mi?)* Beni ykanmaktan alıkoyan sebebi kendisine haber verdim ve ben Allah'ın (Kur'an-ı Kerim'de) "Neşislerinize kıymayın. Allah size karşı pek merhametlidir" buyurduğunu (sizden) işittim dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) gülümsedi ve bir şey söylemedi." (Ebu Davud, 1/238).

Misaller dikkatle incelenecek olursa görülür ki ilkinde Hz. Peygamber yetimlere kucak açarak onları büyütenlerin

Cennet'te kendisiyle yan yana olacaklarını söylemiştir. İkincisinde onun yaptığı bir iş haber verilmiştir. Sonucunda ise sahabelerden birinin yaptığı bir işe bir şey söylemediği bildirilmiştir. Şu hale göre yetimleri korumak, abdestli bile olsa her namaz için ayrı abdest almak, hastalık tehlikesi söz konusu olduğunda teyemmüm etmek sünnettir.

Sünnet, konusunu teşkil eden söz, fiil ve takrir itibariyle üç kısıma ayrılır. Birincisi kavli (sözle olan) sünnettir ki **es-Sunnetu'l-Kavliyye** denir. Misalimizdeki gibi Hz. peygamber'e ait sözlerden ibarettir. İkincisi fiili sünnettir. **es-Sunnetu'l-Fi'iliyye** adı verilir ve Hz. Peygamber'in fiillerinden ibarettir. Üçüncüsü ise takriri sünnet (**es-Sunnetu't-Takririyye**) adını alır ve Hz. Peygamber'in huzurunda veya onun olmadığı yerde bir sahabî tarafından işlenip kendisine haber verildiğinde bir şey söylemediği işlerdir.

Hz. Peygamber'in sözleri, davranışları, hareketleri ve emir ve yasaklarından meydana gelen sünnet İslâmiyetin ibadet, mu'amelât, helal-haram, ahlak ve diğer konularda önemli bir hüküm verme vasıtası, kısacası Fıkıhın Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağıdır. Hakkında Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir hüküm bulunmayan konularda sünnete baş vurulur.

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'deki hükümler **mücmeldir**. Yani kısa ve özlüdür. Sünnet bu hükümlerin nasıl tatbik edileceğini açıklığa kavuşturur. Mesela, Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de mü'minlere hitaben "namaz kılınız, zekât veriniz" buyurmuştur. Ancak bu ibadetlerin nasıl yapılacağını açıklamamıştır. Bunları açıklayan, nasıl yapılacağını gösteren sünnettir. Bununla birlikte sünnet, Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan dinî hükümler koyar. Buna misal olarak da nikahlanması haram olan kadınlar konusunda Kur'an-ı Kerim'in hükmüne ilave olarak bir kadınla teyzesi veya halasını birlikte nikahlamamanın haram

kılınması; yırtıcı hayvanlardan köpek dişlilerin, yırtıcı kuşlardan pençeli olanların ve tek tırnaklılardan eşeklerin etinin yenmesinin haram olşu hükümleri verilebilir. Bunlar hakkındaki haram hükmünü sünnet koymuştur. Dinî hüküm kaynağı olması dolayısıyla sünnet geniş çapta vahye dayanmıştır. Bu demektir ki, Hz. Peygamber'in bir dinî hüküm koyan sünneti vahiy eseridir. Buna delâlet eden pek çok akli ve nakli deliller vardır. Ancak işaret etmek gerekir ki, vahye dayanan sünnet, tabiî olarak Kur'ân-ı Kerim'den farklıdır.

Bazı âlimler Hz. Peygamber'in bütün yaptıklarının vahiy eseri olduğuna kanidirler. Buna karşılık bazıları da kimi konularda kendi ichtihadıyla hareket ettiği görüşündedirler. Rivayetler onun bir dinî esas olabilecek hususlarda vahye dayandığını, dinî bir husus söz konusu olmayan hususlarda ise kendi ichtihadiyle hareket ettiğini gösterecek nitelikte görülmüştür. Şayet her yaptığının vahiy eseri olduğu kabul edilirse o takdirde günlük konuşmalarının bilhassa **zelle** tabir edilen görüşlerinde hata etmesini, sa-

habilerle istişare etmesi sonucu kendi görüşünden vaz geçmesi gibi olayları vahye bağlamak icap eder. Bu ise imkansızdır. Şu hale göre dinî bir esas vaz eden sünnetin vahye dayandığını söylemek daha uygun olacaktır.

Sünnette varid olan bir husus eğer dinî bir hüküm getirmişse müslümanların kayıtsız şartsız ona uymaları gerekir. Şu ayet buna delalet eder:

وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى الله ورسوله أمراً أن يكون لهم الخيرة من أمرهم ، ومن يعص الله ورسوله فقد ضلّ لاهلاً مبيناً .

"Allah ve Peygamberi bir şeyi hükmettiği zaman ne erkek ne de kadın mü'mine işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygamberine baş kaldıran şüphesiz açık bir şekilde sapıtmış olur." (Ahzab, 36). Ayrıca Yüce Allah bir çok ayette mü'minlere kendisine itaatten sonra Hz. Peygamber'e itaati emretmiştir. Bu itibarla herhangi bir dinî konuda Hz. Peygamber'in söylediklerinin aksine hareket etmek doğru değildir.

Ş

ŞÂFEHENÎ (شافهني) - Sözlükte dudak anlamını veren "şefeh" kelimesiyle ilgili olarak dudak dudağa gelmek karşılıklı söyleşmek manasına gelen "şâfehe" fiili, mefulü olan "nî" mutekkellim zamiriyle birlikte bir tabir oluşturur ve "benimle karşılıklı konuştu" manasına gelir. Tabir olarak bazı müteahhir hadisciler tarafından kullanılan eda lafızlarındandır. Daha çok şeyhin sözlü olarak verdiği icazetle alınan hadislerin rivayetinde kullanılmıştır.

Aynı yerde, aynı manaya gelecek şekilde **ahberanâ muşâfeheten** eda sigası kullanan hadisciler de vardır. Kimi hadisciler de icâzeti açıklamak suretiyle **şâfehenî bi'l-icâze** demeyi tercih etmişlerdir.

ŞÂFEHENÎ Bİ'L-İCÂZE (شافهني بالاجازة) - Bk. Şâfehenî.

ŞÂHİD (الشاهد) - Dördüncü babdan çekimi yapılan ve bir yerde hazır olmak manasına gelen "şehide" kök fiilinin ism-i fâildir. Bir yerde hazır olanın orada geçen bir olayı görmesi akla yakın olduğundan bir olayı görene şahid denilmiştir.

Hadis Usulünde şâhid, terim olarak bazı âlimler tarafından **mutâbî** karşılığı olarak kullanılmıştır. **Mutâbî** başlığı altında geniş çapta açıklanmaya çalışıldığı gibi, ferd olduğu sanılan bir hadisin başka tarikdan rivayet edilip edilmediği çeşitli hadis kaynaklarına başvurularak araştırılır. **İ'tibar** adı verilen bu araştırma sonunda aynı hadisin, rivayetinde tek

kaldığı zannedilen ravinin şeyhinden benzer lafızlarla rivayet edildiği anlaşılırsa o hadise öncekinin **mutâbî** adı verilir. Buna göre mutâbî ile şahidi bir kabul eden alimler nazarında, araştırma neticesi ferd olduğu sanılan bir hadise benzeyen ve tek başına rivayette bulunduğu sanılan ravinin şeyhinden rivayet edilmiş olduğu anlaşılan ikinci bir hadise şahid demek icap eder. Öyle görünüyor ki İbnu's-Salâh da aynı kanaattedir. Nitekim **mutâbaat-ı kasırayı** tarif ettikten sonra bu yolla rivayet edildiği anlaşılan hadise şahid denilebileceğini söylemiştir.

Bununla birlikte İbnu's-Salâh ayrıca şahidin diğerinden çok az farklı bir başka tarifini daha vermiştir. Ona göre, ferd olduğu zannedilen hadis, aslında bilinen vecihlerden rivayet edilmeyip onun yerine aynı manada bir başka hadis nakledilirse buna da şahid denir. Ancak bu takdirde **mutâbaat** söz konusu olmaz. (Ulûm, 75). İbnu's-Salâh'ın bu tarifine göre şahid mutâbiden daha umumidir; zira şahid, bazen manayı, bazen hem lafzı hem de manayı kuvvetlendirmektedir. Halbuki mutabaat lafızla ilgilidir ve mana ile bir alakası yoktur. Nitekim İbn Hacer de şahidin bir hadisin bir başka sahâbî tarafından rivayet edilen ve mana yönünden onun benzeri olan hadis olduğunu söylemiştir. (Nuzhe, 36). Ona göre şâhidin misali, **mutâbaata** misal olan "rû'yet-i hilâl" hadisinin Buhârî rivayetidir. Bu rivayet Muhammed b. Ziyâd tarîkıyla Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir ve şöyledir:

فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمَلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ

"Şayet görüş ufkunuz kapalı ise Şa'ban ayını otuza tamamla (ıyıp oruca öyle başla) yınız." O hadis İbn Ömer'den rivayet edildiği halde bunun aynı manada bir başka sahabîden rivayet edilmiş olması şahid vasfını kazanmasına sebep olmuştur. Aradaki bu nüansı tekrarlamak üzere her ikisi de yeniden tarif edilecek olursa **mutâbi**, ravisine hadisi tahrir edilmeye elverişli bir başka ravinin muvafakat ettiği ve bu ikinci ravinin o hadisi şeyhinden veya daha yukarıdaki bir ravi-den benzer sözlerle rivayet ettiği hadistir. **Şahid** ise bir hadise lafız veya mana yönünden veya sadece mana itibarıyla benzeyen lafızlarla bir diğer sahabîden rivayet edilen ve bu rivayetle ötekine muvâfakat eden hadistir. (Ulûmu'l-Hadis, 241).

ŞAKK (الشق) - Sözlükte yarmak, bölmek, parçalamak, bir bütünü parçalara ayırmak manalarına gelir.

Hadis Usulü ilminde hadisleri yazarken hatalı olarak fazladan yazılan kelime veya ibareleri üstünü çizerek iptal etmeye denir. Bu manada **darb** şekillerindendir.

er-Râmehurmuzî, en iyi darb şeklinin darbedilen kısma dokunmadan üzerine bir çizgi çizilmesi olduğunu söylemiştir. (Muhaddis, 606). Kadi İyad ise hadis yazarların çeşitli darb şekilleri kullandıklarını, çoğunluğun yanlış yazılan kısmı üzerine harflerle karışacak şekilde çizgi çizerek darbettiklerini kaydetmiştir. Ona göre böyle yapmak darbedilen kısımla karışmaktadır. Bu itibarla hadis yazarlar çizgiyi darbedilen kısmın üstüne gelecek şekilde çekmişlerdir. darb ve şakk denilen işte budur. (İlmâ, 71). Buradan anlaşıldığına göre Kadi İyad, şakk ile darbı aynı kabul etmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki o Mağriblidir. Mağriblilerin pek çok konularda kendilerine has uygulama şekilleri vardır. Buna göre onun, gerek harf veya ibarelerin üzerine çizgi çekilsin, gerekse yanlış

yazılan yerlere dokunmaksızın satırın üstüne çizgi çekilsin her ikisini de bir gördüğü bellidir. Ancak, ifadelerinden, başka metinler yazarlarla hadis yazarların darb şekilleri arasında fark olduğu da anlaşılmaktadır. Buna göre şakkı bir darb usulü olarak almak gerekir.

ŞART (الشرط) - Sözlükte, alışveriş ve benzeri muamelelerde öngörülen hükme denir. Çoğulu **şurût** gelir. (Kamus, 2/485).

Hadis Usulünde şart, hadis aliminin bir hadisi değerlendirir veya hadislerden oluşan bir kitap tasnif ederken göz önünde bulundurduğu esaslara denilmiştir.

ŞARTU MUSLİM (شرط مسلم) - Müslim'in **el-Câmi'u's-Sahîh** isimli kaynak eserinde gözettiği özellikler manasında bazı muhaddisler tarafından kullanılmış bir tabirdir.

Başta el-Hakîm olmak üzere bazı hadis alimleri Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde naklettikleri hadislerin bazı özellikler taşıdıklarını ileri sürmüşlerdir. Meselâ el-Hakim, bu iki alimin Sahihleri üzerine tasnif ettiği **el-Mustedrek** adlı kitabında yer yer bazı hadisleri verdikten sonra "Müslim'in şartına göre sahihtir" demiştir. Onun bu tabiri bazı muhaddisler tarafından da kullanılmış olmalı ki manası üzerinde bazı tahminler yürütülmüştür. Bunlar içinde en uygun görüneni Müslim'in, birbirlerinden rivayette bulunan ravilerin, Buhârî'nin öngördüğü gibi birbirleriyle görüşmüş olmaları değil, mu'asır olmalarının yeterli olduğu görüşüdür. ne var ki bu tabir hadisciler arasında yerleşmiş ve yaygın hale gelmiş bir tabir değildir. Bu bakımdan manası hakkında tahminlerden öte açık bir izah yoktur. (Şurût, 10 vd.).

ŞARTU'L-BUHÂRÎ (شرط البخارى) - "Buhârî'nin şartı" anlamını veren bir deyimdir. Başta el-Hakim olmak üzere bazı

muhaddislerin Buhârî'nin sahihine almış olduğu hadislerde gözettiği bir özelliğe denilmiştir.

el-Hâkim, Buhârî ve Müslim'in **Sahihleri** üzerine te'lif ettiği **el-Mustedrek** isimli eserinde yer yer bazı hadisleri zikrettikten sonra "Buhârî'nin şartına göre sahihtir" demiştir. Onun bu tabiri bazı muhaddisler tarafından da kullanılmış olmalıdır.

Buhârî, Sahihine seçerek aldığı hadislerin taşıdığı şartlar hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Buna rağmen el-Hâkim'in tabirinden kasdedilen mananın ne olduğu konusunda bazı açıklamalarda bulunanlar olmuştur. Bu açıklamalar içinde en makul görüneni, Sahihe alınan hadisleri rivayet edenlerin birbirleriyle görüşmüş raviler olmaları özelliğidir. Ancak bu tabir hadisciler arasında yerleşmiş bir tabir olmadığından delalet ettiği mana açıklığa kavuşmuş değildir. (Şurût, 10 vd.).

ŞARTU'S-ŞEYHAYN (شرط الشيخين) - "İki şeyhin şartı" demektir. Hadis ilminde önemli yerleri olan Buhârî ile Müslim'in **Sahihlerine** seçerek aldıkları hadisleri inceleyen bazı alimlerin onlarda mevcut olduğundan söz ettikleri bazı özelliklere denilmiştir.

Ne Buhârî ne de Müslim, kitaplarında yer alan hadislerin hangi şarta uygun olduklarından bahsetmiş değildir. Ancak **es-Sahihân** da gözetilen sıhhat şartlarını araştıran hadis alimleri başlıca üç görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden ilki el-Hâkim'e aittir. Ona göre, Buhârî ile Müslim'in seçerek sahihlerine aldıkları hadisler genellikle şu özelliğe sahip olan hadislerdir: Hz. peygamber (s.a.s)'den, ondan hadis rivayet etmekle meşhur ve (en az) iki sika tabii ravisi olan sahabî tarafından rivayet edilmiştir. O sahabîden, sahabeden rivayetleri olduğu bilinen ve -en az- iki sika ravisi olan tabii; o tabiiiden, sika, mutkin ve tabiilerden rivayette bulunduğu bilinen

dördüncü tabakadan bir tâbi'u't-tâbii rivayet etmiştir. Ondan da Buhârî veya Müslim'in hafız, mutkin ve rivayetlerinde adaletiyle tanınan şeyhi (ya da şeyhinin şeyhi) rivayet etmiştir. (Mevdû'ât, 1/32); Câmi'u'l-Uşûl, 1/92). el-Hâkim'in bu görüşüne dayanarak denilebilir ki gerek Buhârî gerekse Müslim kitaplarına aldıkları hadislerin Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendilerine kadar her halkasında en az ikişer ravisi bulunan isnadlarla gelen hadisler olmasına önem vermişlerdir. Öteki deyişle bir hadisi kitaplarına almak için onun kendilerine en aşağı iki şenelde ulaşmasına dikkat etmişlerdir. el-Hâkim'in bu görüşü bazılarınca kabul edilmemiştir.

İkinci görüş el-Makdisi'ye aittir. Ona göre Buhârî ve Müslim'in kitaplarına aldıkları hadislerde gözettikleri şart, sahabiye kadarki ravilerin ittifakla **sika** olmaları; sika ve **sebt** raviler arasında rivayet farkı bulunmaması; bir de isnadlarının **muttasıl** ve **inkitasız** gelmesidir. Her iki alimin hadisini sahihlerine aldıkları sahabinin iki veya daha çok ravisi varsa ne ala. Şayet tek ravisi varsa ve öteki raviye kadarki rivayet tariki sahihse öyle hadisleri de kitaplarına almışlardır. (Şurût, 10) .

Üçüncü görüşün sahibi el-Hâzimi de şunları söylemiştir: Sahihin şartı, isnadı muttasıl, ravisi müslüman, rivayetinde sadık, tedlis yapmayan, ihtilata maruz kalmamış, adalet vasfıyla birlikte zabt sahibi, rivayetlerinde hatadan kânan, hafızası kuvvetli, vehmi az ve sağlam itikadlı olmaktadır." (Hedy, 1/6). el-Hâzimi, gerek Buhârî'nin gerekse Müslim'in sahihlerine aldıkları hadislerde bu sıhhat şartlarına riayet ettiklerini sözlerine eklemiştir.

İbn Haceri'l-Askalâni'ye göre **es-Şeyhân**, kitaplarına aldıkları hadislerde genellikle bu esasları göz önünde tutmuşlardır. Ancak yerine göre bu esasların yerine geçecek ve tercihe esas olacak herhangi bir sebebi göz önünde tutarak onlardan fedakarlık ettikleri de olmuştur. (Tedrib, 1/76).

es-Sahîhânda mevcut hadisler başka özelliklere de sahiptir. Bunlara bütün muhaddislerce şart tabir edilmemiştir. Bu itibarla şartu's-şeyhâyn tabiri Hadis Usulü kaynaklarında terim olmaktan çok Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kabul edilen iki hadis kitabındaki hadislerin bazı özelliklerini aksettiren atbir olarak yer almıştır.

ŞÂZ (الشاذ) - Kelime olarak birinci ve ikinci bablardan çekimi yapılan ve bir grubun içinden ayrılıp kendi başına bir yol tutmak anlamını veren "şezze" kök fiilinden ismi fail ölçüsünde gelir. Aynı fiilin masdarı olan **suzûz** ile birlikte aynı yerde kullanılır.

İstılahta şâz, genellikle umumi hükümlerden veya külli kaidelerden hariç ve tek başına kalana denir. (**kamus**, 16728). Hadis istilâhı olarak ise ravinin muhalefetinden doğan bir zayıf hadis çeşididir. Hadis Usulü alimleri tarafından az da olsa değişik şekillerde tarif edilmiştir.

İmam Şâfi'i'ye göre söz güvenilir bir ravindir rivayet edip de başkalarının etmediği hadis değil; güvenilir bir ravinin başkalarının rivayetine aykırı olarak rivayet ettiği hadistir. (Ma'rife, 119). İmam Şâfi'i'nin bu şâz tarifinde esas unsur, muhalefettir. Bununla birlikte başkalarının rivayetine aykırı rivayette bulunan ravinin sika veya zayıf olduğu belirtilmemiştir.

el-Hâkim ise şâz hadisi güvenilir ravilerden birinin tek başına rivayet ettiği hadis olarak tarif etmiştir. (**Ma'rife**, 119). Ebu Ya'la el-Halili de ona yakın bir tarif naklederek şöyle demiştir: "Hadis alimleri şâz hadisin ister sika olsun, ister olmasın, ravisinin bu isnadla diğer ravilerden ayrıldığı hadis olduğunda birleşmişlerdir." (**Ulûm**, 69). el-Hâkim'in verdiği şâz tarifi ile Ebu Ya'lâ el-Halili'nin ondan pek de farklı olmayan tarifi birlikte göz önüne alınırsa denilebilir ki, şâz, bir ravinin münferid olarak rivayet ettiği hadistir. Bu tarif pek

tutulmamıştır; zira tek isnadla gelen pek çok hadis vardır ki, sahihtir. Misal vermek gerekirse, **إنما الأعمال بالنيات** hadisi verilebilir. Bu hadis ilk dört ravisinin teferrütleri yüzünden garibdir. Gerçekten Hz. Ömer Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayette tek kalmıştır. Hz. Ömer'den Alkame b. Vakkâs el-Leysi tek kalmıştır. Aynı şekilde Muhammed b. İbrahim Alkame'den; Yahya b. Sa'id de Muhammed b. İbrahim'den rivayette tek kalmışlardır. Ancak garib olmasına rağmen sahihtir. Halbuki şâzı bütün alimler zayıf hadisler arasında saymışlardır. Şu hale göre şâz'ın sika olsun veya olmasın rivayette tek başına kalan ravinin rivayetinden ayrı olması gerekir. Nitekim İbnu's-Salâh, şâzzın bu tariflerden farklı olduğuna işaret ettikten sonra şunları söylemiştir. "Ravi rivayetinde teferrüd ettiği takdirde bakılır. Eğer tek başına rivayet ettiği hadis, o hadisi rivayetinde kendisinden hıfz ve zabt yönünden daha üstün bir başka ravinin rivayetine muhalif ise rivayetinde tek kalanın hadisi **merdud şâz**dır. Eğer başkasının rivayetine aykırı bir tarafı yoksa o zaman aykırı rivyeti, kendisinden başka rivayet eden olmamıştır demektir. O takdirde de rivayetinde tek kalan raviye bakılır. bu ravi, o hadisi rivayetinin dışında adaletli, hıfz ve itkan bakımından güvenilir biri ise rivayetinde yalnız kalmış olması **kadîh illet** olarak alınamaz (hadisi kabul edilir). Ne var ki, bu ravi hıfz ve itkan bakımından güvenilen bir kimse değilse o zaman hadisi sahih olmaktan çıkar." (Ulûm, 70,1).

İbnu's-Salâh'ın bu sözlerinden anlaşıldığı gibi, bir hadise şâz denilebilmesi için sadece ravisinin rivayetinde tek kalması yeterli değildir. Aynı zamanda daha güvenilir bir ravinin rivayetine aykırı olması gerekir. Şayet muhalefet yoksa hadis ayrı bir rivayet olarak kalır. Ona şâz denilmez.

İbn Hacer'e gelince ona göre, bir ravinin hadisine ya zabt fazlalığı, yahut adet çokluğu, yahutta diğer tercih sebeplerinden biri dolayısıyla kendisinden daha

üstün bir ravi yönünden muhalefet vaki olursa, daha üstün olduğundan tercih edilene **mahfûz**, diğerine yani terkedilene **şâz** denir. (Nuhbe Tercümesi, 43, 4). Şu hale göre netice olarak şâz, güvenilir bir ravinin gerek zabt fazlalığı, gerekse diğer ravilerde aranan husulura itibariyle kendisinden daha üstün bir raviye aykırı olarak ve tek başına naklettiği hadistir. Şu hadis misalini teşkil eder. Ebu Davud, Tirmizî ve İbn Mâce Sufyân b. Uyeyne tarikından şöyle bir hadis rivayet etmişlerdir:

أَنَّ رَجُلًا تَوَفَّى عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَدَعْ وَارثًا لِامْرَأَتِهِ هُوَ اعْتَقَهُ فَدَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِيرَاثَهُ إِلَيْهِ .

"Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bir adam vefat etti. arkasında mirasçı olacak kimse bırakmadı. Yalnızca azad ettiği bir kölesi vardı. Hz. Peygamber (s.a.s) adamın mirasını o köleye verdi." (Tedrîb. 1/ 235).

Hammâd b. Zeyd, bu hadisi sahabî ravisi İbn Abbâs'ı zikretmeksiz mürsel olarak rivayet etmiştir. Hammâd, sika bir ravidir. Bu rivayetiyle kendisi gibi sika olanlara muhalefet etmiştir. Böylece Hammâd'ın rivayeti şâz, Sufyân tarikından geleni ise mahfûz olmuştur.

Metinde aykırılığa ise şu hadis misal verilebilir. Müslim'in Nubeyşe el Huzeli'den rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s) buyurmuşlardır ki، ايام التشريق ايام أكل وشرب، "Teşrik günleri yeme-içme günleridir." (Müslim, Siyâm 23. bab). Hadis bu şekilde sahih olarak rivayet edildiği halde Musa b. Uley b. Rabâh - Babası - Ukbe b. Amr isnadiyla şöyle rivayet etmiştir: يوم عرفة وایام التشريق ايام اكل وشرب، "Arefe ve teşrik günleri yeme-içme günleridir." Musa b. Uleyy'in bu şekildeki rivayeti şâzdır. Abdolvâhid b. Ziyâd, el-A'meş - Ebû Sâlih - Ebu Hureyre isnadiyla şöyle bir hadis rivayet etmiştir:

إذا صلى احدكم ركعتي الفجر فليضطجع عن يمينه "Biriniz sabah namazının iki rekat (sünnet)ini kılınca sağ yarı üzerine uzanversin." Abdolvâhid

bu hadisi merfu olarak rivayet etmiştir. Halbuki birçok sika ravi tarafından Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir davranışı, başka deyişle fiili sünnet olarak nakledilmiştir. Bu durumda asıl rivayet "Hz. Peygamber sabahın iki rekat (sünnet)ini kıldıktan sonra sağ yanları üzerine uzanırlardı" şeklinde iken Abdolvâhid tarafından değiştirilmiş ve sika ravilerin rivayetlerine aykırı düştüğünden şâz olmuştur. (Tecrid Mukaddimesi, 123).

Şâz hadisler zayıf hadisler olduklarından merdûd sayılmışlardır. Bu bakımdan dinî meselelerde hüccet olamazlar. Bir başka deyişle, Şâz hadisle amel edilmez. Karşılığı olan mahfûzla edilir.

ŞÂZ Bİ-MERRA (شاذ بمرّة) - Hakkında şâz hükmü verilen, şahidi veya mutâbi'i olmadığından öylece kalan şâz hadise denir.

ŞÂZ MERDÛD (الشاذ المردود) - Bk. Şâz.

ŞEHÂDET (الشهادة) - Bir yerde hazır olmak, orada geçen olayı gözle görmek manasına "şehide" kök fiilinin mastarıdır ve bir nesnenin hakikatına erip kesin bilgi sahibi olmak manasına kullanılır. Bir işi gördüğü yahut bildiği şekilde haber vermek manasına da gelir ki tanıklık vermek tabir edilir. Allah yolunda savaşıırken ölmeye de şehadet ednilmiştir. (Kamus, 1/630). Bu kadar geniş manalar veren şehadetin anlamı bir olayı gözle görüp gördüğü şekilde haber vermek manasında birleşir.

Hadis ilminde şehadet rivayete benzetilmiştir. nasıl ki, şehadette bir olaya şahit olup onun hakkında edinilen bilgiyi haber vermek söz konusudur; rivayet de bir bakıma şehadet sayılmak gerekir; zira ravi, şeyhinden işitip bilgi sahibi olduğu bir haberi nakletmekle şahidin yaptığı işin aynısını yapmaktadır. Bu ve diğer bazı noktaları göz önünde bulunduran

kimi hadis alimleri, rivayetle şehadetin ikisini bir anlamda kabul etmişlerdir. Ne var ki, kimileri de aralarında fark olduğunu ileri sürmüşlerdir. es-Suyûti, rivayetle şehadet arasındaki hüküm farklarını yirmi bire çıkarmıştır. Özetleyecek olursak,

1. Şehadette adet şart ise de rivayette değildir; zira bir kere müslümanın kalbinde yalan şahitliğe karşı bir korku vardır. Hz. Peygamber'e yalan isnad etmenin vereceği korku elbette daha büyüktür.

Şu da var ki, bir hadisi bazen bir tek ravi rivayet etmiş olur. Eğer o hadis ravi adedinin az oluşu yüzünden kabul edilmeyecek olursa bilip öğrenmek ve gereğince amel etmek faydası kaybolur. Bu zarar herhalde bir tek şahsın bir tek hakkının kaybolmasından çok daha ağırdır. Dahası, müslümanlar arasında kendilerini yalan şahitliğe sevkedecek şahsı düşmanlıklar olabilirse de hadis rivayetinde yalan söylemeye itecek herhangi bir ebeb yoktur.

2. Şehadette bazı yerlerde şahidin erkek olması aranır. Oysa rivayette ravinin mutlaka erkek olması diye bir şart yoktur.

3. Şehadette hürriyet şarttır. Rivayette değildir.

4. Bir görüşe göre rivayette bülûğ şartı yoktur. Duyduğunu nakledebilecek derecede akli başında bir çocuk görüp işittiğini haber verirse dinlenir.

5. Hattâbiye hariç, herhangi bir mezhebin aşırı taraftarı olan ravinin şehadeti bazı şartlarla kabul olunabilir. Halbuki **mubtedi'** denilen bid'at ehli bir ravinin kendi mezhebi güçlendirecek rivayetleri merduddur.

6. Yalandan tevbe eden bir kimsenin şehadeti kabul edilebilirse de rivayeti hiçbir şekilde makbul tutulmaz.

7. Bir tek hadisi rivayette yalanı açığa çıkaranın evvelce rivayet ettiği bütün hadisleri merduddur. Bir meselede yalancı

şahitlik yaptığı açığa çıkan kimsenin ise daha önceki şahitliklerine göre verilen hükümler kaldırılmaz.

8. Yaptığı şahitlik kendisine bir çıkar sağlayan veya ondan bir zararı uzaklaştıran kimsenin şahitliği kabul edilmez. Halbuki böyle bir şey rivayet edenin rivayeti makbuldur.

9. Bir kimsenin baba, dede gibi atası, yahut çocuk, torun gibi evlatları, bir de kölesi lehine olan şahitliği kabul edilmez. Rivayet ise böyle değildir.

10. Alim olan kimse cerh ve ta'dilde kendi bilgisine dayanarak kesin bir hüküm verebilir. Şahitlikte ise bu noktada değişik görüşler vardır.

11. Şehadetin sahih olması için önceden dava açılmış olması;

12. Şahitliğin yapılmasının istenmesi;

13. Hakim huzurunda yapılması gerekir. Oysa bu şartlar rivayette yoktur.

14. Sahih olan görüşe göre bir âlimin sözü ile cerh ve ta'dil kabul olunur. Şahitlikte böyle değildir.

15. Bir görüşe göre rivayette bir âlimin müfesser olmayan cerh veya ta'dili kabul olunabilir. Şehadette kabul olunmaz.

16. Birçok âlimlere göre rivayet için ücret almak caizdir. Şahidin ise binecek hayvana muhtaç olmadıkça şahitliğinden ücret alması caiz değildir.

17. Şahitlik üzerine hükmetmek şahidin adaletine hükmetmek demektir. Hatta Gazâlî'nin dediği gibi "sen adilsin" demekten daha kuvvetlidir. Alimin rivayet edilen haberle amel etmesi veya ona dayanarak fetva vermesi rivayetin sıhhatine delil olamaz.

18. Şahitlerin kendilerinin yerine başkalarını şahit göstermeleri, ölüm veya muhakeme olunan yerde bulunamamak gibi aslın şahitliğini imkânsız kılan geçerli bir sebep olmadıkça kabul edilmez. Oysa rivayet böyle değildir.

19. Bir kimse bir şey haber verdikten

sonra rücu ederse rivayeti düşer. Onunla amel edilemez. Oysa hüküm verildikten sonra şehadetten rücu etmek verilen hükmü değiştirmez.

20. Şahitler, şahitlik ettikleri kimsenin kısas yoluyla öldürülmesini gerektirecek şekilde şehadette bulunduktan sonra rücu ederek kasıtlı yalan söylediklerini itiraf etseler onların da kısas yoluyla öldürülmeleri gerekir. Halbuki bir hadise de hakim meselenin hükmünü bilmese hüküm vermekte tereddüt ederken biri o hadiseyle ilgili olarak bir hadis rivayet etse ve hakim o hadise dayanarak bir kimsenin katline hükmetse, sonra o ravi, kasıtlı olarak yalan söylediğini ifade etse konu ihtilaflı hale gelir. el-Beğavî'ye göre ölümüne sebebiyet verdikten sonra rücu eden kimseye kısas tatbik edilir. er-Rafî'nin Kaffâl'den nakline göre kısas lazım gelmez; zira şehadet yalnız bir hadiseye taalluk eder. Haberin ise o hadiseye mahsus olduğu söylenmez.

21. Dört kişiden az sayıda kimse zinaya şahitlik etseler, kaziften dolayı kendilerine had cezası uygulanır. Tevbe etmedikçe şahitlikleri ebediyen kabul edilmez. Oysa böylelerinin rivayetlerinin kabulünde ihtilaf vardır. (Tedrîb, 1/332).

ŞEDÎDU'D-DA'F (شديد الضعف) - Adı üstünde, şiddetli zayıflık manasına gelen ve sıfatın nitelediği isme muzaf olmasının misalini oluşturan sıfat tamlamasıdır. Bütün senedleri yalancı veya yalancılıkla itham edilmiş ravilerden meydana gelen zayıf hadisin zayıflık derecesini gösteren bir tabir olarak kullanılmıştır.

ŞEKKE FULÂN (شك فلان) - Bk. Şekku'r-Râvi.

ŞEKKUN MÎNE'R-RÂVÎ (شك من الروای) - Bk. Şekku'r-Râvi.

ŞEKKU'R-RÂVÎ (شك الراوی) - Hadis ede-

biyatı içinde daha çok **şekke fulânun** veya **şekkun mine'r-râvî** şekillerinde görülür. Hepsisi de ravinin rivayette tereddüdünü ifade eden tabirlerdir.

Bir hadisi rivayet eden ravi bazen lafızlarında tereddüt geçirir. Nasıl rivayet ettiğini kesinlikle belirtmez. O zaman hadis metninde tereddüd hasıl olur. İsnadında veya metninde bu tereddüd belirtecek bir tabir kullanılır. Mesela;

عن ابى سعيد الخدرى رضى الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم قال : يدخل أهل الجنة الجنة و أهل النار النار ثم يقول الله تعالى : أخرجوا من كان فى قلبه مثقال حبة من خردل من إيمان ، فيخرجون منها قد اسودوا فيلقون فى نهر الحياة (او الحياة ـ شك مالك ـ) فينبتون كما تنبت الحبة فى جانب السيل الم تر أنها تخرج صفراء مُلتوية . قال وهيب : حاثنا عمرو : الحياة وقال : خردل من خير .

"...Cennetlikler Cennet'e, cehennemlikler de Cehennem'e girerler. Sonra Cenâb-ı Allah "Kalbinde hardal tanesi ağırlığında iman bulunanları (Cehennem'den) çıkarınız" buyurur. Bu emir üzerine simsiyah kesilmiş oldukları halde çıkarılırlar. Haya (veya hayat) nehrine atılırlar. -Bu kelimede ravi Malik tereddüt etmiştir- Ordan da sel yatağında biten (boyunu eğri çiçekler gibi) sürerek çıkarlar. Görmez misin bunlar (ne güzel) sapsarı olarak (ve iki tarafına) salınarak sürer?" Vuheyb, Amr b. Yahya'dan hadisin metnindeki kelimenin "hayat" olduğunu söylemiş ve "hardalin min imânin" yerine "hardalin min hayrin" diyerek rivayet etmiştir." (Buhari, 1/11).

Hadiste görüldüğü gibi İmam Malik rivayetinde şüpheye düşmüş; metindeki bir kelimeyi "hayat" veya "hayâ" olarak rivayette tereddüt etmiştir. Onun bu tereddüdü raviler tarafından "ev" terdîd edati ve "şekke Mâlik" itirazî cümlesiyle ifade edilmiştir.

Rivayette şüphe ve tereddüde düşen ilk nesil sahâbedir. Hatırlatmak yerinde olur ki, bir sahâbi bir hadisi yerine göre işitmesi üzerinden uzun zaman geçtikten sonra rivayet etmiştir. Haliyle aradan

yıllar geçince işittiğini unutmuş veya sadece manasıyla hatırlayıp lafızlar aklından çıkmıştır. Bu durumda hadisi rivayet ederken tereddüdünü gösteren ifadeler kullanmayı ihmal etmemiştir. Sahabinin hadisi rivayet sırasında şüpheye düştüğü yerleri sonraları rivayet edenler de aynı şekilde ifade etmişlerdir. Aynı durum daha sonraki nesillerde de olmuştur.

Rivayette tereddüt bazen rivayet şeklinde olmuştur. Söz gelişi ravi, hadisi şeyhinden hangi rivayet metoduyla aldığını unutmuştur. Veya hadis rivayet ettiği şeyhinden herhangi bir hadisi rivayet edip etmediğini kesinlikle hatırlamamaktadır. Böyle tereddütlere de şekku'r-râvi tabir edilmiştir. Hadislerin isnadında yer yer görülen **ahberanî fulânun fimâ ezunnuhu (ahtesibuhû); ahberanî inş'allah** gibi ifadeler bunları belirtir. Şu hale göre, gerek isnadda, gerekse metinde bulunan **şekke fulânun, şekkun mine'r-râvî** gibi tabirler genelde rivayetdeki şüpheyi ifade ederler.

ŞEMÂ'İL (الشَّامِل) - Sözlük itibariyle yaratılış, tabiat, huy ve ahlak manasına gelen "şimâl" kelimesinin çoğulu olup daha çok ahlak manasına kullanılmıştır. "Falancanın şemâili güzeldir" denildiği zaman onun iyi huylu ve güzel ahlaklı olduğu kastedilmiş olur.

İstilahta şemâ'il (veya şemâyil), cami türü hadis kitaplarının ana konularından biridir. Bununla birlikte Hz.Peygamber (s.a.s)'in mübarek yaratılışı, fizyolojik özellikleri, çeşitli üstün insanî vasıfları ve ahlâkî hasletlerini konu olarak alan ilim dalına da şemâ'il denilmiştir. Onun siresi içinde ayrı bir kısımda mütalaa edilir. Şemâ'ille birlikte **delâ'ilu'n-nubuvve** (peygamberliğin delilleri); **fedâ'il** (üstün ahlâkî faziletleri) ve **hasâ'is** (ona mahsus özellikler) de aynı sîre içinde yer alırlar.

Sirenin diğer kollarında olduğu gibi şemâ'il konusunda da çeşitli kitaplar te'lif ve tasnif edilmiştir. Bunlardan en

meşhuru sünen sahibi Tirmizi'nin Hz. Peygamber'in hilye de denilen fizikî özelliklerine ve şema'il konusuna giren diğer üstün özelliklerine dair rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden **eş-Şemâ'ilu'n-Nebeviyye ve'l-Hasâ'isu'l-Mustafaviyye** isimli eseridir. Bu eser İslam aleminde çok tutulmuş, kimi alimler tarafından şerhedilmiştir. (Kef, 2/1059). Hz. Peygamber'in davranışlarından bahseden eserler içinde İbnu'l-Cevzi'nin **el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâsı**, es-Suyûtî'nin **el-Hasâ'isu'l-Kubrâsı** anılmaya değer olanlardır. Ebu'l-Fida İsmail b. Umer b Kesir'in.

Allah Resulünün gerek yaratılışına, gerekse üstün özelliklerine ayrılmış mühim eserlerden biri de Mağrib alimlerinden Kadı İyad'ın **eş-Şifâ bi-Ta'rifî Hukûkî'l-Mustafâ** adlı eseridir. Kısaca **Şifâ-yı Şerif** adıyla meşhur olan bu eser de çok tutulmuş, pek çok alimler tarafından şerhedilmiştir.

ŞEYH (الشيخ) - Üzerinde yaşlılık alameti görülen, olgunluk yaşını geçmiş tecrübeli insana verilen isimdir. Çoğulu **şuyûh, eşyâh, şeyhân, meşîha**, bir görüşe göre **meşâyih** gibi çeşitli ölçülerde gelir.

Hadis Usulünde şeyh, umumiyetle hadis talebesinin, meclisine devam ederek hadislerini rivayet ettiği hadisciye denir. Bu manada şeyh, tâlibe hadislerini rivayet eden hadisci, günümüzün tabiriyle "hadis hocası" olmaktadır.

Bununla birlikte şeyh tabiri **şeyhun** şeklinde ravinin adaletine hükmetmekte kullanılır. İbn Ebî Hâtim'in tasnifinde dördüncü mertebeye yer alır. Alimimiz, hakkında şeyhun denilen bir ravinin hadislerinin yazılacağı ve gözden geçirileceği ancak mertebe bakımından diğerlerinden aşağı derecede olduğunu söylemiştir. (Cerh, 1-1/37).

eş-ŞEYHÂN (الشيخان) - "İki şeyh" demek olan bu kelime İslamî ilimlerin çoğunda

tabir olarak kullanılmıştır. Hadis ilimlerinde eş-Şeyhan denildiğinde Buharî ile Müslim kastedilmiştir. Söz gelişi, bir hadis nakledildikten sonra ravâhu's-Şeyhân denilmişse bu tabir o hadisin Buharî ile Müslim tarafından ittifakla rivayet edilerek kitaplarına alındığı manasına gelir.

ŞEYHUN (شيخ) - Bk. Şeyh.

ŞEYHUN VASATUN (شيخ وسط) - Orta halli bir şeyh demek olup ta'dil lafızlarındandır. Ta'dilin beşinci derecesindeki lafızlar arasında yer alır.

Hakkında şeyhun vasatun denilerek adaletli olduğuna hükmedilen ravinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir. Ancak mer-tebe bakımından diğer lafızlarla adaletine hükmedilen ravilerin hadislerinden aşağıdır.

ŞİBHU'L-VAD' (شبه الوضع) - Uydurma benzeri anlamına gelir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait olmayan bir sözü, herhangi bir kasıt olmadan ve çok kere yanlışlıkla ona ait göstermeye denilmiştir.

ŞURÛTU'L-MUTEVÂTİR (شروط المتواتر) - mütevatir haberin şartları anlamını veren bu terkip, haberin mütevatir hükmünü kazanabilmesi için gerekli şartlara denilmiştir.

Mütevatir, yalan üzere birleşmelerini aklın kabul etmeyeceği kalabalık bir cemaatin, aynı şekilde kalabalık bir cemaatten rivayet ettikleri haberdir. (Bk. Mütevatir). Bu tarifte mütevatirin şartları kısmen de olsa mevcuttur. Şöyle ki, haberin mütevatir sayılabilmesi için önce yalan söylemek için birleşmelerini aklın kabul edemeyeceği kalabalık denilebilecek sayıda ravi tarafından rivayet edil-melidir. Kalabalıktan maksat, mütevatirin vereceği zarurî ilmi hasil edecek sayıda olmasıdır. Bu konuda

değişik sayılar ileri sürülerek her birine daha ziyade Kur'an-ı Kerim'den deliller getirilmiştir. Söz gelimi bir hadisin mütevatir sayılabilmesi için onun en az dört tarıktan rivayet edilmesi gerektiğini söyleyenler olmuştur. Bu sayılı beş, yedi, on, on iki, kırk, yetmiş olarak zikredenler, daha yukarı çıkaranlar da vardır. Ancak mütevatirde asıl herhangi bir kasıt olmadan sayısı belli olmayan kişilerin rivayette ittifak etmeleri ve bu sayının yalan üzere birleşmeleri ihtimaline meydana vermeyecek şekilde olmasıdır. Bu bakımdan sayı üzerinde durmak lüzumsuzdur. Yerine göre üç kişinin ayrı ayrı rivayet ettiği ibir hadis mütevatir sayılabilir. Yerine göre daha fazla tarıktan rivayet edilse bile mütevatir sayılmaz.

Bir haberin mütevatir sayılabilmesi için ikinci şart, haberi nakleden kalabalığın kasıtlı ve ya kasıtsız, yalan üzerinde birleşmelerinin mümkün olmamasıdır. Bir diğer ifadeyle haberi rivayet eden kalabalık denilecek sayıdaki kimselerin bir araya gelerek bir haber uydurarak yaymak konusunda işi ve söz birliği yapmaları aklın kabul edeceği şekilde olmalıdır. Mesela bir kimsenin rivayet ettiği ihaberi ondan çok uzaklarda olup bir araya gelmeleri mümkün olmayan ve herbiri ayrı yerlerde bulunan kimseler de rivayet etseler, mütevatirin bu şartı gerçekleşmiş olur; çünkü bu kişilerin bu kadar uzak yerlerden gelerek bir araya toplanıp o haberleri uydurdukları akla uygun düşmez.

Mütevatirin bir diğer şartı da haberi nakleden kalabalığın sayısında herhangi bir nesilde eksilme olmamasıdır. Artış olursa elbette daha makbuldür ve haberin doğruluğuna ayrı bir delil teşkil eder.

Son olarak bir şart daha vardır ki o da haberin onu nakledenlerin görme ve işitme fiillerine dayanarak nakledilmesi-dir. Bu da hayli önemlidir; zira haber görme ve işitme fiillerine dayanarak nakledildiği takdirde değişmeden rivayet edilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in me-

sela abdest alış veya namaz kıyış şeklini gören sahabiler onu gördükleri şekilde rivayet etmişlerdir. Bir sözünü işitenler de işittikleri şekilde nakletmişlerdir. Böyle olunca rivayette tevatür sağlanmıştır. Oysa rivayet görme veya işitmeye değil de mesela akla dayansaydı tevatür hasıl olmazdı.

Bu şartlarla rivayet edilen mütevatir haberin artık yalan olma ihtimali kalmaz. Dolayısıyla inkar edilmesi mümkün olmaz.

ŞURÛTU'R-RİVÂYE (شروط الرواية) - Bk. Rivayet şartları.

ŞURÛTU'S-SİHHA (شروط الصحة) - Sıhhat şartları demek olup bir hadisin sahih olması için gerekli şartlardan ibarettir.

Sahih bahsinde kısaca söz konusu edildiği gibi, hadisin sahih olmasına sebep teşkil eden şartlar beş tanedir. Bunlardan ilki ravilerinin adalet vasfına sahip, ezberleme yeteneği tam olan kimseler olmalarıdır. Adalet rivayetin güven vermesi için ravide aranan ilk şarttır. Bundan sonra zabt gelir. Bu da yukarıda da kısaca söz konusu edildiği gibi, işittiği hadisi ezberleyip yeri geldiğinde başkalarına ne fazla ne eksik rivayet edilem yeteneğidir. Adalet vasfı olduğu

halde zabt özelliği olmayan ravi zayıf adedilir; hadisi, en azından, zayıf duruma düşer.

Hadiste aranan ikinci sıhhat şartı, isnadının muttasıl olması yani son ravisinden sahabîye kadar uzanan rivayet zincirinin kopuksuz oluşudur. İsnadın muttasıl olması ancak birbirlerinden rivayetleri bilinen ravilerden meydana gelmesiyle hasıl olur. Birbirlerinden rivayette bulundukları bilinmeyen ravilerin oluşturduğu isnad muttasıl sayılmaz.

Sıhhat şartlarının bir diğeri de rivayetin şâz olmamasıdır. Şâz bahsinde de değinildiği gibi şâz, güvenilir bir ravinin kendisi gibi güvenilir bir diğer ravinin rivayetine aykırı olarak naklettiği hadistir. Buna göre bir başka güvenilir ravinin rivayetine herhangi bir yönden aykırı olan hadis sıhhat vasfına sahip değildir.

Hadisin **illet** denilen gizli bir kusur taşımaması da sıhhat şartlarından. Buna göre dışardan farkedilmeyen gizli bir kusur taşıyan hadis de sahih değildir.

ŞUYUH TEDLİSİ (تدليس الشيوخ) - Bk. Tedlis.

ŞUZÛZ (الشذوذ) - Bk. Şâz.

T

TA'ÂLİK (التعاليق) - Bk. Ta'lik.

TA'ANÛ FÎHÎ (طعنوا فيه) - Bk. Mat'ünün fihi.

TABAKA (الطبقة) - Bk. Tabakâtu'r-Ruvât.

TABAKÂT (الطبقات) - Bk. Tabakâtu'r-Ruvât.

TABAKÂTU'R-RUVÂT (طبقات الرواة) - Tabaka kelimesi sözlükte kapak, bir nesnenin dış tarafını örten örtü manasına gelir. Tabak ya da tabaka şeklinde yüz ya da yirmi yıllık zaman dilimi, kalabalık veya grub manasına kullanılır. Bunun yanı sıra üst kat, yüksek rütbe veya dereceye de tabaka denir. Bu manada birbirlerine yakın yaşlarda insan grubuna ve herbir grubun oluşturduğu mertebeye tabaka denilmiştir. Çoğulu **tabakât** gelir.

Tabakâtu'r-Ruvât, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini rivayet eden sahâbeden tutunuz, çok sonraki devirlere kadar geçen zaman içinde yaşamış birbirlerine yakın yaşlarda bulunan ravilerin teşkil ettikleri gruplara denir.

Ravilerin ilk üç tabakasını sırasıyla **sahâbe**, **tâbi'in** ve **tebe'u't-tâbi'in** oluşturur. Bunlar da kendi aralarında tabakalara ayrılırlar. Söz gelişi sahabe, ilk müslümanlardan başlamak üzere çeşitli tabakalara ayrılmışlardır. (Bk. Sahâbe). el-Hâkim, tâbi'leri on beş tabakaya ayırmıştır. (Bk. Tâbi'in). Sahabenin

tabakalara ayrılışı kronolojik sıra itibarıyla Tabi'iler ise görüştükleri sahabiler esas alınarak tabakalara ayrılmışlardır. **Etbâ'u't-tâbi'in** de denilen tebe'u't-tâbi'in den itibaren diğer raviler ise diğer bazı hususlar göz önünde bulundurularak tabakalar ayrılmışlardır.

Sahabe hariç, hadis ravileri umumiyetle altı tabaka kabul edilmişlerdir. Bunlardan birincisi imam ve hafız derecesinde olanlardır. Böyle raviler, kendilerine muhalif rivayette bulunanlara karşı hüccet addelirler. Rivayette tek kalmış olmaları bile makbuldür. Bir diğer ifadeyle tek başlarına rivayet ettikleri hadisler, başka tarıklardan gelen rivayetlerle kuvvet kazanmasalar bile makbul sayılırlar. Bu tabaka ravileri gerek hıfz ve zabt yönünden, gerekse ilimde güven itibarıyla İslâm ümmetinin kabûlüne mazhar olmuşlardır. Böylelerinin rivayetlerini ta'n edecek kusurlar pek bulunmaz.

İkinci tabaka raviler hıfz ve zabt bakımından öncekiler derecesine ulaşamayanlardır. Bunların bazı rivayetleri hatalı olmakla birlikte çoğunlukla sahihtir. Yanıldıkları hadisler de birinci tabakada bulunan ravilerin hadisleri ile tashih edilir. Bu tabakayı oluşturan ravilerin makbul olduklarında alimlerin görüş birliği vardır.

Üçüncü tabaka, yalancılık ve hadis uydurmakla tanınanlardır. Dördüncü tabakayı teşkil edenler ise yalancı olmamakla birlikte rivayetlerinde çokca yanılanlardır. Her iki tabakayı teşkil eden raviler genelde merdud sayılırlar.

Beşinci tabaka raviler, bir rivayette münferid kalıp rivayetleri hiçbir tariktan kuvvet bulmayanlardır. Bunlara **mechûl** denir. (Bk. Mechûl).

Altıncı tabaka ravilere gelince bunlar, bid'at ehli olanlardır. **Mubtedî**'de denilen bu grup raviler bid'atlarından dolayı küfürle itham edilenler ve bid'atları küfür derecesine varmayanlar olarak iki kısımdırlar. İlk kısmın rivayetlerini merdûd olduğunda görüş birliği vardır. İkinci kısmı teşkil edenlerin rivayetlerinin kabulü konusunda ise görüş ayrılığı meydana gelmiştir.

Hadis ravileri değişik esaslar dikkate alınarak başka tabakalara da ayrılmışlardır. Bunlar içinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatını takip eden asırlar itibarıyla yapılan tabaka ayırımı en çok tutulan ve sağlam itibar edileni olmuştur.

Ravilerin tabakalara ayrılması, herbirinin yaşadığı devirde görüştükleri ve hadis aldıkları kimselerin tesbiti yönünden büyük önem taşır. En azından metotlu bir ayırım devirler boyu yaşamış ravileri tanımayaya yardımcı olur. Bu ise isnadları değerlendirmeye açısından son derece mühimdir.

TABÂKUTU'S-SAHÂBE (طبقات الصحابة) - Bk. Sahâbe.

TÂBÎ' (التابع) - İzlemek, tabi olmak, peşisıra gitmek manasına "tebi'a" kök fiilinin ismi failidir.

Hadis Usulünde tâbi, **i'tibar** denilen araştırma sonucu **ferd** olduğu sanılan hadisi rivayet eden ravinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden rivayet edildiği anlaşılan ve onunla aynı manaya gelen hadise denir. Tarifi açmak gerekirse, ferd olduğu sanılan bir hadis gerçekten ferd olup olmadığı anlaşılmak üzere çeşitli hadis kitaplarından araştırılır. Rivayetinde teferrüd ettiği sanılan raviden başka rivayet eden olup olmadığı tetkik edilir.

i'tibar denilen bu araştırmanın sonunda hadisi tek başına rivayet ettiği sanılan ravinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden aynı hadisi bir başka ravinin daha rivayet etmiş olduğu anlaşılırsa bu ikinci hadise diğerinin tabiî adı verilir. Şu hale göre tabi' araştırma sonucu ferd olmadığı anlaşılan hadisle aynı manaya gelen ve i'tibardan önce teferrüd ettiği zannedilen ravinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden rivayet edilmiş olan hadistir.

TÂBÎ'Î (التابعي) - Kelime olarak tabi olmak, peşinden gitmek, görüşlerini benimsemek gibi manalar veren "tebi'a" kökünden alınma ismi mensubdur. Çoğulu **tabi'in** gelir.

Hadis Usulü ilminde tâbi'î, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabından herhangi birisi ile görüşüp ondan hadis rivayet edene denilmiştir.

Tâbi'inin genellikle benimsenmiş tarifi bu olmakla birlikte sahabî tarihinde olduğu gibi tabiî tarihinde de bazı farklı görüşler ileri sürenler olmuştur. Nitekim el-Hâkim tabi'ilerin tabakalarından bahsederken "falancaya yetişenler" gibi bir gruplandırma yapmış, ayrıca zaman itibarıyla sahabeden sonra en hayırlı neslin onlarla karşılıklı görüşüp konuşanlar olduğunu söylemiştir. (Ma'rifet, 42). el-Hakim'in bu açıklamasından anlaşılmaktadır ki, ona göre ancak sahabilere mülaki olmakla birlikte onlarla bir arada bulunup sohbet edenler tabiî sayılabilirler.

el-Hatibu'l-Bağdâdî'ye göre de bir kimse-nin tabiî olabilmesi için sadece bir sahabîyle görüşmesi yeterli değildir. Mülakatla beraber sohbet de şarttır. Ancak hadis alimlerinin çoğu bu görüşe katılmamışlardır. Onlara göre bir kimse herhangi bir sahabîyi görmekle tabiî olur. Onunla sohbet etmesi şart değildir. Nitekim el-İrâkî'nin işaret ettiğine göre Müslim ve İbn Hibbân, Enes b. Mâlik'e sadece yetişen ancak ondan hadis riva-

yet etmeyen el-A'meş'i tabiiler arasında zikretmişlerdir. Aynı şekilde Yahya b. Ebî Kesîr Enes'e; Musa b. Ebî A'îşe Amr b. Hureys'e sadece mülaki oldukları, onlardan hadis rivayet etmedikleri halde tabîinden sayılmışlardır. (Takyîd, 318).

Tabî'iler muhtelif tabakalara ayrılmışlardır. Sahabeden sonraki bu nesil, İbn Sa'd'a göre dört, Müslim'e göre üç tabakadır. el-Hâkim ise tabiilerin onbeş tabakaya ayrıldıklarını söylemiş, bazılarını örnek göstermiştir. Ona göre birinci tabakayı, Sa'id İbnu'l-Museyyeb, Kays b. Ebî Hâzim, Ebu Osmân en Nehdî, Kays b. Ubâd, Ebu Sâsân Hudayn İbnu'l-Munzir, Ebu Va'il Şakik b. Seleme, Ebu Recâ'il-Utâridi gibi Aşere-yi Mubeşşere ashabıyla görüşenler oluşturur. İkinci tabakada el-Esvedu'bnü'l-Yezîd, Alkame b. Kays, Mesrûk İbnu'l-Ecdâ', Ebu Seleme b. Abdîrrahmân, Harice b. Zeyd gibi tabiiler yer alır. Amir b. Surahîl eş-Şa'bî, Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe, Şureyh İbnu'l-Hâris ve akranları üçüncü tabakadandır. Sonuncu tabakayı Enes b. Mâlik'e yetişen Basralı, Abdullâh b. Ebî Evfâ'ye mülaki olan Kufeli, es-Sâ'ib b. Yezîd'le görüşen Medineli, Abdullâh İbnu'l-Hâris'e yetişen Mısırlı ve Ebu Umâme el-Bâhilî ile görüşen Şamlı tabiiler teşkil ederler. (Ma'rîfe, 42).

Tabî'ilerin İslam Dininin öğrenilip öğretilmesinde önemli yeri vardır. Bilhas-sa sahabeden Hz. Peygamber (s.a.s)'in tebligatı ile hayatını ilgilendiren bilgileri devşirmek konusunda benzersiz gayretleri, misli görülmemiş hizmetleri olmuştur. Sahabeden hadis rivayet etmede olağanüstü gayret göstermişlerdir. Faziletleri Kur'ân-ı Kerim ayeti ve hadislerle sabittir. Sahabenin faziletine delalet eden ayetlerin birinden onlara da işaret buyurulmuştur:

والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار والذين اتبعوهم
باحسان رضى الله عنهم ورضوا عنه وأعد لهم جنات
تجرون تحتها الأنهار خالدين فيها ، ذلك الفوز العظيم .

"(İslam'da) birinci dereceyi kazanan mu-

hacirler ve Ensâr ile onlara güzelliikle tabi olanlar.. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. (Allah) onlar için içinde ebedi kalıcılar olmak üzere altlarında ırmaklar akan Cennetler hazırlamıştır. İşte bu, en büyük saadettir." (Tevbe, 100).

Bu ayeti kerimedeki "muhacirler ile Ensar'a güzelliikle uyanlar"dan maksat, Allah bilir, tabiilerdir. Bir hadiste de Hz. Peygamber, insanların en hayırlısının kendi devrinde yaşayan sahabe, daha sonra ise sahabeyi takip eden nesil olduğunu açıklamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın "Allah onlardan razı olmuştur" buyurarak öğdüğü, Hz. Peygamber'in ikinci hayırlı nesil olarak nitelediği insanların faziletli insanlar olduklarına şüphe yoktur. Kaldı ki tabiiler, hayırlı bir nesil olduklarını İslam Din'i'ne ve ilme hizmetleriyle ortaya koymuşlardır. Bir kere Hz. Peygamber (s.a.s)'in ebedi hayata göç etmesinden sonra İslâm ülkelerinin fetihlerle genişlemeye başlaması üzerine Medine'den çıkarak başka yerlere yerleşen sahabilerle görüşmüşler, onların Hz. Peygamber'den öğrendiklerini rivayet etmişlerdir. Bir sahabiyi görmek, bir hadisi rivayet etmek, hatta tek bir hadisin doğru olup olmadığını anlamak yolunda çetin yolculuklar yapmışlardır. Sahabeden öğrendikleri hadisleri aralarında müzakere ederek yayılmasını sağladıkları gibi kendilerinden sonraki nesle aktarmak suretiyle ilmin kaybolmasına mani olmuşlardır. Bunun yanı sıra rivayet edilen hadisleri toplayıp tertipli hale koyanlar da onlardır. Tedvin denilen bu faaliyetin hadis tarihindeki yeri dikkate alınınca tabiilerin hadise hizmetleri bir başka açıdan daha ortaya konulmuş olur.

Tabî'ilerin Hadis İlmine hizmetleri bununla da kalmamıştır. Siyasî çalkantılar sonucu hadis uydurulmaya başlanması üzerine başta isnad olmak üzere bazı rivayet kaideleri konulmuştur. Böylece hadislerin kaybolması önlenmiş, sahih olanları rivayet ederek yaymak konusunda esaslar geliştirilmeye başlanmıştır.

Sahabilerle görüşen bir nesil de **muhad-ramûndur**. Bunlar Hz. Peygamber hayat-ta iken yaşadıkları halde onu görmek şerefine ulaşamadıklarından sahabi sayılmayan, buna karşılık tabiilerden ayrı görülenlerdir. (Bk. Muhadram).

TABİ'ÛN (التابعون) - Bk. Tabi'î.

TADBÎB (التضييب) - Pek çok benzeri gibi tefil ölçüsünde mastar olan tadbîb sözlükte bir nesne üzerini kaplayıp bütününü ihtiva etmek, çocuğa "dabbe" denilen bir çeşit helvadan ibaret mama yedirmek, kapıya kol demiri koymak gibi manalara gelir. (Kamus, 1/185).

Hadis terimi olarak tadbîb -ki **temrîz** de denir- hadis yazarken rivayet edilmesi gereken hususlardan biridir ve nakil yönünden sahih, ancak lafız ya da mana itibarıyla bozuk yahut zayıf, ya da bir veya birkaç kelimesi noksan, ya da Arapça kaidelerine aykırı, yahutta **mu-sahhaf** veya **muharref** olarak varid olmuş ibarelerin işaretlenmesine denir. Böyle bozuk ibareler yazılırken oldukları gibi bırakılır. Doğrusu sayfanın kenarına yazılır. Yanlış olarak rivayet edilen kelime veya kelimeler üzerine başı badem şeklinde "sad" harfine benzeyen bir işaret konularak tadbîbin bittiği yere kadar uzatılır. — gibi. Dabbe denilen bu işaret altındaki kelime veya kelimelerin rivayet itibarıyla sahih olmakla birlikte lafız ya da mana yönünden bozuk olduklarını gösterir. Kısacası, tadbîb edilen yerin hatalı olduğunu ifade eder.

Tadbîbin bir taraftan rivayetin değiştirilmesini önlemek, diğer taraftan ilerde o kitabı okuyan birine metnin doğrusunu araştırma fırsatı vermek gibi faydaları vardır. Bunun gibi her önüne gelenin metni değiştirmesi zararının önüne geçmek faydası da önemlidir. Şurası muhakkak ki, metne müdahale kapısı bir kere açılırsa ehil olmayan herkesin hadise müdahale etmesine yol verilmiş olur. Bunun ise doğruyu yanlışla,

halk deyimiyle, hadisi kuşa çevireceğine şüphe yoktur.

Hadis yazarlar, tadbîb çizgisinin metin içindeki kelimelere temas etmemesine fazlaca itina etmişlerdir. Gerçekten bu çizgi ibareye değerse **darb** alametini andırır. oysa darb, aslında doğru olduğu halde hadis yazanın yaptığı yanlış işaretlemekten ibarettir. Tadbîb ise ondan farklıdır. Tabiatıyla bu farkı belirtmek, daha doğrusu birinin işaretini diğerini andıracak şekilde yapmamak gerekir. (Ulûm, 174,5).

Yukarıda kısaca değinildiği gibi tadbîbe **temrîz** de denir. Temrîz, hasta etmek manasına geldiği gibi hastaya bakmak, hastalığı tedavi etmek manasına da gelir. Hadis metinlerinde yanlış varid olan ibareleri işaretleme işlemine temrîz adını verenler sanki hadis yazanın rivayet yönünden sahih ancak arapça kaideleri açısından bozuk ibareye dikkat çektiğini, onu düzeltmek için gayret gösterdiğini ima etmiş, başkalarının belki de doğrusuna vakıf olabileceklerine işaret etmiş gibi olurlar.

TA'DÎL (التعديل) - "Doğrultmak, düzeltmek, adaletle hükmetmek" gibi manalara gelen "adele" kök fiilinden tefil babında mastar olup hadis usulünde ravinin adaletli olduğuna hükmetmeye denir. Ravinin adalet sahibi olduğu hükmünü verene ise **mu'addil** denilmiştir.

Yeri geldiğinde değişik başlıklar altında da değinildiği gibi, bir hadisin sıhhati ilkin ravisinden belli olur. Öteki deyişle hadisin sahih, zayıf veya uydurma olduğu ilkin ravisinden belli olur. Ravi adaletli ise hadisi, başka kusur taşımadığı takdirde, ilk bakışta sahih kabul edilir. Bu bakımdan hadisler hakkında verilen sıhhat hükmü önce ravisinin adaletli olduğunun tesbit edilmesine bağlıdır. bu ise **cerh ve ta'dil** sayesinde olur.

Kaide olarak cerhte sebep söylenmesi

şart olduğu halde ta'dilde şart değildir. Şu hale göre ravinin cerhedilmesine sebep olan hali açıklanmadıkça cerh makbul sayılmazsa da adalet sahibi olduğuna hükmetmek için sebep göstermeye gerek yoktur. Söz gelimi yalancılıkta cerhedilen ravinin yalancı olduğunun söylenmesi gerekir. Oysa adaletine hükmedilen ravinin mesela yalan söylemediği için ta'dil edildiğinin açıklanması icap etmez.

Bazı alimlere göre ravinin müslüman olması ta'dil için yeterlidir. Ancak pek çok hadis alimi bunu kabul etmemiştir.

Cerhte olduğu gibi ta'dilde de bazı lafızlar kullanılmıştır. Bunlara **ta'dil lafızları** denir.

TA'DİL GAYRU SARİH (تعديل غير صريح) - Açık olmayan ta'dil demek olup bir ravinin, kendisinden sika bir ravinin rivayette bulunması veya bir alimin rivayet ettiği hadisla amel etmesi gibi durumlarda adaletli kabul edilmesine denir. Halile cerh ve ta'dil alimleri tarafından açık lafızlarla ta'dilden farklı olduğundan birçok alimce makbul karşılanmamıştır.

TA'DİL LAFIZLARI (الفاظ التعديل) - Ravilerin ta'dilinde yani adaletli olduklarına hükmetmekte kullanılan lafızlardır.

Cerh ve ta'dil alimleri herhangi bir ravinin, rivayetlerinin makbul addedilebilmesi için gerekli adalet vasfına sahip olduğuna hükmederlerken bazı lafızlar kullanmışlardır. Bu lafızlar İbn Ebî Hâtim'in tasnifinde dört mertebededir. ez-Zehebî bunlara bir mertebe ekleyerek beşe çıkarmış, İbn Hacer de hepsine bir mertebe daha ekleyerek altı mertebeye ayırmıştır. Buna göre İbn Ebî Hâtim'in tasnifinde ilk mertebede yer alan ta'dil lafızları ez-Zehebî'nin tertibinde ikinci, İbn Hacer'in tertibine göre ise üçüncü mertebededir. Bu mertebelerin herbirinde yer alan ta'dil lafızları ayrıdır. Öyle olunca her ta'dil lafzı aynı zamanda ravi-

nin güvenilir oluşunun derecesini de gösterir.

Ta'dil lafızlarının en üst mertebede olanları ta'dilde aşırılığa delalet edenlerdir. Bunlar ism-i tafdil sigasıyla gelirler. **Ev-saku'n-nâs, esbetu'n-nâs** gibi ikinci mertebede bulunan ta'dil lafızları, ilk mertebede yer alanlar kadar olmamakla birlikte ravinin üst seviyede adaletli olduğunu gösterenlerdir. **İleyhi'l-Muntehâ fi't-tesebbut, lâ ahade esbetu minhu** gibi lafızlar bu mertebededirler.

İbn Ebî Hâtim'in tertibinde ilk sırayı alan, ez-Zehebî ve el-İrâkî'ye göre ikinci, İbn Hacer'e göre ise üçüncü mertebe ta'dil lafızları fazlaca güvenilen raviler hakkında kullanılanlardır. **Sikatun, mutkinun, huccetun, sebtun** gibi. Bu lafızlardan ikisi bir arada kullanılırsa ta'dilin ikinci mertebesine delâlet ederler. **Sebtun-huccetun, sikatun-mutkinun, sikatun-sikatun** gibi.

Ta'dilin dördüncü mertebesinde yer alan lafızlar **sadûkun, mahalluhu's-sıdku, leyse bihi bes'un** gibileridir. İbn Ebî Hâtim, kendi tasnifine göre ikinci mertebede yer alan bu lafızlardan birisiyle adaletine hükmedilen ravinin hadislerinin yazılabileceğini, ancak gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir. (Cerh, 1-1/37). İbnu's-Salâh'a göre bu lafızlar ravinin zabt derecesini göstermezler. Bu bakımdan rivayetleri ancak zabt sahibi olarak bilinen ravilerin rivayetlerine uygunluğu ölçüsünde muteberdir. (Ulûm, 110,1).

İbn Ebî Hâtim'in tasnifinde üçüncü derecede bulunan beşinci mertebe ta'dil lafızlarından birisiyle adaletine hükmedilen ravinin hadisleri yazılır ve gözden geçirilir. Ancak mertebe itibarıyla diğerlerinden aşağıdır. **Şeyhun vasatun, Ceyyidu'l-hadis, ile's-Sıdkı mâ huve** ta'dil lafızları bu mertebede yer alanlardan birkaçıdır.

Altıncı mertebe ta'dil lafızlarına gelince bunlar, **sâlihu'l-hadis, makbûlun, suveylih** gibi tadilin zayıfına delalet edenlerdir.

Hatta bazı cerh ve ta'dil alimleri bu mertebede yer alan lafızların ta'dil değil cerh'in en hafifini gösterdiği görüşündedirler.

TA'DİL MERTEBELERİ (مراتب التعديل) - Ta'dilin değişik mertebelerine denilmiştir.

Cerh ve ta'dil alimleri, hadis ravilerinin taşıdıkları adalet ve zabt sıfatlarını göz önünde tutarak değişik mertebelerde adaletli olduklarına hükmetmişler ve her mertebede ta'dile delalet eden değişik lafızlar kullanmışlardır. Bunlara **ta'dil lafızları** adı verilmiştir. (Bk. Ta'dil lafızları).

TAHAMMUL (التحمل) - Bk. Tahammulu'l-Hadis.

TAHAMMULU'L-HADİS (تحمل الحديث) - Taşımak anlamına gelen "hamele" kök fiilinden tefa'ul ölçüsünde masdar olan tahammul, esas itibariyle yüklenmek demektir. Terkîp olarak tahammulu'l-hadis, hadis almak demektir ve tamamen rivayet karşılığıdır. Talebenin şeyh adı verilen hadisciden rivayet etmeye hak ve yetkisi bulunan hadisleri çeşitli yollarla almasına denir. **Tahammulu'l-ilm** terimi de aynı manayadır.

Umumiyetle **meclis** denilen oturumlarda **imla** suretiyle yazdırarak veya hususi meclislerde müracaat edenlere yazdırmak yahutta diğer bazı yöntemlerle hadis rivayetine başlama yaşı önemli görülmüş, bu konuda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Ancak yaşın önemli olmadığı açıktır. Bu konuda temyiz kabiliyetine erişen çocuğun hadis rivayetine başlayabileceği esas itibariyle kabul edilmiştir. (Bk. Semâ'u's-sağır).

Hadis tahammülünün çeşitli metotları vardır. Bunlar **semâ**, **arz** (veya **kırâ'a ale's-şeyh**), **icâze**, **munâvele**, **mukâtebe** (veya **kitâbe**) **îlâmu's-şeyh**, **vasiyye** ve **vicâde** olmak üzere yedi tanedir. Herbiri

ile ilgili hususlarda kendi başlıklarında yeterli bilgi verilmiştir.

TAHAMMULU'L-İLM (تحمل العلم) - Bk. Tahammulu'l-Hadis.

TAHDİS (التحديث) - Hadis kelimesinin alındığı "hadese" kök fiilinden tef'il babında alınmış masdar olan tahdis, sözlük itibariyle söylemek ve anlatmak manasına gelir. Hadis ilminde umumiyetle hadis rivayetine denilmiştir. Şeyh denilen muhaddisin kendisine müracaat eden talibe kendi şeyhinden rivayet ettiği hadisleri çeşitli tahammül metodları ile nakletmesinden ibarettir.

TAHDİS ÜCRETİ (اخذ الأجر على التحديث) - Hadis rivayetinden ücret alma konusunu ifade eder. Hadis alimleri arasında ihtilaf konusu olmuştur.

İslâm alimleri büyük çoğunlukla ilmin tamamen hasbî olması gerektiği görüşündedirler. Bunun için bilhassa Kur'ân okutmak veya öğretmekten ücret alınmasına karşı çıkanlar vardır. Aynı şekilde hadis rivayeti karşılığı ücret alınmasını caiz görmeyenler; bunu hoş karşılamayanlar olmuştur. Buna karşılık bazı gerekçeler ileri sürerek ücret alınmasını caiz görenler de vardır.

el-Hatibu'l-Bağdâdî'nin kaydettiğine göre bazı alimler şeyhin hadis rivayeti için değil ücret; hediye almasını bile caiz görmemişlerdir. Hatta İshâk b. Râhûye, ücret karşılığı hadis rivayet eden bir şeyhin durumu sorulduğunda hadislerinin yazılmayacağını söylemiştir. (**Kifâye**, 241). Süleyman b. Harb, muhaddislerin parayla hadis satın aldıklarından şikayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel de hadisi para karşılığı satanın hadisleri yazılmaz demiştir. Ebu Hâtim er-Râzî de aynı görüştedir.

el-Hatib'in ayrıca kaydettiğine bakılırsa hadis alimleri tahdis ücreti almayı sırf

raviyi kötü zanna bulaştırmamak için men etmişlerdir; zira rivayet karşılığı ücret alanlar rivayeti cazip hale getirmek için **ziyade** yoluna gitmekte, işi iştirmediği hadisleri iştittiğini iddia etmeye kadar götürmektedirler. Bunun sebebi, kendilerine verilenlerdir. Nitekim Şu'be "fakirlerden hadis yazmayınız; çünkü para uğruna yalan söylerler" demiştir. (Kıfâye, 241.2). Kısacası, hadis rivayetinden ücret alınmasını caiz görmeyenlerin gerekçeleri para hırsına kapılarak **garâ'ib** peşinde koşmaları ve hadislerine ilgiyi artırmak için ziyâde ve iştirmedikleri hadisleri iştirmişcesine rivayet yollarıyla hileye ve yalana baş vurmalarıdır. Her ne şekilde olursa olsun, hadiste yalan ağır cerh sebebidir. Ravinin hadislerinin terkedilmesine neden olur.

Buna karşılık yukarıda da değinildiği gibi, hadis rivayeti için ücret alınmasını caiz görenler de vardır. Buhârî şeyhi Ebu Nu'aym el-Fadl b. Dukeyn, Ali b. Abdilaziz el-Mekki bunlardandır. Ebu İshâk eş-Şirâzî de bu konuda olumlu bir fetva vermiştir. Bu görüşte olanlar esas itibariyle hadis rivayetinin Kur'an-ı Kerim öğretimine benzediğini, Kur'an öğretiminden ücret almak caiz olunca rivayetten alınmasının da caiz olacağını ileri sürmüşlerdir. Şu şartla ki, ravinin rivayeti karşılığı ücret alması Ebu İshâk eş-Şirâzî'nin başına gelenler gibi zorlayıcı bir sebep varsa caizdir. Bu meşhur muhaddis gece gündüz hadis rivayet etmesi için kapısına yığılanların fırsat vermeyişi yüzünden çoluk-çocuğunun nafakasını çıkarmak üzere çalışmaya fırsat bulamazmış.

Öte yandan ilme ücret alınması pek çok müslüman topluluklarının gözünde mürüvvete aykırı görülmüştür. (Ulûm, 107). Gerçekten ilim sırf Allah rızası için öğrenilir, Allah rızası için öğretilir. İslam alimlerinin çoğu bu prensibi göz önünde bulundurarak ilim konusunda umumiyetle hasbî davranmışlardır. Şu da var ki zorlayıcı bir sebep olduğunda ilimden geçinenler de olmuştur. Hasılı Kur'an ve hadis hizmetini sırf Allah rızası için ya-

panlar olduğu gibi mecburiyet altında bu işten ücret alarak geçimini sağlayanlar da görülmüştür. Ancak kaydetmek gerekir ki çıkar uğruna hadislerde ziyadelik yapmak, veya garâib rivayeti yoluna gitmek, yahutta iştirmediği hadisleri rivayet etmek gibi hileli yollara sapmak kesinlikle caiz görülmemiştir.

TAHRÎC (التخریج) - Çıkmak anlamını veren "harece" kök fiilinden tefil babında mastar olan tahrîc, hadis ilminde iki manada kullanılmıştır. Birisi rivayet, diğeri hadislerin kaynağını göstermek.

Rivayet manasına tahrîc, tamamen aynı kökten alınan **ihrâc** karşılığı olarak kullanılır ve bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitapta nakletmeye denir. Bazı kitaplarda bir hadis verildikten sonra **harrecehu fulânun** veya **ahrechehu fulânun** denilmişse bu o hadisin o kimse tarafından kendi isnadıyla rivayet edildiği manasınadır. Bu manada daha çok mağrib alimleri tarafından kullanılmıştır.

Tahrîcin ikinci manası, bir kitaptaki hadisleri teker teker ele alarak herbirinin diğer isnadlarını göstererek sıhhat durumunu belirtmektir. Bu bir bakıma herhangi bir musannıfın kitabındaki hadislerin birer birer kaynaklarını göstermek, varsa diğer rivayet tariklarına işaret edip sıhhat durumunu ortaya koymaktır. Hadis alimleri hadis konusunda olsun veya olmasın, meşhur bazı kitapların ihtiva ettiği hadislerin tahrîcine dair kitaplar yazmışlardır. İmam Gazâlî'nin **İhyâ'u Ulûmî'd-Dîn** isimli eserinin hadislerini tahrîc eden el-İrâkî'nin **Tahrîcu Ahâdisi İhyâ** adlı eseri, yine aynı kitaptaki hadislerin tahrîcine dair Kasım b. Kutluboğâ'nın **Tuhfetu'l-Ahyâ min Tehârici Ahâdisi İhya**'sı, ez-Zeylai'nin **el-Hidâye**'nin hadislerinin tahrîcini yaptığı **Nasbu'r-Rayesi** konunun önemli misalleridir.

Bazıları muteber hadis kitaplarından senediyle birlikte hadis nakledilmesine de tahrîc demişlerdir. Bu manaların

hepsine şamil olmak üzere hadis tahrir eden alime **muḥarric** adı verilir.

TAHRÎF (التحريف) - Tef'il ölçüsünde mastar olan tahrif sözlükte değiştirmek, bir nesne yerine diğerini getirmek, bir şeyi bir tarafa eğmek gibi manalara gelir.

Hadis Usulünde terim olarak hadislerin isnad ve metinlerindeki isimlerin veya kelimelerin harflerinde yapılan değişikliğe denir. Bu değişiklik bazen yazıda, bazen de harflerin noktalarında olur. İbnu's-Salâh'ın da aralarında bulunduğu bir kısım muhaddisler yazı ve nokta değişikliğini birbirinden ayırmamışlardır. Ancak İbn Hacer'e göre yazı şekli bozulmadan sadece bazı harflerdeki nokta değişikliğine **tashif**, yazı şeklinin değiştirilmesine ise tahrif adı verilmiştir. (Nuzhe, 47). Buna göre tahrif, hadisin isnadında veya metninde bulunan bir kelimeyi basit bir nokta değişikliği şeklinde değil, yazılışını bozacak şekilde değiştirmektir.

Metin veya isnadında tahrif olan hadislere **muḥarref** adı verilmiştir.

TAHSİN (التحسين) - İyi, hoş ve güzel yapmak, güzelleştirmek manasına mastar olup hadis usulü ilminde bir hadisin hasen olduğuna hükmetmeye denilmiştir.

Ravisinin zabt kusuru taşıması yüzünden zayıf sayılan bir hadis, aynı manaya gelen başka rivayetlerle desteklenirse zayıflıktan **hasen li-gayrihi** derecesine yükselir. Bazı alimler, sırf ravisinin zabt yönünden sahih hadis ravilerinin derecesine çıkamayışı yüzünden sahih sayılamayan, ancak diğer zayıf hadisler derecesinde de olmayan hadislerin aynı manaya başka rivayetlerle desteklenerek zayıflıktan kurtulmasına tahsîn tabir etmişlerdir.

TAHVİK (التحويق) - Sözlükte bir kimse hakkında yakışıksız ve karışık söz

söylemek manasına gelir. (Kamus, 2/890). Bir şeyi çevirmek ve kuşatmak anlamında kullanılır.

Hadis ilminde tahvik, hadislerin yazılış sırasında yanlışlıkla yazılan kısmın başına ve sonuna paranteze benzeyen yarım daireler konularak iptal edilmesine denir. Bu manada **darb** şekillerinden biridir.

Hadis metninde olmayan, ancak yanlışlıkla fazladan yazıldığı için iptal edilmesi gereken kısım tahvik yapıp adeta parantez içine alınınca asıl ibarelerden ayırılmış olur. Mesela, (الاعمال بالنيات بالعمل) ibaresinde yanlış yazıldığı için paranteze benzeyen iki işaret arasına alınan "el-amelu" kelimesi tahvik edilmiş demektir.

Darb, aslında yanlış yazılan kısmın silinip kazınması yerine bazı işaretlerle belirlenerek okunur şekilde kalması esasına dayandığından takvikde bu esasa da riayet edilmiş olur. Bu itibarla eski metinlerde böyle işaretlenmiş ibarelere çok ratlanır. Yazma eserleri doğru olarak okuyabilmek veya metinlerini yanlışsız olarak tesbit edebilmek için tahvik işaretine dikkat ederek aradaki kısmın asıl metinle ilgisi olmadığını gözden uzak tutmamak gerekir.

TAHVİL (التحويل) - Değiştirmek manasına olup bir hadisin çeşitli isnadlarla rivayeti sırasında bir isnaddan diğerine geçmeye denir. Aynı hadisin bir isnadından diğerine geçişte araya bir "ha" harfi konularak işaretlenir. (Bk. ha).

TAKRİR (التكرير) - Hadis tabir ve ıstılahlarından bir kısmı gibi tef'il vezninde gelen bir mastar olan takrir Hadis Usulünde Hz. peygamber (s.a.s)'in müslümanlar tarafından yapıldığını gördükleri veya giyabında yapıp da haber verilmesiyle işittikleri herhangi bir işi men' etmeyip dolayısıyla kabul ve tasvip etmelerine denir.

Sahabiler hayatın akışı içinde bazen Hz. Peygamber'in gözleri önünde, bazen de onun olmadığı yerde bazı işler yapmışlardır. Hz. Peygamber gördüğü veya haber verilmesiyle öğrendiği bu işlerden dinî konularla ilgili olanlar hakkında red ya da inkara dair herhangi bir söz söylememiştir. Onun bu tutumu sahabî tarafından yapılan işi ikrar etmesi manasına alınmış ve takrir tabir edilmiştir. Mesela,

عن عمرو بن العاص قال : احتلمت في ليلة باردة في غزوة ذات السلاسل فاشفقت إن اغتسلت أن أهلك فتيممت ثم صليت باصحابي الصبح ، فذكروا ذلك للبنى صلى الله عليه وسلم فقال : يا عمرو ، صليت باصحابك و أنت جنب ؟ فأخبرته بالذى منعى من الاغتسال وقلت : انى سمعت الله يقول : (ولا تقتلوا أنفسكم ان الله كان بكم رحيمًا) فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يقل شيئاً .

"Amr İbnu'l-Âs'tan rivayet edilmiştir. Demiştir ki: "Zâtî's-Selâsil Gazası sırasında soğuk bir gece ihtilam oldum. Hasta düşer ölürüm korkusuyla boy abdesti almaktan çekindim. Hemen teyemmüm ettim ve (sefer) arkadaşlarıma sabah namazını kıldırıdım. Olayı (döndüğümüzde) Hz. Peygamber'e haber verdiler. Bana "Amr, dedi; *cünüp olduğun halde arkadaşlarına namaz kıldırmaşsın (Öyle mi?)* Beni yıkanmaktan alıkoyan sebebi kendisine haber verdim ve "Ben Allah'ın (Kur'an-ı kerim'de) "Nefislerinize kıymayın. Allah size karşı pek merhametlidir" buyurduğunu (sizden) işittim" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) gülümsedi ve bir şey söylemedi." (1)

Hadiste görüldüğü gibi Mısır Fatihî Amr İbnu'l-As, bir gaza sırasında ihtilam olmuş, hava soğuk olduğundan guslettiği takdirde hasta olacağından korkarak emrinde sefere katılanlarla teyemmümle namaz kıldırmaştır. Durumu haber alan Hz. Peygamber sebebin makul olduğunu görünce yapılan işe dair herhangi bir şey söylememiştir. Bu onun kabul ve ikrar

etmesi manasınadır.

Takrir, **takriri sünnet (es-Sunnetu't-Takririyye)** adıyla sünnetin bir bölümünü teşkil eder.

(1) Ebû Davud, 1/238. Amr'ın ıktibas ettiği ayet, Nisa Suresi 29. ayettir.

TAKRİRİ SÜNNET (السنة التقريرية) - Bk. Sünnet.

TAKTİ' (التقطيع) - "Kesmek" karşılığı olarak kullanılan "kata'a" kök fiilinin tef'il babında mastarıdır ve bölmek, parçalamak demektir. Hadis usulünde **takti'u'l-hadis** şeklinde geçer ve uzunca bir hadisin ihtiva ettiği hükme göre bölünerek herbir bölümün ayrı **babda** verilmesine denir. Bu manada **ihtisâr-ı hadis**in bir bölümüdür.

Takti, Fıkıh kitaplarında uzun veya birkaç konuda delil olabilecek nitelikteki hadislerin sadece üzerinde durulan konuyla ilgili kısmını alarak geri kalanını bırakmak şeklinde çokca uygulanmıştır. Aynı uygulama, bir fıkrası için hadisin hepsini naklederek işi uzatmaya mani olmak gibi pratik bir faydası olduğundan hadis kitaplarında da geniş çapta uygulanmış ve yerine göre hadis kısımlara ayrılarak herbir kısım ayrı fıkıh babında verilmiştir.

Faydası zararından çok olan bu uygulamayı caiz görmeyenler vardır. Ahmed b. Hanbel bunlardandır. İbnu's-Salâh da takti'in cevaza yakın olmakla birlikte mekruh olduğu görüşündedir. (Ulûm, 194). en-Nevevi ise bir hadisi bölerek her bir bölümünü ayrı yerlerde vermenin caiz olduğunu söyleyerek İbnu's-Salâh'a katılmamıştır. (Takrîb, 34). Onun bu görüşü yerindedir; zira öteden beri İmam Mâlik, Buhârî, Ebu Davud, Nese'i gibi büyük hadis imamları takti yapagelmışlerdir.

Bununla beraber bir hadisin varyantlarının birinde şüpheli bir ziyade varsa hadisi o ziyadeyi vermeden bölmek caiz görülmemiştir. Nitekim İmam Malik

böyle hadislerde ihtisara başvurmuş. Hatta hadisin isnadının **mevsul** olduğunda şüpheyi düştüğü zaman da hadisi bölerek rivayeti adet haline getirmiştir. Ne var ki, hadisin bir kısmındaki şüpheden dolayı şüpheli kısmın verilmesi ancak verilen kısımla verilmeyen arasında mana veya hüküm yönünden hangi bir ilgi bulunmaması şartına bağlıdır. Mesela Hz. Peygamber (s.a.s)'in "arâyâ" alışverişi için verişinde ölçüyü gösteren **فى خمسة أوسق . أو دون خمسة أوسق** "Hz.Peygamber (s.a.s) arâyâ alışverişi beş vesak -veya onun altındaki- miktar için müsaade etti" hadisine (Tecriid, 6/495) "ev düne hamseti evsukin" kısmını şüphelidir diye hazfetmek caiz olmaz; zira verilen kısımla aralarında hükme ait bir ilgi vardır. (Tecriid Mukaddimesi, 471).

Usul kaidesi olarak bölümün hükmü bütünün hükmüdür. Bu itibarla gerek takti olsun, gerekse **ihtisarin** bir başka tatbik şekli olan harmin hükmü esas itibariyle ihtisarin hükmüne tabidir.

TAKTÎ'U'L-HADÎS (تقطيع الحديث) - Bk. Taktî'.

TAKVÂ (التقوى) - Sözlük bakımından "sakinmak, korunmak" manasına isimdir. İslamî terim olarak Allah'a taat üzere olup azabından korunmak manasına kullanılmış, kısaca Allah korkusu manasıyla yerleşmiştir. (Ta'rifât, 45).

Hadis ilimlerinde takva, ravinin adaletli sayılabilmesi için gerekli melekelerden biri olarak görülmüştür. Nitekim İbn Hacer'e göre adalet sahibi raviden maksat takva ve mürüvve sarılacak melekeye sahip mürdür. Takvadan murat ise şirk, fışk, bid'at gibi fena amellerden sakınmaktır. (Nuzhe, 45).

Aliyyu'l-Kâri'ye göre takvanın birkaç mer-tebesi vardır. En başta geleni şirkten korunmaktır. Allah'ın emirlerini tutup men ettiği günah fiillerden sakınmak da takvadandır. Şüpheli şeyleri ve merkruhları

bırakmak, şehvete düşmemek, bütün hallerde gafleti terketmek, İslâm Şeriatı nazarında kötü olan işleri bırakmak, bunların hepsi takva gereğidir. (Nuhbe Şerhi, 53).

Heratlı Molla'nın söylediklerine bakılırsa İslam Dini'nin haram kıldığı şeylerden hoş karşılamadıklarına kadar bütün işler takvaya aykırıdır. Adalet, ancak bu kötülüklerden uzak kalmakla gerçekleşebilir. Ravinin hadislerine güvenmek, başta onun adaletli olmasını gerektirir. Buna göre ravinin hadislerine güvenilebilmesi için önce takva melekesine sahip olması lazımdır. Yalancılık, sefahet, İslâm'ın emirlerine aykırı davranışlar ve bid'at takva ile bağdaşmaz. Şu halde takva sahibi olmayan ravi adaletli sayılmaz. Öyle olunca hadisleri kabul görmez.

TAKYÎD (التقييد) - Tef'il ölçüsünde mastar olup sözlükte "bukağıya vurmak ve bende çekmek", yani sımsıkı bağlamak manasına gelir. **Takyîdu'l-Kitâb**, yazıya nokta ve harekete koyarak zabtettir. (Kamus, 1/679). **Takyîdu'l-İlm** ise, hadislerin yazılması, yazılı metinler haline getirilmesi anlamına gelir. el-Hatibu'l-Bağdâdî'nin Hadis Tarihinin önemli konularından hadislerin yazılmasına dair rivayetleri bir arada veren kıymetli bir kaynak eseri vardır. **Takyîdu'l-İlm** adındaki bu eser, konuyla ilgili rivayetleri nakletmektedir.

TAKYÎDU'L-İLM - (تقييد العلم) - Bk. Takyîd.

TAKYÎDU'L-KÎTÂB (تقييد الكتاب) - Bk. Takyîd.

TALEBU'L-HADÎS (طلب الحديث) - **Talebu'l-ilm** de denir. Her ikisi de Hadis talebi demek olup hadis işitmek veya rivayet etmek maksadiyle bir şeyhe müracaat manasına kullanılmış bir tabirdir.

İslam ülkelerinin hepsinde her devirde âdet olarak öğrenim, önce Kur'an-ı Kerim öğrenmekle başlamıştır. İsteklilerin hadis öğrenmeye başlaması ondan sonradır. İslam Dininde hadisin yerini ve önemini iyi bilen müslümanlar çocuklarını küçük yaşlarda hadis talebine hazırlamışlardır. Söz gelimi İbn Hacer'in Buharî okuduğu A'îşe bint Muhammed, henüz yedi yaşlarında iken devrin tanınmış muhaddisi Ahmed b. Ebî Talib el-Haccar'dan **Sahih-i Buharî**'yi okumuştur. Tabiatıyla erkeklerden daha çok misal verilebilir.

Hadis öğrenme isteği sahâbede başlamıştır. Onlar Hz. Peygamber'in bir sözünü işitmek, bir uygulamasını görüp öğrenmek konusunda olağanüstü gayret göstermişlerdir. Her gün onunla birlikte olmak fırsatı bulamayanlar, yanında olanlara o gün için olan biteni sormuşlar, hadisleri böyle öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in söz ve fiillerini öğrenmek için böylesine arzulu olan sahabe, öğrendiklerini öğretmek konusunda da aynı şevk ve gayreti göstermişlerdir. Ebu Zerri'l-Gıfârî'nin ensesini göstererek söylediği şu sözler bunu gösterir: "Kılıcı (beni öldürmek için) şuraya dayasanız, ben de Allah Resulünden işittiğim bir sözü siz işinizi bitirinceye kadar tebliğ etmeye vakit bulacağımı bilsem, o sözü size mutlaka yetiştirirdim" (**Buharî**, 1/25).

Tâbi'ilerin hadis talebi sahâbeden hiç de geri kalmamıştır. Onlar da fetihlerle genişleyen yerlere giderek yerleşen sahâbilerle görüşmek ve onlardan hadis öğrenmek için yorucu seyahatler yapmışlar; olmadık sıkıntılara katlanmışlardır. Daha sonraki nesillerde de hadis talebi aynı şevk ve gayretle devam etmiştir. Bu arada çeşitli hadis kitapları yazılmıştır. Zamanla hadis çalışmaları hızlanmış, daha çok meyve vermeye başlamıştır. Çeşitli hadis ilimlerinin doğuşunu takip eden zaman içinde yazılan dev eserler zengin hadis kültürünü oluşturmuştur. Bu gün kitaplıkları, hadis meraklılarının bilgi dağarcıklarını, kafa ve gönüllerini

süsleyen o muazzam eserlerin hepsi hadis talebinin aşka dönüşünün ürünleridir.

TALEBU'L-İLM (طلب العلم) - Bk. Talebu'l-Hadis.

TÂLIB (الطالب) - "İstemek, arzulamak, talep etmek" manasına gelen ve birinci baktan çekimi yapılan "talebe" kök fiilinin ism-i failidir.

Hadis Usulünde talib, hadis ravilerinin en aşağı derecesini teşkil eden hadis talebesine denir. Bu derecede olan talib, hadis rivayetine yeni başlamış, heveskar, bizim tabirimizle, ustasının elini öperek hadis rivayeti yoluna henüz çıkan çırağıdır. Bir şeyhin meclisine giderek hadis yazmaya başlayan raviye de umumi manada talib denilmiştir.

Hadis rivayetine yeni başlayan talibin riayet etmesi uygun ve gerekli görülen esaslar vardır. Bunlara **âdâbu't-tâlib** denilmiştir.

TA'LİK (التعليق) - Tef'il ölçüsünde mastar olan ta'lik, sözlükte bir nesneyi bir nesneye geçirerek asmak, bir işi ne kesinlikle yapmak ne de terketmek suretiyle askıda bırakmak, kapıyı kapatmak, gönlü birine düşmek gibi değişik manalara gelir. (**Kamus**, 3/28,9).

Hadis Usulünde ta'lik, kısaca isnadın raviden olan tarafından bir veya daha çok kişiyi söylememeye denir. Bazı alimler bütün isnadı hazfederek hadisi **kale Resulullâh** (s.a.s), **kale'bnü Abbâs** gibi eda lafızlarıyla doğrudan kaynağından nakletmeye de ta'lik demişlerdir. Çoğulu **ta'likât** veya **ta'alik** gelir.

Bir hadisin isnadından bir veya birkaç ravinin ismini söylemeden veya bütün isnad söylemeksizin nakledilmesi, pek çok alim tarafından **ittisalin** kesilmesi, öteki deyişle senedde kopukluk sayılmıştır. Bu yönden ta'lik, bir duvarın daya-

nağının kaldırılarak yıkılmaya terkedi-
lişine benzetilmiştir. (**Takrib**, 11).

Şâfiiler ta'likî oldukça farklı manada kul-
lanmışlardır. onlara göre ta'lik **emâli**
karşılığıdır ve şeyhin hadis meclislerinde
okuduğu, talebenin yazdığı hadislerden
meydana gelen kitaplara denir. (**Bazı Hadis**
Mecaleleri, 102).

İbn Hacer'e göre ta'lik, şeyhten **semâ** yo-
luyla alındığına delalet etmeyen (mesela,
kale, **yukâlu**, **zekera**, **yuzkeru** gibi)
lafızlarla rivayette bulunarak isnadda bir
veya daha fazla raviyi hafzetmektir.

Ta'likin birkaç çeşidi vardır. Bunlardan
birisini hadisin, bütün isnadın hafzedilerek
mesela **Kale Resûlullah** (s..a.s) lafzıyla
sevkedilmesidir. Bir diğer şekli, hadisin
sahabî hariç diğer ravilerin, ya da sahabî
ve tabii müstesna diğerlerinin hafzedile-
rek nakledilmesidir. Hadisi rivayet eden
ravinin hafzedilip rivayetin onun
üstündeki raviye bağlanmasına da ge-
nelde ta'lik denilmiştir. ancak hafzedilen
ravinin üzerindeki ravi musannıfın şeyhi
olduğu takdirde böyle rivayete ta'lik de-
nilip denilmeyeceği ihtilaflıdır. Konu
şöyle yorumlanmıştır: Şeyhini hafzedilen
musannıfın **mu'dellis** olduğu hadis alim-
lerinden birinin tesbiti veya araştırma so-
nucu anlaşılırsa yaptığı işe ta'lik değil
tedlis denir. Musannıf müdellis değilse
rivayeti ta'lik itibar edilir. (**Nuhbe Tercümesi**,
52).

Ta'likî isnaddan peşpeşe birkaç ravi
düşmesi yönünden **mu'dale** bezetenler
olmuştur. es-Suyûtî'nin kaydettiğine göre
ta'lik yoluyla rivayet edilen **mu'allakla**
mu'dal arasında bir yönden umum-
husus ilişkisi vardır. Açıklamak gerekirse
bazı mu'allak hadisler, isnadından birkaç
ravinin düşmesi açısından mu'dal
sayılabilirse de hiçbir mu'dal mu'allak
değildir. (**tedrib**, 1/219).

Hadis âlimleri ta'lik yaparken genelde
yurva an fulânin veya **yukâlu anhu**,
yuzkeru, **yuhka** gibi temrîz sigaları kul-
lanmışlardır. Ancak **kale**, **fe'ale**, **nehâ**,

zekera, **hakâ** gibi cezm sigaları kullana-
rak ta'lik yapanlar da olmuştur.

Ta'likden ilk defa Buhârî'nin ta'likleri ve-
silesiyle ed-Dârekutnî bahsetmiştir.
Aslında ta'lik, **Sahih-i Buhârî**'nin en
mühim özelliklerinden birisidir.

İsnadından bir veya birkaç raviyi haz-
federeke hadisi söylenmeyen ravinin
üstündeki raviden veya bütün isnadı
söylemeden Hz. Peygamber (s.a.s)'den ri-
vayet etmek, bilhassa son devirler
Mağrib bölgesi alimlerine göre zahiren
muttasıl sayılsa bile manen **munkatıd**ır.
onlar nazarında Buhârî'nin pek çok
yerde **kale lenâ fulânun** diyerek hadis
nakletmesi ta'likin ta kendisidir. Bunun-
la birlikte onun bu lafızla naklettiği ha-
dislerin **arz** veya **munâvele** yoluyla
aldıkları olduğu söylenmiştir. Şu hale
göre onun bu ve diğer lafızlarla ta'lik ya-
parak naklettiği hadislerin senedinde
inkıta olanlar gibi mütalaa edilmemeleri
gerekir.

Ta'likin hükmü, sahih hükmü verilmiş
bir kitapta vaki olduğu takdirde,
sihhattir.

Ta'lik, bazen kesinlik bildiren lafızlarla
yapılır. bu şekildeki ta'lika, **ta'lik bi-**
sigati't-tashih veya **ta'lik meczûm** adı
verilir. Bazen de **temrîz** sigası kul-
lanılarak yapılır ki buna da **ta'lik bi-**
sigati't-temriz veya **ta'lik gayri meczûm**
denilir.

TA'LİK Bİ-SİGATİ'T-TASHÎH (التعليق
بصيغة التصحيح) - Bk. Ta'lik.

TA'LİK Bİ-SİGATİ'T-TEMRİZ (التعليق
بصيغة التمریز) - Bk. Ta'lik.

TA'LİK GAYR-İ MECZÛM (تعليق غير مجزوم)
- BK. Ta'lik.

TA'LİK MECZÛM (التعليق المجزوم) - Bk. Ta'lik.

TA'LİKÂN (تعليقاً) - Ta'lik yaparak, ta'lik yoluyla manasına gelen bu tabir bir hadisi isnadından bir veya birkaç raviyi, veya bütün isnadı söylemeden ta'lik yaparak söylenmeyen ravinin üstündekinden veya doğrudan kaynağından rivayet ederek nakletmeye denir.

TA'LİKÂT (التعليقات) - Bk. Ta'lik.

TA'LÎKU'L-İCÂZE (تعليق الاجازة) - Bk. İcâze Mu'allaka.

TA'LÎL (التعليل) - "İlletini bulma, açığa çıkarma" manasına gelen bir tabirdir. Hadis Usulünde yerine göre hadisin gizli bir illet taşımasını ya da keskin zeka ve anlayışa sahip bir hadis aliminin hadiste mevcut ancak dışardan farkedilemeyen illeti açığa çıkarmasını ifade eden deyim olarak kullanılmıştır.

TA'N (الطعن) - Sözlükte mızrakla vurmak, dürtmek gibi manalara gelen ta'n, Hadis Usulü ilminde ravinin cerhe sebep teşkil eden hallerden birisiyle cerhedilmesine denilmiştir. Ta'n edilen raviye **mat'ûn** denir. Ta'na maruz kalan ravi zayıftır. hadisleri hakkında zayıflığına göre hüküm verilir.

TARAHÛ HADİSEHÛ (طرحوا حديثه) - Hadisini hiçe saydılar manasına gelir ve cerh lafızlarındandır. Cerhin dördüncü mertebesine delalet eder. Hükümü, o mertebedeki lafızların hükümü gibidir.

TARAHÛHU (طرحوه) - Onu hiçe saydılar karşılığı bir tabir olup cerh lafızlarındandır. es-Sehâvi'ye göre

dördüncü mertebe lafızları arasında yer alır. Hükümü, o mertemedeki diğer lafızların hükümüyle aynıdır.

TARDİYE (الترضية) - Bir kimse hakkında "radiyallahu anhu" (Allah ondan razı olsun) diyerek dua etmek manasına gelen tardiye hadis yazılırken sahabî ismi geçtiğinde bu cümleyi yazmaya ya da okumaya denir. Hadis yazarların dikkat etmesi gereken hususlar arasında sayılmıştır. Muhaddisler arasında, hadisin özellikle isnadında sahabî ismi geçince tardiye de bulunmak adet haline gelmiştir.

İsmi geçen sahabînin babası da sahabî olduğu takdirde tardiye, tesniye zamiri kullanarak... anhumâ, birkaç sahabîden bahsedilirse çoğul zamiriyle .. anhum, kadın sahabî ismi geçtiğinde ise müennes zamiriyle... anha denilerek yapılmıştır.

TA'RİFU VE TUNKİRÜ (تعرف و تنكر) - "(Onu) gah beğenirsin, gah beğenmezsin" veya "bir bakarsın ma'ruf hadisler rivayet eder; bir de bakarsın münker hadisler" manalarına gelen bir tabir olup cerh lafızlarındandır. Cerhin en hafifine delalet eden birinci mertebesine el-İrâkî'nin ekledikleri arasında yer alır. Hükümü, birinci mertebe cerh lafızlarının hükümüdür.

Aynı manaya gelen ve aynı yerde kullanılan **Tunkirü merre ve ta'rifu uhrâ** ve mechul sığasıyla **yunkeru merre ve yu'rafu uhrâ** lafızları da vardır.

TARİH (التاريخ) - Bk. Tevârih ve Vefeyât.

TARİK (الطريق) - Sözlükte yol manasına gelen tarik kelimesi Hadis Usulünde bir hadisin senedine verilen bir diğer isimdir. Çoğulu **turuk** gelir.

Hadisin senedi onun son ravisi ile Hz.

Peygamber (s.a.s) arasında rivayet zincirini oluşturan ravi isimleri demektir. Buna göre tarik son raviyi Hz. Peygamber'e ulaştıran rivayetinin takip ettiği yol anlamında kullanılmış demektir. Bunun için hadis ve usul kitaplarında "bu hadis şu tarikten şöyle rivayet edilmiştir, bu tarikten böyledir" gibi ifadelerle rastlanır. Bu tabirler hadisin bir başka senedle de rivayet edildiğini belirtmiş olur.

TASHİF (التصحيف) Tef'il ölüçüsünde mastar olan tashif, sözlükte sahifeye yanlış yapmak yani yazılı bir kağıttaki kelime veya sözleri yanlışlıkla değiştirmek anlamına gelir.

Hadis Usulünde bu manasiyle ilgili olarak hadislerin isnad veya metinlerinde bölünün isim ya da kelimelerin harflerinde yapılan değişikliğe denir. Böyle bir değişiklik kelimeyi teşkil eden harflerde olduğu gibi harflerin noktalarında da olur. Bir kısım muhaddisler bu farklı değişikliği birbirinden ayırmadan mütalaa etmişlerdir. Söz gelimi İbnu's-Salâh ve ona tabi olarak en-Nevevî her ikisine birden tashif demişlerdir. Oysa İbn Hacer, kelimeyi teşkil eden harflerin yazı şekli bozulmadan sadece bazı harflerin noktalarının değiştirilmesini tashif, yazı şekli bozularak değiştirmeyi ise **tahrif** olarak görmüştür. (Nuzhe, 47). Bu ayırım yerinde görülmüştür. Metin ya da isnadında tashif yapılarak rivayet edilen hadislere **musahhaf** denilmiştir.

TASHÎH (التصحیح) - Sahih ve sağlam olmak manasına gelen "sahha" kök fiilinden tef'il ölçüsünde alınmış mastar olan tashih, Hadis Usulü ilminde daha çok hadis kitaplarının düzeltilmesi, az da olsa bir hadisin sıhhatine hükmetmek manasına kullanılmıştır. İlk manada **tashihu'l-kutub** tabiriyle de ifade edilmiştir. Hadis tâlibinin şeyhinden yazdığı veya kopya ettiği ikendi nüshasını bitirdikten sonra aslı ile mukabele ederek yanlış veya farklı tarafı varsa düzeltilmesinden ibarettir. Mukabele ve

varsa hataların düzeltilmesi sona erip de doğru yazıldığından emin olduktan sonra gerekli yerlerde ibarelerin üzerine veya yanlarına "sad" ve "ha harfleri konur. İşte bu işleme tashih adı verilir.

Daha az kullanılan manasiyle tashih, bir hadis hakkında sıhhat hükmü vermek veya kısaca o hadisin sahih olduğunu söylemektir. Bu da hadis aliminin hadiste sıhhat şartlarını görmesiyle olur.

Hadislerin kitaplara yazılıp artık bu kitaplara girmemiş sahih hadis kalmamasından sonraki zamanlarda rivayet edilen bir hadisin tashih edilip edilmeyeceği, öteki deyişle sahih hadis kitaplarına girmemiş bir hadise sahih denilip denilmeyeceği konusu tartışılmıştır. İbnu's-Salâh bu konuda zamanında yaşayan hadiscilerin ehliyetlerinin zayıf olduğundan bahisle böyle hadislerin sıhhatine hükmedilemeyeceğini söylemiştir. en-Nevevî ise muteber hadis kaynaklarında yer almayan hadise işinin ehli, hadis ilmini iyi bilen kuvvetli bilgisi olan alimin sahih hükmü vermesinin caiz olduğu görüşündedir. (Takrib, 6).

TASHÎHU'L-KUTUB (تصحيح الكتب) - Bk. Tashih.

TASNÎF (التصنيف) - Sözlükte sınıflandırmak, aynı cinsten olan şeyleri bir araya getirmek, gruplara ayırmak manasına mastardır. Hadis terimleri arasında hadisleri konularına göre ayırarak aynı konudakileri bir arada toplamak manasıyla yer etmiştir.

Hız. Peygamber ve sahabe devirlerinde hadisler daha çok ezberlemek suretiyle muhafaza edilmiştir. Bu arada öğrendiği hadisleri yazanlar da olmuştur. Hicrî birinci asrın sonlarına doğru **tedvin** edilen hadisler daha sonraki yıllarda konularına göre ayrılarak aynı konudakiler bir araya toplanmıştır. er-Râme hurmuzî'nin kaydettiğine göre hadisleri ilk tasnif eden, bablara ayıran ve aynı konudakileri bir araya getiren muhaddisler

şunlardır. Basra'da er-Rebî' b. Subeyh, sonra Sa'id b. Ebî Arûbe; Yemen'de Abd diye bilinen Hâlid b. Cumeyl ve Ma'mer b. Râşid; daha sonra Mekke'de İbn Cu-reyc, Kûfe'de Sufyânu's-Sevri, Basra'da Hammâd b. Seleme; yine Mekke'de Sufyân b. Uyeyne, Şamda el-Velid b. Muslim; Rey'de Cerir b. Abdilhamid, Merv ve Horasan'da Abdullah İbnu'l-Mubârek ve Huşeym. aynı yıllarda yine Kûfe'de İbn Ebî Zâ'die, İbn Fudayl ve Veki İbnu'l-Cerrâh. Daha sonraları yine Yemen'de Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Ebu Kurre Musa b. Târik (Muhaddis, 611-3).

İbn Hacer, hadislerin önce Kur'ân-ı Kerim'le karışma korkusuna eklenen ravile-rin hafızalarının güçlü ve zihinlerinin parlak olması yüzünden tedvin ve tasnif edilerek kitaplara yazılmadığını, tâbi'in devrinin sonlarına doğru **tedvin** ve **tasnif** in başladığını söyler. Ona göre tedvinin ve arkasından gelen tasnifin iki önemli sebebi vardır: Hadisleri bilenlerin şehirlere dağılması ve Hâricilik, Râfizilik, kader inkarcılığı gibi bazı bid'atçı mezheplerin ortaya çıkması. Bu önemli sebeplerle Hz. Peygamber, sahâbe ve tabi'inden intikal eden eserler tedvin, arkasından tasnif edilmiştir. (Hedy, 4.5). Anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun sağlığındaki tatbik şekli hadislerin daha ziyade ezberlenerek, az da olsa yazılmak suretiyle muhafaza edilmesidir. Böylece öğrenilip öğretilen hadisler bir süre sonra dört Hâlife devrinin sonlarında siyasi ihtilafların zuhuru, hadisleri Hz. Peygamber'den rivayet eden sahâbilerin bir yandan İslâm aleminin çeşitli yörelerine dağılması, öte yandan birer ikişer bu alemden çekilmeye başlamaları üzerine hadislerin kaybolma endişesinin doğması gibi sebeplerle toplanmaya başlanmıştır. Hadis toplama faaliyetini toplanan hadisleri tasnif ederek yazılı metinlere geçirme devresi izlemiştir. Cami, musannef, sünen türünde tasnif edilen ilk eserler önce tedvin, sonra tasnif çalışmalarını gerçekleştiren emeklerin ürünüleridir.

TASLİYE (التسليّة) - Asıl itibariyle salat (dua) ve selam okumak anlamını veren "sallâ" dört harfli mezid fiilinin mastarı olup Hz. Peygamber üzerine salavat getirmek demektir.

Hz. Peygamber'e dua mahiyetinde salat ve selam okumanın aslı kur'ân-ı kerim'e dayanır. Şu ayet bu konudur: =

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا .

"Allah, peygamber (in) e salat eder. Melekler de ederler. Ey iman edenler! Siz de ona çokca salât ve selâm edin." (Ahzâb, 56). Hz. Peygamber de kendisine salat okunup selam verilmesini öğütlemiş ve yapılaş şeklini öğretmiştir. Namaz kadelelerinde okunan "et Tahiyât" ile "Allâhumme salli" ve "Allâhumme bârik" duaları bir anlamda salât ve selâmdır.

Hz. Peygamber'e salat ve selam okumanın çeşitli şekilleri vardır. En kısa şekli "Allâhumme salli alâ Muhammed" demektir.

Hadis ilimlerinde tasliye, "Salla'llahu aleyhi ve sellem" cümlesine denir. Hadisler yazılırken Hz. Peygamber'in ismi geçen yerlerde kısaca salla'llahu aleyhi (Allah ona salat etsin) veya sallallahu aleyhi ve sellem (Allah ona salat ve selam etsin) cümlelerinden birini yazmak muhaddisler arasında adet haline glemiştir. Hadis meclislerinde görev yapan **muslem**inin vazifeleri arasında tasliye de vardır.

İbnu's-Salâh, hadis yazarların dikkat etmeleri gereken hususlar arasında tasliye de yer vermiş, "bundan gafil olanlar büyük bir manevi nasipten mahrum kalırlar" demiştir. Ona göre tasliye, ravinin duasıdır. Rivayet edeceği bir söz ol-mamakla birlikte yazılması, aslında bu-lunması şartına bağlı da değildir. (Ulûm, 167). Bu demektir ki, hadis yazarlar kop-yaya ettikleri nüshada Hz. Peygamber'in is-minin geçtiği her yerde "salla'llahu aleyhi ve sellem" denilmemiş dahi olsa kendi yazdıkları nüshaya bu dua cümlesini ek-

lemelidirler. İster çeşitli vesilelerle dille söylensin, isterse hadisleri yazarken yazı ile yazılsın, Allah Resulüne salât ve selâm okumanın faziletine dair selefin salih alimlerinden pek çok gönül erlerini hayran bırakan rivayetler nakledilmiştir.

TAZBİB (التضييب) - Bk. Tadbib.

TAZ'İF (التضعيف) - Bir kimseyi za'fa nisbet etmek, onun zayıf olduğunu söylemek manasına gelir. Hadis Usulünde hadis ravisinin herhangi bir kusuru yüzünden zayıf olduğuna hükmetmeye denilmiştir. Umumiyetle bu manada kullanılmakla birlikte zayıf olduğuna hükmedilen ravinin hadisinin zayıf görülmesine denildiği de olmuştur.

TEBE'U'T-TÂBİ'İN (تبع التابعين) - Bk. Etbâ'ut-Tâbi'in.

TEBLİĞ (التبليغ) - "Ulaşmak" manasına "belağa" kök fiilinin tefil ölçüsünde mastarı olan tebliğ, umumiyetle Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'tan kullarına ulaştırdığı emirler, nehiyeler ve sair hususlar hakkında kullanılan tabirdir. Sahâbîlerin Allah Resulü'nden öğrendiklerini kendilerine yetişen tabi'in nesile aktarmaları da bir anlamda tebliğdir.

Hadis usulünde tebliğ, hadis meclislerinde **mustemli** denilen görevlinin şeyhin sözlerini ona uzak olup da işitmesi mümkün olmayanlara duyurmak için tekrarlamasına denir. Büyük alimlerin çok kalabalık olan hadis meclislerinde şeyhin bulunduğu yere uzak düşenlerin onun sesini işitmeleri zordur. Bu durum karşısında bir tedbir olarak tebliğe başvurulmuştur.

Şeyhin sözünü işitmeyenlerin müstemli tarafından tekrarlanan, bir diğer ifadeyle tebliğ edilen hadislerin müstemliden duyulduğu halde şeyhe nisbet edilerek rivayet

et edilmelerinin caiz olup olmadığına da olsa ihtilaf vardır. Bazı muhaddisler, mesela Buharî Şeyhi Ebu Nu'aym el-Fadl b. Dukeyn, bir harf, bir isim bile olsa kulağıyla işitmeyip arkadaşlarından sorarak öğrendiği tek-tük kelimeleri şeyhinden değil arkadaşlarından rivayet edermiş. İbn Huzeyme ise daha ayrı bir yol tutarak şeyhten değil müstemlinin tebliğinden işittiği lafızları belirtmek üzere isnadında bazen ihtiyaten **ahberanâ fulânun bi-tebliği fulânin** özel eda lafzını kullanmış ve müstemliden işittiği kısmı böylece açıklamıştır. (Tedrîb, 2/26).

TECRÎH (التجريح) - Bk. Cerh.

TECVÎD (التجويد) - Bk. Tesviye.

TEDLÎS (التدليس) - Karanlığa getirmek, hile yapmak, göz boyamak manasına "delese" kök fiilinden alınma tefil ölçüsünde mastardır. Alışveriş sırasında satıcının sattığı malın kusurunu gizleyerek müşterisini aldatmasına denilmiştir. (Kamus, 2/240).

Hadis terimi olarak tedlis, bir ravinin muasırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten işitmişçesine rivayette bulunmasına denir. Ravinin hadis işittiği şeyhten gerçekte işitmemiş olduğu hadisi rivayet etmesi de tedlistir. Tarifi açıklamak gerekirse şunlar eklenebilir. Bir ravi aynı asırda yaşadığı bir şeyhle görüşmemiştir. Veya görüşmüş olmakla birlikte ondan hadis rivayet etmemiştir. Böyle iken ondan görüşmüş gibi rivayette bulunursa yaptığı işe tedlis adı verilir. Bunun gibi yalnızca bir-iki hadis işittiği şeyhten aslında işitmemiş olduğu hadisleri ona isnad ederek naklederse aynı işi yapmış demektir.

Tedlisin gerek aslındaki karanlık ve hileli iş görmek, gerekse kendisindeki kusuru gizlemek manası dikkate alınırsa görüşmediği şeyhten hadis rivayet eden

ravi bu kusurunu gizlemiş demektir. Rivayetlerinde tedlis yapan raviye **modellis**, ravinin tedlis yoluyla rivayet ettiği hadise ise **modelles** adı verilir.

Hadis âlimlerine göre tedlis önemli bir cerh sebebidir. Tedlis yapanlar şiddetle tenkit edilmişlerdir. İmam Şâfiî tedlisi yalanın kardeşi saymıştır. Hadis Usulü âlimlerinin büyük çoğunluğu isnadında tedlis olan hadislerin reddedilmesi gerektiği görüşündedir.

Aslına bakılırsa bir ravi isnadında mesele şeyhini bilinmeyen bir isim veya künye ile anmak suretiyle tedlis yapmakla onu **cehâlet** ithamına maruz bırakmış demektir. Bir muhaddis, hadis âlimleri arasında bilinen isminden başka bir isim veya künye ile söylenen şeyhin kim olduğunu kestiremezse hadisini terketmesi gerekir. Kaldı ki tedliste çok kere zayıf veya **mecrûh** bir ravi gizlenmiş olur. Bu ise büyük fesattır. (İktirâh, 214). Bu ve diğer bazı mühim sebepler göz önünde tutularak hadise yalana eşdeğer hile karışmasına mani olmak gayesiyle tedlis caiz görülmemiş, müdellisler tenkid edilmiştir.

Tedlisin birkaç çeşidi vardır. Bunlar hakkında da kısa bilgiler vermek yerinde olur.

1. **İsnad tedlisi (Tedlisu'l-İsnâd)**: Hadis ravileri arasında en fazla görülen tedlis çeşididir. Ravi, hadisini, isnadında kesinlikle rivayeti belirten cezm sigaları yerine **kale**, **an** gibi lafızlar kullanarak nakleder. Oysa naklettiği hadisi isnad ettiği kimseden işittiği değildir. Ondan işittiği zannını uyandıracak şekilde rivayet etmekle isnadında tedlis yapmış olur. Şu haber isnadda tedlisin nasıl yapıldığını gösterecek niteliktedir: "Ali b. Haşrem anlatmıştır: "Bir gün, Sufyan b. Uyeyne'nin yanında idik. Bize "Kale'z-Zuhri" diyerek bir hadis rivayet etti. Rivayet ettiği hadisi ez-Zuhri'den bizzat işitip işitmediği soruldu. İşitmediğini söyledi ve şöyle dedi: "Haddesenî Abdurrezzâk, an Ma'mer, ani'z-Zuhri."

Sufyân b. Uyeyne ez-Zuhri ile aynı asırda yaşamış, onunla görüşmüştür. Ne var ki ondan hiçbir hadis rivayet etmemiştir. Oysa bu haberde görüldüğü gibi önce "kale'z-Zuhri" diyerek bizzat ondan kendisi işitmişcesine hadis rivayet etmiştir. Hadisi ez-Zuhri'den işitip işitmediği sorulunca ondan Abdurrezzâk -Ma'mer yoluyla rivayet ettiğini açıklamak zorunda kalmıştır. Buradaki tedlis, isnadda olmuştur ve Sufyân'ın şeyhi Abdurrezzak ile onun şeyhi Ma'mer'i söylemeden doğrudan ez-Zuhri'den rivayet etmişcesine nakletmesiyle meydana gelmiştir. Bu bakımdan isnad tedlisidir.

2. **Şuyuh Tedlisi (Tedlisu's-Şuyûh)**: Ravinin hadis rivayet ettiği şeyhinin isnadında herkesce bilinen meşhur isim, künye veya lakabıyla değil, bilinmeyen isim, künye, ya da lakabla anmasıyla meydana gelen tedlistir.

Raviyi, şeyhinin bütün hadiscilerle bilinen isim ve lakab, veyahut künyesi ile anmayıp belirsiz şekilde zikrederek tedlis yapmasına neden olan sebepler çeşitlidir. Şeyh, ya mecruhtur; yani bazı kusurları yüzünden cerhedilmiştir. Ravi onu herkesce bilinen isim, künye veya lakabıyla andığı takdirde hadisi zayıf sayılacaktır. Onu herkes tarafından bilinmeyen bir isim, lakab, künye veya nisbe ile anmakla mecrûh olduğunu gizlemeye çalışır. Ya yaş bakımından kendisinden küçüktür. Yahutta ondan pek çok hadis işitmiştir. Bu hadisleri aynı şahıstan aynı şekillerde rivayet etmek hoşuna gitmez. Bir değişiklik yapmak ister. Bu gibi durumlarda ravi, şeyhini herkesin bileceği şekilde anmamakla tedlis yapmış olur. Söz gelimi Ebu Bekr b. Mucâhid isimli bir ravi, bazı isnadlarında "haddesenî Abdullah b. Ebî Abdillâh" demiştir. Abdullah b. Ebî Abdillâh ismiyle andığı şeyhinin muhaddislerce bilinen ismi Abdullah b. Ebî Dâvuddur. Sünen sahibi meşhur muhaddis Ebu Davud'un oğludur. Ebubekr b. Mucâhid'in isnadında şeyhini bütün hadiscilerin bildiği ismiyle değil değişik bir isimle anmış olması şeyhini tedlistir.

3. Tesviye Tedlisi (Tedlisu't-Tesviye): Ravinin isnadında sika olan raviler arasındaki bir zayıf ravinin adını atlayıp, isnadı aynı seviyede sika ravilerden meydana geliyormuş gibi göstermesinden ibaret tedlistir. Bu tedlis türü el-İrâkî'ye göre ayrı bir tedlis çeşidi, İbn Hacer'e göre ise tedlisu'l-isnadın bir başka şeklidir. Misal verilecek olursa şu rivayet üzerinde durulabilir:

عن بقیة ، حدثنی أبو وهب الأسدی ، عن نافع ، عن ابن عمر : لا تحمدوا اسلام المرء حتی تعرفوا عقدة رأسه .

"Bakiyye'den rivayet edilmiştir: (Demistir ki) bana Ebu Vehbi'l-Esedî tahdis etti. Nafi'den, İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre (şöyle demiştir). "Bir kimsenin görüşünün esasını bilmeden müslümanlığını ögmeyiniz."

Bu hadisin isnadı, aslında Ubeydullah b Amr-İshak b. Ebi Ferve-Nafi- İbn Ömer şeklindedir. Ancak Bakiyye, aradaki İshâk b. Ebi Ferve adındaki zayıf raviyi isnadından düşürüp, bütün isnadı aynı seviyede sika ravilerden ibaret gibi göstermiştir. (Hadis İstilahları, 434). Diğer taraftan yaptığı tedlisin anlaşılmasında için Abdullah b. Amr isimli şeyhini meşhur olmayan Ebu Vehbi'l-Esedî künyesiyle anmıştır. Böylece hem tesviye hem de şuyuh tedlisi yapmıştır.

Hadis Usulü âlimlerine göre en kötü tedlis çeşidi tesviye tedlisidir; zira bu tedlis şeklinde ravi zayıf olan şeyhini çok kere isnadda atlamakla inkıtaa sebep olmaktadır. Onu değişik isimle anmakla ise mübhem bırakmakta, böylece tereddüde yol açmaktadır.

Tedlisin bu sayılanlardan başka birkaç çeşidi daha vardır. Bunlara dair kısa bilgiler vermek de yerinde olacaktır:

Tedlisu'l-Atf (atıf tedlisi): Ravinin isnadında gerçekte hadis işitmediği şeyhin ismini işittiğinin ismi üzerine atfetmesiyle yaptığı tedlistir. Böyle tedlis yapan ravi isnadında "haddesenâ fulanın ve fulânun" der. Aslında ikinci şeyhten hadis işitmemiştir. Öyle iken işittiği birinci

şeyhin ismi üzerine atfederek söylemiş,böylece ondan da işittiği zannını uyandırmıştır.

Tedlisu's-Sukût (Sukût tedlisi): **Tedlisu'l-Kat** de denilen bu tedlis çeşidi, ravinin isnadını söylerken hadis işittiği şeyhinin ismini andıktan sonra bir süre susup başka bir isim söylemesiyle meydana gelir. Ravinin bunu yapmaktaki maksadı, dinleyenler üzerinde gerçekten hadis işitmediği bir şeyhten işittiği intibahı uyandırmaktır.

Bunlardan başka İbn Hacer'in farkına vardığı **tedlisu'l-bilâd** denilen bir çeşit tedlis daha vardır. Şu şekilde yapılır. Ravi isnadını söylerken falan yerde diye bir kayıt ekler. Aslında söylediği yer, söylediği isimle meşhur olan yer değildir. Mesela Mısırlı bir ravinin isnadında "haddesenâ fulânun bi'l-Endelus" demesi buna örnek gösterilebilir. Buradaki Endelüs, Endülüs değil, Kahire'de bir mahalle ismidir. Aynı şekilde Bağdatlı bir ravinin "haddesenâ fulânun varâ'e'nehr" diyerek isnadını sevketmesinde de tedlisu'l-bilâd söz konusudur; çünkü "bana falanca nehir kenarında tahdis etti" derken kasdettiği yer Mâverâ'un-nehr değil, Dicle kıyısıdır.

Böyle tedlis yapan raviler, belki de, hadis elde etmek uğruna uzak yerlere gittikleri, çetin yolculuklar yaptıkları intibahı uyandırarak rivayetlerine ilgi çekmek istemiş olmalıdırlar.

TEDLİSU'L-BİLÂD (تدليس البلاد) - Bk. Tedlis.

TEDLİSU'L-İSNÂD (تدليس الإسناد) - Bk. Tedlis.

TEDLİSU'L-KAT (تدليس القطع) - Bk. Tedlis.

TEDLİSU'S-SUKÛT (تدليس السكوت) - Bk. Tedlis.

TEDLİSU'S-ŞUYÛH (تدليس الشيوخ) - Bk. Tedlis.

TEDLİSU'T-TESVİYE (تدليس التسوية) - Bk. Tedlis.

TEDVİN (التدوين) - Sözlük yönünden tedvin, defter gibi yazılı sahifelerden ibaret metinleri birleştirerek divan haline getirmek demektir. Bu manada hadisleri yazarak bir araya toplamaya denilmiştir. Zaten **Tedvinu'l-hadis** şeklinde ve bu manayı ifade edecek tarzda kullanılmıştır.

Hadis tarihinde hadisleri yazarak toplama faaliyetini başlatan başlıca amiller arasında Hz. Peygamber'in fani hayattan ayrılmasından sonra geçen zaman içinde İslam fetihlerinin gelişmesi üzerine hadisleri bilen sahabîlerden bir kısmının fethedilen yeni ülkelere dağılması, arkasından teker teker bu dünyadan çekilmeleri; Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra meydana gelen siyasi karışıklığın İslam birliğini parçalamasıyla ortaya çıkan grupların hadis uydurmaya başlamaları ve hadislerin kaybolmasından endişe duyulması başta gelir. Emevî Halifesi Ömer b. Abdilaziz, Medine Valisi Ebubekr b. Muhammed b. Amr'a hadislerin kaybolması endişesini dile getiren bir mektup göndererek Hz. Peygamber'den arta kalan eserlerin toplanmasını emretmiştir. Halife bu mektubunda şöyle diyordu: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini ve sünnetlerini, Amra bint Abdurrahman'ın rivayet ettiği hadisleri araştır ve yaz; zira ben alimlerin ölüp gitmeleriyle ilmin kaybolmasından korkuyorum."⁽¹⁾

Araştırmaların, o zamanki İslâm aleminin her yanına yazıldığını açığa çıkardığı bu Halife emri üzerine yoğun bir hadis toplama faaliyeti başlamıştır. Meşhur

tâbi'î İbn Şihâb ez-Zuhrî'nin bu işle resmen görevlendirildiği anlaşılmaktadır. İbn Abdilberr'in bir rivayetinde bu husus açıkca belirtilmiştir: "Ömer b. Abdilaziz bize sünnetlerin toplanmasını emretti. Ona defter defter yazdık. O da idaresi altındaki yerlere bu defterlerden birer tanesini gönderdi." (*Câmi'u Beyân'l-İlm.* 1/76) İbn Şihâb bu görevi layıkıyla yerine getirerek ilme büyük hizmette bulunmuştur. Onun hadisleri ilk tedvin eden kişi olarak tanınması tedvin görevini hakkıyla yerine getirmesi sonucudur. Onunla birlikte başka hadis tedvin edenler de olmuştur. Ancak İbn Şihâb tedvin işini resmi olarak yürütmüştür. Sahabe devrinin sonlarına doğru hadis tedvini yaygın hale gelmiştir.

Tedvin devrini takip eden tasnif devrinde, toplanan hadisler çeşitli metodlarla tertiplenerek kitaplar yazılmaya başlamıştır.

TEDVİNÜ'L-HADİS (تدوين الحديث) - Bk. Tedvin.

TEFERREDE BİHÎ FULÂN AN FULÂN

(تفرد به فلان عن فلان) - Bu hadisi falandan rivayette fûlan tek kaldı manasına gelen bir tabirdir. Bir şeyhten rivayette tek kalan ravinin teferrüdünü ifade etmekte kullanılır.

Bir ravinin bir başka raviden tek başına rivayetini ifade etmek üzere az da olsa **ağrabe bihi fulânun** tabiri de kullanılmıştır. Böyle bir raviden rivayette tek kalan ravinin rivayetine **ferd-i nisbî** denilmiştir.

TEFERRUD (التفرد) - Daha az olmakla birlikte aynı kullanılan **infradla** birlikte tek kalmak, bir işi yalnız başına yapmak manasını verir.

Hadis usulü ilminde teferrüd veya infrad ravinin rivayetinde tek başına kal-

masına, bir başka deyişle hadisi herhangî bir şeyhten ondan başka rivayet eden olmamasına denir. Ravinin rivayette tek kalması hali hadisin **garîb** addedilmesine sebep olur. Bu yüzden teferrede, öteki tabiriyle infirada **garâbet** denildiği de olmuştur. aynı manada **inferede bihi fulânun an fulânin** tabiri de kullanılmıştır.

TEFSİR (التفسير) - İslâmî ilimler içinde Kur'ân-ı Kerim'in açıklanması ve yorumu manasına bir ilmin adı olan tefsir, Hadis ilminde Allah kelâmının tefsiri konusundaki hadisleri ihtiva eden ve **camî** türündeki hadis kitaplarında bulunan ana bölümlerden birinin başlığıdır. Söz gelişi **Sahih-i Buhârî**'de Kitâbu't-Tefsir başlığı altındaki bölüm, bazı Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin nüzul sebebi ile gerek Hz. Peygamber, gerekse sahabe tarafından açıklanması konusundaki rivayetlere ayrılmıştır. Bu bölümde hayli filolojik malzeme de vardır.

TEĞAYYERA Bİ-ÂHİRİH (تغير بآخره) - Hayatının sonuna doğru değişti demektir. Ravinin, ömrünün sonlarına yaklaştığında zabtının zayıfladığını ifade etmekte kullanılmıştır.

Aynı yerde aynı manaya gelmek üzere **Teğayyera bi Ehara** tabiri de kullanılmıştır. Ancak bu tabir, İbn Hacer'e göre beşinci derecede cerh delalet eden cerh lafzıdır. (**Takribu't-Tehzib**, 1/4).

TEĞAYYUR (التغير) - Kelime olarak bir nesnenin değişmesi, başkalaşım değişikliğe uğraması demektir. Hadis ilminde hastalık, yaşlılık ve sair sebeplerle hadis ravisine **ihtilat** arız olması halinde zihni mekelekelirin zayıflayıp eski halinden başka bir hale geldiğini ifade etmekte kullanılan tabirdir. Çoğu zaman ihtilatla birlikte kullanılır. Her ikisi de cerh sebebidir.

TEKADDUM-U SEMÂ' (تقدم السماع) - Hadis işitmenin daha önce olması anlamını veren bu tabir bir ravinin hadisi şeyhinden genç yaşlarda iken işitmesini ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır.

Hadisi erken ve genç yaşlarda işitmiş olmak doğrudan doğruya **Uluvv**la yani isnadın âli olmasıyla ilgilidir. Açıklamak gerekirse, bir hadisin rivayet edildiği ravi sayısı aynı olan iki isnaddan birindeki ravi o hadisi aynı şeyhten diğerinde bulunan birine nisbetle daha evvel ve genç yaşlarda işitmişse o isnadda diğerine nisbeten uluv hasıl olmuş sayılır. Bu çeşit uluv, uluvvun beşinci kısmını teşkil eder ve **uluvv-u ma'nevî** adını alır.

TEKADDUM-U VEFAT (تقدم الوفاة) - Ravinin önce ölmesidir. Hadis Usulünde **bi'n-nisbe uluvv** şekillerinden birisinde geçer. Şöyle ki, **el-Kutubu's-Sitte** veya diğer muteber hadis kitaplarından birisi herhangi bir şeyhten ravi sayısı aynı olan iki veya daha fazla isnadla rivayet edildiğinde bu isnadlardan ravisi daha önce ölen diğerlerine nisbetle uluv hasıl olmuş kabul edilmiştir. Böyle uluv, uluvvun dördüncü mertebesini teşkil eder.

TEKELLEMÛ FİHİ (تكلموا فيه) - Hakkında konuşanlar var manasına gelen bir tabir olup cerh lafızlarındandır. Cerhin en hafifine delalet eden birinci mertebesindeki lafızlara el-İrâkî'nin ekledikleri arasında yer alır.

Bu mertebede bulunan lafızlardan birisiyle cerhedilen ravinin hadisleri, kaide olarak, i'tibar için yazılır. Hakkında tekellemû fihi cerh hükmü verilmiş olan ravilere dair bazı tenkitler ileri sürülmüşse de bu tenkitler hadislerinin i'tibar için yazılmasına engel olacak derecede görülmemiştir.

TELAKKUB (التلقب) - Lakablanmak, isminden başka lakab almak anlamında

mastardır. Bir ravinin isminden ayrı olarak meşhur olduğu bir lakab almasına denir. Misal vermek gerekirse meşhur alim Süleyman b. Mihrân, eğri bacaklı manasına gelen el-A'meş lakabını almış ve isminden çok bu lakabıyla tanınmıştır.

Telfîk (التلفيق) - İkinci babtan çekimi yapılan ve iki şeyi birbirine katmak, birleştirmek manasına gelen "lefeka" kök fiilinin tefil ölçüsünde mastar olan telfîk, kök fiiliyle aynı manaya gelir.

Hadis Usulünde **telfiku'r-rivâyât** tabirinin kısa şeklidir ve bir hadisin çeşitli rivayetlerini birleştirerek hepsini belli lafızlarla ve tek isnadla nakletmeye denir. Bu, bir anlamda ravinin, bir hadisi-**birkaç şeyhten almış bulunması ve rivayetlerin manaca bir olmakla birlikte lafız yönünden farklı olması halinde- isnadlarını birleştirerek metnini içlerinden birinin lafızıyla sevkmesidir.** Böyle birkaç şeyhten rivayet edilen hadisi isnadlarını birleştirerek içlerinden birinin metniyle zikretmekte ravi **ahberanâ fulânun ve fulânun ve'l-lafzu li-fulânin kale** (falan ve fûlan bize haber verdiler. Hadisin lafzı falancaya aittir. O dedi ki...) veya **ahberanâ fulânun ve fulânun ve hâzâ lafzu fulânin kale** (bize falanca ve falanca rivayet etti. Bu naklettiğimiz lafız falanın rivayetidir. O demiştir ki...) gibi lafızlar kullanır. Bu lafızlarla aynı hadisi iki isnadını birleştirerek rivayet ettiğini, mana aynı olmakla beraber şeyhlerinden hangisinin rivayetini tercih etmiş olduğunu belirtmiş olur.

Müslim, Sahih'inde takip ettiğ imetot gereği bir hadisin çeşitli tarikalarını bir arada zikrettiğinden telfikin güzel örneklerini vermiştir. misal olarak bir tanesini almak faydadan hali değildir.

حدثنا إبراهيم بن دينار و عُبَّة بن مكرم العمي وعبد بن حميد ، كلهم عن ابي عاصم . واللفظ لعقبة . قال حدثنا ابو عاصم ، عن ابن جريج ، قال اخبرني عطا ، اخبرني عبيد بن عمير ، اخبرني عائشة أنها قالت للعابن :

وددت أنى أراهم . قالت فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم وقمت على الباب انظر بين اذنيه وعاتقه وهم يلعبون في المسجد .

"Bana İbrahim b. Dînâr, Ukbe b. Mukrem ve Abd b. Humejd tahdis ettiler Bunların hepsinin rivayeti Ebu Asımdandır. - Nakledeceğimiz hadisin lafzı Ukbenindir- (Ukbe) "haddesenâ Ebu Asım" dedi..."

"...Hz. A'îşe haber vererek şöyle dedi: "Oynayanları görmek istiyorum" deyince Hz. Peygamber ayağa kalktı. Ben de kapıda durdum. Onlar Mescitte oynarlarken ben de Allah Resulü'nün iki kulağıyla omuzu arasından seyrettim." (Müslim, ideyn 4. bab (21). Görüldüğü gibi Müslim hadisi üç şeyhten tercih ettiği Ukbe'nin lafızıyla nakletmiştir. Böylece aynı hadisin üç rivayetini birleştirerek vermiştir.

Telfikin çeşitli uygulama şekilleri vardır. En çok kullanılan şekil yukarıda verilen misaldeki gibidir. Bununla birlikte ravi bazen hadisi isnadlardan birine ait olan lafzı zikretmeyip biraz ondan, biraz diğerinden alıp sevk etmek suretiyle de telfik yapabilir. O zaman hadisi **ahberanâ fulânun ve fulânun - ve tekârebâ fi'l-ma'nâ- kalâ ahberanâ fulânun** (bize falan ve fûlan haber verdi. Söylediklerinin manası birbirine yakındır. Bunlar "bize falan haber verdi" dediler) gibi bir eda lafzıyla sevkeder.

Telfikin ilk şeklinin caiz olduğunda ittifak vardır. İkinci şeklini ise hadisleri manasıyla rivayet taraftarı olanlar caiz görmüşlerdir.

Ravinin, hadisin manasında birleşmiş bir cemaatten rivayet ederken verdiği metin o cemaatten kimsenin metni olmadığı halde bunu açıklamayıp susmasına gelince, Buharî, Abdullah b. Vehb, Hammâd b. Seleme gibi hadisciler böyle rivayetten çekinmemişlerdir. Bu alimler bu şekildeki rivayetlerinden dolayı ayıplanmışlarsa da hadisin manasıyla ri-

vayetini caiz görenler bunda bir mahzur olmadığını söylemişlerdir.

Bir hadis kitabını birkaç şeyhten dinledikten sonra içlerinden birinin asıl nüshasıyla mukabele eden ravinin, şeyhlerinin hepsini isnadında zikredip - **ve'l-Lafzu li-fulânin**- diyerek lafzın kime ait olduğunu göstermesini caiz görenler olduğu gibi görmeyenler vardır. Caiz görenlere göre ravi o kitabı ismini söylediği şeyhinden dinlemiştir. Caiz görmeyenlere göre ise o ravinin, diğer şeyhlerinin işittiği kitabın hadislerini nasıl rivayet ettiklerini yakinen bilmesi gerekir. Ta ki onlara da isnad ederek rivayet edebilsin.

Burada şuna işaret etmek gerekir. Sonucu telfik şekli diğerlerine dahil değildir; zira onlarda muhaddis, lafız ravisi olarak gösterdiği şeyhinden başka, öteki şeyhlerinden gelen lafızlara muttali olmuş , mana yönünden kedi rivayetine uygun olduklarını görerek ihbarda bulunmuştur. oysa bunda öyle bir durum yoktur.

Telfikin bir şekli de şudur. Muhaddis, hadisin bir kısmını bir şeyhinden, diğer kısmını da bir başka şeyhinden dinlemiştir. Sonra rivayet ederken herbirinden dinlediği lafızları ayrı ayrı belirtmeksizin her ikisini karıştırarak mübhem bir şekilde" bir kısmı falandan; diğer bir kısmı fülandan" diyerek metni her iki şeyhine birden isnad eder. Böyle bir telfik ancak senedi oluşturan ravilerin hepsi sika olduğu takdirde caiz görülmüştür.

Rivayetlere bakılırsa telfiki ilk yapan muhaddis İbn Şihâb ez-Zuhrîdir. Diğer hadis, siyer ve meğazi âlimleri de böyle rivayetleri birleştirme işlemini çokca kullanmışlardır. Buhârî'nin İbn Şihâb ez-Zuhrî'den rivayet ettiği ifk hadisi telfikin son şekline güzel bir misaldir. Buhârî, senedini İbn Şihâb'a bağlamıştır. ez-Zuhrî de hadisi dört ravi vasıtasıyla Hz. A'îşe'den rivayet etmiştir. ez-Zuhrî'nin isnadı ve hadisin bir kısmını birinden, diğer bir kısmını bir diğerinden aldığına dair ifadeleri şöyledir:

... حدثني عروة بن الزبير و سعيد بن المسيب وعلقمة بن قاص الليثي وعبيد الله بن عتبة بن مسعود ، عن عائشة زوج النبي رضى الله عنها ، و كلهم حدثني طائفة من حديثها و بعضهم كان أوعى لحديثها من بعض و أثبت له اقتصاصاً ، و قد وعيت عن كل رجل منهم الحديث لذى حدثني عن عائشة و بعض حديثهم يصدق بعضاً و إن كان بعضهم أوعى له من بعض . قالوا : قالت عائشة

....

"... Bana Urve İbnu'z-Zubeyr, Sa'id İbnu'l-Museyyeb, Alkame'tu'bnü Vakkâs el-Leysî ve Ubeydullah b. Utbe b. Mes'ûd Hz. Peygamber (s.a.s)'in eşi Hz. A'îşe (r.anha)'dan naklederek rivayet ettiler. Bunların herbiri bana Hz. A'îşe hadisinin bir kısmını rivayet etti. Bu zatların kimi Hz. A'îşe hadisini diğerlerinden daha iyi bellemişti. Rivayette ise daha sağlamdı. Bense A'îşe'den rivayet ettikleri hadisi herbirinden ayrı ayrı alıp öğrendim. Bunlardan kiminin hıfzı diğerlerinden üstün olmakla beraber sözleri ötekinin sözlerini doğruluyordu. Bu dört kişi dediler ki, Hz. A'îşe şöyle dedi..." (Buhârî, 5/55).

Görülüyor ki İbn Şihâb ifk hadisini Hz. A'îşe'den ayrı ayrı rivayet eden dört tabîiden kısım kısım rivayet etmiştir. Sonra da bunların birbirini doğrulayan rivayetlerini telfik ederek nakletmiş, ancak hangi kısmı hangisinden rivayet ettiğini açıklamamıştır. Bu dört kişi ve İbn Şihâb'ın kendisi sikadırlar. Bu yüzden rivayetlerinin bu şekilde telfik edilmesi hadise herhangi bir zarar vermemiştir.

TELFÎKU'L-HADÎS (تلفيق الحديث) - Bk. Telfik.

TELFÎKU'R-RİVÂYÂT (تلفيق الروايات) - Bk. Telfik.

TELKÎB (التلقيب) - Kelime olarak mastar olup bir insana lakap takmak veya onu bir lakabla anmak demektir. Hadis il-

minde kelime manasıyla kullanılır ve bir raviyi isminden başka isim veya lakabı, yahutta künyesiyle anmaya denir.

Telkib, özellikle mübhem olarak zikredilen ravilerin kim olduklarından kestirilmesinde işe yarar. İsimleri birbirine benzeyen ravilerin bilinmesinin de de telkib şeklinden faydalanılır.

TELKÎN (التلقين) - Bir sözünü birine söyleyip anlatmak manasına mastardır. Bir kimseye bir şey anlatıp kabul ettirerek tesir altına almak manasına daha çok kullanılır. Türkçede buna ağzına dil vermek denilir. (Kamus, 3/703).

Hadis Usulünde telkin, bir muhaddise tesir ederek bir hadisin kendi rivayeti olduğuna inandırarak onu gerçekte rivayet edip etmediğini bilmeden rivayet etmesini sağlamaktır. (Tadrib, 1/339).

Telkine maruz kalanlar daha çok **darîr** denen görme duygusundan mahrum kalanlarla **ihtilat** veya yaşlılık sebebiyle hafıza kaybına uğrayanlardır. Böyle birine değişik isnad etmek, hadise râğbeti artırmak gibi sebeplerle bu senin falanda rivayetindir" denilerek telkinde bulunur. Eğer o ravi hadislerini kendisine ait bir asıldan rivayet etmiyorsa ve ne rivayet ettiğini bilmiyorsa telkin edilen hadisi kendi hadisi olarak rivayet eder. Bu şekilde telkine uğramış olur.

Telkine maruz kalanlar arasında Musa b. Dînâr meşhurdur. Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın da telkine maruz kaldığı söylenmiştir. İnsanların aczini kullanmakla birlikte bazen siyasi maksatlarla mevzu hadisin bile telkin edildiği olmuştur. Şu misal bunu gösterir: "İbn Zekrûye anlatmıştır: "Bir gün Ebubekr İbnu'l-Ce'âbi'nin yanında idim. Derken yanına bir grup şii geldi. Selam verip oturdular. Minderinin altına içinde para bulunan bir kese koyduktan sonra içlerinden biri "kadî efendi, dedi; sen Bağdat muhaddislerinin hepsini isnadında toplamış birisin. Bu kente gelenleri de bilirsin. Biliyorsun,

Mü'minlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib de Bağdat'a geldi. Senden kitabında bu olayı zikretmeni rica ediyoruz." Bunun üzerine İbnu'l-Ce'âbi "peki" dedi ve hizmetkarına kitabını getirmesini söyledi. Kitabı gelince bir yerine "söylendiğine göre Mü'minlerin Emiri Ali b. Ebî Talib de Bağdat'a gelmiştir" diye yazdı. Bundan sonra şiiiler kalkıp gittiler. Ben "Kadî, dedim, kitabına yazdığın bu haberi sana kim rivayet etti?" Bu soruma "gördüğün bu adamlar" cevabını verdi." (Bağdâd, 1/90).

Rivayetlerinde tesâhül gösterenlerin olduğu gibi telkini kabul edenlerin de rivayetleri makbul sayılmıştır.

TEMRİZ (التمریز) - Bk. Tadbîb.

TEMRİZ SİĞASI (صيغة التمریز) - Temrîz sözlükte hasta etmek manasına geldiği gibi karşılığı olan hastaya ilgi göstererek tedavisine gayret göstermek, kötölemiş birini sağlığına kavuşturmak anlamını da verir. Temrîz sigası ise **kale**, **ruviye**, **nu-kile**, **yuzkeru** gibi kesin rivayete delalet etmeyen eda sigalarına denir. Söz gelişî kâle eda lafzî kesinlikle rivayete delalelet ettiği kadar tedlis yoluyla rivayette de kullanılır. An lafzî da öyledir.

Temrîz sigaları daha çok Hz. Peygamber'e ait olduğu kesin olmayan zayıf hadislerin edasında kullanılmıştır. İbnu's-Salâh'a göre isnadsız olarak rivayet edilen zayıf hadislerle sahih mi zayıf mı olduğu konusunda tereddüdü hasıl olan hadislerin rivayetinde de temrîz sigaları kullanmak gerekir. (Ulûm, 94).

TE'NİN (التأنين) - Kelime olarak "enne ile rivayet etmek" demektir. **Mu'ennen** bahsinde geçtiği gibi hadisin isnadında "enne" edatı kullanılır. ravi hadisi "enne Resulallah (s.a.s) kale" diyerek sevkeder. Bu şekilde rivayete te'nin adı verilmiştir.

Aynı lafız bir de icazetle rivayet

şekillerinden birinde geçer. ravi, Kendi şeyhine şeyhinin şeyhi tarafından icazetle rivayet izni verilmiş olduğunu "enne" lafzıyla haber verir. Mesela ravi isnadında **ahberanâ fulânun enne fulânen ahberahu** lafzını veya benzerini kullanır. Bu şeyhinin, şeyhinden icazetle almış olduğu hadisi kendisinin de ondan aynı yolla aldığı ifade eder.

TERÂCUM (التراجيم) - Bk. Terceme.

TERCEME (الترجمة) - Bir dilde ifade edilen manayı diğeriyle açıklamak karşılığı olan mastardır. Çoğulu **Teracum** gelir.

Hadis ilminde terceme, hadis kitaplarındaki ana bölümlerle (kitâb) bunları oluşturan **bâblara** konulan başlıklara denilmiştir. "Buhârî'nin fıkhi terâcümündedir" sözü meşhurdur ve onun fıkıh meselelerine dair görüşlerinin **Sahih**'inin bablarına koyduğu kimi başlıklarda özetlenmiştir manasıdır.

TERCİH (الترجيح) - Sözlük yönünden bir şeyi diğerdan üstün görüp onu yeğlemek manasına gelen tercih. Hadis ilminde manaları bakımından birbirine zıt iki hadisten birini herhangi bir sebeple alıp öbürünü bırakmaya denir. Ekleme gerekirse bu tarif, aralarında nesh söz konusu olmayan rivayetler içindir.

Birbirine zıt mana taşıyan iki hadisin ikisiyle birden amel etmek imkansızdır. Nesh de söz konusu olmayınca birini diğerdan tercih etmek gerekir. Sıhhat bakımından ikisi de aynı derecede olan bu iki rivayet tetkik edilir. Birini diğerdan üstün kılacak herhangi bir husus araştırılır. Tercih sebebi denilen herhangi bir özellik taşıyan hadis, diğerdan yeğ tutularak onunla amel edilir.

İbnu's-Salâh, bir hadisin diğerdan tercih edilmesine yol açan tercih sebeplerinin elli özellik olduğunu kaydeder. Ancak neler olduklarını açıklamaz. (Ulûm, 258). el-Hâzimi de bunları zikreder. Bazıları ta-

rafından yüze kadar çıkarılan tercih sebeplerini es-Suyûtî, yedi gruba ayırmıştır. Bu yedi grup tercih sebebi özetle şunlardır:

1. Ravilerin Hallerine göre Tercih Sebepleri:

a) Ravi çokluğu: Ravi sayısı fazla olan hadis, az olana tercih edilir; çünkü fazla sayıda ravi tarafından rivayet edilmiş olan hadiste yalan ve yanlış bulunma ihtimali, az sayıda ravi tarafından rivayet edilene göre daha zayıftır.

b) Rivayet vasıtası olan ravilerin sayıca azlığı: Bu tercih sebebi, isnadın âli ve nâzil olması şeklinde de ifade edilebilir. Ravi sayısı az olan, dolayısıyla âli isnadla rivayet edilen hadiste yanlışla ihtimali nisbeten azdır.

c) Ravilerin fakih olmaları: Ravileri Fıkıh ilmini iyi bilen kimselerden oluşan isnadla rivayet edilen hadis, böyle olmaya tercih edilir. Hadis, lafzıyla veya manasıyla rivayet edilmiş de olsa farketmez, zira fakih olan ravi, hadiste görünüşe göre mahzur saydığı bir husus olursa şüphesini gidermek için araştırma yapabilir. Ancak Fıkıh ilmini bilmeyen kimse için bu mümkün olamaz.

d) Ravilerin nahiv ilmini bilmeleri: İsnadı, nahiv kaidelerini iyi bilen ravilerden meydana gelen hadis, diğerdan tercih edilir. Kuşkusuz, nahiv kaidelerini bilen ravi, hadiste dil yönünden kusur varsa açığa çıkarabilir. Böyle bir ravinin, hadisin manasını bozacak hatalardan emin olması kolaydır. Halbuki nahiv kaidelerini bilmeyen ravidan böyle birşey beklenemez.

e) Ravilerin hafız (hadisleri ezberleyen) kimseler olmaları: İki hadis, Hadis ilmindeki tabiriyle tearuz ettikleri, yani birbirlerine zıt düştükleri zaman, nesh söz konusu olmadığı, araları birleştirilemediği, nihayet başka tercih sebepleri dikkate alınarak içlerinden biri tercih edilemediği takdirde, hadislerini ezberlemiş olan ravinin hadisi, yazılı metne dayananınkine tercih edilir.

İslamın ilk devirlerinde yazı bilenlerin sayısı yok denecek kadar az, yazı tekniği de geri olduğundan hadislerin daha çok ezberden nakline önem verilmiştir. Yazılı metinlerin kaybolma, yıpranma tehlikesinin yanı sıra bugünkü manada harekelleme yapılamayışı yüzünden yanlış okunma tehlikesi bahis konusu olunca hadislerini ezberinden nakleden ravinin rivayet ettiği hadisin tercih edilme sebebi daha iyi anlaşılır.

f) Zabt üstünlüğü: Hafızası kuvvetli, zabt gücü fazla olan ravinin hadisi, böyle olmayanın hadisine tercih edilir. Bu tercih sebebi de zabtı kuvvetli ravinin yanlışla ihtimalinin az olması ve rivayetine itina edeceği dikkate alınarak konulmuş olmalıdır.

g) Şöhret: muhaddisler arasında tanınmış bir ravinin hadisi tanınmamış olaninkine tercih edilir. Ravinin isim yapmış biri olması yalan söylemesine büyük ölçüde engel olur. Bunun için hadisciler arasında tanınmış bir kimse olması tercih sebebi olmuştur.

Ravinin halleri ile ilgili tercih sebepleri bunlarla birlikte kırka kadar çıkar. Herbiri ravinin çeşitli yönleriyle ilgili sebeplerdir. Hepsisi de birbirine zıt manada iki hadisten hangisinin ravisinde varsa o hadisin diğerine tercih edilmesini sağlar.

2. Rivayet Metoduna Göre Tercih Sebepleri:

a) Rivayet Vakti: Buna göre birbirine zıt manada görünen ve araları birleştirilemeyen iki hadisten biri ravisinin erginlik çağında, diğeri ise hünüz erginlik çağına ermeden önce alınmış olsa, ilki tercih edilir. Bu tercih sebebi, erginlik çağına eren ravinin ermeyene nisbetle rivayete daha ehil sayıldığı dikkate alınarak öngörülmüştür.

b) Rivayet metodu: Bu da tercih sebebidir. Buna göre söz gelimi **semâ** yoluyla alınan hadis **arz** yoluyla alınana tercih edilir. Aynı şekilde arz yoluyla elde edilen **mukâtebe**, **munâvele** usulüyle alınmış olan **vicâde** ile elde edilene tercih edilir.

3. Rivayet Şekline Göre Tercih Sebepleri:

a) Hadislerden birinin lafzıyla, diğerinin manasıyla rivayet edilmiş olması: Böyle durumda lafzıyla rivayet edilen hadis manasıyla rivayet edilene, yahut manasıyla rivayet edildiği şüphe götürene tercih edilir.

b) Vurûd Sebebi: Söyleniş veya bir fiil bildiriyorsa işleniş sebebi belirtilerek rivayet edilen hadis, böyle olmayana tercih edilir. Rivayette vurûd sebebinin söylenmiş olması hadise gösterilen itina ve titizliğin ifadesidir. Bu itibarla tercih sebebi sayılmıştır.

c) Rivayette Tereddüd Edilmesi: Ravisinin rivayetinde şüphe veya tereddüd göstermediği hadis, şüphe ve tereddüde yer vererek rivayet edilene tercih edilir.

Bundan sonraki tercih sebepleri, isnadında ihtilaf olmaması, lafzında iztrab bulunmaması, isnadla rivayet edildiği halde aynı zamanda yazılı bir metne de nisbet edilmesi gibi esaslar üzerinedir ve onuncuya kadar devam eder.

4. Hadisin Vurûd Vaktine Göre Tercih Sebepleri

a) Hadislerden Birinin Medenî, Diğerinin Mekki Olması: Bu durumda Medenî hadisler, Mekki olanlara tercih edilir,

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatına yakın olayları bildiren hadisler zaman belirtilmemiş olanlara tercih edilir.

Hz. Peygamber'in ebedî aleme göç etmesine yakın zamanlarda İslâmiyet güçlenmiştir. Bu yüzden son zamanlara ait hadisler, müslümanlığın zayıf bulunduğu zamanlara ait hadislerle nisbetle daha güvenilir itibar edilmiş ve bu husus tercih sebebi sayılmıştır.

c) Hafifletici hükümler taşıyanları diğerlerine tercih edilir. Böyle hafifletici ve kolaylaştırıcı hükümler taşıyan hadisler son zamanlara ait kabul edilir; zira Hz. Peygamber ilkin müslümanların ca-

hiliye adetlerini bırakarak İslâm esaslarına alışmalarını sağlamak için daha titiz davranmıştır. Sonradan müslümanların yeni hayat nizamına alışmalarından sonra kolaylığa meyletmiştir. Kolaylaştırıcı hadislerin son zamanlara ait kabul edilmelerinin sebebi budur.

Bununla birlikte aksi görüşte olan, yani kolaylaştırıcı hükümler taşıyan hadislerin değil, şiddet gösteren hükümler getirenlerin tercih edilmesi gerektiği görüşünde olan alimler de vardır. Bunların dayandıkları delil, Hz. Peygamber'in önceleri sadece imanla ilgili esasları tebliğ etmesi, dini hükümlerin sonradan konulmuş olmasıdır.

d) Ravinin müslüman olmasından sonra öğrendiği hadis, önce öğrendiğine tercih edilir.

e) Rivayette senedin kesiksiz oluşuna delalet eden **semi'tu**, **haddesenâ** gibi eda lafızlarının kullanılmış olması da böyle lafızlarla rivayet edilmeyen hadislerle tercih sebebidir.

5. Hadisin lafzına Göre Tercih Sebepleri:

a) Hâs (özel hüküm taşıyan) âm (genel hüküm taşıyan) a tercih edilir.

b) Hakikate delalet eden lafızlarla gelen bir hadis, mecaz ifadeler taşıyana tercih edilir.

c) Mutlak mukayyede tercih edilir.

6. Hükme Göre Tercih Sebepleri:

a) Herhangi bir şeyi haram kılan hadis, mübah veya vacip olduğuna delalet edene tercih edilir.

b) Had cezalarını nefyeden hadisler nefyetmeyenlere tercih edilir.

7. Diğer Sebeplerle Tercih:

a) Kur'ân-ı Kerim'in açık manasına uyan, uymayana,

b) Sünnete ayun, uymayana,

c) İlk dört Halifenin uygulamalarına uyan

hadisler uymayanlara, tercih edilir. (Tedrîb, 2/198-202).

Bazı âlimlere göre, (Birbirine zıt iki hadisten herhangi bir sebeple tercih edilenine **râcih** adı verilmiştir. Öbürüne ise bütün hadis âlimleri **m e r c û h** demişlerdir.

TEREKÛHU (تركوه) - "Onu terkettiler" demek olan bu tabir cerh lafızlarından biridir. Cerhin nisbeten ağırlına delalet eden beşinci mertebesinde yer alır.

Hakkında bu mertebede yer alan lafızlardan birisiyle cerh hükmü verilmiş olan ravi artık adalet vasfını yitirmiştir. Bu itibarla kendisi ve hadisleri terkedilir. Yani ne yazılır, ne i'tibar için dikkatle alınır, ne de şahid olarak göz önünde bulundurulur.

TESÂHUL (التساهل) - Sözlük itibarıyla kolaylaştırmak, kolaylık göstermek demek olan tesahul kelimesi mastardır. Hadis usûlünde bilhassa rivayete gereken önemi vermeyenlerin, işi gevşek tutanların bu tutumlarına denir.

Kaide olarak hadis işitmede veya rivayette gerekli dikkat ve özeni göstermeyen ravinin rivayeti makbul tutulmaz. İbnu's-Salâh, rivayeti makbul sayılmayanlar arasında hadis meclisinde uyuyanları mukabele edilmemiş bir asıldan rivayet etmek suretiyle rivayet kaidelerinin önemini umursamazlığa delalet eden gevşekliği gösterenleri de saymıştır. Alimimizin gözünde telkin kabul eden ravi de tesahül gösteriyordur. (Ulûm, 107).

Muhaddisler hadisleri birer dinî esas olarak gördüklerinden Hz. Peygamber'den kendilerine emanet kabul etmişler ve hatasız bir şekilde rivayet edilebilmeleri için kaideler koymuşlardır. Onlar nazarında bilhassa ahkâm hadislerinin büyük önemi vardır. Haram, helal, emir, nehiy biraz da hadislerle belli olur. Bu sebeple büyük hadis alimleri dinî hükümler taşıyan hadisler üzerinde ciddiyetle dur-

muşlardır. Onlara göre hadislerin hatalı rivayeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in mak-sadının yanlış anlaşılmasına, dolayısıyla çıkarılacak hükmün yanlış olmasına yol açmak olacaktır. Bu itibarla rivayet hatasız olmalıdır. Bunun için de konulan kaidelere riayet etmek, işi gevşek tutmak gerekir. Rivayetlerinde tesahül gösterenler, bilmeden yanlış rivayete meydan vermiş olabilirler. Bu bakımdan hadisleri rivayette tesahüle yer vermemelidir. Rivayetinde tesahül gösteren ravinin hadisi de kabul edilmemek gerekir.

Şu da var ki hadisciler ahkam hadislerinde son derece titizlik göstermekle birlikte aynı titizliği şer'i hüküm taşımayan hadislerde göstermemişlerdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel "Hz. Peygamber (s.a.s)'den helâle, harama, sünnetlere ve dinî hükümlere dair bir hadis rivayet edersek isnadlarda işi sıkı tutarız. Ondan amellerin faziletlerine ve bir şer'i hüküm konmayan veya kaldırmayan hadis rivayet ederken isnadlarda tesahül gösteririz" demiştir. (Kıfâye, 213).

Diğer taraftan, muhaddislerin bazı hadisleri hakkında üzerinde fazla durmadan üstün-körü hüküm vermelerine de tesahül denilmiştir. Sözgelisi İbnu'l-Cevzi hadise kolayca mevzu damgasını vura-bilen bir alimdir. Gerçekten **Me v-zuât**'ında değil bazı hasen ve zayıf hadis-lere, Buhari ve Müslim'de mevcut kimi sahih sayılanlara bile kolayca mevzu demiştir. (Fevâid, 4). onun bu tutumu da tesahül sayılmış ve tenkit edilmiştir. Bunun gibi es-Suyûti de diğer alimlerin zayıf gördükleri bazı hadislerle kolayca sıhhat kılıfı uydurmuştur. Bu da bir tesahüldür.

Hadis alimleri tesahül karşılığı olarak **teşdid** tabirini kullanmışlardır. Bu da rivayette ciddi davranıp gerekli dikkat, itina ve titizliği göstermekle rivayet kaidele-rine elden geldiği ölçüde uymak olarak açıklanmıştır.

TESEBBUT (التثبت) - Kelime olarak sabit ve sağlam olmak manasına gelir. Kısaca hadislerin rivayetinde veya rivayet edilen hadislerin kabulünde titizlik göstermeyi ifade eden tabir olarak kullanılmıştır.

Bilhassa Raşid halifelerden Ebubekr ve Ömer hadis rivayetinde son derece titiz davranmışlar. Aynı titizliği rivayet edilmiş olan hadisleri kabulde de göstermişlerdir. Her ikisinin de sa-habilerden birinin rivayet ettiği bir hadisi işiten başka bir sahâbî olup olmadığını araştırmaları meşhurdur. Bu tutum, onların hadisleri kabulde ihtiyatlı ve dik-katli davranarak tesebbüt göstermelerinden başka bir şey değildir.

TESMÎ (التسميع) - "İşittirmek" manasına gelen bu tabir de bir şeyhin, talebelerinin işitmesi için hadislerini ezberinden veya kitabından okuması manasına kul-lanılmıştır.

TESMİYETU'R-RUVÂT (تسمية الرواة) - "Hadis ravilerinin isimlerini söylemek" demek olup ravinin şeyhinin isim, neseb, lakab veya künyesini, bir de mensup olduğu kabile veya yerleştiği belde ismini söyleyerek kimliğini açıklığa kavuşturmasına denilmiştir.

Hadisi rivayet eden ravi şeyhini mübhem bırakmayıp dilediği şekilde ismi, nesebi, künyesi veya lakabıyla söyler. Bunda serbesttir. Ancak senedin üst tarafında bulunan ravilerin ismine veya vasfına dair kendi şeyhinin zikrettiğinden faz-lasını -bilse bile- söyleyemez. Mesela şeyhi, senedin yukarı tarafında bulunan ravilerden birini sadece ismiyle söylemişse, ravi de onu senedinde aynı şekilde ismiyle söyler. onun hakkında bildiği bir fazlalığı senede ekleyemez.

Ravi şayet senedde mübhem bırakılmış bir ravinin kim olduğunu açıklamak veya onun kimliğini açıklığa kavuşturacak şekilde açıklama yapmak isterse, şeyhinin lafızlarıyla kendi lafzını

ayırdetmek için ismini zikrettikten sonra "ya'ni'bne fulânin (Şeyhim falancanın oğlu demek istemiştir); veya "Haddeseni şeyhi enne fulânen haddesehû" (fulan oğlu fulanın tahdis ettiğini bana şeyhim söyledi); yahutta "ahberanâ enne fulânen huve'b-nu fulânin" (bize falancanın fûlanın oğlu olduğunu haber verdi) gibi eda lafızları kullanır. el-Hatîbu'l-Bağdâdî'ye göre bu lafızların son ikisi öncekilerden daha iyidir. (**Tecrid Mukaddime**, 484).

TESVİYE (التوسية) - Aynı seviyeye getirmek manasına gelen bu kelime tabir olarak hem zayıf, hem de sika ravilerden meydana gelen bir isnaddan mesela bir zayıf raviyi düşürerek o isnadı sadece güvenilir ravilerden meydana gelen isnadmış gibi göstermeye denir. Zayıf raviyi düşürerek isnadı sika ravilerden meydana gelen bir isnad gibi göstermeye aynı zamanda **tesviye tedlisi** denilmiştir. Tesviyeye bazı muhaddisler **tecvid** adını vermişlerdir.

TESVİYE TEDLİSİ (تدليس التوسية) - Bk. Tedlis.

TEŞDİD (التشديد) - Bk. Tesahül.

TEVÂRİH VE VEFİYÂT (التواريخ والوفيات) - Tevârih, tarihin; vefeyât da vefatın çoğuludur. Buna göre bu iki kelimenin bir araya gelmesiyle meydana gelen terkiib kısaca tarihler, ölüm tarihleri manasına gelir. Her ikisinden maksat hadis ravilerinin özellikle hadis rivayetine başlama, hadis talebi için muhtelif ülkelerle yaptığı seyahat ve nihayet ölüm tarihleridir. Hadisin senesinde inkıta olup olmadığı bu tarihlerin bilinmesiyle açığa çıkar; zira hadis ravileri arasında öyleleri vardır ki, bazı şeyhlerden hadis işittiklerini iddia ederler. Ancak bu şeyhlerin ölüm tarihleri ile rivayet iddiasında bulunan ravilerin doğum veya se-

maa başlama tarihleri karşılaştırılırsa gerçek kendiliğinden ortaya çıkar. Bu konuda pek çok misal vardır. Bir ikisini kaydetmek faydalıdır. "İsma'il b. Ayyâş'ın, Halid b. Ma'dandan rivayette bulunduğunu iddia eden birine "ondan hangi sene hadis yazdın?" diye sorması üzerine adam "yüz on üç senesinde" diye cevap verir. Bunun üzerine İsmail, "Halid b. Ma'dandan vefatından yedi sene sonra hadis yazdığını söylüyorsun; çünkü o, 106 da ölmüştür" deyip adamın yalanını açığa çıkarmıştır.

el-Hâkim de benzeri bir olay anlatır: Muhammed b. Hâtim el-Keşşî isimli birisi Abd b. Humeyd'den hadis nakledince ona doğduğu yıl sorulmuş, 260 tarihinde dünyaya geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine Abd b. Humeyd'den ölümünden on üç yıl sonra rivayette bulunduğunu iddia ettiği ifade edilmiştir.

Şu hale göre hadiscilerin doğum, hadis rivayetine başlama, rihle ve ölüm tarihleri bilinirse çeşitli sebeplerle meşhur şeyhlerden rivayet iddiasında bulunanların gerçek yüzleri kolayca ortaya konur. Dolayısıyla isnadlarındaki inkıtalar açığa çıkarılır. Nitekim Kadı Hafs b. Gıyâs talebelerine "bir şeyh'ten şüphe ederseniz onu senelerle hesaba çekiniz" demiştir. Buradaki senelerle kasdedilen rivayet iddiasında bulunanın yaşı ile hadis şeyhinin yaşıdır. Sufyan es-Sevrî de aynı konuda "raviler yalana başlayınca biz de onlara karşı tarih silahını kullanmaya başladık" demiştir. Hassan b. Yezid de şöyle demiştir: "Yalancılara karşı tarihten faydalandığımız kadar hiçbir şeyden istifade etmedik. Şeyhe önce hangi yıl doğduğunu sorardık. Doğum tarihini söyleyince doğru veya yalan söylediğini kolayca anlardık." Ebu Abdillah el-Humeydî ise "hadis ilimleri içinde üçü vardır ki bunların tahsilini öne almak gerekir: İlel, el-Mu'telif ve'l-Muhtelif ve nihayet hadis şeyhlerinin vefat tarihleri" demiştir (**Tedrib**, 2/349,50).

Hadis ravilerinin ilim hayatlarının çeşitli devreleri ile ölüm tarihleri bu kadar

önemli olunca o sahada gayret gösterip kitap yazılmadığı düşünülemez. Gerçekten pek çok alim himmet gösterip hadis kültürüne bir de tarih ve vefeyât kitapları kazandırmışlardır. Tarih kitaplarının en önemlileri, Yahya b. Main'in, Osmân b. Ebî Şeybe'nin, Buharî'nin, İbn Ebî Hayseme'nin, Ahmed b. Abdillâh el-İclî'nin, Hanbel b. İshâk'ın ve Ebu Zur'a er-Râzî'nin eserleridir. Vefeyat kitapları içinde en meşhurları ise şu alimlere aittir: İbn Zur, İbn Kani, Halife b. Hayyât, Ebu Muhammed el-Ekfânî, Ebu'l-Hasen İbnu'l-Mufaddal, Ahmed b. Eybek İbnu'd-Dimyâti.

TEVÂTÜR (التواتر) - Birbiri ardınca gelmek, kesilmeksizin devam etmek manalarına gelen tevatür, yalan söylemeleri aklın mümkün olmayan çok sayıda kalabalığın bir haberi birbiri ardınca haber vererek nakletmekte birleşmelerine denir. Bu kalabalığın yalan üzerinde birleşmeleri imkânsızdır. Tevatür yoluyla nakledilen habere ise **mütevâtir** adı verilir.

Tevatür iki şekilde olur. Bunlardan birincisi lafzen (veya lafzî) tevatürdür. Nakledilen haberin lafzında hasıl olan tevatürdür. Mesela (Yavuz Sultan Selim İran Şahı Şah İsmaili Çaldıran'da bozguna uğrattı" haberi birbiri ardınca gelen çok sayıda haberci tarafından aynı söylerle ve birbirine yakın, yahutta aynı manaya gelen sözlerle nakledilir ve bu nakilde tevatür hasıl olursa buna lafzî tevatür denir. İkincisi manevî tevatür olup haberlerin lafzında değil, manasında hasıl olan tevatürdür. Mesela yine tevatür yoluyla nakledilen bir haberde "falanca zenginin bir fakire bir seferde beş milyon lira yardım ettiği" söylense, bu haberi nakledenler arasında beş milyon bir seferde değil, üç taksitte verdi, nakit değil, ev yapması için arsa olarak verdi, bu miktarda malzeme bağışladı diyenler olsa, bağış olayı üzerinde birleşilmesine rağmen olayın naklinde kullanılan lafızlarda değil de manasında

tevatür husule gelir ve buna manevî veya ma'nen tevatür tabir edilir.

TEVÂTÜR-Ü LAFZÎ (التواتر اللفظي) - Bk. Tevatür.

TEVÂTÜR-Ü MA'NEVÎ (التواتر المعنوي) - Bk. Tevatür.

TEVHÎD VE SIFAT (التوحيد والصفة) - Bk. Akâ'id.

TİBB-I NEBEVÎ (الطب النبوي) - Hz. Peygamber (s.a.s)'in tıpla ilgili hadislerinde meydana gelen ilim dalıdır. Onun, hastalıklar ve zamanın bilinen tedavi usulleri, sağlığı koruma gibi konulardaki tavsiye ve uygulamalarını ihtiva eden eserler vardır. Ebu Nu'aym el-İsbehânî'nin **et-Tıbbu'n-Nebevî** ile Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî, Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî ve es-Suyûtî'nin aynı isimdeki kitapları anılmaya değer olanlardır.

TİRMİZÎ (الترمذی) - Bk. Sünen Tirmizî.

TÖHMET-İ KİZB (تهمة الكذب) - Bk. İttihâm bi'l-kizb.

TUNKİRÜ MERRE VE TA'RİFÜ UHRÂ (تنكر مرة وتعرف اخرى) - Bk. Ta'rifu ve Tunkirü.

TUKULLİME FİHÎ (تكلم فيه) - Hakkında söz olmuştur demektir. Cerh lafızlarındandır ve İrâkî'nin cerhin en hafifine delalet eden birinci mertebe lafızları arasında saydıklarındandır. Hüküm, o mertebedeki öteki lafızların hükümü gibidir.

TURUK (الطرق) - Bk. Tarîk.

TUSÂ'Î (التساعى) - Bk. Tusâ'ıyyât.

TUSÂ'İYYÂT (التساعات) - Kelime olarak "dokuzlu" manasına gelen tusâ'inin çoğuludur. Hadis ilminde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında dokuz ravi bulunan âlî isnadlarla rivayet edilen hadisleri ifade eden bir tabirdir.

Genellikle âlî isnada önem veren muhadisler, yaşadıkları devir itibariyle Hz. Peygamber'e aralarında dokuz ravi olan âlî isnadla ulaşarak rivayet ettikleri hadisleri ayrı bir cüzde toplamışlardır. Bu cüzlere de tusâ'ıyyat denilmiştir. Tusâ'ıyyât içinde İbrahim b. Muhammed et-Taberî, Ebu Umer Abdulaziz b. Muhammed b. Cemâ'a el-Kinâni'nin cüzleri meşhurdur. (Mustatrafe, 75).

U

UDÛL (العدل) - Kelime olarak adil ve adaletli manasına **adlin** çoğuludur.

Hadis ilimlerinde adaletli olduklarından rivayetleri makbul raviler, özellikle sahabe için kullanılan bir tabir olarak geçer. "Sahabe uduldür" denildiği zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in çevresini oluşturan müslümanların hepsinin adalet vasfına sahip oldukları ve hadiste asla yalan söylemedikleri kastedilmiş olur.

UHBİRTU AN FULÂN (أخبرت عن فلان) - "Falandan naklen banâ haber verildi ki..." manasına bir tabir olup **ibhâm** lafızlarındandır. Sika ravinin kendisi gibi sika olan şeyhini mübhem bırakmasında kullanılmıştır. (Bk. İbhâm).

UHDİRA (أحضر) - Bk. Hadara.

UHTULİFE FİHİ (اختلف فيه) - "Hakkında ihtilafa düşülmüştür" anlamına gelen bir tabirdir. Genelde bir ravinin zayıf veya sika olduğunda ihtilaf olduğunu ifade etmek maksadıyla kullanılmış olmakla birlikte cerh lafızlarındandır. Cerhin nisbeten hafifine delalet eder. Birinci mertebede yer alan lafızlardan daha ehveninde kullanılmıştır.

İbn Haceri'l-Askalâni bu lafız yerine bazen **fihî halfun** cerh lafzının kullanıldığını söylemiştir. (Tecrid Mukaddimesi, 396).

ULÛM-U HADİS (علوم الحديث) - Bk. Hadis Usulü.

ULÛMU'L-HADİS (علوم الحديث) - Bk. Hadis Usulü.

ULUVV (العلو) - Sözlükte "yükseklik" manasına gelen uluv, hadis usulünde **âli** isnadların haiz olduğu ravi sayısının nisbeten azlığı özelliğine denir. Bu özelliğin aslı Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakınlıktır.

Hadis metodolojisi kaidesi olarak bir hadisin söylendiği veya Hz. Peygamber'in bir fiilinden bahsediyorsa işlendiği zaman ile rivayeti arasında ne kadar uzun süre geçerse nakline o kadar az güvenilebilir. Buna kıyasla isnad da öyledir. Hz. Peygamber'e en kısa yoldan ulaşan isnadlar makbuldür; zira son ravi ile Hz. Peygamber arasındaki ravi sayısı arttıkça hata ihtimali de artar. Bu gerçeği göz önünde bulunduran İslâm alimleri bir hadisi, kaynağına en kısa yoldan ulaşarak rivayeti tercih etmişlerdir. İşte isnadın, sırf ravi sayısının az olması dolayısıyla muhaddisi hadisin kaynağına en kısa yoldan ulaştırması özelliğine uluv tabir edilmiştir. Buna göre uluvdan maksat **uluvv-u isnaddır**.

Her muhaddisin isnadı tabiatıyla yaşadığı devre göre değişik sayıda ravi ile uluv vasfı kazanır. Mesela, İmam Mâlik'in en âli isnadı **sunâ't**'dir. Bu durumda onunla Hz. Peygamber (s.a.s) arasında bir tabii, bir de sahabinin

olduğu isnadda uluv söz konusudur. Buhari'nin Hz. Peygamber'le arasında üç ravi bulunan **sulâsî** isnadında uluv vardır. Müslim'in de üç raviden oluşan uluv özelliğine sahip isnadı varsa da böyle isnadlarıyla rivayet ettiği hadisleri **sahihine** almamıştır. Altıncı hicri asrın sonları ile yedinci asrın başlarında yaşamış olan el-İrâkî, kendi zamanında uluvvun ancak dokuz ravi ile sağlanabileceğini söylemiştir.

İsnadda uluv, beş kısımda mütalaa edilmiştir. Bunlardan birincisi Kainatın Efendisi (s.a.s)'e sahih olmakla birlikte en az sayıda ravi vasıtasıyla ulaşmaktır. Buna **uluvv-u mutlak** (mutlak uluv) adı verilmiştir. Burada işaret etmek gerekir ki bir isnadın uluvvu mutlak vasfına sahip olabilmesi için öncelikle sahih olması şarttır. Zayıf, bilhassa yalancılıkla itham edilmiş bir ravi bulunan isnadlarda, ravi sayısı ne kadar az olursa olsun, uluv özelliğinden söz etmeye imkan yoktur.

Uluvvun ikinci mertebesi, yine sahih olmak şartıyla el-A'meş, Huşeym, İbn Cüreyc, el-Evzâ'i, İmam Mâlik, Sufyânu's-Sevrî, Şu'be, Zuheyir b. Mu'aviye, Hammâd b. Zeyd, İsmâil b. Uleyye gibi hadis imamlarından birine yakınlıktır. el-Hakim, uluvvun bu çeşidini diğerlerine tercih etmiştir. Onca uluvdan maksat, bu imamlara yakınlıktır.

Uluvvun üçüncü mertebesini **el-Kutubu's-Sitte** sahipleri olan Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nese'î ve İbn Mâce ile öteki güvenilir hadis kitaplarının sahiplerine nisbetle olan uluvdur. Muteahhir alimlerin aradıkları uluv budur. Ancak eklemek gerekir ki, bu alimlerden herhangi birine ulaşan tarikdan hasıl olan uluv mutlak değildir. Bir başka deyişle uluvvun bu mertebesinde Hz. Peygamber'e olan yakınlık değil, muteber hadis kitaplarından birinin musannıfına yakınlık söz konusudur. Bu şekilde hasıl olan uluvva **bi'n-nisbe uluvv** veya **uluvv-u nisbî** adı verilmiştir. Bi'n-nisbe uluvv da yerine göre

muvâfakât, ibdâl (veya **bedel**), **musâvât** ve **musâfaha** olmak üzere dört şekilde görülür. Bunlar hakkında başlıkları altında yeterli bilgi verilmiştir.

Uluvvun dördüncü mertebesini ravi sayısı aynı olduğu halde bir ravinin önce vefat etmesiyle meydana gelen uluv teşkil eder. Buna **uluvv bi-kıdemi'l-vefat** denir. Mesela, **Sünen Ebî Davud**'u Abdulazîm el-Munzirî tarikiyle rivayet, Necib el-Harrânî tarikiyle rivayetten, o da İbn Hatib el-Mizze tarikından rivayet etmekten âlîdir; Zira bu üç ravi Süneni, İbn Tabberzed'den rivayet etmişlerdir. el-Munzirî'nin vefatı Necib'in vefatından; Necib'in vefatı ise İbn Hatib el-Mizze'ninkinden önce olduğundan herbirinden olan rivayette, kendisinden sonra vefat edenin rivayetine nisbetle uluv hasıl olmuş kabul edilmiştir.

Uluvvun beşinci mertebesine gelince bu, **tekaddum-u semâ'** yani ravi sayısı aynı olan iki isnaddan birinin ravisinin aynı şeyhten daha önce hadis işitmiş olması sebebiyle hasıl olan uluvdur. Buna da özel tabiriyle **uluvv bi-kıdemi's-Semâ** denilmiştir. Açıklamak gerekirse, bir hadis kitabı herhangi bir şeyhten ravi sayısı aynı olan iki isnadla rivayet edilse, isnadlardan birinin ravisini o kitabı diğerinin ravisinden önce işitmiş olsa onun isnadında diğerine nisbetle uluv meydana gelmiş sayılır. bu türlü uluvva **uluvv-u ma'nevî** denilmiştir.

Yukarıda da kısaca söz konusu edildiği gibi, bir hadisin isnadında uluv özelliği bulunması, o isnadla rivayet edilen hadisin kaynağına ya da tanınmış bir alim olan ravisine yakınlık ifade ettiğinden muhaddiselr uluvva büyük önem vermişlerdir. Kimi muhaddislere göre isnad da uluvv aramak sünnettir. (**el-Cami'**, 1/ 58,9). Kimi muhaddisler ise isnadın dinden olduğu görüşünü uluv özelliğine sahip isnadın dinden olduğu şeklinde kabul etmişlerdir. Rühlelerin yapılışında tesiri şüphesiz olan amillerden biri de isnadda uluv elde etmektir. Ne var ki sadece isnadda uluv elde etmek maksadiyle

diyar diyar, dolaşmayı hoş görmeyenler de vardır. (Bk. Rihle).

ULUVV Bİ-KIDEMİ'L-VEFÂT (العلم بقديم الوفاة) - Bk. Uluvv.

ULUVV Bİ-KIDEMİ'S-SEMÂ (العلم بقديم السماء) - Bk. Uluvv.

ULUVV-U İSNAD (علو الإسناد) - Bk. Uluvv.

ULUVV-U MA'NEVÎ (العلم المعنوى) - Bk. Uluvv.

ULUVV-U MUTLAK (العلم المطلق) - Bk. Uluvv.

ULUVV-U NİSBÎ (العلم النسبى) - Bk. Uluvv.

UMİRNÂ Bİ-KEZÂ (امرنا بكذا) - "Şunu yapmakla emrolunduk" manasına gelen bu tabir bir hadisin hükmen merfu olduğuna delalet eden ifadelerdendir. Sahabeden biri herhangi bir şeyden bahse-derken" şunu yapmakla emrolunduk" demişse kendilerine o işi yapmalarını emreden kişinin Hz. Peygamber olduğuna dolayısıyla o işin hükmen merfu grubuna girdiğine hükmedilir.

UNVAN (العنوان) - Sözlükte nam, şan, unvan manalarına gelen bu kelime tabir olarak hadis kitaplarında aynı konudaki

hadisleri birbirinden ayıran bâb başlıklarına denilmiştir.

USÛL (اصول الحديث) - Bk. Asl.

USÛL-Ü HADİS (اصول الحديث) - Bk. Hadis Usulü.

USÛLU'L-HADİS (اصول الحديث) - Bk. Hadis Usulü.

UŞÂRÎ (العشارى) - Bk. Uşâriyyat.

UŞÂRİYYÂT (العشاريات) Kelime olarak onlu demek olan **uşârî**nin çoğuludur. Hadis Usulü ilminde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında on ravi bulunan **âli** isnadlarla rivayet edilen hadisleri ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır.

Bazı muhaddisler, yaşadıkları devir itibarıyla Hz. Peygamber'le aralarında on ravi bulunan uluv özelliğine sahip isnadlarla rivayet ettikleri hadisleri ayrı bir cüzde toplamışlardır. Bu cüzlere de uşâriyyât denilmiştir. Tirmizî ve Nese'i'nin onlu **nâzil** isnadlarla rivayet ettikleri hadisleri ihtiva eden cüzleriyle uluv özelliği taşıyan isnadlarla rivayet edilen hadisleri toplayan şu eserler uşâriyyâtın örneklerini oluştururlar: Ebu İshâk İbrahim b. Ahmed et-Tenûhi'nin ve es-Sehâvi'nin cüzleri; es-Suyûtî'nin Dimyât dolaylarında bir şeyhten uşârî isnadla rivayet ettiği üç âli hadise ayırdığı **en-Nâdiriyyât mine'l-Uşâriyyât** isimli hadis cüzü.

V

VÂCİD (الواجد) - Bk. Vicâde.

VAD' (الوضع) - Bak. Vaz.

VADA'A HADİSEN (وضع حديثاً) - "Hadis uydurmuştur" demektir. Cerh lafızlarından biridir ve ağır cerhe delalet eden altıncı mertebe lafızları arasında yer alır.

Kaide olarak cerhin altıncı mertebesinde bulunan lafızlardan birisiyle cerhedilen ravinin kendisi ve Hadisleri terkedilir. Hakkında vada'a hadisen hükmü verilen ravi Hadis uydurmak ithamına uğramıştır. Ağır bir şekilde cerhedildiğinden terkedilir. Hadislerine de itibar edilmez.

Aynı yerde aynı manaya gelmek üzere **yeda'u'l-hadis** lafzı da kullanılmıştır.

VADDÂ'UN (وضاع) - "Hadis uyduran" anlamında mübalağa ile ism-i fail olan vaddâ'un cerh lafızlarından biridir. Cerhin ağırlığına delalet eden altıncı mertebe lafızları arasında yer alır.

Cerh ve ta'dil alimleri tarafından bir ravi hakkında vaddâ'un denilerek cerh hükmü verilmişse o ravi yalancı addedilir. Hadis uydurma ithamına maruz kalmıştır. Ne kendisi ne de Hadisleri hiçbir şekilde dikkate alınmaz.

VADDÂ'UN YEDA'U (وضاع بضع) - "Hadis uyduran biridir" manasına gelen bir tabir

olup cerh lafızlarından biridir. Cerhin nisbeten ağırlığına delalet eden beşinci mertebe lafızlarından biridir.

Bu lafızla cerhedilen ravi Hadis uydurmakla itham edilmiştir. Kendisi ve Hadisleri terkedilir.

VÂDİ' (الواضع) - Hadis uydurmak manasına "vada'a" kök fiilinden ism-i fail olan vâdi' Hadis uyduran kimseye denir.

Hadis uyduranlar, kendilerini Hadis uydurmaya sevkeden amillere göre muhtelif kısımlara ayrılırlar. Bunları sistemli bir şekilde sıralamak zordur. Bununla birlikte şöyle bir bölümle yapmak mümkündür:

a) Abid ve Zahidler: Bunlar halkı ibadete teşvik etmek maksadiyle Hadis uydurmuşlardır. Yaptıkları işi mazur göstermek üzere aralarında Hz. Peygamber'in lehine Hadis uydurduklarını söyleyenler olmuştur. Bu gruptan olan Hadis uyduranlar, genellikle ibadete düşün ve takva sahibi kimseler olarak bilindiklerinden ilk bakışta güven verirler. Hadislerin mevzu olacağı inanamak zor gelir. O yüzden Hadis ilmi yönünden en zararlı, din yönünden ise en tehlikeli olanlardır.

b) Zındıklar: Hadis vaz edenlerin ikinci grubunu dinin emirlerine sırt çeviren, dinle alay eden zındıklar teşkil eder. Bunlar abid ve zahidlerin aksine İslam düşmanındırlar. Son ilahi dinî içinden çökertmek gibi feci bir kasıtlarla Hadis uydurmuşlardır.

Zındıkların uydurdukları Hadisler islami emirleri hafife almak ve bunun sonucu olarak halkın dinden soğuması gibi tehlikeli bir sonuç doğurmuştur.

c) Bid'atcılar: Bu gruptan olanlar herhangi bir mezhebi, görüşlerinin veya imamlarını öğen, buna karşılık kendilerine karşı çıkanları yeren Hadisler uydurmuşlardır. Bid'atcılardan birinin şu sözleri ne kadar ilginçtir: "Hadisleri aldığınız kişilere dikkat ediniz; çünkü biz bir görüşü benimsetip yaymak istediğimiz zaman onu hemen Hadis şekline getirdik." (Mevdû'ât, 1/38).

d) Kussâs: Halk arasında şöhret yaparak dünyalık elde etmek maksadiyle Hadis uyduran kıssacı vaizler de Hadis uyduranlar arasında önemli yer alırlar.

Başka maksatlarla Hadis uyduranlar da vardır. Halife, vali, emir ve zenginlere yaklaşmak maksadiyle Hadis uyduranlar bunlardandır. (Bk. Mevzu).

Hadis vaz eden veya vaz ithamına maruz kalan raviler hakkında müstakil kitaplar yazılmıştır. Sıbt İbnu'l-A'cemî künyesiyle tanınmış Burhanuddin İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin **el-Keşfu'l-Hasis ammen Rumiye bi-Vaz'i'l-Hadis** isimli eseri konunun meşhur eseridir.

VAHİD (الواحد) - Bk. Vuhdân.

VÂHİN (واه) - Sözlükte "zayıf, güçsüz ve aciz" anlamına ismi faildir ve cerh lafızlarındandır. el-İrâkî tarafından cerh lafızlarının üçüncü mertebesine eklenenler arasında yer alır.

Hakkında vahin denilen ravi genelde zayıf sayılır. Hadisleri dinî konularda hüccet olmaz. Ancak büsbütün yabana da atılmaz. İtibar için yazılır. Bununla beraber kendileri **leyse bi-kaviyyin** lafzıyla cerhedilenlerden aşağı derecededir.

VÂHİN Bİ-MERRA (واه بمرّة) - "Büsbütün

zayıf" demek olup cerh lafızlarındandır. Cerhin nisbeten ağırlına delalet eden dördüncü mertebesinde bulunanlarıdır.

Kaide olarak cerhin dördüncü mertebesinden başlamak üzere daha ağır ve en ağırlarına delalet eden mertebelerde yer alan lafızlarla cerhedilen ravilerin Hadisleri ne yazılır, ne itibar için dikkate alınır, ne de başka Hadisleri destekleyecek şekilde şahid addedilir. Buna göre cerh ve ta'dil alimlerinin vahin bi-merra hükmüyle cerhettikleri ravilerin Hadisleri de hiçbir şekilde dikkat nazarına alınmaz.

VAHİY (الوحي) - Sözlükte "gizlice bildirmek, fısıldamak" manalarına gelen vahiy, islami terimler arasında kainatın Yaratıcısı Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını özel yollarla peygamberlerine bildirmesine denir. Bu tarife göre vahiy, bir anlamda Yaratan'ın peygamberlikle görevlendirdiği kullarıyla konuşması meşabesindedir.

Bununla birlikte Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiklerine de vahiy denilmiştir. Kur'ân-ı Kerim ayetleri bu manada birer vahiydirler.

Vahyin çeşitleri şekilleri vardır. En önemlileri şunlardır:

a) Sadık rüya şeklinde vahiy. Hz. Aişe'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber'e vahiy ilkönce sadık rüyalar görmesiyle başlamıştır. Öyle ki, Allah Resulü bir rüya gördüklerinde gördüğü fecir aydınlığı gibi çıkardı. (Buhârî, 1/3).

b) Vahiy meleği Cebrail (a.s)'in görünmeksizin peygamber'in kalbine yerleştirmesi şeklinde vahiy.

c) Cebrail'in insan şeklinde görünerek konuşmasıyla olan vahiy. Cibril Hadisi denilen rivayette Cebrail'in elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolcu. luk eseri görülmeyen ve sahabilerden kimsenin tanımadığı bir insan şeklinde gelerek Hz. Peygamber'le konuştuğundan

bahsedilir. Bu, böyle vahye misaldır. Kaynaklarda Cebrail'in daha çok sahabeden Dihye b. Halife el-Kelbi şeklinde geldiği kaydedilmiştir.

d) Meleğin çingırak sesine benzer bir sesle gelerek hitapta bulunmasıyla vahiy. Peygamberin bu sesi duyunca vahiy geldiğini anlayarak bütün dikkatini toplayıp vahyedileni almaya hazır hale geldiğinde şüphe yoktur. Ses kesildiğinde vahyedilenler kalbe yerleşmiş olur. Bir Hadiste bizzat Hz. Peygamber atarından açıklandığına göre vahyin en zor ve şiddetli şekli budur. Aynı Hadiste Hz. Aişe, çok soğuk bir gün vahiy gelirken Allah Resulünü alnından buram buram terler akarken gördüğünü söylemiştir. Mü'minlerin Annesinin bu sözleri bu şekilde gelen vahyin şiddetini belirtmeye yeterlidir.

e) Meleğin asıl şekliyle gelerek vahyetmesi.

f) Arada vasıta olmadan vahiy.

g) Arada perde olmaksızın Cenâb-ı Hakk'ın bizzat vahyetmesi şeklinde vahiy.

İslâm âlimleri vahyi iki kısımda mütalaa etmişlerdir. Birincisi **vahy-i metlûv** denilen ve Kur'ân-ı Kerim'den ibaret olan vahiydir ki tamamen vahiy eseridir. Uyku ve rüya halinde vahiy hariç daha çok vahyin diğer birkaç şekli ile nazil olmuştur. Allah tarafından indirildiği şekliyle korunmuştur. Bu bakımdan hiçbir değişikliğe uğramadan nakledilmiş tek semavî kitaptır. İkincisi **vahy-i gayrı metlûv** (okunmayan vahiy) dir ki sünnetten ibarettir. Vahyin Hadis ilmiyle ilgisi zaten bu noktadadır.

Sünnet başlığı altında da söz konusu edildiği gibi sünnet, kısmen vahye dayanır. Buna delâlet eden akli ve nakli deliller vardır. Bir kere Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân-ı Kerim haricinde vahiy alması gerekli, hatta zorunludur. Şu da var ki o ne yapmışsa kendisini peygamberlikle görevlendiren makamın adına

yapmıştır. Kendiliğinden dinî bir asıl getirmesi imkan dışıdır. Aynı zamanda bağlı olduğu makamın "gözleri önünde" yani kontrolü altındadır. (Tevbe, 43). Allah ona kitaptan başka bir de **hikmet** indirmiş, bilmediklerini öğretmiştir. (Nisa, 113). Vahyin i'cazı çok kere teferruata yer vermediğinden ilahî emirlerin tatbik şekillerini göstermesi ve insanlar arasında Allah'ın gösterdikleriyle hükmetmesi için de kendisine kitap indirilmiştir. (Nisa, 105) Bütün bunlar Hz. Peygamber'in sünnetin özünü teşkil eden uygulamalarının, uygulama sırasında ve başka maksatlarla söylediği bazı sözlerinin vahiy eseri olduğunu gösteren açık delillerdir. bunun yanısıra bir ayeti kerimde şöyle buyurulmuştur:

"O, heva ve hevesinden konuşmaz. Onun konuştukları kendisine vahyedilenlerden başkası değildir." (Necm, 3-4). Ayetteki "huve" zâmirinin Kur'ân-ı Kerim'e raci olduğu söylenmiştir. Ancak başka manaya ihtimalden uzak değildir; zira nutk, mücerred konuşmaya denir. Kur'ân okuyan kimse ise elbette konuşmaktan başka bir işi yapıyordur. Bu karine ile zâmirin nutka ait olduğu düşünüldürse onun konuştukları vahye dayanır manasına kolayca varmak mümkündür. Ayrıca sünnetten ibaret tatbikatların, emir ve nehiylerin çok kere konuşarak olduğu da hesaba katılırsa sünnetin yerine göre vahiyden kaynaklandığı sonucuna varılır. Ancak kaydetmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in bütün yaptıkları ve söylediklerinin vahiy eseri olduğunu söylemeye imkan yoktur. O hale göre sünnetin bir dinî emir veya nehiy getiren ya da bir hüküm koyan kısmının vahye dayandığını söylemek yerinde olur.

Diğer taraftan bunu destekler mahiyette hayli nakiller vardır. Bunlarda açıkca vahiy hali görülmüştür. Şu misallere dikkat edilirse hepsinde bir vahiy alma hali bahis mevzuudur:

"Hz. Peygamber bir gün yiyecek satan birinin yanına vardı. Ona nasıl satış

yaptığını sordu. Adam haber verdi. Derken elini satılan yiyecek maddesinin içine sokması vahyedildi. Elini sokunca bir de ne görsün, alt tarafı ıslak (küflenmiş). Bunun üzerine şunları söyledi: *"Hile yapan bizden değildir."*⁽¹⁾

Ya'la isimli bir sahabî Hz. Peygamber'e vahiy geldiği sırada geçirdiği hali merak etmektedir. Bunu birkaç kere Hz. Ömer'e açmış; Allah Resulünü vahiy geldiğinde görmek arzu ettiğini söylemiştir. Hz. Peygamber bir gün Ci'râne denilen yerde aalarında Hz. Ömer'in de bulunduğu bir grup sahabe ile gölgelik yapılmış örtü altında oturmakta iken biri gelir. Üzerinde yünden bir cübbe vardır. Aşırı bir şekilde güzel koku sürünmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu halde iken umre yapmak üzere ihrama girme konusundaki fikrini sorar. Hz. Peygamber cevap vermez. Bir süre susar. Derken kendisinde vahiy hali görülür. Bunun üzerine Hz. Ömer Ya'la'ya işaret eder. Ya'la gelerek başını Hz. Peygamber'in üzerine örtülen örtünün içine sokar. Onu yüzü kızarmış derin derin nefes alır bir halde görür. Sonra bu hal gider. Allah Resulü açılır ve sorar: *"Umre hakkında soru soran kimse nerede?"* Adam getirilir. Sorusuna şu cevabı alır: *"(Süründüğün) kokuyu üç kere yıka. Haccederken yaptıklarını umre sırasında da yap."* (Buhari,2/44).

Verilen misaller açıkça göstermektedir ki Hz. Peygamber'e dinî bir esas olan veya son derece önemli konularda yahutta hüküm vermede vahiy gelmiştir. Bu ise böyle meselelerdeki sünnetin vahiyden kaynaklanmasından başka bir şey değildir.

Diğer taraftan kudsi Hadislerin kaynağını da bir anlamda vahiy oluşturmaktadır. Şu hale göre İslam'ın temelini oluşturan vahiy, bazı önemli konularda sünnete de kaynaklık etmektedir. Hadisler daha çok sünnetin ifadesi olduklarından onlar da geniş ölçüde aynı kaynaktan beslenmişlerdir.

Mâce, 2/749; Darimî, 2/248; Müsned, 2/50; 3/466, 4/45.

VAHY-İ GAYR-I METLUV (وحى غير متلو) - Bk. Vahiy.

VAHY-İ METLUV (الوحي المتلو) - Bk. Vahiy.

VAKAFEHU (وقفه) - "Falanca Hadisi (fulanca kişiye varınca) durdurdu" demektir. Sahabeye ait **mevkûf** Hadislerin rivayetinde kullanılan tabirlerden biridir.

Bir Hadis nakil veya sevkedildikten sonra vakafehu denilmişse ravisinin isnadını Hz. Peygamber'e kadar ulaştırmayıp sahabe bıraktığı, dolayısıyla Hadisin sahabe sözü olduğu, bir başka deyişle mevkûf olarak rivayet edildiği ifade edilmiş olur.

VAKF (الوقف) - Bk. Vâkıf.

VÂKİF (الواقف) - Durmak anlamına gelen "vakafe" kök fiilinin ism-i fâilidir. Bir haberi, isnadını Hz. Peygamber (s.a.s)'e kadar vardırılmayıp sahâbide durdurarak ve mevkûf olarak rivayet etmeye **vakf**, böyle yapan râviye vâkıf denilmiştir.

VASALEHU (وصله) - "Hadisi vasletti" demek olup **mürsel** veya **munkatı** gibi isnadından ravi düşmüş bir Hadisi bir başka ravinin **mevsûl** yani isnadı tam olarak rivayet ettiğini ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır.

VASATUN (وسط) - Ortadadır manasını veren sıfat olup bazı alimlere göre ta'dil lafızlarındandır. el-İrâki, dördüncü derece lafızlarından olduğunu söylemiştir. Buna göre hükmü, o mertebedeki öteki lafızların hükmü gibidir.

(1) Ebu Davud, 3/272; Müsned, 2/242. Krş., Müslim, İman 43. bab; Tirmizî, 3/597; İbn

VASIYYE (الوصية) - Türkçedeki vasiyet manasıyla birlikte tavsiye anlamına da gelen vasiyye, Hadis tahammül metotlarından biridir. Bir şeyhin vefatının yaklaştığını hissettiği veya bir yolculuğa çıkacağı zaman Hadislerinin yazılı olduğu kitabını veya cüzünü talebelerinden birine vasiyet etmesinden ibarettir.

Vasiyye yoluyla Hadis rivayetinin caiz olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı vardır. Bu ayrılık bir şeyhin Hadis kitabını birine vasiyet etmesinin rivayete izin manasına gelip gelmediğinden çıkmıştır. Selef alimlerinden Muhammed b. Sirin ve Ebu Kılâbe vasiyet edilen kitaptaki Hadislerin rivayetini caiz görmüşlerdir. Bununla birlikte bu yolla elde edilen kitaptaki Hadislerin rivayet edilmesini caiz görmeyenler de vardır. Bu arada Muhammed b. Sirin, Eyyüb es-Sahtiyânî'nin "falanca kitaplarını bana vasiyet etti. Onlardan rivayette bulunayım mı?" diye sorması üzerine" ne et derim, ne de etme" diyerek konuyu muhaddisin takdirine bırakmıştır.

Kadı İyad'a göre şeyhin kitabını talebeye vermesi bir nevi rivayet iznidir. Ayrıca vasiyye **i'lama** yakın bir rivayet yoludur; **münaveleye** benzer. O yüzden vasiyet edilen kitaptaki Hadislerin rivayetine izin verilmiştir. (İlmâ', 115). İbnu's-Salâh, bu yorumu yerinde bulmayarak şunları söylemiştir: "Bu söz ya alimin ayağının kayması (zelle)dir, yahutta onu söyleyen vicâde yoluyla rivayeti kasederek söylemiştir diye yorumlanabilir. Herhalde vasiyyenin ne i'lama ne de münaveleye benzetilmesi sahih değildir." (Ulûm, 157). Buradan anlaşılmalıdır ki İbnu's-Salâh, vasiyye yoluyla elde edilen kitaptaki Hadislerin rivayet edilmelerinin caiz olmadığı görüşündedir. en-Nevevi de ona katılmış ve bu yolla rivayetin doğru olmadığını söylemiştir. (Takrîb, 27).

Vasiyyeden maksat şeyhin kitabını vasiyettir. Bu itibarla vasiyye metoduyla rivayete **vasiyye bi'l-kitâb** denildiği de olmuştur.

VASIYYE Bİ'L-KİTÂB (الوصية بالكتاب) - Bk. Vasiyye.

VASL (الوصل) - Ulaştırmak karşılığı mastardır. Hadisi ilk kaynağına ulaşınca kadar isnadında ravi atlaması olmaksızın **mevsûl** olarak rivayet etmeye denilmiştir.

VAV (و) - Harf olarak birkaç senedi bir arada zikredilen Hadisin bir senedinden diğerine geçişte **tahvile** delalet etmek üzere kullanılmıştır. Söz gelimi, ravi bir isnadından diğerine geçişte **ve hadde-senâ fulân** der. Böylece aynı metnin verilen isnadından başka bir isnadına geçmiş olur.

Bu harf bazen tek başına; bazen de tahvil işareti olan "ha" ile birlikte kullanılmıştır.

VAZ' (الوضع) - Sözlükte "koymak, bir kimseyi aşağılamak, borcu azaltmak, hakaret etmek, boyun vurmak, bir suçu birinin üzerinden atmak" gibi manalara gelir. (Kamus, 2/689). Ayrıca iftira etmek, uydurmak anlamını da verir.

Hadis Usulünde vaz, uydurmak manasıyla ilgili olarak çeşitli sebeplerle Hz. Peygamber'in ağzından Hadis uydurarak ona iftira etmeye denir. Aynı manada **ih-tilak** tabiri de kullanılmışsa da vaz daha çok kullanılmış ve terim olarak yerleşmiştir.

Mevzu başlığı altında etraflı bir şekilde değinildiği gibi Hadis vaz'ı siyâsi ihtilâfalarla başlamıştır. Bu ihtilâflar sonucu siyasi ve itikadi mezheplerin zuhuru Hadis vaz'ına geniş ölçüde zemin hazırlamıştır.

İslâm Tarihinde siyâsi maksatla ilk defa Hadis uyduranların şiiler olduğu kabul edilmiştir. Nitekim İbn Ebi Hadid bu konuya açıklık getirmek üzere "Bilmiş ol ki fedaille ilgili mevzu Hadislerin aslı Şia tarafından gelir. Onları Hadis uydurmaya sevkeden âmil hasımlarının düşmanlığı

olmuştur... Bekriye, Şia'nın bu faaliyetini görünce onlar da kendi imamları hakkında Şia'nın Hadislerine karşılık başka Hadisler uydurdular" demiştir. (Nehc Şerhi, 3/26, 7).

Abdurrahmân b. Mehdi ile İmam Mâlik arasında geçen şu konuşmada da Hadis vaz'ının Irak taraflarında başladığını gösterir: "Rivayete göre Abdurrahman b. Mehdi bir gün Malik'e şöyle bir soru sordu: "Biz sizin beldenizde (Medine'de) kırk günde dört yüz Hadis ancak işittik. Oysa burada (Irakta) hepsini bir günde işitiyoruz. (Bunun sebebi ne ola ki?). Malik bu soruya şu cevabı vermiştir: "Bizde sizin darphaneniz gibi bir darphane yok. orada gece Hadis uyduruyor, gündüz dağıtıyorsunuz." (Mumtekâ, 88).

Basralı meşhur bir muhaddis ve İmam Mâlik'in güzide talebelerinden olan Abdurrahmân b. Mehdi, hocasına sorduğu bu soruyla sünnetin yayılma merkezi olan Medine'de günde ortalama on civarında Hadis işitilirken Irak'ta bunun kat kat fazlasının yayılış sebebine inmiştir. İmam Mâlik de verdiği cevapta Şia'nın merkezi olan bu havalide fazlaca Hadis uydurulduğunu ifade etmiştir. Tanınmış tabii İbn Şihâb ez-Zuhri aynı konuda "eğer demiştir; doğudan bilmediğimiz ve kabul etmediğimiz birtakım Hadisler gelmeseydi ne bir tek Hadis yazardım ne de yazılmasına izin verirdim." (Takyidu'l-İlm, 107, 8). Bu sözlerdeki "doğu"dan maksat Irak'tır. Dolayısıyla İbn Şihab da bu sözleriyle vaz hareketinin ilk defa Irak tarafında başladığına işaret etmiştir.

Siyasî ihtilaflar üzerine başlayan Hadis vaz'ı firkaların ortaya çıkışıyla hızlanmış, zamanla başka sebeplerin de katılmasıyla alabildiğine artmıştır.

Bir Hadisin vaz' edilmiş olduğuna delâlet eden bazı alametler vardır. Bunlar Hadis Usulü kitaplarında **alâmâtul-vaz'** adıyla geçerler. Ravide ve mervide bulunan alametler olarak iki kısım'dır. Mevzu başlığı altında bunlardan bahsedilmiştir. Bu

bakımdan ayrıca burada söz konusu edilmeyecektir.

Hz. Peygamber'in ağzından Hadis vaz etmek büyük günah'tır; zira dinin hükümlerini değiştirmeye benzer. Onun söylemediği bir sözü söyledi diyerek nakletmek ise ona iftiradır. Hadis vaz edenler en ağır şekilde yalancılık ve Hadis uydurmakla cerhedilmişlerdir.

VE ÂHARU (وَآخِرُ) - "(Hadisi) bir başkası da rivayet etmiştir" demektir. Hadis Usulünde biri **sika** biri **zayıf** iki raviden rivayet edilen Hadisin naklinde kullanılan tabirlerdendir. Açıklamak gerekirse bir Hadis, birisi sika, diğeri mecrûh olmak üzere iki raviden rivayet edilmesi halinde zayıf ravinin isnadda zikredilmesi hoş karşılanmayacağından sika olanın ismi söylenir ve âharu denir. Burada bu tabirle zayıf raviye işaret edilmiş olur. Şu var ki mecrûh ravinin rivayetinde sikanın zikretmediği faydalı bir ziyade bulunabilir. Onun rivayetini görmezlikten gelmek de olmaz.

Ahmed b. Hanbel ve Müslim bu tabiri yer yer kullananlardandır. el-Hatibu'l-Bağdâdi'nin kaydettiğine göre Müslim, bazen isnadında mecrûh raviyi düşürmüş, sika olanını zekrettikten sonra mecrûhtan kinaye olarak ve âharu demiştir. el-Hatib, bunun bir faydası olmadığını sözlerine eklemiştir. (Ulûm, 211).

VE BİHİ (وَبِهِ) - Bk. Ve bi'l-İsnâd.

VE Bİ'L-İSNAD (وَبِالْإِسْنَادِ) - "Aynı isnadla.." demektir. Hadis naklinde kullanılan tabirlerden biridir.

Hemmâm b. Münebbih'in sahifesi gibi içinde belli sayıda Hadis bulunan kitaplardan Hadis nakledilmesi halinde bazı alimlere göre kitap sahibinin isnadını her Hadisten önce tekrarlamak gerekir. Ancak, her bir Hadisi naklederken aynı isnadı tekrar etmeyi gereksiz bulanlar da

vardır. Bunlar, nüshanın başındaki ilk Hadisi veya aynı mecliste yazılan Hadislerin ilkini naklederken önce onun isnadını yazıp diğer Hadisleri isnadlarını zikretmeksizin ona katmayı yeterli görmüşlerdir. Şu var ki böyle yapanlar, her Hadisten sonra **ve bi'l-isnâd** veya **ve bihi** demeli, böylece o Hadisin de başta zikredilen insadla rivayet edilmiş olduğunu ifade etmelidirler. (Ulûm, 204, 5).

VE HÂZÂ LAFZU FULÂN KALE (وهذا لفظ)
- Bk. Telfik.

VE TEKAREBÂ Fİ'L-MA'NÂ (وتقاربا في)
- "İkisi Hadisin manasında birbirlerine yaklaştılar" manasına bir tabirdir. Bir ravinin birkaç şeyhten ayrı ayrı rivayet etmiş olduğu aynı Hadisin iki metnini birleştirerek her birinden birer kısım almak suretiyle nakletmesi sırasında kullanılan lafızlardandır.

Bir Hadisin iki değişik varyantını birleştirip isnadlarını bir arada zikrederken kullanılan bu lafızları o iki rivayetin manaca bir, ancak lafız yönünden farklı olduklarını, ravinin metinlerden birini tercih etmeyip her ikisinden de alarak Hadisi naktettiğini gösterir. (Bk. Telfik).

VE ZEKERA'L-HADİSE (وذكر الحديث) - Bk. el-Hadise.

VECEDTU AN FULÂN (وجدت عن فلان) - Bk. Vicâde.

VECEDTU Bİ-HATTİ FULÂN (وجدت بخط)
- "Falanın el yazısıyla buldum" manasına **vicâde** yoluyla elde edilen Hadislerin rivayetinde kullanılan eda lafızlarındandır.

Hadis rivayeti metotlarının **sema'a** delâlet edenlerinde genelde **haddesenâ**, **ahbe-ranâ** eda lafızları kullanılırken vicâde yoluyla elde edilenlerin rivayetinde böyle bir

tabirin kullanılması bu usulün sema'a delalet etmeyişiğindendir.

VECEDTU Bİ-HATTİ FULÂN VE ECÂZE LÎ (وجدت بخط فلان وأجاز لي) - Bk. Vicâde.

VECİH (الوجه) - Sözlükte esas itibariyle her nesnenin karşısına gelen, karşısında olan şey manasına gelir. Yüze de vecih denir. Çoğulu **vucûhtur**.

Hadis Usulünde vecih, **sened** veya öteki tabiriyle **tarik** karşılığı kullanılmıştır. Tirmizî'nin bazen bir Hadisi verdikten sonra, "bu Hadisi sadece bu vecihten biliyoruz" ifadesinde o manadır. Hadisciler arasında "bu Hadis şu vecihten şöyledir ve benzeri tabirlere sıkca rastlanır. Burada da vecihten mak-sat Hadisin senedi, diğer bir deyişle rivayet tarikıdır.

VEHEN (الوهن) - Bk. Vehn.

VEHN (الوهن) - **Vehn** şeklinde de okunan bu kelime zayıflık manasına mas-tardır. Esas itibariyle Hadis ravisinde söz götürür derecede zayıflık bulunması haline denir. Bununla birlikte Hadisin orta derecede zayıflık taşıması haline de vehn tabir edilmiştir. Nitekim Ebu Davud, Sünenini tanıtmak maksadiyle kaleme aldığı **Risâlesinde** "Sunende şiddetli vehn olan Hadis varsa bunu açıkladım" derken vehn tabirini tamamen Hadisdeki şiddetli olmayan zayıflık manasına kullanmıştır. (s. 27).

VEHİM (الوهم) - Sözlükte şüphe ve te-reddüt edilen nesnenin kendisine tercih olunan tarafına denir. Çoğulu **evhamdır**.

Hadis ıstılahı olarak vehim, **metâin-i aşeradan** yani ravinin cerhine sebep teşkil eden hususlardan biridir ve ravinin rivayetinde yanlışmasından ibarettir. Zabt vasfı ile ilgilidir.

Ravinin rivayetinde vehmi, **mürsel** veya **munkatı** olan bir Hadisi vasletmek gibi isnadda; veya bir Hadisi diğerine katarak karıştırmak şeklinde metinde olur. **Mevsul** bir Hadisi mürsel, mevkûfu merfû rivayet etmek yahut sika bir ravi yerine zayıf birinin ismini söylemek ve buna benzer şekillerde yazılmak da vehimdir.

Hadisin isnadında meydana gelen vehim sonucu yapılan hata bazen hem isnada hem de metne birlikte zarar verir ve her ikisini de **ma'lul** hale getirir. Söz geliş **muttasıl** bir Hadis **mürsel** olarak rivayet edilir. Aynı şekilde muttasıl bir isnadla gelen herhangi bir Hadis ondan daha sağlam ancak munkatı olan bir diğer isnadla rivayet edilir. Bu takdirde düşülen vehim sonucu meydana gelen hata yüzünden sened ve metin de sayıf duruma düşer.

Bir ravinin rivayetinde vehme düştüğü bazı karinelerle anlaşılırsa o rivayet sahîh olmaktan çıkar. Bununla birlikte kaydetmek gerekir ki vehim sadece zayıf ravilerde görülmez. Bazen sika ravilerin bile vehmettikleri olağandır. Ravinin Hadisi rivayetinde vehme düşüp düşmediğini anlamanın en kestirme yolu o Hadisin isnatlarının ve metin farklarının gözden geçirilmesidir. Bu, kısaca Hadisin bütün tariklerini bir araya toplayıp gözden geçirmekten ibarettir.

Her ne kadar vehim rivayette hata yapmak olsa da **kadhi** gerektiren ağır bir sebep değildir. Bir ravinin vehme düşerek rivayet ettiği Hadise genelde **ma'lul** veya **mu'allel** tabir edilir.

VE'L-LAFZU LEHU (واللَّفْظُ لَه) - "Hadisin lafzı onundur" demek olup Hadislerin edasında kullanılan tabirlerdendir.

Bir muhaddis bir Hadisi iki veya daha fazla şeyhten rivayet etmiştir. Bu şeyhlerin rivayetleri mana yönünden aynı olduğu halde lafız yönünden farklıdır. Ravi, bu şeyhlerin isnadlarını birleştirip Hadisi içlerinden birinin rivayet ettiği lafızlarla sevkeder. Isnadında

da **ahberanâ fulânun ve fulânun -ve'l-lafzu lehu-** tabirini kullanır. Bunula sevkettiği Hadisin lafzının ikinci şeyhine ait olduğunu belirtmiş olur. (Ulûm, 200).

VE'L-LAFZU Lİ-FULÂN (واللَّفْظُ لِفُلَان) - **Ve'l-Lafzu li-fulânin kale** 'eda lafzından farklı ve aynı yerde kullanılan bu tabir, "Hadisin lafzı falancaya aittir" demektir. **Telifik** şekillerinden birinde geçer.

Bir ravi değişik şeyhlerden dinlediği bir kitabı bu şeyhlerden birinin asıl nüshasıyla karşılaştırdıktan sonra o şeyhlerin herbirini isnadında zikreder. Sonra da içindeki Hadislerin lafzını içlerinden birine nisbet ederek rivayet eder ve rivayetinde bu lafzı kullanır. Böylece bir şeyhine nisbet ederek rivayet ettiği kitaptaki Hadislerin lafzını bir başka şeyhine isnad etmiş olur. Bu şekilde Hadis rivayeti değişik bir **telifik** şekli olduğundan caiz görenler olduğu gibi görmeyenler de vardır.

VE'L-LAFZU Lİ-FULÂN KALE (واللَّفْظُ لِفُلَانِ كَالِ) - "Hadisin lafzı falancanıdır. O demiştir ki..."manasını veren bir tabirdir. Bir Hadisin çeşitli isnadlarla gelen rivayetlerini, isnadlarını birleştirip içlerinden birine ait metni tercih ederek sevkette kullanılan eda lafızlarındandır.

Terim olarak **telifik** denilen ravinin birkaç şeyhten işittiği aynı Hadisi isnadlarını birleştirip metnini birine isnad etmek suretiyle sevk etmek, Hadisin manası bir, fakat lafızları ayrı olması halinde söz konusu olur. Böyle aynı Hadisin çeşitli rivayetlerini bir isnadla ve metnini o isnadla gelen metinden başka bir metin olarak rivayaete Hadis kitaplarında çok rastlanır.

Burada işaret etmek yerinde olur ki, bir önceki **ve'l-lafzu li-fulânin** eda lafzı ile bu lafız arasında küçük bir fark vardır. Bu fark, öncekinin bir kitaptan Hadis naklinde, bununsa çeşitli şeyhlerden rivayet edilip bir kitaba yazılan Hadislerin

sevkinde kullanılmasından meydana gelmektedir.

VEREDE (وَرَدَ) - Bk. Verede anı'n-Nebi.

VEREDE ANI'N-NEBİ (وَرَدَ عَنِ النَّبِيِّ) - Kısaca **verede** (geldi) lafzı ile temrîz sigalarındandır ve "Hz. Peygamber'den rivayet olunduğuna göre" manasına gelir.

İbnu's-Salâh'a göre bir muhaddis herhangi bir zayıf Hadisi isnadsız olarak naklederken cezmlı sigaları değil, temrîz sigaları kullanmalıdır. Sahih veya zayıf olduğundan şüphelendiği hadîseri rivayet ederken de aynı şekilde hareket etmelidir. (Ulûm, 94).

VİCÂDE (الْوَجَادَة) - Kelime olarak "bulmak" manasına gelen "vecede" kök filinin mufa'ale ölçüsünde mastarı olup kısaca elde etmek demektir. Hadis Usulünde bir muhaddisin herhangi bir musannıf veya ravinin el yazısı ile yazılmış kitabını veya bazı Hadislerini ele geçirmesine denir. Hadis rivayet metotlarındandır. Bir musannıf veya Hadiscinin bizzat kendisinin yazdığı Hadis kitabını veya cüzünü ele geçiren kimseye **vâcîd** tabir edilir.

Bir muhaddisin el yazısıyla yazılmış Hadislerini ele geçiren kimse onunla ister çağdaş (muasır) olsun ister olmasın, aralarında **mülâkat** olsun veya olmasın, mülakat olduğu takdirde Hadis işitilsin ya da işitilmesin farketmez, bu hallerin herbirinde vicâde husule gelmiş demektir.

Vicade yoluyla elde edilen yazılı bir metindeki Hadisleri **sema'a** delalet eden eda lafızlarıyla rivayet etmek caiz görülmemiştir. Buna göre vacid, elde ettiği mü'ellif hattıyla yazılmış Hadisleri **haddesenâ, ahberanâ, enbe'enâ** gibi lafızlarla rivayet edemez. Onların yerine isnadında **vecedtu bi-hatti fulânin, kara'tu fi kitâbihî bi-hattihî haddesenâ fulânun, kara'tu bi-hatti fulânin, an**

fulânin, mâ vecedtu hû bi-hatti fulânin gibi değişik eda lafızlarından birini kullanılır. Bu lafızların hepsi, yazının mü'ellif hattı olduğu kesinkes belli olması halinde kullanılır. Eğer yazının musannıf veya ravinin el yazısı olduğu açıkca belli değilse bu takdirde vâcîd, durumu belli edecek şekilde şu lafızlardan birini kullanılır: **Belağani an fulânin** (falancadan bana ulaştığına göre); **vecedtu an fulânin** (falancadan naklen el yazısıyla buldum); **kara'tu fi kitâbin ahberani fulânun ennehu bi-hatti fulânin** (fulânın yazısı olduğunu bana falanın haber verdiği bir kitapta okuduğuma göre); **kara'tu fi kitâbin zannetu ennehu fulânun** (falanca olduğumu sandığım birinin kitabında okudum); **kara'tu fi kitâbin kîle bi-hatti fulânin** (fulancanın el yazısıyla yazıldığı söylenen bir kitapta okudum).

Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde oğlu Abdullah'ın babasından vicade yoluyla rivayet ettiği hayli Hadis vardır. Bu tarzda rivayet edilen Hadisler genelde munkatı sayılırlarsa da **vecedtu bi-hatti fulânin** eda lafzıyla rivayetin munkatı sayılması şüphelidir. Şu da var ki, vâcîd tarafından bulunan yazılı metin mü'ellif hattıyla değilse o zaman isnad **zekera fulânun** eda lafzıyla sevk edilir. Ancak bu şekilde rivayet edilen hadisler genellikle munkatı addedilmiştir.

Vicade bazen icazetle birlikte olur. Bu takdirde ravi bir şeyhin el yazısıyla yazılmış bir metni elde ettiği takdirde o metnin rivayetine icazet almış demektir. Öyle olunca isnadında bunu belirterek meselâ, **vecedtu bi-hatti fulânin ve ecaze lî** (bu Hadisi falancanın el yazısıyla yazılmış buldum. O da bana rivayetine izin verdi) gibi bir eda lafzı kullanılması iyi olur.

Vicade yoluyla elde edilen Hadislerle amel etmek konusu ihtilaflıdır. Kadı İyad, bu ihtilafa işaret ederek çoğunluğun vicade yoluyla ele geçirilen Hadislerle amel edilemeyeceği görüşünde olduklarını, buna karşılık İmam Şafiî'den

caiz gördüğüne dair bir naklin bulunduğunu, bazı şafîî alimlerin de caiz gördüklerini söylemiştir. (İlma', 120).

İbnu's-Salâh, vicâde usulüyle rivayet edilen Hadislerle amel edilemeyeceği görüşünü benimsemiştir. Şöyle diyor: "Şafiîlerden bir grup vicade yoluyla elde edilen bir Hadisle amel etmenin, ancak nüshasına tam manasiyle itimat edilmesi halinde caiz olacağı görüşündedirler. Bize kalırsa böyle bir Hadis muhaddislerle arzedilse kabul etmezler. Halbuki bu kitaplarla amel etmek rivayete bağlı olduğu takdirde rivayet şartlarının gerçekleşmesi imkansız olacağından böyle bir kitapda bulunup da elde edilen Hadisle amel kapısı kapanıyor demektir." (Ulûm, 160).

en-Nevevî de aynı konuda İbnu's-salâh'a uymuş ve kendi zamanında ancak bu görüşe güvenilebileceğini söylemiştir. (Takrib, 28).

Şu hale göre vicade yoluyla rivayete olduğu kadar rivayet edilen Hadislerle amel edilmesinin caiz olduğunda da küçümsenemeyecek tereddütler vardır. Bu tereddüdün yazıların birbirine benzermesi, meşhur muhaddislerin yazılarının kolayca taklid edilebilmesi gibi mahzurlardan ortaya çıktığına şüphe yoktur. Bunun sonucu olarak Hadis rivayetinde ciddiyet taraftarı olanlar vicadeyi geçerli bir Hadis rivayet metodu olarak benimsemiş değillerdir.

VAHDÂN (الوحدان) - Sözlükte bir sayısının karşılığı olan **vâhidin** çoğulu olup birler manasını verir.

Hadis terimi olarak kendilerinden sadece

bir tek ravinin rivayette bulunduğu ravilere denir. Bunlar **mukil** olarak da bilinirler ve **mechûlu'l-ayn** kabul edilirler. Kaide olarak ister tabîinden, isterse daha sonraki nesillerden olsun, tek ravisi bulunan mukilin ismini kendisinden rivayette bulunan ravilerden birisi açıklamış bile olsa o mukil yine mechûlu'l-ayn olarak kalır.

Yalnız bir ravisi olan şeyhlere misal olarak Amr b. Zû-Mur, Cebbâr et-Tâ'î, Abdullâh b. Eğâr el-Hemedânî, el-Heysem b. Haneş, Malik b. Eğâr, Sa'id b. Zî-Huddân isimleri verilebilir. Bunlardan Ebu İshâk es-Sebi'iden başka rivayet eden olmamıştır. Aynı şekilde Sem'an b. Meşnec ve el-Herhâz b. Mizen de böyledir. Bunlardan da yalnızca eş-Sa'bî rivayet etmiştir. İbn Şihâb ez-Zuhrî'nin rivayette bulunduğu yirmi kadar tabîî vardır ki hepsi de ondan başka rivayet eden olmadığından vuhdândan sayılmışlardır. (Hadis Istilahları, 465).

Vuhdan konusu mechul ravilerin bilinmesi yönünden önemlidir. Bu itibarla müstakil kitaplar yazılmasına amil olmuştur. Müslim'in **el-Munferidât ve'l-Muvahhadât** isimli kitabı ile el-Hasen b. Sufyân'ın eseri konuya dair yazılan kitaplara önemli örnekler oluştururlar.

Son devir alimlerinden Ahmed Naim Bey Merhum tek ravisi olan şeyhlerden rivayet edilen Hadislere de vuhdan denildiğini kaydetmiştir. (Tecrid Mukaddimesi, 320). Bu tarifi bazı muhaddislerce vuhdana verilen mana olduğu tahmin edilebilir. Yoksa ana Hadis Usulü kaynaklarında böyle bir tarife delalet edecek herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır.

Y

YA'NÎ (یعنی) - "Demek istiyor ki" manasına gelir. Hadislerin daha çok isnadlarında yerine göre bir kelimenin düşmesi halinde kullanılan tabirdir. Açıklamak gerekirse, bir Hadisin isnadından bazen bir lafız düşer. Ancak bu düşen lafız daha sonra aynı Hadisi rivayet eden ravilerden birisi tarafından rivayet edilir. Eğer üst taraftaki ravilerin bu düşen lafız rivayetlerinde zikrettikleri malum olursa o ravi kendi asıl nüshasına bu eksiği ilave eder. Şu var ki lafzın kendisi tarafından rivayet edildiğine işaret etmek üzere önüne ya'ni kelimesini koyar. Kullanılışına misal olarak el-Hâtîb'in bir rivayeti verilebilir. Alimimiz Hz. Aîşe'nin, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يدنى إلى رأسه فأرجله "Hz. Peygamber (s.a.s) hayızlı olduğum halde mübarek başını bana yaklaştırdı. Ben de saçlarını tarardım" Hadisini Ebu Amr b. Mehdî anî'l-Mehâmili tarikından rivayet ederken "an Amrete ya'nî A'îşete" demiştir. Ona göre bu Hadisin isnadı İbn Mehdî'nin asıl nüshasında "an Amrete" şeklindedir. Anlaşıldığına göre el-Mehâmili Hadisi düşen kelime mevcut olduğu halde rivayet etmiştir. Şeyhi Ebu Amr'ın nüshasında ise düşmüştür. Bu yüzden el-Mehâmili rivayetinde bilinen kelime rivayete eklenmiş ve bu eklemeye işaret etmek üzere önüne ya'ni kelimesi konulmuştur. (Tecrid Tercümesi, 482,3).

Bununla birlikte ya'ni lafzı senedi teşkil eden ravilerden birinin isminin mübhem bırakılması halinde bir Hadiscinin, şeyhinin isnadındaki sözlerine bir açıklama ekleyerek mübhem ravinin ismini açıkladığını işaret etmek maksadiyle

de kullanılmıştır. Aslında ravinin, isnad-da mübhem bırakılan herhangi bir ismi açıklığa kavuşturmak maksadiyle isnada kendiliğinden bir şeyler eklemesi ancak eklediği açıklamanın şeyhinin lafzından ayırt edilebilmesini mümkün kılacak bir ifade kullanmasıyla mümkün olur. Böyle durumda ravi, şeyhinin ismini söyler. Daha sonra mübhem ravi için "ya'ni'bine fulânin" (şeyhim, falancanın oğlu demek istedi) gibi bir açıklama yapar. Buradaki ya'ni sözü ravinin, şeyhinin sözlerini açıklamak üzere isnada kendiliğinden eklediği lafızları göstermiş olur.

YEBLUĞU BİHÎ (يبلغ به) - Bk. Yervihi.

YEDA'U'L-HADİSE (يضع الحديث) - Bk. Vada'a Hadisen.

YEHÎMU FÎ HADİSİHÎ (بهم في حديثه) - Hadislerinde yanılır manasına bir tabirdir. Cerhle herhangi bir ilgisi olmadan ravinin Hadis rivayetinde arada bir yanıldığını ifade etmekte kullanılır.

YEKZİBU (يكذب) - "Yalan söyler" demektir. Cerh lafızlarından olup cerhin en ağırına delalet eden altıncı mertemesinde yer alır.

Hakkında yekzibu cerh hükmü verilen ravi yalan söylemek ithamına maruz

kalmış demektir. Ne kendisi ne de Hadisleri makbul itibar edilmez.

YENMÎHÎ (يَنْمِيهِ) - "Hadisi (Hz. Peygamber'e) isnad ederek (rivayet etti) manasına gelen bu tabir bir Hadisin merfu olduğuna delalet eden tabirlerden biridir.

Özellikle bir tabiî, isnadını sahabîye kadar ulaştırdıktan sonra yenmîhi demişse onun bu ifadesi sahabînin, Hadisin isnadını Hz. Peygamber'e ulaştırdığını dolayısıyla o Hadisin merfu olduğunu kasdetmiş olur.

YERFA'UHÛ (يَرْفَعُهُ) - "Hadisi(n isnadını Hz. Peygamber'e kadar) ulaştırdığı" demek olup Hadisin merfu olduğunu gösteren tabirlerdendir. **Yenmîhi** gibidir.

YERFA'U'L-HADİSE (يَرْفَعُ الْحَدِيثَ) - Bk. Refe'ahu.

YERVÎ'L-MENÂKÎR (يَرْوِي الْمَنَاقِيرَ) - Münker Hadisler rivayet eder demektir. Ravinin, rivayetinde sık sık **teferrüd** ederek **münker** Hadisler rivayetinde bulunduğunu ifade eden bir tabirdir.

YERVÎHÎ (يَرْوِيهِ) - "Hadisi (Hz. Peygamber (s.a.s)'den) naklederek (rivayet etti)" anlamını veren bu cümle de Hadisin merfu olduğunu gösteren tabirlerden biri olarak kullanılmıştır.

Yenmîhi başlığı altında da açıklandığı gibi bir tabiî senedini sahabîye kadar ulaştırdıktan sonra yervîhi demişse bu söz o sahabînin Hadisi merfu olarak rivayet ettiğine delâlet eder.

Aynı manada **yebuğu bihi**, **rivayeten** tabirleri de kullanılmıştır.

YESRIKU'L-HADİS (يَسْرِقُ الْحَدِيثَ) - Hadis hırsızlığı yapar demek olan bu tabir, bazı alimlere göre cerh lafızlarından biridir. es-Sehâvî, cerhin üçüncü mertebesine delalet eden lafızlar arasında yer aldığını söylemiştir. (**Feth**, 1/344). Buna göre hüküm, o mertebedeki diğer lafızların hükmü gibidir.

YE'TÎ BÎ'L-ACÂ'IB (يَأْتِي بِالْمُعْجَبَاتِ) - Tuhaf Hadisler rivayet eder demek olup bazı alimlere göre cerh lafzıdır. Nitekim es-Sehâvî, cerhin nisbeten hafifine delalet eden beşinci mertebe lafızları arasında yer aldığını söylemiştir. Fazla kullanılmış bir cerh lafzı değildir.

YUDA'AFU (يَضَعُ) - "Zayıf görülüyor" manasına cerh lafızlarındandır. Cerhin ikinci mertebesine delalet eden lafızlar arasındadır.

Hakkında bu lafızla cerh hükmü verilmiş olan ravi zayıf addedilir. Ancak Hadisleri itibar için yazılır.

YUHKÂ (يَحْكِي) - Bk. Yurvâ.

YUKALU (يُقَالُ) - Bk. Yurvâ.

YUKTEBU HADİSUHU (يَكْتُبُ حَدِيثَهُ) - Hadisi yazılır demektir. Bazı alimler cerh lafızları arasında saymışlarsa da daha çok, genel manada ravinin söz gelimi itibar için Hadislerinin yazılabileceğini ifade eden tabir olarak kullanıldığı dikkati çekmekteir.

YUNKERU MERRE VE YU'RAFU UHRÂ (يَنْكُرُ مَرَّةً وَيُؤْفِكُ أُخْرَى) - Bk. Ta'rifu ve Tunkuru.

YURVÂ (بروی) - "Rivayet olunduğuna göre" manasına mechul fiildir. Rivayeti mechul bir raviye bağlamak suretiyle Hadis nakletmekte kullanılan temriz sigalarındandır.

İbnu's-Salâh'a göre herhangi bir zayıf Hadisi isnadsız olarak rivayet etmek isteyen bir ravi cezm sigaları değil, onların yerine **ruviye**, **yuhkâ**, **yuzkeru** gibi tem-

riz sigaları kullanmasıdır. Muhaddislerin sahih veya zayıf olduğu belli olmayan Hadislerin rivayetinde de aynı şekilde hareket etmeleri gerekir. (Ulûm, 94).

YUZKERU (يذكر) - Bk. Yurvâ.

Z

ZÂBİT (الضابط) - Türkçede kullanılan şeklinin karşılığı olarak zabttetmek, ezberlemek, hatırdı tutmak manalarına gelen "dabeta" kök fiilinden ism-i faildir. Zabıtı tam anlamında kullanılır ve **zabt** vasfını taşıyan ravilere denir.

Ravinin adaletli olması kadar zâbıt olması da önemlidir. Hadisin sıhhat şartlarından birisi de ravilerinin işittiği Hadisleri yıllar sonra değiştirmeden ne eksik, ne fazla bir şekilde rivayet edecek derecede hafıza gücüne sahip olmalarıdır. Bu özelliği taşıyan raviler zâbıt olarak nitelendirilmişlerdir.

ZABT (الضبط) - Türkçedeki gibi zabttetmek, iyice belliyip hıfız etmek, yani ezberlemek manasınadır. Hadis Usulü ilminde işittiği Hadisleri aradan uzun zaman geçtikten sonra bile işittiği şekilde ezberinde tutup ne eksik ne de fazla olarak başkalarına rivayet edebilme yeteneğine denir. Rivayetinin kabul edilebilmesi için ravide bulunması gereken vasıflardan **ad-aletten** sonra gelenidir. el-Hattâbî gibi bazı Hadis alimlerine göre adaletin de vasıflarından biridir. Bir diğer ifadeyle bazı Hadis alimlerine göre bir ravinin adaletli olabilmesi için zabt vasfına sahip olması gerekir. (Feth, 1/18).

İbn Hacer'e göre zabt, göğüs zabtıdır. Bu da ravinin işittiği bir Hadisi dilediği zaman hemen hatırlamasını mümkün kılacak şekilde sağlam ezberlemesi olarak görülür. (Nuzhe, 29).

Bir ravinin zabt sahibi olduğu, aynı vasfa

sahip olmakla birlikte itkan sahibi olarak da bilinen başka ravilerin rivayetlerine uygunluğu ile belli olur. Eğer Hadisleri, mana yönünden bile olsa sika ravilerin rivayetlerine uygun veya bir-iki yerde muhalif de olsa çoğunlukla muvafıkla zabt vasfına sahip olduğuna hükmedilir. Şayet rivayetleri çoğunlukla sika ravilerin rivayetlerine aykırı ise zabt vasfını kaybettiğine hükmedilerek Hadisleri dinî konularda delil kabul edilmez. (Ulûm, 95.6). Buna göre bir ravide zabt kusurunun bulunması, Hadislerini sahih olmaktan çıkarır. Eğer diğer sıhhat şartlarını taşıyorsa hasen derecesine indirir.

Metâ'in-i Aşera denilen ve ravinin tenkisinde göz önünde bulundurulacak kusurlardan **gaflet**, **kesretu'l-galat**, **sû'u'l-hıfz**, **vehm** ve **muhâlefetu's-sikât** olmak üzere beşi zabtla ilgilidir. Ravi şayet bu kusurlardan biri veya birkaçıyla tenkit edilmişse, bir başka deyişle onda bu kusurlardan biri ya da birkaçı olduğu açığa çıkarılmışsa o ravi zabt vasfını kaybeder. Ayrıca yalancılıkla itham edilen ravilerin hemen hepsi rivayette hata yapmış, hatası fazla olmakla tanınmış ve böyle olduklarından zabt yönünden cerhedilmiştir.

Bazı alimlere göre bir ravinin zabtı, kuvvet ve zayıflık yönünden değerlendirilemez. Buna göre insan, ya zabt vasfıyla nitelendirilir -ki bu halde zabt sahibi olma özelliğini kazanır- ya da zabtının olmadığına hükmedilir. Bu takdirde **gayru zabıt** addedilir. Bunun yanı sıra zabt vasfı taşıyan ravilerin hepsi aynı derecede kabul edilirler. Birinin

diğerine nisbetle zabtının fazla olduğu söylenemez.

Zabt terimi, bir de Hadislerin yanlışsız olarak yazılması manasına kullanılır. **Dabtu'l-kitâb** veya **zabt-ı kitâb** da denilen bir kitabın zabtı, Hadis metinlerinden meydana gelen herhangi bir kitabın, içindeki Hadislerin şeyhten işittikten sonra yanlışsız olarak yazılması, aslı ile mukabele edilmesi ve tashihinin yapılması manasınadır. Bununla birlikte ravinin yazılı metinlerde bulunan Hadisleri şeşhinden işittiğı ve tashihini yaptığı andan rivayet edeceği zamana kadar muhafaza etmesi, herhangi bir zarardan koruması anlamına da kullanılmıştır. (Feth, 1/18. Bk. Kitâbetu'l-Hadis).

ZABT-I KİTÂB (ضبط الكتاب) - Bk. Kitâbetu'l-Hadis.

ZABT-I SADR (ضبط الصدر) - Ezberleme ve ezberinde tutma manasına gelen bir tabir olup ravinin şeyhten işittiğı Hadisi güzelce ezberleyip yeri geldiğinde başkalarına aynen rivayet edebilme yeteneğine denilmiştir.

ZÂHİBUL-HADİS (ذاهب الحديث) - **Zâhibun** şeklinde de kullanılır. Her ikisi, Hadisleri zayıf manasına gelir. Ravilerin cerhinde kullanılan lafızlardandır. Cerhin ağırlına delalet eden beşinci mertebesinde yer alırlar.

Bir ravi hakkında ister kısaca zâhibun, isterse zâhibul'l-hadis denilmiş olsun, o ravi artık adalet vasfını kaybetmiştir. Hadisleri kesinlikle yazılmaz. Kendi de terkedilir.

ZÂHİBUN (ذاهب) - Bk. Zâhibu'l-Hadis.

ZAİRİ İNKİTÂ' (الإنقطاع الظاهري) - Bk. İnkitâ'.

ZARÛRÎ İLİM (العلم الضروري) - **İlm-i zarûrî** karşılığıdır. İnsanda zaruri olarak hasil olan bilgiye denir. Hadis ıstılahında, rivayet edilen Hadisin insanı kabul etmek zorunda bırakan ve reddine imkân vermeyen bilgi manasınadır. Bunu bir misalle açıklamak gerekirse, dünyanın herhangi bir ülkesinde bulunan bir şehrin ismini duyan bir şahıs, o şehrin varlığını haber verenlerin çokluğu karşısında, onu reddedemez. O şehrin varlığını haber verenleri yalancılıkla itham edemez; çünkü o şehrin varlığını haber verenlerin yalan bir haber üzerinde birleşmelerine imkan yoktur. Yalan bir haberde böyle bir tıfakın olabileceğinin akıl kabul etmez.

Hadis ilminde zarûrî ilim, mütevatir haberler için söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) devrinden itibaren her nesilde sayısı bilinmeyen kalabalık kimseler tarafından rivayet edilen bir haber onu işiten biri için zarûrî ilim ifade eder. O kimse bunu reddedemez; zira o haberi rivayet eden sayısı belirsiz kalabalık toplulukların bir araya gelerek böyle bir haber uydurmaları, bir araya gelmeseler bile aynı yalan haberin rivayeti üzerinde birbirlerinden habersiz olarak birleşmeleri aklın kabul edebileceğı bir iş değildir. (Hadis İstılahları, 149).

Zarûrî ilmin karşılığı **nazarî ilim**dir.

ZAYİF (الضعيف) - Sözlükte Türkçedeki karşılığını veren bu kelime Hadis terimi olarak sahih ile hasen dışında kalan Hadislere denir. Öteki deyişle sıhhat şartlarını taşıdığı için sahih denilen Hadislerle sahihlik şartlarının taşımakla birlikte ravileri zabt yönünden sahih ravileri derecesine çıkamayan ravilerin rivayet ettikleri hasen 'l hadisler hacîç, diğer Hadislere denir.

Zayıf Hadislere yine aynı manada **sakim** denildiğı de c'ur. Hadis alimleri sahih ve hasen Hadisleri **makbul**, buna karşılık zayıf Hadisleri **merdud** saymışlardır.

Bir Hadisin zayıf sayılmasına sebep olan

haller ya senedinde en az bir ravi düşmesiyle inkıtâ'nın olması, ya da ravisinin zayıf bir kimse oluşudur. Ravinin zayıflığı ise **meta'in-i aşera** denilen ve ona adalet ve zabt vasfını kaybettiren on kusurdan biri veya birkaçının bulunmasıyla olur. Sika veya zayıf ravilerin rivayetlerine muhalefet de zayıflık sebepleri arasında yer alır.

Zayıf Hadisler, zahih veya hasen Hadislerde bulunması gereken özelliklerden biri veya birkaçının bulunmayışına göre derecelere ayrılırlar ve herbiri değişik isimler alırlar. İçlerinde on-onbeş kadarına hususî isimler verilmiştir. Bunlar daha çok Hadis Usulü alimlerinin tarifinde birlik gösterdikleridir. Yukarıda da söylediğimiz gibi senedinde inkıtâ olması veya ravisinin tenkit edilmiş bulunması ve **muhâlefet** sebebiyle ortaya çıkmışlardır. Senedinde kopukluk olması yüzünden zayıf olan Hadisler, **muallak, mürsel, mu'dal, mudelles** kısımlarına; ravisinin ta'n edilmiş bulunması sebebiyle zayıf olanlar **metrûk, munker, mu'allel, mudrec, maktûb, muztarib, şâz** kısımlarına ayrılmıştır.

Senedinde kopukluk bulunan Hadislerin en zayıfı **mu'dal**, biraz daha az zayıfı **munkatı**, daha zayıfı **mudelles**, en hafifi **mürsel** Hadislerdir d'yenler olmuştur.

el-Hattâbi, zayıf Hadisleri üç dereceye ayırmış, birincisine **mevzu**, daha az zayıf olan ikincisine **maktûb**, biraz daha ehven olan üçüncüsüne ise **mechûl** demiştir. ez-Zerkeşî, senedinde kopukluk olması yüzünden zayıf olan Hadisleri yedi kısma ayırarak en kötüsüne mevzu demiştir. ondan sonrakileri ise **mudrec, maktûb, munker, mu'allel** ve **muztarib** tertibinde sıralamıştır. İbn Hacer'e gelince, ravisinin zabt kusuru nedeniyle zayıf duruma düşen Hadisleri mevzudan başlamak üzere şu tertibe koymuştur: **Mevzu, metrûk, munker, mu'allel, mudrec, maktûb, muztarib**, cehalet yüzünden **munker**, kötü ezberleme sebebiyle **şâz**.

Görülüyor ki, zayıf Hadislerin zayıflık

sebepleri aynı sayıldığı halde derecelendirilmelerinde ve her dereceye giren zayıf Hadislerin hangileri olduğu konusunda alimler arasında birlik görülmemektedir. Sayıları konusunda alimlerin verdikleri rakamlar da birbirini tutmamaktadır. Söz gelişi İbn Hibbân 49, İbnü's-Salâh 42, Abdurra'ûf Munâvî 81 çeşit zayıf Hadis olduğunu söylemişlerdir. Zayıf Hadislerin derecelendirilmesindeki farklılık her alimin konuyu az da olsa değişik açıdan bakmasından kaynaklanır. Sayı farklılığı ve bir kısım zayıf Hadis çeşitlerinin kabarık rakamlara ulaşması bir zayıf Hadise değişik isimler verilmesi sonucudur.

Pek çok konuda olduğu gibi zayıf Hadislerle amel etmek konusunda da İslâm alimleri arasında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Bu konuda üç görüş ileri sürülmüştür.

1. Yahya b. Ma'in, Buhârî, Müslim, Ebu-bekr İbni'l-Arâbi, İbn Hazm, Ebu Şâmmeti'l-Makdisî gibi İslâm alimlerine göre zayıf Hadislerle hiçbir şekilde amel edilemez. Bu görüşte olanlar delil olarak daha çok, Buhârî ve Müslim'in sahihlerini tertip ederlerken takip ettikleri metot ile bu eserlerde zayıf Hadis bulunmaması üzerinde durmuşlardır.

2. Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud ve onlara tabi olan bazı alimlere göre zayıf Hadislerle amel edilebilir. Bu görüşte olanlar ise zayıf bir Hadisle amel edilebilmesi için aynı konuda bir başka rivayetin bulunmamasını şart koşmuşlardır. Onlara göre zayıf Hadis rey denilen kıyas yoluyla ictihaddan daha iyidir. (**Mevdû'at**, 1/35).

3. Bazı alimlere göre zayıf Hadislerle şer'i hükümlerle ilgisi olmamak, buna karşılık va'z ve fedâ'il gibi bir konuda olmak kaydıyla ve şartlı olarak amel edilebilir. Hadis Usulü alimleri zayıf Hadislerle amel edilebilmesi için gerekli şartları şu şekilde tesbit etmişlerdir:

a) Zayıf Hadis fedâ'il gibi akaid ve dinî hükümlerle ilgisi olmayan bir konuda ol-

malıdır. bu şart üzerinde görüş birliği vardır.

b) Zayıf Hadis, yalancı, yalancılık it-hamına maruz kalmış, çok hata yapmak-la tanınan bir ravinin tek başına rivayet ettiği Hadis gibi ileri derecede zayıf olma-malıdır.

c) Kur'ân-ı Kerim ve sahih sünnetten çıkarılmış delillerle ortaya konan ve amel edilen bir asıl hüküm veya kaidenin içine girmeli, yeni bir hüküm getirmemelidir.

d) Amel edilirken kesinlikle Hz. Peygam-ber'e ait olduğuna inanılmayıp ihtiyatla kabul edilmelidir. (*Kavâ'id*, 116).

Akait ve dinî hükümler konularında ol-mamak kaydıyla zayıf Hadislerle bu şartlar dahilinde amel etmenin caiz olduğu görüşünde olan İslâm alimleri, fedâ'il, tergîb-terhib (teşvik etme, sakındırma) ve va'z konularındaki Hadisler üzerinde fazla titizlik göstermemişlerdir. Nitekim İbn Abdilber, bu konuda "fedâ'il Hadislerinde şer'i delil olarak kullanılan Hadislerde gösterilen titizliğe ihtiyaç yoktur" demiştir. el-Hâkim de el-Anberî'den naklederek şunları söylemiştir: "Bir haber, helalı haram göstermeyen, harama helal demeyen, bir kesin hükümü (zanna dayanan) vacip bir hüküm saymayan şekilde sabit olmuşsa ve tergîb-terhib konusunda ise üzerinde çok durulmaz. Ravilerin tenkidinde gevşek davranılır. el-Beyhakî de aynı ko-nuda İbn Mehdî'nin şu sözlerini nakle-der: "Biz Hz. Peygamber (s.a.v.)'den helal-haram gibi dinî hükümlere ait konularda bir Hadis rivayet ettiğimiz zaman isnad-larını titizlikle inceler, işi sıkı tutarız. Ne var ki, fedâ'il, sevap, uhrevî ceza gibi mevzularda bir Hadis rivayet edersek is-nadlarda kolaylık gösterir; ravilerini ten-kitte ölçüyü gevşetiriz." (*Kavâ'id*, 113,4).

Zayıf Hadislerin kesinlikle Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ait olan Hadisler gibi değil, ih-tiyatla rivayet edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Buna göre bir zayıf Hadis hiçbir şekilde cezm sigalarıyla rivayet edilmemelidir. Aksine zayıf Hadisleri nak-

lederken **ruviye**, **nukile**, **belaganâ anhu** ve benzeri temrîz sigaları kullanılmalıdır.

İçlerinde zayıf Hadislerin bol miktarda bulunduğu tesbit edilen bazı kitaplar vardır. Bunlardan önemli birkaçı şunlardır:

1. el-Mu'cemu'l-Kebîr: Tanınmış Hadis alimi Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin sahâbî isimlerini alfabetik sıraya koymak ve herbirinden rivayet edilen Hadisleri bir arada vermek sure-tiyle mûsned tarzında tertib ettiği bu ha-cimli eserde bir hayli zayıf, hatta mevzu Hadis vardır. Aynı alimin **el-Mu'cemu'l-Evsât** ve **el-Mu'cemu's-Sağîr** isimli eser-lerinde de fazlaca zayıf Hadis bulunmak-tadır.

2. Kitâbu'l-Efrâd: Ali b. Umer ed-Dârekutnî'ye ait olan bu eserde de hayli zayıf Hadisin bulunduğu tesbit edil-miştir.

3. el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin Tarîhu Bağdâd ve öteki bazı eserlerinde de zayıf Hadislerin bulunduğu söylenmiştir.

4. Hilyetu'l-Evliyâ: Ebu Nu'aym Ahmed b. Abdillâhî'l-İsbehânî'nin bu eserinde sahih ve hasen gruplarına girenlerin yanında fazlaca zayıf ve mevzu Hadis bu-lunmaktadır.

Burada şuna işaret etmek gerekir. Hadis ve ricâl ilimleri yönünden büyük önem verilmiş bu gibi eserlerde zayıf ve mevzu Hadislerin yer alması, ilim adına üzülecek bir durumdur. Ancak böyle ol-maları büyük bu kaynak eserlerden fay-dalanmaya hiçbir şekilde engel teşkil et-mez.

ZEKERA (زَكَر) - "Zikretti, andı" ma-nasına mazi fiilidir. **Sema** yani şeyhin Hadislerini bizzat ondan işitmek sure-tiyle alınan Hadislerin rivayetinde kul-lanılan eda lafızlarındandır.

el-Hatîbu'l-Bağdâdî, zekera lafzını sema yoluyla alınan Hadislerin rivayetinde kul-lanılan eda lafızlarının altıncı sırasında

saymıştır. (Tecrid Mukaddimesi, 400). Buradan anlaşıldığına göre bu lafız şeyhten işitmek yoluyla alınan Hadislerin rivayetinde diğerleri kadar kullanılmış değildir.

ZEKERA LENÂ FULÂN (ذكر لنا فلان) - Tekil meful zamiriyle **zekera li fulânun** şeklinde de kullanılır. "Bize (bana) falanca zikretti" anlamını verir. Sema yoluyla alınan Hadislerin rivayetinde kullanılan eda lafızlarındandır.

el-Hatîbu'l-Bağdâdî tekil zamiriyle kullanılan şeklini sema'a delâlet eden eda lafızlarının beşinci sırasında zikretmiştir. Kadi İyad ise sema yoluyla alınan Hadislerin rivayetinde zekera lenâ fulânun eda sigasının kullanılmasını caiz görmüştür. Ona göre bu lafız **ihbâr** manasına gelir. (İmâ, 69).

ZEKERA LENÂ FULÂN BÎ-KIRÂ'ATÎ (ذكر لنا فلان بقراءة) - "Falanca bize, benim ona okumamla rivayet etti" manasına gelen bir tabir olup **arz** veya **kırâ'a ale's-şeyh** denilen Hadis rivayet metoduyla alınan Hadislerin rivayetinde eda sigası olarak kullanılmıştır.

Zekera lenâ fulânun kırâ'aten aleyhi ve ene esme'u (falanca bize, ona okunup benim dinlemem sırasında rivayet etti) eda lafzı da aynı şekilde şeyhe arzedilerek rivayet edilen Hadislerin naklinde kullanılmıştır. Ancak, arzın oluş şekline göre aralarında fark vardır. İlk eda lafzını kullanan ravi Hadislerini şeyhe kendisi okumuş demektir. Oysa ikinci eda sigasını kullanan ravi, Hadis meclisinde başkası tarafından şeyhe okunan Hadisleri dinleyerek rivayet etmiştir.

ZEKERA LENÂ FULÂN KIRÂ'ATEN ALEYHİ VE ENE ESME'U (ذكر لنا فلان قراة) - Bk. Zekera lenâ fulânun bi-kırâ'eti.

ZEKERA LÎ FULÂN (ذكر لي فلان) - Bk. Zekera lenâ fulânun.

ZENADIKA (الزنادقة) - Bk. Zındık.

ZEVÂ'İD (الزوائد) - Kelime olarak "fazlalık" manasına gelen "za'id" in çoğuludur. Hadis Usulü ilminde umumiyetle meşhur Hadis kitaplarında bulunmayan, bir başka muhaddis tarafından rivayet edilerek müstakil kitaplarda toplanan Hadislere denir. Böyle Hadisleri bir arada toplayan kitaplara da zevâ'id kitapları adı verilmiştir.

Değişik maddeler altında söz konusu edildiği gibi, hicri ikinci asrın başlarında itibaren tedvin edilmeyen başlanan Hadisler, daha sonra tasnif edilerek çeşitli metotlarla tertiplenen kitaplarda toplanmıştır. Hadisin altın çağı sayılan üçüncü hicri asrın sonlarına gelindiğinde **camî, sünen, müsned, musannef, mu'cem** adı verilen hayli Hadis kitabı ortaya konmuştur. Bunlar arasında altı tanesine **el-Kutubu's-sitte** denilmiştir. bu kitapları tasnif edenler haliyle rivayet ettikleri bütün Hadisleri eserlerine alamamışlardır. Onların Hadisciler arasında rivayet edilegelen bütün sahih ve hasen Hadisleri toplamaları kadar kitaplarına almaları da mümkün olmamıştır. Bu durumda tabii olarak geriye pek çok sahih veya hasen sayılan Hadis kalmıştır. Zeva'id kitapları bu önemli kaynakların almadığı Hadisleri toplayan kitaplardır ve daha çok sekizinci ve dokuzuncu hicri asırlarda kaleme alınmışlardır. Bu tür eserlerin en önemli birkaçı şunlardır:

1. **Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id**: Nuruddin Ali b. Ebibekr el-Heysemî'nin eseridir. el-Heysemî bu eserini Ahmed b. Hanbel'in; **Keşfu'l-Estâr an Zevâ'id**i'l-Bezzar adlı eserinde el-Bezzâr'ın; **Zevâ'idu Musnedi Ebî Ya'la'l-Mevsilî** isimli eserinde Ebu Ya'lâ'nın; **Zevâ'idu'l-Mu'cemi'l-Kebîr**, **Zevâ'idu'l-Mu'cemi'l-Evsat**, **Zevâ'idu'l-Mu'cemi's-Sağîr** isimli üç ayrı kitabında et-

Taberâni'nin el-Kutubu's-Sitte üzerine zeva'idlerini ihtiva etmek üzere ayrı ayrı tasnif ettiği zeva'id kitaplarının hepsini bir araya toplayarak meydana getirmiştir.

2.İthâfu's-Sâdeti'l-Mehera bi-Zevâ'id'i'l-Mesânidi'l Aşera: Ahmed b. Ebibekri'l-Bûsîrî. Meşhur **Bürde Kasidesi** şairi olan el-Bûsîrî'nin bu eseri önce isnadlarla birlikte te'lif edilmiş, daha sonra isnadlardan ayrı olarak kısaltılmıştır.

3. el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâ'id'i'l-Mesânidi's-Semâniye: Dokuzuncu hicri asrın ilk yarısının meşhur alimi İbn Haceri'l-Askalanî'nin bu eseri, adından da anlaşılacağı üzere sekiz mûsnedin el-Kutubu's-Sitte üzerine zeva'id Hadislerini ihtiva etmektedir. Bu mûsnedler, Ebu davud et-Tayâlisî, el-Humeydî, İbn Ebî Umer, Museddî, Ahmed b. Menî', Ebubekr b. Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd ve el-Hâris b. Ebî Usâme'nin mûsnedleridir. Bununla birlikte İbn Hacer, Ebu Ya'la'l-Mevsîlî, İshâk b. Râhûye'nin zeva'idine yer vermiştir. Ayrıca el-Hasen b. Sufyân, Muhammed b. Hişâm es-Sedûsî, Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî ve el-Heysem b. Kuleyb'in mûsnedlerine de mûracaat etmiştir. Ancak eserinin mukaddimesinde onlardan Hadis nakletmediğini kaydetmektedir. (Metâlib, 1/4).

ZINDIK (الزندیق) - Görünüşe göre müslüman olan ancak içinde küfre düşen kişilere denilmiştir. böyleleri dışardan müslüman görünürler. Azılı İslâm düşmanındırlar ve bu son ilâhî dini içinden yıkmak için olmadık yollara başvururlar. Çoğulu **zenâdika** gelir.

Zındıkların ilk olarak ortaya çıkışları Emevî devrinin sonlarına rastlar. Abbasiler devrinde ise halifelerin yabancılara tanıdıkları geniş hürriyetten faydalanarak sayıları artmıştır.

Hadis İlminde zındıklar, İslâm düşmanlığı yüzünden Hadis uyduran gruplar arasında görülür. İbnu'l-Cevzî,

yalancı raviler içinde üçüncü grubu zenâdikanın teşkil ettiğini, bunların sırf İslâm Şeriatını bozmak, halkın gözünde İslami değerlere gölge düşürmek ve dinle alay etmek maksadiyle Hadis uyduranlar olduklarını söyler. İlk misal olarak da Hammâd b. Seleme'nin oğulluğu Abdülkerim b. Ebi'l-Avcâ'yı gösterir. (Mevdû'at, 1, 37). Abdülkerim Abbasilerin Basra Valisi Muhammed b. Süleyman el-Abbâsî tarafından öldürülmüştür. Ölümüne giderken dört bin hadis uydurduğunu, bunlarla haramı helal, helali haram haline getirdiğini itiraf etmiştir. (Hâsis, 272).

Zındıklardan Hadis uyduranların sayısı hayli fazla olduğu gibi uydurdukları Hadisler de hayli yekun tutar. Nitekim, Halife el-Mehdî'nin huzurunda zındığın biri dört yüz Hadis uydurduğunu, hepsinin halk arasında Hadis diye yayıldığını söylemiştir. Hammâd b. Zeyd'e göre zındıklar Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağzından on bin Hadis uydurmuşlardır.

Hadis alimlerinin güvenini kazanamıyacıklarını bilen zındıklar, uydurdukları Hadislerin büyük bir kısmını **telkin** yoluyla yaymışlardır. Bir kısmı da gaflet yüzünden kitabında yazılı Hadislerin farkında olmayan gafiller tarafından kendi Hadisleriymiş gibi rivayet edilerek yayılma imkanı bulmuştur. (Mevdû'at, 1/38).

Müslüman görünümünü altında İslâm'ı içinden yıkacak derecede tehlikeli bir yola girerek Hadis uyduran zındıklar, özellikle akide konusunda bozguncu fikirler yaymaya, bunları destekleyecek Hadisler uydurmaya başlayınca işin tehlikesini sezen halifeler tarafından çoğu ölümle cezalandırılmışlardır. Cebr akidesini yayan, Allah'ın sıfatlarını nefyeden, Kur'ân-ı Kerim'in mahluk olduğu fikrinin propagandasını yapan Ca'd b. Dirhem bunlardandır. Halife el-Mehdî hicri 168 yılında Bağdat'ta ne kadar zındık varsa hepsini kılıçtan geçirmiştir. Küfe'yi merkez haline getiren ve hatırı sayılır bir grup oluşturan zındıkların çoğu Mani dinine mensup oldukları halde kendileri-

ni müslüman gibi göstermeyi başarmışlardır.

ZİYÂDÂTU'S-SİKÂT (زيادات الثقات) - Bk. Ziyâde.

ZİYÂDE (الزيادة) - Sözlükte "fazlalık" anlamına gelen bir kelimedir. Hadis Usulünde **ziyâdetu's-sika** veya çoğul halinde **ziyâdâtu's-sikât** şekillerinde geçer. Kısaca, sika olan bir ravinin bir Hadisin rivayetinde yaptığı fazlalığa denir. Öteki deyişle güvenilir bir ravinin, rivayet ettiği bir Hadisin metninde diğer sika ravilerden farklı olarak naklettiği fazlalığa ziyade adı verilmiştir. Şu misaller ziyadenin tarifini daha da açıklığa kavuşturacak niteliktedir:

عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فرض زكاة الفطر من رمضان صاعاً من تمرٍ وصاعاً من شعير على كل حرٍّ أو عبدٍ ذكرٍ أو أنثى من المسلمين .

"...Hz. Peygamber (s.a.s) Ramazan ayında fitre zekatını hür olsun, köle olsun, erkek-kadın bütün müslümanlara bir sa' (miktarı) hurma veya arpa olarak vermelerini emretti."

Tirmizî'nin belirttiğine göre bu Hadisi Mâlik, Nâfi'den rivayet etmiş ve metnine "mine'l-muslimin" lafızlarını ziyade kılmıştır. Ebu Davud da aynı ziyadeye işaret ederek "Hadisi Sa'id el-Cumahî, Ubeydullah-Nafi tarikıyla rivayet ederek "mine'l-muslimin" ziyadesinin olmayışı meşhurdur" demiştir. Şu hale göre İmam Malik bu Hadisi metninde bu ziyadeyle rivayet etmiştir. Yine Tirmizî'nin kaydettiğine göre bahis konusu ziyade, Hadisle amelde ihtilaf kaynağı olmuştur. Nitekim başta İmam Malik olmak üzere İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel Hadisteki bu ziyadeye dayanarak fitre vermenin kadın-erkek, hür veya köle bütün müslümanların boynuna borç olduğuna, müslüman olmayan kölelerin fitre vermeyeceklerine hükmetmişlerdir. Halbuki Hadisteki ziyadeyi kabul etmeyen Sufyân

es-Sevri, Abdullah İbnu'l-Mubârek ve İshâk b. Râhûye gibi alimler kölelerin müslüman olmasalar dahi fitre vermeleri gerektiğine hükmetmişlerdir. (Tirmizî, 3/ 52/.

Müslim'in Ebu Mâlik el-Eşca'i - Rib'i - Huzeyfe tarikından rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuşlardır:

فُضِّلْنَا عَلَى النَّاسِ بِثَلَاثٍ : جَعَلَتْ صُفُوفُنَا كَصُفُوفِ الْمَلَائِكَةِ وَجَعَلَتْ لَنَا الْأَرْضَ كُلَّهَا مَسْجِدًا وَجَعَلَتْ تَرْتِبَتَهَا لَنَا طَهْرًا إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ .

"Üç şeyle diğer insanlara üstün kıldık: (Namaz kılarken durduğumuz) saflarımızı meleklerin saflarına denk tutuldu. Bütün yeryüzü bizler için mescit, toprağı da su bulamadığımız vakit temizleyici kılındı." (Müslim, Mesâcid, 4. bab).

Bu Hadisin de "ve cu'ilet turbetuhâ lenâ tahûren" kısmı Ebu Mâlik el-Eşca'i'nin rivayetinde teferrüd ettiği ziyadedir; zira diğer rivayetlerde bu kısım "ve cu'ilet lenâ'l-ardu mesciden ve tahûrâ" şeklindedir. (Uûm, 79) ⁽²⁾

Burada şunu kaydetmek gerekir ki ziyâde ile idracı birbirine karıştırmamalıdır; çünkü görünüşte aynı oldukları intibahı uyandırırsalar bile aralarında fark vardır. Bu fark ziyadenin Hadisin metninde diğerlerine göre farklı şekilde rivayet edilen fazlalık, idrac ise ravinin, rivayet ettiği metne kendisi tarafından eklenen veya eklenmese dahi başkaları tarafından katılan sözler oluşundan kaynaklanmaktadır.

Sika ravilerin rivayette tek kalmaları halinde ziyadeleri makbuldür. el-Hatibu'l-Bağdâdi, Fıkıh ve Hadis alimlerinin bu görüşte olduklarına işaret ederek şunları söylemiştir: "Fakihler ve Hadiscilerin çoğu sikanın rivayetinde tek kaldığı ziyadesinin makbul olduğu görüşündedirler. Bu görüşleriyle herhangi bir şer'i hükmün taalluk ettiği veya etmediği ziyade ile ziyadenin bulunmadığı bir haberle sabit olacak hükümlerde noksanlığa yol açacak ziyade arasında hiçbir

ayırım yapmamışlardır. Aynı şekilde şer'i hüküm taalluk etsin veya etmesin sika ravinin teferrüd ettiği ziyade ile sabit bir hüküm değişmesine yol açacak veya açmayacak ziyade arasında da ayırım yapmış değildirler. Dahası ziyade, ravisinin bir defasında noksan olarak rivayet ettiği bir haberde olsa ve sonradan o ziyade ile rivayet etmiş ya da kendisi rivayet etmeyip başkası nakletmiş bulunsa dahi yine ayırım yapmaya lüzum görmemişlerdir." (Kifâye, 597).

el-Hatûbin bu sözlerinden anlaşıldığı gibi Fıkıh ve Hadis alimleri sika ravinin rivayetinde tek kalmış olduğu ziyadesinin ne şekilde olursa olsun makbul sayılması gerektiğine kail olmuşlardır. Bununla birlikte sikanın ziyadesinin ancak bir şer'i hükme taalluk etmesi halinde kabul edilmesi gerektiğini, hüküm ifade etmediği sürece kabulüne gerek olmadığını ileri sürenler de vardır. Bazı şafiîler ise ziyadenin Hadisi rivayet eden raviden değil de sika bir kimseden gelmesi halinde kabul edileceğini söylemişlerdir. Şu var ki bu takdirde aynı ravinin Hadisi bir kere ziyade olmadan, ikinci defa ise ziyade ile rivayet etmemesi aranır. Eğer ravi bu şekilde rivayet etmemiş de bir kere ziyadesiz ikincide ise metninde ziyade olduğu halde rivayet etmişse böyle ziyade makbul tutulmaz.

el-Hatûb'in kendisine göre ise ziyade, adalet sahibi, hafız, mutkin ve zabtı tam bir raviden geldiği sürece ne şekilde olursa olsun makbuldür ve amel edilebilecek niteliktedir. (Kifâye, 598).

İbnu's-Salâh'a göre sikanın teferrüdü üç haldedir. Bunlardan üçüncüsü başka sika ravilerin rivayet etmedikleri tek lafız ziyadesi gibi bir ziyade ile rivayette teferrüddür. Hadis ehlinin ve fıkıhçıların makbul saydıkları ziyade budur. (Ulûm, 78).

İbn Hacer ise ziyadeyi İbn Salâh'ın söylediklerine uygun görmüş ve ancak şâz olmaması halinde makbul olacağını söyleyerek şöyle demiştir: "Sahih ve hasen ravisinin Hadiste olan ziyadesi, bu

ziyadeyi yapmayan ve daha güvenilir olan bir başka ravinin rivayetine aykırı düşmedikçe makbuldür; çünkü Hadisteki ziyade, ya bu ziyadeyi zikretmeyen kimsenin rivayetine aykırı olmaz. Bu takdirde, ziyadesi bulunan Hadis mutlaka kabul edilir; zira bu, güvenilir bir ravinin rivayetiyle tek kaldığı müstakil bir Hadis hükmündedir ve bu Hadisi başkası şeyhinden rivayet etmemiştir. Yahutta bu ziyade, diğer rivayete aykırı düşer ve kabul edilmesi halinde diğer rivayetin reddedilmesi gerekir. İşte böyle bir durumda, ziyadeyi ihtiva eden rivayetle, onun zıddı olan rivayet arasında tercih yapılır. Râcih (üstün) olan kabul edilir, mercûh (daha aşağı derecede) olan bırakılır.

Ziyadenin tefsile gitmeksizin mutlak olarak kabulü ile ilgili görüş, Hadiscilerle fıkıhçıların ekserisi arasında meşhur olmuştur. Ancak, Hadisin şâz olmasını sahihte şart koşan, sonra da şâzzı güvenilir bir ravinin kendisinden daha güvenilir bir raviye muhalefeti olarak tefsir eden Hadisciler yönünden tafsile gitmeksizin ziyadenin mutlak olarak kabul edilmesi doğru olmamak gerekir. Aksi halde sahihi red, buna karşılık şâz olan Hadisi kabul etmek icabeder." (Nuhbe Tercümesi, 41,2)).

İbn Hacerin bu söylediklerinden onun ziyadeyi şâz'dan ayrı mütalaa ettiği ve şâz olmadığı takdirde ziyadenin kabul edileceği görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Şâzz'ın zayıf Hadislerden olması dolayısıyla doğru olan görüş de budur; zira İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi şâzz'ı hem zayıf kabul etmek, hem de ihtiva ettiği ziyade dolayısıyla onun mutlaka kabul edileceğini söylemek açık bir tezattır. (Hadis İstılahları, 478).

ZİYADETU'S-SİKA (زيادة الثقة) - Bk. Ziyade.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerîm

Ahterî: Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebîr**, 1-2, İst. 1292.

Aynî: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **Umde-tu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, 1-11, İst. 1308.

Bağdâd: Ahmed b. Ali, el-Hatibu'l-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, 1-14, Kahire.

Bâ'is: İsmâ'il b. Umer b. Kesîr, **el-Ba'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs**, A.M.Şakîr neşri, Kâhîre 1399/1979.

Bazı Hadîs Meseleleri: Prof.M. Tayyib Okiç, **Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler**, İst. 1959.

Beykûniyye: Umer b. Muhammed el-Beykûnî, **Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye, fî Mustalahi'l-Hadîs**, 3. Bs. Dimeşk.

Buhârî: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, 1-8, İst. 1315.

Buhârî'nin Kaynakları: Dr. M. Fu'ad Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları Üzerine Araştırmalar**, İst. 1956.

el-Câmi: Ahmed b. Ali, el-Hatibu'l-Bağdâdî, **Kitâbu'l-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'**, Dr. M. Re'fet Sa'id Neşri, 1-2, Kuveyt 1401/1981.

Câmi'u Beyâni'l-İlm: Yusuf b. Abdilberri'l-Kurtubî, İbn Abdilberr, **Câmi'u Beyâni'l-İlmî ve Fadlihî**, 2. Bs., 1-2, Kahire 1388 / 1968.

Câmi'u'l-Usûl: Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esiri'l-Cezerî, **Câmi'u'l-Usûl min Ahâdisi'r-Resûl**, 1-12, Beyrut 1400/1980.

el-Câmi'u's-Sağîr: Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **el-Câmi'u's-Sağîr min Kelâmi'l-Beşîri'n-Nezîr**, 1-2, Kahire.

Câmi'u't-Tahsîl: Salâhuddin Halîl b. Keykeldî, el-Alâ'î, **Câmi'u't-Tahsîl fî Ahkâmî'l-Merâsîl**, Bağdâd 1398/1978.

Cevâmî: Muhammed b. Ali, İbn Hazm, **Cevâmî'u's-Sîre**, Kâhîre.

Curcân: Hamze b. Yûsuf es-Sehmî, **Târîhu Curcân**, 3. Bs., Beyrut 1401/1981.

Çantay: Hasan Basri Çantay, **Kur'ân-ı Hakîm ve Me'al-i Kerîm**, 1-3, İst. 1952.

Dârekutnî: Ali b. Umer ed-Dârekutnî, **Sunenu'd-Dârekutnî**, 1-2, Kahire 1386/1966.

Dârimî: Abdullah b. Abdîrrahmân ed-Dârimî, **Sunenu'd-Dârimî**, 1-2, Beyrut.

Dirâsât: Muhammed Mustafa el-A'zamî, **Dirâsât fi'l-Hadîsi'n-Nebevî**, 1-2, Beyrut 1400/1980.

Du'afâ: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, **Kitâbu'd-Du'afâ'i's-Sağîr**, Haleb 1396.

Du'afâ ve'l-Metrûkin: Ahmed b. Şu'ayb

en-Nese'i, **Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkin**, Haleb 1396.

Ebu Dâvud: Suleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, **Sunen Ebî Dâvud**, 1-5, Haleb 1388/1969.

Edeb: Fadlullâh el-Cilânî, **Fadlullâhi's-Samed fi Tavdihi'l-Edebi'l-Mufred**, 1-2, Kahire 1388.

Elfiyye: Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Elfiyyetu'l-Hadîs**, 2. bs., Dimeşk 1400/1980.

Emsâl: Dr. Abdulmecid Mahmûd, **Emsâlu'l-Hadîs**, Kahire 1975.

Esmâ: Bağdatlı İsmâ'il Paşa, **Hedyyetu'l-Ârifin Esmâ'u'l-Mu'ellifin Âsârul-Musannifin**, 1-2, İst. 1951.

Esne'l-Metâlib: Muhammed b. Seyyid Derviş, el-Hûtu'l-Beyrûtî, **Esne'l-Metâlib fi Ahâdisi Muhtelifeti'l-Merâtib**, Beyrut 1319. 2. Bs. 1403/1983.

Esrâr: Bk. **el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ**.

Feth: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs Şerhu El-fiyyeti'l-Hadîs**, 2. Bs., 1-3, Kahire 1388/1968.

Fethu'l-Bârî: Ahmed b. Ali, İbn haceri'l-Askalânî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî**, 1-13, Bulak 1300.

Fevâ'id: Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a fi'l-Ahâdisi'l-Mevdû'a**, Kahire 1398/1978.

Garîb: Abdullah b. Kuteybe b. Muslim, **Garîbu'l-Hadîs**, 1-3, Bağdâd 1397/1977.

Garîb Ebî Ubeyd: Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, **Garîbu'l-Hadîs**, 1-4, Haydarâbâd 1387/1967.

Gays: Muhammed Muhammed es-

Semâhî, **Gaysu'l-Muğîs fi İlmi Mustalahi'l-Hadîs**, 2. Bs., Kahire.

Hadis Dersleri I: Dr. Mücteba Uğur, **İmam-Hatip Liseleri İçin Hadis Dersleri III**, Ankara.

Hadis Dersleri II: Dr. Mücteba Uğur, **İmam-Hatip Liseleri İçin Hadis Dersleri IV**, Ankara.

Hadis İstilahları: Prof. Dr. Talât Koçyiğit, **Hadis İstilahları**, Ankara 1980.

Hadis İstilahları Sözlüğü: Y. Doç. Dr. Abdullah Aydınlı, İst. 1987.

Hadis Tarihi: Prof. Dr. Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, Ankara 1977.

Hadis Usulü: Prof. Dr. Talât Koçyiğit, **Hadis Usulü**, Ankara 1975.

Hanâbile: Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ, **Tabakâtu'l-Hanâbile**, 1-4, Beyrut.

Hasîs: Burhanuddin el-halebî, **el-Keşfu'l-Hasîs ammen Rumiye bi-Vad'il'l-Hadîs**, Bağdâd 1984.

Hâşiye: Atiyyetu'l-Echûrî, **Hâşiye ale'z-Zurkânî ale'l-Manzûmeti'l-Beykuniyye**, Kahire.

Hedy: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî**, Bulak 1300.

Hilye: Ebu Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, 1-10, Beyrut 1400/1980.

Hulâsa: el-Huseyn b. Abdillâh et-Tîbî, **el-Hulâsa fi Usûli'l-Hadîs**, Bağdâd 1391/1971.

İbn Mâce: Muhamed b. Yezîd el-Kazvîni, İbn Mâce, **Sunen İbni Mâce**, 1-2, Kâhire.

İcâbe: Bedruddin ez-Zerkeşî, **el-İcâbe fi-me'stedrekethu A'ışetu ale's-Sahâbe**, 2.Bs., Beyrut 1390/1970.

- İkmâl:** Ali b. Mâkûlâ, **el-İkmâl fî Refi'l İrtiyâb ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esmâ ve'l-Kunâ**, 1-7, Beyrut.
- İktirâh:** Muhammed b. Ali. İbn Dakiki'l-İyd, **el-İktirâh fî Beyânî'l-İstilâh**, Bağdâd 1402/1982.
- İlel:** Ahmed b. Hanbel, **Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl**, 1,2, İst.1987.
- İlel Ali:** Ali İbnu'l-Medinî, **İlelu'l-Hadîs ve Ma'rifeti'r-Ricâl**, 2. Bs., 1980.
- İlel Şerhi:** Abdurrahman b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, Bağdâd.
- İlel Tirmizî:** Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **Tirmizî** sonunda.
- İlelu'l Hadîs:** Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, **İlelu'l-Hadîs**, 1-2, Kahire 1343.
- İlmâ':** Kadî İyad b. Mûsa el-Yahsubî, **el-İlma' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ**, Kahire 1389/1970.
- İrşâd:** Yahya b. Şeref en-Nevevî, **el-İrşâd fî Usûli'l-Hadîs**, 1-2, Beyrut.
- İsâbe:** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, 1-8, Kahire.
- İsbehân:** Ebu Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, **Kitâbu Zikri Ahbâri İsbehân**, Leiden 1931.
- İslâm Toplumı:** Dr. Mücteba Uğur, **Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu**, İst. 1980.
- İslamda Eğitim:** Dr. Ahmed Şelebi, **İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi**, Terc. Ali Yardım, İst. 1976.
- İ'tibâr:** Muhammed b. Hâzîm el-Hemedânî **Kitabu'l-İ'tibâr fî'n-Nasih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr**, Humus 1386/1966.
- Kâmil:** Abdullah b. Adî, İbn Adî, **el-Kâmil fî Du'afâ'ir-Ricâl**, 1-8, 3. Bas., Beyrut 1409/1988.
- Kamus:** Mütercim Asım Efendi, **Kamus Tercümesi**, 1-3, İst. 1305.
- Karsî:** Davud el-Karsî, **Şerhun alâ Metni Usûli'l-Hadîs li'l-Birgivi**, İst. 1314.
- Kavâ'id:** Muhammed Cemâluddin el-Kâsimî, **Kavâ'idu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs**, 2. Bs., Kahire 1380/1961.
- Keşf:** Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn an Esmâ'il-Kutubi ve'l-Funûn**, 1-2, İst. 1362/1943.
- Keşfu'l-Hafâ:** İsmâ'il b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Amme's-Tehera Mine'l-Ahâdisi Alâ Elsineti'n-Nâs**, 1-2, Haleb.
- Kifâye:** Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî, **Kitâbu'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, Kahire 1972.
- Kussâs:** Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Kussâs ve'l-Muzekkîrîn**, Riyad 1403.
- Lemehât:** Dr. Muhammed Edîb es-Sâlih, **Lemehât fî Usûli'l-Hadîs**, 3. Bs., Beyrut 1399.
- Lemmâz:** Ali b. Abdullah es-Semhûdî, **el-Gammâz ale'l-Lemmâz fî'l-Ahâdisi'l-Muştehire**, Riyad 1401/1981.
- Lisân:** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **Lisânu'l-Mizân**, 1-7, Haydarabâd, 1329.
- Lubâb:** İbnu'l-Esirî'l-Cezerî, **el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb**, 1-3, Beyrut.
- Ma'rife:** Muhammed b. Abdillâh, el-Hâkimu'n-Nisâburî, **Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs**, 2. Bs., 1397/1977.
- Masnû':** Ali b Sultan Muhammed el-Karî, **el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Mevdû**, Haleb 1389/1969.
- Me'âlim:** Hamd b. Muhammed el-

Hattâbî, **Me'âlimu's-Sunen, Ebu Davud**'la birlikte.

Mecrûhîn: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkin**, 1-3, Beyrut.

Medhal: Muhammed b. Abdullah el-Hâkimu'n-Nisâbüri, **el-Medhal ilâ Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadis**,

Mekâsîd: Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, **el-Mekâsîdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ahâdisi'l-Muştehire ale'l-Elsine**, Kahire 1375/1956.

Merâsîl Ebî Dâvud: Suleyman İbnu'l-Eş'asi's-Sicistânî, **Kitâbu'l-Merâsîl**, Kahire.

Mesâbih: el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begâvî, **Mesâbihu's-Sunne**, 1-2, Bulak 1318.

Metâlib: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **el-Mitâlibu'l-Âliye bi-Zevâ'idil-Mesânidi's-Semâniye**, 1-4, Kuveyt 1393/1973.

Mevdû'ât: Abdurrahmân b. Ali İbni'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Mevdû'ât**, 1-3, Kahire 1966.

Mevdû'ātu'l-Hadis: es-Sâğânî, **Risâle fi Mevdû'âti'l-Hadis**, Kahire 1306.

el-Mevdû'ātu'l-Kubrâ: Ali b. Sultan Muhammed el-Karî, **Kitabu'l-Mevdû'atî'l-Kebîr**, İst. 1289. (**el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahâdisi'l-Mevdû'a**, Beyrût 1384 / 1964).

Mevzu Hadisler: M. Yaşar Kandemir, 3. Bs., Ankara 1984.

Mevzuat Ali Tercümesi : Ahmed Serdaroglu, **Usûl-i Hadis ve Mevzû'ât-i Aliyyu 'l-Kârî Tercümesi**, Ankara 1966.

Miyânişi: Umer b. Abdilmecid el-Miyânişi, **Mâ Lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehluhû**, Bağdâd 1387/1967.

Mizân: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî, **Mizânul-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, 1-4, Kahire 1382/1963.

Mu'arrabe: es-Seyyid Eddi Şîr, **Mu'cemu'l-Elfâzi'l-Fârisiyyeti'l-Mu'arrabe**, Beyrut 1980.

Mudellisîn: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî **Tabakâtu'l-Mudellisîn (Ta'rifu ehli't-Takdis bi-Merâtibi'l-Mevsûfine bi't-Tedlis)**, Kahire.

Mufehres: **el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Hadisî'n-Nebevî**, 1-7, Leiden 1936-1969.

Mufredât: el-Huseyn b. Muhammed, er-Râğib el-İsbehânî, **el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, Kahire 1970.

Muğnî: Umer b. Bedr el-Mevsili, **el-Muğnî ani'l-Hıfzi ve'l-Kitâb fî mâ lem Yesihha fîhi şey'un mine'l-Ahâdis**, Kahire 1342.

Muhaddis: el-Hasen b. Abdîrrahmân er-Râmehurmuzî, **el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî**, Beyrut 1391/1971.

Muhaddisûn: M. Muhammed Ebu Zehv, **el-Hadis ve'l-Muhaddisûn ev İnâyetu'l-Ummeti'l-İslâmiyye bi's-Sunneti'n-Nebeviyye**, Kahire 1378/1958.

Mûkıza: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, **el-Mûkıza fi İlmi Mustalahi'l-Hadis**, Beyrût, 1405.

Munîf: Muhammed b. Ebîbekr, İbn Kayyimi'l-Cevziyye, **el-Menâru'l-Munîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf**, Beyrut 1390/1970.

Muntekâ: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî, **el-Muntekâ min Minhâci's-Sunne**, Kahire 1374.

Musannef: Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, **el-Musannef**, 1-11, Beyrut 1390/1970-1392/1972.

Mustatrafe: Muhammed b. Seyyidi

Ca'fer el-Kettânî, **er-Risâletu'l-Mustatrafe li-Beyânî' Meşhûri Kutubi's-Sunneti'l-Muşerreffe**, Beyrut 1332.

Muvatta: İmam Mâlik b. Enes el-Esbahî, **el-Muvatta**, 6. Bs., Beyrut 1402/1982.

Müslim: Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, 1-8, İst. 1330-1334.

Müslim Şerhi: Yahya b. Şeref en-Nevevî, **Şerhu Muslim, el-Câmi'us-Sahîh**'le birlikte, 1-5, Kahire 1392/1972.

Müsned: Ahmed b. Hanbel, **el-Musned**, 1-6, Kahire 1313.
A.M. Şakir Neşri, 1-16, Kahire 1374/1953-1394/1974.

Müstedrek: Muhammed b. Abdillâh el-Hâkimu'n-Nisâbüri, **el-Mustedrek ale's-Sahîhâyn**, 1-4, Haydarâbâd.

Mutenâhiye: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî, **el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Ahâdisi'l-Vâhiye**, 1-12, Lahor.

Nazm: Ca'feru'l-Hasenî el-İdrisî el-Kettânî, **Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Ahâdisi'l-Mutevâtir**, Fas 1328.

Nehc Şerhi: İbn Ebi Hadid, **Şerhu Nehci'l-Belâğâ**, Beyrut 1374/1954.

Nese'î: Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'î, **Sunen Nese'î**, 1-8, Kahire 1383-1964.

Nihâye: el-Mubarek b. Muhammed, İbnu'l-Esir el-Cezerî, **en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs**, 1-5, Kahire.

Nuhbe Şerhi: Ali b. Sultan Muhammed el-Karî, **Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser**, İst. 1327.

Nuhbe Tercümesi: Prof. Dr. Talat Koçyiğit, **Nuhbetu'l-Fiker Şerhi** (Tercümesi), Ankara 1971.

Nuket: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-

Askalânî, **en-Nuket alâ Kitâbi İbni's-Salâh**, 1-2, Riyad 1404/1984.

Nuzhe: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser**, 3. Bs., Kahire 1975.

Ref: el-Laknevî, **er-Refu ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl**, 3. Bs., Beyrut 1407/1987.

Rihle: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî, **er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs**, 1395/1975.

Risâle: Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î, **er-Risâle**, Kahire 1388/1969.

Risâle Ebî Dâvud: Süleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, **Risâle Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekketi fi Vasfi Sunenihî**, 3. Bs. Beyrut 1401.

Sabık ve Lâhık: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî, **es-Sâbık ve'l-Lâhık fi Tebâ'udi mâ Beyne Vefâti Râviyeyni an Şeyhin Vâhid**, Riyad 1402/1982.

Sahîh: Muhammed b. İshak b. Huzeyme, **Sahîh İbni Huzeyme**, 1-4, Beyrut 1400/1980.

Sıfr: Muhammed b. Ya'kub eş-Şirâzî el-Fîruzâbâdî, **Kitâbu Sıfri's-Sa'âde**, (Hâtime), Mısır 1317.

Sikât: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, **Kitâbu's-Sikât**, 1-9, Haydarâbâd 1393/1973-1401/1981.

es-Sunne: Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb, **es-Sunnetu Kable't-Tedvîn**, Kahire 1383/1963.

es-Sunne ve Mekânetuhâ: Dr. Mustafa es-Sibâ'î, **es-Sunne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî**, 2. Bs., Beyrut 1398/1978.

Siyer: İzmirli İsmâ'il Hakkı, **Siyer-i Celile-i Nebeviye**, İst. 1332.

Şâfi'iyye: Abdulvehhâb b. Takiyyuddin

es-Subkî, **Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l- Kubrâ**; 1-6, Kahire.

Şemâ'il: Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **es-Şemâ'ilu'n-Nebeviyye ve'l-Hasâ'isu'l- Mustafaviyye**, İst. 1264.

Şeref: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî, **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs**, Ankara 1971.

Şurût: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, **Şurûtu'l-E'immeti's-Sitte**, Kahire 1957.

Tabakât: Muhammed b. Sa'd b. Menî, İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, 1-8, Beyrut 1388/1968.

Ta'cîl: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **Ta'cîlu'l-Menfa'a bi-Zevâ'idi Ricâli'l-E'immeti'l-Erba'a**, Beyrut.

Tahzîr: Celaluddin Abdurrahmân b. Ebî-bekr es-Suyûtî, **Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kussâs**, 2. Bs. 1404/1984.

Takrîb: Yahya b. Şeref en-Nevevî, **et-Takrîb**, Kahire 1388/1968.

Takrîbu't-Tehzîb: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **Takrîbu't-Tehzîb**, 1-2, 2. Bs., Beyrût 1395/1975.

Takyîd: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-İrâkî, **et-Takyîd ve'l-İdâh Şerhu Mukaddimeti'l-İbni's-Salâh**, Kahire 1389/1969.

Takyîdu'l-ilm: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî, **Takyîdu'l-İlm**, 2. Bs., Dimeşk 1974.

Ta'rifât: Seyyid Şerîf Curcânî, **Kitâbu't-Ta'rifât**, Dersaadet.

Tarîh Kebîr: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, 1-9, Haydarâbâd.

Tarîh Sağîr: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, **et-Târîhu's-Sağîr**, 1-2, Kahire 1397/1977.

Tecrid: Ahmed Na'im, Kamil Miras, **Sa-**

hîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, 1-12, 2. Bs., Ankara 1960.

Tecrid Mukaddimesi.,: Ahmed Naim, 2. Bs., Ankara 1960.

Tedrib: Celaluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî**, 1-2, Bs., Kahire 1385/1966.

Tehzîb: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, 1-12, Haydarâbâd.

Telkîh: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî, **Telkîh Fuhûmi Ehli'l-Eser fi Uyûni't-Târîh ve's-Siyer**, Kahire.

Tenvîr: Celaluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Tenvîru'l-Havâlik Şerhu Muvatta'i Mâlik**, 1-2, Beyrut.

Tevcih: Tâhir b. Sâlih el-Cezâ'irî, **Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser**, Mısır 1328.

Te'vîl: Abdullah b. Muslim b. Kuteybe **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, Beyrut 1393/1973.

Ukaylî: Muhammed b. Umer el-Ukaylî, **Kitâbu'd-Du'afâ'i'l-Kebîr**, 1-4, Beyrût 1404/1984.

Ulûm: usmân b. Abdurrahmân eş Şehrîzûrî, İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, Haleb 1386/1966.

Ulûmu'l-Hadîs: Dr. Subhî es-Sâlih, **Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu**, 11. Bs., Beyrut 1979.

Umde: Abdulğani b. Abdilvâhid el-Makdisî, **Umdetu'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm**, Mekke.

Usûl: Mahmud Es'ad Seydişehirî, **Usûlu Hadîs**, İst. 1316.

Usûlu'l-Hadîs: Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb, **Usûlu'l-Hadîs Ulûmuhu ve Mustalahuhu** Beyrut 1386/1967.

- Zehru'r-Rabâ:** Celaluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Zehru'r-Rabâ ale'l-Mucteba, Nese'î** ile birlikte.
- Zem:** Abdullah b. Muhammed el-Herevî **Zemmu'l-Kelâm ve Ehlihi**, A. Ü. İlahiyat Fakültesi kitaplığı 7614. Dr. Mücteba Uğur Edisyonu, neşredilmemiş.

İSİMLER DİZİSİ

- A -

- Abāye b. Rifā'a er-Rāfi' : 128
- Abbād : Bk. Abdullah b. Ebî Sâlih
- Abbād b. Hanif : 150
- Abbās b. Abdilmuttalib (32) : 123
- Abbās el-Anberî : 297
- Abbās el-Cureyrî : 294
- Abd : Bk. Hâlid b. Cumeyl
- Abd b. Ahmed b. Muhammed, Ebu Zer-ri'l-Herevî (355-434) : 285
- Abd b. Humeyd (249) : 400, 407, 431
- Abdân : Bk. Abdullah b. Usmân
- Abde b. Suleymân (188) : 149
- Abdu Hayr b. Yezîd el-Hayvânî : 159, 262
- Abdul'a'lâ b. Mushir el-Ğassânî, Ebu Mushir (140-218) : 286
- Abdulazîm b. Abdilkavî el-Munzirî (581-656) : 317, 364, 366, 411
- Abdulazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme (164) : 159
- Abdulazîz b. Muhammed b. Cemâ'a el-Kinânî : 409
- Abdulazîz b. Suheyb (130) : 35
- Abdulazîz b. Umer b. Bekr : 280
- Abdulazîz b. Umer İbni'l-Hasen : 279, 280
- Abdulgâhî b. Kani', İbn Kani' (265-351) : 408
- Abdulfettâh Ebu Ğudde : 114
- Abdulğani b. Abdilvâhid el-Makdisî (541-600) : 18, 372
- Abdulğani b. Sa'id el-Ezdi (333-405) : 71, 72, 244, 330
- Abdulğani b. Sa'id el-Misrî (146) : 253
- Abdulhamid (Sultân) : 347
- Abdulhay b. Muhammed el-Laknevi (1304) : 301
- Abdulkerim b. Ebî'l-Muhârk (126) : 51
- Abdulkerim b. Muhammed er-Râfi' (623) : 74
- Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî (562) : 78
- Abdullah b. Abbâs, İbn Abbâs (68) : 9, 11, 30, 32, 49, 53, 71, 89, 90, 121, 158, 166, 184, 185, 205, 210, 225, 231, 238, 268, 282, 298, 308, 315, 316, 344, 349, 356, 373
- Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî (181-255) : 53, 87, 117, 193, 361, 363
- Abdullah b. Adî, Ebu Ahmed İbn Adî el-Curcânî (277-365) : 23, 53, 77, 156, 260, 321
- Abdullah b. Ahmed ed-Devrakî : 297
- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290) : 136, 297, 321, 421
- Abdullah b. Ali, İbnu'l-Cârûd (307) : 87
- Abdullah b. Amr, Ebu Murâye : 259
- Abdullah b. Amr b. Ebân, Muşkdâne : 260
- Abdullah b. Amr İbni'l-Âs (65) : 1, 2, 9, 33, 84, 145, 184, 185, 337, 340
- Abdullah b. Atâ el-İbrâhimî el-Herevî : 85
- Abdullah b. Avn : 249
- Abdullah b. Busr el-Mâzinî (88) : 293
- Abdullah b. Cahş : 75, 142

- Abdullah b. Dînâr (217) : 71, 94, 155, 159, 289, 330
- Abdullâh b. Ebî Abdillâh : 295
- Abdullah b. Ebî Dâvud (230-316) : 396
- Abdullah b. Ebî Evfâ (86) : 3, 305, 382
- Abdullah b. Ebî Katâde : 207
- Abdullâh b. Ebî Sâlih, Abbâd (333) : 72, 150
- Abdullah b. Ebî Zeyd el-Kayrevânî (386) : 41
- Abdullah b. Ebî'd-Dunyâ : 271
- Abdullah b. Ebî'l-Âs el-Harzemî : 330
- Abdullah b. Eğâr el-Hemedânî : 211, 422
- Abdullah b. Ezher : 224
- Abdullah b. Hammâd el-Âmili (273) : 298, 330
- Abdullah b. Huzâfe : 269
- Abdullah b. Ka'b b. Mâlik : 281
- Abdullah b. Kays, Ebu Mûse'l-Eş'arî (44) : 33, 157, 158, 166, 335
- Abdullah b. Lehî'a, İbn Lehî'a (174) : 252, 263, 264, 266
- Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebi (220) : 289, 290, 291, 298, 347
- Abdullah b. Mes'ûd, İbn Mesûd (32) : 9, 33, 71, 81, 87, 135, 145, 146, 150, 249, 255, 276, 278, 282, 308, 311, 325, 349
- Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh : 89
- Abdullah b. Muhammed : 348
- Abdullah b. Muhammed b. Nâciye (310) : 259
- Abdullah b. Muhammed, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, İbn Ebî Şeybe (235) : 6, 53, 89, 117, 225, 357, 431
- Abdullah b. Muhammed, Ebu'l-Kasım el-Begâvî (214-317) : 3
- Abdullah b. Muhammed Muhammed ed-Da'if : 72, 73
- Abdullah b. Muhammed el-İsbehânî, Ebu's-Şeyh b. Hibbân (369) : 84, 142
- Abdullah b. Muhammed, İbn Ebî'd-Dunyâ (208-281)
- Abdullah b. Muhammed el-Herevî, Ebu İsmâ'il, Şeyhulislâm el-Ensâri (396-481) : 32, 54, 220
- Abdullah b. Muhammed Yusuf Efendizâde : 351
- Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, İbn Kuteybe (213-276) : 104, 266
- Abdullah b. Râfi' : 279, 280
- Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh : 136
- Abdullah b. Selâm el-İsrâ'îli : 292
- Abdullah b. Şeddâd, Ebu'l-Velîd : 84
- Abdullah b. Ukeym : 89
- Abdullah b. Umer b. Muhammed, Muşkdâne (239) : 74
- Abdullah b. Umer el-Umerî (71) : 150
- Abdullah b. Umer, İbn Umer (73) : 9, 24, 30, 38, 71, 81, 94, 95, 136, 159, 185, 214, 223, 242, 249, 258, 268, 269, 272, 282, 289, 290, 298, 324, 349, 360, 362, 371, 397
- Abdullah b. Ummi Mektûm : 24, 207, 208
- Abdullah b. Uneys (54) : 239
- Abdullah b. Usmân el-Mervezî, Abdân (221) : 74
- Abdullah b. Vehb el-Misrî (148 den sonra) : 15, 17, 25, 26, 400
- Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî (762) : 386
- Abdullah b. Zeyd el-Ensâri : 89
- Abdullah İbnu'l-Hakem (255) : 26
- Abdullah İbnu'l-Hâris (86) : 135, 382
- Abdullah İbnu'l-Huseyn el-Ukberî (538-616) : 82, 163
- Abdullah İbnu'l-Kasım : 89
- Abdullah İbnu'l-Mubârek (118-181) : 11, 15, 17, 23, 25, 53, 69, 74, 79, 87, 100, 149, 165, 223, 235, 298, 311, 363, 394, 432
- Abdullah İbnu'z-Zubeyr (73) : 9, 229, 298, 356
- Abdullah İbnu'z-Zubeyr, Ebu Bekr el-Humeydi (219) : 14, 97, 187, 282, 431
- Abdullatif b. Abdilmu'min : 360
- Abdulgecid Mısri : 189

- Abdulkерim b. Ebi'l-Avcâ : 431
- Abdûlmelik b. Abdîlazîz b. Cureyc, İbn Cureyc (70-150) : 6, 15, 25, 27, 73, 85, 87, 151, 156, 161, 164, 172, 176, 273, 276, 302, 363, 394, 411
- Abdûlmelik b. Ebî Suleymân : 126
- Abdûlmelik b. Habîb, Ebu İmrân el-Cevnî (240) : 298
- Abdûlmelik b. Mervân (23-86) : 224
- Abdûlmelik b. Muhammed el-Basrî, Ebu Kılâbe (104) : 157, 417
- Abdûlmelik b. Umeyr (136) : 149
- Abdûlmelik b. Yesâr (110) : 223
- Abdûlvâhid b. Abdillâh en-Nasrî : 294
- Abdûlvâhid b. Zeyd (179) : 148
- Abdûlvâhid b. Ziyâd (79?) : 374
- Abdûlvâris b. Sa'îd b. Zekvân (179) : 35, 172
- Abdûlvehhâb b. Abdîlmecîd, es-Sekâfî (110-194) : 155
- Abdurrahîm b. Zeyd el-Ammî : 126
- Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn, Ebu'l-Fadl el-İrâkî (725-806) : 22, 23, 46, 50, 54, 55, 51, 71, 72, 76, 79, 84, 86, 99, 113, 115, 116, 126, 129, 131, 135, 137, 154, 161, 164, 172, 192, 196, 201, 204, 210, 246, 248, 249, 258, 263, 271, 272, 273, 285, 287, 300, 301, 381, 384, 411
- Abdurrahmân b. Abdillâh el-Mes'ûdî (160) : 148, 266
- Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî (736-795) : 153, 367
- Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597) : 34, 74, 110, 120, 192, 229, 232, 244, 246, 296, 364, 365, 377, 406
- Abdurrahmân b. Amr, Ebu Zur'a ed-Dimeşkî (281) : 53
- Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'î (157) : 11, 15, 25, 87, 136, 143, 155, 156, 158, 248, 411
- Abdurrahmân b. Avf (132) : 34, 237, 238
- Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911) : 3, 20, 24, 27, 54, 55, 57, 70, 72, 74, 76, 79, 82, 88, 90, 97, 98, 99, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 129, 135, 154, 155, 161, 183, 192, 194, 195, 233, 255, 258, 260, 261, 269, 275, 277, 299, 300, 301, 307, 320, 344, 351, 364, 365, 366, 367, 377, 391, 403, 406, 408, 412
- Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm, İbn Ebî Hâtîm er-Râzî (240-327) : 79, 83, 86, 90, 99, 129, 131, 132, 154, 195, 196, 201, 205, 210, 216, 296, 305, 333, 353, 360, 377, 384
- Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (83) : 69, 321
- Abdurrahmân b. Ebî'z-Zinâd (100-174) : 75, 81, 100, 186, 252
- Abdurrahmân b. Hurmuz, el-A'rec (117) : 81
- Abdurrahmân b. İsmâ'il, Ebu Şamme el-Makdisî (599-665) : 428
- Abdurrahmân b. Mehdi (135-198) : 27, 53, 117, 131, 152, 153, 195, 212, 215, 418, 429
- Abdurrahmân b. Mukarîn : 150
- Abdurrahmân b. Mul, Ebu Usmân en-Nehdî (100?) : 164, 181, 262, 303, 382
- Abdurrahmân b. Muleyha : 89
- Abdurrahmân b. Sahr, Ebu Hureyre (59) : 28, 33, 35, 36, 56, 81, 85, 89, 94, 109, 110, 126, 145, 146, 156, 157, 159, 167, 170, 172, 173, 184, 185, 189, 207, 231, 240, 248, 254, 255, 278, 280, 290, 295, 328, 337, 338, 340, 370, 374
- Abdurrahmân b. Umer el-Bulkînî : 244
- Abdurrahmân b. Umer, Ruste (188-255) : 73
- Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir (153) : 235
- Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem (180) : 224
- Abdurrahmân İbnu'l-Kâsım (131) : 26

Abdurra'ûf (b. Tâci'l-Ârifin) el-Munâvî (924-1031) : 189, 428	164, 176, 186, 187, 188, 209, 211, 212, 218, 235, 236, 244,
Abdurrezzâk b. Hemmâm (es-San'ânî) (126-211) : 3, 6, 17, 53, 148, 172, 177, 191, 225, 249, 252, 253, 266, 271, 276, 283, 394, 396, 402	252, 253, 255, 256, 258, 270, 281, 287, 296, 299, 302, 303, 306, 321, 322, 329, 332, 354, 355, 381, 385, 389, 423, 429, 430, 432, 433
Abdusselâm b. Abdillâh b. Teymiye (590- 652) : 162	Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalâni (773- 852) : 7, 18, 22, 27, 34, 35, 46,
Abdusselâm b. Sa'îd (Sahnûn, Suhnûn) : 260	47, 53, 54, 56, 71, 74, 79, 83, 87, 89, 90, 113, 115, 116, 117, 120, 124, 127, 131, 132, 137, 152,
Abide b. Humeyd : 294	154, 156, 161, 163, 194, 195, 199, 201, 212, 217, 218, 219,
Abidetu's-Selmânî : 294	235, 238, 239, 244, 249, 250, 251, 252, 261, 262, 263, 264,
el-Aclân : 240	265, 271, 272, 277, 283, 288,
el-Aclânu'l-Kindî (Yahyâ) : 260	296, 301, 303, 306, 307, 310, 312, 326, 333, 338, 345, 346,
el-Aclûnî : Bk. İsmâ'il b. Muhammed	349, 351, 352, 360, 361, 363, 367, 370, 372, 373, 384, 387,
Adem (a.s) : 136, 180, 227, 232, 280	390, 391, 393, 394, 397, 399, 410, 431, 433
Adem b. Ebî İyâs (220) :	
Adem b. Uyeyne : 150	
Adî b. Adî : 348	
Adil es-Seyyid : 364	Ahmed b. Ali el-İsbehâni, İbn Menceveyh (428) : 285
Affân b. Muslim : 298, 357	
Ahmed b. Abdilhâlik , Ebu Bekr b. el- Bezzâr (292) : 53, 74, 153, 282, 430	Ahmed b. Ali el-Kalânisi : 350
Ahmed b. Abdilhalim b. Teymiye, İbn Teymiye (661-728) : 34, 122, 129, 342	Ahmed b. Amr b. Câbir et-Tahhân (333) : 259
Ahmed b. Abdillâh, Ebu Nu'aym el- İsbehâni (336-430) : 25, 61, 79, 87, 115, 132, 161, 285, 321, 408, 429	Ahmed b. Bekr, Ebu Mus'ab (150-242) : 301
Ahmed b. Abdillâh, el-İclî (261) : 53, 408	Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân, Ebu Bekr el-Bağdâdi : 297
Ahmed b. Abdirrahîm el-İrâkî, Ebu Zur'a (762-826) : 74, 244, 364	Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân, Ebu Bekr es-Sakatî : 297
Ahmed b. Abdirrahmân eş-Şîrâzî (407) : 74	Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân ed-Dineverî : 298
Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebidi (893) : 349	Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân et-Tarsûsi : 298
Ahmed b. Ali, Ebu Ya'lâ el-Mevsilî (210- 307) : 53, 430, 431	Ahmed b. Ebî Bekr el-Busîrî (762-840) : 431
Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdi (392- 463) : 2, 10, 11, 14, 25, 27, 32, 49, 50, 71, 74, 76, 114, 115, 132, 137, 138, 142, 143, 146, 151,	Ahmed b. Ebî Bekr el-Hîrî : 284
	Ahmed b. Ebî Bekr el-Kastallâni : Bk. Ahmed b. Muhammed
	Ahmed b. Ebî Hayseme : 53
	Ahmed b. Ebî Sureyc : 293
	Ahmed b. Ebî Tâlib el-Haccâr (624-730) : 390

- Ahmed b. Eybek, İbnu'd-Dimyâti (749) : 408
- Ahmed b. Fâris el-Luğavî, İbn Fâris : 284
- Ahmed b. Hamdân eş-Şirâzî : 285
- Ahmed b. Hanbel (164-241) : 6, 7, 10, 11, 15, 25, 34, 44, 51, 53, 55, 71, 74, 81, 85, 87, 97, 117, 121, 136, 148, 153, 185, 186, 187, 191, 192, 196, 228, 240, 243, 248, 249, 252, 257, 258, 261, 275, 282, 304, 305, 316, 330, 340, 346, 356, 385, 388, 405, 418, 421, 428, 430, 432
- Ahmed b. Hârûn, Ebu Bekr el-Berdici (301) : 257, 260, 272
- Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (311) : 284
- Ahmed b. İbrâhim, Ebu Bekr el-İsmâ'îlî (391) : 82, 284, 328
- Ahmed b. İbrâhim el-Halebî : 245
- Ahmed b. İbrâhim er-Râzî : 361
- Ahmed b. İmrân el-Basrî, el-Ahfeş (250 den önce) : 73
- Ahmed b. İsmâ'il es-Sehmî (259) : 214, 332
- Ahmed b. Menî' (160-244) : 282, 431
- Ahmed b. el-Haffâf, Ebu'l-Huseyn (393 ?) : 332
- Ahmed b. eş-Şumunnî : Bk. Takıyyuddîn Ahmed
- Ahmed b. Muhammed, b. Hâni', Ebu Bekr el-Esrem (270) : 153
- Ahmed b. Muhammed b. Hârûn, Ebu Bekr el-Hallâl (311) : 154
- Ahmed b. Muhammed b. Ubeyd : 186
- Ahmed b. Muhammed, Ebu Bekr es-Silefî (280) :
- Ahmed b. Muhammed, Ebu Tâhir es-Silefî (475-576) : 23, 137, 311
- Ahmed b. Muhammed, Ebu Sa'id, el-Mâlinî (412) : 79
- Ahmed b. Muhammed el-Belâzurî : 284
- Ahmed b. Muhammed el-Berkanî (326-425) : 25, 71, 285
- Ahmed b. Muhammed el-Herevî (401) : 284
- Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (851-923) : 349, 351
- Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (229-321) : 18, 25, 87, 266
- Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî (899-974) :
- Ahmed b. Muhammed İbnu'l-Haccâc b. Ruşd : 89
- Ahmed b. Mûsâ, İbn Merdeveyh (410) : 284
- Ahmed b. Nasr el-Haffâf (299) :
- Ahmed b. Sâbit et-Tarkî : 87
- Ahmet b. Sâlih el-Misrî, İbnu't-Taberî (248) : 15, 76, 265
- Ahmed b. Seleme el-Bezzâr (286) : 284
- Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'î (215-303) : 15, 25, 33, 53, 62, 70, 78, 81, 84, 86, 117, 121, 130, 192, 193, 207, 244, 263, 273, 274, 275, 277, 278, 320, 358, 363, 365, 388, 411, 412
- Ahmed b. Yahya, Sa'leb (200-291) : 25
- Ahmed b. Zuheyr, İbn Ebî Hayseme (185-279) : 297, 408
- Ahmed Davutoğlu : 351
- Ahmed İbnu'l-Hasen, İbn Hayrûn (488) : 137
- Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Beyhakî (384-458) : 6, 19, 61, 76, 155, 173, 182, 261, 283, 321, 353, 429
- Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Mukrî : 279, 280
- Ahmed İbnu'l-Mubârek, Ebu Amr el-Mustemlî (199-289) : 249
- Ahmed İbnu'l-Muzaffer el-Bekrî : 297
- Ahmed Naim (1872-1934) : 24, 118, 310, 422
- Â'îşe bint Ebî Bekr, Ummu'l-Mu'minin (57) : 4, 6, 24, 30, 38, 52, 71, 145, 173, 232, 248, 250, 251, 255, 256, 268, 272, 315, 330, 338, 400, 401, 423
- Â'izullah b. Abdillâh, Ebu İdrîs el-Havlânî (80) : 85, 235
- Akîl b. Ali b. Ebî Tâlib : 224
- Akîl b. Mukarrin : 150

- el-Alâ b. Abdillâh b. eṣ-Şahîr :
- el-Alâ b. Abdîrrahmân : 125, 344
- el-Alâ'î : Bk. Halîl b. Keykeldî
- Ali b. Abdilazîz el-Mekkî (280) : 386
- Ali b. Abdillâh İbnu'l-Medîni, Ali İbnu'l-Medîni (161-234) : 11, 53, 55, 84, 86, 100, 153, 172, 240, 246, 248, 249, 346
- Ali b. Ahmed, İbn Hazm ez-Zâhirî (384-457) : 30, 33, 142, 165, 324, 428
- Ali b. Akîl, Ebu'l-Vefâ (431-513) : 32
- Ali b. Ebî Bekr, Nuruddîn el-Heysemî (735-837) : 430
- Ali b. Ebî Tâlib (40) : 1, 13, 27, 33, 34, 67, 71, 84, 89, 123, 184, 185, 223, 226, 227, 233, 271, 308, 334, 337, 402
- Ali b. Halef, İbn Battâl (449) : 349
- Ali b. Hâşim b. Berid : 293
- Ali b. Haşrem (257) : 177, 252, 396
- Ali b. Hibetillâh, Ebu Nasr İbn Mâkûlâ (421-487) : 71, 294
- Ali b. Hucr (244) : 135
- Ali b. Muhammed, Ebu'l-Hasen el-Mâverdi (364-450) : 183
- Ali b. Muhammed, İbn Esîrî'l-Cezerî (555-630) : 78, 104, 244, 338
- Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yunîni (701) : 347
- Ali b. Muhammed el-Karî el-Herevî, Aliyyu'l-Karî (1014) : 20, 46, 98, 351, 389
- Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385) : 23, 24, 67, 75, 79, 87, 121, 132, 146, 154, 201, 209, 210, 239, 240, 248, 275, 292, 293, 331, 391, 429
- Ali b. Usmân, İbnu't-Turkmânî (750) : 295
- Ali b. Zeyd : 89
- Ali İbnu'l-Ca'd (230) : 189
- Ali İbnu'l-Hasen b. Hibetillâh, İbn Asâkir (499-571) : 32, 60, 74, 117, 360
- Ali İbnu'l-Hasen b. Abdussamed, Allân Mâ Ğamme : 73
- Ali İbnu'l-Huseyn : 272
- Ali İbnu'l-Huseyn b. Vâkîd : 158
- Ali İbnu'l-Huseyn, Sâhib Atâ : 60
- Ali İbnu'l-Medîni : Bk. Ali b. Abdillâh
- Ali İbnu'l-Mufaddal, Ebu'l-Hasen, İbni'l-Mufaddal (611) : 408
- Ali Osman Koçkuzu (Prof.Dr.) : 114
- Aliyyu'l-Karî : Bk. Ali b. Muhammed
- Alkame b.Kays en-Neha'î (62) : 26, 81, 164, 255, 303, 311, 321, 382
- Alkame b. Vakkâs el-Leysi : 373, 401
- el-A'meş : Bk. Suleymân b. Mihrân
- el-Âmidî : 183
- Âmir b. Abide el-Bâhili : 294
- Amir b. Şurahîl eṣ-Şa'bî (103) : 3, 26, 51, 53, 190, 211, 215, 247, 321, 339, 382
- Ammâr : 257, 258
- Ammâr b. Yâsir : 255
- Amr b. Abdillâh, Ebu İshâk es-Sebî'î (29-127) : 85, 148, 211, 422
- Amr b. Ali el-Fellâs (160-249) :
- Amr b. Avn (225) : 17
- Amr b. Dînâr (45-125) : 81, 155, 205, 252, 272
- Amr b. Evs : 279
- Amr b. Hureys (85) :
- Amr b. Merzûk el-Bâhili : 161
- Amr b. Meymûn el-Üdî : 262
- Amr b. Muhammed en-Nâkîd : 215
- Amr b. Selime el-Cermî : 294
- Amr b. Şemîr : 223
- Amr b. Şu'ayb (118) : 1, 22, 24, 71, 150, 247, 340
- Amr b. Şurahbîl (63) : 150
- Amr (Umer) b. Usmân : 272
- Amr b. Vâsile el-Leysi : 211
- Amr b. Yahya : 376
- Amr b. Zîmur : 211, 422
- Amr İbnu'l-Âs (42) : 220, 368, 388
- Amre bint Abdîrrahmân : 423
- el-Anberî : Bk., İbrâhim b. İsmâ'il
- Anbese : 279
- el-A'rec : Bk. Abdurrahmân b. Hurmuz

Arım : Bk. Muhammed b. Ebî'l-Fadl
 Asel b. Zekvân: 292
 Asım b. Ali el-Vâsıtî et-Teymî (211) : 161
 Asım b. Muhammed b. Zeyd : 290
 Asım b. Sâbit : 154
 el-Askerî : Bk., el-Hasen b. Abdillâh
 Assâm b. Ali el-Âminî : 292
 Atâ b. Ebî Rabah (114) : 224, 225, 257
 Atâ b. Yesâr (103) : 223, 303
 Atâ İbnu's-Sâ'ib es-Sekafî (136) : 148
 Atıyye el-Avfî : 249
 Avn b. Abdillâh (124): 157
 Avsece : 205
 el-Avvâm b. Hûşeb (148) : 305
 el-Aynî : Bk. Mahmûd b. Ahmed
 Ayzâr b. Hureys : 210
 el-Azîmâbâdî : Bk., Muhammed Şemsul-
 hak
 Azvân b. Yezid er-Râzî : 259

- B -

Bakî b. Mahled (201-276) : 30,33
 el-Bakillânî : Bk. Muhammed ibnu't-
 Tayyib
 Bakıyye İbnu'l-Veled (187) : 397
 Becâle b. Abede : 294
 el-Begâvî : Bk. el-Huseyn b. Mes'ûd
 Behlul b. Ubeyd el-Kindî : 207
 Behz b. Hakîm : 121
 Bekr b. Karvas : 211
 el-Berâ b. Âzîb : 33, 324
 el-Beyhakî : Bk. Ahmed ibnu'l-Huseyn
 el-Bezzâr : Bk. Ahmed b. Abdilhalık
 Bilâl b. Abdillâh b. Umer : 100
 Bilâl el-Habeşî : 11, 207, 208, 305
 Bişr ibnu'l-Mufaddal (187) : 172
 Buharî : Bk. Muhammed b. İsmâ'il
 Bukeyr ibnu'l-Eşecc : 240
 el-Bulkînî : Bk. Umer b. Raslân
 Bureyd b. Abdillâh b. Ebî Burde : 77,
 293
 Bureyd b. Ebî Meryem : 128

Bureydetu'bnu'l-Husayb (63) : 32, 123
 Burhânu'l-Halebî :Bk. İbrâhim b. Mu-
 hammed
 Buseyr b. Amr : 261
 Buseyr b. Ka'b el-Adebî : 166, 293
 Buseyr b. Yesâr el-Hârisî : 293
 el-Busiyy b. İsmâil : 89
 Busr b. Mihcen ed-Dîlî : 293
 Busr b. Sa'îd : 293
 Busr b. Ubeydillâh : 235, 293

- C -

Câbir Ahmed Usmânî (1363) : 351
 Câbir b. Abdillâh es-Sehmî : 294
 Câbir b. Abdillâh (80) : 30, 81, 91, 145,
 159, 160, 185, 214, 215, 238,
 263, 268, 314, 315, 321, 337,
 339, 344
 Câbir b. Semure (73) : 32, 288
 Ca'd b. Dirhem : 431
 Ca'fer b. Ebî Tâlib : 316
 Ca'fer b. Muhammed, Ca'fer-i Sâdık :
 214
 Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (301) :
 61, 161
 Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfîrî (350-
 432) : 408
 Ca'fer b. Muhammed en-Nisabûrî,
 Ca'ferek : 259
 Ca'feru'l-Huseynî el-Kettanî : 307
 Cârîye b. Kudâme : 293
 Cebbâru't-Tâ'î : 211, 422
 Cerîr b. Abdillâh el-Becelî : 32
 Cerîr b. Hâzim : 207
 el-Cevherî : Bk. el-Hasen b. Ali
 el-Cezerî : 127
 Cîlân b. Ferve : 259
 Cubeyb İbnu'l-Hâris : 259
 Cubeyr b. Mut'im (158) :
 Cundub b. Cunâde, Ebu Zerri'l-Gıfârî
 (31) : 29, 33, 337, 390

- D -

- ed-Dahhâk b. Mahled , Ebu Âsım en-Nebil (122-262) : 5, 25, 53, 400
 ed-Dahhâk b. Muzâhim (105) : 90, 224, 242
 Da'lec b. Ahmed : 298
 Damretu'bnü Sa'id : 94
 ed-Darekutnî : Bk. Ali b. Umer
 ed-Dârimî : Bk. Abdullah b. Abdirrahmân
 Davud b. Râşid es-Sâliğ :
 Davud b. Yezîd el-Evdi : 89
 ed-Deberî : 284
 ed-Demîrî : Bk. Muhammed b. Mûsâ
 ed-Deylemî : Bk. Ebu Nasr ed-Deylemî
 ed-Deylemî : Şireveyh b. Şehrdâd
 Dihye (b. Halife el-Kelbî) : 348
 Dimâm b. Sa'lebe : 26, 244, 335
 Duceyn : 259
 Durayh b. Nukayr b. Sumeyr : 259

- E -

- Ebân b. Ebî Ayyâş (140) : 51, 52, 89, 143
 Ebân b. Usmân b. Affân (105) : 100
 Ebu Abdillâh : 140
 Ebu Abdillâh b. Attâb : 137
 Ebu Abdillâh b. Mende : Bk. Muhammed b. İshâk
 Ebu Abdillâh el-Humeydi : Bk. Muhammed b. Ebî'n-Nasr
 Ebu Abdirrahîm el-Kûfî : 214
 Ebu Abdirrahman es-Sulemî : Bk. Muhammed İbnu'l-Huseyn
 Ebu Abs : 128
 Ebu Ahmed b. Adî : Bk. Abdullah b. Adî
 Ebu Ali el-Gassânî el-Ceyyânî : Bk. el-Huseyn b. Muhammed
 Ebu Ali en-Nisâbüri : Bk. el-Huseyn b. Ali
 Ebu Amr b. Muhammed b. Hureys : 172
 Ebu Âsım en-Nebil : Bk. ed-Dahhak b. Mahled

- Ebu Avâne : Bk. el-Vaddâh b. Abdillâh
 Ebu Avâne : Bk. Ya'kûb b. -Ishak
 Ebu Avn el-Mustemlî : Bk. Ahmed İbnu'l-Mubarek
 Ebu Basra el-Ğifârî : 85
 Ebu Bekr (b. Abdirrahmân), İbn Ebî Sebre (162) : 182
 Ebu Bekr b. Abdirrahmân ibnu'l-Hâris (94?) :
 Ebu Bekr b. Ayyaş el-Hımsî : 85, 298
 Ebu Bekr b. Ayyaş el-Karî : 298
 Ebu Bekr b. Ayyaş es-Sulemî el-Bacuddâî : 298
 Ebu Bekr b. Ebî Hayseme (185-279) :
 Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe (13) : 32, 34, 40, 69, 72, 81, 155, 157, 166, 173, 178, 223, 225, 248, 271, 334, 406
 Ebu Bekr b. Ayyâş : 85
 Ebu Bekr b. Ebî Sebre : Bk. Ebu Bekr b. Abdillâh
 Ebu Bekr b. Ebî Şeybe : Bk. Abdullah b. Muhammed
 Ebu Bekr b. Hayr : Bk. Muhammed b. Hayr
 Ebu Bekr b. Hazm (120) :
 Ebu Bekr b. İbrâhim b. Şâzân el-Bağdâdî :
 Ebu Bekr b. Mucâhid : 396
 Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr (120) : 84, 398
 Ebu Bekr b. Nâfi' : 84
 Ebu Bekr el-Bakillânî : Bk. Muhammed İbnu't-Tayyib
 Ebu Bekr el-Berdîci : Bk. Ahmed b. Hârûn
 Ebu Bekr el-Berkânî : Bk. Ahmed b. Muhammed
 Ebu Bekr el-Beyhakî : Bk. Ahmed ibnu'l-Huseyn
 Ebu Bekr el-Bezzâr : Bk. Ahmed b. Abdilhâlık
 Ebu Bekr el-Cevzakî : Bk., Muhammed b. Abdillâh
 Ebu Bekr el-Esrem : Bk. Ahmed b. Muhammed

- Ebu Bekr el-İsferâ'înî : Bk. Ahmed b. İbrâhim
- Ebu Bekr el-Yemenî : 364
- Ebu Bekr er-Râzî : 324
- Ebu Bekr es-Saydalânî : 327
- Ebu Bekr es-Sayrafi : Bk. Muhammed b. Abdillâh
- Ebu Bekr ibnu'l-Arabî : Bk. Muhammed b. Abdillâh
- Ebu Bekr ibnu'l-Ce'âbî : 402
- Ebu Bekre : Bk. Nefî ibnu'l-Hâris
- Ebu Bilal el-Eş'arî : 85, 157, 158
- Ebu Ca'fer b. Hamdan en-Nisâbûrî : 177
- Ebu Ca'fer el-Hadramî, el-Mutayyen : 260
- Ebu Ca'fer el-Mansûr : 300
- Ebu Ca'fer et-Tahavî : Bk. Ahmed b. Muhammed
- Ebu Cuhayfe es-Suvâî : 85
- Ebu Dâvud : Bk. Suleymân İbnu'l-Eş'as
- Ebu Dâvud et-Tayâlisî : Bk. Suleyman b. Dâvud
- Ebu Eyyûb el-Ensârî : Bk. Halid b. Zeyd
- Ebu Hafs b. Şahin : Bk. Umer b. Ahmed
- Ebu Harb b. Ebî Esvedî'd-Du'elî : 84
- Ebu Hanîfe : Bk. en-Nu'mân b. Sâbit
- Ebu Hasîn b. Yahya b. Suleyman er-Râzî : 84
- Ebu Hâtîm b. Hibbân : Bk. Muhammed b. Hibbân
- Ebu Hâtîm er-Râzî : Bk. Muhammed b. İdrîs
- Ebu Hayseme : 195
- Ebu Ha'zim : Bk. Seleme b. Dinâr
- Ebu Hureyre : Bk. Abdurrahmân b. Sahr
- Ebu İdris el-Havlânî : Bk. A'izullah b. Abdillâh
- Ebu İshak b. Ya'kûb el-Cûzecânî : Bk. İbrâhim b. Ya'kûb
- Ebu İshak el-Fezâri : 271
- Ebu İshâk el-Huceymî : 3
- Ebu İshak el-İsferâ'înî: Bk. İbrahim b. Muhammed
- Ebu İshak es-Sebîî : Bk. Amr b. Abdullâh
- Ebu İshâk eş-Şîrâzî : Bk. İbrâhim b. Ali
- Ebu İsmâ'il el-Herevî : Bk. Abdullah b. Muhammed
- Ebu Katâde : 32, 207
- Ebu Kîlâbe : Bk. Abdulmelik b. Muhammed el-Basrî
- Ebu Kurre : Bk. Musa b. Tânk
- Ebu Mâlik el-Eşca'î : 432
- Ebu Mes'ûdu'l-Ensârî : Bk. Ukbe b. Amr
- Ebu Muaviye : 265
- Ebu Mu'ayd : Bk. Hafs b. Gaylûn
- Ebu Muhammed en-Nisâbûrî : Bk. Amr b. Zurare
- Ebu Muraye : Bk. Abdullah b. Amr
- Ebu Murre : 224
- Ebu Musa el-Eş'arî : Bk. Abdullah b. Kays
- Ebu Musa el-Medîni : Bk. Muhammed b. Umer el-İsbehânî
- Ebu Mushir : Bk. Abdul'a'lâ b. Mushir el-Ğassânî
- Ebu Muveyhibe : 84
- Ebu Nasr b. Mâkûlâ : Bk. Ali b. Hibetil-lâh
- Ebu Nasr ed-Deylemî : 321
- Ebu Nasr el-Vâ'ilî : Bk. Ubeydullah b. Sa'id
- Ebu Nasr es-Siczi : Bk. Ubeydullah b. Sa'id
- Ebu Nasr İbni's-Sabbâğ (400-477) : 23, 138, 151, 329
- Ebu Nu'aym : Bk. el-Fadl b. Dukeyn
- Ebu Nu'aym el-İsbehânî : Bk. Ahmed b. Abdillâh
- Ebu Recâ'il - Utâridi (107) : 262, 382
- Ebu Rezîn el-Ukayli : Bk. Lakîr b. Ahmed
- Ebu Sa'd el-Halîlî : Bk. Muhammed b. Ahmed
- Ebu Sa'd el-Mahiri : 295
- Ebu Sa'id el-Hudrî : Bk. Sa'd b. Mâlik
- Ebu Sa'id el-Mâlinî : Bk. Ubeydullah b. Muhammed
- Ebu Sa'id es-Siczi : Bk. Ubeydullah b. Sa'id

Ebu Sâlih : 94, 207, 374	Ebu'l-Eş'as es-San'ânî : Bk. Şurâhîl b. Âde
Ebu Seleme b. Abdurrahmân b. Avf (94) : 100, 164, 232, 302, 341, 382	Ebu'l-Fadl : Bk. Muhalled b. Ubeydillah
Ebu Sufyân : Bk. Sahr b. Harb	Ebu'l-Fadl el-İrâkî : Bk. Abdurrahîm ibnu'l-Huseyn el-İrâkî
Ebu Şâh : 185	Ebu'l-Hasen el-Mâvedî : Bk. Ali b. Muhammed
Ebu Şâmme el-Makdisî : Bk. Abdurrahmân b. İsmâ'il	Ebu'l-Hasen ibnu'l-Mufaddal : Bk., Ali ibnu'l-Mufaddal
Ebu Şeybe el-Hudrî : 84, 335	Ebu'l-Kasım el-Begâvî : Bk. Abdullah b. Muhammed
Ebu Tâhir b. Seleme : 161	Ebu'l-Mudille : Bk. Mu'aviye b. Sebre
Ebu Tâhir es-Silefî : Bk. Ahmed b. Muhammed	Ebu'l-Muzaffer ibnu's-Sem'ânî : Bk. Mansûr b. Abdilcebbâr
Ebu Tâlib b. Nasr : 299	Ebu'l-Ubeydeyn : 259
Ebu Talib el-Mekkî : 276	Ebu'l-Velid b. Ruşd : 137
Ebu Ubeyd : Bk. el-Kasım b. Sellâm	Ebu'l-Velid el-Bâcî : Bk. Suleyman b. Halef
Ebu Ubeyde İbnu'l-Cerrâh : 34, 157	Ebu'l-Velid et-Tayâlisî : Bk. Hişâm b. Abdilmelik
Ebu Umâme el-Bâhilî : 33, 89, 259, 382	Ebu'n-Nasr el-Vâ'ilî : Bk. Ubeydullah b. Sa'id
Ebu Unâs el-Kinânî : 84	Ebu'n-Nasr İbnu's-Sabbâğ : Bk. Ebu Nasr İbnu's-Sabbâğ
Ebu Usâme : 84	Ebu'n-Necîb : 84
Ebu Usmân en-Nehdî : Bk. Abdurrahmân b. Mul	Ebu'r-Ricâl : Bk. Muhammed b. Abdurrahmân
Ebu Usmân es-Sâbûnî : Bk. İsmâ'il b. Abdurrahmân	Ebu't-Tayyib et-Taberî : Bk. Tahîr b. Abdillâh
Ebu Vâ'il : Bk. Şakîk b. Seleme	Ebu'z-Zinâd : Bk. Abdurrahman b. Abdullâh b. Zekvân
Ebu Vehb el-Esedî : 397	Ebu'z-Zubeyr : 91, 252, 257, 339
Ebu Ya'lâ İbnu'l-Ferrâ : 140	Ebu'z-Zuheyr : 344
Ebu Ya'lâ el-Halilî : Bk. el-Halîl b. Abdillâh	Ecmed b. Ucyân : 259
Ebu Ya'lâ el-Mevsilî : Bk. Ahmed b. Ali	Eflah : 224
Ebu Yusuf : Bk. Ya'kub b. İbrâhîm	el-Eğâr, Ebu Muslim el-Kûfî : 158, 295
Ebu Zerri'l-Ğîfârî : Bk. Cundub b. Cunâde	el-Ekfânî : Bk. Muhammed b. İbrahim
Ebu Zerri'l-Herevî : Bk. Abd b. Ahmed	el-Ekfânî (Ebu Muhammed) : Bk. Hibetullah b. Ahmed
Ebu Zubyân : 214	Enes b. Ebyad : 84
Ebu Zur'a ed-Dimeşki : Bk. Abdurrahmân b. Amr	Enes b. Mâlik (93) : 3, 26, 30, 35, 51, 53, 89, 123, 148, 150, 155, 156, 157, 159, 173, 185, 191, 220, 243, 247, 254, 268, 269, 273, 276, 308, 337, 357, 368, 382
Ebu Zur'a er-Râzî : Bk. Ubeydullah b. Abdilkerîm	
Ebu'd-Derdâ : 32, 232	
Ebu'l-Alâ b. Abdillâh ibnu'ş-Şihhîr : 271	
Ebu'l-Âliye : Bk. Zeyd b. Fîrûz	
Ebu'l-Âliye er-Riyâhî	
Ebu'l-Buhturî : Bk. Sa'id b. Fîrûz	
Ebu'l-Celed : 259	

Enes b. Nadr : 299
 Enes b. Sirîn (118) : 150
 el-Erkam b. Şurahbîl : 150
 el-Erkam b. Şurahbîl : 150
 Esed b. Mûsâ el-Umevî (212) :
 el-Esma'î : 198
 el-Esved b. Yezîd (75) : 295, 382
 el-Eşheb b. Abdilaziz (145-204) : 26
 Evsat b. Amr : 259
 el-Evzâ'î : Bk. Abdurrahmân b. Amr
 Eyyûb b. Hâlid el-Ensârî : 279, 280
 Eyyûb es-Sahtiyânî (68-131) : 42, 143,
 155, 170, 182, 290, 417

- F -

el-Fadl b. Dukeyn, Ebu Nuaym (103-
 219) : 74, 260, 283, 287, 386,
 395
 el-Fadl ibnu'l-Abbâs (13) :
 Fahr : 89
 Fahreddin er-Râzî : Bk. Muhammed b.
 Umer
 Faruk Hamâde (Dr.) : 366
 Fatîma bint Kays : 173
 Fatîma bint Muhammed (s.a.) : 232
 Ferkad es-Sebehî, es-Sencî (131) : 89,
 223
 el-Ferrâ : Bk. el-Huseyn b. Mes'ûd el-
 Beğavî
 ey-Fezârî : Bk. Mervân b. Mu'âviye
 el-Fîruzâbâdî : Bk. Muhammed b. Ya'kub
 el-Fîryâbî : 214
 Fuzulî : 264

- G -

Gazâlî : Bk., Muhammed b. Muhammed
 Gıyâs b. İbrâhîm : 228
 Guncâr : Bk. Muhammed b. Ahmed
 Gunder : Bk. Muhammed b. Ca'fer

- H -

Habbân b. Munkız : 293
 Habbân b. Vasi' : 293

el-Haccâc (b. Ebî Usman) es-Savvâf (143)
 : 207
 Haccâc b. Ertat (145) : 164, 303
 Haccâc b. Ferâfisa : 159
 el-Haccâc b. Minhal : 298
 el-Haccâc b. Muhammed, el-A'ver : 176
 el-Haccâc b. Ruşd : 89
 Hafs b. Gaylûn, Ebu Murâye : 259
 Hafs b. Gıyâs (117-194) : 188, 407
 Hafs b. Umer el-Erdebîlî : 259
 Hafsa bint Sirîn : 150
 el-Hakem b. Nâfi', Ebu'l-Yemân (222?) :
 15, 341
 el-Hakem b. Utbe : 252
 Hakîm b. Cubeyr : 251
 el-Hâkimu'n-Nisâbü'rî : Bk. Muhammed
 b. Abdillâh
 el-Halef b. Abdilmelik, İbn Beşkuvâl
 (494-578) : 244
 el-Halef b. Hişâm el-Bezzâr : 294
 el-Halef b. Muhammed b. Ali el-Vâsıtî
 (400'den sonra) : 87
 el-Halef b. Temîm : 287
 Hâlid b. Abdillâh el-Muzevî (115-182) :
 Hâlid b. Abdillâh el-Yeşkurî : 148
 Hâlid b. Alkame : 275
 Hâlid b. Cumeyl, Abd : 394
 Hâlid b. Ma'dân el-Kilâ'î (103) : 188, 407
 Hâlid b. Mihrân, el-Hazzâ (142) : 157
 Hâlid b. Velid : 335
 Hâlid b. Zeyd, Ebu Eyyûbu'l-Ensârî (50)
 : 32, 224, 321
 Hâlid b. el-Hazzâ : Bk. Hâlid b. Mihrân
 Halife ibnu'l-Hayyât (240) : 73, 408
 Halil Ahmed es-Sehârenfûrî (1346) : 364
 el-Halil b. Abdillâh, Ebu Ya'lâ el-Halîlî
 (446) : 93, 272, 298
 el-Halil b. Ahmed : 297
 el-Halil b. Ahmed, Ebu Sa'îdî'l-Busrî :
 297
 el-Halil b. Ahmed, Ebu'l-Bişr el-Muzenî :
 297
 el-Halil b. Ahmed el-İsbehânî : 297

- el-Halil b. Keykeldî, el-Alâ'î (694-761) : 13, 149, 305, 363
- el-Halil b. Şâhin
- el-Halilî : Bk. Halil b. Abdillâh
- el-Halîlu's-Siczî : 297
- el-Hallâl : Bk. el-Hasan b. Muhammed
- Hallam b. Cezel : 211
- Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (308-388) : 18, 54, 119, 120, 349, 364, 426
- Hamdi Rağîb (Atademir) : 351
- Hammâd b. Amr en-Nasîbî : 207
- Hammâd b. Ebî Süleymân, Ebu İsmâ'il el-Kûfî (120?) : 97, 164, 303
- Hammâd b. Seleme (167) : 5, 149, 170, 199, 276, 287, 289, 344, 357, 363, 344, 400, 431
- Hammâd b. Şâkir en-Nesevî : 347
- Hammâd ibnu's-Sâ'ib : 84
- Hamr b. Mâlik : 211
- Hammad b. Yahya ez-Zuhlî : 298
- Hamza b. Abdillâh b. Umer :
- Hamza b. Muhammed b. Tâhir : 24
- Hamza b. Yusuf es-Sehmî : 202
- Hanbel b. İshâk (263) : 285, 408
- Hârîce b. Zeyd b. Sâbit (100) : 100, 382
- el-Haris (b. Abdullâh) el-Harîsu'l-A'ver (65) : 89, 223
- el-Hârîs (b. Abdillâh el-Hemedânî, el-Hâzin) : 51
- el-Hârîs b. Ebî Usâme : 431
- Hârîz b. Usmân er-Rahabî : 293
- Hârûn b. Abdillâh el-Hammâl : 292
- Hârûn ed-Dîk el-Basrî : 287
- el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî (306-393) : 75, 287
- el-Hasen b. Abdîrrahman er-Râmehurmuzî (265-360) : 3, 9, 58, 75, 115, 117, 151, 198, 371, 394
- el-Hasen b. Ahmed, İbnu'l-Bennâ (396-471) : 32
- el-Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib (49) : 356
- el-Hasen b. Ali el-Cevherî (363-454) : 25, 74
- el-Hasen b. Ali et-Tusî : 285
- el-Hasen b. Arafe : 135
- el-Hasen b. Bekr b. eş-Serid es-San'anî : 280
- el-Hasen b. Hammâd, Seccâde el-Meşhûr (241) : 73
- el-Hasen b. Îsâ el-Mâsercisî (240) : 223, 224, 285
- el-Hasen b. İsmâ'il b. Muhammed el-Mehamîlî : 347
- el-Hasen b. Muhammed b. Ali (100) :
- el-Hasen b. Muhammed b. Hallâl (439) : 285
- el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650) :
- el-Hasen b. Mukrem : 281
- el-Hasen b. Sâlih b. Hayy (167) : 26
- el-Hasen b. Sufyân (213-303) : 282, 431
- el-Hasen İbnu'l-Arefe (257) : 3
- el-Hasen İbnu's-Sabbâh : 294
- el-Hasenu'l-Basrî (21-110) : 26, 70, 73, 143, 164, 192, 224, 231, 302
- Hassân b. Sâbit (54): 341
- Hassân b. Muhammed, Ebu'l-Velid en-Nisâbûrî (349) : 284
- Hassân İbnu'l-Atiyye (126): 39
- Hâşim İbnu'l-Kâsım, Kaysâr (207): 73
- el-Hatîbu'l-Bağdâdî : Bk. Ahmed b. Ali Hatice (Hz.): 232
- el-Hattâbî : Bk. Hamd b. Muhammed
- Havtu'l-Abdî : 50
- Hayve b. Şureyh (159) : 143
- Hayyân b. Husayn : 295
- Hayyân el-Esedî : 295
- el-Hâzimi : Bk. Muhammed b. Mûsâ
- Hemmâm b. Munebbih (101) : 81, 185, 273, 298, 328, 339, 340, 418
- Hemmâm b. Yahya (163) : 273
- el-Herevî : Bk. Abdullâh b. Muhammed
- el-Heysem b. Haneş : 211, 422
- el-Heysem b. Kuleyb : 431
- el-Hezhâz b. Mizen : 211, 422
- Hibbân b. Atiyye : 293

Hibetullah b. Ahmed, Ebu Muhammed el-Ekfânî (504) : 408
 Hilâs b. Amr : 211
 Hirakl : 348
 Hişâm b. Abdilmelik, Ebu'l-Velid et-Tayâlisî (127) : 27, 191
 Hişâm b. Urve (145) : 26, 27, 132, 143, 186, 214, 250, 251, 252, 272
 Hişâm ed-Destuvâ'î (152) : 155
 Hubeyb b. Abdirrahman : 293
 Hubeyb b. Adî : 293
 Hubeyb b. Ebî Sâbit (119) :
 Hubeyb b. Muğfil : 259
 Hubeyyib b. Habîb : 210
 Hudaýn İbnu'l-Munzir : 382
 Hukeym b. Abdillâh b. Zureyk : 293
 Humâme b. Ebî Humâme : 335
 Humeýd el-A'rec : 135, 155, 156
 el-Humeýdî : Bk. Abdullâh İbnu'z-Zubeyr
 el-Humeýdî : Bk. Muhammed b. Ebî'n-Nasr Fettûh
 el-Huseyn b. Abdillâh et-Tîbî (743) : 120
 el-Huseyn b. Abdilvâhid eş-Şîrâzî : 116
 el-Huseyn b. Ahmed, Seccâde : 73
 el-Huseyn b. Ali el-Kerâbisî (245) : 141
 el-Huseyn b. Ali en-Nisâbü'rî, Ebu Ali en-Nisâbü'rî (277-349) : 81, 154, 344
 el-Huseyn b. Dâvud el-Missîsî, Suneyd (218) : 73
 el-Huseyn b. İsmâ'il el-Mehâmîlî (236-330) : 423
 el-Huseyn b. Mes'ûd el-Bağavî, el-Ferrâ (429-516) : 121, 130, 131, 283, 297, 358
 el-Huseyn b. Muhammed, Ebu'l-Huseyn el-Mâverdî : 142
 el-Huseyn b. Muhammed el-Bağdâdî, Abîdun el-İclu (294) : 73
 el-Huseyn b. Muhammed el-Ğassânî el-Ceyyânî (427-498) : 165, 292, 293, 298
 el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercîsî (298-365) : 154
 el-Huseyn b. Muhammed, el-Mu'eddeb (214) :

el-Huseyn b. Muhammed, er-Rağîbu'l-İsbehânî (500) : 43
 Huşeym b. Beşîr es-Selemî (104-188) : 17, 123, 136, 148, 394, 491
 Huzeyfe b. el-Yemân (36) : 33, 36, 271, 432
 Huzeyl b. Şurahbîl (83 den sonra) : 150
 el-Hûtu'l-Beyrûtî : Bk. Muhammed b. Dervîş

- İ -

el-İrâkî : Bk. Abdurrahîm b. Huseyn
 Isl b. Sufyân : 292

- İ -

İbn Abbâs : Bk. Abdullâh b. Abbâs
 İbn Abdilber : Bk. Yûsuf b. Abdilber
 İbn Adî : Bk. Abdullâh b. Adî
 İbn Arafe : Bk. el-Hasen b. Arefe
 İbn Asâkir : Bk. Ali İbnu'l-Hasen
 İbn Battâl : Bk. Ali b. Halef
 İbn Beşkuvâl : Bk. Halef b. Abdilmelik
 İbn Cemâ'a : Bk. Muhammed b. İbrâhîm
 İbn Cerîr et-Taberî : Bk. Muhammed b. Cerîr
 İbn Cureyc : Bk. Abdulmelik b. Cureyc
 İbn Dakîkî'l-İd : Bk. Muhammed b. Ali
 İbn Ebî Arûbe : Sa'id b. Ebî Arûbe
 İbn Ebî Ferve : Bk. İshak b. Abdillâh
 İbn Ebî Hadred : 281
 İbn Ebî Hadîd : 412
 İbn Ebî Hâtîm er-Râzî : Bk. Muhammed b. Ebî Hâtîm
 İbn Ebî Hayseme : Bk. Ahmed b. Zuheyr
 İbn Ebî Leylâ : Bk. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ
 İbn Ebî Şeybe : Bk. Abdullâh b. Muhammed
 İbn Ebî Umer : 431
 İbn Ebî Zâ'ide : Bk. Yahya b. Zekerîya
 İbn Ebî Zî'b : Bk. Muhammed b. Abdirrahmân
 İbn Ebî Zuhl : Bk. Muhammed İbnu'l-Abbâs

- İbn Fâris : Bk. Ahmed b. Fâris
- İbn Fudayl : Bk. Muhammed b. Fudayl
- İbn Hacerî'l-Askalânî : Bk. Ahmed b. Ali
- İbn Hacer el-Heytemî : Bk. Ahmed b. Muhammed
- İbn Hamze ed-Dimeşki : Bk. İbrâhim b. Muhammed
- İbn Hatîb el-Mizze (687) : 411
- İbn Hayr el-İşbili : Bk. Muhammed b. Hayr
- İbn Hazm : Bk. Ali b. Ahmed
- İbn Hibbân : Bk. Muhammed b. Hibbân
- İbn Hurmuz : 3
- İbn Huzeyme : Bk. Muhammed b. İshâk b. Huzeyme
- İbn İshâk : Bk. Muhammed b. İshâk
- İbn Kânî' : Bk. Abdulbâki b. Kânî'
- İbn Kesîr : Bk. İsmâ'il b. Ömer
- İbn Kuteybe : Bk. Abdullah b. Muslim
- İbn Lehî'a : Bk. Abdullah b. Lehî'a
- İbn Mâce : Bk. Muhammed b. Yezîd
- İbn Mâkûlâ : Bk. Muhammed b. Yezîd
- İbn Mehdi : Bk. Abdurrahman b. Mehdi
- İbn Menceveyh : Bk. Ahmed b. Ali
- İbn Mende : Bk. Muhammed b. İshâk
- İbn Merdeveyh : Bk. Ahmed b. Mûsâ
- İbn Mes'ûd : Bk. Abdullah b. Mes'ûd
- İbn Murâcim : 275
- İbn Nukta: Bk. Muhammed b. Abdulğani
- İbn Receb : Bk. Abdurrahmân b. Ahmed
- İbn Rîzkaveyh : 161
- İbn Sa'd : Bk. Muhammed b. Sa'd
- İbn Seyyidi'n-Nâs : Bk. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî
- İbn Sîrîn : Bk. Muhammed b. Sîrîn
- İbn Şâhin : Bk. Umer b. Ahmed
- İbn Şihâb ez-Zuhrî : Bk. Muhammed b. Muslim
- İbn Taberzed (516-607) : 411
- İbn Tâhir : Bk. Muhammed b. Tâhir el-Makdisî
- İbn Teymiye : Bk. Ahmed b. Abdilhalîm
- İbn Umî Mektûm : Bk. Abdullah b. Umî Mektûm
- İbn Vehb : Bk. Abdullah b. Vehb
- İbn Zekrûye : 402
- İbn Zur : 408
- İbnu'l-Ahrem : Bk. Muhammed b. Ya'kûb
- İbnu'l-Arâbî : Bk. Muhammed b. Abdil-lah el-İşbili
- İbnu'l-Beyyî' : Bk. Muhammed b. Abdil-lah, el-Hâkim en-Nisâbüri
- İbnu'l-Cârûd : Bk. Abdullah b. Ali
- İbnu'l-Cevzî : Bk. Abdurrahmân b. Ali
- İbnu'l-Esirî'l-Cezerî : Bk. Ali b. Muhammed
- İbnu'l-Hanefiyye : Bk. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib
- İbnu'l-Kattân el-Fâsî : 201
- İbnu'l-Mufaddal, Ebu'l-Hasen.: 408
- İbnu'l-Mulekkin : Bk. Umer b. Ali
- İbnu'n-Nâtûr : 348
- İbnu'n-Nu'mân : 348
- İbnu's-Salâh : Bk. Usmân b. Abdirrah-mân
- İbnu's-Seken : Bk. Sa'id İbnu's-Seken
- İbnu't-Taylesân : Bk. el-Kasım b. Ahmed
- İbnu't-Tin : 54
- İbnu't-Turkmânî : Bk. Ali b. Usmân
- İbnu'z-Zubeyr : Bk. Abdullah İbnu'z-Zubeyr
- İbrâhim (a.s.) : 91, 348
- İbrâhim b. Abdillâh el-Keccî, Ebu Muslim (292) : 161, 287
- İbrahim b. Ahmed et-Tenûhî : 412
- İbrâhim b. Ali, Ebu Ishak eş-Şîrâzî (393-476) : 23, 386
- İbrâhim b. Dînâr (232) : 400
- İbrâhim b. Ebî Hayye : 207
- İbrâhim b. Evveme (?) : 259
- İbrahim b. Ebî Yahya : 280
- İbrahim b. Evreme (?) : 259
- İbrahim b. Hâlid, Ebu Sevr el-Kelbî (246) : 51
- İbrahim b. Hudbe : 214
- İbrâhim b. İshâk el-Harbî (198-285) : 23, 53, 142, 186

- İbrâhîm b. İsmâ'il b. Uleyye : 341
- İbrahim b. Usmail, Ebu İshak el-Anberî (290 dan önce) : 429
- İbrâhîm b. Isme : 91
- İbrahim b. Ma'kûl en-Nesefî (295): 346
- İbrâhîm b. Muhammed b. Sufyân : 350
- İbrâhîm b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dimeşki (400) : 87
- İbrâhîm b. Muhâmmmed, Ebu Ishâk el-İsferâ'înî (418) : 23, 324
- İbrâhîm b. Muhammed, Ebu Ishâk el-Fezârî (188) :
- İbrâhîm b. Muhammed el-Makdisî : 214
- İbrâhîm b. Muhammed et-Taberî : 409
- İbrahim b. Muhammed, İbn Hamze ed-Dimeşki (1054-1120) : 83
- İbrâhîm b. Muhammed, Sıbtu'bnû'l-A'cemî, Burhânû'l-Halebî (841) : 149, 365, 414
- İbrâhîm b. Şâzân el-Bağdâdî : 280
- İbrâhîm b. Tahmân (168) : 363
- İbrahim b. Uyeyne (197) : 150
- İbrâhîm b. Yahya : 109, 136
- İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cûzecânî (259?) : 69, 360
- İbrâhîm b. Yezîd en-Neha'î (47-96) : 3, 81, 214, 224, 286, 287, 311
- İbrahim b. Zeyd el-Hûzî : 89
- İbrâhîm en-Neha'î : Bk. İbrâhîm b. Yezîd en-Neha'î
- İbrahim es-Sâliĝ : 91
- İbrahim et-Teymî : 251
- İbrâhîm İbnu'l-Munzir (236) :
- İbrahim İbnu'l-Yese'a, İbn Hayye : 214
- el-İclî : Bk. Ahmed b. Abdillâh
- İkrime (105?) : 26, 89, 231, 344
- İmam Ebu Yusuf: Bk. Ya'kûb b. İbrâhîm
- İmâm Ğazâlî : Bk. Muhammed b. Muhammed
- İmâm Mâlik : Bk. Mâlik b. Enes
- İmâm Muhammed (135-189) : 213
- İmâm Şâfi'î : Bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î
- İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe : Bk. Nu'mân b. Sâbit
- İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî (478) : 13, 23, 50
- İmrân b. Husayn (52) : 32
- İmrân b. Uyeyne : 150
- İsâ (a.s.) : 136
- İsâ b. Ebî İsa : 292
- İsâ b. Gassân : 161
- İsâ b. Mûsâ : Ğuncâr : 73
- el-İsferâ'înî : Bk. Muhammed b. Muhammed
- İshâk b. Râhûye (161-238) : 11, 17, 53, 71, 81, 330, 346, 386, 431, 432,
- İsmail b. Abdillâh b. Mes'ud el-Abdî : 95
- İsmâ'il b. Abdirrahmân, Ebu Osmân es-Sâbunî (373-449) : 79, 106
- İsmâ'il b. Ayyaş (181) : 407
- İsmâ'il b. Ebî Hâlid (145) : 81
- İsmâ'il b. Ebî Hâkim : 81
- İsmâ'il b. Ebî Hâlid (146?) : 81, 252
- İsmâ'il b. İbrâhîm b. Ukbe (169) : 225
- İsmâ'il b. Muhammed el-Aclûnî (1162) : 221
- İsmâ'il b. Umer el-Kureşî, İbn Kesîr (701-774) : 126, 127
- İsmâ'il b. Saffâr : 23
- İsmâ'il b. Uleyye (110-193) : 35, 411
- İsmâ'il b. Umeyye (144?) : 172, 173
- İsmâ'il b. Zeyd : 100
- İsmail Cerrahoĝlu (Prof.Dr.) : 153
- İsmail Hakkı İzmirli (1868-1946) : 113
- İsmail Lûtfû Çakan : 114
- İsmâil Nûreddin Üskûdârî (1082): 351
- İsmâ'îlî : Bk. Ahmed b. İbrâhîm
- Isme : 91
- İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî, Kâdî İyâd (476-544) : 2, 3, 14, 25, 76, 115, 118, 138, 139, 151, 163, 177, 298, 350, 351, 355, 371, 377, 417
- Izzet Ubeyd ed-De'as : 364

- K -

- Ka'b b. Mâlik : 281
- Ka'b b. Murra : 176
- Kabisa b. Zu'eyb (86) : 85, 100

Ka'bu'l-Ahbâr (63?) : 71, 167, 249
 Kadı Ebubekr: Bk. Muhammed İbnu'l-Tayyib
 Kâdî İyad : Bk. İyâd b. Mûsâ
 Kadî Şureyh : Bk. Şureyh İbnu'l-Hâris
 el-Kahmes İbnu'l-Hasen (149) : 26
 Kamîr bint Amr : 292
 el-Ka'nebî : Bk. Abdullah b. Mesleme
 el-Kasım : 89
 el-Kasım b. Abdillâh : 89
 el-Kasım b. Abdillâh b. Ebî Bekr : 303
 el-Kâsım b. Esbağ el-Kurtubî (340) : 284, 285
 el-Kâsım b. Kutluboğa (802-879) : 360, 386
 el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (107) : 85, 100, 164, 303, 324
 el-Kasım b. Muhammed, İbnu't-Taylasan : 280
 el-Kasım b. Muhaymira : 256
 el-Kâsım b. Sellâm, Ebu Ubeyd (224) : 11, 27, 104
 el-Kâsım b. Zekeriya, el-Mutarriz (305) : 299
 el-Kastallânî : Bk. Ahmed b. Muhammed
 Katâde b. Di'âme el-Basrî (60-117) : 26, 35, 143, 155, 156, 164, 191, 263, 264, 302, 340
 Kays b. Ebî Hâzım el-Becelî (97) : 81, 164, 181, 303, 382
 Kays b. Kerkem : 211
 Kays b. Sa'd b. Ubâde (85) : 257
 Kays b. Ubâd el-Kaysî (80) : 294, 382
 el-Kelbî: Bk. İbrâhım b. Hâlid
 el-Kelbî : Bk. Muhammed İbnu's-Sâ'ib
 Kelede b. Hanbel : 259
 Kemal Kuşçu : 114, 186
 Kerîme bint Sirîn : 150
 Kurre b. Abdirrahmân : 89
 Kurşunlu Zade Mustafa Efendi (1190) : 351
 Kutah el-Cubârî : 82
 Kuteybe b. Sa'îd (240) : 347
 Kutn b. Nusayr : 293

- L -

Lakîr b. Sayre, Ebu Rezîn el-Ukaylî : 244
 el-Leys b. Sa'd (94-175) : 3, 11, 27, 136, 182
 Lubey b. Leba : 259

- M -

M.Muhammed Abdulhamîd : 364
 M. Zubeyr Sıddîkî : 113
 Ma'bed b. Sirîn (100 başları) : 150
 Mahled b. Yezîd el-Harrânî (193) : 156
 Mahmûd b. Ahmed, el-Aynî (762-855) : 30, 54, 349
 Mahmud b. Umer ez-Zemahşerî (467-538) : 104
 el-Makdisî : Bk. Muhammed b. Tâhir
 Mahmud (Nuruddîn) : 60
 Ma'kıl b. Mukarrin : 150
 Malik b. Eğar : 211, 422
 Mâlik b. Enes, İmâm Mâlik (93-179) : 3, 4, 7, 8, 11, 15, 22, 25, 26, 27, 37, 38, 45, 53, 70, 71, 75, 81, 75, 87, 95, 117, 135, 136, 142, 143, 144, 148, 149, 155, 164, 165, 193, 207, 214, 219, 223, 240, 248, 249, 253, 257, 269, 272, 276, 282, 289, 291, 293, 299, 300, 301, 303, 304, 324, 325, 327, 330, 332, 354, 358, 360, 362, 376, 388, 410, 411, 418, 432
 Mâlik b. Evs İbni'l-Hadesân en-Nasrî : 294
 Mâlik b. el-Huveyris (74) : 13
 Ma'mer b. Râşid (153) : 51, 81, 87, 177, 191, 249, 252, 253, 276, 340, 394, 396
 Ma'mer İbnu'l-Musenna (110-203) : 103
 Mansûr b. Abdilcebbâr, Ebu'l-Muzaffe İbnu's-Sem'anî (426-489) : 98, 182
 Mansûr b. Ebî'l-Me'âlî en-Nisâbüri : 85
 Mansûr b. Muhammed b. Ali el-Bezdevî : 347
 Mansûr b. Muhammed es-Sem'anî : 32, 187

- Mansûr İbnu'l-Mu'temîr : 143, 182, 311
Mataru'l-Verrâk (140 dolayları) : 166
el-Mâzîrî : 13
el-Mehâmîlî : Bk. el-Huseyn b. İsmâ'il
el-Mehdî (Halife) : 228, 431
Mehmet Sofuoğlu (1923-1987) : 351
Mekhûl, Ebu Abdillâh ed-Dimeşki (112) : 143, 224, 304, 325, 363
Mekhûl eş-Şâmî : Bk. Mekhûl
Mekki b. İbrâhîm (214) :
Me'mûn b. Ahmed : 231
Mervân b. Mu'âviye el-Fezâri (193) : 155, 265
Mervânû'l-Fezâri Bk. Mervân b. Mu'âviye
el-Merzevî : 196
Mesleme b. Muhammed : 321
Mesrûk İbnu'l-Ecdâ, (73) : 292, 382
Meymûn b. Mîhrân (118) : 224
Meysere : 230
Mindell (Mendell) : 260
Mis'ar : 330
el-Mizzî : Bk. Yusuf b. Abdîrrahmân
Moğoltay b. Kılıç et-Türkî (689-762) : 300, 301, 349, 363
Mu'âviye b. Abdîlkerîm ed-Dâl (180) : 73
Mu'âviye b. Ebî Sufyân (60) : 32, 67, 227
Mu'âviye b. Sebre : Ebu'l-Mudille : 259
Mu'az b. Cebel (18) : 32, 157, 278, 349
Mucâhid b. Cebr (Cubeyr, 21-104) : 6, 123, 166, 238, 340, 349
el-Mufaddal b. Fudâle (181) : 172
el-Muğîre b. Sa'îd el-Kûfî : 214
Muhalled b. Ubeydillâh b. Umrûs :
Muhammed b. Abdilazîz el-Hûlî : 114
Muhammed b. Abdîlbakî ez-Zurkânî (1022) : 301
Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî : 161
Muhammed b. Abdilhâdî es-Sîndî (1136) : 365, 366
Muhammed b. Abdilğânî, İbn Nukta (573-629) :
Muhammed b. Abdillâh b. Abdîrrahîm : 62
Muhammed b. Abdillâh b. Amr İbni'l-Âs : 2
Muhammed b. Abdillâh b. Suleymân, Mutayyen (202-297) :
Muhammed b. Abdillâh el-Bezzâz (354) : 259
Muhammed b. Abdillâh, el-Hâkimu'n-Nisâbüri, İbnu'l-Beyyî' (321-405) : 4, 17, 34, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 93, 95, 109, 115, 117, 121, 144, 146, 156, 158, 160, 161, 165, 209, 214, 219, 225, 236, 239, 246, 248, 249, 271, 279, 280, 281, 285, 302, 344, 353, 371, 372, 373, 380, 382, 407, 429
Muhammed b. Abdillâh el-Cevzakî, Ebu Bekr el-Cevzakî (306-388) : 284, 299
Muhammed b. Abdillâh el-Ebherî (289-375) : 300
Muhammed b. Abdillâh el-İşbîlî, Ebu Bekr İbnu'l-Arabî (468-543) : 367, 428
Muhammed b. Abdillâh el-Mahremî : 295
Muhammed b. Abdillâh el-Muharrîmî : 295
Muhammed b. Abdillâh el-Mursî (655) : 351
Muhammed b. Abdillâh es-Sayrafî (330) : 97, 187
Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî (745-794) : 122, 127, 208, 248
Muhammed b. Abdillâh İbni'l-Kasım : 89
Muhammed b. Abdîlmelik el-Kurtubî (252-330) : 285
Muhammed b. Abdîrrahîm, es-Sâ'ika (185-255) : 73
Muhammed b. Abdîrrahmân b. Abdîrrahîm, el-Mubarekfûrî (1283-1353) : 367
Muhammed b. Abdîrrahmân el-Ensârî : 84
Muhammed b. Abdîrrahmân es-Selhâvî (902) : 55, 72, 104, 105, 115, 131, 196, 197, 199, 200, 204,

- 221, 266, 319, 351, 391, 412, 424
- Muhammed b. Abdirrahmân, İbn Ebî Zi'b (159) : 27, 136, 143, 363
- Muhammed b. Abdilvâhid, Ziyâ el-Makdisî (569-643) : 32
- Muhammed b. Abdilvehhâb, Ebu Ali el-Cubbâ'î (235-303) : 292
- Muhammed b. Aclân : 240
- Muhammed b. Ahmed : 86
- Muhammed b. Ahmed b. Suleymân, Guncâr (412) : 292
- Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (673-748) : 40, 46, 53, 54, 55, 77, 83, 92, 135, 195, 210, 216, 246, 288, 296, 297, 299, 333, 360, 365, 384, 408
- Muhammed b. Ahmed, Ebu Bişr ed-Dûlâbî (224-320) : 252
- Muhammed b. Ahmed, Ebu Sa'd el-Halîlî (467-518) : 106
- Muhammed b. Ahmed el-Buhârî : 73
- Muhammed b. Ahmed İbnî'l-Huseyn el-Ğıtrifî (377) : 284
- Muhammed b. Akil (257) : 367
- Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib, İbnu'l-Hanefiyye (73?) : 257, 258
- Muhammed b. Ali, Ebu Ca'fer es-Saiğ : 278
- Muhammed b. Ali el-Mâziri (453-536) : 351
- Muhammed b. Ali es-Sûrî (441) : 71, 253, 330
- Muhammed b. Ali, İbn Dakiki'l-İd (625-702) : 18, 119, 125, 126, 189, 207,
- Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (322) : 62
- Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs el-Leysî (45) : 124
- Muhammed b. Amr el-İsbehânî, Zuneyc : 73
- Muhammed b. Amr el-Leysî : 26
- Muhammed b. Amr el-Ukaylî (322) : 126, 321, 344
- Muhammed b. Ar'ara b. Birend : 293
- Muhammed b. Beşşâr, Bundâr (167-252) : 181, 183, 293
- Muhammed b. Ca'fer el-Basrî, Gunder (193) : 73
- Muhammed b. Ca'fer el-Bağdadi, Ebu Bekr : 73
- Muhammed b. Ca'fer el-Bağdadi, Ebu't-Tayyib : 73
- Muhammed b. Ca'fer er-Râzî (206) : 73
- Muhammed b. Cafer ibni'l-Huseyn, Gunder (370) : 73
- Muhammed b. Cerîr et-Taberî (220-310) : 117, 186, 225
- Muhammed b. Ebân, el-Mustemlî (244?) : 214
- Muhammed b. Ebi Bekr es-Sıddik (10-38) : 136
- Muhammed b. Ebî Hâtim, Ebu Ca'fer el-Buhârî : 347
- Muhammed b. Ebî Sâlih : 150
- Muhammed b. Ebî'n-Nasr Fettûh (Futûh), Ebu Abdillâh el-Humeydî (488) : 32, 347, 407
- Muhammed b. Eslem et-Tûsî (242) : 79
- Muhammed b. Fadl es-Sedûsî, Arîm (224) : 23, 73
- Muhammed b. Fudayl, İbn Fudayl (194) : 394
- Muhammed b. Halid ed-Dimeşki : 139
- Muhammed b. Hârun er-Rûyânî : 431
- Muhammed b. Hâtim el-Keşşî : 407
- Muhammed b. Hayr, Ebu Bekr b. Hayr el-İşbîlî (500-573) : 137, 276
- Muhammed b. Hâzım ed-Darîr : 293
- Muhammed b. Hibbân el-Bustî, Ebu Hâtım b. Hibbân (290-354) : 35, 62, 72, 86, 87, 90, 121, 126, 191, 192, 208, 213, 311, 360, 382, 428
- Muhammed b. Hişâm es-Sedûsî : 431
- Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî, Mu-rabbâ' : 73
- Muhammed b. İbrâhim el-Bunânî : 180
- Muhammed b. İbrâhim el-Ekfânî : 113
- Muhammed b. İbrâhim el-İsbehânî : 79

- Muhammed b. İbrahim et-Teymî (120) : 373
- Muhammed b. İbrâhim, İbn Cemâ'a (639-733) : 112, 119, 120
- Muhammed b. İdris, Ebu Hâtim er-Râzî (195-277) : 23, 27, 46, 72, 126, 159, 235, 240, 385
- Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î, İmâm Şâfi'î (150-204) : 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 15, 25, 69, 81, 85, 87, 109, 135, 136, 141, 142, 155, 173, 209, 231, 243, 266, 289, 291, 300, 316, 325, 331, 360, 373, 396, 432
- Muhammed b. İsa et-Tabbâ' (224) :
- Muhammed b. İsa et-Tirmizî (209-287) : 33, 41, 42, 45, 53, 55, 70, 75, 77, 78, 79, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 135, 153, 159, 160, 173, 192, 193, 209, 235, 239, 244, 263, 273, 320, 342, 358, 361, 363, 366, 373, 377, 411, 412, 432
- Muhammed b. İshâk el-Muttalibî, İbn İshâk (151) : 27, 85
- Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, İbn Huzeyme (223-311) : 19, 41, 87, 121, 162, 207, 285, 290, 297, 395
- Muhammed b. İshâk b. Mende, İbn Mende (310-395) : 35, 74, 86, 137, 161
- Muhammed b. İsmâ'il b. Muslim b. Ebi Fudeyle (200) : 136
- Muhammed b. İsmâ'il-el-Buhârî (194-256) : 2, 8, 14, 15, 25, 26, 35, 41, 42, 47, 53, 55, 62, 70, 73, 75, 81, 82, 86, 97, 110, 117, 121, 127, 130, 145, 153, 156, 157, 161, 168, 171, 176, 177, 178, 181, 183, 187, 192, 193, 203, 204, 209, 216, 217, 223, 238, 239, 240, 241, 245, 260, 263, 264, 265, 269, 273, 283, 285, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 316, 320, 321, 330, 331, 332, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350,
- 357, 358, 360, 361, 370, 371, 372, 378, 386, 388, 391, 395, 400, 403, 406, 408, 411, 428
- Muhammed b. Kays, el-Maslûb : 89
- Muhammed b. Kesîr : 347
- Muhammed b. Mahmud, İbnu'n-Neccâr (643) : 78
- Muhammed b. Mesleme (42) : 166
- Muhammed b. Mihrân el-Cemmâl : 292
- Muhammed b. Muhammed b. Yusuf et-Tûsî (344) : 284
- Muhammed b. Muhammed, Ebu Hâmid el-Ğazâlî, Huccetu'l-İslâm (450-505) : 10, 50, 151, 386
- Muhammed b. Muhammed, Ebu Bekr el-İsrefâ'inî : 284
- Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî , İbn Seyyidi'n-Nâs (557-659) : 116, 117, 367,
- Muhammed b. Muhammed en-Nisâbüri : 86
- Muhammed b. Mukâtîl (226) : 348
- Muhammed b. Mûsâ b. İsa ed-Demîrî (742-808) : 365
- Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî (548-584) : 149, 316, 372
- Muhammed b. Muslim, Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî (128) :
- Muhammed b. Muslim, İbn Şihab ez-Zuhrî (50-124) : 3, 15, 25, 26, 35, 54, 71, 81, 136, 143, 145, 158, 164, 167, 177, 185, 194, 216, 224, 243, 248, 251, 252, 255, 256, 257, 272, 273, 281, 282, 303, 308, 330, 332, 341, 396, 401, 418
- Muhammed b. Sa'd, İbn Sa'd, Kâtibu'l-Vâkîdî (230) : 78, 90, 150, 382
- Muhammed b. Sâ'ib el-Kelbî (148) : 43
- Muhammed b. Saîd, el-Maslûb : 214
- Muhammed b. Sâlih el-Kıylînî : 153
- Muhammed b. Selâm el-Bîkendî (225) : 156, 157, 265, 292
- Muhammed b. Serrâc : 332
- Muhammed b. Sinân : 298
- Muhammed b. Sîrîn (33-110) : 48, 53,

- 150, 164, 166, 167, 170, 209, 229, 290, 302, 321, 324, 417
- Muhammed b. Suleyman el-Abbâsî : 431
- Muhammed b. Suleyman el-Kâfiyeci (788?-879) : 113
- Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbn Tâhir (448-507) : 87, 347, 365
- Muhammed b. Ubeydullah el-Arzamî : 126
- Muhammed b. Ubeydillah el-Umrûs : 140
- Muhammed b. Ukkâşe el-Kinânî : 231
- Muhammed b. Umer el-İsbehânî, Ebu Musâ el-Medinî (501-581) :
- Muhammed b. Umer, Fahreddin er-Râzî (543-606) : 151, 182
- Muhammed b. Urve : 60
- Muhammed b. Uyeyne : 150
- Muhammed b. Vaddâh : 292
- Muhammed b. Yahya : 293
- Muhammed b. Yahya, el-Hayeveyh (259) : 172, 211
- Muhammed b. Ya'kub : 259
- Muhammed b. Ya'kub b. Yûnus, Ebu'l-Abbas el-Esam : 259
- Muhammed b. Ya'kub b. Yusuf, Ebu Abdillâh eş-Şeybanî : 298
- Muhammed b. Ya'kub el-Fîruzâbâdî (729-817) : 276
- Muhammed b. Ya'kub el-Herevî : 25
- Muhammed b. Ya'kub, el-Mufid (284-378) : 259
- Muhammed b. Yâ'kub b. Yusuf el-Ma'kûlî el-Esam : 259, 298
- Muhammed b. Ya'kûb, İbnu'l-Ahrem (250-344) : 285
- Muhammed b. Yezîd b. Abdillâh, İbn Mâce (203-273) : 33, 70, 78, 121, 172, 173, 192, 193, 207, 244, 263, 273, 320, 358, 361, 363, 367, 373, 411
- Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (231-320) : 25, 346
- Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî (718-786) : 113, 349
- Muhammed b. Yusuf el-Kunevî (788) : 351
- Muhammed b. Zeyd : 290
- Muhammed b. Ziyâd : 145, 370
- Muhammed Cemaluddîn el-Kasımî (1866-1914) : 115
- Muhammed Fu'ad Abdalbâkî : 297
- Muhammed Habîbullah eş-Şinkitî : 296
- Muhammed Hamidullah : 114, 186, 361
- Muhammed İbnu'l-Abbâs el-Herevî, İbn Ebî Zuhl : 284
- Muhammed İbnu'l-Anezî : 263
- Muhammed İbnu'l-Hasen : 192
- Muhammed İbnu'l-Hasen en-Nakkâş (351) : 192
- Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şeybânî (189) : 25, 301
- Muhammed İbnu'l-Huseyn, Ebu Abdîr-rahmân es-Sulemî (330-412) : 79
- Muhammed İbnu'l-Munkedir (30) : 3, 164, 302
- Muhammed İbnu'n-Neccâr el-Bağdadi : 299
- Muhammed İbnu's-Sabbab el-Bezzâr : 294
- Muhammed İbnu's-Sâlib el-Kelbî : 253
- Muhammed İbnu's-Salt et-Tevverî : 294
- Muhammed İbnu's-Seyyid Derviş el-Hûtûl-Beyrûtî (1209-1276) : 221
- Muhammed İbnu't-Tayyib, Ebu Bekr el-Bâkillânî (403) : 23, 25, 265
- Muhammed Murtaza el-Huseynî : 307
- Muhammed Mustafa el-A'zamî (Dr.) : 153
- Muhammed (Nâsiruddîn) : 60
- Muhammed Şemsulhak, Ebu't-Tayyib el-Azîmâbâdî : 364, 366
- el-Muğîretu'bnû Şu'be (50) : 32
- Muhyiddin Arabî : 189
- Munzir b. Abdillâh el-Hizâmî : 159
- el-Munzirî : Bk. Abdulazîm b. Abdilkavî
- Murad (Sultan, 2.) : 60
- Murra b. Ka'b : 206
- Murra et-Tayyib : 89, 223

Mûsâ (a.s.) : 165, 321

Mûsâ b. Adil (el-Meliku'l-Eşref) : 60

Mûsâ b. Ali : 295

Mûsâ b. Dâvud ed-Dabbi (217) : 27

Mûsâ b. Dinâr : 402

Mûsâ b. Ebî A'îşe : 382

Mûsâ b. Hârûn el-Hammâl (214-294) :
23, 292, 356

Mûsâ b. İsmâ'il et-Tebûzekî (213) : 157

Mûsâ b. Muhammed el-Belkavî : 126

Mûsâ b. Sehl, Ebu Imrân : 298

Mûsâ b. Târik, Ebu Kurre : 394

Mûsâ b. Ukbe el-Kureşî : 156, 157, 216,
263

Mûsâ b. Uley : 295, 374

Mûsâ İbnu'l-Abbâs, Ebu Imrân el-
Cuveynî (313) : 284

Musedded b. Muserhed el-Basrî : 132,
172, 282, 295, 347, 431

el-Musennâ İbnu's-Sabbâh (149) : 27

Musevver b. Abdilmelik el-Yerbûî : 292

Musevver b. Yezîd el-Mâlikî : 292

Muslim el-Habbâr : 292

Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (206-
261) : 15, 19, 25, 35, 41, 53, 70,
73, 81, 82, 86, 94, 110, 117, 121,
127, 130, 145, 153, 155, 156,
157, 171, 192, 193, 203, 204,
207, 208, 216, 217, 240, 241,
245, 261, 263, 272, 274, 275,
277, 283, 285, 290, 292, 294,
295, 296, 300, 304, 319, 320,
342, 343, 344, 345, 349, 350,
358, 361, 371, 372, 374, 378,
382, 400, 406, 411, 418, 428,
432

Mustafa b. Umer Ūskūdârî, Celeb (1093)
: 351

Mustemîr İbnu'r-Reyyân : 259

el-Mustemli : Bk. Muhammed b. Ebân

Muşkdâne : Bk. Abdullah b. Umer b.
Muhammed

Mutayyen : Bk. Muhammed b. Abdillâh
b. Suleymân

Mücteba Uğur (Doç.Dr.) : 114

- N -

en-Nadr b. Mutarrîf : 354

en-Nadr b. Şumeyl (204) : 25, 103, 198

Nâfi (117) : 81, 94, 136, 143, 161, 207,
214, 219, 223, 242, 282, 290,
362, 397, 432

Nâfi b. Cubeyr b. Mut'im (99) : 157, 158

en-Nakkaş : Bk. Muhammed İbnu'l-
Hasen

Necib el-Harrânî (577-672) : 411

Nefi İbnu'l-Hâris b. Kelede, Ebu Bekre
(52) : 32

Nehşel b. Sa'id : 89

en-Nese'i : Bk. Ahmed b. Şu'ayb

en-Nevevî : Bk. Yahya b. Şeref

Nevf el-Bikâli : 259

Nu'aym b. Hammâd el-Huzâ'i (228) : 282

Nubeysetu'l-Hayr b. Abdillâh el-Huzeli :
259, 374

Nuh (a.s.) : 232

en-Nu'mân b.Beşîr (65) : 32, 356

en-Nu'mân b. Ebî Şeybe : 271

en-Nu'mân b. Mukarrîn : 150

en-Nu'mân b. Sâbit, İmam-ı A'zâm Ebu
Hanife (80-150) : 11, 25, 27, 85,
96, 142, 190, 191, 213, 231, 304,
327

en-Nu'man b. Salim : 279

Nuseyr b. Zülûk : 24

- P -

Pol : 165

- R -

Râfi b. Hadic : 184

er-Râfi'i : Bk. Abdulkerim b. Muhammed
Rağb Efendi : 351

er-Rağbu'l-İsbehânî : Bk. el-Huseyn b.
Muhammed

er-Râmehurmuzî : Bk. el-Hasen b. Ab-
dirrahmân

Ravh (b. Abdilmu'min el-Basrî) (233?) :
172

Rahv b. Ubâde el-Kaysî (205) :
 er-Rebî' b. Sabîh (160) : 394
 er-Rebî' b. Suleymân (270) : 109
 Rebî'a b. Abdirrahmân, Rebî'atu'r-Rey
 (130) : 3, 26, 143, 148
 Rebî'atu'bnu Zurâre, Ebu'l-Halâli'l-Ateki
 : 262
 Rebî'atu'r-Rey : Bk. Rebî'a b. Abdirrah-
 mân
 Ribî b. Hirâş (104) : 432
 er-Rubeyyil : 357
 Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî, Ebu'l-Âliye
 (93) : 223

- S -

Sâbit (b. Eslem el-Bunânî) (127) : 52,
 156, 207, 344, 357
 Sâbit b. Mûsâ (229) : 145, 214, 215
 Sa'd b. Ebî Vakkâs (55) : 33, 34, 173
 Sa'd b. İyas, Ebu Amr Eş-Şeybânî : 262,
 295
 Sa'd b. Mâlik, Ebu Sa'îdi'l-Hudrî (74) : 4,
 30, 94, 123, 183, 268, 308
 Sa'd b. Tarîf : 231
 Sa'd b. Ubâde : 185, 248
 Sadaka (b. Mûsâ) ed-Dakîkî : 89, 223
 Safvân b. Suleym : 280
 es-Sağânî : Bk. el-Hasen b. Muhammed
 Sahr b. Harb, Ebu Sufyân (34?) : 145,
 159, 214, 295, 339, 348
 es-Sâ'ib b. Yezîd : 81, 382
 Sa'îd b. Cubeyr (46-95) : 2, 185
 Sa'îd b. Ebî Arûbe (156) : 3, 6, 26, 27,
 148, 155, 252, 263, 264, 363,
 394
 Sa'îd b. Ebî Meryem : 254
 Sa'îd b. Fîrûz, Ebu'l-Buhtarî : 123
 Sa'îd b. Mansûr (135-227) : 6, 271, 276,
 363
 Sa'îd b. Ubeyd et-Tâ'î : 215
 Sa'îd b. Zeyd b. Sâbit (63) : 34, 35
 Sa'îd b. Zî-Huddân : 211, 422
 Sa'îd el-Cumâhî : 432
 Sa'îd el-Cureyri : 294

Sa'îd İbnu'l-Museyyeb (15-93) : 81, 100,
 164, 181, 224, 257, 302, 303,
 382, 401
 Sa'îd İbnu's-Seken (294-353) :
 Sa'leb : Bk. Ahmed b. Yahya
 Sâlih b. Ebî Sâlih : 150, 298
 Sâlih b. Keysân (190 dan sonra) : 158
 Sâlih el-Murri : 142
 Sâlim b. Abdillâh b. Umer (106) : 81, 97,
 207, 219
 Sefine : 85, 260
 es-Sehâvî : Bk. Muhammed b. Abdirrah-
 mân
 Sehl b. Hanûf : 150
 Sehl B. Sa'd (91) : 3, 32, 368
 es-Sekâfî : Bk. Abdulvehhâb b. Abdilme-
 cîd
 Selâm b. Ebî Hukayk : 292
 Selâm b. Mişkem : 292
 Selâm b. Muhammed b. Nâhid el-
 Makdisî : 292
 Seleme b. Dînâr, Ebu Hâzım (140 dan
 sonra) : 164, 194, 353
 Seleme İbnu'l-Ekvâ' (164) :
 Seleme b. Suleyman : 298
 Selim (Sultan, Yavuz) : 60, 72
 Selim b. Hayyân : 293
 Selm b. Ebî'z-Ziyâd : 293
 Selm b. Kuteybe : 293
 Selm b. Zerîr : 293
 Selmân (el-Fârisî) : 214
 Sem'ân b. Muşennec (Meşnec) : 211, 422
 es-Sem'ânî : Bk. Abdulkerim b. Muham-
 med
 Semure b. Cundeb (55-60 arası) : 185,
 339, 340
 Sender : 259
 Seyf b. Ubeydillâh el-Cermî : 131
 Seyf b. Umer et-Temîmî : 231
 Sibtu'bnu'l-A'cemî : Bk. İbrâhim b. Mu-
 hammed
 Siddîk b. Hasen b. Ali el-Kannûcî : 307,
 351
 Siddîk Hasan Han :

- es-Silefi : Bk. Ahmed b. Muhammed 78, 117, 121, 130, 159, 172, 192, 193, 207, 244, 255, 263, 273, 278, 305, 320, 352, 358, 363, 364, 388, 396, 411, 419, 428
- Sinân b. Mukarrin : 150
- Su'ayb : 341
- Su'ayr İbnu'l-Hıms : 259
- Sudeyyu'bnu Aclân : 259
- Sufyân b. Uyeyne (107-198) : 3. 11. 14. 15. 25. 53. 81. 95. 136. 148. 149. 150. 155. 158. 172. 177. 205. 230. 243. 251. 252. 276. 286. 287. 299. 302. 311. 324. 373. 394. 396
- Sufyânû's-Sevri (77-161) : 5. 11. 25. 27. 45. 51. 67. 75. 85. 87. 131. 143. 148. 155. 164. 172. 188. 214. 235. 236. 251. 271. 272. 276. 298. 302. 303. 321. 394. 407. 411. 432
- Suğdı b. Sinan : 260
- Suheyl b. Ebî Sâlih ez-Zeyyât (138?) : 56. 72. 148. 150. 156. 157. 207. 266. 344
- Suhnun (Sahnun) : Bk. Abdusselâm b. Sa'id
- Suleym b. Eyyûb : 187
- Suleym er-Râzi, Ebu'l-Feth : 23, 213
- Suleymân b. Abdilkavî et-Tûfi : 367
- Suleymân b. Ahmed et-Taberânî (260-360) : 89, 208, 245, 246, 261, 283, 295, 429, 430
- Suleymân b. Bilâl et-Teymî (177) : 85, 330
- Suleymân b. Dâvud, Ebu Dâvud et-Tayâlisî (204) : 53, 282, 431
- Suleymân b. Halef, Ebu'l-Velid el-Bâci (403-474) : 321
- Suleymân b. Harb el-Ezdî (224) : 385
- Suleymân b. İbrâhim el-Melihi (el-Milhi) : 285
- Suleymân b. Mihrân, el-A'meş (61-148) : 53, 81, 145, 146, 207, 214, 251, 255, 286, 287, 311, 374, 382, 400, 411
- Suleymân b. Yesâr el-Hilâlî (104) : 100, 229
- Suleymân İbnu'l-Eş'aş es-Sicistânî, Ebu Dâvud (202-275) : 33, 53, 61, 70, 78, 117, 121, 130, 159, 172, 192, 193, 207, 244, 255, 263, 273, 278, 305, 320, 352, 358, 363, 364, 388, 396, 411, 419, 428
- Sumâme b. Hazn : 52
- Sunâbih İbnu'l-A'ver : 259
- Suneyd : Bk. el-Huseyn b. Dâvud
- Sureyc b. Yunus : 294
- Sureyc İbnu'n-Nu'mân : 294
- Suveyd b. Gafele el-Kindî (81) : 262
- Suveyd b. Mukarrin : 150
- es-Suyûti : Bk. Abdurrahmân b. Ebîbekr
- Süleyman (Sultan, Kanûni) : 60
- Süleyman Fâdil Efendi (1134) : 351
- Ş -
- eş-Şa'bi : Bk. Amîr b. Şurahîl
- eş-Şâfi'i : Bk. Muhammed b. İdris
- Şakik b. Seleme el-Kûfi, Ebu Vâil (82) : 311, 382
- Şeddâd b. Evs : 271, 315
- Şehrdar b. Şireveyh ed-Deylemi (483-558) : 259
- Şekel b. Humeyd : 259
- Şemğun, Ebu Reyhane : 259
- Şem'un : 165
- Şerik (b. Abdillâh) (157) : 144, 145, 173, 214, 215
- Şeybân b. Abdurrahmân (164) : 155
- Şeybân b. Ferrûh el-Ubullî : 294
- Şihâb b. Hirâş : 89
- Şu'ayb : 341 ?
- Şu'ayb b. Ebî Hamze (162) : 143, 158
- Şu'ayb b. Salih, Ebu Salih et-Tebrizi (502) : 119, 131
- Şu'ayb b. Şu'ayb (190-264) : 150
- Şu'be İbnu'l-Haccâc (80-160) : 11, 24, 35, 45, 53, 75, 76, 87, 121, 126, 131, 148, 153, 155, 161, 164, 191, 192, 195, 199, 236, 275, 303, 386, 411
- Şurahîl b. Âde : 85
- Şureyh İbnu'l-Hâris, Kadi Şureyh (80) :

382

Şureyk : 271

- T -

et-Taberâni : Bk. Süleyman b. Ahmed

et-Taberi : Bk. Muhammed b. Cerir

Tâcuddin es-Subkî : Bk. Abdulvehhâb b. Ali

et-Tahâvî : Bk. Ahmed b. Muhammed

Tâhir b. Abdillâh, Ebu't-Tayyib et-Taberi (348-450) : 3, 137, 138, 140

Tâhir b. Sâlih el-Cezâ'iri (1338) : 115, 126

Takıyyuddin Ahmed eş-Sumunnî (801-872) : 120

Talat Koçyiğit (Prof.Dr.) : 114, 153, 186

Talha b. Ubeydillâh (36) : 34

Tâvus b. Keysân (101?) : 224, 225

et-Tebrizî : Bk. Su'ayb b. Salih

et-Tebûzeki : 298

Tedum (Yedum) : 259

Tev'eme bint Nureyye : 248

et-Tîbi : Bk. el-Huseyn b. Abdillâh

et-Tirmizî : Bk. Muhammed b. İsa

- U -

Ubâdetu'bnû's-Sâmit (34) : 32, 321

Ubey b. Ka'b (22 veya 30) : 32, 85, 157, 263

Ubey b. Imâra : 292

Ubeydullâh b. Abdilkerim, Ebu Zur'a er-Râzî (264) : 53, 85, 126, 153, 240, 264, 349, 408

Ubeydullâh b. Abdillâh b. Umer (106 dan önce) : 38, 94

Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe (98) : 100, 164, 303, 328, 432

Ubeydullâh b. Adî (90) : 164, 181

Ubeydullâh b. Ahmed el-Haskânî, İbnu'l-Hazzâ (470 den sonra) : 71

Ubeydullâh b. Ebî Ca'fer (60-134) : 143

Ubeydullâh b. Mûsa el-Absî (213) : 17, 71, 282, 330

Ubeydullâh b. Zehr : 89

Ubeydullâh b. Umer b. Hafs (147) : 207, 219, 252, 290

Ubeydullâh b. Sa'id, es-Siczi, Ebu Nasr el-Vâilî (444) : 2, 38, 142, 247, 297

Ubeydullâh b. Utbe b. Mes'ûd (98) : 401

Ufeyr b. Ma'dan : 188

Ukayl b. Hâlid el-İli : 294

el-Ukaylî : Bk. Muhammed b. Amr

Ukbe b. Amr, Ebu Mes'ûdu'l-Ensârî (40) : 32, 321, 374

Ukbe b. Mukrem : 400

Ukeyne b. Abdillâh el-Keymî : 1

Ukkâşe b. Mihsân : 335

Uley b. Rabâh : 374

Umer b. Abdilaziz (61-101) : 2, 248, 276, 348

Umer b. Abdilmecid el-Miyânici : 115

Umer b. Abdilvâhid (118-187) : 300

Umer b. Ahmed, Ebu Hafs İbn Şâhin (297-385) : 61, 67, 275, 360

Umer b. Ali el-Leysi : 106

Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkin (723-804) : 244, 365, 366

Umer b. Bedr el-Mevsili (557-622) :

Umer b. Ca'fer b. Abdillâh el-Verrah (357) : 259

Umer b. İbrâhim : 84

Umer b. Muhammed el-Beykûnî : 115

Umer b. Muhammed es-Serahsî : 161

Umer b. Musa el-Vecihi : 188

Umer b. Raslân, el-Bulkini (805) : 50, 88, 209

Umer b. Subh : 230, 231

Umer b. Zurâre el-Hadesî : 295

Umer İbnu'l-Hattâb (23) : 6, 28, 33, 34, 40, 69, 71, 81, 123, 158, 155, 157, 166, 173, 185, 237, 248, 249, 258, 334, 373, 406, 416

Umer İbnu'l-Huseyn b. Adem : 280

Umeyye b. Hâlid : 126

Ummu Habîbe : 279

Ummu Harise : 357

Ummu Seleme : 33

Urvetu'bnu'z-Zubeyr (29-94) : 100, 164, 186, 250, 251, 272, 302, 401

Usâme b. Zeyd (54) : 32, 85, 272

Usmân b. Abdirrahmân, İbnu's-Salâh (577-643) : 3, 15, 23, 71, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 84, 85, 86, 90, 100, 106, 107, 115, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 135, 137, 140, 142, 143, 150, 151, 161, 172, 175, 177, 180, 181, 183, 185, 187, 195, 197, 198, 199, 204, 205, 209, 213, 216, 217, 218, 219, 224, 225, 238, 239, 246, 247, 248, 250, 257, 258, 260, 261, 262, 265, 267, 270, 271, 272, 274, 275, 277, 287, 292, 294, 295, 297, 299, 300, 303, 306, 307, 308, 318, 319, 327, 329, 330, 331, 333, 343, 351, 352, 355, 356, 358, 359, 364, 370, 373, 384, 386, 388, 393, 394, 402, 403, 417, 421, 422, 425, 428, 433

Usmân b. Affân (35) : 32, 34, 48, 67, 155, 157, 166, 173, 190, 226, 228, 229, 234, 238, 269, 334

Usman b. Ahmed, İbnu's-Semmâk (344) : 281

Usman b. Ahmed, es-Semmâk : 281

Usmân b. Asım el-Esedî : 293

Usman b. Ebî Suleyman : 157, 158

Usman b. Ebî Şeybe (239) : 330, 408

Usmân b. Ebî'l-Âs (55?) : 13

Usmân b. Hanûf : 150

Usman b. Umer (209) : 281

Uveys el-Karânî : 262

- V -

Vabisatu'bnu Ma'bed : 259

el-Vaddâh b. Abdullah el-Yeskunî, Ebu Avâne (167) : 155, 251

Vafid b. Selâme : 294

Vâ'il b. Dâvud : 95

Vâil b. Hucr : 13

Vâsile İbnu'l-Eskâ el-Leysi (85) : 161,

235, 325

Vehb b. Cerir : 25

Vehb b. İsmâ'il : 215

Vehb b. Keysân : 214

Vehb b. Munebbih (34-114) : 167

el-Veki İbnu'l-Cerrâh (129-196) : 11, 161, 215, 275, 276, 311, 328, 330, 394

el-Velid b. Abdilmelik : 198, 199

el-Velid b. Bekr b. Mahled es-Serakustî : 76

el-Velid b. Bekr el-Ğamrî (392) : 151

el-Velid b. Muslim el-Basrî : 295

el-Velid b. Muslim ed-Dimeşki (119-195) : 77, 155, 156, 191, 296, 299, 363, 394

el-Velid b. Yezid : 229

Vuheyb b. Hâlid (165) : 157, 172, 376

Vurdan : 259

- Y -

Yahya b. Abdillâh b. Bukeyr (231) : 27

Yahya b. Ali b. Abdillâh el-Attar : 362

Yahya b. Bişr el-Harîrî : 294

Yahya b. Ebî Amr eş-Şeybânî : 295

Yahya b. Ebî Kesir (129) : 5, 143, 159, 207, 382

Yahya b. Eyyûb el-Cerîrî : 294

Yahya b. Kazâ'a : 347

Yahya b. Ma'in (157-233) : 3, 11, 51, 53, 73, 81, 153, 191, 192, 195, 201, 228, 230, 236, 249, 275, 328, 346, 408, 428

Yahya b. Muhammed b. Kays, Ebu Zubeyr : 272

Yahya b. Musa el-Belhi : 265

Yahya b. Ravh el-İtarrânî : 354

Yahya b. Sa'id el-Ensârî (143) : 26, 71, 143, 164, 220, 249, 303, 330, 373

Yahya b. Sa'id el-Kattân (198) : 15, 25, 45, 53, 87, 153, 164, 183, 212, 251, 269, 354

Yahya b. Sellâm el-Basrî : 214, 263

Yahya b. Sîrîn (90 dolayları) : 150

Yahya b. Şeref en-Nevevî (631-676) : 25, 27, 35, 45, 54, 57, 60, 79, 82, 83, 93, 98, 112, 115, 131, 135, 138, 139, 143, 151, 173, 187, 201, 244, 250, 263, 299, 343, 345, 350, 351, 359, 393, 417, 422

Yahya b. Vâdîh el-Ensârî : 84

Yahya b. Yahya el-Leysi (234) : 301

Yahya b. Yahyâ et-Temimî (216) : 15, 17, 25

Yahya b. Zekerîya, İbn Ebî Zâ'ide (183) : 394

Ya'kûb b. İbrâhîm, Ebu Yusuf (113-182) : 25, 69, 142, 213

Ya'kub b. Ebî Şeybe (262) : 153, 240, 257, 258

Ya'kub b. İshâk b. İbrâhîm, el-İsferâ'inî, Ebu Avâne (316) : 87, 284

Ya'kub b. Sufyân b. Cevvân (277)

Ya'lâ b. Ubeyd (207) : 155, 272

Ya'lâ b. Umeyye : 146

Ya'lâ İbnu'l-Eşdak : 354

Yemân b. Ahres el-Cu'fî : 224

Yesar (Mevlâ Meymûne) : 224

Yezîd b. Ebân er-Rakâşî (210-220 arası) : 192, 269

Yezîd b. Ebî Hubeyb (53-206) : 224

Yezîd b. Hârûn (117-206) : 17, 25, 53, 69, 161

Yezîd b. Sâbit : 150

Yezîd b. Suhaym : 211

Yezîd b. Zurey' : 149

Yezîd İbnu'l-Esved el-Curesî : 295

el-Yûnîni : Bk. Ali b. Abdillâh

Yunus b. Hubeyb : 283

Yunus b. Yezîd : 158, 281

Yuseyr b. Amr : 293

Yusuf b. Abdilber, İbn Abdilber el-Kurtubî, en-Nemîrî (368-463) : 70, 85, 117, 125, 144, 155, 173, 212, 257, 281, 282, 300, 301, 338, 429

Yusuf b. Abdirrahmân el-Mizzî (654-742) : 87, 116, 117, 238, 365,

366

Yusuf b. Yezîd el-Berra : Ebu Ma'şer : 293

Yusuf Ziya Kavakcı : 114

- Z -

Zâ'ide b. Kudâme : 287

ez-Zebidî : Bk. Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif

ez-Zehbî : Bk. Muhammed b. Ahmed b. Usmân

Zekerîya b. Muhammed el-Ensârî (Şeyhulislâm) (916) : 349

Zekerîya b. Yahya es-Sâcî (307) : 153

Zekvân es-Semmân, Ebu Sâlih : 298

ez-Zemahşerî : Bk. Muhammed b. Umer

ez-Zerkeşî : Bk. Muhammed b. Abdillâh

Zeyd b. Eslem (136) : 252

Zeyd b. Sâbit (45) : 71, 150, 157, 263

Zeyd b. Yusey' : 271

ez-Zeylâ'î : Bk. Abdullah b. Yusuf

Zîr b. Hubeyş : 249, 259

Ziyâd b. Fîrûz, Ebu'l-Âliye : 26

Ziyâd b. Fîrûz el-Berrâ : 293

Ziyad b. Riyâh : 293

Ziyâd b. Sa'd : 273

Ziyâ'u'l-Makdisî : Bk. Muhammed b. Abdilvâhid

Zubeyd İbnu'l-İtaris el-Yâmi : 293

ez-Zubeyr b. Avvâm (36) : 34, 237

Zuheyr b. Harb en-Nese'î, Ebu Hayseme (160-234) : 282

Zuheyr b. Mu'âviye (173) : 256, 411

Zur'a : 190

ez-Zurkânî : Bk. Muhammed b. Abdilbakî

Zuyeyd İbnu's-Salt : 293